

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

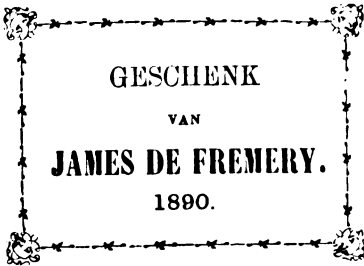
- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

1189. G. 2.
56.

D E
B O E K Z A A L
V A N
E U R O P E.

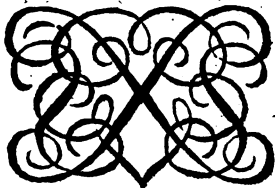
Geficht door

P. R A B U S.

JANUARIUS en FEBRUARIUS

1 6 9 3.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By RIETER vander SLAART.

1 6 9 3.

TO
AANKON

WNA

FOR UR

with address

WNA

RECEIVED

MASSCH.
NEDEPL. LETTERK.
REIDEN

RECEIVED

O P D R A C H T

A A N D E N

W E L E D E L E N

G E S T R E N G E N H E E R E ,

D E N H E E R E

M^{R.} W I L L E M

V A N

S C H U I L E N B U R G ,

H E E R E V A N D U K E N B U R G ,

R A A D , E N R E K E N M E E S T E R

V A N Z I J N M A J E S T E I T

V A N G R O O T B R I T A N J E . e n z .

H O O G H E E M R A A D V A N

D E L F L A N D .

W E L E D E L E G E S T R E N G E H E E R E

U W E d e l h e i d s g r o o t a c h t i n g t o t

d e g e l e e r d e i d , e n k e u r e l y k e

p r o e f

* 2

OPDRACHT

proef van *Elekterlokkers* ver-
eiffchen; ik beken 't, dat Uw
Edelheids naam geprent wier-
de aan 't hoofd van waardiger
Schriften als deze mijne uittreksels,
die met het nieuwe jaar verrijkt
worden; maar uw Edele heusheid en
alom-bekende gunste-jegensrecht-
pene boekoeffenaars doet my hopen,
dat Uw Edelheid onder den drang
der bezigheden ten dienste des
Groot-machtigsten Monarchs, na
wiens wenk tans geheel Europe
draait, een ledig uurtje in 't be-
schouwen van mijne Boekzaal zal
bestoden, en met een vriendelyk
gelaas

OPDRAGT

gelaat aanzien, dat ik Uw Edelheid darré uitzonderen tot een beschermbeer van dit tweemaandelijk werkje. Gelukt my dit, 't zal my een prikkel zijn, om uit te zien na gelegenheid van wichtiger preuven mijner penne Uw Edelheid op te dragen, en onder 't herdenken van de allerroemruchtigste heldendaden van zijn Brittannische Majesteit (door my voor weinige jaren stukswijze opgezongen, en genadelyk met een Koninklyke goude gedenkpenning begiftigt) nimmer te vergeten den Weledelen naam van SCHUILENBURG, uit

wiens

OPDRACHT

wien's handen my die overmaandige
schenkaadje van zyn Majesteits
wegen is toegereikt. In verwach-
ting van 't welke ik blyve,

WELDELE GESTRENGE HEBBE,

Uw Edelheids verplichte
Dienaar

P. RABUS.

DEN

Den Lezer heil.

IK hebbe nu zes maanden als Apelles achter de Schilderijen gestaan, en aangehoort, wat d'een en d'ander wegens de verhandeling van het tweemaandelijk werk wist te zeggen. Indien ik u, rekkelijke lezer, te kennen gaf, dat het oordeel van de doorsnuffelaars onzes Boekzaals verscheiden is, 'k zoude een geloofwaardige, en niet te min al te gemeene taal spreken; want wie weet niet de waarheid van dat bekende vaarsje.

Pro captu lectoris habent sua fata libelli.

Beduidende

't Lot van een boek hangt van

't begrip des Lezers af.

't Is my genoeg, dat vele by een hart onder den riem steken, en ver-

AAN DEN LEZER.

manen vergenoegd te zijn met de goedkeuringe van zulken, die der boekoeffeningen kundig, geltert hebben alle zaken met zoo weinig vooroordeel als doenlijk is, in te zien, en, benevens de nutherd van 't letterblokken, ook deszelfs vermakelijkheid na te jagen.

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

Dat is.

Hy wint den meesten lof, die nut vermengt met zoet.

Dus durve ik tans het hoofd ontdekken voor deze BOEKZAAL, welkers vierde stukje met de twee eerste maanden van 't jaar 1693 in 't licht komt.

Dat ik ondernomen hebbe een werk van grooten arbeid, en aller Nederlanderen oordeel onderwerpen, bekenne ik gaarne: Maar de
wyl

AAN DEN LEZER.

wijl 't mijn zinnelijkheid is, d'uitspanning-uuren van mijnen naauw-bezetten tijd liever te besteden in 't lezen van boeken, als in zulke lustplegingen, welke, hoewel by anderen vieriglijk gelieft, ik gaarne (zooze my opgeleid wierden) met geld zoude willen afkopen, is 't niet te verwonderen, dat ik, ter bede van den Drukker, niet weigere dien last tijdig en ontijdig op de schouderen te torssen.

Niemand denke nogtans, dat het een werk van enkele slaverny is, zoo vele en verscheidene Schrijvers in menigerley talen en wetenschappen in 't hart te zien, en derzelve vernuft, meininge, en stijl te doorgronden. D'onsmakelijkheid van d'eene stoffe (want wie zal gelooven dat ik in alle evenveel geneugte scheppe?) word verzoet door de bevalligheid van d'ander, en de dofheid der zinnen, my door 't lezen van eenig geschrift by ge-

213 2

* 5 zet,

AAN DEN LEZER.

zet, word door den geur van een
andere geestverluffigende brein-
vrucht lichtelijk verdreven.

Ik melde dit daarom, om dat
het geen en mensche vreemd moet
voorkomen, dat ik somtijds blijk-
geve van een vrolijken luim, en
geneuchelijk welgevallen te hebben
in 't schrijven van uittreksels, die
my, boven anderen, byzonder
konden kittelen, en 't hart streelen;
te meer, dewijl ik my niet schame-
te belijden, dat mijn aart tot noch
toe bet na vrolijkheid, dan stijfge-
zette treurnukken en onminlijke ge-
maaktheid van voorhoofd-frons-
sen schijnt te hellen. Welk herfs-
sen-lot ik ook wensche niet, dan
met mijn leven, te zullen een einde
nemen.

- Derhalven bereid zijnde in alle
billikheid, was 't doenlijk, yder
een gehoor te geven, hope ik mijne
schrijfwijze met gezondheid te zula-
len mogen vervolgen, zoo langze
d'eere

AAN DEN LEZER

deere heere van vromen en geleerden te behagen, die met pen en tong hun genoege aan my verklaart hebben, en welker werken reeds in de Bockzaal gemeld staan.

Voor de rest, mijn oogmerk is, op geenerhande wijze iets toe te brengen, waar door de eerbiedigheid van den Godsdienst onzes Lands (waar aan ik my verbind) op 't allerminste gekreukt werde, maar in tegendeel den onderzoekenden Lezer op te wekken tot het lezen van zulke boeken, die Godsdienstige zaken na Schriftuur en Reden voortzetten, tot een 's ygelijks innerlijke ruste, en waarachtig Heil.

't Behoort ook niemand argwaan te geven, by aldien ik sommige boeken wat vroeger of later verhandele, dan andere verwigt hadden, want dit is de eenige keure, dien ik neme, en van welke

ik

AAN DEN LEZER.

ik geen reekenschap behoeve te geven, behalven dat ik my nog wel binde aan 't verzoek der gerner, welke hunne Schriften gaarne by tijds vermeld zagen. Andere zullen mede hun beurt krijgen, en de Boekzaal zal eetlang verschots genoeg kunnen wtleveren.

't Verzoek aan boekoeffenaars is, dat zy, zoo wanneerze iets gedenkwaardigs hebben, 't zelye aan den Drukker dezès willen doen behandigen, op dat ons in dezen Oorlogs-tijd geen goede stoffe komme te ontbreken. Gebruik, weetgierige Lezer, alles tot uw nut en vermaak, en zie, na uw plicht, door de vingeren de mislagen, die lichtelijk kunnen begaan worden van een mensch, dewelke alleen, zonder iemands behulp, met zoo vele Schrijvers te doen heeft.

Vaar Wel.

AAN DEN LEZER.

De Drukker helpt my geheugen, dat ik onder de uittreksels vergeten hebbe te zetten myne *zegen- en vloekwichten* en *Heilige Stoffe* berijmt, welke met de Boekzaal van deze twee maanden staan uitgegeven te werden.

Pag. 12 20ste regel *den, die met, leeft den met*

Pag. 78. 2de regel van onderen *halplaatsjes, leeft halplaatsjes.*

Pag. 79. 6de regel *daar niet, leeft daar niet alleen.*

Andere of mindere drukfouten. Sleuten geen zin.

W. A. A. R. H. E. I. D.

O Waarheid die van d'Aard gewlogt,
 Hebt waten woonplaats in den Hoogen,
 Verboven Zanden, Starren, beem;
 Daar Gy, bestendig neergezeten,
 Van ver bestraakt het goed geweten
 Des genen, die u zoekt alleen.

Gy, die bevestigd van ommezwaajen,
 Van wendlen, waggelen, en draajen,
 Betacht al 's Werelds ydelheid,
 En denke af 't broos en ydel woelen,
 Waar op de Stervelingen doelen,
 Aan wemigen uw glans verspraid.

U, zure, roep ik aan om klaarheid
 In mijn verstand: t' wijl zoo veel naarheid
 En duisternis van alle kant
 Den mensch omringt. 't Zy dat we stil staan
 Of na een 's meesters zin en wil gaan,
 Of andre leiden by de band.

Geef my nit zoo veel Letterschatten,
 Niet licht by alle man te vatten,
 Een vrije en onbedwonge lust,
 Om onder stapels van geschriften
 Uw' heiligheden uit te ziften,
 Die nodig zijn tot zielenrust.

Och

Och, dat ik onder het verkeerem
Met zoo veel Schrijveren mocht leerem,
Door uw genaë die groote kunst,
Van 's Werelds Oceaan te peilen,
En altijd veiliglijk te zeilen!

Dit hangt alleen aan uwe gunst.

Stier lustig rustig mijn godaakten,
Dat z' in den arbeid niet versmachten,
Maar altijd met een verschen moed
Haar leering wordsel mogen smaaken,
Dog doorgaans goede reek'ning maken,
Van 't geen my nut of schade doet.

Mag my die zegemwenscb gelukken,
Dat Gy my geeft deez vrugt te pikken,
O Waarheid, ben ik wel te vreen,
En dank, in stilheid neergezeten
Dat gy bestraalt het goed geweten
Van my, die U maar zoek' alleen.

H O

PH A

PHÆDRUS. lib. 2. fab. 9.

Si quando noster illis occurrit labor,

Sinistra quos in lucem natura extulit,

*Nec quicquam possunt nisi meliores
carpere.*

Fatale exitium corde durato feram.

Donec fortunam criminis pudeat sui.

DE

DE BOEKZAAL

VAN
EUROPE,
JANUARY EN FEBRUARY
1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

Selecta numismata antiqua; ex museo Jacobi de Wilde.

Dat is:

*Uitgelezene oude Penningen; uit het boekver-
trek van Jakob de Wilde. t' Amsterdam
op kosten van den Auteur, 1692. in 4.
30 bladen en 8 vellen medailjes. Zy zijn
te bekomen by Pieter Mortier, op den Vygen-
dam, t' Amsterdam voorsz.*

Keurlijk is dit boek, en waardig van alle
oudheidsminnaars bezigtigt te worden.
Want het behelst een schat van oude brave ge-
denkpenningen, die groot licht tot het rechte
verstaan der aloude Schrijvers bybrengen. Die
de historien en tijdschriften der Grieken en Ro-
mei-

II. Deel. A

meinen met bedaarde zinnen gewoon is in- en door te zien, kan niet onbewust zijn van de nutheid, die uit de bronnen der oude opschriften en penningen te putten is. Ik zoude vruchteloos mijne woorden op 't papier werpen, indien ik dit zeggen breeder voor de geleerde wilde goedmaken; want de Heer Ezechiël Spanheim heeft het in zijn zeer geleerde redeneringen over de voortreffelijkheid en 't gebruik der oude penningen cierlijk en na waarheid genoeg betoont; en mijnen Landsgenooten is dit na behooren niet in te prenten, dewijl ze door een 's anders mans bril kijkende den eigenaardigen glans (die dikmaals uit den schimmel van zoo lang verborgene gedenkteekenen met eenige glinsterende stralen voortkomt) zoo nettelijk als een letterkenner niet konnen gewaar worden. 't Is ook yders werk niet, tot de penning-wijsheid te geraken. En al had iemand het geluk van zijn kas vol dukaten te hebben, noch was hy daarom niet verzekert, dat hy ooit een bezitter van oude gedenkmunt zoude konnen werden.

Prijsfelijk is derhalven de liefhebbery van den Heer de Wilde, de welke niet te vreden zijnde met den penningschat, in ettelijke jaren vergadert, voor hem zelve op te sluiten, de edelmoedigheid heeft van eenige uitgelezenen aan de wereld mede te deelen, en zijne oudsheidskundige aanmerkingen daar by te voegen.

Dat, 's niet genoeg. De gemelde Heer geeft ons vooraf een kaart van Griekenland, vervattende allenlijk de namen van die Landen, Zeeën, en Steden, welke kennisse uit de alhier vertoonde penningen kan geuyft worden, en daar benevens een

January en February 1693.

een vierderley gezicht van zijn zeer zinnlijk Kabinet; in 't welke hy deze Griekfche en Roomfche muntftukken, newens andere zeldfaamheden, bewaart.

In 't geheel konnen wy uit XXV. tafereelen, met welken dit boek verciert is, befchouwen een getal van 153 zoo goude, zilvere, als kopere penningen aan wederzijden.

De verdeeling tot het gebruik van deze befchouwinge is gemaakt in Koningen en Koninkrijken.

De rang der Koningen begint met Amyntas den Macedonier, de vierde van dien naam onder de Macedonifche Koningen, die de Vader van Filippus, en de grootvader van Alexander de Groote geweeft is.

Wat de Koninkrijken, Landfchappen, en Steden belangt, deze hebben juist geen gezetten rang.

Amyntas komt ons voor met een Leeuwshuit op 't hoofd, zulx dat de opgefparde muil voor een helmet verftrekt, 't welk na de wijze der oude helden is, die gemeenlijk met dusdanige Leeuwe- of andere beeftbakkezen pronkten; zoo als byzonderlijk te zien is uit Aventijn, aldus by 't Virgij afgefchildert:

Ipse pedes, tegimen torquens immane leonis,

Terribili impexum seta, cum dentibus albis.

Induunt capiti, sic regia seta subibat

Floridat, Herculeusque bandis ianicens praesibat.

A 2

't Welk

† *Aeneid, Lib. 9. v. 666.*

't Welk ik op dezen zin t'huisbrenge:

Hy zelve treed te voet, en heeft een Leeuwsvcl aan,
Dat vreeslijk is van hair. De bek en tanden staan
Hem op het hoofd. Zoo stapt by moedig als een Koning
Met Herkules gewaad aan 's lijf in 's Vorsten woning.

Aan d'ander zijde zien we een Arend, die een
Slang treed, met het opschrift A M Y N T A.

Op de V. penning van 't eerste tafereel staat
Filippus hoofd met het zelve Leeuwendekfel; en
aan d'ander zijde, ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΦΙΛΙΠΠΟΥ
[des Konings Filippus] met een knodze, en krans
van eikenbladen gevlochten. Dit 's quansuis de
huit van dien Nemeeschen Leeuw, dien Her-
kules, noch jong zijnde, tegen zijn borst dood
drukte.

Herodes Agrippa, de zoon van Agrippa (toe-
genaamt *Philoklaudius*, dat is, *de Vrind van*
Klaudius, van wegen zijn groote achting, die
hy voor den Keizer Klaudius had) sluit het hek
der Koningen in deze penningverzameling.

Men ziet in 't V. tafereel een penning, ver-
beeldende aan d'eene kant een tent, of hut-
verdekje, met het byschrift ΑΓΡΙΠΠΑ [Agrippa]
aan d'ander kant drie Koren-aders.

De vorens genoemde Heer Ezechiël Spanheim
toont ons * dergelyk een penning van den jon-
ger Agrippa met de zelve beeltenissen, en de
woorden ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΡΙΠΠ. [des Konings
Agrippa] uit de kleinnoodi-kas van Koninginne
Chri-

* Dissert. V. pag. mihi 444.

Christina : bewerende geleerdelijk , dat door die zinnebeelden de twee beroemde Feesten der Joden beteekent worden , namentlijk het feest der Tabernakelen , of Loofhutten , en het Pinxterfeest. Want het laatste wierd niet alleenlijk *het feest der weken* שבועות , maar ook *des oogstes* תשעה באב genoemd. Ja het schijnt hem niet onwaarlijk , dat daar door ook het *feest der ongezuurde brooden* verstaan wierd : om redenen , aldaar breeder verhandelt.

Het zesde tafereel van de Heer de Wilde begint met de zinnebeelden van Koninkrijken , als Antiochië , Syrië , enz.

De laatste , te weten de 153ste penning , hoewel van koper , is van grooter waardye voor de oudheidskenners , als menig zilvere. Ze verbeeld het hoofd van Keizer Otho , met het opschrift I M P . M . O T H O C A E S . A U G . We weten uit de geschiedenissen , dat Otho , na Neroos dood , tegen Vitellius te veld getogen , en de neerlaag gekregen hebbende , hem zelven 't hart aftak. Des is deze penning te zeldzamer , om dat ze van koper zijnde , aan d' ander kant vertoont een Lauwerkrans met de letters S . G . beduidende het Roomsche Raadsbesluit ; tot bewijs , dat den Raad van Roomen Othoos naam op gedenkpenningen heeft willen vereeuwigen ; niet tegenstaande een geleerd man voorhenen staande hield , dat van Otho geen zuivere aloude kopere penning te vinden was.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Derde vervolg der Brieven, geschreeven aan de Koninklijke Societateit tot Londen, door Antony van Leeuwenhoek, lid van de zelve Societateit. Tot Delft, by Henrik van Krooneveld, 1693 in 4. 24 bladen, en verscheide figuren.

Acht brieven, van de 68ste tot de 75ste daar in begrepen, maken het vervolg van de naauwkourige beschouwingen, die de Hr. Leeuwenhoek voor de weerd blootlegt. Deze laatste zijn aan haer Britannische Majesteit opgedragen. 't Is dien schranderen navorscher niet genoeg door zijne vergrootglazen ontelbare geheimenissen te hebben ontdekt wegens de ware gesseltheit van allerley lichamen, en der zelve deelen, maar in dusdanige bespiegelingen van tijd tot tijd voortgaande, bevestigt hy zijns onzigtbare waarheden meer en meer door onderzindingen die wis en zeker zijn.

By 't onderzoek van den loop en menigvuldige bloedvaten in de lellen van een Haan, beweert de Schrijver, gelijk hy meermalen gedaan heeft, in den eersten brief van dit vervolg, dat het gemeene praatje der artsen oogens de lucht, en † gistinge, die zy zeggen in 't bloed te zijn, enkel beuzelwerk is. Hy ontkend duidelijk, dat 'er luchtbellèn in 't bloed zijn,

† Fermentatie.

zijn, en by gevolg de giftinge. Na dat het bloed in de vaten heet of koud word, maakt het de bloedvaten dikker of dunner. En dit word bewezen met een rastelijke preuwe, van hoe veel plaats het heete water meer dan het koude beflaat.

Hy weder spreekt ook 't gevoelen van zulken (en wel van een Hoogleeraar in de * ontledingkonst, hoewel ongenoemt) die ons zouden willen wijsmaken, dat de melkvaten in de darmen quamen, met zoodanig een opening, dat men d'er een varken-haar zoude kunnen inbrengen; en hebbende reden van zijn zeggen gegeven, besluit hy dat alle vaten, 't zy melk-, bloed- of watervaten, geen andere opening hebben, als dat door der zelve rokken of *membranen*, de dunne stoffe, die tot voedsel van de lichamen zal verstrekken, gelijk als doongestoven word, of doorzijpelt, en dat die deurgangen zoo eng zijn, dat wanneer een grof zand verdeelt was in duizend millioenen van deelen, en wyder van zoo een klein deeltje weder verdeelt was in oenige duizenden van deelen, dat het noch niet zoude kunnen deurgaan door de rokken of *membranen* van de hier vorensgezeide vaten, en dat, zoo het anders was, geen dibren zouden konnen bestaan.

Voor 't laast verteld hy ons in den zelve brief, hoe hy door zijn vergrootglas eenige doorschijnende blauwe deeltjes, die, uit een wonde gekomen, hem waren ter hand gestelt, onderzocht heeft. Men zoude die voor stukjens glas aangezien hebben; doch 't waren

A 4

kleine

* *Anatomia.*

kleine stukjes van een (a) sende van een muscal.

Uit de volgende, te weten den 65sten brief, leeren wy, waar uit de kalk der jichtige menschen bestaat, en het oordeel van onzen Beschouwer over de steen, en 't graveel.

De 70ste handelt van het maaksel der peperdeelen, en doet ons zien dat de peper, dien wy *lange-peper* noemen, niet anders is als de peul of 't zaadhuisje van de peper, en dat het genie, 't welk wy in de peper *bitte* noemen, het zout van de peper is. Na veelvuldige nasporing van 't zout des pepers, en 't zout van *The*, bevindt de Hr. Lesuwenthoek, dat alle de deugd, die de *The* op onze lichaamen doet, alleen daar in bestaat, dat ze een groote *samenstremming van de grove deelen*, anders *schifting* gezegt, in de *Chijl*, die in de maag en darmen is, te weeg brengt, waar door dan de stoffe van de *Chijl*, die tot voedsel van ons lichaam overgaat, zeer dun geworden zijnde, ons bloed in korten tijd kan verdunnen. Door welke verdunninge van het bloed wy veeltijds, zoo wy hoofdpijn hebben, daar van ontlast worden, en ons gansche lichaam als verquikt word.

Maar byzonderlijk zeldzaam is de bespiegeling van het voortelen van dat schadelijke wormke, dat men de *Wolf* noemt, en hoe 't zelve in de *Meymand* in een vliegend schepfel verandert, 't welk een *Mot* gezegt word; zie den 71sten brief. Dit vliegende *motje* legt meer dan 70 eyeren, en uit die eyeren komen de wormkens *Wolven*.

De

(a) Een pees van een spies.

January en February 1693.

9

De zinlijkheid des Beschouwers gaat zoo verre, dat hy ons een groote menigte van vederen op de wielen en 't lichaam van de *Mot* vertoond.

Voorhenen had onze Schrijver in zijn brief van den 6. Augustus genoeg betoogt, dat de *Klander*, en *Wolf* niet kunnen voortkomen, dan door voorttelinge; ten welken einde hy de *klander* had ontleed, het mannelijk zaad daar uit gehaalt, en daar in een onbedenkelyk groot getal van levende diertjens gevonden. Ook had hy de *klanders* opgesneden, d'eyeren uit haar lijf gehaalt, en eindelyk met veel opmerking bespeurt, hoe de *klanders* voortkomen; te weten, de *klanders* maken met haar snuit een gaatjen in de tarw, dan leggen zy een ey daar in: uit die eyeren komen wormen, en die wormen veranderen in *klanders*. Weshalven herhaalt hy wederom alhier zijn vastgegronde beweringe, dat wy grootelyks dwalen, als wy ons inbeelden, dat de *Wolf*, *Mot*, *Klander*, of eenig levend schepsel uit bederving voortkomt: 't Geschied alleen door voorttelinge, en zoo is 't gelegen met de *mijt*, met de *maken* of *majen* in de kaas, met de kleine diertkens in 't water, en met de zwarte vliegen.

De volgende brief is een antwoord, door den geheimschrijver van de Koninklijke maatschappy te Londen aan den Hr. Leeuwenhoek toegezonden.

In de 72ste spreekt hy betoogender wijze van de lugt, die in 't water is, en hoe hy die weet uit te pompen. Waar nevens verklaard word, hoedanig en welk een lugt in 't bloed in of buiten de bloedvaten is; als mede hoe 't maakfel

A 5

van

van de schorffe van de carw is, die wy zeggen hieten.

Wederom hebben we van de *luchtpomping* uit water, en menschenbloed in den 73sten brief een aardige beschrijvinge, die met geen min wonderlijke vertooninge van de wicken der vliegen vervolgt word. De Hr. Leeuwenhoek acht het onmogelijk, de menigvuldige vaten, uit welke de wick van een vlieg bestaat, te kunnen bevatten. Een prentverbeelding van de wick van een klein beesje is een verbaazend staaltje van die waarheid.

Men leere hier uit weder, en wederom de ontzachelijke wijsheid van dien oppersten Werkmeester erkennen, en beschouwen hoe veel kunstiger werk vereischt word aan zoo een klein vliegje, als een groot lichaam van een paard, zop onze Schrijver op 't einde zijnes briefs zegt, ja men leere hier uit vast stellen, dat niet alleen het kleinste vliegje, maar alles wat op aarde leeft afkomstig is van de dieren, die in den beginne geschapen zijn; of weinig tijd, na dat de deelen, waar uit den Aardkloot bestaat, waren t' zamengesteld. Het slot is, hoe wy meer en meer gedenken aan de Alwijsheid, en Volmaaktheid van den H E R R E, Maker van 't heelal; hoe wy minder en minder bevattinge van zijn Alwijsheid en Volmaaktheid hebben.

't Onderzoek van 't maakzel der *pennen van 't gevogelte*, en waarom eenige schachten gekartelt opsplijten; mitsgaders van de vederen van de vogels, en 't hoornvlies der oogen: als mede van de houtpijpies, en nieuwljiks ontdekte vaten in 't hout; dit alles, zegge ik, word in den 74sten brief

brief overgebracht tot de vaten in de dieren, en geoordeelt dat de dunste * slagaderen kleine openingen hebben, waar door de sappen, dienftig tot grootmaking en onderhoudinge van de lichamen, yder na zijn aart, in byzondere kleine vaarsjens worden overgestort. De ontleding van de *Mispassemen* is hier bygevoegt.

Na eene verhandeling van de levendige dierkens in de stoffe, die tusfchen en aan de tanden van des Schrijvers mond zit (waar mede de 75ste brief een aanyang neemt) word het byna algemeen gevoelen, dat Aal en Paling *zonder voorrijsling gefchapen word*, duidelijc alhier wederlegt. Wech mer alle de dolingen der gene, die wanen dat de Palingen uit den dauw, of bederving voortkomen! Indien wy in vele andere zaken, zoo wel als in dezen, zoo lichtgelovig niet waren, en de dingen met een naauwkeurig oog onderzochten, wy zouden geheele stapels van fabulen verwerpen, en de voortreeling uit verrotting niet langer geloven. Zekerlijc, zoo wonder als het ons zoude fchijnen, dat hoender-eyeren, en andere eyeren uyt boomen voortquam, en dat uit zoodanige eyeren kiekens en ander gevogelte fproot; alzoo wonderbaarlijc zoude het den Hr. Leeuwenhoek fchijnen, dat eenig dier uit bederving voortquam.

Hier helpt geen wederspreken; d'eryzensthoit heeft onzen Beschouwer geleert, dat'er levende dierkens zijn in de stoffe van de *Akn*, gemeenlijc *navelblad* genoemd. Hy heeft de Tael-leden van *dis*

* *Arterie.*

die vissen nitgevonden, en daar uit een zeer dikke en taeye, dog weinig vochtigheid gedrukt.

Deze stoffe sprejde hy van malkanderen, en hebbende dezelve voor het vergrootglas gebragt, zag hy klaarlijk, dat het dierkens waren, die met het maakfel van een *Aal*, zoo in lengte als dikte over een quamen, hoewel ze, na zijn oordeel, wel vijftigmaal dunder als een hoofdhaar waren.

In de *Palingen* had hy alvorens ook diertjens bespeurt. Hy heeft ook in den jare 1691 de baarmoeders en *Palingen* meer als eens geopent, en in de zelve levendige schepsels gevonden. Ja hy heeft naderhand op verscheide tijden vele *Palingen* ontleed, de baarmoeders onderzocht, en uit dezelve volmaakte kleine *Alen* gehaalt.

Wil men zeggen, dat uit afgestroopte *Aals*-of *Palingsvellen*, wanneer men die in een nieuwgedolvene sloot werpt, *Alen* voortkomen; dat komt geensins uit de bedervinge van de vellen, maar alleen door dien dat de jonge volmaakte *Alen*, die met het afhalen van de vellen, uit de baarmoeders worden gestooten, en aldus aan of in de vellen blijven hangen.

Men behoeft zig ook niet te verwonderen, als men altemet ziet, dat de *Alen* kuit in haar lijf hebben (gelijk 't sommige menschen als vry wat zeldsaams voorkomt, dat zy op de vismart kuit uit de *Alen* zien snijden) 't mangelt de gemeene wereld aan nauwe opmerkinge. Onze Schrijver heeft al voor vele jaren bespeurt, dat de *Alen*, die in den tijd, wanneer de rivier-vis zijn kuit schiet, gevangen wierden, haar darmen vol kuit hadden. 't Is ook bekend, dat de *Alen* de kuit van vis voor spijs gebruiken, en overzulk groote scha-

schade onder de vissen doen; voornamentlijk aan de kuit van baars en snoek. De reden is, om dat de kuit van die vissen in 't schieten als kettingswijze aan malkanderen blijft hangen, daar in tegendeel de kuit-greinen van Braassem, en Voorn niet vast aan een blijven. Ook schiet de Braassem en Voorn haar kuit tussen de liezen en biezen, alwaar die blijft aankleven, zoo dat de Alen die kuit-deelen zoo niet kunnen verslinden, als wel van andere vissen: Waar uit men zoude kunnen gedagten nemen, of de verslinding, die de Alen aan de kuit van de Baars en Snoek komt te doen, niet wel mogt d'oorzaak zijn, dat wy zoo weinig Baars, en Snoek hebben, in vergelijking van de Voorn, en Braassem,

Dat de Kikvorssen uit slijk of modder zouden groeyen is een dwaas gevoelen, niet verdienende wederlegt te werden, dewijl het eene al te bekende waarheid is, dat, na dat het manneke en wijfke verzamelt is, het wijfke eyeren legt: uit welke eyeren wormen voortkomen. Deze wormen grooter werdende nemen de gedaante van den Kikvors aan.

DERDE HOOFDDEEL.

Philippi à Limborch SS. Theologiae inter Remonstrantes Professoris Historia Inquisitionis: cui subjungitur liber sententiarum inquisitionis Tholosanae ab anno Christi MDCCCVII ad annum MDCCCXXIII.

Dat

Dat is:

Historie der **INQUISITIE** van Philips van Limborch, Hoogleeraar der Heilige Godgeleerdheid onder de Remonstranten, waar by gevoegd is het boek der vennisen van de Inquisitie van Tholose van den jare 1207 Christus geboorte tot het jaar 1323. te Amsterdam by Henrik Wetsteen 1692 in folio 208 bladen en zes vellen Figuren.

't **W**oord Inquisitie, hoewel eigenlijk onderzoek betekenende, en van Latijnschen oorspronk, kan allen vrygeborenen Nederlanders niet als met d'uiterste haatelijkheid in d'ooren klinken, als dewelke uit de geschichtboeken weten, hoe deerlijk hunne voorouderen door dat allergruwzaamste gedrocht zyn geplaagt geweest.

Geen grooter schandvlek nog duurzamer brandmerk heeft de Roomsche Kerke haar zelve aanzet, als door 't invoeren van die allervloekwaardigste en godvergetene rechtsplegingen, daar zy Gods oneindige goedheid tergende, en zyn ontzachelijken name misbruikende, nogtans op een godslasterende wijze, zoo vervaarlijken vond van dwinglandy met den naam van Heilige Inquisitie heeft darren doopen.

Laat het u niet vreemd schijnen, Lezer, indien ik, op 't schrijven van dien moordnaam, enig teeken van drift uite, waar aan gy kunt bespeuren dat my 'k weet niet welk een tocht in d'aderen rijft, en mijne gedachten verstikt worden door den

den dikken drang der bevattingen, met welke ik de *helsche Inquisitie* haren behoorlijken plaats oet helle wil toeschrijven.

Was'er oit beklachelijke wreedheid van Tyrannen, beestachtige woede, ongehoorte moordlust, wettelooze wraakzucht, bittere vervolging, bloeddorstig vermaek, of onmenselijke stoutheid, die Gode en 't geheiligd recht in 't aanzigt spuwt, men vind in d' *Inquisitie* die samenbindinge aller gruwelen valschelijk met den teut van heilig opgehult. My lust, by gelegenheid van des Heeren Limborch's werk, den Nederduitschen de schrikkelikheden van die verdorpende rechtbank, die de Roomsche geestelijkheid zig heeft aangematigt, zoo kort als dit uittreksel lijdten kan, voor oogen te stellen; navolgende dezen Schrijver, die de geschiedenissen in Latijnsche tale zonder omwindelen na waarheid den eeuwiger gedenkenisse poogt na te laten.

De leere van Christus en der Apostelen is zoo verre afgescheiden van alle vervolginge om des Godsdiensts wille, als de later Christenen daar toe genogen zijn. D' eerste Christenen bestreden hanne tegenprekers ook met geene andere dan geestelijke wapenen; maar na dat Konstantijn tot het Christengeloof gebragt zijnde, de Christenen meester had gemaakt, zijn ze hunnes ge-luks niet magtig, van d' eenvondigheid hunner voorvaderen allonkskens afgeweken, en hunne nakomelingen, noch verder vervallende, hebben eindelijk in de Kerke ingevoert een wreedheid, die der Heidenen zeden niet alleen gelijk was, maar ook niet zelden te boven ging.

Na 't doemen van Arius in de Niceefche Kerkvergadering (welkers uitgang Eusebius wil- lens en wetens kortelijk overloopt) liet Konstantijn ook alle de boeken van Arius verbranden, en de doodstraffe verkondigen tegen de zulke; die bevonden wierden eenig boek van hem verborgen te hebben.

Toen de werreltdlijke magt verder begon te woeden tegen de genen, welker leeringe in de Kerkvergaderingen was gedoemt, en de zoodanigen de vloekelijken naam van Ketter hadden gekregen, nam die wreedheid meer en meer toe: de Keizers schreven wetten voor, met welken de zoogenaamde Kettters gehandelt wierden, als of ze geen menschen waren.

En wie dog wierd voor * Ketter gehouden? laat ons dat eens bezien. In 't Roomsche Wetboek staat aldus: *Haereticorum vocabulo continetur, & latis adversus eos sanctionibus succumbere debent, qui vel levi argumento a judicio Catholicae Religionis & tramite detecti fuerint deviare.* Dat is: Die gene worden onder de benaminge van Kettters begrepen, en moeten zig onderwerpen de tegen hun gestelde wetten; dewelke maar met een licht bewijs van 't oordeel en 't pad des Katholijken Godsdiens bevonden zullen werden af te wijken.

Ontferming-waardige menschen voorwaar, die 't ongeluk hadden, dat ze onder den dwang van zulke wetgevers dien Ketterfchen vloeknaam moesten dragen, en den haat zoo van geestelijke als wereltdlijke heethoofden ten doele staan.

Nog

* In 't Latijn *Haereticus*. † *L. omnes C. de Haer.*

Nog vindmen een wet t van de Keizers Theodosius II, en Valentianus III, waar by gelast word de Manicheen ter Steden uit te drijven, en ser balsstraffe te doemen, alzoó geen plaats voor hen behoort overgelaten te worden, in welke de elementen zelve ongelijk word aangedaan.

't Zoude te verre heenloopen de straffen tegen andere Ketteren, na de Kerkvergadering te Chalcedon, gesteld, alhier op te halen.

Ammianus Marcellinus, een Latijnsche Historiefchrijver, verhaalt, dat Juliaan de Christenmeesters verbood de Letterkunde of Redenkunst te leeren, omme de Heidenen niet af te trekken van den dienst der Goden; maar de Christenen hebben naderhand de Ketteren niet beter gehandelt, en onder 't gezag van den Paus hebben sommige Christen-plakkaten die van den Heidenschen Juliaan verre in wreedheid overdoffen.

Niemand denke dat deze wetten alleen voor rekening van de wereldlijke overheid zijn uitgegeven. Geensins. Die de oude tijden met de jonger vergelijkt, zal lichtelijk zien, dat die bevelen van de geestelijke zijn goedgevonden, of somtijds liever uitgevonden; willende dat hunne besluiten voor geen lichte vidzel blixems nog schorre donders vrugteloos gehouden, maar als rechtvaardige gewijsdens door wereldlijke kragt gestaaft wierden.

De Historien leeren dit overvloediglijk.

Maar d' Arianeen, als ze Vorsten gekregen hadden, die met hen eensgezind waren, bedreven ruim zoo vele wreedheden tegen hunne tegenstrevers, als zy zelve van die hadden uitge-

II. Deel.

B

staan,

L. Ariani. C. de Heret.

staan, eer de kans gekeerd was. Athanasius, die groote bestormer der Arianen, klaagt daar over niet weinig in zekeren brief, waar uit de Heer Limborg eenige staaltjes in 't vierde Hoofd-deel van 't eerste Boek dezer zijner Historie te berde brengt.

Wat sommige Oudvaders oordeelen over 't vervolgen der gener, die anders dan de vervolgers zelve gevoelen, is de stoffe van het vijfde Hoofd-deel, vervattende onder anderen de woorden van den gemelden Athanasius, met welken hy jammerlijk de woede der Arianen beklagt, en hen boven alle andere Kettters ten leelijkste afschildert, om hunne wreede vervolgingen, dien hy een vond des duivels noemt, betoonende alzoó een afgrijzen te hebben van iemand om den Godsdienst te plagen.

- Hilarius, Ambrosius, Gregorius Nazianzenus, Chrysofostomus, Hieronimus en andere houden meest 't zelve spoor.

- Augustijn, voor henen, eer hy Christen was geworden, aan de Manicheefche waangevoelens vast geweest zijnde, toonde wel in zijn eerste schriften, dat hy ook afkeerig was van alle geweld tegen anderen, om zaken van Godsdienst te plagen, gelijk Onze Historieschrijver uit veel gezegs van hem aanwijst, maar hy bleef niet volstandig in die meeninge. Wat dan? na zeer hevige en scherpe kijvingen tegen de Donatisten veranderde de man zijn zachtzinnige eerste gevoelens, tot zoo verre, dat hy toen niet alleen verstond, dat men de straffen, den Kettters oplegt, mocht vorderen; maar hy zelve schreef en leerzarde, dat men hen straffen moest opleggen.

gen, om hen daar door een schrik aan te jagen, en tot het aangrijpen der rechte leere voort te drijven: uitzonderende juist de enkele doodstraffe. Dit blijkt uit niet weinige plaatsen, in zijne schriften ons voorkomende, en in 't zelve Hooftdeel des eersten Boeks door de Heer Limborg by gebragt.

Daar hebt gy dan, lezer, de zachtmoedigheid van Augustijn, die de straffen des doods alleen ter zijde stellende, voorts geen zwaarigheid maakt, den wereldlijken rechter te erinneren, dat de Donatisten, zijne tegenstrevers, door alle andere straffen mogen geplaagt worden. En wie weet niet, dat sommigen van die plagen, hoewel het leven niet benemende, ondragelijker dan de dood zelve zijn? Men behoeve dit niet uit oude geschiedenissen op te halen, en met klare dringredenen te versterken. We hebben in onze dagen (omme vele anderen voorby te gaan) een levendig voorbeeld van 't dwingen der Gereformeerden in 't naburig Vrankrijk. Die ongelukkige menschen hebben geene plaag harder gevonden, dan datze ten prooje aan de baldadigheid van godvergetene soldaten zoo lang wierden overgegeven, tot dat zy hunnen Godsdienst afzwoeren.

Omme van Augustijn nog een woord te spreken, de beroemde Pausgezinde Schrijver Belarmin zegt * elders, dat Augustijn de balsstraffe wel uitzondert; niet, om dat hy meint dat de Kesters die niet verdienen, maar om dat hy meinde, dat die zachtmoedigheid de Kerke paste.

en ook, om dat 'er nog geen Keizerlijke wet was, volgens welke de Ketteren moesten sterven. Als of hy zeggen wilde, indien 'er eenige wet der Keizeren de doodstraffe tegen de Ketteren had verklaart, dat Augustijn die zoude hebben goed gekeurt. En zekerlijk spreekt Bellarmijn dus niet zonder reden, voegende daar op gevolgelijk deze woorden: *Dog dat Augustijn van meeninge is geweest, dat het rechtvaardig was de Ketteren te dooden, is klaarblijkelijk: want by toond in het eerste Boek tegen den brief van Parmenian, dat de Donatisten, indien zy met den hals gestraft wierden, een rechtvaardige straffe zouden lijden.* 't Verder bewijs is alhier te lezen pag. 27.

Indien iemand (zegt de Heer Limborg) dit alles met het eerste gevoelen van Augustijn vergelijkt, hy zal niet regt uitroepen; ô! hoe is de man verandert van dien Augustijn, die te voren niet wilde dat men zelf tegen de Manicheen zoude woeden, gedachtig zijnde zijn eigen oude dwalinge, van welke hy niet zonder de uiterste lijdzaamheid van zijne vrienden konde afgerukt worden.

Zie hier een Christen, van uitsporige dolingen bekeerd, die anderen met allerley straffe (juist alleen de doodstraffe, ten besten genomen uitgezondert) tot de Kerke wil dwingen.

Die gene, die na Augustijns tijd leerden, dat men de Ketteren niet alleen moest vervolgen, maar ook de halsstraffe aandoen, hebben zig met het gezag van Augustijn en zijne stellingen doorgaans beholpen.

January en February 1693. 21

Byzonderlijk hebben ze uit hem geleert die onderscheidinge te gebruiken; dat het den Ketteren niet geoorloft is de Kerke te vervolgen, maar dat het de Kerke past de Ketteren te vervolgen. Een heillooze leere die alle Ketterdooders tans tot hun voordeel gebruiken, en volgens welke elk een, die met den wereldlijken arm versterkt is, onder een glimpend voorgeven den genen vervolgt, en onderdrukt, die van hem in gevoelen verschilt: volgens welke, zegge ik, elk een voor hem zelve verklarende, dat zijne Kerke de waare is, zig ook zal aanmatigen het regt om anderen te vervolgen; en, hoewel hy aan anderen gelijk regt tegen hem niet toestaat, mogtans d' inbeeldinge heeft, dat hy geen onrechtvaardigheid pleegt.

Met den aanwas der geestelijke rechtsplegingen onder de Roomsche heerschappy, kroop de bastaardy, en driefte domheid zoo der Leeken, als Klerken zelve, zoo diep in, dat de eerste, zig met geene zaken minder als met Boekoeffeningen bemoevende, blindeling volgden wat de laatste hen voorschreven, hoe grof en bygeloovig 't ook mogt zijn. Die in 't allerminste daar tegen darde spreken, wierd terstond gedoemt. Der Pauzen magt was zoo vollagen, dat yder voor hunne besluiten zidderde en beefde. Als zekeren Berengarius Aartsdiaken van Gent geleeraart had, dat het brood en wijn in 't heilig Avondmaal een verbeelding van 't lichaam en 't bloed des Heeren was, wierd hy door Leo de negende in 't jaar 1050 Ketter verklaard, en vijf jaren daar na van Victor de tweede verwezen zijn meininge te versoeyen, om 't geloof de

Roomfche Kerke met eigen hande te onderfchrijven, en met geftaaften eede te bekrachtigen. Hy deed het: dog bevonden werdende, dat hy zijn herroepene meininge weder verdedigde, betiep Paus Niklaas de tweede een Kerkvergadering in Lateraan, waarinne hy Berengarius andermaal doemde tot plechtelijke afzweringe van zijn gevoelen, welke hy openlijk heeft opgezezt, en met zijn handtekening bevestigd. Dit's die beroemde afzweringe, beginnende: *Ik Berengarius*, enz.

Onder die onbepaalde Pauffelijke dwingelandy begonden evenwel, na den jare 1100 sommige Keizers wat meer uit d'oogen te zien, en 't gezag van dien geestelijken oppervoogd in zaken des geloofs tegen te fpreken, ondersteunt wordende zoo wel van Vorften en Grooten, die met den zwaarde, als Godgeleerde, die met de pen hen zelve daar voor in de bresfe fteden.

De Albigenfen, hier na ontftaan zijnde in Lombardyen, en daar na de Waldenzen (welke te onrecht voor menfchen van eens fekte gehouden worden), in Vrankrijk, kanten zig openbaarlijk tegen den Paus aan, weigerende zijn magt te erkennen, hoewel men moet toeftaan, dat onder de Albigenfen ergerlijke gevoelens waren. 't Gene de Pausgezinde fchrijvers van beiden getuigen, en wel byzonderlijk van de laafte, is ten grootften deele verziert, en hatelijk opgefteld.

Onze Hiftoriefchrijver der *Inquifitie* vermeld het onderscheid van geloofspunten der Albigenfen en Waldenzen, welke laafte hen zelve de gemeenfchap der Roomfche Kerke, zoo wel als d'eerfte, onttrekkende, eenvoudige menfchen fchij-

schijnen geweest te zijn, die met geene der he-
densdaagse Christen-sekten meer gemeenschap
hadden (zoo de Heer Limborg meent) als die
men gemeenlijk Mennoniten noemt.

Tegens deze zoogenaamde Kettters spanden de
Pauzen alle kracht in. De Bisschoppen en Prie-
sters wierden gelast hen na te vorschen, op-
dat ze die Kettery, was't doenelijk, in den op-
gang zouden smoren, en des zelfs zaad verstu-
ken.

Maar als de Bisschoppen nog niet seherp ge-
noeg tegen de Kettters schenen te waken, of
't zy dat het Roomsche Hof hen niet talrijk ge-
noeg oordeelde, heeft de Paus omtrent het jaar
1200 de orden der Dominikanen en Francis-
kanen ingesteld, om tegen de Ketteryen te pre-
diken. Dominikus bestreed in Vrankrijk de
Kettters, Franciskus in Italie, elk met de zijnen
even vierig. Ze hadden bevel, om alle Katho-
lijken aan te porren tot het uytroeyen der kette-
ren, t' onderzoeken waar die te vinden waren,
en van hunne verrichtinge te Roomen behoorlijke
kondschap te geven. En hier uit kregen zy den
naam van * *Inquisitors*. Dus leest men, dat
Dominikus d' eerste Inquisiteur is geweest; dog
over den juistten tijd is eenig geschil. Sommige
stellen dat d' *Inquisitie* ingevoerd is in 't jaar
1212, andere 1208, andere niet voor den jaer
1215. Dat is zeker, dat ten tijde van Innocent
de derde Dominikus die bedieninge allereerst
heeft waargenomen, met volsage macht van den
Paus. Hy was een snoodde schandbrok, en
bloedgierigen wreedaart, geboortig uit zeker

dorp in Spanje. Om de Ketteryen te dempen bedacht hy een vond , dat de bekeerde zekere *penitentie* moesten doen , om van den ban der Kerke bevrijd te zijn. 't Scheen iets redelijks , dat de Ketters , tot de schoot der Kerke wederkeerende , een gewillige boete aannamen ; maar in der daad schulde hier d' uiterste wreedheid : want die gedreigde menschen namen de boete niet willig aan , maar uit vreeze van verbrand te worden : welke afgrijfelijke straffe hen geschapen stond , zoo ze onbekaerd bleven.

De Heer Limborg beschrijft gevolgelijk hoe de Paus voortvoer met de Albigenen in Vrankrijk ten uitersten te verdelgen , 't houden van eenige Kerkvergaderingen , en de wetten van Keizer Frederik de tweede , door welke het ampt der *Inquisiteuren* zeer gevordert wierd.

In 't jaar 1231 wierden eenige Ketters te Roome verbrand , en nog scherper wetten van den Paus en Roomschen raad tegen die rampzaligen uitgegeven. Dus kreeg de *Inquisitie* meer en meer voortgang. Dog de nieuweid van zulk een ongehoorde rechtbank stak velen dwars tegen de borst. De menschen konden niet dulden , dat de wereldlijke regters wierden uitgesloten van alle regtspleginge tegen de Ketters. Ze wilden de geestelijkheid het oordeel over de leere wel vergunnen , omme te bepalen wat rechtzinnig of onrechtzinnig was , maar hem dacht , dat het het werk der wereldlijke rechters was , te bezien of iemand eenige leerstukken , van de geestelijken gedoemt , openbaarlijk beled , en dienvolgens wel voor Ketter mogt verklaart werden : byzonderlijk over den schuldigen vonnis te vellen.

D' een

D' een en d' ander Vorst zag dit wel, en raakte met den Paus in geschil, dog de vierschaar der *Inquisitie* ging in vele plaatsen haar gang met een menigte van menschen, onder voorgeven van met kettery bevlekt te zijn, ten viere te verwijzen.

Koningen en Vorsten, die 't gezag van den Paus eenigzins wederspraken, wierden van dien troffen quant zelve voor Kettters uitgekreten, en leelijk mishandelt. Een doorlugtig voorbeeld daar van is de vorens gemelde Keizer Frederik, de welke, niet tegenstaande hy de *Inquisiteurs* de hand boven 't hoofd had gehouden, en de Kettery uitgeroeit, nogtans in een quaad blaadje gerakende, den Pausselijken blixem op 't lijf kreeg.

Paus Joris streek in 't jaar 1239 't vonnis der † vervloeking over hem, en ontfloeg alle zijne onderdanen van hun eed. Daar na beschuldigde hy hem van Kettery, waar over d' ongelukkige Frederik in vele brieven aan de meeste Christen-Vorsten klaagde. Evenwel hield de Pausselijke dwingelandy niet op: want Innocent de vierde liet in een Kerkvergadering, gehouden in Vrankrijk, in den jaare 1245, den zelve Frederik met den ban slaan, uit Apostolische magt allen en een ygelijk verbiedende hem te gehoorzamen. Hy wist zoo veel te weeg te brengen, dat Henrik, Landgrave van Duringen, Roomsche Koning wierd gemaakt, om alzo Keizer Frederik de voet te lichten: Ja hy zette hem eindelijk dag, om hem in persoon als een schuldige te komen zuiveren, na vele ondragelijke trotshe-

den, waat mede hy toonde, dat hy voor de eenige hoogste regter op aarde wilde gekent zijn.

De zelve Paus Innocent verbreide de *Inquisitie* in Lombardyen, alwaar ze reeds voor tien jaren ingevoerd was, en in Arragon, mitgaders in eenige Provintien van Vrankrijk, door 't zenden van Predikers en *Inquisiteurs*.

Als Frederik was gestorven, speelde Innocent voor dwingeland, byzonderlijk in Italiën, plagende d'ingezetenen door de gedurige geloofs- onderzoekingen, die de Dominikanen en Franciskanen afvorderden. De vierfchaar der *Inquisitie* hing enkel van de geestelijkheid af. d' *Inquisiteur* met den Bisschop vonnisten den beschuldigten: den berouw hebbende leiden zy boete en *penitentie*: op: den onbekeerliken gaven zy aan de wereldlijke regters over, dewelke zonder uitsfel de rampzalige ten viere doemden.

Met vervolg van tijd wierd d' *Inquisitie* door de magt der Pauzen in Vrankrijk diep ingedrongen: als mede in andere omleggende gewesten. Zelf stelde de Paus 't ampt van *Inquisiteur* in Syrien, en Palestinen, om dat daar eenige Kettters en Joden zig onthielen. Maar te Venetien hadden de geestelijke zoo veel machts niet tegen de Kettters. De Wereldlijke Raadsheeren gaven hun regt niet zoo bottelijk aan den Paus over; zulx nog ten huidige dage de *Inquisitie* te Venetien door de voorzigtigheid der Overheden van een geheele andere nature is, als in andere plaatsen, onder des Pauzen gehoorzaamheid staande.

Omtrent het jaar 1300 hadden de *Inquisiteurs* heel drok werk met het uitroeijen van eenige Kettters.

ters.

ters, die den naam van *Apostolici* droegen. Een Gerard Sagarelli wierd ten tijde van Bonifas de VIII als hoofdketter van dit volk openbaarlijk verbrand, en acht jaen daar na zekeren *Dulcinus*, en zijn huisvrouw, die met eenige duizenden van zijn aanhang in 't Alpiſche geberge ſtand had gehouden, mede in 't openbaar levendig van een geſcheurt, en daar na verbrand.

Deze *Apostolici* ſchijnen afkomstig van d' *Albigenſen*, dewelke nevens de *Waldenſen* ondertaffen deerlijk overal vervolgt wierden. De *Tempeliers*, eerst onder de *Inquiſitie* geraakt zijden, wierden vervolgens t'eenemaal gedempt.

In Bohemen, en in vele plaatsen van Oostenrijk was een grooten aanhang van menſchen, welker hoofd was *Waltber Lohard*; dog dezen armen hals, van de *Inquiſitie* nagejaagt, eindigde zijn leven in den yere te Keulen in 't jaar 1322: en een groot getal van zijn navolgers hadden geen beter ſteſſot, 't welk die onnozele veeltijds met vreugde en lijdzaamheid aangingen.

De *Beguinen* (een ſoort van Monniken van Sinte Frans orde gemeenlijk gezogt van de derde regel van Sinte *Franciscus*) waren ook Ketterſ, volgens 't oordeel der Heeren *Inquiſiteuren*; Verſcheide Pauzen hebben hunne ſtellingen gedaan.

Mannen van aanzien, Graven, en Heeren, die onderwijl den geweldrijveryen der Pauzen tegen-, en 't wettig gezag der Vorſten voorſpraken, voelden terſtond den gloed van den *Vatikaanen* blixem.

• Paus Jan de XXIIste liet de inquisitie-
zuin in Polen blazen, en Paus Joris in Frank-
rijk.

• We komen dus doende tot de tijden van den
bekenden *Jan Wikleff*, dewelke ontrent het jaar
1377 de etterbuilen der Roomsche Kerke, en
woede der Pauzen in Engeland ontdekkende,
zonder versooning verkettert wierd.

Richard Koning van Engeland beval na *Wikleff's*
dood, alle deszelfs schriften te verbranden.

• In Bohemen ontstond eenigen tijd daar na *Joan*
Huss, en in 't jaar 1400 quam *Hieronimus van*
Ryag uit Engeland, medebrengeude de schrif-
ten van *Wikleff*, welke van *Huss* wierden goed-
gekeurt: maar in 't jaar 1408 zijn ze, by doe-
ming der geestelijkheid, ten viere gewezen, en
meet dan 200 schoongeschrevent boeken (zoo
Eneas Silvius getuigt) verbrand. Dat was niet
genoeg. Na vele vervolgingen tegen de geheu-
genisse van den overleden *Wikleff*, en de stellingen
van *Joan Huss*, wierd te Konstans een Kerkver-
gadering beroepen, en *Huss* bevolen voor dezel-
ve te verschijnen, om rekenschap van zijn leere
te geven. De Keizer *Sigismond* gaf hem een vry-
geleybrief om vry en vrangk gins en weder te gaan.
In deze Kerkvergadering wierd de leer van *Wi-*
kleff en *Huss* verkettert: *Wikleff's* boeken moe-
sten niet alleen den vloek uitstaan, maar ook zijn
doode lichaam: zulx dat zijne beenderen, zoo
ze te vinden waren, ter brandinge wierden ge-
doemt. Ja dat meer is, d' ongelukkige *Huss*,
die met een Keizerlijke vrygeleybrief voor de gee-
stelijke dwingelanden was verschenen, wierd on-
gelijks Ketter verklaart, en tegen alle ontzag

voor

voor goddelijke en menschelijke wetten levendig in't vier gezet. Hieronimus van Praag, die, door de afgrijselijke moordstraffe van Huss verschrikt, in't eerste uit zwakheid de leeringe van Wikleff en Huss had verloochend, dog daar na weer moet grijpende met eene onverchrokkene vryheid voor de gansche Kerkvergadering wederom herriep, en opentlijk verdedigde, moest als een afvallige het zelve oversmartelijk levens-einde bezuren.

En onverantwoordelijke wreedheid, zullende den Pausgezinden eeuwiglijk voor de schenen springen.

Is't wonder? op die eerlooze onderstellinge dat men de Ketzers geen woord heeft te houden, kunnen d' allerschendigste gruweldaden een open weg vinden.

De geestelijkheid, die Joan Huss veroordeelt had, schreef onder het genomen besluit, * dat de Heilige Kerkelyke byeenkomst van Konstans, om dat de Kerke Gods niet meer wist wie te zoeken, Joan Huss aan den wereltlyken Rechter overliet. Zoo had dan de Kerke hier in haar plicht gequeten, en't overige raakte den wereltlyken Rechter. De Keizer nu had met zijn vrygeleybrief den man zijn veiligheid verzekerd; derhalven konde hy, behoudens eer en trouwe, niet ten viere verwezen worden.

Jan

* *Hac sancta synodus Constantiensis Joannem Hus attento NB quod ecclesia Dei non habeat ultra quid agere valeat, iudicio seculari relinquere & ipsum curia seculari relinquendum fore decrevit.*

Jan Simankas een Spanjaart, van de Katho-
lijke leere schrijvende, zegt duidelyk, t. dat som-
mige Kettere rechtvaardiglyk volgens wijsdom van
de Kerkvergadering te Konstantz verbrand zijn,
niet tegenstaande hem vryheid beloofte was.

Tot bevestiging van 't vorensverhaalde zal ik
vermelden de woorden die Bzovius op 't jaar
1422 verhaalt van Paus Maarten aan Alexander
den Hartog van Lithuanien geschreven te zijn,
met welke die oude vryer van Roomen hem af-
raad de Bohemers geen hulpe te bieden. † By al-
dien, zegt de Paus, gy op eenige wijze aangezet,
Belofte hebt gedaan, dat gy hen zult beschermen,
weet dat gy geen belofte hebt kunnen doen aan Ket-
ters, en schenders van 't heilige geloof, en dat gy
doodelyke zonde begaat, indien gy de belofte houdt.
om dat een geloovige met een ongelovige geen ge-
meenschap kan hebben.

In Rijk van Valencie in Spanje voerde dezelve
Paus Maarten ook de bedieninge der Inquisisie met
kragt in.

Hoe onmenschelyk de geestelijken ontrent den
jare 1460. in Vlaanderen en Artois tegen de Van-
dooren hebben gewoed, en hoe de onnobele men-
schen

† *1. jans. igitur haeretici quidam gravissimo concilio
Constantiensis. Judicio legitima flamma concremati
sunt, quamvis promissa illis securitas fuisset. sit.
146. §. 52.*

† *Quod si tu aliquo modo inductus defensionem
eorum suscepisti, promissisti, scito; te dare fidem ha-
eretico violatoribus fidei sanctae non potuisse. Et
peccare mortaliter si servabis; quia fidelis ad infide-
lem non potest esse ullae communitatis.*

schen levendig verbrand zijnde naderhand in 't jaar 1491 by uitsprake van 't Parlement van Parijs verklaart wierden onschuldig ter dood gebracht te zijn, ende Rechters in zware geldboete verwezen, beschrijft ons Boxhorn in zijn Nederlandsche Historie zeer omstandiglijk.

Dehelsche *Inquisitie* dus wel in verscheide gewesten van Spanje, dog in Kastilje en Leon nog niet ingevoerd, of ten minsten vervallen zijnde wierd door Ferdinand en Isabella, na dat zy door den huwelijksband teffens een rift van rijken hadden verknogt, en groote overwinningen op de Moren bevochten, over al daar hunne heerschappy strekte, met grooten yver voortgezet. 't Zy dat ze dat deden uit een blinden godsdienstdrift, of op dat ze, na 't verdrijven der Joodsche en Mahometaansche bygeloovigheden hunne rijken geruster zouden bezitten; of 't zy, dat ze, gelijk sommige gelooven, beoogende een Monarchie van gansch Europe, door eenig voornaam bedrijf, dat met een glimp van krachtige zucht tot vordering van den katholijken godsdienst praalde, de gunsten van den Paus voor af wilden gewonnen hebben.

Weshalven, dewijl in Itaalje, Vrankrijk, Duitsland, Polen, en Arragon zelf, d' *Inquisitie* reeds vele jaren gebloeid had, hebben ze ook, om niets tot voorstand der Roomsche kerkplechtigheden na te laten, de rechtspleginge der *Inquisitoren* met de hoogste stateijkheid en ontzag in alle hunne rijksgrenzen ingevoerd.

Men zegt, dat'er in de vorige tijden niet weinige menschen, die 't Cristengeloove hadden beleden, 't zelve den schop gaven, wel meest door

ver.

verkeering met Moren en Joden; en dat die afval te Sivilje groot was.

Hier tegens waakte d' *Inquisitie* zoo, dat binnen weinige jaren Joden niet hoopen, zoo mannen als vrouwen, wierden in 't vier gezet. Andere, die zig quansuis bekeerden, kregen vonnisse, van hun leven in den kerker te slijten, sommige wierden met kruiffen gemerkt, sommige in eer en goed gestraft, ja de beenderen der gestorvenen opgegraven, verbrand en vergruift, waren 't voorwerp van de woede der wreede en verkeerde Christen-makers. Ontalliche vlooden na andere gewesten, om het vloekvier t' ontgaan: en men vind Schrijvers, vermeldende, dat het getal van de zulken, zoo dooden als levenden, bekeerden, en wechgevlodene, ter oorzaak van d' *Inquisitie*-plaag, in de Stad Sivilje, en deszelfs bisdom alleen meer dan hondert duizend geweest is.

Aldus is in Spanje d' *Inquisitie* wel ingevoerd in 't jaar 1478, dog niet voor den jare 1483 is de eerste *Inquisiteur generaal*, en *opperste raad der Inquisitie* vastgesteld.

Waar in deze doodelijke vierschaar bestaat, geeft de Heer Limborg uit Pausgezinde Schrijvers in 't *XXIVste Hoofdstuk* des eersten boeks te lezen.

Broer Thomas van Turrekremata, d' eerste *Inquisiteur generaal* in de Spaansche rijken, vervolgde de Joden deerlijk. Toen Ferdinand de Moren, na verscheide hunne nederlagen, eindelijk in 't rijk van Granada t'eenemaal hadde verwonnen, en de Stad Granada zelf bemachtigt, dreef hy, om zijn rijk eenmaal te zuiveren alle de Joden uit Spanje. Men wierd tijd en dag gesteld,

steld, op straffe des doods, en verbeurte van goederen, Broer Thomas d' Inquisiteur quam met een kruicifix onder den rok de Koningen tegen d' arme menschen ophitsen; om kort te gaan, men vind geschreven, dat'er hondert en zeventig duizend huisgezinnen van Joden vertrokken: ja sommige begrooten die vluchtelingen op een ongelooffelijk getal van acht hondert duizend koppen.

Ze quamen op zeker verdrag met Koning Joannes in Portugaal, dog des zelfs navolger Emanuël, door anderen aangezet, bedreef aan d' arme Joden een tyranny (hoewel van de Pausgezinden met den naam van Godsvrugt gedoopt) en d' alleruiterste wreedheid, die den lezer der geschiednisse tot innerlijke deernis kan bewegen, en de hairen van schrik doen te berge rijzen.

Hy stelde den Joden en Moren een zekeren dag, binnen welke zy altemaal uit het rijk van Portugaal zouden hebben te vertrekken; en na welke yder van hen, die onbekeerd daar was gebleven, zijn vryheid zoude verliezen. De Moren begaven zig vliemens na Afrika; en als de rampzalige Joden ook wilden vlugten, liet Koning Emanuël alle hunne kinderen, die beneden den ouderdom van 14 jaren waren, uit de armen der ouders rukken, om de zelve in den Christelijken Godsdienst op te voeden. Een gruwzaam bekeermiddel. Daar zag men een zake

*Die, 't wyl ik schrijf, mijn mededoogen
Verwekt, en tranen perst uit d' oogen.*

Daar zag men d' onnoozele kinderkens van beiderley kunne van den schoot der moeders, en

uit d' omhelzinge der vaders wechlepen: den droeven hoop der befnedenen voor hunne lieve panden strijden: al 't land vol gehuil en weklagen. De Joodsche vrouwen zagen dit aan als een ramp, die alle rampen te boven ging. Sommige van haar, ja ook eenige mannen, dooden hunne kinderen, en hun zelve, t'wyl de liefde en wanhoop de hartstochten van die onzaligen wederzijds bestormende, hen zoo doemelijk een keure deed nemen.

Nog quam den erbarmelijken Joden een grooter onheil over. Zy, de welke na die allerafgrijselijkste quelling geleden te hebben, na Afrika wilden oversteken, konden niet voortgeraken. De Koning stelde den tijd van hunne inscheping van dag tot dag uit, en gebood hen, daar ze eerst drie havens hadden gehad, uit geene andere dan die van Lissabon in Zee te steken.

Hier door zakte de meeste menigte der Hebreën na Lissabon, en terwijl met de inscheping der voorbarigste, de gestelde dag verliep, moesten noodzakelijk vele anderen, die niet konden voortraken, hunne vryheid verliezen. Wat raad dan? Zeer vele Joden, van de nood een deugd makende (want zoo, meene ik, zoude ook menig Christen-lichtelijk Joods worden) en hunner geledene onheilen wars, vonden zig genoodzaakt liever den Christelijken Godsdienst of van herten te belijden, of ten minstea looffelijk te veinzen, als het leven in zoo een overgrootē droeffenisse te verslijten. Als ze gedoopt waren, kregen zy hunne kinderen, en vryheid weder.

't Is aanmerkelijk; dat de Moren op de zelve wijze niet geplagt wierden; weet je wel waarom; lezer! om dat de ongeloofige in Asia, of Afrika de Christenen uit hunne vaderlijke erflanden beurt om beurt ook niet zouden uitjagen.

Laten die gewetens-dwingelanden; en zulke (ze zijn die ze zijn) de welke Vorsten en Grootten die schendige konfstreken zoeken in te beezemen; dit voor een lesse aanmerken.

Willen we nu eens zien hoe fraeyelijk de Heeren *Inquisiteurs* de Moren tot het Christelijk geloof hebben gebragt! wel aan!

Op 't aanmanen van Paus Alexander de VI. arbeide eenen Ximenius, Aartsbisschop van Toledo zeer vieriglijk om de Moren te bekeeren in 't jaar 1500. En wat deed dog die sijne man? Eerstelijk wift hy door geschenken en weldaden eenige der Papen of Priesters van de Moren; die zy *Alfaquinen* noemen, aan zijn zijde te krijgen, denkende, dat dan de rest lichtelijk zoude volgen: maar dat gelukte zoo wel niet. Toen liet Ximenius de bekeering vorderen met boeyen en banden. Onder de Moren was een doorlugtig personaadje, *Zegrus* genaamt, die door Ximenius wierd overgeleverd aan een van zijne Priesters *Petrus Leo*; om hem door plagen tot het Christelijk geloof te brengen. Deze *Leo*, of *Leeuw* (waarlijk een mensch vol leeuwenarts, zoo *Bzovius* een gelcerd Pausgezind Schrijver zelve getuigt) prangde *Zegrus* zoo vervaarlijk, dat hy na weinige dagen zedez hy begeerde voor den *Alfaquin* der Christenen gebragt te werden. Geboeit en door vuulnis des

Kerkeren ongezien voor den wreedaard Ximenius gekomen zijnde, zeide hy, *dat hy Christen wilde worden, want dat zijn Ala (zoo noemen de Moren God) hem dien nacht in een gezigt des vermaand had.* Daar op voegde hy deze woorden, en sprak rustig; *maar ik moest voorwaar wel dwaas zijn, dat ik eenige andere beweegreden hale, als van dien wpen zeer kloeken leeuw, aan den welken, indien al ons volk wierd in banden gegeven, niemand zal d'er zijn, die niet terstond Christenscb word.*

Zoo bekeerde men de Moren, en verbrandde ter zelve tijd opentlijk 5000 boeken, in welke van den Godsdienst der Mahometanen geschreven stond.

De bovengenoemde Historieschrijver Bzovius, zelf Pausgezind, spreekt dezen aangaande aldus; † *Daar onthraken geene menschen, welken dit een schennis dacht te zijn, en t' eenemaal verwremd van de Christelijke wet, iemand door geweld, of dusdanige konsten tot het aanvaarden des Christengeloofs te dwingen: daar des zelfs eenigste oogmerk is, zachtmoedigheid, en voor al een vaardige en oprechte wille.*

Als Karel na zijn Grootvaer Ferdinand regeerde, boden de nieuwbekeerde hem 80000 goudse kroonen, indien hy wilde bevelen, dat in

† *Non deerant tamen, quibus indignum esse videbatur, prorsusque ab instituto Christiano alienum, quemquam per vim, aut huiusmodi artibus ad fidem Christi capeffendam adigere, cuius unicus scopus mansuetudo est. & promta inprimis ac sincera voluntas &c.*

in de vierschaar der *Inquisitie* de getuigen moesten opentlijk voorgelezen werden. Let eens. De Vorst, dat pas 18 jaren oud, had wel strijd op zoo groot een geldsomme, dog Ximenius d'*Inquisiteur*, wist hem zoo te bepraten, en in te boezemen, hoe groot een gevaar voor die getuigen stonde op te donderen, dat hy die aanbieding, quansus tot ruste der Kerke, moest afslaan.

Al waren de Joden, zoo vorens vermeld is, op zekere voorwaarden eerst in Portugaal ontfangen, nogtans wierd aldaar niet vele jaren daar na ook een vierschaar der *Inquisitie* opgerecht, volgens den trant der Spanjaarden, van welke Bzovius de beschrijvinge doet.

In Napels, Sicilien, Sardiniën, en Milanen ging ze mede in zwang.

Toen Luther, en andere mannen na hem zoo moedig de hand aan't *reformerén* sloegen, porde de Paus niet alleen den Keizer, Koningen, en Vorsten aan, omme dien voortstroomenden yver in Duitschland en Vrankrijk te keeren, maar liet de verslappende *Inquisitie* ook hervatten, en den ketteren achter her-zirten.

In 't jaar 1542 stelde Paus Pauwels te Roemen zes Kardinalen *Inquisiteuren*, omme tegen de ketters in alle plaatsen des Christendoms voort te varen.

Dezelve *Inquisitie*, die in Spanje tegen de onderdrukte Joden en Moren was aangesteld, begon nu ook met gelijke wreedheid de ketters op 't lijf te vallen: en Karel de V., Spaansch Koning, die de Lutheranen en Gereformeerden in de Nederlanden door die plaag onder zweep

hield, beval zijn zoon Filips de II. by uitersten wille, dat hy de zelve wilde handhaven.

Hier op oeffende Filips een ongehoorde moordlust aan zeer vele onnoozelen, en deed de Inquisitie overal plaats grijpen, zelt tot op de galeijen toe.

In den jare 1522 was de Inquisitie reeds in de Nederlanden doorgedrongen, en twee Inquisiteurs aangesteld, eenen meester Frans Hulst, en Klaas van Egmond, van welken onze vryborstige Rotterdammer Erasmus in 't jaar 1524 onder anderen in zekeren brief dus schrijft: *'t zwaard is nu gegeven in handen van twee zeer vinnige heersers der geleerdheid (ziet, Hollanders, zulk een volk is 't gemeenlijk, dat geen wit mag zien) Hulst, en van Egmond. Iemand, dien zy nydig zijn, werpen zy in den Kerker; daar beschikt men 's werkje tusschen weinige, en d' onschuldige moet lijden. En elders; tans beerst die van Egmond, een wiszinnige vent, met den zwaarde gewapend, die my meer haat als Luther. Hy heeft een amptgenoot Frans Hulst, een wonderen viand der goede lezereu. Eerst smijten zy de menschen in den Kerker, en gaan daar na zoeken, wat ze hem zullen tegenwerpen. De Keizer weet die dingen niet, welke hy nochtans behoorde te weten.*

Maar in het jaar 1549 poogde Keizer Karel d' Inquisitie even zoo wel in Nederland als in Spanje klem te geven, bevelende op alle bedenkelijke wijze de Ketteren te vervolgen en straffen. Alles wat verder, teffens door andere samenloopende noodlottelikheden, hier uit rees, zal ik, als een sake, die genen Neerlander behoord onbekend

* Epist. lib. 21. † Epist. lib. 30.

kend te zijn , alhier niet ophalen , dewijl de Heer Limborg , met de vertellinge van Albaas komst in de Nederlanden , en de daar uit gevolgde vryheid , t' zamt de verstuivinge der hefsche *Inquisitie* , het eerste boek zijner Historien besluit.

Dog op dat de lezer hem zelve de ysselijckheid der nu zoo dikwils genoemde *Inquisitie* eens levendig mag erinneren , vind ik geraden achter het vorengemelde te voegen de woorden van onzen doorluchtigen Hollandschen Historischrijver Pieter Korneliszoon Hoofd , de welke van d' opkomst der Neêrlandsche Beroertens , en by dat geval van de *Inquisitie* aldus spreekt.

„ De Majestraten (zoo schrijft die lekkere
 „ pen , welke my menig uurtje wechsteelt)
 „ waren bedugt , en hadden , nevens de rest,
 „ een schrik van 't doordrijven der Spaansche
 „ **INQUISITIE**. Welken naam , alzo die , met
 „ zijn klank alleen , een geessel der ooren ge-
 „ worden , en tot de kragt van een inscher-
 „ pende beteekening gekomen is , wy doorgaans
 „ onvertaalt te werk zullen stellen : dog , om
 „ dat hy meermaals ter hane komen moet , wat
 „ hy zy , en zeggen wil , hier op 't bondigt en
 „ grondigt verklaren. Na 't onderbrengen van
 „ meest heel Spanje , ten tijde van Karel de
 „ Groot , door de Mooren , die zoo veel werelds
 „ afsliepen , is 't allenskens by de Christenen her-
 „ wonnen , op 't Koninkrijk van Granade na ,
 „ dat d' anderen aan den kant van acht hondert
 „ jaren bezaten. Ferdinand , entlijk , van Arfa-
 „ gon , getrouwt aan Isabelle van Castille ,
 „ vrouwe van doorluchtigen geest en grootmoe-

„ digheid, heeft met de gemeene magt van die
 „ twee kroonen, hen ook dezen uitersten oord
 „ doen ruimen, en alzoo de laatste wortelen der
 „ Mahometische heerschappye uitgeroeit. Dog,
 „ overmits door zoo langdurig een regeringe,
 „ die wet, waar onder ook de Joodische in
 „ zwang ging, zig verre verspreid had, bleef
 „ het overschot der Christenen, met een on-
 „ tallijke meenigte van die twee gezinthen
 „ vermengelt; en was wel waar, dat zoo veel
 „ wederwils, in den boezem van den nieuwen
 „ staat, ernstige wake, ordre, en tegenzorg
 „ vereischte. Maar gelijk hem de Godsdienst
 „ in den mond bestorven; 't hart op bedrog en
 „ snoodheid gesteld was, zoo viel zijn zin op
 „ eenen raad, die bet naar bloeddorft en onver-
 „ zadelijke gierigheid dan naar Christelijken
 „ yver, en landsheerlijke liefde tot zijn onder-
 „ zaten, of naar noodige voorzienigheid smaakte.
 „ Want, in plaatze van door wel leven en
 „ leeren der geestelijkheid, verbod van niter-
 „ lijke oeffening, de gewraakte Kerkzedes, en
 „ wering dier gezinthen uit ampten van re-
 „ geringe, het schadelijk geloof, allenskens
 „ gevoeglijker wijze te slijten, voerde hy, by
 „ bewilliging van Paus Xixtus den vierden,
 „ een vierfchaar in, die, niet alleen openbare,
 „ of wel bewijsbare ergernissen, met d' allerma-
 „ delijkste en smartelijkste dood, nevens aan-
 „ slag van have, te vervolgen hadde; maar de
 „ doortrapte snoodheden by een te zoeken, om
 „ luiden te belagen, gemoeden te doorsnuffelen,
 „ en den gevangenen de diepste verbergentheden
 „ hunner gewissen, zoo door yfelijke, en den
 „ oogen

„ oogen onverdraaglijke dreigementen, als door
 „ d' allergevoelijkste vonden van weedom, uit
 „ te pijnigen. De Dominikanen, welke ordes,
 „ ingestelt van Sant Dominicus; eersten onder-
 „ zoeker des geloofs van 's Paus wege, dóen en
 „ laten was in 't Hof van zoo schijnheilig een
 „ Koning, schikten op dat kuffen te raken, en
 „ leiden de bittere geboden, met d' uiterste
 „ kragt van strengheid te werke; bekleedende
 „ dus niet alleen onchristelijk, maar onmen-
 „ schelijk een moorddadigheid, met den tijtel
 „ van de *heilige regtbank der INQUISITIE*, 't welk
 „ eigenlijk ONDERZOEK beteekent. Zy werd
 „ bevestigd by Alexander den zefden, van Spaan-
 „ schen bloede, en de vervloekste gedagtenis,
 „ onder d' Italianen zelf, die oyt eenig Paus
 „ nalaten mogt: en heeft zedert de tijden van
 „ Luther, zig ook de kennis van 't geschil on-
 „ der de Christenen, in stoffe van Godsdienst
 „ toegeëigent. Dezen amptgenootschappe zijn
 „ twee eischers bygevoegt. D' een genaamt de
 „ vorderaar van 't Kerkelijk regt, zijnde veel-
 „ tijds een geestelijk persoon; dingt na vonnis
 „ van ongelooft of ketterye, tegens den be-
 „ wroegden: d' ander, uit 's Konings naam,
 „ na verbeurtmaking van goederen, en is al-
 „ tijd weirlijk. Wie eenige wroegelijke rede-
 „ nen hoort, alwaar 't uit eigen vader, word
 „ verplicht hem te bedragen. Twee gettinge-
 „ nissen; hoewel van verscheide zaken, zijn
 „ genoeg, om eenen in vuilen kerker te wer-
 „ pen; daar hem spijs en laffenis schaarselijk
 „ verschaft word, alle troost en verzoek; ja
 „ zelfs 't zingen, als te verquikkelijk, in zijn

„ ecnigheid, verboden; op dat hem de zwaar-
 „ moedigheid of moedeloosheid afmatte. Is 't
 „ dat hy 't opgeleide belijd, en zijn geloof af-
 „ zweert, belovende naar onderwijs te luiste-
 „ ren, zoo boet hy, met dragen van een kleed
 „ dat zy SACCO BENITO (*gezeegenden zak*)
 „ noemen, en met verlies aller middelen. Vol-
 „ hard hy in 't ontkennen, zig schoon Room-
 „ schen Christen verklarende, men doemt hem
 „ op twee gelijkkluidende getuigen, ten vuure;
 „ op verschillende, ter pijn. 't Getuigenis al-
 „ leen, en dat nog als in een tweeligt, word
 „ hem gemelt, geenzints de getuigen. Maar
 „ zoo hy waant enige vyanden te hebben,
 „ mag daar na slaan, en hem, treft hy 't, be-
 „ laaken. Zoo der egter eenige meer zijn, die
 „ hy niet raad, of zoo de belaaking verworpen
 „ word, hun getuigenis blijft bondig. Het
 „ pijnigen geschied met bank, water, en vuur,
 „ by de toortse in een donkeren kelder; zijnde
 „ de beul van de kruin tot de zolen in zwart
 „ lijnwaat gekleed, met gaten voor de oogen.
 „ Men vind 'er, die twaalf, dertien jaren zitten,
 „ en hun uitgang is nog de dood. Aan den
 „ Koning vervalt het goed: waar van dog de
 „ helft wel aan de vingeren der vierfchaar of
 „ harer dienaren kleeft. 't Gebreekt aan geen
 „ exempel van luiden, die opregt Roomsch
 „ zijnde, het tegendeel bekend hebben, om zig
 „ door den schijn van boetvaardigheid te vryen.
 „ Anderen (dat erger is) Christen in 't hart,
 „ heeft men door 't afgrijzen van zoodanig een
 „ verwoedheid, of door 't hooren van redenen te-
 „ gens 't Jodendom, die hun te zwak dogten, tot
 „ die

die leere gedreven. De vonnissen gesloren
zijnde, stelt men een staatie toe, als of 'er
een heerlijke hoogtijd te houden war. Voor
aan, met plegtige pragt gaan de Papen, op-
zingend een heilig lied. Daar na worden
de verwezenen geleid; elk in een hoog-geel
roksken, vermaalt met zwarte duivelen.
't Hooft is hun gedekt met een papiere mije-
ter, in top der welke men een menschen-beeld
in 't midden der wlammen, en rondom om-
liegende duivelen geschildert ziet. Met zoobit-
ter een dartelheid van schemp: lust het der
wreedheid te toonen, hoe leed het haar is,
dat haar magt zoo verre niet gaat, als haar
booze wil: boven een spottelijk ondbijt van
velerley lekkernyen, dat men den elendigen, in
't scheiden uit den Kerker, kwahuis tot bewijs
van overige goedhertigheid, voorzet. Een tial-
of tongschroef van hout, die somtijds op
hoop van verlooehening eens geslaakt word,
sult hem de spraak. Nevens een kotsenboek
uit, die 't pijnigen doorgestaan hebben, dra-
gende een zegevaan, tot teeken van overwin-
tinge. Agter deezt treden de Abten en Kza-
noniken in 't Priesterlijk gewaad. Ten laas-
ten volgt de standzaat van 't heilig ampt,
daar de troony van Paus Alexander, aan d' een-
zijde, van Koning Ferdinand, aan d' andere
in geborduurde staats voorts, de Steevongt,
Majestraat, en Edeldom, te paarde: Aldus
gekomen wezende ter plaats daer 't doodsche
gereedschap, op de gedoemden is wagtende,
klimt men op een steelaadje, leest de vonnissen
af, en leevert hen der werlijke overheid;
met

„ met een gekkelyk verzoek, van hen zagtelyk,
 „ en zonder bloedstorting of verleeming te hande-
 „ len. Het eind is, dat de volstandigen leven-
 „ dig verbrand; die hun geloof, in 't uiterste
 „ afgaan, eerst gewurgt worden. Deze plaag
 „ die heele volken onder zweep, en yder in anxt
 „ houd van haar, ten eenen of ten anderen dage,
 „ te proeven, hebben sommige onderzaten ver-
 „ geefs gezogt af te koopen, met menigte van
 „ tonnen gouds. Anderen, als die van Na-
 „ pels, heeft de vertwijffeltheid den moed ver-
 „ schaft, om zig tegens zoo eenen grouwel te
 „ kanten, en dien in spijt van 't juk der slaver-
 „ nye, daar zy mede overheert zijn, van huu-
 „ ren hals te keeren. 't Was dan geen wonder,
 „ dat slegts de schaduw' van dus een landdwang
 „ de Neerlanders, geregeert zoo vele jaren lang,
 „ met groote zœtigheid, en verlekker: door
 „ de smaak der vryheid, 't zijd' uit deed slaan,
 „ en aan 't hollen hielp.

Zie daar die heilschendige *Inquisitie* met leven-
dige verwen afgemaalt.

- Het tweede boek van deze Historie behelst,
 welke de bedienaars van het ampt der *Inquisitie*
 waren. Al dien omslag van papen en knapen,
 met hun titelen, lust my niet in 't Duits te zetten.
 De misdaden, die tot de vierschaar der *Inqui-*
sitie behooren, worden door den Heer Limborch
 in het derde boek beschreven: dog dewijl we
 mit de hiervorens gestelde verhalen zoo van de
 beschuldigingen, als van de straffe, en boeten der
 ketteren, en ketteres-gezinde, lichtelyk reke-
 ming kunnen maken, zal ik van die naauwkeu-
 rige beschrijvinge, als dienende niet zeer veel

tot

tot den trant onzes uittrekzels, niets reppen. Onze Schrijver haalt tot zekerheid, zijne bewijzen uit der Pausgezinde schriften zelve.

We treden dan over tot het vierde boek, waar uit we komen leeren, hoe de *Inquisiteurs* hunne bedieninge waarnemen, en voorts in 't gemeen op wat manier voor die vreesfelijke rechtbank de rechtsplogingen aangeleid, en ten einde gebracht worden; hoe de rampzalige gevangene worden verhoort: met welke konst-streken, die Heeren *Inquisiteurs* hen zoeken te verstrikken, en achterhalen; hoe de getuigen, meest valsche, worden bygebracht, met alle den aanleve van dien.

De Heer Limborch, over 't stuk der getuigen, en valsche getuigenis-sprekers handelende, in 't 19de Hoofddeel des vierden boeks, vertelt uit den gemelden Historieschrijver Hoofd een gedenkwaardig voorbeeld van valsche getuigenisse, 't welk ik om der langwijligheid, ontzie voor mijne Landsgenooten uit te schrijven, dog bevele den liefhebber en 't zelve in 't tweede boek van Hoofds Historie na te zoeken.

Dus strafte (zegt de Heer Limborch) de wereldlijke overheid: en indien de *Inquisiteurs* op den zelve voet tegen de valsche getuigen te werk gingen, daar zouden zoo vele rampzalige en onnoozele door valsche betichtingen niet onderdrukt werden.

De Historie loopt ten einde met de verwezene, alhier in prenten afgebeeld, nevens de standert-vanen der *Inquisitie*, eindelijk het strijken der vonnissen, en verbranden der onnoozele menschen; 't welk kortelijk in de voorverhaalde woorden van den Ridder Hoofd is begrepen.

O wreest-

O wreedheid, nooit gehoort,
Foey rechters heet na moord!

Achter't wijdloopig verhaal van't uitvoeren der vonnissen sluit de Schrijver zijn geschiedenissen met een beknopte optelling der wreedheden, en onrechtvaardigheden, die in de vierchaar der *Inquisitie* worden bedreven.

Het boek der vonnissen van de *Inquisitie*, te Thoulouse gepleegt, volgt achter de voornoemde *Historie*, en behelst de oorspronkelijke gewijsdens, in den tijd van 16 jaren omtrent het begin van de veertiende eeuw na Christus geboorte, wel meest tegen de beruchte Albigenzen en Waldensen uitgesproken, en ter uitvoeringe gelegd. 't Is voorwaar iets zeldzaams, hoedanig tot nog toe nooit in 't Christendom is gedrukt geweest. Want het is 't rechte Prothokol, by de *Inquisitie* te Thoulouse in Vrankrijk gehouden, onderteekent (gelijk de Heer Limborg in de voorreden betuigt) over al met de hand van de *Notarissen der Inquisitie*. 't Stuk werks zelve, waaruit dit nagedrukt is, bestaat uit Parkament, tusschen twee houten berden gebonden, en op de eene zijde getitelt *L. Sententiarum* [het vonnisboek.]. De vonnissen meest overal onderschreven door de *Notarissen* en hunne byzondere merktekenen, zijn in Barbaarsch-Latijnsche tale qua-lijk gespelt, en, om in alles de aloutheid te bewaren, na 't afschrift, zoo als ze daar stonden, alsoo ook hier nagedrukt.

Men kan d'er uit zien de maniere der *Inquisitie*, zoo als die vooreen gepleegt is, in ongeveer hon-
der-

derden van vonnissen verklaard, tegen de onnoozele Albigenen en Waldenen, door de *Inquisiteurs* met den schendnaam van ketters gebrandmerkt. De plechtigheden, met welken de vonnissen van de *Inquisiteurs* worden uitgesproken, droegen eertijds den naam van *Generale Sermoenen over 't geloof*, om dat voor 't oplezen der vonnissen de *Inquisiteur* gemeenelijk een *Sermoen* wegens het geloof deed: Dergelijke 14 geregistreeerde *Sermoenen* staan in dit werk, van welke nogtans 3, te weten de negende, tiende, en elfde, niet *generaal* zijn.

Zeer aanmerkenswaardige byzonderheden, den geheelen handel der *Inquisite* betreffende, zija daar uit kennelijk. Gy zult'er uit zien, Lezer, hoe dat die genadige rechters quansuis aan sommigen nog eenige gunst-bewijzen hebben willen be-roonen: d' een word gedoemt ter eeuwiger gevangenis, d' ander tot het dragen van kruiffen, deze wederom, als tot strafvermindering, daar van ontslagen, gene tot *arbitrale penitentie* veroordeelt; maar d' onbekeerige, en hervallene worden aan de wereldlijken *Regter* overgelevert. Gy vind'er vonnissen tegen vluchtelingen, overledenen, ja tegen huizen zelf. Niet alleen *Ketters*, zoo men die noemde, maar derzelve voorstanders of aanhangelingen krijgen hier hunne byzondere straffen. Al den omflag van * vernedering, en hoe men een *Klerk*, tot *Kettery* vervallen zijnde, aan den wereldlijken *Regter* kan overleveren, verdient gelezen te worden. De gewijsdens zelve wijzen, op wat vorm de *Inquisiteurs* daar mede te werk gingen, en hoednig

* *Degradatio.*

een gezag die plumpe vuilikken hen zelve in 't vonnis-vellen darden aanmatigen.

't Hoofd der *generale Sermoenen* is telkens voor af gewapend met den eed, die de wereldlijke Regter aan de *Inquisiteurs* gewoon is af te leggen: daar na komt het vonnis van *excommunicatie*, tegen alle, en een ygelijk, die de bediening der *Inquisitie* zoude willen beletten. Een knellend dreigement, niet te vergeefs ingesteld. In sommigen staat het *formulier* om de kettery af te zweren: als mede de manier van *absolutie* van 't vonnis van *excommunicatie* voor de zulken, die tot de eenigheid der kerke wilden wederkeeren. Men zal my, hope ik, in Holland lichtelijk ten besten jhouden, dat ik geen zwaarigheid make by de wreedheid der Barbaarsche *Inquisiteurs* onduitsche woorden te gebruiken.

Eindelijk komen in deze gedrochtelijke vonnissen vele dingen voor, de welke dienen tot verlichting van de Historien dier tijden, en wel voornamentlijk die de Albigenzen en Waldenzen (vorens gemeld) leeren onderscheiden, hoewel d'er een langdurige twist is geweest, of die soort van menschen in een of twee gezindheden verdeelt zy geweest. Dit boek der Ketterverdoemers zal zonneklaarlijk het geschil beslechten, en aantoonen dat ze met onderscheid moeten verstaan worden. Ik besluite dit uittreksel met de laatste woorden onzes Schrijvers in zijn voorreden, op volgende wijze in onze taal verstanelijk zijnde.

Mijn eenig oogwit, goedwillige Lezer (zegt hy) is geweest, u ten dienste te staan, en mijn trouwe te soonen omtrent het nitgeven dezex boeks. En op dat

dat dezelve des te volkomener blijke, wenschte ik, dat het oorspronkelijke handschrift zelf, 't welk nu in een's byzonderen mans handen is, onder de allerezelzaamste kleinodien van eenige openbare Bibliothek mogt bewaard werden, op dat een yder, met toelatinge der gener, die daar over gestelt zijn, 's zelve konde inzien, en op dat het alzoo, tot algemeen gebruik, en omme de Roomsche kerke des te klaarder te overtuigen van hare ongerechtigheid en wreedheid, getrouwelijk mogt in bewaringe blijven; daar het anders van een afgezonderd mensch (hoe naauwkeurig die ook zy) bewaard werdende, lichtelijk door verloop van tijd kan verduistert of verloren werden; byzonderlijk indien by niet al te zinnlijke erfgenamen komt na te laten.

Zoo als ik afbreke kan ik niet beletten dat mijn pen in dicht uitbarst.

Ontmenschte beulen! fel bezeten.
Met moordlust, schenders! ga vry heen,
Ga helsche stormers van 't geweten!
Blaakt, moord, en pijn't de zwakke leen
Der vromen, der onnooz'le lijdens,
Die gy verkettert's s'wood gebroed!
Om dat ze als trouwe Christenstrijders
Uw goddiensft trapten met den voet.
Gemuste Tygers! 't zal gebeuren
Na deez bedreve gruweldaen,
Na al uw branden, s'olt ren, scheuren,
Dat u de Wraak in 't hart zal slaan,
En gy, die vieren wijs te sloken,
In 't helsche vier zult eeuwig smooken.

VIERDE HOOFDDEEL

Aanmerkingen van Franciscus Mercurius van Helmont, over den mensch, en des zelfs ziekten; alles op gewisse en onfeilbare gronden, zoo van de natuurlijke reden als ervarentheid gevestigd. Eerste deel. t' Amsterdam, by Pieter Rotterdam, 1692. in 12. 11 bladen.

K zal de moeite nemen van een uittreksel, dat groot genoeg zy, uit dit klein boek te schrijven. De Heer Helmont zegt, dat de veiligste weg om tot wetenschap te komen is, **HEM ZELVEN TE KENNEN**, en dat alle zaken maar eene oorzaak, en daarom een en de zelve waarheid moeten behelzen; trouwens d'een meer, en d'ander min. D' oorsprong van alle scep-selen is dat *Wexen*, dat magt heeft van alles te scheppen.

Maar hier moet gy, lezer, wel letten wat de Schrijver door *scheppen* verstaat. 't Beteekend niet, na zijn zeggen, *iets uit niets voortbrengen*. Gansch niet: want hy beweert, dat alle scep-selen voortgebracht zijn van het *Water* door den *geest*, die op de wateren zweefde (en hier moet je *de hemelsche wateren* verstaan, want de wateren zijn tweederley boven- en onder-wateren: de bovenste zijn geestelijker dan die op d' aarde zijn) zoo dat het woord *scheppen* by hem be-duid, uit het onzienlijke of geestelijke het tastelijke

en zienlijke doen voortkomen. Hieromme leert ons de Natuur, dat alle schepselen uit een vier, en *waterig wezen* bestaan. Dit vier, dat ons in 't leven onderhoud, moet het leven van yder schepsel zelve zijn, en is geestelijk. Drie soorten van vier kent de Schrijver. 1. Het natuurlijk vier der schepselen. 2. Het vier der zonne. 3. Het gemaakte vier. Het zoo genaamde *gemaakte vier* kan, of word eigentlijk niet van ons gemaakt, maar is een verbrekinge der lichamen, en een snelle beweging, waar door het vier der schepselen komt af te sterven, of van werking te veranderen. Daar na handelt de Heer Helmond op zijn manier van 't *zout*, dat de natuur des viers zeer veel deelachtig, en van groote kragt is. Dan volgt het *Water*, te weten dat water, 't welk het begin aller schepselen, en een geestelijk wezen is, verkoelende en rust-verschaffende.

We lezen hier een reex van diepzinnige bespiegelingen: hoe dat, gelijk den dag en de zon met het vier over een kome, alzo ook de nacht en de maan met het water: van den slaap en aanmerking over het *Opium*: Waarom de gene, die 't water schuwen, in 't water geworpen zijnde, genezen worden: Waarom het lachen en schreyen den mensch eigen is. Men leert hier, dat de *viergast* zeer vele geesten onder zijn heerschappy heeft, en dat die geesten zeer veel in uitwerking van malkanderen verschillen, ja dat vele wederom haar byzondere regering over anderen hebben, even als in een leger: Dat dit vier of leven, waar door yder schepsel word voortgebracht, een geest moet zijn; en dewijl yder

lichaam zijn zaad of geest heeft, de welke hem formeert, dat gevolgelijk de *Formeerder* zijn lichaam moet onderhouden, en in alle zijne deelen vernieuwen. Yder wezen geniet na zijnen aart voedsel; vermits yder schepsel gedurig zijn wezen moet uitgeven. Nademaal nu geen lichaam zonder geesten kan bestaan, en de mensch gedurig zijn beeld uitgeeft, zoo is 't, dat hy te gelijk geesten moet uitzenden, gelijk hy hare geesten ontfangt uitwendiglijk, teffens met de lucht, dien hy inhaalt, en de spijsze, dien hy geniet.

De beelden, die we van zoo vele zaken hebben, moeten *iets*, en kunnen geen *niets* zijn. Ze worden ook in ons niet van zelf, maar door een voorwerp, of zake die ons voorkomt, gemaakt; want niemand kan een beeld van iets hebben, ten zy hy de verbeelde zake zelve heeft gezien. Onze Schrijver besluit, dat deze beelden niet van een lichamelijke maar geestelijke natuur zijn; en dat het by de verscheidenheid der geesten toekomt, dat de lichamen niet even gelijke volmaaktheid bezitten.

Dewijl de mensch het heerlijkste van alle schepselen is, zoo komt hy ook God nader. De meerder volmaaktheden in den mensch worden in de H. Schriften *het beeld en gelijkenisse Gods* genoemd: dog dat beeld Gods is door de zonden verduistert. Evenwel zal men door goed onderzoek bevinden, dat uit het hart, wanneer 't niet verhard is, de ware kennisse als een licht voortkomt; en dat het beeld Gods na den val daar in bestaat, dat de mensch een *inwendig licht* of *verstand* heeft, 't welk door het vlees beneyeld word.

Om

Om dan den mensch aan te merken, zoodanig als hy nu is, herhaalt de Hr. Helmont, 't gene vorens gezegt is; namelijk, dat alle schepfelen nit haar eigen vierig en waterig wezen bestaan, en dat elk schepfel zijn eigen geest of levendig vier heeft. Yder lid des lichaams moet ook zoo zijn eigen geesten of leven hebben, welke geesten haar bestemde werking volvoeren.

Alle deze geesten worden van eenen * *Centra-lijchen geest* geregeert; en zy hebben altzamen niet alleenlijk onder malkanderen een vrendelijke gemeenschap en werking in het lichaam; maar tusschen de geesten, die *eene werking* hebben, is ook *eene gemeenschap*, schoon zy in andere licha- men zijn. Wanneer iemand een zeer oog heeft, zal een ander somtijds door hem aan te zien me- de een zeer oog krijgen, maar geen zeer oor, of vinger.

De vierige geest derhalve het lichaam forme- rende, en yder lid zijn geesten hebbende, die in hem werken, zoo heeft ook yder uitwendige zin zijnen inwendigen geestelijken zin.

Alhier worden vervolgens alle de lidmaten, door welke de zinnen geschieden, achter een onderzocht. *De neus* en *de reuk* hebben de voor- tocht. Hier is te lezen waarom de neus in 't mid- den van 't aanzicht staat. De reuk gaat door 't *knorbeen*, en word in 't knorbeen uitgewerkt. Daar uit heeft ook het *snot* zijn oorspronk. *De lucht*, of *adem* geeft een leven of kracht, en de pijn spruit, door dien dat ons vierige leven te geweldig in werking is. Voorts haalt onze Schrijver op de oorzaak van de *wind- en waterzugen*

* *Aspantige.*

January en February 1693. 31

stelijke vereeniging van man en vrouw moet
voorgaan, voor en al eer de lichamelijke ge-
boorte kan wezen. De lezer kan dit gansche
geestelijk werk zonderling in de 93. 94. en 95.
Inede beschreven vinden, 't welk vervolgt word
met stoffe, eerstelijk van *ziektens des huids*, als
kinderpokjes, schurft, lazary. Van 't *hair*, en
des zelfs ziekten, en daar na byzonder van an-
dere ziekten.

Na 't zeggen van onzen Schrijver word een
ziekte veroorzaakt door een (a) bevatting, of
(b) tocht: en die worden verwekt, of door
middelen, die ons van buiten aankomen, of die
wy in ons zelve verwekken. De middelen van
buiten zijn geestelijk of lichamelijk. De inwen-
dige ontstaan uit een ongeregelde manier van le-
ven: 't zy dat men te veel eet, drinkt, enz. of
dat men al te sterk op een zaak denkt, of zig zelf
een vreeze of inbeelding maakt, waar door 't le-
ven in een wanorder werkt, dat is, ziekte maakt,
of afsterft.

Des word 'er gesproken van de *geelzugt, trek-
king, beroerte, rampen die van slaan komen, lam-
heid, jicht, en voet-euvel, graveel, steen, dui-
zelingen of zwijmingen, vallende ziekten, twing,
korsborstigheid, zydraee, kolijk, of buikpijn*.
In 't algemeen word van de hulpmiddelen ge-
zegt, dat, zoo wanneer het leven komt af te
sterven, geen hulpmiddelen eenige genezing of
herstelling kunnen te weeg brengen. 't Welk
niemand, denk ik, ontkennen zal, want wie
weet het oude spreukje niet,

D 4

In

(a) *Apprehensio.* (b) *Passio.*

*In de tuinen wascht geen kruid,
Dat het sterven buiten sluit.*

De hulpmiddelen kunnen ook niets baten, zoo lang het leven de ontsteltenis gedurig maakt. 't Is zoo mede gelegen met de ziekten, die men van geboorten heeft. Maar wat in 't gros de geneezing aangaat, 't veiligste is, dat men *onbevreesd*, en *geduldig* zy. Dog alzoo deze wijze van genezen niet van den Geneesmeester afhangt, maar van den zieken, kan een arts beswarelijk ongeduldige zieken helpen. Aan 't einde geeft de Schrijver reden, waarom verscheide geneesmeesters een en het zelve geneesmiddel gebruikende den eenen zullen helpen, den anderen niet. 't Slot is; om dat vele ziekten door langheid van tijd in gewoonte overgaan, dat daarom (het leven niet krachtig genoeg zijnde om zig van de gewoonte te ontsaan) eenige geneesmiddelen goed zijn. Van de geneesmiddelen schijnt de Schrijver in een tweede deel zijner aanmerkingen te zullen handelen.

Dit zelve boekje is door *Dr. Amman* in 't Latijn vertaalt, en by *Jan Wolters* t'Amsterdam gedrukt.

VIJFDE HOOFDDEEL.

S. Bocharts KANAAN, zijnde het tweede deel van zijne Aardryksbeschrijving uit de H. Schriften, waar in van de volkvoortplantingen, en spraak der Feniciers word gehandelt, of het 2. deel van 't 1. stuk, in folio.

't **I**S voorwaar geen klein werk, met den Heere Bochart de verbreidinge der Feniciers over de geheele middellandsche zee in vele gedeeltens van Europa, Asia en Afrika te gaan nasporen.

Zes en veertig Hoofddeelen beslaan 't eerste boek, waar in alleen van de volkplantinge der voornoemde Feniciere word gesproken.

Aan 't einde der vier boeken, die 't opschrift van *Phaleg* dragen, hebben we gezien*, dat de Feniciers KANAANS nazaten zijn; dog waar van daan de naam van Feniciën, of Feniciers afkomstig is, word niet eenpariglijk geoordeelt. Sommige hebben gewilt, dat Feniciën genaamt is na den overvloed der † Palmboomen: andere na de verw der roode Zee, waar uit de eerste Feniciers aan de stranden van Syriën over gekomen zijn; andere na de verw van 't purper, dat te Tyrus zeer gemeen was: andere, ten laasten, na 't (a) moorden en doodslaan, waar toe

D 5 de

* In de twee jongstledene maanden.

† *Ἰσὸν τῶν φοινίκων.* (a) *Ἰσὸν τῶν φόνων.*

de Feniciers certijds zeer genegen waren; of na eenen *Phœnix*, van wien de Poëten dikwils gewagen. De Hr. Bochart eens voor al vast stellende, dat de Grieken alle hunne meeste benamingen van volkeren, steden, rivieren, enz. uit de Hebreëen hebben gehaalt, vind op dien voet ook, dat het woord van *Feniciers* Grieks geworden is, na 't Hebreëuws פִּינִיץ *Phene-Anak*. Als of men zeide *de zonen Anak*: te rekenen *Phene-Anak* door Griekse verzachting voor *Bene-Anak*. Zocht iemand hier bewijs van; wy zullen uit den Romeinschen Kluchtspeter Plautus leeren, dat de Feniciers de Stad Karthago, die van hun gebouwt is, genoemd hebben פִּינִי-אֲנָק *Chadre-Anak*, dat is, de woonplaats der Anakeërs. Gelijk de gene die in Afrika naast aan Karthago en de Zee waren, enkelijk *Feniciers*, en die in 't binnenste van Afrika gerazkt waren, *Libi-Feniciers* genoemd wierden, alzoo wierden de gene die tegen de Feniciers gesteld naast aan Syriën, en dus met de Syriers vermengt waren, *Syro-Feniciers* geheten. Wel te verstaan Syriën, genomen niet met *Fenicië* daar in beffoten, maar daar tegen over gesteld.

Hoe klein dan *Feniciën* ook is, echter uit haren boezem verspreiden zig de volkeren door de heele weerd. Want na dat de Joden onder den veldheer Josua byna 't gansche Land *Kanaan* hadden ingenomen, en de Feniciers te volkrijk waren voor zoo een reep lands, aan de zee gelegen, als hen overgelaten was, begaven zy in menigte zig over zee om andere woonplaatsen op te zoeken. ~~Die was hen licht om~~

te

January en February 1693. 59

te doen; want zy hadden geen gebruik van iers, dat hen tot de zeevaart dienftig was. De zee stond voor hen open: ze hadden bequame havens, houts genoeg om schepen te timmeren van den berg Libanus, en daar by nyvere, en kloeke manschap. Waaromme Tibullus zegt:

Prima natam ventis credere docta Tyros.

Dat is:

De Tyrere darden eerst met Schepen henen zeilen.

't Is bekend, dat de Feniciers, d' eerste waren, die vergelegene gewesten ter zee bestonden op te zoeken, en op den Oceaan de meesters speelden. Luciaan zegt, dat 'er geen * Goddelijker kooplieden zijn als de Feniciers, de welke niegts tot in Pontus en den Bosfor opvaren; maar allerwegen de Grieksche en Barbaarsche zee doorkruiffen, en alle stranden bezogt hebbende, niet als in 't laatste van den Herft jaarlijks weder in hun vaderland keeren.

Aldus hebben ze hunne volkplantingen voortgezet in Cyprus, Egypten, Cilicien, Pifidiën, Kariën, en Rhodus; voorts in 't eiland Samos, en den Adramytteenschen zeeboezem, ja zelfs, hoewel men 't nergens leeft, in d'eilanden Chios, Lesbos, en Tenedos: ook in Bithyniën, Passagoniën, Thraciën, en 't eiland Thasus,

* In zijn Toxaris: *τοῦτος ἂν εἴη θειωτέρον ἐκείνων ἀποδείξαιμι τὸς ἐμπόρους, καὶ μάλιστα τὸς Φοίνικας αὐτῶν.*

fus, Samothraciën, d' eilanden † Imbrós, Lemnos, en die ontrent de streek van Magnesia gelegen zijn: wyders in Eubea (by welke gelegenheid de Heer Bochart een ongehoorde oorspronkelijkheid van de (a) *Aegeesche zee* voor den dag haalt) en de 53 eilanden in d' Archipel, zoo wel als in Kreta, en de naby gelegene eilanden: Ook in Beötien, alwaar ons met den eersten de Stad Thebe voorkomt.

Tusschen beiden, eer ik verder ga, moet ik zeggen, dat de Heer Bochart bewijst, hoe de Beoters eenige eigene namen van de Feniciers hebben ontleend, en teffens zijne groote geleerdheid. By voorbeeld (b) *ἀχάνη* was in Beötien een maat koren: De Thalmudisten zeggen *חַנָּה Chana*, en met byvoegsel van 't Hebreuwsche ledeke *חַנָּה חַחַחָנָה Hacchana*. 't Zelve woord is by de Perſianen en Egiptenaren bekend geweest. (c) *βάννα*, beduid in Beötisch een vrouw: de Hebreën noemen dochters, en wijven *בָּנוֹת Banoth*.

In 't XVIII. Hoofddeel des eerſten Boeks bewijst onze Schrijver, dat zelf de gansche *Bachus-dienst* met alle den omzwaay van dien, door de Feniciers uit 't Oosten in 't Griekenland gebragt is, en hier kunnen de letterknabbelaars niet

†: Welk ook een Stad is geweest. (a) Hedendaags gemeenlijk d' Archipel genaamt. (b) *Achance*. *Hesychius*. *ἀχάνη μέτρον σίτου ἐν Βοιωτίᾳ*. (c) *Banna Hesych*: *βάννα γυνή ὑπὸ Βοιωτῶν*.

niet weinig aas vinden. Daniel Heinsius, en Gerard Vossius, twee geleerde mannen, hebben hier in ook gewroet.

De bekende fabel van Kadmus word langs den zelveu trant t'huis gebragt. XIX. Hoofddeel.

Het treffelijkste gedenkwerk, dat Kadmus in Griekenland naliet, waren de letteren. Byna alle Grieken geven Kadmus deze eer, en t zoude overtollig zijn dit uit Grieksche en Latijnsche Schrijveren te bewijzen.

De Heer Bochart wil zeggen, dat de letteren in Feniciën zelf niet uitgevonden, maar van de Syriers of Assyriers tot de Feniciëren overgekomen zijn.

t Gene Josefus in zijn eerste boek tegen Apion van de Griekse lettren zegt, is een tastelijke leugen. 20. Cap. Dog om te toonen dat de letteren uit Fenicien in Griekenland gevoert zijn, heeft men alleenlijk te letten.

I. Dat de alleroudste Griekse letteren zoornader, Feniciëren letteren (die de Samaritanen hedsdaags gebruiken) gelijk zijn, dat yder een kan zien, dat d'eene uit d'andere genomen zijn.

II. Dat de meeste letternamen, of Feniciërsch of Hebreuws zijn.

III. Dat de Grieken in de letteren ook den zelveu rang met de Feniciërs hebben behouden.

Zie hier het Hebreuws en Grieks A. B, waar nevens ik het Feniciërs of Samaritaans ook zoude gezet hebben, indien de drukker de letters had, en hoor de gelijkheid des klanks in den volgendeu rang.

α	aleph	α	alpha.
β	beth	β	beeta.
γ	gimel	γ	gamma.
δ	daleth	δ	delta.
ε	he	ε	epsilon.
·	vau	·	·
ζ	zain	ζ	zeeta.
η	beth	η	eeta.
θ	tbeth	θ	tbeeta.
ι	jotb	ι	iöta.
κ	kaph	κ	kappa.
λ	lamed	λ	lambda.
μ	meme	μ	mü.
ν	nün	ν	nü.
ξ	samech	ξ	xi.
ο	ajtn	ο	omikron.
π	pe	π	pi.
·	sfade	·	·
·	kaph	·	·
ρ	resch	ρ	rbo.
σ	sin	σ	sigma.
τ	thau	τ	tau.

υ *upsilon.*

φ *phi.*

χ *chi.*

ψ *psi.*

ω *omega.*

Desgelijks weet de Heer Bochart in't 21 Hoofd-
deel uit te vinden, dat eenige menschen, *Ge-
phusiers* genaamt, en die t'Athenen geweest zijn,
van oorspronk Feniciers waren.

En, om de Feniciers by na nergens uit te slui-
ten, laat hy ons dat volk zelfs omtrent Lacede-
monien zien. Ook in Slavonje: En wat is 'er
meer bekend, dan dat de Feniciers in Afrika zijn
gevaren? Wie is zoo kindsch in de Historien,
die niet weet, dat Dido uit Tyrus in Libyën ge-
varen is, en de Stad Byrsa gesticht heeft? Dat
de *Poeni* by de Grieken Feniciers genoemd wier-
den, en dat by de grenzen van Karthago de Liby-
Feniciers (een soort van Punisch volk) zijn,
vermengd met d'Afrikanen? Hier van daan quam
het, dat de Karthaginsers, hunner afkomst
gedachtig, jaarlijks aan den Tyrifchen Herku-
les tienden betaalden. Zy hebben ook hen zel-
ven in Melite, en de daar omtrent gelegene ei-
landen voortgezet.

Noch meer. De Feniciers hebben lang voor de
Grieken de Siciliaansche standen ingehad, dat is,
het westelijker gedeelte van Siciliën van 't Hoofd
* *Lilybeum* af, tot t *Pelorum* toe. Zee-ge-
leer-

* Nu met den naam van *Capo Boëo* bekend.

Il Faro *bedenking.*

Ieerdelijk word met dit te bewijzen het 27ste Hoofddeel vervult : en hier mede gaan we de Feniciers ook vinden van 't zeehoofd Pelorum af, tot † Pachyn, in 't Oostelijke deel van Siciliën. 't Gemeene praatje der ouden is, dat dit zeehoofd Pelorum den naam voert na eenen *Pelorus*, den stierman van Hannibal, dog de Heer Bochart steld het by alle hunne andere fabelen, en vind den oorsprong aldus uit. *Pelorus* is in 't Grieks *ὁ πέλωρος* [*Ho Pelooros*] 't welk de Afrikanen uitspraken met *שְׁנַרְבָּרַן* *Hobelbaros*, of *Hobelboros*] en dit woord *Hobelboros* beduid een *Stierman*, of *Stierman eenes Veldheers*. Wilt gy 't nader zien? In de Sicilansché zee dicht by Pelorum is de beruchte klip *Scylla*, welkers schrikkelijheid aan zoo menig Poëet stoffe verschaft heeft. Hoor eens onzen Vader Homeer.

ἐνθεν μὲν γὰρ Σκύλλ', ἐτέρωθεν δὲ διὰ χάρυβδιδος
 δεινὸν ἀνερόβησε θαλάσσης ἀλμυρὸν ὕδωρ.

Dat is :

*Aan d'eene zy legt Scylla, d'ander zee.
 Bestaat Charybdis, die het nat der zee
 In baren maalfstroom storpt.*

Scylla is in de Punische taal *שְׁנַרְבָּרַן* Skof, 't welk verderf beteekend. Charybdis *חַרְיַבְדִּיס* (Chor-obdan.) dat is, *het gat des verderfs*, enz.

† *Tans Capo Passaro genaamt.*

Aan 't zuidelijke deel van Sicilien gaan we de Feniciëren ook te gemoet van *Pachyn*, tot *Lilybeum*, en vinden met de Heer Bochart d'oude ver- dichtfelen (die wegens Sicilien en dezelfs in- woonders ontallijk zijn) konftiglijk t' huis ge- bragt.

Dat de Feniciërs in Sardinje geweest zijn , gaat vast , van Korfika is 't ook waarschijnlijk.

In het 33. Hoofddeel word onderzocht , of dit volk ook in Italiën voortgezet zy geweest. Voor 'r naaste zullen ze met de Italianen geen gemeen- fchap gehad hebben. Maar in 't wijd beflag van Spanje zijn ze wel duideljk te vinden , hoewel de geheele Middelandfche Zee hen tuffen bei- den lag.

Zelfs hebben ze onder de regering van David en Salomon een groot deel des bewoonden we- relds omgezworven , en zig niet alleen na 't We- ften , maar ook na 't Ooften door de roode Zee ver- fpreid ; zulks dat ze meer en meer met lange rei- zen de vergelegenfte ftreken van beide d'Oceaan bezochten.

Of ze in de laafte werelddsdeelen , die men de nieuwe wereld noemt , geweest zijn , zoude men niet durven verzekeren. Ze verftonden zig roen nog niet op 't kompas.

Dog we konnen uit de zuidelijke geweften ge- makkelijker in de Noordelijke geraken , en aldaar de Feniciërs door geheel Britanje nafporen. Voorts in 't Eiland Thule (waar door een der eilanden , aan 't uiterfte Noorden gelegen , ver- ftaan word) zijnde in den grond een Feniciërfch woord. Want in 't Syrifch is *שדו* *ſchaduw* , en *duiſterniffen*. In Vrankrijk is 't immers zoo

klaar dat z'er geweest zijn. Ja de oudste Fransche spraak is in velen der Feniciëren taal gelijk geweest. Zie het 42 Hoofddeel. Niet minder lezenswaardig is het tweederley geschik, of deze dikwilligenoemde Feniciërs van de roode zee na Fenicië, en wederom of ze van Fenicië na de roode zee getrokken zijn. Dit kan in 't 42ste en 44ste Hoofddeel gezien worden.

De twee * laatste Hoofddeelen van 't eerste boek vertoonen de gedenkteekenen der Feniciëren in den Perziaanschen zeeboezem, en in 't eiland Ophir, 't welk de schrandere Schrijver uit vele nieuwkeurige bewijzen staande houd der ouden Taprobane, en het tans genaamde Ceylon, of Seilan (zoo hy 't schrijft) geweest te zijn.

Het tweede boek handelt in 17 Hoofddeelen van de Feniciërsche en Punische spraak, en hoe na beide die talen aan 't Hebreeuwsch komen. Hier toe helpen zeer vele oude Schrijvers; te weten (om niet te reppen van eenen Sancho-niathon, die ouder als den Trojaanschen oorlog is) Josefus, Polybius, Livius, Trogus, Strabo, Plutarchus, Solinus, Herodianus, Julius Capitolinus, Eunapius, en byzonderlijk den blijspel-schrijver Plautus, in wiens klucht de tiert bekende Punische vaarzen staan, die onze Schrijver alhier verbetert, en uitlegt; beginnende

בא את עלינים ועליות שכורת ים בין זורתי:

Dat is:

Ik bid de Godden en Godinnen van deze plaats.

January en February 1693. 67

Wijders Atheneus, Quintilianus, Macrobius, Jamblichus, Festus, Varro, Servius, Hesychius, en andere meer.

Achter dit werk *Kanaan* zijn gedrukt des Heeren Bocharts aanmerkingen over Stephanus Byzantinus, nevens zijn antwoord op eenige tegenwerpingen van Salmasius. Voorts vele geleerde brieven, onder welke uitmunten die gene, waar in hy van de verleidende slange, ons door Mozes beschreven, spreekt, mitsgaders van de vervoe- ringe onzes Heeren Christus op den berg, en de tinne des Tempels welke Bochart staande houd niet in gezichte, maar dadelijk geschied te zijn.

Eindelijk word dit eerste stuk besloten met de Latijnsche gedichten, die de Schriever in zijn jeugd heeft gemaakt, tusschen welken invloeit zijn oordeel over zeker boek van eenen Antoni Gosselijn, behelzende de Historie der oude Franschen.

Maar laat ons, echter op een voegelijke wijze, van menschen tot beesten overtreeden.

ZESDE HOOFDDEEL.

HIEROZOICON, sive Bipertitum opus de animalibus S. Scripturæ, cujus pars prior libris iv. de animalibus in genere, & de quadrupedibus viviparis, & oviparis; pars posterior libris vi. de avibus, serpentinibus, insectis, aquaticis, & fabulosis animalibus agit. cum indice septuplici, I, locorum S. Scr. II. Authorum, qui ci-

E 2

tantur. III. Vocum Hebr. Chald. Syriac. Samaritani & Ethiopici sermonis. IV. Vocum Arabicarum. V. Graecarum. VI. Romanarum, quae passim explicantur. VII. Rerum. Authore Samuële Bocharto, editio tertia ex recensione Joannis Leusden. 1692.

Dat is:

*Tweevoudig werk van de dieren der Heilige Schrift: welkers EERSTE DEEL handelt in IV boeken van de dieren in 't gemeen, van de viervoetige, levend-barende, en eyer-leggende dieren. Het TWEEDE DEEL spreekt in VI boeken van de Vogelen, kruipende, en * gekorve dieren, ook van de watergediertens, en die verziert zijn, met een zeventvoudig register. 1. van de plaatsen der H. Schrift. 2 van de Schrijvers, die aangehaalt worden. 3 van de woorden in de Hebreeuwſche, Chaldeeſche, Syriſche, Samaritaanſche en Ethiopiſche ſpraak. 4 van de Arabiſche woorden. 5. Van de Griekſche. 6. Van de Roomſche, die doorgaans verklaart worden. en ten 7. Van de zaken, door Samuel Bochart, de derde druk, overgezien door Joannes Leusden. 1692.*

Vol-

9 Inſectia.

January en February 1693. 69

Volgens \dagger belofte moet ik van 't eerste deel, dat is, van de vier boeken dezès werks, waar in de Heer Bochart van de dieren, in den Bibel voorkomende, handelt, in een Hoofddeel byzonderlijk spreken.

Toen ik zijn *Phalig* en *Kanaan* doorliep, ontmoetten ons menschen, hier zullen we geene andere als beesten vinden, hoewel met geen minder vermaak, als we in 't beschouwen van Noachs nazaten genoten hebben.

't Gellagt der menschen is eenerley; maar der onredelijke dieren ontelbaar. Elk van haar heeft zeker merktekenen, waar aan zy van anderen afgezondert kennelijk zijn. Sommige zijn aan een Element alleen gebonden, gelijk als de Vissen aan 't water, 'r Vee, en lastbeesten aan d'aarde. Sommige leven op 't water en 't land te gelijk. Andere kunnen niet alleenlijk in 't water, en op 't land, maar ook in de lucht leven. Wederom sommige zijn stom, andere geven geluid, en by na zoo vele geluidgevingen als men hoort, zoo vele soorten ziet men. Ook is haare grootte zeer ongelijk. Wat gelijkt een *Mugge* by een *Olifant*? of een *watervlooy* by een *Walvisch*? En wat verschilt haar maaksel en gestalte? d'een heeft een gladde, d'ander een ruwe huid. d'Een is met hair, d'ander met vederen, schelpen, vinnen, of schilden bekleed. Daar is zoo veel vertcheidenheid van verwen in de wilde dieren en vogels, als in de gesteentens, of bloemen. Niet min ongelijk is 't getal harer voeten. Sommige zijn twee-voetig, sommige vier- zes- of acht-voetig. Om niet te

E 3

mel-

\dagger In 's I. Hoofddeel van de Boekzaal, September en October 1692.

melden van de geiten; die men *Witstendbeenen* noemt. Ziet men op de verscheidenheid der wapenen; waar mede zy van nature voorzien zijnde den kloeksten man durven onder d'ogen zien; de wilde dieren hebben hoornen en tanden; de vogels bekken; en beide hare klauwen. De kruipende zijn met haar vergift; de gekroonde met haren angel gewapend. Hoe verscheiden is ook haar voedsel? D'een eet zaad, d'ander gras; andere eten aardvruchten; andere levend of dood vleesch. Zy baren ook op geen eenerley wijze. * Sommige leggen eyeren; andere werpen een volmaakt dier. Kort om's ze zijn insgelijks zeer onderscheiden in aart. Men vind beesten; die leerzaam; wederom anderen; die onleerzaam zijn. Daar zijn tamme; daar zijn wilde; daar zijn maatschappij-zoekende; daar zijn eenzaamheids-lievende beesten. Wat zal ik meer zeggen? We weten; dat sommige pik-vast; om zoo te spreken; aan haar geboorteplaats blijven hangen; daar in tegendeel andere hinnen halte maken; maar van d'eene plaats na d'ander zwerven. Wonderlijk voorwaar! Nog meer. Leert de ervaringheid ons niet; dat het eene beest lieft in 't donker; 't ander in volch dag wil zwieren? Zieh we niet; dat het eene maar voor een dag; 't ander voor den toekomstenden tijd kost beschaaart? Eindelijk; bevinden we niet; dat 'er logge; vadzige; en leuige; en daarentegen vlytige nyvere; en aardig-werkende beesten zijn; gelijk als van de laatste; de Spinnekoppen; mieren; byen; zijdwormen; en sommige vogels; die eeh

won-

* *Witstendbeenen* Grieks *Witstendbeenen* en *Witstendbeenen* derteggende; en levendwerpende.

wondere handeling in 't bouwen van hare nesten betoonen?

Ja zeker, zal d'een of d'ander lezer mogelijk zeggen, dat 's een *vermakelijke Predikatie*, ik ben lustig om al die *verscheidenbeden* nader te hooven. Maar die dat verwacht, zal hem zelve wisselijk bedrogen vinden. Niemand denke, dat het oogmerk van den Heere Bochart is, dit alles van stukje tot beetje te gaan uithalen, want daar toe zijn eenes menschen krachten niet sterk, nogte 't leven lang genoeg. Hy laat dit werk voor anderen over. Zijn bestek is binteh de Hellige bladeren; om als een godgeleerde alleenlijk te spreken van de dieren, welker *benamingen* ons in den *Bibel* voorkomen.

Des zal ik overgaan wat de Hebreën verston- den door צַיָּה [chaya] en de Grieken door ζωον [zoön] by ons EEN DIER; ook hoe de gemelde Hebreën een onredelijk dier verdeelen in vier Hoofdsoorten, te weten צַיָּה אַרְבַּע רַגְלַיִם een viervoetig dier, חַיָּה אֶרֶץ een vogel, שׂוֹרֵף een krupend ge- dierte, en דָּג אֶרֶץ een visch.

Laten we in 't voorbygaan maar aanmerken, dat van 't Hebreëwsch woord בְּהֵמָה behema (een beest van veelvuldige soorten) gemaakt word כְּהֵמוֹשׁ behemoth, 't welk ons in 't boek * *Jobs* voorkomt, zonder dat onze Nederduit- sche vertalers 't hebben durven vertalen. En niet zonder reden. Want de oorspronk deszelfs is duister. 't Gemeene soort der uitleggeren ziet het voor een *Olifant* aan. De *Thalmudische* grollisten zeggen, dat het een afsgriffelijk ge- drocht is, 't welk 1000 bergen kan afweiden, en

op de groote maaltijd van den Meffias den vromen Joden zal voorgedicht worden, zoo als zy nog quaesuis die Psalm 50. 26. weten te halen. Maar de Heer Bochart zal hier na te zijner plaatse bewijzen, dat het een ZEEPAARD is.

Dewijl sommige beesten gewoon zijn vleesch te vreten, komt in het tweede Hoofddeel een vraag te berde, hoe Noach die vleesvretende dieren in den Ark gevoed heeft?

Wil men zeggen met hooy en voeder, zoo schijnt men de natuur der dingen te willen veranderen, en, na der Grieken spreekwoord, *xvii didovai axvoga, ovw de osea den bond zemenen, en den ezel beenen te geven.* Of zoo iemand zegt, dat Noach haar vleesch gegeven heeft, een ander zal daar op antwoorden al vragende, waar haalde hy zoo veel vleesch van daan, dewijl maar een zeker getal van dieren in den Ark wierd gelaten, en van de meeste maar een paar, dewelke hy niet mogt dodden om 't geslagt niet te verkorten? Om nu niet te zeggen, dat het niet te denken is, dat Noach aan zulk een vuilen en slaaffchen dienst zoude verbonden geweest zijn. Wat dan? Onze Schrijver wil liever oordeelen, dat met het zelve wonderwerk, door 't welke de leeuw en luiperts, tygers en andere haar wreedheid afleiden, en haar zelve zagtelijk van menschen lieten bestieren, dat, zegge ik, door 't zelve mirakel die beesten voor een wijl (zonder vleesch) hooy en vrugten, en wat haar voerquam gegeten hebben. In dit gevoelen is ook Basilius, en Augustijn; en uit de Hebreen Kimchi.

De vogels hebben in 't Hebreuwſch drierley benaming d'eerſte is *חַי* van 't vliegen. De tweede *כַּף* van den dageraad. Dederde *עוּף* van 't aanvliegen, of aanvallen.

Drierley benaminge hebben ook by hen de kruipende dieren I. *אָרְבָּב* van d'aarde te treden. II. *רַגְלָא* van de menigte. III. *לָרֵץ* van de trage beweging.

Maar van deze en anderen zal in 't tweede deel geſproken worden. Nu willen we enkel bezien de dieren, die in den titel van dit eerſte deel beſlooft ſtaan; te weten van de viervoetige, levendbarende, en eijerleggende dieren.

De man Gods Mozes zegt in 't boek der wereldmakinge, dat God alle de dieren tot Adams bragt, om te zien hoe hy ze noemen zoude, en zoo als Adam alle levendige ziele zoude noemen, dat zoude zijn naam zijn, zoo hadde Adam genoemt de namen van alle het vee, en van het gevogelte des Hemels, en van al 't gedierte des velds. Gen. 2. 19. 20. 't Is niet noodig aan te teikenen, wat de Poët Lukretius wil inbrengen tegen de genen, die gelooven dat een mensch aan alle dingen haren naam heeft gegeven; want die was een heiden, en een Epikuriſt.

God gaf Adam in dien vermakelijken hof alle de ſchatten der natuur in eenen opslag te beſchouwen, en Adam alle de dieren gepaart ziende, wierd teffens gewaar wat hen nog ontbrak. De Heer Bochart giſt, dat die overgroote vergadering van alle de dieren niet eer geſcheiden is, voor dat Eva nu al geſchapen was, op dat zy dat ſchouwſpel ook zoude genieten, en op dat hun huwelyk

zoo veel te plechtlijker in zoo een zeldzame by-
eenkomst zoudt voltrokken werden. pag. 57.

Als men 't wel inzielt, misst alle de namen,
die de dieren in 't Hebreuws voeren, steunen op
een zekere reden: en 't blijkt uit die benamingen,
die Adam haar gaf, dat hy haaraart door- en door
gekend heeft.

't Lezen van dit werk valt my zoo vermakelijk,
dat my 't schrijven verveelt, om dat ik'er tus-
sen beiden moet uit scheiden, daar ik ongevoe-
lig reeds het eerste boek van voren tot achteren
doorbladert hebbe.

Het tweede boek spreekt van *viervoetige huiffe-
lijke dieren*. Dat de Grieksche letterkhabbelaars
't woord *καμήλο* een **KEMEL** uit hunne taal
willen afleiden, is benzelwerk. Mozes, en Jobs
die geschreven hebben eer de Grieken eens van
den *Kemel* gehoord hadden noemen dit dier *גמל*
Gamal.

Anderè giffingen nalatende oordeelt de Heer
Bochart, dat dit woord *גמל* afkomstig is van
goed of nuakal vergelden, 't welk het zelve woord
ook beduid.

Want geen dier is'er in de wereld, dat eenig
geden ongelijk langet gehetigt, of met grooter
felheid wreekt. Dit geleerde gevoelen word al-
lesints bevestigd door 't gene de Schrijvers van den
Kemel getuigen. Om uit velen een te melden,
hoor wat de brave Schrijver Olearius in zijn Per-
siaansche reis daar van zegt. *De Kemels zijn zeer*
wraakzuchtig, en gehetigen een gedden ongelijk zeer
lang, zoo dat in Persien de toorn eines Kemels
tot een spreekwoord is, wanket van een otterzoo-
nelyke haat gesproken wort.

Dus

Dus leest men ook By Nazianzenus Jamb. 21.

Τὸ δὲ κάμηλον φωνεῖς ἐν ἕσπερ
Βρόντων ἀκαρπὸν καὶ βίον ἐν ἐπιπέδῳ δόλι;

Dat is:

Indien een kemel van natuur geneigt is wreken,
Bromt als de keel; en met den nek voortquam stekent.

't Is een van ouds bekende historie, dat een kameel, hebbende zijn mider, die onder een dek- kled verborgen lag, besprongen; als hy het schenstuk merkte, den drijver, die 't werk zeb beschikt had, met zijn tanden doorbeet; en met de pooten te beesten trapte.

De gemelde Olearius vertelt ook dat een zekere kemel, van een knecht afgestrooft zijnde, welnige dagen daar na hem in een berberg; onder vele andere menschen uitpikte daar hy lag, en met zijn pooten verpletterde.

Van den kemel zal ik voor my zelve nog wel wat lezen; maar niet meer als boek zettent.

't Uittreksel zoude te lang uittreken. 'k zal u liever wat van 't paard laten hooren.

Zeven Hebreuwische benamingen van 't paard kanmen vinden in 't zesde Hoofdstuk des tweeden boeks, en daar achter volgt een breede uitlegginge dezer krachtige woorden, die in 't boek * Jobs van 't paard aldus luiden; volgens de Nieuwe Overzetting. *Zult gy het paard sterke geven? Kunt gy zijn hals met donders bekleeden? Zult gy 't beröeren als een springboort? De praeche* van

* Cap. 39.

van zijn gesnuif is eene verschrikkinge. Het graaft in den grond, en het is vrolijk in zyn kracht. Het strekt uit den gebarnasten te gemoet. Het belacht de vreeze, en word niet ontfeld. Het keert niet wederom van wegen het zwaard. Tegen hem reuzels de pijlkoker, het vlammig yzer der spieffe en der lancie. Met schuddinge en beroeringe slokt het de aards op, en geloofs niet, dat het is 's geluid der bazuins. In 's volle geklank der bazuine zegt het Heag, en rickt den krijg van verre, den donder der Vorsten en 's gejuich. Welke reden Joachim Oudaan, die in zijn leven stukswijze mijn leertmeester geweest is, aldus in braaf rijm heeft nagevolgt.

Zie gy het sterke paard toerichten als een wonder?

Zijn briessen, zijnen donder,

Hem hangen om den hals, wen byze kreukt en kromt,

En moedig brent en bromt?

En trappels, en beweegt, zoo rap, en licht van leden

Als oit den sprinkbaan dede;

'T drupt schuym ten mond, en jaagt de rook ten neus-

Met vreeffelijk geluid; (gat uit,

'T krabt met den hoef in 's zand, 's ontziet geen bar-

Noch schilden, noch rondassen. (renassen,

Maar draaft met groote kracht en vreugde menigmaal

Op 's schitterend' metaal,

Dat zijnen moed niet licht doet fidd' ren, nog vertfagen,

En schoon het word geslagen

Van eene hagelbuy van pijlen, en gewear,

Geworpen dicht of veer,

Het zal mes eene sprong zich over heens beffen,

Daar hem de slagen treffen,

Of werpt zig in den drang, daar de trompette klinkt,

Dat schier de grond verzinkt;

Daar

Daar 't op het hof geklank des mondstuks zig laat hoor
 En snoeft met neus en ooren, (ren,
 Als of het antwoord gaf met briesfende geluit,
 En bragt zijn blijdschap uit;
 Het rieht den krijg van ver; dat razen van de Vorsten
 Doldrijsig uitgeborsten,
 Dat donderend gedreun, en dommelend gejuig,
 Verstrekt zijns moeds een tuig.

Op vier * verscheide plaatfen in den Bibel lezen we, dat Salomon 12000 ruiters had, maar 't heeft t Jozefus gelieft ('t zy dat hy 't beten wilde weten, of dat hy in de Hebreeuwſche telling gedooit heeft) 20000 te zetten. Trouwens die Jood heeft 'er nog wel wat bygevoegt, dat we in de Schriftuur niet vinden. Want hy ſchrijft in zijn achtſte boek der Joodsche Ouden heden van Salomon achter dit volgende. C. 2.

ὑπεξάν αὐτῶ διαμύριοι ἵπποι ἡσκηλο δ' ἔξ.
 ἐπεκόσμεν δ' αὐτὰς καὶ οἱ ἀναβαίνοντες. ἔξ.

Dat is :

Deze paarden pronkten ook met hunne opzitters, die in den geneuchelijken bloey van hun jeugd, en van lengte aenzienlijk waren, verre boven anderen uitmuntende, met lang nederhangend huir, en gekleed met purpere kleederen van Tyrus, die gewoon waren dagelijks met vijfel van goud hunne hoofdbairen te bepoederen, zoo dat hunne hoofden glinſterden, als zy in de zon quamen.

Hoe

* I Reg. 4. 26. II. 10. 26. 2. Paral. 1. 14. en 9. 25.
 I Ondh. 8. Boek, 2. Hoofd.

Hoe weet Jozefus dog die fraaie dingen, van welke de Heilige bladen zwijgen? Hy zegt ze misschien met even zoo veel waarheid, als met welke hy vertelt, dat Salomon kon overeren, en duivelijagen. De Heer Bochart rekent wel ter snede aan, dat hy de manier van zyne tijden tot die van Salomon heeft gebracht om die zaken wat groot te maken; want sommige Roomsche Keizers plagten met zulke bestrooide lokken te pronken.

By gelegenheid van Salomons paarden is 't ook niet ongevoegelijk, dat van zijn paardestallen gesproken word.

Deze paardestallen (zie 't eerste boek der Koningen IV. 26.) waren ten getale van 40000, en, volgens verhaal in 't zelve boek X. 26., en Baral. I. 14., hadde hy 1400 wagens.

Hoe? al had hy tot elke wagen vier paarden gebruikt, zoo zoude het getal maar 5600 geweest zijn; waartoe had hy dan 40000 stallen van nooden? in plaats dat vele paarden in een stal gestalt worden, zoo zijn hier wel acht of tien stallen, tegen een paard. Wat evengelijheid is dat?

Onze Schrijver ontbind die knoop, met te zeggen, dat het woord ארבע, 't welk stallen vertaald is, moet genomen worden voor kleine hokken, of afgeschotene plaatsen voor een enkel paard.

Daar mede is nog alle zwaarigheid niet opgelost, maar een tweede vraag is; wat had hy 40000 stalplaatjes van doen voor vier of vijfduizend, of ten hoogsten voor 5600 paarden?

Rabbi Levi houdt het daar voor, dat die 1400 wagens alleenlijk 's Konings uitgelezene wagens waren, behalven welke hy nog een groote menigte anderen had, en gevolgelyk zoo vele paarden, die de stalplaatsen konden vullen.

De Heer Bochart wil de oploffing daar niet zoeken, maar zegt zond uit, dat 'er een fout in de talletters is, 't welk hy uit meer andere plaatsen, alwaar getalen worden gezet, bewijst. Zie pag. 156. enz.

Van 't paard komen we tot den ezel.

Tweederley ezels vind men, tamme, en wilde [of woudezels.] 't Hebreuwisch woord **חמור** [Chamor.] heeft zijn oorspronkelykheid niet van beroerde berffenen, gelijk sommige verkeerdelyk oordeelen, om dat **חמור** [Chamor] beroerd is, nogte ook van **חומר** [Chomer.] een zekere maat, als of een Chamor de last van een ezel was, daar in tegendeel een Chamor olie of koren byna de lading voor een kemel is, of ten minsten twee of driemaal zwaarder, als dat ze van een ezel kan gedragen worden, maar den ezel heet Chamor, van de roode of roffe verw, om dat de ezels in 't Oosten meest rood zijn.

Men behoeve de ezels zoo zeer niet te verachten. Ze wierden ten tijde der voorvaderen tot velehande diensten gebruikt, en niet alleen slechte maar hoog aanzienlyke personaadjes reden op deze dieren. Van de ezels en ezellen valt nog veel fraais te lezen in de 13. 14. 15. 16. 17. en 18de Hoofddeelen des tweeden boeks.

De mullen komen ons voor in 't negentiende Hoofdstuk, alwaar we loeren hun gebruik, en naam- oorspronkelykheid. Hoewel in de wet

tot den Joden duidelik gezegt word, *gy zult geen tweederley aart uwer beesten laten t'zamen te doen hebben.* Levit. 19. 19. Zy mogten echter den dienst van de muilen wel hebben.

Nu komt den *olifant*, in 't Hebreuws *חַיָּל*, of *phil*. Des zelfs gebruik heeft van alle oude tijden af by de Indianen zonderling in den krijg geweest. 't Gene in de boeken der Machabeen vertelt word van de olifanten, die gestelt waren, door bevel van den Koning Ptolomeüs, Philopater, om de Ægyptische Joden dood te trappen, schijnt een verdichtsel. Onze Schrijver geeft reden, waarom die Vorst toen ter tijd geen 500 olifanten zal gehad hebben.

Van den *os* of *koe* weet de geleerde man ons niet weinig te zeggen. De benaming is zeynderley. Zoek, zoo 't u lust, pag. 274.

Een os kent zynen bezitter, en een ezel de kribbe zijner Heeren, zegt Jezaias in den aanvang zijner voorzeggingen. Zeker Griek zegt, *dat de ossen de stem van hunnen drijver kennen, en 's roepen van hunnen naam verstaan.*

Vele der ouden geloofden, dat Christus in de kribbe tusschen twee dieren gelegen heeft, een os, en een ezel. Ze haelden dit uit de aangetogene plaats van Ezaias, en uit nog een andere plaats van Habakuk 3. 2. welke deze is: *Uw werk, ô Heere, behoud dat in 't leven in 't midden der jaren.* enz. In de Griekse overzetting staat dit verstaalt *ἐν μέσῳ δύο ζώων γυνωσθήσῃ.* In 't midden van twee dieren zult gy gekend worden. Dat lijkt 'er immers niet na. En evenwel schildert men 't kin-

... t Of zynes Heers.

't kindeke tusschen den os en ezel. Ja dog ,
't geliefde den ouden ons zoo wat , tegen den
duidelijken grondtext , in de handen te steken ,
en daar van daan zingt men nog in de Lof-
zangen ;

*Agnoscat bos & asinus ,
Facentem in præsepio. ———*

Dat is :

*Laat hem den ezel en den os
Erkennen in de kribbe. ———*

En verder :

*Cognovit bos & asinus
Quod puer erat dominus. ———*

Dat is :

*Den os en d' ezel wisten , dat
Het kindje was de Heere.*

Koeijen en kalven hebben haar rang achter den os , wiens gebruik en dienst in gewijde en ongewijde zaken aangetoond word. Ik kan alles niet naschrijven : de gulde kalven van Aaron en Jeroboam hebben een fraye verhandeling.

In het 35ste Hoofddeel van dit zelve tweede boek spreekt de Heer Bochart van de offerhanden der ossen , en hoe die door vier , dat van den hemel quam , wierden aangesteken , en verbrand :

welk vier tot de Babylonifche gevangenis ge-
duurt heeft.

Dog dewijl de Heidenen in hunne heiligdom-
men ook voorgaven dusdanig hemelfch vier te
hebben, gelijk uit vele Griekfche en Latijnsche
Schrijvers overvloediglijk blijkt, en dat de Hei-
densche Priefters ook hadden vier, 't welk zy
's eeuwige vier noemden, om dat het nooit mogt
uitgebluft worden, gelijk als de Veftaalſche
Nonnen te Roome, de Grieken te Delfos, en
te Athenen, d'Afrikanen in den tempel van Ju-
piter Hammon: zelfs de Perzianen, Brachma-
nen, Indianen, en Lijders, welke drie laafte
roemden inſgelijks vier te hebben, dat van Gods
wegen op de altaren nederdaalde, zoo befluit
de Heer Bochart, *dat de duivel, die ook in dit
ſtuk God wilde na-apen, zijne Priefters gehad
beeft, die duurzaam vier bewaarden.*

Als de Poët Horattus in 't Italiaanfche ſteedje
† Gnatia voor wat wonders hoorde zeggen, dat
aldaar door diergelijken vier het wierook in den
tempel ontſteken wierd, ſpote hy met dat won-
derwerk, zoo als uit zijn vijfde ſchimpdigt te
zien is, en roept uit:

— *credat Judæus apella,*
Non ego — —

Dat is:

Een voorbuidlooze Jood mag dat gelooven,
Ik niet. — —

Hier

† 's Welk sans den ouden naam draagt in een toren,
aldaar gebouwt, Torre d' Anazzo, by Brun-
duſium.

Hier op zegt de Heer Bochart, dat men bezwaarlijk zoo vele getuigen kan wantrouwen, vermits deze dingen des Sasans magt niet te buiten gaan, die welke een Vorst van de magt des lugts is, die veel vermag op de hoofdstoffen, en het vyer van den Hemel op Jobs vee geworpen heeft. JOB. 1. 16.

Die ter zelve plaatse het boek Jobs na-leeft, zal haast kunnen zien, of 't zeggen des geleerden Mans der aanneming waardig is. Daar staat, dat 'er een bode kwam met de droevige tijdinge, dat het VYER GODS van den Hemel was gevallen.

Het schaap of geit beslaat geene kleine plaats. *שׂוֹן* [son] beduidt een schaap of geit, *שׂוֹן* [seb] een lam, of bok: want die beesten hebben veel, dat beiden gemeen is. Maar de benamingen der schapen in den Bibel zijn daar en boven velerhande. 't Harders leven krijgt een beurt achter de schapen, en daar na volgt een beschrijving van alles, wat tot het schaap behoorende, verder in de Heilige bladen vermeld word, benevens den afkeer, die tusschen de schapen en de wolven is: eindelijk van Gods wonderdaden in de schapen, en van 't Paesch-lam.

By 't verhandelen van de geiten en bokken, spreekt de taalkundige Schrijver ook van de wet, verbiedende het geitenbokje in zijnes moeders melk te koken, welke wet driemaal in de boeken van Mozes word verhaalt, te weten Exod. XXIII. 19. en XXXIV. 26. mitsgaders Deuteronom. XIV. 21.

Vele hebben hunne hoofden gebroken met het

het verklaren van deze duidelijke wet. D'een zegt 'er dit, d'ander dat van. Augustijn houd staande, dat ze na de letter niet kan nog mag verstaan worden. Maar de Heer Bochart legt ze enkel na de letter uit, gelijk we zullen hooren: my lust der moeite, van vijf onderscheidene gevoelens (buiten 't misverstand van Augustijn) aan te teikenen.

I. Sommige verstaan door *het geitebokje in de melk zijnes moeders* een geitebokje in 's moeders buik verborgen zijnde, en behelpen zig met Klement d'Alexandriener, dewelke meinde, dat de wet zag op zulke lekker-bekken, die tegen den buik der zwangere geiten zoo lang traptten, tot dat de beesten een misdragt werpen, welke misdragt, zoo vers uit de baarmoeder komende, des te aangener en zachter van smaak is.

Onze Schrijver verwerpt die uitlegging, niet denkende, dat die wellustige lekkerny in de eerste tijden bekend was.

II. Daar zijn d'er, die door *het geitebokje in de melk zijnes moeders* verstaan een jong beesje van zeven dagen, 't welk geen melk van zijn moer kan ontberen: als of het woord *koken* daar te zeggen was *aan God offeren*, en zulx niet voor den achtsten dag.

De Heer Bochart vind dit ook niet goed, want zoo doende kan een beest gezegt worden in 's moeders melk te zijn, zoo lang als 't zuigt. Juist niet tot den achtsten dag.

III. Andere achten, dat een *geitebokje in de melk zijnes moeders* genoemd word, zoo lang als 't zuigt: en dat de Joden zulke jonge beesjes niet mogten eten.

Dog

Dog dat 's niet waarschijnlijk, want de Joden offerden Gode wel zuigende dieren, en mogten by gevolg die ook wel eten.

IV. Wederom verklaren andere, dat een geitebokje in de melk zijnes moeders te koken is zoo veel als een geitebokje met de moeder te gelijk koken. En zoude dus *de melk des moeders*, door een * verdraajing voor *de moeder zelve*, die het dier gezoogt heeft, moeten genomen worden.

Die verdraajing komt den Heere Bochart al te hard voor. Als Mozes dat hadde gemeint, waarom zoude hy dan niet gezegt hebben, *Gy zult het geitebokje met zijn moeder niet koken?*

V. 't Laatste en vijfde gevoelen is der gener, de welke meinen, dat de woorden van de wet eenvoudig moeten verstaan worden, namentlijk dat een geitebokje in des moeders melk niet mag gekookt worden.

En dit laatste is het gevoelen, dat onze Schrijver ten vollen aanneemt. Werpt iemand hier tegen; *waar toe dient een verbod tegen iets, dat nooit gedaan word? wie heeft ooit gehoort, dat een geitebokje in zijn 's moeders melk gekookt word?* Men zal hem antwoorden, dat het waarschijnlijk is, dat alhier gezien word op de gewoontens van eenige nabuerige volkeren, die zoodanig een lekkerny pleegden; hoewel van zoodanig een oudheid geen blijken zijn. Dog dat 's geen wonder: dewijl we geen ongewijde Schrijvers hebben, die niet veele eeuwen jonger zijn, als Mozes. 't Is een klare zaak, dat zeer teeder vleesch niet kan gekookt worden dan in melk, om dat het, zoo 't niet zeer teeder was, in melk niet zoude

konnen gekookt worden: want wat kookt oer als melk? Om hier van af te scheiden, de meininge van Bochart rust op treffelijke redenen, die hy breedelijk daar van geeft. pag. 637. 638. enz.

De bokken, en wel den bok **אֵזִי** [** Azezel*] zijn 't vervolg van de voorgaande dieren.

Na dezen komen de *bonden*, met de oorspronkelijkheden van hunne Hebrceuwfche, Griekfche, en Arabifche namen, gebaf, getjank, gehuil, vraatzucht, koft, drank, en (waarom niet alles gezegt dat de Heer Bochart vermeld?) zelf hun piffen. Het 56ste Hoofddeel fhuet de verhandeling der honden, met het aantekenen van der zelve deugden, en gebreken, die ons in den Bibel voorkomen.

Eindelijk eindigt dit tweede boek met de *varkens*, en vermits in 't Euangely van † Lukas verhaalt word, dat de verlorene zoon *beguerde zijn buik te vullen met den DRAF* (zoo als onze Nederlandfche vertaling luid) *die de zwinen aten*, word getoond, dat het Griekfche woord *νεγάρια* geen *dras*, maar zekere vrucht bereikent.

Ik spoedde my tot de twee laafte boeken, die zoo groot niet zijn als de vorige.

Het derde boek heeft ftoffe genoeg aan de viervoetige wilde dieren, onder welken d'eerfte zig opdoet de *leeuw*, om zijne velerley gaven by d'ouden voor der dieren koning gehouden. 't Woord **אֲרִיִּל** [*Ariel*] 't welk beduid *een leeuw Gods*, gemaakt van **אֲרִי** [*ari*] en **לֵיל** [*el*] wil

* Levit. 16. v. 8. de wechgaande bok in onze *Nederduitfche overzettinge* genoemt. † Cap. 15. v. 16.

wil niets anders zeggen , als een *groot leeuw* , gelijk als meermalen in de gewijde bladen genoemd worden de *bergen Gods* , de *cederboomen Gods* , en *worstelingen Gods*. Ja in't Land Moab is *Ariel* de toenaam van kloeke mannen geweest.

Men vind in den Bibel overtreffelijke gelijkenissen van den leeuw. 'K zal , omme van zijne andere uitmuntendheden niet te reppen , alleenlijk zijn edelmoedigheid beschouwen , als hy in gevaar is ; wanneer de stoutheid meest te pas komt. *Al worden volle menichte der Harderen tegen hem samengeropen , hy verschrikt voor hunne stemme niet , nochte vernedert hem wegens hunne veelheid.* Zegt Ezaias. 31. v. 4. *Hy zal voor niemand wederkeeren.* Spreuk : 30. v. 30. *Hoer hoer levendig Homerus dit * affchildert.*

— — ὦ τε λέων ὄρεσίτροφον , ὅς ἐπίδευῆς
 Δηρὸν ἔη , κέλεται δὲ ὁ θυμὸς ἀγῆνωρ
 Μήλων πειρήσοντα , καὶ εἰς πυκνὸν δόμον ἔλθειν.
 Εἶπερ γὰρ χ' ἔυρησι παρ' αὐτόφιν βώτορας ἀγδῶρα
 Σὺν κυσὶ καὶ δάρεσσι φυλάσσοντα πλεὴν μύλα·
 Οὐ ρά τ' ἀπαίρητον μέμονι σαθμοῦδδαν.
 Ἄπ' ὄγ' ἄρ' ἢ ἤρπαξε μετάλλμενον , ἢ εὐ αὐτὸν
 Ἐβλητὶ ἐν πρώτοισι θεῶν ἀπὸ χειρὸς ἀκόντε.

Dat is ten naasten by

*Gelijk een leeuw , die opgevoed
 In't naargebergte , dol van moed ,*

F 4

Om

* Iliad. ω v. 299.

Om dat hem vlees-spijs heeft ontbroken,
 Trots durft een schapeltal bestoken.
 Al vind hy daar een sterke wacht
 Van Harders, stout op spieffe kragt
 En Honden- hulp rondom baar benen,
 Men maakt hem niet zoo lichtlijk beenen.
 Maar met een sprong haalt hy een trek,
 Of krijgt een klop op zynen bek.

God de Heere heeft door de leeuwen dikwils
 zijne oordeelen uitgevoert; hoewel die moedige
 dieren somtijds van menschen overwonnen, en
 gellagen zijn. Zulke helden waren Samson, Da-
 vid, en Benaja. De Schrift heeft ook vele ge-
 lijkenissen van de leeuwen, zoo wel ten goede,
 als ten quade.

Naast den leeuw komt de *luipart*, van welke
 men in de goddelijke bladen insgelijks meer als
 eens leeft, zelf dikwils met den leeuw byeenge-
 zet. Zie Cant. 48. Esai. 11. 6. Jerem. 5. 6.
 Of. 13. 7.

De wereldsche schrijvers voegen den luipard
 en leeuw ook te zamen, als dieren van groote
 kragt: maar de Heer bochart onderzoekt, wat
 de Latijnsche woorden, *Tigris*, *Lynx*, *Pardus*,
Panthera, *Panther*, en *Leopardus* (alztamen felle
 dieren) van elkanderen verschillen. Met een
 woord; 't zijn beesten, die malkanderen in soort
 heel na bestaan.

Beeren, wolven, stekelvarkens, vos-wolven,
 vossen, wilde katten, woudezels, barten, met nog
 een heel regiment dieren, beëtaan het derde boek
 tot

tot den einde toe: onder die zijn *wilde bokken, wilde geiten, hinden, wilde varkens, apen, hazen, berg-muizen, enz.*

Van de *viervoetige dieren die eyeren leggen*, spreekt het vierde boek, en heeft maar acht hoofddeelen.

We hebben haast gedaan; want deze zijn weinige dieren, die Mozes *Levit. XI. v. 29. en 30.* opteld. De *krokodil* zoude hier mede te pas komen, maar die zal in het andere stuk van de *gediertens* der Heilige Schriften onder de *waterdieren* niet overgeilagen worden. Daar zullen we eens bezien dat verwonderlijke beest *ליתן* [*Leviathan*] van 't welke God by Job spreekt.

't Is voor onze Schrijver zoo licht niet om te doen, de *viervoetige dieren, die eyeren leggen*, uit Mozes schriften nettelijk te onderscheiden. 't Hebreuwsch geeft hier in luttel opheldering, maar de Arabische oudheden moeten hem in dezen alleen te recht helpen.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

HIEROZOICI, *sive Bipertiti operis de animalibus S. Scripturæ, pars posterior libris VI. de avibus, serpentibus, insectis, aquaticis, & fabulosis animalibus agit. cum indice septuplici, I. locorum S. Scr. II. Authorum, qui citantur. III. Vocum Hebr. Chald. Syriac. Samaritani & Ethiopici sermonis. IV. Vo-*

Boekzaal van Europe,
cum Arabicarum. v. Græcarum. VI. Ro-
manarum, quæ passim explicantur. VII. Re-
rum. Authore Samuële Bocharto, editio
tertia ex recensione Joannis Leusden. 1692.

Dat is :

Het TWEEDE DEEL van 't tweevoudig
werk van de dieren der Heilige Schrift:
waar in behandelt word in zes boeken van
de Vogelen, kruipende, gekorve, en
water-dieren, mitsgaders van de verzierte
gediertens. Met een zevenvoudig register
1. van de plaatsen der H. Schrift. 2 van
de Schryvers, die aangebaalt worden. 3 van
de woorden in de Hebreuwfche, Chaldee-
*fche, Syrifche, Samaritaanfche en Efbio-
 pifche spraak. 4 van de Arabifche woorden.*
5. Van de Griekfche. 6. Van de Roomfche,
die doorgaans verklaart worden. en ten 7.
van de zaken, door Samuel Bochart, de
derde druk, overgezien door Joannes Leus-
den. 1692.

NA het kort begrip van *Bocharts* leven, mitsgaders zijn *Phaleg*, *Kanaan*, en het eerste stuk van zijn *Herzoïkon* in vier Hoofddeelen verhandelt te hebben, zullen we den Neerduitschen lezer ook wat laten zien van dit *tweede stuk*, handelende van de dieren, die de titel

uit-

Januury en Februury 1693. 97

uitwijft, waar mede wy de belofte van vijf by-
zondere Hoofddeelen in onze Boekzaal met
Bocharta werken te beftaan, zullen voldaan heb-
ben.

Het eerste der zes boeken dezès laatften ftuks
handelt van de *reine vogelen*; onder welken de
duive wel de voornaamfte is, die van de Hei-
lige Schrijvers meest vermeld word, in 't He-
breuws genaamt יוֹנָת [*Jona.*]

Daar valt niet alleen veel te zeggen van der
duiven vederen, hals, oogen, zuchten, en vlie-
gen, maar ook van 't gebruik, dat de menfchen
van die vogels hebben, wanneer ze met brieven
onder haar vleugels beladen voor postboden die-
nen.

't Ware te lang alle voorbeelden van dien nut-
ten dienst op te halen. De ouden kenden, en
pleegden die gewoonte meer dan wy, zoo als
uit hunne fchriften te zien is.

Hier op speelde de Griekfche minne-dichter
Anakreon in dat aardige † gedichtje, beginnende

Ερασμὴν πέλινα
Πόθεν πάθεν πέλασαι;

Dat is:

Hoe ffont gy minx, aan duifje dew? enz.

Waar van we ter gelegener tijd zullen spre-
ken.

Behalven andere verblijfplaaften, fchuiden de
duiven ook wel in de klooven der fteenrotfen. Bloor
wat de dichter van 't Hoogelied zingt: *Mijne
duive,*

† Od. ix.

92 *Boekzaal van Europe,*
duive, zijnde in de kloofe der steenroesen, in 't ver-
borgene eener steile plaats, toons my woe gedaante.
 Cant. I. v. 14. Dit komt met het zeggen van de
 Heidensche Poëten over een.

Γρηξ σὺν πέλειαν. ἐπειγομένη δ' ἄρα κείνη
 κηρομον ἐς πέτρης καλυδυσάτο.

Dat is:

Den Havik jaagde 't duifje na,
Maar bet verschuilde zig wel dra,
In 't hol eens steenrots. - - -

Zegt iemand, en Vader Homeer geeft ook
 een gelijkenis op dat stuk.

- - - Φύγεν ὡς τε πέλαια,
 Ἡραὶ ὕφ' ἰρηκῶ καίλην εἰσέπτ' αὐτο πέτρην.

Dat is:

Hy vlood gelijk een duive heen,
Die voor den havik met gesteen
Vliegt in een kloof des rotsteens - - -

De Zaligmaker vermaant ons niet te vergeefs
 eenvoudig te zijn als de duiven. *Matth. 10. 16.*
 want niets is eenvoudiger, zachtzinniger, kuif-
 scher, en vreesachtiger, als een duive. 't Ove-
 rige van de duiven en *torselduiven* voorby gaande
 komen we tot den *χρυσίον*, een bekende vogel,
 van welke de voornoemde Griek Anakreon, in
 zijn 33ste deun zingt:

Σὺ

Σὺ μὲν φίλη χειρῶν
 Ἐτησίη μολῆσαι,
 Θέου πλέουσι καλίη,
 Χειμῶνι δ' εἰς ἄφρονι.

Dat is:

Zwaluwijje, dat alle jaar
 Wederkomt, en maakt uw nestje
 In de lieve zomer; maar
 Schuilt het gansche winter- restje.

't Griekse woord *σφύδια*, dat in 't boek van Tobias gelezen word, mag men met regt voor *zwaluwen* nemen, want het is die vogelen eigen, haar drek uit de nesten te werpen.

De *kraan* is ook een vogel, bekend in den *Bibel*, en die, zoo wel van den *Profeet Jeremias*, als andere *Schrijvers* tot een voorbeeld van *voorzichtigheid* word *bygebracht*.

De reden, waarom een *kraan* onder de *reispogelen* is, en den *oyevaar* niet, zal deze zijn, om dat een *oyevaar* slangen eet, en een *kraan* alleen vruchten en zaad.

'K zal van eenige vogelen, welker benamingen onzeker zijn, zwijgen; de *boom* is klaarlijker in 't *Nieuwe*, dan in 't *Oude Testament* te vinden: want daar leeft men van den *haan*, en van zijn gekraay, byzonderlijk omziet de *verloochening* van *Petrus*. Zie pag. 121. en 122.

Jerusalem! Jerusalem! hoe menigmaal hebbe ik uw kinderen willen by een vergaderen, gelijken wijs een *hinn* hare *kicken* by een *vergaderen* onder de *vogelen*,

gelen, en gyliden hebt niet gewilt. Zegt de Heere Christus zeer nadrukkelijk Matth. 23. v. 37.

Hier op past heel zoetelijk, dat eenen by de Arabieren een moeder der verzamelingen beduid. De Heere Bochart oordeelt, dat deze woorden van den Treurspeldichter Euripiëes ook met die van den Heiland zeer wel overeenkomen.

Οἱ ὦ Ἡρώδης παῖδες ἡς ὑποκρίεσθε
Σαύω νεοσσὸς, ὄρνις ὡς ὑφαιμένη.

Dat is:

*Mijn Herkles krooft beware ik, als een banno
Haar jongen met de vleugelen bedekt;*

Zoo spreekt Megara van de kinderen, die Herkules by haar geteeld had.

In 't eerste boek der Koningen aan 't IVde Hoofddeel lezen we, hoe breed en kostelijk Koning Salomon voor hem liet opdissen. *Van Spijze voor eenen dag was dertig Kor meelbloeme, en 's zeventig Kor meel. Tien vette runderen, en twintig weide-runderen, en hondert schapen, afgenomen de berten, en rbeen, en buffelen, en gemeste vogelen.*

Groote Hofhoudinge, voorwaar. Maar dat 's de vraag niet.

Wat dan 't onderzoek van de Heer Bochart is, terwijl hy van vogelen spreekt, of die laatste woorden *gemeste vogelen* hare regte beduidinge hebben.

't Hebreeuwfche woord *בָּרְבָרִים* *barbarim* wordt van sommigen uitgelegt: *offen*, van sommigen ('t welk

(’t welk niet weinig verschilt) *banen* of *bennen*, ja ook van anderen *barbarische vogels*.

Onze taalwijze Schrijver, d’eene en d’andere meining overwogen hebbende, toont dat רבנים אנומיס beteekenen *allerley gemeste dieren*, zonder onderscheid, zoo dat de bovengenoemde text zeggen wil, dat, behalven alle de runderen, schapen, herten, rheen, en buffelen, nog eenige gemeste dieren tot byzondere smaak op’s Konings tafel wierden voorgedist.

Pauwen staan ook in den Bibel, by voorbeeld 1 Reg. 10. v. 22. staat, dat Salomons schepen eenmaal in drie jaren van Tarsis quamen, brengende goud, zilver, elpenbeen, apen, en *pauwen*.

De *musschen*, en wat daar toe behoort, sluiten het eerste boek.

Dus volgen in goeden rang *de onreine vogels*.

Den *arend*, wien de gemeene toestemminge der volkeren gelijk als de heerschappy over d’andere vogelen toeschrijft, word ook van God in den rang der onreine dieren voor aan gezet. *Levit. 11. 13.* en *Deuter. 14. 2.*

Hoe ’t bykomt, dat dit dier [שׂר] [*Neser*] genoemd word, hebben de Rabbinen en andere meesters tot nog toe niet wel kunnen overeenstemmen. Wat belangt de reden, waarom men zegt, dat den arend zijn jeugd vernieuwt, de Heer Bochart oordeelt, dat het zelve alleen bestaat in de vernieuwinge van vederen, als de oude uitgevallen zijn: ’t zy wat andere hier over mogen gissen.

De vleugels, het gevlieg, ’t nest, gezicht, en de spijs der arenden zien we in ’t tweede Hoofddeel

deel des tweeden boeks; alwaar gedenkwaardig is de verhandeling van het gene God Job zegt in 't boek van de historie diens lijdzamen mans c. 39. v. 30. 31. en 32.

Is 't na uw bevel, dat een arend zig omhoog verheft, en dat by zijn nest in de hoogte maakt? Hy woont, en vernacht op de scherpte der steenrotze, en der vaste plaats. Van daar speurt by de spijze op; zijne oogen zien van verre af. Ook zuipen zijne jongen bloed, en waar zwaarverslagene zijn, daar is hy.

Dat hy scherp ziet, getuigen alle natuurkenners.

Als 'er staat, zijne jongen zuipen bloed, verstaat daar door bloed uit den roef, dien de moer in 't nest brengt.

't Hebreuws woord *לעל* by * lettervertaling voor *לעל* is in een regten zin *slorpen*, of *likken*. Maar zal iemand zeggen, de geleerde schrijven immers, dat een arend niet drinkt. Behalven Aristoteles en andere getuigt dit Elianus. οὐδέποτε αἰετὸς ἔτε πηγῆς δέται, ἔτε γλίχεται κονίσεως, ἀλλὰ δίψης ἀμείνων ἐστὶ. Een arend, zegt hy, is nooit om een fontein verlegen, nogte hy heeft begeerte tot de wentelinge in 't stof, maar hy is alle dorst te boven.

Laat dat waar zijn. De woorden in 't boek Jobs strijden daar niet tegen: want daar word gezegt, niet dat ze water drinken, maar *bloed slorpen*, 't welk die gene zelve toestaan, die de arenden geen drank toeschrijven.

Sanguis animalium, quæ ceperint, illis sufficit, sed aquam omnino non gustant. Zegt zeker Schrij-

* *Metabefis.*

Schrijver. 't Bloed van de dieren, die ze vangen, is haar genoeg, maar water proeven ze gansch niet.

Die der Hebreewſche tale lievend is, kan bezien wat de vogelen פֶּרֶס *peres*, עֹרְבֵית *orjya*, אֵיִרָא *aja*, en דַּיָּה *daje* zijn.

Nu volgt de *Rave*, welkers jongen gezegt worden tot God te schreeuwen. Job 39. v. 3. en in andere plaatsen van den Bibel meer. Sommige verwonderen zig, daar de ravens zulke gehate dieren zijn, waarom de Heilige Schriften zoo duidelijk Gods zorge over haar getuigen. Dus hebben Augustijn, Hieronimus, en andere die plaatsen niet na de letter, maar in een verborgen zint willen verstaan hebben. Dog dat 's een schoone uitvlugt, als men geent raad weet. Zy wilden zeggen, dat door de *ravens* de Heidenen, en door de *jonge ravens* de Christenen beteekend wierden.

Onze Schrijver zal hen wel duidelijk toonen, dat het gene van de gemelde vogels gezegt word, na de letter moet verklaart worden. Hoe? daar Job in 't aangehaalde negen en dertigste Hoofddeel van zoo vele andere beesten, leeuwen, woudezels, paarden, arenden, struisvogels enz. spreekt, die elk een na de letter begrijpt, zouden juist de *jonge ravens* alleen in een * gelijkſpreuk moeten genomen werden? Lees maar 't XI. Hoofddeel, en 't volgende zal u veel fraais van den rave, dien Noach uit den Ark liet, vermelden: agter welke de ravens, die Elias spijs brachten, ook te boek staan.

II. Deel.

G

De

* *Allegoria.*

De vogel, by de Hebreëen *basjaana* zal ons niet lang ophouden. De Heer Bochart maakt 'er *struisvogels* van, wel te verstaan *wijfjes struisvogels*; onze Nederduitfche overzetters *jonge struiffen*, maar de Griekfe overzetters hebben die dieren *meerminnen* [σειγῆνες] geheven te vertaalen. Zie Ezaias 13, v. 21.

תְּרָמָם [thachmas] is het mannetje van de fruis. צֶנֶץ [nets] is in 't Hebreewfch een foort van een havik. Maar daar is wat duifterheid in de vogel חֹסֶה chos, die men niet vast weet hoedanig een *uil* geweest zy. Door יְנֻפֵּף [jansuph] moet men een *fchuifwil* verftaan; door חֲנֻשֶׁת [thuisemeth] een *nachtsuil*.

Een *pellikaan*, en *putoor* heten קֵאָתָה [Kaath.] 't Woord רַחֵם Racham, zal na een vlijtige nafporing uit de Arabifche fpraak voor een gier mogen gehouden worden; en חֲסִידָה basida, dat is, *Godvruchtig*] voor een *ooyevaar*.

Wat zal men van אֲנַפְרָה [anapha] maken? dit beduid een *gramfturige vogel*, voor 't naafte een foort van arenden.

דִּקְיָפָתָה [dukiphath] by de Latijnen *upupa*, is by ons een *huipe*, of *boppe*. עֲטָלְפָה [atalleph] een *vleermuis*.

Het derde boek verhandelt de kruipende dieren. Daar zien we voor eerst den *adder*, אֶפְרָה [ephe] en daar achter den *adder*, die de hand van Paulus vattede, toen hy zoo even, na gelede ne fchipbreuk, op strand was geraakt. Hand. 28, v. 3.

Veler vrage is, waarom de Joden en Farizeen in 't Nieuwe Testament zoo nu en dan *adderenged-*
broed-

broedsels worden genaamt. Daar zijnder niet weinige, die meinen, dat zy by adderen vergeleken worden, dewijl men zegt, dat de adders haar moers buik doorknaauwen, en alzoo vord den dag komen: weshalven, dat de Joden en Farizeen insgelijks tegen God, en de Profeten hunne vaderen ondankbaar geweest zijn. De geleerde Bochart wil dit op deze wijze niet t'huis brengen, oordeelende het onwaarschijnlijk te zijn, dat de zinspelinge op een verdichtsel zoude slaan. Zijn gevoelen is door die *adders gebroedsels* te verstaan quade kinderen van quade ouders: namentlijk, na der Grieken spreekwoord *κακῆ κόρη κακὸν υἱὸν* van een quade rave komt een quaad ey. Of zoo als wy Hollanders zeggen, *quaad ey, quaad kieken*. Hier op ziet Stefanus aldus tot de Joden zeggende, Hand. 7. v. 51. *Gy bardnekkige en onbesnedene van harsen, gy wederstaat altijd den Heiligen geest, gelijk uwe vaders, alzo ook gy.*

De man is ook niet vrend van de meininge der gener, die *adders* zouden uitleggen voor *duivelen*, om dat al wie God wederstreeft, een *kind des duivels* word genaamt. Een waarheid, uit de H. Schrift bekend.

Geen venijn der slangen word booser geacht, als dat van de slange, die den naam van *aspis* draagt; waar uit der Grieken spreekwoord *ἄσπις ἀσπίδ* een *aspis-beet* niet anders als een ongeneesselijke wonde beduid: want iemand van een *aspis* gebeten zijnde, kan niet genezen worden. Galenus getuigt, t' Alexandriën dikwils gezien te hebben, dat menschen ter dood veroordeelt, op dat ze een haastig einde zouden

hebben, een aspis aan 't hart gezet word, welke hen terstond ontzielt. In de Snaarliederen staat, dat een vroom mensch zelf op aspissen en draken zal treden. Ps. 91. v. 13. En de Profet Ezaias, voorspellende de groote verandering, die onder Christus zoude geschieden, zegt; *Dan zal een zoog-kind spelen* אֶת־חַרְפָּן over 't hol אֶת־חַרְפָּן van een aspis. Esai. 11. v. 8. Een aspis draagt in 't Hebreuws den naam van אֶת־חַרְפָּן [asiben] en אֶת־חַרְפָּן [asibsub].

Maar mijn nieuwsgierigheid over alle deze adders, slangen, en snoode draken, met hun pestig venijn is reeds voldaan, 'k mag hopen, dat de lezer ook verzaad zy.

My lust in 't vierde boek eenige gekorvene beesjes te gaan beschouwen.

Ik noeme gekorvene dieren zoodanige, die in 't Latijn *insecta*, en by de Griekse natuurkenners *διπλομα ζώα gekorvene dieren* genaamt worden, om dat ze aan 't lijf zekere kerfjes, ringskens of sneedjes hebben, gemeenelyk voor bloedeloze beesjes by onze landgenooten bekend.

Wy zullen deze beesjes alzamen niet vermelden, want dat zoude te verre loopen. Een sprinkhaan alleen heeft tien benamingen by de Hebreen. De lezer kan wel denken, dat de Egyptische sprinkhanen Exod. 10. 4. niet verzwegen worden.

By de Profeten Joël, en Amos is van die schadelijke dieren ook te lezen, en Bochart spreekt van die breedelyk.

Dat Joannes de Dooper sprinkhanen at, weten we uit de Evangelisten. Maar sommige hebben het Griekse woord een anderen zin willen

January en February 1693. 101
willen aandraajen. *ἀκρίδες* [*akrides*] zoo ze me-
nen, beduid wel wat meer als sprinkhanen.

d' Ebioniten lezen in hun Euangely in plaats van *ἀκρίδες* [*akrides*] *ἐγκρίδες* [*enkrides*] dat is, in plaats van *sprinkhanen*, *olykoeken met bonig*.

Gy moet my wel verstaan, lezer: ze wilden niet zeggen, dat de man dagelijks zulken lekkeren gebak at (want hoe zoude hy in de wildernisse die zoo gereed vinden?) maar zy lazen die text heel anders, als in de Euangelien staar. Mattheus en Markus zeggen aldus, *ἡ δὲ τροφή αὐτῶν ἦν ἀκρίδες, καὶ μέλι ἀγέλιον*. Zijn voedsel was *sprinkhanen*, en *wilden bonig*. Maer zy lazen, *τὸ βρώμα αὐτῶν μέλι ἀγρίον, ἢ ἡ γεῦσις ἦν τῆς μάννας, ὡς ἐγκρίδες ἐν ἔλαιῳ*. Zijn spijze was *wilde bonig*, welkers smaak was als die van manna, gelyk een bonigkoek in oly gebakken.

Andere verstonen door *ἀκρίδες* de tipjes van boomen en spruiten.

Andere verklaarden dat woord, als of 't zeker kruid was.

Nog zijn d'er, die 'er een soort van vogeltjes van maken.

Een vijfde mening is 'er van die genen, dewelke 't Griekse woord uitleggen voor *stuurkrabbe*, by de Latijnen *locusta marina*, [een zee-sprinkhaan].

Een zesde van zulke, die 't woord *ἀκρίδες* veranderen in *καρίδας* garnaten.

En laastelijk wil een geleerd man gissen, als of de Euangelisten in plaats van *ἀκρίδες* had-

den gefchreven *αχιδες*, dat zijn wilde per-
ren.

Zoo de heilige man lekkere koeken, vogeltjes, of visch gegeten had, hy zoude om zijn streng leven niet by uitnemendheid geprezen werden.

D' andere kruiden en peren behoeft men ook niet uit te vinden.

Waar toe is dog eenige verandering in den Heiligen text van nooden, daar 't een bekende waarheid is, dat de volkeren in 't Oosten en Zuiden de *sprinkhanen* voor een gemeene kost eten? Ja zelf sommigen in Griekenland. Dit bewijst onze doorgeléeerde Schrijver pag. 490.

De vlieg met haar verscheidene soorten, de *bje*, met zijn *bonig* en *was*, de *wesp*, *borzel*, en de stekende *koevlieg*, [of *brem*] volgen achter de *sprinkhanen*.

Nog is 'er een soort van een vlieg, die de Hebreuwen *אֲרוֹב* [*arob*] de Grieken *κυνόβλια* [dat is *hondvlieg*] noemen.

Onder de viervoetige dieren is een hond, onder de gekorvene een vlieg d' alleronbeschaamste. Beide komen ze ongenoodigt ter maaltijd, en men kan ze naauwlijk wechdrijven. Daarom geven de Grieken een onbeschaamd mensch ook den zelve vorens gemelden naam van *κυνόβλια* of hondsvlieg. By * Homeer word Minerva van Mars met dat woord begroet.

* *Iliad.* φ. v. 394.

Τίπλ αὐ ὁ κινάμυια, θεὸς ἐλάδι ζυνελαίνεις;

Dat is:

Gy onbeschaamde, zeg, waarom
Helpt gy nu weer het Godendom
Aan 's twiſten? —

Dog dit 's de reden alleen niet, die zulk een naam aan den vlieg geeft, maar ook, om dat dit vliegend dier den honden lastig valt, en in d' ooren pikt.

Een *mugge*, alhier ook beschreven, hoe klein hy is, kan een olifant bang maken. Waar van een zeer gedenkwaardig voorbeeld is by den Kerkelijken Historiefchrijver (a) Theodoretus, verhalende, dat als de Koning Sapor de stad Nisibis belegerde, geheele wolken van muggen de hofsens van de olifants-snuiten vervulden.

In 't boekje van Achilles Tattius vreeft een Olifant, dat de mugge in zijn ooren mogt inbooren. Want den olifant van den leeuw gevraagd zijnde warem hy zijn ooren zoo onophoudelijk bewoog, toonde aldaar een mugge die hem rondom d' ooren vloog, en antwoorde teffens, hoe? ziet gy, dit huilende beestje niet? zoo 't in mijn ooren komt, 'k ben om Hals.

De *luzen* en *vloot* bestaan het 18de en 19de Hoofddeel, en de drie daar aan volgende Hoofddeelen den *mier* alleen, met de uitlegginge van Salomons woorden over dit naarstige dier.

De *Spinnkop*, *Schalbyter* en *mot* krijgen hun wettig deel.

G 4

Dog

(a) 2de boek 26 Hoofd.

Dog de *wormen* zijn zoo verscheiden, dat men van die geneele boeken alleen zoude kunnen vol schrijven: daarom laten wy die stillerjes zitten met den *scorpioen*, en *slak*, die met het vierde boek afsloopen.

Van de *water-gediertens* zullen we uit dit vijfde boek leeren. Den *kikvors*, ons eerst ontmoetende, zoude ik voorby gegaan hebben, had ik niet gezien, dat onze Schrijver van gevoelen was, dat die dieren ook wel uit het slijk groejen. Want sprekende van den plaag der vorfchen, die den Egiptenaren overquam, meint hy, dat de Nijl daar toe de bequaamste was, als zijnde overvloedig van slijk, en libbet. Dog dit zullen hem naauwkeuriger natuurbeschouwers niet toestaan, ten minsten zoodanige niet, dewelke door wijsse ervarentheid meinen te weten, dat geen levendig schepsel, 't zy wat het zy, voortkomt, dan door voortrelinge.

Paarlen, als mede uit het water komende, weet de Heer Bochart in 't Oude Testament ook te vinden, tegen de nitleggingen der ouden. In 't Nieuwe Verbond werden dezelve dikwils aangeroert.

Ik ben meer beluft, om dien grooten vis, die Jonas inslokte, eens regt te kennen.

Al staat'er in 't twaalfde hoofdstuk van Mattheus, dat *Jonas geweest is in den buik des walvischs*, onze Schrijver vermaant ons, dat wy echter niet moeten gelooven dat Jonas van een *walvisch* is ingeslokt.

De keel van de walvissen is te nauw, dan dat zy heele menschen zouden kunnen doorzwelgen. Wat dan? Hy kan geen visch vin-

den,

den, die in de historie van Jonas geveogelijker te pas komt, als een soort van hayen, of hondvissen, by de Latjaen: *canes marini*, [zee-honden], niet de gemeene zee-honden, maar een van die hond of tonijn-visschen, scherp van tanden, wijd genoeg van bek en keel om een geheel mensch in den rop te schieten. Met een woord, (want ik weet in onze rijke tale dit zee-dier geen eigen woord te verzinnen) zulk een vis, als van welke Eliaan dus schrijft: *Κόνων θαλαττίων περὶ γένη, ἢ οἱ μὲν αὐτῶν εἰσι μέγεθαι μέγιστοι, ἢ σκετῶν ἐν τοῖς ἀδικημάτων ταῖσι ἀσθμοῖν τ' αἰν.* Daar zijn, zegt hy, drie soorten van zee-honden, en onder die sommige van zulk een grootte, dat ze by de allerkloekste matvisschen worden gerekend.

Van zulké gedochten is de Roode zee vol. De Middellandsche zee en d'Oceaan is'er niet vry van. Rondelet schrijft, dat hy'er een gezien heeft, die niet boven de 1000 ponden woeg, maar zulk een wijden keel had, dat hy een zwaarlijvig mensch kon laten doorglijden: 't welk het verhaal van een ander * Schrijver bevestigt, meldénde, dat te Nizza, en Marseilje zulke vissen van 4000 ponden zwaarte gevangen zijn, hebbende in hun rop geheele menschen in 't harnas. Hoe gemakkelijk kan immers Jonas in dergelyk een vis gezeten hebben?

De fabel van Herkules (zoo als men in Lykophron leeft) is in allen deele wonderlijk van de Grieken nageaapt, en uit Jonas Historie op

hem gepast. Ze praten, als Neptuin een zeedrogte op Hésione, Laomedons dogter, had aangeschonden, om haar te verscheuren, dat Herkules gewapend in den wijdgapenden bek van 't beest sprong, en als hy drie dagen daar in gezeten had; zonder hoofdhair weder daar uit geraakte. Cyrillus teikent deze Griekse fabel ook aan in zijn opmerkingen over 't boek van Jonas, en zeker oud kanteikenaar wil, dat de bynaam van Herkules *τρεῖς πηγῶν* [drie avondse] daar van daan komt: want, zegt hy, die drie dagen worden avonden genoemd, om dat de buik van 't beest donker was. Andersints word de nacht, in welke de Poëten verzielen, dat Jupijn zijn sterken zoon Herkules teelde, *τρεῖς πηγῶν* genoemd, om dat de vader der Godden dien zelven nagt, wanneer hy by Alkmena, Herkules mamaarje, lag, in drie nachten verbleef. Zoo kort was dien liefhebber de tijd gevallen.

Wat aangaat het gene de Heer Bochart vorder van den tijd van Jonas verblijf in de walvisch, en van de plaats waar hy uitgespogen is, mitfgaders van de dagen der Ninivijsche bekeeringe spreekt, is voor my wat duister.

De visch, die in 't boek van Tobias staat, zal my niet ophouden. Ik spoede my na den *Behemoth*, en *Leviathan*, twee dieren, welker verwonderlijke krachten de Schrijver van 't boek *Jobs* ons nadrukkelijk en in hoogdravenden stijle verhaalt. Ziet nu (zegt God, Job 40. vi. rd.) **BEHEMOT**, welchen ik gemaakt hebbe nevens u, by een booy, gelijk een rivier.

Ziet dog, zijne kragt is in zijne tendenen, ende
zijne magt in den havel zijns buiks.

Als 't hem lust, zijnen straat is als een cedar; de
zenuwen zijner schaamte zijn doorlogten.

Zijne beenderen zijn [als] vast koper: zijne ge-
beentien zijn als yzere handboomen.

Hy is een hoofdstuk der wegen Gods; die hem ge-
maakt heeft, heeft [hem] zyn zwaard aange-
hegt.

Om dat de bergen hem voeder voortbrengen, daar-
om spelen alle de dieren des velds aldaar.

Onder schaduwagige boomen leit hy neder: in een
schuilplaats des riets, ende des stijks.

De schaduwagige boomen bedekken hem, elk een
met zijne schaduw: de beekwilgen omringen
hem.

Ziet, hy doet de riviere geweld aan, [ende] en
verbaast zig niet: hy vertrouwt, dat hy de Jor-
dane in zynen mond zoude kunnen intrekken.

Zoude men hem voor zijn oogen kunnen vangen?
Zoude men hem met strikken den neuzen doorboren
kunnen?

Joachim Oudaan, die dezen Behemoth niet voor
een zeepaard of groot Nijldier, maar voor een
olifant heeft aangezien, berijmt de voorgaande
woorden aldus met klem:

Beziet dat groote dier, daar zig alle andre dieren
voor buigen in uernuft en kragt;

Benewens u is 't voortgebracht,

Om zig gelijk een mensch met wysheid te bestieren.

Dien schwaard van alfan, en 'caensiben dienst verbou-
 Eer hooy gelijk een runderheest, (den,
 Gy kend de proeven van zyn geest,
 Gy hebt zyn magt, en sterkte, en kragten vaak bevonden,

Zyn kragt der lendenen kan eenen tooren torssen,
 De navel, die zyn buik begord
 Is met geen zwakheid overstort,
 Maar sluit haar pezen toe, zoo hart als eike schorssen:

'T zyn enkels rennen, in zakken 't zaam gewrongen,
 Waar met hy seels en 't leven geeft,
 Gelijk zyn ga 't vermogen heeft
 Om zulk te wederstaan, wanneer zwaard besprongen:

Deval hem zyne snuit te regten, of te krummen,
 Zy staat gelijk een cedertak,
 Zoo stijf en sterk, zoo los en zwak,
 Haar ringen mag in een reeks dier karselngem' ontsnemen:

Geblonke koper vals zoo hard niet als zyn beenen,
 Hy werpt geheele rozen, met
 De stonden in zyn muil gezet,
 Als met twee zere heftboomen ginder knenen:

Hy is een meesterstuk der Goddelijke werken,
 Een preestuk, daar die groote hand
 Zyn kragtbevijs heeft ingeplant,
 En dien hy, als een zwaard aangevend' wou versterken,

Dit zwaard is zyne kragt, waar met hy onoverwinnlijk,
 Wanneer zyn toorn word getergt,
 Ten einde trengt al 't geen hy vergt,
 Die andersints van aart liefstallig is en minlijk.

Dat blijkt, wanneer by zoekt zijn vorder in de weiden,
 Ter plaatze daar by word verzelt
 Van alle dierren in het veld,
 Die voor en om zyn lijf zig spelende verspreiden:

Hy leit zig zagjes in de lommer van de boomen,
 Een riepooel, en een waterplas,
 Een pas doormaadaar slijkmoeras,
 Verkijft by, om aldaar verkoeling te bekomen:

'T geboomte geeft zyn lof der schaduwrijke wegen,
 Dat weert hem 't steken van de zon,
 De wilgen aan de waterbram
 Versfrissen zyne krage in volkige valeyen:

Wil by te water gaan. of waden in de stroomen,
 Dan houd by zyn gezetten tred,
 Op zyne wijs daar heen gezet,
 Als die geen haast betoond, nog geen gevaar wil schroomen

Al is de sterke stroom in 't vallen nabeneden,
 Zy lijd geweld alwaar by komt,
 En meet, hoe krageig datze stroomt,
 Haar ongetemden loop zien breken op zyn leden;

Want by, in haven vloed, staat vast en onverwrikbaar,
 En zet den muil daar tegen aan,
 En agt in 't sloppen den Jordaam
 Voor zynen openmond inzwelglijk, en verslikbaar:

Wie durft hem voor de vuist gemaken, om te vangen?
 Wie durft hem nad'ren voor 't gezigt,
 Om met een jagstrik of een schigt,
 Hem te bemachtigen, en onder 't juk te prangen?

Yder byzondere eigenschap, die dit grove dier in de voornbemde woorden toegepast word, overwogen zijnde, besluit de Heer Bochart, dat geen van die zoo bequamenlyk van den olifant (gelijk sommige uitleggers wanen) als van het ZEEPAARD of Nijldier kan gezegt worden.

Dat 'er ook staat, zoude men hem voor zijne ooggen kunnen vangen? zoude men hem met strikken den neuze konnen doorboren? past wonderlyk wel op een zeepaard, 't welk niet voor zijn ooggen, dat is, voor 's hands; maar door enkele list kan gevangen worden. Omtrent zijn leger word een breede gragt gemaakt, met riet en zand overdekt, waar in die *Lehemoth* neerzakkende in een kuip of toegemaakte kist valt; waar na hy met groote moeite overmeesterd word.

Van den **LEVIATHAN** spreekt God in 't zelve Hoofdstuk van 't boek *Jobs* deze reden.

Zult gy den Leviathan met den anjel trekken, ofse

zijne tonge met eene koord; die gy laas neder sinken?

Zult gy hem eene bieze in den neuse leggen? of met eenen dorn zijne kake doorboren?

Zal hy aan u vele smeekingen maken? zal hy zachtjens tot u spreken?

Zal hy een verbond met u maken? zult gy hem aannemen tot eenen eeuwige slave?

Zult gy met hem spelen, gelijk met een vogelken? of zult gy hem binden voor uwe jonge dogteren?

Zullen de medegesellen over hem een maaijyd bereiden? zullen zy hem deelen onder de kooplieden?

Zult gy zijnen huis met liken vallen, of met een vischers krauwel zijn hoofd?

Legt

January en February 1693. RDE
Legt uwe hand op hem, gedenkt des strijds, dat het
niet meer.

Ziet, zijne hope zal feiten: zal hy ook voor zijn ge-
zigte nedorgeslagen worden?

En verder in het 41ste Hoofddeel.

Niemand en is zoo koen, dat hy hem opwekken zoude,
wie is dan hy, die zich voor mijn aangezichte stellen
zoude!

Wie heeft my voorgekomen, dat ik hem zoude vergel-
den? wat onder den gantschen hemel is, is mijn.

Ik en zal zijne leden niet verzwijgen, nochte het ver-
haal zijner sterkeen, nochte de bevalligheid zijner
gestaltensse.

Wie zoude het opperste zijnes kleeds ontdekken? wie
zoude met zijnen dobbelen breidel hem aankomen?

Wie zoude de deuren zijns aangezigtens open doen: rondom
zijne tanden is verschrikkinge.

Zeer uitnemende zijn zijne sterke schilden, elk een
gesloten als met eenen nauwdrukkenden zegel.

De eene is zoo na aan den anderen, dat de wind daar
niet en kan tusschen komen.

Zy kleven aan malkanderen, zy vatten zich f'zamen,
datze zich niet en scheiden.

Elk een zijner neezingen doet een licht schijnen: ende
zijne oogen zijn als de oogen leden des dageraads.

Uit zijnen mond gaan fakkelen: vierige vonken vakkender
uit.

Uit zijne neusgaten komt rook voort, als uit eowen zieden-
den pot, en ruimen ketel.

Zijnen adem zoude kolen doen vlammen, ende een
vlamme komt uit zijnen mond voort.

In zijnen hals herbergt de sterkte: voor hem sprinks
zelve de droefheid van vreugden op.

De stukken zijns vleeschs kleven f'zamen: elk een is
vast in hem, het en word niet beweegt.

Zijn

113 *Boekzaal van Europe,*

*Zijn hem is vast gelijk een steen: ja vast gelijk een
oudersten meulensteen.*

*Van zyn verheffen schromen de sterke: om zynet doot-
brekingen wien onzondigen zy hem.*

*Raakt hem yemand met den zwaard, dat en zal niet
bestaan, spesse, sichte, nix durzjer.*

*Hy agt het yzer voor stro, ende het staal voor verrot
hout.*

*De pijlen zal hem niet doen vlieden: de slingersteenen
worden hem in stoppelen verandert.*

*De werpsteenen worden van hem geschat als stoppelen,
ende hy belacht de drilinge der lance*

*Onder hem zijn scherpe scherven: hy spreit zig op het
puntachrige, als op slijk,*

*Hy doet de diepte zeden gelijk een pot, hy stelt de zee
als een Apothekers kkerje.*

*Achter hem verligt hy het pad: men zoude den afgrond
voor grijzighes houd:n.*

*Op der arden en is niet met hem te vergelijken: die
gemaekt is, om zonder schrik te wizen.*

*Hy aanziet alles wat hoog is, hy is een Koning over
alle jonge hoogmoedige dieren.*

*Van den voornoemden Dichter op volgende
wijze in dichtmate nagevolgt:*

Laat nu dat waterdier u komen in gedachten,

De krokodil, die, 't zy hoe groot,

Al grooter groeit tot aan zijn dood;

Laat die LEVIATHAN u voorstaan in zijn krachten?

Denkt gy hem voor den muil een angel toe te werpen?

Om hem te trekken op het droog,

Als of m' hem met een koorde toog;

Denkt gy tot zijnen neus een stalen haak te scherpen?

Om

Om met een biezen-band zijn gaten te doorbooren,

Of hem te dwingen met een room,

Om u te volgen uit den stroom,

Met zijne kieuwen te doorrijgen met een doren?

En daar by het geschrift der menschen oolt verbeelde,

Zal hy met eenig wijs besluit

Misschien dat listelyk geluid

Verand'ren in gesmeek, dat by u vleide en streelde?

Of zal by zich veelligt in uw' verbond begeven?

Het zy by door uw overmagt

Tot onderdanigheid gebragt,

U poog gelijk een slaaf te dienen al zijn leven;

Of dat hy in gespeel uw' bootzen af kan wachten;

Zult gy hem agten zoo gedwee,

Gelijk m' een duif of mosje-dee,

'T geen uwe dogteren zich tot een speeltuig agten?

Of zal de moedigheid der rappe en fluxe gasten,

Als een gevange spartelvis

Hem toebereiden tot den disch?

Of, als met koopmanschap, den koopman mee belasten?

Word hem de hant doorboort, word zijne kop geslagen

Van zulken prikbaak in de hand,

Waar met de visscher trekt se land

De vis die by met kracht bezet heeft in zijn lagen?

O neen, ó ver van daar, lust u een proef te arlangen,

Leg eens uw' hand hem op den kop,

O! trektze weder vaardig op,

En denk wat dwaas bestaan gy dus hebt aengsvangen?

Wat ongelijken staad! by zal xich zoo bewegen,
 Dat deze lust u zal vergaam,
 En 't moet uw' mood se neder slaan,
 Die zelf voor xijn gezigt se neder xije gezegen.

42. Hoofddeel.

Wat mensch is zoo vermeten,
 Die's vreesfelyke beest, 't zy daar bes is gezeten,
 Of daar 's se neder leid
 Zouw steuren in xijn rust, om xijne grimmigheid

En woede niet se ontfeken?
 En poogt dan yemand in die dwaasheid uit te breken,
 Om voor mijn aangezigt
 Te nad'ren, om met my te treden in 's gerigt!

Wie zal hier kunnen melden
 Zijn Godsvrugt, dat ik hem behoeve te vergelden?
 Al wat hy doet of tragt,
 'T zy dat hy wierook sprengt, of vee ten offer slagt;

'T zy dat hy xijn gebeden
 Uit een gebroke ziel doe klimmen van beneden;
 'T is alles, wat het oog,
 Begrepen in 's bevang van 's hemels blauwen boog,

Hier onder kan aanschouwen,
 'T is alles daar de ziel haar kragten op kan bouwen,
 Uit mijne schat gehaalt:
 De heel natuur gevoelt hoe op haar nederdaalt

Mijn' invloed, mijnen zegen,
 Wyl 't al van my xijn stand en wezen beeft verkregen,
 En

En om mijn naam ten prijs,
Met u te stamelen op kinderlijke wijs,

Zoo moeten uw gedagten
Zig wenden andermaal, tot d' ongemete kragten,
Tot de gestaltenis,
En welgeschikte stand, die in zijn leden is;

Indien men wil ontleden
Dit schrikdier, na zijn aart, van boven tot beneden:
Wie zal zijn opperhuid
Hem rukken van het lijf, wie rukt hem 't harnas uit?

Wie dunke met dubb'le toomen,
Met banden van metaal, hem oit aan boord te komen?
Wie vond zig stout genoeg
Dat hy de deuren van dat bakhuis open sloeg?

Wie lusten 't aan te randen
Dat gapende gevaart bezet met state tanden?
Dien opgespalkten bek,
Waar in de schrik gehuist als in een hol vertrek

Natuurlijk schijnt te wonen,
En bare gruwlijkheid te dreigen, te vertoonen:
De schilden zijner huid,
Als van geklonke staal, dat op elkander sluit,

Gedrukt en ingedrongen
Vertoonen een voor een hun stempel ingewrongen,
Aan hoogfels op hun maat,
En diepsels, daar de ry zoo bondig uit bestaat,

Dat geene windsbewegen
Haar voegsel vinden kan ; die noit een open kregen ,
Maar bangen schild aan schild
Zoo taay, dat hier de kragt vergeefs haar kragten spilt,

Om haar van een te rukken ,
Men breekt dien beukelaar, dien schilpad niet aan stuk-
Daar zijne niezing quam (ken :
Verspreit zijn neus een ligt , of lichtgelijke vlam ,

Een walmdamp : in zijn oogen
Toont zig de schittering der held're hemelbogen :
Indien by op elkaer
De tanden klerst en knerst met vreesfelijk gebaar ,

'T zijn niet dan vier'ge vonken ,
Dan fakk'len, dan harpui, dan kolen, die der blonken:
Zijn neusdamp schijnt de rook
Van eenigschoorsteen-bol ; een pot , indienze kook :

Een ketel , nu aan 't zieden ,
Laat nimmer na om hoog zoo sterken waasssem vlieden :
Zijn heeten ademtogt
Blaaft kolen in de vlam , en vlammen in de logt.

De digte wervel-beenen
Van zijn gestose nek , gedrongen in haar zenen ,
Verschaffen hem die kragt ,
Daar huist by dat geweld van zijn ontzagb're magt ;

'T geen hem bekent en eigen
Zijn herv tot schrik , nog vrees, nog droefheid oit kan
Maar vreugde, lust, en moed , (neigen ,
En onverzaagtheid blyke in alles wat hy doet ;

Zijn

Zijn vleesch is vast gestoten,
 Zijn ligbaam veld geen leed van klemmen, nog van
 Zijn hert, gelijk een steen, (stootens)
 Drijft, als den meulesteen, alle aanval over heen:

Wanneer by om te treffen,
 Zig in zyn grimmigheid en woede wil verbeffen,
 Wat sterkte voelt het hert
 Niet poep'len, dat het niet zoo week als water werd?

Want daar by door wil breken,
 Voelt elk de moed en kragt, in zyn gemoed bezweken,
 En smelt van angst en schrik
 Als aan zyn uiterste eind, en laat sten oogenblik:

Hem af te willen keeren,
 Met zwaard, of pik, of speer, of alle werpgeveeren,
 Dat 's ydele toeverlaat,
 Vermiss hem geen geweer nog krijgstuig quetst, of schaadt:

Het yzer kan by agten
 Als stroo, het staal als bout, dat doof en zonder kragten
 Vermolffemt valt daar heen;
 Nog scherppgepunte pijl, nog snelle slingersteen

Kan hem in 't minst doen zwigten.
 Waarom? zy quetzen hem nog leden, nog gewrigten
 Het groote stormgevaart,
 Dat zware steenen werpt, is hier geen zattens waard:

Vermits by af doet fluiten
 Als kaf, als stoppelen, al wat hem trefst van buiten,
 De taai geveldde lans,
 Te zijner aanval een belachelijke kans,

Ziet zig aan splinters splijten,
 Gebeurt het dat hy komt op hare schagt te bijten.
 Daar hy zig neder leid,
 Als op zijn legersteed, daar is de grond bespreid

Met steenen scharp van kant en
 En punten, en 't gewasch van riet en waterplanten,
 Dat, als hy 't plet en breekt,
 Met eente splintering van scherpe spitzten steekt;

Of geeft hy zig te water,
 Strax hoort men in den stroom een vreesfelijk geklaser;
 Dat grondelooze diep
 Begint gelijk een pot, die snellijk overlief,

Te speuisen en te springen;
 Men kan de zee niet meer in hare kom bedwingen,
 Zy sparselt, wit van schuim,
 Vermits by haart en deufst, op 't onbespaalde ruim,

Zoo hevig en vermetel,
 Dat zy te zieden schijnt gelijk een 's stokers ketel;
 Hy laat een wijde streek
 Van 't zeezog in de zee, als of ze grijs gelek,

Waar langshy komt gevaren,
 Daar z' alx een afgrond gaapt op 't klieven van de baren:
 'T heel aardrijk draagt geerdier,
 Dat zoo de schrik veragt, en alle woest getier

Om hem te doen vertzagen;
 Wat hoog 't durft hy zelf aanschouwende belagen,
 Die zig als Koning houd
 Van al wat jong en sterk, wat moedig is en stout.

Men

Men kan eens denken, of dat geen wakker beest moet zijn.

Immers zoo klaar als *Bebemoth* een *zeepaard* is, immers zoo klaar is *Leviathan* een *Krokodil*, geensins een *Walvisch*, zoo sommige willen.

Maar dewijl'er staat, *zult gy zijne tonge met een koorde trekken, die gy laat nederzinken* † v. 20. Zoo zal misschien iemand zeggen; dat past geen *Krokodil*, die van al de wereld gezegt word zonder tonge te zijn. Dog op deze tegenwerping antwoordde Heer Bochart tweezijs:

I. Daar word niet uitdrukkelijk gezegt, dat de *Leviathan* een tonge heeft, maar dat hy geen tong heeft, die met een koorde kan getrokken worden, gelijk de vissen gebeurt.

II. Van wien 't ook mag gezegt zijn, dat een *krokodil* geen tonge heeft, nogtans is 't zeker, dat hy niet teenemaal tongeloos is: Want hy heeft een tong, dog die onbewegelijk, en aan d'onderste kaken vast is. Dit getuigt *Aristoteles* ook rond uit. De *krokodillen* hebben wel een tong, maar 't gebruik van de tong niet.

Dog dat is 't minste. Elk lid van de beschrijvinge des *Leviathans* in 't boek *Jobs* is een bewijs dat het van stukje tot beetje dit schrikdier ten volen eigen-zardig is. 't Zoude te veel papiers beslaan alles uit te pluizen.

Van den *bloedzuiger* kan een taalkundige stoffe in 't 19de Hoofdstuk vinden.

Hoe de *Onijx*, van welke in 't † tweede boek *Mozes* gesproken word, by de watergediertens voegt, zal het volgende laatste Hoofdstuk leeren.

Nu staat ons niet meer als de twijfelachtige, en verziende beesten, in 't zesde boek vermeld, met een sprong te beschouwen.

't Hebreuwsche woord יפן [akko] Deut. 14. v. 5, is by de Grieken vertaalt τετραλαφος, en in de Latijnsche overzetting, [gemeenlijk *vulgata versio* genoemd] *tragelaphus*, zoo veel als *Bok-bars*, een dier, by de * Hoogdnitschen bekend, en niet zeldzaam in de bosschaadjen van Bohemen, hoewel vele uitleggers des Bibels het zelve voor een t' eenemaal verziend beest hebben genomen.

De grijpvozel of griffioen, een vogel met ooren, vier pooten, arends-bek, en klauwen, voorts van lijf als een luiperd, met leeuwe klauwen, zoo als dit beest uitgeschildert word, is een louter verdichtsel. De verstandigste onder de Heidensche Schrijvers zelve houden 't daar voor.

Evenwel hebben de Griekse overzetters den verdichten vogel ook in den Bibel ingedraait.

Van het gevogelte zult gy deze versoeyen, zy en zullen niet gegeten worden: zy zullen een versoëissel zijn: den arend, en den havik, en den zee-arend, Levit. 11. v. 13.

Op deze plaats zetten de gemelde vertalers voor 't gene onze Neêrlanders met reden een *havik* noemen, και τὸν γρῦπα, en den griffioen.

Hoe? is 't wel te gelooven, dat God zijn volk zoude verbieden 't gebruik eenes diers, 't welk in de wereld niet is? Vader Origines nogtans meint ja, en verstaat dat niet na den letterlijken zin, maar in † andere beduidenisse, gelijk hy

* Zynoemen het Brandhirtz. † Allegorie. wel

wel meer zaken uit de Heilige Schriften zeer ongerijmt daar henen buigt.

Dat de *fenix* een verziende vogel, en des zelfs wonderlijke geboorte, en lang leven een enkele fabel is, trekt geen geleerd man in twijfel. Sommige der Oudvaders nogtans wilden uit zulk een praatje redenen voor d' onsterffelijkheid der zielen bybrengen.

In den 92sten Psalm lezen we; *de rechtvaardige zal groeyen als een palmboom*, in 't Grieks $\delta\iota\kappa\alpha\iota\omega\varsigma$ Φοῖνιξ ἀνθήσει. 't Woord Φοῖνιξ beduidende een *fenix*, en een *palmboom*, heeft wisselijk de goede vaders bedrogen. De grollen, die de Hebreëen van dien gewaanden vogel vertellen; zijn ruim zoo slordig als die der Grieken.

Nog staat 'er in 't boek Jobs 29. v. 18. *Ik zal in mijn nest den geest geven, en ik zal mijne dagen vermenigvuldigen als 't zand*, de Grieken zetten in plaats van *zand*, ὡσπερ ἐπέλεχεν Φοῖνιξ als de *stam van een palmboom*: daar nogtans de Hebreëuwfche woorden bequamenlijk de Nederduitsche vertaling lijdten.

Ik hebbe in mijn boekje van de Taalkunde een gansch Hoofddeel over deze stoffe geschreven.

Men behoeve zig anders over de vertalinge der Griekse Overzetters niet te verwonderen, want die weten wel *mereminnen*, in plaats van *jonge struiffen te vinden*, Jezai. 13. v. 21.

By den zelve Jezaias 34. v. 14. leeft men van een *nachtgedierte*, in 't Hebreëuws לילית [*Lilith*], van welken Lilith de Joodsche Rabbijnen afgrijselijke aperiën verhalen; want ze zeggen, dat 'er vier duivelinnen zijn, te weten deze; לילית *Lilith*, נעמה *Naama*, אוגרת *Ogereth*, en מוחלת

מחלה *Machalath*, by welken Adam, in den tijd van 130 jaren, zig van Eva onthoudende, alle de drommels klein en groot geteelt heeft.

De Heer Bochart verteld by deze gelegenheid een Joodsche fabel, die nog stordiger (ik mocht liever zeggen godloozter) is, van dezelve *Lilith*, dewelke ik, om niet te walgen, zal nalaten uit te schrijven.

Alzoo weinig als 'er ooit **HALF-PAARDE-MANNEN** [*Centauri*, of *Hippocentauri*] geweest zijn, alzoo min zijnd'er ooit **HALF-EZELS-MANNEN** [*Onocentauri*] geweest, dat's te zeggen, *dieren, die in lyffelyken gestalte half mensch, half ezels zijn.*

't Is evenwel kluchtig, dat Vader Hieronimus drijven wil, dat'er zulke *half-paarde-mannen* geschapen zijn, en dat enkel, om dat hy in 't leven van een zeker kluizenaar Paulus verteld, dat dien Pauwels diergelyk een gedrogt verscheen.

Ovidius, die zelf zoo breed van de half-paardemans opgeeft, en andere Poëten meer, belachen dat heidensch verzierfel, en de jongens weten wel, waar uit het praatje gesproken is.

Maar let eens. Hieronimus had gelezen, dat de Griekse Overzetters zulke gedrogten zoo wel als *meerminnen* in den Bibel wisten in te draagen, en daarom moest het waar zijn.

De lezer kan zien, hoe de Heer Bochart verder Hieronimus tegenspreekt.

Eenhorens zoude men ook al gelooven dat'er waren, zoo als ze uitgeschildert worden, om dat dat woord zoo vertaalt is, als by voorbeeld Psal. 92. v. 11. en Job 39. v. 13. maar onze

onze 'taalkundige Schrijver heeft reeds' in het † derde boek van 't eerste deel der dieren (hoe-wel ik 't niet aangehaald hebbe, want ik hadde zoo veel achting voor den eenhoorn niet) ge-toond, dat het Hebreuws woord **אֵימָן** [*reem*] niet een zoo genaamde eenhoorn, nochte * *rhi-noceros* is, maar een tweehoornige geit; na-mentlijk een zeker soort van kloeke en wreede geiten, waarhenen ik den lezer wijze, die het met dit twaalfde Hoofdstuk des laatsten boeks kan vergelijken.

Vier Hoofdstukken, daar aan volgende, spre-ken van de verzierde beesten der Arabieren, die van niet veel belang zijn. Daarom breke ik hier af, en scheid van Bocharts werken, wel-ker uittreksels te maken my meer tijd gekost heeft, dan ik daar toe geschikt had; dog door vermaak van dezelve gelezen te hebben is dat tijdverlies ten vollen goed gemaakt.

De lezer wete dus, dat de vijf Hoofd-dee-len, van Bocharts werken, in onze Boekzaal te vinden zijn.

September en October 1692. heeft het I. Hoofddeel. Dit vertoond den titel van *alle de werken: en 's mans leven.*

November en December 1692. 't II. Hoofd-deel. Hier in word gesproken van den *Phaleg*, of eersten oorsprong aller volkeren.

De drie andere Hoofddeelen, te weten het III. van *Kanaan*, het IV. en V. van de *Bibel-dieren*, zijn, ten verzoeke van vrienden, in deze twee eerste maanden des jaars 1693. nu achter-volgens afgehandelt.

† Cap. 27. * *Neushorendier.*

ACHT-

ACHTSTE HOOFDDEEL.

The State of the Protestants of Ireland under the late King James's Government: in which their carriage towards him is justified, and the absolute necessity of their endeavouring to be freed from his Government, and of submitting to their present Majesties is demonstrated. The third edition, with additions.

Dat is:

Den staat van de Protestanten in Terland onder des gewezenen Koning Jakobs regering: waar in hunnen overgang tot hem word geregtvaardigt, en de volslage noodwendigheid van bunnen yver om van zyn heerschappy bevrijd te zyn, mitsgaders van hunne onderwerping aan baar tegenwoordige MAJESTEITEN word aangewezon. De derde druk, met vermeerderingen. Te Londen gedrukt by Samuel Roycroft, voor Robbert Klavell 1692. in 8.

Indien dit boek niet ten derden male was gedrukt, zoude het wel voegen deszelfs uittreksel alhier voor te stellen, dog omme niet te veel voorledene zaken als wat nieuws aan den dag te brengen, zal ik mijnen lezer met den titel vergenoegt wenschen.

NE.

NEGENDE HOOFDDEEL.

Miscellanea, of verscheidene tractaten zoo politieke als andere: in 't Engelsch beschreven door de Heer William Temple, Ridder; Heere van Shewe; Baronet, Ambassadeur wegens den Koning van Groot Brittanjen, by de Staten Generaal der Vereenigde Nederlanden, en op de vrede-handelingen van Aken in 't jaar 1668. en die van Nimwegen 1678: in twee deelen. 1. Utrecht by Anthony Schouten 1693. in 8. 43 bladen.

Het tweede hoofddeel des boekzaals van de maanden Julius en Augustus 1692. bezverde den lezer een uittreksel van de *historische gedenk-schriften*, die de Heer Temple in 't Engelsch had beschreven, en hier te Rotterdam in 't Nederduitsch gedrukt zijn. Dat ze des volke behaagt hebben; blijkt daar uit, om dat die eerste druk binnen weinige weken is uitverkocht, en de tweede van Wolfgang mede webvoortgaat.

Deze *mengel-schriften zijn vruchten van 't zelve brein, lichtelijk te kennen op de proef van snedige trekken, die deingangs uit de pen van dien vernuftigen Gezant afdruipeu.

Het eerste deel bestaat meest uit wereldkundige vertogen

- I. Wegens den staat, en belang van 't Keizerrijk, Zweden, Denemarken, Spanjen, Holland.
- II. Driel.

* *Miscellanea.*

land, Vrankrijk, en Vlaanderen, met deszelfs opzicht op Engeland in het jaar 1671.

II. Over den oorspronk en natuur der regeringe, beschreven in 't jaar 1672.

III. Over de voortzettinge des koophandels in Yerland, geschreven aan den Grave van Essex in den jare 1673.

IV. Rakende den toestand van zaken in Engeland, en wat, na zijn gevoelen, Koning Karel de II. toen ter tijd in achtting moest nemen. Deze aanmerkingen schreef de heer Temple in October 1673. aan den Hertog van Ormond, en belloot die, met te zeggen. *A. indien de voornoemde Koning hem vergaapte aan raadslagen, die tegen de zinnlykheid en drift des volks aansiepen, dan by in der daad zyne bedienende tot groote ondernemingen kende maken, maar dat zulke raadslagen by nooit tot een groot Prins zouden maken.*

De twee laatste betreffen geen Staatkunde; want het V. is een troostbrief, in January 1674. aan de Gravin van Essex geschreven, over hare droefheid, veroorzaakt door 't verlies van haar eenige dochter; en het VI. is een beschrijving, of verhaal van de maniere, op welke de Heer Temple, door aanraden van den Heere van Zurichem, het * voeteuvel genczen heeft met hulpmiddel van de Moxa.

Moxa is een zeker soort van † Mos, of muurkruid,

* Rodagra.

† Zoo leze ik in dit boek. A. van Leeuwenhoek zegt in een zijner brieven, dat by de Moxa aanziet alleen voor een uitwaassening of uddrijving van een vrucht, zegt gelijk de wolachtige substantie op de Persik.

kruid, dat in Oost-Indiën groeit; welkers gebruik dusdanig is: Iemand, die van 't voet-euvel overvallen word, neemt een weinig van de *Moxa*, maakt het tot een fatsoen, dat onder zoo breed is als een deuit, en boven spits. Dan zet hy 't onderste juist op de plaats, daar de pijn hevigst is, brengt met een klein rond geparfu-meerd lont (gemaakt gelijk als in Indiën) vyer aan 't bovenste van de *Moxa*, 't welk allenkens nederwaarts brandende ten laatsten op 't vel komt, en zoo lang duert, tot dat die mos tot asche verbrand is. D'eerste branding verdriift veelmalen de pijn; zoo niet, moet ze ten twee-den of derden-male vernieuwt worden, tot dat de pijn overgaat, en de lijder bevind, dat hy zijn voet onbeschroomt op d'aarde kan zet-ten.

Verscheide aanmerkingen over 't voet-euvel ('t welk gemeenlijk rijkeln-pijn genaamt word) zijn hier te lezen.

Het tweede deel bestaat uit vier vertogen.

't I. dezer is over de oude, en hedendaagse ge-leerdheid.

De Heer Temple is van gevoelen, dat de oude Schrijvers al zoo veel voordeel uit de kennisse van anderen, die voor hen oud waren, gehad hebben, als wy hebben uit zulke, die voor ons oud zijn: en 't zy dat de druk-kunst niet zoo zeer de boeken, als wel de afschriften verme-nigvuldigt heeft, of wel beiden te zamen, dat echter mischien alle onze boeken die der ou-den, welke verloren zijn, niet kunnen opwe-gen. Wel te verstaan, boeken van waardy, en

duurzaamheid. Verders word hier de balans gemaakt tusschen de oude en hedendaagse, welke van beiden waarschijnlijkst kunnen geacht worden meest gevordert te zijn in 't nasporen en 't ontdekken van *'s groote land der waarheid, en der Nature.* Ten welken einde alhier onderzocht word, welke de Leidfluiden van d'een en d'ander geweest zijn. Alt'zamen zeer geleerde bespiegelingen.

Onder de grootste uitvindingen dezer later eeuwen teld de Schrijver die van den Zeilsteen, waar door de scheepsvaart-kennis treffelijk toenomen heeft, mitsgaders de dadelijke proef en bevinding van den wereldkloot, van welke d'oude maar een ruw begrip hadden. Dus kennen wy door deze by toeval verkregene groote konst, en door 't geluk en stoutheid der zeevaarders, die groote landen van China, Oost- en West-Indien, de lange uitgestrektheid en kusten van Afrika, nevens de ontelbare eilanden daar toe behoorende: uit welke tot ons groote schatten, wellust en overdaad overgekomen zijn. Maar is 'er by de ouden ook niet wel wat geweest, 't welk onze verwondering waardig is? Men gedenke maar eens het getal en 't bouwen hunner schepen, en hoe zy uit de waarneming der gesterntens hunne stiermans-konst opstelden, blijkende uit de beroemde zeetochten der Tyriers, en Karthaginezers; om van anderen niet te melden.

De Heer Temple twijfelt niet, indien onze ontdekkingen en landbeheeringen den Grieken en Romeinen waren te beurte gevallen in die eeuwen, wanneer men zoo zeer naar wetenschap
en

en een goeden naam stond, als men nu doet naar eindelooze winsten en rijkdommen; of daar zouden veel grooter en treffelijker gebruiken van die uitvindingen gemaakt zijn geweest. Immers hy houd hem zelve verzekert, dat onze ontdekkingen, hoewel groot, nogtans vry onvolkomen zijn, ten opzicht, hoe deze aardkloot zig waarschijnlijk zoude vertoonen, indien ze zoo verre waren voortgezet, als men met regt had kunnen verwagten van den voortgang der zeevaardy-kunde, 't zedert wy 't gebruik van het kompas hebben gehad. Hoe luttel is 'er uitgevoerd, van 't gene zoo dikwils en zoo vastelijk beloofd is van een Noordwester doortocht na 't Oosten van Tartaryen, en 't Noorden van China? Hoe weinig weten we van de landen aan die zijde van de Straat Magellanes, welke leggen na de Zuidpool, konnende groote eilanden, of vaste landen zijn? 't Is nog niet wis, of Japan een eiland, dan of het vast is aan een gedeelte van Tartarye na de Noordezijde. Ja sommige twijffelen, of de landstreken van Jedso, dit aan 't Noord-ooste vaste-land leggen (en welker kusten men alleen bevaren heeft) niet wel mogen vast zijn aan 't Noorder vaste land van Amerika.

Tot bewijs van dat wy nog lam en kreupel zijn in de wereld-beschrijvinge, en dat wy daar inne (niet jegenstaande de groote verwagting uit het gebruik van 't kompas) zedert hondert jaren niet veel gevordert hebben, wijt de Heer Temple ons verzuim om de Zuid, waar van wy niet verder dan tot 35 graden kennisse hebben, en dat nog maar uit noodzakelijkheid van in

onze Oost-Indische reizen zoo te moeten kruisfen na de kaap van de goede hope. Nu is lang na dien tijd uitgevonden een vast land om de Zuid, en op de hoogte van Java, in de kaarten geteekent met den naam van Nieuw-Holland, 't welk men niet weet, hoe verre 't zig na 't Zuiden, Oosten, of Westen strekt: en echter hebben geleerde mannen geoordeelt, dat 'er aan de zijde van die linie een balans van aarde moet zijn, die eenige gelijkdeeling heeft met het gene dat aan d'ander zijde is; en dat het van dertig graden af na de Zuidpool niet altemaal zee kan wezen, vermits wy reeds boven de 65 graden om de Noord land gevonden hebben.

Maar zie eens, waar 't van daan komt. Onze zeebevaarders zijn besluten door den Koophandel, en onze ontdekkingen zijn bepaalt aan gezette trappen van winst, die we konden behandelen.

Van de Nederlanders heeft de Heer Temple gehoord, dat hunne Oost-Indische maatschappy zedert dien tijd; van overlang, en wel op groote straffen, verboden heeft d'ontdekking van dat vaste land verder t'ondernemen: om dat zy van nu af aan in die gewesten meer handeling heeft, als zy kan bestieren; vrezende dat eenige andere volkrijke landzaten van Europe hunnen koophandel in 't een of 't ander dezèr onbekende landen mochten voortzetten, waar door dan haar handèl, die zy reeds in Oost-Indiën heeft, mogt bedorven, of vermindert werden.

Op dusdanigen voet gaat de schranderè Schrijver

January en February 1693. 131

ver voort met zijne gedachten over meer andere konsten en wetenschappen te openbaren, tot voorstand der ouden.

De groote vernuften onder de nieuwe, of later schrijvers, oordeelt hy in hunne verscheidene soorten te zijn geweest,

Van de Italianen *Bocacius*, *Machiavel*, en *Fra Paolo*.

Van de Spaansche *Cervantes*, die de koddige historie van *Don Quichot de la Manche* heeft beschreven, en *Guevara*.

Van de Fransche *Rabelais*, en *Montagne*.

Van de Engelsche *Sidney*, *Baco*, en *Seldenus*.

Om niet alles op te halen: dit eerste vertoog word belloten met de woorden van den Aragonischen Koning *Alfonfus*, toegenaamt de wijze.

Onder zoo vele dingen, als de menschen in den loop hunnes levens bezitten, of zoeken, is alles van geen waardy; uitgezondert oud hout om te branden, oude wijn om te drinken, oude vrienden om met hen te verkeerem, oude boeken om te lezen.

Het tweede vertoog over de tuinen van *Epikurus*, of het hovenieren, is niet misdeeft van fraaje zin-uitingen.

Men hoort hier den Ridder *Temple* redeneren over de manier van leven in de eenvoudigste eeuwen, en uit welke beginselen de buitensporige voortnemens der stervelingen ontstaan zijn. Vervolgens spreekt hy van de verkiezing der vermakelijkheden, en treed aldus tot het *Tuinvermaak*, by welk alle de geneugtens der uiterlijke zinnen, en wel met de grootste of ten minsten natuurlijkste volmaaktheden schijnt uit te leveren.

De Assyrische Koningen brachten eertijds hun leven deur met het genieten van de vermaaklijkheden der tuinen. Zoo deden ook daar na vele mannen van doorluchtiger name, Scipio, Lullus, Augustus, en Diokletiaan versleten hunne laatste dagen op deze wijze : en de tegenwoordige Koning van Maroko, (zegt de Heer Temple) na dat hy alle die met hem na de heerschappy stonden t'ondergebracht heeft; onthoudt zich op een lustig Landhuis, en geeft gehoor in een Oranje-boomgaard, die tusschen twee waterrijke stroomen geplant is.

Onze Schrijver (die deze zijne bespiegelingen in 't jaar 1685. op 't papier zette) bekend, dat onder de zotternyen van zijn leven het bouwen en planten niet de minste geweest is, en hem meer gekost heeft, als hy wel durft zeggen; maar echter is hem dit alles vergoed door 't genoeg, dat hem zijn Landhuis gaf, waar in hy, met een vast voornemen van nooit weder eenige openbare bediening te zullen aannemen, den tijd van vijf jaren had deurgebragt, zonder eens in de Stad te gaan, die anders voor zijn gezigt lag.

By deze gelegentheid wil hy spreken van den beroemden Epikurus, dewelke, misschien meest veracht zijnde van de genen die hem minst verstonden, een tuin-leven leide; voedende hem zelve in zoo een stil vertrek met filozofische gedachten; dewijl geen ander soort van woning en verblijf tot de ruste des gemoeds, en onpijnlijkheid des lichaams bequaamst scheen. Ik zwijge, dat hy voor af van verscheidene andere filozofen gewag maakt. Onder de volgers der Epiku-

pikureefche leeringe telt hy Cesar, Attikus, Mecenas, Lukretius, Virgilius, en Horatius, mannen, zegt hy, die alle, elk in zijn soort, verwonderlijk en in de historien misschien weergadeloos geweest zijn.

Dan haalt hy den lof van Cesar op. Attikus schijnt hem een van de wijfste en beste Romeinen, geleerd, zonder daar op te roemen, goed, zonder den naam daar van te begeren, mild, zonder iets daar door te beoogen, een vriend van alle menschen, byzonderlijk die in 't onderspit waren, geen vleyer van iemand die in grootheid en magt verheven was.

Mecenas is by hem de wijfste Raadsheer, de getrouwste vriend van zijn vorst en land, de beste bevelhebber van Roomen, de gelukkigste en bequaamste om iets te behandelen. enz.

Lukretius, Virgilius, en Horatius (Waar blijft gy nu

*Grimlachers, die uw tronj trekt
En altijd met Poëten gekst?)*

verdienen; na 't oordeel van Temple, zoo wel d'eere van de grootste Filozofen, als van de beste Poëten hunnes lands en tijds. De twee eerste waren vry groote natuurkenners, en verwonderlijk in hunne zede-leer: behalven dat in hunne dicht-kunst somtijds iets meer als menschelijk uitblinkt. En Horatius schijnt, buiten de eierlijkheid zijner Lier-gezangen, in het overige van zijne schriften een onvergelykelijk meester van 't leven, en deszelfs regt bestier te zijn.

Wederkeerende tot de tuinen zal ik den liefhebber

hebbereu van die beyolen laten na te sporen. wat onze Schrijver verder van der zelveu bouwingen en beplantingen, verkiesinge van plaats, luchtstreek, en voortoueekinge der vruchten spreekt. Yder mensch heeft in dezen zijn zinlijkheid. Wanneer de Heer Temple op zekeren tijd te Koesveld by den Bisschop van * Munster was, zag hy aldaar in een grooten tuin, dien de bisschop had laten maken, geene andere boomen, als kerstboomen. De reden was, om dat men ondervonden had, dat geen andere vrucht in die luchtstreek, en op die grond wilde rijp worden, en daarom had de bisschop, in plaats van omtrent andere boomen, alleenlijk zijn zinlijkheid in de kerstboomen genomen, van welken in dien tuin zoo vele en verscheidene soorten waren, dat hy van Mey af tot September toe nooit zonder kerstboomen was.

Van de tuinen treden wy tot de deugd en dapperheid der helden, van welke het derde verhoog handelt.

De Heer Temple erkent onder alle gaven van de natuur, of uitwerkingen van kunst, in welke de menschen hebben uitgemaakt, en waar door zy hun zelveu in de wereld van anderen hebben onderscheiden, maar twee, die de eere gehad hebben van GODDELYK genoemd te werden.

Deze zijn I. de deugd en dapperheid der Helden, en II. de Dichtkunst.

Waar

* Ik denke dat deze Bisschop Barent van Galen geweest is, want de Schrijver noemt hem de man, die in zijn tyd zoo veel geruchts maakte.

Waar in 't nu bestaat een *H. 8. 9. 5* [Held] te zijn, is het onderwerp van dit derde ver-
toog, 't welk teffens een bondig kort begrip is
eener beschrijvinge van vier heerschappyen, te
weten; die van China, van Peru, van de Schij-
ten of Tartars, en van d' Arabiers.

Maar ik jooke zoo zeer na 't vierde ver-
toog, om dat de Poëten daar in zoo treffelijk opge-
schikt worden, dat ik my vinde gedwongen,
om die geheele praat van de dappere helden o-
ver te stappen, en met vermaak te gaan hooren,
wat onze schrandere Engelsman van de Dichters
weet te zeggen.

*Sa, schiep nu moed, Poëten,
Van hemel-vier bezeten,
Schiep moed, Heer Temple zal
Uw eenen tempel stichten,
En wpen glans doen lichten
Voor eeuwig door 't beel al.*

Maar dus doende gerake ik reeds aan 't rij-
men, en zoude lichtelijk buiten 't spoor ver-
voerd werden.

Hoewel de Heer Temple den Poëten geen
aanbiddelijkheid gunnen wil, hy kan echter wel
vinden, waarom men hunne ziel-vervoerende
kracht *Goddelyk* genoemd heeft. De namen, die
de Græken, en hunne volgers de Latijnen, aan
den dichteren gaven, drukken uit, dat zy die
erkenden voor *makers* of *scheppers*, die wonder-
lijke gestellen *als uit niets* voortbrengen, waar
door de oogen, en verbeeldinge der aanschou-
wers met verwondering en vermaak getroffen

worden. De Latijnen maken het zelve woord gemeen aan Poësch en Profeten.

Gelijk nu de *schepping* de eerste eigenschap en hoogste werking van de Goddelijke macht is, zoo is het *profeteren* de grootste uitademing van den Geest Gods in de weereld. Maar om de middelmate in deze hoogdravende gevoelens der oude Heidenen te vinden, oordeelt onze Ridder, dat de *Poëzy* voortvloeit uit de grootste voortreffelijkheid der natuurlijke gesteltenis, of de grootste loop van een aangeborene geest, zonder dat dezelve 't bereik van 't gene mensche-lijk is, te boven gaat.

Daar is geen twiifel aan, zegt hy, of de ware Poëzy heeft de kracht om hertstogchten gaande te maken, en neder te zetten, dezelve te veranderen en uit te blussen, vreugde en droefheid te matigen, liefde en vreeze te verwekken, ja vreeze in stouthartigheid, liefde in haat te veranderen.

De waarachtige en natuurlijke bron-ader der dichtkunde is uit te vinden, als men bedenkt aan welk een God de ouden de Poëtische ingevin-ge toeschreven. Deze was Apollo, of de Zon, by hen geacht voor een God van geleerdheid in 't gemeen, maar byzonderlijk van de zang-en dicht-konst. En ziet men niet dat het geheim van dit verdichtsel hier in steekt, dat een deftige, en levendige gematigtheid, en wel meest de gesteltenis der hersenen, de rechte oorspronk van deze konsten is?

Dit 's geweest dat vier van den hemel, 't welk de gemoederen dier menschen, die zoo veel verwonde-

* *Inspiratio.*

wonderings in de wereld verwekt hebben, met zulk eenen aangenaamen beweging, en vermakelijke inbeelding vervulde.

Door den invloed van deze Zon zijn vorden dag gekomen de gulde en onuitputtelijke mijnen van uitvindinge, die de wereld met onwaardelijke letter-schatten verrijkt hebben. 'K zegge nog eens,

Schep moed, schep moed Poëten;

Gy hebt niet te lijden dat uwe overtreffelijke konst van d'een of d'ander neuswijze haarklover bedilt werde. David, en Salomon, de wijste Koningen, Job en Jeremias, de heiligste mannen onder de Hebreëh, zijn de beste poëten van hun volk en taak geweest. Lykurgus en Solon waren de wijste wet-gevers onder de Grieken. De laatste munte uit in de geheiligde dicht-konst, en d'eerste was 'er zoo groot een minnaar van, dat sommige hem d'eerste geven, van Homeers loffe vaarzen by een gezamelt te hebben.

Wat tot de dicht-konst vereischt word, kan men hier ook lezen; en de Heer Temple vergeet niet zijne Engelsche Poëten, die in de blyspelen hebben uitgeblonken.

Dat 's een Poëet, die een vollagen gedicht weet op zijn koten te zetten. Hoor hoedanig eenen van Horatius vereischt word.

*— ille, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus, et modo me Thebis, modo ponit Athenis.*

Dat is:

Dien beide ik voor Poëzy,
 Die my door 't dichten woest
 Benuurwt en bang te maken;
 Die mijne zinnen steelt,
 My tergt, verschrikt, en streelt,
 En op de vliugt doet raken.

Die my stuce op een sprong,
 Zoo baast als by maar zong,
 Te Theben of t' Athenen
 Gelyk een tooveraar
 Kan nedersetten, - - - maar,

Waar vliegt mijn pen dus beven?

'K mag my niet te diep inlaten in de verdere verhandeling van de Poëzy, deszelfs historie, oudheid, nutheid, veranderingen, en vervallen, die in dit groote rijk der vernuften plaats hebben gehad, want ik liep lichtelijk buiten de bepalinge mijnes uittreksels.

Alleenlijk zal ik aantekenen, hoe dat de Heer Temple, na de wisselingen der tijden 't verval der oude Poëzy uit den grond opbaggerende, de daar op gevolgde *rijm*konst, niet van het Griekse woord *ῥυθμος* [*Rhythmus*] afleid, maar door een ongehoorde verandering van het Gothische woord *Runn*.

Runn, of *Runer*, is eigenlijk geweest, de naam van de oude Gothische letteren, die eerst
 uit-

uitgevonden of ingevoerd waren door eenen *Odin* de grootste held der oude Westersche Scythen, in 't Koninkrijk der Gethen of Gothen, 't welk hy had opgeregt in de Noordwestersche landen rondom de zee, de Helt genoemd. Zie pag. 604.

En om dit alle de schriften, die dit volk eenige eeuwen lang onder hun hadden, in vaarzen waren, wierd onder de Gothen die gemeene naam aan alle soort van Poëzy gegeven en de schrijvers of makers derzelve wierden genoemd *Runers*, of *Rijmers*.

Van dezen *Odin*, en de *Runen* valt in het vorig verloop voor den nieuwsgierigen vry wat te lezen. In dit laatste zijn vele gedenkwaardige en vermakelijke vertellingen van die *Runische Poëzy*, vermengt met snedige opmerkingen. 't Wordt bedoren niet een veruiting voor de verachters der dicht- en zang-kunst, en alle de geenen, die zig omtrent de berodoveringen van dien ongevueligh vinden, dat zy best zullen doen hunne godigten te smoren; op dat zy geen vertoef horen van hun eigen doeden aatt en verstand in twijfel te trekken! *Want* (zegt de Heer Temple) 't mag ten minsten voor een quaad teken; indien niet een quaade gesteltheit aangezien worden, [de dicht- of zang-kunst te verachten] vermits sommige Vaders zoo verre gegaan hebben, dat ze de liefde tot de zang-kunst hebben geoordeelt te zijn een zoeken van 't woorschikking tot zuchtigheid, als zijnde een goddelijks zaak, die tot de gelukzaligheid van den siemel bewaard word. Pag. 634. en 635.

* *Proclamaatio.*

TIENDE HOOFDDEEL.

*Histoire de l'admirable Don Quixotte
de la Manche.*

Dat is:

*De Historie van den verwonderlijken DON
QUICHOT de la Manche in vier stuk-
ken, t'Amsterdam by Abraham Wolf-
gang 1692. in 12. 71 bladen, 4 stukjes,
met printen.*

Lichtelijk zal iemand op 't zien van dezen
titel flux denken; *Hoe? van 't boek van den
Heer Temple tot de zotternijen van Don Quichos te
vervallen? was wil dat zeggen? Is dat beuzelwerk
ook waardig, dat men d'er een uittreksel van leze?*
*Die van ouds bekende grof mocht wel uit de boek-
zaal blijven. Maar ik bidde een yder, wien zul-
ke schielijke invallen mogten overkomen, dat
hy niet te voorbarig zy;*

*Die peper kauwt en breekt, vind zijn ver-
borge vonken,*

zegt zeker Poëet: en waarlijk men mag 't.zelve
met groot recht toepassen op deze snedige schrijf-
wijze, en snaakse historie, dewelke, hoewel ze
van d'onkundige jeugd dikwils zonder een ware
bezeffinge gehandelt word, nochtans van geene
andere dan boeke-kenners behoort gelezen te
worden.

worden. Wie weet, of van de duizend lezers tien te vinden zouden zijn, die 't inzicht van den Schrijver dezer snakerijen, en konstige verzierselen in den grond verstaan, of de leering, die in dit overaardig schimp-schrift steekt, kunnen begrijpen? Zoo d'er iets berispelijks in mocht zijn, 't is het gebrek, 't welk allen Roman-schrijveren gemeen is, te weten, dat ze de behoorlijke welvoegzaamheid en waarschijnlijkheid juist niet overal waarnemen; 't zy in 't vertellen, of wanneer ze een persoon niet na de mate van zijn bequaamheid doen spreken, gelijk als wanneer Sancho, die koddige schildknaap van den Ridder der Leeuwen, somwijlen rede-neert over dingen, die zekerlijk zijn vernuft te boven gaan. enz.

Omme u, lezer, niet lang op te houden, zal ik belijden, wat ik in 't voorgaande Hoofddeel over 't hoofd gezien hebbe, om het alhier ter snee voor te dragen; niet tegenstaande het zoo wel iets tot lof, als tot laster van 't gemelde boek schijnt mede te brengen.

Een scherpzinnig en vernuftig Spanjaard te Brussel (zegt de Ridder Temple in zijn vertoog over d'oude en hedendaagse geleerdheid) beweert, dat de historie van Don Quichot de Spaansche Monarchie bedorven heeft. Want voor die tijd waren de liefde en eerzucht de eenige *Romans* onder de Spanjaarden, en elk jong ridder, die op het tooneel des werelds quam, offerde de diensten van zijn leven eerst aan zijn eerzucht, en daar na aan zijn meesteres op. Zy leefden en stierven in dezen drift; ja de oude Hartog van Alba zelve had op zijn laatste tocht

in Portugal een jonge meestresse, aan welke hy de eer van die verrichting had opgedragen; hopen- de daar door hem zelve, in plaats van door de hoedanigheden, die hy met zijn jeugd ver- loren had, in achtung te brengen. Maar na dat Don Quichot is voor den dag gekomen, en wel met zulk een onnavolgelijken verstand en geestig- heid, is al die Romansche liefde en eerzucht in bespotting verandert.

De Spanjaarts, zegt hy, begonden zig over die beide te schamen, en met het vechten en vryen te lachen, of ten minsten op een andere wij- ze hun geluk te zoeken, en hunne lusten en de gevolgen van dien met hunne lichamen en ge- moederen te voldoen. Dit wil de Spanjaard noodzakelijk doen deurgaan voor een groote oor- zaak van 't verval van Spanje, of van haar magt en grootmoedigheid.

Dus verre die schranderere Engelsman, dewel- ke, gelijk in 't voorgaande hoofddeel te zien is, den Schrijver van Don Quichots historie Mi- chaël Cervantes Saavedra onder de groote Spaan- sche verstanten telt.

Elders * noemt hy hem een onvergelykelijken Schrijver, de beste en verhevenste, die in 't voort van schimp-schrift geweest is, of wezen zal.

Als ik dit voor af gezegt hebbe, moet nie- mand denken, dat ik graag ben om een uittrek- fel van Don Quichots bedrijf te maken, want dat hebbe ik gansch niet in mijn zin; overlaten- de het lezen dezer koddige vertellingen aan zul- ken, die daat toe tijd en lust hebben; en verze- kende

* In 's vertoog *Wend de Dichtkonst.*

kerende zoodanig een lezer, indien hy opmerkinge heeft, dat alles hem schraander en geestig zal voorkomen.

Wie dog, schoon hy zoo ernsthaftig als Kato was, kan zig onthouden van lachen, wanneer hy den raaskallenden Ridder op zijn knolpaard *Ronzinans*, en zijn schildknaap Sancho Pancha op zijn *Grauwste* na 't leven verbeeld ziet? Daar die bloed, in zijn herssens geprikt door 't lezen van d'oude Romans, als van Amadis van Gaule, en vele dergelijken, een besluit nam om een dolend Ridder te worden, en zijne uitgebeelde heldendaden aan zijn meestresse Dulcinea de Toboso op te offeren? droomende niet anders als van kasteelen, veldslagen, groote reizen, tooversaars, en al wie hem voorquam voor Ridders aanziende?

Hoe wonderlijk-drollig zijn de teeningrijke voorvallen uitgevonden, in welke de meester en zijn knecht voor de gek loopen? Tot dat eindelijk de Ridder van de *droutige figuur*, door den toegemaakten Ridder van de *witte maan*, op een snaakse wijze te rechte gebracht wierd?

En waar toe, mogt iemand zeggen, zijn alle deze verziende potten beschreven? Dat zal ik met nog eenige weinige woorden verhalen.

Men zegt, dat *Micheel Cervantes*, geheimschrijver van den Hertog van Alba geweest zijnde, als hy te Madrid gekomen was, verachtelijk gehandelt wierd van den Hertog van Lerma, eerste Rijks-dienaar van den Spaanschen Koning Philips de III, en een man, die voor geleetterde luiden geene de minste achting had. De geheelen Adel van Spanje was toen ter tijd met de

zotterryen en bravades der Ridderen opgelazen; en al dat volkje las hunne hoorden versuft aan ontelbare beuzel-boeken, die van dusdanige boezmakeryen en snork-daden breed opgaven. Weshalven om zoo groote onzinnigheden na waardye af te schilderen, en te gelijk om zig over 't ongelijk, hem door den Hertog van Lerma aangedaan, te wreken, beschreef *Cervantes*, onder de verbeelding dezès dolenden Ridders, den geheelen onslag der aperyen, die daar aan vast waren; waar mede hy alle die ridderlijke fratsen van den Spaanschen Adel levendigh als in een klucht-spel ten toonneele voerde. In de vaarzen, die zoo nu en dan in 't werk voordkomen, wierd in d'eerste Spaansche afdrucksels duidelyk bespeurt, dat de gemelde Hertog van Lerma daar in gehekelt wierd.

Cervantes stierf in zeer grooten armoede (door wat reden hebbe ik nergens gelezen) in 't jaar 1620. Daar zijn d'er, die zeggen, dat zoe een edel vernuft somtijds gebrek van brood had.

Hy heeft, behalven zijn *Don Quichot*, meer andere geestrijke schriften nagelaten.

Deze nieuwe druk geeft een nieuwe Fransche vertalinge, want de vorige is in oud Fransch geschreven. Ook zijn hier sommige printjes ingelast, die de aardigste voorvallen van den Ridder en zijnen schildknaap verbeelden.

ELFDE
 4 X

Januaary en February 1693. 145

ELFDE HOOFDDEEL.

*Georgii Wolffgangi Wedelii Med. Doctoris,
consiliiarii & Archiatri Ducalis Saxonici,
& Professoris publici, pathologia medica
dogmatica.*

Dat is:

*De Lijdingkunde, voor zoo veel die de ge-
neeskunst betreft, leeringswijze, voorgesteld
door Georgius Wolfgang Wedelius, Arts,
Raad en Lijfarts van Saxen, en Professor.
te Jena, voor Jan Bielke. 1692 in 4.
100 bladen.*

EEN Hollander meinde voor dezen zeer wel tegen de ziekten gewapend te zijn, als hy't boek van den Heer Beverwijk, met de vaarzen van Kats geciert, in zijn huis had: dog naderhand (gelijk dog alles op aarde in verwisseling bestaat) oordeelden vele, dat zy wijzer waren geworden, en behielpen zig met andere grondregelen van geneeskunde. De Heer Wedelius, die dit groot boek aan zijn Keizerlijke Majesteit opdraagt, beschrijft voor de geleerden den ganschen omslag van de ziekte- of leidingkunde, verhaalt de oorzaken, en toevallen der ziekten, overweegt de meeningen zoo van d' Oude, als sommige nieuwe geneeskundige Schrijvers; en handelt daar na alle deze zaken achter zijn boek

in byzonderlijk gedrukte tafereelen, waar in een liefhebber der artzenijen niet alleenlijk op een zeer gemakkelijke wijze kan vertoont zien het kort begrip van alle ziekten, hunne uitwerkſelen, verſchijnselen, en oorzaken; maar ook ('t welk wel het gewichtigſte is) de wijze van genezingen.

Deze Lijdingkundige tafereelen zijn X. in getal.

- Het I handelt van de koortſen. (*febres*)
 II ontſtekingen. (*inflammationes*)
 III ſmartten. (*dolores*)
 IV verſtoppingen. (*obſtructiones*)
 V vloeijingen. (*fluxiones*)
 VI gezwellen. (*tumores*)
 VII zweren. (*ulcera*)
 VIII wonden, breuken, (*valvora, fractu-*
 en ſcheuringen. (*ra & rupturae*)
 IX quetzingen der zin- (*Laſiones ſenſuum*)
 nen.
 X quetzingen der be- (*Laſiones motus*)
 weginge.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

Traité historique des monnoyes de France, avec les Figures, depuis le commencement de la Monarchie jusqu'à present. Augmenté d'une dissertation historique sur quelques monnoyes de Charlemagne, de Louis le Debonnaire, de Lothaire, & de leurs successeurs, frappées dans Rome. par M. Le Blanc,

Dat is:

Historische verhandeling van de munt van Frankrijk, met bare verbeeldingen, zedert het begin van haar heerschappy tot dezen tijd toe: vermeerdert met een historische redenering over eenige penningen van Charlemagne, Louis de goedaardige, Lotharius, en hunne navolgers, te Rome geslagen door Mr. Le Blanc. Na den Parijschen druk te Amsterdam by Pieter Mortier, 1692 in 4. 61 bladen met zeer veel Penningprinten.

L Odewijk, de altans heerschende Koning van Vrankrijk, praat bezijden den titel van dit boek met het opschrift van RESTAURATEUR DES MONNOIES, dat is, *hersteller der munte.*

Ik kan niet zien, dat het hoognoedig is voor
mijne

mijne landgenooten een groot uittreksel van die boek te maken, om hen te doen verstaan de waarde van velerley munte, die door alle de deelen van 't Fransch gebied geslagen is. Dit moet men d'er evenwel van zeggen, dat een naauwkeurig doorsnuffelaar hier in ook vele aanmerkenswaardige dingen, tot de historie der Franschen behoorende, kan nasporen. Hy zal geloove ik, te bet door 't lezen dezer beschrijvinge, en 't zien der penningverbeeldingen vermaakt worden, by aldien hy de penningen zelf met de goude of zilvere munten, die in zijn kas mogten zijn, kan vergelijken.

De bygevoegde Historische redenering wegens eenige penningen, van Fransche Koningen te Roomen geslagen, dient tot wederlegging van 't gevoelen der gener, dewelke staande houden, dat die, en andere Vorsten noit enig regt in de Stad gehad hebben, als met toestaan van den Paus. En dit's, zekerlijk, lezenswaardig, al was 't maar, omme te bezien dat die oude vryers te Romen in alle eeuwen zulke groote meesters boven Keizers en Koningen niet geweest zijn.

'k Hebbe reden, omme van dit werk van de Heer Le Blanc niet meer te zeggen, overmits het zelve voor eenige jaren reeds te Parijs uitgekomen is, en andere uittrekselmakers daar van gesproken hebben.

DE DERTIENDE HOOFDDEEL.

Petri Franciſi Orationes in unum collectae.

Dat is:

De redeneringen van Pieter Franciſius by een vergadert. t' Amſterdam by Henrik Wetſteen. 1692 in 8. 17 bladen.

't **A** Loude ſpreekwoord is; *Poëten worden geboren, Redenaars gemaakt.* Die nu 't geluk van de Natuur en oefening hebben, dat ze Poëten en redenaars teffens zijn, mogen voor de rechte meesters der welſprekenheid gehouden worden.

De Heer Franciſius, Hoogſchoolleeraar der Historien, welſprekeſkonſt, en Griekſche tale in de doorluchte Amſterdamsche ſchool, vermaard door zijne Latijnsche Poëzy, gaf voor tien of elf jaren een bondel zijner gedichten in 't licht, en ſchenkt ons tans een vergadering van zijne redenvoeringen, by verſcheidene voorvallen oopenlijk den volke voorgezegt.

Met de redenvoeringen gaat het gelijk als met de gedichten. Elk een byna wil die beiden ſchrijven, en meent dat geen zaak lichter is. Maar heel anders is 't oordeel van den Heere * Franciſius. Hy acht niets moejelijker te zijn, byzonderlijk, zoo iemand wil in beiden uitmunten, 't welk weinigen heeft mogen gebeurſen. Evenwel

* In de voorreden.

wel hebben die twee voorname redenaars der la-
ter tijden **Markus Antonius Muretus**, en **Daniel**
Heinsius daar op uitgeweest, en beiden 't zelve
met zeer groote geleerdheid en zonderlinge wel-
sprekendheid volbragt. Waaromme onze Schrij-
ver * belijdt, dat hy 't spoor van dezen volgen-
de, en zig na 't beste Ciceroniaansche voorbeeld
schikkende zijne Oratiën gemeen maakt. De
voornoemde Heinsius bond zig niet altijd na Ci-
ceroos richtsnoer, gelijk Muretus deed. Hein-
sius had meer vyer, dat den redcharen past; dog
Muretus meer zinnelijkheid. 't Een en 't ander
moet gezamenlijk in een goed redenaar plaats
hebben. Wat de Oratiën zelve aangaat, dewel-
ke in dit boekje, zoo groot als klein, ten getale
van XXIII vertoond worden; de meeste zijn
door den Schrijver geschreven, en opgezezt,
by gelegenheid dat hy zijne leerlingen eenige
treffelijke oratiën uit Demosthenes, Cicero, of
wel ook uit Ovidius, en Petronius liet uitspre-
ken, want deze maniere onderhoud hy, op dat
zy door die menigvuldige herhalingen zouden le-
zen een braven zwier van spreken, en gebaarden
onder 't spreken te krijgen; de rechte middelen
om de roehoorders te bewegen, en by d'ooren te
vangen.

— Een vertoog is 'er, te weten 't eerste, over de
oeffening der welsprekenheid, gedaan in de door-
lichte Ichole, toen de Schrijver zijn Hooft-
leeraarschap aanvaarde, in 't jaar 1672.

— Het tweede, over de nutheid der Historiën,
gedaan in den jaer 1674, toen de Schrijver Livius
begon te verklaren.

Het

* Ibid.

January en February 1693. 197

Het derde vertoog handelt van de letterlyke boekoeffeningen met die van de welsprokenschap t'zamen te voegen, uitgeproken in 't jaar 1677.

Het vierde behelst een niet min vermakelijke als geleerde uitbreiding over den lof van den Haam, waar in de Heer Franciscus, dat troste die met allerley bedenkelijke en aangename verwen afschildert, en met zardige toepassingen ophaakt, navolgende hier in vele oude en nieuwe Schryvers, die met glorie somwijlen dergelyk een geuechelijke stoffe voornamen. Want om niet te zeggen hoe cierlijk Homerus, of iemand op zijn naam, den *strijd der tikwaessen en muizen* heeft gezongen, hoe Virgyl van den *mugge*, Kattullus van den * *musch*, Ovidius van den *papegay*, Luciaan van den *vlieg* schreef; men vond er 7 een, die den lof van de *kaatkoppigheid*, een ander van de *vierdendaagse koorts* (lust u niet te lachen!) een ander van de *voetziecht*, ja iemand die den lof der *blindheid* schreef.

Onze groote Erasmus wist den lof der *zotheid* zardig af te malen. Majoragius voerde een vertoog over den lof van 't *slijk*. D'oude Scaliger maakte een lofreden van den *gans*, Lipsius van den *olifant*, Melanthon van den *mier*, Daniel Heinsius van den *ezel*, Kalkagninus van de *vloot*, Passeracius van den *ezel*, Konradus Goddeus van den *uil*.

Wie kan op den Heere Franciscus smalen, om dat by zoetlyke van den Haam redeneert, die

* Hoewel by misschien onder dat woordeke iets anders verstaen. * Syntus.

* vertoog was waardig: dat het voor de Nederlanders verzaalt wierd.

Het vijfde vermeld het gebruik en voortreffelijkheid der Griekſche tale. Een geleerd ſtuk, waar achter tot een toegift volgt een lieffelijk Griekſ gedicht: want de Heer Francius ſprak dit vertoog wanneer hy in het Hoogleeraarsamp der Griekſche tale gevestigd was, in t jaar 1686. 't vaars begint aldus

Χαίρετε χαίρετε ποίκα, Διός μεγάλου θύ-
γατρεις,

χαίρετε καί τιςαι, χαίρετε Κασαλίδες.

Καλόν ἐγὼ τέμεν @, ναὸν καλόν διχοδο-
μήσω.

Μυσοπόλ @ Μοῦσαις Φεγγύη @ Ἐλα-
δικαίς. &c.

Zoo veel als
Godd'lijk Zanggodinnendom!

Zij's gegroet van wy by dezen.

Zijt gy, ſchoone, wellekom!

'k Zal u steeds gedagtig wezen.

Ik, ik FRANCIOUS, zal u,

Lieue Griekſe zanggodesjes

Bouwen eenen tempel. ————— enz.

D'overige zijn geſchreven en uitgesproken by voorval als vorens gemeld is, onder welke het 21 vertoog Griekſ is, en het 23, of laatste een Latijnsche dankreden aan d'Amsterdamsche Overheden.

VEER.

* Gedaan in 't jaar 1686.

VEERTIENDE HOOFDDEEL

Bekentmakinge aan de liefhebbers der

WISKUNDE.

IN den jaer 1687 is in 's Gravenhage uit de Drukkerije van Levyn van Dijk in 't licht gekomen een *felkonstige rekening van den regenboog, dienende tot nauden samenknopping der Natuurkunde met de Wiskonsten*, uitgegeven door zeker Heer, ten nutte zijnes zoons die zig toenmaals te Leiden in de Wiskonst oeffende, en wel vobornamentlijkande oorspronkelijks kennisse der Zangkonst, en d'oeffening van 't klaauwier.

't Byzonder oogmerk van dien Heere was, den ongeleerden te hulp te komen; navolgende de treffelijke voorbeelden van den Amsterdamschen Heer Burgermeester *Hudde*, die in zijn verkoringe der vergelijkingen, en vaste en algemeene regels der grootste en der kleinste, den jonge lieden stofte van nasporinge verschaft heeft, gelijk mede door den beroemden Heere *Huigens* (den oogappel van alle die gene, die deze konsten beminnen) in verscheide zijner brave schriften is gedaan, en voorheden door den doorluchtigen Heer Raadpenfionaris de *Wit* in zijn klare beschrijvinge der kegelfneden, en waardye van Lijffrenten tegen Losrenten.

Weshalven, omme van een yder verstaan te werden, nam de voornemde Schrijver zijnen aanvang met den bekenden *Regenboog*.

II. Deel.

L

Die

Die gene, die een weinig kennisse hebben van de wetenschappen, dienende om het gezigt, het edelste van onze uiterlijke zinnen, behulpzaam te zijn, of te verlustigen, zijn niet onkundig, als de stralen van de zon, of van het licht scheefachtig vallen op een vlak van glas, water, of eenige andere vochtigheid, dat dezelve in 't begin van dat vlak niet meer recht, of volgens een rechte linie, maar scheuws of afgeschuift doorgaan, op dezelve wijze, gelijkmen by dagelijkse ondervindinge een stok of roei-niem in water, als gebroken ziet, en dat men dit breken, of schampen der stralen hunne *refractie* noemt.

Ook is hen niet onbekend, dat men aan de weersteit van dezelve stralen, wanneer door de foelie, die achter een glas of spiegel is, of iet diergelijks, niet konnen doorbreken, maar wederkeeren, gewoon is te geven den naam van *reflexie*, welke woorden hier verftanelijkst zijn.

Dewijl dan de *Regenboog*, dat heerlijk teiken des Verbonds voor de Godgeleerde, by de natuurkundige volgens de grondwetten, door God den geschapene dingen medegedeelt, word geoordeelt veroorzaakt te worden door de *refractie*, en *reflexie* van de stralen van de zon, vallende op een ontallijke menigte kleine druppelen waters, zoo dunkt de Schriever der *stelkonstige rekening*, dat het zeer aanmerkenswaardig is voor de jonge liefhebbers der *Wiskonsten*, dat hunne groote voorganger *Descartes* niet alleen aanwijft, dat de onderste en voornaamste *Regenboog* word gezien door middel van twee *refractien*, en twee *reflexien*, en daarom zig flauwer verfoond als d'eerste, of de voornaamste; maar daar en boven,

ven, dat hy ook door rekening bepaalt, en met redenen aanwijft, dat de grootste hoek, waarin de kleinste regenboog kan gezien worden, of zijn halve middellijn, niet grooter kan zijn als 41 graden, 47 minuten; en de kleinste hoek, waarin de grootste regenboog kan gezien worden, of zijn halve middellijn, niet kleiner kan zijn als 51 graden 37 minuten,

Dog om wat verder te gaan, 't schijnt den zelve Heere een aangename uitvinding, die Des-kartes voortbrengt over het rood, geel, groen, blaauw, en diergelijke verwen van den Regenboog. En zekerlijk ziet men daar uit een wichtig merk van Deskartes groote geest, als hy reden geeft, waarom de roode verw. word gezien aan de bolle of uitwendige zijde van den ondersten Regenboog, en aan de holle of inwendige zijde van den bovensten; te weten, om dat hy, onderzocht hebbende de westen van de schaduwe en het licht, betoont, dat het middelpunt van yder druppel waters, alwaar de grootste schaduwe of dikte is, komt boven de refractie der stralen, die tot ons oog komen in den ondersten Regenboog, en dat daarom de krachtigste verw, te weten het rood, is onder de schaduwe, namentlijk aan de bolle zijde: maar dat in den grootsten Regenboog, het middelpunt van yder druppel waters, komt onder de refractie, die tot ons oog komt, en dat daarom het rood komt boven de schaduwe, te weten aan de holle zijde.

Maar vermits de Heer Deskartes voor de be-minnaars der stelkonst, na zijn gewoonte, verborgen houdt, op wat wijze hy de twee regels der refractien, waar door hy zijn tafel heeft uitge-

rekent, en die hy blootelijk ter neder stelt, heeft uitgevonden, zoo gaat de Schrijver der gemelde rekening van den Regenboog dezelve stelkonstig bewijzen, met duidelijke betoogingen, dewelke ons de bedrevenheid van dien schranderen Heer in de Wiskonst doen blijken.

Tot nader proef van zijn verstand in die all-doorluchtigste wetenschap der Wiskunde voegt hy achter zijne rekening der Regenboog, een andere *rekening van kanssen*, voorgesteld in eenige vragen, met de werking en bewijs daar nevens.

By voorbeeld, d'eerste vraag is

A. en B. spelen tegens malkanderen met 2 steenen, op deze voorwaarde, dat A. zal winnen als hy 6 oogen werpt, maar B. zal winnen als hy 7 oogen werpt. A. zal eerst eene werp doen, daar na B. twee werpen achtereenvolgens, dan weder A. twee werpen, en zoo voorts, tot dat d'een of d'ander zal winnen. De vraag is, in wat reden de kans van A. staat tegens die van B.

Antwoord als 10355 tot 12276.

Ik verwittige de lezers van de Boekzaal dezen aangaande, om dat ik van goeder hand berichten, dat de Wiskundige Heer, die de voornoemde *rekening des Regenboogs* heeft gemaakt, niet ongenegen is het oordeel van rechtschapene liefhebbers daar over te hooren, omme te weten, of zijne verdere aanmerkingen van *slingerpunten, Midshipsneezingen, Speeltoonen*, en diergelijke, den weetgierige kenners zouden kunnen bekoren. Zijnde al t'zamen oververnuftige zaken, waar toe de wetenschap van de gronden
van

January en February 1693. 157
van Archimedes, Euklides de sectione canonis, en
Ptolomeus de harmonicis van nooden is.

De Schrijver van des Regenboogs stelkonstige
rekening zy ook verzekert, dat ik niet zal nalaten,
indien hy iets, beknoptelijk in de Boekzaal pas-
sende, aan 't gemeen wil ten besten geven, 't zel-
ve t' allen tijden aan de Nederlanderen te ver-
toonen.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

*Introduction a la Geographie, ou sont la Geo-
graphie Astronomique, qui explique la
correspondance du globe terrestre avec la
sphere. La Geographie naturelle, qui
donne les divisions de toutes les parties de la
terre & de l'eau, suivant qu'elles sont di-
stribuees par grandes parties & regions, ou
qu'elles sont differentes & naturellement di-
visées les unes des autres. La Geographie
Historique, qui considere la terre par les
Estats souverains, par l'Estenduë des Reli-
gions, & par l'Estenduë des principales
Langues. Par le Sieur Sanson d'Abbe-
ville, Geographe ordinaire du Roy.*

Dat is :

Inleidinge tot de beschrijvinge des Aardrijks,
waar inne begrepen is de sterrekundige

La 3
ard-

aardklootkunde, dewelke verklaart de overeenkomst van de aardfche * kloot met den † bol; De natuurlijke aardklootkunde, gevende de verdeelingen van alle de deelen van d'aarde en 't water, volgens welke zy zijn verdeelt in groote deelen en gewesten, of verscbillende, en natuurlijk gedeelt van den anderen; De Historische aardklootkunde; aanmerkende het aardrijk in zijn Souveraine Staten, uitgestrektbeid van godsdiensf, en voornamen talen. Door de Heer Sanfon d'Abbeville, ordinaris Aardrijksbeschrijver des Konings. Volgens de copie te Paris by den Autheur, t' Utrecht by Frans Halma 1692. in 12. 10 bladen.

Zoo noodig als de kennisse van de gelegenheid des aardrijks is voor ons menschen, die het bewonen, zoo heerlijk is dezelve in dezen onzen tijd aangegroeit, door ontallijke hulpmiddelen, die de oude wereldbeschrijvers moesten ontberen.

Die de aardklootkunde poogden voort te zetten; zijn geweest *Ortelius*, daar na *Merkator*, en *Klaverius*, die de wijze van dien in beter ordre voorstelde; dog de Heer *Sanfon*, Vader van den Schrijver dezer inleidinge, maakte die manier of wijze veel gemakkelijker en klaarder door zijne kaarten, en de nette onderscheidingen, in dezelve waargenomen: want volgens die (zoo als de

zoon

* Globus. † Sphaera.

zoon van zijn Vader getuigt) heeft men niets van nooden , als oogen , en kaarten.

Nauwlijks is 'er eenig mensch , van wat stand hy zy , wien deze kennisse niet te pas kan komen: De voortzetting der geleerdheid , den oorlog , de koophandel , en de menigvuldige reizen hebben die konst altans zoo noodzakelijk gemaakt , dat de onkunde van dien ten hoogste verfoeijelijk is.

Wie is 'er die dezelve geheelijk kan ontberen ? Geen Poëet , nog Filozooft , noch Historischrijver : want zonder de aardklootkunde zullen zy grove mislagen begaan , gelijk ook in vele ouden (hoe geleerd , vermakelijk , en welsprokende zy ook mogen zijn) genoeg te zien is.

Volkregeerders , en Staatkundige herffenen kunnen zonder deze konst hunne regeringe niet wel waarnemen , nogte het belang van hunne naburen doorgronden. Veldoverfften , die aan 't hoofd der Heirlegers staan , zullen zonder dezelve geen gelukkige veldtochten doen.

Overheden , en stedenbestierders können door deze konst de uitgestrektheid van hun * rechtsgebied weten , en by gevolg 's lands en stads inkomsten daar uit begrooten. Koopffieden hebben niet min de kennisse des aardrijks van nooden ; indien zy door onkunde der wegen en plaatsen geen merkelyk nadeel in hunnen handel willen lijden.

En wat de reizigers aangaat , die om vermaak een tocht doen , hoe zouden ze hun wogwie bereiken , ten zy ze d' aardklootkunde tot behulp hadden ?

Om kort te gaan, die gene zelve, die van geleerdheid, of diepzinnige boekoeffeningen het minste begrip niet hebben, mochte ook door tenige levensmanier in den burgerlijken ommevang uitmunten, brengen hunnen ledigen tijd niet door, sonder somwijlen eenige geschiednisse of reisbeschrijvinge te lezen, van welke zy geen vrucht kunnen hebben: zonder behulp der aardklootkunde.

De Heer Sanfon trekt aan alle het wezentlijke, dat tot de *beschrijvinge des aardrijks* behoort, verdeelende zijne inleidinge in drie deelen.

Het I verklaart vele zaken, die voor af noodig zijn te weten, omme met meer gemakkelijheid in d'aardklootkunde te vorderen.

In het II worden gemaakt alle de onderscheidene verdeelingen van d'oppervlakte des aardischen kloots, getrokken uit de verscheidene gelijkvormigheden, die alle deszelfs gedeeltens hebben met de Hemelen, onder elkanderen, en met de Historien.

En het III geeft de gemeene beschrijvinge van yder Landschap.

De zaken, die de Heer Sanfon voor af noodig dordeelt te weten, om de kennisse des aardrijks gemakkelijker te leeren, zijn velerhande.

Als daar zijn de verscheidene wijzen, op welke de aardklootkunde kan verbeeld worden.

De bekende beschrijvinge van 't woord *kloot*, of *bol*, in 't Grieks *σφαίρα*, en in 't Latijn *globus*, met de onderscheiding van 't voornoemde woord *σφαίρα*.

De

* *Globus terrestris.*

De kaarten , met derzelve rechte benaminge , en verschil.

Daar by de konstwoorden van deze zoo dikwils genoemde konst in 't algemeen , dewelke voor de leerlingen in menigerley opzigt van overgroot gebruik zijn.

Vervolgens zegt de Heer Sanson zeer wel , omme de onderscheidene verdeelingen van d'oppervlakte des aardchen-kloots te geven ; dat de [geographia] aardklootkunde is een beschrijvinge van den aardchen klood.

Deze klood is een ronde klomp van aarde en water t' zamengezet ; en hoewel in de oppervlakte van dezen klood byna zoo veel water als aarde is , echter word de aarde gehouden voor het edelste gedeelte. Daarenboven om dat d'aarde is de verblijfplaats der menschen , en dat 'er in de vastheit van dezen klood onvergelykelijker meer aarde als water is ; daaromme word ze de *aardsche klood* geheten.

Een *klood* of *bol* word ze genaamt , om dat ze rond is : en schoon de gebergkens d'oppervlakte van 't aartrijk ten onzen aanzien zeer ongelijk maken , nogtans deze oneffenheden , vergeleken zijnde met de groote uitgestrektheid van de geheele oppervlakte des kloots , hebben zoo weinig te beduiden , dat de rondheid deszelfs daarvan minder verandering lijd , als die van een klood , net op zijn * middelfreep gemeten , zoude lijden van eenige zandjes die op de oppervlakte lagen.

Door vele ondervindingen is 't buiten kijf , dat deze klood rond is. Dog klaarlijkst is 't bewezen door deszelfs schaduw in de * verduisteringen

* Diameter.

L 5

van

van de Maan, over welke deze schaduw rond en kringwijze is. Een bewijs, zegge ik, dat de kloot des aardrijks, die deze schaduw veroorzaakt, rond is: dewijl de duistere lichamen al- tijd haar gestalte vertoonen door haar schaduwe.

Welke dingen nu de *aardrijksbeschrijving* van de *Starreloopkunde* ontleent, worden van den Schrijver op ordre getoond.

Hier na handelt de Heer Sanfon van dat deel zijner *aardrijksbeschrijvinge*, die hy *natuurlijk* noemt; in 't welk verdeelt word het oppervlak van den aardkloot in aarde en water. En deze verdeelde stukken krijgen hunne rechte namen. Dog byzonder beknopt zien wy hier, achter de (a) verdeelingen der vaste landen, en derzelver deelen; de (b) onderdeelingen van de grootste gedeeltens der vaste landen, en haar voornaamste gewesten: zijnde by yder gewest by gevoegt, welke deszelfs Hoofdstad zy.

De (c) beschrijvinge van 't water maakt het tweede boek van deze laatste *natuurlijke aardrijks- beschrijving* uit, mede met gelijke verdeelingen; en onderdeelingen.

Voor 't laatste behelst dit boek de *Historische aardrijksbeschrijvinge*, welke spreekt, eerstelijk van d'aarde, zoo als ze word verdeelt in Keizer- rijken, Koninkrijken, Republiken, Volkeren, en (d) opperhoofdige Staten. Daar na van de godsdiensten, en sekten; met aanwijzinge waar zulke of zulk een wijze van godsdienst gepleegt word: en eindelijk van de velerhande talen en spraken, door de gheele wereld gebruikelijk.

Z E S

* *Eclipsis.* (a) *Divisien.* (b) *Subdivisien.*
(c) *Hydrographia.* (d) *Souvereins.*

January en February 1693. 163

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

Nouveaux elemens de Geometrie, ou de la mesure du corps. Qui comprennent tout ce qu'Euclide en a enseigné : les plus belles propositions d'Archimede & l'analyse. Par le R. P. Bernard Lamy, Prêtre de l'Oratoire.

Dat is:

*Nieuwe beginsfelen van de * Meetkunde, of metinge eenes lichaams, bevattende alles wat Euklides daar van geleert heeft ; te weten de beste voorstellingen van Archimedes, en derzelver ontknoopinge door den E. V. Bernard Lamy Priester, te Paris by Andries Pralard 1692 in 8. 23 $\frac{1}{2}$ bladen.*

Schoon de Hondſche † Diogenes met Euklides School de ſpot dreef, men behoeve daarom de konſt van dien doorluchtigen Wiſkonſtenaar niet klein te achten. En zekerlijk de wetenſchap eenes lichaams in 't algemeen (welke door de Meetkunde geleerd word) is van zoo groot een nutheid, dat daar van afhangt het kennen der beginsfelen van de ſtarreloop, Zonnewijzers, Scheepvaart, Gezichtkunde, Bouwveſting-

* *Geometrie, hoewel eigentlich aardmeting kundt.*

† *Zie het tweede Hoofddeel van de Boekgaal, September en October 1692.*

vesting-konst, en voorts van alle tuichwerk-konsten, en wetenschappen, die een lichaam tot haar voorwerp hebben. By gevolg zelf ook van de Natuurkennis.

Dit 's 't eerste werk niet, dat de Heer Lamy in de wiskunde ten besten geeft. Men heeft reeds voor eenige jaren gezien, hoe groot een kenner van deze fraaje zaken hy is, uit zijn boek *van de * Grootte*.

Wat belangt de Meetkunde, die in vijf boeken dezes werks verhandelt word, dezelve is op een klein getal *beginsselen* gevestigd: en de kundigheden, welke zy geeft, kunnen tot drie of vier voorname *waarheden*, die in de natuur kennelijk zijn, t'huis gebragt worden. By voorbeeld, 't is een waarheid; *Dat een zaak niet kan wezen en niet wezen in een en zelve tijd*. Hier uit volgt, nademaal een geheel en zijn deelen t'zamengenomen niets anders als een en dezelve zaak zijn, *dat een geheel gelijk zy met zijn deelen*: andersints zoude een en dezelve zake zijn, en niet zijn; en gevolgelyk vloeit daar ook uit, *dat twee gelijke grootstens met een en dezelve grootte onder elkanderen gelyk zijn*; want die drie grootstens zijn niet dan een en dezelve zaak: en byaldienze ongelijk onder elkanderen waren, ze zouden zijn, en niet zijn.

Om van 't gemelde beginsel, *dat een zaak niet kan zijn en niet zijn*, nog iets te melden; zie hier vier volgende stellingen die daar toe behooren.

I. *Indien men by gelijke grootstens gelijke voegt, zoo zullen ze alle gelyk zijn.*

II. In-

* *De la grandeur.*

II Indien men van gelijke grootstens gelijken afneemt, zoo zullen de overige gelijk zijn.

III Indien men van ongelijke grootstens gelijken afneemt, zoo zullen d'overige ongelijk zijn.

IV Indien men by ongelijke grootstens gelijken voegt, zoo zullen d'overige ongelijk zijn.

Alle deze gemeene kennissen beruften daar alleenlijk op, dat alle gelijken hebben gelijke deelen, en d'ongelijken ongelijke deelen. Want zoo alle gelijken niet hadden gelijke deelen, ze zouden zijn en niet zijn.

Nog bet. Uit deze waarheden spruiten ontallijke andere. Gelijk als, dat de helften van twee geheele gelijken gelijk zijn. Of, dat de dubbel-den van die geheele gelijk zijn. Op dezelve wijze, dat de derde deelen van twee geheele gelijken gelijk zijn. Insgelijks dat de drievoudige van twee geheele gelijken gelijk zijn. En zoo mede van de vierde deelen, viervoudige, en oneindige diergelijke voorstellingen.

Wat is bekender, als dat een geheel grooter is als een zijner deelen? Wijders dat het gene, 't welk in een grootte vevat word, niet grooter kan zijn als die grootte? En dat twee grootstens, die in alles overeenkomen, als men d'eene op d'ander, of d'eene in d'ander steld, gelijk zijn? Hoe plat deze dingen gezegt schijnen, echter hebben zy overvruchtbare bronnen en oorspronkelikheden van zeer vele betoogingen.

Dix zy tot een staaltje van de nutheid dor meetkunde alleenlijk gezegt, omme den scherpzinnigen en weetgierigen lezer tot het doorbladeren van deze wiskundige verhandelingen aan te lokken.

ken. Hy zal zien dat de Heer Lamy 't werk heeft verdeelt volgens de drierley afmetingen, die in de lichamen onderscheiden worden: *namelijk lengte, breedte, en diepte.*

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

De naturali religione liber, in tres partes divisus. Ubi falsa candidè refelluntur, vera probantur vel deteguntur, ac orthodoxarum Ecclesiarum fratres ad concordiam vocantur. Auctore Petto Chauvin.

Dat is:

Een boek van den natuurlijken Godsdienst, verdeelt in drie deelen. Waar in het valsche oprechtelijk word wederlegt, en de broeders der rechtzinnige kerken tot eendragt worden genoodigt. Beschreven door Pieter Chauvin, te Rotterdam by Pieter vander Slaart, op kosten van Samuel Olivier Boekverkooper te Norwich. 1693. in 8. 30 bladen.

Als de drukker my dit werkje in handen had gegeven, omme een uittreksel van 't zelve te maken, hebbe ik het met tussenspoozen van voren tot achteren doorbladert, vindende ruime stoffe van een kort begrip; dog dat sommige stellingen des geleerden Schrijvers, nu en dan voorkomende, den godsgelerden hier te lande behagen

gen zullen, durve ik niet verzekeren: weshalven, omme niet breed uit te weiden in 't aantalen van zulke plaatsen, welke ik niet zoude hebben mogen voorby gaan, zonder den rechten 't zamenhang der verhandelingen te breken, en die misschien door my niet behoeven uitgepluift te werden, zal ik lieft van 't een en 't ander zwijgen.

ACHTTIENDE HOOFDDEEL

Uittreksels van brieven en boeken, welkers titels alleen vermeld worden.

Peter vander-Slaart zal binnen een week of twee uitgeven het tweede stukje van het * *Fasciculus dissertationum Historico-Critico-Philologicarum*, welkers eerste by hem in 't jaar 1691 gedrukt is.

Het eerste deel van 't genoemde *Fasciculus* behelde eenige Schriften van geleerde mannen, niet van zeer groot beslag, maar van uitgelezene stoffe; zelfs meermalen te voren gedrukt, dog schaars te vinden zijnde: 't Zijn gerechtjes, en lekkere beetjes, die de taalkundigen, zoo haast zy die proeven, graag maken; maar 't was te beklagen, dat menig liefhebber vergeefs na dezelve moest watertanden; om datze of in eenig groot werk ('t welk hem niet luste te koo-

* Zoo veel als *bondelken van redeneringen.*

te koop en) waren ingelast, of dat de gene, die in 't klein gedrukt waren, niet meer in de boekwinkels, maar onder de keurlijk vergaderde pakketten der letterblokkers bewaard wierden.

Het eerste van die, den Lezer in 't gemelde *Fasciculus* voorkomende, voert den naam van *Delphi Phœnicizantes*, een boekje, beschreven door den geleerden Engelschen Heere Edmund Dikkinson, Meester der vrye konsten, waar in hy poogt te bewijzen met vele geleerde en letterkundige uitpluizingen, dat alles wat wel eer te Deltos wegens Apollos dienst, en orakelgevingen gepleegd wierd met alle den omslag, die verder tot die Delfische geschiedenisse behoort, door de Heidenen is verziert, en nageaapt uit de *Historie van Joas*, en de andere Heilige Schriften,

Het tweede is een bewijs van de Scheppinge des werlds, waar in, tot overtuiging der godloozen, word aangetoond, dat het verhaal van *Mozes in de overleveringen en gedenkteeken* der alleroudste heidenen te vinden is, door *Tribbechovius*.

In het derde vind men de dood, begravinge, en opstandinge van Christus, gehaald uit *Jeraias* LIII. v. 8, 9, 10, door *Gejetus*.

Het vierde is een Historische Jaartal-kundige redenvoering over 't uitrekenen van de 70 weken, van welke men in den Profect *Daniel* leeft, door *Strauchius*.

En

January en February 1693. 169

En het *vijsde* van Opitius leert ons wat soort van menschen de *Kyoti* en *Floti* geweest is, waar van in den *Bibel* gewaagd word. Al t' samen met noodige *Registers* voorzien.

Het derde, en de verdere stukjens staan metter tijd yder na drie of vier maanden vervolgd te werden, volgens de verkiezinge van geleerde mannen, hier over geraadpleegt.

J. Plumers gedichten, t' Amsterdam by d' Erfgenamen van *Albert Magnus* 1692. 33 bladen in 4.

La Duebessé de Medo nouvelle Historique & galante, dédiée a son Alteffe Serenissime Madame La Princesse de Conty, fille du Roy.

Dat is:

De Hartogin van Medo, Historische mingschiedenis, opgedragen aan haar Hoogheid Mevrouw de Princesse van Konty, Dochter des Konings. 1 en 2de stukje. te Parijs by *Gabriel Quinet* 1692. 19 bladen in 12.

Traité de l'Orgueil.

Dat is:

Verhandeling van de Hovaardy. t' Amsterdam by *Jan Garrel* 1692. in 8. 15 bladen.

De Lezer zal dit stichtelijk boekje te meer in waarden houden, als hy wete, dat het is beschreven door den Heer de *La place*, Schrijver van de *Nouveaux-essais de morale.*

I. Deel.

M

Aus

Authentiques Milliven, Resolutions, Sentenceien, Requesten, en andere Actens, rakende de gecondemneerders, en 't gehe verders in den Jare 1692 binnen de Stad G o g s is voorgevallen. te Rotterdam by Reinier van Doesburg 1693 in 4. 8 bladen.

Bondig vertoog, dat d' afzetting van *Koning Jakobus* by het volk van Engeland vande Koninklijke Troon, en de bevordering van den *Prins van Orangien*, die van de Koninklijke familie is, tot de troon van het Koninkrijk in desselfs plaats, is volgens de constitutie van de Regeringe van Engeland, en by dezelve geprescribeert. In tegenstellinge van alle de valsche en verraderlijke onderstellingen van *Usurpatie, conquessing, desertie, &c.* In 't Engels opgesteld by *Samuel Johnson*, en in 't Nederduits vertaalt. In 's Gravenhage by *Hermanus Groenhout*, 1693, in 4. 5 bladen.

Prones de Messire Claude Joly, eveque & Comte d Agen, & Auparavant curé de S. Nicolas des Champs. Sur differens sujets de Morale Tome 1 & 2.

Dat is:

Predikation van de Heer *Klaudius Joly* Bifchop, en Graaf van Agen, voorhenen Parochiaan van Sint Nicolaas deschamps over verscheidene voorwerpen van de zedeleer. 1 en 2de stuk te Parijs, by *Edme Couterot* 1693, in 12. 38 bladen.

Barbarologia, zijnde de sleutel der *Grandiloquentia Paganismi*, ofte Boeren-Latijn. Zoo als by voornamē boeren, en zommige *Aedelingen*, in Zuid-en Noord-Holland, zeer getoerdelijk van

January en February 1693. 171

van haar gesproken word. Als mede een Kroeg-
praetje, daar al de aardigheden van 't Boeren-
Latyn in getoont werden. Uit eigen ondervin-
ding, zamen gestelt, door Salomon van Rusting,
Medicinae Doctor. t'Amsterdam by Jan ten Hoorn
1693. in 8. 6 bladen.

*Histoire des differens entre les missionaires Je-
suites d'une part, & ceux des ordres de S. Domi-
nique & de S. Francois de l'autre: touchant les
cultes, que les Chinois rendent a leur maître Confu-
cius, a leurs ancestres, & a l'Idole Chin-hoan.*

Dat is:

Historie van de verschillen tusschen de uitge-
zondene Jezuiten ter eenre en die van de orde
van Sint Dominikus en Sinte Frans ter andere
zijde: rakende den dienst, die de Chinezen be-
wijzen aan hun meester Konfucius, aan hunne
voorouders, en den Afgod Chin-hoan. 1692;
in 12. 22. bladen.

Dit boekje gaat voor het VIde stuk van de *mo-
rale pratique des Jesuites* deur.

De Historische gedenkschriften van den Heer
Temple zijn t'Amsterdam by Wolfgang herdrukt
in 8.

Van de boeken, ons uit Engeland gezonden,
zijn d'ittrekfels reeds gemaakt, dog de zelve
konden deze reize in de boekzaal niet geplaatst
worden.

De onlangs-uitgekomenen schriften van de
zeer geleerde Heeren Predikanten A. Moonen,
A. Bynens, en J. d'Oultreim, nevens verscheide
andere, zullen niet vergeten worden.

Zoo aanstonds word my een boekje van 6 bladen in de handen gesteken, wiens titel is

Lettre de Monsieur de Vrigny, contre les Antitrinitaires, Les tolerans, & les moralistes. Avec des remarques sur un livre Latin intitulé La religion naturelle. 1693.

Dat is:

Brief van den Heer de Vrigny tegen de looche-naars der Drie eenigheid, Verdraagsame, en Zedeleeraars. Met aanmerkingen over een Latijnsch boek, met het opschrift *de natuurlijke godsdienst* 1693.

In dezen brief word de maker van't gemelde boek *de natuurlijke Godsdienst* van vele en zeer grove dolingen beschuldigt.

EEN KLEIN NAGEREGTJE.

Achter de Boekzaal van September en October 1692, heeft de Drukker, gelijk gy weet, rechtzinnige lezer, een kort bericht gedaan tegen den ongezouten A. v. S. die zijn zelve in zijn tweede kladpapier den naam van *Katholijken Sebryver* geeft; een zemelknooper, die, zoo hy zelve voorgeeft, te Rotterdam bekend is: wel te verstaan, na ik hoore, door zijne aperijsen, welke hem, zelf by vele Rooms-gezinden, die buiten zijn byzonderen aanhang zijn, zeer hatelijk hebben gemaakt.

Voog

Voor my , ik achte toen den gaff niet waardig te antwoorden op zijn kinderlijke berisping over het beschimpen van zulke , die te veel werks maken van een deel begruifde brokken zoo genaamd *Kruis-bous* : maar liet dat over aan mijnen Drukker , die hem fijntjes heeft doorgestreden.

Hy , die dog met dulle mans kracht in de *Boekzaal* wil staan , schrijft dan (na dat de twee laatste maanden des voorledenen jaars reeds waren afgedrukt) zijn tweeden *Zendbrief* , niet tegen den Drukker , dien hy voor zijnen tegenspreker moest aanranden , maar tegen my , die , hoewel ik vijs ben met narren te twisten , echter tans uit medelijden , en tot zijn betering , hemeen oogeblik tijds het oor willesnen.

Ik worde geperft te gelooven 't gene een Roomschgezind Priester zelve van den *Zendbrief-Schrijver* getuigde , als hy hoorde , wat al brabbeling de quant onder het domme volkje maakte. *Het Leuvenfch Bier* , zeide die eenvoudige ziel , *hangt Andries vander Schuur te veel in den baard*. Hy wil betwiften het gene , waar toe hy geen breins genoeg heeft.

En , omme ter zake te komen , moet ik kortelijk beziën , waar in ik het wederom tegen den Schrijver van Vianen verkerft hebbe. Hoor dog eens.

Iemand had hem geraden , dat hy voortaan zijn pen tegen my zoude t' huis houden : en zeker die man raadde hem wel , *maar hy dacht , dat het hem niet vry staat de gelegenheid , welke de voorzienigheid Gods , die altijd , waakte over zijne Kerke , bezorgt , om haar overlastige betigters voor alle redelijke menschen van ongerechtigheid te betuigen , onbedagtelyk te verzuimen*. Dat s' ernst.

Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.

Dat is:

*De Bergen baren met gedruis.**Wat Schepsel dog? een kleine muis.*

Behalven dat de *Pater vander Schuur*, vry ongelukkig van waarzeggen is, schreeuwende overal dat ik 't zegge, daar nogtans de drukker voor al de wereld belijdt, dat hy de man is, zoo moet de bekaaide tegenspreker op 't laatste be-
kennen, *dat de Heer Kave* (wiens woorden ik hadde aangehaalt) *den last der verantwoordings alleen moet dragen.* By gevolg, ik niet. Wel waarom had de *Zendbrief-Schrijver* my dan berispt? 't Gene hy nu betwist is nog flauwer en kaler. De brokken van 't *Kruis* leggen hem zoo dwars voor zijn Katholijke hart, dat hy daar over schijnt te raaskallen. 't Verschil van gevoelen tusschen hem en my is, dat hy, door 't eeren van brokken houts, zweetdoeken, en rokken (dewelke ik niet wete waar van daan hy mogte halen) *in hem zelven 't Geloove, Hope, en Liefde tot onsen Heiland wil opwekken.*

Ik daarentegen ('k zegge 't rond uit) hebbe geen achtig voor de zoo genaamde Heilige overblijffelen, al stondenze in 't geheim-falet vanden Paus van Romen, Bedriegers, die daar mede hunne nering doen, en 't slegte volk doeken, weten zelve wel beter. Ik oordeele, *dat het Geloove, de Hope en Liefde tot onzen Heiland den mensche door Schriftuur en Reden moet*
aan-

Ja wel Andries metje Kruis ('k moet my, eer ik afbreke, tot u wenden) hoe goed is 't, dat gy in Holland geen *Inquisiteur* zijt. Gy en ik zouden elkanderen niet dienen. 'k Wil zeggen; ik zoude weinig *Geloof en Hoops* van uwe rekkelijkheid, en gy zoud weinig *Liefde* tot een hater van bygeloof hebben.

Maar zegme eens, liefhebber van brokken en rokken, waar van daan hebt gy dat mooie woordeke * *Arschengel* gehaalt?

Aarsfengel, zoo als ik 't vertaald hebbe, was u niet goed genoeg, hoewel 't by de beste Nederduytsche Schrijvers Vondel en anderen gebruikt word. Die Grieks verstaat, weet, dat ἀρχάγγελος [Archangel] niet beter als *Eerst-Engel* of *Aarts Engel* kan vertaald worden, maar in uwen *SCHENDBRIEF* poogt gy den onkundigen 't woord *Arschengel* in de hand te steken, en roemt gekkelyk, dat dat *derer luid*.

— ἐκ μὲν σοι φένας εἶλετο μητιέτα Σεύς.

Evenwel ik wensch u van herten zoo veel verstands, dat gy t'eenemaal laat varen de hope van ooit weder door my te zullen beantwoord werden. Voor de rest (want ik hebbe mijn tijd te lief) zal de Drukker u na dezen vry wel na u geld berechten, indien hy andersins onder zijne bezigheden een luchtige buy mogt krygen om met uwe Braakschrijfes meermaals wat te boerten.

Gy, rekkelijke Lezers, vaart wel, en lacht eens helder uit de borst om A. v. S.

A A N

• Tweemaal Pag. 6.

A A N W I J Z E R.

Der voornaamste

S T O F F E N,

I N D E

BOEKZAAL

Van de Maanden

JANUARY EN FEBRUARY

1693.

UYTGELEZENE OUDE PENNINGEN VAN J: DE WILDE,

Pag. 1.

Verbeelding van Amyntas.

3.

Penning ter Gedenkenisse van der Joden Feesten.

5.

Kopere Penning van Keyzer Ottbo.

ib.

DERDE VERVOLG DER BRIEVEN VAN A. v. LEEUWENHOEK.

6.

Met boedanig een opening de Melkwater in de darmen uitkomen.

7.

Zout van Peper, en The,

8.

M 5

Voort-

Aanwijzer der voornaemste Stoffen.	
<i>Voortteling vande Wolf, Mot, en Klunder.</i>	8. en 9.
<i>Lucht in water, en bloed.</i>	9.
<i>Aal en Paling word door voortteling geschapen, gelijk alle andere Dieren, niet uit dauw, of bederving.</i>	11.
<i>Levendige Schepsels in de Baarmoeders der Palingen gevonden.</i>	12.
<i>Waarom men zoo weinig Baars en Snoek vind, in vergelyking van Voorn, en Braasssem.</i>	13.
HISTORIE DER INQUISITIE, DOOR P. VAN LIMBORCH.	14.
<i>Wanneer de Christenen elkanderen begonden te verketteren?</i>	15. en 16.
<i>Wie voor Ketter gehouden wierd?</i>	16.
<i>Augustyn vervalt tot het verketteren en schaffen van zyn partyen.</i>	19.
<i>Bellarmijn's Getuigenis van Augustyn.</i>	20.
<i>Heillooze leere der Ketter-dooders.</i>	21.
<i>Historie van Berengarius.</i>	ib.
<i>Pausselijke dwingelandy.</i>	22.
<i>Albigensen en Waldenzen, met der zelve onderscheid.</i>	ib.
<i>Dominikaner en Franciskaner Ketter-vervolgers.</i>	23.
<i>Dominikus was d'eerste Inquisiteur.</i>	ib.
<i>Inquisitie met kracht door de Pauzen voortgezet.</i>	25.
	In

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

- In* Duitschland, Vrankrijk, Italiën. enz. 26.
Jān Wiclef kant zig tegen de woede der Roomsche Dwingelanden. 28.
Jān Hus, en *Hieronimus van Praag* levendig verbrand. 29.
Paus Maarten wil, dat men den *Ketters* geen woord zal houden. 30.
Inquisitie in Spanje statelijk gevestigd. 31.
Elende der Joden in dat Rijk. 32.
Beschreyelijke rampspoed der Joden in Poortugaal. 33. en 34.
Godvergetene middelen omme de Moren te bekeeren. 35.
Groote woortgang der Hellsche Inquisitie. 37.
Ook in de Nederlanden. 38.
Erasmus woordenwegens twee *Inquisitie-schurken*, ib.
Beschryving van d'Inquisitie uit P. C. Hoofd. 39. 40. 41. 42. 43. en 44.
Oorspronkelijk Boek van Vonnissen, die de heilschensdige Inquisitie te Tholouze heeft gewaen. 46.
Verscheide straffen vands gedoemde. 47.
Smeldicht op de Kettermoorders. 49.
AANMERKINGEN VAN F. M. VAN HELMONT OVER DEN MENSCH, EN DES ZELFS ZIEKTENS. 50.
Wat die Schryver door Scheppen verstaen. ib.
Drie-

Aanwijzer der voornaemste Stoffen.

<i>Driederley Vyer.</i>	51.
<i>Vierig en Waterig wezen.</i>	53.
<i>Beelden en gedachten in onze Herffenen van groote kracht.</i>	54.
<i>Waar uit een ziekte veroorzaakt word.</i>	55.
S. BOCHARTS KANAAN.	57.
<i>Oorspronkelijkheid der Feniciers.</i>	ib.
<i>Eerste stoute Zee-bevaarders.</i>	59.
<i>Volkplantingen der Feniciers.</i>	59, 60, 61.
<i>Waar van daan de Letteren zijn gekomen.</i>	61.
<i>Nog grooter voortzetting vande Feniciers.</i>	63.
	64. 65.
S. BOCHART VANDE DIE- REN DER H. SCHRIFT. <i>eerste stuk.</i>	68.
<i>Ontelbaare Geslachten der onredelyke Dieren.</i>	69. 70.
<i>Behema, en Behemotb.</i>	71.
<i>Hoe Noach de Vlees-vresende Dieren in den Ark gespijst heeft?</i>	72.
<i>Vogels.</i>	73.
<i>Adam heeft alle Dieren den naam gegeven.</i>	73.
<i>Historie vande Kemels.</i>	74. 75.
<i>Beschryving van 't Paard.</i>	75. 76.
<i>Plaats uit Job berijmt.</i>	76. 77.
<i>Hoe veel Ruiters, Paarden, en Paard-stallen Salomon had?</i>	77. 78.
<i>Woordoorspronkelijkheid van de Ezels.</i>	79.
<i>Olifant,</i>	

Aanwijzer der voornaamste stoffen.

<i>Olfant, Os, en Koe.</i>	80.
<i>Of de Heere Christus in de Kribbetusschen een Os en Ezel heeft gelegen?</i>	81.
<i>Eenwig vier.</i>	82.
<i>Schaap, Geit, en Geitenbokje.</i>	83.
<i>Wet Gods van 't Geitenbokje niet te koken, in zijn 's moedersmelk, hoe te verstaan?</i>	84. 85.
<i>Bokken, Honden, Varkens, en Leeuwen.</i>	86. 87.
<i>Noch een beet leger Beesten.</i>	88. 89.
S. BOCHART VAN DE DIEREN DER	
H. SCHRIFT, tweede stuk.	
<i>Verhandeling van de Duurven.</i>	91. 92.
<i>Waarom een Kraan onder de reine Vogelen is, en een Oosjevaar niet?</i>	93.
<i>Brede maaltijden van Koning Salomon.</i>	94.
<i>Eigenschappen van den Arend.</i>	95. 96.
<i>Vande Ravens.</i>	97.
<i>Kruipende dieren, en waarom de geveinsde den Adderen-gebroedels worden genoemd?</i>	99.
<i>Of Jobannes de Dooper Sprinkbanen heeft ge- geten?</i>	101. en 102.
<i>Vliegen, Muggen, Luizen, Vloem, Spinne- koppen, enz.</i>	102. 103.
<i>Hoedanig een Visch Jonas opslokte?</i>	105.
<i>Babel van Herkules.</i>	106.
<i>Beschryving van den Behemoth uit Job.</i>	107.
	108. 109.
	Dis

Aanwijzer der voornaamste Stoffen,	
<i>Dit heeft is een Zeepaard.</i>	110.
<i>Leviathan uit Job beschreeven.</i>	111. 112. 113.
	114. 115. 116. 117. 118.
<i>Dit's een Krokodil.</i>	119.
<i>Off'er wel grijpvoegels of Griffioenem in de Bibel gemeld worden?</i>	120.
<i>Foodfche grollen van de Lilib.</i>	121.
<i>Half paardemannen en Half ezelsmannen.</i>	122.
<i>Den Eenhoorn, hoe te verstaan?</i>	123.
STAAT VAN DE PROTESTANTEN IN YERLAND.	124.
MISCELLANEA VAN W. TEMPLE.	
	125.
<i>Wat Moxa is, en deszelfs gebruik.</i>	127.
<i>Oude en hedendaagfse Geleerdheid.</i>	127. 128.
	enz.
<i>Wat ons in de Wereldbefchrijving nog ontbreekt.</i>	129.
<i>Grootfte vernuftten der later fchrijvers.</i>	131.
<i>Tianvermaak.</i>	131. 132.
<i>Grootachting der Poeëten.</i>	133. 134. 135.
	136. 137.
<i>Wie d'ernaam van Poeët waardig is.</i>	138.
<i>Afleiding van 't woord Rymen.</i>	139.
<i>Zeldzaam gezeg van sommige Oudvaders.</i>	ib.
HISTORIE VAN DON QUICHOT.	140.
<i>Dit boek heeft de Spaanfche Monarchy beder- ven.</i>	141. 142.
	171.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Wigt van den Schrijver dezer overaardige verziede geschiednisse.</i>	143.
LIJDINGKUNDE VAN G. WOLF- GANG WEDELIUS.	145.
<i>Tafereelen der ziekten.</i>	146.
HISTORISCHE VERHANDE- LING VAN DE MUNT VAN VRANKRIJK.	147.
<i>Penningen te Roomen geslagen.</i>	148.
REDENERINGEN VAN P. FRAN- CIUS.	149.
<i>Lof van den Haan.</i>	151.
<i>Grieks gedichtje</i>	152.
BEKENDMAKINGE AAN DE LIEF- HEBBERS VAN DE WISKUNDE.	153.
<i>Stelkonstige rekening van den Regenboog</i>	ib.
<i>Waar uit de Regenboog veroorzaakt word.</i>	154.
<i>Reden van de velerley Verw in den Regenboog.</i>	155.
<i>Rekening van kassen.</i>	156.
BESCHRIJVING DES AARDRIJKS DOOR SANSON.	157.
<i>Groote nutheid vande Aardkloot-kunde.</i>	158.
	159.
<i>Verdeeling van dit werk.</i>	160.
<i>Wat door den Aardkloot verstaan word.</i>	161.
BEGINSELEN VAN DE MEETKUN- DE DOOR LAMY.	163.
<i>Voor-</i>	

Aanhwijzet der voornaamste Stoffen.

<i>Voorname Waarheden.</i>	164. 165. 166.
NATUURLIJKE GODSDIENST	
DOOR CHAUVIN.	166. 167.
BONDELKE VAN GELEERDE	
SCHRIFTEN.	168.
<i>Hoe 't zelve staat vervolgt te werden.</i>	169.
<i>7. Pluimers Gedichten.</i>	ib.
<i>De Hartogin van Medo.</i>	ib.
<i>Verhandeling van de Hovaardy.</i>	ib.
<i>Authentieke stukken enz. rakende de gecondemneerdens</i>	
TER GOES.	170
<i>Bondig vertoog rakende d'afzetting van Koning Jakob, door Johnson.</i>	ib.
<i>Predikatiën van Klaude Foly.</i>	ib.
<i>Boerelatiën van S. Rusting.</i>	ib.
<i>Historie van de Verschillen tussen de Jezuïten, Dominikanen en Franciskanen.</i>	171.
<i>Tweede druk van Tempels gedenkschriften.</i>	ib.
<i>Wat in de volgende twee maanden te wachten staat.</i>	ib.
<i>Brief van Vrigny tegen eenige onrechtzinnige, en tegen den Schrijver van 't boek wegens den Natuurlijken Godsdienst.</i>	172.
KLEIN NAGERECHTJE.	ib.

V I T.

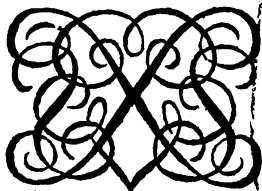
DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Geficht door

P. R A B U S.

M A A R T en A P R I L
1 6 9 3.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vrieland.*

NEED.
LETTERK.

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1 6 9 3.

100

THE NATIONAL ARCHIVES

RECORDS

OF THE DEPARTMENT OF THE ARMY

AND THE DEPARTMENT OF THE NAVY

AND THE DEPARTMENT OF THE AIR FORCE

AND THE DEPARTMENT OF THE INTERIOR

AND THE DEPARTMENT OF AGRICULTURE

AND THE DEPARTMENT OF COMMERCE

AND THE DEPARTMENT OF JUSTICE

AND THE DEPARTMENT OF EDUCATION

AND THE DEPARTMENT OF HEALTH, EDUCATION AND WELFARE

AND THE DEPARTMENT OF LABOR

AND THE DEPARTMENT OF TRANSPORTATION

AND THE DEPARTMENT OF ENERGY

AND THE DEPARTMENT OF ENVIRONMENT AND NATURAL RESOURCES

AND THE DEPARTMENT OF DEFENSE

AND THE DEPARTMENT OF THE ARMY

AND THE DEPARTMENT OF THE NAVY

De Schrijver aan den

L E Z E R.

't **I**S van geen groot belang, en echter der
erinneringe waardig, dat ik U te zeg-
gen hebbe. Namentlijk, dat ik ongaarne
bepreure, hoe somtijds eenige feilen der Let-
terzetter's insluipen, en onder 't verbeteren
der proef-bladen over 't hoofd worden ge-
zien. 'k Hebbe met het opzetten van 't web-
be mijnes werks betuigt, dat het tot mijn
zaak niet behoorde, de proeven van mijn ei-
gen schrift te lezen, hoewel ik nu en dan daar
mede geplaagt worde. In 't nazien der vo-
rens-uitgegevene stukjens vinde ik wel de
meeste letter-fouten in 't Hebreewsch, en
in het laatste der maandeh January en Fe-
bruary, d'een en d'ander misstelling in 't
Griekse vaars pag: 87, gemerkt onder aan
de kant met de woorden *Iliad* v. 299, in
plaats van *Iliad* M. v. 299, hoewel dat zelve
meer als eens duidelijk door my was verbe-
rert. Dog dit kan den Nederduitschen niets
ter wereld hinderen, waarom ik het alleen-
lijk den taalkundige melde, op dat zy we-
ten, dat my 't zelve niet onbekend is.

't Gene ik in de twee vorige maanden,
buiten het aangeroeerde, ter loops, by onle-
digheid,

De Schrijver aan den LEZER.

digheid, hebbe gevonden, is dit volgende:

Pag. 27. tiende regel van onderen, voor *gezogt*, lees *gezegd*.

Pag. 64. in 't vaars, voor *d'ander zee*, lees *d'ander rée*.

Pag. 69. zestiende regel, voor *'t vee*, lees *'t vee*.

Pag. 119. derde regel, voor *Bebemoth*, lees *Behemoth*.

Indien wederom eenige in deze maanden mochten voorkomen, 'k hope te bezorgen, dat ze in de twee naafkomende zullen aangeeteekend staan.

De Drukker was voornemens, een naamrolle van allerley boeken, in deze dagen reeds uitgegeven, en welke racelle zullen verhandelt worden, hier nevens te stellen, maar vind geraden, dit werk op te schorten tot de twee eerstkomende maanden. Gelijk vervolgens alle half jaren dergelijk een lijst zal te vinden zijn. Ondertusschen zullen alle Boek-handelaars hem dienst doen, met het toezenden van de titels der boeken, die by hen gedrukt worden. *Vaar wel.*

Aan

Aan den zelve.

GY ziet dan hier ten vijfden-male
De BOEKZAAL, lezer, opengaan,
Om att verscheide stof en tale
Uw' weet- en lees-lust te verzaan.
Indien gy in een gunstig oordeel,
Dat jaer Schrijver helpen moet,
Vollhard, ik neem het tot mijn voordeel,
En kome weer op d'enden voet
U voor te dissen keur van schriften,
Waar uit elk een na zijnen aart
Vermaaklijkheid en nut kan ziften,
In ernst, of jok, somtijds gepaard.
Geschiedenissen, waard te weten,
Ontdekken 't gene door de tijd
Scheen opgeofferd aan 't vergeten,
Of lang verduisterd lag uit nijd.
Wie lust heeft God-geleerde zaken
Te booren, 'k schaff' hier meer als een
Braaf Schrijver, die u 't hart kan raken,
Zoo 't niet gevoelloos is als steen.

DOMINICVS BAUDIUS

IN

GNOMIS JAMBICIS.

Virtus honorque suadet indoli bonæ
Mores malignos & malos ut segreget,
Et laus profecta ab ore laudati viri
Virtutis esse fructus ac merces amat.
Quod si invidentum prava gens mortalium
Præclara facta deteratve per dolum,
Ingloriove supprimat silentio,
Fautorum abunde est nuda quum Virtus favet,
Sat testium una teste conscientia,
Quæ sola vincit mille testium fidem,
Nec credit ulli, quam sibi, de se magis,
Hanc nec sinistra deprimit calumnia,
Nec indecora tollit assentatio,
Vulgive plausus: non movere de statu
Formidolosæ temporum vices queunt.

AL

N A G E V O L G T.

D I D I M A L I M O N O

D E deugd en glory raen een man
 Van vromen inborst, 't vrucht' loos schelden
 Der boozen, zoo veel als hy kan,
 By hem geen vitzel te doen gelden.
 Lof uit den mond een's loff'lijk mans
 Geeft aan de deugd, en brave zaken
 Den allerbesten lauwerkrans;
 Schoon 'haar de nijd poogt zwart te maken,
 Of t'anderdrukken. 't Doet geen zeer.
 De naakte Deugd, en 't goed Gewissen
 Heeft gunst genoeg, en, voor haar eer,
 Veel meer dan duizend tuigenissen.
 Terwijl zy zelf weet wat zy is.
 De laster heeft geen vat op dezen;
 En 't lof-gejuich slaat bijster mis,
 Als het haar wenscht te hoog gerezan.
 's Volks hand-geklap, en tijds-verval
 Treft op haar vastheid niets met al.

P. R A B U S.

- I A

D E

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

MAART EN APRIL 1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

MARCI TULLII CICERONIS OPERA *quæ extant omnia, ex M SS. codicibus emendata studio atque industria Jani Gulielmii & Jani Gruteri, additis eorum notis integris: nunc denuo recognita ab Jacobo Gronovio, cujus ubique adjectæ sunt emendationes, partim ex libris M SS. partim ex animadversionibus virorum doctorum, etiam Orationibus illustratis, accessione Asconii Pediani; & doctissimi veteris Scholiastæ, nunquam antea editi: appositis in margine ad utentis commodum numeris, non tantum Gruterianis, sed etiam apparatus Latine Locutionis Nizoliano respondentibus; Cum indicibus aliis correctis, aliis novis & accuratissimis.*

II. Deel.

N

Dat

Dat is:

Alle de werken van Markus Tullius Cicero, uit de handschriften verbeterd door Janus Guljelmus, en Janus Gruterus, met derzelver volkomene aantekeningen. Nu op nieuws overgezien van Jakobus Gronovius, wiens verbeteringen hier by gevoegt zijn, gebaals ten deele uit Handschriften, ten deele uit de aanmerkingen van geleerde mannen. De redenvoeringen van Cicero zijn verlicht door Askonius Pedianus, en een zeer geleerd oud verklaarder, nooit voor dezen uitgegeven. Aan de kanten zijn bygevoegt de getalen enz. te Leiden by Pieter vander Aa 1692 in 4. vier deelen. 206 bladen en eenige Figuren.

VAN dezen braaf-herdrukten Cicero, door de bezorging van den Heer Professor Jakob Gronovius opgeheldert, zoude vry wat te zeggen vallen, indien ik my in een breede verhandeling van de schriften dezès aller welsprekendsten Romeins wilde inlaten. Maar als ik overdenke, dat een uitvoerig uittreksel van deze oneindige-malen-gedrukte Ciceroniansche werken het bestek van een hoofddeel mijnes boekzaals zoude te buiten gaan, en dat ik met den overvloed van die overrijke stoffe beladen, mogt verlegen staan, twijfelende

Τὴν πρῶτον, τὴν δ' ἐπειτα, τὴν δ' ὑστέρων κατέλεξα,
 Waar van ik eerst, of laatst, of midden in: zou
 spreken.

Zoo dunkt my geraadzaamst, beknoptelijk
 mijnen landsluiden niets anders te vermelden, als
 eenige byzonderheden van Ciceroos leven; daar
 na den rang der nagelatene boeken, die hy ge-
 schreven heeft, en wat cieraad dezen nieuwen
 druk is bygezet.

MARKUS TULLIUS CICERO is te
 Arpinen in Italiën geboren, na de bouwinge der
 stad Roomen 647 jaren, en 103 jaren voor
 Christus geboorte, als Q. Servilius Cepio, en
 C. Atilius Serranus Roömsche Burgermeesters
 waren. Zijn moeder Helvia baarde hem, zoo
 Plutarchus zegt, zonder eenige smart. Een ge-
 luk, dat de meeste vrouwen niet gebeuren mag.

Zekere Schrijver Franciscus Fabricius Märko-
 duranus teekent zeer geleerdelijk aan de jaren en
 namen der volgende Burgermeesters van Roomen,
 gedurende welker regeringe die groote man zijn
 jongen tijd heeft doorgebracht; een werk van treffe-
 lijken arbeid, en den Historykundigen zeer oorbaar:
 dog dewijl die reex optetellen voor den Neer-
 duitschen lezer wat te droog zoude vallen, zul-
 len we dezelve overstappen tot zijnen ouderdom
 van 22 en 23 jaren, omtrent het jaar 669 na de
 stichting van Roomen: in welken tijd hy veel
 verkeerde met zijnen meester Diodoot, een
 Stoïsch filozooft, van groote geleerdheid, en
 (dat allerverwonderlijkst is) een blindeman,
 N 2 die,

die, zoo * Cicero zelve getuigt, behalven de redenkouft, en wijsbegeerte, zijne leerlingen in de meetkunde onderwees, en in Griekse en Latijnse tale leerde pleiten.

Zes en twintig jaren oud zijnde, onder de Borgermeesters Dekula en Dolabella, wanneer 't gemeene best een nieuwe gedaante kreeg, begon Cicero meest aanzienelijke zaken waar te nemen: ook meent men, dat hy omtrent dezen tijd de redenvoeringe voor Quintius gedaan heeft.

In zijn negen en twintigste jaar was hy in Griekenland, en hield aldaar gemeenschap met de allervermaardste redenaars; terwijl de beroemde Sulla stierf, wiens lijkstatie te Roome gehouden wierd.

Na twee jaren verblijfs in Griekeland, keerde hy nu, als een doorkorend redenaar na Roomen, vol moeds, en lust om in de regering te komen. Plutarchus zegt, als hy in dezen yver 't Orakel te Delfos raadvraagde, dat hem geantwoord wierd, *Hy moest zijn eigen natuur, niet de meeninge des volks tot zijn leidsman in 't leven volgen.*

† Ontfanger wierd hy in den ouderdom van een en dertig jaren, hebbende reeds door zijne welsprekendheid een verheven naam verkregen, en onder anderen voor af die treffelijk reden voor den blijfpeler Roscius gevoert.

't Volgende jaar bediende hy 't Ontfangerschap in Sicilien, en quam een jaar daar na weder t'huis.

Op 't acht en dertigste jaar zijnes levens rekene

mesa

men, dat hy Roomfch. * Bouwheer geworden is, en in 't veertigfte t. Schout, hoewel hy zeer groote perfoonaadjes tot medevryers van dat ampt had.

Een weinig tijds voer 't Burgermeesterschap van Kotta, en Torquar ('t welk in 't twee en veertigfte jaar van Ciceros ouderdom is geweest) hadden eenige famengezworene, onder welke Autronius, Katilina, en Cn. Pifo van Sallustius genoemd worden, voorgenomen de gemelde Borgermeesters den hals te breken, dog 't mislukte. Onder dezelye regering wierd Katilina ook wegens onrègtvaardig geldfchacchieren door Klodius beschuldigt, maar hy kocht Klodius met geld om.

Drie en veertig jaren oud geworden ('t welk volgens de Roomfche wetten de tijd tot die hoogbedieninge was) onder de regering der Burgermeesteren Julius Cefar, en Markus Figulus had hy d' eere van benevens C. Antonius Burgermeester gekoren te werden. Katilina, die met hem na 't ampt gefaan hadde, stelde nu alle liften en lagen in 't werk, om hem van kant te helpen, dewelke als ze mislukten, barfte hy eindelijk uit in dat afsgriffelijke staatsverraad, 't welk van zod vele Roomfche en Griekfche Schrijverren befchreven, en byzonderlijk door de pen van Sallustius der eeuvelghaid bevolen is. Zoo dat Cicero met de Burgermeesterlijke eere teffens ontelbare kommeringen en zorgen voor 's Lands welvaard op de fchouderen kreeg: waardane hy t' ergens zegt, dat hy een regertijd aarvaarde

* *Aedilis Curulis.* † *Prator.* ‡ *Agror.* 2.

vol hoope, vol vreeze: *waar in geen kwaad, geen tegenspoed was, die door de vromen niet gevreesd, en door de godloozen niet gehoopt wierd.* Met een woord: Cicero was de man, die't verraad staatkundiglijk naspoorde; wijselijk ontdekte, en Katilina met anderen 't hazepad deed kiezen, verloofende den Staat van zoo snoodde vianden, en de medeschuldige verraders straffende: waar door hy dikwils in den Raad met dien loffelijken eernaam van **VADER DES VADERLANDS** begroet wierd.

Maar ik mag wel uitroepen,

Hoe vol van wisselingen

Zijn al des werelds dingen

Want als hy negen en veertig jaren oud was, onder de Burgermeesteren L. Calpurnius Piso Cesoninus, en A. Gabinius, wierd hy door 't besteken van P. Klodius, kortst te voren van hem beticht, en nu * Gemeensman geworden zijnde, opentlijk gebannen. Toen moest hy, als een schobbejak, van kleedy veranderen, en den volke bidden (wat kan men voor een eerlijk man snooder hoon bedenken!) terwijl Klodius een menigte van't grauw op hem aanhitste, 't welk den achtbaren man met slijk en vuiligheid wierp, als of hy aan de kaak gestaan had. 't Gesmeek der Grooten, en Ridders, ja van den ganschen Raad mocht hem niet baten; maar hy, aldus van Pompejus en de Burgermeesters verraden zijnde, wilde liever de Stad verlaten, als het le-

* *Tribunus plebs.*

van van eerlyke luiden voor gewapende slaven ten prooy geven, zoo als hy meer als eens getuigt. Klodius liet, in 's mans afwezen, zijn huis en woningen afbranden, en zijn goederen wierden verbeurt verklaart.

Dog al dit woeden van Klodius kon niet beletten, dat de kans onder de volgende Burgermeesteren C. L. Spinther, en Q. C. Metellus Nepos geheel verkeerde; en Cicero met een vol raadbesluit uit zijn ballingschap herroepen wierd. Aldus keerde hy weder, op reis in alle steden, met een onbeschrijfelijk eerbewijs onthaald, en binnen Roomen van klein en groot verwelkomt; zoo dat hy zelve, tot roem van zulk een algemeen genegentheid des Latijnschen volks jegens hem, ergens zegt; *dat hy op de schouders van Italiën wederom te Roomen was gedragen.* 's Anderen daags dankte hy den Raad met een treffelijke redenvoeringe, daar na ook den volke, met een gelijke reden, die beide nog in zijne werken bekend staan. Zoo wierd de man hersteld, en de Burgermeesters waardeerden zijne afgebrande woonplaats. 't Zoude een te grooten werk zijn, alle byzonderheden aan te teekenen, en wat voorts tusschen hem en zijnen vyand Klodius voorviel, mitsgaders de gelegentheden, by welke hy vele redenen voor den Raad gevoerd heeft.

't Blijkt, dat hy onder de Burgermeesteren Cn. Domitius Kalvinus, en M. Valerius Messala * Wichelaar gemaakt is, oud zijnde 54 jaren. Klodius geraakte een jaar daar na in een twist met Milo om hals.

In 't 56ste jaar zijnes ouderdoms wierd hy tot de beheering van Cilicien gezonden, in plaats van Appius Claudius. Zijn tocht is uit vele zijner brieven na te sporen; en men ziet hem hier als een overwinnend Veldheer over zijne vianden zegepralen, waar door hy by den Raad en 't Volk van Roomen grooten lof behaalde; tot zoo verre, dat korts daar na voor zijne gelukkig-uitgevoerde krijgsgedaden dankdagen gehouden wierden. Zijn dochter Tullia trouwde ook omtrent dezen tijd met P. Cornelius Dolabella.

Uit Cicilien wedergekeerd, en veldheerlijk te Roomen ingehaalt, verviel hy midden in den brand des burgerlijken oorlogs. Julius Cesar den Rubikon overgetogen, speelde den dwingeland, en na vele krijsbravades wederom nevens P. Servilius Roomsche Burgermeester gekoren, trok hy op tegen Pompejus, met wien het Cicero hield. Dog na dat Pompejus by Pharsalien den nederlaag gekregen had, en Cicero wel zag, dat'er voor de party van Pompejus niet veel goeds te wachten stond, vond hy geraden de overwinnende handen te kussen, en Cesar na d'oogen te zien.

Na de bouwinge der Stad Roomen in 't jaar 703, als Cesar ten derdenmale † Oppergezaghebber, en ten vierdenmale Burgermeester, zonder amptgenoot, was geworden, trouwde Cicero, die 's jaars te vooren van zijn Huisvrouw Terentia gescheiden was, nu 62 jaren oud zijnde, een rijk meisje, met wiens geld hy zijne schulden betaalde. Maar niét lang daar na

stierf

† *Dictator.*

stierf zijn dochter Tullia in de kraam, waar over hy boven mate groote rouwe bedreef, bestedende na dezen veel tijds in Filozofische Schriften.

Drie en zestig jaren was hy oud, wanneer Cesar ten vijftendmale Borgemeester zijnde, en M. Antonius tot zijn Amptgenoot hebbende, in de maand Maart met 23 steken van eenige samengezworene Grooten in 't Pompejaansche Raadhuis doortoken wierd. Of Cicero aan deze samenzweeringe deelachtig geweest zy, word verscheidentlijk gegist. Antonius zeide daar na volmondig in den Raad, dat Cesar met Ciceroos voorweten en bestek gedood was; en dat daarom, om dat Brutus, een van de voornaamste der samenspanningen, den bebloeden pook, met welken hy Cesar getroffen had, om hoog heffende met name Cicero toeriep: 't welk d'andere doodslagers van Cesar uit het raadhuis op de mart komende ook deden. En wel te meer, om dat, als ze van daar op't Kapitol geslegen waren, Cicero met vele anderen by hen quam.

My komt op dit stuk te binnen, 't gene ik wel eer in 't boekje van Johan Sleidaan, 't welk hy wegens de vier Monarchien heeft geschreven, gelezen hebbe, en 't lust my stukswijze de woorden van dien geleerden man aan 't einde van 't eerste boek alhier by te brengen.

In deze gansche zake, zegt hy, is Cicero zeer weiffelig en ongestadig geweest. Want, gedurende den oorlog, volgde hy de party, en 's leger van Pompejus, wiens slaphartigheid hy nogtans berispte,

en in de brieven aan zijne vrienden noemde hy Cesar een dwingeland, en gedrocht. Maar na de neerlaag en dood van Pompejus, toen Cesar velen zijner partijen vergiffenis schonk, veranderde Cicero van taal, en verhief hem in drie redenvoeringen tot den hemel toe, enz. vleyende hem dat de Republyk hem niet konde ontberen, enz. Wederom, toen Cesar vermoord was, sprong hy op van blydschap, en zeide dat de gene, die hem hadden gedood, een glorie verkregen hadden, welke den hemel nauwlijks kon bezatten.

Laat ons ook uit den zelve Sleidaan, en anderen, 's mans einde kortelyk bezien.

Na Cefars dood aanvaarde C. Octavius, Cefars zusters zoon, zijn erffenisse, en de legioenen aan zijn zijde gekregen hebbende vervolgde hy de doodslagers ten uiterste. Deze was 't, die naderhand met den toenaam van Augustus bekend, eer dat hy alleen Keizer wierd, het gebied met Markus Antonius, en Markus Lepidus verdeelde, makende het beruchte Driemantschap, onder 't welke, Cicero, op 't bevel van Antonius, tegen wien hy zig altijd gekant had, gedood is, in den ouderdom van 63, en voor 't naaste dicht by de 64 jaren.

De bovengemelde schrijver Fabricius Markoduranus vervolgt omstandiglyk, na den rang der tijden, wat na Cefars dood, door Cicero, de Burgermeesteren Pansa, en Hirtius, mitfgaers Antonius, en Octavius wierd uitgevoert, met de wisselvalligheden, die Cicero ontmoeten.

't Slot is, toen Octavius, Lepidus, en Antonius

nius

nius, het Driemaschap onder malkanderen hadden besclooten, en over een gekomen waren; dat yder zijne vianden mogt bannen, en Antonus niet, voor dat hy Cicero zag van kant geholpen. 't welk hy ook vervolgens liet te wege brengen.

Cicero, 't onweder voorziende, was uit Roomen gevlugt, en na eenige droeve sukkelingen achtervolgt zijnde van de hoplieden Herennius, en Popilius (dien hy eens van moordery beschuldigt vry gepleit hadde) zoo als hy in een draegstoel gedragen wierd, beval de slaven die hem droegen, stil te staan. Onderwylen quamen de moorders op hem aan, en sneden hem 't hoofd af, 't welk hy zelve buiten den draagzetel roereikte. Zy kaptten hem ook, volgens ordre, de hand af, met welke hy tegen Antonius had geschreven.

Dusdanig een wreeden dood stierf die dorluchte Roomsche Burgermeester, en allerwelsprekendste redenaar, wiens schriften als gewijde overblijfselen voor eeuwig zijnen onsterflijken naam in de monden der stervelingen zullen levendig houden.

Antonius was zoo verblijd, dat hy de brenge van deze mare met veel gelds beschonk, en 't hoofd, met de hand beiden opentlijk voor den volke ten toon stelde, omtrent de plaats, alwaar Cicero voorhenen tegen hem gepredikt had. Een gruwzaam schouspel voor de Romeinen, die daar uit niet zoo zeer het wezen van Cicero, als 't wreede hart van Antonius zagen.

De Historie van alle, en zelf van deze onze tijden hebben geleert, dat dergelijk een bitter lot menigmaal aanzienlijke Staatsdienaren is overgekomen; voornamentlijk wanneer ze in zaken van 't gemeene beste ('t welk voeltijds onvermijdelijk is) party kozen.

Dit 's wat belangt het kort begrip van Ciceroos leven.

Zijn schriften zijn op deze wijze verdeelt.

In 't eerste deel (voor aan geciert met een oud nieuwljks-geprent Raadsbessluit, en vermeerdert met Ciceroos Historie) worden vervat de vier boeken der Redenkonst.

Van de Redenkonstige uitvinding, twee boeken.

Drie boeken van den Redenaar, aan zijn broeder Quintus.

Een boek van de vermaarde Redenaars.

Een van den Redenaar, aan Brutus.

Een van de Plaatskunde, aan C. Trebatius.

Zijne Redenkundige verdeelingen.

En een boek van de beste manier der Redenaars.

Her tweede deel behelst zijne LIX * Redenvoeringen, met byvoegsel van drie andere, door een onzeker Schrijver opgesteld.

In het derde deel zijn gedrukt de XVI boeken der brieven, aan zijne gemeenzame vrienden.

XVI andere boeken zijner brieven, aan T. Pomponius Attikus.

Drie

* *Orationes.*

Drie boeken met brieven, aan zijn broeder Quintus.

Een Boek brieven, aan Brutus.

Nog eenige brieven aan den zelfven, onlangs van de Hoogduitſche gevonden, en uitgegeven.

Eene onzekere brief aan Octavius.

En 't leven van T. Pomponius Attikus, door Kornelius Nepos beſchreven.

Het laaſte, of vierde deel, begrijpt

Eerſtelijk een boek der Akademifche geſchillen, aan Varro.

Der zelfver vierde boek, getitelt *Lucillus*.

Vijf boeken van de einden des goeds en quaads.

Vijf andere boeken der geſchillen, op zijn Tuſkulaanſche luſthuis verhandelt.

Drie boeken van de natuur der Goden.

Twee van de Waarzeggerijen.

Een van 't noodlot.

Drie van de Wetten.

Drie van de Plichten.

Zijn boek van den ouderdom, genaamt *Cato major*.

Een boek van de vrinſchap, getitelt *Laelius*.

Zes wonderſtellingen der Stoïken.

Q. Cicero van 't ſtaan na 't Borgemeſterſchap.

Brokken van redenvoeringen, brieven, en Filoſofifche boeken, die nog voor handen zijn.

En laaſtelijk den droom van Scipio, gevolgt van nog eenige andere ſtukken, zoo in dicht, als onacht.

Meer

Meer als een Register besluiten alle deze nief-feljké werken , dewelke by den voornoemden vander Aa niet alleen op de voorverhaalde wijze in 4, maar ook in XI stukjes in 12 te gelijk gedrukt zijn.

De kanteekeningen en verbeteringen wijft de titel aan.

TWEEDE HOOFDDEEL.

PAULUS TE ATHENEN, of XV. Predikatiën
over Hand. XVII. 16 -- 34, gedaan door
 Arnöld Moonen, *Predikant te Deventer. By*
 Albert Fronten *te Deventer 1692. in 8*
24¹/₂ bladen.

MEn zegt , dat het een van Augustijns wenschen was , den kruisgezant Paulus op den predikstoel te mogen hooren. 't Is wel te denken , dat de Apostel , toen hy t' Athenen met Epikurische en Stoische Filofofen in redenstrijd was , door Gods ingevinge eene allerdoorluchfigfte redenering zal hebben gevoerd.

d'Evangelist Lukas beschrijft ons 't gros van dezelve , in zijn boek de *Handelingen der Apostelen* , alwaar wy aan 't XVII hoofddeel met den aanvang van het 16de vers lezen , hoe des Heiligen mans geest t' Athenen wierd ontsteken , toen hy zag dat de stad zoo zeer afgodisch was : voorts hoe hy dagelijks met Joden en Heidenen sprak : Wat d' een en d' ander van hem zeide : de nieuwsgierigheid der Athenienzers, omme zijne

nieuwe

nieuwe leere te weten , waarom zy hem op Areopagus brengen : Paulus treffelijke aansprake aan den volke : daar na 't oordeel van sommige daar over : Paulus vertrek , en eindelijk wat vrucht deze prediking baarde.

Dit alles , zegge ik , lezenwe in de aangehaalde plaatse van het zestiende vers tot het eind des gemelde hoofddeels : welke stoffe de Heer Arnold Moonen , Predikant te Deventer , in XV Predikationen zeer geleerdelyk verhandelt.

Zijn groote belesenheit geeft hem veel lichts , omme uit een menigte van ongewijde Griekse en Latijnsche schrijvers den lezer of toehoorder omstandiglyk niet weinige byzonderheden , die ons in Lukas verhaal voorkomen , keurlyk te ontdekken , en cierlyk af te schilderen. Waar bykomt , dat de Heer Moonen , voorzien van een beschaafder taalkunde , die men in alle Predikationen niet vind , op een zeer voegelyke en stichtelyke wijze zijne welsprekentheid in dezen kan vertoonen.

Gy zult hier vinden , lezer , hoe groot een reden van ontroering d' Apostel had , toen hy de stad Athenen zoo zeer afgodisch zag. Die stad , eertijds zoo vermaard door den roem der geleerdheid , en krielende van wijze mannen , was nochtans vol afgodery. Paulus , door gods krachte in de ziel geharnast , bestaat in Zijnen name d' afgodery te beoorlogen : en hoe dog ? niet met geweld , maar door aanspreken , redeneren , overtuigen , en wederleggen : Dit was 't werk zijner beroeping , het rechte middel , waar door Gods koninkryke moest uitgebreid werden. Hy volvoert zijne bediening ook trapswijze ,
han-

handelende eerst in de Synagoge met de Joden, gelijk de text zegt: want de Joden hadden dit voorrecht van Christus en alle Apostelen genoten. Daar na drong hem ook de liefde van zijnen Heiland om *op de mart alle dagen te handelen met de genen, die hem voorquam.* Geen plaats is den Apostel ongelegen, nu alle plaatsen even heilig zijn, gelijk onder het Nieuwe Testament voegde. Des verkiest hy een openbare *mart* tot zijn spreekplaats: hy bind zig ook aan geen gezetten dag, maar *handelt alle dagen, met de genen die hem voorquam.* Oude en jonge, wijze, en onwijze, Joden, en Grieken, 't zy ze op de mart iets te doen hadden, of niet, worden van den Apostel aangesproken. En waarom dog *op de mart*? Zekerlijk zal Paulus om den gedurigen vloed der inwoonderen daar gegaan zijn; dog zonder de wet t'overtreeden, die iemand met de dood dreigde, die een volkvergadering samengetrokken had, want hier was altijd een groote oogst van toehoorders, die van onze 9 tot 12 uren gedurig daar plachten t'zamen te komen. Zie pag. 33.

Arrianus vertelt van Sokrates vrymoedigheid, dat hy uitriep ouden en jongen te zullen vragen; maar o zalig Athenen, 't welk Paulus mag hooren, ruim zoo vrymoedig als Sokrates, en ruim zoo welsprekend als Demosthenes, wien men eenparig den lof der Grieksche welsprekendheid toeschrijft.

Vraagt iemand, waar Paulus van handelde? Al voegt'er Lukas dit niet by, 't is echter uit het ganfche leven van Paulus genoeg bekend. Waar hy quam, nergens quam hy zonder Christus, nergens

nergens predikte hy, dan van den Gekruiften. Maar hoe weinig gehoor de *Epikurische en Stoische Filozofen* hem gaven, blijkt genoeg, om dat ze *met hem Aleden*, en sommige van hem zeiden, *wat wil deze klapper zeggen?*

De Heer Moonen zegt klaarlijk, en na waarheid, wat de leere dezer twee roemruchte Sektens was, maar wy zullen, om kortelij onzen daad te volgen, en geen Predikatie na te schrijven, dit overlaan. Laat ons maar die Filozofen tegen Paulus zien aanstappen, gewapend met de achtbaarheid van hunne sekte, met de liefde des volks, het voorrecht der oudheid, en vooroordeel van hunne eigen wijsheid. Zoo gaat het met die bazen.

Zy waren die Filozofen, die van oudster toe op dien dag al de bekende wereld onderwezen hadden. Naar hunne gevoelens geloofde yder in goddelijke en menschelijke zaken; en 't was hun te gering, te slecht, van eenen vreemdeling eenen Hebræer geleeraard te worden.

Het is een zaak van overgroten arbeid, en vol van haat en nijd, de verouderde meeningen, die in de gemoederen der menschen ingeworteld zijn, tegen te spreken, en de dwalingen, die de lankheid van tijd bevestigt heeft, wortelings uit te roeien. Namentlijk de mensch, het hoogwaardigste dier, dat de natuur voortbrengt; laat zig niet garen ontnemen dat hy of door overtevering van zijne ouders heeft ontfangen, of in de jonkheid van zijne meesters geleerd, of dat van velen toegeestemt word. De meeste menschen willen liever enkelijk gelooven, dan de waarheid onderzoeken, liever den hoop en de ge-

wonst volgen, dan de reden; sommige, om dat zy het allerveiligst agten niet te wijken van den gemeenen weg en het oordeel der meenigte; anderen weers, om dat zy het zig voor schande en zonde rekenen, af te leeren het gene zy in de eerste jaren hebben ingezogen; en de gevoelens te verloochenen, die zy langen tijd gekoester hebben, hoewel zy in de andere gevoelens, die zy tegen zijn, de waarheid en alles, wat tot de waarheid vereischt word, ten vollen aanschouwen, en huns ondanks moeten toetseemen. Wat voor arbeid heeft het niet vereischt, van hoe veel haats is het niet gevolgt, dat sommige van God verligte yveraars de goddelijkte en menschelijke wijsheid hebben getragt te zuiveren van die vuilnis en besmetting, waar in zy vele seuwen gelegen hadden? Hoe zijn die onsterffelijke helden niet veracht, gelastert, en doorgestreden, die, in spijt van hunne onwetende vyanden, allereerst de hand aan dat godvrugtig werk, het grootste en oorbazstte, dat zy aan de wereld konden bewijzen, gellagen hebben?

Door wat al ongemakken de eerste Christenen geschokt en gellingert zijn geworden, als zy aanvingen het oude bygeloove der Heidenen uit te roeijen, verhalen ons de handelingen der Apostelen, en vervolgens de Kerkelijke Historien. Dat bevond, zoo het iemand bevonden heeft, de Apostel Paulus, die alomme zoo veel werks had, om de Heidenen te overtui- gen van de noodzakelijkheid eener bekeeringe van hunne ydele dingen tot den levendigen God, en daarom allezins zoo vinnig is tegen gestaan.

Hoc

Hoe onbeleefd, hoe onwaardig wierd die leeraar der Heidenen van de inwooners van Efezen en Athenen bejegend, toen hy beide die Steden aanried de Godsdiensten en zinnelooze kerkgewoonten, die zy van ouds geleerd hadden, af te schaffen!

Te Efeze heet hy een oproermaker, gelijk ook zijn Meeſter van de Joden gelasterd werd, als of hy het volk verkeerde, verbiedende aan Cæſar Tiberius ſchatting te geven. Te Athene, daar dezè text van ſpreekt, word hy beſtreden van Epikuriſche en Stoïſche Filozofen; en, als of dit nog niet genoeg ware, hy word voor een Klapper en verkondiger van vreemde Goden geſcholden, en moet aldus zynen yver om Athene van de valsche en zinnelooze Godsdiensten, die van langerhand ingekropen waren, te verlossen; en het onderrwijs van de regte meening, die zy van hunne Goden moesten hebben, met laster, logentaal, ſcheldwoorden en gevaar van het leven boeten.

Paulus word dan niet alleen beſtreden van de Filozofen, maar ook geſcholden. Den donderbui van twistredenen volgden hagelſteenen van ſcheldwoorden. En gy ziet hier niet alleen de vlam van hunne menſchelijke wijsheid in het beſtrijden, maar ook de kogels van meer dan menſchelijke boosheid in het ſchelden. Zommige zeiden dan: *wat wil dog deze klapper zeggen.*

† Griekſche woord *ἀπερομολογῶ* kan op verſcheidene wijsen verklaart worden: maar 't zy ons genoeg, dat die Heidenſche wijsen met dien naam den Apoſtel hebben willen uitschelden

den voor een praattachtig, ydel, lichtvaardig, en onbezonnen redenaar, die zonder slot, zonder klem, en gewichte van zaken een hoop laffe en zouteloze woorden inde wind slaat.

Zie, Lezer, voor zulk een word die groote Apostel aangezien, die nochtans zoo doorgeleerd was in goddelijke en menschelijke wijsheid, en zoo welsprekend in zijne redenen, dat hem de borgers van Lyfren, toen hy daar het woord des Euangeliums voerde, voor Merkuur, den Afgod der welsprekendheid aanzagen,

Ondertuffchen bespeurt men hier den aart van de vianden der waarheid, die, te kort schietende met bewijsredenen tegen de waarheid en hare verdedigers, hun heul aan scheldwoorden zoeken, om daar door hun verlies betaald te zetten. Verliezen zy het in kracht van wapenen, hier in zijn zy doorgaans meesters; en men zoude, indien men zig der moeite getroosten wilde, gansche boeken van bynamen in *Theologische disputen* kunnen opzamelen. Zoo zegt de Heer Moonen pag. 54.

Andere zelden, zegt d' Euangelist, *hy schijnt een verkondiger te zijn van nieuwe Goden.* Geen wonder. Want nevens Christus verkondigde hy d'opstanding, tegen yder sekte der Filozofen een byzonder geloofspunt stellende.

De Stoïken beoorlogt hy door Christus komste in 't vlees. Want zoo God zijnen Zoon in de wereld gezonden heeft, op dat die door de kracht zijnes lijdens de zondaars zoude zaligmaken, valt de Stoïjke leeringe plots om ver.

Tegen

Tegen de Epikuristen gaat hy alleen aan met d'opstanding uit den dooden, want zullen de dooden, eens gestorven, weder opstaan, zoo stort het gansche school van hen ter neder.

Paulus, nu Jezus en de opstanding den Athenen verkondigende, en in die de volkomene en ongestoorde gelukzaligheid, word niet te min van de Filozofen voor een *verkondiger van vreemde Goden* gehouden. Hy schijnt, zeggen zy, een *verkondiger te zijn van vreemde Goden.* Toen te Roomen eens uitheemfche Godsdienften en offerwijzen ingekropen waren, werd den Kerkmeesteren van hoogcrhand belaft, dat zy bezorgen zouden, *ne qui, nisi Romani Dei, neu quo alio more, quam patrio, colerentur;* dat'er geene, dan Roomfche Goden, en op geene, dan de Vaderlandsche wijze gedient zoudé worden, naar het zeggen van Livius. Zoo was het Heidenfch Roome eertijds omtrent het invoeren van vreemde Goden gezind, hoewel het naderhand ook allerhande Goden ingehaalt, en een Pantheon, een allerheiligen Kerk, die nu *Santa Maria Rotonda* genoemd word, door M. Agrippa, Augustus schoon-zoon, in de negende wijk der Stad, naar de beschrijving der ouden, getimmerd heeft. Athenen ook, niet alleen de twaalf groote Goden, elk bekend, nog ook zijne byzondere Landen Stad-Goden dienende, was te godsdienstig, om zijne poorten voor eenige, hoe vreemde Godheid het ook ware, te sluiten: het was vermaard, als een zeer godsdienstige Stad, om dat het allerley vreemde Goden en Godsdienften het Burgerregt schonk; gelijk dit van de Atheners Strabo aantee kent.

Niemand evenwel stond dit uit eigen wilkeur vry, dewijl het alleen door een raadsbesluit most geschieden; Waardm ook Sokrates beschuldigt en veroordeelt is, als een Majesteit-schenner, die tegen het Stads regt nieuwe Goden ingevoert had. En dit schijnt ook de reden geweest te zijn, waarom Paulus voor den raad van het *Arcopagus* gebragt is; want zoo verstonde de Filozofen zijne predikaats van Christus en de opstanding: en waarlijk beide deze naamen waren te Athene vreemd en ongehoord.

Hy schijnt een *verkondiger* te zijn van *vreemde Goden*. Eenige oudvaders te gelijk met enige nieuwe uitleggers passen dit op Christus en de opstanding beide, als of de Atheners, Paulus woorden qualijk begrijpende, alzoo wel gemeent hebben, dat de opstanding een nieuwe en utheemsche Godin was, als Jezus een aanbiddelijk God. En voor dit gevoelen strijd de gewoonte en het gebruik der ouden, die den mensch in zijnen ganschen leeftijd, geboorte, kindsheid, in zijn krijten, in zijn wiege, in het zuigen, in zijn jonkheid, maagdom, huwelijk en zijn dood byzondere Goden en Godinnen, *Ops*, *Vagitanus*, *Cunina*, *Rumina*, *Juventas*, *Virginensis*, *Jugatinus* en *Libitina* toegedigt hebben; zoo dat ook de Atheners deze opstanding zouden gehouden hebben voor een Godin, die haar gehoorzame dienaars ten lesten dage opwekte, nadien een werk van zulken aard niet uit eigen menschlijke kragt geschieden kan. Andere meinen evenwel, dat dit ten aanzien van Christus alleen gezegt word: verstaande door de opstanding alle magt in hemel en op aarde,

zaarde, en om te oordeelen leveden en dooden, die Paulus aan Jezus den Heere heeft toegeschreven. Dog die zy, hoer het zy, Paulus wordt gezegt een verkondiger te zijn van vreemde Godden; *Εἰς τὸν ἀναμνηστικὸν ναὸν Ἰεραῦς*, zegt de grondtext. Het woord, dat hier Goden vertaalt wordt, heer in de schrift en kerk gemeenlijk *däivelen* of liever *geesten* en *booze geesten*, gelijk het in die beteikenis en vertaling op ontelbare plaatsen in 't nieuwe Testament gevonden wordt.

Te voren was Paulus bestreden, als een Filozof, bespot als vromdeling; nu wordt hy beschuldigt als een oproerige, en viand der gottelooze ruste: waatomme zy hem namen, en brachten op de plaats genaamt *Αγοραγοῦς*.

Van deze overlevering, het grootste bewijs van den haat der Athenereu tegen Paulus en Jezus, dien hy verkondigde, spreekt de Evangelist aldus: *Ἐν τῷ ναμῷ, ἐν ᾧ ἔθεντο αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀγορὰν Ἰεραῦς*. Heten twijfel is hier dat dit brengen met geweldiger hand geschied zy, en hy gegrepen en vastgehouden van hun, die hem hielden voor een verkondiger van vreemde Godden, die hem op de plaats en in den naam van het *Αγοραγοῦς* gescept hebben, om van het verkondigen dezer vreemde Godden rekenschap te geven, voor een vergadering, dien het bezorgen van den Godsdienste aabevolen was.

Want zoo was het met het *Αγοραγοῦς* gelogen. Deze hooge raad der Athenereu, zoogenoemt van den heuvek van *Μῆρας*, de oude en gewoonlijke vergaderplaats, (want al ten tijde van Demosthenes vergaderde de Raad van en dan in de koninglijke galery, de regbank was

dien bewindhebber, die een jaarlijks gezag onder den naam van Koning voerde) was een zeer oude, ja onbekende instelling, en bestond uit een onzeker getal van Raadsheeren, dewijl het getal van ouds alle jaren met de afgaande Regeerders plagt vermeerderd te worden. Deze had het hoogste gerigt, niet alleen over burgerlijke, maar ook over kerkelijke verschillen; zoo en met dit beding evenwel, dat men, van het gene door de Areopagyten gewezen en uitgesproken was, zig altijd beroepen kon tot de wieschaar van het geheele Atheensche volk. Uit welken hoofde Georgius Pachymenius de uitlegger van den valschen Dionijs Areopagit ongelijk heeft te zeggen, dat Paulus van de Filozofen voor dezen raad gesleept zy, om dat van dezen rechtbank geen beroep viel. Allerlei misdrijf, doodslag, quetsuren, brandstichting, vergif, lagen, dievery, overloop tot de vyanden wierden hier bepleijt, en gestraft. Hier onderzocht men, door wat middel, en hoe ouden en jongen het leven doorbragten, en bezorgden men, dat zy door eene eerlijke beroeping aan de kost raakten, dewijl te Athene de ledigang, na het verhaal van Plutarchus, van ouds niet alleen voor het geregte beschuldigt, maar ook, zoo het schijnt, met ballingschap gestraft werd. Hier gaf men agt op het onderhoud van straten en gebouwen: hier bewaarde men de wetten en willekeuren des volks: hier bestierde men genoegzaam het gemeene best, en alle zaken van vrede en oorlog; en dat ons voornaamlijk in de verklaring dezer geschiednisse te passe komt, hier droeg men zorge

voor

voorden alouden Godsdiens, en inzettingen der vaders.

Daarom schroomde Plato, naar het getuigenis van Justinus Martyr, de verouderde gevoelens van de Goden tegen te spreken, en het zijne van eenen eenigen God, dat hy in Egypte geleerd had, voor te plantens. Hy schroomde Mozes te noemen, uit schrik voor deze Raadsvergadering, die zijnen meester Sokrates, om dat hy zig onderstaan had de veelheid der Goden rond uit tegen te spreken, en met het invoegren van eenen anderen, ter dood heeft gecondemneert.

Voor dezen aanzienlijken Raad moft Scipio verantwoording doen, waarom hy Pallas, Junipers dogter, de grootste afgodin van Athene voor geen God hielt, gelijk hy ten dien aanzien uit Athene wierd gebannen. Paulus dan ook verdragt van verandering in den Godsdiens en Godgeleertheit, word uit dezen zowet hoofde, en niet om andre redenen, als Christus Romus te onttegt wil, voor dezen hoogen Raad den Raad van het *Areopagus* gestelt, die, hoe wel vele veranderingen en verminderingen, zedert de eerste instelling, onderworpen geweest toen nog in zijn kragt was, en, zohet schijnt inde grootste eer, tot dat dien, naar alle waarschijnlijkheid, Vespasianus, eerste afgeschafft heeft.

Paulus word dan voor deze aanzienlijke en agtbare vergadering gebracht.

Wanneer dit geschied zy, en op wat tijd van den dag, verzwijgt den Evangelist. Anders staat het bekend, dat van Iouds deze Raad plag

te vergaderen de drie leste dagen van iedere maand, hoewel naderhand de vergaderingen dagelijks waren, zelfs op alle Feestdagen, in grooten overvloed te Athene gevierd. De byzondere tijd van die vergadering staat ook bekend, dat des nagts geweest zy, op dat zy beyde partyen niet kunnende aanschouwen, op de zaken, die voorgebragt werden, niet op de byzondere personen mogten letten. Of nu Baahus ook by nacht op den heuvel van Mars gebragt zy, op dat hy, nog het aangezigt nog het getal zijner regteren kennende, zijn zaak mogt bepleiten, heeft de heilige Historischrijver niet aangeteikent. Het is zeker, dat er Paulus na toegebragt is, op dat hy volgens de Wet moogt argelaten worden, indien hy, zonder overtuigt te kunnen worden, zijn misdadard onkende.

Terwijl zy hem daar brengen, vragen zy; *hadden wy niet weten wat deze nieuwe leere zy, dan gy van sprekt? Want gy brengt enige nieuwe dingen voor onze ooren. Willy willen dan weten, wat dit dog zijn gylt.* Niet alleen spotswijze, en volgens hunne gewoonte, maar ook met ten bedreiging: als wilstende te kennen geven, dat zy wel raad zouden schaffen, en een middel uitvinden omme hem te dwingen tot opening van deze nieuwe en ongehoorde leere, zoo strijdig met de gevoelens van de Goden en den Godsdienst, dieby hem in zwangging.

Ook was elk een te Athenen even nieuwsgierig. Zy bekeeden *hunnen ahd*; zegt Lukas, *niet anders, dan om wat nieuws te zeggen en hooren.* Dus is 't wel te denken, dat zy den

Apostel, beschuldigt voor een verkwijder van vreemde goden, met hangen yver zullen on- dervraagd hebben.

Hier op volgt nu de reden van den kruist gezant, dewelke staande in het midden van de plaats genaamt Arcopagus zeide; gy mannen van Athenen, ik bemerkte dat gy alleszins als Godsdien- sfiger zijt: want de Stad doorgaande, en aan- schouwende uwe heiligdommen, hebbe ik ook eenen Alsaar gevonden, op welken een opschrift stond, DEN ONBEKENDEN GOD. Dezen dan dien gy niet kennende diens, verkondige ik u lie- den, enz.

Veel valt'er te zeggen van de Godsdienstig- heid der Atheniërs, veel van hunne altaren, beelden en heiligdommen. Dog ik zal den Lezer bevelen dat hy den heere Moonen daar over hoore prediken, tot het einde der woorden, die ons dit Evangelist verhaalt van Paulus gespro- ken te zijn. Het Slos van des Apostels zeggen was, dat God tenen dag gesteld heeft, op welken by den aardbodem rechtevaardig zal oordelen door eenen Man, dien hy daar toe geroofd heeft: verzekering daar van doende aan allen, dewyl hy hem uit den dooden heeft opgewekt.

Was te jammeren, dat de meeste Athei- ners weinig vrugt van deze Predikatië hadden. Want als zy nu de opstanding der dooden hoorden, spotteden sommigs daar mede: en sommige zeiden Wy zullen u wederom hier van hooren. En al- zoo is Paulus uit het midden van hen wechge- gaan.

Echter ontbraken d'er geene, die by voor- val van des Apostels predikinge gezaligt wier- den

den. God leed niet dat deze bedieninge t'Athenen vruchteloos was.

Sommige mannen hangen hem aan, en gelooven in hem; en maken aldus waar, dat het Evangelij, onder de heidenen gepredikt, niet ledig tot God wederkeert. Deze heilzaamste vrucht des bliiden boodschaps beschrijft de heilige Historienschrijver in het gemeen, en byzonder. *Τίνας δὲ ἀνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν.* &c. *Dog sommige mannen hingen hem aan, en geloofden: onder welken ook was Dionysius Ateopagita, en een vrouwe met name Damaris, en andere met dezelve.*

Hoe heerlijk een zake is het, bekend te staan in de Kerke, en zoo, dat onze gedachtenisse in zegening is!

Dit gebeurt Dionys, dit gebeurt Damaris, en dit gebeurt beiden, door, en om het geloove. Het geloove maaktze alleen befaamt onder de geloovigen, en daar zy anders als vergeren zonden geleefd hebben, en zonder overblijfselen gestorven zijn; maakt hun dit geloove edel en vermaard, en, als of het niet genoeg ware, dat hunne namen geschreven zijn in het boek des levens, worden die daar ook te boek gezet in Gods getuigenissen. Dionysius en Damaris krijgen nu beide eenen naam, en beiden is een heerlijk pronkbeeld opgerecht, dat de tijd en het knagen van de tijd en het verloop van hondert eeuwen zal verduren, ja de eeuwigheid zelve uitarten. Op dit geloove mag Dionysius, mag Damaris meer roemen, dan Hiël, die, op het herbouwen van Jericho, tegen Josuaas vloek

ook

ook eenen naam in de Schriften verkregen heeft, maar met een brandmerk; of Jeroboam, de zoon van Nebath, op het stichten van eenen nieuwen tempel, en kalveren, tegen Gods gebod in Dan, en Bethel, even op dezelve wijze, als Hiel, in de Schrift vermaard en doorluchtig.

Dionysius leeft niet alleen, nog Damaris in de Christenkerk, tot op deze en later dagen door het geloove, maar met hun een gantsche wolke van getuigen, alleen door dit middel kenbaar en vermaard geworden. Weinig is het, dat de Zaligmaker zegt van die godvrugtige vrouw, die uit een alabastre fles met kostelijken Nardus hem zalfde, *voorwaar zegge ik u, alwaar dit Evangelium gepredikt zal worden in de geheele wereld, zal ook tot hare gedagtenis gesproken worden van het gene zy gedaan heeft*; maar ontelbare andere leven en worden nog geprezen, *καλῶνται*, na dat zy gestorven zijn, door het geloove, om te doen blyken, dat het Abel niet alleen is. En, wat maakt dog Simeon en Anna, Josef en Maria, Zacharias en Elifabet vermaard in de kerk, meer dan alle de anderen, die tijdgenooten van Immanuëls geboorte geweest zijn, dan dat zy boven alle anderen yverig waren in de verwagting van Israëls vertroosting, en de verlossing van Jerusaleem. En dit is de oorzaak, dat Petrus en zijne getrouwe mede-Apostelen, alle veragte Galileers, onbeloond by hun eigen landaart, nu nog genoemd worden by namen in Gods boek, en dat huane gedagtenis altijd tot zegening is in Gods kerk. De naam van den Hoofdman Kornelius zoude met zijn leven uitgegaan

gegaan zijn, en de Stadhoudet Sergius Paulus hoewel anders een verstandig man; in eene eeuwige vergetelheid gebleven, en Lydia, de purperverkoopster, alzo weinig nu bekend geworden, als het purper van dien tijds, waar in zy handelde, ten ware zy alle geloovigen waren geweest.

Maar wie is deze *Dionysius*; zoo aanzienlijk onder de mannen, dat hy boven en voor andere genoemd werde? Lukas noemt hem *Dionysius Areopagita*, als ofmen in duitfch overzette, *Dionysius, een Raadsheer in den raad van Areopagus*. Het ware te wenschen geweest, dat dit van ouds geschied was. Verscheide rastelijke dwalingen in de Kerk, aangaande dezen man, zoude men zijn voorgekomen. Nu maakt men hem, die een Regter geweest is in dien ontzachelijken Raad, het deftigste en regtvaardigste regthof by Grieken en Latijnen geheeten, buiten reden, tot een Filozooft en starrekundigen, die niet alleen in Egipte de duisternis, die Judaea ten tijde van des Heilands dood overquam, zonde gezien hebben, maar ook daar uit voorzegt, dat de ONBEKENDE GOD inlijden was, naar Suidas verhaal. Ja men doet hem, (als of hy met Paulus in den derden Hemel ware opgetrokken geweest, die nochtans daar onuitsprekelijke woorden gehooft heeft, die een mensch niet geoorloft is uit te spreken) eene beschrijving maken van een hemelsch hof, en het onderscheid tusschen de *troonen* en *heerschappyen*, en *overheden* en *magten*, die in de hemelen zijn; op een stip bepalen. Maar ten eenen male buiten reden, denzelf al voor lang ont-

ontdekt is, dat de boeken, die op den naam van *Dionysius Areopagij* uitgegaan zijn, in de latere eeuwen geschreven zijn. Onzeker is het ook, of hy de eerste opziender van Athene geweest zy (gelijk uit eenen *Dionysius*, opziender van Korinthen, *Eusebjes*, en nevens hem *Suidas* aanteekeut) of van Korinthen, als uit Beda de Latijnsche Glossen, die door onvoorzigtigheid twee *Dionysiusen* tot eenen maakt. Immers is hy niet geweest, hoewel het zommige onwetende Rómsgezinden voorgeven, een Bisschop van Parijs, en daar met den lauwerkroon van het martelaarschap verciert, gelijk nog de *Abdy*, en de aanzienlijke begraafplaats der Koningen van hem den naam zoude hebben. Want daar deze *Dionysius Areopagij*, onder Keizer Trajanus gestorven zoude zijn in eenen hoogen ouderdom, omtrent dien tijd, als ook *Ignatius* de Martelkroon verkreeg, of nog eer, onder *Domitianus*, en alreede bejaard, toen hy tot het Kristendom bekeert werd, om dat in den Raad van het *Areopagus* geen leden werden aangenomen, dan van een matigen ouderdom, heeft het vervolgen der Kerke in Frankrijk aan deze zijde der Alpen allereerst aanvang genomen, onder Keizer *Aurelius Antoninus*, die omtrent het hondert-zestigste jaar naar Christus geboorte, LX. jaren na Trajanus, en LXXX. na *Domitianus* zijne regering begonnen heeft.

Maar laat ons niet te lang prediken. Mijn zandlooper staat reeds stil.

DERDE HOOFDDEEL.

*Traſſatus de vera CHRISTI Deitate ad-
versus Arii & Socini Hareses. Authore Da-
nielle Whitby S. S. T. D. Ecclesie Casbedra-
llis Sarum Praecatore.*

Dat is:

*Verhandeling van de ware Godheid van Chri-
stus, tegen de Ketterijen van Arius en So-
cinius, door Daniel Whitby, Doctor der H.
Godgeleerdheid, en voorzanger der Hoofd-
kerke te Salisbury. te Oxford, ter Druk-
kerij van L. Lichfield, voor Joh. Howel
Boekverkooper 1691 in 4. 18 bladen.*

Ons is dit boek niet eer als nu overgezonden.

De dwalingen der Arianen, en Socijnsgezinde worden van velen verfoeit met recht, van zeer velen t'onrecht.

Met recht worden de stellingen der Socinianen wedersproken van zulke, die dezelve verstaan, voor de vuist opvatten, de schriften, waar in ze begrepen zijn, zelf doorsnuffelen, en bybrengen, en eindelijk met Bibeltaal en gezonde reden kunnen bewijzen, dat ze valsch zijn.

'Onrecht word tegen hen geschreeft van zulke, die niets anders als den naam van Socijn kennen, en hem een ketter noemen, om dat ze 't van anderen gehoord hebben, zonder zijn schriften te verstaan.

Al wie Socijns gevoelen wegens de Godheid van Christus t'eenemaal verworpt, en geloof, dat niemand zijner aanhangelingen 't zelve met de Schriftuur kan verdedigen (ten zy hy die met vergezochte uitleggingen op zijn leeft rekt) zal bevinden dat geen Schrijvers hem krachtigér wederleggen, als zulke, die voor het meeren-deel den trant van den Schrijver dezes boeks volgen; dat is, die de Ppolsche Broeders (zoo als men die noemt) en andere Sociniaansche Schrijvers met tweederley geweer te keer gaan: te weten met de schriften des Nieuwen Testaments, en met de eigene woorden der Socijnsgezinden zelve.

Die de Schriftuur wil in eere houden, moet dezelve met Schriftuur verklaren: wie daar buiten wil streven, gemaakt zoo verre, als de zeebvaarders, dewelke

** Het munten op Japan.*
En drijven duizend mijlen daar in Afstand.

Om dat terzake te Rome de Heer Windey begint Christus Godheid te bewijzen in zijn aanroepinge. Ik wil zeggen van de Goddelijke eere, die Christus bewezen word en moet bewezen worden.

II. Deel.

7. *Fluigens in zijn Oogentroof.*

De gene, dien de Christenen hebben aangeroepen, en moeten aanroepen, is de ware God.

Alle Christenen hebben Christus aangeroepen, en moeten hem aanroepen.

Zoo is dan Christus de ware God.

Roepen wy hem aan, zoo moeten wy vastelijk vertrouwen, dat Hy alles, wat wy van Hem bidden, ons kan te wege brengen.

We onderstellen daar by, dat de gene, dien wy met een zuiver gemoed aanroepen, een kenner der harten is.

Desgelijks, dat Hy, dien de Christenen over al moeten aanroepen, ook over al tegenwoordig is.

Wat dog konnen de Socinianen hier tegen zeggen?

Is'er zoo verre van daan, dat zy dit ontkennen, dat de geleerdste onder hen't vorengezeide uitdrukkelijk bevestigen.

Volkelius zegt in zijn boek van den wahren Godsdienst, dat Christus *in se* zoo groot is, dat Hy onze gebeden kan verstaan, zijn macht, dat Hy't gene wy eischen ons kan beschikken, zijn goedheid, dat Hy ook wil: *Dewyl hy harten en nieren doorzoekt, en niet alleen alle onze daden, maar ook alle onze gedachten ziet, en daarenboven met alle magt in Hemel en op Aarde bejaagt is.*

Zy erkennen, dat de Schepper Hem zyn macht

(* Lib. 5. c. 29.

† Crell. in Rom. 1. 15. Catech. Racov. c. 1. Sect. 4.

macht, en de eer, die zulk een magt toekomt, medegedeelt heeft. Dat Hy in heerschappy en oppermagt over alles Godt gelijk is geworden. Dat de Vader aan Christus zijn magt, en zijn Goddelijke wijsheid deelachtig heeft gemaakt. Dat Hy [Vader.] in Goddelijke magt, kraegt, en wijsheid Christus hem zelven gelijk heeft gemaakt, en 's geheele werk onzer zaligheid in zijne handen gesteld heeft. Dat Christus derhalven gelijkelijk moet gekere, en aanbeden worden.

Is 't niet verwonderlijk, dat die menschen, daar ze zulke en zeer vele andere diergelijke, of nog grooter belijdenissen doen (gelijk in hunne schriften overvloediglijk voorkomen) echer niet kongen toestaan dat Christus den Vader ook gelijk is in wezenlijkheid? War dan?

Zy meinen, zoo verre als de Goddelijke magt, van God aan een schepsel toegestaan, zig uitbreid, zoo verre strekt de eere van aanbiddingge zig ook uit.

Jonas Slichtingius komt zoo verre, dat hy zegt: * Indien God aan een mensche gaest die Goddelijkheid, dat hem godsdienstige eere mag bezeten werden; zoo is die mensch, een opzigt van de Goddelijke en Godsdiensfige eerbewyzinge, niet verscheiden, of een ander van God zelve, maar hy moet voor een an dezelve met God gehouden werden.

Hier op vraagt de Heer Whitby, of zulk een mensch waarlijk of valschehijk voor zoodanig een moet gehouden worden?

Indien waarlijk, zoo kan een mensch waarlijk

* In Rom. I. v. 25;

lijk God zijn , en gevolgelijk Christus ook ; tegen de stellingen der Socinianen. Indien valschijk , zoo moet de grondvest van den geheelen dienst , aan Christus bewezen , een leugen , en een doling zijn , en de waare innerlijke eerbewijzinge kan van de valsche niet onderscheiden worden.

De dienst en eerbewijzing , die aan den God Israëls alleen , als den waarachtigen en enigén God , moeten be wezen worden , konnen niet met recht aan een schepsel worden gegeven , maar de Godsdienst , en waarlijk Goddelijke eerbewijzinge moeten aan den God Israëls alleen worden gegeven ; want de God Israëls eigent zig die alleen toe , zeggende ; *gy zult den Heere uwen God alleen aanbidden , en hem alleen dienen.*

Wil Socijn , en na hem Volkelius met de zijne daar tegen zeggen ; dat het gebod van God alleen aan se bidden tot de tijden van 't Oude Testament behoort , zoo weder spreken zy hun zelve. Want de meeste van hen houden staande , dat die gene , die d'Aartsvaderen en Mozes verscheen , en de Wet verkondigde , eigentlijk een Engel is geweest. Nu weten we immers dat hy den naam van *Jehovah* heeft gevoert , en sig heeft laten *aanbidden* , 't welk gesteld zijnde , volgt noodzakelijk , dat zelf in de tijden van 't Oude Testament die eenige God , die met de Goddelijke wezentlijkheid begaafd is , niet alleen moest aanbeden worden.

Dat het aanbidden van God alleen maar behoorde tot de tijden van 't Oude Testament blijkt voorts niet waar te zijn , maar wel dat het

het in 't Nieuwe Testament ook hand greep, uit het voorbeeld van Petrus, die niet wetet, dat de Hopman Kornelius hem aanbad *godewijl hy een mensch, en geen God was.*

In 't boek der Openbaringe bevestigt het ook den Engel, die de groote eerbewijzinge van Joannes verwerpt; en hem aanwijft God zelve aan te bidden.

En geen wonder voorwaar: want zoo d'er in 't Oude Testament eenige zedelijke geboden zijn, die tot de tijden van 't Evangelij behooren, zekerlijk behoort daar toe het gebod van den Godsdienst, en d'eere, die men Gods alteen schuldig is.

De Baron Wolzoge staat wel toe, ** dat Christus toekomt de eere en aanbiddinge, met welke de Vader word aangebeden, maar hy voegt'er ook by, dat'er geen onderscheid sussen 't aanbidden van Christus en van God is, als dat de aanbiddinge van God tot niemand anders strekt, maar in Hem, als in het uiterste einde beruht: en dat de eere en aanbiddinge van Christus strekt tot glorie van God den Vader.*

Ey lieve dog. Wat 's dat anders gezegt: *als dat God zijn eere aan een ander geeft?*

Socijn zal hier tegen dwarsdrijven: *Christus is geen ander, om dat hy van God afhangt, en onderfeld is.*

Maar wie hoorde ooit iets dwazers? **Hoe?**

De eere, die de Pausgezinden aan de Engelen geven, word die aan geen ander gege-

* In Matth. 4. 10.

ven te zien dat ze Gods dienaars en boden zijn? Indien Christus zijn eer gegeven had aan d'Apostelen, het Euangely verkondigende, zoude hy zijn eer aan geen ander gegeven hebben? 't Is geen wederlegging waard.

Zegt eens, Socinianiën, dewelke tot den grondslag van Christus aanbiddinge stelt, dat *Hy met Goddelijke magt, kragt, en wijsheid is begaafd*, hoe kan een schepsel met Goddelijke magt en wetenschap begaafd zijn, ten zy hy van een Goddelijk wezen is? dat is, van dat wezen, door 't welke God God is, en dat geen schepsel kan hebben, ten zy het ook God is? Want gelijk hy met geen verstand enes Engels kan begaafd zijn, die geen Engel is, en niet geen menschelijke reden, of wil, die geen mensch is, alzo kan niemand met een Goddelijke magt en Goddelijke wijsheid begaafd zijn, die geen God is.

Dewijl de Goddelijke deugden God eigen, en van het Goddelijke wezen niet * zakelijk onderscheiden nochte afscheidelijk zijn; en dewijl de Goddelijke macht of Goddelijke wijsheid niet meer van Gode kan afzijn, als de Goddelijke wezenheid; zoo kan de gemeenschap der Goddelijke deugden zonder de gemeenschap der Goddelijke wezenheid niet ongevaard gaan.

Dusdaniger wijze de tegenwerpingen der Arianen, of Socijns-gezinden opgelost zijnde, brengt de Heer Whitby nog deze drie sluitredenen by.

Die gene dan, die godsdienstiglijk moet aanbidden

* *Realiter.*

beden worden, en met God den Vader, den God Israëls, gelijke eere moet bewezen worden; die is dezelve God in wezentheid met God den Vader, of den God Israëls.

Christus moet godsdienstiglijk aanbeden, en met God den Vader, den God Israëls gelijke eere bewezen worden,

Zoo is hy dan dezelve God in wezentheid met God den Vader, of den God Israëls.

II. Die gene, aan wien de Vader zijne glorie heeft gegeven, is dezelve God in wezentheid met den Vader.

De Vader heeft aan Christus zijne glorie gegeven,

Zoo is dan Christus dezelve God in wezentheid met den Vader.

III. Die gene, die de harten van alle menschen kent, is in wezentheid dezelve God met God den Vader, of den God Israëls.

Christus kent de harten van alle menschen.

Zoo is dan Christus dezelve God in wezentheid met God den Vader, of den God Israëls.

'K zal velerley andere bewijzen en dringredenen voorbygaan (want hoe zoude ik alles konnen aanroeren?) maar alleenlijk voorhouden het verdichtsel der Socinianen, waar mede zy willen goedmaken hunne stellingen; dat Christus niet eerder in wezen is geweest, voor dat hy van Maria ontvangen wierd; om aldus de zwa- righeden, die hen gemeenlijk uit het eerste vaars van Joannes Euangely voorgeworpen worden, te ontgaan.

Zy zeggen dan, dat zy gelooven, dat Christus,

flus, op dat hy zijn Profetisch ampt te beter zoude waarnemen, lichamenlijk in den Hemel opgevoerd is, omme aldaar goddelijk onderricht zijnde te verstaan, wat hy van Gods wegen op de wereld zoude verkondigen.

Deze opneminge in den Hemel meinen zy dat op het dertigste jaar van Christus ouderdom is geschied, als wanneer hy zijn Profetisch ampt aanvaarde, en op welken tijd het een plechtelijk gebruik onder de Joden was het Priesterampt te bedienen.

Maar waar halen zy deze fabel van daan? Waar hebben zy die Historie gelezen?

Zouden de Euangelisten zoo groot een geschiedenisse niet verteld hebben, indien ze gebeurd was?

't Vasten van Christus, zijn woestijnstrijd der verzoeking, omtrent denzelve tijd geschied, zijn doop, als een inwijdinge tot het nederdalen van den Heiligen Geest in lichamenlijke gedaante, als een Duive, word onderscheidentlijk vertelt, maar waar leeft men van deze opgeraapte eerste hemelvaart? Sommige der Socinianen willen, dat ze zoude voorgevallen zijn, als de Zaligmaker in de woestijne by de beesten was, en van de Engelen gediend wierd. Maar wat waarschijnlijkheid is daar van? We lezen, dat hy veertig dagen en veertig nagten in de woestijne was, niet onderrussen in den hemel.

Daar Christus geboorte, besnijdenisse, aanbiddinge der Wijzen, reize na Egypten, samenspraak met de Samaritaanische vrouwe, en verscheide

Maart en April 1893. 203

scheide voorvallen van minder gewigt: zoo klaarlijk aangereikend zijn, zoude deze zoo gewigtige onderhandeling met God in den hemel, en de reize derwaarts met geen historisch letterkeel gemeld werden? te meer, doordien hier niet klaarlijker zoude blijken dat Christus geen Gods, maar een getrouwe en wel onderwezene verklaarder van Gods wille was, gelijk zy Socianen willen.

En eindelijk, daar de verheerlijkinge van Christus op eenen hoogen berg (hoewel maar gezien van drie Apostelen als in een verrukking van zinnen) zijn opstanding, en hemelvaart, door getuigenisse van Christenen bevestigd, niet alleen in de Euangelische historien verhaalt staan, maar van d'Apostelen worden bygebracht, als de stutten en grondvesten des Christelijken geloofs; zonder twijfel zoude het getuigenisse van zijn opklimminge ten hemel, en het byzonder aannemen van Gods last aldaar nog kragtiger zijne leere bevestigd hebben.

Wy zijn aanschouwers geweest van zijn majesteit (dat is, van Christus majesteit op den berg Thabor) zegt Petrus 2. Petr. 1. 16, 17, 18. en wy hebben de stemme gehoort, als zy van den hemel gebracht is geweest, te weten die pas te voren vermeld was, Deze is mijn geliefde Zone, in welken ik mijn welbehagen hebbe.

Paulus bevestigd Zijn opstanding met bygebrachte getuigen, en Lukas de waarheid der hemelvaart; dog waarom wederleggen zy de lasteraars des Euangeliums niet, met hen voor te houden, dat Christus, ten hemel ingevoert, aldaar met God hadde omgegaan, en zijne leere ontfan-

204 *Bockzaal van Europe,*
ontfangen, om die op d'aarde te predi-
ken?

1. Waarom zwijgen d'Apostelen, en Euange-
listen van deze verborgentheid, die de Socinia-
nen alleen weten? of hoe willen zy dit bewij-
zen? laat ons dat bezien.

- De Zaligmaker zegt Joan. 3, v. 13. *Niemand
is opgevaren in den Hemel, dan die uit den He-
mel nedergekomen is, de Zone des menschen, die
in den Hemel is.* Zoo was dan, zeggen ze,
Christus daar eerst na toe gevaren.

Maar wie ziet niet, dat de Zone des men-
schen, die hier gezegd word, na den Hemel
opgevaren, en uit den Hemel nedergekomen
te zijn, ook gezegd word in den Hemel te
zijn; en zulk dat Hy hier van hem zelve
spreekt, niet als mensch, maar als zijnde het
Woord Gods met den Vader eenswezende,
die in den schoot des Vaders is, Johan. 1. v. 18.
Zoo is *de Heere der heerlijkheid gekruist,* 1. Ko-
rinth. 2. v. 8. maar niet als Heere der heerlijk-
heid. Zoo heeft *God de gemeente verkregen door
zijn bloed.* Hand. 20. v. 28. maar niet als God.

Omme niet alles by te brengen, wat uit de
Euangelisten en Apostelen te halen is, tot be-
wijs, dat Christus niet als na zijn lijdinge van
den kruisdood plaatselijk en lichamelijk ten he-
mel opgeklimmen is, zoo zullen we de So-
cijns-gezinde alleenlijk overtuigen met de woor-
den van hunnen geloofsgenoot, den voornoem-
den Baron Wolzogen, zeggende over deze
plaats, *dat het opklimmen ten hemel aldaar betee-
kent, de hemelsche verborgentheden en gheei-
menissen onderzoeken, en kennen, volgens A-*

gurs

Maart en April 1693.

Dit

gurs woorden, Spr. 30. v. 3. Wie is ten hemel opgeklimmen; en neder gedaalt? dat is, wie kan ten hemel opklimmen; op dat hy aldaar leere de Goddelijke wijsheid; en daar na wederom neder dalen; op dat hy de menschen daar van onderwijze; enz. . . .

Zoo dat de zin van dit vaars is, niemand weet of verstaat de Hemelsche dingen, behalven hy, wien God den menschen tot een leeraar en meester gegeven, en daarom met de volmaaktste kennisse der hemelsche dingen vervult heeft.

Wijders halen zy het uit deze woorden van Christus Joh. 6. v. 61, 62. Hoe? ergert ul. dit? Indien gy dan den Zone des menschen zaagt opvaren, daar hy te voren was?

Waar uit zy dan besluiten; dat de menschie Christus eerst in den Hemel geweest is. Dog hoe kunnen zy dit staande houden tegen zulke, die Christus voor het Woord, dat gezegt word by God; en God zelve geweest te zijn, aanbidden? dewijle Hy eerst in den Hemel by God was; kan Hy immers zeer nadrukkelijk gezegt worden op te klimmen; daar Hy eerst was.

En wat noodzakelijkheid was 'er dog van deze voorgewende opklimminge ten Hemel? Konde de Vader zijnen Zone niet zoo wel op d'aarde als in den Hemel zijnen wille openbaren? zegt men, Hy heeft dat niet willen doen; het tegendeel blijkt. Want Christus is met den H. Geest gezalfd en vervuld geweest niet in den Hemel, maar op d'aarde: en uit kracht van dien Geest heeft hy op aarde zijn geheele Profetisch ampt uitgevoert.

Als

Als men den Socinianen tegenwerpt, dat Christus zoo duidelijk by Paulus gezegt word te hebben geschapen alle dingen, die in de Hemelen, en die op de aarde zijn, die zienlijk, en die onzienlijk zijn, het zy troonen, het zy heerschappyen, het zy Overheden, het zy Machten. Alle dingen zijn door Hem en tot Hem geschapen. En Hy is voor alle dingen, en alle dingen bestaan se samen door Hem. Koloss. 1. 16, 17. Zoo antwoorden zy hier op, dat deze plaats van de nieuwe scheppinge, of hervorminge der zeden moet verstaan worden, en dat alhier aan Christus het begin van den nieuwen Euangelischen staat is toegelchreven.

Voor eerst nemen wy aan, dat zy erkennen, dat deze plaats van Christus te verstaan is; namentlijk van Hem, in wien wy hebben verlossinge door zijn bloed. v. 14. en dewelke is het beeld van den onzienelijken God, en d'eerstgeborene van alle scepself. v. 15.

Maar dat de Apostel hier niet van eenige nieuwe scheppinge des werlds door 't Euangelij, maar van d'eerste ware scheppinge spreekt, is zonneklaar, en is, voor Socijn, van niemand in twijfel getrokken.

Hy verstaat, zegt Krellius, door zienelijke, aardfche dingen. Ja maar, antwoord de Heer Whitby, hy verstaat 'er door de zienelijke deelen des werlds, niet het verborgene, of den inwendigen mensch, dien eigentlich zulk een hervorminge of vernieuwinge past, als de Socinianen met groote ongerijmtheid hier uit pogen te vissen en in welken zin het zienelijke nooit in de H. Schriften gevonden word.

d'Apo-

d' Apostel spreekt van de scheppinge van alles, dat in den hemel en op aarde is. Zoodanig een scheppinge word in de Schrift niemand toegeschreven; dan die ook den Hemel en d'aarde gebouwt heeft. Wie zondaen, buiten de Socinianen, hebben konnt raden, dat men het woord *scheppel*, enkel gesteld, moest nemen voor een nieuw scheppel, *scheppen* voor hiescheppen, of hervormen; en dan nog het nieuwe scheppel niet nemen, zoo als 't deurgaans in den Bibel genomen word; maar in een ongehoorden zin voor 't zelve scheppel; 't welk niets verandert zijnde alleenlijk erkent den Heere, dien het te voren niet gekent heeft.

Wie ziet niet, datze hier te kort schieten? of waer zullenze bekanden met de andere woorden, dat alle dingen doorn hem te zamen bestaan?

De vorensbygebragte Volkehuis zegt; *Christus exercet imperium in omnia, quae amplissimo non solum terreae, sed etiam caelae ambitu continentur.* Dat is, Christus voert bethschapp over alles; niet alleenlijk dat in den zeer ruimen omkring der aarde, maar ook des Hemels begrepen word. 't Is wel, die dat doet, is God.

Maar daar zijn ontalliche dringredenen meer uit de Schriften des Nieuwen Testaments te halen, tegen welken Socijns navolgers vergeefs spartelen voeten. My lust die niet by een te zamelen, omdat van een klein boek geen al te grooten uittreksel te schrijven. De veelvuldige bewijzen, die de Heer Whitby uit de Oudvaders bybrengt, hebba ik met opzet overgelagen, omdat derzelver zegen niet alleen by de Socinianen, maar ook by vele andere buiten hen voor geen Orakels deurgaan.

Ik zal eindigen met zekere woorden van Socijn zelve, en een korte aanmerkinge daar over.

Voor af evenwel zal men hem tegen voeren; als Paulus Koloff. 2. v. 9. getuigt, *dat alle de volheid der Godheid in Hem lichamenlijk woont*, heeft hy dan geen Goddelijke wezentheid? wat kan hem tot de Godheid ontbreken, die de geheele volheid der Godheid heeft?

Nu zeggen de Sociniani dikwils en duidelyk, dat Christus is een ware God, de God der Christenen, de God, gezegend in der eeuwigheid?

Hooft Socijn's eigene woorden. *Falsissimum est, nos palam affirmare Christum non esse verum Deum; imo contrarium publice profitemur, & in nostris, tum Latina, tum Polonica lingua non paucis editis scriptis; Christum verum Deum esse affirmamus. & rursus, quasi vero nos negemus Jesum Christum, quamvis sis homo, tamen esse Deum; & equalem Deo, vel proprium & naturalem Dei filium esse non agnoscimus, & Patri suo aequalem. &c.*

Hy zegt dan. *Zeer valsch is's, dat wy openlyk staande houden, dat Christus geen ware God is. Wy belijden openbaarlyk het tegendeel; en wy bevestigen in niet weinige onze uitgegevene Schriften, zoo in de Latijnsche als Poolsche tale, dat Christus een ware God is. En verders. Als of wy toebeneden, dat Jesus Christus; hoewel hy mensch zy, nogtans God is, en Gode gelijk; of niet erkenden, dat hy de eigene en natuurlyjke Zone Gods, en zijnen Vader gelijk is. enz.*

Zoude men niet zeggen, dat de gene die zoo spreken Christus zijne volkomene eere gaven, in dien

* By Whittby aangehaalt pag. 78.

dien zy hem daer by de Goddelijke zelfftandigheid tofchreven? Ja maar, Arius beleed ook wel, dat Christus God was, dog looffelijk, en alleen *omwouwen*, dat is, met eenen gemeenen naam, of van naams wegen: Waaromme Ambrosius hem tegenvoert; *Ita dicit Deum, ut Deum verum, ut plenitudinem ei paternae divinitatis assignes.*

Noemt hem zoo God, als den waren God, zals dat gy hem de volheid van des Vaders Goddelijkheid toeschrijft,

My dunkt, dat het tijd word hier af te fchenden, dewijl des drukkers jongen my een Engels boek komt brengen, welkers titel my doet zien, dat ik nog meer van geestelijke zaken moet fpreken. Zie daar volgt het.

VIERDE HOOFDEEL.

An enquiry into four remarkable texts of the New Testament, which contain some difficulty in them: with a probable resolution of them, by John Edward B. D. sometime fellow of St. Johns college in Cambridge.

Dat is

Een onderzoek over vier aanmetkenswaardige
texten van 't Nieuwe Testament, de-
welke in zig behelzen zekere zwarighe-
den:

den : met een bewijsselijke oplossing
 der zelve door Jan Edwards Baccalaurus,
 voorbenen lid van Sint Jans vergadering
 te Kambrids, Te Kambrids by J. Hayes
 voor W. Graves 1692. in 8. 19¹. bla-
 den.

DE voorgaande twistreden tegen de Soci-
 nianen heeft mijne smzak in Godgeleerde
 stoffe zoo niet voldaan , of my lust'er bet af ;
 hoewel ik geen groot uittreksel van dit Engelsch
 boek zal schrijven. 'K moet echter zeggen ,
 dat de vier onderscheidene texten , die de heer
 Edwards verhandelt , den Godgeleerden veel
 papiers hebben doen bekladden , met de zelve
 uit te leggen. Verscheide , en onder die van
 zonderlinge kennisse , hebben d'er niets van we-
 ten te maken.

D'eerste is uit het Evangely van Mattheus 2.
 v. 23. *He shall be called a Nazarene* : in onze
 tale luidende *Hy zal Nazareneus gebeten wor-*
den.

De tweede is uit d'eerste brief van den A-
 postel Paulus aan de Korintheren II. v. 14.
Doth not even Nature it self teach you , that if
a man have long hair , is is a shame unto him ?
 na onze Overzettinge , *Leert u ook de nature zel-*
ve niet , dat zoo een man lang hair draagt , bet
hem een oncere is ?

De derde uit den zelve Apostelbrief 15. 29.
Else what shall they do who are baptized for the
dead , if the dead rise not at all ? Why are they
baptized for the dead ? Dat 's te zeggen :
 An-

Anders wás zullen zy doen, die voor de doode ge-
doopt worden, in dien de doode ganschelijk niet op-
gewekt worden? waarom worden zy voor de doode
gedoopt?

En de laatste is genomen uit den eersten brief
des Apostels Petrus 3. v. 19. en 20. *By which
also he went and preached unto the spirits in pri-
son, which sometime were disobedient.* Beduidende
in goed Nederduits, *In den welken by ook benen
gegaan zijnde den geesten die in de gevangnisse zyn
gepredikt geweest, die zetside ongehoorzaam wa-
ren.*

Die geen vrcemdeling in 't Nieuwe Testa-
ment is, weet zeer wel, hoe velerley de giff-
singen der uitleggers over elk der voorbeschrevene
schriftuurplaatfen zijn, hoewel d'eenen nog klaar-
der dan d'ander is.

Onze schrijver zegt in zijne voortreden met
regt *That there are obscurities and difficulties in
boly writ, is acknowledged by all persons that are
conversant in this sacred volume.* Hy wil zeggen,
dat alle den genen, die in de heilige bladen ver-
keert hebben, bekend is, dat er duisterheden en
moevelijkheden in zijn.

Chrystomus in zijn redenvoeringen over den
eersten brief aan de Korinthers, geeft'er deze
reden van, *Δια τὸτο ἄτε σααφὴ πάντα εἰσι, ἵνα
μὴ παύσηται, ἕτε σααφὴ ἵνα μὴ ἀπογνῶσθ.*
Darom zegt hy, is in de heilige schrift alles niet
klaar, op dat men niet vadzij werde, nogte ook alles
duister, op dat men niet hopeloos werde.

Over d'eerste text, *Hy zal Nazaremus gebeten
worden,* is de vraag, eerstelijck waar, en by
welke van Christus is geprofeteerd (want Mat-
II. Deel. Q theus

theus voegt'er by, *dat het van de Profeten gezegt is*) dat hy een Nazarener, dat is, een man van Nazareth, zoude genaamt werden: en ten tweede, of Hy ook in der daad zoo genoemt is geweest?

De Heer Edwards (om kortelijk het te zeggen waar 't leit) oordeelt, dat Mattheus zulk een profetie by overlevering heeft gehad, te weten een Profetie, den Joden bekend, en in uitdrukkelijke lettergrepen bestaande, Hy [*de Zaligmaker*] zal *geheten worden Nazarener*: van hoedanige overleveringe meer bliken in des Nieuwen Testaments schriften zijn, gelijk als *Enochs Profetie* by den Apostel * Judas, en de namen van de Egiptische Tooveraars *Jannes*, en *Jambres* by † Paulus.

Dat 's daar van. De drie volgende texten van 't lang hair der mannen, van 't doopen voor de doode, en van 't prediken tot de geesten in de gevangnisse, worden yder van onzen Schrijver wijldooperiger als de eerste verhandelt.

Hy onderzoekt wegens het *lang hair* den regten grond der woorden, gewoontens, wet der nature, 't onderscheid der mannelijke en vrouwelijke sex, en 't gebruik der Joden, Egiptenaren, Arabieren, Grieken, en Romeinen.

Wat het *doopen voor de dooden* belangt, daar in haalt hy op de velerley gevoelens der Schrijveren over het rechte verstand van die plaats, en geeft achter alle dezelve zijne uitlegginge ten besten. Namentlijk (ik zal liever zijne eigene woorden stellen) *that to be baptized for the dead, is no other then to be baptized because of the dead, or for the sake of the dead*

* 14. † 2 Tim. 3. v. 8.

Maart en April 1693.

273

dead. i. e. of those holy Martyrs, who lay
down their lives for Christ, and his blessed
cause.

Beduidende,

Dat gedoopt te zijn voor de dooden, niets anders is, als gedoopt te zijn ter zake van de dooden, of voor de zake van de dooden. Dat is van die heilige Martelaars, die hunne lichamen hebben laten dooden voor Christus, en zijn gezegende zaak.

In zijn vierde en laatste onderneming wegens de Geesten in de gevangnisse, tot welke Christus heeft gepredikt, beziet hy; even als in den voorgaanden text, de verscheide uitleggingen van anderen, zoo Protestanten als Papisten. Zommige Schrijvers wilden door die gevangnisse den Hemel, andere de Höl verstaan; sommige wederom een plaats tusschen beide. Maar de Heer Edwards legt het dus uit, *Christ by its Spirit in his Apostles and Ministries preached the gospel to Sinners (and to whom else should he preach it?) to unconverted and ungenerate persons whether Jews or gentiles.*

Dat is:

Christus heeft met zijn geest in zijne Apostelen en dienaren het Evangelium gepredikt aan de Zondaars (want tot welken zoude hy 't anders preken?) aan de onbekeerde en onwedergeborene personen, 't zy Joden, 't zy Heidenen.

Daar hebt gy, Lezer, in 't gros de uitleggingen der vier zware texten gehoord. Hoe de Heer Edwards dezelve altezamen goed maakt; zal ik u laten onderzoeken. Wat de laatste (een

Q. 2

van

214. Boekzaal van Europe,
van de moeilijkste) aangaat, Hy zelve zegt
diaz van,

*This is the plain sense of this text, which hath
been so differently handled by Protestants and Pa-
pists.*

Te kennen gevende, Dat dat is de klare zin
van dien text, welke zoo verscheidenlijk by Pro-
testanten en Papisten is verhandelt.

VIJFDE HOOFDDEEL.

*Histoire des Empereurs, & des autres Prin-
ces, qui ont regné durant les six premiers
siècles de l'Eglise, des persecutions qu'ils ont
faites aux Chrétiens, de leurs guerres con-
tre les Juifs, des Ecrivains profanes, &
des personnes les plus illustres de leur temps.
Justifié par les Citations des Auteurs ori-
ginaux, avec des notes pour éclaircir les
principales difficultez de l'Histoire. Tome
Premier. Qui comprend depuis Auguste
Jusqu' à Vitellius, & à la ruine des Juifs.
Par le Sieur D. T.*

Dat is:

*Historie van de Keizers, en andere Vorsten,
die geduerende de VI eerste eeuwen der
Kerke geregeert hebben. Van hunne ver-
volgingen tegen de Christenen. Van hunne
oorlogen tegen de Joden: Van de wereld-
lijke*

lyke Schrijvers, en 'de doorlugtigste Per-
soonaadjes hunnes tijds. Bewaarheid met
plaatsen, uit de oorspronkelijke Auteurs
bygebragt. Met Aanrekeningen, tot ver-
lichting van de voornaamste moeilijk-
heden der geschiedenisse. Eerste stuk,
't welk van Augustus strekt tot Vitellius
toe, en den ondergang der Joden. Door
de Heer D. T. Te Brussel, by Eugenius
Henrik Fricx. 1692 in 8. 56 bladen.

IK zal van dit boek niet zoo zeer een uittrek-
sel of kort begrip vertoonen, als wel de ma-
nier van verhandeling, die de Heer Tillémont
in deze zijne beschrijvinge heeft waargenomen,
want de zaken, hier in begrepen, zijn van ou-
de en nieuwe, Heidensche, en Christensche
Schrijvers zoo menigmaal, en met zoo vele
veranderingen van stijl der eeuwiger gedachte-
nisse ingewijd, dat het eene al te gezocht na-
beid voor vele zoude schijnen, die alom bekent
de geschiedenissen der Roomsche Keizers, en
andere Vorsten, na den rang der tijden, uit
een nieuw Schrijver te willen aan den dag bren-
gen: by voorbeeld,

Wien is de Heerschappie van Augustus en zij-
ne trouwe navolgers onbekend? Wie is, er on-
der de Christenen, die niet uit de Heilige bla-
den geleerd heeft, dat Jezus Christus onder
zijne regeringe geboren, en onder die van Tit
berius tot onzer verlossinge aan 't kruis-hout
gestorven is?

Niet alleenlijk zijn de Historien der Roomsche Keizers, met den ganschen omslag van dat beroemd gebied, in Grieksche en Latijnsche talen door vele brave Heidenen beschreven; maar 't ontbrak den later eeuwen aan geen naarfte Christenen, die de geschiedenissen der vorige tijden opzogten, en dezelve tot hunne dagen vervolgden; met byvoeginge van den aanvang des Christendoms, en d'aanwas der kerke, midden in de gruwzame vervolgingen, en tegen d'afgrijselijke rampen, die haar van tijd tot tijd overkwamen.

En dewijl van de beschrijvinge der zes eerste eeuwen na Christus (gelijk het boek voorgeeft) ons alleen dit eerste stuk voorkomt, achte ik het den lezer te zullen genoegen, dat ik slechts vermelde, binnen welk een perk het besloten is.

De titel zelve zegt duidelĳk, dat het behelst de geschiedenissen van Augustus af, tot Vitellius, en den ondergang der Joden toe. Dat is, van omtrent 30 jaren voor de geboorte, tot ruim 70 jaren na de dood van Jezus Christus, zoo dat dit maar een begin van 't groote werk is.

Dit schrijvende, vinde ik geraden ter loops een woord van yder Keizer, die ons voorkomt, aan te roeren.

AUGUSTUS, hoe groot een baas hy in de wereld was, had echter niet alles na zijn zin. Hy mogt roemen dat hy Roomen in tichelsteen had bevonden, en in marmere nagelaten, maar dat kon hem geen onoverwinnelijke, zelf geen huisselijke ruste verschaffen.

'k Zwiijge , dat het Roomfche leger onder 't beleid van Varus in zijn tijd eens van de Duitschen zoo deerlijk klop kreeg , dat die nederlaag voor een der grootste rampen , die den Romeinen ooit waren overgekomen , gerekent wierd : waar over hy zoo treurig was , dat hy op de tijding zijne kleederen van 't lijf scheurde , vreezende eerlang de Duitschen in Italien te zullen krijgen , en hondert andere teekenen van uitzinnige mistroostigheid bedreef. Dat was 't minste.

Hy had een dochter Julia , van zoo snood een leven , datze haar tot alle vuiligheden en ondeugden overgaf ; 't welk hem zoo groot een hartzeer was , dat hy haar voor een van de fellestè plagen van zijn leven achtte , en in ballingschap zond.

Zijn wijf Livia deed hem na haar pijpen dansen , en word zelve verdacht gehouden , van hem door venijn van kant geholpen te hebben.

TIBERIUS , een snoo-geveinsde Tyran , gierig , trots , heerszugtig , onminzaam , stuurs , wellustig , en wreed , wist zijn toorn langen tijd op te kroppen , om die naderhand met zoo veel te vervaarlijker uitwerkselen te laten opdonderen , als hy die lang bedacht had. Hieromme noemde hem een van zijn meesters *slyk met bloed gemengd* , om zijn tragen en wreeden aart uit te drukken : en 't was te verwonderen dat zoo een stuurs , knorrend , en afgezonderd dier nogtans op alleley overdadige en wellustige vermakelijkheden des levens tot razens toe verflingerd was.

In 't dertiende of veertiende jaar zijner regering , omtrent het zes en twintigste van Christus,

tus; begaf hy zig uit Roome na zijn pruilloek Kaprea, 't zy uit spijt, dat zijn looze moer Livia hem te veel in de kaart keek, en nevens hem 't roer der heerschappye wilde stieren, zoo sommige willen, of dat Sejanus hem tot dat vertrek geraden had, omme aldus van verre ontzachelijker te zijn, en zijn persoonaadje te spelen.

't Is zeker, dat hy in den tijd van elf jaren (zedert hy zig op dat pruilnest onthield) niet eens binnen Roomen quam. En dewijl hy na zijn 's moers dood nog wel acht en na Sejanus dood zes jaren daar verbleef, is 't niet te denken, dat hy juist om de voorverhaalde redenen dat eenzame vertrek gekoren had, maar mag men liever met den wereld-kundigen Tacitus gelooven, dat het geschiedde uit een enkel voor-nemen om zijne ichendige wellustigheden, aan welken hy overgegeven was, met minder finadelijkheid, en meer vryheid, buiten opspraak des volks te kunnen plegen.

Zijn loosheid in 't verheffen van den staatzuchtigen Sejan tot den top van eer, om hem en de zijnen des te zwaarder in een poel van rampen neer te storten, is een bedrijf vol treurige gevallen.

Hy stierf (niet zijn natuurlijke dood, zoo sommige willen, maar in zijn laatste ziekte te bedleggende, onder een deel dekens en kussens gesmoord, of geworpt) na dat hy tot een plaag van Roomen meer dan 22 jaren zijn dwinglandy had gepleegt.

Kajus Kaligula een ondeugenden brok, en d'ernaam van des braven Germanikus zoon onwaar-

waardig, aanvaarde na den Tyran Tibeer het Roomsche Keiserrijk. Deze quant stelde zig in 't eerste tamelijk aan, dog werviel na 8 maenden in een krankte, uit welke hy opstond met zoot groot een verandering ten quade, dat hy half dol zijnde de verwaandste, en bloeddorstigste van alle vorige Tyrannen wierd. De nat beelde zig in, dat hy een God was, donderde en raasde tegen zijnen zoo genaamen oppergod Jupiter, en bedreef middelerwijlen de aleronkuisste schendadenedie hy kon bedenken. Maar hoor nog gróóter uitsporigheid. Zijn paard, *incitatus* geheten, noodigde hy ter maaltijd, gaf het uit goude drinkschalen te zuipen, en liet het in een marmere zaal stallen. Hy had de kribbe van 't paard uit elpenbeen, de dekkleeden van purper, en den halsband van paarlen laten maken. Hy had het selve beest een byzondere woning gegeven, kostelijken Huisraad, knegts, en meiffens. Hy zwoer by 't leven, en geluk van zijn lieve dier. Ja hy beloofde het Burgermeester te zullen maken.

Die dit dollemans bedrijf niet mag gelooven, leze de Historieschrijvers Dion Cassius, en Suetonius Tranquillus. Al wie by hem in een quaad blaadije stond hielp hy wreedelijk van kant, en was van alle menschelijke mededoogentheid vervremd. Hy schepte vermaak in 't zien vermoorden van hooge en lage persoonadjes, dien hy niet langer 't leven gunde, en liet de kinderen in 't bywezen van hunne vaders ontzielen.

Seneka vertelt ons de gedenkwaardige bijzonderheden, hoe de Filozooft *Kanús Julius* door bevel van deze verbijsterde Tyran het leven eindigde.

Deze Kanus Julius, met Kaligula in een lang gesprek vervallende, sprak hem met een Filozofische vrijheid toe, zonder eenige de minste schijn van pluimstrijkery.

't Monster hoorde de waarheid met spijt, en viel eindelijk den wijzen man in zijn reden met deze woorden: *Op dat gy in ure verwachtinge niet bedrogen zijt, zegge ik u, dat ik reeds last bebbe gegeven, om u ter dood te brengen.* Zulke een bevel des Keizers was onwederroepelijk, en evenwel zeide Kanus met onverschrokken moede, *dat hy den Vorst bedankte.*

Gelijk het nu een gewoonte was, dat de uitvoeringe van 't vonnis der gedoemde tien dagen uitgesteld wierd, alzoo bracht de Filozoof dien tijd zoo gerustelijk door, als of hem niets minder dan onheil beschoren was. Kostelijk voorwaar! waar blijven nu die verdorvene zielen, die den Tyrannen vleyen, en na d' oogen zien, en, eer dat ze hun leven, eer, of goederen zouden verliezen, liever duizendmaal op eenen dag hungewissen willen verkrachten. Laten ze uit dezen voortreffelijken heiden leeren, hoe weinig een wijs man de dood vreest.

Als de hopman quam om den Filozoof ter straf-plaatse te geleiden, vond hy den man aan 't schaakberd spelende. Hy zelve vertrooste zijne weenende vrienden, en zeide hen, *dat hy nu ging bezien, of de ziel waarlijk onsterffelijk was: dat hy op 't oogenblik van zijn dood naauwkeuriglijk zoude gadeslaan, of zy haar zelven voelde uit het lichaam gaan: en zoo hy iets van den staat der ziele na de dood konde weten, dat hy 't zijnen vrienden, zou dra het doenlijk was, zoude komen bekend maken.*

Nog

Nog geen vier jaren had de wreedaart den eernaam van Keizer gedragen, als hy door weipige zamen-gezwoeren met zeer veele steken rampzaliglijk doorboord wierd.

KL AUDIUS; die hem in 't Rijks-gebied navolgde, was in weinige dingen beter, in vele hem gelijk, zoo men niet arger mag zeggen.

Hy was al zijn leven lang zulk een zot geweest, dat hy tot geene de minste bediening bequaam geacht wierd.

Suetonius verteld verscheide zaken, uit welke zijn gekheid en klein oordeel blijkt.

Daarom, als Nero, in zijn plaats Keizer geworden zijnde, den overledenen Klaudius in een lijk-reden prees, wegens zijn voorzigtigheid, en wijsheid, konden de toehoorders hun zelve van lachen niet onthouden, zoo * Tacitus verhaald.

Behalven dit alles, was hy zoo wreed een beest, dat hy de menschen als een deel vliegen † liet dooden, met zulk een onverschilligheid, dat het scheen, als of hy niet wist wat hy deed.

Men teld 35 Raadsheeren, en 300 Ridders, die onder anderen op 't bevel van den tyran gedood wierden, of, om beter te zeggen, op bevel der gener, die hem als een dronken gek regeerden, en na hun zin ophulden.

Rampzalige onderdanen van zulke monsters †

Als zeker hopman hem quam bescheid brengen, dat hy een oud-Burgermeester, volgens zijn bevel, had ter dood gevoerd, zeide hy; Ik

bibbe

* *Annal. 13. c. 3.* † *Seneca in zijn ludus.*

betbe u daar toe geen last gegeven. Maar als eenige van zijn vrygemaakte liaven, welker bestek werk het was geweest, den gek de kap vulden, zeggende; dat zulke dienaars ten hoogsten prijs verdienden, dewelke uit hunne eigene beweging vaardig waren, omme het ongelijk, den Vorst aangedaan, te wreken, keurde hy de moord voor goed.

Zijn wijf Messalina was in wellustigheden snooder als hy. Ze trouwde in 't openbaar met eenen Silius, terwijl Klaudius nog leefde, dog geraakten beide om hals, en hy eindelijk ook, vergeven zijnde door Agrippine, Neroos moër, dien hy na Messalinaas dood tot zijn wijf genomen had. Zoo vielen

Vorst Klaudius, met Messalijn,

Zoo unil van lust, zoo vol van wijn.

NERO in zijn jongelingschap byna in alle brave wetenschappen onderwezen, en door Agrippine ter heersch-zucht aangedreven, be- loofde alle fraaje dingen, zoo haast hy voor Keizer was uitgeroepen. Ook volbracht hy in vele gevallen zijne beloften, en de historie-schrijvers zeggen, dat hy de vijf eerste jaren loffeljk re- geerde: dog daar na verviel hy tot zulke uit- sporigheden, dat hy alle vorige tyrannen in on- deugd te boven ging. De naam *Nero* alleen heeft schier by al de wereld een berekenis van den verwaarlijksten bloedhond, die men kan af- schilderen. Hy geraakte in groote onreenigheid met zijn Moër, dien hy daar na liet om hals brengen. Zijn meester Seneka (by sommige niet

vry gekoörd van deelgenoot eener zamenzweringe, tegen hem geweest te zijn) moest, nevens zeer vele andere brave mannen ook op zijn bevel sterfen. Met een woord; zijne gruwelen, in, en buiten Rooms bedreven, zijn niet min bekend als zijn dood; dien hy hem zelve aandede; wanneer hy, van den Roomschen Raad voor viand verklaard, en gedoemd om mien den hals in een mik dood gegeeffelt te worden; een pook door zijn eigen frot duwde.

GALBA een weinig langer dan negen maanden den eernaam van *Cesar* gevoert hebbende, moest zijn eerzuchtigheid diert betalen, toen hy in den ouderdom van 72 jaren door de soldaten vermoord, en aan sfinteren gescheurd wierd.

ORHO, die 't krijgsvolk tegen zijnen Vorst Galba had opgehitst, kreeg, na een heerschaapty van drie maanden (zoo 't nog zoo lang geweest zy) zijn rechte loon, welke hy hem zelve met een ponjaard gaf, uit hartespijt, dat zijne bonden door die van Vitellius de nederlaag hadden gekregen.

VITELLIUS, na dat hy de krijgsmagt, en teffens 't Keizerrijk in handen had gekregen, (want zoo ging het doorgans, met die groot dwingelanden, dat de gene die den langhen dagen had het scherm-spel won) voerde te Roomen niets uit, als vreten en zuipen, in zulk een ongelooftelijke onbeschoftheid, by nagten en dagen, dat de geldsommen, die hy aan zijn tafel in weinige maanden besteed had, onnoemelijk waren. De Joodsche history-schrijver *Josephus* zegt, dat; indien hy langer geheerft had, alle

alle de schatten des Keizerrijks niet genoeg zouden geweest zijn, om de onkosten van zijn tafel te voldoen.

Hy was daarenboven een bloedgierig mestzwijn, die niemands daden prees, als die van Nero. Vespaziaan, zijn slag waarnemende, lichte hem de voet, en de onzalige propdarm van yder een verlaten zijnde, liet zijn leven in de uiterste smaadheid, en smerte; waat hy wierd, met de handen op den rugge gebonden, en een strop om den hals, als een hond langs de straten gevoerd, eindelijk, na menigvuldige westeringen, met kleine prikwonden doodgesteken, in den ouderdom van 54 jaren, hebbende geen jaar lang voor Roomsch Keizer gespeeld. Zijn hoofd wierd afgehouden, en door de ganste stad gedragen, de romp met haken in den Tiber gesleept.

Hier mede eindigt de Heer Tillemont het eerste deel van het eerste stuk zijner kerkelijke historie. Het tweede deel behelst den val der Joden, of de geschiedenis der Joden zedert Christus geboorte, tot de verwoesting van Jeruzalem.

Dit alles is maar (gelijk we hier vorens hebben gezegt) een begin van het groote werk der zes eerste stouwen, dat op den Titefsaar.

ZESDE

ZESDE HOOFDDEEL.

Den CX. Psalm, verklaart en toegelicht
door Antonius Bynæus, Predikant tot De-
venter. Te Deventer by Albert Fronten
1692. in 8. 18 bladen.

IN 't boek der Psalmen, den Christenen geacht voor een van de waardigste kleinoodien onder de kanonike boeken des ouden Verbonds, word de hondert en tiende van zeer diepe verborgentheid gehouden. Onze nieuwe Nederduitsche Overzeters hebben aan 't hoofd des zelfs aangereikend, dat David in dat kort gedicht van zeven varzen (als een kort begriip des ganschen Euangeliums) spreekt van de beroepinge van Iesus Christus tot het geestelijke koninkrijk zijner gemeente, en zijn eeuwig Priesterdom. Dat hy te gelijk daar inne voor oogen stelt de geweldige overwinnig, en triomf over zijne vyanden. 't Zal niet ongevoelijk zijn dit gansche snaarlied hier in te lasen.

1. Een Psalm Davids. De Heere heeft tot mijnen Heere gesproken: zit tot mijner regte hand, tot dat ik uwe vyanden gezet zal hebben tot een voetbank uwer voeten.

2. De Heere zal den Scepter uwer sterkte zenden uit Zion, [zeggende] heerscht in 't midden nwer vyanden.

3. Uw volk zal zeer gewillig zijn op den dag uwer heirkragt, in heilige cieragien: uit de baarmoeder

moeder des dageraats zal u den dauw uwer jeugd zijn.

4. De Heete heeft gezworen, ende ten zal hem niet berouwen, gy zijt een Priester in eewigheid na denrdeninge Melchisedeks.

5. De Heere is aan uwe regte hand, hy zal Koningen verlaan ten dage zijnes woorns.

6. Hy zal regt doen onder de Heidenen, hy zal veel doode lichamen maken: En hy zal verslaan den genen die 't hoofd is over een groot land.

7. Hy zal op den weg uit de beke drinken: daar zal hy het hoofd om hooge heffen.

Zie hier dan. (mag ik met den Heere A. Moosen voor deze Psalm. verklaring uitroepen)

————— *'t Werk van Jesses jongsten Zoon,
Die van de Schaapskooy en zijne Efratasche
weiden*

*Geroepen, om Gods volk, oud Izraël, te leiden,
Na jaren arbeids klom op Judaas Leeuwen-
troon,*

*En in zijn rijksg gebied Messias voorbeeld strekte,
Dien d' Alvermogenende uit het Koningszaad
verwekte.*

*Deez' Held, deez. lieveling der hoogste Ma-
jesteit,*

*Die al den rijkdom der oneindigè genade
Aan David spillende, zijn Kroonrecht vroeg en
spade*

*Met Iz'rels dwingeland den Zoon van Kis
bepleet,*

Zinge

*Zingt vol van geest en vier der heilige Profecyē
Zijn Heer, den Erfgenaam van zijne beer-
schappje.*

De Heer Antonius Bynæus, in den rang der geleerden eenen braven naam verkregen hebbende, zoo door zijn Latijnsch werkje wegens * de schoenen der Hebreë, als door zijne Duitſche en Latijnsche verhandelingen van Christus Kruisdood, en geboorte, verklaart dezen Psalm, na ordentelijke verdeelingen der vaarzen; voor af gevende een beknopte ſchets van 't gene daar in begrepen is.

Na 't opschrift een Psalm Davids, word in den aanvang van dezelve de Heere, tot Davids Heere sprekende, ingevoerd, hem zettende op den troon, als de verheerlijkte Koning, wanneer in 't eerste vaars gezongen word; *De Heere heeft tot mijnen Heere gesproken: zit aan mijne rechte-hand; tot dat ik uwe vianden gezet zal hebben tot een voetbank uwer voeten.*

Daar op word getoond, uit wat plaats zij Koninkrijk zoude werden uitgebreid, en waar het zelve in de wereld zoude bestaan, wanneer in 't tweede vaars volgt; *De HEERE zal den Scepter uwer sterkte zenden uit Sion, zeggende, beerst in 't midden uwer Vianden.*

Met welk een bereidwilligheid de völkeren zig aan Davids Heere, als zijn Koninkrijk wierd oppgerecht, zouden onderwerpen, en waar van daan een groote menichte zoude toevloeyen, blijkt

I. I. Deel.

R

mit

* *De calcis Hebræorum;*

uit het derde vaars, *uw Volk zal zeer gewillig zijn op den dag uwer beirichte, in beylige eeraadsen: uit den baarmoeder des dageraads zal u de danw uwer jeugd zijn.*

De Vierde vaars wijst aan de groote heerlijkheid van Davids Heere, die te gelijk zoude zijn Koning, en eeuwig Priester, met een herhaling van die belofte; *de Heere heeft gezworen, en 't zal hem niet berouwen; Gy zijt Priester in eeuwigheid, na de ordeningen Melchizedeks.*

Verder worden in het vijfde en zesde vaars verkondigt de oordeelen, die Davids Heere, als de verheerlijkte Koning, zoude oeffenen op de aarde, waar in zeer groote gevallen van de Kerke opgesloten zijn; *De Heere is aan uwe rechterhand. Hy zal Koningen verstaan ten dage zijnes toorns. Hy zal rechts doen onder de Heidenen. Hy zal 't vol doode lichamen maken: hy zal verstaan den genen die 't boofd is van een groot Land.*

Eindelijk word voorgesteld de weg, en 't middel, ja de oorzake van dit alles, in 't laatste slotvaars. *Hy zal op den weg uit de beke drinken: daarom zal hy het boofd om hoog heffen.*

Al is het opschrift een *Psalm Davids*, echter worden onder de Joodsche meesters sommige gevonden (als Rabbi *Abraham Aben Ezra*, en Rabbi *David Kimchi*) die rond uit loochenen, dat deze Psalm van David is geschreven. Ze willen zeggen, dat ze van iemand onder Davids poeten gedicht is voor *David*, dat is, *tot lof van David*. Maar de Heer Bynæus toond, dat dit een ydele uitvlucht der verlegene Joden is, en erkent geen anderen dichter als David zelve; zingende, *de H E E R E heeft tot mijnen Heere ge-*

Digitized by Google

Spoken. Deze HEERE יהוה *Jehovah.* De Heere tot wien hy spreekt, word niet zonder reden van onze Nederduitsche vertalers in kleinder letteren gezet. Hy is in de Grondtext אדני *Adonai.* Onder de Joodsche Rabbijnen heeft het velerley gedachten veroorzaakt, wie die Heere mag zijn, die de Goddelijke dichter hier noemt *zijn Heere.*

Eenige van hen hebben durven staande houden, dat dit Snaar-lied gemaakt is van Eliezer, Abrahams huisknecht, tot lof van zijnen Heere, wanneer hy wederkeerde van 't slaan der vier Koningen, en met die heerelijke overwinninge bekroond was.

Andere, stellende dat het gedicht is van iemand onder Davids poëten, tot lof van David, willen, dat David zelve de Heere is. Waarlijk vreemde inbeeldingen, waat door die Joodsche meesters toonen, datze in 't verklaren der oude voorzeggingen blinde leidlieden der blinden zijn.

Immers, gelijk het aanloopt tegen 't opschrift van dezen Psalm, dat ze toegeschreven werde aan Eliezer, den dienstknecht Abrahams, zoo strijd het ook tegen den ganschen inhoud, dat men door dezen Heere Abraham zoude verstaan. Want schoon Eliezer Abraham, zijnen Heere konde noemen, echter kan hy van hem zulke verhevene dingen niet spreken. *De Heere zal den rijksstaf uwer sterkte zenden uit Sion,* enz. Daar mischien de naam van Sion ten dien tijde niet eens bekend was, en Abraham nooit in 't midden zijner vianden geheeft heeft, maar in 't land

Kanaan als vreemdeling gewoond. Veel min konde hy zeggen, *Gy zijt Priester in der eeuwigheid enz.*

- Even zoo ongegrond is de stelling, dat dit Hatp-gezang zoude gemaakt zijn van een uit Davids Dichters, en David zelve die Heere zoude wezen. 't Is waar, zulk een Poëet kan David wel noemen zijnen Heere, voor zoo veel hy Koning was gezalfd over Izraël, maar hy kan hem niet zoo groot een ophef niet toeschrijven een eeuwig priesterdom, en dat na de ordeningen Melchisedeks, daar David zelve nooit Priester geweest is, ja niet heeft kunnen zijn; dewijl Mozes tot den stamme van Juda, uit welke David was, van 't priesterdom niets gesproken heeft, gelijk de kruis-gezant Paulus aanmerkt Hebr. 7. v. 14, maar 't zelve in den stamme Levi bepaald, binnen het geslacht van Aaron, tot zoo verre, dat zelf geen koning tot den Altaar mocht naderen, als blijkt in Uzziā, den koning van Juda 2. Chron. XXVI. 16, 17, 18, 19.

Voeg hier by, dat de genen, die dezen Psalm van David niet afwijzen, in meer als eene verwarring, en wonderlijke gedachten zijn. Want daar zijn 'er, die dit duiden op den koning Hiskia, of Zerubabel, of eenig ander Vorst. Daar zijn 'er, die 't volk van Izraël opvatten. Dog dit 's d'ongerijmdheid zelve. Is David de dichter des Psalms, gelijk dan niet word geloochend, hoe kan Hiskia, Zerubabel, of eenig ander Vorst, ja 't volk van Izraël Davids Heere zijn? Heeft ooit Hiskia, of Zerubabel, of iemand van de Vorsten in

heer-

heerlijkheid boven David geweest? K laat staan dat David den genen zijnen Heere zoude noemen, welke geweest zijn, of zijne zonen, als Hiskia, Zerubabel, en d'andere Vorsten, of zijne onderdanen, als 't volk van Izraël. Hoe komen zy alle aan die Majesteit, welke in de drie eerste vjarzen verkondigt word voor den Heere van David?

't Is dan best, die vreemde gevoelens den Schop te geven, en te denken om dien Heere, die waarlijk is Davids Heere, en wien de gansche inhoud van dezen Psalm in zijn kragt toekomt.

De lezer kan lichtelijk denken, dat de Heer Bynsus, als een Christen-leeraar, dit alles naauwkeuriglijk thuis brengt op Koning Melchias, JESUS CHRISTUS.

Onder zeer vele geleerde bespiegelingen des Schrijvers, is aanmerkelijk 't gene hy over het derde vaars wijdloopig verklaart. *Uit de baarmoeder des dageraads zal u de dauw lever seugd zyn.* De Grieksche overzetteren, gemeenlijk de LXX geheten, hebben d'er dit van gemaakt. *Εν γαστρος ως εως οφης εγεννηθη ο υιος.* Ik hebbe u uit de baarmoeder voor de morgen-sterre geteld.

Die vertaling gaf den Leeraren der oude kerke, welke zig daar mede hebben moeten behelpen, gelegenheid, omme te denken, dat hier gesproken wierd van de eeuwige voorttelling des Zoons Gods. Zy hebben dit niet van het volk, maar van Davids Heere zelve verstaan, en opgenomen, als woorden van den Vader, sprekende tot den Zoon. Als of 'er gezegt

zegt wierd: Ik, de Almachtige Vader, hebbe u geteeld, niet, gelijk andere geschapene dingen uit niet, maar uit my zelve, als uit mijn baarmoeder, tot mijnen natuurlijken en eeuwig wezigen Zone, voor de Morgen-sterre, dat is, eer de starren, of andere schepselen waren. En hier uit hebben zy gemeint een krachtig bewijs te vinden tegen de gedachten van Arius, Funomius, en andere kettters, die zig tegen de waarheid aankanten. Zie pag. 118.

Onze Nederduitsche Overzetters vinden 't met den Heere Byngus eenpariglijk heel anders: Waaromme hy ook zegt, dat niemand netter met de Hebreuwfche woorden overeenkomende deze plaats vertaald heeft, als gemelde Overzetters, in hare groote kanteikeningen, welke de lezer kan nazoeken.

Het zelve vaars; *Hy zal verstaan den genen, die 't hoofd is over een groot land*, verdient geen minderen aandagt.

Mén kan lichtelijk zien (zegt de heere Byngus) dat door den genen, die 't hoofd is over een groot land, moet verstaan worden een Vorst van een wijd-uitgestrekte gebied, die die gezag heeft over groote heerschappyyen, en landschappen.

Sommige uitleggers nemen dit op, als of'er in 't veelvuldig getal stond, *de hoofden over een groot land*, verstaande alle goddelooze Koningen, en Overheden.

Daar zijnd'er, die 't van een opvatende om den Duivel denken. pag. 215.

Andere verstaan hier den Turk, die by uitnemendheid een hoofd is over een groot land, een

een heerscher over vele landschappen in Azia, Afrika, en Europa, en een gedurige plaag van de onderdanen van Davids Heere.

Dat de Turk een hoofd is over een groot land, kan niemand ontkennen. Hy bezit in Azia, geheel Natoliën, 't welk klein Aziën is, Palestijne, Syrië, Arabië, Armenië. In Afrika, behalven Tunis en Tripoli, gansch Egypten. In Europa, Thracië, Griekenland, d'Eilanden van den Archipel, een gedeelte van Slavonje, Bosnië, Servië, en Bulgarië.

Men vind'er, dewelke deze woorden op den Paus van Roomen duiden, en dit 's ook 't gevoelen, dat den heere Byngus het naaste schijnt.

Zekerlijk is die Roomsche Bisschop een hoofd over een groot land, van het welke geheele Koninkrijken afhangen.

Deze is by onzen schryver *de mensch der zonde, de zone des verdorfs*, die hem tegensels verberst boven al dat God genaamt, ofte geerd wordt, alzoó dat hy in den tempel Gods als ein God zit, hem zelve verhoornende, dat hy God is, gelijk Paulus hem zoo levendig beschrijft.

Zoo waatlijk als de Paus by uitnemenheid is het hoofd van een groot land, zoo zeker is 't ook dat de Heere van David hem zal verlaanen, en zijn heerschappye niet alleen verminderen, maar zoo geheel vernieten, dat zijn volkome val een schouwspel voor de ganse wereld zal zijn. Zie pag. 225.

In 't. vervolg wordt dit wijlduftiger be-
soogt.

Nu valt'er nog een woord te zeggen van 't.
laatfte vaars; Hy zal op den weg uit de beke
drinken: daarom zal Hy het hoofd omhoog hef-
fen.

Michiel Menot, een befaamd Franciskaner
Monnik ('k zal onzes fchrijvers eigene woor-
den uit pag. 257. zetten) heeft in een zijner
Predikationen in het jaar 1525 te Parijs, met
privilegie, gedrukt, dit aldus getoond.

Daar was, zegt hy, tuffen den Olijfberg, en
den berg Sions, een beke, langs welke vele fteenen
lagen: en wanneer de hooze Jongens Christus dwon-
gen haastelijk voort se gaan, hebben zy door haar
fnoten eindelijk gemaakt, dat hy in 't water viel
ter oven het hoofd. Want hy viel zoo door het ge-
weld van die hem fteek, als door het prikkelen der
fteenen aan zijne bloote voeten. En toen is be-
waarsheid 't gene van den Profet voorzegt
was; Hy zal op den weg uit de beke drinken.

Wie hoorde ooit afgrijzelijker verziensal!
Met reden zegt de heer Byngus, dat dit zoo
belachelijk als Godlafterlijk is. En verder ter
gemelder plaatze. Wat is de Goddelijke voor-
zegginge befottelijk maken, zoo het dit niet
is? Zoo met dezelve te handelen, is die met
onnutte verdichtfelen, en goddelijke en oudwif-
fche fabelen bezoedelen. Die hen zelven toe-
geven in zulke verziingen, doen waarlijk niets
anders, als de heilige Schriften ten toon stellen,
en een quaden blaam fanwrijven aan den Chri-
ften Godsdienst.

Tot zulke leugenachtige vertellingen behoeft men niet te loopen, omme in Jezus de vervulling te vinden van deze doorluchtige voorzegging, daar de Evangelische geschiedenissen ons dezelve overvloedig toonen.

Uit deze, en gene anderen, leeraar de heer Bynens zeer wijdloopig, dat de Heere Jezus *op den weg*, dat is, in den tijd, en loop van zijn leven, *gedronken heeft uit de beke* van lijdens, verdrukkinge, en toorn van den Almachtigen.

Maar gelijk de Heiland op den weg gedronken heeft uit de beke, zoo heeft hy ook zijn hoofd om hoog geheven.

't Is 't geluk van ons Christenen, dat wy dit beide weten. Jezus heeft wel *op den weg uit de beke gedronken*, maar, *daarom* heeft hy het hoofd om hoog geheven.

Hy is opgestaan uit de dooden, opgevaren ten hemel, en gezeten aan de rechterhand Gods.

't Slot van dit boekje is een troostelijke en treffelijke aanspraak.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Histoire ecclesiastique par Mr. Fleury, Prêtre, Abbé du Loc-Dieu, sous-precepteur de Monseigneur le Duc de Bourgogne, & de Monseigneur le Duc d'Anjou.

TOME PREMIER.

Contenant les deux premiers siècles.

Dat is:

Kerkelyke historie van Mr. Fleury, Priester, Abt van Loc-Dieu, en onder-meester van den Heere Hertog van Bourgogne, en van den Heere Hartog van Anjou.

EERSTE STUK.

Bebelzende de twee eerste eeuwen. Te Brussel by Eugenius Henrik Fricx. 1692. in 8. 23 $\frac{1}{2}$. bladen.

OM van de twee eerste eeuwen des Christendoms de Kerkelyke geschiedenissen te beschrijven, vond deze Schrijver goed, zijn aanvang te nemen met de vergadering der Apostelen, op het Pinxterfeest, na de hemelvaart

van

van Jezus Christus, wanneer nu Matthias door 't lot tot de twaalfde Apostel, in plaats van den verrader Judas, was verkoren. Want hy ontderfeld, dat zijne lezers genoegsame kennis hebben van de verborgenheid des Zaligmakers, van zijne eeuwige voortteling, wonderbaarlijke geboorte in der tijd, van zijn leven, en wonderdaden, van zijn leere en lijden, en eindelijk van zijn opstanding, en heerlijke opstijging ten hemel.

Zoo dat we in 't eerste boek van dit eerste stuk niet veel byzonders hebben, buiten 't gene met ruim zoo veel zekerheid in de Handelingen der Apostelen te lezen is.

Het tweede boek verhaalt, wat d'Apostel Paulus te Roomen, alwaar hy van een soldat bewaard wierd, gedaan heeft, en verklaart, na de meininge van den Heer Fleury, eenige byzonderheden, in de brieven, die Paulus aldaz schreef, voorkomende.

Terwijl die kruis-gezants te Roomen bezig was met het Christelijk geloof voort te planten, regeerde Markus de kerk te Alexandriën, zoo men alhier pag. 154 lezen kan.

In het tiende jaar van Neroos regering, en het vier en zestigste van Christus geboorte, den 19. July (het hoe naauwkeurig de tijd uisgerkend is) ontstond te Roomen een groote brand, die men meende, dat door Nero, toen ter tijd t'Antium zijnde, besteken was, om 't vermaak van zulk een vyer te zien, en daar na de stad tot glorie van zijn naam, nog weitzer te laten herbouwen. Ja men zegt, dat hy in 't gewaad van een zonneel-speelder op een hooge plaats klom,

klom; om den vervaarlijken brand t'aanschouwen; zingende onder des een deuntje van Troojens ondergang. Maar 't goddeloosste van alles was, dat hy, willende den misnoegden volke een voorwerp van hunnen algemeenen haat geven; de onnoozele Christenen van deze brandstichting liet beschuldigen; en in grooten menigte van de beesten liet verscheuren; aan kruiften en spijkereu, of in bepikte kleederen als toortstaken langs de wegen verbranden. 'T welk d'eerste vervolging der Keizeren tegen de Christenen was.

Omrent twee jaren daar na (dat is 66 jaren na Christus komste in de wereld) gift men, dat Paulus zijn eersten brief aan Timotheus schreef, dien hy een jaar te voren te Efezen had aangeseld tot Opziender [of Bisschop].

Gy moet weten, lezer, om malkander wel te verstaan; dat den Abt Fletury den Apostel Paulus maar twee jaren te Roomen laat wonen; noemde dit zijn eerste Roomsche reis; en zeggende; dat hy daar van daar een tocht na Spanje en andere landen gedaan heeft; zoo dat de vorengemelde wreedheid van Nero in zijn afwezen geschied is. Dus heeft ook d'Apostel den voornoemden eersten brief aan Timotheus niet van Roomen; maar van elders geschreven. Onze Schrijver oordeelt van Filippi.

Daar na brengt hy ons Paulus en Petrus t'zaamen weder te Roomen; en die gaat deef voor de tweede reis van Paulus, die voor Nero beschuldigt zijnde; hem zelveu zonder hulpe van eenig mensch verdedigde.

De twee Apostelen predikten te Roomen het

Euan-

Evangelij, en. voorzeiden de Joden (zoo de Heer Fleury verhaalt) hunne aanstaande verwoesting , welkers voortekenen nu al in den jare der Christelijke rekening 65 te Jeruzalem gezien wierden. Onder anderen was er dit een , dat een koe , die in den tempel ter slachting geleid wierd , een lam wierp . We lezen hier ook de wonderdaden , die de beruchte Apollonius Tyaneus te Roome bedreef in 't 66. jaara Christus , en 't 12. van Neroos heerschappy : mitgaders de schoone historie van Simon Magus , die in tegenwoordigheid van Nero zija tooverkunt van 't vliegen beproefde . Och was zijn dit niet smakelijke vertellingen ! Simon vloog warelijk , opgeligt zijnde van een deel duivelen , maar Petrus en Paulus baden op hunne knien , en riepen den naam van Jezus aan ; toen lieten de drommels den armen Simon los , zoo dat hy op d'aarde neder tuimelde , en de beenen brak . Daar lag hy . Men bracht hem op een andere plaats , maar de slechte vlieger , zulk een spijt niet konnende verdragen , wierp hem zelve van een hoogte nederwaarts te berste . Nero liet de kruis gezanten in den kerker zetten , om dat door hunne geboden de tooveraar dus om hals geraakt was ; dog op Paulus was hy wel meest verberen , om dat die een van des Keizers lieffte hoeren hadde bekeerd . Zie pag. 196.

Hoe deze twee heilige mannen aan hun einde quamen , vertelt de Heer Fleury uit oude Christen op volgende wijze .

Zy hadden in een kerker onder d'aarde aan den voet van 't Kapitol negen maanden vast

geecten, en twee van hunne * wachters be-
keerd, welke Petrus, nevens nog 47 andere
personen doopte. Die geloovige menschen raad-
den d'Apostelen, dat zy wilden uitbreken. Zoo
gezeid, zoo gedaan. Petrus (van Paulus leze
ik niet) ging voortstappen, maar aan des stads
poorte gekomen, ontmoette hem de Heere Je-
zus Christus, wien hy aanstonds vraagde; *waar
dieenen, Heere?* Jezus antwoordde; **K ga my
te Roome nog eens laten kruicigen.* Petrus, by
hem zelve denkende; *de Heere kan niet weder-
om sterfen; zoo moet hy dan in mijn persoon ge-
kruicigt worden,* keerde weder in de gevan-
genis.

De bevelhebbers van Roome veroordeelden
niet lang daar na (terwijl Nero in Achaje was)
de twee Apostelen op eenen dag, den 29. Juny
des jaars 67. Sint Pauwels, als zijnde een
Roomsch burger, wierd onthalt, maar Sint
Pieter, als een geringe Jood, aan een kruis ge-
nageld, met het hoofd nederwaarts, op zijn ei-
gene begeerte; zeggende niet waardig te zijn,
dat hy als zijn Meester gehandelt wierd.

Daar hebt gy, lezer, de historie. De Heer
Fleury voegt er by, dat de vrouw van Petrus
voor hem ook als martelaarssef gedood was,
malateride een dogter *Petronelle* genaamt, die
maagd bleef, en heiliglijk te Roome stierf.

Na de Apostelen regeerde Sint Linus de ker-
ke, en na hem Sint Klement. Dat 's te zeg-
gen, zo wierden Pauzen.

De

* De namen van deze bekeerde wachters
zijn *Proceffus* en *Martiniaan*.

De rampzalige belegering en verwoesting van Jeruzalem word ook wijd en breed in dit tweede boek beschreven, benevens de kettersen van Ebion, Cerinthus, en Menander.

Onder de heidenen, * zegt de heer Fleury, had de duivel ook zijne apostelen, van welken Apollonius Thyaneus niet de minste was. Zijn beschuldiging voor den Keizer Domitiaan volgt achter den inhoud van zeker boek, beschreven door eenen Hermas, die onder den Paus Klement leefde. Dit boek werd eertijds voor Koninklijk gehouden, en van vele oude Vaders der Christenkerke bygebracht, dat het nogtans niets anders als een deel verziende grollen van gezichten, en nageaapte openbaringen behelst.

In de vervolging, die de gemelde Keizer Domitiaan tegen de Christenen aanreichte, werd d'Apostel Joannes te Roomen in een kuip met kokenden oly geworpen, maar het deed hem geen letsel. Ten laastten werd hy op 't Eiland Pathmos gebannen, alwaar hy d'Openbaring schreef.

Onze Kerkelijke Historischrijver verteld eenige byzondere daden, die de heilige Joannes koorts voor zijn dood bedreef. Gelieft gy'er een van te hooren, goede lezer? luister eens, of ze niet waardig is der eeuwigheid bevolen te werden.

d'Apostel, had eens op zeker tijd een Patrijs in de hand en streelde die zachtjes. Een jagers, die hem tegen quam, liet blyken, als of hy verwondert was, dat zoo groot een man hem zelve met zoo een kleine zaak bezig hield.

Toca

Toen sprak Sint Jan, *wel bestemaas, wat hebt gy in uw hand t' een boog*, antwoorde de man. *Wel; waarom houd gy die niet gespannen? om datze daar baar kragt verliezen zoude*, zeide de jager. *Laat het u dan niet ergeren* sprak d'Apostel *dat ik mijn geest een weinig uitspanning geve; om daar na bequamer tot mijne zaken te zijn.*

Uit Esopus kennen de leerjongens diergelijken fabel.

Met de vervolginge der Christenen onder den Keizer Trajaan begint het derde boek van deze Historie. Ten welken tijde verhaald word, dat Simeon, de Zoon van Kleofas en Maria, en d'eige neef van den Heere Jezus te Jeruzalem gekruist is, in den ouderdom van 120 jaren, na dat hy meer als 40 jaren aldaar ter stede Bisschop was geweest in Sint Jakobs plaats.

Onder andere Martelaren, hier vermeld, was Sint Ignatius een van d'ongelukkigste na den vleesche.

Deze goede man, de Kerke t'Antiochiën regerende, was gedurig bezig met vasten en bidden, en meinende de rechte liefde tot Christus nog niet te hebben, joochte na geene zake meer dan na 't. Martelaarschap. Hy droeg den naam van Theophorus *

Als Trajaan in 't jaar 106. tegen de Parthen trok, wierd Ignatius t'Antiochiën voor hem gebracht. De Keizer vraagde hem, *wie zijt gy rampzalige, die onze bevelen ongehoorzaam zijt?* toen Ignatius zeide dat zijn naam Theophorus was, vraagde Trajaan wederom; *wie is de man die God draagt?* Ignatius antwoorde; *die Jezus*
Christi.

* Gods-drager.

Christus in zijn hart beeft. Na eenige verders praat sprak de Keizer; Gy moent dien gene, die onder Pontius Pilatus gekruist is? Ignatius zeides ik meens den gene, die mijne zonden, met der zelve sitchter gekruisigt heeft, en die alle de boosheid des Duivels werpt onder de voeten van zulke, die hem in't hart dragen. Om kort te gaan, Trajaan vonniste hem op deze wijze; Wy bevelen dat Ignatius, die voorgest den gekruisten in hem te dragen, zal geboeid, en door Soldaten te Roomen gevoert worden, om van de beesten te werdt verscheyt, tot vermaak des volks. Hier op riep Ignatius vol vreugde, ik danke u, Heere, dat gy my zoo lief hebt, dat ik met ketenen beladen worde, gelijk uwen Apostel Paulus. Daar mede ging hy vrolijk in de boesjen. Onze Historijfchrijver meldt verscheide brieven; die de man aan sommige Kerken schreef, dog wy zullen die niet aanhalen, ons vergenoegt houdende te weten, *que son stile, suit plutot les mouvemens d' une ardente charite, que les regles de Grammaire*, gelijk pag. 297 te lezen is. Dat is, dat zijn stijl meer navolgt een brandende liefde, als de regelen van de letterkonst.

Men ziet in die brieven (zoo als ze hier bygebragt worden) den man zoo begerig na den martelkroon, dat hy zelf bevreest was, dat de Christenen hem te Roomen van de straffe mogten bevrijden. Zie pag. 307.

Maar na lang zwerven wierd hy in de groote schouwburg der Romeinen voor de beesten geworpen, flux in slenteren gescheurt, en zoo dicht opgegeeten, dat niets als eenige groote beenderen van zijn lichaam overbleven; welke daar na

in linnen gewonden, en t' Antiochien gebragt zijnde voor een onwaardetlijken fchat gehouden wierden.

Meer andere marteldooden der eerste Christenen onder de heerschappy van den Keizer Markus Aurelius voorgevallen. (van welken die van Polykarpus, Sint Jans leerling, wel de aanmerkelykste is) worden tot den einde van dit derde boek toe beschreven, benevens eenige Ketteren.

In 't vierde boek lezen wy, wat de Christenen bedreven onder den gezeiden Markus, die (zoo men 't gelooven mag) eindelijk mededoggend jegens de belijders des Christelijken geloofs geworden zijnde, een brief tot huij voordeel aan de volkeren van klein Azia schreef, alhier van woorde te woorde ingelast.

Deze Keizer Markus Aurelius stierf in den jare na onze rekening 180, in wiens plaats deszelfs zoon, die groote loskop Kommodus, 't rijk aanvaardde. 'K zal de Martelaars en Ketteren onder de Christenen van dien tijd voor by gaan, want met d' eerste hebbe ik te veel medelijden, ende tweede komen my al te vijs voor.

Kommodus geraakte om hals omtrent den jare 192. Een jaar daar na wierd Pertinax voor Keizer uitgeroepen. Als die mede van kant geholpen was, verkochten de Roomsche Soldaten 't Keizerrijk aan den meestbiedende. Deze was Juliaan, die wel haast, na dat hy twee maanden den naam van Keizer gedragen had, op d' aankomst van Severus gedood wierd.

Severus, Keizer geworden, toonke dat hy 't heerschen beter verstond als twee of drie zijner voorzaten. Hy mogt, volgens onzen Histori-

schrij-

Maart en April 1693.

245

schrijver de Christenen wel zetten. Hier mede
word van geen andere Keizers gerept, en aldus
ziet men dit eerste stuk der Kerkelijke Historie be-
sloten met een beschrijving van de werken van
Klemens d' Alexandriner, en Tertulliaan, bei-
de Schrijvers van vermaarden name.

ACHTSTE HOOFDDEEL.

*L'homme de Cour de Balthazar Gracian, tra-
duit & commenté. Par le Sieur Amelot
de la Houfflaie, ci-devant Secrétaire de
l'Ambassade de France à Venise. Troisième
édition revue & corrigée.*

Dat is:

De Howeling van Balthazar * Graciaan, o-
vergezet, en met aanpeekeningen verricht,
door de Heer Amelot de la Houfflaie, voer-
dezen Sekretaris des Gezantschaps van
Frankrijk te Venetien. De derde druk, o-
vergezien en verbeterd. In den Hage, by
Abraham Trojel, 1692. in 12. 22 bla-
den.

Zeker † Schrijver noemt den maker van
dit boekje, een van de vernuftigen onder de
S 2 Span-

* Spaansch Texult.

† De Schrijver van d'Entretiens d'Ariste &
Bugeus.

Spanjaard, die onbegrijpelijk zijn, en zegt, dat sommige van zijne werkes niet schijnen gemaakt, als om niet verstaan te worden. Zeker, een magere tot-reden, tegen welke de Fransche vertalet zig laat * hooren, houdende zijnen Gracian in zulken waarde, dat hy dezen *Flaveling*, uit verscheide zijner schriften verzamelt, niet alleen waardig agtte om te vertalen, maar ook aan zijn meester den Koning van Vrankrijk op te dragen. In dien opdracht toont de overzetter, hoe groot een zugt hy tot zijn Vorst heeft, verheffende hem boven alle Vorsten. In een en veertig jaaren van uw regeering (dus vleid hy zijn Majesteit) hebt gy zoo veel gedaan, als veertig koningen.

Louijs de Grooté is onnavolgelijk in al zijn doen.

Wilt gy weten om wat reden? de Heer Amelot zegt het zijn Koning in 't aangezigt, namentlijk; dat hy (Louis) de Hugenooken niet met bloedstorting, als Karel de IX, maar door hen te suchtigen, en hante ampten te binden, vernedert, of liever te niet gedaan heeft. Om deze en vele andere deugden in staats- en krijs-zaken, die breedelijk worden opgehaalt, verklaart de gemelde vertaler verder, dat zijn Majesteit is de allervoortreffelijkste boven alle de beste Vorsten, in een ygelijks lof, en besluit dat zeggen met deze woorden. De historien zweszen veel van Vorsten, maar nauwelijks van een, die in alles, en altijd Groot was. De vermaardste koninkrijken zijn vermengt geweest met goed en quaad. Salomons beginsselen waren fraey, maar

* In zijn voorreden.

's einde quam daar mede niet overeen. Augustus begon qualijk, en eindigde wel. Tiberius begon wel, en eindigde qualijk. Nero begon als een sornix, dog eindigde als een bastiik. Severus begon, en eindigde als Augustus, enz. maar in uw Ryk, S. I. R. E., is alles schoon en ontzachelijk, enz. Gy weet geen dag, dien gy U Zelfen konde verwijzen qualijk befteed te hebben.

De rest van den opdracht kan een ander opzoeken. 'K hebbe dit uitgepikt, ter bedenkinge, of de Jezuit Graciaan geen braaf schrijver behoort te zijn, wiens wereldkundig boekje zoo groot een Vorst word aangeboden. Van 't werkje zelf zal ik niets anders zeggen, dan dat het 305 * grondregelen vervat, leerende hoe een mensch behendig en voorzigtig (of liever doortrapt, en loos) zijn rol in deze wereld moet spelen. Byzonder zijn deze lessen voor Vorsten, Grooten, en beaampte personaadjes geschreven. Dat 'er schranderere, nutte, en noodige leeringen in gevonden worden, zal niemand ontkennen, maar of sommige niet beter een snedig Jezuit, als een waar Christen, passen, laat ik den lezer oordeelen.

Zijn 288. grondregel is, *In al ons zeogen en doen na den tyd te leven. Een wijs man zegt, Dat het Noorden van de voorzigtigheid bestaat in zig te schikken na den tyd.* Ook bevestigt de Franfche Vertaler dit gezeg met de 1 ~~wo~~ worden des Schrijvers,

S 3

betui-

* *Maximes.*

† In zijn boek *El Politico Fernando*, waar in Graciaan den Koning Ferdinand, toegenamt de Katholijke, als een voorbeeld voor alle Vorsten hoog in top haalt.

betuigende dat dit de spil was, waar op alle de wereld-wijsheid van zijnen Vorst Ferdinand draaide.

De 126. grondregel leert, dat het te wezen is, niet een zosheid te bedrijven, maar die niet te kunnen verbergen. Zijt gy niet kuis; zegt het spreekwoord, veins het te zijn. Pag. 184.

Om niet langwilig te zijn, men vind voor de 220. tot een leeringe, dat men zig van het vosse-vel moet bedienen, als 't met het leeuwen-vel niet gelukken wil. D'aanteekening wijst, dat getuige van deze waarheid is de heerschappy van Tiber, die met zijne streken zoo veel uitvoerde, als Augustus met de wapenen gedaan had.

Waar toe meer woorden?

Vorsten, Dienaars, Klerken, Leken

Konnen leeren fraaje streken

Uit dit boek van Graciaan.

Hebt g'er lust toe? vat het aan.

NEGENDE HOOFDDEEL.

*Prælectiones Academicæ in Schola Historicæ
Camdeniana, cum appendice.*

Dat is,

*Akademische voorlezingen in de Historikundi-
ge Schole van Camden, met een byvoeg-
sel. Te Oxford. En zijn te koop te Lon-*

den

Maart en April 1693.

249

den by Benj. Tooke. 1692. in 8. 51.
bladen.

DE beroemde heer Henrik Dodwel, Professor der Historikunde in de hooge Oxfordse Schole, welke den naam heeft na Willem Kanden, in zijn leven vermaard Historischrijver van Engeland, die dezelve gesticht heeft, laat ons zijne lessen * zien over den Latijnschen Historischrijver Spartianus; behelzende het begin van 't leven des Keizers Hadrianus, en teffens tusschen beide verhandelende het leven van den Keizer Trajanus in 't geheel, mitsgaders de eerampten, die Hadrianus onder Trajanus bedient heeft.

't Is een werk van meer als gemeene geleerdheid, zeer nut tot verlichtinge der oude geschiedenissen, Rechtsgeleerdheid, tijdrekening, en oudheidskennis.

Het mag velen niet gebeuren zoo diep in de geheimen der Romeinsche Rijkszaken, en langverouderde gewoontens in te dringen. Waarom de geleerde oeffeningen van dezen Schijver meer behaaglijk zullen zijn den genen, die deze zaken door veel lezens en blokkens uit Griekse en Latijnsche gedénkteekens zijn kundig geworden, als den zulken, die pas op den drempel der Romeinsche Historiekennis tredende, d'eerwaardige oudheden nog naauwlijx van verre gegroet hebben.

S 4

Noch

* Gehouden in de jaaren 1688, 1690, en 1691.

Noch minder nüt zoude een platte Hollander uit mijn uittreksel halen. want wat zoude hy veel weten te onthouden of na te vertellen van der ouden dag- en jaar-registers, in welke der Vorsten verjaardagen en daden aangereikend wierden?

Wat raakt hem veel 't onderzoek van des Keizers Hadrianus burgerfchap? of d'aanwijzing van de misrekening van Dion Kaffius, in 't navorschen van den ouderdom des Keizers Trajanus? of de nette kennisse van den tijd, wanneer de Romeinen den mannelijken tabbaart gewoon waren aan te nemen, en in den krijg te dienen?

't Schijnt my derhalven raadfamer, deze letter-lekkernijen fris voor den taalkundigen overtelaten, dan dezelve door de vertalinge smake-loos voor te diffen; dewijl niemand magtig is 't rechte pit dier zaken een ander in onze moeders-tale te doen proeven.

TIENDE HOOFDDEEL.

Histoire des tromperies des Prestres & des Moines de l'Eglise Romaine, ou l'on decouvre les artifices, dont ils se servent pour tenir les peuples dans l'erreur. Et l'abus qu'il font des choses de la religion. Contenus en huit lettres; écrites par un Voyageur pour le bien du public. Tome I. & II.

Dat is.

Historie van de bedriegerijen der Priesters en Monnikken van de Roomsche Kerke, waar in ondeckt worden de konst-streken, van welke zy zig bedienen, omme het volk in dolinge te houden, en 't misbruik dat ze in zaken van Godsdienst maken. Vervat in acht brieven, geschreven door een Reiziger ten gemeenen beste, I en 2 de stuk, te Rotterdam by Abraham Acher 1693. in 8 26 $\frac{1}{2}$ bladen.

My is bericht, dat dit boek te voren in Engelsche sprake gedrukt is.

Gabriel d'Emiliane, wereldsch Priester van de Roomsche Kerke geweest zijnde, en zig tot den hervormden Godsdienst begeben hebbende, acht aan het gemeen, en byzonderlijk den Protestanten dienst te doen, met het mededeelen van deze zijne opmerkingen en ondervindingen van de snoode bedriegerijen der Roomsgezinde geestelijkheid, die hy in zijne reizen door Italien en andere gewesten gehoord en gezien heeft. Hy verzoekt, indien hy hier en daar sommige uitdrukkingen gebruikt, die na wat koddigs rieken, dat de lezer zulx gelieve de stoffe te wijten, en te gedenken, gelijkerwijs men ernstige zaken met geen geneuegelyke spreekwijzen kan verhalen; dat het alzo onmogelijk is, belachelijke dingen met een ernsthaften trant te

te drukken. Hier uit is te giffen , lezer , dat gy mogelijk onder dit uittreksel te lezen uw lever eens zult verschudden. Laat ons de *acht brieven* (in welke hy zijne verhalen behelst) achtervolgens gaan doorbladeren.

d'Eerste beschrijft , hoe onze reiziger in 't gezelschap van een Benediktiner Monnik op de grenzen van Bourgonje te Flavigny quam , een kleine stad , dog van groote vermaardheid door de Pelgrimaadjes , van tijd tot tijd derwaarts gedaan , ter eere van eene *Sansinne* , *Reine* genaamt. Deze *Reine* , zoo men zegt , stierf Martelaresse omtrent Alizé , een dorpje by na een mijl van Flavigny gelegen. De Monnikken lieten 't lichaam van heilige *Reintsje* opzoeken , en by geval dat ze aldaar in den grond een Fontein van heel fris én heilzaam bergwater ontdekten , strooiden zy flux onder het gemeenen volkje , dat , als Sinte *Reintsje* onthoofd wierd , regt ter zelve plaatze daar haar hoofdje nederviel , deze Fontein sproot , tot genezinge der Kranken. Vele eeuwen lang is dit praetje voor Euangely aangenomen.

Maar voor weinige jaren hebben de Vaders koordedragers (Geestelijke van d'orde van Sinte Frans , sijn doorslepe gasten) van den Bisschop verkregen , datze een kleine Kapel rondom dien Fontein mogten bouwen , en dezelve in eigendom bezitten , tot groote spijt van de Benediktiner Monnikken , die de oude en vreedzame bezitters van alle Sinte *Reines* overblijfsels zijn , en nu beklagen , dat een ander hun zulk een mirakelbarenden bronader , die maar een uur van hun klooster was gelegen , ont- draait

draait heeft. Zekerlijk wisten de Koorddraggers zig beter daar van te bedienen, als de Benediktinen; want de steeds aanwassende eerbiedigheid der onnoozelen tot die plaats bragt den goede Vaders goede winst aan. Dog zy, niet te vreden zijnde met de Fontein, en willende na zig trekken allen den verderen toebijt der Pelgrims (dewijl de Benediktinen het lichaam van *Reine* bleven bewaren) lieten zy zeer onbeschaamdelyk verluiden, dat zy, by zeker voorval, een aanmerkelijk gedeelte van het heilige lijk hadden gevonden. Maar ze verknolden deze konstenary te lijdig. Want als ze hun niet ontzagen een geheelen arm van Sinte *Reintje*, in 't openbaar te vertoonen, stonden de Reizigers en Pelgrims niet weinig verzet, om dat beide de armen by de Benediktinen aan 't lijk vertoond wierden, en aldus deze Santinne drie armen most hebben. Niet tegenstaande zoo groven ergernisse, den volke gegeven, houden zy hun bedrog staande. Ja hoewel de Bisschop verboden had de heilige overblijffels ooit weder ten toon te stellen, nogtans liet de Vader Gardiaan onzen Reiziger dezelve zien, en betuigde met een godslastering, dat hy met geen meer zekerheid de geheimnisse der Drie-eenigheid geloofde, als de waarheid van de gevondene *reliquien*. Hy voegde d'er by de historie van 't vinden des voornoemden arms, opgeschikt met openbaringen aan de broers koorddraggers, en verschijningen van Engeltes, die gemeenlijk zulke bottelyk-verzonnen leugens vergezelschappen.

Dat 's d'eerste vertellinge, die my voorkomt.

K heb

'K hebbe wel moed, dat'er nog schooner zullen volgen: want deze geheele brief handelt enkel van *Reliquien*.

'K zal hier en daar een staaltje uittrekken. De Heer d'Emiliane quam van Flavigny to Dijon, de hoofdstad van 't Hartogdom Bourgonie, alwaar hy ooggetuige van een aanmerkenswaardig bedrog was.

In de heilige Kapel gekomen zijnde bezag hy zeer vele zoo genaamde overblijffelen, en onder anderen ook een ouwel (dien zy *la Sante Hostie* noemden) uit welke de Papen vertelden, dat somwilen 'k weet niet hoe veel bloedvloeie op zekere plaatsen, waar ineen Geus met zijn mes had gesteken. Dat was nog 't minste gedeelte van 't *Mirakel*. Want zie! uit den ouwel was een klein kindje komen stappen, en weder daar in gekropen. Lees pag. 18.

Maar hoor nu 't bedrog (en daar mede zullen we van de *Reliquien* afscheid nemen) 't welk ter zelve plaatse verteld word.

Als de Reiziger met de Geestelijken praat voerde over de *Mirakelen*, en waarom die heidensdaags zoo dikwils niet gebeurden, als in voorledene tijden, antwoorde de Kanonnik, die de schoone *Reliquien* liet zien, dat in de Abdye van Sint Benignus ter zelve stede by na nog alle dagen *Mirakelen* voorvallen aan 't outer van de heve Vrouw, alwaat de kleine Kinderkens, die dood ter wereld quamen, gebragt wierden, en voor zoo langen tijd het leven verkregen, tot datze den Doop hadden ontfangen.

Dit word voor een zonderlinge genade erkent,

Maart en April 1693. 155

kent, om dat de Roomsche kerke leert, dat kinderkens, op die wijze gestorven, door 't geloove hunner ouderen niet konnen zalig worden, maar in een duistere * plaats varen, die uindrukkelijk voor hen gemaakt is, en waar inne zy eeuwiglijk zullen blijven, zonder nochtans de straffe der zinnen te lijden, om dat zy met de zinnen niet hebben gezondigt, maar versterken van het gelukzalige aanschijn Gods, 't welke een straffe is, die op de erfzonde past.

Nu zijnd 'er buiten twijfel weinige vaders en moeders zoo ontaard, dat ze geld zouden loont zien, om hunne arme kinderkens door middel van Missen en gebeden uit zulk een rampzaligen staat te rukken: en dit was de nering van de geestelijken dezer Abdye.

Onze Reiziger ging met zijn gezelschap 's morgens ontrent ten tien uren na de kerk, alwaar het wonderwerkend beeld van de Maagd was, gemeenlijk genaamt de kleine heve Vrouw van Sint Benignus.

Twée dood-geborene wichtjes lagen daar, en waren 'zedert twee dagen geheel paars en zwart geworden. D'ouders derzelve, van de voornamest bixen van Dyon zijnde, hadden, gedurende die twee dagen, meer als 200 Missen voor een stücksdaelder het stuk, laten lollery omme door bewiddeling van 't mirakel-barende beeld, en door de gebeden van de geestelijken, zoo veel levens-tijd voor de onnoozele schepseltjes van God te verwerven, als hen noodig

* Ze noemen die *Limbs*.

† *La petite nôtre Dame de S. Benigne.*

dig. was tot het ontfangen van den Heiligert Doop.

De Mounikken van d'Abdye hadden gaarne gezien dat het *mirakel* nog een daagje was uitgesteld geweest, maar de bederving der lichaamsjes begon zoo uit te spatten, dat de yunse stank in de kerk niet langer te dulden was. Dus quam de Schrijver ter rechter tijd, omme de uitvoering van 't werk te beschouwen.

Tegen den middag, 't welk de tijd was van de laatste Misse, quam een jonge monnik, die deelve bediende, om het boek te brengen, en sloorte met zijn arm ('t zy met voordagt, of niet) aan het berdeken van den Altaar, op 't welke de twee lijkjes lagen uitgestrekt.

De Priester, die de misse deed, en buiten twijfel het uur en 't oogenblik wist, bemerkte het flux, en onder 't uitspreken der geheiligde verborgentheden (zoo als de Papiſten het noemen) schreeuwde hy met luider stemme de doop-woorden over de kinderkens, *Ik doops* enz, werpende hen teffens een deel water op 't lijf, waar mede hy zijn handen had gewasfen.

We lezen in dezen eerſten brief vele andere werenswaardige dingen, onder welke niet het minste is de beschrijvinge van het Karthuizers klooster in Frankrijk, met de ſtichtinge deszelfs, d'oudheid der orde, en de mirakelen van Bruno. Maar onze Schrijver spoed zig na Savoojen, en zal over d'Alpes in Piemont gekomen zijnde, ons in zijn *tweeden brief* wat laten hooren van de wraakzucht der Roomsche geestelijkheid.

Van

Van Suse, een kleine stad in Piemont, geraakte de Reiziger te Turin, alwaar de Hartog van Savoojen zijn Hof houdt.

Behalven de groote pracht der Klooster- en Kerk-gebouwen, en derzelver kostelijke sieraden, die 't oog van een vremdeling kunnen verbijstren, is in deze stad ook de *heilige Zweetdoek* te zien, dat is, om wel te verstaan, de doek, of het linnen, waar in Nikodemus het lichaam van den Heere Jezus Christus, na dat het van 't kruis-hout, was afgenomen, gewonden, en begraven heeft. Tot vertroosting der geloovigen is de vorm van 't lichaam op een wonderbaarlijke wijze daar ingeprent gebleven.

Is dat niet wat zeldzaams? Ja, maar 't is nog zeldzamer, dat de Papen te Besançon in de Hoofdkerke den zelve zweetdoek, die Nikodemus gebruikt heeft, ook vertoonen. Verscheide Pauzen hebben na hunne zinnelijkheid verscheide bullen, en afaat-brieven wegens beide deze zweetdoeken uitgegeven, d'een voor die van Turin, d'ander voor die van Besançon, zulks dat hier uit geen kleine twist rees, en de Aartsbischoppen van beide de genoemde steden hunne geschillen zoo verre vóorzetteden, dat ze elkanderen met hekel-schritten bombardeerden. Toen heeft men eindelijk, tot sliffinge dezer zoo hoog-geloopene oneenigheden, te Roomen een wijs middel bedagt. Want by wijsdom over dit wichtig stuk wierd verklaart, dat Nikodemus meer als eenen dusdanigen linnen doek om 't lichaam van den Zaligmaker gezwachtelt heeft, en by geval dat ze beide de waarachtige zweet-doeken zijn. Wie zoud 'er

nu aan-darren twifelen? *Res. judicata habetur pro veritate.* Een uitgewezene zake word voor waarheid gehouden.

Van Turin quam de Heer d'Emiliane, in gezelschap van zijnen reis-gezelt den Benediktiner monnik, te Genua. De Benediktiner, hebbende verstaan dat aldaar een Abdye van zijn regel was, hoopte in dezelve zijn verblijf te nemen; maar als hy by den Abt quam, raakte hy, wegens eenig onderscheid van de kleedy, met den Abt aan zulk een vinnigen gekijf, dat ze elkanderen, in plaats van vriendelijk t'onthalen, een stapel vloeken na 't hoofd wierpen. Mijn Heer den Abt had hem gezworen, zoo hy dien zelve avond niet uit Genua vertrok, dat hy hem den hals zoude doen breken.

By deze gelegenheid laat de Schrijver zig hooren wegens de wraakgierigheid, die onder de Italianen in zwang gaat, en vorscht den oorspronk na. Om een beuzeling ponjarderen ze elkanderen; dog byzonderlijk is de woede der geestelijken tegen de genen, die ze benijden, uitgelaten.

Dolcissima, Mortali, e la vendetta,

Zegt zeker Italiaansch Poëet,

*De wraak, d' mensch, is 't Zoetste dat
man heeft,*

'T welk bevestigt word door d'ondervinding des Schrijvers, betuigende, dat hy te Bolonje in eene week zeventien dooden telde, welke

uit wrake meest door de Monnikken en Priesters vermoord waren. De groote Proveost, die men daar de *Barpello* noemt, op Paas-dag, zoo als hy uit de kerk quam, gegriefst zijnde, was een van die ongefukkige, om dat hy op bevel van den Kardinaal Aartsbischop onderzoek had gedaan na een Monnik, die in een openbaar hoërekot zat.

Hier na lezen wy de gruwelijke rechtspleginge der *Inquisitie*, welke by onzen Schrijver den naam draagt van de * duivelachtigste vond, die ooit uit des *Sasans* winkel is voorgekomen. Hy meld ons eenige staaltjes, van welke hy zonderlinge kennis heeft. Dog wy zullen die voorby gaan, wijzende den lezer tot het uit-trekfel van de *†* historie der *Inquisitie*. Ter loops word hier ook verteld een gedenkwaardig voorbeeld van d'outerste wraakzucht, gebleken in Paus Sixtus de V.

Deze heilige vrijer, van zeer geringen afkomst, en in zijn jonkheid een varkenhoeder geweest zijnde, geraakte door de snedigheid van zijn verstand, en bovenmatigen voorspoed ten Pausselijken troon. Maar in plaats dat de nedrigheid van zijn geboorte hem, tot zulk een ontzachelijken hoogte gestegen, eenige de minste zachtzinnigheid inboezemde, ging hem niets meer ter harte, als 't plegen van d' allerschrikkelijkste wreedheid tegen zulken, van wien hy meinde beledigt te zijn; al waar 't met een enkel

T woord

La plus diabolique invention, qui soit jamais sortie de la boutique de Satan.

In de twee jongstledene maanden,

260 *Boekzaal van Europe*
woord. Dit zal uit de volgende Historie blijken.

Op zekerem morgenstond zag men 't beeld van Pasquijn met een vuil hemd bekleed, en Marfotto de reden daar van vragende kreeg quansuis van Pasquijn tot antwoord, *om dat myn waster Prin-tes is geworden.*

Deze streek zag op Kamilla, de zuster van Paus Sixtus, dewelke van een arme waster door haar broeder tot een Vorstin was verheven. De Paus liet alle bedenkelijke nasporing van den Pasquilmaker in 't werk stellen, en niet konnende te recht raken, gebruikte hy een konstenaar, zoo schandelijk en aller verfoejinge waardig, dat het verhaal alleen magtig is iemand een afgrizing op 't lijf te jagen. Hy liet over al verkondigen, dat de snedigheid des verstands die hy in 't gemelde Pasquil had bespeurd, hem behaagde, en indien de maker van 't zelve zig aan hem quam aangeven en openbaren, dat hy hem niet alleen van de doodstraffe zoude bevrijden, maar dat hy hem nog daar en boven twee duizend rijksdaalders tot een belooning zoude vereeren. De rampzalige Pasquilmaker, door de wind vanzulk een belofte voortgedreven, maakte hem zelve bekend, en de Heilige Vader beval, dat men hem flux de 2000 Rijksdaalders zoude aantellen, verzekerende hem teffens, dat hy hem niet zou laten ophangen: waar op den onbedachten bloed een langen reex van dankzeggingen aan zijn Heiligheid uitstortte, voor zoo een onverdiende genade. Ja maar, sprak de Paus, 'k zal mijn woord wel houden; dog ik hebbe u niet beloofd, dat ik u de tong en handen niet zoude jaren afsnijden,

den; en zoo gezeid, zoo gedaan, hy beval opstaande voer, dat men zoo een barbaarsch vonnis in zijn tegenwoordigheid uitvoerde. Deze daad, zegt de Heer d'Emiliane, was een groote bevelen dat hy na zijn dood niet gekoninciers wierd.

Van den zant der Italianen sprekende, zegt hy, dat die zoo quaat niet zoude zijn, indien de goedheid der Priesters en Monnikken hen niet bederf. De heiliche Inquisite wederhoud de schranderste van het belschen, en tegen spreken der vervaarlijke groeten. Hy verteld, dat zeker Abt, een van zijn goede vrienden, door d' Inquisite in den Kerker gezet wierd (en dan nog te Venetien) om dat hy, hoorende een Monnik van een Zielverschijning uit het Vagevuur vertellen, eens hadde gegruylacht.

D' ongelukkige geraakte noch los, na vele schrikkelijke pijnningen, en lange gevangenisse, door de byzondere voorspraak en ver van zekere edele en zeer vernuftige Venetianische dogter Kornelia Episkopia genaamt, aan welke den Abt zijne gedichten opdroeg, die hy in den bangen kaker gemaakt had. In Roomen, en in geheel Italien, weet de gemeene man niet beter, of als de gene, die buiten de Roomsche Kerke zijn, gelooven niet in Christus. Zoo leelijk schildert men daar de zoo genaamde Keters af. Maar ik zal de rest van deze zaken, en 't verhaal van de dwingelandy der Pauzen, en andere geestelike grooten, benevens der zelve gierigheid, waar door Italien uitgeput word, den lezer bevelen in 't laatste van dezen brief na te zien.

In den *derden* Brief, welkers opschrift is van

de Gasthuizen, en pelgrims in Italiën, ver-
toong ons de Heer d' Emiliane d' opkomst der
beevarden en pelgrimaadjes, welke in vorige
tijden veeſvuldiger waren, als tegenwoordig.
Voor eenige eeuwen was iemand byna voor geen
goed Christen geacht, die Roomen niet had be-
zocht. De Pauzen, gewaar wordende hoe mer-
kelijk een winst die toeloop der menschen hun
zanbragt, bevolen de Biechtvaars, datze hunne
biechtelingen, tot boete van de grootste zonden, zou-
den opleggen een reis na Roomen te doen. Tans
ter tijd evenwel konden de goede Katholijken
die moeite wel sparen, mits dat ze een goede
somme gelds in plaats zenden. Dog nademaal
certijds onder 't groot getal der pelgrims ook ve-
le waten, die geen dukaren te verteren hadden,
hebben eenige ijke persoonadjes, uit medelij-
den over die arme *devotarissen*, verblijfsplaatsen,
en gasthuizen gesticht, waar in dat volkje kon-
eten en slapen, 't zy voor een korten of langen
tijd: en de aalmoesse was groot of klein, na dat
de stichting der godshuizen was.

Men vind in Italiën vele van die huizen, ge-
bouwt omtrent het einde van de tiende, of mee-
den aanvang van de elfde eeuw. De reden daar
van is te halen uit de valsche meininge, dat de dag
des laatste oordeels na by was: een meininge,
die toen alom in zwang ging, op een verziende
overlevering, ten hundertigen dage nog in de Room-
sche Kerke plaats grijpende, namentlijk dat de
Heere Jezus, van zijn Apostelen gevraagd zijn-
de hoe lang de zienlijke wereld zoude duren,
hen geantwoord heeft, *duizend jaren, en meer*.
Zoo dat een menigte Christen-Princen, en groo-
te

te Heeren in dien tijd een tocht na Roomen deden, Godshuizen voor de arme en voor de pelgrims, en Abdijen voor hun zelve lieten bouwen, waar in vele hun verblijf namen, verwach- tende dien verschrikkelijken oordeel-dag.

De zorg over die Huizen wierd den Prieste- ren aanbevolen, die niet nalieten dagelijks de weduwen en rijken aan d' ooren te lellen, op dat ze dog by uiterste wille d' inkomsten van die ge- stichte hoven en Godshuizen wilden gedenken, waar door ze in 't kort schatrijk wierden, ge- lijk ze nog hedensdaags zijn, en bequaam om een menigte leuije bulken te mesten. Want ja moet weten, lezer, dat die opzienders der Gods- huizen liever weinige pelgrims of vreemdelingen zien, als vele, om dat ze alleen des te ve- ter mogen slempen. Van deze zaak verrelt ons de reiziger een levendig voorbeeld, 't welk hy heeft opgemerkt in het betuchte en rijke Gast- huis van Lorette.

Hy wandelde aldaar op het plein, dat tussen de Kerk en dit huis is, met twee Franse Prie- sters, die daar in den voorgaanden nacht hadden gellapen. De *Gardianen* moesten om klok trek- ken, om de Pelgrims, die 's avonds ter maaltijd zullen komen, by een te roepen, maar 's ge- beurde, dat deze *Gardianen*, die (gelijk onzes Schrijvers stijene woorden zijn) zoo weinig godsdienst als de honden hebben, en nergens anders op toelleggen, als om de Pelgrims te be- driegen, met voorbedachten rade, dien avond niet geluid hadden, gelijk wel meer gebeurt. De Franche Priesters begaven zig omtrent zes uren na 't Gasthuis; alwaar men hen terstond

vroegde: waarom zy niet vroegen, waren geko-
men, daar by gevraagd werdende: dat de maan-
tijd reeds gedaan was. Zy ontschuldigden hun
zelve, met te zeggen, dat de klok niet was ge-
luid: maar d'andere hoorden valschelyk staande,
dat zy wel het degen de klok hadden getrokken,
en aldus quam'er dien avond niet een enkele brok
broods voor den dag. S'anderen daags (wars
in dit gasthuis kan met drie achtereenvolgende
nachten verblijf en voedsel krijgen) waren de
arme Priesters zoo bezweet vór hunger te zullen
lijden, dat zy van 's namiddags ten drie uur zesi-
veren toe onder de klok gingen staan. Toen
zagen de *Gardiens*, dat het onmogelijk was
hen dien avond te konnen foppen: weshalven
riepen zy hen toe zes uren, en zieden dat ze
becht in de zaal zouden komen om te eten.
Doe de Priesters woegden hen, zeggende,
dat ze in de eekard die zouden komen, veert
al eer zy de klok hadden geluid, make d'andere
te Pelgrims volk te roepen. Of de *Gardiens*
knotten of morden, zy moesten het doen, en
konnen geen andere vermak nemen, als dat zy hen
ne gasten stinkenden wijn gaven.

In andere plaatsen van Italië gebruiken de
Papen vele andere konstenaryen om de Pelgrims
niet zoo lichtelyk in de Godshuizen te omfangen.
Te Parma en te Turin dwingen zy die menschen,
hoe moede en afgemat ze ook zijn, de gehele
stad deur in den * Ommeegang te wandelen, in
te gerigt van al de wereld, en groote lange den-
nen optellingen. Waar uit het geschied, dat
vele y die een tittel edelmanslykheids hebben,
die

liever willen op de *Arax* ſchipen, en honger lijd-
den, als zoo geplaatst worden. Zoo iemand lust
heeft om een deel andere ſtaatsjes van der gees-
telijken ſtreken te zien, hier is overvloed. Hy
zaſer de boeverijen, die onder de Pelgrims ge-
pleegt worden, ook nevens verbeeld zien. Van
de twintig of meer zal men der natuurlijke een
vinden, die uit zijn Vaderland getogen is,
met meening omme de zoo genaamde heilige
plaatsen te zien. De meeste zijn zwervende
ſchobbejakken, die alle jaaren Italiën doorkruif-
ſen. Gemeenlijk brengen ze de zomer in 't Ad-
piſche gebergte over; in den herſt tijd reizen zy
en in de winter leven ze te Roome, te Napoli,
of in Kalabriën.

Daar na begeven zy zig wederom mer de ber-
te na de bergen.

Hunne levens manier is, dagelijks te bede-
len, en nimmermeer te ſtelen; dan wanneer ze
maar eenige kans zien. Tegen den avond wel-
ten ze d'een of d'ander plaats, waar omtrant
een gathuis is, aan te doen.

Vele onder hen reizen dus met hun ganſche
huifgezin, wijven en kinderen; en deze zeggen
gemeenlijk, dat ze nieuw-bekoorde zijn; dat
voorhenen of Proteſtants of Joodſch gewest
zijn, en nu die doſingen afgezworen hebbende
om de liefde van Jezus Christus zoe armelikt
moeten leven. Veel tijds hebben ze ook ſtaaf-
geſchrevene brieven, wel gereged en onder-
teikent by zig. Onze reiziger heeft dik wils
vermaak ſommige van deze gaffen, zegt hy, we-
gens 't Joodſch of Proteſtantsch geloof onder-
vraagt, maar ze willen d'et weinig van, dan

om vroeg hy dan voort, hoe zy zulke geregeld-
de getuigenis-brieven hadden gekregen? en daar
warend'er, die hem beleden, dat zy die te Tur-
rin hadden gekocht van een zekeren Abt, die
't kunsje kende van allerley zegels en handteke-
ningen na te prenten, en daar van groote ne-
ring had; voor de rest, dat zy nog Joodsch
nog Protestantsch waren geweest, maar dat ze
't zeiden omme de wereld tot grooter aalmoef-
sen te bewegen.

Daar zijn noch andere onder deze Pelgrims,
die met zware yzere ketenen en boeyen loopen,
voorgevende dat ze in slavernye by de Turken
geweest, en door zonderlinge genade van de lie-
ve Vrouw van Lorette, of Roome wonderbaar-
lijker wijze verlost zijn, hoewel die ketenen en
boeyen in Italiën gesmeed worden.

Maar ik begin te denken, dat ik nog 5 brie-
ven moet doorsnuffelen, des zal ik hier afbre-
ken van andere Pelgrims, en Kluzenaars, en
van 't gene verders gedenkwaardig omtrent
Geestelijke bedriegeryen in Italiën gepleegt
word, als mede van d'eenzame plaatsens die Sin-
te Frans en andere hebben bewoont. Die lust
heeft omme eenige grollen, die van den gemel-
den Frans verteld worden, nevens een drollige
frats of twee van den duivel te lezen, hy zal ze
vinden pag. 191.

De vierde brief behelst des schrijvers reis na
Lorette, wterwaarts men veeltijds van Boulonje
op een ezel gevoert word, van zes uren, tot zes
uren telkens een versche; tot dat men komt by
't gebergte Ancone, dat niet verre van Lorette
is. Onze reiziger had het geselschap van een

deel Pelgrims, in hun Pelgrimaadje-gewaad op-
 gefchikt, dewelke gewoon waren jaarlijx van
 Bonlonje daar na toe te trekken, gevolgt van om-
 trent twintig kaleffen met juffers, zeer zwie-
 rig opgetralijt, die met de Pelgrims onderweeg
 in de herbergen goede cier maakten. En ze-
 kerlijk deze schoone Loretische Pelgrimaadjes,
 zoo als die hier worden afgeschildert, zijn en-
 kele reisjes van geneugte. Onze schrijver ver-
 beeldt ons de stad zelve, en het wonderbarelij-
 ke huisje, waar in Christus met zijn Moedert
 Nazareth leefde, en't welk door d'Engelen al-
 daar vervoert is, by d'Italianen * SANTA
 CASA genaamt. Maar daar van is in d'uit-
 treksels van de *nieuwe Italiaansche reis* voor dezen
 gesprooken: waaromme ik't niet mag her-
 halen. De Historie, alhier wijdloopig beschre-
 ven, is zeer belachelijk: en men ziet'er teffens
 de ongelooftelijke afgodery, welke aldaar be-
 dreven word, aan een beeld, dat met onbe-
 schrijfelijke kostelikheden is opgetooit. De Pa-
 pen trekken d'er ook groote winsten, gedurig roe-
 pend, dat'er dog missen voor de J. MADONNA
 gedaan werden, want elke mis kost een rijksdaal-
 der. Ze beloven den vremdelingen, dat zy alle
 hunne missen voor den altaar van de lieve Vrouw
 in de Kapel zelve zullen doen: daar't nochtans
 zeker is, dat zy van de 50000 missen, die'er
 jaar in, jaar uit gedaan worden, geen 10000
 voor den gezeiden altaar kunnen doen. En zoo
 bedriegenze daar de bygeloofigen. Men zou

T 5

zeggen

* 't Heilig huis. † Zoo noemenze de lieve
 Vrouw by uitsnemendheid.

zeggen hoe 't mogelijk was, dat menschen, die den naam van Christenen dragen, d'uitsporigheden bedreven, die aldaar gezien worden.

D'een kust de muren, die rondom de Kapel zijn, d'ander likt de steenen met zijn tong, en strijkt zijn Paternoster daar over. Andere zijn d'er die een draad, als of ze daar mede de maas wilden nemen, rondom de Kapel halen, en daar na van dezelve een gordel maken, wanende dat ze machtig is hân van toovery en vele qualen te bevrijden. Om kort te gaan, de spertien zijn zo aardig, als de verziende mirakelen omtrent deze *Saint eafa* voorgevallen, welke in de Kerk voor de vreemdelingen ter eeuwigger gedachtenis staan te lezen.

't Is (zegt de Heer d'Emiliane) te Lorette niets als geld eischen, dat de linden daar doen. De Priesters eischen 't om de missen te zeggen; een menigte dragers van buffen, die geld giften voor de Kapel inzamen, zwerven gedurig op de straten en in de Kerk, om wat te krijgen; de kooplieden en winkeliers veeren onopvaardiglyk hunne gedenkpenningen, paternosters, en andere wisjewasjes; ontalliche vagabonden in Pelgrims-gewaad bedelen gestadig reiskeld, en snijden de beurzen van de reizigers, als ze maar konnen; en eindelijk de herbergiers snuiten de vreemdelingen dat ze 't voelen. Wat gunkt u, lezer, is dat de rechte plaats niet, om daar van zulk een welgeliefde stad der heilige Lievevrouw te maken? By aldien iemand over de al te hoogteprijs klaagt, zy ontschuldigen zig, met te zeggen, dat de Pauzen zware lasten en ongemaken hebben gesteld op alles wat

na Lorette gaat, dat hy nog naar welijks konnen
behouden blijven. Zoo dat, alles wel ingezien
zijde, de Paas moest van allen schattheit. Zie
pag. 240.

Hier nu redeneert onze reiziger over de grond-
oorzaken, waer uit de *mirakelen* in Italien spru-
ten, en veruid vele aanmerkelske sabelen we-
gens de overblijfselen der Sinten en Santinheſty
Sinte Tainis, *mas Sant Antonio de Padua*, is
by uitnemenheid de allergrootſte heilig by d'I-
talianen, en ſomtijge treeden hem genoeft den
God van *Italië*. Met het verhaal van dezen
loopt de vierde brief, dat is, het eerste stuk
van de geschiedehiſſe der geestelike bedriegerij en
een einde.

HET TWEEDE STUK, met den vijften
brief aanvang nemende, spreekt van de * heilige
dagen, en t gebroederſchappen der Italianen.
Onze reiziger was nu van Lorette te Roome
gekomen, alwaar hy alle de fraije dingen by
woonde, en in ſomtijge kerken vertooningen
zag, die niet wenter op een ſchouwburg kon-
den ingevoert worden. Lees van t feest van
Sinte Aagt het begin van deze beſchrijvinge. t
Schikt of diegenen kerken als hier beſchreven
worden, en tel wierden hangende om de jeugd
te bederven, en mannen en vrouwen gelegent-
heid tot ontucht te geven. Niemand zal zig
daar over verwonderen, als hy wete, dat het
Italianenſch ſpreekwoord is; t Die zijn dogter op
alle ſtepen laat gaan, zal ze in korten tijd tot een
boer

* *Févr.* t *Confiteſtes.* t *Chi manda la ſua
figliola ad ogni feſta. &c.*

beer maken. Op zulke feesten zitten de Vrouwen en jonge Juffers ten wederzijden van de Kerk in rang; de Sinjoors wandelen tusschen beiden, om haar onder d'oogen te kunnen zien.

't Vrouw-volk lacht, praat, kuffert, en sloot elkanderen aan, dat het schande is. Die ter kerke komen, wenden hun rugge veeltijds na 't Sakrament, dat openlijk ten toon staat, om de Zangers en Juffers beter in 't oog te hebben.

Wegens de *broederschappen* valt niet min te lezen. De schendige bedriegeryn der Papen, in 't Mis-doen, voor de zielen, die in 't Vagevyer zijn, worden alhier met levendige verwen verbeeld. In 't kleinste Vlekje van Italiën is een gebroederschap voor de zielen, die door 's gemelde vagevyer worden gezuivert; en daartoe zijn ten minsten twintig Priesters, welke daar op smoren. Want behalven 't geld van de missen, dat hen niet kan ontgaan, hebben ze nog een deel volkje in dienst; die overal in de huizen, en langs de straten loopen, met buffen in de hand, zeer onbeschamdelyk, tot verlossing van de arme zieltjes, bedelende.

Naderhand maken de Papen de buffen ledig, en steken 't geld in hun zak. Deze bus-dragers zijn zoo onbeschaamd, dat ze den luiden twee of drie straten lang achter aan loopen. Vele durven niet nalaten wat te geven, uit vreeze, dat ze niet mochten schijnen, een slecht gevoelen van 't Vagevyer te hebben, en voor de *Inquisitie* te kunnen aangeklaagt werden. In alle herbergen, eet- en drink-winkels, of andere gemeene plaatsen, zijn overal buffen. Die

in Italiën gereikt hebben; weten wel, dat de Waard gewoon is na 't laatste geregt een bus op tafel te zetten; waar in de reizigers verzogt worden wat te steken; tot verlossinge der zielen uit het vagevyer.

Maar hoor nog het, en zeg dan vrij,

Foey onbeschaamde beed' lary!

Als het oogsttijd is, zenden de Priesters hun volkje met groote wagens landwaarts in, om van alles te bedelen wat er verzameld word, Koren, wijn, vlas, Hennip, Hoenderen en Eyeren niet uitgezondert) en wat ze meer krijgen konnen. Dat hun aanfaat eten ze op: de rest verkopen zy in 't gezicht van yder een. Want de eenvoudigheid en onwetenheid van de boeren aldaar is zoo groot, dat men hen kan wijs maken wat men wil. Onze reiziger zag op zekeren tijd, dat een boesinne aan die landloopers wat * vlas gaf, zeggende dat het haar leed was, dat ze zoo veel niet konde geven; waar van een geheel heind konde gemaakt worden. Een van de boeven antwoorde daar op. *We zullen d'er dan een klein bendeke van laren maken; voor een klein zelsje in 't vagevyer.* En achter de ruggè van de onnoozelè vrouw lachten zy eens met malkanderen in de vuist. Zoo groot een nering brengt het Vagevyer de geestelijkheid aan. Hoe? daar is geen Kerk, nóg Kapel in Italfen; waar in men niet een groote Schildery van 't Vagevyer ziet. De Zielen zijn daar in afgebeeld, als

moc-

* In 't Fransch staat Chanvre, bemp.

moedermaakt lichamen van jonge mannen, en
 Verduwen, die met eenige vlammen omringt
 zijn, maar die aanschouwen van die maakte heet
 den maakt gevoeliger vlammen in de harten van de
 kijkers. Zeker Italiaan, van zijn Moeder niet
 wel gehandelt zijnde, liet haar in den brand van
 't Vagevies schilderen, en schreef er deze woor-
 den onder;

S'è così piacevole di veder la en Purgatorio,

Che cosa tarabba di veder la nel cielo?

Daar mede te kennen gevende, Indien 't zoo
 gemakkelijk was kun lief in 't Vagevies te zien [al-
 waar de vlammen een gedeelte van 't lichaam bedek-
 ten] hoe veelte gemakkelijkere het dan zoude zijn haar
 te zien in den Hemel [alwaar ze moederzake zoude
 zien].

In den zaden brief laat de Heer d' Emiliane ons
 hooren, hoe fraay de geestelijkheid in Itaalie ge-
 woon is te prediken. De staaltjes van de Pre-
 dikation, die by zegg' den tijd van 7 jaren in
 Itaalie behoort te hebben, en welke hy alhier
 bybrengt, zijn bequaam om voor quakjes achter
 den Almanach gezet te worden. De lezer kan
 verschoot vinden, nevens 't verhaal van meer an-
 dere aperieus, als 't wijden van eieren, op Paas-
 schen, enz.

In den zevenden brief lezen wy op wat wijze
 de * ommevangen by de Italiaanen gehouden wor-
 den; De reiziger was de geheele yalentijsd te
 Rome gebleven, en senige weken na Paasfen van
 daar

daar verrokken, en dewil hy van Roomen tot
 Siena toe geens andere ontmoetinge had, als van
 omzeggenden, neemt hy by deze gelegentheid de
 beschrijvinge van dien toefel aan. Gy moet
 weten, lezer, die niet Papist zijt, dat het een
 vaste gewoonte der Roomfche Kerke is, deren om-
 zeggenden na Paalen te doen, dewelke zy abidlin-
 gen, noemen; omme daar door Gods zegening
 over de vruchten des aardrijks af te bidden. Dat
 ik my de moeite van uichrijven niet onzag, 'k
 zoude de oppreking en zwier van dat werk hier
 vertellen; maar ze is al te verfschiden. Zest
 fnaaks is de verbeelding van zekerem omzeggende,
 die de fchryver te Venetien zag, in welke wof
 39 of 40 mooye meisjes voor Santinnatjes fpeel-
 den; want onder die was er een, die voor Ge-
 noeva quam aanfchappen. Zy had een brandon-
 de walfchkaars in de eenre, en een boek in d'
 ander hand. Rondom haar zwoeren 7 of 8 jon-
 gens, gemaskert als Duivels, beet zwart, met
 misfelijke bakkezen, en groot hoornen. Deze
 Duiveltjes maakten de ftaand grimmigen, en koch-
 dige gebaarden, quaerfuis om de Santinna van te
 lezen af te trekken. De gemaakte Canovers
 wafte haar egl vry wel te fpeelen, want zy geliet
 haar, als of ze las, en zag onophoudelijk in haer
 getij-boek; maar alle d' aanfchouwers van den
 omzeggeng fchaerden, als ze de drollige frazen
 van de Duivels zagen, want die waren zoo om-
 belcheand, dat ze zelfs de minen maakten
 van 't meije haer rokken op te lieken. Zy werd
 gevolgt van een andere, die ruden zoo belachelijk
 was. Deze was Sinte Katrijne van Siene, heb-
 bende een zoet kind aan haar zijde, 't welk de
 kleine

kleine Jezus verbeeldde, dragende een bezem in d'eene, en een blaasbalk in d' andere hand; dewijl men zegt, dat die Santinne zoo gemeenzaam met het kind Jezus was, dat hy, tot haar vertroosting, als ze moede was, dikwils haar kamer quam vegen, en vier maken.

Ik begin zelve te lachen, en zoude te veel tijds verletten, dat ik dus lachende meer uitschreef.

Eindelijk worden ons in den *achten* en *laaten* brief beschreven de ondeugenheden der Priesters en Monnikken van Italiën in hunnen handel en wandel, hunne onkuisheden in de kloosters, hun schandelijk leven, en verdere bedriegerijen, alles met duidelijke vertellingen en bewijzen omstandiglijk ten toon gesteld. Die door zoodaniger Historien vermaakt word, kan pag. 247 onder allen een opzoeken van zekeren Abt, die een groot-liefhebber van lichtekoojen zijnde, en alle nachten by drie van die soort leggende door bevel van den Aartsbisschop van Botlonje heef aardig betrapt, en schandig met zijn hoeren, zoo naakt als ze uit het bed quamten, in triumf van 't land wierden na de Stad gevoert.

Zoude echter wel vry staan (denk ik) te gissen, dat er ook vrome gevonden worden, al staan ze hier niet gemeld.

Niet eer, dan na 't afdrucken dezes uittreksels, is my toe gekomen het voorgemelde Fransche boek, in onze tale overgezet door H. V. Quellenburg. I. en II. de deel. Gedrukt te Utrecht by Wilhelm Brodelet 1693 in 8. 32 bladen.

ELFDE HOOFDDEEL.

*Les oeuvres d' Anacreon & de Sapho. Com-
tenant leurs Poésies, & les galanteries de
l'ancienne Grece. Traduites de Grec en vers
François par Mr. de Longepierre, avec
des Notes curieuses sur tout l'Ouvrage.*

Dat is:

*De Werken van Anakreon en Saffo, beheb-
zende bare gedichten, en geestigheden van
't oude Griekenland. Overgezet uit het
Grieks in Fransche vaaxen door Mr. de
Longepierre, met aanmerkelyke aantee-
keningen over 't geheele werk. Te Parijs by
Charles Clouzier 1692. in 12. 17 $\frac{1}{2}$ bla-
den.*

A Nakreons Grieksche Lierdichten quamen in
't jaar 1660 met zeer geleerde aanmerkingen
van Tanaquillus Faber in 't licht, en in 't jaar 1681
gaf ons zijn dogter, tans de Huisvrouw van den
Hr. Dacier (beide door * geleerdheid vermaard)
den zelve bevalligen ouden Poëet in Fransch ge-
dicht, met gelijke aantekeningen. Maar de
Heer Longepierre heeft de lust gehad omme den
II. Deel.

* Zie het XI Hoofddeel van de Boekzaal van
Julius en Augustus.

dichter in dicht te vertalen. 'K hebbe in mijn boekje van de vermakelijkheden der † Taalkunde het leven van Anakreon voor de Hollanders geschreven, en de reden gezegt, waaromme ik dien zoet-vloeienden Poëet, by my voor een groot deel in Duitſche vaarzen gezet, niet in 't licht gaf.

Nu ben ik gehouden, u, lezer, een weinige van den inhoud dezer poëzy te zeggen, om dat ik niet wete, of die den Hollanderen wel bekend is.

't Voornemen zijnes schrijvens is best te hooren uit zijn eerste gedicht.

Θέλω λέγειν Ἀτρεΐδας, &c.

Aldus luidende.

Al wil ik schoon van Atreus zonen zingen,
En Kadmus, die oud Thebe heeft gestigt,
Mijn speeltuig slaat een galm van zoeter dingen,
En klinkt alleen van liefde, en liefde-pligt.

Daarom heb ik mijn pees-gestel en snaren
Op and'ren toon, op and're wijze gezet;
Ik maey' my niet met Herkules gevaren:
Mijn speeltuig klinkt alleen van Minnewet.

Wech Helden dan met alle uwe Oorlogsdaden,
Ely past niet op mijn dertelende Lier.
Wij zingen van geen nederlaag en schaden
Der vyanden, nog gruwzaam Oorlogs vier,

† Het X Hoofddeel.

Maar 't is hier al van liefde dat men zingt,
Van liefde, die door aarde en bemel dringt.

Men ziet dan tot wat foort van deunen te
zingen Anakreon de grootſte trek heeft gehad.

Het IX gezang is in zoetvloeyendheid onvergelijkelijk, gemelde Faber zegt, dat het niet van eenig menſch, maar van de Zang-godinnen zelve en van de Bevalligheden t' zamen gemaakt ſchijnt.

Εἰσοδικὸν Ἀνακρέω

Πόθεν ποθεν κίτασται;

Op een Duif:

Hoe snort gy minzaam duifje deur?
Of waar van daan komt gy dus rennen
Op wat ſtraawitte lieve pennek,
En blaast en danwt een zoeten geur?

*

Ik komte zegt ze dus gevlogen
Van Heer Anakreon, voor d' oogten

*

De Mingoës heeft my vereert,
Tot dankbaarheid voor een gedichtje.

*

*

V z

Dit

Dit is de brief der Lier-Poëet,
 Dien breng ik over zee en landen:
 Dan wil by my ontslaan van banden:
 Voor dat ik my zoo trouwlijk queet.
 Maar neen. Al laat by my dan vry,
 Zoo wil ik by hem dienstbaar blijven,
 En mijnen dienst voor hem bedrijven,
 'K wil altijd hangen aan zijn zij.
 Wat heb ik over berg en dal
 Te vliegen door de vlugge winden?
 Ik kan hier beter wellust vinden,
 't Is hier aantrekkelijk over al.
 Wat heb ik al mijn leven lang
 By ruwe en wilde spijs te leven,
 Nu eete ik brood, my zelf gegeven
 Van Heer Anakreon, wrens zang
 My dikwils streekt, wanneer zijn geest
 In dichtlust Hemel-hoog gerulogen,
 Geen and're stof beeft, nog vermogen,
 Dan of by waar in 't Godenfeest.
 Dan geeft by my den zoeten wijn,
 En drinkt my voor de frisse teugen,
 Die hem dat grijze hart verbeugen;
 Dan is 't een vreugd by hem te zijn
 Dan speelt by op zijn trotsé Lier,
 Dat niemand hem dien drift kan teugelen:
 Dan dek ik hem met mijne vleugelen,
 Dan barst by uit in vlam, en vier.

En speelt een minnelijken toom,
Dat Venus zelfs en hare reizen
Haar hart in zulk een zang vermeijen,
En nederdalen van haar troon.
Tot dat ik, van 't geboor verzaad,
Ga op zyn speelhuus nederleggen.
Daar hebt ge dat ik weet te zeggen.
Wat dunkt u van die Duiropraat?

Men moet weten, dat het verstaan van die deuntje afhangt van de gewoonte der ouden; die, als ze iets haastig, of zorgvuldiglijk t' huis wilden geboodschapt hebben, eenige duiven met hun buiten 's lands namen, die zy, nu ter gezetter plaatsen gekomen zijnde, plagten los te maken, en aan derzelve hals of pooten brieven, of iets anders te binden; waar uit, als deze vogels tot liefde van hare jongen of woonplaats wederkeerden, de vrienden van den huize konden verwittigt worden, dat zy behouden ter plaatse hunner reize overgekomen waren. By die van Tyrus, Tripoli, en andere van die land-streek gaat deze manier hedensdaags nog in zwang: want men zegt, dat zy duiven bezigen, die zy uit de hand laten vliegen, als zy te Mekka, of Konstantinopolen gekomen zijn. De geleerde konnen T. Fabers aanteekeningen nazien. Wat by ons Bataviërs in de belegering van Leiden geschied is, weten de kinderen.

Dat ik hier en daar voor aan iets overfla, geschied om redel, den taalkundigen bekend.

Zie, rekkelijke lezer, Anakreon, een heiden geboren, en gestorven, leefde niet na onze Christelijke zedekunde, maar was in dien ouden tijd (want hy heeft ontrent 500 jaren voor Christus geboorte geleefd) een liefhebber van lijffelijke vermakelikheden, welke 't volk van die dagen gansch niet ongeoorloft achte. Gy kunt zijn aart kennen uit dit volgende elfde deuntje.

Αέγχαν αι γυναίκες,
Ανακρέων, γέγων εἶ.

*De Juffers zeggen my; Anakreon! waar benen
Met uw gezang en vrijery?
Hoe? ziet gy niet dat reeds bes graf jooke na
uw beenen*

En leeft gy nog zoo groen en bly?

*Vat eens de spiegel in uw dorre en drooge han-
den,*

Op dat g' uw eigen oog geloofte.

*Gy zijt, behalven dat uw mond is leeg van
tanden,*

Vol rimpelen, en kaal van hoofd.

*Ja wel, dat roert my niet, 'k weet daar niet
van te spreken,*

Of ik mijn haren bobbe, of niet;

*En zijn de haren weeb, mijn jeugd is niet
geweken,*

Dat voel ik beter als gy ziet.

Want

Want hoe veel raffer my den adem wil be-
ven ,

Zoo neem ik des te meerder vreugd ,

Die my , gedurende den tijd van 't korte le-
ven ,

Tot aan mijn grafsteê toe verbeugt.

Meer zal ik u niet zeggen , als dat de Heer Longepierre in zijn voorreden met hoogachting van Jonkvrouw Dacier spreekt , betuigende dat zy , de voortogt gehad hebbende , hem belet heeft vele fraaje zaken aan te teekenen , die nu reeds voor de hare zijn uitgegaan ; hoewel zy 't hem moet ten beste houden , dat hy in eenige giffingen van haar gevoelen verschildt.

Van de Poëterse Saffo is zeer weinig overgebleven.

De twee eerste lierzangen , welke de voor- naamste zijn , verdienen van liefhebbers der Grieksche dichtkunde gelezen te worden. Zy leefde omtrent 600 jaren voor de geboorte onzes Heeren J E S U S C H R I S T U S .

In 't Jaar 1688 liet de Heer Longepierre Theokritus harders-minnezangen , door hem uit het Grieks in Frantche vaarzen vertaalt in 't licht komen , te Parijs by P. Aubouin , Every en Clouzier in 12. Een blijk dat onze Overzetter hem zelveu byzonderlijk in Griekse Poëten oeffent , in welken een weerga-slouze-
V. 4

ter

terlekkerny steekt. Hy is dezelve, die in den jare 1687 te Parijs liet drukken, zijn * *Redenvoering over de ouden*, waar in hy geleerdelijk het aanzien en d'achtbaarheid der oude schrijvers verdedigt tegen den Heer Peraut, die, in zeker gedicht †, van de nieuwe te hoog had opgegeven.

TWAELFDE HOOFDDEEL.

Reflexions sur l'Usage present de la langue Françoise, ou remarques nouvelles & critiques touchant la politesse du Langage.

Dat is.

Opmerkingen over het tegenwoordige gebruik van de Fransche tale, of nieuwe en letterziftende aanmerkingen rakende de zinlijkheid der tale; volgens 't afdrukfel van Parijs, by Laurens d'houry 1692. in 12 22. bladen.

IS de Franschen te prijzen, dat ze hunne sprake zoo veel glorie byzetten, als doenlijk is. En ze hebben, zedert een reeks van jaren, dat werk zoo loffelijk uitgevoerd, dat het andere volkeren behoorde aan te prikkelen, omme

* *Discours sur les Anciens.*

† genaamt *Le siècle de Louis le Grand.*

omme hunne moeders-tale met gelijken yver voor te staan, en te verheerlijken.

Die tans geen Fransch verstaat, is naauwlijks een half mensch. Men ziet, dat de doorluch- tige Latijnsche tale, zelve door 't Fransch gelijk als eenigermaten in een hoek verschoven, en den letterblokkers alleen overgelaten word. Gezanten (al zijze niet Fransch) doen hunne aansprake voor Koningen, Vorsten, en Staten, in deze spraak; 't gene eertijds om der destig- heids wille voor de kenners der Roomsche tale alleen ten besten was, dat leest alle man tans in 't Fransch.

Geen wonder dan, dat de Fransche gezanten op de Nimweegse vredehandeling de * gelpofs- brieven in hunne moedersprake overleverden, gelijk de Ridder Temple verhaalt. De Denen, aldaar mede tegenwoordig, wederspraken 't stijf genoeg, en drongen zeer aan, om de Fran- schen hunne brieven in 't Latijn te doen over- geven, dog zy hadden daar toe geen ooren, en zeiden, als de Denen konden bewijzen, dat in een van alle handelingen tusschen de twee kroo- nen, het Fransch aan hunne zijde, en het Latijn aan de Deensche niet gebruikt was, dat dan de Denen niet alleen dezelve in de Deensche (ge- lijk zy begeerden) maar zelf, als 't hen ge- liefde, in de Hebreuwsche tale mogten over- leveren. En dus behielden zy d'eere van hunne moedertaal.

*K brenge dit alles by, terwijl 't my in 't hoofd schiet, omme te toonen, hoe wakker de

248 *Boekzaal van Europe,*
Fransche hunne spraak in aanzien weten te hel-
pen.

Dus hebben zy ook reeds voor vele jaren toe-
gelegd op het zuiveren van hunne gemelde sprake,
en de Heer Vaugelas, en meer andere, hebben de
moeyelijkheid en wanstaltige spelling, mitfgaders
vele ouwerwetse woorden van dezilverste afgeschuimt.

De schrijver dezer opmerkingen quijt zig in dit
stuk ook na behooren, uit de allergeachste Fransche
schrijvers het gezag van 't gebruik bybrengende.

Alles is volgens den rang van 't A B.

DE TIENDE HOOFDDEEL.

*Des mots à la mode, & des nouvelles Façons
de parler, avec des observations sur diverses
manières d'agir, & de s'exprimer.
Et un discours en vers sur les mêmes matières.
Troisième édition. Augmentée
de plusieurs mots nouveaux, & d'une
Lettre sur les mots à la mode.*

Dat is.

*Nieuwerwetse woorden, en nieuwe manieren
van spreken, met aanmerkingen over
verscheidene wijzen van doen, en zig uit
te drukken.*

Hier

Maart en April 1693. 289

*Hier is by een verhandeling in rym over de
zelve stoffen. De derde druk. Ver-
meerdert met vele nieuwe woorden, en
een brief over de nieuwerwetse woorden.
In den Haag by Abraham Troyel 1692. in
12. 7 $\frac{1}{2}$. vellen.*

IN weinige bladen vindmen hier een fijn he-
kelschrift over de misbruiken der tale, die
aan 't Fransche Hof ingedrongen zijn; welke
manier van schimpen de Franchen zoo behaagt
heeft, dat een Hollandsch boekhandelaar na de
tweede uitverkofte druk, lust heeft deze derde
in 't licht te geven. 't Gaat met de Fransche
spraak, als met vele anderen. Wanneer d'een
of d'ander Inoeshaan, die wat aanzien heeft,
de stoutheid deffent, omme met zijn 's gelijken
uit een vremden hoek komende zijn moedertaal
met gezogte en nageaapte spreekwijzen te door-
spekken; terstond vindmen meer navolgers van
die zotterny, als verdedigers van 't eenvoudig
en natuurlijk gebruik. De Schrijver van dit
werkje schijnt twee inzigten te hebben, die niet
quaad zijn. 't Eene is, dat hy de buitensporige
vrijheid van sommige jonge loskoppen, die na
hun welgevallen allerley wijze manieren van spre-
ken voor wat fraais willen invoeren, lustig door-
strijkt, 't ander, dat hy 't gebrek van beschaafd-
heid, zoo in spraak als zeden, die altans onder
de meeste Fransche hovelingetjes in zwang gaat,
wil verbeteren.

strijkt

Nog heeft hy vermaak om te spotten met de vermete ydelheid, die altans in Vrankrijk heest, omtrent het aanmatigen van zotte certijfels van Graven en Marquisen, onder duistere en verzierde namen.

't Werkje behelst een verhaal van een praatje tusschen eenige Personen, als een Hartogin, en een Marquisin, een jongen Hartog, en een jongen Graaf, en een Bevelhebber, met zijn nig, de Juffer van den huize. Het woord *gros* (*groot*) word zoo zeer misbruikt, in plaats van *grand*, dat de Schrijver spotten moet met de genen die in 't Fransch zeggen *un gros Seigneur*, (een groot Heer) *une grosse figure* (een groot figuur) *une grosse affaire*, (een groote bezigheid) en ze mochten alzoo lief zeggen *gros Visir*, (de groote Vizier) en *gros Alexandre* (de groote Alexander.) enz. Dit 's een staaltje van een woord, qualijk toegepast. Meer andere woorden verhandelt hy, van welke de grootste aardigheid in 't beschimpen best kan blijken aan een, die Fransch verstaat. Gekken, die hun wijf noemende, daar by voegen 't woord *Madame*, (*Mejuffer*) krijgen ook hun beurt.

Een zeker getabbaard man, in gezelschap sprekende van zijn wijf, noemde haar gedurig *Madame Guillemot*: een jong hoveling die haar niet kende, zeide, na dikwils dat behoort te hebben, vraagwijze; *kent gy dan Madame Guillemot? 't is waarachtig een hupse Juffer*, en met eenen begint hy te verhalen, hoe hy kennis met haar gemaakt had op een dansbezoekje, en voorts eenige vertellingies van geneugte met haar gepleegt, die Sinjeur Guillemot niet gaar-

gaarne hoorde. Daar zijn ook zottimen, die haar Dochter noemende zeggen *Mademoiselle de &c.*

Onder de misbruiken is nog, zelf by Schrijvers, de vaatse herhalinge der woorden *car enfin* (want eindelijk) en *effet* (inderdaad) *sans mentir* (zonder liegen) en *mon particulier* (voor my in 't byzonder) enz.

Onze Schrijver mag mede niet wel lijden, dat menschen van middelbaren staat zwetzen met de woorden van *ma maison* (mijnen huize) hy meent, dat dat alleen Vorsten past, en die van groote waardigheid of bedieninge zijn.

In 't vervolg der † Historie van 't praetje tussen de bovengemelde personen belagte hy 't zeggen van *par merveille* (op een wondere wijze, of by uitnemendheid) gelijk als iemand zegt, *by danst, of zingt par merveille.* De Juffers open dit na, als bleek aan zekere jonkvrouwe, dewelke van een voor-naam Heer onthaalt zijnde met deze woorden roemde. *Monsieur * * * M'a fait par merveille*, dat is, *mijn Heer * * * heeft my gedaan by uitnemendheid.*

Die gene, die van hunne ouders sprekende, schoon van geen Vorstelijken rang, gewoon zijn te zeggen *Madame ma Mere*, of *Monsieur mon Pere* (Mejuffer mijn Moeder, en mijn Heer mijn Vader) worden ingelijks berispt. Zeker Prins belagte dusdanig een hoogdravenden spreker, met in zijn tegenwoordigheid te zeggen; *Monsieur mon escuyer, allez dire a Monsieur mon Cocher, qu'il mette Messieurs mes Chevaux a mon*
Ca

† *Discours deuxieme.*

Carosse. [Mijn Heer mijn Schildknaap, ga zeg aan mijn Heer mijn Koetsier, dat hy mijne Heeren mijne Paarden voor mijn Karos spanc.]

Onder de geestelijken zijn de titels tans niet min in top gehaalt.

De Kardinalen hadden geen teijts genoeg aan *Illustriſſimes* en *reverendiſſimes*, maar moesten die van *Eminentia* hebben. En de Bisschoppen streelen mal-kanderen met *Monseigneur*. Als op zekeren tijd eenige Bisschoppen by een waren gekomen, en iemand aan 't huis vraagde, waar mede zy bezig waren, wierd van een knegt aardiglijk geantwoord, *ils se Monseigneurisent*, dat is, t zy Monseigneurizeren mal-kander wat.

't Gedicht op 't einde van 't praatje is vol van dergelijke streken, en de brief daar aan volgende, geschreven quansuis uit Versailjes, den 14 January 1692, behelst het oogmerk van 't voor-gaande geschrift.

t Zoo veel of by zeide. Zy werpen elkaanderen het woord van mijn Heer wat dikwils na 't hoofd.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

Traité des études Monastiques, divisé en Trois Parties, Avec une liste des principales difficultés, qui se rencontrent en chaque siècle dans la lecture des originaux, & un Catalogue de Livres, choisis pour composer une Bibliothèque Ecclésiastique. Par dom Jean Mabillon, Religieux Benedictin de la congrégation de S. Maur.

Dat is:

Verhandeling van de studien der Monnikken, verdeelt in drie deelen; met een lijst van de voornaamste moeilijkheden, die in yder eeuw voorkomen in 't lezen der oorspronkelijke schriften, en een naamrolle van uitgelezene boeken, omme een kerkelijke Bibliothek te maken. Door Dom Jan Mabillon, Benedictiner geestelijk, van de vergadering van S. Maur. Te Brussel by Eugenius Henrik Frix 1692 in 12. 30 bladen.

VAn ouds is 't onder de Pausgezinden een be-
rucht geschil geweest, of Monnikken zig
wel mochten geffeaen in konsten en wetenschap-
pen;

pen, (gelijk als Godgeleerdheid, Wijsbegeerte, enz.) die nit boeken te leeren zijn,

Is 't niet wat vremds? Men zoude immers denken dat dat geestelijk volkje niets beter paste als dergelijke boekhantering: en evenwel vind men Kloosterbazen, die het tegendeel beweren. Misschien om dat zy, welken den arbeid niet lust, ook niet mogen lijden, dat hunne mindere Kloosterlingen wijzer werden dan zy.

Onze Rotterdammer Erasmus scheert daar geestig de gek mee in een zijner samenspraken tusschen een Abt, en geleerde Vrouw. Want aldaar belijdt mijn Heer den Abt, dat hy niet gaarne zag, dat zijne Monniken dikwils in de boeken keken: om dat leergierige Monnikken te veel wisten te praten uit Pieter en Paulus, [wel te verstaan d' Apostelen] welko hy niet wist wat ze zeiden. Die domme vlegel, (of liever plompen ezel, gelijk Erasmus hem afschildert) had meer geneuchte in 't jagen, en rossen, gasten en brassen, enz. als in vele boeken te lezen.

Wonder zoude het zijn, als de Abten zoo voorgingen, dat het slechter Kloostervolkje niet op den zelve voet volgde.

Maar waarlijk is 't heel anders geslegen met den zeer geleerden Heere Mabillon, van de Benedictiner orde, een Man, door meer andere schriften bekend, dewelke met het schrijven van dit boek niets anders beoogt, als de geestelijke personen t' onderrichten, en aan te wijzen, dat de boekoeffeningen niet alleenlijk met den aften zinlijkheid van een Monnik gansch niet sui dig zijn, en dat ze den eenzame Kloosterlingen

nooit

nooit verboden zijn geweest; maar dat ze het ook noodig zijn.

Hy onderzoekt ook, welke soorten van boek-oeffeningen hen meest passen. En eindelijk het einde en oogmerk, dat de Monnikken in hunne studien moeten hebben.

Ten dien'inzigte heeft hy een rolle of register van de beste boeken (zijn's oordeels) en van de beste afdruksels van dien, om een Kerkelijke boekzaal te sichten, achter dit werk gevoegt; onder welke hy zig niet ontziet zoo wel der zogenaaemde Ketteren als der rechtzinniger Schrijvers werken te stellen. Een teken van een braven imborst.

Hy zegt in zijne voorreden; dat dit niemand behoort fremd voor te komen, want dat hy niet kan zien, dat de K E R K zulx verbied, als 'er niets, dat tegen de Katholijke leere strijd, in de boeken van zulke mannen te vinden is. Anderszins moest men ook 't lezen van ongewijde Schrijvers verbieden, dewelke van den waren Godsdienst meer vervremd zijn als de Ketteren, die zig niet opentlijk tegen de Kerke verklaren.

By voorbeeld (zegt hy) niemand zal qualijk nemen, dat men leze het boek van Huig de Groot wegens de waarheid des Christelijken Godsdiensts vermits daar in niets gemeld word, dat tegen de rechtzinnige leere aanloopt.

God is de Richter van alle waarheden.

't Is dan geen wonder, dat dit werk zommige geestelijken mishaaft. Zeker Abr de la Trape, die zijne Monnikken de boeckoeffeningen verbied, en alleen toelaat het lezen van eenige sictelijke boekjes, heeft zig onlangs te Parijs tegen den

II. Deel.

X

Heer

292 *Boektaal van Europe,*
Heer Mabillon vierkant met de pen aangeret.
Daar zijn Monnikken, die geprikkelt door een
lust tot geleerdheid de party van Mabillon kie-
zen: wederom vind m'er anderen, dewelke het
met den Abt de la Trape houden, en meer beha-
gen scheppen in hunne zoo genaamde * *Pieuse*
ignorance, als in 't letterblokken. De Heer Ma-
billon heeft zig genoodzaakt gevonden hem zel-
ven tegen den Abt de la Trape te verdedigen met
een geschrift, welkers titel is, *Reflexions sur la*
épouse de Mr. l'Abbé de la Trape au traité des
études Monastiques. Dat is, *aanmerkingen over*
het antwoord van den Eer. Abt de la Trape, op de
verhandeling van de studierder Monnikken. In
dit geschrift word den Abt niet gespaart, en
zijne aanhangelingen hebben gepoogt te wege te
brengen, dat het niet in 't licht mogt komen.
Ook zijn d' er nog vier brieven tegen den zel-
ven Abt uitgekomen, in welke hem werks ge-
noeg word gegeven. Deze zake is te Parijs vry
hoog gelooopen, en zelfter ooren van den Kon-
ning gekomen: dog zijn Majesteit liet zig onder
anderen ontvallen, *dat de Heer Mabillon de wijste*
en nederigste onder alle de geestelijken van zijn gan-
sche rijk is. Treffelijke waardeerwoorden voor-
waar!

Na 't afschrijven van dit uittreksel komt my
in handen het boek van den Heere Simon, behel-
zende de *Historie* † *van de voornaamste uitleggers*
des Nieuwen Testaments, uitgegeven te Rotterdam
in de-

* *Vrome onwetenschap.*

† *Des principaux commentateurs du Nouveau Te-*
stament. Chez Reinier Leers.

in dezen jare 1693, waar van we eerlang hopen te zullen schrijven.

'K bevindē, dat de gemelde Simon, Sprekende onder andere uitleggers van de werken van Simon Episkopius, voor henen Professor; en voornaam voorstander der Remonstranten, niet al te gunstig van den Heere Mabillon oordeelt, want hy zegt, * dat het wat vreemd is, dat Vader Mabillon (dien hy een wijzen Benedektiner Monnik noemt) zijne jonge Monnikken met zoo veel lofs het lezen van Episkopius' Godgeleerde werken aanbeveelt. Misschien (zegt hy) dat hy, zonder de zelve gelezen te hebben, zig na 't oordeel van Grotius gedraagt, die daar van na zijn gevoelen heeft gesproken; zonder dat het waar-schynlijk is; dat de Heer Mabillon de verdraagzaamheid van al-terley Godsdiens heeft willen wettigen, en vele gevoelens der Socinlianen aannemen.

Woorden, die geen verborgene streek op onzen geleerden Bebediktines geven, en welke misschien ter rechter tijd niet onweder-sproken zullen blijven.

X 2 VIJF-

* Il est surprenant, que le P. Mabillon, l'avant moine Benedictin, ait recommandé avec de si grandes éloges aux jeunes Moines de sa congrégation la lecture des Institutions Théologiques d' Episcopus. Il se peut faire, que sans les avoir lus, il a en soit entièrement rapporté au jugement de Grotius, qui en a parlé selon ses seminaires; n' y adant point d'apparence, que ce religieux ait voulu autoriser la tolérance des religions, et adopter plusieurs seminaires du Socinisme. Rogg. 203.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

Les larmes de l'Angleterre, ou la source des malheurs, qui ont affligé ce Royaume sous le regne de JACQUES I, & de son fils, & qui ont causé la guerre civile, la mort de CHARLES I, & enfin l'abdication de JACQUES II.

Dat is.

Engelands tranen, of de bronader der rampen, die dit Koninkrijk hebben gedrukt onder de regering van JAKOB D'EERSTE, en zijn zoon; dewelke hebben veroorzaakt den Burgerlijken oorlog, de dood van KARTEL D'EERSTE, en eindelijk de rijksverlating van JAKOB DE TWEEDE. Te Keulen by Pierre Marteau 1692. in 12. 14 bladen.

UIt den titel is lichtelijk te vatten, welke geschiedenissen in dit werkje vermeld worden. De Schrijver, zig dienende van echte oude stukken, voegt beknoptelijk als in een bondel by een verscheidenen aanmerkenwaardige zaken, die alle man niet by den weg voorkomen. Weshalven kortelijk overgelopen hebbende de regeertijden van Hendrik de achtste, Eduard

Eduard de zesde , Maria , en Elizabeth , Koningen en Koninginnen van Engeland , tot Jakob de eerste toe , neemt hy voor te betoonen , dat in de regering van dien Jakob d'eerste (hoe vreedzaam , en Protestants hy geweest zy) gelegen is de ware oorzaak van alle ongelukken , die den Engelanderen zedert zijn dood zijn overgekomen , tot de rijksverlatinge van zijn zoonzoon Jakob de tweede . Zoo dat (ik zal zija eigen * zeggen van woorde te woorde vertalen) d'eene Jakob , niet tegenstaande hy een yverig Protestant was , d'oorzaak van alle hunne elenden , en d'ander Jakob , niet tegenstaande hy een yveraar tegen de Protestanten was , d'oorzaak van hunne verlossinge is geweest . Vreemde tooneelverwiffeling !

Pausgezinde lezers zullen misschien geen *Amen* op dezès Schrijvers woorden willen zeggen ; want hy haalt die oorzaken der rampen enkel uit de al te groote gunst , die Jakob d'eerste aan de Papery in Engeland , zonder dat hy 't wist , bewezen heeft . Hoewel daar na Jakob de tweede , wederom al te vierig in 't voorstaan der Papery , dezelve en hem zelve daar uit gedreven heeft ; aldus ontberende de gehoopte vruchten van dat doodelijke zaad , 't welk Henriette Marie , gedurende den tijd hares verblijfs , in Engeland gezaaid had , en 't welk in 't gevolg zoo doodelijk is geweest , zoo wel voor haar man Karel de eerste , als voor de Princen hare kinderen .

Met een woord , onze Schrijver wind'er op zijn manier geen doekjes om . Toen Jakob

d'eerste zijn zoon Karel (in dien tijd de Prins van Wales genaamt): uithuwelijkte aan Henriette Marie, dochter van den Franschen Koning Henrik de vierde, en zuster van Louis de derdende, baande hy den Pausgezinden al te bree-den weg, en liet zig bewegen tot het onder-zeekenen van stellingen, die regelrege tegen de Werten zijnes Koninkrijks, tegen zijn Gods-dienst, en tegen zijn geweten aanliepen.

Dog na 't sluiten der Huwelijks voorwaar-den, met goedkeuringe van Paus Urbaan den achtsten, wierd Koning Jakob d'eerste uit deze wereld gerukt op den 27 Maart deszelven jaars 1625.

Zijn ondertrouwde zoon, Karel d'eerste, twee dagen daar na voor Koning der drie rijken uitgeroepen, en naauwlijks ten troon gestegen zijnde, maakte het voornemen om met zijn lief Henriette te trouwen aan den Raad bekend. Hy kon door geene beweegredenen, die gedaan wierden, tot verandering hellen. Weshalven, als alle de leden zagen, dat de zake dus verre gekomen was, besloten zy de harnende begeerte van den jongen Vorst in te willigen. Terstond gaf de Koning volllage magt aan den Hartog van Chevreuse omme zijn bruid in Frankrijk met alle plegtigheden van zijnen 't wegen te trouwen, en vervaardigde korts daar op den Hartog van Bukkingam na zijn Christelijcke Majesteit, omme de Koninginne in Engeland te geleiden, alwaar zy te Douvres op den 23 Juny nieuwe schijl, in den voornoemden jaer 1625, voet aan land zette.

Den 26 dede zy hare prachtige intrede bin-

nen

nen Londen, met zig voerende, onder andere Roomfchkatholijken, een Biffchop, eenige Abten, onder den titel van Aalmoeffeniers, een Biechtvaer, twee Kapellanen, twee Kapelkieren, twee Poortiers, en twaalf Priefters de *Oratori*, zoo als men die noemt

Koning Karel moest alle die geestelijke bazen voor hunne geestelijken arbeid rijkelijk bevoloonen.

De Biffchop trok jaarlijks - 4000 ponden.
 Ider Abt - - - 1000.
 De Biechtpaap - - - 1000.
 Ider Kapellaan - - - 1400.
 En de voorzeide Priefters hadden gezamentlijk een brok van - - - 6000 ponden.

De nieuwe Koninginne, die haar zelven aan geen Proteftantsche bedienden verontvond, had nog een groot getal van Pausgezinde huizen ootter mede gebragt, die als een kleine republiik in 't hof uitmaakten.

Zy had vier *Juffers van eer*, zes andere van hoogen aanzien omme haar *staandbeethers* te zijn; dewelke eene *bestierster*, en eene *onderbestierster* hadden, behalven andere dienaren van minderen rang: Eenè *Kamerling*, een *Geheimfchryver*, acht *Edelluiden*, zes *Kamerdiensers*, daer by quamen *Wafcheers*, een *Apoteeker*, een *Wondheeler*, een *Spijfmeester*, een *Hofmeester*, twee *Sopmakers*, *Braders*, *Bakkers*, en *Koefers*, met

nog een deel opzienders, en knechts van haar stal.

Met alle deze Papeu en Knapen in Engeland gekoomen beoogde ze niets zoo zeer, als 't voortzetten der Papery. Hier uit rees onrust op onrust. Karel geraakte met zijn zwager Louis in oorlog in 't jaar 1627, en daar op volgde de beruchte belegering van Rochel. Ewenwel wierd door bemiddeling der Venetianen weder pais tuffen Vrankrijk en Engeland gemaakt, hoewel met wederzin der Britten, die over den rampzaligen staat van hun Vaderland aan Karel klaagden. Maar hy wees hen, zonder te helpen, van de hand. De Pausgezinden hadden zoo veel vermogen op den Aarts-Bisschop van Kantelberg, dat hy, die met den titel van hoog Opperkerkvoogd van 't Engelsch rijk praalde, tot zijn glorie besloot den Engelschen Kerkdienst, en de plechtigheden van dien ook in Schotland in te voeren. Een zake voorwaar, die geen klein gewicht tot de verdeelingen dier twee rijken aanbragt. Want de Schotten, zoodanig een invoering geensins willende dulden, namen over dit stuk hun toevlugt tot den Koning, die zoo zeer tegen hen was ingenomen, dat alle hunne verzoekschriften vruchteloos bleven leggen. Ja de geestelijke des hofs verklaarden hen openlijk voor wederspannigen, die zonder God of Godsdienst waren; en de Koning quam zoo verre, dat hy met opene brieven de Schotten voor avalligen verklaarde, en tegen hen in de wapenen te velde trok. Zie pag. 161. enz.

Niet meer lust my van dezen Schrijver, die
 4
 zig

zig in zijn boek een viand der Paapsche leere toond, te reppen; dan alleenlijk, dat hy 't gros der rampen, die hy meent uit het gemeelde huwelijk van Koning Karel ontstaan te zijn, verder ontdekt, tot dat d'oproerigheden aan verscheidene oorden in volle vlam uitbarstten, dewelke eindelijk dien rampzaligen Vorst deden vallen in handen zijner overwinnende vianden, en tot zulk een treurigen einde bragten, als al de wereld bekend is.

Van 't gene na Koning Karels dood (die hem in 't jaar 1648 aangedaan wierd) onder Kromwels beleid gescheid is tot den jaare 1660, wanneer Karel de tweede ten rijxtroon optrad, word hier niets vermeld.

De Schrijver stapt met een sprong over eenige byzonderheden, den godsdienst van Engeland rakende, tot Jakob de tweede, die, na zijn broeder Karel de tweede, de Britsche heerschappy aanvaardende, den Paapschen godsdienst niet alleen beleed, maar door quaden raad, te sterk voortzettende eindelijk op de aankömste van WILLEM DE III. het rijk verliet, en alzoo voor dien dapperen Hollander zijnen neve en schonzoon, 't zamt deszelfs Gemalinne MARIA zijne dochter plaats maakte.

Alle welke geschiedenissen en allerheldhaftigste tocht wy in onze dagen beleefd hebben.

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

De gelijkenissen van den VERLOOREN SOON
Luc. XV: 11 - 32. En onregrveerdigen
Rentmeester , met het vervolg daar van
Luc. XVI: 1 - 18. Beneffens nog an-
dere stoffen als I. De gelijkenisse van de
kinderkens op de markt Matth. XI.
16 - 19. II. Van den onvruchtbare vij-
geboom Luc. XIII. 6 - 9. III. Hee
oordeel Gods over Loths wijf Luc. XVII:
32. IV. De geschiedenis van den ver-
vloekten vijgeboom Marc. XI: 12 - 14.
19, 20. V. Bileams Profetie van den
Messias 4. Mos. XXIV: 17. VI. De
voorzegging van Jesaias cap. XL: 6 - 8.
VII. De gelijkenis van het opwassende
zaad uit de goede aarde Marc. IV: 26 - 29.
Verklaard en toegepast door Johannes D'Ou-
trein A. L. M. Philos. Doct. en Dienaar
des Euang. tot Arnhem. Tot Amsterdam.
By Gerardus Borstius, 1692. Met privile-
gie in 4. 98 bladen.

DAt de Heere Christus op aarde de zijnen met monde onderwijzende veeltijds , ja somwijlen niet anders , als in gelijkenissen sprak , gelijk we uit de Euangelien leeren , is waarlijk een zake , die opmerkinge verdient.

't Is

* Is ook zeker, dat de Zaligmaker, als een groot Leraar onder de Joden verkeerende, niet heeft willen nalaten by gelegentheid zoodanige spreekwijzen, en zegswoorde te gebruiken, die dat volk kennelijk waren; want hoewel de vertellingen, die Hy by gelijkenissen deed, eenen verbloemden zin hadden, en met vele omständigheden waren opgeschikt, zy verstonden echter niet zelden, wat hunne leermeeſter daar mede wilde zeggen, en begriepen wel duidelyk, waar toe zulk, of zulk een spreuk diende; wanneer zy hun zelve geraakt vonden. Hoe duister de Heere somtijds sprak, 't Fariseesch gebroedsel voelde wel, dat hy haar op het zeer trapte, gelijk Mattheus aan 't 21 v. 45 getuigt; en als de Overpriesters en de Farizeen deze gelijkenissen boorden, verstonden zy, dat hy van hun sprak, en zoekende hem te vangen, vreesden zy de schare.

De manier van door gelijkenissen te onderwijzen is van aloude tijden zeer onder de Egyptenaten, Hebreëen, en andere volkeren in gebruik geweest. d'Oude Profeten geven hier blyk van, en het is den doorgronders van Joodsche gedenkteekenen bekend, dat de later Leraars der Joden geen soort van leeringen meer beminde, als die door verbloemde spreuken ende gelijkenissen geschiede.

Lichtfoot, een geleerd Engelsman, zegt er gens, de boeken der Joden krieden over al van deze manieren van zeggen; zynde dat volk als door een natuurlijk imborst en drift tot deze redenvoeringe geneegen.

Geen wonder dan, dat Jezus Christus den Joden

Joden met gelijkenissen toegesproken, en wel eenige spreekwijzen overgenomen heeft, welke naauwkeurig na sommigen van de Rabijnen en Talmudisten zwemen, of die zy met een weinig verandering uit de Evangelien ontleend hebben.

De Heer d'Outrein, eenige dusdanige Evangelische gelijkenissen zullende verklaren, beschrijft in de voorreden wat hy door een * gelijkenisse verstaat. *Te weten, Een verzierd verhaal van het eene of 't ander voorval, dat wel niet waarlijk geschied is, maar echter gebeuren kan, en nu of dan ook wel gebeurt; ten einde om daar door nopens gewichtige en geestelyke zaken te onderwijzen, te vermanen, behendig te bestraffen, of eenige toekomende zaken te voorzeggen.*

Het laatste, van 't voorzeggen eeniger toekomstige zaken, voegt'er de Schrijver by, om dat hy oordeelt, dat verscheidene gelijkenissen sommige profetische zaken behelzen, 't welk andere Schriftgeleerden onzes tijds tegenspreken, te vreden zijnde dat ze gemeene waarheden tot leeringe daar in kunnen vinden.

'T zy hoe 't zy, 't is onloochenbaar, dat iemand, die de gelijkenissen zal ontvouwen, de natuur van verscheidene zaken behoort in te zien, om die te kunnen aanmerken als zinnebeelden van andere, die'er door verbeeld worden. Heeft iemand een schat van oude en nieuwe dingen, van Goddelijke en menschelijke wijsheid, van taalkunde, Joodsche, Grieksche,

Ro.

* In onduits, Parabel; van 't Grieks woord *παροιμία*.

Romeinsche, en andere oudheden, van geschiedenissen, ja van allerley konsten en wetenschappen; zy kunnen hem te stede komen, om lichte aan de zelve toe te brengen.

Om tot de zake te treden, d'eerste verhandeling van den Heer d'Outrein is over de gelijkenis van den VERLOREN ZOON, Luc. 15. aan 't elfde vaars aldus beginnende:

11. En Hy zeide; een zeker mensche had twee zonen.

12. En de jongste van haar zeide tot den vader, vader, geeft my het deel des goeds dat [my] toekomt. En hy deilde haar het goed.

13. En niet vele dagen daar na, de jongste zonen alles by een vergadert hebbende, is weg gereist in 'een verre [gelegen] land, en heeft aldaar zijn goed doorgebracht, levende overdadiglijk.

14. En als hy het alles verteert hadde, wierd daar een grootē hongers-nood in dat zelve land, en hy begon gebrek te lijden.

15. En hy gink henen; en voegde hem by een van de borgers des zelve lands, en die zond hem op zijn land, om de zwijnen te weiden.

16. En hy begeerde zijnen buik te vullen met den draf die de zwijnen aten: en niemand gaf ze hem.

17. En tot hem zelve gekomen zijnde, zeide hy; hoe vele huerlingen mijns vaders hebben overvloed van brood, en ik verga van honger!

18. Ik zal opstaan, en tot mijnen vader gaan, en

en ik zal tot hem zeggen; vader ik hebbe gezondigt tegen den hemel, en voor u.

19. En ik ben niet meer waardig uw zone genaamt te worden; Maak my als eenen van uwe huerlingen.

20. En opstaande ging hy na zijnen vader. En als hy nog verre [van hem] was, zag hem zijn vader, en wierd met innerlijke ontferminge bewogen: en [toe] loopende viel hem om zijnen hals, en kuste hem.

21. En de zone zeide tot hem, vader, ik hebbe gezondigt tegen den hemel, en voor u; en ik ben niet meer waardig uw zone genaamt te worden.

22. Maar de vader zeide tot zijne dienstknechten, brengt [hier] voort het beste kleed, en doet het hem aan, en geeft eenen ring aan zijnen hand, en schoenen aan de voeten.

23. En brengt het gemeste kalf, en slagt het: en laat ons eten en vrolijk zijn.

24. Want deze mijn zoon was dood, en is weder levendig geworden; en hy was verloreu, en is gevonden. En zy begonden vrolijk te zijn.

25. En zijn oudste zoon was in 't veld, en alzoo hy quam, en het huis genaakte, hoorde hy het gezang, en het gery.

26. En tot hem geroepen hebbende een van de knechten, vragde wat dat mogte zijn.

27. En deze zeide tot hem, uw broeder is gescapen, en uw vader heeft het gemeste kalf geslage, om dat hy hem gezond weder ontfangen heeft.

28. Maar hy wierd roornig, en wilde niet ingaan.

ingaan. Zoo ging dan zijn vader uit , en bad hem.

29. Dog hy antwoordende zeide tot den vader , zie ik diene u [nu] zoo vele jaren , en hebbe nooit uw' gebod overtreden , en gy hebt my nooit een bokje gegeven , op dat ik met mijne vrienden mogte vrolijk zijn.

30. Maar als deze uwe zone gekomen is , die uw' goed met hoeren doorgebracht heeft , zoo hebt gy hem het gemeste kalf gellagt.

31. En hy zeide tot hem , kind , gy zijt altijd by my , en alle het mijne is uwe.

32. Men behoorde dan vrolijk en blijde te zijn , want deze uwe broeder was dood , en is weder levendig geworden ; en hy was verloren , en is gevonden.

Mijn opzet is niet den Heer d'Outreim gevolgelyk in zijn spoor na te treden , en uit alles wat hy zegt , kortelyk iets te trekken , maar eenige zijner byzondere waarnemingen aan te tekenen.

Voor af neemt hy aan te betoonen , dat alle de byzonderheden dezen gelykenisse duidelyk passen op den staat van het Heiden- en Jodendom : zonder echter van de Heidenen en Joden zoo te spreken , dat 'er niet te gelyk zoude getoond werden , hoe het in 't gemeen gaat met een mensch , die van God afwijkt , en met een zondaar , die bekeerd word , en met een huichelaar , die op zijn voorrechten groots is. Deze zijn algemeene waarheden , die tot leering , vermaning , en ontdekking hier uit moeten gehaald worden.

Christus

Christus is de spreker dezer gelijkenisse. Christus, zegge ik, tot Profeet gezalfd, en van wien geprofeteert was, dat hy zijn mond zoude opdoen in gelijkenissen; en overvloedig verborghensheden uitspreken van ouds her. Psal. LXVIII. v. 2

Christus, die de mond der opperste wijsheid, ja de kracht en Wijsheid Gods zelve is. 1. Kor. 1. vers 24.

De Schrijver neemt door de gelijkenisse van den mensch, God, of den Zoon Gods, door de twee zonen, de Joden en Heidenen. Wel te verstaan voor het Jodendom genomen zijnde de gansche kerke, of heilige linie, van den beginne des werelds af tot Christus toe; zoo nogtans, dat in dat laatste bedrijf van dien oudsten zoon het wangedrag der later Joden word doorgestreken; en 't Heidendom betekenende alle die van den beginne af zijn vervremd van de kerke Gods, tot dat ze in staat gekomen zijn, waar in hier na die baldadige moet aangezien worden.

't Slegt bedrijf van den jongsten zoon, en d'ervallende, waar in hy vervallen is, zal de staat der Heidenen voor de komste van Christus zijn.

Nog in zijn 's vaders huis zijnde, eist hy het deel van 't goed, dat hem toekomt. De vader deilt, en hy gaat met zijn bescheiden deel voort. Dit alles past de Heer d'Outrein op de onheilige linie, die eerst in de huisgezinnen der Patriarchen was, maar zig van de kerke heeft afgescheiden.

Als nu deze onbedagtzame quant uit zijn 's vaders oog en opzigt was, hoe kon 't anders zijn, of hy moest aan 't lichtmissen geraken?

De

De heilige text zegt ons duidelijk, dat hy in een ver-gelegen land zijn goed doorbragt, levende overdadiglijk. διακόρησε τὴν ἔσταν αὐτῆ ζῶν ἀσώτως.

In een geestelijke toepassing is 't ook zoo ge- gaan met de godlooze linie, gesproten uit Cham, Jafet, Ismaël, en Ezau. Zy hebben zig afge- scheiden van de Patriarchale kerke, met haar bescheiden deel.

Men kan wel zien, indien dergelijke toepaf- singen in de verdere woorden vervolgt worden, dat van yder byzonder stuk der historische ge- lijkenisse veel te zeggen valt. Als daar is, dat'er hongers-nood ontfond, na dat die brooddron- kene zoon alles verteerd had, zulx hy, begin- nende gebrek te lijden, hem zelven by een van de borgers van dat land voegde.

Πορευθεὶς ἐκολληθῆ ἐνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης. Henen gegaan zijnde, zegt de text, heeft hy zig vervoegt by een van de borgers deszelven lands.

Wien zoud gy nu denken, lezer, dat die BORGER was? De Heer d'Outrein, door 't land verstaande het land der Heidenen, vind geen reden ommē hier door dezen borger (in de overgebragte beteekenisse) iemand anders te ver- staan, als den duivel zelf.

Dien dit wat wonder schijnt, leze de ver- klaring pag. 34. enz.

Maar om voort te gaan, die borger des lands (laet het de duivel of een ander zijn) maakte van den verloren zoon een Zwijne-hoeder. Een slechte bediening voorwaar. Want, gelijk de

zwijnen , alzo waren de zwijne-hoeders by de Joden zeer hatelijk.

d'Oude Egyptenaars lieten niet toe , dat varken-hoeders in den tempel mogten komen , en niemand wilde zijn dochter aan dezelve uitgeven ; maar zy trouwden onder malkanderen , na 't getuigenisse van Herodoot.

Dat 's nog niet genoeg. De verlorene zoon *een varken-hoeder* [dat is na d'uitlegginge onzes Schrijvers , een *hoeder der Heidenen*] geworden zijnde , had verder 't ongeluk , dat 'er hongers-nood in dat land ontstond , en hy begeerde zijn buik te vullen van den draf , die de zwijnen aten.

't Woord *κερσικια* , is geen *drif* , maar een zeker soort van slechte peulvrucht , zoo de Heer *Bochart* wil.

De Heer d'Outrein past deze byzondere armoede des jongelings op het Heidendom in zijn *duisterste en doodste staat*.

Met het 17. vaars begint de quant echter een inkeer te krijgen , en besluit weder tot zijnen vader te keeren.

Zoo waren de Heidenen eertijds wel van God *verworpen* , maar moesten weder aangenomen worden door het Euangely. *Jafet moest gelokt worden in de tenten van Sem*.

De zoon innerlijk overtuigt , en hem zelven *bedekt* geworden zijnde , volvoert zijn voornemen van *op te staan* , en na zijn vader te treden.

Hy komt by den Ouden man , en zegt , *Vader* *der* *in 't eerste deel van zijn Hierozojkon.*

der ik hebbe gezondigt tegen den hemel, en voor u; enz.

Zoo quamen dagelijx vele Heidenen al bevende, om in waaragtige bekeering het aangezigt Gods in Christus Jezus te zoeken.

De vader, met diepe ontferminge getroffen, loopt toe, en valt zijn zoon om den hals.

God wederstaat den hoovaardigen, maar den nedrigen geeft hy genade.

En hy kuste hem. v. 20. καλεσθησεν αυτον.

Een zondaar; eens van den Heere aangemen, ontfangt uit de volheid van Christus genade voor genade.

Ten gevalle van dit kussen verklaart de Schrijver uitvoorielijk de woorden voor aan in Salomons Hoogelied. Hy kusse my met de kussen zijnesmonds.

Een kus is ren allen tijde een teeken van liefde, en van vereeniging der gemoedren geweest. Inzonderheid ook van verzoenen, waar van daan in onze tale het woord zoenen komt.

Omme van geen Hebraen te spreken, de Latijnen hebben verscheide woorden, waar mede zy het uitdrukken.

- Osculum,
 - Basium,
 - Suavium,
- } een kus, of zoen.

De oude letterkundige zeggen, OSCULUM officiorum sumi, BASIA pudiciorum affluunt, SUAVIA libidinum, vel amorum. Dat is. Men noemt Osculum een kus van gediensigheid onder vrienden; Basium een kus van eerlijke liefde offeringen;

310 *Boekzaal van Europe,*
ningen, en Suavium een kus van begeerlijken-
den.

Als we het geestelijk kussen voorby zijn, komt het vervolg van de bejegeningen des vaders aan zijn jongsten zoon.

De vader zeide, na deze omhelzing, tot zijne dienstknechten, in het meerder getal, als of een niet genoeg was, om dezen zoon te dienen.

Ἐξενέγκατε τὴν σόλην τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτόν. *Brengt hier voort het beste [of eerste] kleed, en trekt het hem aan.*

Het woord σόλη [in 't Latijn *stola*] wel meest een lang kleed beduidende, word ook uitgepluift.

Buiten twijfel was de zoon naakt, of ten minsten met gescheurde kleederen omhangen. De vader laat hem het beste kleed brengen, in een geestelijken zin Christus gerechtigheid, en de heiligmakinge des geestes.

Ook zeide de vader, *geef hem een ring aan zijn hand.* Wat het gebruik en misbruik der ringen was, haalt de Heer d'Outrein uit oude en nieuwe schrijvers voor den dag. Hy meint ook niet mis te tasten als hy dezen ring voor een gouden ring aanziet, dat is, des vaders zegel-ring.

Wie ziet dan niet in toepassing, dat die ring aan de hand behoort tot het cieraad der heiligheid, waar mede God de kerk des Nieuwen Testaments door de ruime instorting des Heiligen Geests verciert heeft?

't Goud zou misschien bequaam zijn, om de goddelijkheid, de geduurzaamheid, en kosteljkheid van dat cieraad uit te drukken.

De

De ronde figuur van een ring, die als een ronde O is, konde een zinnebeeld zijn van de eeuwigdurendheid van dat cieraad, enz. De Heer d'Outrein weet niet, of *hy hier niet te verre allegoriseert*, pag. 138. Weshalven hy tot andere toepassingen toetreed.

Van de *schoenen aan de voeten*, valt ook wat te zeggen. 'K zal de rijkdom van die stoffe der *schoenen*, en *zolen* niet opwroeten, maar alleenlijk uit onzen Schrijver aanmerken, dat die zoon, gedurende 't afwezen zijn 's vaders in een rampzalige staat geweest zijnde, barvevoets tot zijn vader komt. Wat doet nu de oude man? Hy laat hem *schoenen* aandoen. De lezer zal hier keur van geleerde en voegelijke toepassingen vinden, en teffens kunnen leeren, wat het *zy*, met de *vastigheid des Euangeliums geschoeit se zijn*.

Hoewel 'er niet vermeld word, dat deze bekeerde zoon een dekfel op het hoofd ontfangt, de Schrijver meint dat dit echter niet te vergeefs is, verhandelende dit alles zinrijk, en daar benevens de plaats uit het negende hoofdstuk van 't Hoogelied, *Waarom zonde ik zijn als gene, die haar bedekt, by de kudde inder medgezellen?*

Maar laat ons eens bezien, daar het gemeste kalf word geslagt, en daar men over de wederkomste des verlorenen zoons *wrolijk is*.

d'Algemeene beduiding in een geestelijken zin van dit slagten des gemelden kalfs, en 't aanrechten der vreugde-maaltijd zal wezen, dat de Heidenen, bekeerd zijnde tot de Kerk des Nieuwen Testaments, deelachtig geworden zijn aan

alle de overvloedige weldaden en goederen des Nieuwen Testaments, die de zieke meer verheugen, als ten dage, wanneer het koom en de most vermenigvuldigt zijn.

Evenwel, om wat onderscheidelijker te spreken, de Heer d'Outrein is zoo vremd niet, van het gene vele uitleggers hier over zeggen, die door *het gemeste kalf* CHRISTUS zelve verstaan, die geslagt is voor het leven des werelds, en vervult met alle volheid der genade, om de zielen te verquikken.

Cyrellus d'Alexandriener, een der Oudvaders, zegt dat Christus zekerlijk dat gemeste kalf is.

Het verder gevolg van de historische gelijknisse wijst aan; hoe d'oukste zoon, het wederkeeren zijns 's broeders verstaan hebbende, toornig word, en weigert in ze gaan. Met een woord. Dit 's het wangedrag van de Joden, over de weder-zinneming der Heidenen.

Als dit alles godgeleerdelyk is afgedaan, zien we eindelijk de onderhandelingen des vaders met den oudsten zoon, welke de gelijknisse besluiten.

Tot een inleidinge van dit besluit verklaart de Godgeleerde Schrijver de gelijknisse van den Vijgeboom, Luk. 13. 6, 7, 8 9.

De oudste zoon was zoo weerborstig en hoofdig, niettegenstaande de vader tot hem quam, en hem bad of vermaande, dat hy hem verwijt nooit een bokje te hebben gegeven, om met zijn vrenden vrolijk te zijn.

Zie hier, deze oudste zoon was zoo toornig, dat hy niet wilde inkomen, toen hy hoorde, dat zijn vader zijnen jongsten broeder verwel-

welle.

welkomd had; de vader daarentegen toont alle bedenkelijke blijken van goedertierenheid: hy komt hem zelve te gemoed; en bid hem.

Wegens het eerste, volgens den Heer d'Oucrein, terwijl de oudste zoon welgerde *in te gaan* in het huis des vaders, [dat is, de Joden welgerden *deel te nemen* te gelijk met de Heidenen in de Kerke des Nieuwen Testaments] heeft God, en Christus echter nog alle lankmoedigheid gebruikt.

Maar deze oudste zoon, eerst roemende op zijn veeljarigen dienst; en trouwheid, klaagt, geen geiten-bokje ooit gekregen te hebben.

Dit tweede is, dat de Joden valschelijk voo-gevende God: nu zoo lang gedient, en nooit zijn gebod overgetreden te hebben, den Heere onrechtvaardiglijk verwijten; dat hy haar nooit zoo vele weldaden gegeven had, die den naam mochten halen van een bokje.

't Is waar, het *ginsste kalf* was voor de Joden nooit geslacht, en God vertoonde vry meer geestelijke weldaden aan de Kerke des Nieuwen Testaments, als hy ooit te voren aan Izrael gedaan hadde, of had kunnen doen, pag. 275, maar dat behoorden zy uit de beloften en voorzeggingen geweten te hebben; dat het zoo zoude toegaan, enz. In allen gevalle hadde deze oudste zoon maar willen *ingaan*, hy zoude zoo wel van het *ginsste kalf* gegeten hebben, als zijn broeder, of een der andere huisgenooten.

Na dat hy dan t'onrecht geroemt had op zijn verdiensten, en gehoorzaamheid, vergroot hy zijn 's broeders misdaad, zeggende, *nu die gekomen*

314. *Boekzaal van Europe,*
gekomen is, die uw' goed met boeren heeft ver-
slemt, hebt gy het gemeste kalf geslacht.

De Heidenen waren wel van God afgegaan, en hadden zig schandelijk vergrepen. Maar wanneer zy al bevende tot den Heere en zijn goedheid quamen, wanneer zy hare zonden beklagende zig overgaven aan Gods barmhartigheid, en zig oprechtiglijk bekeerden, is 't een gruwelijke boosheid, hun misbedrijf zoo schamperlijk te verwijten. pag. 279.

De toornige zoon word echter van de vader zacht beiegend, hoewel hy reden had om hem scherpelijk te bestraffen, dat hy zijn 's vaders bedrijf zoo onbescheiden darde deurstrijken.

Kind, zegt hy, gy zijt altijd by my, en alle het mine is uwe.

d'Oudste broeder was in Gods huis gebleven, en God heeft hem met zijn tegenwoordigheid verwaardigt, hebbende zijn vuur en haart onder de Joden t'allen tijden gehad. Nu nog weigerde hy niet de Joden ook in zijn huis te nemen, en daar te laten blijven, en met hen te handelen als een kind en erfgenaam, als zy zig maar droegen als regte kinderen, en huisgenooten Gods. De Joden waren erfgenamen van A. L. L. B. S.; hoewel zy de volle erfenis ten tijde hunner minderjarigheid nog niet in handen hadden.

Dog zouden zy alles dat Godes en Christus is deelachtig werden, zoo moesten zy, als gezegt is, zig dragen als rechtschapene kinderen; want by gebreke van dien zouden ze wel gevaar loopen van veel eerder ontferst te werden, Daarom schrijft de vader den oudsten zone zijn plicht

plicht voor ; Men behoords dan vrolijk en blijde te zijn , want deze uwe broeder was dood , en hy is levendig geworden ; hy was verloren , en is gevonden.

Merk wel , zegt hy , dewijl ik u aanbiede erfgenaam te maken van alle de goederen , die ik mijn Volk beloofd hebbe , daarom behoorde men blijde te zijn over de bekeering der Heidenen .

DUS hebbe ik zoo kort als doenlijk was iets van de verklaringe der doorluchtige gelijkoniffie uitgetrokken : waar mede ik bespeure reeds verder geloopen te zijn als ik gedacht hadde . 'K zal derhalven van de andere verklaringen zoo breed niet uitweiden , als daar is ;

De gelijkoniffie van den onrechtvaardigen Rentmeester , Luk. 16. v. 1 --- 8. toegepast op de Opzienders van het Joodsche Volk : welke vervolgt word met de leeringe van 't recht gebruik van den onrechtvaardigen Mammon.

De schimpende Farizeen ontdekt , en bestraft , de Wer en Profeten , tot op Joannes , en meer andere Bibel-stoffen , op den titel uitgedrukt (onder welke is de geschiedeniffie van den vervloekten Vijgeboom) worden al t'zamen met geen minder geleerdheid en toepassing sichtlich verklaard.

Omme mijn bestek niet te buiten te gaan , (want ik hadde voorgenomen van 't oordeel over Lots wif aan te teekenen , dat ik nu by tijdgebrek moet staken) zal ik van den vijgeloozen vijgeboom alleen iets uit onzen Schrijver vermelden.

De Historie is deze , Mark. XL. v. 12, 13, 14,
19, 20. Y 5 12. En

12. En des anderen daags, als zy uit Bethanien gingen, hongerde hem.

13. En ziende van verre eenen vijgeboom, die bladeren hadde, ging hy [om te zien] of hy ook yet op den zelve zoude vinden, en daar by gekomen zijnde vond hy niet dan bladeren; want het was de tijd der vijgen niet.

14. En Jesus antwoordende zeide tot den zelve; niemand éte [eenige] vrugt meer van u in der eeuwigheid. En zijne Discipulen hoorden 't.

19. En als het nu laat geworden was, ging gy uit buiten de stad.

20. En des morgens vroeg voorby gaande, zagen zy, dat de vijgeboom verdord was van de wortelen af.

Vele Godgeleerde hebben in de uitlegginge dezer geschiedenis groote moeite gehad, eer ze hun zelve, en anderen voldeden. D'ongekooftige spotten d'er ook mee; en een zeker Jood zonder naam, tegen wien de Heer Koccejus heeft geschreven, durfde vragen; op wat reden het steunt, en doot wat uitlegginge de Christenen goedmaken het gene gelezen word Mark. XI. v. 13, van den vijgeboom, die Jezus verlokke heeft, om dat ze geen vijgen droeg; wanneer de tijd der vijgen nog niet was aangekomen? wat had die elendige vijgeboom verdient, dat by haar verlokke, om dat ze buiten tijds geen vrugt droeg?

De Heere hongerende ziet van verre een vijgeboom, die bladeren hadde, waar henen hy ging

ging om te zien, of hy ook iets op den zelve
zoude vinden.

Let hier, dat hy de zwakheden van zijn
menschelijke natuur niet heeft willen te hulp ko-
men door mirakelen.

In Judea, en inzonderheid omtrent Jeruzalem
waren vele vijgeboomen, waarom ook dat veld,
en de streek *Bethpage*, dat is; een huis der vij-
gen genaamt wierd. Deze Boom word uitgedrukt
niet om een vijgeboom.

De Kardinaal Baroniüs verhaalt uit Iffidorus
Pelusiotas, een oude overlevering, of liever sa-
bel; dat deze boom dezelve zoude geweest zijn,
waar omtrent zig Adam en Eva eerst bezon-
digh, en waar van zy zig schorten gemaakt
hebben; tot bedekking van haare naaktheid.
Dit is een talschijke leugem; door Kasaubon
aangestamp, en niet waardig, dat ze onderzocht
werde. Daar is ander werk. De vijgen
vrijen zijn zeer gezond, en ook voedzaam.
Christus had dan reden, om vijgen te zoeken
voor den hongert; maar te vergeefs. Hy vond
niet dan bladeren.

Hier kan in bedenking komen. (pag. 571)
of Christus geweten heeft dat er vruchten op den
boom waren; of niet.

Indien Hy 't geweten heeft; zoo schied het
te strijden tegen de oprechtheid; dat hy dan
vruchten op den zelve ging zoeken.

Dat Hy 't niet wist; schijnt tegen zijn alwetens-
heid te strijden. Sommige oude (zegt de Heer
id'Ornem) zijn voor het eerste, anders voor
het tweede gevoelen; dog wat hem aangaat;
hy meent; dat er nog voor 't een, nog voor 't
ander

ander onbetwistelijke bewijzen zijn; oordeelende evenwel, dat alles waarlijk zoo geschied is, gelijk d'Euangelisten verhalen.

't Voornaamste der zwarigheden vloeit uit de reden, die Markus daar by voegt, waarom hy geen vruchten vond op den vijgeboom; *ε γαρ ην καιρος ουνων.* Want het was de tijd der vijgen niet. Dit schijnt een wonderlijk bedrieff. Vijgen te zoeken aan een boom, terwijl de tijd van vijgen niet is, en den boom te vervloeken, om dat ze geen vijgen draagt op een tijd als ze die niet moest, nog konde dragen! wat onrechtvaardiger handel is dit! zoo spreken de spotters en vianden van Jezus. Pag 571.

Echter ontkent de Schrijver niet, dat de zwarigheid groot, en de knoop niet ligt te ontbinden is. Oude en nieuwe uitgeleggen hebben verscheidene gedagten. D'eene wil, dat alles, wat hier verhaald word, niet eigentlijk, maar verbloemd moet opgevat worden. Andere hebben de knoop voor onlosmakelijk gehouden, en verwagt, tot dat'er eenen Elias quam, die'er ons zoude uithelpen. Ib.

Wy hebben gezeid, dat onze schrijver meint, dat de Historie eigentlijk is gebeurt, hoewel ze geestelijk moet worden overgebracht, en een schildery is van iets anders.

Sommige (op welkers oploffing de gedagten van de Heeren Koccejus, Ligtfoot, van Til, en Huisinga loopen) meinen de zwarigheid wech te nemen, als ze zeggen, dat het den oogst en de regte tijd der vijgen niet was, maar dat'er wel proegrijpe vijgen waren. Te weten, het was nu in de maand Nisan, die ten deele met onze Maart,

en

en April overeenkomt, na by het Paaschfeest, dat op den veertienden dag was. Als dan was het nog de volle tijd niet, dat de vijgen rijp waren; maar evenwel wierden hier en daar vroegrijpe en jonge vijgskens gevonden.

Wederom hebben sommige 't willen vinden, met het Grieks op een andere wijze te lezen; namentlijk, in plaats van ξ [ou] niet, ξ [bou,] daar, met een scheiteiken aldus; ξ γὰρ ἦν, καί- ποσ οὐκ ἔστιν. *Wants daar by was, [was het] de tijd der vijgen.*

Aan deze en andere gevoelens hangt de Heer d'Outrein zijn zegel niet, maar gaat omstandiglijk het zijne uiteen, onderstellende; dat het de tijd al was dat zommige vijgen rijp waren, en dat het woord καί ποσ; tijd, hier beteekend een welgelegene tijd: zoo dat men καί ποσ οὐκ ἔστιν de tijd der vijgen moet nemen voor een welgelegene tijd der vijgen. "K wil zeggen een, tijd, in welke de vijgen wel gedijd waren, gelijk wy zeggen, het is een goed appeltaar, druifjaar, enz. Het was dan wel het saizoen der vijgen, in 't welke vijgen konden gevonden worden, maar 't was voor die tijd geen welgelegene tijd voor de vijgen: 't was, met een woord, geen goed vijgejaar.

Christus derhalven *aan boom vol bladeren* ziende kon met regt derwaarts gaan, om vijgen aan de zelve te zoeken want indien'er aan den boom geweest waren, zy zouden toen rijp geweest zijn. Maar by vond niet dan bladeren. En waar quam dat van daan? om dat het geen welgelegen vijgenijd was, en de vijgen doorgaans
zeer

zeer schaars waren aangelagen. En zoo was'er dan eenige reden om den boom te vervloeken, om dat'er ter regter tijd geen vrugt aan gevonden werd.

Toen vervloekte de Heere den vijgeboom, zeggende *Niemand etc van u eenige vrugt meer tot in eeuwigheid!* Matheus voegt'er by, *En de vijgeboom verdorde terstond*, en Markus verhaalt, dat zijne leerlingen 'smorgens dezen vijgeboom voorbygaande zagen, dat ze verdort was van de wortelen af.

Een groot wonderwerk! bewijzende de Goddelijke magt van Jezus, die behouden, en verderven kan.

Uit deze geleerde verklaringe des letterlijken zins, kan men lichtelijk zien, dat de geestelijke toepassing niet min nadrukkelijkheid zal hebben.

Ik zal u, lezer kortelijk zeggen, dat de Heer d'Outreiu, hebbende uit dezen hoofde Jezus bedrijf getegvaardigt, gaat betoonen, dat Hy hier door wat hogers heeft willen afmalen, dat is, dat de Heere verbeeld heeft, wat hy met de Joden zoude doen.

De vijgeboom verbeeld het Joodsche volk, en voornamelijk de Leeraren en hooften van dien.

Christus ging om te zien, of by ook iets op den zelven zoude vinden.

Hy is gekomen, en zelf in persoon, als Hy in het vleesch geopenbaard onder hen gewandeld heeft, en in zijne Apostelen na zijn herlevaert, hy heeft gezocht, en zwaarkeurig nagewoest of

Maart en April 1693.

327

godzaligheid, geloof en bekeering, als mede van zulke, die zy Gode door de leere der waarheid geteeld mogten hebben, op *derzen vijgeboom konde vinden.*

Maar met wat uitflag dit zoeken geweest zy, toont de geschiedenisfe verder. *Daar by gekomen zijnde vond by niet dan bladen.*

Hoe groot een onvrugbaarheid in het Jodendom, en inzonderheid onder de Farizeen en Schrijtgeleerde was, is uit de Profeten en Euan-gelisten ten overvloede bekend.

Bladen ontbraken d'er niet, maar vruchten. Zy verzienden wel de munte end. Maar het zwaarte van de Wet, het oordeel, barmhartigheid, en geloove lieten zy na. Zy maakten Jodegemoeten genoeg: maar dat was Gode geen vruchten te dragen, want zy bekeerdenze voor hun zelf. Zoo dat de Heere wel mocht klagen: Daar zijn geen druiven aan den wijnslok, nog geen vijgen aan den vijgeboom, want de gebaden, die ik gegeven hebbe, overtreden zy. Jerem. 8. v. 13.

En willen we de reden weten, waarom Christus geen vrugt vond aan den Jooden vijgeboom?

Het was de tijd der vijgen niet.

Hoe? was het het saizoen niet? moest'er nu geen vrugt verwacht worden? was het voor de Joden niet tijdig, dat zy vrugten moesten dragen?

Ja het was wel het rechte saizoen, de rechte lente, of zomertijd, in welke zy vrugten moesten dragen, zoo zy niet geheel onvrugbaar waren, maar daar wierd geen vrugt aan hen gevonden.

Van

Van den rechtvaardige word gezegt: *Hy zal zijn als een boom geplant aan waterbeken, die haar vrugt geeft in baren tijd. Maar heel anders gaat het met deze. Zy zijn onvruchtbaar, zelf in den regen tijd. Wat wonder! Het was een vruchtbaar jaar, geen goede vijgetijd, geen tijd, in welke de vrugten wel waren gellagen.*

Terwijl dan de Joden geen vrugt droegen, daar zy het moesten doen, en Christus te vergeefs quam om die te zoeken, zoo spreekt Hy een vloek over hen uit; *Niemand etc eenige vrugt meer van u in eeuwigheid.*

Na den vloek volgt de dadelijke verdorring, van welke nog vry wat fraais te lezen valt, dog ik zal 't niet verder navolgen.

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

Nederlands Advijs-boek inhoudende verscheide Consultatien, en Advijfen van voornamste Regtsgeleerden in Nederland, by een verzameld, met korte hoofdstukken van de materie voor yder advijs, en met een wijdloopig register voorzien door Mr. Izaak van den Berg Regtsgeleerde. t' Amsterdam by Hendrik Boom, en de Weuwwe van Dirk Boom. 1693. In 4 97 bladen.

WEgens Rechtsgeleerde stoffe (van welke my niet veel nieuws eenigen tijd herwaarts

waarts voorgekomen is) is deze verzameling van Consultatien en Advijfen niet ondienstig voor Advokaten, Notariffen, Prokureurs, en allen, die smaak in de Nederlandfche praktijk van rechten hebben.

Gy ziet wel, lezer, dat ik hier geen bafzardwoorden wil vermijden, omme de gerichtstaal haren gewonen glans niet te ontnemen. 't Onduitsch fchijnt den Pleiters eigen; en men vind velen, die 't zuiver Nederlands van den grooteren Huig de Groot in zijn treffelijke inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleerdheid liever in gewoon onduitsch wilden lezen.

De Heer vanden Berg, * door een toevak aan de voeten verhindert den degen voor zijn Vaderland te voeten, vond geraden, als een liefhebber der rechten zijnen ledigen tijd te befteden aan 't vergaderen van verfcheide Consultatien, en Advijzen vande voornaamfte, en in de praktijk geoeffende Rechtsgeleerden van ons Nederland.

Yder van deze raadgevingen en oordeel-uitingen is van belang, na dat het voorftel of de raadvraag is.

Zy zijn over Actie, Appel, Affurantie, Begane misdaad, Bodemery, Ceffie, Contracten, Detractie van Trebellianique en Legitime portie, Erffeniffe, Fidei-commis, Gemeenfchap, Huur, Huwelijcke voorwaarden, Injurie, Inftitutie, Koop, Legaten, Leengoederen, Melioratie, Minderjarigheid, Overfpel, Pre-

* Gewezene Kapitan in krygsdienft dezzer Landen.

Prescriptie, Preferentie, Quartier-brieven, Rentverschrijving, Schuld, Succellie, Vergoeding, Voogdy, Water-recht en veel meer andere zaken, te lang hier te noemen.

De hondert en achiende consultatie pag. 296 is van een zeldzaam geval, aldus luidende.

„ Een man hebbende gemeenschap van goederen, doet overspel, staande huwelijk, en bekennt het zelve vrijwillig aan zijn vrouw, by schriftelijke acte, met zijn hand geschreven, en ondertekent in presentie van de naast te bloedvrienden, die als getuygen mede tekennen, en berouw hebbende van zijn misdaad, doet ook in een acte afstand en overgifte van al zijn goederen: blyvende echter de man by zijn vrouw in alles onveranderlijk inwoonen inkoop, en verkoopen, huyshouden, byslapen, en vleeschelijke conversatie gebruyken nog zestien jaren lang, sonder intermissie en in vrede te samen levende, als wanneer de vrouw sterft, zonder in haar leven, aans gaande het voorsz overspel, tegen haar man regelmatig te hebben geprotesteert, veel min geageert tot separatie van goederen, tafel en bedde, of scheiding des huwelijks met verbeente van zijne goederen: maar zoo het schijnt in plaats van dien werd na haar dood bevonden, dat zy zedert dato van de voorsz schriftelijke acte van haar man, is gecompareert voor verscheide Notarissen binnen Amsteldam (haar beider woonplaats) en qualificerende haar zelve altijd nog te zijn de vrouw

„ vrouw van dezelve man , maakt drie Testa-
 „ mentaire dispositien , telkens met ver-
 „ andering , edog alle inhoudende institutie van
 „ haare naaste bloedvrienden alleen , in alle de
 „ goederen des algeheelen gemeenen boedels,
 „ zoo wel van haar mans helft , als haar eigen
 „ zelfs , geen uitgezondert , met uitsluiting van
 „ haar man. Die vrienden en geïnstitueerde
 „ erfgenamen vande vrouw in het bezorgen
 „ vande begraaffenis met de man , stellen mede
 „ in de bijvoedullen den naam N. N. in haar
 „ leven huisvrouw van dezelve man ; na de be-
 „ graaffenis brengen dezelve vrouws vrienden
 „ en geïnstitueerde erfgenamen voor den dag
 „ het laatste Testament , en na voorlezing aan
 „ de man , zeggen hem aan , dat hy des volgen-
 „ den daags uit het sterfhuis zal hebben te ver-
 „ trekken , zonder iets mede te nemen , maar
 „ alles aldaar te laten tot haren behoefte , alzo
 „ zy waren universele erfgenamen , en hy in de
 „ voorz. acte of handschrift by hem ondertee-
 „ kend , afstand en overgift van al zijn goede-
 „ ren , aan zijn vrouw had gedaan : het welk
 „ de man weigerde te doen , zeggende dat den
 „ halven gemeenen boedel hem was toebehoor-
 „ rende in volgen eigendom , en toont hem be-
 „ reid te zijn , om met dezelve vrienden en erf-
 „ genamen van zijn afgestorven vrouw , te deel-
 „ len half en half ; na rechten en costen van
 „ het landrecht binnen Amsteldam gebruikelijck
 „ het welk dezelve vrienden en erfgenamen van
 „ de afgestorven vrouw niet willen doen , maar
 „ dreigen den man feitelijk uit den huis te stoo-
 „ ten , zoo aanstonds : waar over dan groote

questie onstaande, zoo roept de man zijn vrienden tot hulp; en allistentie by hem in huis, die hem maintineeren, en blijft alzo in het bezit en eigendom van zijn goed onveranderlijk na de dood van zijn vrouw.

De raadgeving op dit geval van twee rechtsgeleerden, ter gemelder plaats bygebracht, is beknoptelyk verfat in de volgende stellingen.

1. *Schriftelyke confessie van Overspel, staande buwelyk; is goed bewijs tot vermetiging van het buwelyk, en vergoeding van schade en anders, als ha' rechten.*

2. *Een overspelder vervalt in Holland van al zijn goederen, ten beboeve van de vrouw, als Zulx werd verklaard by een gerechtelyk vonnis op de aanklage van de vrouw.*

3. *Als de vrouw niet klaagt by den Rechter, of haar niet afsonderi van baar man, maar als voren blijft leuen in gemeenschap van Tafel, Bedde, Bywooning, en Bywooning, gedurende de tyd van vyf jaren veruolgens, als dan werd het regt van de vrouw geprescribeert na Regten, en zy met elkanderen verstaen te zijn verzoent.*

4. *En na dezelve vyf jaren werd verstaen dat*

Maart en April 1693.

327

dat de man beboudt zijn volle maritale magt en regt tot de helft des geheelen algemeenen Boedels en goederen, actien en crediten mes da lasten.

En is na die vijf jaren de acte van confes-
sie, en simple acte of handschrift van afstand,
en cessie, en overgift van de helft des algeme-
nen Boedels, aan, en ten behoeve van zijn
vrouw, als of die niet geschreven waren, van
geender waarde.

Maar moet de man, na de voorsz. vijf ja-
ren, als de vrouw eerst sterft (gelijk hier na
16 jaren is geschied) en de geïnstitueerde erf-
genamen van de afgestorvene vrouw, ten we-
derzijden deen de geregte helft van den ge-
heelen algemeenen Boedel, niet tegenstaande de
vrouw (volgens de voorsz. acte van afstand
van de man) van alles heeft gedisponeert by uit-
terste wille, zoo zy haar abusievelijk inbeheer
te mogen doen.

Daar na is deze zake by partijen absout on-
der compromis verbleven aan onpartijdige rechts-
geleerden, en na ten wederzijden overgegevene
schriftelijke deductien, met de bewijzen, insge-
lijks geoordeelt, en uitgesproken, te weten dat
A (zijnde de man van d'afgestorvene vrouw)
de geregte sone-helfte, en de vrienden en gein-

Z 3

situccr

fituerde testamentaire erfgenamen van B. (zijnde de afgestorvene vrouw) de andere helft zoude deelen en behouden , elk ten wederzijde in vollen en vryen eigendom , gelijk dat zelve ook alzoo by beide de partyen is achtervolgt.

ACHTIENDE HOOFDDEEL.

Voorbeeldzels der Oude Wijzen. Waar in op een zinnryke voet, en bevallige Zuster, de menfchelyke hartstogten, en daar uit ryzende deugden en gebreken, behandeld worden. Dit meest alle de Oosterfche taalen, Griekfche en Romeinfche vergaderd: Thans in zuiverder Nederduitsch gebragt, en doorgaans wel de helft vermeerderd. Door Joannés Duikerius, S. T. C. met koopere plaatfen. Amsterdam by Aart Wolgrein 1693. in 8. 49 bladen.

Voor omtrent zefftig jaren quam dit werk eerst te voorschijn, uit het brein van Zacharias Heins geteeld, dog heeft nu door de bezorginge dezès Schrijvers een schooner wedergeboorte gekregen, niet alleen omhangen met een zuiver Nederduitsch kleed, maar van vele vlekken en sproeten gezinlijkt, net gepolijft, en tans tot zulk een volwaffche kloekheid, hoven zijn vorigen stand, uitgedijd, dat het zijnen laafften uitgever niet weinig verschuldigt is. Al wie met opmerkinge deze beeldepra-

ken

ken der oude wijzen doorloopt, zal daar in nuttelyk, en niet zonder groot vermaak vinden alles wat ter wereld in de menschelijke gezelligheid, en dagelyksen handel, 't zy goed of quaad, trouw of ontrouw, rust en geweld, lof of laster voorkomt, gelijk als levendig ten tooneele gevoerd, en in leezame vertellingen, fabelen, of gelijkenissen zeer aardig afgebeeld. Tusschen beiden vloeyen zedelijke vaarsjes, die ter snede komen, en in ronde spreekwijzen begrepen zijnde den lezer een wenschelijke tijdkering konnen geven.

De drukker dezès schaft ons ook het volgende

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

De Schole van CHRISTUS, behekzende zes en zestig lessen, waar in de gansche belydenis der Gereformeerde Godsdienst beknoptelyk voorgesteld, en, volgens den Aftaad van de Heidelbergse Catechismus, duidelyk verklaard, en uit de H. Schrift bevestigt word. Door B. Hakvoord, Voorzanger in de Groote Kerk tot Zwyl. In dezen derden druk van den Auteur zelfs vermeerderd, en door een netter order bequaam gemaakt, om in alle Christelyke huisgezinnen, By-eenkomsten, en Catechisatiën gebruikt te werden; als ook voornamelyk ten dienst van die, welke baar tot des Heeren H. Avondmaal willen bereyden.

GY ziet, lezer, dat dit de derde druk is van het doorwrochte boek eenes Voorzangers, 't welk als gy doorbladert zult hebben, 'k wed gy my zult gelooven, als ik betuige, wel een dozijn Voorzangers gezien te hebben, die met hen allen te zamén zoo goed niet konden schrijven, als deze. hunne amptgenoot alleen. Behalven ettelijke vermeerderingen en verbeteringen, is 't werk met V nieuwe lessén verrijkt: en de Schrijver verzekert den lezer in zijne Voorreden, dat de verbetering van dezen druk zoodanig is, dat de geheele prijs van 't boek daar by geensins kan vergeleken worden.

d'Inhoud der V. lessén is.

I. Van dat'er een God is, en waar nit men dat weet.

II. Van de natuurlijke kennisse Gods, en dat die niet genoegsaam is tot zaligheid.

III. Van de Goddelijkheid der H. Schrift.

IV. Van 't Verbond der Werken.

V. Van 't Verbond der Genaden, en van de Testamenten Gods.

Hier achter word de Heidelbergse Katechismus in haren trant gevolgt.

De Vragen, en Antwoorden zijn in dit boek zoo geschikt, dat ze op haar zelven een bequamen 't zamenhang hebben, en van de eenvoudigen kunnen verstaan worden. De Uitleggingen en verklaringen zijn voor de verstandigen, en byzonder

zonder voor die, die haar in de *Kerkelijke Katechizatiën* willen oefnenen, daar bygevoegt. Want al het gene een *katechizant* in Groenewegen, de Wit, of in eenig ander boek over den *Katechismus* gelezen heeft, kan hy hier in 't kort weêr overzien, en zijne geheugenis daar doot ververschen.

Zoo zegt de Godgeleerde Schrijver zelf in de gemelde voorreden, en voegt'er by, hoewel hy belijd, dat dit werk in allen deelen niet wiskundig kan betoozd worden (want dat laat de stoffe van de Godgeleerdheid niet toe, al zoo ze op den *Bibel* is gegrond, die men niet na de gewoonte der *Filozofen* betooogen, maar na 't gebruik der *Christenen* gelooven moet) dat hy echter met het voorstellen van * *pedanterij* of een bygeloovige godsdienstigheid hem zelve niet heeft zoeken op te houden.

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

ITALIAANSCH NIEUWS.

Al zoo men te *Modena* rans voortgaat met het drukken van 't *Giornale de Letterati* [*Dagregister der Geleerden*] waar in gesteld word het kort begrip van des Heeren *Antony van Leuwenboeks* brief, geschreven aan den vermaarden Heere *Antony Magliabechi* te *Florence*, en behelzende voor een groot gedeelte een verhandeling van de onlangs in 't licht gekomene *aan-*

Z 5

merkin

* Dit 's des mans eigen woord.

merkingen, door my in de *Boekzaal* der twee jongstledene maanden vermeld, te weten; van de voorteling der beesten, die men de *Wolf* noemt, *Koren-wormen*, of *Kalanders*, als mede die van de *Alen*, voorts van 't *Zout des Pepers*, enz.; kan ik met deze gelegenheid niet nalaten (zonder te vermelden in hoe groot en achtting de Heer * van Leeuwenhoek in Italiën is) alhier te vertalen eene der brieven, waar inne de voornoemde *Magliabechi*, aan den zelve *Lecuwenboek* schrijvende, gewag maakt van eenige nieuwe schriften, uit zijn eigen hand, my gebleken.

Illmo è Doctissimo Sig^e, mio Sig^e. &c.

Nel Giornale de Letterati che si Stampa a Modena &c.

Dat is:

„ Zeer treffelijke, en zeer geleerde Heere,
„ mijn Heer, enz.

„ In het dagboek der Geleerden, dat te Modena word gedrukt, word, by gelegenheid,
„ dat in 't zelve een uittreksel van den zeer geleerden en aanmerkelijken brief, die U E. ge-
„ waardigde aan my te schrijven, ingelast is,
„ ook van U E. na behooren, loffelijk gewag
„ gemaakt. Ik zende U E. het gedrukt blad,
„ hier ingesloten, achtende dat het U E. niet
„ mishagen zal 't zelve te zien. Waar mede ik,
„ ver-

* Aldaar genoemd *insigne Filosofo* [een deftig Filozooft] en zijne ontdekkingen *prodigiosi ritrovati per via di microscopio*. [verwonderlijke uitvindingen door middel van 't vergroot-glas.]

Maart en April 1693. 333

„ verzokende d'eere van uwv E. zeer geachte
„ beveelen, haar groete, met nader bevestigit-
„ ge dat ik ben Uwe enz.

Een verder.

Firenze li 24. Giugno 1692.

*Il Sig: Ramazzini, Medico del Sermo Sig:
Duca di Modena, ha stampato un dotto trattato,
De fontium Mutinensium admiranda scaturigine.
Il medesimo Sig. Ramazzini ha anche data in luce
la sua Dissertazione, de constitutione Anni 1691.
apud Mutinensés.*

Beduidende.

„ Florencen den 24 Juny 1692.

„ De Hr Rammazini, Genees-heer des door-
„ luchtigsten Hartogs van Modena, heeft doen
„ drukken een geleerde verhandeling, *Van de*
„ *verwonderlyke springaderen der bronnen te Mo-*
„ *dena.* Dezelve Heer heeft ook in 't licht ge-
„ geven zijne redeneringe *van de gesteltenisse des*
„ *jaars 1691. by de Modenésen.*

Nog lager las ik.

*Il Sig: Guglielmini, Professor Primario delle
Matematiche nello studio di Bologna ha data in luce
le sequenti due lettere. Epistolz duæ Hydrostati-
cæ. Altera Apologetica adversus observationes
contra Mensuram aquarum fluentium, à Clar.*

Viro

Viro Dion. Papino factas, & Aët. Erudit. Lipsiæ 1691, insertas. Altera de velocitate & motu fluidorum in siphonibus recurvis suctori- bus. Delle due sue lettere il Dottissimo Sig. Guglielmi indirizza la prima al Sig. Liebnitz, e la seconda, con mio rossore, a me.

Revmo ed Obi mo Ser: vero

Antonio Magliabechi.

Zoo veel als.

„ De Heer Guilielmini, eerste Hoog-leeraar
 „ der Wiskunde in de Hooge Schole te Bolon-
 „ je, heeft de twee volgende brieven in 't licht
 „ gegeven. Twee Waterwigskundige brieven. d'Ee-
 „ ne bebelzende een verantwoording op de aanmer-
 „ kingen, tegens de mate der vloeiende wateren,
 „ gedaan door den vermaarden Heer. Dion. Papi-
 „ nus, en in de dag-verhalen der geleerden te Leip-
 „ sig ingelast. d'Ander van de snelheid, en be-
 „ weging der vloeiende stoffen in de kromme zui-
 „ gende buizen. Van deze zijne twee brieven
 „ schrijft de Heer Guilielmini d'eersten den
 „ Heere Liebnitz, en den tweeden, tot mijne
 „ schaamte, aan my.

(Onder stond)

Uwe zeer eerbiedige en
 zeer verplichte ware
 Dienaar

(En was geteckend)

Antoni Magliabechi.

We hopen somtijds iets nieuws van den Heer
 Leeuweinhoek in de Boekzaal te zullen brengen.

EEN-

EENENTWINTIGSTE HOOFDDEEL.

*Uittrekfels van brieven, en boeken, welker ti-
tels alleen vermeld worden.*

H Ebbe tot de volgende reize onder an-
deren moeten sparen d'Onderwijzinge in
de Christeliker Leere, na de kelydeniffen der Doops-
gezinden, waar in de voornaamfte zaken des ge-
loofs met fchryftuur-plaafften, redenen, en wechne-
minge van tegenwerpingen, naech bevestigte worden,
by vragen en antwoorden, door Engel Arendzoon
van Dooregeelt in de Ryp, te Amsterdam by Gerar-
dus Borlaus, voor Kornelis Kosnelisz. tot West-
Grafdijk 1692. in 8.

Uit Engeland hebben we **GOSPEL-TRUTH**
stated and vindicated: wherein some of Dr. Crisps
opinions are considered; and the opposite Truths
are plainly stated and confirmed: by Daniel Wil-
liams, the second edition.

Dat is:
Evangelische waarheid, gestafd en verdedigt
waar in somtliche gevoelens van Doktor Crisp
worden overwogen, en de tegens-gestelde
waarheden volkomentlijk gevestight door *Daniel*
Wiljams, de tweede druk. Te Londen by *Jan*
Dunton 1692. in 12.

Mitsgaders Fables of Esop; and other eminent
Mythological &c. &c.

Dat

... Dat is: ...

De fabelen van *Esopus* en andere uitmuntende
verdictiel-schrijvers enz. 1692. in folio.

De brave historie-schrijver *Polybius* is ook in
Engels vertaald.

De moord, begaan aan een wijnkooper en
zijn vrouw te *Lions* in July des voorledenen
jaars; misgaders het gerucht van den boer *Ja-
koh Aymar*, die door behulp van ik weet niet
welk een roede, rijsje, of stokje de moorders
wist na te sporen, en te ontdekken, een zake,
alom door de *Kouranten*, en vliegende maren
kennelijk geworden, heeft in *Vrankrijk* stoffe
gegeven tot een boekje, genaamt

*Dissertation Physique, en forme de lettre a Mon-
sieur de Seve, Seigneur de Flachères, Conseiller de
Roy &c. Dans laquelle il est prouvé que les talens
extraordinaires qu'a Jaques Aymar de suivre avec
une baguette les meurtriers & les voleurs à la piste,
de trouver l'eau, l'argent caché, les bornes trans-
plantées &c. dependent d'une cause tres-naturelle,
et ordinaire.* Par *Pierre Garmer* Docteur en
medecine de l'Universitaé de *Montpellier* agrégé au
College des Medicins de *Lyon*.

... Dat is: ...

Natuurkundige redenering, by wijze van een
brief, aan de Heer van *Seve*, Heer van *Fla-
chères*, Raad des Konings enz. ...

Maart en April 1693. 337

toogd word, dat de ongewone gaven, die *Jakob Aymar* heeft, omme met een stokje moordenaars en dieven op 't spoor na te volgen, water, verborgen zilver, en spring-aders t'ontdecken enz.: ahangend is van een zeer natuurlijke, en gewone oorzaak. Door *Frañs Garnier*, Genees-heer van de Hooge Schole te Montpellier, aangenomen in de vergadering der Doktoren te Lyons. Gedrukt te Lyons by *Jan Baptist de Ville* 1692. in 12.

Over 't zelfe werk is nog geschreven:
Lettre a Madame la Marquise de Senozan sur les moyens dont on s'est servi pour decouvrir les complots d'un assassinat commis a Lyon le 5. July 1692.

Beduidende:

Een brief aan Mevrouw de Marquizinne van Senozan, over de middelen, die gebruikt zijn tot het ontdekken van een moord, op den 5. July 1692. te Lyons bedreven. Mette gedrukt te Lyons by den voornoemden drukker 1692. in 12.

De schrijver dezès briefs is eens *Charvins* Genees-heer te Lyons.

Les Memoires du Duc de Rohan.
Dat is

Gedenk-schriften van den Hartog van Rohan. Amsterdam by *Andries Hoogenhuizen* 1692. in 12.

De

338 Boekz. van Eur. Maart en Ap. 1693.

De t'Amitté par Mr. l'Abbé.

Dat is:

Van de Vriendschap door den Heere Abt.
te Parijs by Steven Michallet 1691. in 12.

Men zegge, dat deze maker den Abt van Montmorel is.

Lettres du Cardinal Mazarin, ou l'on voit le secret de la Negotiation de la paix des Pirenees; & la relation des conferences, qu'il a eues pour ce sujet avec D. Louis de Haro, Ministre d'Espagne. Avec d'autres lettres tres-curieuses, écrites au Roi & a la Reine, par le même Cardinal, pendant son voyage. Nouvelle edition, augmentée d'une seconde partie.

Dat is:

Brieven van den Kardinaal Mazarijn, waar in men ziet het geheim van den Pireneefchen vredehandel; en een verhaal van de reden-wisselingen, die hy over dat stuk gehouden heeft met D. Louys de Haro, Spaansch Rijksgezant. Met andere zeer naauwkeuriglijk-geschrevene brieven, van den zelve Kardinaal aan den Koning, en Koninginne, gedurende zijn reis. Nieuwe druk, vermeerdert met een tweede deel. t'Amsterdam by Henrik Wetsteen 1693. in 12. 2 stukjes.

AAN.

AANWIJZER

Der voornaamste

STOFFEN,

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

MAART EN APRIL

1693.

ALLE DE WERKEN VAN CICERO.

Pag. 164.

Wanneer Cicero geboren is.	165.
's Delfische Orakel geeft Cicero raad.	166.
Hij word Burgermeester.	167.
's Mans onbeil.	168.
Die wel haast verbeterd word.	169.
Of Cicero deelachtig geweest zy aan de 170.	
menzweringe tegen Julius Cezar.	171.
Zijn rampzalig einde.	172.
Naam-rolle zijner nagelatene werken.	174.

en 178.
PAU:

A a

Aanwijzen der voornaamste Stoffen,

PAULUS TE ATHENEN DOOR
A. MOONEN. 176.

*Waarom de Kruis-gezant het volk op de markt
onderwees.* 178.

Epikuristen, en Stoïken. 179. en 181.

*Hoe die beide door Paulus worden wederpro-
ken.* 183.

De plaats Areopagus beschreven. 185. 186.

Wat aldaar gevonden werd. ib.

*D' Apostels verantwoording voor den Raad van
Areopagus.* 189.

Vrucht van zijn prediken. 190.

Wie Dionys d' Areopagiter is. 192.

Fabelen van den zelven. ib. en 193.

VERHANDELING VAN DE WARE
GODHEID VAN CHRISTUS DOOR

D. WHITBY. 194.

Hoe men de Socinianen moet wederleggen. 195.

Volkelius woorden. 196.

Ook die van Slichtingius. 197.

En Wolzoge. 199.

Dwaarsdrijvery van Socijn. ib.

Dringredenen tegen de Socijns-gezinden. 201.

Verzetsel van die dwaalgeesten. 202.

Die word wederlegt. ib. en 203. 204. 205.

Verlegentheid der Socinianen. 206. 207.

Socijn's gezeg. 208.

Ambrosius woorden tegen Arius. 209.

ON-

van Maart en April 1693.

ONDERZOEK OVER VIER AAN-
MERKENSWAARDIGE TEXTEN
VAN 'T N. TESTAMENT DOOR
EDWARDS. 210.

Nazarenus. 211. en 212.

Long hair. ib.

Wat het doopen voor de dooden beduid. 213.

*Geesten in de gevangnisse. Tot welke Chri-
stus gepredikt heeft.* ib.

HISTORIE VAN DE KEIZERS. 215.

Augustus hartseer. 216.

Tiberius wreeden aart. 217.

Kaligula's voreghondenheid. 218.

Historie van den filozooft Kamus Julius. 220.

Klaudius zynheid, en woede. 221.

Nero, Galba, Otho, en Vitel. 222, 223.

VERBORVENHEID VAN DEN 224.

DEN CX. PSALM VEKLEAARD

DOOR A. BYNÆUS. 225.

Verborvendheid van den 110. Psalm. ib.

Verdeeling des gezangs. 227, 228.

Wie deszelfs dichter is. 229.

Foodsche uitsvluchten wederlegt. 230.

De Turk, Duivel, en Paus van Roome. 232.

en 233.

Grol van een Monnik Michiel Memos. 234.

KERKELIJKE HISTORIE VAN

FLEURY. 236.

Aanwijzer der voornaamste Stukken,

- Maro'seekke Roemen in brand.* 237.
Paulus schryft een brief aan Timotheus. 238.
Paulus en Petrus te Rome, 239.
Verdichtfel van Simon Magus. 239.
*Historie van de dood der twee Apostelen, met
... schoone fabelen voorzien.* 240.
Pratje van den H. Johannes. 241.
*De martelaar Iguentius? en deszelfs wonderen
... zucht om gemarteld te worden.* 242.
Welke voldaan werd. 243.
De Keizers Markus, Commodus en Severus. 244.
DE HOVELING VAN B. BRACIAN. 245.
Lijf van den Koning van Frankryk. 246.
Dobtrichte grondregels. 247.
**ACADEMISCHE LESSEN VAN
H. DOBWEL.** 249.
**HISTORIE VAN DE BEDRIE-
GERYEN DER PRIESTERS
EN MONNIKKEN, DOOR G.
D'EMILIANE.** 251.
Overblyfselen van Sarranine Rome. 253.
Botte leuzen. 254.
*Groove beïriegeryen der Papen te Dyon in Bor-
gonje gepluigt.* 255.
Heilige zwoer-look te Turin, ten te Besingom. 257.

Wraak-

- Wraakzucht der Italianen.* 258.
Wreedheid van Paus Sixtus de V. 259.
Gasthuizen, wanneer in Italië voor de Pelgrims wel meest geschikt? 262.
Voorval in 't Gasthuys te Lorette. 263 en 264.
Boe'veryen onder de Pelgrims. 265, 266.
Hoe de Papen te Lorette leven. 267, 268.
Sint Antonio de Padua. 269.
Italiaansch spreekwoord. 270.
Wijst uit het Papeyzer. 270.
Onbeschaamde bedekery der Papen. 271.
Kalddige vertooningen in 't Gimmegangen te Venetien. 273.
Waar deze historie, uit het Fransch in Hollandse tale verduitscht, en gedrukt is. 274.
WERKEN VAN ANAKREON, EN SAFFO. 275.
Stoffe van Anakreons deunen. 276.
Zoetvoeyend Liedtachtje op een dier. 277.
Dienst van dier. 279.
Wanneer Anakreon en Saffo geleest hebben. 280.
OPMERKINGEN OVER DE FRANSCHESCHE TAAL. 282.
Lof der Franschen in 't voortzeiven van hunne sprake. 282.
IN FEWER WETSE WOORDEN. 284.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Misbruik van sommige woorden.</i>	285, 286.
	287.
<i>Hoorvaardige eer-namen.</i>	288.
VERHANDELING VAN DE STU- DIEN DER MONNIKKEN, DOOR MABILLON.	289.
<i>Brief inzicht van dezen Benediktiner, gees- telijke.</i>	290.
<i>Treffelijke getuigenis van den zelve.</i>	292.
<i>Woorden van den Priester Simon.</i>	293.
ENGELANDS TRANEN.	294.
<i>Oorzaak van Englands ongelukken.</i>	295.
<i>Karel d'Eerste trouwt met Henriette Marie.</i>	296.
<i>Haar paapsche zwier.</i>	297.
<i>Dood van Karel d' I.</i>	299.
<i>Konst van zyn Majesteit Willem in Enge- land.</i>	ib.
GELIJKENISSEN VERKLAARD, EN TOEGEPAST DOOR J. D'OU- TREIN.	300.
<i>Jeden zyn zeer gemegen tot gelykenis-spreu- ken.</i>	301.
<i>Wat een gelykenisse is.</i>	302.
<i>Gelykenisse van den verloren zoon.</i>	303, 304.
<i>Waar op dezelve duidelyk past.</i>	305.
<i>Wie de Burger was, by wiens de verloren zoon hem zelven verhuurde.</i>	307.

De

van Maart. en April 1693.

De Lichtmis word' een roarken-boeder. 308.

De vader kust zijnen bekeerden zoon. 309.

Driederley kussen. 309. en 310.

Beste kleed, ring, en schoenen. 310. 311. en

312.

't Gemeste Kalf. 312.

Historie van den ontcruddebaren vigeboom,

Mark. XI. 316.

Baronius Beuzel vertellings. 317.

Zwangheid in 't verklaren van de geschiede-

nisse. 318.

Zinnryke en geleerde uitlegginge van den Heer

d'Outrein. 319.

Toepassinge van 't wonder-werk. 320. 321.

322.

NEDERLANDS' ADVIJS-BOEK VAN

I. VAN DEN BERG. 322.

Krom-taal in de rechts-oeffeningen gebruike-

lijk. 323.

Zeldzaam geval tusschen man en vrouw.

324.

't Zelve na rechten beslecht. 326. 327.

VOORBEELDELS DER OUDE

WIJZEN, VERNIEUWT DOOR

J. DUIKERIUS. 328.

SCHOLE VAN CHRISTUS DOOR B.

HAKVOORD. 329.

Vermeerdering van dit werk. 330.

ITA-

ITALIAANSCH NIEUWS.	331.
EUANGELISCHE WAARHEID DOOR	
D. WILLIAMS.	332.
ESOPUS FABELEN.	336
NATUURKUNDIGE REDENERING	
VAN P. GARNIER.	337.
<i>Den brief wegens de vromde middelen, om 't</i>	
<i>ontdekken van een moord gebruik, naar</i>	
<i>aan de voorgaande redenering handel.</i>	ib.
GEDENK-SCHRIFTEN VAN DEN	
HARTOG VAN ROHAN.	ib.
VAN DE VRINDSCHAP.	338.
MAZARIJNS BRIEVEN.	ib.

U Y T.

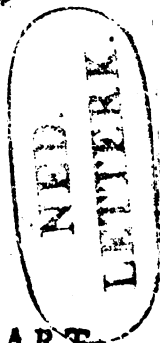
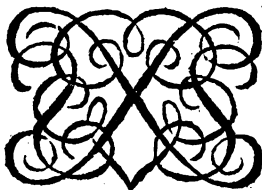
• 337	
• 338	
• 339	
• 340	
• 341	
• 342	
• 343	
• 344	
• 345	
• 346	
• 347	
• 348	
• 349	
• 350	
• 351	
• 352	
• 353	
• 354	
• 355	
• 356	
• 357	
• 358	
• 359	
• 360	
• 361	
• 362	
• 363	
• 364	
• 365	
• 366	
• 367	
• 368	
• 369	
• 370	
• 371	
• 372	
• 373	
• 374	
• 375	
• 376	
• 377	
• 378	
• 379	
• 380	
• 381	
• 382	
• 383	
• 384	
• 385	
• 386	
• 387	
• 388	
• 389	
• 390	
• 391	
• 392	
• 393	
• 394	
• 395	
• 396	
• 397	
• 398	
• 399	
• 400	
• 401	
• 402	
• 403	
• 404	
• 405	
• 406	
• 407	
• 408	
• 409	
• 410	
• 411	
• 412	
• 413	
• 414	
• 415	
• 416	
• 417	
• 418	
• 419	
• 420	
• 421	
• 422	
• 423	
• 424	
• 425	
• 426	
• 427	
• 428	
• 429	
• 430	
• 431	
• 432	
• 433	
• 434	
• 435	
• 436	
• 437	
• 438	
• 439	
• 440	
• 441	
• 442	
• 443	
• 444	
• 445	
• 446	
• 447	
• 448	
• 449	
• 450	
• 451	
• 452	
• 453	
• 454	
• 455	
• 456	
• 457	
• 458	
• 459	
• 460	
• 461	
• 462	
• 463	
• 464	
• 465	
• 466	
• 467	
• 468	
• 469	
• 470	
• 471	
• 472	
• 473	
• 474	
• 475	
• 476	
• 477	
• 478	
• 479	
• 480	
• 481	
• 482	
• 483	
• 484	
• 485	
• 486	
• 487	
• 488	
• 489	
• 490	
• 491	
• 492	
• 493	
• 494	
• 495	
• 496	
• 497	
• 498	
• 499	
• 500	

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Geficht door

P. R A B U S.
M E Y e n J U N I
1 6 9 3.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1 6 9 3.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

Odi profanum vulgus, & arceo.

NU't eerste jaar staat rond te loopen
Met BOEKZAAL-maken, en verkoopen;
't Zy wie't begunstigt, of benijd,
Port my de Drukker voort te varen;
Hy heeft nog lesteren, en blaeren,
En ik nog stof voor langen tijd.

Gy, die dan dus ten zesde-malen,
Vol lust uw hart wist op te halen
In onze BOEKZAAL, wacht voortaan
Meer Schrift-banket van dezen jare,
Met d'een en d' ander nieuwe mare:
't Zal alles op zijn beurte staan.

U noode ik niet, verkeerdt gebroedsel,
Boekhaters, die geen lettervoedsel
Verduwen kunt, en't rechte pit
Uw's moeders tale nooit zult smaken,
En nimmer tot bezessing raken
Van 't zoet, dat in het blokken zit.

Noch u, stuur's-hoofden, dien het knijnzen
Bedillen, knorren, janken, grynzen
In't aanzicht zit; u roepe ik niet.
Neen. Ver van hier! schuw't vry den drempel
Van dezen open Letter-tempel!
't Gezicht alleen baart u verdriet.

*Maar zulke roepe ik tot het lezen,
In welker harten is gerezen
Een brave lust tot oeffening
Van boeken, en verbeve zaken,
Die't menscbendom bedreven maken
In's werrelts woesten ommekring.*

*Hem noode ik, die voor al de waarheid,
Zoo ver als z' immers openbaar leit,
Gaat zoeken (heilrijk, die ze vind!)
En zig niet juist aan't geen' by hoorde
Uit's meesters mond, die hem bekoorde,
Maar enkel aan het ware bind.*

*Die overal zoekt nut en voordeel,
En nooit ten dienst van zijn vooroordeel
d'Oprechtsheid by den haire trekt;
Noch, om zijn domheid te gerieven,
Een stofje zou in tien en klieven,
Maar 't bygeloof met recht begekt.*

*Dien noode ik eindlijk, die den Denge
Tot zuster byvoegt d'ed'le Vreugde
Van een steeds-welbewust gemoed;
En wel een lachje kan gedoogen,
Wanneer de stof beeft dat vermogen,
Dat zy den lever schudden doet.*

*Wie dat niet zien mag in mijn scrijven,
Hy mag vry uit de BOEKZAAL blijven.*

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

MEY EN JUNI 1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

*Histoire Critique des principaux commentateurs
du Nouveau Testament, depuis le com-
mencement du Christianisme jusques à nôtre
tems: Avec une dissertation critique sur
les principaux Actes Manuscrits qui ont été
citez dans les trois parties de cet Ouvrage.
Par Richard Simon, Prêtre.*

Dat is:

*Oordeelkundige Historie van de voornaamste
Verklaarders des Nieuwen Testaments,
zedert den aanvang van 't Christendom, tot
onsen tyd toe: Met een oordeelkundige*

Bb 3

ver-

verhandeling van de voornaamste Handschriften, die in de drie deelen van dit werk zijn bygebragt. Door Richard Simon, Priester. Te Rotterdam by Reinier Leers 1693 in 4. 131 bladen.

SR. Leers (wien onder zoo vele braafgedrukte schriften geen ander proeffstuk van zijn net drukken behoeft afgeischt te werden, als de tot nog toe uitgegevene werken van den Heere Richard Simon) liet ons uit zijne persse toekomen, eerst de * oordeelkundige Historie des Ouden Testaments van den gemelden Heere Simon, naauwkeuriger geprent, dan de vorige drukken, en gaf daar na in den jare 1689 *Histoire Critique du texte du Nouveau Testament, Ou l'on établit la vérité des Actes, sur lesquels la religion Chrétienne est fondée.* Beduidende 'd'Oordeelkundige Historie van den Text des Nieuwen Testaments, in welke de waarheid der Schriften, waar op de Christelijke Godsdiens is gegrondvest, word vastgesteld, mede door den zelve Priester beschreven. Vervolgens bracht hy in 't licht in 't jaar 1690 *Histoire Critique des Versions du Nouveau Testament*, Dat is; de Oordeelkundige Historie van de Overzettingen des Nieuwen Testaments, waar in die Franche schrijver aanwees het gebruik van 't lezen der Heilige boeken in de voornam Kerken des werlds. Nu zien we in dezen jare 1693 de twee laatste stukken over 't Nieuwe Testament vervolgt met het derde, in den

* Critique.

in den titel uitgedrukt; en wel in een betamelijken rang, want wat voegde beter, dan dat, na een Bibel-ziftery van den text, en overzettingen des Nieuwen Testaments, een geschrift over de * verklaarders, en hunne wijze van verklaren te berde quam?

't Leit by my zoo, dat de Heer *Simon*, die zijne zoo genaamde † *Overleveringe* met zoo veel cieraad als 't mogelijk is weet op te hullen, en zonder schennis poogt te bewaren (niet tegenstaande dat mooy-gebakkesde Popje stroo beenen heeft, en met slecht-gewerkte kantjes zit opgetralijt) wat meer weer; als sommige zijner meesters, by welken hy ter schole gelegen heeft, en ook vry wat meer zoude zeggen, was hy *Simon* niet: De man mag zoo breed snoeven als hy wil van zijne Oudvaders; en eerste Christen-schrijvers; en hy mag den bynaam van † *Kesser* geven aan een ygelijk wien 't hem goed dunkt; die door een onvervalschten bril is gewoon te kijken, zal haast zien, dat hy zoo vinnig niet is, als uit het blikken zijner tanden in de eerste ontmoeting lichtelijk zoude schijnen voor zulk een, die in de Zedelessen van *Ezopus* fabelen onbedreven is. Laat dit voor af, en als in 't voorbygaan gezegd zijn. Alhier komt ons een werk van ongemeenen arbeid voor; waar toe een voorafgaande lezing van ontallijke Aanteekenaars en Verklaarders des Nieuwen Testaments vereist word.

In LX hoofdstukken heeft de Heer *Simon* dat wichtige werk van alle die Testament-uit-

Bb 4 leg-

* *Commentateurs.* † *Traditio.* ‡ *Herétique.*

leppers afgehandelt, beginnende in 't eeerste Ouervaders, en con-reex daer aan volgende andere schrijvers (onder welke een gedeelte is der gener, die den naam van *Sans* niet dragen) tot de later a onrechtzinnige toe, als Euzersche, Gereformeerde, Arminianen en Socinianen. Deze alle in Griekse en Latijnsche tale geschreven hebbende krijgen achter zig een klein gevolg van eenige weinige Fransche Vertalers en kanteikenaars, die met malkanderen de drie achterste hoofdstukken bezetten.

We willen ze al t'samen voor den dag doen komen, en dus van de Vaders, die in de eerste eeuwen der kerke geleefd en geschreven hebben, een aanvang maken.

Onder die komt geen ouder te voorschijn, die over de vier Euangely-boeken geschreven heeft, als THEOPHILUS, dien Hieronimus b ergens den zevenden Bisschop van Antiachien na den Apostel Petrus noemt. Zijn schrijfstijl is deurgaans c diepzinnig en beeldsprakelijk, volgens 't gebruik van den ouden tijd.

IRENEUS daarentegen (schoon hy niets byzonders over 't Nieuwe Testameng. naliet, maar zijn pen tegen de ketters gebruikte) hield niet veel van die verborgene en beeldsprakelijke zinnen, want hebbende tot zijne tegenstreevers de *Gnostiken*, d die beter filozofen als Christenen

waren, was hy niet anders als een *Heterodoxes*, zoo als hy die noemt.

b *Epist. ad Algas.* 15 v. 21. 26.

c *Sublimes & allegoriques.*

d Deze, zegt men, waren oude laardunken de Ketters onder de Christenen.

waren, beweerde hy, dat de Heilige schrift meer
duister was.

- **TER TULLIAAN** volgde des vaders Ireneus
voettappen.

In de schriften van **CYPRIANUS**, die aan de
grootste bezigheden zijnes tijds deelachtig was,
vind men meer kennisse van kerkelijke tucht,
als van Bibel-oeffening. Dewijl hy hem met
de welsprekens-konst bemoeide, redekavelde hy
altijd niet net in den haak; en hoewel hy, op
Ireneus en Tertulliaans voorbeeld, de Aposto-
lische overleveringen verdedigt, echter heeft hy
die van de Roomfche kerke [NB.] aangetaft
met getuigenissen van de Schriftuur: en zelt mer
d' overleveringen der Kerke. Zoo zegt onze
Schrift-zittende Schrijver pag. 15.

KLEMENT D'ALEXANDRINER, kundig in de
godgeleerdheid der *Gnostiken*, laat in zijne wer-
ken zoo veel van die Kettersche gevoelens in-
vloeyen, dat die maniere (* na 't oordael van
den Heer Simon) rans ter tijd gevaarlijk zou-
de zijn. Daarmede word hy ook van andere
Christenen misprezen, als al te diepe vonden
van uitleggingen verzinnende. De Lezer kan
hier nevens eenige verklaringen der *Gnostiken* aan-
gehaald vinden.

ORIGENES schriften over 't Nieuwe Testa-
ment zijn niet wel in 't Grieks te vinden, om
dat die man, by de Grieken hatelijk geworden
zijnde, in twee algemeene Kerk-vergaderingen
gedoemt wierd. Deze Vader stapte vliemens
van de Filozofie tot het blokken in de Heilige
boeken. Zekere i Marcellus by Eusebius zegt

Bb 5

* Pag. 19. i. Apud Euseb. contra Marcel. l. 3. 2.

van hem, dat hy met een hoofd, nog vol van ongewijde schrijvers, zig wat te vroeg tot het schrijven over den Bibel begaf, en dus menigmaal den bal mis raakt.

† Hoe 't daar mede zy (zegt Vader Simon) 't is klaar, dat Origenes doorgaans al te wijdloopig en breeduitweidende is: Hy zegt gemeenlijk al wat hem in 't hoofd schiet, by voorval van een yder woord, dat hem voorkomt: en by poogt schriander te schijnen in zijne uitvindingen; 't welk hem dikwils in verkevene en * anders-gesprokene zin-uitingen doet vervallen.

Zonder te zeggen alles wat onze schrijver verder van hem ophaalt: Hy was een groot man, meer begaafd als vele andere Vaders, hoewel hy groote mislagen had. Men zegt van hem, dat † als hy iets wel schreef, niemand ter wereld het beter had gedaan, dog als by qualijk schreef, niemand snooder.

Aan de kant van zeker handschrift over Joannes, in de boekkamer des Franschen konings bewaard, leeft men de woorden *βλασφημεί.*

[Gy lastert, (Origenes)] *σαί σοι [wee u!]*

αὐα-

† Quoy qu'il en soit, il est constant, qu'Origene est par tout trop étendu, & trop second en digressions. Il dit ordinairement tout ce qui lui vient dans la pensée, à l'occasion de quelque mot qu'il rencontre, & il affecte de paroître subtil dans ses inventions; ce qui le fait souvent jeter dans des sens sublimes & allegoriques. pag. 38.

* Allegoriques, want dat bedut de grondtaal eigentlijk.

‡ Ubi bene, nemo melius; ubi male, nemo pejus.

αἰνῶμενά σοι αἰγιῶνι [*verlooft zijt gy ketter*]
 Wat dunkt u, lezer: was hy des Vaders Ori-
 genes vriend wel, die 'er dat byschreef?

In't jaar 1686 quam by de Engelschen een
 klein werkje van Origenes in 't licht * *over het
 gebed.*

De bekende EUSEBIUS, Bisschop van Ces-
 sariën, heeft ook over het Nieuwe Testament
 geschreven. Hy zocht de Evangelisten over een
 te brengen. ATHANASIUS schreef we-
 gens den Zoné Gods, tegen d' Arianen, over ver-
 scheide plaatsen.

Van BASILIUS vind men een welspre-
 kende predikatie over de woorden van Joannes.
In den beginne was het Woord, met meer an-
 dere dingen. GREGORIUS van Nyssa is ook
 niet misgedeelt van fraaje woorden: maar men
 moet (alzoohy van beroep een Redenaar
 was) veel lezen, eer men eenige plaatsen van 't
 Nieuwe Verbond in zijne schriften vind uit-
 gelegd.

Maar in GREGORIUS *Nazianzenus* ziet
 men dezelve schrijfwijze, die Basilius in zijn
 boeken tegen de Ketteren gebruikt.

HILARIUS is wel zoo naauwkeurig in zij-
 ne verklaringen over Mattheus, als over de
 Psalmen. Hy gevoelde, dat de gene, die in 't
 Euangely Jezus *Broeders*, genoemd worden, waar-
 lijk kinderen van Jozef waren. Uit zijne
 verklaringe over 't woord *Osanna* is handtafe-
 lijk te bespeuren, dat hy gansch geen Hebréeuws
 verstond.

Een

* Περὶ εὐχῆς σύνταγμα.

Een tweede *Hilarius*, Diaken te Roome, van de sekte der Luceferisten, word gezegt over Paulus zendbrieven te hebben geschreven. Erasmus en andere nemen dezent' onrecht voor den eersten.

CHRYSOSTOMUS, die in welsprekend Grieks schreef, word niet zonder reden van de Griekse kerke voor haren meester en voorganger in 't uitleggen des Nieuwen Verbonds gehouden.

d' Uitlegging van Bisschop **AMBROSIUS** over Lukas Euangely word geprezen.

't Gene **HIERONIMUS** over sommige brieven van Paulus schreef, is meerendeels uit oude verklaarders gezogen.

Een andere korte uitlegging over Paulus brieven word **PELAGIUS** toegeschreven.

AUGUSTIJN schreef twee boeken over Mattheus, tot eenen titel voerende † *van de redenen des Heeren op den berg*. Als by den gezeiden * Euangelist staat, dat de Heer Jezus *op een berg* [of *op den berg*] *klimt*, wil hy in den berg, die ons niet genoemd word, eenige verborgendheid vinden. † *En openende zijnen mond leeraarde Hy heeft by hem ook een verborgen zin, hoewel d' allereenvoudigste mensch zien kan, dat dat een spreekwijze is.* Wat de man meer schreef, en hoe hy op zijn manier de schriftuur-texten verklaarde, is te lezen, in 't 17, 18, 19, en 20ste Hoofdstuk.

De verklaring van **CYRILLUS d' Alexandri-**

† *De sermone Domini in monte.* * *Matth. 5. v. 1.*

‡ *Matth. 5. v. 2.*

andriener over't Euangely van Joannes, is hedsdaags niet heel te vinden. Deze is meest bezig om d' Arianen, en andere in zynen tijd geachte Ketteren, te wederleggen.

Vijf brieven heeft men van **ISIDORUS** van Damiaten, in welke vele plaatsen van't Nieuwe Testament worden verklaart. Over de woorden, die in * Markus Euangelie staan *dat van den laasten dag en ure niemand weet, nog de Engelen, nog zelf de Zone*, toond hy kortelyk, dat hier uit niet bewezen kan worden, dat Christus dien dag niet geweten heeft. Hy geloofte, dat die manier van spreken alleenlijk strekt, omme het antwoord op onnutte vragen af te snijden. Dezelve schryver wil niet gedoo-gen dat Joannes de dooper *Sprinkbanen* at, maar legt het woord *ἀκρίδες* voor zekere tipjes, of uitpruitseltjes van kruiden uit: 't welk het gevoel van meer andere mannen is geweest, dog wy hebben † onlangs gezien, hoe de Heer Bochart het tegendeel bewijst.

THEODORETUS liet na een uitlegging van alle de brieven van Paulus. Men kan zien dat hy niet alleenlijk Chrysoftomus heeft nagevolgt, maar zelf nageschreven. 't gene hy zegt is bondig.

Onder de Verklaarders van't Nieuwe Testament heeft **NONNUS**, die eenuitbreiding over Joannes Euangelie in Griekse vaarzen schreef, ook plaats. De geleerde Daniel Heinsius gaf voorhenen dezen dichter uit met zyne woordziftende

aan-

* *Matth. 13. v. 22.*

† *Zie de Boekzaal van January en February*

aanmerkingen: een werk, dat velerley oordeelen is onderworpen geweest. 't Gevoelen van dezen grooten letterkenner was, dat Nonnus de Arianen en andere dwaalgeesten toegedaan is. De Heer Simon daar tegen † zegt, dat Heinſius zijne aanmerkingen wel mocht achter gehouden hebben, alzoohy'er weinig eer van heeft, en verdedigt Nonnus.

Na dezen Griekſchen Poët laat de ſchrijver gevoegelijk eenen anderen Latijſchen volgen, wiens naam is IUVENCUS. Deze, een geleerd Spaanſch priester, omtrent het begin van de vierde eeuw geleefd hebbende, zette de hiſtorie der vier Euangelien in Heldenvaarzen, aanvang nemende met het verhaal van Lukas.

*Rex fuit Herodes Judæa in gente cruentus,
Sub quo ſervator juſti templique ſacerdos
Zacharias, vicibus cui templum cura tueri,
Diſceſto inſtabat lectorum ex ordine vatum. &c.*

Dat is:

*Wanneer de wreed Herodes 't Jodenland
Regeerde, nam de Priester Zacharia,
Oprecht en vroom, uit d'orde van Abia,
Na't oud gebruik den Tempeldienſt ter hand. enz.*

By den gemelden dichter worden gemeenlijk in rang geplaatſt SEDULIUS, ARATOR, en een jonkvrouw PROBA FALCONIA, die

die mede in Latijnsche vaarzen van de Schrift spraken.

In 't midden van de zesde eeuw maakte **PRIMASIVS**, Bisschop van Adrymeten, een verklaring over Paulus Zendbrieven. Ook word 'er vermeld van een andere over d' Openbaring.

Wat de schriften der gener belangt, die de volgende eeuwen in 't Latijn geschreven hebben, die zijn meest stukken en brokken, door de Monnikken uit anderen gehaalt. Onder deze is wel de beste **BEDA**, een vermaard Engelsman, van wien wé uit den Heer Simon niets zullen spreken, om dat ik haast een uittreksel van eenige werkjens deszelve mens zal vertoonen, uit welke de lezer te naasten by mag beschouwen, hoedanig een manier van schrijven by had.

Alcuin, of **Albin**, ook een Brit van geboorte, schreef tegh de loochenaars der Drie-eenigheid.

RABANUS MAURUS, Aartsbisschop van Mentz, heeft een keten der Oudvaders over 't Euangely van Mattheus, en alle de Zendbrieven van Paulus nagelaten.

Zeker Monnik **KLAUDIUS**, die daar na Bisschop van Turin wierd, heeft ook over 't Nieuwe Testament geschreven, dog van zijne schriften is niets tot nog toe gedrukt, als zijn uitlegging van den brief aan de Galaters, met een 't titel vol valsheid. De Heer Mabillon heeft nog twee voorredens van hem uitgegeven, en

en men vind het grootste deel zijner geschrevene werken in goede boek-kamers.

Richardus Maurus had tot schrijf- en tijdgenoot eenen Benediktiner Monnik *HAYMO*, die daar ha nageschreven wierd door een Monnik van den zelveu regel, *ANSBERT* genaamt, dog in 't midden der negende eeuw pleegde een derde Benediktiner Monnik, met name *CHESTIAAN DRUTHMAR*, een andere manier van schrijven: want hy hield zig bezig met het verklaren van den letterlijken zin, en mengde daar wat geestelijks onder. Byzonderlijk ging hem de lettervittery ter harte, hoewel niet altoos even gelukkig; gelijk uit het volgende staattie blijkt. In 't gebed des Heeren spreekt hy over 't woord *Brood*, in 't Latijn *Panis*, en haalt daar uit deze wijze oorspronkelijkheid. Πάν [pan] zegt hy, beduid in 't Grieks *alles*, en door 't woord *Panis* verstaat men alle zelfstandigheid, die ons dagelijks noodig is. Wie hoorde ooit iets beuzelachtiger!

Walafridus Strabus, Sedulius, Rabert, Smaragdus, Lanfranc, Anselmus, Bruno, Rupert, en Richard van S. Victor zullen we met kleine letters laten deurgaan, als hebbende zoo veel niet om 't lijf als de naastkomende

THEOPHILAKTUS, die op 't einde der elfde eeuw leefde. Maar, omme het met een woord te zeggen, zijne schriften zijn uit *Chrysostomus* getrokken en doorspekt met diepzinnige opschikkingen, in welke eigenlijk niets steekt. Als by voorbeeld: over 't getal der IV. Evangelien weet hy van de IV. Hoofdedugden te praten, en dat zelve viervoudig getal

getal is een verbeelding van de IV. wereldsdeelen, 't Oosten, 't Westen; 't Noorden, en 't Zuiden. Desgelijks dat 'er juist IV. zijn, is, om dat daar in geleert worden IV. zaken, 1. Leeringen. 2. Bevelen. 3. Dreigementen, 4. Beloften.

Over d' Euangelien schreef ook eenen EUTHYMIUS, zoo men wil, een Monnik, die in 't begin van de twaalfde eeuw leerde. Dat werk is wel in 't Latijn uitgegeven, maar in de boekkamer des Franschen Koningz zijn twee Griekse afschriften. Ondertusschen vind men ook in goede boek vertrekken een groot getal van verzamelingen (gemeenlijk Ketens genoemd) over 't Nieuwe Testament.

Sommige verklaarders zijn in de Griekse ketens gemeld, van welke men echter niets anders overig heeft: gelijk als Theodorus van Heraklea, Theodorus van Mopsuest, Severus, Ammonius, en Didymus, altezamen in 't 31ste hoofdstuk te vinden.

Noch is 'er een Griekse Ketten uitgegeven onder den naam van eenen Oecumenius, over de Handelingen der Apostelen; en alle de brieven. Zie pag, 457. Men voegt achter dien Photius, en Aretbas, en Andreas. Wy komen nu tot de Schoolche Godgeleerden, onder welke ons in 't midden der twaalfde eeuw eest ontmoet Pieter LOMBARD: die over alle de brieven van Paulus heeft geschreven.

In 't midden der dertiende eeuw schreef Albert MAGNUS over de Euangelien, en Paulus brieven, en nam de Filozofie van Aristoteles dikwils te baat.

THOMAS, zijn leerling, gaf in zijn keten over de Euangelien sommige uittreksels van Griekse boeken, van welken in 't Latijn niets was overgehaalt.

Een Franciskaner geestelijk, Niklaas DE LIRA, maakte in 't begin van de veertiende eeuw aantekeningen over 't Nieuwe Verbond, onder den naam van *Posillen*, welke eenige byvoegfels kregen van PAULUS van BURGOS, Bisschop dier plaats, die te voren een Jood was geweest.

Laurens VALLA, in 't midden der vijftiende eeuw geschreven hebbende over 't Nieuwe Testament, word meer voor een letterzifter als verklaarder gehouden. De man is lofwaardig, om dat hy in dien Barbaarsdommen tijd met ongemeenen yver den luister der Griekse en Latijnsche talen uit het stof haalde. Ten zelve tijde was DIONIJS, toegenaamt *de Kart-huizer*, ook bezig; en een vernuftig Spaansch Bisschop TOSCATUS. Daar na met het begin der jongstledene eeuw, wanneer de bastaardy in de Scholen te Parijs noch opgehult zat, verklaarde Jakob FABER 't Nieuwe Verbond, maar de geleerde en vrome man wierd van Kettery verdagt, en schoon onze Erasmus hem hoog waardeert, echter geraakte hy met hem in een schrijfkrakkeel.

Laat ons nu ERASMUS zelve ook eens bekijken. Deze Letterheld gaf vijf verscheide drukken zoo van zijne vertaling, als aantekeningen in 't licht, yder verandert, en verbeterd. Onze Schrijver Simon misprijst, dat hy over al, of 't pas geeft, of niet, de Schoolschg

God-

Godgeleerden, en Monnikken roskamt. *Was zoude Hieronimus zeggen (dus spreekt hy elders) indien hy tans de melk van Maria om winst zag vertoonen? enz. Of de kap van Frans, d' onderrok van de lieve vrouw, de kam van Anna, de kous van Jozef, de schoe van Thomas van Kantelberg, of Christus voorhuid? Desgelijks over de woorden † Zie hier is de Christus, hoort men hem aldus kouten.*

De Monnikken schreeuwen over al, zie hier is Christus, en zy zijn 't onder elkanderen niet eens. d' Observanten zeggen, by de Koletten en konventualen is Christus niet, maar hier. De Jakobiten roepen, hier is Christus, maar niet by de Augustiners. Wederom stieren de Benediktiners hier is Christus; niet by de Bedelmonnikken. Eindelijk dit soort schreeunt daar tegen, Christus is hier, maar by de kapdragende Priesters is hy niet.

Monnikken, die niet slecht zijn (zegt de Heer Simon) zouden Erasmus kunnen tegenwerpen, dat hy in zijne Aanteekeningen dezelve geeft heeft, die in zijne Samen spraken steekt. Aardig voorwaar.

Behalven de gezeide vertaling, en aanteekeningen, schreef onze Hollander zijne uitbreiding, of Paraphras. Hy begon dit werk met de brieven van Paulus, en toonde, hoe groot een moeite hier in stak; om dat de Apostel Grieks spreekt, zoo zeer met Hebreuwsche spreekwijzen doorspekt, dat het van rechte Griekse spalkenners qualijk te verstaan is.

Niet jegenstaande zijn betuiging, dat hy zig van de beste Oudvaders bedient had, echter wierd hy van de Pariziaansche School-Doktoren voor onrechtzinnig verklaard.

Daarom klaagt hy, *dat de menschen dikmaal met vermaak in Augustijn en Cypriaan lezen, 't gene zy in zijne schrijven voor godloosheid uitkresen.* De man was van verstand, dat men platters, zoo wel als geleerden, tot het lezen der heilige Schriften moest aanporren. Dit mochten de Klerken niet verdragen. *'K wil liever sommige meisjes van Christus hooren spreken, als sommige, die na de meininge van jan alleman groote Rabbinen zijn,* zegt hy in t zijne voorreden.

Lezenswaardig zijn zijne verantwoordingen tegen die godgeleerde naam-Doktoren, die hem gehaat maakten. *Natalis Bedda* muntte uit onder deze tegensprekers, en schreeuwde, als of Erasmus maar een Griekse Letterzifter was. Hy nam ook qualijk, dat Erasmus de Meesters van Parijs *Rabbinen* noemt. Waar tegen de Rotterdammer antwoorde, *dat hy zig verwonderde hoe die man op 't woord Rabbinen t' onvrede was, daar Bedda met de zijnen zoo gaarne hoorden den naam van Meeſter; ten zy by dat mogelijk deed uit haat tegen de Hebreewſche taal.*

Frans Tiselman, een Vlaamsch Franciskaner Monnik, viel Erasmus ook op 't lijf, en betichte hem van ik weet niet hoe vele mislagen. *Jakob Latomus*, en *Eduard Lev* deden het zelve. De laatste leide hem te last, *dat hy wat te slecht*

te slecht van Vader Augustijn. had gesproken, en d' Arianen voet gegeven.

Daar na klampte een Spanjaard *J. Lopes Stunika* hem aan boord, en hebbende in 't eerst meer wegens woorden-ziftery als Godgeleerdheid geschermt, gaf hy hem naderhand de volle laag, en schpoot hem een nieuw boek na 't hoofd, met den titel van * *Lasteringen, en Godloosheden van Erasmus*; pogende daar in te bewijzen, dat Erasmus niet beter als Luther was. Maar dit boek baarde meer goed, als quaal, en de Lutherfche deden hun voordeel met het zelve.

Erasmus toonde tegen Stunika, dat hy zijne Schriften had uitgegeven eer 't Lutherfche treurspel was begonnen. De Heer Simon ontschuldigt den Rotterdammer van Ketterryen, hoewel de vryheid van schrijven, die de geleerde man deurgaans laat blijken, niet geheel te versoonen is. pag. 536.

We lezen ook de verklaringen van den kardinaal *KAJETAAN* over 't gansche Nieuwe Testament: behalven over d' Openbaring, dewelke hy openhartiglijk bekend: *† in hare verborgendheden na den letterlijken zin niet te verstaan*. Maar deze aanzienelike man bleef niet ongemoeid: want *Ambrozius KATHARTIUS*, zijn medebroeder, liet te Parijs een boek hier tegen uitgaan, waar in hy Kajetaan niet alleen beklaagde wegens blijkelyke valscheden,

Cc 3 maar

* *Blasphemia & impietates Erasmi.*

† *Fateor ingenue, me non penetrare illius mysteria juxta sensum literalium.*

maar stellingen, die den Christelijken Godsdienst verderffelijk, en tegen de Katholijke Kerke strijdig waren.

Terwijl de God-geloorde van dien aart zijn (zegt a de Hr. Simon) dat ze aan niemand, zelf niet hunne medebroeders, lyfs genaë geven, wanneer ze gelooven dat het den Godsdienst raakt, behoeft men zig niet te verwonderen; dat een deftig Kardinaal aldaar gelijk een der snoodste Kestren behandelt word.

Katharinus verweet Kajetaan, dat hy Valla, Luther, Erasmus, en dergelijke pesten help. Maar deze hekelaar kreeg weer zijn beurt; want Bernardin Ochin, vermaard Italiaan; die van een Kapucijn protestants geworden was, door hem ook aangetast zijnde, bood hem met gelijke hekeltaal geen kleinen wederstand, en wetende alles wat te Roomen om ging, en hoe Katharinus op een bisdom loerde, schempte b dat hy zig van Doktor tot Hofjonker had gemaakt.

Van den gemelden *Katharinus* hebben we een verklaring over alle de brieven van Paulus, maar men moet bekennen, zegt c onze Schryver, dat *Katharinus*, hoewel een Dominikaner, met de vooroordeelen van zijn orde tot voorstand van Augustijn en Thomas niet bezeten was. Daar en tegen zegt hy, dat die d klomp der verdorvenheid, van welke dezelve Augustijn in zijne werken den mond zoo vol heeft, maar een enkele vond van dien mensch is: Waar over hy hem met meer dan XX redenen te keer gaat.

Dog

a Pag. 540. b *Di doctore si facisti Cortigiano.*
c Pag. 545. d *Massa perditionis.*

May en Juny 1693.

379

Dog hy vond zijn tegenstrever aan eenen **Dominicus Soto**, Dominikaaner, en Bieckvaer van Karel de V, die over Paulus brief aan de Romeinen heeft geschreven.

Ik hebbe zoo veel tijds met de voorgaande Schryvers verleten, dat ik my met sommige volgende niet lang zal ophouden, deze zijn **SADOLETUS**, **NAKLANTUS**, **TENA**, **FERUS**, **TITELMAN**, en **STEFANUS** (die over zijne kleine kanteekeningen op 't Nieuwe Testament door de Pariziaansche meesters berispt wierd) gevolgt van **KLARIUS**, **ZEGERUS**, en **GUILLIAUD**, alzamen aanmerking-schryvers.

Tot den zelven rang behooren **GAGNEY**, **ARBOREUS**, en **d'ESPENCE**, drie Godgeleerde van Parijs.

JANSENIUS, Bisschop van Gent, schreef de overeenkominge der IV Euangelisten.

De Kardinaal **TOLETUS** verdient ook zijn behoorlijke plaats, als hebbende geschreven over 't Euangely van Joannes, nitsgaders over d' eerste twaalf Hoofddeelen van Lukas, en Paulus brief aan de Romeiaen.

Achter dien volgt de geleerde Jezuit **RYBKA**, die over den Brief aan de Hebreënen een verklaring uitgaf; en nog een over Joannes Euangely naliët, welke na zijn dood gedrukt wierd.

C c 4

Mën

a Te wisten Jakob, de Kardinaal.

b Verstaas Robbert. *e* Isidertis,

d Niklaas, een Franciscaner.

e Klaudius. Een Pariziaansch Godgeleerde.

f Joan. *g* Jan. *h* Klaudius.

Men kan de *Jeuit MALDONAT*, die over d' Euangelien schreef, den lof van geleerdheid niet weigeren.

Hy is te prijzen, om dat hy daar't pas geeft, zijn meining tegen Augustijn rond uit zegt, niet konnende gedoogen, dat die man in vele plaatsen zijner werken de woorden van onzen Zaligmaker *Jerusalem, hoer dikwils*, enz: zoo by 't hair trekt. Daar by merkt hy aan, dat de genoemde Augustijn in zijne twist-schriften tegen de Pelagianen sommige texten des Nieuwen Testaments uitlegt op een wijze, die dezelve moeilijker om te verstaan maken, dan ze eigenlijk zijn. zie pag. 627.

JUSTINIANS, ook van de maatschappij der Jeuiten, heeft een verklaring over Paulus en de andere Kanonike brieven uitgegeven.

By hem mag men voegen *LORINA* die over de handelingen der Apostelen, en *ALKASAR* die over de Openbaring schreef.

't Gene we van *MARIANA* hebben, kan voor een korte, dog geleerde verklaring proef halen; gelijk mede het werk van *Emanuel SA*, en *Francois Lucas* van Brugge.

Van 't getal des navolgers van Augustijn en Thomas stellingen was eenen *Adam SABBOUTH*, wiens Schriften een deel van Paulus brieven behandelden, en *Willem EST*, die over alle schreef.

Priester *Joan BENCE* gaf in 't licht zijn handboek over alle de brieven van Paulus, en de zeven kanonike. *FRONOND* heeft geschreven over Paulus, en de gemelde brieven, als mede over de Openbaring.

Ik

Adely en Juny 1693. 331

Ik moest niet vergeten den Jesuit **MENŌCHUS**, **TARIN**, en den bekenden **Kornelius à LAPIDE**, wiens Schriften oyer 't Nieuwe Testament dikwils zijn herdrukt. 't Hek van de rechtzinnige Schryvers (zoa als de Hr. Simon die noemt) word gesloten met **JANSEN** den Bischoep van Yperen, na wien de *Jansenisten* genoemd worden. Hy had zijn hoofd vervult (zegt onze Schryver) met gedachten over de *Predestinatie*. en schikte dikwils den zin der Euangelisten na zijn bevattings. Zijne verklaring handelt van de vier Euangelyboeken in weinige woorden, en zinlijk.

Eer de Hr. Simon van de by hem genaamde onrechtzinnige of Protestantische Schryvers over 't Nieuwe Testament spreekt, vertelt hy oors 't gros der leerings van **JAN WICLIF**, en den ongelukkige **Jan Hus**.

D' *Eerste*, zegt hy, hebbende 't hoofd vol *schoolsche spitsvindigheden*, is meer *Filozof*, als *Godgeleerde*. Dog hy voegt'er by, dat de *Heilige schrift* 't enige begin van zijn *Godgeleerdheid* was. De laatste had dezelve beginsels van de *redenkunde*, en *over-natuurkunde* als **Wicli**.

Van **LUTHER**, hoe wel hy veel heeft geschreven, vind men by na niets over 't Nieuwe Testament.

Maar onder de werken van **MELANTHON** is 't een en 't ander over d' Euangelien, en Paulus brief aan de Romeinen. In alle zijne Schriften vind men den geest van een Redenaar, dewijl hy de beschaafder *Letterkunde* beaarsigde,

Andere Lutherſche Schrijvers van name zijn geweest *Flac Illyricus*, *Joach. Kameronius*, *Gil. Hunnius*, *Cbr. Pelargus*, *Manſterus*, *Oth. Gualperius*, *Jak. Revius*, *Joan. Bugenbage*, *Juſt. Jonas*, *Andr. Oſſander*, *Mart. Cbe-
zunitius*, *Sal. Glaſſius*, *Theod. Hakſpan*, *Georg. Kalixtus*, en *Abr. Kalovius*.

Zwinglianen, en *Kalviniſten*, hebben hier den rang vervolgens achter de gemelde Lutheranen, in 't XLIXſte hoofdstuk.

Aldaar zegt de Hr. Simon, dat het een uitwerkſel der Goddelijke Voorzienigheit ſchijnt, dat 'er ten tijde van Luther nog een tweede * *Nieuwgezinde* in Duitsland opſtond. Deze was *ZUINGLIUS*, die over de Evangelien, en eenige brieven der Apostelen geſchreven heeft.

Zoo deed ook *HENRIK BULLINGERUS*, die te Zurich in *Zuinglius* ampt trad, en *Joan EKOLAMPADIUS*. *Martyn BUCERUS*, den hevigen twiſt tuſſen *Luther*, en *Zuinglius* gezien hebbende, zegt in 't ſtuk van 't *Sakrament des H. Avondmaals* ten beſten van beide de partijen te werken; des beſtaan zijne verklaringen over d' Evangelien, voor een groot deel, in zaken van geſchil.

In 't Lſte Hoofddeel verhandelt onze Schrijver de Schriften van *KALVIJN*, *Musculus*, en *Beza*, gevolgt van *Riscator*, *Gomarus*, *Koccejus*, *Kar. du Molin*, *Kaſt-
lio*, *Drufius*, *Kaſaubonus*, *Kameron*, *Jakob*
en

* *Novateur*.

Mey en Juny 1693. 383

en Louis Kappel, Lud. De Dieu, Bald. Welens, Al. Morus, Jab. Priceus, Knatchbull, en Lichtfoot, welke, altemaal nevens de voorstaande Lutheranen, worden gerekent als met hoofdletters alhier geprent te zijn.

D' Arminiaansche Schrijvers over 't Nieuwe Testament bezetten het LIV ste hoofdstuk dezzer Historie.

Voor aan treed ARMIJN. Na hem EPISKOPJUS, en GROTIUS.

De nieuwe Drieenigheids loochenars hebben tot hunnen Hopman Michiel SBRUGER (met wiens woorden de Hr. Simon vele zijden vult) verzelt van Andreas DUDITH; en Bernardus OCHIN.

Fauftus SOCIN begint met een * nieuw hoofdstuk, en vele plaatsen uit zijne schriften worden aldaar aangehaalt. 's Mans navolger is KREELLIUS.

Onder de Drie-eenigheids-loochenende Poolse broeders staan SCHLICHTINGHUSCH en WOLZOGEN ook in rang geticht.

Daniel BRENIUS, die in 't gemelde gevoelen de Socijnsgezinden volgt, heeft korte aanmerkingen op 't Nieuwe Verbond gemaakt.

Van die soort is mede geweest Georg: EMEJEDIN, van Zevenbergen, zoo als uit zijn schriften blijkt.

In de drie † laatste hoofdstukken spreekt de Hr. Simon van zulke, die in hunne eigen tale over 't Nieuwe Testament schreven, of 't zelve darden vertalen.

Ge-

* Het 56 ste. † Te weten het 58, 59, en 60.

Godenkwaardig is 't, dat in den jare 1546, eentijd van groote Kerk-geschillen, zekere *Antonius BRUCCIOLI* in Italiën de hand aan 't verklaren des Bibels sloeg. Hy liet te Venetien in zijne moedersprake zijn boek drukken, in IV stukken in *Folio*, onder den titel van *Commento di Antonio Bruccioli in tutti i Sacrosancti libri del Vecchio & Nuova Testamento dalla Hebraica & fonte Greco per esso tradotti in lingua Toscana*. Dat is. *Verklaring van Antony Bruccioli over alle de geheiligde boeken van 't Oude en Nieuwe Testament, uit de Hebreuwſche en Griekſe bronnen door hem vertaald in Toſkaanſche tale.*

My dacht, dat het onnoodig zoude zijn iets van de Schriften der Protestanten, en byzonderlijk der later mannen, uit te trekken, dewijl de meeste der zelve den boekoeffenaren niet onbekend zijn.

Achter dit werk heeft de Hr. Simon geſteld een redenering over de voornaamſte handſchriften; die in de drie ſtukken van zijn oordeelkundige Historie over 't Nieuwe Testament zijn by gebragt; waar in hy teffens antwoord op de tegenwerpingen van de Heer Arnould, wegens 't handſchrift van Beza, en wegens eenige andere zwarigheden, de handſchriften betreffende:

TWEË-

TWEEDE HOOFDDEEL.

Desiderii Erasmi Roterodami *Colloquia familiaria*. Petrus Rabus *Roterod. recensuit, & notas perpetuas addidit*. *Accedit Conflictus Thaliæ & Barbariei, Auctore Erasmo.*

Dat is:

Gemeenzame Samenspraken van Desiderius Erasmus, Rotterdamer, overgezeten, en doorgaans verrijkt met Kantteikeningen van Pieter Rabus Rotterd. Daar is bygevoegd de strijd tusschen Thalia en de Bastaardy, beschreven door denzelven Erasmus. Te Rotterdam by Reinier Leers 1693. in 8. 36 bladen.

KDenke niet, dat Nederduitse lezers een breeduitweidend begrip van dit boek, door my met Latijnsche kanteikeningen verlicht, zullen verwachten. Van den arbeid, daar in besteed, kan een taalkundige oordeelen. Alleenlijk zal ik hier zeggen, 't welk ook de voorreden behest, dat het werk reeds voor zes jaren ten verzoeken van Sr. Leers door my is ondernomen, en afgedaan. Hy was van voornemen, eer het tegenwoordig oorlogs-onweer was opgerezen, 't zelve op de pers te leggen, dog zeer vele

tuffenvallen hebben hem dus verre belet de handen daar aan te slaan.

Mijn wensch is, dat het mag strekken tot nut van de jeugd, en vermaak van alle kenners der Erasminiaansche Schriften, onder welke dit een van de aardigste is.

Nu valt 'er een woord te melden wegens een verbeterde Hollandfche vertaling van dit zelve boek, dien ik, klaar gemaakt hebbende voor mijne landsgenooten, hope eerlang te zullen laten in 't licht komen.

Die voor 10 of meer jaren alhier te Rotterdam is uitgekomen, verwerpe ik, als zijnde vol mistellingen.

Mijne vertaling had het ongeluk, dat ze de pers moest volgen, en van my (toen met het uitgeven van * Herodianus, en andere zaken, bezig) niet konde overgezien worden. Dus geraakte ze uit de handen des eenen knoeyers, in die der anderen; want, zoo gy d'er op geliefte te letten, lezer, in 't enkel werk is drie-dosley verscheiden druk. Daar by quam, dat ik 1. en wel byzonderlijk toen in mijne jongelingschap, den arbeid van 't proef-lezen meer haatte als slange-spog. 't Snoodste was, dat de letter-zetter, en zijne knechts te leuy waren de sangeteikende fouten gade te slaan, welke ach-teloosheid ik daar na bespeurd hebbe. Dog ik bekenne ook die mijner jeugd, welke al'tzamen met de vorens genoemde naauwkeuriglijk
zija

* Gedrukt by Izaak Neraan te Rotterdam 1683.

zijn veranderé , waar door gy 't boek in een wenschelijker stand door my nieuwelijks zult opgeheldert vinden , met byvoegsel van eenige vermakelijke kant-teikeningen , tot recht begrip der verhandelde zaken.

Nimmer zal ik my beklagen , mijn tijd in 't doorgronden van onzes Rotterdammers fatenspraken besteed te hebben.

Hoewel men dezelve , om de zoetheid der tale, de jeugd laat leeren: mijn gevoelen is, dat tot het bezeffen der schrandere gedachten, leer-ingen, vonden, en streken, overal voorkomende , rijpe herffenen ruim zoo noodig zijn , en dat de trekken van dat overaardig vernuft juist aan yder een in den eersten opslag zoo klaarlijk niet blijken , als wel aan een doorkorend letter-blokker.

Erasmus beleefde een eeuwe, die, hoe snood ze was, echter hem vergunde te schrijven, 't gene hem, zoo hy in de volgende, of ten minsten deze onze dagen geleest had, niet vry gestaan zoude hebben. En ik hebbe my menigmaal verwondert, hoe de man aan 't voortreeg quam van alles te zeggen, wat hy wilde. 't Is waar, hy heeft ook vinnige vianden, en galbittere lasteraars gehad, en (dat moet men be-kennen) hy was, gelijk wy alle menschjes zijn, niet zonder vlekken; want, na 't zeggen des Poëts,

Ἄνθρωπον δ' ἀψέλιον ἐν ἡδονῇ γίνεσθαι
βέβηκ.

Bedui.

Beduidende:

Op aarde is niemand onberispelijk geboren.

Doe zijne geleerdheid is de tijd ontwassen.

Met reden heeft dan de Engelsche punt-
dicht-schrijver O veen van hem gezegt.

In Erasmus.

*Nunc Desiderium desiderat orbis Erasmus,
Cui solum licuit scribere quod libuit.*

Op Erasmus.

*De wijde wereld mist Erasmus, nu in ruste,
Aan wien 't geoorloft was te schrijven wat
hem luste.*

't Zy hoe 't zy, 's mans boeken zijn voor de
wereld nut en geneuchelijk. Wanneer hy enkel
in Godgeleerdheid of Zedekunde bezig is,
vind men hem bezadigder, dan daar hy op
schertsen uit is.

Hy deed zijn best in booze tijden

Om 't misgebruik van leek en klerk

'Ontdecken, en 't voornaamste werk

Van liefde niet te laten glijden:

Terwijl hy voor het zeerig quaad

Gebruikse zachte en harde raad.

Zijn

Zijn Pen, doorweekt in boerterjen,
 Van pas gezouten na den eis,
 Stak 't Kap-gebroed zoo diep in 't vleis,
 Dat hem geen Kruin-kop meer mogt lijn.
 Maar och! Erasmus boort, en ziet,
 En licht, en bijt, en *wijkt haar niet.

Ik scheidé hier af, en beveele den lezer in verwachtinge van het voorensbeloofde wel te vereren.

NA het afschrijven dezex, bevinde ik, dat in de kanttekeningen der gemelde Samenpraken pag. 188. van den drukker en verbeteraar iets is over't hoofd gezien. Daar staas emendatio. Lees, in plaats van 't zelve, emendationa; en 't zal verbeterd zijn. Hoewel mijn handschrift duidelijc aldus luidde: Verum an hæc emendatio Erasmo sit tribuenda, coque nomine multum illi debeant, &c.

De woorden tussen Erasmo en debeant heeft de zetter overgeslagen. Waar aen men zien kan, dat het schier onmogelijc is een boek zonder drukfeilen te hebben, daar deze druk andersins wel waargenomen is, en geen zinnelijcheid ontheert. Is 'er nog buiten mijn weten iets in, 't welk my niet mag gebeuren van stipje tot stipje na te zoeken, de lezer gelieve het den genen, wien de verbeteringe was aanbevolen, toe te schrijven, en ten besten te duiden.

II. Deel.

D d

DER-

* Zijn zin-spreuk was *Concedo nulli*, Ik wijke niemand.

DERDE HOOFDDEEL.

De Prophete van Ezechiël , met de uitleggingen van Johannes Coccejus , Dr. en Profeflor in de H. Godgeleertheid in de Academie tot Leyden. Getrouwelyk uit het Latijn vertaald. Tot Amfterdàm , by Abraham van Someren 1692 in 4. 92 bladen met vele Printen.

ZEer wonderlijk zijn de gezichten van den Profeet Ezechiël in alle hare deelen , zoo wel , als zijne voorzeggingen. De Joodfche meesters wilden , dat niemand voor den Ouderdom van dertig jaren 't begin of einde van dien Goddelijken Schrijver zoude lezen. Mogelyk , om dat zy meinden dat zijne Schriften niet verftaan konden werden , dan van rijpe vermunften , alvorens wel goeffend in Bibeltaal en Godfpraken.

Onder de Godgeleerde Schriften van den beroemden Heere Joannes Coccejus zijn deze zijne uitleggingen van Ezechiël en deszelfs Tempelgezichten geenfints de minfte , welke uit de Latijnsche tale in onze Hollandfche overgebracht den leesgierigen een aangename verluftiging byzetten.

Mijn voornemen is , niet het wijd beflag der zaken , die door den doorluchtigen Profeet verhandelt worden , uit te pluizen , nochre den Tempelbouw na te fpooren , 't zy in deszelfs platten grond , voorhof , poorten , voorhuis , zijde

zide kameren, dak, priesterkamers, palmboomen, en Cherubinen, nogte den altaar den brandofferen enz. (alle t welke behalven de beschryving in negentien tafereelen hier vertoond word) maar my lust alleenlijk een beknopte ontvouwing van den inhoud der Profetien, na Koccejus gevoelen, alhier voor te stellen, zonder alle de diepe verborgentheden van dien Tempel en geestelijke toepassingen van onzen verrezienden Schryver optehalen.

Ezechiel ziet dan den Zone des menschen zittende op den troon Gods, en de Heilige Engelen hem dienende. Hy ziet hem levende in de Kerk, die door den zelven geest bewogen word, door welke de Engelen worden bewogen, en door de gedaante van vier dieren afgebeeld.

Daar na voorzegt hy de verftoringe van Jeruzalem, en den Tempel in zijn tijd door Nebukadnezar; op dat de afgodery, gierigheid, en geweldens der Joden een eind neme: Zoodanig echter, dat de overblijfselen behouden werden. Hy leeraart de verydelling der valsche Profeten. Hy roont, hoe t door Gods oordeel geschied, dat die gane de Profetie niet verstaan, welker harten van te voren met liefde voor kunst afgoden en dwalingen zijn ingenomen. Hy schetst de oodmakbaarheit van Israël af, en voor al de hoerery der Joden boven Samaria, en de tien stammen; terwijl zy den wille der Heidenen gedaan, en met hen gehoereert hebben; verklarend evenwel, dat God eens aan Jeruzalem de Heidenen zal schenken (onder de benaminge van Samariën, en Sodom) tot dochteren

teren, maar uit kracht van een ander Testament.

Hy bestraft de trouwloosheid van de Koningen van Juda. Hy wederlegt de Joden, welke wanen, datze om de zonden hunner vaderen, dog niet om hunne eigene zonden lijden, en belooft het leven aan den genen, die zig bekeeren.

Hy vergelijkt de Koningen van Juda by Leeuwen, die om hunne gewelddryverijen van de heidenen gevangen worden, en ontvouwt den geheelen reex van Izaëls bestier, van den tijd der uitleidinge uit Egypten.

Aldaar toont hy 't onderscheid der geboden, die ten leven, en de willekeuren, die niet ten leven zijn; mitsgaders 't eind en oogmerk van den Sabbath: namentlijk op dat ze hunne eigen gerechtigheid van de ware gerechtigheid zouden onderscheiden, dat is, de gerechtigheid, die uit God is, die vry koopt, heiligt, en rechtvaardig maakt.

Een welriekend offer belooft hy, om hen te verzöenen, en verklaart dat alle boomen zullen afgehouden worden, door het zwaard des Zoons. Ja dat de tegenwoordige en volgende Kroon zal wechgedragen worden, op dat het rijk en het gerichte aan den vernederden Christus gegeven werde.

Voorts legt hy de zonden van Samariën, en Jeruzalem open, voorzegt van de naburige Ammoniten, Moabiten; en Tiriers, en vergaift aldaar den Antichrist, den Koning van het geestelijk Tyrus.

Zoo

Zoo spreekt hy ook van Egypten, zoo wel 't oude, als het welke geestelijk dus genoemt word, en van Edom.

't Ampt van een Profcet vind men door hem beschreven, om den volke te waarschuwen voor het nakende verderf; hem word de last op gelegd van 't zelve uit te voeren; met voorspeling, dat God eenen anderen Harder zal verweken, en de Herderen des volks affchaffen.

Wijders profeteert hy de wederbrenginge van Israël in zijn land, en des zelfs heiliging door rein water, dat is, het bloed van Christus, en 't opwekkinge van velen als uit den doode, leerrende daar mede 't geloove in God, die de dooden levendig maakt, tot hope van de herstellinge der Joden, bekeeringe der heidenen, en derzelver vereeniging in het rijke van Christus. Eindelijk hy beschrijft den Antichrist, onder de benaminge van Gog. Hy schetst een zinnebeeld van den nieuwen geestelijken Tempel die van Christus zoude gebouwt werden. Hy wijst een Heilige Stad, en gemein erfdeel aan voor de Israëlitzen, en vromelingen, en dus besluit hy de Profetie van de overwinnende Kerke des Nieuwen Testaments, gezuivert van ergernissen, en door den band des vredes verknocht.

Zie daar lezer het kort begrip van den inhoud, na de meeningen, en zelfs met de meeste woorden van den Heere Koccejus zelf voorgesteld.

't Is waar, dat de Joden en ongelooighe alle die duidelijke beschrijvingen van Ezachiel geestelijker wijze niet toepassen, gelijk onze Schrijver doet, en dat sommige Christenen

zelve 't reene en 't ander niet uitleggen na zijn meininge, maar (wat de Christenen belangt) hy wil geen meester van een 's anders geloof zijn.

De Godgeleerde zijn 't niet eens in de beteekenis van de vier wonderlijke Dieren, die ons in 't eerste Hoofddeel voorkomen.

Veel (onder welke ik ook zie, dat de aantekenaars op onze Dordrechtse overzettinge zijn) zien deze dieren voor Engelen aan, om datze in 't Hebreuws *Cherubim* genaamt worden. De Heer Koccejus, niet ontkennende, dat *Cherubim* en *Seraphim* voornamentlijk Engelen beduiden, wil evenwel niet toestaan, dat ze ook geen menschen zouden beteekenen. In dit gezichte verstaat hy duidelyk door de dieren *menschen, in welke het koninkrijk Gods is; dat is, de Kerke.*

Hy wil ook niet, dat men de vier hoofden van die wonderbareliken dieren zal nemen voor soorten, of getrachten van dieren; over welke de Engelen macht hebben: namentlyk, dat de *Leeuw* alle wilde beesten, den *Os* alle tamme beesten, den *Arend* alle vogelen, en de *Mensch* den mensch vertoone; want (zegt Hy pag. 13) *ik wete voorwaar niet, of de Engelen zoo alles in allen bedienen.* En met recht zoude hier iemand mogen ver-eiffen een gedaante van kruipende dieren, als ook van de vissen, indien dat de zin en meening van het zinnebeeld was.

Daar benevens is 't wonder, waarom die dieren in 't Heilige der Heiligen zijn ontfangen, alzo de onredelyke dieren geen plaats hebben

hebben in den hemel, die door het Heilige der Heiligen wierd beteekend. Eindelijk hoe stieren, leeuwen, wilde en tamme beesten zeggen, *om dat gy ons gekost hebt.*

Ik gebruike wêér des Heeren Koccejus eigene woorden. We moeten de klare manier van spreken niet ontwijken, alwaar dezelve plaats heeft. Als Christus van den Zuurdeeffem der Phariseen en Sadduceen had gesproken, en zijne leerlingen dat voor den Zuurdeeffem des broods verstonden, wierden zy van Hem berispt, om dat zy de vergelijkende spreekwijze niet in acht namen.

Als hy van zijn lichaam sprak, en dat door den naam van *Tempel* beteekende (als zijnde de waarheid van den tempel, om dat die een voorbeeld was geweest) zoo gebruikten de Joden ganfch geen verstand, denkende om den tempel, die met handen was gemaakt. Of zullen wy, om dat het gene, 't welk met handen getimmerd is, eigenlijk *een huis* is, daarom meinen, dat dat getimmer op het waaragtigste *het huis Gods* is, en genaamt word? Ganfch niet. God woont in geen huizen, die met handen gemaakt zijn.

Wanneer by Zacharias. 6. 12. gezegt word *Hy zal den tempel des Heeren bouwen*, wie zal zoo zinneloos zijn, dat hy versta het steene huis, dat nu reeds door Zorobabel was getimmerd, niet verwoest; en nu wederom moest opgebouwt worden.

Alhier by Ezechiël word gesproken van een *Os*, *Leeuw*, en *Arent*. Zullen wy daarom verstaan *offen* die gras eten, *leeuwen* die beesten

beesten verscheuren, *Arenden*, die gretig zijn na doode lichamen? Geenſins; maar offsen, leeuwen, en arenden, die het huis en koninkryke Gods maken, en in welke de geest Gods is. Want dit vindmen klaarlijk in dit gezigt.

Met een woord, de Heer Koccejus wil niet, dat de *vergelijkende zin van de woorden der Schrifture* afgeſcheiden werde van de *letterlyke*. Anderſins zoude men, zoo dikmaals als 'e *Izraël* gezegt word, altijd *Izraël na den vlesche* verſtaan: Zoo dikwils als men *Babel* vond, die groote ſtad aan den Eufrat gelegen: Ja men zoude ontkennen, als by *Maleachi 4* van *Elias* geſproken word, dat *Johannes de dooper* aldaar te verſtaan is.

'K hebbe dit bygebragt, omme een klein ſchetsje te geven van de maniere, op welke de geleerde ſchrijver de geheimeniffen in *Ezechiels voorzeggingen* poogt te doorgronden.

Wat de Joden aangaat, dien moet het niet *vremd* ſchiinen, dat de Heer Koccejus, volgens de Heilige ſchriften, gaat onderzoeken, wat alle de beſchrevene dingen zouden konnen beteikenen, indien t'eeniger tijd zoodanigen tempel gebouwt was. Zy zelve, die dezen tempel voor den derden ſtoffelijken tempel nemen, zoeken eenige verborgentheid in dezelfs bouwinge. God woont in geen tempelen met handen gemaakt (als gezegt is) derhalven, indien hem eenig huis hier op aarde word toegeſchreven, dat moet geoordeelt werven een ſchaduw en verbeelding te zijn van dat

dat waärrachtig, huis, 't welk zonder handen ge-
maakt is.

Op dezen voet weet de Heer Koccejus de be-
teikenisse van Ezechiels tempel in alle zijne deel-
len: tot de rechte kerke van Christus 't huis
te brengen. De naam van die geestelijke stad
is, J E H O V A I S A L D A A R. † Niet opgesloten
in de Ciborie of spijskamer, nog in de woestij-
stijne, of kloosters, maar onder het geheele
Izraël, 't welk zijn burgerschap in de heme-
len heeft.

† Zoo luiden des Schrijvers laatste woorden.

VIERDE HOOFDDEEL.

*Nader onderzoek van het rechte verstand van
den Tempel die de Propheet Ezechiel ge-
zien en beschreven heeft in zijn laatste ge-
zigte, en des Jezuits Villalpands bevat-
tingen daar omtrent: voorgesteld aan den
zeer eerwaarden en geleerden Heer Cam-
pegius Viringa, Doct. en Professor der H.
Theologie in de Academie tot Franeker, door
Johannes Henricus Coccejus. Verciert met
noodige Afbeeldsels. Tot Amsterdam, by
Abraham van Someren 1692 in 4.
112 $\frac{1}{2}$ bladen. en vele Printen.*

EZechiels tempelgezicht heeft niet alleen den
zaligen Heere Joan Koccejus werk gege-
ven

ven, maar men ziet in dit boek deszelfs Zoon den Heer Joan Henrik Koccejus zijnen Vader tegen het gevoelen van andere geleerde mannen loffelijk verdedigen.

Loffelijk, zegge ik, om dat het my toefchijnt, dat zulk een met recht kan gezegt worden zijn ouders te eeren, die van de waarheid en waardigheid hunner woorden en daden oprechtelijk bewust, dezelve na hun dood voor de vuist opneemt, en met ongekreukten yver voor al de wereld staande houdt.

Dit groote werk is een enkel vertoog van des vermaarden mans voornoemden Zoon, gefcareven aan de Heer Professor Vitringa, die Ezechiels laatste gezigt van den Tempel tegen de stellingen van zijn Vader den Heere Koccejus in zeker boek op zijne wijze verklaart en ontzuchtelt, en in 't zelve boek dien bekenden Godgeleerde doorgaans tot een voorwerp zijner wederleggingen maakt.

De titel van Vitringa's schrift was *Inleidinge tot het rechte verstand van den Tempel, die de Profheet Ezechiel gezien en geschreven heeft.*

Dus heeft hy, niet voldaan zijnde met het gene, dat de gemelde Heer Vitringa in 't licht had gegeven, allerwegen nagevorst de gelegenheid van 't Joodsche Land, in alle zijne grenzen, en deszelfs bestiering: alsmede die van den Tempel, om uit te vinden, al wat tot vervulling van deze Godspraken zoude kunnen dienen. Zeker Jezuit, *Villalpand* genaamt, heeft voorhenen zijn gevoelen over Ezechiels tempel buyten de stellingen van den overleden Heere Koccejus; beweert, en gepoogt uit de bouwwordens des

des Tempels te bewijzen, dat Ezechiël niet anders had gezien, als een *modell van Salomons Tempel*.

Dit gevoelen des Jezuyts heeft, na de meininge van dezen onzen Schryver, den Heer Vitringa doen struikelen, en zijnen Vader tegen spreken.

Waaromme dan de Zoon met een zeer minnelijke en bekeetde tale tot onderzoek van de zilvere waarheid de pen tegen den voornoemden Vitringa opvat, om uit de ouden te ontdekken vele dingen, rakende den staat van dat volk, 't welk in zoo vele eeuwen, afgescheiden van alle heidenen, alleen voor Gods volk te erkennen was; betreffende hun land, vertoonende hun Stad, en betoogende haar Tempel.

Maar dit werk tegen Vitringa en Villalpand ten einde gebragt zijnde, wierd den jongen Heere Koccejus opgehouden door het lezen van de Joodsche ouden, die Sr. Goeree in onze Neerduitsche tale, als een voorbereidinge tot de Bibelsche wijsheid, voor weinige jaren heeft uitgegeven. In welk boek der Joodsche ouden (te weten in het tweede stuk) de voornoemde Sr. Goeree, met veel naarstigheit, des Jezuits Villalpands gevoelen over Ezechiël Tempel voorstelt, en wel byzonder tegen de meininge van den zaligen Heere Koccejus.

Dat aan Ezechiël niets anders vertoond is, als een *modell van Salomons Tempel*, om die, na de schetsse, welke de Profeet daar van maken zoude, ten tijde der wederkeeringe uit Babel te bouwen, wil de Jezuit Villalpand, en nevens hem Sr. Goeree hier uit bewijzen, om dat

in de

in de kolommen van Salomons Tempel een * *Maas-zet* gevonden word, welke gelijk is met het meetriet, dat Ezechiël gezien heeft in de haad des Engels, die hem door 't gebouw des Tempels in 't gezicht henenleide, en alles met zijne maten aanwees. Uit deze *maas-zet* zouden, na hun zeggen, alle de bouw-ordens konnen ontzwachtelt werden, en van zulk een gedaante en uitgestrektheid moeten zijn, als Villalpand dezelve afschekt. 't Welk indien waar was, zoo zoude de Heer Koccejus met dezen zijnen arbeid niets uitgerecht hebben.

Maar hy toont hier tegen, dat de Historie, en al wat hem de Oudheden gaven, zoude vervallen, als die meininge stand greep.

't Is onbegrypelijk, meint hy, niet jegenstaande des Jezuyts stellingen tegens vele uitdrukkingen en de gemeene verbeeldinge van de grootte des Ouden Tempels aanloopen, dat Sr. Goeree alle die ongerijmheden heeft konnen over 't hoofd zien. Het ware niet te verwonderen geweest, dat Sr. Goeree eenigfints misleid was, indien de Jezuyt getrouwelijk zig had gequeten in 't aantrekken van de bouwregels, en 't opmaken zijner redenkavelingen; Maar nu zal aangewezen worden, dat de minste, die eenig begrip van de bouwkunde heeft, niet mag twijffelen of dit gevaarte van Villalpand (hoe schoon het zig ook op 't papier vertoone) zy strijdig tegens alle oude bouwregels, en slechter als op een zandgrond gevestigd.

De Heer Koccejus geeft echter Sr. Goere de eere van dat hy Villalpands bouwkundige redeneringen

* *Modulus.*

ningen in een zuivere taal, goede ordre, en byzondere klaarheid voorgesteld en aangedrongen heeft.

Niemand behoeve de geestelijke uitlegginge van den overledenen Heere Roccejus over Ezechiels Tempel te houden voor een gevoelen, afgezonderd van andere Godsgelcerden. In geen deele.

De Heer Vitringa zelve erkent, dat Hieronymus voor hem al gezegt heeft, dat dit gezicht van Ezechiel van den Tempel eeniglijk moet verklaart worden van de tyden des nieuwen Testaments, en dat het is te zeggen van alle Godsgelcerden, en zoo vele als zig min of meer op het verstand der Goddelijke boeken gelegt hebben; dat dit gezicht OP EEN GEESTELIJKE WIJZE moet verstaan worden van een geestelyken Tempel, welke is de Kerke des Nieuwen Testaments.

Ik twijfeleniet, of vele boekoeffenaren zullen een prikkel krijgen om dezen onzen Schryver (die met alle bedenkelijke mannelijkheid zijn Vaders wederstreevers hunne begane misgrepen, zoo hy meint, aanwist) te willen doorbladeren, voornamentlijk zoodanige, die 't Nederduitsche werk van Sr. Goere, en daar in de stellingen van Villalpand, reeds mogen gelezen hebben: en in 't gemeen alle de gene, die in de Bouwkunde vermaak scheppen.

Tot duidelijke vertichtinge der beweerde zaken zijn in dit werk ook ingelast de kaarten van den Heer Vitringa, en die van Villalpand zelve, en (om beter te zeggen) de lezer zal alhier vinden de volgende prent-verteeldingen.

1. Een Print van Jeruzalem, na de bevattinge van Villalpand.
2. ~~Van~~ Van den platten grond des Tempels, die van Ezechiël gezien is, na de bevattinge van de Heer Vitringa.
3. ~~Van~~ Van den Tempel in platte grond, en doorzigt, na de bevattinge van Villalpand.
4. ~~Van~~ Van de verdeelinge des ganschen Lands, volgens het 48 Hoofddeel van Ezechiëls Profetie.
5. ~~Van~~ van Jeruzalem, en den Tempel, na de bevattinge van den Heere Vitringa.
6. ~~Jeruzalem~~ Jeruzalem, nieuwliks uit de Schrift en Jozefus afgebeeld door den Heere Roccejus den zone.
7. ~~Van~~ Van de kolommen, waar nevens de aanwijzingen der konstwoorden staat.
8. ~~Van~~ Van den doorzigt des Tempels te Jeruzalem, nieuwliks afgebeeld uit Jozefus door den gemelden Roccejus.
9. ~~En~~ En laattelijk
10. ~~Van~~ Van den platten grond des Tempels, zoo als die was ten tijde van de wandelinge des Zaligmakers in den Vleefche.

VIJFDE HOOFDDEEL.

Inſtruction pour les gens de guerre, ou l'on traite de l'artillerie, des Proportions, des renforts, des Portées, des affuts, &c. généralement tout ce qui concerne les armes à feu, dont on ſe ſert en France, tant ſur terre, que ſur Mer. De plus, La manière de jeter les Bombes, qu'on donne, a connaître les proportions de ces machines, comme des mortiers qui ſervent à les chaſſer, avec pluſieurs expériences ſur ce ſujet. Et enfin le moyen de compoſer toute ſorte de feux d'artifice pour la guerre.

Dat is:

Onderwijs voor 't krijgsvolk, waar in gehandelt word van het oorlogs-ſchut-gereedschap, enz; in 't gemoen van alles wat tot de Vier-wapenen behoort, die de Franſche gebruiken, zoo wel te land, als te water. Daarenboven de manier van bomben te werpen, waar uit te verſtaan is de evengetijke deelingt van die krijgstuigen, getijk als de Mortiers, dienende om dezelve te werpen, met vele onderoindingen over dat ſtuk. Eindelijk de wijze, omme

omme alle soorten van vierwerken tot krijgsgebruik te maken. *Te Paris by Jakob Cognard 1692 in 12. 12 bladen en 1 $\frac{1}{2}$ bladen Figuren.*

WAre te wenschen, dat de Franschen de Konst van heltsche Bomben en andere vervarelijke vierwerken te werpen zoo wel niet verstonen, dat ze wiskonstige grondregelen omme 't zelve te leeren den nakomelingen konden voorfchrijven. Ontallijke menschen zouden door de uitwerkselen van die moordleering niet onschuldig van hun leven of goederen, of wel beide te zamen berooft zijn geweest; indien de verderfelijke krijgshandelingen met deze niet lang bekende vuurbrakende klooten waren versterkt geworden.

Ik mag wel liiden, dat de lezer bemerkte mijnen geslagenen afkeer; dien ik hebbe van't krijgvoeren; niets zoo zeer op d'aarde wenshende, dan mijne leventijd buiten plagen des oorlogs te mogen verlijten.

Onze * schrijver teikent aan uit den Heer Blondel (die van deze konst wiskundig geschreven heeft) dat het *Bomben-werpen* niet oud is, en dat de eerste die men gezien heeft geworpen zijn in Wachtendonk, een stad in Gelderland.

Men zegt evenwel dat in den jare 1588 een inwoonder van Venlo een weinig te voren de *Bomben* had uitgevonden, alleenlijk om die als een vierwerk van vermaak te gebruiken;

* *Gauzier.*

ken ; maar dat op zekeren dag , als hy het doodelyk tuig t' onvoorzigtig hanteerde , de stad Venlo in brand , en voor een groot gedeelte in d' asche geraakte. Onder de Pausgezinde geestelyke Vaders , of broeders , zijn sommige , die van dit werk geschreven , en d' oeffening niet alleen gedaan hebben , maar nog dagelijks doen. Dus zijn 'er zulke Konstenars in de legers van verscheide krijgvoerende Vorsten.

Men leert uit dit boekje niet alleen wat een *Bombe* is , maar hoe die gemaakt word , en de wijze , op welke men dezelve werpt.

Voor af handelt de Schrijver van 't gebruik der Kanonstukken , en hoe men schieten moet. Hy vertoont , welke bestierders over dit schutgereedschap in den oorlog moeten aangesteld worden ; hoe vele wagens en paarden tot het voeren van een kanon , dat 33 ponden yzer schiet , noodig zijn , en hoedanig de schietschanssen behooren gesteld te worden. Dit raakt het stormen te land. Het tweede boek zal het onderscheid ter zee aanwyzen ; en achter het derde , 't welk afzonderlijk van de *Bomben* , en mortieren handelt , is in 'e vierde te lezen van velerley andere krijgsvierwerken ,

Noch belyker als Kanonnen ,

Tot 's menschen ramp verzonnen.

Ook van Karkassen, Grabaden, Vierpotten Vierballen, Slangen, Stinkpotten, en meer andere viertuigen, zoo vreemd van naam als bedrijf.

ZESDE HOOFDDEEL.

Historia rei nummariae veteris scriptores aliquot insigniores ad lectionem sacrorum & profanorum scriptorum utiles, cum Bibliotheca nummaria & praefatione Adami Rechenbergi in Acad. Lips. P. P.

Dat is:

Eenige voortreffelijke Schrijvers van de oude munt-historie, zeer nut tot het lezen van gewijde en ongewijde schriften, met de Penning-bibliotheek, en woorden van Adam Rechenberg Professor te Leipzig. 1' Amsterdam by Pieter de Clerk 1692 in 4 3 stukken, 't zamen 223 bladen.

OP dat men wete, wat stoffe deze drie stukken begripen, zal ik voor af zeggen, dat de verhandelingen dusdanig een rang hebben.

De twee eerste stukken zijn drie deelen van de werken, die Matheus Hostus, Professor der Griekse tale te Frankfurt aan d' Oder, voor eenige jaren gestorven, heeft beschreven

schreven. Ze handelen van de penningen der oude Hebreën, Grieken, en Latijnen, derzelve rechte waardye, uitrekening, en verwisselingen: Desgelijks van de Hebreeuwſche, Griekſe, en Latijnsche maten, en gewichten, met alle den aanleve van dien.

Noch zijn d'er bygevoegt eenige zeer geleerde Schriften, dienende tot verklaringe van verſcheide Schriftuurplaatsen, als daar is, de uitlegging van de maat der zes kruiken, van welke Joannes d' Euangelist ſpreekt: en 't onderzoek na de rechte mate der Arke, die Noach getimmert heeft, enz. ook een verhandeling van dien wonderlijken alleen-ſtrijd tuſſen den Reuze Goliath en David, en andere aanmerkelijke dingen meer.

Het derde ſtuk vervat I het boek van Joannes Seldenus, een geleerd Engelsman, over de penningen, waar in de Griekſe en Romeinſche munt na de waarde, die thans in zwang gaat, uitgecijffert word. II. De Penning-bibliotheek van den Jezuit Filippus Labbe. III. Het doorwrochte * werk van Wilhelm Budeus, een wijs Fransman zijnes tijds; alles voor dezen meermalen gedrukt.

Nu zullen we kortelijk en onderscheidentlijk 't een en 't ander bezieen, zeggende met iemand over de boeken van Hoſtus

Εἰ βῆλει ἀρχαίων πολυποίκιλα κέρματα γνῶναι,
Εὐσυνέτοις ταύτην ὄμμασι βίβλον ἰδέ.

E c 2

Dac

* De Affe.

Dat is:

*Wilt gy, lezer, recht verstaan
 Penning-wijsheid der alouden,
 Lees dan deze brave blaën,
 Die ze u in't geheel ontvouden,
 Met een oog, dat in dit werk
 Scherpdoordringend is, en sterk.*

Want waarlijk, die ter loops's Mans schriften wilde overzien, zoude weinig of geen nut daar uit rapen. 't Is alle mans kost niet. Hy moet een kenner der oude Historien, en talen zijn, die een regt begrip van deze penning-kunde zal hebben. Wie dog laat hem zelven veel gelegen leggen waar van daan d' oorspronk der munte te halen zy? en wie d' eerste penning gellagen heeft? Voorts wat d' oude door een penning verstaan, en hoe zy die verdeelt hebben? Daar na wat de Romeinen door *As*, *Affis*, *Sestertius* enz: de Grieken door *Drachma*, *Mina*, *Talentum*; en de Hebreen door hunnen *Siclus*, *Keseph*, en *Kickar* hebben beduid? En evenwel is ons de kennisse dezer dingen zoo nut, dat we zonder dezelve den zin van vele oude schrijvers, heilige, en onheilge niet konnen vatten.

By voorbeeld; wy lezen in d' Euangelien, dat de Zaligmaker Jezus Christus voor dertig zilvere penningen van Judas verraden is. De Geleerde komen wegens de uitrekening van de waardy dezer zilverlingen niet over een.
 De

De Heer Hofstus hebbende de gevoelens van andere bygebragt, bewijst, dat ze geweest zijn Sikels des heiligdoms, of vierdrachmen.

Wil nu iemand weten hoe veel zulk een Sikel bedraagt, hy leze maar de aantekeningen over de Dordregtse Overzettinge des Bibels. Matth. 26. v. 15. Alwaer gezegt word, dat een *Sikel des Heiligdoms* omtrent een halve rijxdaalder beliep, dog een *gemeine Sikel* half zoo veel. Tot welk van beiden de schrijvers der gemelde Aanteekeningen meest helen is terzelver plaats te zien. Uit geleerde en godvruchtige vergelijkingen van Schriftuurplaatsen schijnt het, dat zy de 30 zilvere penningen voor zoo veel *gemeine Sikels* lieffst genomen willen hebben.

My dagt niet ongeraden dit hier in't voorbygaan aan te roeren.

Der Hebreën, Grieken, en Latijnen maten, gewichten, en getalen te verstaan, is ruim zoo noodig, en derzelver nasporing vereist een zeer naaukeurig oordeel.

In't nazien van de VI *steene watervaten*, in Joannes Euangely vermeld, dient men te weten wat het Griekse woord *υδρια* daar beteekent. 't Is niet genoeg, dat men wete des zelfs oorspronkelijkheid van *υδωρ* [water], en zulx dat het in een ruimen zin genomen een *watervat* bednid, maar daar moet aangemerkt worden de velerley soort van deze vaten, en hare onderscheidene grootte.

De Heer Hofstus meint dat de VI gemelde watervaten niet van de kleinste slag, mjar groote

steene waschbakken geweest zijn, en dat gevolgelyk onze Heere Christus niet slegts eenige stooopen wijns voor de Bruiloftsgasten ten besten gegeven, maar ettelijke tomen vol wijn door zijn wonderdaad gemaakt heeft; niet, zegge ik, op dat de gasten, zoo veel nats gedurende de bruiloftsdagen zouden drinken, maar tot vertroosting en gewin der nieuwe echtelingen, *ut ipsi novi conjuges in usus necessarios reservarent, unde vitam in posterum sustentarent.* 't zijn des schrijvers eigene woorden pag. 344. op dat de nieuwe getrouwde zelf die tot hunnen noodrust zouden bewaren, om naderhand de kost daar mede te kunnen winnen.

Wat mogen de Pausgezinden in sommige plaatsen van Duitsland en Italiën roemen; dat in hunne Kerken eenige van dezelve *watervaten* als heilige overblijffelen bewaart worden? Derzelve valsheid blijkt, om dat ze niet van steen, maar *potaarde* gemaakt, en maar gemeene kruiken zijn.

Laat ons den Ark van Noach eens bekijken.

God zeide tot dien Aartsvader; * *Maakt u eenen Arke van Gopherhout: met Kameron zult gy deze Arke maken: en gy zult ze bepekken van binnen en van buiten met pek.*

Ende aldus is 't dat gy ze maken zult: Drie hondert ellen zy de lengte der Arke, vijftig ellen hare breedte, en dertig ellen hare boogte. Gy zult een venster aan de Arke maken, en zult ze volmaken tot eene elle van boven, en de deuren der Arke zult gy in hare zijde zetten: Gy zult

zide ze met de onderſte tweede en derde verdiepingen maken. enz.

De Heer Hoſtus gaat dit wijd en breed uithalen, bybrengende de Orakelen der Sibylle, die van den Zondvloed zoude voorzegt hebben. Maar dat overſlaande zal ik 'taanmerkelijkſte aanteikenen.

I. Dat de Ark van *Gopherhout* getimmert is, geeft eerst een bedenking wat hout het geweest zy; Daar zijn der, die willen dat *Gopher* voor een *pijnboom* moet uitgelegt worden. De Chaldeesche verklaarder zegt dat het een *Cederboom* is. Luther noemt het hout der Arke *Commengholtz*.

II. De *Kamers* van den Ark zijn verscheide vertrekken geweest. 't Grondwoord *Kinnim* be- duid *nesten*, en de 70 overzetterſ vertalen 't ook zoo met het woord *voocia*.

III. 't *Pek* kan of het bekende pek geweest zijn, of *Jodenlijm*, in 't Latijn *bitumen*, by de Grieken *ασφαλτ*, zoo als 't door de voorge- noemde 70 Overzetterſ vertaald word.

IV. De lengte was van 300 ellen. De breedte van 50. De hoogte van 30. Om niet te spreken van de drierley mate der Hebreen, nogte van den drierley elle (*cubitus*) te weten die der * Landmeters de † gemeene, of de ‡ Heilige: Onze Schryver is van gevoelen, dat Mozes in de timmeraadje van den Ark de gemeene elle verſtaat, en hoewel die de kleinſte van

E e 4 de drie

* Geometriens. † Communis. ‡ Sacer.

de drie is, echter meent hy, dat het bouwgevaarte groot genoeg is geweest om, zoo groot een menigte van allerley dieren te bevatten.

V. Op dat deze Arke niet zonder licht zoude zijn, moest'er *een Venster* in gemaakt worden. Men gift, dat dit venster niet was in 't dak, of d'opperste zoldering, gelijk zommige wanen, nogte in de zijde in de lengte, maar liever voor in de gevel van de bovenste kamer, door welke de Ark in de lengte konde licht scheppen. Luther schijnt het (zegt de Heer Hoftus) ook zoo te begrypen door deze zijne vertalinge; *Ein fenster solt du daran machen / oben an / einer ellen groß.*

VI. De *deur*, die in de zijde stond, moet van den grond wel 13 of 14 ellen hoog geweest zijn, en dus als in 't midden; om dat de Ark, zoo zwaar geballaft, wel 10 of meer ellen diep moet gegaan hebben.

Als de Hr. Hoftus van de getalen der Grieken spreekt, laat hy onder anderen invloeyen d'uitrekening van 't getal des beestes, 666, in d' Openbaring van den Heiligen Joannes vermeld. Luther verstond door dat getal 666 jaren, zijnde de tijd dat het Pausdom op gaarde zoude staan.

Ireneus wist lang voor henen den naam van dat wondere beest te vinden in 't woord * *Λατίν* Ⓞ

λ 30

Latinos. De Latijner.

λ	30
ω	1
τ	300
ε	5
ι	10
ν	50
θ	70
ς	200
<hr/>	
	666

Nog anders in de woorden * *ἐκκλησία ἰταλική.*

ε	5	ι	10	
κ	20	τ	300	
κ	20	ω	1	
λ	30	λ	30	} 294
η	8	ι	10	
σ	200	κ	20	<hr/>
ε	10	ω	1	666
ω	1			<hr/>
	<hr/>		372	
294				

Ee 5

Die

* De Italiaanſche [of Roomſche] Kerk.

Die meer van deze lekkernijen lust te plui-
zen word gewezen tot een hoogduitsch boek
genaamt *ein Rechenbuchlein vom Antichrist*.

Zie daar hebt gy d' uitrekening ook in't
Hebreeuwfch Romiith.

7	200
1	6
2	40
,	10
,	10
m	400
	<hr/>
	666

Maar we weten hoe de Priester * Simon
met deze rekening den Heere Jurieu bespot
heeft.

SEVEN-

* In zijn boek genaamt *Reponse au livre in-
sulté Sentimens de quelques Theologiens de
Hollande &c.* Gedrukt te Rotterdam by
Reinier Leers.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

The Meditations of Marcus Aurelius Antoninus The Roman Emperor, Concerning Himself. Treating of a natural Man's Happiness: Wherein it consisteth, and of the Means to attain unto it. Translated out of the Original Greek; with notes By Meric Casaubon, D. D. The Fifth Edition. To which is added, The Life of Antoninus: With Some Select remarks upon the Whole. By Monsieur and Madam Dacier. Never before in English.

Dat is.

De overdenkingen van Markus Aurelius Antoninus Roomsche Keizer, wegens hem zelve. Handelende van des menschen natuurlijke gelukzaligheid: Waar in dezelve bestaat, en van de middelen om daar toe te geraken. Overgezet uit het oorspronkelijk Grieks, met aantekeningen door Merikus Kasaubonus. De vijfde druk. Waar by gevoegd is het leven van Antoninus, met sommige uitgelezene aanmerkingen over het geheel van de Heer en Jonkvrouw Dacier. Nooit te voren in 't Engelsch gedrukt. Te Londen voor A. en Johan Churchill 1692 in 8. 39 bladen,

Van

VAn dit in 't Engelsch vertaalde werk, 't welk my een rijke schrijfftoffe zoude konnen verschaffen, behoeve ik niet veel te spreken, om dat het oorspronkelijk in de Griekse taal beschreven alomme den boekoeffenaars bekend is, en dus voor de vijfde reize in Engeland word uitgegeven.

Tot vercieringe van dezen laatsten druk is'er voor aan bygevoegt het leven van Markus Aurelius Antoninus, den Roomschen Keizer, ruim zoo vermaard door zijne geleerdheid, als rijksbestier.

't Is al de wereld kennelijk, hoe groot een Filozof hy was, denwelken die toenaam ook byzonderlijk eigen is geworden.

Hy was, na 't zeggen van zeker * geschiedenischryver, zoo bezadigt, dat hy nooit van gelaat veranderde, maar alrijd in een en dezelve gesteltenisse bleef, 't zy in droefheid, of blijdschap.

Ook word'er van hem getuigt, dat hy de Stofsche wijsbegeerte in den grond verstond; tot zoo verre daar in hoog-gaacht zijnde, dat, wanneer hy tegen de Markomannen ten krijg zoude trekken, een menigte Filozofen hem quam bidden, dat hy dog, voor zijn optogt, eer hem iets menschelijks in den hachelijken oorlogs-kans mogt overkomen, de moejelijkste en meest verborgene deelen der Filozofie wilde aan den dag brengen; als hem erkennende voor den genen, die daar in keurelijk onderwezen was, en de diepste konst geheimen op zijn duim had.

Zijn

* *Jul. Capitolin. in vita Marci.*

Zijn geleerdheid, en lust tot dezelve word deurgaans by de Schryvers hoogelyk geroemt. Herodianus zegt van hem; ἀρετῆς δὲ πάσης ἐμελεν αὐτῷ. λόγωντε ἀρχαιότητ' ἢ ἱερασίας, ὡς μήτε Ρωμαίων μήτε Ἑλλήνων ἀπολείπεσθαι. *Alle deugd ging hem ter harten. Hy was zoo groot een minnaar der oudheid en letteren; dat by niemand der Romeinen of Grieken week.* En 't gene de Nederduitsche verder in 't tweede Hoofddeel des eersten boeks van dien Historischryver, door my verduitsft, kunnen lezen.

Maar de Man was ongelukkig in zija wijf Faustina, en zijnen zoon Kommodus, die na hem Keizer wierd, want het wijf, een onbeschaamde helleveeg, speelde hem den baas, en des niet tegenstaande hield hy haar in zoo groot een waarde, en was op haar zoo verzot, dat de schrandere Keizer Juliaan in zyn Schimpfchrift op de Keizers aantrekt, dat deze onze andersins wijze Filozooft, en geleerde Keizer al te veel werks van dit wijf maakte, latende haar na haar dood quansuis vergoden: En zyn zoon Kommodus was zoo groot een loskop, en onbesuisden lichtmis, dat hem geen ding minder als 't filosoferen ter harte ging. De Vader Markus was een Filozooft geweest, maar Kommodus.

Quam los gelijk een Schermer met zyn

sprongen.

Ten Schouburg ingedrongen.

Hy leefde wellustig en wreed; en regeerde dertien jaren, waar na hy smoordronken door

zijne

zijne eigene huisgenoten den hals gebroken wierd, gelijk de gemelde Herodianus in 't eerste boek zijner Historien ons vertelt.

Over 't werk, dat des Keizers Markus naam op den titel voert, en in 't Engelsch *Meditations* word geheten, valt onder de geleerde vry wat te zeggen. 't Zy hoe 't zy, het behelst eenige Filozofische opmerkingen, leeringen, en gedachten, waar mede die Keizer hem zelve (zoo men voorgeeft) heeft onderhouden, volgens 't opschrift M. *ΑΥΤΩΝ ΤΑ ΕΙΣ ΕΑΥΤΩΝ*.

ACHTSTE HOOFDDEEL.

*Onderwijzinge in de Christelijke Leere na de belijdenissen der Doopsgezinden, waar in de voornaamste zaken des geloofs met Schrif-
tuurplaatsen, redenen en wegneminge van
Tegenwerpingen nader beweestigt worden by
vragen en Antwoorden door Engel Arend-
zoon van Dooregeest in de Rijp. t' Am-
sterdam by Gerardus Borstius voor Cornelis
Cornelisz tot Westgraftdijk. 1692. 52½
bladen in 8.*

NA de leere der doopsgezinden vinden we in dit boek den ganschen inhoud van de Christelijke leere beknoptelijk, en in een goeden rang, byeengebragt. Men mogt het niet reden noemen *het lichaam der overlooze godzaligheid.*

Engel

Engel Arendzoon van Dooregeest, Leeraer der doopsgezinden in de Rijp, maakt zulke menschen buiten zijn gezindheid wijzer, dewelke meenen, dat de Menniste predikers ongeoeffende, en in Bibelkennisse niet bedrevene menschen zijn. Hy toont den zoodanigen het tegendeel, met de krachtigste preuve van zijn eigen voorbeeld, leeraarende niet alleenlijk zijne geloofsgenooten alles wat tot hunne belijdenisse behoort, maer de tegenstrevers van dien ook geleerdelijk, met Schriftuur en Reden (na zijn beste meininge) en na den plicht der liefde overtuigende.

De XXI leden dezès boeks begint de Schrijver met groot recht van de *Kennisse Gods*, welke niet slechts uit den aart der geschapene dingen, maar uit zijn Heilig woord, de Schriften des ouden en Nieuwen Testaments, te halen is.

In het Derde lid, van *God* handelende, hoort men, volgens de stelling van alle rechtzinnige Christenen in 't gemeen uit den Bibel bewijzen, *dat 'er een God is*, die uit geen lichaam bestaat, hoewel hem somtijds menschelijke ledematen worden toegeschreven, om ons 't vermogen van God des te beter te doen begrijpen. Dat deze God is *onzienlijk, eenwig, onveranderlijk, oncindig, abwesende*, zulk Hy ook al ons toekomende doen en laten weet, zelf die dingen, welke door des menschen vrijen wil geschieden: *heilig, en rein*, zoo dat hy de zonden nog willen, nog doen, nog begunstigen kan: voorts *rechtvaardig, barmhartig, en een*; Zijnde deze de *Vader onzes Heeren Jezus Christus, Schepper van*

van alle dingen. Zie pag. 38. alwaar we deze 25ste vrage lezen.

Vrage. Maar is dan de Vader alleen God, met uitsluiting van den Zoon, en den H. Geest?

Antw. Neen. Maar de Godheid des Vaders behoort van eeuwigheid af, ook tot den Zoon en den H. Geest.

In meer andere leden (te lang omme alhier onderscheidentlijk gemeld te werden) als van de *scheppinge*, van den *Val* des menschen, deszelfs *verlossinge* door 't middel zijnes eeniggeborenen Zoons, komt de leerè met die der Gereformeerden over een; dog in 't stuk der *algemeene genade* stelt ze vast, *dat de Heer Christus voor alle menschen gestorven is.* Art. VII. pag. 174.

Wegens het * *geloove* zegt de Leeraar Dooergeest, dat het naaste middel van de zijde des menschen, omme met Jesus Christus, onzen eenigen Profeet, Priester en Koning ware gemeenschap ter zaligheid te hebben, is: *het recht geloove in den zelven Zaligmaker Christus*: welk recht zaligmakend geloove begrijpt *kennisse, toestemming, vertrouwen, en oprechte liefde*, nevens de *Leere* der Zaligheid.

D' eerste verandering, die 't *waare geloof* in 't leven en doen der menschen maakt, is de *ware* † *bekeering*, van welke verscheidene trappen worden aangewezen.

Na de *bekeering* handelt de schryver van de † *rechtvaardigmaking*, die uitnemende weldaad Gods, den mensche zoo waardig. Hy erkent het

* Art. IX. † Art. X. ‡ Art. XI.

het zeggen van den kruisheld Paulus Rom IV v. 5, 6, 7, en 8. Den genen die niet werks, maar gelooft in Hem, die den goddeloozen rechtvaardigt, word zijn geloove gerekend tot rechtvaardigheid. Gelyk ook David den mensche zalig spreekte, welken God de rechtvaardigheid toerekent zonder werken. [zeggende] Zalig zijn ze, welker ongerechtigheden vergeven zyn, en welker zonden bedekt zyn: Zalig is de man, wien de Heere de zonden niet toerekent. Niet meer behoefte ik hier van te zeggen.

Om dat deze dierbare weldaad der rechtvaardigmakinge in 't byzonder by Christus Kerk en gemeente word gevonden en verkregen, laat de eerwaardige man ons hooren, wat hy door Jezus Christus * kerk of Gemeinte op aarden verstaat; als mede door de † Dienaaren der Kerke, die de Heere Jezus uit liefde tot zijne Kerke, aan dezelve uit de gemeente zelf geeft; en welker byzonder ampt is, die te bezorgen, en op te bouwen.

Hier uit zullen die vrienden, die hun zelve gemeenlijk in kromtaal Collegianten noemen, kunnen leeren, dat elk van hen zoo happig niet behoeft te wezen omme in hunne t' zamenkomsten d' eerste spreker of preker te zijn, oordeelende, dat alle Christenbroeders van 's Heeren wegen zonder onderscheid verplicht zijn, om het gewichtig werk van leeren en prediken, zelfs in d' openbare vergaderingen der Gemeinte, op hun eigen hand te ondernemen. Onze schrij-

II. Dst. Ff. ver

* Art. XII. † Art. XIII.

432. *Boekjaar van Europe,*
ver heeft een ganzsch ander gevoelen. Lees Pag.
405. 406. 407. 408. en 409.

De *Diakonen* worden in 't zelve lid ingeloo-
ren.

Het XVde lid is over de *Sakramenten* ge-
schreven.

Deze zijn *Heilige Verbonds-teikenen*, van den
Heere tot het algemeen gebruik zijner Kerke in
de dagen des Nieuwen Testaments ingestelt :
namentlijk *Den H. Doop*, en het *H. Avond-
maal*. De *H. Doop*, om alzoo tot de gemein-
schap der kerke ingelijft, en ontfangen te wer-
den. Het *H. Avondmaal*, om in die zelve Hei-
lige gemeenschap der Kerke van tijd tot tijd door
de waarheid des geloofs, en oprechtheid der
liefde gevoed, opgebouwt, en versterkt te
worden.

Tusschen beiden ziet men de dolingen der
Roomsegezinden omtrent hunne andere zoo ge-
naamde *Sakramenten* getoetst, en wederlegt,
als **Vormsel*, de *Biegt*, 't *Olijfel*, en 't *Huwe-
lijk*.

Gesproken zijnde van de *Gemeinte*, en des-
zelfs *Dienaars*, *bediening*, en byzonderlijk den
H. Doop, en 't *Avondmael*, was de verhande-
ling van den *Kerkentucht* nog overig.

Door de ** Kerkelyke tucht* verstaan de *Doops-
gezinde* een bestraffing, die op een byzondere
wijze onder de ledematen der *Gemeinte* over
en om haar ergerlijk leven en zonden wille ge-
schied; om dezelve daar door te beteren, 't ver-
val der *Gemeinte* te behoeden, en haren laster
voor te komen. Ze heeft plaats (zoo zy dat
uitleg-

* *Art. XVI.*

uitleggen) alleen over misdaden , 't zy tegens God , 't zy tegens menschen , en wel zoo in 't oog loopende , dat ze deze wijze van straffen verdienen , of vereiffen. 'K spreke van den *Chris- telyken ban* ; welken naam deze tucht by die van de Mennonijtsche gezindheid draagt ; en waar mede de Gemeinte dusdanige Ledematen , die onbekeerlijke en openbare zondaars zijn , haare gemeenschap , of broederschap , als de zelve niet waardig zijnde , ontzegt , wel te verstaan , tot den tijd der noodige beteringe toe. Zy halen dit , buiten andere texten , uit het bevel van † Paulus ; Nu hebbe ik u geschreven , dat gy u niet zult vermengen , namentlijk indien iemand , een Broeder genaamd zijnde , een boereerder is , of een gierigaard , of een afgodendienaar , of een lasteraar , of een dronkaard , of een roover ; dat gy met zoodanig eenen ook niet zult eten.

En wijders , * Wy bevelen u broeders in den name onzes Heeren Jezus Christus , dat gy u onttrekt van een ygelijk broeder , die ongeregeld wandelt. enz.

Dit 's maar 't eerste stuk van den *Kerkelyken ban*.

Het tweede is , dat de gemeente haar van de zelve onthoud , niet alleenlijk in 't gebruik van 't H. Avondmaal , en andere Kerkelyke gemeenschappen , maar ook in allerley andere gemeenzaamheden en verkeeringen , die zonder nood of reden zijnde zulke onnutte menschen te stouter in 't quade zouden maken. pag. 567.

Onze Prediker is echter zoo streng niet , dat

F f 2

hy de

† I Kor. V. v. II. * I Thessal. III. v. 6.

hy de openbare zondaren ten eersten zonder voorgaande vermaning wil bannen, nochte de man en vrouw, ouders en kinderen van een scheiden. Gansch niet. Hy leeraar het tegendeel.

't *Amp* der *Overheid* word in 't XVIIIde lid zoo stichtelijk, en met zoo groot een doorzicht gehandelt, dat in vele deelen onze schryver Dooregeeft de veiligste weg schijnt te willen houden.

De bediening der wereldsche Overheden heeft, zijnes achtens, niet alleen plaats in de wereld (die zoo een manier van regering noodig heeft) door Gods toelating, maar door zijn beschikking; dewijl d' Apostel Paulus te kennen geeft, dat die uit de Goddelijke regering en wille zelf voorkomt. * *Daar is geen macht* (zegt die groote Kruisprediker) *dan van God, en de machten die daar zijn die zijn van God gesfeld.* enz. Die deze dan wederstaat, wederstaat Gode. Men moet haar gehoorzamen. Zoodanig was het loffelijk gevoelen der eerste Christenen, 't welk zy over al beleden.

Tertulliaan betuigt het met deze woorden; *was zal ik meer van de godsdienstigheid en eerbied der Christenen jegens de Keizeren verhalen, die wy moeten eeren, als van den Heere verkoren?*

God is 't, die de Koningen en grooten der aarde verhoogt, en vernedert. Hy maakt den band der Koningen los, en bind den gordel aan hunne tendenen, na † *Jobs* getuigenisse.

Hy verandert de tijden en stonden, hy zet de Koningen af, en bevestigt ze, zegt † *Daniel*.

Nebu-

* Rom. XIII. v. 1. en 2. † XII. v. 18.

† Dan. II. v. 21.

Nebukadnezar, anders een dwingeland, word van Gode zelf * elders zijn knecht genaamt, Cyrus, zijn † gezalfde, en een man zynes raads.

Echter is deze weerlooze Christen in dat verstand, dat het van geen volstrekte noodzakelijkheid is, dat'er Overbeden moeten zijn, die het zwaard gebruiken; maar acht het zelve alleen noodig ten zekeren aanzien; te weten, om dat (de verkeerdheid en boosheid des werlds zoo groot zijnde dat dit middel van beteugeling vereift word) God, na zijn onbegrypelijke wijsheid, sommige menschen tot die bedieningen wil gebruiken,

Voor de rest, 't ampt der wereldlijke overheid, schijnt hem, voornamentlijk voor de genen die de deugd beminnen, een zwaar en lastig pak, met vele gevaarlijkheden voor 't gewisse bezet.

Diokletiaan, 't Roomsche Keizerrijk den schopgegeven hebbende, ging in eenzaamheid op 't land wonen, en betuigde menigmaal, dat by nooit beter geproeft hadde de ware geneugte, en 't vermaak des levens, noch de Zonne zoeter zien schijnen, als in dien stillen staat.

En had de man ongelijk? Dergelijk een bezetting deed my wel eer zingen.

*Gelukkig zy, die mogentheden
En 't daaglijks op-en ondergaan
Der Grooten als onnutte woon
Verachten; daar de wijze reden*

Ff 3

* Jerem. XXV. v. 9. † Jerem. XLV. v. 1.
en XLVI. v. 11.

Hun roont, hoe zeker en gewis
 Die glory broos en ydol is.
 Terwijl de ioffe loor der dingen
 Steeds tuimelt, en haar zelvden yolt,
 Nu onder en dan boven rolt;
 Den een tot heerschappy doet raken,
 En andren, in hun eer verkort,
 Elendiglijk ter neder stort.

Hoe vreemd de Schrijver van 't Krijgvoeren is, kan men lichtelijk denken. Ik kenne 'er wel meer, die in dit stuk met de Doopsgezinden op eene hoogte zeilen: al wás 't onze doorluchte Medeborger Erasmus; zoo als uit zijne uitbreidinge des Nieuwen Testaments op vele plaatsen blijkt.

Nulla salus bello, pacem te poscimus,

'K wil zeggen.

De krijg baart nimmer Heil: ó neen,

Wy bidden u om Vrede alleen.

Op 't wapenhandelen, en oorlogert volgt het XIXde lid van den Eed. De Leeraar Dooregeeft bind zig aan de woorden van Jezus Christus * *Laat zijn uw woord ja, ja: neen, neen: wat boven dezen is, dat is nit den booze.*

Dus erkent hy 't eedzweren niet van natuur onder de zedige deugden. Waren alle menschen oprecht, en zochten ze niet als Waarheid te spre-

* Matth. V. v. 37.

ken, den eed was overtollig, en nooit noodig; wist de Heiden Isokrates te zeggen. Hoor dog, hoe de zeer geleerde Predikant Salomon van Till de pasgemelde woorden des Zaligmakers uitlegt: *Al wat men moordt, is als een ronde verklaring, heeft een quaden oorsprong. Dit is ontstaan uit den quaden, om dat alle menschen leugenaars zijn, en daar in het beeld des Satans verfoemen, die een Vader der leugenen is.*

De twee a laatste leden van het gebed, en van 't laatste Oordeel, zijn treffelijk om haren inhoud. Hier word de onsterfelijkheid der zielen volgens de Christelijke Godgeleerdheid staande gehouden, d' Opstanding uit den dooden, d' eeuwige straffe der godloozen, en eeuwige belooning der vromen aangewezen, zullende bestaan.

b I. In een alleruitmendste kennisse van alles dat zalig en heerlijk is.

c II. In een onuitsprekelijke vreugde en blijdschap.

d III. In een onbedenkelijke eere en heerlijkheid.

F f 4

e IV.

a Art. XX. en XXI.

b 1 Kor. XIII. v. 10. 11. 12.

c Psal. XVI. v. 7. Matth. XXV. v. 21.
2 Kor. XII. v. 4.

d Matth. XIII. v. 43. Philip. III. v. 23.
Openb. III. 21.

IV. In een voortreffelijke macht, omme alles onder Gods welbehagen te können uitvoeren.

f V. In een Hemelsche onsterffelijkheid.

Twee voorschriften, die men in 't bedienen van den H. Doop, en van het H. Avondmaal, na de wijze der weerlooze Christenen, kan gebruiken, maken van alle deze stichtelijke verhandelingen een einde.

e I Kor. XV. v. 41. Openb. I. v. 6. en Cap. III. v. 26.

f Matth. XXII. v. 30. I Cor. 15. v. 53, 54, 55, 56, 57, en Openb. XXI. v. 4.

NEGENDE HOOFDDEEL.

Nouvelle maniere de fortifier de Mr. De Vauban. Ou l'on voit de quelle methode on se sert aujourd'hui en France, pour la fortification des Places, tant regulieres qu'irregulieres; en quoi cette methode differe des autres, &c. Avec un Traité de Geometrie, qu'on a mis á la tête, pour avoir une parfaite intelligence des Fortifications. Le tout mis en ordre Par Mr. Le Chevalier de Cambray.

Deux

Deze Maniere van der Fortification van Monsieur de Vauban. Worin man sehen kan / van welcher methode man sich tegenwertig in Franckreich bedient / so wohl in den Regulieren als irregulieren Fortificationen / und worin diese methode van den anderen unterschieden ist. Mit noch einem Tractat vonder Geometri / welchen man zum anfang vor dies werk gestellt / weil es zu einer Einleitung und vollkommen verstand der Fortificationen dienen kan. Alles durch gewisse regulen und figuren vorgebildet / und in gute ordnung gebracht. Durch den Ritter de Cambray.

Dat is.

Nieuwe manier van sterkte-bouwing van den Heer de VAUBAN, waar in men ziet, van welke wijze men zig tegenwoordig in Frankrijk bedient, in 't sterkmaken der plaatsen, zoo geregelde, als ongeregelde; en waar in deze wijze van anderen verschild. Met een verhandeling van de meetkunde, die hier voor aangezet word, omme te hebben een volkomen verstand van de sterkte-bouwing, alles in order gesteld door den Ridder van Cambray. Te Paris by Sebastiaan Mabre Cramoisy 1692. in 8. 24. bladen en 7½ vellen Figuren.

OF 't niet genoeg was, dat de Fransche in hunne sprake de vestingbouwkunde van den Hr. Vauban verstonde, heeft het den Ridder de Cambray goedgeacht, die manier ook in de Hoogduitsche tale wereldkundig te maken; en dat niet alleenlijk (welke reden hy in zijn Hoogduitsche en Fransche voorreden geeft) tot dienst van eenige *Kedus*, die zijn allerchristelijkste Majesteit in eenige Steden van zijn Rijk heeft, als Sarlouis, Straatsburg, en meer andere; maar ook ten nutte van sommige Duitsche Heeren, dewelke verlangden te weten de leerwijze, die de Franschen altans gebruiken in hunne sterktebouwingen, zonder dat zy alvorens behoeften de groote boeken, die van de Meetkunde geschreven zijn, te doorlezen.

Weshalven behandelt de schryver voor af in twee boeken de * Meetkunde. Dat is, hy schaft een uitlegginge van de namen, die men aan de † wiskonstige lichamen geeft, en voorts van alles wat een goeden meter noodig is te wesen. By voorbeeld, wat men noemt een grootheid, een streep, een vlakke, een hoek, enz. Wat men verstaat door *Figuur*, *Cirkel*, *Diameter*, *halve Diameter*, *Ovaal*, *Driehoek*, *Vierkant* enz. Wijders leert hy, hoe de Figuren moeten gemaakt en goed gemaakt worden. En dit 's 't beslag van 't eerste boek der meetkunde.

In het tweede spreekt hy van de deelen der meetkunde, dat is, van het hoog-, lang-, vlak-, dik- en diep meten. Ook van de ‡ verwisseling der figuren. Hier

* *Geometria* † *Corpora mathematica.*
‡ *Metamorphosis.*

Hier achter volgen vier boeken der sterkte-bouwing, of krijg-bouwkunde, welke leeraar hie men zig kan verschaffen met wallen, borstwe- ringen, grachten, en bedekte wegen; zulx dat de viand zoodanig een plaats niet kan aantasten, zonder groot verlies van de zijnen: En dat een klein getal Soldaten, die de plaats beschermen, machtig is velen wederstand te bieden.

Uit dezen is niet alleen te leeren den oorspronk en verdeeling der vestingbouwkunde, maar ook de beteekenisse der Fransche bastardnamen, die men in onze oorlogsdagen zoo dikwils leeft, ge- lijk als *Approches*, *Barrieres* ('k zal'er van yder letter maar een uitpikken) *Circonvallatie*, *Disilé*, *Embuscade*, *Fascines*, *Gabions*, *Herse*, *Ligne*, *Madrier*, en zoo voorts tot de Z toe, 't welk niet onvermakelijk is te weten, zelf voor iemand die een hater van 't krijgvoeren is.

Hier is te leeren de wijze, die in 't sterk ma- ken der plaatsen gebruikt moet worden; daar- enboven welke regelen men moet waarnemen, zoo wegens de gelegenheid der oorden ('t zy van moeraschachtige plaatsen, of die rondom in 't water leggen, vlakke, of hoogverhevene) als 't bouwen zelf. Men kan d'er leeren ma- ken Ravelijnen, Hoornwerken, Bolwerken, Tangen, Grachten, Veldvestingen, Vestingaf- sen, enz. Dit word gevolgt van een nette on- derwyzinge wegens de deelen eener vesting, of sterkte, waar van het laatste Hoofddeel het schutgereedschap, dat de Franschen bezigen, vervat. Dat is 1. Het Kanon, 't welk het groot baterystuk genoemd word: 2. De Veldvang.
3. Het

3. Het Valkenet. 4. Het virtelstuk. 5. De Petard [of Muurbreker] 6. De kleine Petard.

De voorstellingen zijn in de printen begrepen.

TIENDE HOOFDDEEL.

Joannes Luyts, *Philosophiæ Professoris, Astronomica institutio, in qua doctrina Sphærica atque Theorica, intermixto usu Sphærae coelestis, & variis Chronologicis pertractantur. Adjunctæ sunt in illustrationem Argumenti pluribus in locis Figuræ æneæ diversæ.*

Dat is :

Onderwijzinge der Starrekunde van Joan Luyts, Hoogleeraar in de Wysbegeerte; waar in de leere en bespiegeling van den wereldkloot verhandelt word, met tussenvolginge van 't gebruik des Hemel-kloots, en verscheidene zaken, de tijdrekening betreffende. Tot verlichtinge der verhandelingen zijn op vele plaatsen verscheide kopere platen ingelast. 't Utrecht by François Halma. 1692. in 4. 34 bladen. verscheide figuren.

Indien dit zelve boek in den jare 1689 niet was uitgegeven, en nu alleenlijk met een nieuw titel-

titel-blad vercierd. 'K zoude lust hebben, om meer daar van te spreken, dan nu.

* Elders is 't kortelijk aangehaald. 't Zal hier genoeg zijn, denk ik, te zeggen, dat de Heer Luyts, in de laatste snee zijnes geleerden werks, beschrijvende de verscheide gevoelens van de voornaamste starreloop-kenners over 't gestel des werlds, gelijk als van Ptolomeus, Kopernikus, en Tycho Brahe, die van de twee eersten verwerpt; dat van Ptolomeus, als de Natuur niet genoegdoende, dat van Kopernikus (dewelke 't stilstaan der zonne, en 't bewegen des Aardrijks vast stelt) niet als strijdig tegen de Natur, maar tegen de H. schriften, welke van de beweginge der Hemelen, en byzonderlijk der Zonne, zoo nadrukkelijk spreken. Hy meld daar benevens, hoe dit gevoelen van Galileus wegens de beweging aardrijks, in zijn samspraak van 't gestel des werlds verdedigt zijnde, in een Kardinaals-vergadering gedoemt, en hy, tegen wil en dank tot herroepinge genoodzaakt is. Des omhelst de Heer Luyts de stelling van Tycho Brahe, als welke met den Bibel overeenkomt, en de Nature voldoet. Ommè dan van Ptolomeus, en Kopernikus te zwijgen, de gemelde Tycho Brahe wil, dat het aardrijk in 't middelpunt van 't Heelal rust, en dat rondom 't zelve, als rondom een gemeen middelpunt, de dwalende, en niet dwalende starren door een dagelijkse beweging gedreven worden. Dat de Maan rondom 't zelve als haar eigen middelpunt word gewentelt met hare maandelijke beweging, in een nabij-gelegenheid: de Zon met zijn jaarlijkse be-

we-

* *Hist. des ouv. des scav. Mars 1689.*

beweging in een verder afgelegenheid; en het * Hemelwelf, of 't ruim der vaste starren ('t welk het uiterste deel der zienelijke wereld is) na een zeer ruimen omloop van jaren. Voorts worden vijf † Dwaalstarren rondom de zon, gelijk als om haar middelpunt, gevoert, te weten *Merkurius, Venus, Mars, Jupiter* en *Saturnus*, dog de drie laatste met een byzonderen omme-zwaay, die pag. 215 in woorden en print verbeeld word.

Den geleerden is bekend, op wat wijze de Kopernikanen, en Kartesianen (welker onderstellinge weinig of niets van de Kopernikansche verschilt) hunne gevoelens tegens 't voorgaande weten te verdedigen.

* *Firmamentum.* † *Planetæ.*

ELFDE HOOFDDEEL.

Dezelve schryver geeft ons nog dit volgende werk, van geen minder konst, en arbeid, als het vorige.

Joannis Luyts, Philosophiæ Professoris, introductio ad Geographiam novam & veterem; In qua necessaria hujus scientiæ prolegomena, intermixto usu Globi Terrestris, nec non Oceani & Regionum constitutio perspicuo ordine pertractantur. Adjiciuntur suis locis Oceani, Terræ, & cujusque Regionis Tabulæ, item Chartæ LXV Sansonis, inter quas quedam hac forma ante ineditæ.

Dat

Dat is:

Inleidinge tot de nieuwe en oude Aardrijksbeschryvinge door Joan Luyts, hooglaeraar der wijshegerte. Waar inne voor af verklaart word, wat tot deze kennisse noodig is, mitsgaders 't gebruik van den klood der aarde, en de stant van den Oceaen en Landen op een klare ordre verbandelt. Ter rechteer plaats worden bygevoegt de printen van den Oceaen, Aardrijk, en yder landichap, gelijk mede 65 kaarten van Sanson, onder welke sommige zijn, die in dezen vorm nooit te voren zijn uitgegeven. 't Verecht by François Halma 1692 in 4. 103 bladen.

Alhier vinden we een wijsdloopige beschryvinge van 't gene in den titel beloofd word. De Heer Luyts draagt deze zijne aardklootkundige verhandelingen op aan de Heeren Bewindhebbers van de Oost-Indische maatschappij ter kamere van Hoorn: en niet zonder reden, dewijl hy een Hoornsch Borger zijnde, den edelaardigen trek tot de plaats zijnes wiegs en bakermats niet geen meer luister kan doen uitmunten, dan met deszelfs naam op 't voorhoofd van zijne schriften te prenten: als mede, om dat het lezen der aardrijksbeschryvinge niet onvermakelijk nochte onnut is voor zulken, welke, schoon 't huis gezeten, in verregelegene landen

den regeren. 'K spreke van de gezeide Bewindhebbers der Nederlandsche Oostindische maatschappij, zoo beroemd door 't heel-al, dat aan hare grootheid schier niets schijnt te ontbreken. Een maatschappij, die in 't Oosten meer gronds bezit, als alle d' Europeesche volkeren te zamen: Waar op wy Nederlanders wijds en zijds brommen, en met zeker Poeët † durven trompetten, hoe wy van de ree van Baravie

— Ter koopvaardij of Oorlog uitgerust
 Verdond'ren aan weérz'al d' Indiaansche kust,
 En houden in 't gewicht de macht van hondert vorsten,
 En Koningen, op dat geen krijgsman, los geborsten
 (Gelijk een Olifant herkaauwt een ouden wrok,
 Verbreekt en brijzels in het eind zijn yzer hok;
 Werpt boomen op zijn snuit uit d'aarde met den wortel,
 En stampt zijn suchtheer zelt, en wat hem keert, te
 morsel)

Zig opwerpen verwaand den nabuur vorst verdrukk';
 En sta Baravie in het licht met zijn geluk.

Terwijl de Maatschappij, door vrucht en nutte vonden,
 Hen kort het oorlogszwaard houd in de schee gebonden,
 En, als een Staat-arts, uit de teikens weet, wat zucht
 De rijkspols jangt, volgt elk gehoorzaam hare suchte.
 Zoo vloeit gelijk een stroom 's geen Indiaan en Mooren,
 Die al de vaste kust zien naar hun wetten hooren,
 En 's geen d' Eilanders, zoo verdeelt alom, en groot
 Van schatten, garen uit hun oogst, in Neerlands schoot.

Maar zonder verder in de mogentheid der
 Oost-Indische maatschappij uit te weiden, of
 den

† Zie den Y-stroom van Antonides.

den lof der Hoornfche fcheefvaard (laas nu jammerlijk vervallen) en den glory der beroemde zee-helden, uit die West-Vriefche Zee-ftad gefproten, op te halen, laas ons kortelyk de verdeeling van dit werk bezien.

Vijf hoofd-fneden, yder verfcheide deelen bevattende, maken 't lichaam dezer volwrochte inleidinge.

D'eerfte handelt van de *voorbereidselen tot de Aardkloodkunde*. Als daar is de nature van de zelve. Den *a* As, *b* Polen, en *c* Evenaar des aardrijks: de verfcheide grootte der graden enz. De *d* wereld-ftreken der ouden: de verdeeling van derzelve inwoonders door de fchaduwten. De verfcheidene *e* luchtftreken, en eyenwijdige kringen. De *f* Middaglijn, en haar verfcheide bewoonders. De lengte, breette, en *g* tuffen-wijdte der plaatfen, mitsgaders de gewesten, na welke zy van elkanderen af hellen.

De tweede spreekt van de *h Waterbefchryvinge*, en *rijken van Europe*. Hier zien we de afdeilinge des werlds De Noord-zee met hare deelen. De Middellandfche Zee, met de andere gedeeltens van de Noordzee. De Ethiopifche, Indifche, en Zuidzee. De gemeenfchap, en algemeene beweging der Zeen. De verdeilinge des Aardrijks, en Europe in 't gros. Spanje in 't gros: en de kroon van Portugaal. De kroon van Kafilje. De kroon van Arragon. Het Betifche Spanje [Andaluziën, en Grana-

II Deel. G g da]

- a* Axis. *b* Poli. *c* Equator. *d* Zons.
- e* Clima. *f* Meridianus.
- g* Diftantie. *h* Hydrographia.

de] met Tarragon, en de voornaamste rivieren van Spanje. Frankrijk in 't gros. Frankrijk aan d' overzijde van de Loire. 't Zelve by, en aan de Loire. Noch 't zelve aan deez zijde de Loire, met twee nieuwe plaatsvoogdyen. 't Oud Frankrijk; haar meest-vermaarde vloeden; en 't gene zy zelf buiten hare grenspalen bezit. Zwitserland met hare onderdanen, en vereenigde bondgenooten, met der laatste onderzaten. Itaalje in 't gros. 't Noorder Itaalje. 't Zuider Itaalje. Oude Itaaljaansche grenzen: Groot Grieken: Gebergteus, Rivieren, en Eilanden. Klein Britanje, of Yerland. Groot Britanje. Engeland in 't gros, en Wales. Engeland ten naauwsten genomen: Engeland's oude verdeeling, en vermaarde vloeden. Schotland, en haar bekendste stroomen: Eilanden tegen Groot Britanje. Nederland in 't gros: Roomsche-Katholijks Nederland. Vereenigd Nederland: en wat het zelve daar buiten bezit: voorname Rivieren deszelfs. Hoogduitschland in 't algemeen. Hoogduitschland by, of aan den Rijn: Westfaalsche, Neder- of Opper-Rijnsche Kreits. Hoogduitschland by, of aan den Donauw, of de Frankische, Zwabische, Beyerische, en Oostenrijksche kreits. Bohemen, Moravien, en Silezie. Hoogduitschland by, of aan d' Oost-Zee, of d' Elve, of d' opper-en neder-Saxische kreits. Palen en volkeren van oud Hoogduitschland: en haar voortreffelijkste Rivieren. Schoonen: 't Rijk van Denemarken. Het Koninkrijk van Noorwegen. Zweden. Moskovië. Polen. 't Noorder-deel van 't Europeesche Turkyen. Deszelfs Zuider-deel, of Griekenland.

In de derde worden ontvouwt de *Heerschapp*
pyen van Azia. Het *Asiatifch Turkyen*: Na-
 toliën, en d' Eilanden daar tegen over gelegens
 't Hedendaagse Syrien. Oud Judea: en dat over
 den Jordaan. Judea aan deez zijde des Jordans.
 Andere verdeeling van Judea. Oud Feniciën,
 en 't eigen Syriën: meest beroemde Rivieren
 en meren van Syriën: Diarbech [eertijds Me-
 fopotamiën] en oud Syriën. Turkomanië [eer-
 tijds groot Armeniën, hedensdaags Kurdistan]
 De Rivier Eufraat, en Tigris. Georgië, Min-
 grelië, a Kirkasslië, en Komanië. Tartaryë,
 't Land van b Ezo: Sina.

d' Eilanden van d' Indiaansche Zee tegen over
 Sina. d' Eilanden van d' Indiaansche Zee tegen
 over Indië. Indië. 'T half Eiland van Indië aan
 deez' zijde de Ganges. Indië buiten den Ganges:
 't Keizerrijk van den grooten Mogol. Nieuw,
 en oud Perfië. Nieuw en oud Arabië.

De vierde beschrijft de *Keizerrijken van Afri-*
ka. Afrika in 't gemeen. Nieuw en oud Egip-
 ten. Ethiopië in 't gros. Nubië: 't Abyssijs-
 sche land. Zanguebar. Eilanden tegen over
 Zanguebar. 't Keizerrijk van c Monemugi,
 Monomotapa: Kaffarië. Het rijk Kongo, Bia-
 fara, en d' Eilanden daar tegen. Oud Ethio-
 pië, en deszelfs beruchte rivieren. Guiné. d
 Nigritië. Kapoverdische Eilanden. e Sarra f Bi-
 ledul-

G g 2

a Anders *Sirkasky*.

b Ook wel *Feso*, *Fesso*, of *Yedso*.

c. Anders *Mohcnemugi*, ook wel *Nimeamaje*.

d *Negroisland*. veeltijds het land der *Zwarren*.

e *Woeft Libye*. f of *Beldelgered*, dat is

Dadel-land eertijds *Numidië*.

Biledulgerid. De Kanarifche Eilanden. 't Eiland Madera, en d' Eilanden Azores [by ons Hollanders de Vlaamfche Eilanden] Barbarye; 't Rijk van Marokko.

Van Fez. van Algiers. Van Tunis en Tripoli. Het rijk Barka. Oud Libyë : Grootte en kleine Atlas.

Met de laafte, of vijfde snee' ondekt ons de Heer Luyts *het tweederley Amerika*. Amerika in't gemeen. Noorder Amerika. Kanada, en d' Eilanden daar tegen. Florida. 't Nieuw rijk van Mexika : en d' Eilanden daar tegen. Nieuw Spanje. d' Eilanden Antilles [zoo veel als de voor-eilanden van Amerika, Kamerkaanfche, Karibaanfche, Karibes, of Kribifche] Zuid-Amerika. Terra Firma. Brazijl. Paraguay. 't Land omtrent de vloed der Amazonen. Peru, Chili, en 't Land van Magellanes. De vermaardfte gebergten en ftoomen van Zuid-Amerika. 't Onbekende Zuidland : en d' Eilanden van de * Zuid-zee binnen de † Zonne-keer-kringen.

Daar hebt g' in 't kort het wijd beflag

Van zoo veel landen, zeen, en ftoomen :

Hier kunt gy reizen, zonder fchromen,

Veel duizend mijlen op een dag.

Ontelbre ftreken, kuffen, oorden

Bevaart men hier, al blijft men 't huis,

Men voelt geen ftoorm, nog zeegebruif,

Van 't Ooft, nog West, nog Zuid, nog Noorden.

Gy

* *Mare Pacificum.* † *Tropici.*

Gy groote zielen, die voorheen
 Door zucht tot glory aangedreven
 Gingt zoeken, met geudar van 't leven,
 Een nieuwe wereld, door de Zeen,

Al rot uw lijf, in 't stof begraven,
 Uw' Faam zal nimmermeer vergaan,
 Zoo lang dit wijd Heel-al zal staan.

Maar

Zie daar word ik van 't dichten afgeroepen door
 den drukker, die nieuwe Kopy eist. Dus schei-
 de ik'er van.

Pag. 433. 18de regel staat beweging aardrijks.
 Lees aardrijks beweging.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

Op- en ondergang Van Kormandel in zijn bin-
 nenste geheel open, en ten toon gestelt. Waar
 in naukeurig verbandelt word een ware, en
 duidelyke beschryving van alles, wat op
 Zuider en Noorder Kormandel, zoo in ste-
 den, dorpen, rivieren, vlekken, geberg-
 tens, enz. aanmerkens waardig te zien is. Als
 mede de handel der Holluanders op Kor-
 mandel; met een beschryving aller lagten
 van de E: Compagnie op die landstreek.
 Ook op- en ondergang der Koningen; die
 sedert weinige jaren Golkonda, de Hoofd-
 stad

42 *Boekzaal van Europe,*
stad van Kormandel geregeert hebben. At-
les met ware, vermakelyke, en leerfame
gefchiedeniffen ondermengt, met kopere pla-
ten, naar het leven afgeteikent, verrijkt,
en naaukeurig uit autentijke bewyzen, ou-
de fchriften, getrouwe rapporten, en eigene
ondervinding te zamen gefteft door Daniel
Havart. Med. Doct. i Amsterdam by Jan
ten Hoorn 1693 in 4. 76 bladen, en ver-
fcheide figuren.

WAt de geneesheer Havart (die onlangs de treurdichten van Ovidius in rijn vertaald gaf) in deze doorwrochte befchrijving van Kormandel voornemens is te vertoonen, kan men klaarkijk lezen uit zijne eigene woorden, welke ik uit den korten inhoud van de inleidinge tot zijn werk zal bybrengen; zonder iets te reppen van de gelegenheid dezes landschaps, 't welk niemand, die maar van eenige belezenheid in Oost-Indifche zaken is, behoort onbekend te zijn. Wy Hollanders zijn zoo beroemd door de Zeevaardy, dat de boeren en jongens van dat gewest weten te fpreken, volgens 't verhaal dat zy uit d' Oost-Indifche Vaarders dikwils gehoord hebben.

Na voorgaande verbeelding van deze gemelde kuff Kormandel, zegt de fchrijver, dat hy by de hand gevat heeft de befchrijving van Kormandels op en omlergang, niet op zoodanigen manier, als die landftreek van verfcheide reizigers, op verfcheiden wijze befchreven, en den liefhebbe-

hebben mede gedeelt is (of het verziend , dan met de waarheid overeenkomende zy , laat hy den genen oordeelen , die kennis van zaken hebben) maar dat zijn oogmerk is , den nieuwsgierigen lezer bekend te maken , 't gene hem , zijn 's wetens , nooit is ter ooren gekomen.

Namentlijk al den handel , die de geoktroijeerde Oost-Indische Maatschappij in die Landen drijft : Echter zonder de minste benadeeling van die E. E. Achtbare Heeren , aan welke hy belid het meeste van zijn tijdelijk welvaren , naast God , verschuldigt te zijn (een teken , dat de schryver niet vruchteloos uit die landen 't huis gekeert is) of openbaringe van dingen , welke geheim moeten blijven , en voor een ygelijk niet ruchtbaar behoeven te werden. Ook zonder krenking van d' eerbied , welke die bleeven met recht in zoo vergelegene landen toekomt. Want hy zal alleenlijk verhalen zaken , die yder een mag weten , en die geweten zijnde geen voor- of nadeel aan de *Compagnie* kunnen toebrengen. In dit werk zijn te vinden.

I. De namen van alle de *kontoren* der gansche kufft , op welke de *Compagnie* van het jaar 1600 af , tot nu toe , haren handel gedreven heeft , en nog drijft ; met aanwijzing der verschillen in deze , of vorige tijden , en de redenen , waar by zulks menschelijker wijze toekomt.

II. De fortering der *Koopmanschappen* , die aldaar verzameld , ingekogt , en verkogt worden , en bekendmaking der plaatsen , alwaar dezelve vallen , en op de beste manier te bekomen zijn.

III De Personen, die op de genoemde Kon-
toren het opper gezag hebben gehad, en door
wiens last alles ingekogt en verkogt is, met een
naauwkeurige beschryving van haren inborst,
bequaamheden, en deugden: hoe lang zy in In-
diën geweest, en wervwaarts eindelijk vervaren
zijn. Misschien zal dit noch eenig licht geven
aan velen, die het einde van hunne vrienden of
goede bekenden niet weten, en dit lezende hun-
ne nieuwsgierigheid zullen kunnen voldoen. De
ondeugden en andere gebreken laat de Schry-
ver over, zoo hy betragt, of bedekt ze met
den mantel der beleefdheid, volgens het spreek-
woord, *dat men van de doode geen quaad moet
spreken*: ook om dat yder een zijne gebreken en
fouten heet en dat het geen konst is de wan-
voegelijkheden van een ander op 't papier te stel-
len. daar men zelf dikwils van den hoofde tot
de voeten met schurft bezet is. Indien nochtans
de lezer iemand hier of daar met zijne fouten
na 't leyen afgeschildert vind ('t geen zelden in
dit werk voorkomt) dat heeft de schryver niet
kunnen voorbygaan, alzo de zoodanige men-
schen geweest zijn, by een ygelijk daar voor
bescamt, en die er zelf roem in gestelt hebben
voor zulke te boek te staan. enz.

De lezer gelieve zig niet te verwonderen, dat
de schryver in 't breede aanhaalt alle personen,
die zedert het jaar 1670 tot nu toe op alle plaat-
sen van Noorder Kormandel het opperste gezag
in den handel, en bestiering der sterktens heb-
ben gehad, om dat hy hen allen in persoon,
handel en wandel grondig en innerlijk heeft ge-
kend, zoo door langdurig verblijf by hen, als
door

door dikwils met hen mondeling en met brieven gesprek te houden, wanneer hy op de kust Kommandel zijn woonplaats had. Ook meint de H. Havart, dat de lof van vele doorluchtige verstandenen, en wakkeren mannen, in dienst van de *Oostindische Compagnie* gekonijnt, nog zal worden opgehieldert, en in de geheugenisse der nakomelingen verlevendigt. Wel is waar, dat de meeste in 't graf rotten, zonder dat van hen het minste gewag word gemaakt, volgens 't oude spreekwoord, een *man over boord, sonder te min* (want het gaat zoo veelvuld met de benagen, die zig in den oogst hunner heeren hebben doodgevoelt) maar onze schrijver zoekt dat voor te komen, en zag gaarne dat de lof van zoodanige mannen de gansche wereld door ruchtbaar wierd, om dat zy zulx verdient hebben. Gy moet weten, lezer, dat hier van geen mindere dienaeren word gesproken, maar van de eerste en tweede personen, die gezamenlijk het oppergezag voeren, ten ware onder de mindere zoodanig een voorquam, die niet wel, om zijne uitstekende hoedanigheden, onder de asche der vergetelheid mag begraven blijven.

IV. Word onder de beschrijving van yder Kontoir beduid of eenige vreemde volkeren, als Engelsche, Fransche, Deenens, of Portugezen buiten de *Geoktroijerde Hollandische Compagnie* aldaar handel drijven, of gedreven hebben.

Wat kasteelen of logies zy bezitten: wat voorrechten zy genieten, en in welke goederen hunne koopmanschap bestaat.

V. Dit geheele werk is doorspekt, ter plaatse, daar het meest te pas komt, met eenige aan-

merklijke geschiedenissen, onder de Europeërs, of onder den landaart voorgevallen; dikwils met wetziede (om niemand aanstoot te geven) en somtijds met eigene namen, wanneer yder een, buiten schade, die weten mag, en niemand zig daar aan kan storen: niet van hooren zeggen, om dat men dan veel liegt; maar alles in des Schrijvers aanwezig, en binnen den tijd van 15 jaren gebeurd: omme te betoonen, wat vreemde voorvallen sommigen zijn besegend, en hoe monigmael oude bequame dienaren, om eigen belang, en byzondere inzichten uit hun tijdelijk welvaren gestooten, en qualijk gehandelt zijn.

VI. Is hier te vinden een korte beschrijvinge van *Zuider Kormandel*; dog de Hr. Havart kan den lezer geen aftekening van de Kontoiren en handelsplaatsen aldaar mededeilen, om dat hy in die landstrecke maar omtrent een jaar heeft huisgehouden. Zoo dat alles, wat hy van dien oord schrijft, meest dient tot een t'zamenknooping van het volgende, of van *Noorder Kormandel*, alwaar hy 14 jaren zijn leyen heeft verleten, en wel de meeste ervarenheid bekomen; weshalven hy daar van breedst handelt.

Om alles duidlijk te doen verstaan, deelt de schrijver de meergemelde Kormandelsche kust in een *Zuider*, en *Noorder gedeelte*, en 't werk in drie deelen.

Het eerste deel heeft VI Hoofdstukken,

't Eerste Hoofdstuk handelt van de stad en sterkte *Nagaparam*.

Het tweede van de *Logie* en het Kontoir te *Portonova*.

Het

Het derde van de handelsplaats tot *Tegnapasam*, anders genaamt *Muhammed Bandar*.

Het vierde van *Zadragapatam*.

Het vijfde van 't Kasteel en de stad *Pattakissa*, by ons bekend, onder den name van *Koffeel Gelria*.

Daar mede is 't Zuid afgedaan, en de Hr. Havart stapt van hier om de Noord, behutende het eerste deel met de hoofdplaats, die de *Kompagnie* daar heeft, te weten *Mazulipatam*.

Het tweede deel dezès werks heeft niet meer als II Hoofdstukken, vervattende.

Eerstelijk de beschrijvinge van *Nagewanzes*

Ten tweeden de koninklijke verblijfsplaats *Golkonda*, beide landwaars in van *Mazulipatam* gelegen om de West.

Het derde of laatste deel beschrijft in 't eerste hoofdstuk des *Compagnies* eigen dorp *Palikol*, daar onder begrepen de dicht by gelegene dorpen *Narzapoe*, *Narzapa*, en *Madepalem*. In 't tweede de *logie* te *Daatzerom*, daar onder gesteld een dorpje, dicht by de zee gelegen, en *Thuny* genaamt.

In het derde de uiterste plaats *Binnilapatam*, en dus loopt het werk ten einde.

Pag. 86 word het leven der *Kommissarissen* van geheel *Kormandel* besloten met den allergrootsten *Kommissaris*, die ooit in *Indien* geweest is, wiens gelijk misschien in deze eeuw niet komen zal, te weten den Heere *Henrik Adriaan van Reede*, die op deze kust zedert het jaar 1687 is geweest. Zijn leven opkomt, bedrijf en dood (welke zijn Ed. den 15 en December 1691 op het schip *Drechsterland* zullende van *Ceylon* na *Suratte* varen

waren omtrent *Bombahi* overviel) mitsgaders de verscheidene getuigenissen wegens zijne daden, eindelijk zijn plechtelijke lijkstaarcy en begraafenis op *Saratte* worden ter gemelde plaatse beknootelijk aangewezen.

Ik zoude wel mogen lijden, dat het maken van andere uittreksels my zoopgemakkelijk viel, als dit.

DE TIENDE HOOFDDEEL.

S E D E R O L A M, *sive ordo seculorum, Historica narratio doctrinae.*

Dat is:

Seder Olam, ofte [volgens 't Hebreewsch] *de rang der * eeuwen.* Zynde een Historisch verhaal van die leere. 1693. in 12. 9. bladen.

Ongewone en byna nooit gehoorde dingen vereischen ongewone spraak. Des zullen de kenners der Nederduische tale, en de beschaafder woorden-vitters tans moeten dulden, dat ik dit groot uittreksel van een klein wonderboek doorspekke met eenige termen, die den beschouwers der verborgene Godgeleerdheid, en den doorsnuffelaars der Joodsche gedenkschriften best verstanelyk zijn. Want onder de Rabbinen is de titel van *Seder Olam* zeer bekend.

* *Of vijden.*

kend; welk op schrift twee verscheidene hithert
tijdboeken voeren. 't eene noemen zy het groot-
te, 't ander het kleine. Dog de schrijver van
dit boekje (dien sommige den Hr. Helmond,
andere eenen dergelyk geleerden gissen te zijn)
brengt het over tot een geheel ander oogmerk.
Namentlijk hy wil daar mede aan de geleerden
voorstellen zijne gedagten omtrent de verschei-
denheid en menigte der werelden, welke hy meint
dat God (aan wien *a* d'eigenschap van scep-
pen altoos onscheidbaar vast is) van onnoeme-
lijke tijden af geformeert heeft, en noch in een
lange reex van jaren zal formeren.

Dit gaat alt'zamen meest na den stijl der Ka-
balisten, door velerhande nitrekeringen, en ver-
beeldende toepassingen.

Aldus is by onzen Schrijver d' eerste wereld
b *Mundus creationis*, d' ander, die hier uit voort-
komt is, *c* *Mundus formationis*. Deze is, of bo-
venste, of onderste. De bovenste is voor de
nooitgevallene zielen, de benedenste voor de
gevallene, en eenigzints met zonden bevlakte.
Uit die benedenste *mundus formationis* komt de
wereld voort, dien wy bewonen, en welke in
zig bevat alle de zichtbare zaken, van de veraf-
gelegenste starren, tot de diepten der aarde toe:
om dat nu in de zelve de dood en verbazing
meest heerschen, word ze van hem *d* *mundus*
factiois genaamt.

Niets is in deze wereld onmiddelijk geschapen,
waarom

a Attributum. *b* De wereld der scheppinge.
c De wereld der formeringe. *d* De wereld
der makinge.

waarom die ook niet eigenlijk *a* geschapen, maar *b* gemaakt moet genoemd worden, te weten uit de *mundus formationis*, die dan wederom zijn oorsprong heeft uit de *a* voor af in wezen zijnde beginselen van de *mundus creationis*; en zoo is alleen de voortbrenginge van die *d* geschapene wereld eigenlijk een scheppinge. Zoo kan men ook niet eigenlijk zeggen, dat de menschen geschapen worden, nochtan na 't lichaam, het welk behoort tot de *mundus factionis*, nochtan na de ziel, dewijl die behoort tot de *mundus creationis*, nochtan na den geest, om dat die behoort tot de *mundus formationis* (want gy moet weten, lezer, dat de schrijver boven 's menschen *ziel* en *lichaam*, noch een derde ding weet, dat hy *e* geest noemt, die zoo wat tusschen de ziel en 't uitwendig lichaam is) maar dat de menschen eerst geschapen worden in de *mundus creationis*, daar na geformeert in de *mundus formationis*, en eindelijk gemaakt in de *mundus factionis*, 't welk hy wil bewijzen met Jes. 43. v. 7.

Boven deze drie werelden, stelt hy als een edelder en eerder dan die, nog een *f* *mundus emanationis*, als onmiddelijk van God atgevloekt, en deze wil hy Christus te zijn. Hier hebben we dan vier werelden, eertijds den Joden, en hunne schrijvers, bekend; welke onze man oordeelt de H. Schrift te volgen. De edelste laatst genoemde wereld is, na zijn zeggen, maar een; dog d' andere in getalen, ten onzen opzieh-

- a* Creatus. *b* factus. *c* Principia praesistentia.
d Mundus creatus. *e* Spiritus.
f De wereld der uitvloeijinge.

opzichte, oneindig, om dat God een gedurige
schepper is, en uit de geschapene ook de gefor-
meerde en gemaakte gedurig voortvloeijen.

Alhier word vervolgens getoond, hoe deze
werelden met wezentlijke stralen den eenen in
den anderen vloeijen; en zoo zijn die vier we-
relden op het allerinwendigste by den anderen
tegenwoordig.

Begin u, lezer, 't hoofd door alle die we-
relden niet om te loopen! Ja maar, dat 's slechts
een begin; we moeten het hooren; vergeef 't
my, zoo ik in de maling gerake.

Uit het voorgaande volgt de * *voorafwezent-
lijkheid der zielen*, eer zy in de lichamen ko-
men, dewijl zy haar eerste bestaan in de *gescha-
pene wereld* hebben. Ook zoude deze *gemaakte
wereld* nooit geweest zijn, ten ware sommige
ge zielen in de *geformeerde wereld* de Goddelijke
wet overtreden hadden. Weshalven de *gemaak-
te wereld* met recht *Golgotha* genoemd word,
om dat ze niets anders is als een t' zamenhoo-
pinge van doode beenen, en gestorvene licha-
men: Daarom moest ook Christus op Golgo-
tha gekruist werden, en deze *gemaakte wereld* zal
eens weder verandert worden in de bovenste *ge-
formeerde wereld*, als wanneer het natuurlijk lich-
zaam in een geestelijk, ja de geheele wereld
geestelijk zal worden: 't welk niet schielijk,
maar door gevolg van deelen in verscheide tij-
den en eeuwen staat te geschieden; want de eeu-
wen dezer werelden zijn ontelbaar, en oneindig
voor het menschelijk vernuft; zoo wel in de
voorgaande als volgende tijd.

X der

* *Præexistencia animarum.*

Yder der gemaakte werelden (die oneindig in'geraal zijn,) bestaat een tijd van 7000 jaren, zijnde een week van 7 dagen, dewijf duizend jaar by den Heere als eenen dag zijn Ps. 90. en 2 Per. 3. De zevende dag daar van is *Sabbatum*. Hb. 4. Hier van is de Sabbath der dagen, weken, enz: by de Joden een voorbeeld geweest.

Het Jubeljaar op het vijftigste jaar, in welke by de Joden alles aan zijn ouden eigenaar en vryheid wederkeerde, bereekent 5000 jaren, waar in 7 weken der werelden begrepen zijn. Op het einde van die zullen vele zielen zalig gemaakt, en aan God door Christus wedergegeven worden, dewelke in die 7 voorgaande weken zijn verdoemt geweest: want sommige zonden, zoo de schrijver meent, worden in deze wereld of eeuw van God door Christus vergeven: andere worden nochte in deze, nochte in de toekomstige, maar in een derde vergeven; andere niet eer dan in de vierde, en zoo tot de zevende toe, na het gewichte der misdaad.

D'oordeelen van anderen, gelijk als van Lamech, strekken zig uit tot de elfde weke, dat is; 77000 jaren: hoewel dat van Kain, die zoo boos niet was, tot 7000 bepaalt word.

Zijn groote eeuw rekt zig tot 365000, die 52142 werelden in zig begriipt, binnen welken tijd hy acht, dat de wereld tot Godt zal bekeerd worden: vermits, zijns oordeels, zoodanige menschen God nochte zijne liefde kennen, die de verdoememisse eeuwig stellen. Want alle de straffen Gods geschieden uit liefde tot het schepsel, en kunnen derhalyen niet eeuwig zijn.

zijn: De schepselen moeten dan tot een zaligen staat gebracht worden, als blijkt uit *Apoec. 5. 13.* en *Eph. 1. 10.* Ook meint de schryver dat het gevolg eener uittreden niet doorgaat; *God is oneindig, zoo moeten dan de straffen oneindig zijn.* Want geen zonde, noch der Engelen, noch der menschen is in zijn natuur oneindig; en daarom zullen ook hier beider straffen eenmaal een einde nemen; alleenlijk dat d' eene langer als d' ander staat gestraft te werden. De vreugde daar en tegen zal eeuwig zijn, om dat zulx met Gods goedheid overeenkomt.

Wat de werelden belangt, die meint hy * gevolgelijk d' een na den anderen te komen. Uit de asch van deze wereld zal de volgende geboren worden, gelijk uit de asch van de jongstledene deze is voorgekomen: zoo dwalen dan alle de gene, dewelke oordeelen, dat de wereld uit niet gemaakt is, en dat in 6 dagen. Die in deze wereld verheerlijkt worden, komen in de volgende niet weder in 't vlees, maar blijven eeuwig in den Hemel, gedurig toenemende in glorie; maar die in deze wereld niet in den Hemel opgenomen worden, komen weder in de volgende, zoo lange, tot dat zy ten laatsten volmaakt zijnde de Zaligheid verwerven.

Hier op geeft de diepzinnige schryver in overweginge, of niet na de gelijkeeeling van de Heilige Stad, tegen de geheele aarde vergeleken, zoodanig een gedeelte van 't menschelijk geslacht, dat dezes werel is is, in deze wereld

II Deel.

Hh

staat

* *Successivo.*

staat gezaligt te werden, en dat het zelve als * verborgener wijze ons door die Heilige Stad vertoond word. Des gaat hy zoo wel het geheel al, als de H. Stad afmeten uit het boek der Openbaringe, en oordeelt die daar van ruim een tweenvijftigste, en by gevolg twee en vijftig werelden, yder van 7000 jaren, dat is in 't geheel 365000 jaren, omme alles zalig te maken. Hy kan insgelijks zien, dat de † trage beweging van den achtste bol overeenkoming hebbe met het Jubeljaar van 7 weken of 50000 jaren voornoemt.

Zijn gevoelen is wijders, dat de ware † tijdrekening tot dit stelsel aanleiding geeft. Weshalven telt hy

Van de Wereldschepping tot Christus Kruis-dood. - - - 3996 $\frac{1}{2}$ jaren.

Van Christus Kruis-dood tot het einde des werlds. - - - 3003 $\frac{1}{2}$ jaren.

En dus heeft deze wereld van —————
 it begin tot den einde. - - - 7000 jaren.

Na alle die vreemdigheden gaat hy betoonen, hoe yder tijd van 1000 jaren dezès werlds met yder dag van de scheppinge gelijkenisse hebbe.

De Zon, op den vierden dag der scheppinge gemaakt, wijst aan, hoe Christus, de Zonne der gerechtigheid, op het vierde 1000 jaar des werlds zoude komen, en in den Hemel opgenomen werden; om alles te verlichten.

Wilt

* *Mystice.* † *Tardus motus sphaerae octavae.*
 ‡ *Chronologia.*

Wilt gy nu eens weten, lezer, wanneer, volgens de voorzegginge van * Daniël, de laatste dag of de Sabbath van deze wereld zal beginnen? De schryver van *Seder Olam* weet te zeggen in het jaar 5740 na de wereld-schepping. 260 jaren zijn die *kleine tyd*, die men *Openb.* 20 vind, dewelke na de 1070 jaren moesten aanvangen; en zoo zal de gelukkige Sabbath 1260 jaren duren, even zoo lang als het rijk van den Antichrist geduurt heeft.

Dat nu dit Sabbath-jaar 260 jaren in de voorgaande 1000 jaren springt, ziet de man verbeeld in den Sabbath, die des avonds van den zesden dag altijd begon.

Achtervolgens begint de diepe beschouwer in 't breede te vermelden den tijd, wanner die zoo-gewenschte duizend jaren zullen beginnen, deszelfs heerlijkheid, en wat de Profeten, na zijn begrip, daar van gezegt hebben.

Een groote bekeeringe der Heidenen zal voor dezelve gaan: dan zal de bekeering der Joden volgen van den jare 1702, tot 1777; zullende in de eerste 30 jaren de Heidenen, en in de laatste 45 de Joden bekeerd, en tot hun Vaderland wedergebracht werden.

Dan zullen alle de Heilige, die ooit vanden beginne des werelts geleeft hebben, worden opgewekt (niet met zulke lichamen, als wy nu hebben, maar als Adam gehad heeft voor de zonde, en Christus voor zijn dood) omme alhier op aarde 1000 jaren gelukkiglijk te leven, en dit noemt Joannes in de Openbaringe *d' eerste opstandinge*. Daar na zal dat lichaam in een

Hh 2

oogen-

bogenblik tijds verandert worden in een geestelijk, met het welke zy in den Hemel zullen opklimmen. In het *duizentjarig rijk* zullen zy trouwen, en ten huwelijk nemen. Dan zal in dezelfde 1000 jaren geschieden de scheppinge van dien *nieuwen Hemel, en nieuwe Aarde*. Jes. 65, alzoo genoemd ten opzichte van hare beste hoedanigheden.

De kinderen, die de Heilige dan zullen telen, moet je rekenen voor de zielen der Heiligen, die van 's werlds begin af geweest zijn. Alle 't welke de schryver in 't breede met dringredenen uit de Schriftuur, en anders, poogt te bewijzen: gevende ons voorts 5 t redenen (ook uit de H. Schrift) waar mede hy dit *duizentjarig Koninkrijk* volgens zijne stellingen wijdooper verdedigt, en bekrachtigt, en teffens deszelfs gedaante en verwachting omstandiglijk afschildert; byzonderlijk omtrent * *het wederkeeren der zielen, om hier op aarde wederom te leven*.

Met het vorens gestelde acht hy niet alleen de zwaarigheid wegens de zielen der kleine kinderen, en krankzinnigen wechgenomen, maar ook de Schriftuur verlicht, en Gods heerlijke wijsheid meer en meer ontvouwt te zijn.

In 't onderzoek, hoe dikwils de zielen wederkomen, brengt hy somnige twaalfmaal, andere minder, volgens regelen daar van voorgesteld, en bewijzen uit de Schrift gehaald; beoogende in een bygevoegd tafereel op wat wijze die twaalf wederkeeringen in 4000 jaren volbragt werden, waarom Christus noodzakelijk in

... jaar

* *Reditus animarum in vitam in corpore carnali.*

't jaaf 3996 heeft moeten sterven; en om wat reden deze waarheid in het Oude Testament is verborgen geweest; nu eerst konnende aan den dag komen.

De godlooze konnen, na't oordeel des schryvers, hier op niet zondigen, om dat zy dan in 't geluk van het *duizendjarig rijk* geen deel zonden hebben: Want die 1000 jaren zondigt, moet 7000 jaren in de helle straf lijden; een zake, krachtig genoeg omme den mensch van de zonden af te schrikken.

Hy besluit dit alles met een verklaring van de *Bazuinen, zegelen, dieren, Ouderlingen*, en wat meer diesaangaande in de Openbaring voorkomt, 't welk hy meint dat, nevens de *Historie*, zijn gevoelen voortzet.

Zie daar een genoegzaam uittreksel van dit zeldzame boekje. 'K ben blijde dat ik, na een lange omzwerving op zoo ruimen Oceaan van vreemde bespiegelingen, eindelijk land zie. Wilens zijn van my vele stellingen overgeslagen, die de maker ter neder steld, zoo van Christus, als Goddelijke zaken. By voorbeeld, dat Mozes en Elias eens weder in den vleesche zullen komen: want deze zijn die twee Profeten, die nog staan gedood te werden. *Openb. 11.* Die 't voorverhaalde niet wil gelooven, zal misschien alzo weinig Abraham, Izaak, en Jakob voor Mozes, Christus, en Elias aannemen; en uit *Seder Olam* niet willen leeren, dat dezelve Mozes ook Enoch geweest is, gelijk pag. 101 word voorgesteld. 'K zwijge de verklaring van dat velerley uitlegging-barend getal (ik hebbe wel ander halve voet ruimte tot uitdrukking van een woord

mijnen meininge noodig) 666. *Openb. 12.* Alle
 Schepielen, zelt Engelen, en zielen, zijn by hem
 eenigfins lichamelijk, en alle lichamen wederom
 eenigfins geefelijk. Zijn oogmerk is doorgaans
 het zoo genaamde *duizendjarig rijk* in zijn groot-
 sten lufter te vertoonen, waar toe hy alles trekt
 en henen lei.

In de achtervolgende vraaggeschillen over 't
 Openbaringboek houd hy den zelve voet, en
 stelt de zaken alleenlijk ter preuwe, zonder by-
 na iets zekers te beantwen, latende alles aan 't
 oordeel van den verftandigen lezer, die niet wei-
 nige vremdluidende voorftellingen zal vinden.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

*De Jefus Christ, qu'il est le Messie & le vrai
 Dieu. En quatre sermons. Prononcez, à la
 Haya, les derniers dimanches des Mois Fe-
 vrier, de Mars, d'Avril & de May de
 l'année 1692.*

Dat is:

*Bewijs dat Jefus Christus is de Messias, en
 ware God. In vier Predikationen uitgespro-
 ken in 's Gravenhage de laatste Zondagen
 van de Maanden February, Maart, April,
 en May des jaars 1692. in 8. 14 blaazen.*

Hoewel 't onder de meeste Christenen een
 van de wezenlijkste deelen des Gods dienfts
 is, te

is, te gelooven dat de Zaligmaker Jezus Christus niet alleen voor de Messias, maar ook ware God zelve moet gehouden worden, echter vind men nog ten huidigen dage menschen in 't Christendom, die dit ontkennen, en zig niet vreemd houden van de stellingen van Arius en Socijn. Tegen deze hebben vele geleerde mannen geschreven, dog niet altzamen met gelijken voorspoed. 't Zoude te lang vallen, 't register der schrijvers, die het gebouw van de drieenighheids-loochenaars met de pen bestormt hebben, alhier op te halen. Men vint ze in velerhande talen.

My is ook bericht, dat onder dien grooten hoop, zoo ouden als jongen, nu en dan iemand de goddelijheid van Christus beweert heeft, juist niet om zulk eene by den rechtzinnigen Christenen bekende waarheid nader, en met krachtiger dringredenen, als de Heere en zijne kruisgezanten zelve ons die geleeraart hebben, te bevestigen, maar om af te weren 't quaad vermoeden dat in 't gemeen of by byzondere personen tegen hen opgevatt was, als of zy in dit stuk niet al te rechtgeloovig waren.

De Hr. Jaquelot, Fransch Prediker, geeft zijne vier welsprekende predikationen, die hy gepredikt heeft, in 't licht; en begint de eerste van die met de verhandeling van de woorden der Samaritaansche vrouwe; *komt, ziet een mensche, die my gezegt heeft alles wat ik gedaan hebbe: Is deze niet de Christus? Ioan. 4. v. 29.* waar uit getoond word, dat Heere Jezus, dien de Christenen aanbidden, is de ware Messias, dewelke in de wereld moest komen.

De tweede Predikatie, is d' eerste, die Christus goddelijkheid bewijst uit de woorden van den Apostel Thomas *Mijn Heer, en mijn God!* *Joan. 20. v. 28.* ze spreekt ook van de woorden *Jehova, Adonai, Heere,* enz.

De derde is 't vervolg der voorgaande over de zelve woorden. In deze (na dat in de tweede was aangetoond, dat het woord **H E E R R E**, God alleen toekomende aan Christus is gegeven) wederleid de Schriever eenige tegenwerpingen, die de tegenstrevers voortbrengen, gelijk als van den Sociniaan Slichting, en Socijn zelf.

Laastelijk word in de vierde Predikatie mede over Thomas woorden gesproken van Christus aanbiddinge: En na dat de Hr. Jaquelot overgelopen heeft eenige plaatsen der Euangelische geschiedenissen, dienende omme te weten op wat wijze, en in welken zin de Heere Jezus van de menschen aanbeden is, besluit hy ook zijn Goddelijkheid uit dien hooft tegen de Sociniaansche stellingen.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

De groote wereld in 't klein geschildert, of schilderagrig tafereel van 's werelds Schilderyen, kortelyk vervat in zes boeken. verklarende de hoofsterven, hare verscheyde mengelingen in Oly, en der zelve gebruik omtrent de meeste vertooningen vande zichtbare natuur. Leerzaamelyk den liefhebbers en leerlingen der E. Schilderkonst mede-

Mey en Juny 1693. 461
medegodeelt van Wilhelmus Beurs, Schilder. i^o Amsterdam by Johannes en Gillis Janssonius van Waasberge 1692. in 8^e 14 bladen.

GElijk de schilderkonst door olyverwen voor de krachtigste en duurzaamste word gehouden, by welke velerley waterverw, borduursel, tapissery, en wat des meer is, niet halen mag; alzoo is 't een voornaam deel van dezelve; dat ze den zienelijke dingen yder haar eighaardige verw weet te geven.

Een schilder, die zoo vele lichamen, als de beschouwelijke wereld vervat, nabootst, behoort goede kennisse van de stoffe, tempering, en gebruik der olyverwen te hebben.

Men noemt dit *het Kolorijt*; van't welke de Schrijver (een schilder, wien voor allen anderen het past van zulk een konstenaar te spreken) in dit werkje handelt, met zoo vele omstandigheden, en byzonderlijk beknopte aanmerkingen; dat een leerling van de rechtchapene Schilderkonst het zelve niet zonder nut kan doorbladeren.

't Is waar, dat het kennen van den aard der Hoofd-verwen tot de Wijsbegeerte behoort: want daar zijn geen verwen zonder licht, en ze ontfangen altemaal hare verscheidenheid van de vlakten der lichamen, waar op het licht verscheidentlijk valt en werkt; maar niemand heeft toe noch toe wiskonstiglijk kunnen betoogen, hoe de verwen door zulke vlakten en bewegingen versoorzaakt worden: of op wat wijze geel, rood,

blauw en groen verscheidentlijk word voortgebracht.

Dog dit alles gaat den Schilders niet veel aan, als ze maar kennis hebben van de stoffen der verwen, en dezelve in het toebereiden, en schilderen behoorlijk weten te behandelen.

Wit en *Zwart* behoefst men (eigentlijk gesproken) onder de verwen of Hooftverwen niet te rekenen; want *wit* is niet anders, als 't vlak eenes lichaams, voor zoo verre het vele lichtstralen weeromkaast met denzelven hoek, waar mede ze op 't zelfde zijn gevallen: by gevolg is *Zwart* dat vlak, 't welk 'er geene of zeer weinige tot ons oog kan brengen, om dat merkelijk aan te doen.

Wat zal men d' er dan van maken? men kan ze aanmerken als stoffen, tot opheldering en verduistering dienstig: 'k zegge, dat men die vlakten der lichamen kan aanmerken als licht, en donker, waar mede men de zaken, die men ziet, redelijker wijze verstantlijk voor 't oog door dag en schaduw kan verbeelden: gelijk in prenten, die geëst, en gearfeert, of in zwarte konst, en in verscheide schilderijen, alleen met zwart en wit opgemaakt, te bespeuren is.

Hieromme stelt de Schilder drie Hoofdstoffen der olyverwen, zoo als ze den schilderen dienstig zijn, namentlijk, *geel*, die de sterkste is, en naast by 't wit komt, *rood*, en *blauw*. 't *Groen* staat hy over, om dat men 't uit *geel* en *blauw* temperen kan.

Na dat hy dus eerst van de stoffe van wit en zwart gesproken heeft, gaat hy over tot een nader beschouwing van die drie genoemde

Hoofd-

Hoofdstoffen, en onderzoekt hare zacht, proeven, toebereiding, gebruik, en trappen.

De schiedtafereelen, en hare bereidinge, mitsgaders de werktuigen, waar mede men de verwen op het tafereel brengt, de schikking der verwen, en eindelijk de verdoelinge van 't geel, rood en blaauw met hare trappen in bloemen en stoffen, slijten het eerste boek.

Het tweede handelt van de mengingen der Hoofdverwen, en toepassing, ook op lucht, landschappen, en wateren.

In het derde is te leeren, hoe men de wateren, visschen, kruipend gedierte, en gevogelte moet schilderen,

Onder de visschen pikt hy eenigen uit, die veel in gebruik, en wat verscheiden van verwen zijn; die ook wel geschildert zijnde grage menschen kunnen doen watertanden: namentlijk, de Zeekrabbe, Krseft, en Kubbelaauw, Rocher, Karper, Baars, Zalm, Snoek, en Pekelharing; enz.

Van de vogelen kiest hy den Arend, Papegaay, Kalkhoen, en Ysvogel, dog zonderling den Paauw.

Vliegen, Spinnkoppen, Kapelletjes, Torrens, Schoenlappers, Byen, Vliegen, en meer van die soort worden in dit derde boek afgehandelt.

Velerhinfte en het zwaarste stilleven is in het vierde en volgende boek te vinden, dog wel bijzonderlijk word in het vijfde verklaart het stilleven van boom- en aardvruchten.

Laatstelijk leeraart de schriever in het zesde boek wat verwen tot het schilderen van viervoetige dieren en den mensch behooren: als daar
zija

zijn uit de beesten, Leeuwen, Paarden, Olifanten, Beeren, Tygers; ook Stieren, Bokken, Geiten, Kemels, Ezels, Harten, en Rheen: Vossen, Wezels, Apen, Honden, Katten, Muizen, Ratten, Hazen, en Konijnen: by welken nog de Schildpadden, en Stekelvarkens gevoegt worden.

't Heeft ook zijn opmerkinge, als men geslacht vlees, raauw of gekookt, gezouten of ongezouten wil schilderen.

Het *kolorijs* van den mensch, zoo *levend*, als *dood*, is 't laatste, dat de Schilder ten besten geeft.

Men zie hier uit, hoe veel de Schilders hebben in achtginge te nemen, niet tegenstaande hen en den Dichters van allen tijden her het voorregt gegunt is van alles te mogen verbeelden wat hen lust, volgens dat bekende vers van Horatius in zijn brief over de Dichtkunde.

— *Pictoribus atque poetis
Quaelibet audenti semper fuit aequa potestas.*

Dat is.

*De schilder en Poeët had altijd macht
Te schetsen, al wat hun maar raadzaam decht.*

SES.

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

Samuelis Puffendorfs introductio ad Historiam Europeanam, Latine redita a Job. Frid. Cramero. Editio secunda, longe emendatior.

Dat is.

Samuel Puffendorfs inleidinge tot de Europeesche Historie, in't Latijn gebragt door Job. Fred. Kramer. De tweede druk, veel verbeterd. Te Utrecht by Willem van de Water 1692. in 8. 46 bladen.

WAnneer een schryver 't lot heeft, dat zijne boeken meer als eenmaal gedrukt, en in andere talen of spraken overgezet worden, mag hy wel laten varen de vreeze van dat zijn naam onbekend zal blijven.

De Heer Puffendorf, Raad, en Historieschryver van den Zweedschen Koning, zeer beroemd door zijne andere Latijnsche schriften, dog onlangs overleden, had dit werk niet lang in 't Hoogduitich uitgegeven, of men zag het haast in Nederland, en weinig tijds daar na in onze tale overgegoten door den naarflijgen Simon de Vries; welke overzettinge tweemaal t'Ureche by Joan Ribbius gedrukt is, namentlijk: eerst in den jare 1684, en nog eens in 't jaar 1686.

't Zelve komt ons hier te voren, insgelijx herdrukt, en in Latijnsche tale overgebragt, door den Heer Kramer.

De-

Dewijl nu deze Inleidinge tot de Europeesche Historie den Nederlanderen reeds bekend is, zal ik daar van niets ophalen, maar alleenlijk mijne landsgenooten erinneren, dat de Heer Puffendorf (een groot Lutheransch wereldkundige) op dit eerste deel heeft laten volgen een tweede, beschryvende inzonderheid de geschiedenissen des Koninkrijks Zweden, deszels oorlogen met andere kroonen en landen, en wat des meer is, 't welk door den gemelden de Vries mede in Nederduitsch gebragt, en by den zelve Ribbius gedrukt is in 't jaar 1687.

In de voorreden van 't eerste deel des tweeden druks teld de voornoemde Simon de Vries drie aanstotelijkheden op, die hy in dit boek gevonden heeft.

I. Dat de Heer Puffendorf, als een Lutheran; somtijds iets laat invloeyen tot nadeel der Gereformeerde Religie ('k gebruike zijn eigene woorden) inzonderheid ook van de zoo genoemde Hugenooten in Vrankrijk.

II. Dat hy van onzen staat, voornamentlijk ook van de doorluchtige Princen van Oranje, eenige dingen vry hatelijk voorstelt.

III. Dat hy d' Overheid toeschrijft een ganschelijk aan haar niet behoorende, en derhalven onbillijke opperste magt in 't Kerkelijk, en over de Kerkelijke goederen.

Hy noemt deze aanstotelijkheden van vry groot gewicht, en ganschelijk tegen zijn gemoed stryden-
de.

Dezelve Simon de Vries zegt ook in 't voorberigt aan den lezer voor het tweede deel, dat de Heer Puffendorf niet zeer goed Hollandsch is; ook

ook in de verloopende zaken sussen ons en Zweden; desgelijks sussen Zweden en Brandenburg enz. 't een te veel verkleind, 't ander te veel vergroot. Daar by voegende, dat men dit in den *Auteur* of zijne genogensheid toe Zweden, of eenige *aangelegenheid* moet toeschrijven, en in hem misprijzende, dat hy van d' Engelsche Koningin Elisabet iets voor de wereld uitwerpt, 't welk hy [de Vries] bekend hem noch nooit voorgekomen te zijn.

My dacht, dat het niet onnoodig was, die den genen te berichten, die des Heeren Puffendorfs *schriften* tot nog toe niet gelezen hebben.

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

Ware oeffening en ontleding der Planten. Handelende van baren oorspronk; Ontleding; wijze van groeyinge; vooriteling; Chymische ontbinding; kragt; werkinge; gebruik, misbruik, byzondere eygenschappen, en eyndelijk hare ziekten en sterven; als mede een nette ontvouwing van alle dat gene, dat zig, zoo in de lucht, bemelskring, en aardkloot vertoond, en 's welk tot groeyinge, en voorttelinge der planten contribueert. Hier nevens werd ter neder gesteld, de culture ofte voortqueeking van de Tabak. Haar gebruik, misbruik, kragt, en werkinge, tot een generale wederlegginge van

van dat buitensporige boekje, Tabaks verhandeling, genaamt, en door Beintema a Feyma uitgegeven. Als mede een klaar vertoog van de grove dwalinge en onkunde der Galenische Scholen en har kruid-beschryvers, zoo in't genezen der zieken; als in de kruiden hare kragt en werkinge te beschryven. Dit alles op een ware natuurkunde gebouwd, uitgehaald, en op vaste bewyzen ter neder gesteld en vertoond. Door Theodorus Schoon, Me: Doct. met kopere platen verciert. In's Gravenhage by Meindert Uitwerf 1692. In 8. 46 bladen, en verscheidene figuren.

DE titel van dit boek geeft genoeg te kennen, dat daar uit vry wat te leeren is, en de volgers der Galenische geneeskunde daar in niet gespaart worden. De Heer Schoon wind geen doekies om zijn zeggen, maar noemt eenige artsen met naam en toenaam, die hy houd voor onervarene, niet alleen in de kracht en werkinge der gewassen, maar ook voor onwetende in den omloop van het bloed, en de afscheidinge van de verdere sappen van dien.

Deze, en dergelijke, dragen by hem den slegten titel van naam-doctoren, welken de * ontleedkonst niet bekend is; zijnde echter een konst van zoo groot een noodzakelijkheid, dat men door dezelve het lichaam in de t' zamenstel van

* *Anatomia.*

van zijn vaste deelen en vloeibare sappen, den dienst daar van afhangende, in zijn natuurlijke, en het verval van dien in deszelfs onnatuurlijke stand (te weten de ziekten) moet leeren kennen, en in 't oeffenen van welke kennisse men zig dagelijks moet bezig houden. Ook hebben die Galenisten, na't zeggen van dezen schryver, geen werk van de * scheikunst gemaakt, en aldus onkundig zijnde uit wat deelen, wortels, kruiden, houten, basten, sappen, gommen, metallens, gesteentens, en dieren bestaan, zoo weten ze ook niet wat dezelve in haar t'zamenstel ofte gebruik zijn; want om die alle wel te kennen word die kunst vereist, en deze leert ons het zure van het zoute, het vloeibare van het vaste, het grove van het fijne, het goede van het quade afscheiden.

Een yder kan dus lichtelijk afmeten, hoe veel'er aan vast zy, een goed geneesheer met regt genaamt te mogen werden; en hoe men de geneeskunde op een ware natuurkennis, schein- en Ontleedkunst bouwen moet.

Ik kan niet zien, dat de schryver zijne lijdens vele *Apothekeryen* zal voorschrijven.

Het boek is, behalven eenige andere printen, geciert met een tafel van den hemelkring, en ware gestalte der planeten, volgens de nieuwste waarneminge. Desgelijks van den aardkloot, en 't ware wezen van het lichaam der mane, waar in voor weetgierige kijkers wat fraais te beschouwen is.

ACHTTIENDE HOOFDELL.

*Traité de la verité de la religion Chretienne par
H. GROTIUS, Avec les citations & les
remarques de l' Auteur même, traduit
par P. L. J.*

Dat is.

*Verhandeling van de waarheid van den Christe-
lijken Godsdienst, door HUIG DE GROOT,
met aanteekeningen, en opmerkingen van
den Schryver zelve, overgezet door P. L.
J. t' Utrecht by Willem van de Water 1692.
in 8. 25 bladen.*

PLe Jeune heeft buiten twijfel zijnen lands-
genooten dienst gedaan, met de nieuwe
vertrainge van dit treffelijk werk, 't welk
de goedkeuring van de geheele Christenwereld
met zig draagt. Want wien is niet bekend de
naam van dien doorluchtigen Delvenaar, den
grooten Huig de Groot, die hem zelve door
zijne Godgeleerde, Rechtsgeleerde, Wereldkun-
dige, Historische en letterlijke schriften eenen
onsterffelijken naam verkregen heeft? 't Is waar,
dat hy nevens andere menschen zijne dolingen
onderworpen is geweest, en als een schryver van
zoo verscheidene stoffen zijne tegenstreveren ge-
had heet, waaromme my geheugt, dat zeker
Pro-

Professor plagt te zeggen; *Das Grotius in vele zaken wel, in vele qualijk aan den Godsdienst verdient had*; maar wat aangaat dit geschiedt, waar in die brave man de waarheid van den Christelijken Godsdienst tegen Heidenen, Joden, en Mahometanen heeft getracht vast te stellen, en deszelfs gronden onwrikbaar te maken; men vond * weinige rechtzinnige Christenen, die 't zelve niet voor een edel bockjuweel waardeerden. Zijne vianden zelve, en die van zijn gezindheid niet waren, noemden het *een gulde verhandeling*. 'K hebbe voor genomen van den inhoud niet te spreken, vermits dit werk alomme in vele spraken, en zonderling meer als eens in onze Nederduitsche gedrukt is. Ider een, die 't eerste boek maar opgellagen heeft, weet, dat de Heer de Groot allereerst zes boeken van deze stoffe in Hollandschen rijm heeft gemaakt, wel meest met dien loffelijken inzigte, gelijk hy betuigt, op dat zijne landsluiden, en wel byzonderlijk die ter Zee varen, nuttelijk op hunne lange reizen den ledigen tijd met het lezen van deze verhandelingen zouden kunnen doorbrengen, en den Christelijken Godsdienst in vergelegene gewesten leeren verdedigen, dewijle dog de Hollanders in Sina, en Guinea, by Heidenen

* *Salmasius, die veele geleerden in den schild varende ook van velen niet gespaart, maar fix gekortwiekt is, bestond in zeker boek, onder den naam van Simplicius Verinus, den Heer de Groot te wederstreven, en d'een of d'ander plaats van dit werk by 's hair te trekken. Dog de gevoelens der geleerden hier over zijn verscheiden.*

nen, en Turken, in Perſien en Barbarien zwer-
ven. Daar na ſchreef hy 't begrip van die boe-
ken in zes gelijke boeken in 't Latijn aan Hie-
ronimus Bignonius, voornaam Heer te Parijs,
dewelke, zoo 't ſchijnt, den Heere de Groot
dikwils gevraagd had na den inhoud van zijne
verhandelingen, die hy in Hollandſche tale we-
gens den Chriſtelijken Godsdienſt hadde beſchre-
ven. Waarmee hy aan 't begin van 't gemel-
de Latijnsche werk, na welke deze overzettin-
ge gedaan is, den zelve Bignonius met name
aanspreekt, en een man noemt, die aan zijn Va-
derland, aan de geleerdheid, en aan hem [de Groot]
veel goeds gedaan heeft: hoewel deze Franſche
vertaaler alle die duidelijke woorden met het eene
enkele woord *Monſieur* overzet.

Behalven zekere redenvoering, die de Fran-
ſche overzetter hier voor geſtelt heeft, waar
inne hy ſpreekt van de noodzakelijkheid die'er
is, om ons in de gronden van den Godsdienſt te
oeffenen, antwoordende teffens op twee punten;
te weten 1. Waarmee hy overzetter dit boek
gaat vertalen, daar 't reeds in 't Frans vertaald
was. 2. over zijne genomene vryheid in 't over-
zetten; behalven dit voorbericht, zegge ik,
vind men daar nevens nog een tweede, onder
den titel van *Avis*, waar inne de beſtrijders van
den Chriſtelijken Godsdienſt worden aangeſpro-
ken.

Daarenboven heeft de vertaler over ſommige
plaatsen eenige kantteekeningen gedaan, in welke
hy, of den Heer de Groot tegenspreekt, of be-
toond niet al te veel welgevallen in zijne ſtelli-
ngen te hebben. De lezer zal dit zien pag. 60.
79. 97. en 122.

Niet tegenstaande dit alles, zal de naam van Hugo de Groot zijn waardy behouden in de harten der geleerdheidsminnaars, en in Holland zal men dit volgende kort gedicht van Daniel Heinsius nog lang onder zijn beeltenis zien.

*Depositum cæli, quod jure Batavia mater
Horret, & baud credit se peperisse sibi.*

*Talem oculis, talem ore tulit se maximus Hugo.
Instar crede hominis, cætera crede Dei.*

Dat is:

*De Groote Huig, 't afzetsel van de Goôn,
Die Nederland zijn moeder deed verwon-
deren,
Dat nyt baar zulk een wonder op quam don-
deren,
Staat dus voor elk in dit tafreel ten toon.
Geloof dat hier iets menschlijks is in 't wezen,
Maar Godd'lijkheid is in zijn geest te lezen.*

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

Le parfait Capitaine. Autrement L'abregé des Commentaires de Cesar. Augmenté d'un traite de L' Interest des Princes; & des Estats de la Chretiené, avec la preface à Monsieur le Cardinal Duc de Richelieu.

Dat is.

De volmaakte Krijgs-Hoofdman. Anders het kort begrip van Cefars gedenkboeken. Vermeerdert met een verhandeling van 't belang der Vorsten, en Staten des Christendoms, met een voorreden aan den Kardinaal de Richelieu. Volgens 't afsarukfel te Parijs 1692. in 12. 17 bladen.

GY kunt lichtelijk zien, goede lezer, uit den titel van dit boek, dat het wat oud-nieuws is; 'k wil zeggen, dat het nu voor d' eerstemaal niet in de wereld komt.

't Is I. Een kort begrip van des grooten Julius Cefars gedenkboeken, die hy *Commentaria* noemt, met aanmerkingen van H. de Rohan, een groot krijgshoofd zijnes tijds, daer achter gevoegt. Hier op volgt een verhandeling van de Krijgs-ordre der Grieken, en byzonder van hunnen *Phalang*, bekend uit Arrianus, en Kurtius. Nog een van de Krijgstucht der Romeinen

nen; en een van den Oorlog, tot onderrichting der hedensdaagse krijgvoerders.

Ten II behelst het laatste boekje ('t welk met een voorreden, grooter als 't werkje zelf, voorzien is) eenige redenvoeringen over verscheidene gewichtige zaken van dien tijd, behoorende tot het belang van de Vorsten en Staten des Christendoms. Onder die vind men den schryver in zijn zesde reden van 't belang der Zwitsers, en der vereenigde Nederlanders aldus spreken.

L'interest des Suiffes est la paix; & les Hollandois doivent avoir pour maxime assuree, d'estre toujours en armes. Dat is. Het belang der Zwitsers is vrede; en de Hollanders moesen voor een vasten grondregel houden, altijd in wapenen te zijn.

Hy spreekt mede van 't een en 't ander eedgespan in Vrankrijk, onder de regeringe der Koningen Francois de II, Karel de IX, en Henrik de III. Gelijk ook van 't geschil voorgevallen tusschen Paus Paulus de V, en de Republiik van Venetien in 't jaar 1605: Van het bestand tusschen den Koning van Spanje, en de vereenigde Nederlanden. De rest kunt gy nazoeken.

TWINTIGSTE. HOOFDDEEL.

Preliminaires des Traitez, faits entre les Rois de France & tous les Princes de L'Europe, depuis le Regne de Charles VII.

Dat is :

Voorafgaande zaken van de handelingen, gedaan tussen de Koningen van Vrankrijk en alle Vorsten van Europe, 't zedert de regeringe van Karel de VII. te Paris by Frederik Leonard 1692. in 12. 13 bladen.

SR. Frederik Leonard, voornaam drukker van den Koning van Vrankrijk, en deszelfs Zoon den Dolfijn, heeft vier stukken *in quarto*, gelijk men zegt, vervult met enkele handelingen, of overeenkomsten, die de Fransche Koningen met alle andere Vorsten van Europe, Staten, en Gemeenebesten hebben aangegaan, 't zy van vrede, bestand, onzydigheid, verbond, of koophandel, en wat des meer is, 't zedert de regering van Karel de VII, tot dezen streek der tijden toe. Van dit alles is dit klein werkje zoo veel als de voorlooper, zijnde een Historische redeneringe van den Heere Amelot de la Houssaye, Franschen Rijksdienaar; waar in vertoond word de nutheid van 't lezen zoodaniger handelingen en verbondschriften, die de Vorsten der aarde met malkanderen aangaan, byzonderlijk voor

voor gezanten, geheimschrijvers, staats- of Rijkdienaars, en alle, die in openbare bedieningen leven; zonder nochtans andere menschen daar van uit te sluiten. Want men moet den Heer Amelot toestaan, dat'er duizende van zaken in de geschichtboeken voorkomen, van welke men niets verstaat, by middel van kennisse der onderhandelingen, en verbonden, op welke die gesticht zijn: en dat vele Historischryvers in 't wild schermen, wanneer ze over de geschillen der Vorsten redeneren, om dat zy niet naauwkeuriglijk onderricht zijn van de overeenkomsten, en bedingen, die de Vorsten onder elkanderen hebben gesloten. En gelijk 't lezen der Historien de meeste wereldlingen meest behaagt, boven andere boekoeffeningen, om dat het vermaak en nut geeft zoo wel aan 't getabberd, en degen-dragend volk, als aan zulken, die zig niet geen van beiden bemoeijen, mag men besluiten dat het verstaan van de handelingen der Vorsten wisselijk noodig is tot het regt begrip van verscheide stukken der Historien, die niet klaar genoeg van de schryvers zijn ontvouwt, en tot een billijke onderscheidmaking van het goed recht in de geschillen, die de Vorsten, ter zake van hunne beding-schriften, wederzijds betwisten.

Achter de gemelde redenvoeringe van den Heere Amelot is gevoegt het Register van de voornoemde handelingen der Fransche Koningen, die in de hier vorens aangeroerde vier stukken vervat worden, beginnende met de vrede van Arras, getroffen † tussen Karel de VII Koning van Vrankrijk, en Filips de Goede, Hartog

van Bourgonje. Een vrede, die met zoo groote plegtigheden en zwier geloten wierd, als mogelijk nooit eenige ander vrede voor of na.

De Paus Eugenius de IV, en de kerkvergadering van Bazel hadden elk daar een gezant, tot middelaars, en die twee gezanten waren bestuwt met een hoop Bisschoppen. Voor Karel de VII waren d'er gekomen de Hartog van Bourbon, de Konnestabel, de Grootmeester, en de Kancelier van Vrankrijk, met den Voorzittende, en nog tien of twaalf Raadsheeren van 't Parlement. Voor den Koning van Engeland verscheen 'er een Kardinaal, een Aartsbisschop, drie Bisschoppen, twee Graven, en een menigte edellieden, en Doktoren. Voor den Hartog van Bourgonje de Bisschoppen van Luik, Kamerik, en d' Arras, de Kancelier Rolin, de Hartog van Gelre, de Graven d' Etampes, van Sint Pol, Ligny, Vaudemont, Nevers, Nassauw, Montfort, Megue, en andere meer. De Hartogen van Bretanje en Bar hadden daar ook hunne gezanten, en de Steden van Vlaanderen, Brabant, en Holland hunne gemachtigden. Om kort te gaan, men vond'er nauwelijks stalling voor negen of tien duizend paarden.

Zy eindigen met den beruchten twintigjarigen *Treves* des jaars 1684.

Hoewel my niet lust van allerley handelingen, tusschen de Fransche Koningen en vele Vorsten gesloten, een woord te reppen, zal ik echter voor de Hollanders de moeite nemen van hier aan te laten volgen een lijst van alle de handelingen, die tusschen Vrankrijk en Holland (dat

raakt

raakt ons wat nader) zijn gesloten, na den rang der tijden, zoo als in't Fransch. begonnen words te weten;

In't jaar 1596, den 31 October een Tractaat ('k zal 't zoo noemen nevens meer andere onduitsche woorden, in dergelijke schriften gebruijkelijk) van bondgenootschap en alliantie, tusschen Koning Henrik de IV, Elisabeth Koninginne van Engeland, en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, tegen den Koning van Spanje, gemaakt in den Hage.

In't jaar 1608, den 23 January een Tractaat van defensiva ligue tusschen Koning Henrik de IV, en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, gemaakt in den Hage.

In't jaar 1609, den 9 April een Tractaat van Treves voor twaalf jaren, tusschen Filips de III Koning van Spanje, Albertus, en Isabella Clara Eugenia, Aartsbistogen van Brabant ter eente, en de Staten Generaal der geunieerde Provinciën der Nederlanden ter andre zijde; door bemiddeling van de Koningen van Vrankrijk en Engeland, gesloten te Antwerpen.

Ten zelven tijde Een Declaratie van de Ambassadeurs van Vrankrijk, dat de Staten van de geunieerde Provinciën der Nederlanden hebben beloofd, dat 'er geen verandering zal worden gemaakt in de oeffening der Katholyke Religie op de dorpen onder 's ressort van de steden der gezeyde Provinciën gelegen in Brabant, gesloten te Antwerpen voorsz.

In't zelve jaar den 17 Juny, een Tractaat van garant van den treves, gemaakt den 9. April 1609 door de Ambassadeurs van Vrankrijk en Engeland

geland, met de gedeputeerde van de Staten Generaal, gesloten in den Hage.

Noch in 't zelve jaar den 22 Juny een Tractaat tusschen Koning Henrik de IV en de Staten Generaal, wegens 't betalen van 't Fransche Krijgsvolk, gesloten in den Hage voornoemt.

In 't jaar 1610 den 7 January een Declaratie gedaan door de gedeputeerde van de Aartsbhartogen, en de Staten Generaal, over het Tractaat van Antwerpen van den 9. April 1609, gegeven in den Hage.

In 't zelve jaar Artijkelen van het Tractaat van guarans tusschen Koning Louis de XIII, en de Staten Generaal der geunieerde Provinciën, gemaakt in den Hage.

In 't jaar 1624 den 10 Juny Een Tractaat van Koning Louis de XIII met de Staten van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, waar by de Koning zig verbind aan gemelde Staten te zullen fourneren 1200000 Ponden voor den jare 1624, en in te twee volgende jaren 1625 en 1626, een millioen ponden, te Compeigne gesloten.

In 't jaar 1627 den 28 Augustus een Tractaat tusschen den Koning en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden wegens een millioen ponden, die de Koning, gedurende den tijd van 9 jaren, jaarlyks hen zal opschieten, gemaakt te Parijs.

In den zelve jare den 16 September eenige particuliere artikulen gearresteert te St. Germain en Laye.

In 't jaar 1630 den 17 Juny een Tractaat tusschen den Koning en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, volgens 't welke de

ke de Koning aan dezelve Staten, gedurende den tijd van 7 jaren, jaarlyk zal fourneren een millioen Ponden, gemaakt in den Hage.

Ten zelve tijde een Declaratie van de gedeputeerde der Heeren Staten, over het eerste Artijkel van 't voorsz. tractaat, mede gedaan in den Hage.

In 't jaar 1634 den 15 April een Tractaat tusschen Koning Louis de XIII en de Staten generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, wegens twee millioenen en 300000 ponden, welke de Koning hen belooft te verschaffen jaarlijks, gedurende den tijd van 7 jaren, gesloten in den Hage.

In 't jaar 1635 den 8 February een Tractaat tusschen den zelve Koning, en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, rakende het conquest van de Provinciën sterke plaatsen in de Nederlanden, die onder den Koning van Spanje staan, gemaakt te Parijs.

Ten zelve tijde een particuliere declaratie, en andere acten, in gevolg van 't bovenstaande Tractaat met de Secrete artikulen.

In 't zelve jaar den 24 April andere secrete artikulen, en gevolg van denzelven Tractate, geratificeert te Compeigne.

In 't jaar 1636 den 16 April Een Tractaat van confederatie, en bondgenootschap tusschen den zelve Koning en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, gemaakt in den Hage.

In 't zelve jaar den 6 September een Tractaat tusschen den zelve Koning en de Staten generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, waar by de Koning aan de gemelde Staten belooft 1500000 ponden, voor een jaar, gemaakt in den Hage.

In 't

In 't jaar 1637 den 17 December Een Tractaat tuffen den zelven Koning, en de Staten van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, aan welken de Koning beloofte een byftand van 1200000 ponden voor een jaar, gemaakt te Parijs.

Ten zelven tijde een Declaratie, dat de Koning zal aantasten Tionville, Namen, of Mons: en de Staten Duinkerken, Antwerpen, Hulft, met specificatie van 't getal soldaten, uit welke yders armée beftaan zal.

In 't jaar 1639 den 24 Maart een Tractaat tuffchen den zelven Koning, en de Staten Generaal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, wegens byftand van 1200000 Ponden aan de voorsz Staten, gefloten te Parijs.

In 't zelve jaar den 10 Mey een Declaratie over het voorgaande tractaat van den 24. Maart, gemaakt in den Hage:

Nog in 't zelve jaar den 24 November een over een weder overgaande belofte tuffchen den Kardinaal de Richelieu, en den Prins van Oranje, omme aan te tasten de fteden Damme en Brugge gelijkjerhand, gedaan te Ruelle.

In 't jaar 1641 in February een tractaat tuffen den Aller Chriftelijkften Koning en de Staten Generaal wegens 't byzetten van 1200000 ponden voor een jaar.

Ten zelven tijde een declaratie over het tractaat van February, in gevalle de Koning eenige plaats aan de kant van Vlaanderen quam aan te tasten, en wegens het getal der Soldaten, uit welke yders leger zal beftaan.

In 't jaar 1642 den 8 Maart een tractaat tuffchen den allerchiftelijkften Koning en de Staten Generaal

neraal van de geunieerde Provinciën der Nederlanden, met kulpe aan de zelve van 1200000 ponden voor een jaar; gesloten in den Hage.

Ten zelve tijde een declaratie van de Staten Generaal, inhoudende, dat de gezeide Staten ten bare kosten 30 Oorlogschepen tegen over Calais zullen houden, indien de Koning d'een of d'ander plaats in Vlaanderen quam aan te tasten; en dat zijne troepen vryen doorgang zullen hebben over den Rijn na Wesel, en over de Maas na Maastricht, gedaan in den Hage.

Ten zelve tijde een belofte van de Staten Generaal der Geunieerde Nederlandsehe Provinciën, dat zy 3000 Soldaten te voet zullen licentieren, omme in dienst van zijn Allerchristelijkste Majesteit te treden.

Nog ten zelve tijde een tegenbelofte van de Heer de La Tuillerie, Ambassadeur des Konings, dat de 3000 mannen die de Staten zouden licentieren, omme in dienst van den Koning te treden, ten einde van 3 maanden wederom in dienst van de Staten zullen keeren.

In't jaar 1642 den 20 Maart een tractaat tusschen den Allerchristelijken Koning, en de Staten Generaal, met bystand aan de voorzeide Staten van 1200000 ponden voor een jaar, gesloten te Parijs.

Ten zelve tijde een gelijke declaratie als die van Maart 1642.

In't zelve jaar den 20 September Volmachten van Koning Louis de XIV aan zijne Ambassadeurs, tot het maken van een Generale vrede, wegens het gene zy hebben te verrichten uit den naam van zijn Majesteit met de Staten Generaal, om te geraken tot het besluit van de gezeide vrede, gescheven te Parijs.

In't

In 't jaar 1644 den 29 February een verbintnisse van den Koning, dat hy zal bezorgen, dat het tractaat van Treves, tusschen den Koning van Spanjen en de Staten, geëindigt zijnde, zal werden onderhouden door den Koning van Spanje, voor 't zelve getal van jaren, en op dezelve conditiën: mitsgaders dat hy hen zal byspringen, indien ze van 't huis van Oostenrijk worden aangetast. Met belofte van de gezeyde Staten omme den Koning in 't zelve geval ook by te staan, gedaan in den Hage.

Ten zelve tijde nog een tractaat tusschen den zelve Koning en de Staten Generaal, wegens een subsidie van 1200000 ponden, gesloten in den Hage.

Item *Secrete articulen* by het gemelde tractaat gevoegt.

In 't zelve jaar den 1 Maart een tractaat tusschen den zelve Koning en de Staten Generaal, rakende het garant van de tractaten, zoo van vrede als Treves, welke zijn Majesteit en de Staten zullen sluiten met Spanje. Gedaan in den Hage.

Ten zelve tijde een *declaratie* gepresenteert door de gedeputeerde van de Staten Generaal aan de Ambassadeurs van den Allerchristelyksten Koning, als men 't gemelde tractaat teikende, 't welk zy weigerden 't accepteren.

In 't jaar 1646 den 18 April. Een tractaat van den Allerchristelyken Koning met de Staten Generaal, rakende den koophandel ter zee, gemaakte te Parijs.

In 't zelve jaar den 11 July. Een tractaat tusschen Vrankryk en de Staten Generaal wegens een *entrepryse* op Antwerpen, gesloten te Breda.

Item een *byzonder Articul* wegens de wye oeffening

Mey en Juny 1697. 485

ving: van de Catholijke, Apostolische, Roomsche
Religie binnen der Stede Amwerpen.

In 't jaar 1647 den 29 July. Een tractaat van
Guarant tusschen Vrankrijk en de Staten Generaal
van de vereenigde Provinciën der Nederlanden, ge-
maakt in den Hage.

In 't jaar 1650 den 20 October een tractaat
tusschen den Koning, en Wilhelm, Prins van Oran-
je, gesloten in den Hage.

In 't jaar 1662 den 27 April. Een tractaat
van vriendschap, confederatie, koophandel en Zee-
vaart, tusschen den Koning, en de Staten Generaal
van de geunteeerde Provinciën der Nederlanden, ge-
maakt te Parijs.

Nog een byzonder Articul, rakende de impostie
van 50 stuivers per vat, over de vremde schepen,
komende uit de havens van Vrankrijk.

In 't jaar 1678 den 10 Augustus handelingen
van vrede, commercie, en Zeevaart, tusschen Vrank-
rijk en de Staten Generaal der geunteeerde Provinciën
en van de Nederlanden, gesloten te Nimwegen.

Item een byzonder Articul rakende den Heere
Prince van Oranje.

Nog een ander byzonder Articul, rakende
d'impostie van 50 stuivers per vat, over de vremde
schepen komende uit Fransche havens.

Desgelijks een explicatie van 't 13 Articul van
de vredehandeling tusschen Vrankrijk en Holland.

Item nog een Separaat Articul, medebrenghende
een generale Amnestie voor de onderdanen van Vrank-
rijk en Holland.

In 't jaar 1684 den 29 Juny een Tractaat tus-
schen den Koning, en de Staten Generaal der Geun-
teeerde Provinciën van de Nederlanden, omme den

485 *Boekzaal van Europe,*
Koning van Spanje tot het maken van een Treves te
obligeren, gesloten in den Hage.

In 't jaar 1685 den 9 January een declaratie
van den Koning, tot faueur van de Hollanders,
wegens het recht van Arbaine. Dit is het recht, vol-
gens't welke de Koning de goederen der gestor-
vene vreindelingen zig eigent.

verder vinde ik niet.

EEN-EN-TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

Lucii Cæcili Firmiani Lactantii de Mortibus
Persecutorum, cum notis Stephani Balu-
zii, Tutelensis, qui primus ex veteri codi-
ce M. S. Bibliothecæ Colbertinæ vulgavit,
Editio secunda. Accesserunt Gilb. Cupe-
ri, Jo. Columbi, Tho. Spark, Nic. Toi-
nardi, Jo. Georg. Grævii, Tho. Gale,
Eliz Boherelli, cæterorumque, de quibus in
Præfatione ad Lectorem, Animadversiones,
tam hætenus editæ, quam ineditæ. Re-
 censuit, suis acuit, cum versionibus contu-
 lit, Paulus Bauliri. Addita, post re-
 liqua, Henr. Dodwelli Dissertatio de Ri-
 pa Striga: nec non Theod. Ruinarti Præ-
 fatio ad acta Martyrum; cum indicibus ne-
 cessariis.

Dat is:

Lucius Cæcilius Firmianus Lactantius van de
dood der vervolgers, met aantekeningen
van

Mey en Juny 1693. 487

van Steven Baluz van Tulle, die dit eerst uit een handschrift van Kolberts Bibliotheek heeft uitgegeven. De tweede druk. Daar zijn by gevoegd d' aanmerkingen van Gijsb. Kuper, Joh. Kolumbus, Thom. Spark, Nicol. Toinard, Joh. G. Grævius, Th. Gale, Elias Boherel, en andere, van welke in de voorreden tot den lezer word gesproken, zoo wel die tot noch toe zijn uitgegeven, als niet uitgegeven. Pauwels Bauldry heeft het overgezien, met zijne aanmerkingen vermeerderd, en met de overzettingen vergeleken. Achter dit alles komt Henr: Dodwels verhandeling van den oever Striga: als mede Theod. Ruinarts voorreden op de handelingen der Martelaren, met noodige bladwijzers. Te Utrecht by Frans Halma 1692 in 8. 57 bladen, en eenige Figuren.

NA zoo vele eeuwen is dit boek eerst voor eenige jaren d' eerstemaal gedrukt, onder 't opzigt van den geleerden Stephanus Baluzius, die 't zelve in de Bibliotheek van den Heer Colbert onder andere handschriften vond, en de geletterde wereld ten besten gaf. Naderhand is 't meermalen herdrukt, en in 't Engelsch en Fransch vertaald, dog nooit met zoo vele cieraaden als in dezen Utrechtsen druk, die alles wat tot nog toe door brave mannen tot opheldering

dering van *Laëtantius* was geschreven, teffens voor de taalkundige bloot legt.

Op dat sommige mijner landsgenooten (welken 't niet gebeuren mag Latijn te verstaan) ook iets mogen weten van den schryver, die zoo vele geleerden aan arbeid heeft geholpen, zal 't niet onvermakelijk zijn, denke ik, in dit uittrekfel kortelijk 't zelve te vermelden.

Lucius Cecilius Firmianus Laëtantius leefde in de derde, en in 't begin van de vierde eeuw na de geboorte van onzen Heere Jezus Christus. Hy was (zoo men voor 't naaste meent) een Afrikaner van geboorte, en heeft in Afrika den bekenden *Arnobius*, die tegen de Heidenen heeft geschreven, tot zijn meester gehad. Geen wonder dan, dat hy, van zulk een meester onderwezen, ook de pen voor den Christelijken Godsdienst heeft opgevat; maar meer wonderlyk mogt het schijnen, dat hy, gedurende de vervolging die de Keizers *Diokletiaan* en *Maximiaan* tegen de Christenen aanrechten, verscheidene zijner werken heeft geschreven: hoewel 't wel te begrypen is, als men weet dat hy zijne schriften niet uitgaf, als toen *Konstantijn de Groote* den Christenkerke rust verleende; en de Kerkelijke schryvers, van alle vreeze bevrijd, hunnen tijd onder dien Vorst waarnamen.

't Gene wy van hem (buiten dit werk) hebben, zijn

VII boeken van de Goddelijke inzettingen, in verscheide verhandelingen afgedeeld.

I Van den toorn Gods.

I Van 't werk Gods.

En een kort begrip van 't voorgemelde.

Alles

Alles beschreven in zinnelijke tale (want hy was een braaf redenaar) en zoo zoetvloeienden stijl, dat hem gemeenlijk de eernaam van den Christen Cicero gegeven is.

Vele onder de boekoeffenaars hebben meer smaak in zijn woorden als zaken, om dat de man, in de eerste opluikinge des Christendoms, sommige niet al te rechtzinnige gevoelens van den Godsdienst had, en, na de duisterheid dier tijden, in 't een en ander wat te waan of bygeloovig was, gelijk te zien is, wanneer hy de vaarzen der zoogenaamde Sibylle, en andere verziende gedichten t' onkundig aanhaalt, als of die van Christus en zijn leere, mitsgaders van 't laatste oordeel, en andere verborgenheden Gods duidelijker en netter als de Profeten en Kruisgezanten hadden geschreven. Zoo dat Hieronimus misschien niet t' onrecht van hem gezegt heeft dat hy krachtiger is geweest in de dolingen der Heidenen te wederleggen, als in de zaken van onzen Godsdienst te vestigen, en bondig voor te stellen.

In dit boek beschrijft hy, *hoedanigen dood yder van de vervolgers der Christenen zij gestorven*, om aan te toonen, dat God die gewelddryvers en schaffeerders zijner Kerke voorbeeldelijk, ten spiegel van andere Vorsten, gestraft heeft.

Diokletiaan en Maximiaan hadden de Christenen verstoort, dog Constantius, en * Licinius boden die weder de hand, waar op onze

Kk 3

schry-

* Die daar na de Christenen vervolgd.

490 *Boekzaal van Europe,*
Ichryver Lactantius in den beginne van deze zij-
ne verhandelinge roemt, en uitroept, * *dat God*
Vorsten verwekt heeft, die de schandige en bloedige
bevelen der Tyrannen hadden afgeschafft. enz.

Aldus kan men lichtelijk bezeffen, dat Lac-
tantius vry spreken had, toen de zware storm
der verdrukkinge in een vreedzame kalmte van
vrede voor de belijders der Christelijke leere ver-
andert was.

Hy zegt dan, dat Christus kruisgezanten, na
zijn Hemelvaart omtrent 25 jaren lang, tot het
begin van Neroos heerschappy, de Kerke alom-
me gesticht hebben. Dat Sint Pieter, te Roo-
men gekomen, en aldaar eenige wonderwerken
gedaan, mitsgaders velen van den afgodsdienst be-
keerd hebbende, dien boozen Keizer zoo deed
vergrammen, dat hy beide Peter en Pauwels liet
dooden, en alzoo *de eerste van allen* Gods die-
naars vervolgt heeft.

Nero staat derhalven by Lactantius te boek
voor de eerste vervolger der Christen Kerke.

't Is waar, de goede man had de vryheid om
van dien wreedaart te beginnen, maar dat Nero
d' eerste was, die de Christenen vervolgt heeft,
is een onwaarheid, welke door gewijde en on-
gewijde bladen wederlegt word.

't Verhaal van Sint Pieters komst te Roo-
men, is ook geen Euangely, en wat de wonder-
werken van dien Apostel belangt, welke hy te
Roome zoude bedreven hebben, deze zullen van
dezelve muntstoffe zijn. De fabelen van Simon
Ma-

† *Excitavit enim Deus principes, qui tyranno-*
rum nefaria & cruenta imperia resciderunt &c.

Magus hier aan vast, vinden by wijze luiden niet meer ingang, hoewel d' Oudvaders zulke oude-wijfs-spreukjes voor goede munt aannamen, en anderen in de hand staken. Onder de aanteeke-naars, die dezen schryver verlichten, zijn sommige, die dit duidelijk zeggen, op dat niemand het op mijn rekening stelle, gelijk ik vervolgens met de eigene woorden hier naamen zal aanwijzen.

Jakob Tollius, een der genoemde aanteeke-naars (wiens naam nogtans op den titel niet staat) beschuldigt Laëtantius recht uit van valsheid. Want hy bewijst, dat Nero de Christenen niet vervolgde, om dat Petrus vele bekeerde enz, gelijk Laëtantius schrijft, maar om den haat van den brand, dien hy zelve had aangeregt, op die onnoozele menschen te schuiven.

't Is zeker, dat de gemelde Heer Tollius geleerdelijk en rustig zijn oordeel velt, niet konnende verdragen dat men den Christelijken Gods, dienst met beuzelpraatjes verdedigt.

— Non defensoribus istis

Christus eget. — —

Dat is:

Zulk een verdediging heeft Christus niet van doen.

'K zal den lezer het doen hooren. Van Nero gaat Laëtantius voort aldus te spreken. Nec tamen abiis impune. Respexit enim Deus vexationem

nam populi sui. Dejectus itaque fastigio imperii, & devolutus à summo Tyrannus impotens, nusquam repente comparuit, ut ne sepulturae quidem locus in terra tam male bestiae appareret.

Dat's te zeggen. Maar hy heeft zijn loon gekregen: want God zag op de quellinge zijnes volks. *Weshalven de snoode Tyran van 's spits zijner heerschappe afgeworpen, en van den top afgerolt, IS TERSTOND VERDWENEN, ZOO DAT ER OP DAARDE ZELF GEEN BEGRAAFPLAATS VOOR ZOO QUADEN BEEST TE VINDEN WAS.*

Hoe fraay kan Lactantius vertellen? Waar haalt het de man van daan? ja maar, het geliefde wel meer Christenen van den ouden tijd te verkondigen, dat het doode lichaam van Nero wonderbaarlijk vervoert was, zonder de begravinge genoten te hebben. Niet tegenstaande de Historischryver Suetonius ons duidelijc weet te zeggen, hoe veel gelds zijn lijkstaacy gekost heeft.

Daaromme ynde ik op dit verhaal onzes schryvers aldus door den Heer Tollius aangeteekent. *Fabulae. Miror autem Christianos veteres tam splendide mentiri solitos: quorum mendaciorum si contexere catalogum luberet, tota iis plaustra impleri possent, atque una cum Sibyllinis carminibus ad genus vetulas mitti.* Dat is: Praatjes; Dag ik verwondere my, dat de oude Christenen zoo stoffierende gewoon zijn te liegen: van welke leuzens indien 't my lale een register te maken; geheele wagens zouden daar mede kunnen opgevuld, en tegelijc met de sibyllijnsche vaarzen na d'ouds beffen gezonden werden.

Domi-

* Domitiaan, die Nero in velen gelijk was, en van de Romeinen zelf de *kale Nero* genoemd wierd, word voor de tweede vervolger aange- teikent. Hy wierd in zijn hof vermoord, zoo als de Historien ons leeren.

Decius, lang daar na Keizer geworden, kriegt hier den naam van een *vervloekt dier*, dat de kerk plaagde.

Tegen de Gotthen krijgvoerende raakte hy met een groot deel zijner heikrachten om hals, zonder dat zelf zijn doode lichaam te recht quam. Deze is by onzen Lactantius de derde vervolger.

Valerianus, de vierde in den rang dier Christenplagers; had een zeer slecht einde, zoo hieg verhaald word: want hy wierd van Sapore, den Koning der Perzianen gevangen, dre hem tot zijn voetbank gebruikte, als hy te paard steeg, en, na zulk een schandelijk leven gestorven zijnde (zonder dat zijn Zoon de Keizer Gallienus hem hadde kunnen verlossen) 't vel liet afrukken, om 't zelve tot een duurzaam gedenkteeken van zijn triomf over de Romeinen in een tempel op te hangen.

Aurelianus (de vijfde vervolger alhier gemeld) wierd na een korte regering van zijn eigen volk gedood.

Diokletianus, die de zesde is een groot vervolger der Christenen, word van onzen schryver voor † een *uitvinder van schelmstukken*, en een *stichter van rampen* uitgekreten.

Kk 5

Bui

* De XII Keyzer.

† *Scelerum inventor, & malorum machinator.*

Buiten zijne godloosheid, tegen de Christenen gepleegt, blijkt uit alle Historien, dat deze Diokletiaan evenwel een wakker en verstandig Vorst geweest is, die na een twintigjarige heerschappy, toen hy nu oud wierd, nevens zijn rijksgenoot Maximiaan, hem zelve van het Keizerrijk afdankte, en te Salone, een Stad in Dalmatie, een stil leven ging leiden, als een gemeen man, zonder eenig bewind; betuigende, als hy weder verzocht wierd het gebied te aanvaarden, dat hy nooit geruster en vrolijker dagen geleefd hadde. In deze eenzaamheid versleet hy zijn meesten tijd met hovenieren, en stierf, na 't genot van zulk een twaalfjarige rust, in 't jaar na Christus geboorte 316, oud 78 jaren.

Onze Lactantius, die hem als een vervolger zoo zwart zoekt te maken als immers doenlijk is, spreekt heel wijdloopig van zijn wreedheid; daar na van 't afleggen zijnes Vorstendoms, en geeft klaarlijk te verstaan, dat hy die roemrugtige daad niet bedreef uit edelmoedigheid, en als een, die 't gewoel des werlds zat was, maar als uit vreeze, angst, en om staatkundige oorzaken, met tranen in d' oogen.

De Heer Tollius zegt rond uit, in zijn aantekeningen pag. 141. dat hy Lactantius zeggen gansch niet geloofst.

Galerius Maximianus, en Constantius, toegenaamt Chlorus, in de plaats der twee vorige Keizers geworden zijnde waren van verscheiden aart. D' eerste was wreed, d' ander zachtzinnig. Maximiaan, de vervolger der Christenkerke, stierf aan een derelijke ziekte, van onderen op wechrottende.

De

De laatste vervolger, dien we in Laſtanti-
 tius vinden, is Maximinus, die, wanneer hem
 de volgende Keizer Licinius achter her zat, ve-
 nijn in zwolg, en dus in d' uiterſte bangheid
 den geest gaf.

Laſtantius voegt 'er by, dat hy vier dagen lang
 in zware pijn door 't venijn geknaagt wierd, van
 uitzinnigheid hongrig aarde opſlokte, met zijn
 hoofd tegen de muur beukte, dat hem d' oogen
 uit de winkelen uitsprongen; en dat hy toen,
 zoo blind, als hy was, God zag met zijne dienſt-
 boden in 't wit gekleedt, over hem vonnis wij-
 zende.

Dat hy voorts, gelijk iemand, die op de pijn-
 bank gefoltert word, uitriep, dat hy 't niet ge-
 daan had, maar andere: en eindelijk dat hy
 als uitgepijngt zijn ſchuld beled, roepende
 telkens Christus aan; dat hy dog zijner wilde
 erbarmen; tot dat eindelijk onder zugtingen, die
 hy als een die verbrand wierd uitgaf, zijn ſchen-
 dige ziel met een vervloekte manier van ſterven
 heit uitgeblazen.

De lezer gelieve te weten (hoewel ik dit
 juſt niet wil te berde brengen op de pas-verhaalde
 Hiftorie van 't aſfterven des Keizers Maximinus;
 't welk by andere Schrijvers zoo breed niet ge-
 vonden word) dat Laſtantius in 't oppronken
 van zijn redenen ſomwijlen zig van de verwen-
 der redenkonſt wat ruim bedient, en die uiterlij-
 ke dampen ook wel te veel met het licht der
 Evangelifche eenvoudigheid vermengt. Over
 zulx moet men zig aan zijne opgeſchikte ſpreek-
 wijzen niet ſtoren. By voorbeeld; daar hy na
 Domi-

Domitians dood zegt † dat de Christen Kerke, zonder enig geweld der vianden te lijden, hare handen in Oosten en Westen heeft uitgebreid, zoo dat 'er nu geen hoek zoo verre afgelegen was, in welke de dienst Gods [te weten de Christelijke] niet was doorgebroken, en einaelijk geen volk, hoe wreed of woest, 't welk den Godsdienst aannemende niet zagszinnig en rechtvaardig wierd. Daar hy, zegge ik, aldus spreekt, moet men den man zoo plat na de letter niet gelooven; want wie weet niet, dat de voortplanting onzes allerheiligsten Godsdiensts, toen ter tijd, noch nooit, zoo voorspoedig gegaan heeft? en gevolgelijk dat dit een redenkonstige en * vergrootende manier van zeggen is?

Desgelijks wanneer hy, met een woord van Christus hemelvaart gewagende, zegt, dat † een onweeder van wolken hem omringt heeft, is 't lichtelijk te zien, dat Lactantius zijn kunsje niet vergeten heeft, ('t welk ook van verstandige aanteekenaars vermeld word) want waarom bleef hy niet liever by't verhaal der Euangelisten, die van geen onweêr spreken? † Lukas zegt enkelijk, dat de Heere opgenomen wierd, en dat * een wolke hem wechnam. Waar leest men, dat het in storm, of onweêr geschied is? In tegendeel schijnt alles zagt en stil. 't Welk de Heer Kuper in zijn geleerde aanteekeningen opmerkt, zeggende, dat Lactantius meer zegt als de Heilige schrift.

Ook vermoed de Heer Kolumbus in zijne aangeroer-

† Pag. 55. * υπερβολή. † Procella nubis.

† In de Handelingen der Apostelen. 1. v. 9.

* καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτόν. &c.

geroerde plaats, dat Laktantius wat te veel heidensche historien in 't hoofd heeft gehad, gelijk als van Livius en andere, dewelke van Romulus Hemelvaart zoogewagen; om niet te reppen van Homeer en Virgijl, die gemeenlijk hunne goden in wolken verbergen. Zulx dat onze schrijver, nog staroogende op die Heidensche verdictselen, schijnt te wanen, dat Jezus Christus in storm of onweer schielijk uit de oogen zijner lievelingen hemelwaarts gerukt was.

Maar ik zie vast, dat mijn uittreksel breed genoeg is uitgelopen. Des scheide ik hier klax en al van.

TWEE-EN-TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

Le Dictionnaire Chretien, ou sur differens tableaux de la nature, l'on apprend par l'Ecriture & les saints Peres à voir Dieu peint dans tous ses ouvrages & à passer des choses visibles aux invisibles. Ouvrage tres-utile aux Religieux & Religieuses, aux Personnes de pieté, aux Predicateurs, & à tous ceux qui étudient, ou qui ont à parler en public.

Dat is :

Het Christelijke Woordboek, waar in op verscheidene safsereelen der Nature geleert word door

de Schrift en Heilige Vaders, God te zien verbeeld in alle zijne werken, en over te treden van de zienelijke tot de onzienelijke dingen. Een werk, zeer nut zijnde voor geestelijke, en godvruchtige personen, predikers, en alle de genen, die zig in de boeken oeffenen, of in 't openbaar moeten spreken. Te Parijs by Elias Joffet, en te Brussel by Lambert Marchant. 1692. in 8. 58 bladen.

NA de getuigenissen der Sorbonsche Leera- ren is dit woordboek zeer rechtzinniglijk geschreven, omme de geloovigen te onderwijzen van de gevoelens der Katholijke Apostolische, en Roomsche Kerke. 't volgt, gelijk gemeenlijk alle woordboeken, den rang van 't A. B, en zegt niet alleen de woorden, maar voegt daar by, op hoe velerley wijze die moeten verstaan worden, wat de oudvaders daar doorbeduiden, en welke derzelve zinnebeelden zijn. By voorbeeld, zoek op de letter F, het woord FEMME [*vrouw*] (want dat valt my juist allereerst voor oogen) en gy zult zien, wat al fraaje zaken dat woord medebrengt.

Sint Barent zegt onder anderen, dat een *vrouw*, die veel zwakker als de man is, een voorbeeld is van de zulke, die niets als wellust, en verwijfheid beminnen; die vleeschelijke zielen, die niets standvastigs in zig hebben:

Een *Vrouw*, haar man onderworpen, beduidt in de Schriftuur de diepe onderdanigheid der Kerke aan Christus.

Een

Een *vrouw*, die kuis is, scheeft af een recht-Christelijke ziel.

Een *vrouw* in de gevanknisse kan verbeelden het vleesch van een waarachtig Christen.

Vrouwen, altijd knortende en morrende, hebben een beduidenisse van 't vleesch, dat tegen den geest strijd.

Een *vrouw*, zegt Chrysoftomus, die haar man naakt laat, en haar zelve optooit, is 't zinnebeeld der gener, die hun ziel verwaarlozen, en 't lijf vercielen.

Een *vrouw*, die gaarne mooy wil zijn, en bemind, toond de blindheid en onkunde van ons menschen, zegt dezelve Vader.

Zwangere *vrouwen*, met al haar wijsheid, en fratsen, zijn 't afbeeldsel van menschen, die zig al te veel op hunne droomerijen, en inbeeldingen verlaten.

Augustijn maakt ook diepzinnige gelijkenissen van de zwangere vrouwtjes. lees pag. 311. 'K zie, dat 'er nog vry wat van die schepsels volgt, maar ik hebbe meer lust tot een ander staaltje.

't Woord *LUNE* [*de Maan*] is een van de grootsse schetsen der kerke. Ze is in haartzelven duister, en schijnt niet, als door de Zon. Alzoo is de Kerke in zig duister, maar heeft haar licht van Christus.

De *Maan* verliest haar licht niet, als om 'e zelve te vernieuwen. Wy gelooven, dat we na de donkere dood wederom verrijzen zullen.

De *Maan* verduistert door de wolken, betekend de Kerke, als ze door ketterijen beneveld word.

Dit, denk ik, zal genoeg zijn van de *Maan*.

In 't omslaan der bladen komt my 't woord **POURCEAU** [een varken] in de hand.

Een *varken* is, na 't zeggen van Augustijn, een verbeeldinge van een mensch, gedompelt in den poel zijner wellusten.

Een *varken* is in 't algemeen onrein, beduidende vleetselijke en aardische menschen. Zy vertrappen de paalen, gelijk de godlooze de waarheid treden.

Een *varken*, dat zig in de modder vermaakt, is gelijk de duivel, die in ons verderf geneuchte scheidt.

Dog Chrysofostomus verbeeld door zulk een varken een grooten vrek in den flank zijner gierigheid.

Valkedrijvers, zegt Sint Joris, zijn zondnige, dewelke, gelijk als den eersten rang hebben onder de booze menschen. *Sunt quidam primatus impiorum*. Dat is. Daar zijn sommige opperhoofdigheden der godloozen.

Uit het woord **SERPENT** [slang] is de klare beteikenisse van den duivel te zien.

De *slang* is een gekronkeld beest, als 't rechte werktuig des duivels, die altoos slim in zijn schoenen gaat, en duizend streken gebruikt om ons te beknippen. De drie sitsen van zijn tonge zijn de drie doodelijk bronaders der begeertheden.

Een *slang*, in heggen en doornen verborgen strekt tot een voorbeeld des duivels; omzwachteld onder het bearg der rijkdommen. Kapt de doornen wech, zegt Chrysofostomus, en hy zal vlieden.

Maar

Maar't is ook alles geen quaad wat van de slang gezegt word. Gansch niet. Twee dingen teekend de woordboekschrijver ten goeden aan. I. Dat de slang een zinnebeeld van de voorzichtigheid is, want hy zal 't gansche lijf eer bloot geven, als het hoofd. Zou moeten wy ook alles wat wy hebben liever wagen als ons geloove. II. Dat de slang alle jaar zijn huid vernieuwt. Laat ons desgelijks den ouden huid afleggen.

DRIE-EN-TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

L'art de vivre beureux, formé sur les idées les plus claires de la raison, & du bon sens; & sur des tresbelles maximes de Monsieur Descartes.

Dat is.

De konst om gelukkig te leven, gericht na de klaarste denkbeelden van de reden, en goed verstand; en op zeer fraaje grondregelen van de Heer Deskartes. Te Parijs by de Weduwe van Jan Baptist Coignard, 1692. in 12. 13 $\frac{1}{2}$ bladen.

STa by, al wie begerig zijt na een konst, by welke alle andere konsten ydel zijn. Te leven is zoet, maar hoe veel zoeter is het gelukkig

kig te leven? Niets is 't menschendom meer eïgen, als 't verlangen na dien staat. Een 's ygelijks doen en laten strekt daar henen; en de allerwanhopigste menschen zelve zoeken niets anders: Want hoewel de rampspoed, die hen quelt, of de ziedende drift hunner wanhope somwijlen laat blijken, als of ze na de dood wenschen, men zoude echter op hen billijk mogen passen de fabel van den ouden man, die, menigmaal de dood geroepen hebbende, ten laatsten, als ze quam, verlegen stond, en zeide, dat hy haar niet had geroepen, als om zijn last wat te helpen dragen. Dog gebeurt het, dat sommige hen zelve 't leven benemen, dat spruit in der daad niet uit een redelijk oordeel, of gevoelen, 't welk de natuur hen heeft ingedrukt, maar uit een blinde toestemminge, dat het groot geweld hunner smarte de liefde tot het leven uit hun gemoed wechrukt: zulk dat die hartstocht hen verbeeld, dat de dood veel zoeter en dragelijker is, als de smarte die zy lijden, en welke zy gelooven ongeneesselijk te zijn. Aldus ziet men, dat zulke menschen zelve in de uiterste vervoevingen van wanhope niets meer zoeken als hun genoegen, en ruste.

Maar zoo gemeen als de begeerte om gelukkig en vergenoegt te leven aan alle menschen is, zoo zeldzaam is de verkrijginge van dien. Dewijl de gemoederen der meeste menschen bezet zijn met allerley verscheide bewegingen, die hen, in 't zoeken na 't waarachtige geluk, zoo veel te verder daar van afwenden, als zy arbeiden om 't zelve te verkrijgen, zoo lang zy 't niet kennen.

Gy moet weten, lezer, dat de schryver van dit werkje ter zijden laat staan het bovenaardsche geluk der Zaligheid in den Hemel, 't welk de menschelijke reden niet kan ontvouwen, maar dat hy alleenlijk voorgestelt te handelen van een redelijk en zuiver-menschelijk geluk, 't welk een ygelijk van hem zelve kan verwerven door 't vrye gebruik der vermogens, die hy van God ontfangen heeft, omme t' onderscheiden het ware van 't valsche, en 't goede van 't quade: omme het eene na te volgen, en lief te hebben, het ander te schuwen, en te haten. Met een woord, hy zoekt onder alle goederen, die den menschen eigen zijn, en die zy door hun eigen bedrijf machtig zijn te verkrijgen, welke het *hoogste goed* zy: dat 's te zeggen, welke het grootste en bequaamste zy, omme kunne rechtmarige begeertens te voldoen; welkers bezittinge hen kan stellen in een waarachtige rust, en volllage vergenoeging van gemoed, die hen alle vreugde en geluk in dit leven aanbrengt.

Ik zal de beminnaars van een gelukkig leven tot het werkje zelt wijzen, om dat ik een vry groot uittreksel zoude moeten maken, als ik in Nederduitsch de aan-een-schakeling der redeneringen over dit stuk klaarlijk wilde voorstellen. Die Deskartes schriften kent, zal belijden, dat de schryver met reden, den naam van dien vernuftigen Filozooft op den titel heeft geprint.

't Boekje is verdeelt op een goede ordre in drie deelen.

Het eerste spreekt van 't natuurlijk geluk der menschen in dit leven.

Het tweede wijst aan de *middelen* omme 't zelve te verkrijgen.

Het derde handelt van de *toepassing* en 't recht gebruik van de gemelde middelen.

*Gelukkig by, die 't recht bezeft,
En 't recht geluk in 't leven treft.*

VIER-ENTWINTIGSTE HOOFDDEEL.

De SATAN, in zijn wezen, aart, bedrijf, en guichelspel vertoond in een historische verhandeling van DUIVELLEN, gezigten, spoken, voorzeggingen, voorteekenen, droomen, Tooverijen, betooveringen, bezetenheid, en wat nog voorts deze stof aanhangig is. Nevens afweering van 't geen daar tegens ingebracht word met meenigvuldige verwringingen der H. Schrift, en tegenspraak der geduerige ondervinding. Door S. de Vries. Tot Utrecht. by Antony Schouten, 1692. in 8. 43 bladen.

MEer als eens, bescheidene lezer, hebbe ik getwijfelt of 't niet beter was, van dit boek en deszelfs vervolg, alleenlijk den titel te vertoonen, en de historische verhandeling der zoo genaamde duiveleryen te laten voor 't gene is, dan iets daar van uit te trekken.

Zelf

Zelf toen ik, na overweging van alle de spook- en toovergeschiedenissen (voor een groot deel uit Hoogduitsche schryvers aangehaalt) de volgende staaltjes hadde opgeteikent, hield ik dit Hoofddeel dus lang te rugge, tot dat het by anderen, door my voorgelezen, wierd geoordeelt mede een plaats te verdienen, ten dienste der gener, die dit duivelery-boek niet mochten hebben gelezen.

Derhalven, zonder veel te reppen van des duivels aart, en ongelooffelijke wonderdaden, die de Hr. de Vries hem toeschrijft, nocte van de verbazende werken der bezetenen, zal ik alhier op 't laatst van 't eerste voltrokkene Boekzaal-jaar, alleen tot een toegift, eenige vertel-lingtjes uit dezen Schryver bybrengen.

't Eerste (dat een zuiver bullebakspreekje ge-lijkt) is pag. 122 van eenige Soldaten in Duitsch-land, die onder 't zwelgen en zuipen allerley goddelooze woorden uitwierpen. Toen ze dron-ken waren geworden, en een van hen de kan lang voor hem liet staan, zeide de gene, die naast hem zat, *hoe zit je dus? Waarom drinktje niet? zuip uit, den duivel!* Daar op greep de dus aangemaande de kan aan, en borst godloos-spottelijk los. *Wat! is'er de duivel in? Laat zien.* *K wil ze uitzuipen, schoon'er duizend dui-velen in waren.* Toen hy nu de kan aan de mond wilde zetten om te drinken, vloog'er een groo-te slang uit, of de booze geest in de gedaante eener slang, die eerst den booswigt, daar na al d' anderen verworgde.

Is 't niet vreemd, lezer, dat zulke gedroegte-lijke duiveleryen altijd uit het land der Hoog-

duitschen ons verkondigt worden, of gemeenlijk by een deel mossen en knoeten geschied zijn?

O wy gelukkige *Hollanders*, by welken (mijns wetens) de duivel nooit mirakel doet!

Zoo de historien, in dit boek uitgeschreven, waaragtig zijn, kunnen de duivelen niet alleen storm en onweer verwekken; donderen en blixemen in de lucht, maar ook allerley menschelijke en beestelijke lichamen aannemen, en uit doode lichamen; en doodskoppen spreken, ja dat meer is (en 't welk ik tot noch toe nooit gehoord hadde, als geloovende dat d' eenige en almachtige God alleen zulx vermogt) blinden ziende, en dooven hoorende maken: gelijk ons pag. 220 verteld word van een Monnik, die in 't jaar 1503 en, 1507, uit kragt van zijn verbond met den droes zoo groote wonderen in *Italien* zoude bedreven hebben.

De *Hr. de Vries* vertelt pag. 251 dit volgende zeldzame geschicht, dat hy voor t' eenemaal geloofwaardig wil gehouden hebben; om dat het van een *Tooverrechter* zelve is beschreven. Laister toe.

Zekere vermaarde *Tooveres* wierd in *Italien* gevangen voor *Guirlandus* (deze was de tooverrechter) gebragt, en bekeet een groot getal snoodde misdaden. Hy vergaf 't haar onder eede, dat ze voortaan niet meer met den duivel zoude te doen hebben, en mits dat ze een proeffstuk van haar tooverkonst moest doen in tegenwoordigheid van de *Magistraat*, en zijne mederechters. Zoo gezeid, zoo gedaan. De hex gaat met den *Inquisiteur* en rechters buiten de *Stad*. Hier had ze verlos; om voor een korten tijd alleen

leen wat ter zijde te mogen gaan. Terstond maakte ze met haar vingeren een kuiltje in d' aarde, mompelde eenige toover woorden daar over, en piste daar in, met een opgespakte mond en verdraaide oogen. Haar grijze hairen [gemeenlijk zijn dog die hexen arme besjes] stonden haar op 't hoofd als borstels over end. In 't kort, zy was vreesfelijk t' aanschouwen. Toen ze nu van boven 't kuiltje opstond roerde ze haar pis (foey, ik worde qualijk terwijl ik de grol uitschrijve) om en om, en riep met zekere teekenen de booze geesten tē hulp. Ook sloeg ze met een roede of rijsje [hier alleen uit kan met de waarheid dezer historie vatten, want zoo worden de Tooveressen gemeenlijk uitgeschildert] rondom de groef, waar uit strax een dikke damp gelijk rook opging, die zig allenskens in de lucht verhief, en als een zware wolk maakte gansch zwart en verschrikkelijk. Dit alles zagen Guirlandus en zijn amptgenooten met hunne oogen, en hoorden strax daar aan ook een dof gemompel, dat gedurig sterker wierd, en eindelijk uitbarste tot een rommelenden donder.

'K bidje, lezer, dat gy niet vervaard word, Gy moet noch bet hooren.

't Vier viel met een geweldige bersting van boven nederwaarts, als of de hemel zig opgedaan had, om de gansche aarde te verflinden.

De Heeren *Inquisiteurs* stonden t' eenemaal belangst by dit schouwspel, en 't berouwdē hen, dat ze zoo nieuwsgierig geweest waren. Ze wisten niet wat ze ter hand zouden nemen. Zonder gevaar konden ze zig niet weder na de Stad begeven. De tooveres te doen ophouden durfden

den ze zig niet onderwinden. In deze benauwertheid quam dit wijf tot hen, zeggende, dat zy niet bekommerd behoeften te zijn, dewijl haar geen leed zoude bejegenen. Maar, gy Heeren Regters, vervolgde ze, wijs my een plaats waar hen zig dit onweer wenden zal, want deze wolk moet zijnen last noodwendig uitschudden. Toen toonde Guirlandus haar een steenachtigen woesten oord, en zeide; als 't zoo zijn moet, zoo zal 't daar geen schade doen (o ja! de man was nog voorzigtig) Naauwelijks hadde hy deze woorden uitgesproken, of daar verhief zig een zeer vervaarlijke stormwind, donder, hagel, en blixem, met een nooit meer gehoorde krakinge, en berftinge, ook met een gruwelijke plasregen. 't Dicht daar by gelegene riviertje begon over te loopen. D' aarde zuisde en bromde. Alles scheen te zullen vergaan.

Toen begonden de rechters weer aan hun leven te wanhopen, en wenschten, dat ze de Tooveres nooit tot dit werk verzogt hadden. Echter barfte de wolk zonder haar te beschadigen. Deed ook nergens eenig quaad, als op d' aangewezene plaats.

Daar heb je de schoone historie by na van woord tot woord uit de Vries uitgeschreven. Wat dunkt u, Hollander, quam die *Inquisiteur* met zijne ander tooverkijkers daar niet heel wel van? Of zou die goede Guirlandus, die by daag voor Tooverrechter speelde (ten besten genomen) die heele voorenstaande schilderachtige apery niet wel 's nachts gedroomt hebben? Elke oordeel is vry.

Pag. 304 Is te lezen van een Jesuit, die in 't
jaar

jaar 1601 op den dag van Mariaas geboorte: in zijne Predikatie uitriep, dat de duivel hem moest wechhalen, indien de Roomsche leerè niet recht was enz. en hoe daar op die booze geest hem wechvoerde voor d' oogen van alle zijne toehoorders.

Die Duivel moet wel klaar gestaan hebben. Maar, zonder gekken, lezer, weetje waar dit geschied is? te Frauwenfel. De Schryver teikend aan, dat deze laatste historie in zijn Historisch schouwtooneel ook vermeld is.

Het zesde Hoofdstuk besluit de Schryver met de woorden van een Hoogduitser, Frantz Sidels genaamt, dewelke in zeker zijn boek aldus vertelt. Terwijl ik den 17 Juny 1630 buiten Batavia wat ging wandelen, zag ik een doodkist op een baar voor my henen gaan, even op zulk een wijze, als men in mijn Vaderland [Duitsland] d' overledenen ten grave brengt. Niet weinig verschrikte ik hier over. Andermaal quam de baar weer voor by my. De kist wierd vlak voor my neergezet, 't deksel afgenomen; en ik zag'er gansch eigentlijk mijn eenige zuster in leggen, aangedaan met een doodkleed. enz. Ruim een jaar daar na ontving ik tijding van mijn voogden, dat de gedagte mijne zuster Margareta Sidels overleden, en even op den zelve 17 Juny begraven was geworden.

Dit's nu 't verhaal van den Duitser, dat my niet lust te onderzoeken: maar hoor, wat de Hr. de Vries daar over uitroept. *Wie kan [zegt hy] op even den zelve dag hem in Oostindien verzoonen 't gene in Duitsland geschiedde? Wie kan zoodanig een spookry veroorzaken, als eengeest? Van*

een Engel NB staat zulx niet te vermoeden. 't Moest derhalven een **DUIVEL** geweest zijn. Dat's een **luitreden!**

Laat ons nu eens (om niet altijd de duivelrijen uit Hoogduitsland of elders te halen) gaan bezien, of in onze Landen ook diergelijke zeldzaamheden niet wel gebeurt zijn.

Ik leze in dit boek een vremde pots, die de drommel heeft uitgevoerd in Noordholland, op den Bobeldijk, tegen over de Kerk van Berkhout.

Op den 25sten van Zomermaand des jaars 1616 verscheen aldaar de Satan's nachts voor 't bed eener welbekende vrouw, in de gedaante van haren man Kornelis Teunisse. Zy vraagde wien hy was. Hy antwoordde, haer man. Die is, zeide ze, ter zee gevaren, en derhalven kunt gy 't niet zijn. Ik quam, hernam hy, een weinig te laat. 't Schip was alreeds afgestoken. Hoe benje, hervraagde de vrouw, in huis geraakt? Al heel wel, liet hy hooren, en ging voorts met d'armen op de bedsponde leggen. Op 't hoofd had hy een viltendoed, wiens rand zy twee- of driemaal opbeurde, om dies te beter te zien, of 't ook haar Echtgenoot was. Nochte aan zijn gedaante, nogte aan zijn spraak kon ze anders bemerken, of 't was waarlijk haar man. Beval daar op dezen quant te bed te komen; 't welk hy deed. Dog vermits ze 't eenemaal ongerust was in haar gemoed, en dikmaals gedachten kreeg, zou dit wel de Satan mogen zijn in mijn's mans schijn? en daar by zigerinnerde wel te hebben hooren zeggen, dat de booze geeft zig niet in alles kan hervormen in de gedaante van een waaragtig

agtig mensch, zoo had ze, toen hy zijn koufsen uitrok, vlijtig gelet, of hy ook zulke korte dikke voeten had, als haren Kornelis Teunisse, maar kon niet het allerminste onderscheid gewaar worden. Dog als hy zig nevens haar had gelegd, bevond ze hem, onaangezien het in de heete zomer was, zoo koud als ys. Ten hoogste wierd ze hier over verschrikt, en riep God met diepen aandagt, en groote beweging des herten, om bystand aan.

Waar op dit duivelspook verdween, en zy God met grooten yver dankte.

Tot bevestiginge voor de ongeloovige voegt 'er de Hr. de Vries by, dat Albertus Jansonius, Predikant tot Berkhout, dit voor waarachtig vertelt heeft aan David Martens, Predikant tot Ursen, en die weder aan Wilhelmus Baudartius, Leeraar te Zutphen, die deze geschiedenis heeft beschreven.

Wy zullen hier een spelletje by stecken, en als my de lust eens weder overkomt, het tweede deel van deze Satans-beschryvinge ook bekijken.

Als ik dus verre geschreven, en het vervolg der duivelen nog niet gelezen had, was mijn opzet in een byzonder Hoofddeel ook eenige historien daar uit te trekken, dog niet lang daar na, toen my de verhandeling van die duivelsche gezigten met den aanleve van dien was ter hand gestelt, bevond ik die twee in allen deele elkanderen zoo gelijk in vertellingen en bygebragte voorbeelden, dat het my raadzaam dacht niet verder van die stoffe te spreken, maar den lezer alleen te wijzen tot den volgenden titel.

Werk.

Werkfame duivelen inde weereld: of vervolg van de Satan in zijn wezen, aart, bedrijf en guchelpel: Vertoond in een Historische verhandeling van duivelsche gezigten, spookten, droomen, voorseecken, voorzeggingen, toovergen, en wat voorts deze stof aanhangig is. Nevens afweering van 's geen daar tegens ingebracht werd, met weenigvuldige verwringingen der H. Schrift. door S. De Vries. Tot Utrecht, by Antoni Schouten, 1692. in 8-43 bladen.

VIJF-EN-TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

Titels, en andere uittreksels.

DE Friesche Godgeleerdheid van BALTHASAR BEKKER S. Theol. Doctor, en Predikant tot Amsterdam, begrijpende alle deszelfs werken in Friesland uitgegeven, en 's gene daar af geoordeels, en daar over voorgevallen is. Waar van eenige stukken nooit voor deze zijn gedrukt geweest. te Amsterdam by Daniel van den Dalen 1693 in 4.

De velerhande geleerdheid, in de verscheide- ne schriften van dit werk vervat, vereist een uittreksel, 't welk het gewone perk eenes Hoofd- deels zoude te buiten gaan: waaromme ik raadzaamst vond, deszelfs titel alleen te melden.

't Vervolg van des Heeren Bekkers *Betoverde wereld*, tans onder de drukperffe van Daniel van den Dalen zweetende, staat eerlang in 't licht te komen.

WIL.

WILLIGE VERKOOPING

V A N

KOPERE PLATEN.

ERfgenamen van Joannes Janſſonius van Waasbergen Zal. in zijn leven vermaard Boekverkooper t' Amſterdam, doen by deſeer aanbiedinge, van uit de hand, of by openbare opveiling onder de boekverkoopers te verkoopen alle de kopere platen, tot den grooten Atlas en ſtedeboeken van den gemelden Waasbergen gebruikt; en noch bequaam, omme met deſelve een volkomen Atlas in verſcheidene talen, met kleine onkoſten, en merkelyk voordeel te drukken.

Ook zal door de gezeide erfgenamen worden geveilt een groote menigte kopere platen, tot boeken behorende, met het recht om deſelve te herdrukken. 't Welk alles breeder ſtaat vermeld te werden in de *Catalogi*, die te bekomen zullen zijn by d' Amſterdamſche boekverkoopers Joannes en Gillis Janſonius van Waasbergen, en Joannes Wolters; ook by de boekverkoopers in andere ſteden. Een ygelijk zal den juuſten verkoopdag uit de *Couranten* verſtaan.

Die genegen mogt zijn iets van 'tvorensge-noemde uit de hand te koopen vervoege zig by de gemelde Waasbergen en Wolters; hy zal goed bericht krijgen.

AAN

AAN DEN LEZER.

DE drukker, die de voorgaande twee maanden heeft overgelezen, verzekert my, dat hy geen andere drukfeilen daar in vind, dan deze weinige.

Pag. 244. 3 regel van onderen voor toonke, lees toonde.

Pag. 257. 2 regel van onderen voor by geval, lees by gevolg.

Nu moet ik, op zijn verzoek, u nog een woord of twee berichten; dat is, dat de gemelde mijne drukker wel gaarne ziet, dat men hem van 't een en 't ander, de boekkunde betreffende, kennis geeft: dog hy mogt daar nevens wel lijden, dat zulks geschiede buiten zijn kosten, dewijl 't veeltijds niet noodig is, tot bekendmaking van iets nieuws, hem zwaar briefloon te doen betalen; byzonderlijk, als de brieven (zonder pressende noodzakelijkheid) hem van Frankfurt, of, wegens een lang voorledene zake, van Kleve worden toegezonden. Hy besteed dat geld liever aan wat anders, en 't zal allen den genen, welker schryven van eenige aangelegendheid is, immers min lastig vallen een brief of pakje te bevrijden, dan hem alleen telkens in zijn beurs te tasten. Een yder, denke ik, zal mijn meeninge begrepen hebben. Hier volgt noch

EEN

EEN MEY-DRANKJE

Voor den driewerf-Katholijken Zend-
brief-schrijver.

PAap vander Schueren,
Met al zijn kueren,
Leest onze Boekzaal,
En acht het vloektaal,
Als by berispt word,
En braaf gegispt word.
't Zy dat by dol is,
Of half op bol is,
't Viaansche Paapje
Grijnst als een Aapje,
Dat koude pis beeft.
Wanneer by 't Mis beeft,
Droomt by van Kruishout,
(Of liever Gruis-hout)
Mariaas Melkje,
(Misschien het Kelkje)
En hondert grollen,
Die hem doen lollen.

Andriesje, treuz'laar,
Schimpwaarde beuz'laar,
Wat quist gy schijven
Met Schendbrief-schrijven?

'k Zeg

'k Zeg, vuilnis-brieven,
 Toe elks gerieven?

Spaar liever, zotje,
 Uw biecht-munts-potje.

Ja 'k raê u, narkop,

Bedwelnde warkop,

Blijf met je wadden,

Melk, kruis, en tadden,

Stil in uw celletje:

Eer dat je een gelletje

Als malle Jorden,

In 't end zult worden;

Voor al uw liegen

En volk-bedriegen.

Indien'er na dezen sterker hulpmiddelen voor den laster-zieken *Andries* vereist worden, daar is kans, dat hy nochmaal een beurt kriège. Die zijn herffen-quaal kennen, oordeelen hem in de zomertijd niets meer van dooden te hebben, dan dusdanige koeldrankjes, vermits hem beantwoording eens voor al ontzegt is, om van zijne walgelijke gruis-knabbeling, en plompe kromtaal niet te braken. Ik eindige noch eens in rijm, en de bescheidene lezer zal bewinden, dat ik waarheid spreke.

't Dwaas schryven van *Andries* baart noch dit
 weinig goed,

Dat het de lezers van de *Boekzaal* lachen doet.

AAN-

AANWIJZER

Der voornaamste

STOFFEN,

IN DE

BOEKZAAL

Van de Maanden

M E Y EN J U N Y.

1 6 9 3.

RICHARD SIMON'S HISTORIE
VAN DE VERKLAARDERS DES
N. TESTAMENTS. 361.

Rang van dit groote werk. 364. enz.

ERASMUS SAMENSPRAKEN. 381.

Nieuwe vertalinge te wachten. 386.

Vaartsje op den grooten Desideer. 391.

KOCCEJUS OVER EZECHIEL. 390.

Inhoud van Zijn wonderde Voorzeggingen. 391.

KOCCEJUS [de Zoon] OVER EZE-

CHIELS TEMPEL. 397.

Vstringa op Goetee wediglijk wederproken. 398.

399.

ONDERWIJS VOOR 'T KRIJGS-

VOLK. 403.

M m

Uit

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Uitvinden van Bomben.</i>	404.
SCHRIJVERS VAN DOUDE MUNT- HISTORIE F. F. O. T.	406.
<i>Zilveren penningen, Judas verraders-loon.</i>	409.
<i>Steene vaten op de Brailofte te Kana.</i>	410.
<i>Noachs Ark, en haar grootte.</i>	411.
<i>Uitwyffeling van 't geel des heestes</i>	666. 413.
OVERDENKINGEN VAN MARKUS AURELIUS.	415.
<i>Aart des Keizers Markus.</i>	417.
CHRISTELIJKE LEERE VAN E. DOOREGEEST.	418.
<i>Der Doopsgezinden gevoelens van God.</i>	419.
<i>En verdere stellingen hunner Godsdiens.</i>	420.
	421. enz.
STERKTE-BOUWING VAN VAU- BAN.	429.
<i>Waarom in 't Hoopduits vertaald.</i>	430.
STARREKUNDE VAN J. LUYTS.	432.
<i>Gevoelens van 't gestel des Werelds.</i>	433.
JAAR DRIJKS-BESCHRIJVING VAN J. LUYTS.	435.
<i>Grootheid van de Nederlandische Oost-Indische maatschappij.</i>	436.
<i>Verdeeling van de geheele wereld!</i>	437. 438.
	439.
	KOR-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

KORMANDEL DOOR D. HAVART.

	441.
<i>Inhoud des boek.</i>	443. enz.
SEDER O LAMINZA	448.
<i>Knappe stellingen van dezen schryver.</i>	449.
<i>Ketley werelden.</i>	450.
<i>Nach meer ongehoorde meeningen.</i>	452. 453.
	454.
<i>Wederkaeren der Zieken.</i>	456.
<i>Dwizendjarig rijk.</i>	457.
J: CHRISTUS DE MESSIAS.	458.
DE GROOTE WERELD IN 'T KLEIN GESCHILDEERT DOOR W. BEURS.	461.
<i>Hoofdverwen.</i>	462.
S. PUFFENDORFS INLEIDINGE TOT DE EUROPEESCHE HISTO- RIE.	465.
<i>Vertaling van dit boek.</i>	ib.
OEFFENING DER PLANTEN enz: DOOR T. SCHOON.	467.
H. GROTIUS VAN DEN CHR. GODS- DIENST.	470.
<i>Hoe dit loffelijk werk in 't Fransch vertaald is.</i>	472.
<i>Daniel Heinsius byschryft op den grooten Huis.</i>	470.

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

VOLMAAKTE KRIJGSHOOFDMAN.	
<i>Handelingen tusſen Frankrijk, en andere vorſten.</i>	474.
<i>Nut van dusdanige ſchriften.</i>	476.
<i>Vrede in Atlas geſloten.</i>	477.
<i>Lijſt van alle de onderhandelingen tusſen Frankrijk en Holland tot dezen tijd toe.</i>	478.
	479. enz.
LACTANTIUS VAN DE DOOD DER VERVOLGERS.	487.
<i>Leef-tijd van Lactantius.</i>	488.
<i>Zijn geleerdheid.</i>	489.
<i>En dolingen.</i>	490. 491.
<i>Prantje van Nero.</i>	492.
<i>Welke deze vervolgers zijn.</i>	ib. en 493. enz.
<i>Aanmerking op zijn ſtijl.</i>	496.
CHRISTELIJK WOORDBOEK.	497.
<i>Beduiding van Vrouwen.</i>	499.
<i>Van de Maan.</i>	ib.
<i>Van de Varkens.</i>	500.
<i>Ook van de ſlang.</i>	ib. en 501.
KONST OM GELUKKIG TE LEVEN.	ib.
<i>Wat de menſch doorgaans beoogt.</i>	502.
<i>Verdeeling van dit boekje.</i>	503.
DE SATAN IN ZIJN WEZEN DOOR S. DE VRIES.	504.
	Dui-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Duivelry-vertelling.</i>	505.
<i>Tooveres-praatje.</i>	506. 507.
<i>Bev. Duivelry.</i>	509.
<i>Noch koddiger verhaal.</i>	510. 511.

VERVOLG VAN DEN SATAN. 512.

TITELS, EN ANDERE UITTREK-
SELS. ib.

FRIESCHE GODGELEERDHEID
VAN B. BEKKER. ib.

Verkoopng van kopere platen. 513.

Bekendmaking aan den lezer. 514.

*Een Meydrankje voor den driewerf-Katbolij-
ken Zendbrieffchryver.* 515. en 516.

REGISTER

VAN DE

BOEKZAAI

Voor de zes Maanden

JANUARIUS, FEBRUARIUS,
M A A R T, A P R I L,
M E Y, en J U N Y.

1693.

A.

A Al en paling	Pag. II. 12.
Adam.	73.
Alderen gebroeders tot te verstaan.	92.
Afzetting van Koning Jakob de II.	170.
Albigensen, en Waldensen zijn verscheide.	22.
Alfonsus spreekwoord.	131
Anakreon en Saffo. 275. Wanneer zy geleefd hebben.	280. 281.
Apollonius Thyaneus.	241.
Arianen. 17. Arius Belydenis.	209.
Arenden, of ze drinken?	96.
Arcopagus, hoedanig een plaats eertijds. t' At- benen.	185.
Wat daar bedreven en gevonden wierd.	186.
Arke	

voor de zes Maanden, &c

Arke van Noach enz.	430. 412. 415.
Augustijn, eerst welve een Ketter, wil, Christi- sten geworden zijnde, de Keters straffen.	18. 19. 20.
Augustus hartzer.	217.
Aymar [Jakob] een boer, berucht door zijn wonder-stokje.	336.

B.

Baars en snoek, waarom in minder overvloed, als voorn en Braassem.	13.
Berengarius.	21.
Behemoth.	71. 107. 108. 109.
Bedelary der Papen.	271.
Berg [Izaak van den] Neerlands Advijs- boek.	32.
Beurs [Wilhelm] Schilderachtig tafereel van 's werelds schilderyen.	460.
Bekker [Balsazar] Friesche Godgeleerdheid.	512.
Blanc [M. Le] Historische verhandeling der Fransche munt.	147.
Bochart [Samuel] 57: Zijn Kanaan. ibid.	
Tweevoudig werk van de dieren der H. Schriften.	68. 90.
Bokken.	86.
Bondelke der redeneringen.	167.
Bære-latijn.	170.

Register van de Boekzaal;

- Bomben, en kopperen-werpen, waar 't een en
't ander eerst uitgevonden is.* 404.
*Broederschapten in Italiën voor de Zielen in 't
 o Vagevriet:* 270.
Byneus [Antony] over den CX Psalm. 225.
Groote verborgenheid des zelfs, ibid. Inhoud
 226.
Wie de schryver is, word onderzocht. 228.
 229. 230.
Ook wie't hoofd zy over een groot land.
 232. 233.

C.

- Cambray [De Ridder van] sterktebouwing.*
 429.
*Chauvin [Pieter] van den natuurlyken
 Godsdienst.* 166.
Ciceroos [Markus Tullius] werken. 164.
's Mans leven. 165. 166. 167. 168.
 169. 170. 171. 172. 173. 174. N. in
*Maart en April. Lijst van zyn nagelatene
 schriften. ib. en* 175.
Collegianten, zoo die hun zelven noemen. 421.

D.

- De Duivel worp het wier niet op Jobs voo,
 maar God uit den Hemel.* 83.
Dieren,

voor de zes Maanden &c.

- Dieren, en hunne verscheidenheid.* 69. 70. 71.
Hoe de Hebreëen een onredelyk dier verdoelen. ib.
Dionys d' Arcopagiter, en Damaris. 190. enz.
Diokletiaans vermaak in 't eenzaam leven. 425.
Dominikus, d' eerste inquisiteur. 23.
Don Quichot de la manche. 131. *Zijn aardige Historie.* 140. *Door wien beschreven.* 142. *En tot welken einde.* 143. 144.
Wat dat boek heeft te wege gebragt. 141.
Doopen voor de dooden, hoe te verstaan. 213.
Dodwel [Henrik] Akademische voorlezingen. 249.
Doregeest [Engel Arendzoon van] Leere der Doopgezinden. 418. enz.
Duiven, en baar aart. 91. 92. *Aardig gezang op een duive van Anakreon.* 277.
Duivelinnen van de Joodsche Rabbijnen verzierd.
Duivelery, en pots des duivels. 510.
Duizendjarig rijk. 456. enz.

E.

- Edwards [Jan] over IV aanmerkenwaardige teksten.* 210.
Eeuwig vier. 82.
Egmond [Klaas van] Een Inquisitie-schurk
Mm 5 door

Register van de Boekzaal

door Erasmus afgeſchildert.	38.
<i>Emiliane</i> [Gabriel d'] <i>Hiſtorie van de bez</i> <i>driegerijen der Priesters en Monnikken.</i>	251.
<i>Engelands Tranen</i>	294.
<i>Epikuriſten i' Athenen.</i>	183.
<i>Episkopius Profefſor der Remonſtranten.</i>	293.
<i>Erasmus van Rotterdam.</i>	374. 375. 376.
<i>Zijn ſamenſpraken in 't Latijn.</i>	385.
<i>Eſopus fabelen in 't Engels.</i>	336.
<i>Ezeks, en hunne naams-oorspronk</i>	79.
<i>Ezechiels voorzeggingen, en derzelver inhoud.</i>	391.
<i>Ezechiels Tempelgezicht.</i>	397.

F.

<i>Fabel van Herkules.</i>	106.
<i>Fabel van Sint Jan.</i>	242.
<i>Ferdinand en Isabelle verdelgen de Moren.</i>	31.
<i>Ook de Joden.</i>	32.
<i>Fenix, een verdiſtſel.</i>	121.
<i>Fleury Kerkelijke Hiſtorie.</i>	239.
<i>Francius [Pieter] redeneringen.</i>	149.
<i>Fransche tale, en gebruik van die.</i>	282. 283.
<i>Ook misbruik.</i>	285. 286. 287.

G.

<i>Galbas kort gebisd.</i>	223.
	Gar-

voor de zes Maanden &c.

<i>Garnier [Pieter] natuurkundige redenering</i>	337
<i>Gedemde binnen der Goes.</i>	170.
<i>Geesten in de gewankensse, tot welke Christus gepredikt heeft, hoe te verklaren.</i>	213.
<i>Gelykenissen by de Joden zeer gemeen.</i>	301.
<i>Wat een gelykenisse is? 302. Gelykenisse van den verloren Zoon verklaard</i>	305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314.
<i>Gedenkschriften van den Hertog van Rohan.</i>	ib.
<i>Getal van 666 uitgelegt.</i>	413. 414.
<i>Golgatha op een wandere wijze toegepast.</i>	451.
<i>Griffioen, een verzierde vogel, van de 70 overzeters in den Bibel gedraaid.</i>	120.
<i>Graciaan [Balthasar] Houeling.</i>	245.
<i>Grotius [Hugo] van den Christelijken Guldienst.</i>	470.
<i>Oogmerk dezer verhandeling.</i>	471.
<i>Gedicht van Daniel Heinsius op dien grooten man.</i>	473.

H.

<i>Half-paarde-en Half-ezels-mannen verdricht.</i>	122.
<i>Hartogin van Medo.</i>	169.
<i>Hak-</i>	

Register van de Boekzaak

- Hakvoord [B] Schole van Christus.** 329.
- Havart [Daniel] op-en ondergang van Kormandel.** 441.
- Handelingen tusschen de Fransche Koningen, en andere Vorsten.** 476. **Lijst van de handelingen en overeenkomsten, Holland betreffende.** 479.
- Holmond [Franciscus Mercurius]** 50.
- - - **Zijn gevoelen waar uit alle schepselen bestaan.** 51.
- - - **Verhandeling van de ziekten.** 55.
- Hennen, hoe by de Arabieren genaamd.** 94.
- Henriette Marie komt uit Vrankrijk met vele Papen en knapen in Engeland.** 297.
- Historie der verschillen tusschen de Jezuïten, Dominiken, en Franciskaners.** 171.
- Hooivaardy verhandelt door la Placette.** ib.
- Hus [Jan] verbrand met Hier. van Praag.** 29.
- Hulst [Frans] Een Inquisitie-schurk door Erasmus afgeschildert.** 38.
- Hy zal Nazarenius genoemd worden, hoe uit te leggen.** 212.
- Historie van den Vygeboom.** 316. **Dezelve verklaart en toegepast.** 317. 318. 319. enz.

L. Ja-

voor de zes Maanden &c.

I.

<i>Jakob d' I. Koning van Engeland, en zijn rijksbestier d' eenige oorzaak der rampen, zedert zijn dood de Britten overgekomen.</i>	295.
<i>Jaquelot van den Messias.</i>	458.
<i>Ignatius groote lust om gemarteld te worden.</i>	
242. zijn dood.	243.
<i>Inquisitie vervloekt. 14, 15, en 259. des- zelfs begin 21. en voortgang. 22. 23. 24. 25. enz. Keurlijk door P. C. Hoofd bescre- ven. 39. enz. manier en rechtsplegingen der Inquisiteurs.</i>	ib.
<i>Inquisitie ondermaal verfoeit in gedicht.</i>	49.
<i>Joden en Moren rampzaliglijk in Spanje ge- plaagt.</i>	32. 33. 34.
<i>Jonas. In wat vis die gezeten heeft.</i>	105.
<i>Joly [Klaudius] Predikation.</i>	170.
<i>Italiaansche pelgrims, en derzelver bedrog.</i>	
263. 264. 265. 266.	
<i>Gasthuizen in Italiën.</i>	262.
<i>Italiaans spreekwoord.</i>	269.
<i>Italiaans Nieuws.</i>	331.

K.

<i>Kaligulaas doltemans-bedrijf.</i>	219.
<i>Kanus Julius gerustheid in 't sterven.</i>	220.
<i>Karel d' I. Zoon van Koning Jakob d' I. trouwt Henriette Marie.</i>	296.
	Ketter

Regifter van de Boekzaal.

<i>Ketter.</i> Wie daar voor gehouden word.	16.
<i>Ketterdooders</i> heillooze leere.	21.
<i>Konst,</i> waarom in 't Hebreewws Gamal.	74.
<i>Wapen</i> gierigheid van dit beest.	75.
<i>Kik</i> wiffen groeijen niet uit fijk.	104.
<i>Kladder,</i> en deszelfs voorfteling	9.
<i>Klaudius</i> zotte en wreeden aart.	221.
<i>Zijn</i> ramp.	298. 299.
<i>Roeijen</i> en Kalven.	81.
<i>Roccejus</i> [Joannes] over Execheiel.	390.
<i>Roccejus</i> [Joan Henrik] over Execheiels Tem- pelgezichts.	397.
<i>Zyn</i> fchrijven tegen Villalpand.	398.
<i>Zyn</i> 399. en Goeres.	400.
<i>Kopernikus.</i>	433.
<i>Kormandel,</i> en deszelfs verdeeling.	446.
<i>Konft</i> om gelukkig te leven.	501.
<i>Krokodillen</i> zijn niet tongeloos, zoo als men ge- meenlijk acht.	119.
<i>Kromtwal,</i> den pleiters eigen.	323.
<i>Krijgvoeren</i> gelaakt.	404. 426.
<i>Kuis,</i> of zoen, hoe velerley.	309.

L.

<i>Leeny</i> [Bernard] beginffelen van de Meet- kunde.	163.
<i>Bekende</i> waarheden, daar in begrepen.	164. 165.
<i>Leen-</i>	

voor de zes Maanden &c.

<i>Leevenboek</i> [Antony van]	pag. 6.
	331.
<i>Leeven, en bunmped.</i>	87. 88.
<i>Leviathan, in dicht en ondicht beschreven.</i>	
110. 111. 112. 113. 114. 115. 116.	
	117. 118.
<i>Limborch</i> [Filips van]	13.
<i>Louis de XIV, Koning van Frankrijk, ge-</i>	
<i>vleid.</i>	246. 247.
<i>Zijn gunstig oordeel over Mabillon.</i>	292.
<i>Loreete. Loretsche pelgrimadjes, en wat daar</i>	
<i>in om gaat.</i>	266. 267. 268.
<i>Luipards.</i>	ib.
<i>Luyts</i> [Joannes] <i>sterrekunde.</i>	432.
<i>Deszelfs Aardrijksbeschrijving.</i>	435.
M.	
<i>Mabillon</i> [Jaan] <i>verhandeling van de stu-</i>	
<i>dien der Monnikken.</i>	389.
<i>Mabillons lof.</i>	292.
<i>Machiabechi</i> [Antony]	331.
<i>Markus Aurelius Antoninus.</i>	415.
<i>- - - Zijn wijsheid en zotterny.</i>	416. 417.
<i>Mazarijns brieven.</i>	ib.
<i>Mensmonden, bunne leere, en Kerkentucht.</i>	
420. 421. 422. 423. 424.	
<i>Meydrankje voor een bezetene Paap.</i>	515.
	Mira-

Register van de Boekzaal.

<i>Mirakelen in Bourgouje verzierd.</i>	254. 255.
	256.
<i>Michiel Menot, een leugenachtige Monnik.</i>	234.
<i>Moss. Wat dat is? en hoe't gebruikt word.</i>	127.
<i>Moonen [Arnold] Predikation over Paulus te Athenen.</i>	179.
<i>Montmorel [Abt van] van de Vrindschap.</i>	338.
<i>Muggen, en wat die vermogen.</i>	103.
<i>Munt-historie der ouden.</i>	406.

N.

<i>Nagerechtje voor een Paap.</i>	172.
	173. enz.
<i>Neroos gruwelen.</i>	223.
<i>Nieuwerwetsche woorden.</i>	284.
<i>Noach. Hoe by de vleesvretende dieren in den Ark heeft gevoed.</i>	72.
<i> Zijn Arke.</i>	410. 411.

O.

<i>Olifant, Os, en Koe.</i>	80.
<i>Ommegangen [Processien] in Italiën.</i>	273.
<i> Koddigheden in zekeren ommegang te Venetien.</i>	274.
	Onbe-

voor de zes Maanden &c.

Onbekende God t' Athenen.	189.
Onkuisheid der Papen in Itatie.	ib.
Oorlogs- schut- gereedschap.	403.
Oost-Indische Maatschappij	436.
Othoos korte heerschappij.	123.
Oude waan van dat Christus tusschen een Os en een Ezel heeft gelegen.	81.
Overspel, en zeldzaam geval van 't zelve.	314. enz.
Overheids ampt.	424. 425.
Outrein [Joannes d'] gelijkenissen van den verloren Zoon, en meer andere.	300. enz.

P.

Paus Foris dwingelandij.	25.
Paus Maarten wil den Ketteren geen woord houden.	30.
Paus Alexander de VI. is niet beter.	35.
Paus Paulus maakt Inquisiteurs.	37.
Paard, en deszelfs eigenschappen.	75. 76. 77.
Penningkunde.	2. 408. 409.
Penning, verbeeldende twee Joden-Feeften.	5.
Petrus en Paulus tweemaal te Roomen (zoo't waar is, dat men schrijft)	238. schoone fabeltjes van hun laatste einde,
Pluimers [7.] gedichten.	239.
Polybius in 't Engels.	169.
	336.

Register van de Boekzaal.

Poëten. Hunne eer, en achting. 133. 134. 135.	
Wie a' eernaam van Poët verdient. 137.	
	148.
Ptolomeus.	433.
Puffendorf [Samuel] Inleiding tot de Euro- peesche Historie.	465.

Q.

Quinkslag van een knecht aan 't huis van ee- nige Bisschoppen.	288.
---	------

R.

Rabus [Pieter] Latijnsche kanteekeningen over Erasmus samspraken.	385.
- - - Vaarsje op den Rotterdammer.	388. 389
- - - Nieuwelijks - verbeterde overzetting te wachten.	387.
Refractie. Wat daar door verstaan word.	ib.
Regenboog, stelkonstig uitgerekend.	154. 155.
Rekening van Kassen.	156.
Ravens, en jonge ravens.	97.
Rijmen, waar van daan zoo genoemd.	138.
	139.

S.

Sabbath, en Sabbathjaar.	455.
	Salo-

vóór de zes Meanden &c.

<i>Salomon. Of by 40000 paardestallen heeft gehoud? 78. Zijn tafelhouding.</i>	94.
<i>Sanfon's Inleiding tot de beschrijvinge des Aard- rijks.</i>	150.
- - - <i>Nutheid van die wetenschap.</i>	159 167.
- - - <i>Wat de kloot des Aardrijks is.</i>	191.
<i>Santine Reine genaamt, en bedrog der Papen omtrent haar doode lichaam.</i>	252.
<i>Satan in zijn werken, aart, en bedrijf.</i>	504.
<i>Schapeu, en geiten.</i>	83.
<i>Schoon [Theodoor] ware oeffening, en ontla- ding der planten.</i>	467.
<i>Scheepsvaardy - kennis wakker aangegroeid.</i>	128.
<i>Seder Olatu, of rang der tyden.</i>	448.
- - - <i>Inhoud van dat wonderboek.</i>	449. 450. enz.
<i>Simon Magus Historie, of liever grolpraatje.</i>	239.
<i>Simon [Richard] van de verklaarders des nieuwen Testaments.</i>	361.
<i>Sint Antoni van Padua.</i>	269.
<i>Sociniaansche stellingen.</i>	197.
- - - <i>Wederlegt.</i>	198. enz.
- - - <i>Verdichtsel der Socinians.</i>	202.
- - - <i>Wederproken.</i>	203. enz.
- - - <i>Socyn, en zyn's gelijke.</i>	383.
	N n 2 Sprink

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Sprinkbanen.</i>	Hoe verscheydelyk dit woord in de Historie van Joannes den dooper word uitgelegt.	100. 101. 102.
<i>Staat der Protestanten in Yerland.</i>		124.
<i>Stoiken door Paulus wederproken.</i>		182.

T.

<i>Talmudische grollen.</i>		72.
<i>Temple [Wiltam.] mengelschriften.</i>		125.
<i>Tiberius boosheid, en gewinstheid.</i>		217. 218
<i>Ticho Brake.</i>		433.
<i>Tillemont historie der Keizers en vorsten gedurende de 6 eerste eeuwen.</i>		215.
<i>Toovery-verhaal.</i>		506. enz.
<i>Tuinvermaak.</i>		131. 132.

V.

<i>Vagevier.</i>		271. 272.
<i>Vaudoizen in Vlaanderen vervolgt.</i>		30. 31.
<i>Vauban sterktebouwing.</i>		429.
<i>Vento door bomben in brand.</i>		405.
<i>Verouderde meeningen zijn qualijk uit te roejen.</i>		179. 180.
<i>Verkondigen van vremde Goden.</i>		183.
<i>- - - Wat dat in heeft.</i>		184.
<i>Verwen, en derzelver Hoofdstoffen.</i>		462.
<i>Vespasiaan licht Vitel den voet.</i>		ib.
		<i>Vitel-</i>

voor de zes Maanden &c.

<i>Vitellius onbeschoftheid, en rampzalig einde</i>	223.
	224.
<i>Volmaakte Krijgsheer</i>	474.
<i>Vonnisboek der Inquisitie.</i>	46.
<i>Voorbeeldfels der Oude wijzen.</i>	328.
<i>Vrigny tegen de loochenaars der Drie-eenigheid</i>	enz. 172.
<i>Vries [Simon de] van den Satan</i>	505.

W.

<i>Waltber Lolbart verbrand.</i>	27.
<i>Wedelius [Georgius Wolfgang] Lydingkunde</i>	145.
<i>Wet van 't geitebokje in zijn 's moeders melk niet te koken, hoe te verstaan?</i>	84 85.
<i>Welke de grootste vernuftten onder de later schry- vers zijn.</i>	131.
<i>Wereldbeschrijvinge, wat ons daar in mangelt</i>	129. 130.
<i>Whitby [Daniel] van de ware Godheid van Christus.</i>	194.
<i>Wiklef [Jan] verkettert.</i>	28.
<i>Williams [Daniel] Euangelische waarheid.</i>	335.
<i>Wilde [Jakob de]</i>	1.
<i>Weerelden, meer als een.</i>	449. enz.
- - - <i>Hoe dezelve voortkomen.</i>	453.
- - - <i>Begin en einde van dien.</i>	454.

Register van de Boekz. voor de zes Ma. &c.

<i>Wraakzucht der Italianen.</i>	258.
- - - <i>Gedenkwaardig staaltje van dezelve in</i> <i>Paus Sixtus de 5 gebleken.</i>	259. 260.
<i>Wakundige bekendmaking.</i>	153.
- - - <i>Bewijzen.</i>	165.
- - - <i>En sluitreden.</i>	201.

X.

<i>Ximenius, Aartsbisschop van Toledo, plaagt</i> <i>in den jare 1500 de Moren.</i>	35.
--	-----

Y.

<i>Nederlands Staat.</i>	124.
--------------------------	------

Z.

<i>Zegrus, een voornamen Moar, door d' Inquisi-</i> <i>tie geplaagt.</i>	35.
- - - <i>Zijn moedige woorden.</i>	36.
<i>Zilverlingen.</i>	409.
<i>Zot te wezen, wat dat zy?</i>	248.
<i>Zweetdoek van Christus, en apery daar om-</i> <i>trent.</i>	257.

NAAM-

NAAMROLLE

V A N

BOEKEN

Met welke PIETER vander SLAART zedert den jare 1692, zijn boekwinkel heeft vermeerderd; en waar van het meeste deel in de Boekzaal gemeld is, of noch gemeld zal worden.

A.

A *Alfius* [F.] en Paul. Steenwinkel tegens Bekker, 8. 1693.

Abbadie [F.] *art de se connoître soy-même*, 8. 2 v. 1692.

- - - - *Defensé de la Nation Britannique*, 12. 1693.

Acta Eruditorum quæ Lipsiæ publicantur. Ann. 1682. 1683.

1684. 1685. 1686. 1687. 1688. 1689. 1690. 1691. 1692.

1693.

- - - - *Supplementa. Tom. 1. in 4.*

Agrémens & chagrins du Mariage, 12. 1692.

Allardin [Cass.] *voer den 1 Psalm*, 8. 1693.

Almeloveen [Th. J. ab] *Bibliot. promissa & latens* 8. 1692.

Amman [Joh. Conr.] *surdus loquens*, 8. 1692.

N n 4

111

C A T A L O G U S
- - - - - *Wiskonstige beschrijvinge om een Doofgeborene te leeren spreken*, 8. 1692.

Amasianus Marcellinus, fol. & 4. 1693.

l'Année Chrétienne, 8. vol. 12. 1693.

Apologie de Mr. Saurin, 12. 1692.

Art de vivre heureux, 12. 1692.

B.

B *Alen* [Petr. a] *verbeteringe der gedachten of ware Logica*, 8. 2 vol. 1691.

Basnagius [Sam.] *de rebus Sacris & Ecclesiasticis*. 4. 1692.

Bayle [Petr.] *fragmens d'un Dictionaire Critique*, 8. 1692.

Bechmanni [Fridem.] *Theologia Conscientiaria*, 4. 1692.

Bekker [Balth.] *betoverde Wereld*, 4. 2 vol. 1692.

- - - - *van de Cometen*, 4. 1692

- - - - *Frießsche Godgeleertheyd*, 4. 1693.

- - - - *verscheyde antwoorden en verdedigingen.*

Berg [Is. van den] *Nederlands Advijsboek*. 4. 1693.

Beronicii Poemata, cum notis P. Rabi. 8. 1692.

Beurs [Wilh.] *grootte Wereld in het klein geschildert*, 8. 1692.

Bibliotheca Oizeliana, 12. 1692.

Bibliothèque Universelle & Histor. depuis 1686. jusq'n'à 1693. 12.

Bierman [Joh.] *Moses en Christus*, 8. 1693.

Blyspel, de Minnaar Jan zyn Vrouw, 8. 1692.

Bocharti [Sam.] *opera omnia*, fol. 3. vol. 1692.

Borlaan [Gualt.] *Leere der Waarheid*, 4. 1693.

Boyle [Rob.] *general History of the Air*, 4. 1692.

Brunnman [Joh.] *ad Pandectas*, fol. 1693.

Bynaus [Ant.] *over den 110. Psalm*, 8. 1692.

- - - - *gekrusste Christus*, 4. 1693.

C.

C *Aracteres naturels des Hommes*, 12. 1692.

Cæse [Wilh.] *eerste Christendom*, 8. 1692.

Charriere [F. de la] *nouvelles operations de Chirurgie*, 12. 1692.

Chauvin [Steph.] *Lexicon Philosophicum*, fol. 1692.

Chauvin [Petr.] *de Religione Naturali*, 8. 1693.

Chevalier [Nic.] *Histoire de Guillaume III.* fol. 1692.

Cicetonis [M. T.] *opera*, 4. & 12. 1692.

Claude [F.] *examen de soy même*, 12. 1693.

Clerici [Joh.] *Logica*, 8. 1692.

Coccus

L I B R O R U M.

- Cocceus* [Joh.] *over Ezechiel*, 4. 1691.
 - - - [Joh. Hinc] *nader onderzoek van den Tempel*, 4. 1691.
Cole [Gulj.] *de febribus intermittentibus*, 8. 1693.
Conringius [Herm.] *de finibus Imperii Germanici*, 4. 1693.
Conversations [nouvelles] *de morale*, 12. 1692.
Le Courier Galant, 12. depuis Janvier 1693. jusqu'à present
 tous les mois.
Consilia & Methodi auct. Studiorum optimè instituendo-
rum, collect. a Th. Crenio. 4. 1692.

D.

- D** *E la realité des biens*, 8. 1692.
 - - - *l'amitié*, 12. 1693.
Des mots a la mode, 12. 1692.
Descartes [Renatus] *bedenkingen van d'eerste wysbegeerte. Besie-*
ringe des verstands, en ludinge der ziele, 4. 1690.
 - - - *beginselen der wysbegeerte*, 4. 1690.
 - - - *proeven der wysbegeerte*, 4. 1692.
 - - - *Brieven*, 4. 1692.
Deurhoff [W.] *verhandeling van Engelen en Duivelen*, 4. 1693.
Deusings [Herm.] *verdediging*, 4. 1692.
Dictionaire Chrétien, 8. 1692.
 - - - *Francois-Latin, de Tachard*, 4. 1692.
 - - - *Latin-Francois, de Tachard*, 4. 1693.
Difficultez proposées a Mr. Steyaart, 8. 1692.
Diogenes Laërtius, 4. 2 vol. Gr. Lat. 1692.
Disgraces des Amans, 12. 1692.
Dittelbach [Petr.] *verhaal en val der Labadisten*, 4. 1692.
Dodwelli Prælectiones Academicæ, 8. 1692.
Dooregeest [Eng. Arendzoon] *Leere der Doopsgefinden*, 8. 1692.
Dougizi [Joh.] *Analecta Sacra*, 8. 1693.

E.

- E** *Clairciffemens sur un Livre de la Religion Naturelle*, 8. 1693.
Edwards [John] *upon four remarkable Texts*, 8. 1692.
Entretiens de Morale, 12. 1693.
Erasmi [D.] *colloquia familiaria cum notis P. Rabi*, 8. 1693.
Ernesti [Jac. Dan.] *selecti flores Philologico-Historico-*
Theologico Morales, 8. 1693.
Erythræi [J. N.] *Pinacotheca imaginum illustrium*, 8. 1692.
Essais [nouveaux] *de Morale*, 12. 1692.

C A T A L O G U S

Etat nouveau d'Angleterre, 12. 1692.

- - - *présent de la France*, 12. 1692.

Euclidis elementorum sex libri priores demonstrati ab Henr. Coetfio, 8. 1692.

F.

Fables choisies de la Fontaine, 8. 1693.

Factum pour Mr. Dorothe contre Mr. de Varennes, 4. 1693.

Fasciculus primus Opusculorum, quæ ad Historiam ac Philologiam Sacram spectant. In quo continentur I. Edm. Dickinsoni Delphi Phœnicizantes. II. Adam. Tribbehovii veritas Creationis Mundi. III. Mart. Gejeri Messiz mors, sepultura ac resurrectio. IV. Rigid. Strauchius de computo Sacro LXX. Hebdomadam Danielis. V. Henr. Opitii Davidis & Salomonis Satellitium, Crethi & Plethi. 8. 1693.

- - - Secundus. In quo VI. Joh. Hopkinson de Paradiso. VII. Herm. Conringius de Nummis Hebræorum. VIII. - - - de Republica Hebræorum. IX. - - - de Initio Anni Sabbathici. X. Stanisl. Grsepsius de Siclo & Talento Hebraico. 8. 1693.

- - - Tertius. In quo XI. Joh. Vorstius de Adagiis Novi Testamenti, XII. Edm. Meriltus in Passionem. XIII. Joh. Jac. Wissenbach in Passionem. XIV. Johannis Vorstii Exercitationum Academicarum ΔΕΜΑΤΙΟΝ. 8. 1693.

Ferrarius [Bern.] de ritu concionum, 8. 1692.

Florus [Luc. A.] Grævii, 8. 1692.

Francii [Petr.] Orationes, 8. 1692.

Froberger [Giov. Giac.] diverse partite di Toccate, Canzone Ricercate, Almante, Correnti, &c. 4. 1693.

G.

Galanteries amoureuses de la Cour de Grece, 12. 1693.

Gezicht van toekomstige dingen, 12. 1693.

Gibson [Edm.] Chronicon Saxonicum, 4. 1692.

Groenewegen [Henr.] tegen Bekker, 4. 1692.

- - - *Schatkamer der zinne en voorbeelden*, 4. 1693.

Groot [Hugo de] van de waarheid des Christelijken Godsdiens, 8. 1693.

- - - *de la verité de la Religion Chrétienne*, 8. 1692.

H.

- H** Akvoord [B.] Schole van Christus, 8. 1692.
 Hamer [Petr.] tegens Bekker, 4. 1693.
 Hase [Corn. de] over den 2. Psalm, 8. 1693.
 Havart [Dan.] op en ondergang van Cormandel, 4. 1693.
 Heinsius [Nic.] vergift der Melk-cuur, 8. 1693.
 Helmonts [Franc. Merc. van] Paradoxe disconsen, 12. 1693.
 - - - observations circa hominem, 12. 1692.
 - - - aanmerkingen over den mensch, 12. 1692.
 l'Heureux Esclave, nouvelle, 12. 1692.
 Histoire abrégé du Kouakerisme, 12. 1692.
 - - - de Mr. Constance, 12. 1692.
 - - - de Guillaume III, 12. 1692. 2 vol.
 - - - des Diabes de Loudun, 12. 1693.
 - - - nouvelle de la Cour d'Espagne, 12. 1692.
 - - - de la fondation des ordres Religieuses, 8. 2 vol.
 - - - des Empereurs & des autres Princes, 12. 1693.
 - - - du Temps La Princesse Agathonice, 12. 1693.
 - - - Ecclesiastique de Fleury, 12. 1692.
 - - - de la conquête de Mexique, 12. 2. vol. 1692.
 - - - des ouvrages des Sçavans, depuis l'an 1687. jusqu'à
 1693. inclusive. 12.
 - - - de l'Archiduc Albert, 12. 1693.
 - - - de Don Quixotte, 12. 4 vol. 1692.
 - - - des tromperies des Moines, 8. 1693.
 Historie van de bedriegerijen der Manniken, 8. 1693.
 Hoocke [Petr. van] ad Hebræos, 4. 1693.
 l'Homme de Cour, 12. 1692.
 Hondius [Jac.] waar Christen, 8. 1692.
 Huberi [Ulr.] historia civilis, 8. 3 vol. 1692.
 - - - de calumnia 12. errorum Jac. Perizonii specimen
 Epistolicum, 8. 1693.

I.

- I**nstruction pour les gens de guerre, 12. 1692.
 Journal des Sçavans, 12. depuis l'an 1665. jusqu'à 1691.
 Ittigius [Thom.] de Hæresiarchis, 4. 1690.

K.

- K**ampen [Christ. à] collectanea Therapeutica, 8. 1692.
 Klucht spel, de Lesteedster van Meisjes en Minnevoers, 8. 1692

C A T A L O G U S

- Knibbe [Dav.] Catechismus, 8. 2 vol. 1692.*
Knittel [C.] via regia ad omnes scientias & artes, 12. 1691.
Knox [Robb.] beschrijvinge van Ceylon, 4. 1692.
- - - Voyage de l'Isle de Ceylan, 12. 1693.
Koelman [Jac.] tegen Bekker, 8. 2 vol. 1692.
Kortmatte [C.] de Jure Consiliorum conclusionibus, 4. 1693.

L.

- L** *Abyrinthe de Versailles, 4. 1693.*
Laëtantius [Luc. Cæc. firm.] de mortibus persecutorum cum notis var. 8. 1692.
Lamy [Bern.] Elemens de Mathematiques, 12. 1692.
- - - Elemens de Geometrie, 8. 1692.
Lansberge [Jacob van] beschrijvinge der Stad Hulst, 8. 1692.
Larmes de l'Angleterre, 12. 1692.
Leewenhoek [Ant. van] Brieven, 4. 1692.
Leidekker [Melch.] tegen Bekker, 8. 1692.
- - - [Jac.] Philosophische Duiwel, 8. 1692.
Lettre de Dom. Claude de Vert à Mr. Lucien sur les Ceremonies de la Messe, 12. 1693.
- - - de Mr. Frigny sur un Livre de la Religion naturelle, 8. 1693.
Lettres Historiques de ce qui ce passe en Europe, depuis Janvier 1692. jusqu'à present. 12.
- - - d'amour d'une Religieuse Portugaise, 12. 1693.
- - - du Cardinal Mazarin, 12. 2 vol. 1693.
Limborg [Phil. à] historia Inquisitionis, fol. 1692.
Lipsti [Justi] opuscula, 4. 1693.
Louberé du Royaume de Siam, 12. 2 vol. 1691.
Louth [William] vindication of the Divine authority, 8. 1692.
Luyts [Joan.] introductio ad Geographiam novam & veterem, 4. 1692.
- - - Institutio Astronomica, 4. 1692.

M.

- M** *Abillon [Iorn] des études Monastiques, 12. 1692.*
Machiavel sur Tite Live, 12. 1692.
- - - art de la Guerre, 12. 1693.
Maniere de bien penser dans les ouvrages d'esprit, 12. 1692.
Maximes Theologiques & Politiques, 12. 1692.
Medications of Marcus Aurelius Antoninus, 8. 1692.

Me.

L I B R O R U M .

- Memoires de Brantome*, 12. 2 vol. 1692.
 - - - *de Richan*, 12. 1693.
 - - - *pour servir à l'histoire du Prince de Condé*, 12. 2 vol.
 1693.
 - - - *gahands. La Religieuse Cavalier*, 12. 1693.
 - - - [nouveaux] *pour servir à l'histoire du Cartésianisme*, 12.
 1693.
 Menagii [Æg.] *historia mulierum Philosopharum*, 8. 1692.
 Mey [Georg. de] *hort begrip der geschillen van de Gereformeerde
 en Roomsche Kerke*, 8. 1693.
*Miscellanea curiosa Medico-Phisica Academiz naturæ curio-
 sorum*, Ann. 1670. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79.
 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. in 4.
Miscellanea Philologica, Philosophica & Theologica, 4. 1693.
Missel Romain, 12. 1692.
 Moanen [Arn.] *Paulus te Athenen*, 8. 1692.
Morale pratique des Iesuites, 12. 6. vol. 1693.
 Mortii [Jac. Ic.] *idea actionis corporum*, 12. 1693.
 Meulen [J. Andr. vander] *forum conscientiz*, 4. 1693.
 Munniks [Ioh.] *heelkonstige practijk*, 4. 1693.

N

- N** *Epas [C.] levens der uitnemende Krijgs-oversten*, 12. 1693.
Nowvelle Historique. La Duchesse de Medo, 12. 1692.
 - - - *maniere de fortifier de Mr. Vanban*, 8. 1692.
Nowvelles Espagnoles, 12. 1693.

O.

- O** *Œuvres mêlées de St. Real*, 12. 1693.
 - - - *de St. Evremont*, 8. 2 vol. 1693.
 - - - *d'Anacreon*, 12. 1692.
 - - - *de Lucrece*, 12. 2 vol. 1692.
 Opitii [Henr.] *novum Lexicon Hebræo-Chaldæo-Biblicum*,
 4. 1692.
 Osiandri [Joh. Ad.] *Animadversiones orthodoxæ in tres li-
 bros Fr. Turretini*, 4. 1693.
 Otrokocsi [Franc. For.] *Consilium pacis*, 8. 1692.
Les Métamorphoses d'Ovide, 12. 3 vol. 1693.
 d'Outrein [Joh.] *over de Parabolens*, 4. 1692.
 - - - *horte schets*, 8. 1692.
Ozanam, nouvelle Geometrie pratique, 12. 1692.

C A T A L O G U S

P.

- P** *Asfait Capitaine*, 12. 1692.
Pars [Adr.] over Matth. 24. 8. 1693.
 Perizonii [J.] specimen errorum contra Habetum, 8. 1693.
 Petronii [Tit.] arbitri Satyricon integrum, 12. 1692.
 Pfennigk [Joh. Guill.] de rei nmariz mutatione & aug-
 mento, 8. 1692.
 Pin [El. du] nova Bibliotheca auctorum Ecclesiasticorum,
 4. 3 vol. 1692.
 C. Plinii Cæciliæ secundi Epistolæ & Panegyricus cum tabu-
 lis Geographicis Christ. Cellarii, 12. 1693.
Pluimers [J.] gedichten, 4. 1692.
 Plukenetii [Leon] Phytographia, fol. 3. vol. 1692.
 Poitet [Petr.] de eruditione solida, superficialia & falsa,
 12. 1692.
Politique des Jésuites, 12. 1692.
Preliminaires des Traités, 12. 1692.
Principes de la Géographie, 12. 1692.
Prones de Claude Joli, 12. 1693.
 Pripzcovii opera, fol. 1692.
Pseumes de David tout en Musique, 4. 1692.
 Puffendorfi [Sam.] introductio ad historiam Europæam, 8.
 1692.

Q.

Quintiynge instructions pour les Jardins, 4. 1692.

R.

- R** *Abus [Pieter] vermakelijheden der Taalkunde*, 8. 1692.
 - - - *Boekzaal van Europe ontsloten met Julius en Au-*
gustus. Versolgt met September, October. November, De-
cember, 1692 January, February. Maart, April. Mey &
Juny, 1693. en zoo voort alle twee maanden. 8.
 - - - *Zegen-en Vloekdichten*, 4. 1693.
 Raci [Joann de] cogitata de interpretatione, 4. 1692.
 Ray [John] three Physico Theological discourses, 8. 1693.
Recueil de diverses piéces servant a l'histoire de Henry III, 12.
 1693.
Reflexions Morales, 12. 1692.
 - - - *sur l'usage de la Langue Française*, 12. 1692.

Rela-

L I B R O R U M.

- Relation du voyage de sa Majesté Britannique en Holl.* fol. 1692.
 - - - *de la Campagne d'Irlande*, 12. 1693.
Reyheri [Sam.] *dissertatio de nummis quibusdam ex Chymico metallo factis*, 4. 1692.
Richerius [Edmund.] *de potestate Ecclesiz in rebus temporalibus*, 4. 1692.
Rambouts [Rumold.] *over Matth. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13.*
 4. 3 vol. 1685. 1689. 1692.
Rondellus [Jac.] *de vita & moribus Epicuri*, 12. 1693.
Ruffings [Salom. van] *volgeestige werken*, 8. 1693.
 - - - *Boeren-Latijn*, 8. 1693.

S.

- Sanson d'Abbeville** *introduction à la Géographie*, 12. 1692.
Schoon [Theodorus] *zare oeffening der Planten*, 8. 1692.
Scriptores *historiz rei nummariz veteris*, 4. 3 vol. 1692.
Sculteti [Dan. Sev.] *stereoma doctrinz Evangelicz*, 8. 1692.
Seder Olam, *sive ordo seculorum*, 12. 1693.
Sermons de Mr. Benoit, 8. 1693.
 - - - *de Mr. Laquetot*, 8. 1693.
 - - - *de Mr. Huet*, 8. 1692.
Siberfma [Hera] *woord des levens*, 8. 1692.
 - - - *roem der Christenen*, 8. 1693.
Simon [Richard] *histoire critique des principaux Commenteurs du*
 N T. 4. 1693.
Spanheim [Freder.] *register der verschillen*, 8. 1692.
The Spirieual year, 12. 1693.
Sprangeri [Sal.] *homines sub aquis viventes*, 12. 1692.
State of the Protestants of Ireland, 8. 1692.
Staveren [Petr. van] *over den eersten Sendbrief van Iohannes*, 4.
 1692.

T.

- T** *Ableau de la vie de Richelieu, Mazarin & Colbert*, 8.
 1693.
Temple [William] *historische gedenk-schriften*, 8. 1693.
 - - - *Miscellanea*, 8. 1693.
 - - - *Remarques sur les Provinces Unies*, 12. 1692.
 - - - *Memoires de ce qui c'est passé dans la Chrétienté*, 12.
 1692.
 - - - *œuvres mêlées*, 12. 1692.
 - - - *reponse a du Cros*, 8. 1693.

CATALOGUS LIBRORUM.

- Tentzeli [Wih. Ern.] exercitationes selectæ, 4. 1692.
 Til [Sal. van] dicht-zang en speelkonst der Hebreën, 4. 1692.
 Ffeman [Ph. J.] commentarius in Epistol. Judæ, 8. 1692.
 Tocifteen van de Wereld, 8. 1692.
 Touet [Franc.] van 't Sirensuyden, 8. 1693.
 Traité des benefices de fra Paolo, 12. 1692.
 - - - - - historique des Monnoyes de France, par le Blanc, 4. 1692.
 - - - - - de l'orgueil, 8. 1692.
 Treurspel, Alexander de Groot, 8. 1693.

V.

- V** Arillas histoire de Henri second, 12. 2 vol. 1693.
 - - - - - historie de François second, 12. 1693.
 Verrijn (Joan) aanmerkingen op de betoverde Wereld, 4. 1692.
 Vincent (Phil.) recherches de la Reformation en la Ville de la
 Rochell. 12. 1693.
 Vita di Sisto V. scritta da Greg. Leti, 12. 3 vol. 1693.
 Vitriarii (Phil. Reinh.) institutiones juris naturæ & gentium,
 8. 1692.
 Voorbeeldzels der oude wijsen, 8. 1693.
 Voyage en divers états d'Europe & d'Asie, par le Pere Avril,
 12. 1693.
 Voyages historiques de l'Europe, Tom. 1. qui comprend la France,
 12. 1693.
 - - - - - Tom. 2. qui comprend l'Espagne & le Portugal.
 - - - - - Tom. 3. qui comprend l'Italie.
 Vries (S. de) de Satan in zijn wezen, 8. 2 vol. 1692.

W.

- W** Aeyen (Joh. vander) varia sacra, 4. 1693.
 Whitby (Dan.) de vera Christi Deitate, 4. 1691.
 Wedelii (Wolfg.) Pathologia medica dogmatica, 4. 1692.
 Weigelii (Erb.) Philosophia Mathematica, Theologia natu-
 ralis solida, 8. 1693.
 Wilde (Jac. de) numismata, 4. 1692.
 Witius (Herm.) de efficacia & utilitate Baptismi, 12. 1693.
 - - - - - Miscellanæ Sacra, 4. 1691.

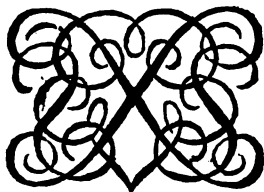
FINIS.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Gesticht door
P. RABUS.

JULIUS en AUGUSTUS
1693.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1693.

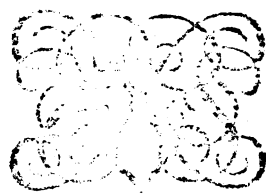
THE
LAW
OF

THE
STATE

OF
NEW YORK

AND
THE
CITY OF NEW YORK

AND
THE
COUNTY OF NEW YORK

AND
THE
COUNTY OF NEW YORK

Aanspraake

aan den

L E . Z E R .

ALs de drukker my een geheel jaar met het schrijven van de Boekzaal onledig had gehouden, en 't tweede jaar met dit zevende stukje van Julius en Augustus een aanvang zoude nemen, vroeg hy my, of ik niet een voorreden wilde maken, al ware het enkel om der welvoegelijkheid, op dat het eerste stukje van een nieuw half jaar den lezer zoo bloot niet mogte voorkomen.

Hy kreeg tot antwoord, dat het juist niet noodzakelijk was, dog echter my luttel konde verschillen, of ik eenige zijden papiers met de tale eener aanspraake, of uittreksel eenes boeks vulde, en zie daar, lezer, dus ben ik aan 't schrijven van 't navolgende verhoog geraakt.

't Gene in de voorreden voor 't stukje der twee eerste maanden dezes jaars 1693 staat, herhale ik nogmaal. Te weten, dat ik bereid ben, zoo veel doenlijk is, yder een der Boekzaal-lezers gehoor te geven, en onder menig-

Aansprake aan den Lezer.

gerley oordeelen, die, nevens alle boeken, wel byzonderlijk deze soort van schrijven onderhevig is, indien niet alle, ten minsten de verstandigste en minst met vooroordeel of afgunst bezetene te vergenoegen.

Tot deze volvoering is goede raad dier, en gelijk Flakkus * ergens zegt,

*Tres mihi convivæ prope dissentire videntur,
Poscentes vario nimium diversa palato.*

Beduidende,

*Drie gasten hebbe ik, elk verschillende van smaak;
Elk had graag and're kost. Zeg, hoe ik het hier maak?*

Alzoo hebbe ik niet slechts drierley gasten, welke gaarne ydet na hun gehemelte zagen opgedist, *Schrijvers, Boekverkoopers, en Lezers*, maar onder de laatste vele van zeer verscheiden stand; geleerde, ongeleerde, taalkenners, en die in dit stuk t'eenemaal onbedreven zijn, menschen van deze en gene gezindheid (hoedanige ons Holland in overvloed heeft) byge loovige, en waarheidslievende, luchtige, en doffe geesten, rekkelijke hoofden, en dwarsdrijvers, en ik wete niet hoe vele meer; al-ler welker smaak niet gelijkelijk te voldoen is,

Want, omme te weten, wat ik behoore in acht te nemen, en my zelve te verbeelden het gevaarlijk bestaan van een leger *Schrijvers*

Aansprake aan den Lezer.

te doorbladeren, en hen kortelijk te doen spreken ('t welk zonder die te verstaan niet kan geschieden) daar benevens, in hoe menigerley gevallen een mensch kan feilen, zal ik hier, lezer, openhartig mijn eigen les gaan lezen, en tot mijn leeringe verklaren, in welker voegen deze uittreksel-makery gesmolten, geklopt, en getoetst word.

De titel zelve (want ik wil niets achterhouden) is sommigen een doorn in 't gezicht, bemerkende dat mijn opzet is, den Hollanders, voor welken ik schrijve, een kortbondige bezeffing te geven, van meest alles, wat in de nieuwlijks uit te komene boeken vervat word, of derzelve beknopten inhoud.

Zulk een Boekzaal, zeggen ze, opent veel leesgieriger oogen, tot het beschouwen van zaken, die altijd voor den ongeletterden verborgen, en als met een zekere naauwgezette onderhouding den taalkundigen alleen kennelijk zijn geweest: voor al, indien de stellingen niet na den ouden trant, maar meereendeels nieuw, of ongemeen zijn. Dusdanige vonthis-vellers zijn veeltijds nog schrijvers, nog lezers, welken het goede te beschouwen niet zelden hartzeer is, en die in hunne verwachtinge nooit schandelijker bedrogen zijn, dan wanneer 't hen niet ge-

Aansprake aan den Lezer.

beuren mag iets quaads t'ontdekken.

Geene *Schryvers* zijn tot nog toe klagtig gevallen.

Een of anderhalf is 'er geweest, die wel had mogen lijden, dat het my gelegen was gekomen in 't melden zijner schriften wijdloopig te willen zijn; 't welk juist om goede reden was nagelaten: want andersins word gezegt, gelijk hier na zal blijken, dat ik somwijlen mijn pen genoeg den toom viere, en overbreed weidend ben, in 't beschrijven van 't gene my des waardig schijnt.

Den *Boekverkoopers*, hoore ik, bevat niet wel, dat hunne gedrukte boeken nu en dan, zoo ze meenen, geen behoorlijken plaats krijgen, 'k wil zeggen, dat ze achter andere schriften, die later zijn uitgegeven, hun rang hebben.

Maar onder de *Lezers* komen d'oropstuiven met meer als eenerley oordeel-uiting.

Sommige, die, der letter-bekoringe ongevoelig, in rechtschapene Nederduitsche Schrijvers nimmer geblokt hebben, en hunne moedertale min verstaan als bastard-sprake, (schoon zy de laatste ook gemeenlijk in verkeerde beduiding nemen) wilden liever, dat ik wat meer kromtaal sprak, en niet overal, daar 't pas geeft, na mijn teer vermogen de baastardy

Aansprake aan den Lezer.

staardy poogde den schop te geven. Tot zoo verre, dat ze, by voorbeeld, voor 't woord *hoofdstuk* liever *capittel*, voor *Goddiensst*, *religie*, voor *leerlingen*, *discipulen* lazen.

Anderen mompelen, dat ik een misdaad der gequetster ernsthaftigheid bega, zoo menigmaal ik my van een vrolijken luim late bekruipen, en in rond Duitsch verlof neme, omme, in 't verhandelen van een lach rijke stoffe, mijn penne een luchtigen schimp-sprong, of geneugelijken klem-streek in te willigen; 't zy met het vertalen van eenig gezeg-der Ouden, Ind-dicht, of diep-treffenden quinkslag, of door te veel waarderens der allerroemruchtigste Griekse en Latijnsche letterhelden, die, als rechte overblijffelen der gulde eeuw, yder ding haat eigenaardige benaming toepassen.

Gisteren zag Pieter gaarne, dat ik wat langer uittreksels maakte van Goögeleerde boeken; heden wil Paulus, dat ik, in 't verhandelen van Poëzy, het hoofddeel wel dikke proppe; morgen zal iemand begeren, dat de reis- en land-beschrijvingen klaarder uit mijne korte begrippen, als uit den beschrijver zelvs te verstaan zijn: terwijl een ander zegt, dat in 't lezen van wiskonstige, filosofische, natuur-, of genees-kundige stellingen zijn tanden

Aansprake aan den Lezer.

maar waterig zijn gemaakt, en hy zoo breed een uitlegging verwacht had, dat hy, zonder 't boek te koopen, zich met de Boekzaal alleen zoude hebben kunnen behelpen.

Regtsgeleerde, en pleiters roepen; *wy vinden weinige schriften van ons aas*; en mogelijk zal eenig juffer-groeter, en fier-opgequikte jeugdeling (wien 't ketelende bloed door d'ad'ren bruiſt, die daags voor jonker spelende 's nachts van minne droomt) t' onvreden zijn, dat de Fransche vryaadje-boekjes, en verzierde liefdens-gevallen door my niet vermeld worden, dan ter loops, en schaarsfelijk met een blooten titel, zonder die vermakelijkheden met leyendige verwen af te malen.

'k Moet niet vergeten, hoe een vitter met groot regt waant te laken, dat ik sommige Schrijvers niet meer dan een gemeenen, sommigen wederom al te hooggaanden lof geve; zonderling den zulken, dien 't, mijn's achtens, om enkele waarheid te doen is.

Ja daar zijn d'er gevonden ('k schrijve dit niet zonder lachchen) die dit zoo naauw beſnuffelden, dat ze wisten te melden, ter wat plaatſe ik den eenen meer, den anderen min het eernaamtje van *Heer* na 't hoofd geworpen, of [vergeef my het gektomrugde masteluin-
woord]

Aansprake aan den Lezer.

woord] te veel of te weinig gemenscheuwerischaad.

Zoo word het 'er met arends-oogen
En haviks-klaauwen uitgetogen.

Ook komt my te binnen, dat 'er onder de Hollanders, die met mijnen arbeid wel gediend zijn, nochtans gevonden worden, die qualijk nemen, dat den ongeletterden van hunnen bende ergens de naam van *plassers* is gegeven.

Eindelijk hoore ik, dat eenige nieuwsgierige niet genoeg na hun zin voorzien zijn van nieuwe maren, aanmerkingen, bekendmakingen, voorstellingen, of zoo als 't die goede liens anders willen noemen; 't zy wegens 't affterven van wijze mannen, samt derzelver loffsprake, en wat daar toe behoort; of wegens uitgevonde konstenaryen, en gebeurde zeldzaamheden, met prentjes, en andere mooie dingen uitgebeeld.

Daar hebt gy, bescheidene lezer, verstaan, wat men al op mijn kerfstok zet, en teffens ziet gy, in hoe ruim een veld ik als voorredenaar kan spassieren; als my der moeite lust. Zulk ik met * Fedrus mag zeggen;

*Mihi materia tanta abundat copia,
Labi faber ut defit, non fabro labor.*

* Phzdr. lib. 4.

Aansprake aan den Lezer.

Dat is,

*'k Hebbe voor mijn oogen zulk een overvloed van
schrijven,
Dat eer de werker, als het werk zou aachterblij-
ven.*

Ik bidde u evenwel, lezer, zoo veel gedulds voor my nu ook overig te hebben tot het aanhooren mijner verdediging, als gy aanstonds ten besten gaaft, toen ik alle mijne zwakheden voorpreekte: 't welk indien gy zult gedaan, en de wederzijdsche balans gemaakt hebben, 'k houde my verzekerd, dat niemand alle 't voorgaande op mijn rekening zal zetten; maar dat 'er weinig ten mijnen laste zal blijven.

Omme dan voor eerst te beantwoorden de *Schrijvers*, welker schriften ik wat korter overloope, als die van andere; ze moeten weten, dat mijn werk is, korte begrippen te maken: Ben ik elders wat langer, dat 's voor dien tijd niet zoo zeer mijn zinnelijkheid, als wel de t' zamenhang van den inhoud vereischende, dewijl 't eene boek min, 't ander meer langwijdig is.

Indien eenig *Boekverkooper* acht, dat zijn boek voor andere behoorde te gaan, laat hy zijn geduld wat rekken: 't zal t'eeniger tijd een beurt krijgen. Ik voege my dikwils na 't verzoek der gener, die wat haast maken.

Wat

Aansprake aan den Lezer.

Wat de *Lezers* belangt, zoodanige zijn mijn's oordeels, 't spoor bijster, die liever goed als quaad Duitsch lezen, en derhalven geen antwoord waardig. Al wie de lustigheid mijner penne, uit een gulle geestverquikking gesproten, wil begrimmén, hem zy tot antwoord; dat ik my meer laat gelegen leggen aan 't genot van deze geoorlofde vrolijkheid, die uit mijnen aart vloeit, dan mijne woorden na den leest zijner stijf gezetheid te willen rekenen, en de vreugde, dewelke onder d'allerdoornigste stoffe te verhandelen my altijd verzeld, van mijn boek-kamerte bannen. Middeleerwijl zal ik zorge dragen, dat de jukkerny niet t' zijds uitspatte. Klaagt iemand, dat de uittreksels van Godgeleerde, Wis-, Natuur-, Genees-, of Dicht-kundige schriften te lang; een ander wederom dat ze te kort zijn: 'k moest geen mensch wezen, zoo ik macheig was, elk na zijn bevatting te helpen. Zeg my.

*Welk Schrijver was 't, die immer maakte,
Dat elk hem prees, en niemand laakte?*

Wegens regtsgeleerde stoffe kan tot nog toe niet meer behandelt werden, vermits dezelve in dezen tijd spaarzaamelijk den drukkers werk schaft.

En,

Aansprake aan den Lezer.

En , omme van de Fransche vryaadje-boekjes , en opgepronkte min-vertellingen een woord te spreken ; deze hebben zoo weinig om 't lijf , dat schrandere hersenen vele van die met regt waardiger oordeelen na de tabak-als boekwinkels gezonden te werden. 'k Zwijge nog , hoe dergelijke onnutte schriften , geduerende dezen tegenwoordigen oorlog , zelden buiten hare geboorte-plaats Vrankrijk tot ons overvliegen.

D'ernaam eenes Schrijvers word van my nooit vergeten ; en ik laat een bescheidenen lezer vonnis strijken , of in dit stuk geen mate gehouden zy.

Het woord *plattert* , 't zy waar 't ook gestelt is , tref niemand. Elk is in zijn land een *plattert* , die der uitheemsche talen onkundig , hem zelve met zijne moedertale alleen moet behelpen : en 't ware te wenschen , dat vele wat meer hun best deden , om goede *platters* te zijn. Hoewel 't alle man niet mag gebeuren velerley talen te leeren , 'k laat staan de Hebreëen , Grieken , en Latijnen eigenaardig te hooren kouten , echter , die niet taal-rijk is , kan wel vernuft-rijk zijn. De taalgeleerdheid , ik bekenne 't , baant den weg tot veel te weten , maar een 's menschen vernuft kan uit alle *Isprake* , al ware het Hottentotsch , uitmunten ,

Aansprake aan den Lezer.

ten, en bind zig, als 't nijpt, aan geen uitspraak. Zoo heeft dan geen lezer hem zelve dier benaminge te kreunen.

Zijn d'er nu ten laatste noch zulke, die begerig zijn na nieuwe tijdingen, voorstellingen, en bekendmakingen, of hoe zy die gelieven te doopen; ze behooren zig t' erinneren, dat ik beloofd hebbe uittreksels van boeken, niet van brieven te maken.

Zonder dat ik evenwel weigere, 't gene my oorbaar schijnt, en de boek-kunde raakt, somtijds tusschen beiden te lassen. Ook is niemand vaardiger omme den lof der afgestorvene wijze mannen (welke men 't zedert het boekzaalmaken in ons Nederland weinige heeft vernomen) opentlijk te trompetten, en, ware het mijner krachten, der gedachtenisse te bevelen, als ik. Al wie my hier toe stoffe zal geven, hy zy verzekerd, dat ze mijnen penne een welluft zal strekken.

Dit stelle ik voor een kort bericht over 't gene ik my zelve strax voorwierp, niet hopeloos, dat den bescheidenen genoegén moge gegeven zijn. Den onbescheidenen zy hartelijk van my bevolen, dat ze hunne tanden stomp knagen, wenschende echter als een Christen hen beide wel te varen.

Aansprake aan den Lezer.

CICERO

in oratione pro Archia Poeta.

Quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si quantum ceteris ad suas res obeundas, quantum ad festos desudorum celebrandos, quantum ad altas voluptates, & ad ipsam requiem animi & corporis conceditar temporis: quantum alii tribuunt intempestivis conviviis, quantum denique alea, quantum pile, tantum mihi egomet ad hac studia recolenda sumpsero?

Dat is,

CICERO

in zijn vertoog voor den Dichter Archias.

Wie dag kan my berispen, of met regt kwalijk nemen, indien ik zoo veel tijds, als aan andere menschen tot het bezorgen hunner zaken, tot het vieten van blijde feestdagen, of andere welluften, ja zelfs tot ruste van ziel en lichchaam vergunt word: indien ik, zegge ik, zoo veel tijds, als andere bestaden aan ontijdige gastmalen, dobbelen, en kaatsen, my zelven vergunne tot het behartigen van deze haek oeffeningen?

Aan

Aan den zelve.

'k **G**eef mijn arbeid weêr ten besten,
Rekkelijke lezer, zie
Vry van 't eerste tot den lesten;
Pluk, gelijk een honigbie,
't Zuiverste uit zoo vele blaèren,
Die de Boekzaal korter maakt:
Leert 'er 't heilzaamst uit vergaèren:
Laat het staan, dat u niet smaakt.
d' Een heeft lust in 't lang vermelden,
d' Ander in een kort verhaal
Van 't gezeg der Letterbalden.
Deze kiest verbeve. taal.
Gene jooke na ronde woorden.
And're willen dichter-spraak;
En dat vele gaarne hoorden
Dat 's weer velen geen vermaak.
Wonder was 't (kon ik 't volbrengen)
Elk te schaffen na zijn eis,
Maar dat wil het werk niet bengen:
'k Schaf niet altijd vis noch vleis.
Melkspijs vind ook wel haar eters:
Hier ontmoet verandering.

Nu

Nu wat slechters, dan wat beters.

* Houd het goede. Proef elk ding.
Al wie lust heeft toe te tasten
Toon zig als beleefde gasten.

* Πάντα δοκιμάζειτε, τὸ καλὸν κολίθετε. 1 Thess. 5.
v. 21.

Fouten der letter-zetters; die my voorkomen,
zijn deze:

Pag. 3. eerste regel, voor *tweede boek* leest
derde boek.

Pag. 135. vijftiende regel, voor *beeldsprake-*
lijk lees breedsprakelijk.

Is 'er iets meer, verbeter het zelf.

DE

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE

JULIUS EN AUGUSTUS.
1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

JOHANNIS vander WAEYEN *varia
SACRA.*

Dat is:

Joannes vander Waeyens *verscheyde verhandelingen van heilige stoffe.* Te Franeker by Joan Gyzelaar 1693. in 4. 101 $\frac{1}{2}$ bladen.

't **S**chrander oordeel, en de bequaamheid van zaken klaarlijk voor te stellen, met welke de Heer vander Waeyen. meermaalen de geleerden in zijne schriften heeft onderhouden, deed de doorgrondens der Bibel-stoffe na dit boek reikhalzen. Te meer, om datze in 't
III. Deel. A zelve

zelve verwachtten aangetast te zien den beroemden *Spencer, man van doorkorende geleerdheid, wiens doorwrochte werk over de *wetten der Habreen* machtig is der Godgeleerden vernuft spits te slijpen.

Eer dat de Heer vander Waeyen ons derwaarts brengt, geeft hy ten besten een ontbinding van Paulus brief aan de Galaters, waar inne hy zijnen tegenspreker aan wijst, dat die geheele brief is een betooging van de Kerke des Nieuwen Testaments, zoo voor Joden als Heidenen.

Deze Kerke, niet alleen van valsche en Joods-gezinde Leeraren, maar ook (zeldzaam) van Petrus zelve uit onkunde tegengesproken, word met den yverigen kruisgezant verdedigt.

Voor af gaat een vertalinge van den Grieksen Text, met een zeer beknopte vertooning, waar in 't oogmerk van den ganschen brief aan de Romeinen bestaat, rakende de rechtvaardigmakinge eenes zondaars voor God, en alle de spreekwijzen daar ontrent gebruikelijk, op welke de vryheid, in den brief aan de Galateren verhandelt, word vastgesteld.

Zoo klaar een scherpe dwingt, op dat ik het dus zegge, den Lezer tot toestemminge: dewijl daarenboven sommige zaken uit den grond worden opgehaalt, gelijk als uit de zinspreuken *ander den vloek te zijn: d'ersgenaam, die een kind is: de twee verbonden door Sara en Hagar verbeeld,* en diergelijken te zien is.

Hier op volgt de wichtige verhandeling van den Bok **A Z A Z E L**, by ons *den wechgaanden Bok* vertaald.

In

* Engels Godgeleerde, onlangs overleden.

In 't tweede boek van Mozes, gemeenlijk *Leviticus* geheten, word verhaalt, dat God Mozes belaste tot Aaron te spreken, na dat zijne twee zonen gefneuveld waren, onder anderen, volgens onze Neerduitsche overzetting, aldus.

Vers 5. En van de vergaderinge der kinderen Israëls zal hy { Aaron } nemen twee Geiten-bokken een zond-offer; en eenen Ram ten brand-offer.

('t Zesde vers spreekt van wat anders.)

Vers 7. En hy zal beide de Bokken nemen, en hy zal die stellen voor het aangezicht des HEE-REN, aan de deure der Tente der t'zamenkomst.

Vers 8. En Aaron zal de loten over die twee Bokken werpen: een lot voor den HEE-RE, en een lot voor den weggaanden Bok. (41817)

Vers 9. Dan zal Aaron den Bok, op welken het lot voor den HEE-RE zal gekomen zijn, toebrenghen, en zal hem een zond-offer maken.

Vers 10. Maar den Bok, op welken het lot zal gekomen zijn, omme eenen weggaanden Bok te zijn, zal levendig voor het aangezicht des HEE-REN gesteld worden, om door hem verzoeninge te doen: op dat men hem als een weggaande Bok na de Woestijne uylate.

Voorts in den t'zamenhang.

Vers 20. Als hy nu zal geeindigt hebben van het Heilige, en de Tente der t'zamenkomst, en den Altaar te verzoenen, zoo zal hy dien levendigen Bok toebrenghen.

Vers 21. En Aaron zal beide zijne handen op 't hoofd des levendigen Boks leggen, en zal daar op alle d'ongerechtigheden der kinderen Israëls, en alle hare ontredingen, na alle hare zonden, be-

lijden, en hy zal die op het hoofd des Boks leggen, en zal (hem) door de hand, eenes mans, die voorhanden is, na de Woestijne uislaten.

Vers 22. Alzoo zal die Bok, op hem, alle hare ongerechtigheden in een afgezonderd land wechdragen, en hy zal dien Bok in de Woestijne uislaten.

Vele kenners der Talen en Godgeleerdheid hebben van *xxxij* geen rechte uitlegging weten te maken; 't welk de reden was, waaromme ik in * Bochart's verhandeling der Bibeldieren dien bok stiller liet staan. D'eene geeft 'er deze, d'ander gene verklaring van.

Maar de Heer vander Waeyen ondertast, by wijze van ter zijde treding, eerst in een treffelijken rang vele oudheden, de heilige Letterkunde betreffende; als daar zijn de Schatkisten van den Tempel, zoo voor deszelfs onderhoud, als tot het bekostigen der veelvuldige offerhanden, de verdeling van de dagbeurte der Priesters; welk het werk der oude, welk der jonge Priesters in den Tempel was; 't werpen des lous, by Hebreëen, Grieken, en Romeinen gebruikelijk; 't offeren zelf, en wie het by de Joden dede; wanneer 't den Priester alleen, wanneer 't een yder geoorloft was; wie 't zelve by de Heidenen waarnam; hoe de Heidenen offerden met 't slachten, de Joden met kelen; waar het Wierookvat was ten tijde van d'Arke, waar na maals; hoe die steen, op welke het toen ter tijd stond, Christus verbeelde; dat die Arke niet in den tweeden Tempel geweest is; welke de verborgentheden zijn onder de Joodsche fabelen van

* Boekzaal van Januar. en Febr. 1693. pag. 86.

† Slaan, of houwen.

van den Leviathan; ja de gansche verborgene fabelkunde; de goede en quade godheid der Heidenen; d'eerste by hen DEUS, de laatste DEMON genaamt, en vele dusdanige verhandelingen van diepen inzichte.

Wat de twee gezeide Bokken belangt; eerst komt in overweging, op wiens kosten dezelve moesten gekocht werden, en hoe ze in gestalte, beeltenis en prijs elkanderen gelijk waren; daar na toont de Schrijver 't gebruik en de wijze van 't lot werpen over de zelve. 't Is aanmerkelijk, (indien geen Joodsche fabel) dat de weggaande Bok wierd aangedaan met een scharlakenroode *lapje, 't welke, als hy in de Woestijne quam, wit wordende; een teiken was, dat God de roode zonden des volks hadde wit gemaakt. Doch veertig jaren voor de verwoesting des Tempels zagen de Joden dit niet meer, zoo 't zeggen der Rabbinen zelve waar is. 'k Zal voorby gaan, hoedanige gebeden door de Priesters en gemeene Joden toen ter tijd wierden uitgestort, en wat daar van noch ten huidigen dage onder hen plechtelijk is. De meeste zwarigheid legt hier in, wat door Azazel, tegen God gesteld, moet verstaan werden.

Onze Schrijver geeft preuven van zijn rijk vernuft, en groote belezentheid; niet min in Joodsche, als oude en nieuwe Christen-schrijvers; welker verschillende gevoelens op 't tapijt gebracht hebbende, bericht hy den Lezer, waarom dit woord Azazel ter gezeider plaats gebruikt word.

A 3

Gelijk

* De Rabbinen noemen 't in hunne Taal een Scharlakenrood Tongetje, om de gelykenisse.

Gelijk die zaak vele bezige herffenen gaande gemaakt heeft, alzo is ze ook velerley uitleggingen onderworpen geweest. De Rabbinen hadden wondere gevoelens daar van, en plachten zeker foort van een Duivel dus te noemen. Men wil zeggen, dat de Duivel onder de gedaante van een Bok aan de Heidenen meermaal verscheenen, en in zulk een persoonadje van hen geeerd is. En dewijl de Griekse Overzetters van den Bibel, gemeenlijk de LXX genoemd, den Bok *Azazel* in hunne tale ἀποπομπῆς hebben willen noemen, dat is, *den weg te drijvene*, zoo komt het hier te pas, dat *Azazel*, en ἀποπομπῆς (by de Latijnen *Dem averruncus*) met den anderen werden vergeleken; omme te toonen, welke der Joden gevoelens waren: want sommige geloofden, dat deze Bok den Duivel wierd toegezonden, omme het quade van hen af te weren, doch geenzins dat het beest den Duivel als een offerhande toequame; gelijk eenige Heidenen plachten te doen: maar op dat de Duivel de Joden op dien grooten verzoendag, als God over hunne zonden oordeelde, niet zoude beschuldigen. Vramde gedachten voorwaar! ja andere hadden noch onthuster waangevoelens hier omtrent.

Wat doet hier de Heer vander Waeyen? hy legt zijne meininge bloot, en verstaat door *Azazel* rond uit niemand anders dan den Duivel; bevestigende zijn zeggen door veelvuldige bewijzen, en pogende op een overtuigende wijze zijner.

* De oude Heidenen hadden hunne ἀποπομπῆς *Dæmons*, die 't quade van hen, zoo ze meenden, afweerden.

zijnen tegensprekers den mond te stoppen. Blijk van zijne waarheids-liefde is, dat hy alle voor- en tegen-reden met haar volle gewicht ontleed, en niet beschroomt is, dezelve alomme te laten beschouwen.

Eindelijk wijst hy aan het lichaam van deze schadurwe, en hoe dezelve is vervult op dien grooten verzoen-dag van 't Nieuwe Testament, op welke Christus is opgeoffert, de zijne in hem Gods deel geworden, en de weer-barstige Joden aan hunne verkeerde begeerlijkheden zijn overgegeven; zijnde het deel, dat *de weggaande Bok* beduidde: en gelijk die Bok door een daar toe besteld man gebracht wierd in de Woestijne, zoo zijn ook de Joden door een Roomschen Bevelhebber gebracht onder de Heidenen, die doorgaans in de Profeten door de woestijne verbeeld worden. Dewijl nu de Heer van der Waeyen bewust was, dat dit gevoelen over al geenen even gemakkelijken ingang zoude vinden, gaat hy het zelve met een vry langen reex van dringredenen bekrachtigen; verdedigende teffens des Heeren Koccejus gedachten over deze zake; waar na hy acht verscheidene andere oordeelen te berde brengt; zijnde het laatste van die, dat van den Heere Witsius, 't welk hy breedelijkt wederlegt. En of hem dit niet genoeg ware, hy loft ook op, niet alleen al wat de gemelde Heer Witsius, maar andere meer, tegen zijn stelling gezegt hebben; doch alles met een edelmoedige zedigheid, wenschelijk onder Broederen, welken het enkel om waarheid te doen is, en veel voegelijker by de genen, die een ander willen te recht brengen, dan die geeft der scheldinge,

d'aarts-viandin van dien geest der zachtmoedigheid, die niets anders dan stormbuyen van verbittering kan wekken.

In de derde verhandeling word onderzocht het geheele * boek van den voornoemden Heere Spencerus, en wel byzonderlijk deze stelling,

Of God het grootste deel van de Joodsche Kerkplechtigheden van de Egiptenaren ontleent heeft, zoo Spencerus wil; dan of wel eer de Duivel een Aap van God, gelijk men zegt, geweest is, en den Egiptenaren vele van de Joodsche Kerkgebaren heeft ingeblazen.

Alhier laat zich de Schrijver inzinken tot in den grond der allerverborgenste oudheden, toonende, zoo uit het boek van Mozes uittocht, als andere schriften, dat de Kerkplechtigheden den Joden eer dan den Egiptenaren zijn bekend geweest; en zelf dat de Joodsche van die der Egiptenaren, en andere volkeren oneindig verschilden. 't Bewijs volgt uit een zonderling onderzoek van de Priesteren, en hunne kleedye, welke Israël aan haren God, niet aan Egipten schuldig was.

d'Egiptische Priesters waren gene andere dan de hedendaagse † Hoogleeraars. Tussen beiden vloeyen sommige treffelijke uitweidingen, verklarende de reden, waarom de Harders den Egiptenaren eenen gruwel zijn.

Maar, omme Spencers stellingen geheel en al omver te werpen, stelt hy, dat de Egiptenaren hunne Goden zelve van de Hebreon ontleent hebben: dat de Grieken die wederom uit Egipten

* De legibus Hebraeorum. [Van de wetten der Hebreon.] † Professors.

ten gehaalt, en daar na andere volkeren hebben bygezet. Met een woord; dat de Egiptische Afgoden niets anders als misdrachten der leerlinge van den Messias en Borge zijn.

In de *besnijdenisse* is Spencer 't spoor bijster, want die is, zoo we hier leeren, van de Egiptenaren niet af-komstig, nochte ook met de gene; die zy pleegden, van een en dezelve natuur; maar heel verscheiden. Zoo is 't ook met den *Urim* en *Thummim* gelegen. De Heer van der Waeyen geeft bescheid, waarom hy daar van niet in 't breede handelt; en dus overtredende tot den Godsdienst der Egiptenaars, laat hy ons zien; dat die meerendeels van Gods volk ontleent was. Hoe? dat dit afgodisch volk den dienst der Goden omtrent pilaren pleegden; geschiede uit geene andere reden, als om dat zy van de vyer-en wolk-Kolom in Israël gehoord hadden: en datze een ongehouden Steen eerden, was, om dat Jakob op dezelve dien doorluchtigen droom te Bethel had gedroomt.

Hunne Orakelen zijn niets anders als afzetsels van den *Urim* en *Thummim*: Typhon, Herkules, Bacchus en Silenus enkele bastardnamen van groote personaadjes in de Heilige Schriften bekend: de twaalf teekens van den * Starre-teikenkring zijn de twaalf teikens der Stammen: hunne menschen-slachting is uit den Bibel ontleend, en een gedeelte hunner tale zelf uit de Hebreuwische af-komstig. In dit alles word Spencer's gezeg bygebracht, getoetst, en van top tot teen wederproken; zoo als het uit de Schrift, en uit der oude en nieuwe Schrijvers getuigenissen genomen is.

* *Zodiacus.*

A 5

Met

Met het aanwijzen der kerk-gewoontens, die na 't gemaakte Kalf zijn ingedrongen, wederlegt de Heer vander Waeyen vierkant het gevoelen van Spencer, als of de Hebreënen t'allen tijde by d'Egiptenaars veracht geweest waren; en bewijst het tegendeel in Abraham en Jozef (uit welke zy merkelyk gevordert zijn, zoo als in verscheide oude Schryfvers te zien is,) ja dat de Joden dagelijks allerley Heidenen tot hunnen Godsdienst hebben over gebracht.

Noch verder word de Hr. Spencer voet by stek gezet, als onze Schryver hem tegenwerpt, dat Mozes onder de Heidenen zelve voor d'oudste Profet is bekend geweest: dat verscheide steden der Egiptenaren van de Hebreënen gebouwt zijn, en by gevolg dat de Egiptische wijsheid jonger is, als die der Aarts-vaderen.

Na dezen volgt een nasporinge, waaromme de Grieken tot het leeren van wijsheid na Egipten gingen, met betooninge van Plutarchus onwetenschap in Joodsche zaken; en dat de Godspraken der Heidenen (by dien anderfins braven Schryver uitvoeriglyk verhandelt) jonger als Mozes zijn. Zoo is ook de beeldendienst later in de Wereld gekomen, als sommige hebben geoordeelt.

De Heer Spencer maakt veel werks van de ** echtscheidingen*, welke hy meent, dat de Joden in Egipten geleerd hebben, zoo wel als het † *water der Minnenijd* (waar van daan der Engelschen en Saxons

* Divortia.

† Of Yverwater; 't welk een Vrouw, als haar Man met Minne-nijd bezeten was, volgens de Foodsche Woordebronk.

Saxons* *Ordalia* haren oorsprong hebben) doch de Heer vander Waeyen is van een geheel ander gevoelen, bewerende, schoon by beide die volkeren iets gelijks in 't stuk van Godsdienst was, dat daaromme d'een het van den ander niet ontleent heeft.

Wederom treed hy hier een weinig ter zijde tot het bezien van de Bisschoppen van d'Engelsche Kerke, hunne waardigheid, inkomsten, † Kerkendienst, en hoe dezelve zoude kunnen geleden werden: 't welk hy belooft in een byzonder geschrift nader te zullen bewerken.

Wijders ontvouwt hy wijdluttig de Schriftuurplaatsen *Amos 5. v. 26.* en *Ezechiël 20. v. 25.* de misgrepen van Spencer daar inne toonende, byzonder in de laatste.

Dat de plechtigheden onder de Joden zoo vermenigvuldigt zijn, heeft zijn reden. En dewijl Spencer zich in dezen deele meest op Herodoot beroept, word de geloofwaardigheid van dezen Griekschcn Historyschrijver getoetst, en met dertien dringredenen aangezet, hoe zelden men op hem kan t' zeil gaan: waar benevens Diodorus Siculus te voorschijn komt, en de oude Schrijver Sanchoniaron, die, volgens des Heeren vander Waeyens aanwijzing, gezegt word alle het zijne uit Mozes, met verandering

* Zoo noemden ze in den ouden tijd (en 't is met geen enkel woord te verduitschen) zeker soort van onderzoek, en ter proewe-stelling van Wijven, die, verdacht van overspel, tot bewijs van onschuld gloeyend yzer in de handen moesten vasten. met meer andere grimmassen. Zie Boxhorn. Nederl. Hist.

† Liturgia.

dering van namen , gestolen te hebben. Wat van Hermes Trismegistus te houden , en of Zoroaster ouder dan Mozes zy , heeft ook zijn onderzoek.

Dat Pfellus d'eerste van d'oude geweest was , die de Wet-verklaring wegens den Bok *Azazel* eenig licht had toegebracht , gelijk Spencer darde zeggen , wederlegt onze Schrijver insgelijks , en eindelijk tredende in een breed onderzoek van dezen Bok *Azazel* overweegt hy alles , wat Spencer dien aangaande gezegt heeft.

Indien iemand van gelijke geleerdheid en gevoelen als Spencer , de zake eens voor de vuist tegen den Heere vander Waeyen wilde opvatten , 't ware geen onnutte zake , omme de geleerde Wereld door 't lezen van die geschiltschriften tot de verborgene wijsheid nader in te leiden. Maar van hoe weinigen is dit te verwachten?

Het vierde stukje der gewijde verhandelingen is een verhoog van de Kerke en Babel : zijnde een geduerige verklaring van vele voorzeggingen des Ouden Testaments , die de dienstbaarheid en uitgang onzer Kerke nit het geestelijk Babel , als een tegenbeeld van 't oude aanwijzen ; 't welk besloten word met een letterkundige redenering van de Hebreeuwsehe letters , en klimkers.

In het vijfde , 't welk is een verhoog , wegens den aanwas der kennisse , spreekt de Heer vander Waeyen eerst van den Zonne-dienst , na zija meininge veroorzaakt , om dat Jezus by de Profeten als een Zonne der gerechtigheid beloofd was , wiens voortgaande licht hy uit vele voor-

zeg-

zeggingen aanwijst. Daar na schaft hy midde-
len, omme de waarheid meer en meer te doen
doorbreken.

Het zesde verhoog van 't half uur stilzuijgens
in Joannes Openbaring-boek zal den Lezer on-
derwijzen hoe men zwijgt, als men de waarheid
verbergt, ende Profetien niet verstaat.

Wegens het zevende hebbe ik dit weinige
voor af te berichten.

De Heer vander Waeyen had elders gepredikt
over *Zach. 4. v. 10.* aanwijzende, hoe Chri-
stus was het tegenbeeld van dien Zerubbabel,
en deze tijden van die. Ook was in die predika-
tie te passe gekomen de plaats *Zachar. 3. v. 9.*
waar in hy toonde, dat die zeven oogen niet in
den Steen, maar op dezelve ziende waren.
't Ongeluk wilde, dat een oud Predikant, in die
Stad, waar in de gemelde predikatie gedaan
was, 't Hebreeuwscbe woordje *by* eenigen tijd
te voren anders verklaard had: welke zaak niet
alleenlijk dien Predikant misnoegde, maar ook
een ander (doch beide vermaagschapte vrienden),
zijnde d'Amptgenoot van den Heer vander
Waeyen tot het schrijven van dusdanig een stel-
ling bracht. *Die gene, dewelke staande houd,*
dat het woordje by by Zachar. 3. v. 9. in een wer-
kelijken zin niet kan overgezet worden, gelijker-
wijs de Neerduitsche Oerzetteren hebben gesteld,
toont, dat hy des zelfs betekenisse niet weet.

Om dies wille is ons deze doorwrochte rede-
nering toegekomen. De Schrijver stelt daarin-
ne de predikatie, zoo als die gedaan is, eerst
ter neder, en daarna zijn gevoelen over 't ge-
melde woord *by*.

Het

Het laatste van de Testamenten, en van 't Verbond, is een beknopte verklaring op wat wijze Christus, en ons, alle de goederen Gods roekomen: waar in we als in een kort begrip zien de uitvoeringe van den ganschen raad Gods, en van alle de spreekwijzen, die de Heilige Schrift daar omtrent gebruikt.

TWEEDE HOOFDDEEL.

Nouveau Voyage de la TERRE AUSTRALLE, contenant les costumes & les mœurs des Australiens, leur Religion, leurs exercices, leurs études, leurs guerres, les animaux particuliers à ce país, & toutes les raretez curieuses qui s'y trouvent. Par Jaques Sadeur.

Dat is:

Nieuwe reize na het Zuidland, behelzende de gewoontens en Zeden der Zuidlanders, hunnen Goudsdiens, oeffeningen en zinnlijkheden, hunne oorlogen, benevens de Zonderlinge dieren van dit Land, en alle aanmerkenwaardige Zeldzaamheden, die aldaar te vinden zijn. Door Jakob Sadeur. Te Parijs by Klaude Barbin, 1693. in 12. 8 $\frac{1}{2}$ bladen.

OF de Schrijver van dit verziende werkje niet van 't zelve oogmerk is, als de verdich-

dichter van die konstig-en snood-befehrevene *
historie der Sevarambes, of inwoonders van 't on-
 bekende Zuidland, laat ik een verrezienden ken-
 ner van zaken oordeelen.

Zekerlijk heeft het gemelde verhaal der *Seva-
 rambes* eenen ongeoeffenden lezer konnen be-
 driegen: maar die wat verder het pit der verzie-
 ringen inzag, kende wel haast de streken, die
 met den schoonglimpenden schijn eener waar-
 achtige beschrijvinge vernist zijnde den aan-
 dacht der beschouwers had konnen afperffen:
 't Zoude my niet passen de waarheid van mijn
 gezeg door 't bybrengen van eenige staaltjes te
 bevestigen. *k Bevele den gezonde herffenen al-
 leenlijk 't laatste deel te lezen, en daar in de
 bedriegeryen van *Stroukaras*, en zijne Prie-
 sters.

Hier komt ons weder voor een ruim zoo
 listiglijk-verzonnen reis, na 't Zuidland, gedaan
 door eenen *Sadeur*, wiens geboorte, zeldzame
 opvoeding, tocht na 't Rijk *Kongo*, en vremde
 voorvallen, die hem in 't gemelde Zuidland
 brachten, de drie eerste hoofdstukken vullen.

Onder weeg vind men vremde Vissen, zom-
 mige zoo groot als Honden, die de menschen
 zoo lief hebben, dat ze voor haar voeten komen
 springen, enz. andere wederom, met aardige
 vederen, die voor Zee-paauwen konden ver-
 strekken. Niet verre van daar worden wilde
 menschen, af-komstig van een half Tigerman,
 beschreven.

SA-

* Eerst in 't Engelsch, daar na in 't Fransch, en
 voorts in Hollandsch. Amsterdam in 't jaar 1682. ge-
 drukt.

Sadeur, door Schipbreuk in 't onbekende eiland geraakt, vind aldaar wondere vruchten (hy rekende, zegt hy, dat hy op de 33ste graad van de Zuider-breette was, maar de lengte konde hy niet vinden) en strijd met schrikkelijke geyleugelde beesten, al'tzamen Historien, bequaam om kinderen te vervaren.

Na dit vechten, door eenige strandbewaarders verlost, en te recht gebracht, voert hy ons in 't vierde hoofdstuk regelrecht in 't Zuidland, een plat gewest, zonder Bosschaadjen, Moerassen of Woestijnen, maar over al effen bewoond, aldaar zoo nettelijk beschreven, als een kaart daar van by 't werk gevoegd, aanwijst. Alles komt hier net van pas. *Sadeur* was (dit zoude ik schier vergeren hebben) Man en Wijf t'zamen, of *Hermafrodijt*, en dat diende hem zonderling, want alle de Zuidlanders zijn *Hermafroditen*, en die zoo een niet is, helpen zy van kant. Hy was naakt aangekomen, en dat moest ook zoo wezen, want anders zoude hy voor een vremdeling, zijn gehouden geweest, in een landschap, daar men ongekleed gaat. Daarenboven bracht zijn heldhaftige strijd tegen de vliegende beesten hem in grootachting, zulk dat hy, zonder veel onderzoek, 't welk altyds op alle aankomende personen gedaan word, aldaar zwierig onthaald wierd, en gebracht in het huis *Heb*, beduidende zoo veel als *opvoeding-huis*. In dit huis wierd hy als een groot Sinjoor gediend, en hebbende in Kongo onder andere woorden geleerd, dat *Rimlen* te zeggen was *uw' Dienaar*, sprak hy dezelve tale, waar op de Zuidlanders, den

denkende dat het hun landsman was, strax riefen *le clé, le clé*, dat beduid, *onze broer, onze broer*. Men kookt, noch bakt, noch stooft noch braad'er: want de vruchten zijn daar te lande zoo smakelijk, rijp, en heilzaam, dat het affchilderen van dezelve een lekkertand zoude kunnen waterig maken. Maar onder allen is 'er een boom, hooger dan d'andere, voortbrengende een vrucht, niet grooter dan een olijf, dien ze *Balf*, of *den boom der welgelukzaligheid* noemen. Vier vruchten daar van gegeten doen een mensch boven maten vrolijk worden; zes brengen een slaap van vier en twintig ueren aan, doch meer als zes eenen eeuwigen slaap, welke voor af is verzelt met de allergrootste vreugde des werelds.

De Zuidlanders zingen zeer zelden in hun leven, en danffen nimmermeer, maar als ze de gezeide vrucht als vorens hebben gegeten, zingen en springen ze tot haar stervens uur.

Ze bewonen een luchtstreek daar alles gematigd is. Men kan niet zeggen, dat ze hitte in de zomer, of koude in de winter gevoelen; en, met een woord gezegt, 't is een landschap overladen met alle vermakelijkheden, die nergens anders te vinden zijn, en bevrijd van alle ongemakken, die in andere gewesten voorvallen.

Alle de Zuidlanders, gelijk ik gezegt hebbe, zijn beide van mannelijke en vrouwelijke sex; en zoo d'er eenig kind van eenerley natuur ter wereld komt, dat smoren zy als een gedrocht. 't Vremdste van allen is, dat zy hunne kinderen ter wereld brengen op een wijze, die by hen zoo verborgen word gehouden, dat het een

grootte misdaad zoude zijn, aldaar van de noodzakelijke vereeniging tot het voorttellen des menschen te spreken.

Sadeur heeft in den ganschen tijd van twee en dertig jaren, die hy by de Zuidlanders verkeerde, niet kunnen vernemen, hoedanig de voorttelling by hen in 't werk gaat. Alleenlijk zag hy, dat zy elkanderen alt'zamen beminnen met een hartelijke liefde, den eenen niet meer als den anderen. Ze weten van *mijn* noch *dijn*; alles is daar gemeen.

Hunne Filozofie zal een liefhebber der wijsbegeerte uit eenige onderhandelingen van *Sadeur* met een eerwaardigen grijzaard van 't Zuidland in 't V. hoofdstuk kunnen leeren.

Wat hunnen Godsdienst belangt, dat 's de stoffe des zesden hoofdstuks, en in deze twee redenkavelingen zijn de fijnste trekken van des Schrijvers vernuft voor eenen bedreven boekoeffenaar lichtelijk na te vorffen. Met wat opzet dezelve zijn geschreven weet de maker best. Ik late dat daar, en wil liever noch een weinig hunne opvoeding en levensmanieren bezien.

Niet tegenstaande de wijze van der Zuidlanders voorttelling *Sadeur* onbekend is gebleven, weet hy echter vele byzonderheden van hunne opvoeding te melden. De kinderen hebben daar nooit pokken, noch mazelen, noch eenige ander euvel, dat de Europeërs onderhevig zijn.

Zoo haast een Zuidlander bevrucht geworden is, verlaat hy zijn kamer, en begeeft zich na 't *Heb*, waar in hy gedient en opgepast word, zonder te arbeiden. Op een verhevene plaats gestegen lost hy ter rijper tijd zijn vrucht, die
op

opbladen van *Balfs* ontfangen word. De moeder wrijft met dezelve haar nieuwgeborens fchepfel, en zoogt het zonder smart. Ze weten daar van lueren noch zwachtels, noch wiegen. De melk van de moeder is zoo krachtig, dat de kinderen twee jaren lang geen ander voedsel van nooden hebben, ook lozen zy door den afgang by na niets van beduiden. Met de acht maanden fpreken ze, met het jaar gaan ze, en na twee jaren worden ze gefpeent. Op haar drie jaren beginnenze te redenkavelen. Zoo haast de moeder haar kind verlaat, word het onder meesters opzigt gebracht, en in den ouderdom van xxxv. jaren zijn de Zuidlanders in allerley wetenschappen doorgeleerd, alt'zamen even bequaam, zonder onderscheid van meer of min kenniffe.

Ze hebben geen driften noch tochten, om dat hunne ouders daar van bevrijd zijn: desgelijks ook geen ziekten noch zwakheden, want hunne matigheid, en de heilzaamheid der vruchten, die ze eten, behoud hen in een geduerig welvaren. Dus hebben zy geen glorie noch pracht in 't gasten en brassen, maar in tegendeel eten ze heimelijk, en als ter sluik. Ook slapen ze zeer weinig, achtende dat de slaap een geheel dierlijk doen is, van welke de mensch, waar 't mogelijk, hem zelve geheel en al moest onthouden.

Ze begrijpen, dat dit leven niets anders is, als een beweging vol onrust, en zijn verzekerd, dat het gene, 't welk wy dood noemen, hunne rust is; ze houden het voor eenes menschen hoogste goed, dat hy mag geraken tot dat einde, 't welk een einde zijner onruste maakt. Hier van daan komt het, dat het hun niet veel

versehilt, of ze leven, of niet, en gretig tot sterven zijn. Lees hunne redekavelingen deswegens pag. 96. en gy zult u verwonderen.

Maar alle man mag daar zoo vliegens, als 't hem in 't hoofd schiet, niet gaan sterven. Na onderzoek van wichtige redenen word het niemand geweigert, maar daar toe moet verlof zijn van de vergadering des *hoogverhevenen huss*, *Hab* genaamt. Als iemand deze bewilliging om uit dit leven te scheiden verworven heeft, steld hy een ander in zijn plaats tot behoudenisse des landaarts, die ten minsten xxxv. jaren moet oud zijn. De volkvergadering ontfangt hem met vreugde, en men geeft zulk een eershalven den naam van *oude man*. Men steld hem voor oogen de treffelijke daden van zijn voorzaat, en hoe braaf het zy, niet te ontaarden van zijne deugden. Als die plechtigheid volbracht is, gaat d'*oude man* vrolijk zitten aan de tafel, op welke de vruchten leggen, die hem den rust der eeuwigheid zullen aanbrengen. Van deze eet hy d'er acht. Vier gegeten hebbende word zijn hart ruim en vrolijk: hy krijgt luchtige buyen, en een lachachtige milt: tot zoo verte, dat hy zijne buitensporige blijdschap betoond met danssen, springen, zingen, en malle klap uit te slaan, zonder dat de gebroeders zich des krennen, als wetende dat het hem nu in 't hoofd begint te leuteren. Dan bieden ze hem noch twee vruchten aan, welke hem geheel en al 't brein beroeren. Weshalven word hy van den genen dien hy in zijn plaats gesteld heeft, en van noch een ander, gebracht ter plaatse, dien hy voor hem zelve weinig tijds te voren tot zijn begraaf-

graafplaats heeft verkoren. Aldaar geven zy hem de twee overige vruchten, die hem in eenen eeuwigdurende slaap dompelen. Zijne omstaande gebroeders sluiten 't graf toe, en van daar vertrekkende bezweren zy het **ALMACHTIGE WEZEN**, dat het gelieve den welgelukzaligen tijd te vorderen, in welke ze mogen genieten een ruste, gelijk hunne broeder nu verworven heeft.

Dus hebben we gezien hoe de Zuidlanders geboren worden, leven, en sterven.

't Achtste hoofdstuk behelst de oefeningen van dit volk.

't Negende hunne taal, zoo geestig verzonnen als de rest.

In het tiende komen ons voor de dieren van 't Zuidland. Altemaal groote beesten, (want daar zijn geen Wormen, Spinnekoppen noch dergelyk schadelijk klein goedje) sommige als Apen, sommige als Varkens, andere wederom als Drommedarissen.

Onder de vogels vind men d'er zoo groot als Offen: snoode beesten van een afgrijselijke gedaante, *Vrqs* genaamt, die in overgroote menigte, en dol op menschenvlees te wreten, d'eenige vianden zijn, tegen welke de Zuidlanders moeten oorlogen. Lees pag. 124.

Hier nevens zegt ons de Schrijver, dat de Zuidlanders niet alleenlijk geen vlees eten, maar dat ze niet kunnen begrijpen hoe een mensch dat kan eten. De redenen, die ze daar van geven, zijn deze.

I. Dat die soort van voedsel niet over een te brengen is met de menschelijkheid, dewelke

natuurlijker wijze zeer verre moet af zijn van wreedheid.

II. Dat dewijl het vlees der beesten veel gemeenschap met dat van de menschen heeft, de gene, die 't vlees van d'eenen eet, lichtelijk ook 't ander zal eten.

III. Dat de * verduwing zeer gevaarlijk is, en dat men geen vlees van een beest kan eten, zonder eenige neigingen des zelfs aan te nemen.

IV. Dat het vlees van een redenloos beest zoodanig aan 't zelve bemiddelt is, dat men zich daarmee niet kan voeden, zonder het gelijk te werden, na de hoe grootheid van 't gene men daar van eet.

V. Dat een beest zulk een geringen ding is, dat een mensch liever niets met al mocht zijn, als eenigerwijze met het zelve gemeenschap hebben.

Voor de rest, de Zuidlanders verfoeyen zoo wel het eten van vissen, als landgedierten. Men ziet 'er zeer weinige, om dat de vorens gemelde roofvogels daar op azen, en met die eenen altoos duerenden krijg voeren. pag. 126.

Nu hebbe ik tien hoofddeelen doorbladert. De vier laatste lust my niet tot een kort begrip te brengen. Ze behelzen de zeldzaamheden van 't Zuidland, die den Europeërs zeer nut zouden zijn: de gewoone oorlogen der Zuidlanders, Sadeurs wederkeeringe na 't Eiland Madagaskar, en eindelijk zijn verblijf aldaar: want hier mede eindigt zijn historie, en 't is te duchten (zoo onze Schrijver wil †) dat hy geen meer tijd zal

* La digestion. † Want Sadeur zelve beschrijft alle deze fraaie dingen niet, maar een ander.

Julius en Augustus 1693. 23

zal hebben gehad, omme de gevallen van zijne wederkomst in Europa verder op 't papier te zetten.

DERDE HOOFDDEEL.

NIEUWE MARE.

Een Hollander, groot liefhebber der Nederlandse geschiedenissen, verkondigt alle lezers van de Boekzaal, dat hy, aangezigt ten nutte zijner Landsgenooten, voornemens is, het groote werk van Lieuwe van Aitzema, in dier voegen te verkorten, dat het maar een stuk in folio zoude beslaan, gelijk uit de volgende zijne ontworpe inleidinge, den drukker dezès ter hand gestelt, kan blijken.

Zaken van

STAAT EN OORLOG,

in en omtrent de

VEREENIGDE NEDERLANDEN,

Beginnende met het uitgaan van den Treves,
voorhenen beschreven door den HEERE

LIEUWE van AITZEMA,

En nu tot een kort begrip gebracht door . . .

B 4

I N

INLEIDINGE.

„ **H**oe Nederland, de verwondering des be-
 „ kenden weerlds, in oude tijden beheerst
 „ is geweest, met welk een reex van lor-
 „ wisselingen zoo een hand volks geworstelt, en
 „ door ontelbare rampen geloutert, tegen de
 „ verwachtinge van vrienden en vianden, in spijt
 „ van de magtigste Vorsten van Europe, haar
 „ vryheid verdedigt heeft, is van verscheide
 „ mannen verscheidentlijk beschreven. Eer-
 „ terhielden van onuitwisselijken gedachtenisse
 „ besteedden van ouds her, tot in deze onze da-
 „ gen, hunne pennen, en zinnen, op velerhan-
 „ de talen afgericht, aan 't verhaal van die aller-
 „ gedenkwaardigste geschiedenissen, waar over
 „ de nazaten, die dezelve lezen, zig ontzetten.
 „ Het twaalfjarig bestand, na vele gevallen ein-
 „ delijk door meer als eene bemiddeling op den
 „ negenden van Grasmaand in den jare 1609
 „ tussen de Spanjaarden en Nederlanders getrof-
 „ fen, en dien ganschen tussentijd tot den jare
 „ 1621 ten einde geloopt, melden ons Hol-
 „ landsche schrijveren. Na 't einde van dit be-
 „ stand neemt de beroemde Lieve van Aitze-
 „ ma, opgevult met stapels van gedenkschriften,
 „ en oorspronkelijke bewijzen, eenen arbeid op
 „ de schouderfen, die niemand als zulk een At-
 „ las der Historischrijvers past. Dog dewijl zoo
 „ groot een werk, door de menigvuldige inge-
 „ laste stukken tot overgroot beslag uitgedegen,
 „ velen onzer Batavieren te hoog in prijs, of te
 „ lastig in 't doorbladeren valt, heeft het my
 „ „ goed

„ goed gedacht , en der moeite waardig , ten dien-
 „ ste mijner landgenooten , een kort en bondig
 „ begrip van alle de zaken van staat en oorlog
 „ in en omtrent de Vereenigde Nederlanden ,
 „ met het uitgaan des gemelden bestands , tot
 „ * * * * * op te maken ; behoudende
 „ doorgaans den stijl van onzen schrijver , hoe zeer
 „ die ook met hoofsche en onduitsche woorden al te
 „ bars doorzult , en tegen mijne zinnelijkheid on-
 „ trent de ronde Hollandsche sprake teeneemaal
 „ strijdig is , dewijl andersints het veranderen
 „ ven dien eer een geheel nieuw werk , als dat
 „ van Aitzema schijnen mogt : Waar toe my
 „ God , bidde ik , van 't begin tot den einde lust
 „ en kragt geven wil.

De voorstaande woorden behoudende doorgaans den stijl enz. zullen d'er bygevoegt zijn , indien de Schrijver , na 't oordeel van Mannen hun des verstaande , geraden vind Aitzemaas stijl te houden ; doch by aldien hy door krachtige beweegredenen wierd aangezet , omme 't werk liever in zuiver duits te verkorten ; zoude hy zich daar toe niet ongenegen toonen. Dit's de oorzaak , waaromme zijne tweederley gedachten wegens den stijl alhier worden voorgesteld.

VIERDE HOOFDDEEL.

Vita di SISTO V. Pontefice Romano. Nuovamente scritta da Gregorio Leti. Nella quale si contengono alcune cose in generale della corte di Roma, e della sede Apostolica, della nascita di Sisto, e di tutti i successi della sua vita anno per anno, sino alla sua promozione al Cardinalato. Ornata tutta l'Opera di molte figure. Divisa in tre volumi. PARTE PRIMA.

Dat is :

Het leven van SIXTUS de vijfde, Paus van Roome, nieuwelyks beschreven door Gregorius Leti, behelzende eenige Zaken in't gemeen wegens't Roomsche Hof, Apostolischen Stoel, geboorte van Sixtus, en van't geheele vervolg zyn's levens, jaar voor jaar, tot zyn vordering ter waardigheid van Kardinaat. 't gansche werk deur met vele printen verciert. Verdeelt in drie stukken. EERSTE DEEL. t'Amsterdam by Jan en Gillis Janssonius van Waasbergen 1693. in 12. t'zamen 64 bladen.

MY lust yder stukje onder een byzonder hoofddeel te brengen.

Voorwaar ik leze nimmer den naam van Paus Sixtus (hoewel sommige bedrijven van dien Vos d'uiterste verfoejing waardig zijn) of seffens word mijn hart-geraakt door een zeke-

re

re grootachting voor den man, zoo zonderling van beleid, als geluk; 't welk hem van een armen Varkenhoeder den allerroemruchtigsten Paus, die ooit te Roome zijn rol speelde, gemaakt heeft.

Zulk een ongemeen persoonaadje verdiende ook een penne zoo net, als die van den Heere Leti, vermaard Italiaansch Historischrijver, alrens binnen Amsterdam woonachtig; dewelke dit leven van Sixtus, voor eenige jaren beschreven, en andermaal herdrukt, nu nieuwelijks in drie stukjes vergroot heeft met allerley oorspronkelijke gedenkschriften, en byvoegselen ter vollagener historie dienende. d'Aantrekkelijke bevalligheid van 't schrijven dezès boeks vond zoo veel ingang by de lezers, dat d'eerste druk in verscheide spraken is overgezet, hoewel de Fransche *vertaler daar mede omsprong in der voegen, als hy meende dat het in Vrankrijk minst aanstoetelijk zoude zijn: 'k wil zeggen, dat hy d'er uitliet, 't gene den Roomsche Katholijken niet al te voordeelich voor den Heiligen Vader mogt geschreven schijnen. Andersins, Roomsche-gezinde, en Onroomsche moeten betuigen, dat de Heer Leti, benevens een rustige vryheid in 't ophalen van de deugden en gebreken der gener, die onder zijn pen vallen, ook een edelmoedige voorzigtigheid gebruikt; 't welk blijkt aan 't gezeg van den Heere Don Emanuel Kolomna, gezant van zijn Katholijke Majesteit in Holland, en Engeland, op zekeren tijd over Sixtus Levens-beschrijving den Heer Leti aldus begroetende; *Signor Leti stimo tutte le vostre opere, perche sono scritte senza*

* Parysche druk 1687. pas-

passione, ma ammiro in particolare la vostra vita di Sisto V, nella quale vi havete posto una certa salsa, agra dolce, che riefte di gusto al palato de Catolici, e de Protestanti, e veramente per scriver Libri di questa natura non conviene che alla sola Penna del Signor Leti. Dat is. Heer Leti, Ik waardeere alle uwe werken, om dat ze zonder drift geschreven zijn; maar byzonderlijk verwondere ik my over uw levensbeschrijving van Sixtus de V, waar inne gy zeker aardig bitter-zoet gebruikt, 't welk zoowel den Katholijken, als Protestanten smakelijk is: en waarlijk tot het schrijven van boeken van die natuur past geen andere pen, dan die des Heeren Leti.

Niet tegenstaande zoo wenschelijken getuigenisse klaagt * de schrijver, dat hy eenige Predikanten van Geneve geërgert heeft, om dat hy de *Roomfche Kerke* den naam van *Christus Kerke* geeft, daar zijn gevoelen is, dat een Historiefchrijver alle Kerken, waar Christus gepredikt word, met recht *Christus Kerke* mach noemen.

Maar omme tot onzen Sixtus te komen, zal ik voorby gaan de zinnelijke beschrijvinge die de Heer Leti ons geeft van de Pauffelijke † alleenheersing, 't Roomfche Hof, en den geestelijken stoel, nevens 't onderscheid der wereldlijke en geestelijke heerschappy.

SIXTUS werd geboren den dertienden van Wintermaand 1521 ('t zelve jaar, in 't welke den vierden van Oogftmaand noch een Paus geboren was, te weten Jan Baptist Kastagna, Sixtus navolger, onder den naam van Urbaan de VII. bekend) in een Vlek van 't Mar-

qui-

* In de voorreden, en pag. 32. † Monarchie.

quizaat van Ankona, genaamt de Grotte, onder de heerlijkheid van Montalte, uit zeer arme ouders. Zijn vader *Frans Peretti*, een arbeider in de wijngaarden, was getrouwt met zijn's meesters dienstmaagd *Gabane*: welk paartje drie kinderen teelde; twee zoons, en een dochter, *Kamillage* heten: d'oudste van de jongens is onze Sixtus, die met den naam van *Felix* gedoopt wierd: en 't is aanmerkelijk, dat de doopheffer, en de Paap, die hem doopte, beide ook alzoo genaamd waren; welken naam, in't Latijn *gelukkig* beduidende, Sixtus tot een voorspelling van zijn geluk opnam, zeggende op zekeren tijd, Monnik geworden zijnde, *dat in zijn doop een pastey van geluk gemaakt was.*

Zijn geboorte-dag was ook dezelve dag, op welke de Kardinalen, na de dood van Paus Leo de X. gingen zitten tot het verkiezen van zijn navolger, Adriaan van Utrecht; waaromme Sixtus, ten Pausselijken stoel gestegen, placht te zeggen; *dat de Kardinalen op den dag zijner geboorte te Roomen een Paus zochten, maar dat'er juist een te Grotte geboren was.*

De slechte staat zijner Ouders leed niet dat hy in de letteren onderwezen wierd, hoewel de schranderheid van zijn vernuft hun menigmaal deed wenschen, dat hem de boekoeffening mocht gebeuren. Dus wierd *Felix* op zijn negen jaren by een rijken boer besteld om 't vee te hoeden, doch, 't zy dat hy zig daar inne niet genoeg na zijn's meesters zin queet, of dat'er eenige andere reden voorviel, de boer liet hem op sijn varkens passen. Met den aanvang des jaars 1531 ging zeker Franciskaner Monnik,

Mi-

Michiel Engel, t'Askoli, een stad in Ankona, prediken, en onderwegen onzen varkendrijver ontmoetende, vraagde hem na de weg; by welk voorval en gediensfigheid van den jongen, vermengt met een wondere bevalligheid, de Monnik in hem zulk een zin kreeg, dat hy hem vraagde, *of hy wel een geestelyk van zynen regel wilde worden?* waar op Felix vliegens 't jawoord gaf: en als hem de Monnik verder voorhield d'ongemakken, die de geestelyke moesten uitstaan, hun waken, braken, en boete doen, liet zich de jonge flux hooren; *dat hy den moed had omme de smart van't Vagevier te kunnen dulden, mocht hy daar door in de menschelyke wetenschappen gevordert werden.*

De Paap, ontzet door zoo blykelyken stantvastigheid, beval dan, dat hy eerst zijne varkens zoude t'huis brengen, en hem daar na te Askoli, by de Franciskaners komen vinden; maar Felix, niet genegen die kans te laten ontglippen, zeide, dat de varkens den weg wel zouden vinden, en tegen 't vallen van den avond zich na huis begeven.

Dus quam Vader Michiel met zynen slechtgekleeden gezelschap by de geestelyke t'Askoli, en hebbende dit geval verteld, ook den jongen onderzocht, en hem op alles fix van antwoord bevonden, zagen alle de Monnikken dit werk als een zonderlinge bestelling der Goddelijke Voorzienigheid aan, en vonden geraden den quant in een kleed, als van een bekeerde te steken; na dat alvorens de * Kloosterwachter verzekerd was van de toestemming zijns vaders Frans Perretti,

* *Guardiano.*

retti, dewelke van 't goed voornemen der Franciskaners bericht, in groote verheuging God dankte, dat zijn zoon gevonden had dat gene, waar toe zijn verlangen altijd geweest was.

Vader Michiel bracht te weeg, dat Felix in zijn kamer geduerig by hem mocht zijn. Om trent welken tijd, en ook daar na (zonder alle voorvallen te vermelden) de jonge een 's yders vrindschap won, leerende lezen en schrijven, vervolgens de Latijnsche tale, tot verwondering van de kloosterlingen, met ongelooffelijken spoed; tot zoo verre, dat hy in Herfstmaand 1534. den Kap wierd aangetogen, en een broeder van den regel gemaakt, op den zelve dag, als Paus Klement de VII. stierf: waar van als de mare t'Askoli was gekomen, en de kloosterwachter tegen Broer Felix zeide; *gy zijt tot den Godsdienst geboren, op een dag dat de Paus dezer wereld overleed; kreeg hy van hem tot antwoord; 't ben zoo in mijn schik met dit kleed, dat ik my schijne Paus van Roome te zijn. 't Welk de kloosterwachter besloot met te zeggen; dat men van * zulk een timmerhout de Pauzen wel maakte.*

Hy worstelde door velerley ongemakken en benijdingen zijner mede-kloosterlingen, in d'een en d'ander plaats, werwaarts hy gezonden wierd.

't Osimo geraakt, en by den kloosterwachter wel staande, kreeg hy 't geluk van met den zelve na Lucca te reizen, omme den † Paus en den † Keizer, die aldaar stonden t'zamen te

ko-

* 't Italiaansch spreekwoord is, d'une tal' herba si anno le scope. Van zulk een kruid maakt men de bezems.
† Paulus de III. † Karol de V.

komen, te zien. Dit wierd hem van vele misgunt; en een zeker broer, willende met zijnen geringen afkomst schertzen, schimpte in zijn tegenwoordigheid. *Zie daar de rechte man om den Paus te gaan zien!* maar Felix die zich op die streken wel verstond, schoot lachende daar op toe. *Ik ga een schets van den Paus nemen, om te zien of ik my daar na wel zoude kunnen schikken.*

Schoon hy te Lucca niet lang vertoefde, echter vernam hy aldaar al den omslag van 't Pauuselijke hof, en deszelfs geheimen. Hy konde in 't wederkeeren naauwelijks zwijgen van de zaken den Paus betreffende, en eens over tafel zeer nieuwsgierig vragende, sprak een van de broeders, *'k geloove dat gy gaarne Paus zoud wilen zijn.* Broer Felix antwoorde; *dat hy niet de jaren had om Paus te zijn, maar wel moeds genoeg.*

Hier na quam hy t'Ankone, alwaar hy den Paus voor de tweedemaal zag, en voor d'eerste reize zoo zielroerend predikte, dat een van de voornaamste kerkvoogden, die onder een groote menigte toehoorders in de Kerk geweest was, en met hem na de maaltijd in gesprek raakte, zich liet ontvallen, *zoo ik Paus was, ik maakte u wel haast Kardinaal.*

In 't jaar 1545. wierd hy Priester, en teffens met d'eertitel van Bakkalaurus gehult, 't zedert welken tijd hy den naam van *Montalte* voerde. Te Fermo liet hy zich in 't jaar 1547. Doktor maken, ging van daar t'Askoli voor Meester spelen in 't zelve huis, waar in hy A. B. geleerd had; hy nam in den jare 1549. ter zelve plaatse het ampt van een overleden Professor waar, en liet

hier vele van zijn bloedvrienden tot hem komen ; welker geene hy zich schaamde. Onderwijzen heeft hy zijne arme ouders te Grootte bezocht , en zijn zufter Kamilla bevonden een wafchfter te zijn , ook aldaar gepredikt over de woorden ; *God heeft het onedelte en verachte uitgekeeren , op dat hy de wijzen befchaams make* , daar na is hy te Siena , en voorts voor Prediker na Roomen getogen : hoog geacht zijnde van Vader Michiel Gifilieri , die toen ter tijd in aanzien by 't Roomfche Hof was , naderhand Kardinaal , en ten laaten Paus werd , moeden naam van Pius de V.

Deze Vader Michiel was de gene , die Montakte (dus zullen we onzen Felix Perazzi voortaan noemen , tot dat hy in Paus Sixtus zal hervormt zijn) Kardinaal heeft gemaakt.

Eenige jaren na dezon wierd Montakte *Regent van 't koninklijke Konvent van Sant Laurent te Napels* , daar hy eenige stribbeling had , vorders Prediker te Genua ; ten tijde dat Julius de III. Hof , in wiens plaats Marcel de II. gekoren zijnde twaalf dagen na zijn verheffing den vorigen ging volgen , terwijl Montakte , na Roomen gereist , onderweg de tijdinge van Marceles overlijden hoorde ; zeggende op dat gehoor , *dewyl de Pauzen zoo fchietlijk gingen fterven , dat hy eeniger tijd ook zijn beurs noch wel krijgen moogt*.

Goduerende 't ledig ftaan des Pauffelijken Stoek prodikte hy in de Kerke der Heilige Apostelen , op bevel van den Generaal , die den Kardinaal Karpi beloof had , een goed *regentfchap* aan Montakte te zullen geven , gelijk hy ook deed , makende hem in 't jaar 1555. *Regent*

te Venetien: zijnde weinig tijds te voren tot Paus verheven de Kardinaal Karaffa, die den naam van Paulus de IV. nam, een halsvrind van den Kardinaal Karpi, en van Vader Gisfilieri. Paus Paulus de IV. maakte Montalte een wijtje daar na *Inquisiteur Generaal* te Venetie, alwaar die vervaarelijke rechtspleging over 't gewisse zoo streng niet is, als in andere plaatsen: 't welk hy ook gewaar wierd door menigvuldigen onrust in zijn bediening voorgevallen.

Onder dezen onrust verblijdde hem een mare, die hem deed uitroepen; *ô dat 's wel, dat 's zeer wel voor my! my konde niets beters gebeuren.* De reden dezer vreugde was, dat Vader Gisfilieri van Paulus de IV. in 't jaar 1557. den Kardinaalshoed had gekregen. Dezen zijnen grooten vrind, van wien hy veel goeds had genoten, begroette hy met een heusschen brief, die Gisfilieri, tans de Kardinaal Alexandrino geheten, minnelijk beantwoordde, beide alhier * gemeld: waar op hy zulk een hope schepte, dat hy meer als eens darde roemen; *zoo Alexandrino Paus word, zal ik Kardinaal worden: een voorzegging die waarlijk vervuld is.* Ja ziende nu hem zelve gesterkt door zoo twee machtige Kardinalen, als Karpi en Alexandrino waren, ontzag hy zich niet te zeggen, *dat hy met de rest lachte, en den moed had zich te verweren tegen de slagen van hondert Princen.* Welke woorden de Venetiaansche Raad qualijk nam, byzonderlijk, toen ze zagen, dat Montalte machtig was een schrikkelijk onheil tussen den Paus en hunne Republiik te brouwen; gelijk de Heer

Leti-wijd en breed aantoot, met het daar aan volgende verhaal, waar uit de snoodheid van dien doorslepen gast te tasten is.

Weinig tijds na de dood van den Franschen Koning Henrik de II, volgde die van Paus Paulus de IV, welke min beklaagd wierd van de Romeinen, en Venetianen, als van Montalte. Want deze Paus was in zijn tijd een bitter handhaver der *Inquisitie*, die onze Montalte vinnig voortzette, waaromme hy nu vreezende, dat de Venetianen, fier op hunne vóórrechten, hem een quaden trek mogten spelen, besloot na Roomen te verhuizen, en de Venetianen te laten voor de gene die ze waren.

Aldaar gekomen zijnde wist hy te bezorgen, dat het Roomsche Hof, met hulpe van Karpi en Alexandrino zijn reis ten besten duidde: tot dat, na verloop van vier maanden, zedert de dood van Paulus de IV, de Kardinaal J. Angelus de Medicis, een Milanezer van geboorte, onder den naam van Pius de IV, den Pausselijken troon beklom: door wiens gezag Montalte ondersteut andermaal te Venetien is gekomen in 't begin van den jare 1560.

Maar zijn vorige strengheid, den Venetianen gehaat, was d'oorzaak, dat het aldaar met hem qualijk zoude afgelopen hebben: des pakte hy stillerjes zijn biezen, en quam in 't eind van Wijnmaand te Roomen, alwaar hy verstond, dat den Raad van Venetien hem hadde achtervolgt, en zoo hy gevat was geweest, een slechte bejegening voor hem te wachten stond: 't welke hy ook erkende waar te zijn, als hy onder andere schertzeryen over dat voorval tot eenen zij-

ner bekenden sprak; dat hy te Venetien niet had willen hangen, om dat hy een belofte gedaan had, van in tijd en wijlen noch Paus van Roome te zijn.

Hy was nauwelijks te Roomen gekomen, als Paus Pius de IV. (willende de stad zuiveren van de schendheden, door zijnes voorzaats Paus Paulus neven uitgevoerd) de Kardinalen Karel en Alfonso Karaffa, met zijn broeder den Graaf Montorio, den Grave van Alis, en Leonard di Kardine, alle Paulus nabestaande, in den kerker liet werpen: in welke zake, toen vierig voortgezet, Montalte ter rechter tijd tot eene der geheime Raadplegers gekoron wierd. Na negen maanden wierden de gevangene van vele halsfeiten overtuigt: de Kardinaal in den kerker geworpt, doch de twee Graven, en Leonard openlijk onthalt. Welker eenen als Montalte in zijn uiterste had bygestaan, en iemand na 't volvoeren van 't vonnis hem vraagde, of hy den gedemden grooter weldaad aan de ziel, dan aan den lijve gedaan had? antwoordde hy, dat het grootste ongelijk, die Sijnjoern aangedaan, daer in bestond, dat zo negen maanden in de gevangenis hadden gezeten; en indien hy Paus geweest was, dat hy ze in negen dagen kort rechte zoude gedaan hebben.

Niet tegenstaande dat zoo bloedig een trouwspel te Roomen volspeeld wierd, liet de Paus echter niet na, 't beruchte Concilie van Trenten ernstig te doen voortgaan. Ten welken opzichte ik kortelijk zal zeggen, dat sommige broers gaarne gewenst hadden, Montalte derwaarts te zien reizen, maar hy vond raadzamer zich diche by Roomen te houden, verkrijgende 't ampt van

van *Procureur Generaal van d'Orde*, in 't jaar 1561.

Karpi stierf in 't jaar 1563, van de gansche heilige vergadering, doch van Montalte meest beklaagt: welke dood, gevolgt van andere onlusten te Roome, hem deed bewerken, dat hy in bedieninge van Raadgever des heiligen Raads een Pauffeljk gezantschap na Spanje mocht bywonen. Terwijl hy daar was, quam de tijding van Paus Pius dood, in wiens plaats de Kardinaal Alexandrino, onder den naam van Pius de V volgde, tot overgrootre vreugde van Montalte, die, door dezen zijnen vrind, hoewel afwezig, *Generaal van d'Orde* gemaakt, weder te Roome keerde.

Hy bezocht in zulk een aanzienlijken bediening den kerkelijken staat binnen vijf maanden, komende na dien tijd de voeten zijner Heiligheid kussen, hield zich onder vele bezigheden onledig met Godgeleerde oeffeningen, en verkreeg, ten preuve van des Paus vrindschap, oefftelijk het ampt van zijner Heiligheids Biechtvader, daar na 't Bisdom van Sint Aagt: in den * aanvang van welke gemyterde waardigheid, hy de tijding van zijn 's Vaders dood met tranen aanhoorde.

Nu rees in hem de hope van 't gewijde Purper oerlang te bekomen, en de Paus, die hem wonderlijk bezinde, liet genoeg blijken, dat die hooge eertrap voor Montalte zoude te beklommen zijn.

Ook waren d'er wichtige redenen, die den Paus aanzetteden, om hem tot dien staat te verhieven.

C 3

* In Wintermaand 1568.

lieffen. Montalte was de gene, die voor hem instelde het beruchte ban-schrift tegen Elizabeth, Koninginne van Engeland, pag. 365. ingelast.

Zijn verheffing tot zoo een uitnemenheid, geschiedde eindelijk onder den gemelden Paus Pius de V in bloeimaand van 't jaar 1570.

Die lust heeft een vierige en zwierige alleen-spraak door den nieuwen Kardinaal Montalte in schrift gesteld, en door den Heere Leti * alhier van woorde te woorde voorgehouden; te doorloopen; hy zal een vast denkbeeld van 's mans schranderdheid en welsprekendheid daar uit kunnen maken.

't Volgende jaar quam zijn broeder, Antony geheten, te Roome by hem, en zijn zuster Kamilla deed haar begroeting met een brief, welke hy beide met sijne streken bericht gaf.

Maar in Lentemaand des jaars 1572, wanneer Pius de V. overleed, toonde Montalte zijn meeste behendigheit, zonder dat het iemand der Kardinalen merkte.

Van 't begin zijnes Kardinaalschaps had hy zich quansuis tot de grootste nedrigheit gezet, sloot alle zijne listen om Paus te werden heimelijk in zijn hart op, en gaf allerley blijken van gedult en neerslagtigheit, zoo in gelaat, als kleding.

Na de plechtige lijkstaatcy des affijvigen Paus zat hy nevens d'ander Kardinalen in 't Conclave: veinzende in de kuiperyen van een nieuwe verkiezing het minste deel niet te willen hebben: tot dat in Bloeimaand deszelven jaars de Kardinaal

* Pag. 386. *Beginnende Padre de lumi, &c. Vader der lichten, enz.*

naal Buon Compagno voor Paus aangebeden, en Gregorius de XIII. genaamt wierd.

Montalte toonde uiterlijk groote vreugde over deze keure ; doch de nieuwe Paus maakte niet veel werks van hem ; waarom hy zig bezig hield in een eenzaam leven met boekoeffeningen ; alseen Kardinaal ; wien geen verdere eere ter harten ging. In 't einde van 't Jaar 1577 ontzette hem de droeve mare van zijns broeders Antoni's dood, met welke ik de vier boeken van dit *eerste deel* zal verhandelt houden : willende, na wat rustens, in het *tweede stuk* eens gaan bezien wat onze Kardinaal verders heeft uitgevoerd.

VIJFDE HOOFDDEEL.

Der preiswürdige VERONICA, oder Europischer THE, wie selbige anstatt der Indischer Thé mit fug gebraucht werden kan. Auch wor innen derer, wie auch des KOFFI nutz und eigenschafft bestehe ; nebenst einer kurtzen, doch deutlichen beschreibung der innerlichen geschäfte des menschlichen Corporis und umgang des Blutes, und einigen nützlichen gesundheits regulen, insonderheit sich des Scharbuchs zu befreyen. Zum dienst derer, so ihre gesundheit lieben. Verfaßet durch einen Artzney erfabrnen.

Das is:

De prijswaardige VERONIRA, of Europeesche THE, hoe dezelve in plaats van d'Indiaansche Thé voegelijk kan gebruyke worden, als medewaker totte hier nut, en d'eigenschap van dit, en de KOFFI bestaat: Nevens een korte, doch duidelijke beschrijving van d'innerlijke geschapenheid des menschelijken liebbzams, omloop des bloeds, en andere daar in bevondene vóchten. Hier by komen eenige nutte regelen der gezondheid, voornamentlijk om met geen Scheurbuik gequelt te Zijn. Ten dienst der gener die hunne gezondheid lief hebben, opgesteld door een geneeskundige. Te Dusseldorp by Jan Christiaan Schleuter 1692. in 4. groot vier bladen en een half.

Veel geijts voor weinig gelds. 't Oogmerk dezès Hoogduitschen Schrijvers is, den lozer in te prenten, dat het kruid * Veronica, van zoo goeden gebruik en heilzaamheid is, als de Thé, zans al de wereld het bekend dan ze voor den eeuw was, en misfchien door 't onnoodig gebruik, of liever dagelijks misbrak, in ons Nederland meer quaad als goed werkende.

Laat de vrouwtjes, welke dagelijks ten minsten tweemaal de Thékerel stoken, eens een Geneesheer, die niet al te Bontekoës gezind is,

vra-

* In't Hoogduits *Ehrenpreis*.

vragen, of al dat water drinken hier te lande haar gezond is : 'k houde my verzekert dat hy neen zal zeggen.

Maar, 't zy of de Thé goed of quaad is, als men ze in grooten overvloed nuttigt ; weinige zullen ontkennen, dat goede Thé, matiglijk, en op zijn pas gebruikt, onze lichaamen tegen 't een en 't ander euvel kan beschermen.

De *Veronica*, zoo men hier lezen kan, heeft dezelve deugden, die de *Thé* heeft : ook hou zelve gebruik. Men kan ze met gekookt water trekken, en ze zal dezelve verw geven als de beste Japanfche Thé. Ja dat meer is, 't kruid *Veronica* is tot meer genezingen bequaam dan de Thé ; want de Kruidkenners getuigen dat het zelve krachtig is tot zuivering des bloeds, opening van verftopte Mild of Lever, en afdrijving van zand uit de Nieren. Wijders dat het alle bezeeringen der Longe heelt, en den hoest verdrijft ; kort om, deze Hoogduitscher zegt, dat het als een algemeen wond-kruid in alle wonddranken gebruikt word, en dat men d'er van roemt ('t welk voorwaar geen kleintje is) * dat het onvruchtbare wijven vruchtbaar kan maken ; Boven dit alles, heeft dit kruid een zonderling kenteiken, dat het, met bronwater behoortlijk overgehaald, een groene verwe behoud.

In overweginge zoo veler deugden houd de Schrijver deze zijne Inlandsche *Thé*, indien niet waardiger, ten minften van zoo groot een waardy als de Indiaanfche, behalven dat hy

C 5

noch

* *Auch rühmet man davon, dafs es die unfruchtbaren Weiber fruchtbar mache.*

noch zwijgt, dat men zijn kruid *Veronica* vry beter koop als *Thé* kan krijgen. Mogelijk zal een keurlijk *Thé*-kenner hier op zeggen, dat de Hoogduitscher van 't voornaamste, 't welk de *Veronica* moest aanprijzen, niets rept; te weten de *Smaak*: Doch laat die niet te haastig zijn; hy zal de Schrijver achter het vorenverhaalde aldus hooren spreken.

Es wird zwar denen, so albereit des Théés gewohnt, der erste versuch dieser Veronica nicht so angenehm sein, welches aber, nach dem man es ein und andermahl genommen, sich besser einfindet, und lässt sich hernach eben so wol trinken als der Thé.

Hy wil zeggen; dat den genen, die zig reeds aan de *Thé* gewend hebben, d'eerste proef van deze *Veronica* niet wel zoo aangenaam zal zijn, maar dat ze een- en andermaal genuttigt zijnde, beter valt, en daar na zig zoo wel laat drinken als *Thé*.

Dat het eerste van dit gezeg waarachtig is, kan ik by de proef melden; want het water, in't welke deze *Eerenprijs* in der voegen als *Thé* getrokken was, smaakte my zoo Apothekerachtig (ik weet tans geen goed Hollands woord, dat zoo verftanelijk zal zijn) dat ik het de tweedemaal niet luste te sloppen. Zoo dat de prijzer van zijn *Eerenprijs* het laatste den Nederlanderen zoo lichtelijk niet zal wijs maken; hoewel zijne redeneringen over verscheidene vochten, blijk van geen onervaren vernuft geven.

ZESDE HOOFDDEEL.

The spiritual year: or, devout contemplations, digested into distinct arguments, for every month in the year, and for every week in the month.

Dat is :

Het geestelyk jaar, of aandachtige bespiegelingen, geschike in onderscheidene stoffen, voor yder maand in 't jaar, en voor yder week in de maand. Te Londen by Samuel Smith, 1693. 21. bladen in 12.

DUsdanige schriften kunnen niet genoeg geprezen worden van vrome belijders en belevers der Christelijke plichten. Verscheide mannen van beroemde deugd en geleerdheid hebben dezen schrijf-weg ingeslagen, omme de wereldlingen tot het oeffenen van godzalige overdenkingen op te wekken. De Schrijver dezer bespiegelingen heeft geen ander inzicht, bevestigende in zijne voortreden; *that the design of this piece is to draw souls to the serious consideration of eternity, to move their affections to the love of Heavenly things, and to bring them to a contempt of those that are temporel, and transitory.* Dat is, dat dit werkje beoogt, de zielen te trekken tot een ernstige overpeinzing van d'eeuwigheid, hare tochten aan te zetten om Hemelsche zaken te beminnen, en te brengen tot een versmading van zulke, die tijdelijk en vergankelijk zijn.

Een heilzaam oogmerk, en met de Christelijke liefde over een komende.

Z E-

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Forum conscientia seu jus Poli, hoc est tractatus Theologico-juridicus, in quo jus fori ad normam juris Poli revocatur, & examinatur, per selectas quaestiones, secundum tria juris praecepta digestas, & in tres partes dividas. Auctore Joann. Andr. vander Meulen, J. C. Ultraj. Domino de Niekop, Portengen, &c. Aggeris Vianensis Praefecto, ut & illius Dioeceseos camera judicialis Senatore &c.

Dat is:

De Vierschaar van 't geweten, of 't recht des Hemels. Dat is, een Godsgeleerd-rechtsgeleerde verhandeling, waar in het recht der Vierschaar tot den richtdraad van 't recht des Hemels word gebracht, en onderzocht in uitgelezene vragen, geschikt na de drie leerstukken van 't recht, en verdeelt in drie deelen. Door * Joan Andr. vander Meulen Rechtsgeleerde van Utrecht, Heere van Niekop, Portengen, enz. Dijk graaf van Vianen, en Raadsheer in de Gerichtkamer van 't selve Sticht, enz. t'Utrechts by Willelm van de Water 1695. in 4. 100 bladen.

* Was

• Tans Raadsheer in den Hove van Brabant.

’t **W**As het zeggen van den ouden rechtsgeleorden Baldus, * *Cavendum est, ne sub ratione juris civilis scientia perniciose erretur in via conscientiae.* ’t Welk beduid, dat men behoort zorg te dragen, om onder het middel van de wetenschap des burgerlijken rechts niet te dolen op den weg van ’t geweten.

Die ’t gemelde burgerlijk recht verstaat, weet wel, dat het zelve in sommige stukken afwijkt van de *Wet Gods*, van de *eerlijkheid*, en van de *reden*. Weshalven past het zonderling den wel-edelen Schrijver van dit werk, een rechts-oefenaar zijnde, het burgerlijk recht in allen deele niet na de feilbare uitspraken der oude en heidensehe rechtskundigen, maar na de onfeilbare Orakelen van God zelve t’huis te brengen. Dit acht hy niet beter te kunnen doen, dan, met het oprechten van een *Vierschaar des gewetens*, in schrift na te sporen, hoe naauwkeurig vele zaken daar toe gebracht werden. Niet op de wijze der Pausgezinden, welke hy verwerpt, nogt niet voornemen, omme eens anders *geweten* te willen doorzoeken; maar hy spreekt van dat *geweten*, ’t welk algemeen moet zijn, en onderwezen uit de geboden, van de goddelijke wet, en gezonde reden, daar op steunende.

Voor af laat de Heer van der Meulen voot gaan twee redeneringen 1. van het *geweten*, en deszelfs *Vierschaar*, en 2. van den *band der wettelijke wetten in het geweten*, als mede van de *drie geboden des rechts*; en of de *Roomsche wetten*, wat den Christenen belangt, kracht van verbintnisse hebben.

Daar

* In *Auth. ad hac. n. 13. in fin. de usur. per l. si Servum.*

Daar was niet veel aangelegen, dat ik het woord *geweten*, den bekenden naam van *conscientie* liet behouden. Een naam by de Grieken en Latijnen gehaalt van *weten*, of *mede-weten*, by de Hebreen gemeenlijk met het woord *hart* uitgedrukt, by gebrek van een ander.

Men zoude het in goed Neerduitsch ook *medewetenschap* kunnen noemen, en met vele andere woorden en omschrijvingen uitdrukken: maar 't zal best zijn, volgens onzen Schrijver, in brede beduidenisse door de *conscientie* te verstaan het *gemoed*, en dien innerlijken Rechter van ons doen en laten, die binnen in den mensch is, tusschen God en den mensch, die teffens de beschuldiger, de getuige, de rechter, de pijniger, de kerker, en 'k weet niet wat al meer is: met een woord, de *Conscientie*.

In de voornoemde eerste redenering word deze *Conscientie* zeer geleerdelyk uitgehaalt, en de dolingen van Papiſten en anderen wederlegt. Men leeft'er ook van de dwalende *Conscientie*: dog byzonderlyk fraay is de beschrijvinge van die allervoortreffelykste Vierschaar der *Conscientie*. De tweede redenering spreekt van de wetten van de (a) *natuurlyke*, en (b) *stellende* Wet, derzelver verdeeling in de (c) *Kerkplechtige*, of (d) *vierschaarlyke* Wet. Onder anderen worden de drie treffelyke geboden des rechts zuiverlyk verklaart, te weten, 1. (e) *eerlyk te leven*, 2. *een ander niet te beledigen*, en 3. *een ygelyk 't zyn te geven*. Zijnde deze de ingeprente

(a) *Naturalis.*

(b) *Positiva.*

(c) *Ceremonialis.*

(d) *Forensis.*

(e) § 3. *inst. de Just. & Jure. l. 10. § 1. ff. cod.*

prente kundigheden: welke den geheelen Oceaan der Rechten uitmaken, waar uit alle regelen van rechtvaardigheid als beekjes voortvloeyen, en aan welke alle dadelijkheden der menschen, gelijk als aan een toetssteen moeten beproeft worden.

Achter die twee vooruitgestelde redeneringen volgt de *vierschaar der Conscientie*, in drie deelen afgedeilt, volgens de drie gezeide rechtsgeboden.

Het eerste deel, is bezig omtrent de *zeden der menschen*, als behoorende tot het eerste der drie gestelde kundigheden *eerlijk te leven*.

Het tweede behelst de *conscientie* omtrent de *menschen lichbaam*, volgens het tweede rechtsgebod *een ander niet beledigen*.

En het derde spreekt van de *conscientie* omtrent *een's menschen goed*, na den inhoud van het derde gezeg; *een ygelijk't zijne te geven*.

Heerlijke stoffe voorwaar, en aller menschen bedenkingen waardig!

Om dat ik buiten 't perk van mijn uittreksel niet mag treden, is 't niet doenlijk van alle de vraaggeschillen den lezer opening te geven: weshalven ik sommige van de gewichtigste ten proeve van de keurlijkheid der schrijffstoffe alleen zal vertoonen.

Des eersten deels derde vrage is, *of het dobbel-spel tegen de goede zeden strijd, zulx datze voor de vierschaar der conscientie niet mag bestaan? en wat'er te zeggen valt van de loteryen?* gy moet weten, lezer, dat onder het *dobbel- of teerling-spel* allerley waagspel met kaarten, schijven, en wat des meer is, begrepen word.

Onder-

Onderfcheidentlijk spreekt de Heer vander Meulen eerst van 't woord *spel*; daar na van *dobbel*. Kort af gezegt, *spel* beteekent in 't algemeen een verquikking des gemoeds, en afzondering van ernstige zaken, aangewend om vermaak te genieten, 't welk zoo 't met woorden geschied, *hoert* genoemt word, met daden *spel*.

Dat deze vermakelijkheid in zich niet quaad is, blijkt zelf uit de H. Schrift, die de beste regel van doen en laten is, want ze zeggt, dat het *spel* geoorloft is, en *Zacharias* 8. v. 5. teld het op voor een weldaad Gods. Alzoo heeft David van blijdschap en eerbiedigheid gespeelt voor den Ark des Heeren, *2 Samuel* 6. vers 16. pag. 71. Zoude ik hier spreken van alle de *geoorlofte* en *ongeoorlofte* spelen; zoo moest ik gaan bezien, welke spelen tot *schande* en *ontucht* strekken; welke wederom in enkele *oeffening* bestaan. Daar zijn d'er, die alleenlijk tot *verquikking* worden aangeleid; en deze worden weder geregeert door de *krachten* van 't *lichaam* of *gemoed*, of door de *fortuin*, en dat, of door de *fortuin* alleen, of deels door de *fortuin*, deels door 's *menschen* *vlijt*.

Gemeenlijk zegt men, dat de *geoorlofte* spelen zulke zijn, in welke de *konst* boven *drijft*, en de *strijd* niet is dan om t'overwinnen.

Ongoorlofte * *spelen* worden gerekent, in welke het tot *heerscht*; hoedanig is het *dobbelspel*.

De Heer vander Meulen, overwogen hebbende recht en reden, nevens de verschillende *gevoet-*

* Illiciti, in quibus fors przdominatur.

gevoelens der Leeraren, besluit, dat het dobbelspel in de H. Schrift nergens is verboden. Doch alles moet ter rechter tijd gedaan werden. Want zoo iemand hem tegenwerpe; of een waar Christen wel zoude willen op't punt van zijn sterfuur met spelen bezig zijn, en aldus ten zelven tijde, als God om zijn ziel quam, in zulken staat van God gevonden werden (dewijl de Heer Saldenus in zeker geschrift vraagt, hoe kan het dan beilzaam zijn, dat iemand zich met voorbedachten rade stelt in zoodanigen staat, in welke hy zoude vreezen te sterven?) onze Schrijver voegt daar op de woorden van den Heere Burmannus, in zijn tijd een vermaard Godgeleerde, dewelke van iemand desgelijks gevraagd zijnde, tot antwoord gaf; indien hy met zoodanige voorhoedselen speelde, als behoorde, hy geen zwarigheid maakte, om van God alzoo gevonden te werden. Zie pag. 94.

Hy kan, zegt hy, hem zelven ook niet genoeg verwonderen over de slechte bewijsredenen, die de wijze mannen uit de bovengemelde vraag hebben willen halen. En, omme ongerijmdheid met ongerijmdheid te betalen, zoo vraagt hy ook alle eerlijke getrouwde personen, of ze wel zouden willen van God gevonden werden terwijl ze bezig waren met elkanderen den huwlijksplicht te bewijzen? enz. Ze zullen zekerlijk zeggen neen. Maar daar uit volgt niet, dat die oeffening in zich zelven quaad is.

In de zesde vrage des eersten deels komt ons voor, of voor de vierschaar der consciencie de vryplaatsen † wel mogen gedooft werden? door vryplaatsen worden verstaan zulke plaatsen van toe-

III. Deel.

D

vluçte

† Asyla.

vlucht, waar van daan de gevluchte niet mogen gehaald worden. Behalven dat by de Grieken, Latinen, en andere volkeren dusdanige *vryplaatsen* geweest zijn, weten we ook dat ze van God zelve onder de Hebreëen zijn ingesteld. Want niet alleen zijn Tempel en Altaar was den schuldigen een toevlucht, maar hy verkoos ook zes steden tot *vryplaatsen* voor den volke, Num. 35. Zeer geleerdelyk spreekt de Heer vander Meulen van de inzichten der Joodsche *vryplaatsen*, maar komende tot de hedensdaagse, en wel byzonderlyk van die van *Vianen*, hem zonderling bekend, barst hy uit in klachten over het groot verval, en de verdorvene gewoontens in 't Stift van *Vianen*, 't Graaffschap *Kuilenburg*, en *Ifelstein* altans noch plaats grijpende. Deze *vryplaatsen* schijnen hem zeer heilloos, tegen Gods geboden, en de rechtvaardigheid strijdig: zijnde niet ongelijk de *vryplaats*, dien, gelijk we in de Roomsche geschiedenissen lezen, *Romulus* wel eer opréchte, om aan alle schelmen, overspeelders, bankroetiërs, dieven en moordenaars *vryheid* te geven. Hy spreekt tot den *Graaf* vander *Lippe*, die 't recht van deze *vryheidsvergunning* heeft, ernstiglyk en edelmoediglyk, hem vermanende deze quade en verouderde gewoonte af te schaffen, en liever de *Keizers Augustus* en *Tiberius* na te volgen, dewelke de *vryplaatsen* vernietigden, op dat niet de *vryheid* van straffen de misdaden zoude doen aangroeyen. Hy wilde, dat de eerbiedigheid van 't oude voorregt dier plaats niet misbruikt, maar wel gebruikt wierd, te weten dat het strekte tot bescherming der gener, die door een toeval,

on-

onvoorzigtigheid, en misslag, zonder arg of list, nochte met voornemen hadden misdaan, maar niet voor die genen, die allerley schelmstukken plegen, gelijk ten huidigen dage in 't Stift van Vianen geschied.

Onze Schrijver onderzoekt in de achtste vragē des eersten deels, *of een Vorst uit zyn volslagene macht recht heeft, om voor de vierſchaar der consciētie, allerley misdaden te vergeven?*

Des Vorsten macht word hier bepaalt.

Het daar aan volgende geschil is, *of een Christen wel mag een eed doen?*

De Mennisten; en andere, die zich behelpen met het gebod van Christus, *Matth. 5. Zwoert ganschelyk niet, enz. Maar laat uw woord zyn ja, ja: en neen, neen;* mitsgaders met het gezeg van den Apostel *Jakobus 5. Doch voor alle dingen, mijne broeders, zwoert niet, noch by den Hemel, noch by de Aarde, noch eenigen anderen eed. Ja, zy ja: en neen, neen;* dezer menschen gevoelens, zegge ik, worden als beuzelachtig verworpen, en de Schrijver bestemt de gangbare geoorloftheid van 't eedzweren, dat is, wanneer 't noodig is, God tot een getuige van de waarheid aan te roepen. Het * voorschrift van den eed, die Keizer Justiniaan † beval te zweren *by de heilige roemryke moeder Gods Maria, altijd maagd, en by de heilige aartsengelen Michiel en Gabriel* schijnt hem bygeloovig en afgodisch.

Wijders komen d'er in 't eerste deel onder andere deze vragen voor.

Of 't wel geoorloft is een pachter te zyn? Qu.

D 2

XII.

* Formula. † Nov. 8. in kn.

XII. En of men zijn huis, of een gedeelte des zelfs aan een hoer mach verhueren? ——— Qu. XIII.

Het tweede deel, behelzende de consciencie omtrent des menschen lichaam, begint met een diepzinnige vrage; of iemand die een ander bevoelt, dat by zulk of zulk een persoon quetsse, maar niet doode, voor een doodslag zoude moeten boeten, indien de gequetste by geval van de wonde stierf? 't oordeel van den Heere van der Meulen is, dat de lastgever om te quetsen met geen straffe van doodslag moet gestraft werden.

Ruim zoo wichtig is de tweede; of men een onrechtvaardigen * aanrander, tot bescherming van 't leven, mag dooden? na overweging van 't Goddelijk en menschelijk recht, besluit de Schrijver, dat het geoorloft is, zoo 't enkel tot afwering van levensgevaar geschied, een ander te dooden. Evenwel laat de gene, die, met een ander het leven te benemen hem zelve verweerd heeft, beklagen, dat de aantaster, van wiens bloed hy gaarne vry had willen zijn, in zijne handen is gevallen. Zulke, dewelke roemen, dat zy een aanrander hebben ter neder gelegd, verraden hun zelven, dat zy in hun hart niet vry van wrake zijn geweest, zegt † Balduinus. Andersins, de bescherming zijn 's zelfs is, gelijk boven gezegt word, geoorloft tegen een ygelyk, van wat stant of rang hy zy; Vorst noch Koning uitgezondert.

Meer andere geschillen over 't dooden van een ander by verscheide voorvallen volgen op de gemelde vrage: van welke de elfde is, of 't geoorloft is een Tyrannisek Vorst te dooden? maar ik hebbe

* Aggressor.

† De casib. conscienc. lib. 4.

hebbe zoo veel zinnelijkheid niet , om deze vraag uit te pluizen , als wel de volgende : waar in nagespoort word , of 't ampt van een beul on-eerlijk is ? en hoe een beul zich moet dragen in 't uitvoeren van een onrechtvaardig vonnis.

Voorwaar een geval van *conscientie* , dat de herffenen der Christen-godgeleerden meermalen geoeffent heeft.

't Was een wet by die van Rhodos , welke den Romeinen ook behaagde , zoo * Cicero getuigt , dat een *beul* in de stad niet mocht komen , nocte verblijven. Maar de Heer vander Meulen is zoo streng tegen de *scherprechters* niet , om dat ze de wetten ten dienste staan , en in 't gemeene-beste gelijk als de *handen* der wetten zijn. 't Zwaart , zegt hy , waar mede de misdadige gestraft word , is niet onrechtvaardig. God heeft gewilt , dat de handen der getuigen de eerste zouden zijn in 't straffen , en daar na 't gansche volk.

Hier uit blijkt , hoewel onder de Hebreen eertijds geen dienst van *beulen* was , dat echter het uitvoeren van straffen over misdadige niet schandelijk , maar eerlijk is geweest.

Onze Schrijver houd het met die Rechtsgeleerde , welke oordeelen , dat Cicero al te heidensch en verachtelijk van de *beuls* gevoelt heeft , en dat wy Christenen van het ampt der Overheid een heel andere meininge behooren te hebben. Wy weten wel , dat het stuk der wereld-regeringe regelrecht tot de glorie van God , en rust van 't gemeen strekt ; en dat dus een beulsbedieninge noodig is. Der *scherprechteren*

D 3

plicht

* Pro Rab. c. 5.

plicht is, zich wel te quijten, en hunnen dienst waar te nemen, zonder haat of toorn. Zy moeten hunne Heeren gehoorzamen; zoo nochtans, indien een *beul* zekerder als zeker wist, dat (by voorbeeld) een doodvonnis onrechtvaardiglijk geweest was, of dat het tegen zijn gewisse streed: hy mag het zelve niet uitvoeren. Want gelijk het in zich quaad is, iemand te laten dooden, die men wisselijk weet onschuldig te zijn, al'zoo is het quaad, dusdanige bevelen te * gehoorzamen. Dit word bevestigt door 't Orakel van Paulus, zeggende; dat *al wat zonder geloove* (dat is *met een twyfelend gewisse*) geschied, zonde is. Aldus hebben de knechten van den koning † Saul, belastende de Priesters des Allerhoogsten te dooden, het koninklijk bevel niet achtervolgt, wetende dat den koning niet moest gehoorzaamt worden in 't gene tegen Gods wen strijdig was.

De volgende vragen en voorstellingen van den Ed. Schryver verdienen een nauwkeurige opmerking van rijpe vernuftten. Op de twintigste van dit deel, *of de Magistraat behoudens haari conscientie, de misdad van overspel mag straffen met een straffe, minder als de dood?* is zijn gevoelen rond uit, zonder bewimpeling, dat men in onzen tijd in 't straffen der gemelde zware zonde te slap is, en overzulx, dat geen geldboote, maar doodstraffe daar op behoorde gevordert te worden.

De son-en twee-en twintigste, verhandelende het geschil *of een engele die verx met de dood mag*

* Less. de just. & jure. lib. 2. cap. 29. dub. 10. n. 83.
† 1 Sam. 22. v. 17.

mag gestraft worden? En of d'Overheid met een goede conscientie de waarheid door pijnigen mag uithalen, zijn niet van de minste.

Maar laat ons het derde en laatste deel, sprekende van de conscientie omtrent des menschen goederen, mede stukswijze doorloopen.

Vijftig vraaggeschillen worden door den schranderen Heere vander Meulen alhier op 't tapijt gebracht, wel waardig, dat ze yder in 't byzonder van alle rechters, rechtsgeleerde, en voorts alle Christenen werden overwogen.

Onder dezen is uit de vijfde vrage te leeren, of men woeker mag nemen? of bodemery, of * verzekering-geld? wijsers of 't lombard-houden is geoorloft? enz. Zijn Ed. besluit ja, volgens Salmasius, en andere, die over die stoffe wijd en breed geschreven hebben.

Of iemand in d' uiterste hongersnood spijs of drank tot noodzakelykheid stelende in zyn conscientie van diefstal schuldig is, en of hy gehouden is, tot beter staat gekomen zijnde, 't zelve weder te geven? word in de zevende vrage beslecht.

Dat het niet vry staat te smokkelen leeren we uit de elfde vrage.

Zeer zoetelyk word ook in de achttiende vrage onderzocht of vinden na conscientie een wettelyke wijze van verkrjging eenes eigendoms is, en wien een schat, op een 's ander mans erf gevonden, toekomt?

Doch voor allen is het geschil wegens 't rechte der eerstgeboorte vol waardige bespiegelingen, in de negentiende vrage.

Het † miserabile beneficium van cessie, in deze

eeuw genoeg bekend , heeft , nevens andere rechtsgeleerde voorstellingen , zijn byzondere verhandeling in dit laatste deel.

In de XLIIste vrage word beslist het geschil , of een Vorst met een goede conscientie het recht van de jagt alleen mag behouden , en andere , die dat regt tegenstreven , straffen ? De Heer vander Meulen oordeeld , na voorgaande reden-wikingen , dat de jagt den Vorst alleen toekomt.

't Gene in de XLIXste vrage wegens het ont-erven der kinderen is geschreven , twijffele ik niet , of zal een rekkelijk Christen vergenoe-gen.

Al wie na Christus wet in vrede en rust wil leven ,

Die moet aan God , en aan den Keizer , 't zijne geven.

ACHTSTE HOOFDDEEL.

Histoire des Diables de Loudun , ou de la possession des Religieuses Ursulines , & de la condamnation & du supplice d'Urban Grandier , Curé de la même ville.

Dat is :

Historie van de Duivelen te Loudun , of van de bezetenheid der Nonnen van St. Ursels regel , en van de veroordeeling en straffe van Urban Grandier , Parochiaan van dezelve stad.
't Amsterdam by Abraham Wolfgang 1693.
in 12. 20 bladen.

Hoc

HOe nut zoude het geweest zijn , dat alle
gemaakte bezetenheden en bedriegerien
der zoo genaamde durvel-fratsmakers tot heil
van't Christendom waren uitgevonden !

Hier hebt gy , lezer , een nette beschrijving
van een allerafgrijffelijkst schelmstuk , tot wel-
kers verfoejing pennen en tongen te kort schie-
ren. Een schelmstuk, zegge ik , gepleegt in den
jare 1633 , aan een rampzaligen Priester *Grandier*, te Loudun in Vrankrijk, op 't aanhitsen van
zijne vianden , na veel folterens , levendig ver-
brand : als zijnde beschuldigt van toovery , of
onderhandeling met den Duivel.

De Historie is zeldzaam , en ontdekt allerley
bedenkelyke konststreken, welke t'zamen geloo-
pen hebben tot het verderf van dien ongelukki-
gen , met zoo vele omstandigheden , dat ik my
zelve daarom van 't maken eenes volslagen
nuttrefels gespeent hebbe. De guiteryen der
Papen , Monnikken , en Nonnen , die zoo een
godvergeten feit holpen bevorderen, wierden na-
derhand ontdekt , en men zag in Vrankrijk de
hooggerezene boosheid van sommige geestelij-
ken , in't verziere van duiveleryen , bezwee-
ring-kragt , en bezetenheid , toen 't te laat was.

Onder de domme en quaadaardige Rechters ,
die den armen Priester *Grandier* ten viere ver-
wezen, was niet de minste, eenen *Laubardemont*,
wiens zoon , op een heillooze wijze aan zijn
eind geraakte : over welk geval de Heer Patin in
* een zijner brieven , den 22. December 1651
aldus schrijft.

D 5

, Le

* In den druk die ik hebbe van 's jaars 1688. seconde
editie à Paris, chez Jean Petit, pag. 112.

„ Le 9. de ce mois, a neuf heures du soir, un
 „ carosse fut ataqué par des voleurs. Le bruit
 „ qu'on fit obligea les bourgeois de sortir de leurs
 „ maisons, autant peut être par curiosité que par
 „ charité. On tira de part & d'autre. Un des
 „ voleurs fut couché sur le carreau, & un laquais
 „ de leur parti arrêté. Les autres s'enfuirent.
 „ Ce blessé mourut le lendemain matin, sans rien
 „ dire, sans se plaindre, & sans déclarer qui il
 „ étoit. Il a été enfin reconnu. On a su qu'il étoit
 „ fils du Maître des Requêtes nommé Laubarde-
 „ mont, qui condamna a mort en 1633. le pauvre
 „ Curé de Loudun Urbain Grandier, & le fit
 „ brûler tout vif, sous ombre qu'il avoit envoie le
 „ Diable dans le corps des Religieuses de Loudun,
 „ que l'on faisoit apprendre a danser, afin de per-
 „ suader aux sots qu'elles étoient demoniaques. Ne
 „ voit-il pas une punition divine dans la famille
 „ de ce malheureux juge? pour expier en quelque
 „ façon la mort cruelle & impitoyable de ce pauvre
 „ prêtre, dont le sang crie vengeance.

Dat is:

„ Den 9. van deze maand, 's avonds ten 9 ue-
 „ ren-wierd een Kerros van een deel straatschenders
 „ besponngen. De borgers quamen op't gerucht uit
 „ hunne huizen loopen, misschien zoo wel uit
 „ nieuwsgierigheid, als liefde. Men trok weer-
 „ zijds van leer: een van de gaauwdieven raakte
 „ in't voetzand; en een knecht van hunne zijde
 „ wierd vast gehouden; de rest koos het hazepad.
 „ „ Anderen daags vroeg storf de gequetste, zon-
 „ „ des

„ der een woord te spreken, of klagen, en zonder
 „ te zeggen wie hy was. Maar hy wierd eindelijk
 „ kenbaar. Men quam te weten, dat hy de zoon
 „ was van een * Verzukschrift-meester genaamt
 „ Laubardemont, die in 't jaar 1633 den armen
 „ Parochiaan Urbain Grandier te Loudun ter
 „ dood doemde, en levendig liet verbranden, on-
 „ der voormendfel, dat hy den duivel aldaar had
 „ gejaagt in de lijven der Nonnen, dewelke men
 „ leerde danssen, om de zotte wijs te maken, dat
 „ ze bezeten waren. Is hier aan niet een goddelijke
 „ straffe te zien in 't geslacht van dien rampzaligen
 „ Rechter? omme eeniger wijze te wreken de wree-
 „ de en onbarmhertige dood van dien ellendigen
 „ Priester, wiens bloed wrake roept.

Men teekent aan, dat het met de andere
 Rechters en t'zamenstellingen van 't gemel-
 de schelmstuk, en hunne nakomelingen niet be-
 ter gegaan is.

Prijswaardig derhalven is d'arbeid des schrij-
 vers, die de langverduisterde waarheid uit de
 peunhoopen der oorspronkelijke bewijzen op-
 graaft, na dat het gezag en dwingelandy den ge-
 nen niet langer den mond konden stoppen, de-
 welke het gemeene vliezen van de oogen wil-
 den lichten.

Loudun, of Lodun, is, gelijk we weten, een
 stad in Frankrijk, tussen de Provincien Poi-
 ctou, Touraine, en Anjou gelegen, medede-
 lende aan 't naburig landschap den naam van 't
 Lodunois.

In deze stad wierd in 't jaar 1626 een Urselijns
 Maagden-klooster gesticht, na zekere Ursel, wel-
 ke

* *Maitre des requêtes.*

ke met hare 11000 maagden, zoo 't geen fabel is, gezegt word den martel-prijs behaalt te hebben. Deze *Urzel* is onder den rang der Santinnen gesteld, 't zy of ze in de wereld geweest is, of niet: en de Nonnen van haren regel waren de gemaakte bezetene, die in zoo een heilschendig treurspel yder haren rol speelden. Hier worden aan den dag gebragt de snoodheid, langwijlige en doodelijke konstenaryen van een hoop quezels, en een groot getal zoo genaamde geestelijken, ondersteund van eenige Overheden, inwoonders der stad, en sommige Hovelingen. Zaken voorwaar, toen ter tijd strekkende omme 't volk van Frankrijk onder d'*Inquisitie* te brengen, en van zulke merkwaardige byzonderheden, dat men uit dezelve lichtelijk kan gissen, wat voortaan van die gebootste bezetenheden, duiveleryen, en spokeryen, bezweringen, en alsdan voorgevallene mirakelen te denken zy.

Ook is deze geschiedenis des te gedenkwaardiger, om dat ze ons laat zien feiten, die jaren achter een gepleegt zijn, en tot aanschouwers gehad hebben een menigte van doorluchte perzoonadjes.

Mag men dan niet wel zeggen met den zoetvloeyenden dichter * *Jeremias de Dekker*?

*Dat de reebank dit bedochte,
En dit stuk eens nauw deyrzochte,
En niet meer met Papen-praat,
Maar met reden ging te raad;
Zy en zoude, t' harer schanden,
Haar geweten, en haar handen
Niet meer schenden zoo verwoed;
Aan zoo veel onschuldig bloed.*

En

* Voor 't boek van A Paling tegen de toovery.

En verder,

Tooverrechters, als gy dezen
 Met goed opmerk hebt deurlezen,
 En u dan nog even stout
 By uw' oude parten houd,
 En van branden en van blaken
 Nog geen einde denkt te maken.
 Zoo zyt zeker en gewis
 Dat de macht der duisternis
 U veel feller noopt met sporen,
 Vaster heeft by keel en ooren,
 Dieper zit in't ingewand,
 Als die gy aan staken brand.

NEGENDE HOOFDDEEL.

AMMIANI MARCELLINI *rerum gestarum qui de xxxi supersunt, libri xviii, ope MSS. codicum emendati ab Frederico Lindenbrogio, & Hendrico Hadrianoque Valesiis cum eorundem integris observationibus & annotationibus, item excerpta vetera de gestis Constantini & regum Italix. Omnia nunc recognita ab Jacobo Gronovio, qui suas quoque notas passim inseruit, & necessariis ad Ammiani illustrationem antiquis nummis ac figuris exornari curavit.*

Dat

Dat is:

AMMIANUS MARCELLINUS XVIII
 boeken der geschiedenissen, die 'er van de
 xxxi overig zijn, met hulpe der Handschri-
 ften verbeterd door Frederik Lindenbrogius,
 Henrik en Adriaan Valesius, met derzelver
 geheele aanmerkingen, en kanteekeningen.
 Desgelijks de oude uittreksels van de daden
 van Konstantijn, en de koningen van Italie.
 Alles nu overzien van Jakobus Gronovius, die
 ook doorgaans zijne aanteekeningen heeft inge-
 last, en dit werk met noodige oude penningen
 en printen tot verlichtinge van Ammianus heeft
 laten vercieteren. Te Leiden by Pieter vander
 Aa, 1693. in 4. en folio. 96 bladen.

WE zagen, niet lang na den herdrukten *
 Cicero, door den hooggeleerden Heere
 Professor Jakob Gronovius uitgegeven, den hi-
 storyschrijver Ammianus Marcellinus, met ge-
 lijke vlijt uit de boekkamer van den zelven
 Heer, en uit dezelve drukkerij in 't licht ko-
 men. Een werk, waardig de handtering aller
 geleerde mannen, en eenes ygelijks, wien 't
 lezen der Roomfche geschiedenissen ter harte
 gaat.

In 't jaar 1681. is hy laatstmaal te Parijs ge-
 drukt met de aanteekeningen der mannen, in
 den

* Zie de Boekzaal van Maart en April, 1693.

den titel aangeroerd; doch de Heer Gronovius doet den lezer zien, hoe vele en groote misflagen dien laatsten druk verzellen; welke hem bewogen dezen Schrijver naauwkeuriger te bezorgen, en op te schikken.

't Is den boekoeffenaren een spijt, datze van de 31 boeken, die Ammianus Marcellinus beschreven heeft, maar 18 overig hebben, en dat noch by geluk. De 13 eerste zijn verloren, en daar mede een verhaal van de daden van omtrent xxx Keizers, en 't gene in den tijd van 259 jaren gedenkwaardig was voorgevallen, 't zedert Nerva, tot Konstantius, en de dood van Magnentius toe.

Her braaf gedeelte, dat noch behouden is, meld ons 't bedrijf van de Keizers Konstantius, Julianus, Jovianus, Valentinianus, Valens, en Gratiaan; mitsgaders van al wie deel aan de regering had.

Zonder Ammianus zouden we van de heerschappy der voornoemde zes Vorsten niet veel weten.

Deze wakkere historischrijver schreef ten tijde der drie laatste gemelde keizers Valentiniaan, Valens, en Gratiaan, dat is, omtrent den jare 378 na Christus geboorte. Men mag hem te meer in waarde houden, om dat hy vele dingen verhaalt, die hy zelve bygewoond en gezien heeft, niet alleenlijk die in 't openbaar zijn geschied, maar in 't hof zelve voorvielen.

Een Griek van geboorte, en langen tijd in aanzienlijken dienst den krijg gevolgt hebbende, kon hy niet wel 't allerzuiverste Latijn schrijven, doch dit word goed gemaakt door zijn deftig-

deftigheid, en nette opmerkingen in alles, waar van hy gewag maakt.

Sommige hebben gewaard, dat hy een Christen is geweest, doch het tegendeel is klaarder uit zijne schriften te gissen, hoewel hy met groote bescheidenheid en voorzichtigheid van de Christenen spreekt, en vele Christensche Schrijveren overtreft, dewelke de deugden hunner vianden verduistert hebben. Alle kenners der historien geven hem d'eer, dat hy zonder drift geprezen of gelaakt heeft.

Dat hy, hoewel een Heiden zijnde, niets quaads van de Christenen sprak, moet hem tot voorzichtigheid gerekend werden, als de welke de heerschende Godsdienst onder de Vorsten zijnes tijds niet wilde moeyen.

Anderfins hoe weining 't hem scheelt de historische waarheid te verbreiden, blijkt uit den lof, dien hy * Juliaan geeft, beschrijvende ons insgelijks de dood van dien alom-beruchten Keizer zeer omstandiglijk.

't Is waar: d'een en d'ander schrijver en oudvader onder de Christenen vertellen uit haat tegen dien Christenhaten, de historie van zijn uiteinde heel anders als Ammianus Marcellinus, en weten te zeggen, hoe de Vorst gequetst zijnde heilschendiglijk zoude uitgeroepen hebben, *gy hebt het gewonnen, Galilcër*, doch onze Schrijver

* Gemeenlijk bygenaamd d'APOSTAAT [afvallige] om dat hy 't Christengeloof verzaakte, en Heiden bleef, welke heilooze zake hem (die andersfins een voortreffelijk Keizer is geweest) een duurzame schande heeft aangeziet. Zie dezès Vorsten lof in P. Cuneus voorreden over Juliaans Schimpsebrift tegen de Keizers.

ver, die de doodelijke tocht van Juliaan tegen de Perzen bygewoond heeft, verhaalt het ons, zonder dat byvoegfel, kortelyk op volgende wijze; * namentlyk, dat hy in de gezeide veldslag tegen de Perzen als een onvermoeid Veldheer den zynen tot vechten aanporrende, en te hevig in den brand des strijds vliegende, met een ruiters worp-piek (zonder dat men weet van wien) die langs zynen arm't vel quetzende heenschoot, door de ribben midden in zyn lever getroffen wierd.

Daar zyn 'er, die willen; † dat hem deze doodwonde verradelijk van eenig Christen gegeven is; als of hy, de Christenen plagende, langen tijd van hen belaagt was, en zy dus hunnen slag hadden waargenomen. Wy laten dat daar. 't Zal ten minsten waarschiynliker zyn, dan dat hem een *demon* gegriest heeft, gelijk iemand darde schryven.

Als de Soldaten wisten, dat hun Keizer gequetst was, vochten zy met leeuwenmoed: terwijl de Vorst, in zyn tent gebracht, bemerkte, dat zyn levens-einde voorhanden was, en nederleggende tot de bedroefde omstanders aldus sprak

„ Spitsbroeders! nu is zeer tydlig aangekomen
 „ myn tyd, omme te scheiden uit dit leven,
 „ 't welk ik als een deugdelyk schuldenaar aan de
 „ wederopeiffende natuur blydelyk zal weder ge-
 „ ven; niet, gelijk sommige meinen, verslagen,
 „ noch droevig. Want ik hebbe uit het algemeen

III. Deel.

E

„ 86-

* Lib. xxv. cap. 111.

† Vide Sozomen. lib. 6. cap. 2. & Liban. pag. 203. cujus verba profert etiam Sozomenus.

„ gevoelen der wijsgeren geleerd, hoe veel geluk-
 „ zaliger de ziel is, als 't lichaam, en ik be-
 „ peinze, dat men zich veel eer verheugen als be-
 „ droeven moet, zoo dikwils als een beter staat
 „ word afgescheiden van een slechter. 'k Hebbe ook
 „ aangemerkt, dat de Hemelsche Goden aan som-
 „ mige vromen de dood als de hoogste belooninge ge-
 „ schonken hebben. 'k Wete, dat my die gave is
 „ gegeven, dat ik voor geen wederwaardigheden
 „ wjke, nachte my zelven ooit verslagen of moede-
 „ loos make; ondervonden hebbende, dat alle wee-
 „ dommen, gelijk ze den slaphartigen overmannen,
 „ al zoo voor den volstandigen verstuiven. Mijner
 „ bedrevene zaken berouwt my geene. Nochte de
 „ bewustheid van eenig zwaar schenstuk knaagt
 „ my, 't zy toen ik noch zonder glorie in eenen hoek
 „ leefde, of na 't verkrijgen der heerschappy;
 „ welke ik, als van de maagtschap der Hemelin-
 „ gen afvoloyende, onbewlekt, mijn 's achtens,
 „ betrouden hebbe: met matigheid het burgerlyke
 „ bestierende, en na rijpe beraadslaging oorlog voe-
 „ rende, zoo in 't verdedigen, als aantasten: hoe-
 „ wet de voorspoed en oorbaarheid der raadslagen
 „ niet allezins overeenkomen, nademaal de Goden
 „ d'uitkomsten der dingen aan hun zelven behou-
 „ den. Weshalven overwegende, dat het voordeel
 „ en heil der onderdanen 't oogmerk van een recht-
 „ matige heerschappye is, hebbe ik altijd, gelijk
 „ gylieden weet, meest tot ruste genegen geweest,
 „ de vryheid, die staat en zeden bederft, van
 „ mijne handelingen afgeschafft; zynde aldus ver-
 „ blyd, en my zelven bewust, dat ik over al,
 „ werwaarts my 't gemeene best als een bevelende
 „ moeder in worbedachte gevaren heeft uitgezon-
 „ den,

„ den, vast in mijn schoenen hebbe gestaan, op
 „ de stormbuyen der wisselvalligheden gewoon zyn-
 „ de te trappen. Lang voor dezen hebbe ik geweten
 „ (en 'k schame my niet het te belijden) dat ik uit
 „ voorspellingen kende, dat ik door 't staal zoude
 „ komen te sneven. Daaromme danke ik de eeu-
 „ wigduerende Godheid, dat ik niet door heime-
 „ lijke lagen, nochte door langwijlige kranktens,
 „ nochte met ten uiternde der verdoemde van hier
 „ scheide; maar dat ik midden in den loop der
 „ bloeyende glorie degen heerlijken uitgang uit de
 „ wereld verdient hebbe. Hy is teffens schroom-
 „ hartig en bloo, zoo wel die gaarne wil sterven,
 „ wanneer 't niet behoort, als die 't sterven schuwt,
 „ wanneer het tijdig is. Laat het genoeg zyn, dat
 „ ik dus verre gesproken hebbe, t'wyl myn kraech-
 „ ten bezwijken. Met voordacht zwijge ik van een
 „ Keizer te kiezen, op dat ik niet onvoorzichtig-
 „ lijk een waardige voorby ga, of den genen, dien
 „ ik bequaam mogt noemen, als een ander voor
 „ hem gesteld wierd, in 't uiterste gevaar stelle.
 „ Echter als een voesterling van 't Gemeenebeste
 „ wensche ik, dat 'er een goede regeerder na my
 „ mag gevonden werden.

Na dat hy dus met bedaartheid gesproken
 had, zoo als onze Ammianus verhaalt, beval
 hy by uiterste wille van zijne goederen, vra-
 gende met eenen na een zijner bedienden, Ana-
 tolius genaamt. Als iemand hem daar op ant-
 woorde, dat Anatolius gelukkig was, bevatte
 hy daar uit, dat hy in den slag was gesneveld,
 en zuchtte zwaarlijk over 't lot van zijnen
 vrind, dat hy zoo manmoedig het zijne ver-
 smaad had.

Ziende dat alle d'omftanders weenden, berispte hy hen met vorftelijk gezag, zeggende dat het laf hartig was, een Vorft, reeds met den Hemel en 't geftarnte gepaart, te beweenen. Hierop zweeg een yder, en als Juliaan met de Filozofen Maximus en Priskus aan 't redeneren geraakte, over de verhevenheid der zielen, begon de quetsuur van zijn doorboorde zijde te gapen, en 't gezwel der aderen zijnen adem te belletten. Des eifte hy een dronk koud waters, 't welk genuttigt hebbende, stierf hy zachtelijk omtrent den middernagt in het twee en dertigfte jaar zijnes ouderdoms.

Aldus beschrijft ons Ammianus Marcellinus het affterven van den afvalligen Juliaan, en vervolgt zijn zeggen met het ophalen van zijne deugden, waar inne het niet te verwonderen is, dat hy alseen Griek zijnen landsgenoot ten Hemel heft. Doch, gelijk vorens gezegt is, alle * Christenen, die zonder drift of eenzijdigheid hebben gefchreven, geven ook eene loffelijke getuigenisse van zijnen imborst, onder welken gedenkwaardig zijn de vaarzen van den Christen-poet † Prudentius.

*Principibus tamen è cunctis non defuit unus
Me puero, ut memini ductor fortissimus armis,
Conditor & legum celeberrimus, ore manumque
Consultor patriæ, sed non consultor habendæ,
Religionis: amans tercentum millia Divum:
Perfidus ille Deo, quamvis non perfidus Urbi.*

Dat

* Zie zelf Augustijn, van de Stad Gods. 21 Hoofdd.
van 't 5 boek

† In Apotheofi.

Dat is:

Toen ik een kind was, was 'er een
 Der Roomscher Vorsten, die voor geen
 Der beste helden week in 't vechten.
 Niet min doorluchtig in de rechten,
 En wetten wakker voor te staan;
 Zijn Vaderland braaf toegedaan,
 Maar tot den † Godsdienst niet genegen:
 Veel liever eerende allerwegen
 't Veelvuldig Heidensch Goden-rot:
 Zijn * Stad getrouw, doch geensins God.

† Nam de moeite, dit beknoptelijk van den be-
 ruchten Keizer te melden, waar uit lichtelijk te
 zien is, dat alles, wat d'een en d'ander niet zoo
 zeer nageschreven, als blindeling naverteld
 heeft, geen geloof verdient.

Met het deerlijk sneuvelen van den Keizer
 Valens eindigt onze historischrijver het zestien-
 de hoofddeel van het een en dertigste of laatste
 boek zijner geschiedenissen.

E 3

TIEN-

† Te weten den Christelyke.

* Roome.

TIENDE HOOFDDEEL.

Fasciculus secundus Opusculorum quae ad historiam ac philologiam sacram spectant. In quo continentur

- VI. *Johannis Hopkinsoni descriptio Paradisi.*
- VII. *Herm. Conringius de nummis Hebraeorum.*
- VIII. ————— *de Republica Hebraeorum.*
- IX. ————— *de initio anni Sabbathici.*
- X. *Stanisl. Grsepsius de Siculo & Talent. Hebr. Omnia doctorum vitorum judiciis recensita, & concinnis indicibus aucta.*

Dat is:

Tweede bondelke der Werkjes, die tot de historie, en heilige letterkunde behooren. Behelzende

- VI. *Joan Hopkinsons beschrijving van 't Parad.*
- VII. *Herm. Konring. van de penningen der Heb.*
- VIII. ————— *van de Republijk der Hebreen.*
- IX. ————— *van 't begin des Sabbath-jaars.*
- X. *Stanisl. Grsepsius van den Hebreeuwſchen Sikel en Talent.*

Alles na 't oordeel van geleerde mannen overgezien, en met beknopte registers vermeerders. Te Rotterdam by Pieter vander Slaart, 1693. in 8. 34 bladen.

Een

EEn Godgeleerde, zijnen naam waardig, behoort voor eene zijner noodigste oeffeningen te behartigen die van de taal-en oudheidskennis, om dat dezelve best bequaam zijn hem te doen bevatten, waarvan daan de spreekwijzen in den Bibel haaren oorspronk hebben, en hoedanig de landen, steden, gediertens, zeden, en wat dies meer is, waar van ons de H. Geest gedenktreenen heeft nagelaten, geweest zijn. Dit te kennen doet hem heen zien door zaken, die anders voor hem altoos verborgen waren gebleven. 't Is bekend, dat Vader Hieronimus in zijn tijd veel moeite tot deze zake heeft aangewend; en andere zich beklagt hebben, dat het hun, by mangel van taalkunde, niet heeft kunnen gebeuren in 't geheimfalet dier gewijde oudheden binnen te treden. En gelijk sommige der ouden de Kerke door die kennisse veel voordeels toebachten, alzoo verviel dezelve, toen de driefte onwetenheid in die yzere eeuwen begon door te breken; en 't is den geleerden bekend, hoe groot een nadeel daar door de Kerke wierd toegebracht.

Maar zedert dat de *Reformatie* door dezen arbeid en 't vorderen in die kennis allenskens doorbrak, en de geleerdheid nevens 't onderzoek der Waarheid ophelderde, van dien tijd af hebben voortreffelijke mannen, als Fagius, Drusius, de Groot, de Dieu, Bochart, Seldenus, Scaliger, Kasaubonus, Kapel, en meer andere byzonderlijk daar van hun werk gemaakt in schriften, die de tijd verdueren zullen.

Andere minnaars der letteren hebben in kleiner boeken, doch van geen minder gewicht, hun best gedaan tot het handhavenen der eerwaardige oudheid, byzonderlijk voor zoo veel die de Bibelkunde betreft.

Om deze zoo nutte werkjes, als panden den doorluchtige vernuften, voor de vergetelheid te bewaren, en de wereld die noodige wetenschap geen gebrek te laten lijden, heeft de Drukker van de Boekzaal zich laten bewegen door d'aanrading van geleerde mannen, omme die in dusdanige bondelkens, van welke hy het tweede en derde stukje altans teffens uitgeeft, by den anderen te schikken.

Van het eerste (zullende mede voortaan den zelveu titel van *Fasciculus* enz. dragen) is kortelyk in de maanden van Januarius en Februarius 1693. gesproken.

Verſcheide liefhebbers van waarheid, en oudheidskenners hebben zich genegen getoond, omme 't een en 't ander stukje, 't gene zy voor groot geld alleen bezaten, zoo gemeen te maken, dat een yder voor een kleine prijs dezelve konde erlangen. De liefde tot de rechtschapene Bibelkennis, en voortplanting van die, had zoo veel klems op hun gemoed: ten voorbeelde, dat andere hunne edelmoedige voetſtappen behoorden na te treden, en 't gene in de boekkamers verborgen lag, den drukker dezels voor 't algemeen oorbaar mede te deelen.

'k Zal dan dit *tweede Bondelken* wat uitvoeriger (daar na ook van het *derde* in een byzonder Hoofddeel) spreken.

Het begrijpt vijf verhandelingen; welke eerste
is

is van 't Paradijs, beschreven door den geleerden Engelsman *Hopkinson*.

Die de werken van Bochart heeft gelezen, weet hoe veel tijds die vermaarde man aan dergelijken arbeid besteed heeft, en de Godgeleerde klagen, dat zy hun van dezelve niet kunnen bedienen. Dog dit verlies word hen vergoed door dezen Schrijver, dewelke, voelende zijn einde naderen, met dubbelen vlijt daar aan arbeid heeft.

Zijn opzet is, in dit werkje te toonen, niet alleenlijk wat de Joden, maar ook wat de Oudvaders, en later Leeraars van het Paradijs, deszelfs gelegenheid, rivieren, boomen goud, en gesteentens daar omtrent, gezegt hebben.

Ten dien einde haalt hy alle gevoelens op, en wederlegt de gene, die hy hem onwaarschijnlijk zijn; tot dat hy eindelijk voor den dag brengt, dat hem waarschijnlijkst voorkomt.

Zoo spreekt hy van de Schepping, van 't Paradijs, en 't woord Paradijs zelf.

Vanden Hof Eden is men zoo onzeker, dat de Heer *Hopkinson* wel acht gevoelens van Christenen en Joden te voorschijn brengt, die aanmerken waardig zijn.

Hoe groot het Paradijs geweest zy, is men immer zoo weinig eens: dog men vind hier vijfderley geleerde oordeelen over dat stuk.

Even zoo verward is men van gedagten zoo omtrent de rivieren, die 't Paradijs besproeiden, als wegens het hout, en bergstoffen, aldaar gevonden.

Dit alles komt nergens anders van daan, dan van de achteloosheid, en ~~lieferyen~~ *lieferyen* den Joden,

welke, het wel meest betaamt had deze dierbare oudheid voor den nakomelingen te bewaren.

By voorval dat de Schrijver moet spreken van de riviere Eufrates, word ons getoond de wijdberoemdheid van de Nehardeefche Schole, waarwaarts de Joden van alle werelddoorden hunne kinderen zonden, om wijsheid te leeren, en door welkers Rabbinen de Babylonifche Talmud in 60 verhandelingen bestaande, is beschreven: achter aan is een Kaartje, waar in de gelegenheid van 't Paradijs, na de bevatting van den Heer Hopkinson, kan gezien werden.

De drie volgende werkjes zijn van den Heere Conringius, die in een lange voorreden zijnen lezer voor af wegens elk van dien eenig bericht geeft.

Na dat het eerste, wegens * *de penningen der Hebreengedrukt* was, stelde hem een Professor 't boek † van den Heer Wagenfeil ter hand, in welke het die Schrijver voor waarschijnlijk hield, dat'er nergens ter wereld eenige Hebreewfche munte van een waarachtige Oudheid te vinden, maar alle geheelijk verloren is. Ja uit het vervolg bleek, dat Wagenfeil 't zelve niet alleen voor waarschijnlijk, maar t'eene-maal zeker hield.

Des was het noodig, dat de Heer Conringius, die in zijn werk van gansch andere gedachten geweest was, dit gevoelen in een voorreden wederleide, en aanwees, waar in Wagenfeil gelijk, en waar inne hy wederom ongelijk had.

Dat

* De nummis Ebraeorum.

† Gmaamt Sota.

Dat deel der Voorreden , 't welk het † gemeene beste der Hebreen raakt , is een bondig begrip van 't gene in dat werkje word verhandeld , met eenige opmerkingen over iets , daar tegen ingebracht ; waaromme ik in mijn uittreksel niet langwiliig wil zijn.

Maar dat gedeelte der voorreden , 't welk het derde werkje van 't * Sabbathjaar betreft , is zeer gedenkwaardig. Een vruchtbaeren oogst gaf den Schrijver aanleidinge , hoewel in de Hebreuwfche taal onervaren : weshalven hy zich genoodzaakt vond , tot verdediging zijner zake , ook te toonen , dat men de Overzettingen der Hebreuwfche werkjes mag betrouwen.

Alhier onderzoekt hy , hoe verre men geloof mag geven aan den *Talmud* , deszelfs *Misna* en *Bemara* : wat goeds en quaads in dezelve is , en of Jozefus de Joodsche Historischrijver niet boven dezelve behoorde gesteld te werden , als zy beide van een en dezelve zake strijdig tegen den anderen spreken. Wat Jozefus belangt , van des zelfs boeken , zoo der Joodsche oudheden , als oorlogen , geeft de Heer Conringius , een nette beschrijving , en na dat hy de geloofwaardigheid van verscheide Rabbinen onderzocht heeft , valt hy op Maimonides , een Jood , van wien de meeste geleerden oordeelen , dat hy d'eerste der Rabbinen was , die ophield te beuzelen. Onze Schrijver geeft op verre na zulk een gunstige getuigenisse van hem niet , en hoe weinig hy ook wil dat men op de Talmudische en andere Joodsche schriften mag vast gaan , echter ver-

langt

† De Republica Hebraeorum.

* De anno Sabbatico.

langt hy zeer na derzelver vertalingen, om der nutheid, die daar uit te wachten zy.

In zijn verhandeling der Hebreeuwſche penningen, brengt hy deze zes ongehoorde ſtellingen, en verdedigt die op een geleerde wijze.

I. Dat geen Hebreeuwſche penning den naam van Sikel heeft gedragen; die niet van zilver was.

II. Dat geen Hebreeuwſche penning, waar op een 's menschen beeltenis staat, echt is.

III. Dat alle de zulke, die Assyriſche of Hebreeuwſche letters vervatten, niet van de beſte ſoort, of niet zeer oud zijn.

IV. Dat het niet vaſt te bewijzen is, dat de penningen, met Samaritaanſche letters beſtempelt, ouder zijn als de Babyloniſche gevangenis.

V. Dat alle penningen, met Samaritaanſche letters geſtempelt, ten tijde der Haſmoneen en Herodeſſen zijn geſlagen.

VI. Dat 'er eertijds geen tweederley Sikel, een heilige en onheilige in gebruik is geweest.

Onder deze verhandelingen zal de lezer vinden des Schrijvers oordeel over meest alle de Jooſche penningen, die uit eenige ſchriften heden bekend zijn: ook een beweringe, dat Izraël eerst van de tijden der Haſmoneen, of ten minſten der wechvoeringe na Babel, het tweede gebod heeft begrepen, als verbiedende 't gemeen gebruik der beelden van allerley levendige dieren, byzonderlijk der menschen; en waar van daan de Farizeen dit gevoelen geleert hebben. Namentlijk toen de Grieken (die hunne Goden menschen-gedaantens gaven) over de Joden

Joden heerschappy begonden te voeren, zonder dat het noch by de Perzianen, Chaldeërs, noch andere omleggende volkeren in gebruik was: t'en ware men, gelijk de Schrijver toont, deszelfs oorzake tot den haat tegen de Egyptenaren wilt' huisbrengen.

Die begerig is de penningen te kennen, voor welke d'onzalige Judas den Zaligmaker heeft verraden, wanneer de Joden en Romeinen hunne munt hebben begonnen te stempelen, welke letteren Pilatus boven 't kruishout van Christus deed stellen (dewijl de Joden tweedereley letteren hadden, Griekse, en Samaritaansche) zal zijn weetlust geleerdelijk voldaan vinden: daar by, de reden waaromme de Farizeen zoo weinig s'chriften hebben nagelaten; en een onderzoek, wanneer de naam van Izraël onder de twaalf stammen heeft opgehouden, en of Aarons amandel-roede, en de kruik met Manna in den tweeden Tempel zijn geweest: 't welk hier bewezen word, met betooning waar van daan die te voorschijn zijn gekomen.

Een uittreksel te geven van Conringius tweede werkje over 't *gemeene best der Hebreën* zoude onnoodig zijn, vermits in de voorreden 't zelve nettelijk gedaan is.

Zijn derde werkje van 't *begin des Sabbath-jars* heeft die kracht van bewijzen niet als de twee voorgaande. 't Schijnt byna of dit den Schrijver als een ontijdige geboorte is afgehaalt. Hy onderzoekt voor af, of het eerste jaar, als Izraël in bezitting van Palestine quam, is geweest een Sabbath-jaar, dan of eerst het zevende. Verders beschouwt hy van wat begint des

des jaars de Joden hun Sabbath-jaar begonnen, dewijl zy hadden een borgerlijk jaar, 't welk begon met de maand Tizri, en een heilig jaar, beginnende met de maand Nizan. Hier inne toont hy met vele redenen, dat de gersten-oogst wel heeft begonnen omrent Pascha, maar dat de geheelen oogst niet konde ten einde gebracht werden, dan eenigen tijd na Pinxteren; en by gevolg, dat het onmogelijk is geweest het Sabbath-jaare beginnen, anders als in den tijd, in welke den oogst was ingezamelt, en voor de aanstaande zaay-tijd.

't Gevoelen van vele geleerde mannen; die van onzen Schrijver verschillen, word bygebracht, en wederlegt.

De laatste verhandeling, in dit bondelke gepakt, is van Stanislaus Græpfius, een Pool, die verscheide zaken van gewichten, en maten d'eenne uit d'ander afleid, en byeenbrengt. Eerstelijc begrijpt het een beknopte t' zamenstelling van der Grieken, Romeinen, en andere gewichten, munten (zoo goude als zilvere) en maten, meest uit het * werk van den vermaarden Budeus getrokken. De Schrijver wijst aan de waardye van dien, tegen het gene zy in Polen en Vrankrijk gelden: en tot breeder gerief des lezers, stelt hy dezelve volgens den rang van 't A. B. achter aan. Van daar treed hy over tot de Hebreeuwscbe Sikel en Talent, vergelijkende die eerst met de munt van andere metalken Oostersche volkeren, maar ook Grieken en Hebreen.

En gelijkerwijs hier verscheide soorten van Sikels en Talenten, yder van byzonder gewicht

* *De Asse.*

en

en waardy, te vinden zijn, alzoó worden d'er ook doorgaans verklaart alle de Schriftuurplaatfen, die van dusdanigen geld spreken, maar of hy met Conringius stellingen overeenkome, zal den lezer lichtelijk blijken.

Na dezen neemt hy tot zijn schrijfstoffe de mate, zoo van drooge als natte waren, en verhandelt die op gelijke wijze als de munte. De naam-rolle van alle deze maten is met eenen opslag van 't gezicht te zien, pag. 396.

Laatstelijk volgt iets van de jaren der Hebreen, en derzelve verdeelinge, waar mede de Schrijver vederley schijn-strijdigheden uit de H. Schryft heeft willen oplossen door de Zon-en Maan-jaren, die de Hebreen hadden. Dit alles word besloten met uittreksels van Salmasius en andere, die van de maten der Hebreen handelen.

Het derde bondelke zal ik noch een wijltje sparen.

ELFDE HOOFDDEEL.

Jani Nicii Erythrei Pinacotheca imaginum illustriam doctrina vel ingenii laude virorum, qui, auctore superstite, diem suum obierunt. Editio nova, cum indicibus necessariis.

Dat is:

Janus Nicius Erythreus *Schildery-kas der brave beeltenissen van mannen, die in geleerd-*

leerdheid of vernuft lofwaardig zijnde by des Schrijvers leven zijn gestorven. Een nieuwe druk, met noodige registers. Te Leipzig by Joh. Fred. Gleditsch, 1692. in 8. 68 bladen.

AL is dit boek by na voor een half eeuw reeds in de wereld geweest, en tans maar herdrukt, echter ben ik verzekerd, dat mijn uittrekfel den Neerduitschen Lezer niet geheel onaangenaam kan voorkomen, dewijl hy van den Schrijver of zijne schriften weinig of niets in onze sprake zal gelezen hebben.

's Mans rechte naam is *Joannes Victor Roscius*,* welke hy niet onaardig uit het Grieks in *Janus Nicus Erythraus* verſmeed, en voor alle zijne boeken gezet heeft. De reden van die naamverwiffeling word verſcheidentlijk gegift, doch my lult daar van geen onderzoek te doen, vermits ſommige het hem tot lof, andere tot laſter duiden. 't Is zeker, dat hy hier inne 't voorbeeld van vele vermaarde mannen gevolgt heeft.

Hy was een Roomsche edelman van geboorte, in de beſchaafder letterkunde (die over al uit zijn penne vloeit) wel bedreven: waaromme hy na langen tijd verkeerens by de aanzienlijkſte van 't hof van Roomen, in treffelijke bediening en gunſt van den Kardinaal Peretti een wijtje zijn leven ſleet: maar na deſzelfs aſterven 't gewoel der grooten den ſchop gevende, zich geheel tot de oefſeningen der geleerdheid overgaf.

Indien

* Zoo andere willen (hoewel 't op een uitkomst) *Joannes Vincentius de Rubris*.

Indien hem de dood niet had wechgerukt, wisselijk ware zijn grootste eerachting noch voor handen geweest onder Paus Alexander den zevende, te voren Fabius Chisi geheten, en hem een zonderling gunstbewijzer. Maar 't heeft hem echter mogen gebeuren tot in den ouderdom van meer dan 70 jaren zijn geleerde rusttijd door te brengen, stervende in 't jaar 1647, na dat hy zijne schriften gezien had van vele zeer begeert, en meerendeels gedrukt.

'k Hebbe noch een Latijnsch werkje, van hem beschreven, met den titel van * *Eudemia*, en in acht boeken verdeelt, waar inne, na 't voorbeeld van Morus *Eutopia*, zeer zoetelijk en in lieffelijke verandering van dicht en onacht, velerley zeer aardige voorvallen, den mensch betreffende, worden ten toon gesteld, en 't welk ik meer als eens in mijne jeugd doorlezen hebbende een Hollandsch kleet zoude aange trokken zijn, indien geen wichtiger bezigheden my hadden weerhouden.

Gyziet wel, Lezer, dat ik een woordje meer van den man spreke, om dat zijne boeken my menigmalen veel vermaaks hebben toegebracht. Maar nu tot de zaak.

't Werk dat ons hier uit Leipzig word overgezonden zijn drie deeltjes van kortbondige levensbeschrijvingen sommiger geleerde en vernuftige mannen, ook eeniger vrouwen, die in des Schrijvers tijd geleefd hebben en gestorven zijn; en welken hy waardig achtte, dat men hunnen lof uit het stof der vergetelheid opbeurde.

III. Deel.

F

De

: * *Goed-volk-land.*

De meeste zijn Italianen, of die in Italiën een naam hadden, en hem bekend waren; waaromme hy, begerig hen af te schilderen, somtijds ook hunne gebreken aanwijst, willende daar in de meest geprezene schilders gelijk zijn, en hunne beeltenissen op 't allereenvoudigste en natuurlijkste vertoonen. Teffens voelt men hier en daar een angel; en de scherps is niet geheel uit zijne schrijfwijze verbannen.

Ik laat den lezer overig uit te pikken uit het geheele werk den zulken, die 't hem lust, want mijn opzet is niet dezen of genen voor te stellen tot een staaltje van de wijze zijner korte levens-beschrijvingen, om dat het eenigfins na persoon-kiezing mocht rieken, uit een groot getal zeer weinigen aan te roeren, 't zy tot lof, of verwijt, 't welk ze door hunne bedrijven konden schijnen verdient te hebben: maar ik zal (verwonder u niet, lezer) alle mannen achter wegen latende van eenen enkelen jongen spreken, die de laatste schrijfstoffe dezes werks is, en niet meer als in een byvoegsel tot een toemaat in zekeren brief van onzen *Fanus Nicius*, aan *Bartholdus Nibufius*, op 't einde zijnes levens uit Roomen geschreven, stuks wijze vermeld word.

Van eenen enkelen, doch wonderen jongen, zegge ik, die ten tijde, als *Fanus Nicius*, van hem 't navolgende schreef, door geheel Italiën, en te Roomen byzonderlijk bekend was, niet meer dan zeven jaren oud zijnde.

Luister toe, de vertelling begint pag. 298.

„ Ten laatsten (zegt hy) 't welk alle menschen
„ scken

„ fchen tot een ongelooffelijke verwondering
 „ opvoert, is een jonge, niet meer als zeven
 „ jaren oud, die onze oogen 't zijnwaarts ge-
 „ trokken heeft. Zijn naam is *Jakob Martijn*
 „ *van Modena*, uit een slecht dorp in 't Mo-
 „ deenfche land geboren, tot een vader heb-
 „ bende een lastdrager, en van hem tot die
 „ konst of oeffening opgetrokken, om dat hy
 „ niet wilde hebben, dat zijn zoon meerder als
 „ hy zouw wezen. Zoo dat hy dik wils met den
 „ genen, die hem onderwees, klijf maakte,
 „ klagende dat zijn zoon hem ontroofd, en
 „ door die geduerige boekoeffening, welke de
 „ krachten der ziele vermeerderde, maar die
 „ des lichaams verminderde, onbequamer tot
 „ het pak-dragen, waar toe hy hem geschikt
 „ had, gemaakt wierd. Zeker broeder *Jan*
 „ *Baptist Mezzer*, een Servijt, bediende in dat
 „ dorp de mis, en misschien ook 't ampt van
 „ Parochiaan, die het verftand, van den jon-
 „ gen (die pas spreken konde) bespeurt heb-
 „ bende uit zijn geheugenisse, met welke hy
 „ alles wat hy eenmaal gehoord had, onthield,
 „ zeer groote hope kreeg, dat hy in die,
 „ hoewel zeer zwakke, jaren een gebouw,
 „ gelijk als uit stapeling van allerley leeringen
 „ t'zamengezet, zoude kunnen oprichten;
 „ denkende mogelijk aan Chryfippus, de-
 „ welke zeide, dat de allereerste levenstijd
 „ van een kind, zelf ook de drie jaren, die
 „ men de voedsters toefchikt, tot onderwijs in
 „ de geleerdheid bequaam zijn; en dat men
 „ niet behoeft te vreezen, dat ze de zelve niet
 „ zouden kunnen begrijpen, nochte den arbeid

„ van 't leeren verdragen, schoon ze nauwe-
 „ lijks uit haar 's moederschoot waren geko-
 „ men.

„ Weshalven begon hy 't verstand van dezen
 „ byna sprakeloozen jonge de beste wetenschap-
 „ pen in te planten, en ('t welk ongelooffelijk
 „ is, en byaldien 't de ondervinding niet leerde,
 „ dat het waar was, dwaas en ydel zoude zijn
 „ te ondernemen) nam den aanvang van zoo
 „ groot een gevaarte, niet van de kleinste za-
 „ ken, gelijk 't gebruik is, maar van de aller-
 „ grootste en allerzwaarste; namentlijk van
 „ de Heilige Schriften, en Godgeleerdheid,
 „ de koninginne aller wetenschappen, en is
 „ vervolgens tot andere konsten voortgevaren
 „ op deze wijze.

„ Hy leerde hem eerst de kracht van die we-
 „ tenschap, in welke hy hem onderwees, door
 „ deszelfs beschrijving uitdrukken; namentlijk
 „ wat de Godgeleerdheid, Wijsbegeerte, Ge-
 „ neeskunst, Rechtsgeleerdheid, Reden-kun-
 „ de, en Letterkennis was; want in alle deze
 „ leeringen poogde hy hem doorkorend te ma-
 „ ken. Daar na liet hy hem leeren, van wat
 „ stoffe die wetenschappen handelen, en waar
 „ ze in bestaan: vervolgens op wat wijze yder
 „ van dezelve gehandelt word; eindelijk leerde
 „ hy hem elke konst verdeelen, en hare namen
 „ en beschrijvingen aanwijzen.

„ Hier uit nam hy gelegentheid om hem de
 „ voornaamste hoofdstukken, die in yder we-
 „ tenschap in geschil en betwisting getrokken
 „ worden; voor te stellen, en zijn eigen ge-
 „ voelen daar over te ontdekken. 't Welk de

„ JON-

„ jonge verstaan hebbende door de schrander-
„ heid van zijn verstand , waar in hy uitmunt ,
„ tegen elk een , die ze wilde bestrijden , staan-
„ de hield.

„ Maar hoor een verwonderlijke zaak ! alle
„ deze dingen wierden hem van zijn meester
„ voorgesteld in Latijnsche tale , en hy onthield
„ ze vast. Wat nu ? de jonge kreeg hier door 't
„ gebruik van Latijn te spreken wech , eer dat
„ hy de regels om Latijn te spreken , die den
„ kinderen geleert worden , verstond : en dus
„ spreekt hy de woorden , dat niemand die kan
„ berispen , in alle hare behoorelijke buigin-
„ gen. Om kort te gaan , hy had naauwelijks
„ drie jaren in 't geheel by dien broeder Servijt
„ geleert , of hy scheen zoo groot een over-
„ vloed van geleerdheid verkregen te hebben ,
„ dat 'er niets is in eenige der allerfraaiste kon-
„ sten , zoo net of verborgen , dat voor zijn
„ verstand niet tot de grond toe bloot legt.
„ Want alle de gene , die 'er de proef van
„ nemen , 't zy in Godgeleerde , Filozofische , of
„ andere brave oeffeningen , bevinden hem zeer
„ geslepen in alles wat iemand past te weten ,
„ die den naam wil dragen van daar in bedreven
„ te zijn. Niemand is zoo deurtrapt om zijn te-
„ genstrever te verstrikken , die hem met eenige
„ bedriegelijke bewijzen kan overredenen.
„ Hy weet alle de hoeken en sluipwinkels van
„ allerley bewijsredenen ; hy beschrijft ze met
„ woorden , hy verklaartze met voorbeelden.
„ Voor zes maanden is hy in deze stad [Roo-
„ me] en 't gerucht zijner aankomste strax den
„ allergeleerdsten ter ooren gekomen. Elk een,

„ en zonderling Vader *Sforcia Pallavicino*,
 „ deed zijn best om hem te kennen, te zien,
 „ en te beproeven, wat hy in de geleerdheid
 „ vermogt. Men bevond hem niet alleen met
 „ de verwachting over een te komen, maar de-
 „ zelve r' overtreffen, en alle man zag het een-
 „ pariglijk voor een monster, en als een voor-
 „ beduiding, dat zulk een drang van geleerd-
 „ heid in zulke jonge jaartjes plaats had.

„ Als dit aan de *Inquisiteurs* was aange-
 „ bracht, om dat ze quaê gedachten hadden,
 „ dat dit ook door Duivelsche guicheleryen
 „ konde geschieden, is van hen voor 't recht
 „ geroepen; maar terstond door aller vonnis
 „ vrygesproken, en daarenboven met een kon-
 „ stig bewerkten Palmtak beschonken.

„ Hy wilde ook een byzonder proefftuk van
 „ zijn bequaamheid geven; waar toe hy te
 „ Roomen gekomen was: zulk dat hy met al-
 „ omme door de stad aangeplakte brieven alle
 „ de genen, die lust hadden, ten strijd daagde,
 „ over wat zake 't ook mogt zijn. Tot de plaats
 „ des strijds stelde hy de Kerk van Sant Marcel,
 „ in de Breefstraat, den dag Pinxteren. Welke
 „ dag verschenen zijnde, kon men de gene-
 „ gentheid van 't gansche Roomsche volk tot
 „ dien jongen bemerken, toonende dat haar
 „ nergens meer aangelegen was, als om een
 „ jongen van zeven jaren tegen de allergeleerd-
 „ ste mannen in den letter-strijd te zien pal-
 „ staan, en hun tegenwerpen als pijlen af-
 „ keeren. En op dat 'er geen vermoeden van
 „ eenige opstemming zoude vallen, zoo dra als
 „ iemand om te twistredenen voor den dag
 „ „ quam,

„ quam , zoo wierd 'er geloot , uit alle weten-
 „ schappen , wat zaak men zoude by 't hoofd
 „ vatten.

„ Dus is 'er zoo groot een toeloop van aller-
 „ ley slag , ouderdom , en stand van menschen
 „ tot hem gevloed , dat niet alleen de Kerk
 „ van Sant Marcel , die nochtans vry groot is ,
 „ maar ook de wegen naast aan de Kerk vol
 „ wierden. En die wat later quam , had groote
 „ moeite , omme met ellebogen , schouders ,
 „ en geweld van 't gansche lichaam in de kerk
 „ te geraken ; zoo dat niet weinige Kardinalen ,
 „ bestuwt met hunne Stalmeesters en Hovelin-
 „ gen vruchteloos trachtende in de dicht bezet-
 „ te menigte in te boren , genoodzaakt wier-
 „ den weder na huis te keeren. De jongen heeft
 „ de toejuiching op dezen dag tot belooning
 „ van zijn arbeid en oeffeningen gehad. Dog
 „ niet vele dagen daar na is hy vol loftuitery ,
 „ maar ledig van geld (op dat ge moogt weten
 „ hoe de deugd hier geacht word) van Roome
 „ na Bononiën gereist , teffens met zijn mee-
 „ ster , die hem niet alleen tot zijn eigene glo-
 „ rie , maar ook tot voordeel onderhoud.

„ Men zegt , dat hy onder weeg te Florence
 „ een weinig tijds stil geweest , en van de Vor-
 „ sten *de Medicis* niet alleen zeer beleefdelyk
 „ onthaalt , maar ook rijkelyk beschonken is.

„ En zoo gy begerig zyt te weten wat kleedy
 „ hy draagt : hy gaat in krijgsmans kleedy , in
 „ 't zijde , met goude strepen , heeft een de-
 „ gentje op zy , en een lange veelverwige pluim
 „ op zijn hoed. Vaar wel. Te Roome , den
 „ negenden van Oogstmaand des jaars 1647.

Zekerlijk is 't wat zeldzaams, zoo jong een kind in de voorverhaalde wetenschappen geoefent te zien. 'k Houde ook de geschiedenisse voor waarachtig, als dewelke in dien tijd voor al de wereld ruchtbaar was. Ja (mag ik in plaats van een uittreksel mijn eigen oordeel eens geven, en waarom zoude ik niet, dewijl ik een ander 't zijne geheel vry late ?) ik geloove daar by, dat het kind in der daad zelf ongemeen schrander zijnde, van zijnen niet minder schranderen meester het vorensgezeide (doch niet meer) geleert heeft: maar hoor eens, goede lezer, daar benevens, wat men de wereld van dezès jongens geleerdheid naderhand heeft willen wijs maken: namentlijk, dat zijn meester met den duivel omging, en dat die duivel den jongen zoo wijs maakte.

Men zoude zeggen, hoe kan 't den mensch in de herffenen komen, een heerlijke, dog vremde zake, als die maar niet flux begrepen word, den duivel toe te schrijven, en dien bullebak d'eere te geven van een vermogen, dat de grootste Goddelijkheid betuigt.

Evenwel, gelijk ik zegge, is 't waar, dat de duivel voor den gever van die gaven te boek gezet word, zoo als byzonderlijk te zien is in het geschrift, welkers titel is, *Filosofisch en Historiaal bewijs dat 'er duivelen zijn*, waar inne deze geschiedenisse tot een groot bewijs van des duivels vermogen word voortgebracht, met het gene hier noch volgen zal.

Dat is, dar de vermaarde Jezuit *Athanasius Kircherus* (en niemand meer buiten hem, dat ik wete) de man is, die den nakomelingen heeft willen

willen doen gelooven, 't gene ik daar zoo even van den droes gezegt hebbe, doch by dusdanig een voorval.

Zekere *Quirijn Koelman*, jongman van brave hope in de geleerdheid, doch die hem zelve zot gestudeert hebbende, in den jare 1674 door de aperyen van den toen-beruchten drolligen Profeet *Jan Rothe*, waar aan hy zich verslaafde, noch zotter wierd, geraakte aan 't malen, wel meest met zijn opstel van eene *alwetens-konst* (op dat ik die met waarheid zoo noeme) in welke de maalgheest waande te zullen aanwijzen, alles; met een woord gezegt, wat wetelijk en niet wetelijk was. Hier over wisselde hy met den gemelden *Kircherus* brieven, doch deze wijze Jezuit, bemerkende in 't end, dat *Koelman*, als een tweede Ikarus te hoog vloog, scheepde hem zachtjes af, en gaf hem op eenen boha-makenden brief, dit volgende antwoord.

'k Zal alleenlijk tuffen beiden zeggen, dat die boha-makende brief van *Koelman* den 19 van Grasmaand des jaars 1674, uit Leiden aan Vader *Kircherus* was geschreven, zoo als *Koelman* die in 't zelve jaar op zijn kosten, met andere blijken van dat hem de bolworm stak, heeft laten drukken, en by *Loth de Haas* verkoopen: in welken brief hy van den wijzen jongen *Jakob Martijn* gewag maakt, verzoekende Vader *Kircherus*, dat hy hem daar van eenig nader bericht wil geven. Op dezen brief dan schrijft *Kircherus* uit Roome den 18 van Hooimaand des jaars 1674 aan den meergemelden *Koelman* aldus.

„ * Aan den Heer *Quirinus Kuhlmannus* enz.

* Pag. 38.

F 5

„ Zeer

„ Zeer geleerde, * alwijze [*πίσιφς*] man. Niet
 „ zonder verbaastheid hebbe ik gelezen, en
 „ doorlezen uwen brief wegens uwe verkregene
 „ genade van de alwetenheid, u uit den hemel
 „ gegeven [*ὡς τ̄ πσιφας σ̄ ἐχρόθου διδμ̄νης*]
 „ enz. 't Zy hoe't zy, 't gewigt der zake o-
 „ verwogen hebbende, raade ik u zeer vierig-
 „ lijk volgens mijne genegentheid t' uwaarts,
 „ dat gy deze uwe nieuwelijks-verkregene
 „ wetenschap niet met ydel stoffen gaat too-
 „ nen, op dat ge den smaad en naam van den
 „ derden Salomon na Adam niet op 't lijf
 „ krijgt, enz.

„ Maar dat ge tot een voorbeeld uwer kennif-
 „ se den zevenjarigen jongen *Jakob van Modena*,
 „ die alles wist, bybrengt; het blijkt klaarlijk,
 „ dat gy van 't vervolg der geheele Historie niet
 „ wel onderregt zijt geweest. Dezen hebbe
 „ ik in 't jaar 1647, teffens met zijn meester den
 „ Monnik *Mazzet*, niet alleen gemeenzaam-
 „ lijk gekent, maar 'k ben ook in Godgeleerde
 „ en Filozofische zaken deszels † onderzoeker
 „ geweest.

„ Ja ik hebbe hem in een vergaderinge van
 „ twaalf gepurperde Vaders in de kerk van Sant
 „ Marcel, met de grootste verwondering van
 „ alle menschen, stellingen in de Schoofsche en
 „ Aristotelische wetenschappen hooren verde-
 „ digen. Zelf hebbe ik daar na in een byzon-
 „ dere onderhandeling den jongen over ver-
 „ scheidene kundigheden gepolit: En wat de
 „ school-

* Zoo noemt Kircher dezen Koelman, of Kuhlman,
 gelijk'er staat, tot bewijs dat hy met hem de gek scheers-
 † Examinator.

„ schoolſche leerſtukken belangt , my heugt ,
 „ dat hy daar in eenigſints bedreven was , maar
 „ in de verborgener geheim-vertrekken van de
 „ Natuurkunde , als ook mede in de Wiſkonſt ,
 „ vond ik hem gansch (a) ongeoeffent , en on-
 „ kundig. Ja , zonder zijn's meesters (b) tegen-
 „ woordigheid wift hy noch op 't een , noch op
 „ 't ander te antwoorden : maar in't openbaar ,
 „ onder de toezigt zijnes meesters , droeg hy
 „ zig verwonderlijk.

„ Paus *Innocent de tiende* heeft hem echter
 „ nooit (hoe zeer de Kardinalen daarom ba-
 „ den) tot het kuffen zijner voeten willen toe-
 „ laten ; wel meest daarom , om dat hy zeide ,
 „ dat zijn geleerdheid hem verdagt was , in zul-
 „ ken teederen ouderdom van een daar toe (c)
 „ onbequame jonge. En dat de Paus dit niet zoo
 „ zeer uit een voorzeggenden geest als door ze-
 „ kere goddelijke ingevinge voorspeld heeft ,
 „ is door den droevigen uitgang van beide over-
 „ vloediglijk getoont. Want de meester des
 „ jongens , de hope van 't geluk , dat hy bejaagt
 „ had , verloren hebbende , daarenboven door
 „ dreigementen en vreeze van de heilige Room-
 „ ſche *Inquisitie* verſlagen , en weder tot zijn
 „ klooster van *Butriën* dicht by *Bononien* ge-
 „ keerd , daar na met onlijdelijke nepen van zijn
 „ gewe-

(a) *Geen wonder, want zijn meester had hem niets
 daar van geleerd.* (b) *De jonge zal buiten twijfel
 aan zekere teekenen, en uitdrukfels zijn's tegenwoordigen
 meesters zoo vast gehangen hebben, dat hy, om altoos
 veilig te gaan, in zijn afwezen niet heeft durven ant-
 woorden.* (c) *Dit moet Kircher daar by hangen,
 want in tegendeel blijkt, dat de jonge tot het bevatten der
 dingen, die hem geleerd waren, bequaam was.*

„ geweten over stag geworpen zijnde , heeft
 „ zijn leerling verlaten , en hem zelve uit
 „ vervaarlijke dolheid eenes hopeloozen ge-
 „ moeds van een zeer hoogen toren nederge-
 „ stort , daar het de Monnikken aanzagen , die
 „ hem alvorens zeer vieriglijk tot bekeering
 „ hadden aangemaant , gevende dus aan den
 „ * gene zijn ziel over , met welke hy in zijn le-
 „ ven ('t is schrikkelijk om te zeggen) gemeen-
 „ schap had gehouden .

„ 't Is niet vele jaren daar na gebeurt , dat ik
 „ dien alwetenden jongen te *Lorette* , werwaarts
 „ ik godsdiensthalven gegaan was , in de kerke
 „ van 't heilige huis gevonden hebbe . Hy was
 „ daar *vloerveger* gemaakt , gelijk men zegt , en
 „ ik bevond hem , na versch onderzoek , toen
 „ zoo bot , en onwetend , dat hy geen A voor
 „ een B kendé , zonder eenig overblijffel , of
 „ van de Latijnsche tale , of van eenige we-
 „ tenschap , die hy te vooren had gehandhaaft ,
 „ zoo dat ge aan deze treurige geschiedenisse
 „ niet kunt twijffelen , enz .

Behoudens d'eere , die ik voor sommige schrif-
 ten van den Heer *Kircherus* hebbe , schijnt my
 die geheele historie van 't ongeluk zoo des mee-
 sters , als des jongens geheel valsch , dewijl ik
 niet kan gelooven (en ik meine niet dat het my
 iemand ooit zal bewijzen) dat de duivel mach-
 tig is een mensch geleerdheid , konsten , of we-
 tenschappen by te zetten .

Dog genomen , de duivel had zulk een macht ,
 die andersins Gode toebehoort , echter kan ik
 niet wel t'huis brengen , waarom dan de jongen
 ook

* *Ik denke , dat hy den Duivel meint .*

ook van den zelve duivel de Natuur- en Wiskunde niet had geleert ; of de helsche geest moest juist de schoolsche geleerdheid , en niet die edele konsten kennen. Daarenboven , waarom zoude een jonge tot het gene hy kende , behalven den Monnik *Mazzet* , noch den duivel tot leermeester gehad hebben ? 'k zwijge , dat de Roomsche *Inquisitie* , anders vinnig en nauwpluizende , beide den meester en leerling loffelijk vryspraken : daar Paus *Innocent* , te voren met vooroordeel van duivelery ingenomen , zoo edelmoedig niet was.

Wat dan ? zekerlijk heeft *Kircherus* dat droevige uiteinde van *Mazzet* niet gezien , maar van de Monnikken gehoord , en dat nog vele jaren daar na.

Dat de man van de geestelijke benijd , en door vreeze van d'*Inquisitie* (geen kleine plaag) angstig is geweest , kan wel waar zijn.

Maar wie weet , of de Monnikken hem niet een vijg gekookt , en met dusdanig een fabeltje naderhand zwart gemaakt hebben.

Dit 's ter loopse en woordje van den meester : wonder , dat de jongen ook niet deerlijk omgekomen is.

Maar neen : *Kircher* zag hem niet vele jaren , daar na , zegt hy , te *Lorette* in de kerk van 't heilig huis.

En toen , wil hy zeggen , van den bystand zijnes meesters , die met den droes had omgegaan , ontbloor zijnde , was hem al zijn geleerdheid weder uit het hoofd gevlogen.

Eer dat ik de historie geloove , wenste ik deze drie dingen vast te weten.

I. Wat

I. Wat de jongen na zijn 's meesters dood bedreven heeft , waar hy opgevoed , en tot welke oeffening hy 't zedert gehouden wierd.

II. Hoe lange hy vloerveger geweest was , toen *Kircher* hem sprak.

III. Of *Kircher* wel ten vollen verzekerd was , dat hy den zelve jongen voor had , die van hem te Roomen gezien was.

Uit het onderzoek van deze zaken is 't ontwijfelbaar , of men zoude haast vinden waar 't mangelde , en het geheele praatje van de duively zoude lichtelyk in rook verdwijnen.

Maar wat de botheid van den jongen belangt , (zoo die waarlyk gevolgt is) die is zeer wel t' huis te brengen : en vloeit uit natuurlyke redenen , zonder dat de rest van 't bullebakspaatje in overweging komt.

'k Hebbe , onder verbetering van een 's anders gevoelen , dus kortelyk hier gezet mijne aanmerkingen over 't gene *Kircher* op de zeldzame historie van den vernuftigen jongen , door *Janus Nicius* ons verteld , geschreven heeft ; en voor deze malen , als iets ongewoons , den gewonen arbeid van uittreksel-maken te buiten getreden.

Van dit herdrukte boek van *Janus Nicius* hebbe ik voorts niets anders te zeggen , dan dat het vry wat netter gedrukt is , als vele andere boeken , die ons van Leipzig worden toegezonden.

Kircher's antwoord op *Koelmans* voorgemelden brief staat geschreven uit Roomen den 18. van Zomermaand , in 't jaar 1674.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

De gelukzaligheid van den weg der rechtvaardige : als mede de fonteine des levens, voorgesteld in eenige Predikatiën over den eersten Psalm, en Psalm xxxvi. v. 8. 9. 10. door D. Kasparus Alardin, in zijn leven bedienaar des Goddelijken woords tot Arnhem. t' Amsterdam by Gerardus Borstius 1692. in 8. 20 bladen.

IN Oogstmaand van den jongstledenen jare 1692 stierf te Arnhem de vrome en geleerde *Kaspar Alardin*, die, aldaar door krankte belet, zijnen openbaaren predikdienst waar te nemen, niet naliet met pen en mond binnen 's huis te prediken, dat is, deze verklaringen van 's Konings Davids woorden te schrijven, of anderen voor te zeggen, zelf weinige dagen voor zijn dood.

Ze zijn negen in getal, dog de laatste is zonder slot afgebroken, vermits 's mans zwakheid hem 't volmaken verhindert heeft; gelijk een zijner vrienden die dit boek laat uitgaan, in den opdracht en voorreden van 't zelve te kennen geeft. De vijf eerste Predikatiën zijn geschreven over den eersten Psalm, die duizenden van Prekers en Dichters in allerley talen ten allen tijde schrijfstoffe verschaft heeft, en misschien nog ontallijke schrijvers na dezen zal bezig houden.

Uit het eerste vaars vloeit d'eerste Predikatie,
of

of verklaringe , in welke de Heer Alardin zeer voegelijk gaat voorstellen zijne bespiegelingen over den staat van dien welgelukzaligen man , die in den raad der godloozen niet wandeld , noch op den weg der zondaaren staat ; noch in't gestoelte der spotters zit. En zeker 't heeft wat in , iemand *welgelukzalig* te verklaren : want hoewel dit woord ook voor gelukkig , voorspoedig , of heilrijk kan genomen werden , echter is 't lichtelijk af te meten , dat deze Christenprediker geen andere gelukzaligheid verstaat , als die door den Zone Gods is geopenbaard , dewelke ook zijne bedieninge met de predikinge der gelukzaligheid heeft begonnen , *Zalig zijn de arme van geest, enz. Matth. v.*

Dat de gelukzaligheid bestaat in de gemeenschap met God , word erkend zelf van de gene die geen Christenen zijn. Zulx blijkt aan de oude heidensche Filozofen , die door 't licht der nature wilden uitvinden waar in't hoogste goed gelegen is. Maar hunne gevoelens brachten haar niet op den weg om tot dat hoogste goed te raken , dewijl zy daar omtrent onder elkanderen zoo zeer verschilden , dat'er , na't zeggen van Augustijn uit Varro , twee hondert acht en tachtig verscheidene stellingen geweest zijn.

In't geheel behelst de Psalm deze drie zaken.

I. Een beschrijving van den gelukzaligen stand der vromen.

II. Een beschrijving van den rampzaligen staat der godloozen.

III. De reden van beide , 'k zegge , en het geluk der vromen , en van de rampspoed der onvromen.

Als

Als dan deze gelukzaligheid, den vromen toegelegt, en de genen, die dezelve zullen genieten beschreven zijn, word alles toepasselijk op een Christelijk gemoed voorgesteld. Hier mede is de eerste Predikatie afgedaan.

De tweede handelt van de *lust*, die de godvreezende menschen hebben; te weten, in de wet des Heeren; en hunne *betrachtinge* in 't overdenken van Gods wet nacht en dag.

Niemand kan twijfelen, of *nacht en dag* t'overdenken, is zoo veel als *gedurig*, of *by alle gelegenheid*. Gelijkerwijs Paulus spreekt van te bidden *zonder ophouden*, 1 Theff. 5. 17. Niet dat we juist niets anders zouden doen, maar by alle voorval bidden. Ambrosius zegt; *die mensch overdenkt nacht en dag des Heeren wet, die hem zelven een wet is, en 't werk der wet, geschreven in zijn hart, gestadig volbrengt.*

Ik kome tot de derde Predikatie, verklarende de gelijkenisse, die'er is tussen een vrome, en een boom, geplant aan waterbeeken, die zijn vrugt geeft op zijnen tijd, en welkers blad niet afvalt: wien 't wel zal gelukken, al wat hy doet.

Gelijk de Hebreusche dichter den gelukzaligen man in 't eerste vaars had beschreven van het gene hy niet is; en in het tweede van het gene hy is, zoo beschrijft hy hem nu in 't derde door deze gelijkenisse van een vruchtbaren boom. De Heer Alardin weet hier uit op te merken, dat een geloovige een geestelijk leven in zig heeft, en dat dat geestelijk leven ook in de vruchten vertoond word.

Tegen deze gelukzaligheid der vromen, hoort
 III. Deel. G men

men hem in de vierde Predikatie vermelden de ramp der onvromen, vergeleken by 't kaf, dat de wind henen drijft. Zulks dat de godlooze in 't gerichte, en de zondaars in de vergaderinge der rechtvaardigen niet zullen bestaan.

Al beduid het grondwoord *op* niet alleenlijk *bestaan*, maar ook *opstaan*, of *weder opstaan*, men behoeve daarom met Rabbi Kimchi, en andere Joodsche meesters dit zoo niet over te zetten, als of de godlooze in 't oordeel of gerichte niet weder zouden opstaan, en dat hun ziel en lichaam teffens door de dood zal vergaan: maar *bestaan* beteekent hier, blijven staan: dat is, zy zullen niet kunnen uitstaan het naauw onderzoek, nochte 't gestreng oordeel van den Almachtigen.

't Besluit des Psalms aan 't zesde vaars (in de vijfde Predikatie begrepen) is, dat de Heere den weg der rechtvaardigen kent, maar dat de weg der godloozen zal vergaan.

We moeten door den *weg* verstaan een middel, om tot een zeker einde te *geraken*; andersins zouden die woorden wat duister zijn, en wat het woord *kennen* betreft, dat's niet slechts een blooze bevattinge eener zake hebben, maar kennen met hoogachting, en liefde. Zoo word het genomen Ps. 101. 4. *Den boozen zal ik niet kennen.*

Hier uit is wel te bezeffen, wat de *weg der godloozen* is, en hoe dat die vergaan zal.

Na dat Davids eerste Harpzang dus is afgepredikt, volgen d'er nog drie Predikationen te lezen over het acht en dertigste, welker eerste, zijnde de zesde in rang, aan 't achtste vaars een aanvang van den text neemt. *Hoe dierbaar* (dus
luid

luid het gezeg) is uwe goedertierenheid, ô God, dies de menschen-kinderen ender de schaduwe uwer vleugelen toevlugt nemen! De Heer Alardijn nam deze predikstofte op de voorbereidinge voor 't H. Avondmaal, en vervolgde die met het negende vaars, zy worden dronken van de vet-sigheid uwes huizes, en gy drenkt ze uit de beke uwer wellusten, tot dankzegginge na het H. Avondmaal.

Het tiende vaars, want by U is de fontcine des levens. In uw licht zien wy het licht, voldoet den ritel, en word in de achtste Predikatie met nadruk verhandeld.

Voor 't laatste verk'aart de Schrijver in de negende, dog afgebrokene Predikatie, het achtste vaars uit het XVIde Snaarlied. Ik stelle den **HEERE** geduriglyk voor my.

't Is waar, dat de pas aangehaalde woorden zoodanig schijnen, dat ze, indien niet beter, ten minsten alzoo gevoegelyk van David, of eenig geloovige, als van Christus zouden kunnen verstaan werden; maar dewyl de twee Kruisgezanten * Petrus en Paulus dezelve op Christus vernederinge en verhooginge uitleggen, is't niet te verwonderen, dat de Heer Alardijn dezon Psalm op geenen anderen voet verklaart.

Weshalven, na een korte opening der zeven voorgaande vaarzen, vind hy verders een onderhandeling tussen den Heere Jezus, en God den Vader, die alhier den naam van **wn' Jehovab** voert.

* Hand. 2. 25. 31. en 31. 35. 37.

DE TIENDE HOOFDDEEL.

Discours politiques de Machiavel, sur la premier Decade de Tite Live. Traduction nouvelle.

Dat is :

Regeerkundige vertoogen van Machiavel, over de tien eerste boeken van Titus Livius. Een nieuwe overzetting, 2 stukken. 1° Amsterdam by Henrik Desbordes, 1692. in 12. 46 bladen.

EEN uittreksel te maken van Machiavels staatkundige redeneringen over het eerste tiental der historische boeken van den beroemden Latijnschen Schrijver Livius, wete ik niet of in deze bedorvene tijden wel noodig is. 'k Twijfele ook, of elk Hollandsch lezer met behoorlijke oneenzijdigheid zoude doorsnuffelen de lessen, die ik uit den schranderer Florentiner voortbracht. Vele houden dezelve voor gevaarlijk, hoewel deze Overzetter daar tegen pleit in zijn bericht aan den lezer. Ik zal het niet zeer loven, noch laken. Men mag niet ontkennen, dat hy deze, en zijne andere schriften met veel zinnelijkheid heeft geschreven, voornamentlijk de Historie zijnes vaderlands Florence, van welke Republiik hy geheimschrijver geworden, in acht boeken heeft nagelaten de geschiedenissen van 't jaar 1215 tot 1493. Hy storf omtrent den jare 1528 of 1529. Zeker, hy spreekt met
groot

groote bequaamheid van het stichten, en be-
 heeren eenes gemeenen staats; en toont vry wel
 bedreven te zijn in alle konstenarven, om den
 volke in te teugelen, het recht te handhaven,
 klemmende krijgstuicht te oefenen, en alle ge-
 legentheid van een vadzig of overdadig leven
 uit den gemeenen man te bannen; maar 't gene
 hy in deze zijne redenvoeringen aan 't 56 hoofd-
 deel ter neder steld, bekenne ik gaarne dat niet
 te verwonderen is, zoo 't velen vreemd voor-
 komt. Aldaar handelt hy van voorbeduidingen,
 en teikens, dewelke, volgen getuigenisse van
 oude Schrijvers, dikwils eenige aanmerkelijke
 verandering van land of stad voorspellen. Maar,
 zegt hy, *ik wete daar van geen reden.* En verder:
*ik achte, dat de oorzaken van die uitkomsten moe-
 ten nagevorst worden door menschen, die in na-
 tuurlijke dingen ervaren zijn. Voor my, 't is mijn
 werk niet. Evenwel, zoo men sommige Filozofen
 gelooven mag, de lucht kon vol verstandelijken
 zijn, dewelke 't vermogen hebbende van 't aan-
 staande te weten, en de menschen beminde,
 hen met dusdanige voorteikenen waarschouwen, op
 dat ze op hun hoede mochten zijn.* Slechte beden-
 kinge voorwaar van zulk een verreziende man!
 daar zijn Godgeleerde Schrijvers geweest, die
 nit den hoofde van deze plaats geen goed gevoe-
 len van Machiavels Godsdienst hadden; doch ik
 late het varen.

Zijn boekje *van den Prince* heeft ook voor-en
 tegensprekers gevonden, en verscheide hebben
 in geschrift de Machiavelsche staat-regelen be-
 strenden. In Holland heeft Kaspar van Baarle,
 braaf Latijnsch dichter, en redenaar, een ver-

toog gedaan over een goeden Prins, regelrecht tegen de stellingen van Machiavel aangekant; en wel meest tegen zulke, die d'Italiaan in zijn gemelde boek van den Prince heeft laten invloei-
jen. Hy noemt hem, * een man van doordrin-
gend verstand, maar een zeer overrechtsen waar-
deerder van d'eerlijkheid.

Hy legt hem te last, dat hy, in plaats van een braaf vorst, gaat verbeelden een vos, in purper gekleed, wien 't niet scheelt wat hy doe, 't zy recht of onrecht, als 't hem maar in zijn kraam kan dienen. † 'k Twijfele, zegt Barleus ter zol-
ver plaatse, of Machiavel in 't hof, waar in hy geleefd heeft, de wereldkundige schurft zynen vorsten, of de vorsten hem hebben aangewreven.
't Schijnt gansch niet met de deugd over een te komen, dat de Florentiner zynen Vorst lee-
raart somwijlen niet goed te zijn, en zich daar van te bedienen: gevende voor reden, dat zulk een die in allen deele een goed man tracht te wezen, noodzakelyk onder zoo vele menschen, dewelke nie goed zijn, gevaar moet loopen. Als mede, dat een Vorst zich niet veel behoeft te kroonen, of hy een quaden naam kryge van zoodanige gebreken, zonder welke hy niet lichtelyk den rijk-staf kan zwaaijen.

Noch arger leeringeh zouden uit het gemelde boekje te halen zijn, en misschien eenige niet veel beter van gevolg, schoon van anderen in-
houd,

* Vir perspicacis ingenii, at honesti perverissimus estimator.

† Vixit in ea aula scriptor clarissimus, in qua dubium mihi est, an scabiem politicam Principibus suis affricaverit scriptor, an Principes scriptori.

houd, uit deze zijne vertoogen : waaromme wy dezelve niet zullen opwroeten. Die 't oorspronkelijk Italiaansch niet verstaat, kan zich met deze nieuwe vertalinge gemakkelijk behelpen.

Dit volgende van den zelve Schrijver is oenigen tijd na 't voorgaande in 't licht gekomen.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

L'art de la guerre de Nicolas Machiavel, Citoyen & Secretaire de Florence, traduction nouvelle.

Dat is :

De krijgskunst van Niklaas Machiavel burger en geheimschrijver van Florence. Nieuwe overzetting. 1' Amsterdam by Henrik Desbordes, 1693. in 12. 23 bladen.

't IS waar, dat de Florentiner in dit werkje twee sprekers invoert, die vernuftiglijk van de krijgskunde, (en wel voornamentlijk in vergelijking van die der oude met die van zijnen tijd) samenkouten; maar onze hedensdaagse oorlogsmannen, zoo veel ouder, en rijker van voorbeelden, verstaan zich des genoeg, denke ik, al hebben ze misschien de Machiavelsche lessen niet gehoord.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

Eιρήνηον seu pacis Consilium, pro ineunda unione & concordia, inter fratres protestantes, Augultanzæ & Helveticæ, cæterisque cognatis confessionibus addictos; ecclesie Dei, hoc tempore infausto, inprimis in afflictissima Hungaria, saluberrimum: pandens simul pacificè, brevem controversiæ enarrationem, & sententiæ utriusque partis de Eucharistia, veram ante Reformationem, originem. Profectum à charitate & labore Francisci Foris Otrokocsi, minimi servi J. Christi, è Triremibus Neapolit: quondam liberati. In Hungaria primum A. 1682 rudiori Minervâ elaboratum; at Oxonii A. 1691 limatius & perfectius factum. Psal. 133. v. 1. — 3. Ecce quam bonum & quam jucundum habitare fratres una! Illuc præcepit Dominus benedictionem, & vitam in seculum. Cum suffragiis virorum eruditorum,

Dat is:

Vredeschrift, of raad des vredes, omme den band des eendrachtis te binden onder de Protestantsche broederen van de Augsburgsche en Zwitserfche belijdenisse, en andere, daar

aan

aan verknocht, zeer beilzaam in dezen ongelukkigen tijd voor Gods kerke, byzonderlyk, die in 't bange Hongariën is. Teffens vreedzaamelyk verklarende een kort verhaal van het geschil, en den waren oorspronk voor de Reformatie van 't gevoelen der beide partyen wegens het H. Avondmaal. Een werkje, voortgekomen uit de liefde en arbeid van Frans Foris Otrokocsi, een van de minste dienaars van Jezus Christus, voorbenen van de Napelsche galeyen verlost. Voor d'eerste reizē in 't jaar 1682 ruwelyk in Hongariën bewerkt: maar te Oxfort in den jare 1691 beschaafder en volkomener gemaakt. Psalm 133. v. 1. Zie hoe goed en lieffelyk is het, dat broeders t'zamenwonen. En v. 3. De Heere gebied aldaar den zegen, en 't leven in eeuwigheid. Met goedkeuringen van geleerde mannen. Te Franeker by Jan Gyzelaar 1692. in 8. 15 bladen.

^pk **H**Ebbe wel meer vredeschriften gezien, welke van minder vrucht waren, als men hopen mag dat dit geleerd werkje zal zijn. Gelyk uit de klaauw de leeuw is te kennen, zoo kan ook de lezer lichtelyk zien het loffelyk oogmerk dezēs vredelievenden schrijvers, die ons zeer naauwkeuriglyk vertoond, waar in het geschil der twistende Godgeleerden over 't stuk des H. Avondmaals gelegen is.

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

Voyage en divers etats d'Europe & d'Asie, entrepris pour decouvrir un nouveau chemin à la Chine. Contenant plusieurs remarques curieuses de Physique, de Geographie, d'Hydrographie, & d'Histoire. Avec une description de la grande Tartarie, & des differens peuples qui l'habitent.

Dat is:

Reize in verscheide staten van Europe, en Azië, gedaan tot ontdekking van een nieuwen weg na China. Behelzende vele gedenkwaardige opmerkingen der Natuurkunde, Aardrijks-Water beschrijving, en Historie. Met een verbeelding van groot Tartariën, en de verscheide volkeren, die 's Zelve bewonen. Te Parijs by Jan Boudot, 1693. in 12. 17 bladen, en eenige printen.

Wie lust heeft deze Europeesche en Aziaansche rocht by te wonen, hy kan my vergezelschappen. Ik Hope niet veel tijds te verspillen. De Jezuitsche Vader *Avril* zal ons den weg wijzen.

't Is bekend, hoe diep het gezelschap der Jezuiten in 't rijk van *China* is ingedrongen, en, onder voorgeven van 't *Euangely* aan de Heidenen

nen te verkondigen, niet ophoud haar nest aldaar te bewaren, door 't geduerig uitzenden van hare medebroeders, dewelke best weten, wat daar mede beoogt word. Daarom geeft deze Schrijver zijn reisverhaal in 't licht, gelijk hy betuigt, ten dienst van zoodanige geestelijke bekeerders; aangezien dat de Tartaren, zich meesters van *China* gemaakt hebbende, een wijde poort door *Tartariën* tot den toegang van dat groote Rijk hebben geopent. En wanneer nu de Vaders Jesuiten goede kennisse hadden van den handel die de Tartaren, 't zedert die verovering met de Chinezen dreven, en door dat middel kans zagen omme te land door *Tartariën* in *China* te reizen, zoo schijnt het hem klaar, dat met meer gemak, en minder gevaar als over zee, een vry grooter getal * uitzendingen derwaarts zou kunnen trekken, en met 'er tijd de Tartaren zoo wel als de Chinezen tot zuivere Roomsche Katholieke Christenen maken.

Tot het helpen uitvoeren van dit vrome voor-nemen heeft de goede Vader *Avril* vijf jaren geworven door *Turkiën*, *Perziën*, *Armeniën*, *Tartariën*, *Muskoviën*, *Polen*, *Praiffen*, en *Moldaviën*; en verscheide zee-plaffen zoo in *Europe*, als *Azië* overgevaren. Van *Parijs*, in den ziele gesterkt met de bystands-hope van Sint Ignatius, en Sint Xaverius, geraakt de Vader te *Marseilje*, alwaar hy 't sloop ging. Na twaalf dagen zeilens, niet zonder gevaarlijk onweder zullen we met hem aan de reede van *Lernka* een weinig rusten. Dit 's een zeer handelrijk gehucht van 't vruchtbare eiland *Cyprus*.

Als

* *Missionarissen.*

Als onze reiziger vorders t' * *Alexandrette*, en van daar met de Karavanet' *Aleppo* was gekomen, spoedde hy zich in Armeniſch gewaad, onder 't geleide eener andere Karavane (alvo-rens met de Jezuiten t' *Aleppo* zijn voornemen van de Chineſche tocht uitgeſteld, en een reisje na *Kurdiſtan* eerst beſloten hebbende) na *Betlis*, 't welk de hoofdstad van die landſtreke is.

Hier moet hy door vele woestijnen van *Syrië* trekken, en over den Eufraat varen; komende binnen vijftien dagen te *Diarbeker*, de voor-naamſte ſtad van *Mezopotamiën*, bewoond van brave Turke kooplieden. Ze legt aan een ver-makelijken oever van de vloed *Tigris*, dien ſommige nemen voor den *Chobar*, daar de Pro-ſfeet Ezechiël zijne gezichten zag. Hier vond hy zijnen gewenſten vrind, den Jezuitschen Vader *Barnabé*, van wien hy, na minnelijke onder-handeling afgeſcheiden, voor d'eerſte maal langs een fraaje ſteene brug over den *Tigris* trok tot binnen *Betlis*. 't Is aanmerkelyk, dat van 't *Armeniſche* gebergte, dikwils hoog met ſneeuw bedekt, alle jaar, geduerende de wintertijd, zulk een menigte ſneeuw in die vermaarde ſtroom valt, dat ze een bequame dijk of brug voor de reizigers en laſtbeeſten verſtrekt.

Vader *Avril*, te *Betlis* een wijltje vertoeft hebbende, kreeg met zijne gezellen laſt uit *A-leppo*, omme den weg na *Erzerum* te nemen: een grensſtad van *Persien*, en zeer gemakelyk, wegens hare gelegenheid in een luſtige lands-douwe van acht of tien mijlen in 't rond. De goede man beeld hem in, aldaar drie van de vier

xivie-

* *By de Turken Scandarone genaamt.*

rivieren, die 't Aardsch Paradijs, na Mozes verhaal, bewaterden, gezien te hebben; hoewel hy 'er byvoegt, indien de Nijl een van de vier is geweest, dat die lustplaats zeer moeyelijk te recht kan nagevorst worden. Hy roemt ook op den goeden voortgang zijner Euangelische prediking in de harten der Armeniers daar ter stede: ja hy zoude hem zelve gelukkig geacht hebben, al zijn leven lang die zoete vruchten van zijn Apostelschap te mogen genieten, indien de Hemel door een nieuwe zending hem niet na 't woeste *Tartarië* geschikt had: gelijk zijn *Eerw. pag. 44 en 45* verklaart.

Aldus reist hy van daar na *Iriwan*; beziende onder wegen 't gebergte *Ararat*, op welke de leugenachtige Jan Struis (of anders de gene, die op zijn naam die bekende reis verziert heeft) ons heeft willen wijs maken, dat de Ark van Noah ten huidigen dage noch zoude rusten. Onze Schrijver houd met reden het zeggen van dien man voor een verdichtsel: want, behalven merkelijke tegenstrijdigheden, die hy, geduerende een maand verblijvens te *Iriwan*, wegens den gemelden berg, tans onbegankelijk, in 't verhaal van Jan Struis heeft bevonden: stelt hy tot een leugenproef, dat Struis dit gebergte maar 50 mijlen van de *Kaspische zee* stelt, daar 't wel meer als 150 mijlen van daar gelegen is. Hier zijn wy t' *eerste boek* ten einde.

Van *Iriwan* zullen we geen kleinen sprong naar der *Moskou* doen: om reden, na dezen te vermelden.

Avril had met zekeren Vader *Barnabé*, dien hy te *Diarbeker* had gevonden, voorgenomen
zija

zijn Chinesche reize te volbrengen, en te *Iris van* was hun besluit, den weg over *Astrakan* te nemen, als de gemakkelijkste en veiligste van allen, ter oorzake van de Karavanen, die drie- of viermaal 's jaars van daar na *Bokara*, en *Samarband* trekken, alwaar de *Moskoviters* en *Yoursbekken* t'zamen handel drijven.

't Was in 't jaar 1686 den 3 van Grasmaand, wanneer deze twee Apostelen, in Georgiaansche kleedy vermomt, voortreisden door 't landschap *Gurdistan*, en de Perziaansche steden *Gangea* en *Schamaki*, tot dat ze op de *Kaspische zee*, (wiens oorspronk pag. 72. word onderzocht) en daaruit in de vermaarde stroom de *Wolga* quamen, die, zoo men gemeenlijk zegt, met 70 monden in de *Kaspische zee* uitloopt, en door de zoetheid des waters alleen t' onderscheiden is.

Na eenig sukkelen, en visschen op de *Wolga*, zetten ze voet aan land te *Astrakan*: welke stad, volgens de rekening der Aardrijksbeschrijvers, op 48 graden, Noorder-breette in een eiland, dat de *Wolga* bespoelt, omtrent * 13 mijlen vanden mond dezes strooms gelegen is.

Verscheide volkeren drijven t' *Astrakan* koopmanschap, en onder deze zijn Indianen, den naam van *Banjansen* dragende; menschen, die de zielverwisseling, na Pythagoras leere, gelooven.

In deze stad was het, dat de twee Vaders reisbroeders de meeste kennis kregen, hoeze best hunne reize na *China* moesten aan leggen.

Zeker

* Zoo onze Jesuit zegt. Jan Struis zegt 50.

Zeker *Yousbeks* koopman onderrichte hen van alles. Lees pag. 86. 87. 88. enz.

Hebbende dan hope eenes openen wegs van *Astrakana China*, stelden ze vast met een Karavane van Muskovitische kooplieden na *Samar-kand* te trekken: maar 't gerucht van den krijg tuffen de *Kalmouks* en *Yousbeks* staakte deze reis, tot hun groot leedwezen; 't welk weinige dagen daar na verzacht wierd door de verzeke- ringe, die sommige vrinden hen gaven, dat zy tijding van *Moskou* hadden, dat aldaar gekomen was een groote Karavane van Chinesche kooplieden, die met het einde van de winter van daar na hun vaderland stonden weder te keeren. En deze was d'oorzaak van de Muskovitische tocht; waar toe ze niets als een verlof-brief van den Astrakanschen stadsbevelhebber noodig hadden. Ze kregen dezen verlof-brief, na vele wederwaardigheden, en geraakten, na menigerley moeitens (my lust die alle niet te melden) binnen *Moskou*, de hoofdstad van *Muskoviën*, die niet minder dan zes of zeven maal hondert duizend inwoonders heeft

De Jezuiten hebben aldaar ook een huis gekregen, in vergelding van den dienst, die eenige voorname Duitsche krijgshoofden aan haar Czaarsche Majesteiten bewijzen: doch onze reizigers vonden, niet zonder lang zoeken, in die groote stad, in plaats van de gehoopte Chinesche kooplieden, een deel van die *Tartaren*, die 't oostelijkste deel van dat ruime landschap bewonen, genaamt *Kitay*, tot dezen tijd toe voor een byzonder koninkrijk gehouden, grenzende ten Noord-oosten aan *China*.

Men

Men noemt deze Tartaren ook wel *Chinezen* ; want gelijk de Muskoviters van die zijde gedenkwaardige ontdekkingen hebben gedaan, en zelfs aldaar vele steden gebouwt, tot beveiliging der volk-plantingen, van tijd tot tijd, zoo hebben ze ook dit volk tot den handel gewend.

Maar hoewel men in *Muskoviën* door 't landschap *Kitay* verstaat alle de streken, die over de rivier *Obi* zijn, en welkers inwoonders *Kitaski* heten, echter weten de Muskoviters *Kitay* en *China* zeer wel te onderscheiden.

Het eerste is eigenlijk, al 't land, dat tusschen den *Obi*, de *Wolga*, en *China* legt, en van ons groot *Tartariën* genoemd word, verdeelt in ontelbare *Horden*, van welken yder zijn *Kan*, of *Taiso* heeft. Dit noemen ze *Katay*: maar als ze met meer byzonderheid van *China* spreken, noemen ze het *Kitay-kitay*, met een herhalinge by de Turken gebruikelijk, die het *Tchim-ma tchim* noemen.

't Gemak der *Ys-sleden* in *Muskoviën* is in dit tweede boek ook te lezen.

In het derde boek verhaalt de reiziger wat hy uit de bovengemelde Tartaren zeer onderscheidtlyk wegens dat ruime landschap had verstaan; waar inne hy versterkt wierd door andere Muskovische kooplieden, die meer als eens van *Moskou* na *Peking* hadden gereist. Zoo dat hy hem zelve verzekerd houd, dat, om van *Vrankrijk* door *Siberiën* na *China* te trekken, ten hoogsten maar zes maanden tijds van nooden is. Men zoude de tocht nemen op *Archangel*, en *Tobolsk*, werwaarts alle koophandelaars zich gemeenlijk begeben.

Maar

Maar 't was jammer, dat de *Muskovitors* onzen Vader *Avril*, en zijnen medebroeder *Barnabé* geen doortocht door *Siberiën* na *China* wilden verleenen, wat moeiten die *Jezuïtsche Apostelen* ook deden: zulk zy geraden vonden van der *Moskou* na *Polen* te keeren; reizende door een gedeelte van *Muskoviën*, *Lithuaniën*, en * *wit Russiën*; tot dat ze den twaalfden van *Snoeimaand* des jaars 1686 te *Warsaw* in *Polen* quamen, omtrent elf maanden, na dat ze t'zamen te *Iriwan* waren geweest.

- 'k Hebbe willens veel overgeslagen van de reis-wegen, gesteltenisse der *Tartaarsche* landen, en andere verhalen meer; als daar is van *Paap Jan*, en zeker gedierte, dat te water en te land leeft, genaamt *Behemoth*, zich onthoudende in de rivier *Lena*, of aan d'oevers van de zee van *Tartariën*: en welkers tanden witter en schooner elpenbeen vertoonen als d'olifants-tanden; mitsgaders meer andere dingen, waar van 't gelooven elk in zijn keur heeft, om dat ik my spoede na het vierde boek.

Te *Warsaw* vond *Barnabé* geraden zijn makker *Avril* daar te laten, en zelf een keer na *Vrankrijk* te doen, tot nader bezorging van 't gene in hunne kraam dienstig was: weshalven hy zich na *Dantzig* begaf, alwaar hy een schip vond, zeil-reede na *Holland*. Hier mede geraakte hy veilig t'*Amsterdam*, en reisde voorts in aller yl na *Parijs*.

De *Fransche* koning begunstigde de *Jezuïtsche* vaderen, op hun verzoek, terstond met opene brieven van aanbevelinge aan haar *Czaar*

III. Deel.

H

sche

* *Anders* groot *Rusland*.

sche Majesteiten, welker breedsoevende eertitels pag. 204. en 205. vermeld staan, en meer andere schriften, en wiskunstige werktuigen, tot de groote Chineesche tocht noodig zijnde.

Vader *Barnabé*, met deze pakkaadje voorzien, toog van *Parijs* na *Rouaan*, verzeld van noch een jong Jezuit, van meining zijnde zijnen halsvrind onzen reisbeschrijver *Avril* in *Polen* te gaan vinden; doch de man had het ongeluk, dat hy met het schip, en al wat by hem was, op de kust van Noorwegen verging, terwijl Vader *Avril* reeds in Slachtmaand van *Warsaw* na *Dantzic* was gereist, tot zijn verwelkoming; hopende voor 't einde van de winter weder na *Moskou* te trekken.

'k Hebbe het smakelijkste van deze reis meest wech; waaromme ik het nu kort zal maken.

Eindelijk keerde de Schrijver met nieuwe gezellen, en nieuwe bullen, door *Lithuanien* weder na *Muskovien*.

Maar de *Muskoviers* verboden de Jezuïtsche knapen in 't rijk te komen. Zelf na dat ze onder de bescherming van een Poolseh gezant binnen *Moskou* waren geraakt, moesten ze weder 't gat uit: waar onder Vader *Avril* klaagt, dat een *Brandenburgs* gezant niet weinig geroeit had.

Zoo gaan we dan weer in 't vijfde boek na *Polen*, alwaar de Fransche Euangely-predikers van den grooten Rijks-veldheer *Tablonouwski* minnelijke onthaald worden, gelijk de reiziger ons in 't vijfde boek verteld.

Deze *Tablonouwski* raadde hen over *Konstantinopelen* de lange uitgestelde Chineesche reis te hervatten. Zoo gezeid, zoo gedaan. Vader
Avril

Avril krijgt voorschrijvens, zoo aan den *Hospodar* van *Moldaviën*, als aan den *Bassa* van *Kaminiek*. D'eerste beweest hen groote beleefdheid, maar by de Turken was deze en gene sporreling; waar na 't Jezuitsche gezelschap behouden te water binnen 't roeinruchtig *Konstantinopelen* quam, en regelrecht na 't huis harer broederenging.

Als nu *Vader Avril*, alle zijne zaken op nieuws toegetakelt hebbende, klaar stond om de reis te vervorderen, overviel hem voor de derdemaal in dat zelve jaar een bloedspuwing, die alle zijne groote besluiten over staag wierp, en hem, op raad van den Jezuitschen Sanhedrin, en de Artsen, deden wederkeeren na *Vrankrijk*. Dus bezeilde hy in 38 dagen van *Konstantinopelen* de haven van *Toulon*.

Hy eindigt de vijf boeken, met hem zelve te troosten, hoewel hem zijn zending niet gelukt heeft, dat hy echter onder weeg d'eer gehad heeft, van een Afgodsdienaar t'onderwijzen, een ketter te bekeeren, en een zondaar te winnen.

Achter deze volgt een verhaal van 't gene te *Julfa* is omgegaan, by gelegentheid, dat *Alexander de VIII* in 't jaar 1691 ten pausselijken troon verheven het * juich-jaar verkondigde, zoo als 't zelve aan *Vader Avril* door een uitgezondene Jezuit uit *Perziën* is geschreven.

Na 't afschrijven van 't uittreksel der voorstaande reize, krijg ik dezelve in *Hollandsch* vertaald, door de Heer *H. van Quellenburg*, gedrukt te *Utrecht* by *Antony Schouten*, in 4.

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

Chronicon Saxonicum, ex MSS. Codicibus nunc primum integrum, edidit ac Latinum fecit Edmundus Gibson, A. B. e collegio Regina.

Dat is :

De Saxifche Kronyk, uit oude handschriften nu eerst geheel uitgegeven, en in't Latyn gezet door Edmond Gibson, Bakkalauris der konften uit het konftgenootfchap der Koninginne. Gedrukt te Oxfort, 1692. in 4. 45 bladen.

Cicero zegt elders * *mibi quidem nulli eruditè videntur, quibus noſtra ignota ſunt.* Dat is : zy ſchynen my geen geleerde luiden te zijn, dewelke van onze zaken geen kenniffe hebben. Hy wil zeggen, ik achte onder ons Romeinen geen man voor geleerd, die in de Roomfche zaken onbedreven is. En zekerlijk heeft het zijn reden ; want hoe kan 't anders als belachchelijk voorkomen, dat iemand, begerig eenes vremdelings lands gedenkwaardigheden te hooren, indien hy van den zelven vremdeling op zijn beurt ondervraagt wierd na de zaken van zijn vaderland, niets wift te antwoorden.

De Heer Gibson bedient zig van de aangehaalde Ciceroniaanfche ſpreuk, omme te toonen, dat hy

• *De finibus boni & mali.*

hy de Engelanderen , zijne landsgenooten , niet wil onwetende laten blijven , maar hen aanporren tot het navorschen van aloude schriften , waar uit zy de aanmerkelijkste geschiedenissen van hun land , volgens tijdrekening , kunnen kundig werden .

Hy geeft ten besten deze oude Saxische Kronijk , of Jaarboeken der geschiedenissen , byzonderlijk in Engeland voorgevallen , van Christus geboorte af , tot den jare 1054 , in Saxische tale , en oorspronkelijke eigenaardige letters , die ik gisse dat weinige hier te lande kunnen lezen , en mogelijk ook niet vele in Britanje zelf . Daatom is'er voor de geleerde een Latijnsche overzettinge nevens gevoegt . Dog voor al dient dit werk onze naburige Britten , dewelke daar uit zonderlinge oude geschiedenissen hunnes Vaderlands kunnen leeren .

't Is een bekende waarheid , dat uit de Engels-Saxische tale niet alleenlijk het grootste deel der Engelsche en Schotse sprake , maar ook vry veel van ons Neerduitsch afkomstig is , en wel voornamentlijk het old Friesch , 't welk de meeste Neerlandschè inwoonders niet verstaan , om dat zeer vele oldfriesche woorden , en der zèlver spelling en uitspraak in de klaarlijkelyke oude voetstappen der Engels-Saxische tale te vinden zijn .

De taal der Franken is oud , maar de Engels-Saxische ouder : dog alleroudst is de Gottische tale ; en 't ware te wenschen , dat wy Hollanders , en vele onzer nageburen wat meer kennis hadden van die overoude grondtalen , uit welken een groot licht te halen is voor de rech-

te betrekkenisse van alle zulke woorden , die , met het verouderen van de glorie der Romeinsche heerschappy , door de overwinnende Gotthen , Hunnen , Wandalen , en Longobarden in Vrankrijk , Italiën , en Spanje zijn ingevoerd ,

Rechtschapene Engelschen dan , die de zinnelijkheid en weetlust hebben tot de ouheidkunde van hun land , kunnen niet nalaten den Heer *Gibson* voor dezen zijnen arbeid groot te achten , als dewelke met onvermoeide vlijt en naauwkeurige vergelijkinge der oude handschriften deze Saxische Kronijk uit de bestove schuilhoeken heeft in't licht gebragt , en duidelijk overgezet .

Hy heeft het verrijkt met een tijdrekeningkundig register der zaken , en regelen omme de oorspronkelijke namen der plaatsen op te zoeken , mitsgaders een verklaringe van de namen der plaatsen en menschen , in de Kronijk vermeld .

Ook staat voor aan een Kaart , behelzende de plaatsen , van welke de Kronijkschrijver gewag maakt , met de aloude benamingen en letteren .

Veel leest men d'er in (buiten de geschiedsnissen der Koningen en grooten) van Kloosters , Bisschoppen , Abten , Monnikken , geestelijke persoonaadjes , en zaken omtrent hen voorgevallen , 't welk geensins vreemd is , want gelijk Engeland daar van eertijds volgepropt was , alzo had ook yder klooster , dat van de Koningen gesticht was , zijnen byzonderen Schrijver , die alles , wat der gedenkenisse waardig ten tijde van yders Konings regering voorviel , opschreef ; en hier uit hebben de later schrijvers der Britten-

renlandsche geschiedenissen hunne boeken gestoffeert.

Indien de drukker Saxische letterstempels had, ik zoude hier een praatje wegens de vergelijkinge van die aloude tale, met het Engelsch, en ons Nederduitsch gemaakt hebben, maar nu zal men alleenlijk een staaltje of twee laten zien, hoe vele woorden haren afkomst uit de verstorvene tale trekken.

Dat wy *Edel* noemen, is in't Saxisch *aethel*, beduidende braaf, en *altheeling* is *edelling*, waar van daan by d'Engelschen komt *Allington*, of *Adlington*, eertijds geschreven *Ethelingatun*. In 't Saxisch beduid *helle* een hof, paleis of groote plaats. Wie ziet niet dat der Engelschen en Nederlanderen woord *Halle* daar van daan komt?

Een *brug*, by de Engelanders *a bridge*, is in 't Saxisch *bricg*.

Burg, en *Byrig* is een sterkte, kasteel, en stad. Immers komt hier klaar van daan ons woord *Burg*, en *Burgt*, en het Engelsch *Burrow*.

Ceafter gaat in 't Saxisch ook voor een sterkte, of stad deur, en d'Engelschen behouden 't zelve in *caster*, en *chester*, hoewel 't aanmerkelijk is, dat zy die uitgang by geen steden hebben gebruikt, dan daar de Romeinen voorhenen hunne legerplaatsen [*Castra*] hebben gehad.

't Gene wy Nederlanders *Oever* heten, is in oud Saxisch *over*. d'Engelsche hebben 't gehouden in verscheide woorden, als *Brownzover* enz. Aldus kan men vinden 't woord *wijk* (in een Engelsche lettergreep *wich*, op welke som-

mige plaatsen eindigen, als *Dunwich*, *Harwich*) na 't Saxifch *wic*.

Win was by de Saxen een *Veldslag*, en *winnan*, *vechten*, of ook wel *overwinnen*.

Wis is *west*. *Wisegothi* beduiden *Westerfche Gotten*.

Maar miffchien zal d'een en d'ander Hollander in dit en diergelijk oud Saxifch niet veel vermaak fcheppen: 'k mag hier flegts een eind van maken. De voorftaande woorden, of woordbrokken hebbe ik in't verhaalde boek nagezocht, maar zoo iemand de Latijnsche tale verftaande begerig is na meer dufdanige letterknabbele-ryen, hy leze de aanmerkingen van den Heere Frans Junius, den zoon, op de Frankfe uitbreiding van den Abt. Willeram over 't Hoogclied, hier te lande gedrukt in 't jaar 1655. aldaar is meer als een Alphabet te vinden van Gottifche, Saxifche, en Frankfe namen, met eenige oorfpronkelijkheden van recht-Duitfche woorden uit het Grieks; wel waardig zijnde, dat ze van een letterkenner overwogen werden.

ACHT-

ACHTTIENDE HOOFDDEEL.

*Archæologia Philosophica : sive doctrina antiqua
de rerum originibus. Libri duo.*

Dat is :

*Filozofische Beginfel - kundigheden , of de oude
leere van de oorspronkelijkheden der dingen.
Twee boeken. Te Londen voor Gualt. Kettelby
1692 in 4. 47 bladen.*

UIt de Boekwinkel van dezen Engelsman
quamen in 't jaar 1689 te voorichijn de
twee laatste boeken van de * *heilige aardrijksbe-
schouwing*, beschreven door den Heere T. Bur-
net , na dat wel zes of zeven jaren te voren
het eerste stuk van dien onder d'oogen der geleer-
de hadde gezworven.

Dezelve Burnet is de schrijver van dit werk,
door hem aan zijn Majesteit van groot Britanje
opgedragen.

Hy had in't eerste deel der gemelde *aardrijks-
beschouwing* gesproken van den *voortledenen stand
des werelds*, en wat verandering de Zondvloed
mocht hebben toegebracht. Dog in't tweede
deel vond men een verhandeling van den *aan-
staanden stand des wereld*, dat is, van des zelfs
verbranding, en daar op volgende vernieuwing,
of nieuwe hemelen, en nieuwe aarde. Hy ver-

H 5

stond

* *Telluris theoria sacra.*

stond door de *wereld*, wien deze allervervaarlijkste ondergang geschapen stond, geen andere, dan de ondermaansche wereld, daar onder te begripen die geweldig ruime hemelsche gewesten, in welke de gestarntens flonkeren, en waar in de Engelen en heilige hunne zalige verblijfplaatsen bezitten.

Dat de oude heidēnen van dien schrikbarende overstolping eenes brands, in tijd en wijle de wereld zullende verteren, enige ongeschaafde gevoelens hadden, bewees hy zeer geleerdelyk, en vestigde die meininge, by den Christenen onfeilbaar zijnde, op den grondvest van velerhande gedenkschriften, met de heilige bladen eenigermaten overeenkomende.

Behalven niet weinige diepzinnige bespiegelingen, aldaar voorgesteld, darde de gemelde Heer Burnet zig inlaten in een geschil, of'er ook wel natuurlijke oorzaken mogten zijn, door welke de wereld, na verloop van een zeker getal eeuwen, konde verbrand werden; en of'er in de natuur zulke krachten waren, welke, door de voorzienigheid des Almachtigen geleid en bestierd, het gebouw des werelds op zulk een afgrijzelyke wijze konden vernietigen.

Na dat hy hem zelve dan tegengeworpen heeft, dat d'Oceaan immers de helft van't oppervlak des aardrijks bedekt; dat zoo vele groote rivieren door duizenden van wegen daar in vloeijen; dat'er in d'ingewanden der aarde zeer ruime volle water-vakken zijn, machtig omme den brand uit te bluffen: daarenboven, dat het aardrijk zelve geen goede brandstof is; en zoo

d'er

d'er eenige gewesten zijn , die zig lichtelijk van den brand lieten vatten , dat'er daar en tegen vochtige en met ys bezette landen zijn , welker koude en vocht tegen de felheid des viers zouden inbreken. Na dat de Heer Barnet , zegge ik , hem zelve dusdanige tegenwerpingen gemaakt heeft , vertoont hy ons daar tegen een overgrootte droogte , die de rivieren zal dempen , en 't aardrijk te lichter ter barninge toebereden.

De Metalen , zwavel , boomen , steden , winden , en 't zeezout zelve , zullen , zijn's oordeels , den brand doen opvliegen , en de verslindinge voortzetten.

Dus rest'er alleenlijk uit te vinden de toorts , of fakkel , om zoo te spreken , en d'oorzake van 't vier , welke de schrijver nergens anders , dan in 't nabykomen der zonne weet te vinden , of in d'uitbarstinge des viers , dat men in 't middelpunt der aarde zegt besloten te zijn. Voeg hier by , nademaal 't oppervlak des bewonelyken werelds alleen zal branden , dat men maar denke aan de vier-brakende bergen , die 't rondom gelegene land helpen ontsteken. Wat een schrikkelijken kracht kunnen hier toe geven de zwavelpoelen , en andere brandvoedende stoffen , die in vele plaatsen groeyen ! verbeeld u noch , hoe God , die d'afgronden der wateren , tot overstrominge des aardrijks geopent heeft , met zijnen donder na beneden stormt , en het vier , 't welk in de lucht hangt , doet nederregenen , tot klievinge en vergruizinge van alles , wat de woede van het ontstekene element mocht willen weerstand bieden.

Dit

Dit ten breede uitgehaalt zijnde, word door de Heer Burnet vervolgt met een nadrukkelijke vertooning van de glory-rijke toekomst des Heeren JESUS CHRISTUS, op dien alleroontzachtelijken dag, die dit schoone gebouw zal een einde geven; en voorts in de vierde redenering met d'afbeelding van een nieuwe gezuiverde en heerlijker wereld, in plaats van de vernietigde, welke nieuwe aarde, door de Profeten, en d'Apostel Petrus voorzegd, volgens zijn meininge vlak na de letter moeten verstaan worden.

Ik vertelle u dit, lezer, op dat gy des te beter zoud verstaan, van hoedanige zaken de schrijver in deze zijne *beginsselkunde* handelt; namentlijk, dit werk is als een boek der aanmerkingen, of byvoegsel, tot het eerste behoorende, en beschrijft teffens de historie der oude filosofie, dat is, de gevoelens der oude wegens de natuur der dingen: waar uit blijkt, dat onze eerste vâderen geen slechthoofden geweest zijn, en de wijsheid met de nakomelingen niet in de wereld is gekomen.

Weshalven komt ons in XIV hoofddeelen des eersten boeks voor oogen een gezigt van d'oude wijsbegeerte, door verscheide inwoonders der aarde, gelijk als van de Scythen, Celten, en die van Ethiopien. Van de Seres, en oude Brachmanen, Assyriërs, Chaldeen, Perzianen, Arabiers, en Feniciërs. Voorts van de Hebreërs, Egyptenaars, Grieken, derzelver velerhande sektens, en ten laatsten van den oorspronk der Barbaarsche filosofie. 't Slot is, dat de oude wijsbegeerte niet van Mozes, of

of Abraham (aan welken laatsten de Jood * Jozefus t'onrecht wil, dat alle wetenschappen der Barbaren, en voornamentlijk der Egyptenaars, haren opkomst verschuldigt zijn) maar van hooger opgehaalt moet worden: te weten, van den zondvloed af, en van Noach, den gemeenen vader der Joden en Heidenen. Deze inwoonder des eersten en tweeden werelds, heeft zeshondert jaren de leeringe der Aartsvaderen die voor de overstroming leefden, bygewoond, en teffens met zijne nakomelingen, door 't rond des werelds eenige zaden van natuurlijke en zedekundige wijsheid voortgeplant. 't Is waar, beide zijn ze in de later en in ouder eeuwen, gelijk als door onkruid, byna gestikt, dog moeten vernieuwt worden uit de beginsselen van de natuur zelve, en van de klare reden; meer als uit oude gedenktekenen.

Het tweede boek zal ons wat nader brengen tot een erinnering van 't gene de Heer Burnet in zijn *heilige Aardrijksbeschouwinge* heeft ter neder gestelt, want die gansche bespiegeling, uit hare grondoorzaken, als uit de ingewanden der nature, opgebaggert zijnde, gaat hy alhier met liet gezag en de getuigenissen der ouden bekrachtigen. Niet alles zoo klaar, dat iemand hem zelve mag verbeelden uit de ouden te zullen putten dezelve wel-geschiktheid, die in den ganschen t'zamenhang der *aardrijksbespiegeling* uitmunt; maar eenige voorhenen afgebrokene leden, uit de peuinhoopen der aaloudheid opgegraven, zullen 't voorverhaalde eenen glans en luister byzetten.

* *Antiquit. l. 1. c. 8. 9.*

Met

Met reden dan neemt de Schrijver zijnen aanvang met de eerste stoffe dezès ondermaanschen werelds, dat is, die zoo van ouds-befaaemde **CHAOS**, die * *τὴ ἀρχαίω χάος*, die *mengelklomp* (hoe zal ik 't best in Nederduits zetten)

† *Genoemt de Bajert, dat wanfchikkelyk gevaartes Die ruwe mengelklomp, die lompe plompe zwaarte Van zaden, strydig en gemengeld onder een.*

De leeringe van dien **CHAOS** is onder de alleroudste wijzen, zoo Godgeleerde, dichters, als natuurkenners en filozofen van later name doorgedrongen, en van de Barbaren tot de Grieken, van de Grieken tot de Romeinen, en voorts tot allerley volkeren verspreid. By den Goddelijken Mozes weet de Heer Burnet den zelve **CHAOS** onder den naam van *tobu bobu* te vinden.

Ik loope hier wat kort over heen, omme te bezien hoe onze Schrijver de aarde, zoo als ze uit den eersten *mengelklomp* voortquam, aanmerkt. Hy onderzoekt in 't tweede hoofddeel *van hoedanigen vorm en oppervlak dat eerstgeborene aardrijk geweest zy.* Zijn duidelijke stelling is, *dat de weereld voorhenen van een ander gestalte was, als de hedendaagse.* We weten nu, dat hy door de **WERELD** niet verstaat het heelal (wânt deszelfs gedaante, en den rang der verre afgelegenste gewesten weten wy niet) maar onze wereld, dat is, het aardrijk, en zienelijke Hemelen. Des verstaat hy, volgens de heilige bladen,

* *Die oude Chaos.* † *Zie Vondels berijmt Herfchepingboek van Ovidius.*

den, dat 'er een drierley staat is van deze natuurlijke wereld, of Hemel en aarde, name-
 lijk, een *voorledene*, *hedendaagse* en *toekomende*: en dat die alzo van den kruisgezant Petrus onderscheiden word, als hy zegt. 2 Pet. 3. v. 5.
 en 7. *οἱ ἑκκατα εἴρηνοι καὶ ἡ γῆ οἱ τῶν εἰρηνοῦ καὶ ἡ γῆ.*
 Dat is. *De Hemelen die van ouds geweest zijn, en d'aarde. De Hemelen, die nu zijn, en d'aarde.*
 En verder v. 13. *καινὴ δὲ εἰρηνοῦ καὶ γῆ καινὴ σελήνη.*
Maar wy verwachten nieuwe Hemelen, en een nieuwe aarde.

Hy wil zeggen, dat de *voorledene* hemelen en aarde die d' Apostel zegt *van ouds* geweest te zijn, voor geene ander moeten genomen worden, als die eerste geborene, welke door overstrominge vergaan zijn. De *hedendaagse* zijn, welke wy tans gebruiken, en, een geheel ander noodlot toegeschikt zijnde, door vier zullen vergaan. En eindelijk de *toekomende* zijn die nieuwe hemelen en aarde, welke na 't vernietigen der voorgaande verwacht worden, en van welken ook de goddelijke voorzegger Jezaias, en d' Apostel Joannes melden. 't Staat ook by heravast, dat deze drierley stand des werlds in 't achtste hoofdstuk van den Apostel Paulus aan de Romeinen word uitgedrukt met het onderstellen van een *voorledene wereld*, die *d'ydelheid noch niet was onderworpen*: daar na een *hedendaagse*, de *ydelheid onderworpen*: laatstelijk een *toekomende*, *van d'ydelheid verlost en ontslagen*. Dit poogt de Heer Burnet uit andere bewijzen goed te maken. De lezer mag oordeelen, of hy den bal wel raakt.

In 't derde hoofddeel is de vorm des alouden
 aard-

aardrijks, en 't byzonder verschil met die van 't hedendaagse te vinden; werdende dezelve uit de oudheid, zoo wel als uit de heilige bladen, schrandelijk nagespoort: waar toe de woorden van Petrus hem voor al ten nutte komen.

Maar in 't vierde onderzoekt de schrijver de natuur, wijze, en oorzaken van dien algemeenen alouden zondvloed, en andere overstromingen meer. d'Apostel Petrus zegt, gelijk we weten, dat de oude wereld door dien zondvloed vergaan is: dog hoedanig die zondvloed geweest is, waar uit ze haren oorsprong heeft gehad, en op wat wijze het rond der aarde daar door overstroomt is, was van overlang den geleerden een wichtige bedenking.

Om zulk een moeyelijken knoop los te maken overweegt de Heer Burnet eerstelijk de menigte der wateren, welke vereist worden tot een algemeenen vloed, die de toppen der hoogste bergen konde bedekken. Hy bevind na zijn rekening, dat daar toe ten minsten wel acht Oceanen noodig waren.

Ten tweede steld hy (en heeft ook zulk in zijn *aardrijks-beschouwing* getoond) dat zoo groot een overvloed van water nergens kan gevonden worden, al wierden alle de schatten der wateren, in hemel, en op aarde; of onder d'aarde, ledig geput.

Ten derde, indien 't al waar was, dat zoo een vervaarelijke menigte waters, 't zy waar van van daan, of hoe ze voortquam, over d'aarde gevoerd mocht zijn, dat het echter niet te vinden is, waar dezelve weder gebleven zy.

Uit deze drie hoofdzaken, zeffens vergeleken
zijn-

zijnde, meent de vernuftige schrijver te be-
toogen:

I. Dat het hedendaagse aardrijk geen zond-
vloed onderworpen is, nochte kan zijn.

II. Dat de aarde voor de zondvloed van een
geheel anderen vorm en gelegenheid was als de
regenwoordige; want andersins zoude ze door
zoodanig een noodlot niet vergaan zijn.

III. Dat, na de beschrijvinge van de gele-
genheid en maaksel des ouden aardrijks (zoo
als de Heer Burnet dat afschildert) de algemeene
zondvloed is ontstaan uit deszelfs ontflooi-
ping, en verval ten afgrond.

Dusdoende treft hy zijn wit, zoo wanneer
hy zijne onderstelling in allen deele roond vol-
slagen te zijn, en dat aan het bewijs van die ont-
flooiinge en de daar uitgevolgde vernietiging
des aardrijks niets het minste ontbreekt.

Tot beweringe van deze ontflooiinge des
aardrijks, en van-een-barstinge des afgronds in
den zondvloed, staat aan te merken,

I. Wat de heilige Historie daar van heeft na
gelaten.

II. Wat uit de natuurlijke historie der water-
vloeden van de wijze en oorzaken derzelve te
vinden is.

Want indien men uit de laatste kan betoogen,
dat het opbarsten der aarde, voortbruisen der
wateren, en dergelijke zaken meer den minde-
ren overstromingen als eigen zijn; des te
krachtiger en klemmender oorzaken zijn d'er in
de grooter van nooden.

Ten dien einde behelpt de geleerde schrijver
hem voor eerst met de heilige historie des zond-

III. *Decl.*

I

vloeds,

vloeds, door Mozes beschreven; meldende, dat ten dien tijde den * grooten afgrond opgebarsten is: 't welk niet konde geschieden zondereen verbrekinge of ontsloopinge der aarde. Die opbarstinge word van Mozes gesteld, als de eerste oorzaak des zondvloeds; zoo dat de wateren, die onder d'aarde waren, uit den schuilhoek van dien afgrond voortquamen, en d'aardkloot overstromden.

Vervolgens steld de Heer Burnet, dat de aarde niet slechts van een gegaapt heeft, maar ook in dien ondergestelden afgrond nedergezonden is, om dat andersins de onderaardsche wateren uit hare schuilhoeken niet zouden opgeperst zijn geweest, en zonder hevig geweld of voortpressing haar zelve boven de hoogte der hoogste gebergrens niet zouden hebben kunnen verheffen.

En dewijl de zondvloed, van Mozes verhaald, niet den eenen of anderen landschappe byzonder eigen, maar over het gansche rond der aarde verspreid was, zoo besluit onze schrijver, dat die val, of aardrijks-ontslooping, door welke de wateren waren voortgeperst, algemeen is geweest.

Al had hy Mozes beschrijvinge alleen tot zijn gerief, hy kon met dezelve in 't kort zijn gevoelen verlichten; maar hy gaat het zelve betoogen uit meer andere plaatsen, hem in de heilige schriften tot zijn oogmerk dienende, als daar is de historie van Job in 't 38ste hoofddeel, alwaar de geboorte van den Oceaan beschreven word; voortkomende uit de *baarmoeder des aardrijks*.

Deze *baarmoeder* is die afgrond, die groote moe-

* *Tehom - Rabbah.*

moeder van den Oceaan , dewelke gelijk als een vrucht in den buik besloten , daar uit gebarsten is.

De koestering en bezwachteling (om zoo te spreken) van die verschgeborene vrucht in 't bruiffchen der zondvloed word , zijn's oordeels , in de volgende woorden by Job zinrijk uitgedrukt. *Toen ik de wolke tot haar kledingge stelde , en de donkerheid tot haren windeldoek.*

Ookvind hy den hedendaagfen zee-boezem , tans in hare stranden en oevers bepaald , levendig afgebeeld in 't gene God by Job ter aangehaalter plaatse voortgaat te spreken , *Ik zettede haar grendel , en deuren , en zeide ; tot hier toe zult gy komen , en niet verder : en hier zal zig ['t strand] stellen tegen den hoogmoed uwer golven.*

By Jezaias 24. 18. en in andere Bibel-schriiften , voornamentlijk in den achttienden Psalm , komt hem voor een vertooning van den zondvloed , met alle bedenkelijke byvoegfelen van storm , onweder , en bewegingen des hemels en der aarde.

Hoor , hoe fraay * zeker Dichter dit afschetst.

Vers 8.

*Het groot heelal , met al zijn stoffen ,
Van angst , en schrik , aan 't hert getroffen ;
Scheen plotseling om veer te ploffen ,*

*Door 't daverende dreun-gedruis ,
Waar van 't gebergte schudde , en beefde ,
Het ingewand der aarde leefde ;
Om dat de kracht haar tegenstreefde ,*

Waar met God zocht mijn smaad te huis.

I 2

Rook

* J. Oudaan.

9.

Rook liet d'onstelde neus ontslippen ;
 Vuur-vonken vloegen van zijn lippen ;
 d' Aansteeking kon geen stof ontslippen ;
 Van 't vuur dat voor hem hene ging ;
 Den hemel boog zich , als verlagen ,
 Op 't rollen van den donder-wagen ,
 Waar op de Majesteit gedragen ,
 Op auisternis , en wolken , hing.

10.

Wat kan hem in dien loop beteugelen ?
 Het snelste heir der hemel-veugelen ,
 De winden , meer dan arends-veugelen ,
 Gedyden tot een lucht-ge-span ,
 Waar op hy zich ter neder zette ,
 Dat alles door 't gewicht verplette ;
 Daar donkerheid het oog belette ,
 Dat niets zijn tent genaken kan :

11.

Bezet van water , vuur , en wolken :
 Zijn glans versmoltsse ; en deed den volken
 Het hert der aarde , en diepste kolken ,
 Zich zelve ontdekken tot den grond ;
 Daar , vrees'lijk voor hem heengedreven ,
 De wolken vuur , en hagel , geven ,
 En zich de Blixem-pijlen weven ,
 In 't water dat hy van zich zond.

12.

Daar d' Alderhoogste , om laag gevaren ,
 Zijn stem verhief ; dat donders waren :
 De vorm-klomp kon zich niet bedaren ,
 Van 't schelden , dat haar trof aan 't hart :

Het

Het dawrende donderrazen,
 De wind, uit 's Heeren neus geblazen,
 't Gemeld der blixemen, verbazen
 't Heel-al, in barens-nood benart.

Achter de bewijzen uit den Bibél begeeft d^e Heer Burnet zig tot de ongewijde schrijvers, uit welke natuurbeschrijvinge hy beziet de wijze, en oorzaken der overstromingen.

Op *driederley wijze* geschieden de gemelde overstromingen.

I. Of door 't inbreken van de zee in lage landen, wanneer ze door de dijkadjen, van natuur of door konst gemaakt, barst.

II. Of door onmatige regenplassen.

III. Of door uitbarstinge der onderaardsche wateren.

D' *eerste*, geschied alleenlijk, als gezegt is, in lage plaatsen.

De *tweede* kan niet zeer groot zijn, dewijl ze allensskens voorvalt; en staat te letten, dat het regen-water weér nederdalende in 't water en aarde, waar van daan 't gekomen is, niet meer plaats kan beslaan dan te voren, en zulx geen algemeene overvloeyinge kan veroorzaken.

Maar de *derde* soort van overstromingen, ontstaande uit aardbevingen, en uitbarstingen van onderaardsche wateren, is d'allerzwaarste, allerschrikkelijkste, en berucht door doodelijke rampen, die daar door het menschedom en de nature der dingen worden aangebracht. Deze zijn 't, dewelke somwijlen geheele eilanden, of groote streken vast land inslorpen, bergen tot poelen, en aarde tot zee maken. De grootste

hervormingen, die we in de gedaante des hendaagsen wereldkloeds bespeuren, of eertijds gebeurt zijn, hebben hier uit haren oorspronk. Deze zijn die overvloeyingen, dewelke tegen menschen en beesten woeden, steden met hare inwoonders, velden en bossen met hare gedierten, en landstrecken met den opstal wechrucken. Om niet meer woorden te spilen, deze overstromingen zijn het waarachtig kort begrip van dien grooten en algemeenen zondvloed, door welke het geheele rond der aarde (zoo als't van den Heer Burnet begrepen word) vergaan is.

In deze betoogingen dienen hem oude en nieuwe schrijvers; Strabo, Diodorus Siculus, Solinus, Xiflinus, Pausanias, Apollodorus, Seneka, en Lucianus, welker bygebragte woorden my alhier niet lust uit te schrijven.

Hoedanig nu 't onderscheid der eerste, en hendaagsse wereld is, in vorm en gelegentheid: dat is: hoe konstig de Heer Burnet die beide beschrijft, en met de getuigenissen der ouden bevestigt, kan in 't vijfde en zesde hoofddeel gelezen worden: Elk Van die bevat doorgeleerde bespiegelingen.

Van de drie laatste hoofddeelen 7, 8, 9 en 10 kan niet weinig gezegt worden. 't Gevoelen des schrijvers is, dat de Heilige Schrift in 't verklaren der natuurlijke dingen tweederley stijl gebruikt, een gemeene, en een verborgene, [*δηλωδης η̄ ἀποκρυφῆς*] somtijds zig schikkende na de bevattinge des gemeenen volks; somtijds na een verborgener waarheid: hoedanig een tweederley wijze by de Ouden, voornamentlijk

lijk de Oosterfche volkeren , in 't overleveren der godgeleerdheid en wijsbegeerte , gebruikt is. Nochtans wil hy , dat men nooit van de letterlijken zin afwijke , ten zy de natuur der dingen dat uitdrukkelijk vereift. Aldus vind hy in de Historie , welke Mozes van Adam, Eva, en den Luthof Eden verhaald , met den aankleve van dien , iets * zinnebeeldifch ; en verhandeld die drie zaken des nieuwen werlds gansch niet na de letter : mogelijk met meer geleerdheid , als ftichtinge voor zulke Christenen , dewelke in Mozes historie geen verbloemde fpreekwijzen willen dulden.

Men leest hier de famenspraak tuffchen Eva en de Slang † beeldsprakelijk en nadrukkelijk voorgesteld. De geheele nieuwe wereld fchijnt den Heer Burnet een Paradijs te zijn , gelijk ook na den val der Aarts-ouders de vloek over 't gansche aardrijk, geensins over een tuin alleen, uitgesproken word.

Ik leze hier van die vier rivieren , welke den hof bewaterden , van Evaas verleidinge , van den boom der kenniffe goeds en quaads, der eerfter menschen naaktheid, en zoo vele andere dingen , van over vele eeuwen verscheidentlijk onder de godgeleerden en filozofen betwift , dat ik geraden vnde in deze jeukerige tijden alle deze bespiegelingen niet te ontvouwen. We weten wat in onze dagen diesaangaande is gefchreven. De Heer Burnet leeraart ons , na zijn zinnelijkheid , de wijze , op welke het maken des hemels en der aarde in zes dagen moet verftaan werden : daar by voegende een weder-

legging zijner tegensprekers, en een oplossing der zwarigheden, die andere meinen uit zijne verklaring te spruiten. 't Boek word besloten met een aanhangsel van de hedendaagse Brachmanen in Indiën, en derzelve grond-leere.

Maar omme zeer beknoptelijk het gevoelen van den Heere Burnet over de vorengemelde zaken te herhalen, trede ik een weinig te rug tot aan het einde des achtsten hoofddeels, alwaar hy aldus spreekt.

Hæc breviter, annotata a Genesin rerum ad Mose propositam, arguere videtur, non id consilii fuisse sacro auctori, ut mundi ortum explicaret secundum veritatem physicam: quod inutile fuisset populo philosophiæ indocili; sed origines rerum eâ methodo proponere, quæ facilis esset conceptu, animisque hominum pietatem, in generaret, & veri numinis cultum. Et cum singula gentes antiquæ, Egyptiæ, Phæ-

Deze dingen kortelijk aangeteikend zijnde over de scheppinge der dingen, van Mozes voorgesteld, schijnen te bewijzen, dat de heilige Schrijver niet voornemens is geweest, den oorspronk des werelds te ontvouwen na de natuurlijke waarheid: het welk onnut zoude geweest zijn voor een volk, dat de wijsbegeerte niet konde bevatten; maar de oorspronkelijkheden der dingen voor te stellen op zulk eene leerwijze, die licht om te verstaan was, en dewelke de vroomheid endienst des waren Gods in de gemoederen der menschen konde inplanten. En dewijl alle oude vol-

Phœnicia; Chaldaica; aliaque, suas habuerint Cosmogonias, in exordio plerumque historiarum, vel suæ Theologiae, præmissas; opportunum duxit Moses, legibus & institutis, quæ scripturus erat Israëlitis, præfari, aut præterere, non tantum suæ gentis originem, sed etiam totius mundi. Quum verd fabulis sæpenumero, & nefcio quot Diis & Deabus, referta essent illæ gentium Cosmogoniae: non sine gravi religionis corruptelâ; his omnibus expunctis, castè & innocuè argumentum tractavit. Et quo Idololatriæ radices evelloret, Cælum, Solem, Lunam, Sidera, aliarum gentium maxima numi-

volkeren, Egyptenaars, Feniciers, Chaldeen, en andere hunne wereldmakingen hebben gehad, in den aanvang hunner historien, of hunner godgeleerdheid, gemeenlijk voor aan gesteld, achte Mozes het gevoegelijk te zijn, voor de wetten, en inzettingen, die hy den Israëliten zoude voorschrijven, eerst te stellen een beschrijving van den opkomst, niet alleen van zijn volk, maar ook van de geheele wereld. En dewijl die wereldmakingen der Heidenen dikwils, en ik wete niet met hoe vele Goden en Godinnen opgevuld waren, niet zonder een grove bederving van den Godsdienst, heeft hy dit alles uitgeschrapt hebbende, den inhoud zijnes schrijvens zuiverlijk en eenvoudig verhandeld. Desgelijks, op dat hy de wortelen des afgodendiensts zoude uitroeyen, heeft hy betoond, dat den Hemel; de Zon, Maan, en Starren (de

I 5

groot-

*mina, non ut aeterna,
 neque sui gratiâ con-
 dita, exhibuit: sed
 ut huic orbi sublunari,
 atque usibus humanis
 inservirent. Hoc mihi videtur
 sacri scriptoris fuisse
 propositum. Quod si
 nudam veritatem ac
 Theoriam physicam,
 quæramus, alia tela
 texenda est. Nempe
 statuendum, si recte
 judico, mundum, qui
 exortus est sex ab hinc
 prope millenniis, non
 aliud fuisse quam orbem
 sublunarem, sive Tellurem
 nostram, cum suo cælo.
 Atque illud Chaos unde
 ortus est, non universale,
 aut per immensa cælorum
 spatia diffusum esse,
 sed intra præfatos
 limites contentum,
 totum scilicet infra
 Lunam. Dem ex illo
 Chaos pro-*

grootste godheden van an-
 dere volkeren) niet eeuw-
 wig, nochte om haren't
 wille geschapen zijn, maar
 op dat ze deze onder-
 maansche wereld en het
 menschdom zouden dien-
 tent. Dit schijnt my het
 voornemen van den ge-
 wijden schrijver te zijn.
 By aldien wy de naakte
 waarheid en natuurkundi-
 ge beschouwing zoeken,
 moet'er een ander webbe
 geweven worden. Na-
 mentlijk men moet vast
 stellen, zoo ik't wel heb-
 be, dat de wereld, die nu
 voor 6000 jaren ontstond,
 niets anders is geweest als
 de onderaardsche wereld,
 ofte onze aarde met ha-
 ren hemel: En dat die
 mengelklomp, uit welke
 ze gesproten is, niet alge-
 meen, of langs ongemete-
 ne ruimtens der Hemelen
 is verspreid geweest,
 maar binnen de voorzei-
 de grenspalen befloten, te
 weten, geheel beneden de
 Maan. Daar na is uit dien
 mengelklomp de eerste
 aarde voortgekomen; niet
 in

prodiit Tellus primigenia : non ea forma , quam depinxit Moses : Ille enim formam istam delineavit , quæ populo ante oculos observabatur , hodiernam scilicet , & post-diluvianam ; Nec sine longa verborum ambage & argumentorum serie , ad primam formam ascendere potuisset , & utriusque filum ad sua tempora deducere . Denique , nec Sol , nec Sydera , composita sunt ex hoc Chaos terrostri : sed cum hominem , quasi rerum apicem , & , sub Deo , supremum dominum constituisset Moses , ipsius gratia totum universum conditum & constructum exhibuit . Hæc mihi videtur ratio utriusque Cosmopœiæ , Physicæ & Ethicæ : ita enim appello Mosaicam :

cum

in die gedaante , welke Mozes heeft afgeschildert ; maar hy scherpte zulk eenen vorm , die den volke voor d'oogen was , namentlijk de hedendaagse , en die na de zondvloed oprees ; om dat hy niet zonder lange omwegen van woorden , en een ry van bewijsredenen tot de eerste gedaante zouden hebben kunnen opklimmen , en den draad van beiden tot zijne tijden toe brengen . Eindelijk , de Zon , en Starren zijn uit dezen aardfchen mengelklomp niet t'zamen gezet , maar als Mozes den mensch , als't puikstaal der dingen , en den opperheer onder God , gesteld hadde , vertoonde hy daar nevens , als of't Heelal om des menschen wille gesticht en gebouwt was . Dit schijnt my de reden van beide de wereldmakingen , zoo natuurlijke , als zedelijke : want dus noeme ik die van Mozes ; nademaal ze niet zoo zeer volgens natuur- als zedekun-

*cum non tam quærens
quam inveniens, insti-
tuti & ordinari vide-
atur. Interea, si ali-
iis aliter visum fue-
rit, ego neminem
vexo, aut de sua
sententiâ deturbare
cupio. Quisque sua
luce atque suo sensu,
gaudeat. Eâ autem
omnes tenemur uti
ratione, quam Deus
singulis indulsit, do-
nec quid clarius de
cælo affulserit.*

kunde schijnt opgesteld en geschikt te wezen. Ondertussen, indien 't andere menschen anders toeschijnt, ik dwinge niemand, nochte zoeken een ander van zijn gevoelen af te brengen. Laat een ygelijk zig met zijn licht, en met zijn zinlijkheid vergenoegen. Dog wy zijn alt'zamen gehouden te gebruiken die reden, dewelke God een yder heeft vergunt, tot dat iets klaarblijkelijker van den Hemel ons zal hebben toegeblonken.

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

De Propheeterende Heiland in zijn vreeselijke en getrouwe Godspraken, ontrent Jerusalems en 's werelds ondergang, en de kastydingen, en verdrukkingen van de Kerk van 't Nieuwe Testament. Ons voorgesteld in het **XXIV** hoofdstuk van Matteus. En korte redenschetzen over het zelve. Door Adrianus Pars, Dienaar van Jesus Christus. Te Leiden, by Johannes du Vivie, 1693. in 8. 39 bladen.

Die hun hoogste heil in 't Christelijk geloove stellen, vinden in de schriften des Ouden en

en Nieuwen Testaments een veelvuldige wijsheid Gods, den geloovigen een prikkel strekkende tot alle goede werken. Maar dat alle deze schatten teffens door d'oude Leeraren der Kerke niet konden te voorschijn gebragt werden, heeft zijn wistredenen. In d'eerste eenvoudigheid, en wanneer 't vier der verdrukkingen uit te staan noch het deel der Christenheden was, streden zy, gewapend met het schild des geloofs, en met geduld tegen de verzoeking van d'eene zijde, en met opwekking tot allerley deugden aan d'ander zijde, omme niet te lijden als quada doenders; zoo dat een ongeveinsde godzaligheid hen toen meest aan 't harte lag.

Doch met d'openbaring der onrechtzinnige gevoelens gordde men den geloovigen 't zwaard des geestes op zy, om met godspraken den tegenprekeren punt te bieden, en hunne dwalingen daar uit te bewijzen, de Waarheid des onveranderlijken Gods ter eere.

We belevon altans een tijd, waar inne de verstandigste Godgeleerde op de voorzorge der oude Leeraren niet gerustelijk stille zitten, maar hunne plichts achten te zijn, op dat de Christelijke Kerke in wijsheid toeneme, uit de Goddelijke oudheden wederom nieuwe dingen voort te brengen, en dat wel zonderling zoo wel in 't ophelderen van de voorzeggingen des Ouden, als des Nieuwen Testaments; daar inne betoogende, dat CHRISTUS, als de hoogste Kerkleeraar, de zijnen niet alleenlijk met noodige zedelessen voorzien, maar als de grootste Profeet hen de gansche huishouding van Gods in zijn erfdeel had aangewezen; met voorspelling van

na

namaals te gebeurena zaken : zoo dat niet zelden nu eerst eenige verborgentheden der openbaringen worden aan den dag gebragt, die tot dus verre of geheel verzwegen, of duisterlijk ontdekt zijn geweest.

Van dit gevoelen is onze Schrijver de Heer Pars, dewelke, zijne kennisse daar omtrent over het cx harpzang voor dezen getoont hebbende, wederom uit het xxiv hoofdstuk van Mattheus Euangelische bladen gaat aanwijzen, dat alhier voorzegt worden de meeste wichtigste gevallen der Kerke, van Jeruzalems verwooting af, tot het einde des werlds toe.

's Mans gemeente was in den jare 1678 reeds door verscheide Predikatiën wegens deze zaken gesticht, en hy gevolgelijk met dat werk eer bezig geweest, als de Heeren van Til, Groenewegen, Huisinga, en andere, hoewel hem nu eerst raadzaamst dacht die in 't licht te geven. En zekerlijk heeft de lezer hier korte ontwerpen van geheele predikatiën, met inleidingen, en roepaffingen, van welke zich iemand in 't preken met kleine vermeerderingen kan bedienen. Alleénlijk zijn 'er bygevoegd eenige uitbreidingen van zaken, en aanwijzingen van Schrijvers, die deswegen handelen.

De Heer Pars, wil ik zeggen, brengt alles by (gelijk meermalen in predikatiën geschied, voornamentlijk, als men weinige woorden tot stoffe der onderhandelingen neemt); wat tot den text kan getrokken worden, en niet zoo zeer wat eigentlijk en alleen het oogmerk des voorzeggenden Heilands is. Dus hoort men hem, by gelegenheid van den Joodschen tempel ook

ge-

gewagen van de heerlijkheid des tempels van Diana t'Efezen, en hoe dezelve verwoest, daar na weder opgebouwd wierd.

Daar de Schrijver van de teekenen der tijden spreekt, leeren wy, wat de Profetische dagen, maanden, en jaren in de H. Schrift zijn.

Uit de schrikkelijke aardbevingen, den Joden gedreigd, telt hy op alle de aardbevingen, hier en elders voorgevallen; en by toeval van 't land, schetst hy 't geluk van een eenzaam landleven, yrank van al 't gewoel en omslag der wereldlingen.

Niet alleenlijk word hier getoond wat de Zaligmaker voorzegt, maar, na uithalinge van andere gelijkkluidende voorzeggingen, word zijn Profeteren bewaarheid.

Voegelijk zien wy hier ook (dewijl een groot deel dezer profetien des Antichrists op-en voortgang raken) den opkomst der Roomsche bygeloovheden; als daar is, hoe 't beuzelwerk der waskaarsen in de kerke is ingedrongen, waar uit de kluizenaars hunne aperyen hebben begonnen, wanneer de misdragt der Misse eerst genoemd wierd, en op welken tijd die afgod ten zijner standplaats verheven is.

d'Oude gewoontens der Joden zijn ook niet overgeslagen. Den ganschen toetsel van Israëls legerplaatsen omtrent den tabernakel, en hoe alles daar gesteld was, vinde ik uitvoeriglijk vermeld: desgelijks wat een Sabbaths-reize was, hoe verre die zich uitstreckte, waarom de Joden op een Sabbath niet wilden vechten, maar zonder weerstand te bieden hen zelve lieten doodslaan, en wanneer zy in dat stuk van gedachten

ver-

verandert zijn. 'k Zwijge de nette beschrijvinge der Arke, en d'elle, met welke dezelve is gemeten, tot uitvinding van de juiste grootte.

Allerwegen ontmoet ons in dit boek verschoot van aanmerkenswaardige zaken. De bazuinen waren, zoo de Schrijver wil, voorbeelden van het geluid der kerke onder 't Nieuwe Testament. Is iemand begerig te weten, wat ergerissen zijn, en hoe die ter kerke insluipen, hoe lang de wonderwerken onder 't N. Testament gebleven zijn, hoe lang de wereld zal staan, wie Diotrophes was, en wat hy onder de geloovigen uitvoerde, hy kan hier te recht geraken.

't Oud geschil, of 't geoorloft zy t'ontvluchten, als men om het geloove in Christus vervolgt word, heeft zijn wettelijke plaats, zoo wel als de historie der Waldenzen, en d'alombenichte beeldeform der voorledene eeuwe.

Van Loths vrouw oordeelt de Schrijver, dat hare ziele behouden, en van Stefanus, dat hy in een oproer gedood is.

Achter 't werk volgt een korte uitbreidinge over *Matth. 24.* in rijm, met eenige andere rijm-oeffeningen, der lezinge waardig. Dat ik in 't uittreksel kort ben, geschied uit dwang; want anders zoude ik mijn belofte niet kunnen houden van de navolgende hoofddeelen in deze twee maanden te brengen. Buiten die noodzakelijkheid zoude ik wat breeder hebben uitgeweid in een boek, dat met zoo fraajen Duitschen stijl geschreven is, als dit van den Heer Pars, zig afzonderende van zulke Neerlandische Schrijvers, die brave zaken door kromtaal en onduitsch eenen quaden reuk aanwrijven.

TWIN-

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

BERENDMAKING

Van een boek, genaamt het bloedig tooneel, of martelaars spiegel der Doopsgezinde of werelooze Christenen, die om 't getuigenis van Jezus hunnen Zaligmaker geleden hebben, en gedood zijn, van Christus tijd af, tot deze tijden toe, verzamelt uit verscheidene geloofwaardige Chronijken, gedenkschriften, en getuigenissen, door T. J. V. Braght. De tweede druk, byzonder vermeerdert, en met vele echte stukken, en over de hondert zinlijke konstplaten gedrukt, en voor een zeer redelijke prijs te bekomen t' Amsterdam by Daniel van den Dalen in folio.

DEN Nederlander word dit werk, voor eenige jaren gedrukt, aangeboden, zonder dat Daniel van den Dalen, by wien alleen 't zelve tans te koop is, den lezer wil misleiden, met een nieuwen titel van dezen jare 1693. daar voor te plakken, 't welk lichtelijk had kunnen geschieden, omme het in onze boekzaal voor iets nieuws te laten deurgaan.

*Heeft iemands brein in bloed, in gal en tranen
smaak,*

Hy leez' der Martelaars erbarmelijke zaak.

III. Deel.

K

mag

mag ik vryelijk zeggen : ja hy leze dit verhaal der werelooze lijdens, 't welk machtig is een Christen-hart, hoe zeer 't ook mochte verhard zijn, tot innerlijke deernisse te wekken. Wat aanschouwer onder de Christenheid kan zoo zeer ontmenscht zijn, dat hy met het opschuiven van de gordijnen dezès bloedigen treurtooneels, geen yzing door zijn ziel voelt op 't zien van een menigte omoozele, zoo mannen als vrouwen, die zonder wettige reden, wreedelijk gepijnigt, en met helsche folteringen scherpszinniglijk ge-teistert, eindelijk allerley afgrijsselijke moorden geduldiglijk verdragen, enkel omme der waarheid, na hun beste geweten begrepen, getuigenisse te geven, en hunnen Zaligmaker Jezus Christus, in wien zy gelooven, ongeveinsdelijk tot den dood toe te gehoorzamen?

't Is niet te begrijpen, hoe de gene, die Christenen willen heten, hun zelve tot zulk een heilschendinge woede kunnen laten vervoeren, dat ze hunne mede-menschen, om eenig verschil van gevoelen in 't stuk van Godsdienst, vervolgen en dooden. Echter legt die verdorvene aart der moordlust en Godvergetene dwingelandy over een 's anders gewisse zeer diep in de gemoederen van velen; en wierd byzonderlijk in de Pausgezinden bespeurt, eer de hervorminge stand greep, tegen alle die buiten hunne gezintheid waren; doch altermoest tegen de werelooze Doopgezinde, aan welker bloedvergieting zy als aan 't slachten van schapen, de hitte der beulsche wrake, die hen in den krop stak, gekoelt hebben.

Nooit leze ik de standvastigheid van die lijdzame

zame slachtoffers, en de palstaande deugd der aan de paal-staande bloed-getuigen, of ik hebbe in mijne gedachten eenig deel aan hun geleedene weedom, en twijfele somtijds, of die zieltreffende meêdogentheid over de werelooze my niet wel te heviger bevangt, uit de bewustheid, van dat sommige mijner bekenden zonderling d'eenvoudige wereloosheid oprechtelijk beleden hebben. Niet dat ik deze stelling of in 't geheel aanneme, of verwerpe, veel min der Menno-niten andere gevoelens over den Godsdienst aankleve, ofte 't gros der gener, die te dezer tijd ook onder den zelve naam deurgaan, in den rang der rechtwerelooze Christenen te recht geplaatst achte (dewijl de buitensporige levensmanier altans in menschen van andere gezindheid niet grover dan by vele van hen te vinden is) maar om dat de historien ons overvloedige blijken geven van d'onschuld dier jammer-waardige Doops-gezinden, welke ten tijde van de vervolginge der helsche *Inquisitie* met mannenmoed en helden-yver 't grimmas des doods onder d'oogen zagen.

Huane nazaten, en rechtschapene navolgers danken met reden den Almachtigen God, dat ze in Holland hun geweten vreedzaamelijk mogen beleven; en dat het wijs bestier der Overheden niet ophoud in te teugelen de verwoede dwing-lust der onwetenden, en boozen, die niets liever zouden zien, dan dat hunne medeborgeren, die in zaken van Godsdienst anders dan zy gevoelen, geknelt en geprangt wierden.

Maar, omme, in plaats van een uitweidinge (die ik reeds ongevoelig gewaar worde) ter zake

te komen, zie daar de korte schikking van dit brave Martelaars-boek.

De naastige *Tieleman van Braght* heeft voor zijne martel-historie gesteld een verhandeling van de ware kerke Gods, en van de ongoddelijke en onware kerke (zijnde het tegendeel van de voorgaande) met deszelfs oorsprong en voortgang door alle tijden.

Hier na volgen alle de martelaren, van eeuw tot eeuw, beginnende van Joannes den Dooper, den Zaligmaker Jezus Christus zelve, en voorts andere heilige mannen, dat is, van d'eerste eeuw onzer Christelijke rekening, tot in de zeventiende eeuw; zulks dat het gansche werk besloten word met het verhaal der gener, die t' zedert het jaar 1600 tot 1660 toe geleden hebben.

Doch de Schrijver heeft het verdeelt in twee deelen, welker eerste de vijftien eerste bloedige eeuwen af handelt: en waar inne tussen beiden gemeld worden (want mogelijk mogt iemand denken dat ze immers alle omme't gevoelen des doops niet gemartelt zijn) de verscheidene geschillen, omtrent het doopen: blijkende echter dat die Christen-kampioenen alzamen hun zelve wereloos hebben laten slachten.

Na de vijftiende eeuw word een schouwburg vol rampzalige treurstof geopent, en men ziet hier, niet in vergelegene, maar nabuerige landen en steden alomme, aan den Rijn, aan de Maas, aan de Scheld, aan het Y, of wilt gy 't klaarder hooren, binnen Vriesland, en Holland zelve, te Dordrecht, te Delft, t' Amsterdam, en hier te Rotterdam (behalven noch
in

in ontelbare andere plaatfen) de bloedplakkaten met d'uiteerste moorddadigheid uitgevoert, de martel-schavotten rood van bloed, en de martelen berookt van den moord-brand der onnoozelen.

Zeer gedenkwaardig is 't onderzoek, pijniging, en doods-vonnis, gestreken in deze onze stad Rotterdam in den jare 1558, by *Adriaan Fijk, Adriaan Adriaans, Adriaan Robbrechtse, Pieter Hendriksz, Kornelis Joosten, Willem Kornelisz, en Dirk Dirksz*, Schepenen, op den eisch van *Gerard van der Merfche, Bailluw*, en ten overstaan van eenen *Meeſter Roeland* Pensionaris, over *Annetje Antheunis, Jan Hendriksz, Stijntje Jans, Evert Nouts, en Pieter van Eindhoven*, doopsgezinden; welke arme menschen, sommige zwarelijk gepijnigt, als ze ter dood gedoemt waren, te weten omme eerst aan een paal geworgt, en daar na verbrand te worden; is 'er ten dage van de vonnis-uitvoering, den 28 Maart 1558 een vreeselijk oproer ontstaan, van sommige, die zoo wereloos niet waren, als de gedoemde: breedelijk blijkende uit de volgende oorspronkelijke aantekeninge, by stads gerechte daar van gehouden, en ten huidigen dage onder d'oude vonnis-boeken noch berustende, welke in dezen martelaars-spiegel van woorde te woorde in 't tweede boek pag. 193. vermeld word; doch alzoo ik zie, dat dezelve aantekening aldaar wel in zaken, en woorden, maar niet na den ouden schrijftrant, en woordenspel-ling gesteld is, zoo als ze eigenlijk luid; zal ik die den lezer hier mede deelen zuiver in hare tale, zoo als ik ze zelf uit een der gemelde oude

vonnisboeken voor eenige jaren ter Sekretarie dezer stad uitgeschreven, onder mijne papieren beware.

Memorie.

Op ten xxviii Martii 1558. *stilo loci*. Naer dien de sententie by den Secretaris *Matthijs Barck*, sulx voorz staet gepronuncieert es geweest, ende de voorz gevangens gecondempneert waren geexecuteert te warden met ten vijere, was alle apparentie, ende gereetschap voor den Stathuijse alhier gemaekt, ende drie groote paelen gestelt neffens malkanderen, om de voorz gevangens eerst daer aen geworjt sijnde, te verbranden, ende 't selve al met planken, ende paelen afgeschoten, es uijt de naeme van Bailliu, Schout, Burgermeesteren, ende Schepenen by clocke geslagh ter peuije alhier affgeroopen, dat een ijselijk sig soude vertrecken uijt den rijnck, op pene, ende verbeurnissche van sijn opperste Cleet, ende dat niemandt de Justitie en soude beletten, ofte resisteren, met woorden, ofte wercken, op peijne van lijff, ende goed, Sulx dat daer naer ontrent tusschen 11, ende 12 uijren, ende alle gereetschap tot d'executie dienende gemaekt sijnde, is de voorz *Jan Heijndrixsz*, eerst aff gebragt, omme geexecuteert te worden, ende gestelt aen den middelste paele op een stoeltge, ende een koorde om sijn keel, om sulx geworjt te worden, ende heeft *Mr. Aert* den jongen beudel, als substituijt van *Mr. Jan van Haerlem* Scharpregter, de voorz Coorde van agteren, met een stocke wel
stijf

stijf omgedraeijt, ende daer naer 't stoeltge uijt de voorſz *Jan Hendricxſe* voeten gehaelt, ende alſoo hangende hem nogh by het lijff, ende beenen ſeer ſtijf getrocken, ende is als doen de voorſz *Mr. Jan* gecomen met een haverschooff, daer ſecker boſcruijt inne geſtelt was, het ſelve houdende voor ſijn aenſigt om alſoo te ſengen, sulx dat *Meeſter Aert*, hebbende een tange met een koel vier om in 't voorſz boſpoeder te werpen, 't ſelve miſwarp, zonder 't boſpoeder te geraecken, tot drie, a vier reijen toe, alſoo dattet ſtroe roeckte, maer en conde 't vier in 't boſcruijt niet comen, Sulx dat door dien ſeer geroupen, ende gecreten worden, d' een ſeggende gy ſmackt het vier qualijk, d' andere, gy doet den man duiſſent dooden aen, ende in 't laeſte ſmijt den beudel doodt, ſteent hem, ende diergelijcke, ende heeft een vrouwe eerſt met een pantoffel geworpen, ende andere daer om ſtaende hebben alſoo met ſteenen begonnen te werpen naden beudel, ende *Mr. Hans* worde by de burgers geſtooten en verſteecken, in 't huijs van *Jan Sempel*, inde gulde wagen, hier over 't Stathuijs, ende den Jongen beudel genaemt *Mr. Aert*, mitſgaders de dienaers van de Procureur Generael, ook van Schielant, ende deſer Stede, die tot aſſiſtentie van der Juſtitie ontboden waren, ſijn gewecken op 't Stathuijs, ende daer naer *Gerrit vander Merſſche* Bailliu, ende is den voorſz *Jan Heijndrixſz* aen de koor-den nog blijven hangen. Schepenen, Penſionaris, ende Secretaris ſiende de groote tumulte, ende oloop, ſijn gewecken boven op 't vierkante van den Stathuijs Toorn, alwaer d'eerſte

waren *Adriaan Robbertsz* voorfz, Schepen, ende *Mattheus Barck*, Secretaris, dewelke over 't vierkant van de voorfz Toorn den voorfz *Jan Heijndrickse* nog hebben zien hangen, aen den pael, ende worde met groot geweld, de plancken, ende paelen, van den voorfz rinck, (dier afgeschooten was, op dat men by de Justitie niet comen en soude,) affgetrocken, ende uijtgehaelt; ende daer naer comende een Jonge loopende verby de staek, poegde de koorde daer den voorfz *Jan Heijndricksz* aengeworpt worden, aff te snijen, maer en derffde 't selve niet bestaen, sulx dat daer naer een anderen gecomen es, die de voorfz Coorde aen stucken gesneden heeft, waer deur de voornoemde *Jan* ter aerden gevallen es, ende alsoo 't meest al vreemde luijden waren, die 't voorfz feijt bedreven, hebben alle de Burgers hier ontrent woonende haer deuren vast toe geslooten, ende den Bailliu, mitsgaders den Procureur Generael sijn Dienaers, ende van Schielandt hebben 't stathuijs, voor met bancken, planken ende andere houtten toe bebolwerkt, omme alsoo de andere twee gesententierde, mitsgaders de vrouwen te bewaren, maer alsoo 't rumoer, ende oploop meer, ende meer wiesen, hebben de Tumultuanten, de paelen, ende andere staecken uijde straten getrocken, ende met geweld soo gecomen voirt stathuijs deure, om 't selve op te loopen, ende overmits de deur vast toe gebolwerkt was, sijn syluijden mede de paelen gelooopen inder stathuijs stege, ende aldaer de deure agter van 't stathuijs, daermen gaet op de kamer van Schielandt, ende thesaurie, eerst opgelopen, 't welck hoorende

den

den Bailliu met sijn dienaers, dewelke alsdoen met de gevangens daer waren, hebben de twee vrouwen, alsoo *Annitge* krepel was, ende niet gaen en conde, aldaer gelaten, en sijn met d'andere twee gesententieerde van ondert't Stathuijs opgecomen, ende mede gewecken op den thoorn, ende hebbende voorz tumultuanten soo 't stathuijs voor, ende agter op gelooopen, ende de deuren aen stucken gesmeten, ende eerst de voorz twee Vrouwen genomen, ende die buijten de stad gebragt, ende weg gevoert, ende daer naer gecoemen voort Stathuijs, hebben de deuren daer men eerst op den toorn gaet opgesmeten, roepende ende krijtende om te hebben de twee gevangen mans personen, ofte anders woude sy 't al vermoerden, ende den toorn in brand setten, sulx dat in 't leste de Dienaers de voorz twee gevangens mede hebben los gelaten, ende sijn alsoo by de tumultuanten uijt der Stad gebragt, waer naer sy lieden nogh even stijff krijzende, ende roepende, willende hebben den Jongen beudel, ende oock den baillui, met den Geregten, ende alsoe de Dienaers op den thoorn, een Vijercant lager waren, dan mijn Heeren vanden Geregten, seyden sy lieden tegens de tumultuanten, dat mijn Heeren ende den beudel al wegh, ende van 't Stathuijs waren, ende en mochte in een Cloester geen beter silentie wesen, dan te dier tijd by mijn Heeren en was, want al en bewesen der sommige niet uitwendigh den rou dieze in der harten hadden, die goedt gesigt hadden, condet aen heur aangesigt bemercken, en hoewel, de noene gepasseert, en niemand van dien dagh veele

gegheeten hadde , ick geloofst al hadder wel gekoeckt van gefooden , en gebraden van al vol op geweest , datter niemant veel schade inne gedaen soude hebben , maer is in 't laetste (daar Godt van moet gedanckt sijn :) 't selve rumoer , en oloop geceffeert , sulx dat door de goede getrouwigheit van *Adriaen Jacobsse Tromper* , Raad der voorfz. stede , de welcke uyt de Arcke gevloegen sijnde , wederom aangecomen sijnde met een Olijfstack , mijn Heeren van de Geregte advertteerde in haer benautheyt daer sy saten , dat het rumoer gedaen , en de tumultuanten al wegh waren , sulx dat ontrent ten twee uyren naer noen , mijn Heeren van den toorn gecomen sijn , maar de Stad was nogh al in rumoer , en den affgesneden gevangen , genaemt *Jan Hendrixse* voorfz. worde gebragt naest het Stathuys , ten huysse van eenen *Kers Govers* , brouwer , en bleeff aldaer tot savonts , ontrent vijff of ses uyren , en worde openbaerelijk in een schuyte gedaen , en alsoo uyt der Stad gevoert , dewelcke men seyt nog levendigh te sijn , ende is dien avond waake geboden , by den schutters te houden , ende sijn 's anderen daegs als den 29 Marty seeckere gecommiteerde van Stadts wegen inden Hage gereyft , ende mijn Heeren vanden Raide , 't selve aldaer te kennen gegeven , ende d'excusatie van Stadts wegen gedaen , en versogt Commissarissen van Informatie van Ontlastinge vande Stad op de tumulte te nemen , sulx dat daegs daer naer d' Heer *Guilliaem Segers* , Heere van Wassenhoven , met Mr. *Christiaen de Waert* Procureur Generael alhier gekomen sijn , ende hebben eensdeels op 't feyt Informatie ,

geno-

genomen, ende 't selve in den Raide weder gerapporteert, ende alsoo de Con. Maj. hier van aengedient ende geadverteert was, als dat de Stad genough ingenomen was, heeft in alle diligentie alsoo mijn Heere de Markgrave vander Veere zieck was, gesonden gehad, de *Grave van Bossu*, ende mijn Heer *van Cruyninge*, dewelk op den Paes avond, hier secretelijk deurgetrocken sijn, naer den Hage, ende aldaer op den Paesdag den geheelen Raid vergadert hebben, en aen den Bailliu geschreven de poorten ende boomen te sluiten, en dat men de gene die gedenomineert, ende gemelt waren, 's nagts van den Bedde soude haelen, 't welck savonts alsoo tusschen Paesavond ende Paesdag gedaen is geweest, in der nacht, by assistentie vande Schutters, ende vande Burgermeester *Chielpot*, ende sijn 's daegs daer naer den 2den Paesdagh binnen in der Stad gecomen die *Grave van Bossu*, met mijn Heer *van Cruyningen*, ende Heer *Gerrit van Assendelfft*, Raidt praesiderende, *Guilliaem Segers*, Heer van Wassenhoven, *Mr. Corn. Huys*, *Aernout Sasbout*, *Cornelis van Weldam*, ende *Dominicus Boodt*.

Achter deze aantekening volgt in 't boek dezen aangaande niets, als een Vonnis, by de bovengenoemde Heeren gestreken over *Jakob Theunis* alias *Moffelman*, die op 't Schavot moest staan pronken, om dat hy in den oproer met een kruk op zijn hals geworpen zijnde, dezelve kruk weder na de dienaars van 't gerecht had gesmeten; en nog een stuk van een ander vonnis, zonder slot, of uitsprake, over *Avicenna Jansen*; zoo dat het onzeker blijft, wat straffe naderhand over

ver d'oproerige is genomen ; hoewel in't vonnis van *Jakob Theunisz* is uitgedrukt , dat hy zoo lang op 't Schavot zal staan , tot dat de executie an de tumultuanten volbracht zal wezen.

Pag. 425 staat de woordelijke strijd tuffen den alleronbeschofften vuilik *Broer Kornelis* , en den vromen *Jakob Keersgieter* , in Zomer-maand des jaars 1569 te Brugge levendig in't vier gezet , nevens *Herman van Vlekwijk* , welker beider godvruchtige brieven , uit hunne banden geschreven , achtervolgens te lezen zijn.

De Schrijver besluit het geheele werk met de laatste vervolgingen , die de Mennoniten uitgestaan hebben in Zwitserland ; byzonderlijk te Bern , alwaar een streng bevel alomme tegen hen wierd uitgevoerd : dog 's lands wettige en loffelike Vadersen , de Hoogmogende Heeren Staten Generaal der vereenigde Nederlanden , schreven daar *over, op verzoek der doopsgezinden uit de meeste steden , aan die van Bern en Zurig , dat ze dog die werelooze menschen billijker wilden handelen ; toonende daar inne , hoe de Doopsgezinden hier te lande in 't jaar 1655 (als wanneer de Vaudoisen , en anderen van den hervormden Godsdienst , door de Roomsgezinden vervolgt , herwaarts gevloten waren) hunne mildheid aan d'arme vluchtelingen bewezen hadden , op enkele vermaninge der Overheden.

Dit edelmoedig voorbeeld der hoogberoemde 's Lands Staten wierd ook nagevolgt van eenige byzondere steden der Vereenigde Nederlanden : onder welke onze Stad Rotterdam uit-

muur-

* In't jaar 1660.

muntre * met een brief, uit den naam der grootachtbare Magistraat, aan die van Bern geschreven: verzoekende, om den godsdienst en geloove in Christus, dat dog de wreedheid tegen de doopsgezinden mogt gestaakt werden. Ook word in den zelve brief bygebracht; *Hoe Prins Willem van Oranje, van gelukkige gheuegenisse (die ons door zijn dapperheid de vryheid van gewisse heeft vastgesteld) door den verkeerden yver van een deel quaadaardige menschen nimmermeer heeft konnen bewogen worden, omme de Mennisten eenige burger-voordeelen te weigeren*, met meer andere klem-redenen, zoo als verder de brief zelve, die, nevens de voorgaande, van woorde te woorde aan 't einde is ingelast, te kennen geeft. Waaromme God met een vierig gebed voor de Nederlandsche Overheden pag. 837 word aangeroepen.

Op dat niemand denke, of'er mogelijk meer andere oorzaken geweest zijn, waaromme de Mennoniten, voor en na 't invoeren der Inquisitie, van de gewetens-plagers zoo wreedelijk gedood zijn; zie daar is 't afschrift eener doovonnisse, t'Amsterdam gewezen, en uitgevoert, trouwelijk uit het oorspronkelijk boek, dat aldaar berust, nageschreven.

Alsoo *Gerrit Cornelisz*, anders *Gerrit Boon* genaamt, groot schuite-voerder, poorter dezer stede, hier tegenwoordig gevangen, niet gedagtig wesende sijnder zielen saligheid, ende obedientie, die hy onse moeder de Heilige Kerke, en sijne Keiserlijke Majesteit, als sijnen natuerlijken Heere en Prince, schuldig was, ver-

* Ook in 't jaar 1660.

friadende d'ordonnantien van de Heilige Kerke , niet te biegten , noch ten Heiligen Sacramente , binnen tien jaren herwaarts , geweest is , en voorts hem vervordert heeft , tot meermalen te gaan in de vergaderinge van de gereprobeerde secte van de *Mennonisten* ofte Herdoopers , ook ontrent acht jaren geleden , versakende en afgaande het Doopsel , by hem in sijne kindse dagen van de Heilige Kerke ontfangen , hem latende Herdoopen , 't breken des broods , na de maniere van de voorschreve secte , daar na tot meermalen ontfangen , ook die van de voorschreve secte , soo wanneer sy versamelden sonder aan te spreken ter vergadering te komen , en al is 't dat hy gevangen , soo by mijnen Heeren vande Geregte , als by verscheide geestelijke personen geinduceert , en tot meermale vermaant is geweest , omme die voornoemde gereprobeerde secte te verlaten , en wederom te willen keeren tot onse Moeder de H. Kerke , weigert nogtans omme het selfde te doen , blijvende in sijne hardnekkigheid en pertinacie , sulx dat hy gevangen by 't gunt voorschreven is , gecommitteert heeft *crimen lesæ Majestatis divinae & humanae* , als door deselve secte perturberende het gemeene ruste en welvaren van den lande , na inhouden van de Placcaten sijner Majesteit daar van zijnde , welke feiten , alsoo anderen ten exempele niet en behoorden ongestraft te blijven ; Soo is't , dat mijn Heeren van den Geregte gehoort [hebbende] den eisch van mijn Heer den Schout , gesien [hebbende] de confessie van den gevangen , en regart genomen op sijn hardnekkigheid en pertinacie , den selven gevan-

gevangen gecondemneert hebben , als sy con-
demneren mits desen , omme , volgende plac-
caten der Koninklijke Majesteit , metten viere
geexecuteert te werden , verklarende alle sijne
goederen tot profijte van de selve sijne Majesteit
geconfisqueert. Gedaan ter Vierschare den 26.
Junii , anno 1571. Presentibus alle Schepe-
nen , by advijse van *Cornelis Jacobsz. Brouwer* ,
en *Hendrik Cornelisz.* , Burgermeesteren , pre-
sent als Secretaris , ende was onderteekent ,
W. Pieterfz

Onder stond ,

Dese is tweemaal getortureert , te weten den
27. April , en den 3. May Anno 1571. volgens
voanis van Schepenen , blijkende uit het regi-
ster van de confessie.

EENENTWINTIGSTE HOOFDDEEL.

BRIEF *aan den grooten uitvinder der Natuur-
geheimen, den Heere ANTONY VAN
LEEUWENHOEK.*

MIJN HEER,

IS 't mijne voorspelling niet geweest , dat ik
te Rotterdam noch in uwe kijkglazen zoude
bezig zijn ? Geloof my , 'k hebbe niet alleen-
lijk geduerende mijn wederkeeren na huis geen
ander voorwerp van gedachten gehad , dan de
gestadige Erinnerung van de by U geziene won-
deren , en verborgentheden der Nature , maar
d'indruckselen van alle die gezichten speelden des
nachts

nachts met d'allerwenschelijkste vermakelijkheden my slapende zoo vast voor oogen, min noch meer, als of ik in uw salet was: en op deze uere geniete ik een ziel-verlustiging door alle die denkbeelden; 'k wil zeggen, in dezen morgenstond komt my ik wete niet welk een dichtlust bekruipen, en aanporren, omme uw zeldsaam vernuft, ware het doenlijk, door vaarzen te verheerlijken.

Doorziende Man, die 't alvermogen

Der Godheid ziet met andere oogen

Als 't menschedom van alle eeuwen deed,

Hoe krijg ik nu bequame klanken

Om u na waarde te bedanken,

Voor uwe gunst aan my besteed.

Uw' glaze slouteltjes ('k mag spreken

Met Huigens) fix om op te steken

Het zware nachtslot van Natuur,

Gaat nimmermeer uit mijn gedachten.

'k Zag, dat mijn oog niet kon verwachten.

O Fenix-kijker vol van vuer!

Mogt ik mijn oogen wel betrouwen,

Toengy my konstig gaaft t' aanschouwen

Den wondren omloop van het bloed?

Ik moet, en wil, en zal het tuisgen:

Voor dit gezicht moet alles buigen,

Wat een nieuwsgierig harte voed.

Bedrieg ik my? of slaan mijn zinnen

Door alles heen? en raak ik binnen

't Geheim-vertrek van yder dier?

Door u vertoond zoo net, zoo klaarlijk,

Van top tot teen, zoo openbaarlijk,

In al zijn t'zamenhang en zwier.

En

En schijne ik, van u afgescheiden,
 Nog met mijn oog alom te weiden
 Door 't kleine rondje van uw glas,
 't Welk 't duizend duizendst van een zantje,
 't Minst vezeltje van telg of plantje
 Volmaakt vergrootte zoo als 't was?

Dat is 't. Nu ben ik, afgezonderd,
 Te meer ontzet, te meer verwonderd,
 Als ik berdenke 't gene ik zag:
 En met verbaastheid heb begrepen,
 Wat uw vernuft (zoo net geslepen
 Als 't glas) deed komen voor den dag.

Daar gy, niet zwerende in de woorden,
 Die gy en ik voor dezen hoorden,
 Een and'ren weg tot wijsheid baant,
 En u in 't kijken niet laat storen
 Van breede pratens, naam-doktoren,
 Of wie te blind is, of verwaand.

Elk diertje, van Natuur geschapen,
 Voorzien met zijn byzonder wapen,
 Hoe klein 't ook zy, verkiest zijngae,
 En teelt zijn beeld in zee en landen.
 Deze onverbrekelijke banden
 Behoeden 't wyd heel-al voor schae.

En wil men d'Ouden dan gelooven,
 Als om de waarheid te verdooven,
 Dat uit bederfoois schopfel quam
 Dat 's taal om kind'ren mee te paayen:
 Die stink-lucht moest haast overwaayen,
 Zoo dra uw oog het proeffstuk nam.

Beschouwer der verborgenheden!

Uw zien bevestigt ons met reden

Waar uit dit oud vooroordeel rees.

't Was dat men niet genoeg beschouwde,

't Was dat men al te licht betrouwde,

't Geen niemand ooit met regt bewees.

Maar gy, met praatjes niet te vreden,

Zijt in het onderzoek getreden

Van yder lichaams-deel. Gy deed

Baarmoeders voor u open leggen;

Bevinding was uw troost: geen zeggen.

O heerlijke arbeid, dus besteed!

De zuiv're liefde tot de waarheid,

Die zelden voor het menschdom klaar leit,

Dreefuwe ziel, beroemde man;

Zoo lang die blijft uw' gezellinne,

En gy geraakt zijt door haar minne,

Zult gy meer zien, als yemand kan.

Hier toe wil God zijn zegen geven,

En u een lang voorspoedig leven.

UE ziet, hoe de Dichters zig kunnen kittelen, als hen wat fraais voorkomt. Maar, eer ik befluite, gedoog, waarde Heer, dat ik u bidde wat spoed te maken met uwe volwrochte beschouwing wegens de voorttelling van de Vloo, my door UE voor een groot gedeelte vertoond. 'k Ben verzekert, dat het uwen edelmoedigen aart eigen is, de geheiligde waarheid (die UE, boven anderen, zulk een genadigen toegang tot haar gegunt heeft) zoo veel glorie by te zetten, als

als in uw vermogen is; doch ik erkenne daar benevens, dat de driefte domheid in deze, nochtans zoo kennis-rijke, tijd, onwaardig is van haar bestraalt te werden, en van uw zweet gedient te zijn: waar uit die gene, welken uwe brave ontdekkingen aan 't hart leggen, somtijds niet zonder vreeze zijn, of UE der moeyte mogt vervelen van deze uwe jongst-bewerkte uitvinding der *Vloo-teelt* voor de wereld bloot te leggen, dewijl men noch dagelijks die walgelijke stelling, van dat 'er dieren uit verrotting voort komen, moet hooren, niet alleenlijk van mannen, die pas voor matrozen den Oceaan der schepsel-beschouwing bevaren, maar ook van zulke, die d'ernaam van bedrevehe stierluiden dragen, en hunne verrotte gevoelens, uit het oud Heidendom voortgezet, in dezen later Christentijd niet willen verbannen.

Maar om uwe wisse wetenschap van 't werk der nature in haar eens-gezette wet wegens de voorttellinge van alle dieren klem te geven, en den tegensprekers, dien de waan der bedervinge te veel bedorven heeft, plotselijk den mond te stoppen, laat dog dat mensch-plagend beesje de *Vloo* in zijn wonderlijk maaksel en vorming, na zoo veel moeitens ondervonden, eenmaal ter drukperste gaan, en geef den waardeerders van uwen naam in print ten besten, 't gene UE my door uwe vergrootglazen in wezen vertoond hebt. Laatze zien, zegge ik, de *Vloo*-eyeren, de wormkens daar uit voortgekomen, de popjes, en eindelijk de daar uit gespronge *Vloon* zelve, al'tzamen by UE in vervolg van tijd tijdzamenlijk waargenomen. UE heeft ze dus

verre gekoestert, gaaft, gemest, en groot gebragt; ey laat ze eer lang door Neerland springen, van waar ze te post in Latijnsche, Italiaansche, Engelsche, en Fransche talen den naam van *Leeswenboek* verder zullen roemruchtig maken, en zoo wel bevestigen uwe onverwrikbare stelling van de welgeschikte voorttelling der dieren, als uwe reeds-bekende vertooning van den *omloop des bloeds*, op een weêrgadelooze wijze in acht genomen.

Neem, vernuftige navorscher, mijne aanporringe in overleg, al was het enkel, om dat ik dit niet voor my, meer dan voor 't algemeene nur, wensche. Onderwijlen achte ik my gelukkig, d'eere te hebben, van in Ue vriendschap te staan, zullende nimmer in gebreke blijven van te zijn.

Mijn Heer,

Rotterdam den
18 van Ooogst-
maand 1693.

de geheel Uwe

P. RABUS.

TOE-

TOEGIFTJE.

Op d'afbeelding van den Heere
ANTONY van LEEUWENHOEK.

Die Leeuwenhoek beziet, ziet hem, die al-
les ziet
Wat niemand zien kan, dat dien hy't wil laten
kyken:
Al wat bedektelyk des menschen oog ontvloed
Kan zyn gesteepte brein en Kijk-glas niet ontwij-
ken.
Natuur schiep niets te veel verborgen voor die
man,
Die 't in zyn eigenschap en aart beschouwen kan.

Anders.

Die nimmermeer bezag, 't geen Leeuwenhoek
beziet,
Heeft nooit te recht gekent een schepsel in zyn we-
zen:
Dit is de man, 't zy wie 't geldoven wil of niet,
Wiens kijk-glas zien doet, wat nooit zienlyk was
voor dezen.
Al wat men zien kan door zyn glazen, dat gaat wis,
Maar buiten die zien wy 't natuur-boek byster mis.

XXII. HOOFDDEEL.

Titels, enz.

I.

VAN Londen hebbe ik schrijvens, dat aldaar herdrukt word, het zeldzaam te bekomene werk van *Petavius*, wegens de *Godgeleerde grondleeringen der Ouden*; met byvoegfel van *Petavius overzichten*, en *der ouden getuigenissen* (die in den eersten druk blootelijk waren gemeld) nu volkomentlijk uit d'eigene plaatsen bygebragt,

II.

Ook staan daar in 't licht te komen de *Italiaanſche brieven van Paulus Sarpinus Venetiaan*, in 't Engels overgezet, met een geleerde voorreden des Vertalers.

III.

Dr. *South* (voor dezen Hoogleeraar in de Akademie te Oxford) heeft uitgegeven zyne *aanmerkingen tegen Dr. Sherloks boek wegens de H. Drie-eenigheid*, waar inne de voornoemde *Sherlok* hard bejegend word.

IV.

Brieven van Oxford berigten ons, dat aldaar eerſtdaags staat uit te komen, het *N. Griekſe Testament*, met een menigte *verſchillende lezingen*, by een gezamelt door *Dr. Milles*, wiens geleerde voorreden aan 't hoofd zal ſtaan,

V.

V.

'k Mag niet overslaan, dat t' Oxfort nog onder de drukpersse zweet *Thucydides* in 't Griex en Latijn, mitfgaders een naam-rolle van alle de Handschriften, die in de Bibliotheek van *Bodley* zijn, en in de vorige uitgegevene naamrollen zijn vergeten.

VI.

Ter Gouw by de weduwe van *Andries Endenburg* is herdrukt de uitlegging van de wijdberoemde en zeer konstige glazen van de Sint Jans Kerke aldaar, nieuwelijks vermeerdert met vaarzen, nevens een verhaal van den brand derzelve Kerke in 't jaar 1552. Voor af gaat een gezang op aller glazen inhoud, nu eerst gerijmt door de Heer *Christoffel Pierson*, braaf Poet, en Schilder, ter voornoemder stede woonagtig.

De zinlijk in koper gesnedene beeltenissen der twee gebroeders *Dirk*, en *Wouter Krabeth* (Goudsche Kerk-glas-schilders van onsterffelijken name) zijn, in 't boekje ingelast, of ook byzonder, te bekomen.

VII.

Reponse de Mr. le Chevalier Temple, a une libelle diffamatoire, intitulé, Lettre de Mr. du Cros à Mylord, &c. Pour servir d'éclaircissement aux memoires de ce qui s'est passé dans la Chrétienté depuis la guerre commencée en 1672. jusqu'à la paix concludé en 1679.

Dat is.

Antwoord van den Heer Ridder *Temple*, tegens een faamroovend schrift, getitelt, *Brief*

L 4

van

van de Heer du Cros aan Milord, enz. Dienende tot verklaring der gedenkschriften van 't gene is voorgevallen in 't Christendom, sedert den oorlog, begonnen in 't jaar 1672, tot de vrede, besloten in den jare 1679. In den Haag by Jan Aalberts, in 8. Overgezet uit het Engels.

VIII.

Oeuvres mêlées de Monsieur l'Abbé de St. Real. Nouvelle édition, augmentée de sa critique.

Dat is.

Mengel-schriften van de Heer den Abt van Sint Real. Nieuwe druk, vermeerderd met zijn woord-vittery. t'Utrecht by Antony Schouten, 1693. in 12.

IX

Testament politique de Messire Jean Baptiste Colbert, Ministre & Secrétaire d'Etat. Ou l'on voit tout ce qui s'est passé sous le regne de Louis le Grand, jusqu'en l'année 1684. Avec des remarques sur le Gouvernement du Royaume.

Dat is.

Staatkundige uiterste wille van den Heere Jan Baptist Kolbert, Staats-dienaar, en Geheimschrijver. Waar inne men ziet, alles wat geschied is onder de regering van Louis de Groote, tot den jare 1684. Met aanmerkingen over 't Rijksbestier. In 's Gravenhage by Henrik van Bulderen, 1693. in 12.

X.

Disputatio theologica extraordinaria de festis diebus in Ecclesiis Reformationis celebrari solitis, quam placido Theologorum Belgii examini subijcit,

cit, ac divina favente gratia, sub praesidio atque ex autoritate Mediatoris Jesu Christi & aegrotantibus Basilien & nris publice defendendam suscipit
 Jacobus Koelman. L. A. Mag. & Philos. Doctor, Novique Testamenti Minister.

Dat is.

Buitengewone Godgeleerde twistredening van de feestdagen, gemeenlijk in de Gereformeerde kerken gehouden werdende, welke aan 't vreedzaam onderzoek der Nederlandtsche Godgeleerde word onderworpen, en onder de goddelijke genade, hulpe, en gezag des Middelaars Jezus Christus, Vorst over de Koningen der aarde, aangenomen word om opentlijk te verdedigen door Jakob Koelman, Meester der vrye konsten, Leeraar der wijsbegeerte, en Dienaar des Nieuwen Testaments. Te Utrecht by Antony Schouten, 1693. in 4.

Het *Corollarium* [of de toegift] van dit geschrift bestaat in de volgende woorden.

Usus formularum, tum precum, tum administrationis baptismi, S. Cœnæ, &c. (prout inter Reformatos obtinet & præcipitur) illicitus, Deoque invisus est, atque animabus ministrorum verbi & præsertim Ecclesiæ Christi adprime noxius.

Dat's te zeggen.

Het gebruik der formulieren, zoo der gebeden, als der bedieninge van den Doop en 't H. Avondmaal, enz. (zoo als 't onder de Gereformeerden in zwang gaat, en geleerd word) is ongeoorloft; Gode gehaat, en den zielen van de Dienaaren des Woords, en voornamentlijk Christus Kerke, zeer schadelijk.

XI.

Naakte uitbeelding van alle de vier boeken der betooverde wereld uitgegeven door Baltasar Bekker, S. S. Th. Dr. en Predikant tot Amsterdam, Vertoonende het oogmerk van den Schryver, de schikking van 't werk, en zyn eigentlijk gevoelen daar in voorgesteld, en voorgestaan; tot wechne- minge van vooroordeelen, en een kort begrip des ganschen werks, ingesteld door den zelveu, au- cteur. t' Amsterdam by Daniel vanden Dalen, in 4.

XII.

Ethicæ seu Moralis pars prima, de cognitione sui, & Dei, ut principii; ut finis, ut regula morum. Per Guil. Marcellum Claes. S. T. L. Professoreu Ethicæ in Academia Lovaniensi.

Dat is.

Zedekunde. Eerste deel. Van de kennisse zyn 's zelfs, en van God, als 't begin, als 't einde, en als den regel der zeden. Door Willem Marcel Klaes, S. T. L. Hoogleeraar der zede- kunde in de Akademie van Leuven. Te Leuven by Gillis Denique in 8.

XIII.

Eentweede Franciscus Spira, zijnde een vreesse- lijk exempel van een Atheïst, welke verloochens badde de Christelyke Religie, en stierf in wanhoop in Westmunster den achtsten December 1692. Als ook een brief van een Atheïst aan hem, en zyn ant- woord daar op. Door I. S. Leeraar van de Kerk van Engeland, en geduerig bezoeker, duerende de ge- beele

Julius en Augustus 1693. 171
heele ziekte. Uit het Engels vertaald. In's Gra-
venhage by Pieter van Thol, 1693. in 12.

XIV.

P. v. Hove, woonachtig binnen Dordrecht, heeft op zijn kosten een boekje laten drukken, waar uit een nieuwe spel-konst te leeren is. Te weten, dat men *di* voor *die*, *diinstig* voor *dienstig*, *niet* voor *niet*, *ziet* voor *ziet*, *waarheid* voor *waarheid*, *liefhebber* voor *liefhebber*, *jongge* voor *jonge*, enz. moet spellen.

XV.

Nieuwe Veld-medicine en Chirurgie, gegront op reden en ervarentheid: verhandelnde de geneesing der ordinaire leger-sickten, geschote wonden, beenbreuken, extirpatien, geswellen, en ulceratien. Tot dienst der Veld-chirurgijns. Door Salomon van Rusting, Med. Doctor. t' Amsterdam by Jan ten Hoorn, 1693. in 8.

XVI.

Jakob van Hervelt, Med. Doct. en Practicus tot Amsterdam, geneeskundige aanmerkingen in zijn dagelykze practijk voorgevallen; zaamgesteld na de oprechte wijsbegeerte en nieuwe geneeskunde. Als mede een rechte manier om de Venus-qualen, met haren aanhang, grondig en op een seer korte wijze te genezen, Vercierd met eenige deftige observation, door eigen ondervindinge waargenomen. t' Amsterdam by Jan ten Hoorn, 1693. in 8.

AAN-

A A N W I J Z E R.

Der voornaamste

S T O F F E N,

I N D E

B O E K Z A A L

Van de Maanden

JULIUS en AUGUSTUS

1693.

J VANDER WAEYEN VERSCHEI-
DENE VERHANDELINGEN VAN
H. STOFFE. Pag. 1

Bok Azazel. 2

Hoe die moest weggezonden werden. 3

Plechtigheden daar omtrent, en foadsche fabeles. 5

Azazel hoe in 't Grieks vertaald. 6

Wie daar door verstaan. ibid. 7

Vervulling. ib.

*Gefchil van den Heer vander Waejen tegen Spen-
cer.* 8 enz.

Wat in dit boek verder behandelt word. 12 en 13

REIZE NA 'T ZUIDLAND. 14

Snood-verziederde historie. 15

De reiziger is een hermafrodijt. 16

Overzeldsame boom, en vruchten. 17

Alle de Zuidlanders zijn hermafroditen. ib.

Hinne

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Hunne filosofie, en godsdienst.</i>	18
<i>Wondere geboorte.</i>	19
<i>Noch wonderlijker levens- en steruens manier.</i>	19
	enz.
KORT BEGRIP VAN AITZEMA.	23
'T LEVEN VAN SIXTUS DEN V.	
I DEEL.	25
<i>Lof van dit werk.</i>	27
<i>Sixtus geboorte.</i>	28
<i>Word een varken-hoeder.</i>	29
<i>En door een zonderling geval in een klooster gebracht.</i>	30
<i>Zijn gaauw verstand doet hem in 't kort een Monnik worden.</i>	31
<i>Hy ziet den Paus.</i>	32
<i>Word Priester, en Godgeleerde.</i>	33
<i>Voorts Inquisiteur te Venetie.</i>	34
<i>Zijn groote moed.</i>	ib.
<i>Komt te Roome.</i>	35
<i>Alwaar hy noch wichtiger bedieningen krijgt.</i>	37
<i>En eindelijk Kardinaal word.</i>	38
<i>Gregorius de XIII.</i>	39
PRIJSWAARDIGE VERONICA.	40
<i>Deugden van dit kruid.</i>	41
<i>En smaak.</i>	42
'T GEESTELIJK JAAR.	43
<i>Oogmerk des Schrijvers.</i>	ib.
VANDER MEULEN 'S VIERSCHAAR	
VAN 'T GEWETEN.	44
<i>Feilen in 't burgerlijk recht.</i>	45
<i>Beschrijving van 't geweten.</i>	46
<i>Verdeeling van dit werk.</i>	47
<i>Of 't dobbelspel met de vierschaar van 't geweten kan bestaan?</i>	47 en 48
	Vry-

Aantwijzer der voornaamste Stoffen.

Vryplaatsen, en of die te dulden zijn?	49
Misbruik der zilver te Vianen, en Kuilenborg.	50
Eed-zweren geoorloft.	51
Zot voorschrift van Keizer Justiniaan.	ib.
Of't beuls-ampt eerlijk is?	53 en 54
Overspel behoort met de dood gestraft te werden.	54
DUIVELEN TE LOUDUN.	56
Wat deze historie behelst.	57 enz.
Vaarsje tegen de toover-rechters.	61
AMMIANUS MARCELLINUS.	62
Hoe vele boeken ons van dien braven historischrijver overig zijn.	63
Hoedanig een man hy geweest zy.	64
Laatste reden, en dood van Keizer Juliaan.	65 enz.
Prudentius lofspraak van Juliaan.	69
TWEDE BONDELKE DER WERK- JES, DIE TOT DE HISTORIE, EN HEILIGE LETTERKUNDE BEHOOR- REN.	70
Groote nutheid der oudheids-kennis.	71
Hopkinson van't Paradijs.	72
Konringius van de penningen der Hebreen.	74
Van't gemeene best der Hebreen.	77
Van't Sabbathjaar.	ib.
Oude gewichten, munten, en maten.	78
JANUS NICIUS ERYTHREUS enz.	79
Rechte naam van dezen Schrijver.	80
Zijn geleerdheid.	81
Wat dit boek van hem behelst.	ib. en 82
Waarachtige dog ongehoorde historie van een zeven- jarige geleerde jonge.	83 enz.
Athanasius Kircherus vremd verhaal als of de dui- vel dezen jongen zoo geleerd had gemaakt.	90 en 91
	Word

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Word onderzocht.</i>	93 en 94
ALARDIN OVER PS. I. EN 36.	95
<i>Waar in de gelukzaligheid bestaat.</i>	96
<i>Onzalige staat der godlooze.</i>	98
<i>De 16 Psalm slaat op Christus.</i>	99
STAATKUNDIGE VERTOOGEN VAN MACHIAVEL.	100
<i>Zijn woorden wegens voorbeduidingen.</i>	101
<i>Van Baarle wederspreekt zijn boek van den Prince.</i>	102
KRIJGSKONST VAN MACHIAVEL.	103
OTROKOSI VREDESCRIFT.	104
REIZE VAN AVRIL.	106
<i>Voornemen omme te land door Tartariën in China te reizen.</i>	107
<i>De reiziger komt t' Alexandrette.</i>	108
<i>'t Gebergte Ararat.</i>	109
<i>Hoe by in Moskou geraakt.</i>	111
<i>Groot Tartariën.</i>	112
<i>Komst in Polen.</i>	113
<i>Barnabé, Avrils bestemaat, verongelukt.</i>	114
<i>Wederkeering in Muskoviën, en van daar wêr na Polen.</i>	ib.
<i>Avril vaart na Konstantinopolen.</i>	115
<i>Van waar by door zeker toeval genoodzaakt word weder na Vrankryk te keeren.</i>	ib.
<i>Deze reize t' Utrecht by Antony Schouten in Neerduitsch gedrukt.</i>	ib.
SAXISCHE KRONIJK.	116
<i>Wat de Hollanders en Engelanders uit de oude Engels-Saxische tale behouden hebben.</i>	119 en 120
T. BURNETS FILOZOFISCHE BEGINSEL-KUNDIGHEDEN.	121
<i>Voorledene, en aanstaande stand des werelds.</i>	122
	Hoe

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Hoe deze wereld zal verbranden.</i>	123
<i>Oude wijsbegeerte.</i>	124
<i>Wat de Chaos, en wereld is.</i>	125
<i>Driederley stand des werlds.</i>	127
<i>Onderzoek des Zondvloeds.</i>	128
<i>Krachtige vaarzen op dezelve.</i>	13: en 132
<i>Hoe de overstromingen geshieden.</i>	133
<i>Styl der H. Schriften.</i>	134 en 135
<i>Hoe Mozes heeft geschreven.</i>	136 enz.
DE PROPHETERENDE HEILAND	
DOOR PARS.	140
<i>Inhoud des werks, en styl des Schrijvers.</i>	142 enz.
MARTELAARS-SPIEGEL.	145
<i>Gedenkwaardig verhaal van gemartelde Doopsgezinden, en oproer daar over hier te Rotterdam ontstaan.</i>	146 enz.
BRIEF van den Schrijver des Boekzaals aan Antony van Leeuwenhoek.	159 en 160
<i>Naauwkeurige uitvinding van de voortteling der Vloot.</i>	162
<i>Vaarzen op Leeuwenhoek's afbeelding.</i>	165
TITELS. enz.	166
<i>Nieuws uit Engeland.</i>	ib.
<i>Uitlegging van de Goudsche Kerk-glazen.</i>	167
<i>Temples antwoord tegen du Cros.</i>	168
<i>Mengelschriften van den Abt van St. Real.</i>	ib.
<i>Uiterste wille van Kolbert.</i>	ib.
<i>Koelman van de feestdagen.</i>	169
<i>Naakte uitbeelding van de betooverde wereld.</i>	170
<i>Zedekunde van Klaes.</i>	ib.
<i>Een tweede Franciscus Spira.</i>	ib.
<i>Nieuwe spelling.</i>	171
<i>Salomon van Rustings nieuwe veld-medicine.</i>	ib.
<i>Fac. van Hervelts geneeskundige aanmerkingen.</i>	ib.

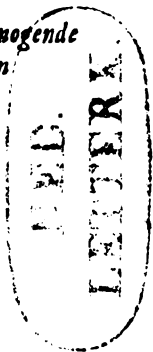
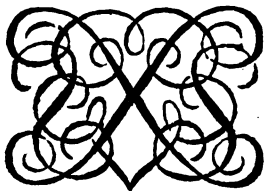
U I T.

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

Geficht door
P. RABUS.

SEPTEMBER en OCTOBER
1693.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1693.

L

Z

'k E

Da

Kan

Tso

(

Noc

'k Z

T

Om

Zal

Tal

Es

Noodiging.

L Ezer , dien het Boekzaal-lezen
Dus lang smaak'lijk plagt te wezen,
Zie , mijn taak is weder af.
'k Heb twee maanden weêr volschreven:
Dank zy Gode , die my 't leven ,
En den lust tot arbeid gaf.

Kan ik verder met mijn yver ,
Toonende zoo menig schrijver
(Moog'lijk anders in uw spraak
Nooit te hooren) u behagen ;
'k Zal de moeite verder wagen ,
Tot uw nutheid , en vermaak.

Om den voortgang niet te stelpen ,
Zal uw' rekk'lijkheid veel helpen :
'k Schaf geen eenerhande spijs.
Yder tast vry na zijn beetje :
Hebt gy maar goê keur ; zoo eet je
Zerp of zoet , elk na zijn wjz'.

Lezer.

Alle boeken, in de Boekzaal vermeld, zijn by mijnen drukker te bekomen. Dog zoo iemand van eenige derzelve, buiten Neerland gedrukt, wil gedient zijn, by spreke in tijds, eer dat de overgezondene afdruk sels uitverkoft zijn.

In 't nalezen der twee vorige maanden bevinde ik, dat de gene, wien de zorg der drukfouten te verbeteren is aanbevolen, dit volgende heeft over 't hoofd gezien, of misgetast.

Pag. 25. regel 12, voor *ven* lees *van*.

Pag. 75. regel 17, voor *Bemara* lees *Gemara*.

Pag. 77. reg. 13, voor *Griekse* lees *Chaldeeſche*.

Pag. 163. regel 5 van onderen, voor *hebt* lees *heeft*.

Vinde ik iets meer, 'k hope het aan te wijzen.

D E

BOEKZAAAL

V A N .

EUROPE.

SEPTEMBER EN OCTOBER
1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

Three Physico-Theological discourses, concerning
 I. The primitive Chaos, and creation of
 the World. II. The general Deluge, its
 causes and effects. III. The dissolution
 of the World, and future conflagration.
Wherein are largely discussed the production and
use of mountains; the original of fountains,
of formed stones, and sea fishes bones, and
shells found in the earth; the effects of particu-
lar floods and inundations of the Sea; the erup-
tions of vulcano's; the nature and causes of
earthquakes: with an historical account of
those two late remarkable ones in Jamaica
and England. With practical inferences. By

M 3

John

John Ray, Fellow of the Royal Society. The second edition, corrected, very much enlarged, and illustrated with copper-plates.

Dat is:

Drie natuurkundige godgeleerde redeneringen, betreffende I. De oorspronkelijke * Mengelklomp, en de making van de weereld. II. Van de algemeene watervloed, deszelfs oorzaken en uitwerkselen. III. De ontslooping van de weereld, en toekomstige verbrandinge. Waar inne wijdloopig word nagevorscht de voortbrenginge en 't gebruik der bergen, d'oorspronkelijkheid van de bronnen, gevormde steenen, zeevisch-beenen, en in de aard gevondene schelpen; de uitwerkselen van byzondere vlooden, en overstromingen van de Zee: 't uitbarsten van vyerbrakingen, mitsgaders de nature, en de oorzaken van de aardbevingen. Met een historische beschouwing van de twee aanmerkelijke, onlangs in Jamaika en Engeland voorgevallen, en invoegsels van zaken, die beproeft konnen werden. Door Joan Ray, lid van de koninklyke maatschappij, de tweede druk, verbeterd, zeer veel vermeerdert, en met koperen platen verlicht. Te Londen voor Samuel Smith, 1693. in 8. 28 bladen.

Voor

* Chaos.

Voor de tweede reize geeft de Heer Ray dit werk in 't licht, dog nu in een veel helderder gedaante als d'eerstemaal, want toen had hy maar de twee voorste verhandelingen, gelijk als by wijze van tuffenreden, op verzoek zijner vrinden, daar in gelast. Nu komen ze yder in 't byzonder, en wel na een vry naauwkeuriger onderzoek, met beter glans te voorschijn.

In 't eerste vertoog spreekt de Engelsche Schrijver van de Aarde, zoo als die nog woest en ledig, met wateren bezet, van den man Gods Mozes beschreven word, en toond uit oude Schrijvers, dat dezelve wereld ook den Heidenen onder den naam van * CHAOS is bekend geweest: waar inne zy met den Bibel niet strijdig zijn, maar deszelfs meining klaarlijk uitdrukken.

Hy gelooft dat de goddelijke voorzienigheid in dezen *Chaos* (om dat woord te gebruiken) gelegd hadde de zaden van alles, wat daar na verder zoude geschapen werden, zoo van vissen, als allerley andere gediertens. Onderzoekende hoe de bergen in de wereld zijn gekomen, toont hy, dat dit geschied is door aardbevingen, dewelke door de onderaardsche vieren veroorzaakt worden, in dier voegen, dat de aarde in hoogte oprijzende bergen maakt, en uit de grond der zee eilanden voortbrengt: 't welk daarom te vaster schijnt, om dat de zee gewoonlijk dieper of ondieper is, na dat het land hooger of lager is, dat daar tegen legt; zoo dat de wereld met bergen, dalen, en zeen zoo ge-

M 4

maakt

* *Beyert. Mengelklomp.*

maakt zijnde, een betooging is der Goddelijke wijsheid, om menschen en beesten, yder na hunnen aart op dezelve te kunnen voeden, en gezond houden: want als de Heer Ray ophaakt van wat gebruik de bergen zijn, wijft hy teffens aan derzelve overgroote nutheid voor al wat leven heeft.

Van deze komt hy tot de wateren, die uit de onderaardsche bakken van de bergen komen, voortgaande aldus tot de gediertens, en derzelve makinge uit die zaden, van welke ik terstond hebbe gesproken.

Wat de nasporinge belangt, of God in den beginne een groot deel beesten, van alle te gelijk gemaakt heeft, dan of alleenlijk van yder soort een paar; hoe veel toestemmers het eerste gevoelen ook vinden mag, onze Schrijver acht, dat het laatste veel beter met de H. Schrift overeen komt.

Diepzinniger is de vrage, of God in die eerste beesten heeft ingeschapen de eijerzaden, waar uit alle de volgende, zoo lang de wereld staat, zouden voortkomen?

De Heer Ray redeneert hier over nettelijk, en in alle omstandigheden, gelijk mede over de volgende vrage, van ruim zoo grooten scherpzinnigheid, namentlijk

Of sterkriekende geuren, als Amber, Muskus, of leelijk-stinkende, als Duivels-drek, en diergelijke dingen in gewichte verminderen, door de geur, of stank, die ze een geheel huis deur verspreiden?

Dit brengt hem tot die bespiegeling, hoe een hond, daar op afgerigt, een patrijs uitspoort, die

die eenigen tijd te voren in een veld geweid heeft : en wederom te rug tredende tot de eyer- nesten der dieren , ondertast hy , hoe 't dan by- komt , indien reeds alle de deelen van een kind in 't ey van een vrouw zijn , dat , zoo wanneer die vrouw ergens van verschrikt , het kind daar van letfel heeft.

Dus ziet de lezer , dat de Schrijver meer af- handelt , als 't woord *Chaos* beloofde , dewijl hy ons tot alle 't geschapene leid. Niet dat hy juist in zijne redenkavelingen de zaken na de beste filozofie uithaalt , maar hy geeft ten min- sten aanleiding , om daar aan te denken , en toont ons , wat deze en gene daar van hebben geoordeelt.

'k Moest niet vergeten , dat de Heer Ray aan- wijst , hoe de Maldivische noten op den grond der zee komen , en waarom in de diepste zeen geen vissen nog planten zijn. Hy schrijft dit bei- de de verafgelegenheid van de lucht toe.

Het tweede vertoog spreekt van de Zond- vloed , den Heidenen ook bekend , gelijk onze Schrijver uit hunne getuigenissen toont. Hier onderzoekt hy eerst , of God door een wonder- daad tot overstroming en verderving des aard- bodems de wateren geschapen heeft , en geeft ons de gevoelens voor en tegen ; vervolgende deze zake verder met een beschouwing van den t'zamenhang der zeen , rivieren , en bronnen ; en hoe dezelve in , en door den anderen vloeyen.

De groote zee , hooger van oppervlakte dan d'andere , deelt aan de Middellandsche zee zijne wateren meê , dewelke daar uit opgetrokken o- veral wederom neêrvallen in regen en sneeuw op

de hooge bergen , gevende door haar deurdruipen en nederzijen door 't aardrijk voedsel aan de bronnen , en water-wellen. Want deze worden niet zoo zeer door onderaardsche goten vergroot , nogte door de lugt-dampen vermeerderd , als wel door den regen , tot in de afgronden der gebergten deurdruipende , hoewel niet geheel ontkend word , dat ook de vochtige dampen van de lugt daar ook wat toe doen.

Alle deze rivieren , door meer als eenerley voedsel opgezwoollen , lossen hunnen overvloed in de zee , 't welk , na aanwijzing van den Heer Ray , dagelijks een ongelooffelijke menigte waters aanbrenge , dat , aldus geduerig opgetrokken , en elders neêrvallende gaat en keert : waaromme sommige filozofen gemeint hebben , dat de aarde (is 't niet aardig ?) een groot beest was ; d'ebbe en vloed , deszelfs ademhaling ; of , zoo andere wilden , de rondomvloeying der wateren , in plaats van den omloop des bloeds in redelijke en onredelijke dieren.

Achter zoo grondigen navorsching van de natuur en omloop der wateren , gaat de Schrijver betoogen , hoe ten tijde van de Zondvloed in weinige dagen zoo hoogen plas heeft kunnen rijzen , dat ze veertig ellen boven den hoogstgetopten berg strekte : hoe veel waters d'opstaande sluizen des Hemels door stortregens hebben kunnen nederwaarts laten : hoe sterk , zegge ik , de neêrgedrukte oppervlakte der zeen , 't openen der afgronden , en de felle winden dit water hebben kunnen opdringen en opzetten.

Zoodanig stelt hy d'oorzaken van de Zondvloed in de natuur : wat d'uitwerkingen van de
Zond

Zond
door e
waar o
merke
weeg
tege
die me
lien ,
geme
ruur a
Die
der w
daarv
dere in
andere
len.
waar
ren in
in Hol
graft
zin.
De
ermin
tijd op
ge gev
oep in
Te
waarc
ocean
met
gen ,
natu
king
H

Zondvloed belangt; hy wil eerstelijk dat daar door een quaadaardigheid in de lugt ontstond, waar door het menschen-en beesten-leven zoo merkelyk is verkort geworden: daar na overweegt hy, of de in-steen-veranderde schelpen, desgelijks ook graten, en tanden van visschen, die men boven op de hoogste gebergrens van Italiën, en elders vind, nog overblijffels van de gemelde Zondvloed zijn, dan of ze van de Natuur aldaar zijn nagebootst.

Dit alles word vervolgt met een vertooning der wisselingen, die de wereld onderhevig is: daar vele landen door de zee overstroomt, andere in gelijk ramps-gevaar zijn, wederom op andere plaatsfen nieuwe eilanden geboren worden. 't Is ook der beschouwinge waardig, waaromme schelpen in Braband en Vlaanderen in de landeryen gevonden worden, en in Holland niet, ten zy men 100 voeten diep graaft, als wanneer ze in overvloed te vinden zijn.

De Schrijver stelt, dat de zee die landen meer of min moet bespoelt, en dezelve daar in der tijd opgeworpen hebben, gelijk ook in sommige gewesten van Engeland en Vrankrijk, die diep in 't land leggen, te zien is.

Te dezer plaatsfe voldoet hy mede de vraag, waarom geene eilanden midden in den Oceaan leggen, besluitende dat tweede vertoog met een historisch verhaal van aard-bevingen, hooge vloedden, en orkanen, derzelve natuurlijke oorzaken, en vervaarlijke uitwerkingen.

Het derde vertoog is een predikatie over de
woor-

woorden van den Apostel * Petrus, wegens 't vergaan des werlds. *Dewyl dan alle deze dingen vergaan, hoedanig behoort gy te zijn in heiligen wandel en godzaligheid?* enz. Hier toe trekt de Heer Ray vele andere Schriftuur-plaatsen, welker uitlegginge hem, mijns bedunkens, van elk een niet zullen worden toegestaan. In de inleidinge gewaagt hy van de *Bath col*; of, en wat die by de Joden geweest is. Van deze *Bath col*, of de *dogter der stemme* wisten de oude Rabbinen 'k wete niet wat te praten, of beuzelen. Zy wilden, dat het ook een godspraak was, die in den tweeden tempel in plaats van den *Urim* en *Tummim* diende. Onzes Schrijvers meining is, dat de profetien zijn geschreven na den stijl der Profeten, en redeneerkunde van die landen: waaromme dan, na zijn zeggen, de dagen van den Messias dikwils op zoo een wijze de laatste dagen worden genoemd.

Wanneer de wereld zal vergaan, houd de man, en niet zonder reden, voor onwis: hoewel d'oude Christenen Ireneus en Lactantius dezelfde binnen 6000 jaren na de wereldmakinge stelden, dog met geen meer zekerheid, denk ik, als meer andere dingen van hen geschreven zijn.

't Is echter waar, dat de Heidenen zelve over deze zaken, na de verscheidenheid hunner sekten, verscheidene gedagten hebben gemaakt. De Epikurische en Stoische wijsgeren noemden het een ontslooping, en andere doopten het met eenen anderen naam: hoor eens hoe vastelijk de brave Poët en Epikurist Lukretius † den onder-

* *Beginnende 2 Pet. 3. v. 11.*

† *Lib. 8.*

dergang van de wereld (die na zijn gevoelen door een gevallige t'zamenloop van ondeelbare deeltjes gevormt was) durft beschrijven.

*Principio maria ac terras cælumque tuere ,
Horum naturam triplicem , tria corpora ,
Memmi ,
Tres species tam dissimiles , tria talia texta
Una dies dabit exitio , multosque per annos
Sustentata ruet moles & machina mundi.*

ⁱ Welk ik hier in Engelsch rijm vertaalt vinde.

** But now to prove all this ; first cast an eye ,
And look on all below , on all on high ,
The solid earth , the seas , and arched sky :
One fatal hour must ruine all ,
This glorious frame , that stood so long , must
fall.*

By my dus nagevolgt.

*Bezie de zee , de lugt , en d'aard ,
En baer natuur , zoo ongepaard.
Die drie gestichten , die voorheen
Veel eeuwen stonden lang by een ,
Dat magtig-zware wereldsvak
Zal nederstorten met een krak ,
Op eenen dag. —————*

ⁱ Zelvezwerft Lukaan , die , na men uit zijne vaarzen-kan bespeuren , een Stoik zal geweest zijn , op deze wijze.

————— *Sic cum compage soluta
Secula tot mundi suprema coegerit horas*

* Pag. 264.

Anti-

*Antiquum repetent iterum Chaos omnia ; mistis
 Sydera syderibus concurrent ; ignea Pontum
 Astra petent , tellus extendere litora nolet ,
 Excutietque fretum ; fratri contraria Phœbe
 Ibit , & obliquum bigas agitare per orbem
 Indignata diem , poscet sibi ; totaque discors
 Machina divulsi turbabit fœdera mundi.*

In geen beter Engelsrijm , als 't voorgaande ,
 van dezen inhoud.

———— * *So when the last hour shall
 So many ages end , and this disjointed , all
 To Chaos back return : then all the stars shall be
 Blended together , then those burning lights on
 high
 In sea shall drench , earth then her shores shall
 not extend ,
 But to the waves give way , the moon her course
 shall bend
 Cross to her brothers , and disdainng still to
 drive
 Her chariot wheel athwart the heavenly orb ,
 shall strive
 To rule the day ; this frame to discord bent
 The worlds peace shall disturb , and all in sun-
 der rent.*

In Nederduitsch hier op uitkomende.

*Zoo zal wanneer het schrikkelijk gevaarte
 Des werelds zakt , met al zyn grove zwaarte ,
 Ter laatster uur , een Bayaard weêr ontstaan ,
 De starren in verwarring rugwaarts gaan.
 Het aardryk zal geen zeen meer willen teugelen ,
 De maan , gevoerd met overrechtse vleugelen ,*

* Pag. 266. en 267.

Zal

Zal twisten om het dagligt met haar broer.

In 't kort het gansch heel-ak in rep en roer

Zal los romp-sloop, en 't onderst boven raken.

Hoe 't zy, of niet, de Heer Ray neemt hier uit gelegenheid van onderzoek, of 'er iets in de natuur is geweest, 't welk die menschen daar toe aanleidinge heeft gegeven: ten dien einde velerley bedenkelijkheden te passe brengende in wat voegen men gemeint heeft, dat het mogelijk was, schoon dit altijd niet vast ging.

Eindelijk is de vraag, hoe verre deze allerschrikkelijkste verbranding zal gaan ('k zwijge of 't op een gewone of ongewone wijze zal geschieden, waar van daan het vier, dat zoo groot een gebouw zal aansteken, staat te komen, en of van die zake eenige voorboden zullen zijn) of de aarde daar door vernietigt, dan alleen gezuivert zal werden: desgelijks of het aardrijk alleen, dan of de zon, maan, starren, en wat dies meer is die verbarning zal onderworpen zijn.

Dit alles besluit de Schrijver met een Godgeleerde vermaning tot een heiligen wandel, op dat wy de straffe der Helle mogen ontvlieden; welkers eeuwigduerentheid hy toont dat ook de Heidenen zelve geloofd hebben: dog in dit stuk geeft hy zijne redekavelingen willig den bescheidenen lezer over, zonder een ander te noodzaken in zijn gevoelen over te treden.

TWEEDE HOOFDDEEL.

De zegepralende Christus, of de tweede Psalm. In zijn natuurlijken t' samenhang en vollen Zin der Goddelijke wijsheid, die in de kragt en beteeknisse der woorden verborgen legt, door vergelykinge der Schriften verklaart door Cornelius de Hase, Leeraar des Goddelijken Woords in de Kerke en Hooge School tot Bremen. Waar by gevoegt is, de eerste Kerkenvrede, uit Actor. 9. 31. beide uit het Hoogduits in 't Neêrlands overgebracht. t' Amsterdam by Gerardus Borstius, 1693. in 8. 16 bladen.

Onder de Christen-godgeleerde, die den tweeden Psalm Davids houden voor een klare en nette beschrijvinge van 't Koninkrijke des Zaligmakers JEZUS CHRISTUS (beginne van den tijd, in welke het, door 't woeden van Joden en Heidenen tegens Gods zoon opgereggt is, tot op 't laatste der dagen, als wanneer hy moest heerschen van zee tot zee, en van riviere tot riviere) munt uit de Heer de Hase, die 't zelve gezang met klemmende bewijzen niemand dan Christus alleen toeigent, tot mondstoppinge der Joden, en zulke Christengezinde, die het in tegendeel op David willen duiden.

Dat's hem nog niet genoeg. Hy brengt den lezer op een effen weg, om tot deszelfs verstand

te

te geraken. Want na dat hy alvorens vertoond heeft, hoe, zijn's oordeels, alhier de Vader, de Zone, en de Kerke by beurten t' zamen spreken, verdeelt hy zijn geheele werkje in hoofdstukken, die telkens eindigen, daar de reden van den sprekenden persoon ophoud.

Dit aldus vast gesteld zijnde, zien we in yder hoofdstuk eerstelijk den grond der zaken, en kragt der woorden in den volslagen samenhang: 't welk als afgehandelt is, tredt hy over tot het bewijs, wat andere Profeten van deze zake hebben gezegt, en hoe die na den draad der geschiedenis is bewaarheid; zoo dat men hier, op den gestelden grond, in een kort begrip vind, het voornaamste, 't gene de Profeten van de kerke des Nieuwen Testaments in hunne dagen hadden voorzegt, na de bedelingen der tijden.

Ik mag het zoo met regt noemen, omme na den zin van den Heer de Hase te spreken. Want die in dezen onzen tijd een weinig van de verklaring der Profeten heeft gehoord, zal lichtelijk bespeuren, dat deze leeraar in de kerke en hooge schole te Bremen, doorgaans meest volgt de voetstappen van den beroemden Bremer, den Heere Joannes Koccejus, man (dat mag ik wel zeggen, zonder Koccejaan te zijn) van onvermoeiden yver, boven alle anderen, in 't verklaren der profetien, en die den weg (dat zal ik 'er nog byvoegen) tot een ernstig, en naauwkeuriger onderzoek gebaant heeft, zoo voor de gene, die hem in alles aanhangen, als die in sommige stukken des verzezienden mans arbeid van verre na-oogen, en eenigermate goed-keuren.

't Byvoegfel, getitelt, *eerste kerken-vrede, of schriftmatige gedagten over Handel.* 9. v. 31. is een weldoorwrogte predikatie, die de Heer de Hafe deed, op den dankdag, plegtelijk in de keizerlijke vrye rijksstad Bremen gehouden woensdag den tienden van Wintermaand in den jare 1678, over de vrede, tot ruste der meeste Christenheid, korts te voren gesloten.

In dit verhoog ontmoet den lezer wederom een gansche reex van voorzeggingen (die de Schrijver wil op d'eerste tijden van de Christenkerke te passen) en teffens een telkens daar by geschikt historisch verhaal van alles, wat d'eerst-oprijzende Christenkerke, byzonderlijk onder de Joden is bejegend: *k zegge, hoe die Maan, over welke de Zonne der gerechtigheid was opgegaan, zig nu eens bloed-rood, dan eens in helderen schijn vertoonde. Allenthalven, elk een, die dit met kennis van zaken leest, en zijn gevoelen vry heeft, zal niet ontkennen, dat nerte zin-uitingen, en klare uitdrukfels, tot openbaringe der bevatrede waarheid, hier te vinden zijn.

DERDE

DERDE HOOFDDEEL.

Vita di SISTO V. Pontefice Romano. Nuovamente scritta, da Gregorio Leti. Nella quale in cinque libri si contengono tutti i successi durante il tempo del Cardinalato, come, e con quali mezzi pervenisse al Ponteficato, sua coronatione con maniere insolite, e procediture maravigliose e terribili, degne di osservazioni particolari, nel primo anno del suo Ponteficato. PARTE SECONDA.

Dat is:

Het leven van SIXTUS de vijfde, Paus van Roome, nieuwelyks beschreven door Gregorius Leti. Bebelzende in vijf boeken alle zijne voortgangen, gedurende den tijd van 't Kardinaalschap: hoe, en door welke wegen hy Paus is geworden: zijn krooning op een ongewone wijze, wonderbaarlyke en schrikkelijke handelingen; der zonderlinge opmerking waardig, in 't eerste jaar zijner Paußelijke heerschappy. TWEEDE DEEL. t' Amsterdam by Jan en Gillis Janssonius van Waasbergen, 1693. in 12.

IN 't * eerste deel van Paus Sixtus levensbeschrijving, zagen we hem met vermaak,
 N 2 door

* *Verhandelt in de twee vorige maanden.*

door zonderling geluk, van een varkenhoeder tot een *Franciskaner Monnik*, *Godgeleerde*, *groot Prediker*, *Raad der heilige vergadering te Roome*, *Inquisiteur te Venetien*, *Generaal van zijn Orde*, *Bisschop*, en eindelijk tot een *Kardinaal* verheven, met den aangenomen naam van *Montalte*, dien hy behouden zal, zoo lang, tot dat we hem in deze gepurperde aanzienlijkheid met den titel van *Allerheiligsten Vader SIXTUS de vijfde* zullen verheerlijkt zien.

Onder de regering van Paus Gregorius de XIII, speelde onze Montalte zijn rol met naauwkeurige hoede, en veinzery; omme ter rechter tijd het momaanzigt af te leggen, en te toonen wie hy was.

De Heer Leti vervolgt zijn beschrijving, met het melden van zeer vele voorvallen in Gregorius tijd te Roomen gebeurt, van welke niet de minste is de komst van een *Muskovischen gezant*, de rede van dien, en hoe Montalte zig daar omtrent droeg: maar ik zal my deswegen niet breed inlaten, om dichtst by mijn man te blijven.

Op 't einde van 't jaar 1583, maakte Paus Gregorius verscheide Kardinalen teffens, welker sommige namaals Pauzen wierden, gelijk als Jan Baptist Kastagna, genaamt de Kardinaal van Sant Marcel, in 't eerste deel gemeld, die daar na den naam van Urbaan de VII droeg; Nikolaas Sfrondato, Kardinaal van Sinte Cecilia, die Paus Gregorius de XIV wierd; Jan Facquinetti, Kardinaal van de vier' heiligen, naderhand Paus Innocent de IX, en Alexander de Medicis, die Leo de XI is geheten. Maar
deze

deze vier Pauzen hebben t'zamen niet veel uitgerigt, dewijl Urbaan maar 13 dagen, Gregorius maar 10 maanden, Innocent niet veel langer als 7 weken, Leo maar 25 dagen, en dus altemaal wat meer als een jaar na hun verheffing leefden. Korte vreugde voorwaar.

Montalte liet niet na, de nieuwe Kardinalen geluk te wenschen, dog om de drie dagen bezocht hy 'er maar een, veinzende zwak en afvallig van ouderdom te wezen, en ontschuldigende hem zelve op de traagheid zijner beenen, en hooge jaren.

Als hy op zekeren dag den Kardinaal van Oostenrijk bezocht, die juist toen ter tijd met zijn bezoek niet heel verzien was, zeide de gemelde Kardinaal tegen 't gezelschap; *wat komt die vierdaagse Lazarus hier doen?* zoo flap wist Montalte zig te houden: en als dezelve Kardinaal hem aan de Spaansche zijde zocht over te halen, sprak Montalte, na lang weigeren, *dat hy niet langer bequaam was om in de wereld party te kiezen, terwijl zijne jaren hem van oogenblik tot oogenblik na den Hemel riepen.*

Deze streek wist hy zoo konstig te gebruiken, dat alle de nieuwe Kardinalen niet anders dagten, of de man was oud en koud: tot zoo verre, dat de Kardinaal van Torres, ziende hem zeer qualijk ter gang aankomen, toeliep om hem t'onderstutten, en waarschuwde, dat hy beleefdheidshalven zig niet te veel wilde pijnigen.

De Kardinaal Kastagna, van hem bezocht zijnde, zeide in 't praten tot Montalte, *mijn Heer, gy schijnt my zeer verandert, 't zedert gy*

in Spanje waart. d'Ander antwoordde , dat den ouderdom geen ontzag had , en hem meer quelde , dan hem lief was : maar als Kastagna daar op zeide , dat hy immers uit hem zelf wel gehoord had , dat ze beide gelijk van ouderdom waren , sprak onze Vos ; voor iemand van zoo zwakken gesteldheid als ik , zijn tien jaren levens wel twintig.

Eindelijk word Paus Gregorius dood-ziek , 't welk als nu ruchtbaar geworden was , kreeg zeker Kardinaal , willende Montalte bewegen met hem na den kranken te gaan , tot antwoord ; dat hy genoeg te denken had op zijn eigen zaken , verzekert zijnde dat het met hem niet lang zoude dueren.

Na de dood des gemelden Paus , die nu 13 jaren geheerst had , hielden de Kardinalen raad , wagens 't verkiezen van een nieuwen Vader , weinig gedagten makende , dat de zwakke Montalte hun allen te gaauw zoude zijn , en den driedubbelen kroon op 't hoofd krijgen.

De Heer Leti laat met het begin van het tweede boek dezes tweeden deels alle den omslag zien , zoo van de lijkstatie der afgestorvene Pauzen , als begravinge , voorts van 't bestier der Kardinalen in 't houden van de vergadering ter plaats , die 't Conclave word geheten , deszelfs opkomst , wetten , en gelegenheid , voorts de maniere hoe daar in geleest word , onderling bezoek der Kardinalen , verdeeling der kamers , intree , en plegtigheden daar omtrent gebruikelijk : alle 't welke ik , om niet verre af te dwalen , zal voorbygaan , en alleenlijk zeggen , dat voor den intree in 't gemelde Conclave ,

Mon-

Montalte, zig veinzende 70 jaren oud te zijn, daar hy in der daad maar 64 had, teffens de minnen maakte, als of hy vreesde den tijd der zittinge niet te zullen in 't leven blijven. Ook wist hy alle de Kardinalen, welke kans van verkiezing hadden, honig om den mond te smeren, prees hen elk in 't byzonder, en betuigde zijn erkentnisse, en bereidwilligheid om hun dienst te doen.

Mijn uittrekfel zoude te wijd uitdijen, indien ik hier alle de konstenarijen der Kardinalen, hunne verdeeltheden, en kuiperyen, geduerende de zitting, dog byzonderlijk de snoodheid van Montalte, ging verbeelden.

Hy nam heimelijk, onder het gewoel der Kardinalen, zijn slag waar, met het afzien van hunnen belgyver tegen elkanderen, hield zig zussen beiden als een, die in 't gansche werk geen belang had, dan 't welwezen der kerke; terwijl vele, reeds in hope misleid zijnde, niets anders beoogden, dan hunne tegenstrevers te botzen: waar door de zaakeen geheel anderen keer nam.

De Kardinalen Alexandrino (zijn groote vrind) en d'Esté, hadden reeds gepoogt den weg te banen tot Montaltes verkiezing: vermits in 't *Conclave* de stemmen telkens voor deze of gene waren blijven steken. Ook was de Kardinaal Rusticucci aan zijn zijde; dog yder in zijn oogwit bedrogen. Alexandrino waande, als Montalte Paus geworden was, dat hy groote gemeenschap met hem en zijne regering zoude hebben, uit kragt der oude kennisse, en genoren dienst van zijn oom Paus Pius de vijfde;

d'Esté voegde zig veel na Rusticucci; en de Kardinaal de Medicis en zijne aanhangelingen, willende zig ontslaan van de moeilijkheid rustschen Farnese en Torres, vielen van zelf de vier voorgaanden toe.

Farnese, die Hemel en aarde vergeefs bewoog om Heilige Vader te werden, hoorende eens, dat Rusticucci van ter zijden liet blijken zijn voorslag om Montalte te helpen vorderen, vraagde boertens-wijze, *wat die zwakke hals in 't Conclave deed, en of 'er eenig badwater voor hem was?* waar op Rusticucci tot antwoord gaf, *dat hy na een bescherm-engel wagtte, gelijk als zijner doorluchtigheid, omme het water der kuiperyen tot zijn voordeel te beroeren.* Als d'eerste wederom zeide, *dat het wat schoons zoude zijn, 's morgens een Paus te maken, om 's avonds weer een ander te kiezen,* liet de laatste zig hooren; *dat het zijner beerlijkheid een groote glorie zoude zijn, daar hy een vijfde Paus na zijn zinnelijkheid had gemaakt, weer een open veld te hebben omme zoo dra een zesde te maken.*

De drie hoofden dert'zamenrottinge Alexandrino, d'Esté, en Medicis, hebbende dan elkanderen 't woord gegeven, om Montalto Paus te maken, gingen een weinig daar na, d'een na den anderen na zijn kamer, om niet verdagt te zijn: en Alexandrino eerst ingekomen, zeide tot hem zeer zachtjes, op dat Farnese, die zijn kamer daar naast aan had, het niet zoude hooren; *dat ze gekomen waren, om hem de blijde boodschap te brengen, van dat ze besloten hadden, hem Paus te maken.*

Montalte hield zig, op zulk een voorstel, met

met de snedigste omzigtigheid bedekt; te kennen gevende, *als of hy tot zoo zwaren last te dragen onbequaam, en zyn leven te kort zoude zyn: ten minste, als't zoo uitviel, dat hy de hulpe van zyne gunstelingen ten hoogsten zoude van nooden hebben.* Wanneer de Kardinaal de Medicis onder anderen beloofde, *dat zy hem in alles zouden behulpzaam zyn, sprak de doornaaide veinzaard. Indien zy hem Paus maakten, dat zy't hun zelven zouden maken, en't werk onder malkanderen verdeelen: dat hy den titel, maar zy de daad zouden hebben: dat hy inschijn, zy in gezagen bestiering het Pauffeljk gebied zouden waarnemen.*

Door welk lok-aas, de drie genoemde Kardinalen zoo zagtelijk misleid waren, dat ze, buiten Montaltes kamer gekomen, onder elkanderen betuigden, hoe dwaas ze zouden zyn, zoo schoon een kans uit de vingers te laten slippen. Want hoe konden ze beter Paus na hun zin hebben? Montalte had immers daar zyn hart rond uit gesproken. Hy had maar weinige maanden't bestier van zyn orde waargenomen, en dat met kleinen voorspoed. Hoe weinig zoude hy't schip bestieren, dat hy slechts van buiten had gezien & daar hy geen hulp van magen te wagten had, al zoo die bequamer waren tot wyngaardenieren, als volkregeren. Daarentegen, dat hy wist, dat zyluiden der zaken ten vollen bedreven waren, en magtig, hem bystand te doen. Kort om, dat zy konden verzekert zyn't grootste deel in de regering te zullen hebben; want was hy nu, maar Kardinaal zynde, zoo verlegen, hoe veel te meer zoude hy't zyn, als hy Paus was?

Onze gemaakte oude man, geduerig met zija

Pater-noster in de handen , en een ruigen baard zittende , liet zijn schuitje vol loopen , en de Kardinalen tegen elkanderen spartel-voeten , terwijl duizenderley streken dag aan dag gepleegd wierden ; tot dat alle d'andere Kardinalen nu zonneklaar zagen , dat de t'zamenrotting van Montaltes vrienden reeds zoo sterk geworden was , dat 'er bezwarelijk iets tegen aangewend konde werden .

Hy ontveinsde daarenboven konstig , welke zijne tegenstrevers waren , maar begroette die met meer beleefdheid , dan zijne vrienden zelve ; 't welk hen deed zeggen , *dat Montalte zekerlijk een goed eenvoudig mensch was , dewijl hy niet gedagt , wie zijne geslagen vianden waren .*

De maniere van de stemmen te verzamelen , en van welke middelen de Kardinalen zig daar inne bedienen , word wijdloopig door de Heer Leri in 't gemelde tweede boek verhaalt , 't welk eindelijk daar op uit komt , dat Montalte , ziende hem zelve van de meeste stemmen ondersteunt , een geheel anderen toon zong , en met een stem , zoo fris als van een jeugdig mensch , *Te Deum* schreeuwende Paus wierd , en de gewone plegtigheden van aanbidding ontving .

Hy nam den naam van SIXTUS *de vijfde* , om reden (zoo voor 't naaste té denken is) ter gedagtenisse van Sixtus de vierde , die ook van Sant Franciskus regel geweest was .

Maar 't aanmerkelykste van allen is , dat Sixtus , ras vergeten hebbende Montalte geweest te zijn , den Kardinalen ook ras deed zien , dat ze met hem geschoren waren .

Dix bleek , toen hy van Sant Pieter in zijn
Paus-

Pausselijk vertrek gebragt wierd. Aldaar sterkte hy zijn maag met een weinig biskuit, en wanneer Alexandrino en Rusticucci, hem tot binnen in zijn kamer gevolgd zijnde, tot rust raadden, antwoordde hy, *dat den arbeid zijn grootste rust was*: 't welk Alexandrino al te vrymoediglijk daar op deed zeggen; *uw Heiligheid spreekt met een geheel anderen toon, als gisteren, en eergisteren*; dog hy kreeg van Sixtus tot bescheid; *dat is, om dat ik gisteren, en eergisteren geen Paus was, gelijk ik heden ben.*

Schooner streek kreeg Rusticucci, want als deze Kardinaal het pausselijk gewaad op Sixtus schouder, gediensfigheidshalven, een weinig in den plooy wilde schikken, liet de Paus zig hooren, *dat het niet noodig was, zoo veel gemeenzaambeids met den Paus te plegen.*

Nog fraaijer stonden de twee Kardinalen op den neus geklopt, als ze ten dienst van zijn Heiligheid in zijn vertrek 't een en 't ander willende bedillen, bevolen wierden *baar rust te houden, want dat hy wijs genoeg was, om 't gene noodig was te beschikken.* Rusticucci, dat vattende, beet Alexandrino stillerjes in 't oor: *dat raakt u, mijn Heer. Ja, sprak d'ander, we hebben beide ons deel daar aan.*

Zijn huisbezorger, gewoon zijnde, zoo lang hy Kardinaal was, hem 's morgens en 's avonds te vragen wat hy eten wilde, vraagde het nu weder, na ouder gewoonte, maar Sixtus, hem stijf aanzierende, zeide, *dat men den groote Vorsten zoo niet vraagde, wat ze wilden eten. Maar laat my, sprak hy, een koninklijk avondmaal zoebereiden, en ik zal dan uit kiezen, dat my best smaakt.*

smaakt. Op welke woorden den armen keukelouwer druijstaartende heen ging. Hy beval de Kardinalen Alexandrino, Medicis, Rusticucci, d'Est, Sant Sixt, en Altemps, dat ze by hem zouden komen eten. d'Est ontschuldigde het, quansuis om zekere onpaffelijkheid, maar d'andere quamen aanstappen, niet zoo zeer, dat onze Sixtus hen d'eere van 't gastaal wilde geven, als omme hen te leeren op wat wijze hy voortaan zijn Pauffelijk ontzag zoude voeren.

En zekerlijk, ze zaten naauwelijks aan den dis, of Vader Sixtus begon te redeneren over de Pauffelijke achtbaarheid, en de groote gunst, die Christus aan den Paus heeft bewezen, met hem tot zijnen Stadhouder op aarde te verklaren, herhalende dikmalen de woorden; *gy zijt Petrus, en op dien Rotsteen zal ik mijn kerk bouwen.* Ja hy ontvouwde hen met een grooten drift het geheim, en den zin van die woorden, met te zeggen; *O hoe diep zijn de Goddelijke oordeelen! Christus heeft op aarde niet willen laten meer als eenen Petrus, eenen Opperpriester, eenen Stadhouder, een Hoofd alleen. Aan eenen alleen heeft hy 't gezag gegeven, om zijn kudde te houden. Gy zijt Petrus. Gy zijt alleen Paus. U zal ik geven de sleutels der Hemelen. U alleen geve ik de sleutels, om te openen en te sluiten alle zaken na uwen zin. U, u alleen geve ik de magt, omme mijn kerke staande te houden, en te beheerschen. U, u, die mijn Stedehouder zijt, en geene anderen, die enkel uwe dijnaren zijn.*

't Was den Kardinalen uit zulk een praat lichtelijk te bezeffen, dat het hun betrof, en dat

zy

zy geen meer hope van hun ingebeelde deelgenootschap der regeringe behoefden te hebben, hy gaf hen geen tijd omme te antwoorden, en zoo haast als iemand begon te reppen, viel hy in hun reden, zeggende, *dat in de kerke maar een beerscher moest zyn.* 't Welk Rusticucci in deze woorden deed uitbarsten; *uw Heiligheid zeide ons zeer dikwils in 't Conclave, dat het zig onmogelyk was, alleen den last van Paus te dragen, maar tans wilt gy niets minder, als dat men van hulpe spreekt. Dat hebbe ik,* zeide Sixtus, *waarlyk gezegt, want toen ter tyd geloofde ik het zoo: maar tans zegge ik het niet, om dat ik 't zoo niet geloove: en neem eens, ik had om reden een leugen gesproken, daar voor hebbe ik een biechtvader, die my van een mislag, in zulk een voorval geschied, zal vryspreken.*

Als de Kardinalen, over dit onthaal t'zamen koutten, zeide Medicis; *'k zie een groot onweer over onze hoofden groeijen: die zig kan bevesligen, 't is tyd, dat hy 't doe.* 's Anderen daags zag men twee hekelprinten. d' Eerste was, dat Pasquijn met een aan stuk gebrokene knol in de vuist stond, en een byschrift.

*Mi sia rotto il capo come questa rapa,
Se mai piu Frate sara Papa.*

Dat is,

*'k Wensch, dat men my den kop als deze knol
verplett',
Zoo ooit een Monnik weer ten Paus-troon werd
gezet.*

De

De tweede was aardiger, en verbeelde Pasquijn, met een schotel vol tandstokers, dewelke van Marforio gevraagd, *waar na toe hy daar medeging, tot antwoord gaf; ik breng die tandstokers na de Heeren Kardinalen Alexandrino, Medici, en Rusticucci, die ze van nooden hebben.*

De schimp-kneep bestaat hier in, dat de Italianen, als ze iemand willen bespotten, diens hope of voornemen mislukt is, den zulken een rand-stoker aanbieden: daar mede te kennen gevende, dat hy niets anders te doen heeft, als wat in zijn tanden te peuteren: Farneze, als hy 't hoorde, zeide lachende tot zijn huisgenoten; *dat die Heeren't alleen niet zouden zijn, die tandstokers van nooden hadden.*

Hy ontving de gezanten, Vorsten-dienaars, en Roomsche Heeren, die hem over zijn verheffing quamen begroeten, en pluimstrijken, met een zeer vriendelijk gezigt, dog kort bescheiden, zeggende tegen eene; *dat hy geen zin had, d'eerste dagen van zijn Pausselijke regering aan enkele complimenten te besteden.*

Maar den gezanten van Japan, die ten tijde van Gregorius de XIII. te Rome gekomen waren, bewees hy d' uiterste beleefdheid; 't welk de lezer in 't lang en breed van pag. 163. af kan vermeld zien.

Zijn krooning liet hy doen met een weergalooze pracht en majesteit: voor welkers beschrijving (die byna het geheele derde en vierde boek beslaat) de Heer Leti ons verteld zijne gestrengheid in 't rechtsplegen, strax in den aanvang der heerschappy, zelfs voor zijn krooning. Want, daar 't een gewoonte was, dat,

op

op den dag van zoo groot een plegtigheid, verscheide vryheden, en gunstelijke vergunningen ingewilligt wierden, liet Sixtus in tegendeel ten hardste het gericht handhaven: 't welk byzonderlijk bleek aan de gevangene misdadigers, die geen vergiffnisse hunner misdaden verkregen, als zy gehoopt hadden, waar door de richters, en Kardinaalen niet weinig bedrogen waren, dewijl elk zijn vrienden gaarne op vrye voeten gesteld zag, en zeer vele straf-schuldige, ballingen, en ander boosdoenders hun zelve uit eigen beweginge hadden laten vangen, in verwagtinge van op den kroon-dag met de rest der gevangene gezuivert te werden, 't welk hen jammerlijk mislukte.

In 't derde en vierde boek van dit tweede deel zullen we Sixtus bet leeren kennen: in allen gevalle voor een groot personaadje. Hy gaf den Kardinalen, en anderen, die hem iets wilden zeggen, zoo sijntjes de stukken in de hand, dat ze altemaal wel zagen, met hem geschoren te zijn. *Honores mutant mores* [eer verandert de zeden] was zijn woord. D'aanzienlijkheid en toerusting tot zijn kroondag trok de verwondering van al de wereld na zig. Hy sprak in de Kardinaals vergaderingen rond uit, *dat den Hemel geen Paus maakte, omme na bevel te hooren, maar bevel te geven.* Daar by verklaarde hy hen met een zinrijke toepassing deze woorden van den Apostel Paulus aan die van Athenen. *God dan, de tijden der onwetenschap overgezien hebbende, verkondigt nu allen menschen alomme, dat zy hun bekeeren.* Waar mede hy hen liet ruiken, dat ze voorzigtiglijk zouden doen, dat elk zijn voor-
gaan-

gaande mislagen verbeterde , want dat hy vóornemens was niemand te verschoonen : 't welk de Richters en Geregts-bedienden ook wel verstonden , als hy hen vermaande gedagtig te zijn , dat hy niet was gekomen omme de vrede te brengen , maar het zwaard.

Zijn overpragtige krooning geschiedde eindelijk in Mey des jaars 1585 op een woensdag , welke Sixtus voor gelukkig hield , alzoo hy op een woensdag geboren , Monnik geworden , Kardinaal , en nu ten laatsten Paus gekoren was. d'Oudheid , opkomt , al de toebehoorte en plegtigheden der kroon-staatcy welke de gezanten van Japan bywoonden , worden van den Heer Leti met den aanvang des vierden boeks beschreven.

In zoo blakenden glans van glorie en heerlijkheid neergezeten ontving hy te Roome zijn zuster Kamilla met haar drie dogters-kinderen , twee zonen , en een dogtertje , benevens nog een dogtertje van haren overleden Broeder Antony. Den oudsten van die , Alexander geheten , dat pas maar agtien jaren oud , maakte hy , weinige dagen na zijn aankomst , Kardinaal , willende dat hy den naam van Montalte aannam , En hoewel deze gaff , by de boeren opgevoed , der hoofsche zaken onkundig was , egter vorderde hy onder zijn meester en oud-oom in korten tijd zoo ongemeen , dat hy een zeer bequaam man wierd , en in de wigtigste bedieningen der kerke veel voorzigtigheid en beleid na maals betoonde.

De Kardinalen Medicis , d'Esté , en Alexandrino , verstaan hebbende , dat Kamilla met haar

haar geze
men, gin
een nab
dat ze in
nende zij
met zijn
brengen.
dan 't ge
en tugt
milla, d
len naau
den hyn
zeggende
ter dog
em: tot
hand voor
raar zijn
haar by d
is: 2. All
tus als tr
kuboe geen
roge te Gre
u en Roo
cemen vo
al: 2. 2. 2
en hebbe
erikmen.
met , er
III. I
* Non
i contadi
Prencipi
nistra (o
niamo la
nistra (o

haar gezelschap gereed was om in de stad te komen, gingen haar af halen, en bragten haar in een nabygelegen paleis: alwaar zy bezorgden, dat ze in Vorstinne-gewaad gekleed wierd, wanende zijn Heiligheid grooten dienst te doen, met zijn lieve zusje dus opgeschikt voor hem te brengen. Maar Sixtus, die nimmer iets deed, dan 't gene tot vermeerdering van zijn gezag, en tugtiging zijner bedienden strekte, zag Kamilla, dus opgetooit, door dezelve Kardinalen naauwelijks tot hem inleiden, of speelde den sijn man, en veinsde haar niet te kennen, zeggende een-en andermaal, dat men zijne zuster dog in zijn tegenwoordigheid wilde brengen: tot zoo verre, dat, hoewel ze met de hand voor hem geleid wierd, hy egter vraagde: *waar zijn zuster was?* waar op Alexandrino, die haar by de hand hield, antwoordde; *zie daar is ze, Allerheiligste Vader.* Toen liet zig Sixtus als met verontwaardiging, hooren; * *ik hebbe geen andere zuster als maar eene, die borge- resse te Grotte is. Die ik hier zie voor my gesteld, is een Roomsche Vorstin; waar uit ik ze niet kan kennen voor mijn zuster. Maar zoo wanneer ik ze zal zien zoodanig gekleed, als ik ze te Grotte gelaten hebbe, zal ik haar aanstonds voor mijn zuster erkennen.* Teffens stapte hy na een andere kamer, en liet de Kardinalen met een lange neus

III. Deel.

O

staan

* *Non habbiamo altra sorella che una sola, la quale è contadina alle Grotte, e questa che voi ci presentate è Principissa in Roma, onde non possiamo riconoscerla per nostra sorella, ma quando la vedremo tale che noi l'habbiamo lasciata nelle Grotte, all' hora la riconosceremo per nostra sorella.*

staan kijken. Niet veel beter ging het met zijn Neefjes, die hun beste pakje mede moesten uitschudden; 't welk den eenen deed zeggen; * *Moeder, onze vorstelijkheid is van geen langcn duur, en ik vreeze, dat we bedrogen zijn met te gelooven dat de Paus onze oom is.*

Maar ik zie, dat met deze byzonderheden, die my ongevoelig van de pen druipen, dit uittreksel te lang konde gerekt werden. Des zal ik kortelijk zeggen, dat deze klugt alle Romeinen praat-stofschafte, en daar op uitliep, dat Kamilla in d'oude plunje by haar broer gekomen, met veel teederheids van hem onthaald wierd. Hy voegde d'er by, *dat hy ze dus voor zijn waargtigte zuster kende. Dat hy ze nu tot een Vorstin zoude maken, en niemand anders.* 't Vertoog van den Heiligen Vader tot zijn zusje, is zoo net beschreven, of 't de Heer Leti zelve gehoord had. Lees pag. 278. Kamilla, en haar knapen; kregen een paleis, en dienaren; en teffens van onzen Sixtus bevel, hoe ze haar hadden te dragen: want hoe groote eertitels van *Marquize, Gravinne*, enz. deze en gene Kardinaal of koninklijke gezant haar wilde opdragen; zijn heiligheid deed het weigeren, en bleef daar by: † *dat zulk een mevrouw, als Kamilla, geen verderen eertitel van meer glorie moest begeren, als dat ze zuster van den Paus was.* Ze kreeg ook
maar

* *Madre, il nostro principato non è molto durato, sia paura che ci faranno ingannati, nel credere il Papa nostro zio.*

† *Che non dovea una tal Donna aspirare ad altro titolo più glorioso che a quello di sorella del Papa.*

maar eene vergunning van haaren broeder ,
pag. 290.

Scherp verbod liet hy uitgaan tegen 't misbruik , en wanschikkelijkheid , die in de zoo genaamde † *Kavalkade* mogt ontstaan , stelde twaalf beuls van verscheidene landaart tot schrik , en droeg zorg voor alles , wat eenigfins in verval was geraakt : dog zonderling voor de schatkist der kerke , die met onnoemelijke sommen gelds , welke hy in korten tijd wist te doen opbrengen , zoo zeer verrijkt wierd , dat hy stoffe gaf om hem zelve als een God overal ontzagchelijk te maken.

Na zijn krooning verkondigde hy een * *Juigjaar* , om te bidden , dat de Hemel zijn Heiligheid kraft en bystand tot het dragen van zoo wigtig een ampt wilde byzetten.

Dus zien we in 't vijfde boek onzen Sixtus het eerste jaar zijner heerschappy waarlijk op vorstentrant volvoeren. Want dewijl onder den voorgaanden Paus , door deszelfs zagtheid vele schend-daden te Roomen waren ingekropen , oordeelde hy , om zig kennelijk te maken , niets noodiger te zijn , als de scherpste strengheid tegen alle misdaden en ergernissen.

Hy stelde derhalven een groot getal van verspietersaan ; wetende , dat hem voor al noodig was , de geheimen van andere Vorsten , klerken , en grooten te weten : daar toe verkoos hy schrandere gasten , bequaam tot haar bediening , sommigen uit kooplieden , sommigen uit de pleiters , sommigen uit de priesters , monniken , en andere meer ; welken hy rijkelijk

O 2

alle

† *Cavalcata* , [paarderijding.]

* *Giubileo*.

alle zes maanden betaalde, gevende daarenboven aan de gaauwste, en die behendiglijk de wigtigste verborgentheid aan hem openbaarde, brave steekpenningen.

Vijftig van deze verspieters liet hy in den kerkelijken staat oppassen, op 't bestier der bevelhebbers, en regters, en hoe ze by den volke te boek stonden: twee in yder stad van eenig aanzien, zonder dat d'een van d'ander wist; en elk in byzonder cijfer bedreven.

Vijftig dergelijke zond hy in en buiten Italie, overal waar hy zijne boden, en dienaars had; en nog vijftig anderen hield hy binnen Roome, die yder byzonderen last hadden. Sommige moesten maar op 't leven en bedrijf van twee of drie Kardinalen acht slaan: andere hielden een wakend oog over den dagelijken wandel van eenige Roomsche Vorsten, Baronnen enz. andere over kerkhoofden van 't hof: sommige over de wijze van regtsplegen tegen de vreemdelingen: andere over Jan alle mans praatjes op marten en straten, en ik weet niet wat al meer. Zijn voornaamste verspieters waren de boden aan Vorsten-hoven, dien hy d'allerslimste streken leeraarde, om de grond-geheimen der kroonen te kennen.

Ook gaf hy een deel bevelhebbers, zoo te Roomen, als elders in zijn staten, de zak, en bevestigde op nieuws zulken, in welken hy meer strengheid, dan zagtheid bespeurde.

Alle bevelhebberen van steden, landen, en sterkens moesten zorgvuldiglijk, op zijn gebod, nazien alle de lijfstraffelijke regtsgedingen, 't zedert tien jaren gehouden, 't zy dat
het

ter vorm
of niet.

Kort o

riem van

Barons ve

den te spre

meer geo

roepen,

fe was de

der de M

lige hoor

zen, alle

vericheid

riffen hie

Nier m

rox welke

de de

rehalen,

van Roov

een voor

zeide zijc

zetten, e

Deze

baar wie

dat de sta

gerde, e

den Pau

ken, on

zoek Va

Herren,

stank v

doen: v

dse de v

* Li

het vonnis van dezelve reeds was uitgevoerd, of niet.

Kort om. De regters wierden gedwongen hem van alles rekening te doen : de Roomfche Barons verboden eeniger wijze voor hunne vrienden te spreken : de Starre-kijk-kunde mogt niet meer geoeffend werden : niemand vermogt te roepen, *lang leve Paus Sixtus* : Overspels straffe was de dood : 't Misbruik in 't biechten, onder de Monnikken, wierd herstelt : De gewillige hoorndragers, fieren adel, knechts, en hoeren, alle wierden ze ingeteugeld, zoo als uit verscheidene voorbeeldelijke treur-geschiedenissen hier blijkt

Niet min streng was Sixtus tegen de *banditen*, tot welkers verderf hy byzonder bevel gaf, lastende de Schouten en die sleiders dezelve te achterhalen, en de koppen van die vuilikken binnen Roomen te brengen, alwaar hy ze altemaal een voor een op de poorten van de stad, en aan beide zijden van de brug van Sant Angelo, liet zetten, en in persoon dikwils ging bezigtigen.

Deze daad deed een ygelijk omzien : maar daar wierd zulk een menigte koppen geplant, dat de stank den voorbygangers niet weinig ergerde, en de * bezorgers van stads behoudenisfen den Paus door eenige Kardinalen lieten smeeken, omme dezelve te verplaatsen, welk verzoek Vader Sixtus aldus beantwoordde. *O mijn Heeren, wat zijt gy vijs van reuk! u verveelt de stank van de doodskoppen, die niemand quaad doen: maar ons verveelt de stank van de levende, die de vryheid des volks storen.*

O 3

Als

* *Li conservatori della Citta.*

Als andere Vorsten klaagden over Sixtus strengheid, dewijl zy de ballingen, en andere booswigten, die hy uit den kerkelijken staat dreef, in hunne landen ontvingen, gaf hy den gezanten, die dit vertoonden, tot bescheid. *Laten zy [uwe meesters] hunne statendommen aan ons overgeven, en wy weten raad om die van booswigten te zuiveren. By aldien zy deden als wy, hael Italie was veilig. Als Vorsten willen, doen zy mirakelen.*

Hy bevestigde zijn eens gezette schertheid met verscheide voorbeeldelijke doodstraffen, die de Heer Leti omstandiglijk verhaalt. Waar door Roome vol vrees, en yder een, zoo gestelijk, als wereldlijk, een bezadigd leven leidde. Ook drong die verandering door in andere steden, daar hy gelijke regtsplegingen liet houden.

Dat meer is, hy ging dus niet slegts te werk met zijn volk, maar zelfs in de tweede maand zijner regering hadde hy het zeer drok met koningen: gelijk als Henrik de derde van Vrankrijk, wiens gezant hy, om eenig geschil, uit den kerkelijken staat bande, Filips de tweede van Spanje, en Henrik van Navarre (nevens Kondé met den ban geslagen) alle welke handelingen ten dien tijde voorgevallen; hier te lezen zijn: dog de Heer Leti laat ons onderwijlen zien het fier en mannelijk bedrijf van den gemelden Henrik van Navarre, die op zijn beurt Paus Sixtus blixem beschimpte: daar benevens de grootagting, die zijn Heiligheid, niet tegenstaande den ban, voor zoo groot een Vorst droeg.

Zulk

Zulk een ontzag had hy ook voor koninginne Elizabeth, schoon ze by hem verketterd was: zeggende t'eeniger tijd in een helderen luim: *indien de zaken in de wereld wel zouden gaan, dat 'er in Europe maar drie Vorsten noodig waren; Elizabeth, Henrik, en Sixtus.*

Aan d'ander zijde sprak deze Vorstin van Sixtus ook niet anders als met hooggaanden lof, en eer; blijkende aan zeker boertig gezeg, haar Majesteit onder een praatje van trouwen ontvallen; *dat ze geen ander man als Sixtus zoude begeren: 't welk aan den Heiligen Vader verteld zijnde hem tot dit klugtige antwoord vervoerde; zoo my maar eene nacht t'zamen slapen: we zouden een Alexander ter wereld doen komen.* Zie pag. 425. Dit vijfde boek des tweeden deels word vervolgt met Sixtus overstrenghe heerschappy, en geregelde tugt-pleging.

Dog omme ook iets van zijn rekkelijkheid; en blygeestigheid te reppen, zal ik 't gemelde boek, en teffens dit uittreksel, dat lang genoeg is gevallen, besluiten met twee geschiedenissen die onze Schrijver hier verteld.

Voor af zal ik zeggen, dat Sixtus, van den tijd af, dat hy Monnik was geworden, een boekje of dagregister hield van alles, wat hy dagelijks bedreef: welke aanteekeningetjes hy, ten troon gestegen, menigmaal met smaak doorlas, en op zekeren tijd hem de volgende stoffe schafte. Toen hy nog Bakkalaurus te Macerata was, dong hy by een schoenmaker over een paar schoenen. De schoenmaker bleef lang staan op 7 * giuli; hy wilde maar 6 geven, en zeide,

O 4

om

* Een giulio doet vijf stuivers.

om den schoenmaker te paaljen ; *hy had nu niet meer , en misschien zoude hy t' eeniger tijd de zevende nog wel eens geven .* Als de schoenmaker vraagde , *of hy 't hem zoude geven als hy Paus was ?* *Ja* , sprak onze maat , *wilt gy zoo lang wagten , ik belove het u met renten te zullen betalen .* De schoenmaker lachte , zeggende , *te vreden te zijn , om dat hy hem zoo genegen zag tot Paus te werden ,* en de Bakkalaurus antwoorde , *dat hy hem niet zoude vergeten , als hy Paus was .* Teffens vraagde hy des schoenmakers naam , en schreef die op .

Korts na zijn verheffing ter pausselijker heersing herlas hy deze historie , liet flux vernemen of 'er te Macerata nog een schoenmaker leefde , en zijnde daar van verwittigt , beval hy den bevelhebber , zonder een woord van 't voorval te melden , dat hy den man met een van zijn dienaars na Roome zoude laten geleiden .

De schoenmaker , niet zonder duizend gedachten , en egter zonder geheugenis van 't paar schoenen , te Roome gekomen , wierd strax voor Sixtus gebragt , en van hem gevraagd , *of hy niet geheugde hem te Macerata gezien te hebben ?* den armen hals , van anxt beteuterd , zeide *neen .* *Wat zeg je ?* sprak zijn Heiligheid , *heugt het u niet , dat gy my eens een paar schoenen verkoft ?* toen haalde de bloed zijn schouders op , en betuigde met nog grooter verbaastheid , *dat hy 'er niet van wist .* *Ja* maar , zeide Sixtus , *ik weet wel , dat ik uw schuldenaar ben , en daarom hebbe ik u hier ontboden , om u die te voldoen .* En te gelijk , terwijl den ander de klem in den mond kreeg , ontdekte de Paus hem de geheele historie . *Te kennen gevende ; dat hy , nu Paus ge-*

wor-

worden zijnde , hem de beloofde Giulio wilde vol-
doen. Ter zelve stonde ontbood hy zijn * Hof-
meester , en beval hem , uit te rekenen , hoe veel
de renten van een giulio tegen vijf van 't hondert
jaarlijx voor den tijd van 40 jaren beliepen ; en als
hy 't uitgerekend had , dat hy dien man (wijzende
den schoenmaker) zoo veel zoude aantellen , met
de hoofdsom (dat was een giulio) daar by. Dat hy
hem daar mede zou laten vertrekken , mits vra-
gende , of hy wel te vreden was. Niet weinig stond
de schoenmaker op zijn neus geklopt , als de
Hofmeester , in plaats van een groote gehoopte
somme , hem omtrent drie giuli in 't geheel gaf:
waar mede hy , knorrende en misnoegd heen
gaande , buiten de zaal , van een menigte
nieuwsgierige gevraagd wierd , wat hem by den
Paus wedervaren was. De goede flokkert klaagde
met de drie giuli in zijn hand , hoe zijn Hei-
ligheid hem een reis na Roomen had doen be-
kostigen voor meer dan 20 scudi , behalven die
van zijn wederkomst , en dat om drie giuli t'ont-
fangen. Sixtus , die strax door verspieders van
des schoenmakers gezeg kennis kreeg , liet hem ,
zoo als hy uit Roomen ging (vol wanhoop en
spijt over den Paus klagende , en geduerig de 3
giuli in de hand houdende) achterhalen , en
vraagde hem , wederom verschenen , of hy
geen zoon had ? als de sul antwoorde , dat hy 'er
een had , die geestelijk van den regel der Servi-
ten , en een vrome ziel was ; gebod hy , dat
hy voor zijn vertrek , dien zoon te Roomen
zoude ontbieden , beschonk den zelve met een
fraay Bisdom in 't rijk van Napels , en sprak tot

234. *Boekzaal van Europe,*
den schoenmaker, dat hy nu eens zoude uitrekenen, hoe veel de renten van zijn giulio bedroegen.

De tweede historie is deze.

Als hy voorhenen in 't jaar * 1564, ter oorzaak van de geschillen met zijnen *generaal*, van Florencen trok, quam hy op een avond in zeker *convent* der Augustinen, daar Vader Saluti *Prioor* was, een jongman van ontrent 25 jaren, die van een beleefden aart zijnde, schoon hy Montalte niet kende, hem dien nacht d'eer van zijd eigen bed gaf, alzo de kamer der vremdelingen bezet was. 's Morgens zullende vertrekken verzogt hy, onder handschrift, vier *scudi* te leen, maar schreef een valschen naam onder 't briefje, welke de goede Augustiner naderhand vergeefs naspoorde, zonder iemand van zulk een naam te vinden.

Paus geworden, en deze daad in zijn gedenkboekje lezende, beval hy den *generaal der Augustinert*, dat hy Vader Saluti, zoo hy nog leefde, met alle bedenkelijke zorgvuldigheid voor hem te Roomen zoude doen komen.

't Wilde juist wezen, dat 'er toen ter tijd tusschen Vader Saluti en zijn Bisschop groote oneenigheid was; over welke de Bisschop met hevigen yver tegen Saluti aan de vergadering der Kardinalen had geschreven: zoo dat de *generaal* niets anders dagt, als dat de Paus in den zin had, den Vader Saluti in zijn tegenwoordigheid te zien, om hem te straffen; te meer, om dat Sixtus zoo streng en bits bevolen had, hem als een gevange man over te brengen, verzeld met vier broers, zoo snood als diefleiders.

De

* Pag. 434. staat qualijk gedrukt 1574.

De Biffchop beelde zig ook niet anders in, en lachte vast in zijn vuift, wagtende eerlang den armen Vader Saluti in de boeijen, en zijn regtsvordering gemaakt te zien.

't Zelve oordeelden ook alle de Auguftinerbroeders, radende Saluti, dat hy zijn Biffchop wilde gaan smeeken om vergiffenis, maar de haastigheid om des Paus last te volvoeren gunde zoo veel tijd niet.

Te post dan te Roomen gevoerd, wierd hy van zijnen generaal zelve na 't Pauffelijk paleis gebragt. Maar de Heilige Vader liet den generaal weder na huis keeren, en Saluti alleen voor hem komen; dewelke met een hart in de fchoenen gezonken, zoo goed als hy konde, zijn ontschuldiging tegen den Biffchop deed.

Sixtus hoorde deze ontschuldiging, en, zonder dat hy een woord van des Biffchops beschuldiging wift, fprak met een geveinsde barsheid. *Ik wete wel, waar in gy ongelijk hebt, durvende zoo grooten kerkvoogd behoorlyke eerbied weigeren; maar om een andere beweegreden hebbe ik u te Roomen doen komen: dat is, om dat gy de inkomsten van uw Konvent verfpilt hebt, waar van ik voornemens ben u rekenschap te doen geven, maar ik wil de belijdeniffe eerst uit uw eigen mond hebben.*

De verbaafde hals, hoorende die betigting, greep een luttel moeds; zijnde hem zelve wel bewuft, als hebbende door zijn goed huiffelijk beleid 't Konvent groot voordeel toegebragt, en fprak met alle nederigheid; *dat hy, zoo men hem aan't gezeyde feit fchuldig vond, zig allerley straffe, na zijn heftigheds hand, willig onderwierp.* Maar Sixtus viel 'er met gemaakte gram-

ftuu-

stuurigheid op in ; denk wel , wat gy zegt , want we hebben genoeg same bewijzen , om u te overtuigen. d'Arme Pater betuigde met het ophalen van de schouders zijn onnoozelheid , en Sixtus , zonder hem tijd van antwoord te geven , zeide voorts. *Is 't niet waar , dat gy in 't jaar 1564 Prioer zijnde aan een broeder van onzen regel in 't voorbygaan vier scudi hebt gegeven ? is dat nu wel gedaan , dat men op zulk een wijze de middelen van 't Konvent verspilt ?* Vader Saluti erinnerde hem zelve flux de zaak , en sprak , zonder te denken , dat de Paus zelve die gasts was ; ja , *al-terbeiligste Vader , 't is waar , en ik zoude hem nog meer gegeven hebben , indien hy 't my geeft had ; want hy schein my een deugdzame en dienstwaardige Vader , maar hy zal een schalk geweest zijn , om dat hy my een briefje gaf , geteikend met een anderen naam , dien ik niet hebbe konnen vinden.* Toen lachte de Paus , en zeide : *och ! zoek niet langer , want gy zult hem niet vinden ; maar ik erkenne zijn schuld ; hy heeft my last gegeven die te voldoen. Zijt gy niet te vreen , dat ik my zelve in zijn plaats tot uw schuldenaar stelle ?*

Door dit gezeg merkte Saluti wel , dat de Paus zelve die broeder was , en schiepte aan d'eene zijde wat moeds , maar aan d'ander zijde beefde hy weer van 't hoofd tot de voeten , als hy bedagt , dat hy zijn Heiligheid voor een schalk of bedrieger had uitgemaakt.

Sixtus , dit bemerkende , en genegen 't goed onthaal van den vromen Saluti te vergelden , deed hem opstaan , zeggende ; *nademaal ik die broeder ben , den welken gy met zoo veel edelmoe- digheid verpligt hebt , is 't ook reden , dat ik mijn dank-*

dankbaarheid beginne te bewijzen: en om dat gy dien broeder eerst onthaalt hebt in uw eigen kamer, willen wy u nu ook ontfangen in de onze. Teffens riep hy zijn neef den Kardinaal Montalte, en beval hem; dat hy Vader Saluti een vertrek in zijn kamer zoude geven, en aan zijn tafel laten eten, tot nader ordre.

Niet weinig verzet was de *generaal*, die na den uitslag wagte, als hy hoorde, dat de hekken geheel verhangen waren, en zag dat Vader Saluti by den Kardinaal Montalte vorstelijk onthaald was. Maar nog meer verzet was de *Bischof*, die in plaats van zijn viand Saluti na wensch gestraft te zien, verstond, dat de man in 't Pausselijk vertrek geluisvest, en als eender pausselijke bloedverwanten geeert, en geagt wierd.

Een maand, of langer, t'wyl Vader Saluti by den Kardinaal zijn verblijf had, gaf de Paus hem menigmalen d'eer van zijn bezoek, zoo tot het polffen van zijn bequaamheid, als omme zijne genegentheid t' ondertasten. Ja hy had besloten hem *Vicaris generaal van d' Augustiner orde* te maken, en den aanwezenden *generaal* met eenig *Bisdom* te voorzien; maar bespeurende, dat Vader Saluti trek had omme daar van ontslagen te werden, gaf hy hem na zijn genoeg een aanzienlijk *Bisdom*, tot glorie van zijn orde, spijt van den nijdigen *Bischof*, en verwondering van elk een: waarom men Pasquijn zeer aardig eenige dagen daar na zag zeggen; *dat de Bisdommen niet meer als een scudo het stuk kosten.*

VIERDE HOOFDDEEL.

*Fasciculus tertius Opusculorum qua ad historiam
& philologiam sacram spectant. In quo conti-
nentur*

XI. *Johannes Vorstius de adagiis Novi Testa-
menti.*

XII. *Edm. Merilli nota philologica in passionem
Christi.*

XIII. *Wissenbachii nota nomo. philologica in pas-
sionem Christi.*

XIV. *Johannis Vorstii exercitationum academi-
carum ΔΕΜΑΤΙΟΝ.*

*Omnia doctorum virorum judiciis recensita, &
concinnis indicibus aucta.*

Dat is:

*Dezde bondelke der Werkjes, die tot de historie,
en heilige letterkunde strekken. Bebelzende*

XI. *Joan Vorstius van de spreekwoorden des
N. Testaments.*

XII. *E. Merillus letterkundige aanteekeningen
over 't lyden van Christus.*

XIII. *Wissenbachs regts en letterkundige aantee-
keningen over Christus lyden.*

XIV. *Joan Vorstius gestigt van Akademische oef-
feningen.*

*Alles na 't oordeel van geleerde mannen overge-
zien,*

zien, en met beknopte registers vermeerderd.
 Te Rotterdam by Pieter vander Slaart, 1693.
 in 8. 35 bladen.

ONze drukker, die twee deelen der vergaderde werkjes teffens uitgeeft, en, zoo God wil, met hulpe van mannen, der zaken kundig, dezelve hoopt te vervolgen, heeft in dit derde bondelke vooraan gezet, het waardige werkje van den zeer geleerden Heere *Vorstius*, wegens de spreekwoorden des Nieuwen Verbonds.

Willen we den zin van het Nieuwe Testament wel verstaan, 't is ons onmogelijk, zoo we de spreekwijzen, Hebreuschche taal-aart, en spreuken, daar in gebruikelijk, niet ten vollen kundig zijn; en klaarlijk bevatten, wat kragt en gebruik dezelve hadden, toen de Zaligmaker dit volk leerde.

Die allerwijste Meester, meest tot de schare sprekende, moest tot haar een verstanelijke tale uiten, en heeft by gevolg de spreekwoorden dien zelve zin laten behouden, in welke zy gangbaar waren.

Tot opheldering van deze zaken hebben vele treffelijke verstanden in de voorledene, en byzonderlijk in deze eeuw gezweet. Erasmus, en andere waren omtrent de Griekse, dog wel meest Latijnsche tale bezig: Kaninius begaf zig in de jongstledene eeuw tot het verligten van de Hebreuschche plaatsen des Nieuwen Testaments: Drusius, Schortus, en andere hebben hem loffelijk op dat spoor nagetreden, en

en niet weinige waarheden aan den dag gebragt : maar eindelijk is dit werk ook ondernomen van den Heer Vorstius, wiens bequaamheid voor af den lezer kennelijk is geworden door zijne twee deftige boeken * van de Hebreuwsche spreuken des N. Testaments, welker men dit gevoegelijk een byvoegsel mogt noemen ; dewijl onze Schrijver de spreekwoorden hier op dezelve wijze verhandelt, als hy daar de gemelde spreuken heeft gedaan. Namentlijk hy wil, dat men dezelve niet moet afleiden van Grieksche, maar van Joodsche of Syrische Schrijvers, uit welker tale die wisselijk ontleend zijn. Daaromme, hoewel sommige zaken ook by Griekse Schrijvers gevonden worden, toont de Heer Vorstius, dat deswegen egter vry veel verschils te bespeuren is. Hy geeft ook verscheide brave redenen, waarom de Griekse Digtters met hunne spreekwijzen in deze zake 't geschil niet kunnen beslegten. 't Eenige dat aan dezen Schrijver ontbreekt, is, dat hy zijne spreekwoorden zoo eng bepaalt heeft, dat vele andere, ligtelijk ook voor spreekwoorden te houden, in dit werk niet zijn aangeroerd. Anderzins de zin van de genen, die hy verklaard, is zoo duidelijk, dat dezelve aller lezeren genoeg moet erlangen.

Het tweede behelst eenige *aanmerkingen over Christus lijden* van den Heere Merillus, een Fransch Regtsgeleerde ; dien het zoo wel, als een Godgeleerde, paste, onder zoo vele schriften over dit stuk, ook 't zijne te vertoonen. Want in de historie van Christus lijden zien we een regtspleging, tot welkers kennisse 't verstaan

* De Hebraïsmis N. Test.

staan van Joodsche en Roomsche wetten te pas komt.

Deze Schrijver houd zig doorgaans by den voorgaande, en trekt die met groot voordeel in dit werk aan, verhandelende daar in zoo met de Roomsche wetten, als spreuken der Oudvaders, al wat tot verligtinge van de gemelde geschiednisse hem gedenkwaardig schijnt. Onderwijlen laat zoo schrander een man egter zijn gunstig gevoelen zien omtrent de heilige overblijffelen (zoo de Roomsche-gezinde die noemen) blijkende aan zijne verdediging van 't vermenigvuldigen der linne doeken, waar inne de Heere Christus gewonden is. Zie pag. 631.

Hy verhandelt alle vier de Euangelisten, dog begint van Joannes, daar hy breedst-weidende is. Zoo dat de gene, die zig van dit werkje in 't prediken willen bedienen, in de aantekeningen over Joannes moeten zoeken, dat in de andere niet gevonden word.

In het derde zien we den Heer Wissenbach, Hoogleeraar der regten, niet alleen alle dezelve zaken wegens Christus lijden, maar ook op dezelve wijze als Merillus verklaren; hem somtijds aanhalende, en in velen volgende: met dit onderscheid nogtans, dat deze laatste, van den hervormden Godsdienst zijnde, de gemelde overblijffelen niet gedenkt, en de Oudvaders heel zelden te hulp roept.

't Vierde vervat vijf oeffeningen van den voorens genoemden Joan Vorstius, eerst van hem op de hooge schole beweerd, daar na met zijn toestaan by den anderen door den druk gemeen gemaakt. d'Eerste is van de tijden, in welke de

Meders, en Babyloniers van de Assyriërs zijn afgevallen, enz. Niemand zal zig verwonderen, dat de tijdrekening der ouden zoo verward is geweest, en van de geleerde verscheidentlijk betwist, als hy hier twee uit de oudste Heidenfche Schrijvers ziet te voorschijn komen, en over den tijd des afvals der Meders en Babyloniers van de Assyriërs tegen elkanderen in 't harnas staan.

't Schijnt zekerlijk wat vrems. Al wat Herodoot daar van gezegt heeft, zal Ktesias by Diodorus Sikulus, en wel zonderling by Fotius, tegenspreken. d'Een zal ons een geheel anderen tijd, en geheel andere koningen als d'ander noemen. Jaze zullen wegens de wijze van regeringe, dien de Meders aanstonds na hunnen afval aanvingen, op verre na niet eens zijn. Hoe zeer de geleerde Scaliger en andere gearbeid hebben om hen te vereenigen, onze Schrijver is van gevoelen, dat het gansch onmogelijk is. Zoo dat het daar op aan komt, wie van beide de voornoemde Schrijvers 't meeste geloof verdient.

De Heer Vorstius, die meest Herodootsgezind is, verheft zijn geloofwaardigheid, en noemt, met een der ouden, Ktesias eenen ligtgeloovigen Griek, dien hy melst vol onwaarheden te zijn. Ten dien einde ontzwaagtelt hy de geheele historie, en toont, ten deele uit den Bibel, ten deele uit de naauwkeurige tijdrekening, dat Herodoot gelijk heeft, zoo in den tijd des afvals, als in 't aanstellen der koningen, welker geheele reex hy tot den tijd der Perzen zeer net ophaalt.

Ware

Ware de Griek Herodoot nog in 't leven, hy was schuldig dezen drukker dank te zeggen s voor 't herdrukken van dit werk, in 't welk zijn agtbaarheid word staande gehouden, daar anders zijn gezag en geloofwaardigheid onlangs van de Heeren Witsius, vander Waeyen, en andere, die tegen de wakkere mannen Spencer, en Marsham geschreven hebben, verworpen is.

De tweede oeffening is wederom een ontwarring van een oude tijdrekening *der zeventigjarige gevangnisse van de Joden, en verwoestinge van Jeruzalem*; waar over verscheidene gevoelens zijn. De Heer Vorstius brengt de hedendaagse onder drie.

Het eerste is van Funccius, en zijne aanhangers, die het begin stellen met de verwoestling van Jeruzalem, en 't einde met het een en twintigste jaar van Cyrus.

Het tweede is van Beroaldus, en die hem volgen, stellende het begin met het vierde jaar van Jojakim, en 't einde met het eindigen der zeventig weken van Daniel.

Het derde is van Scaliger, en de zijne, die 't begin stellen met de wegvoeringe van Jechonias, en het einde in 't negen en twintigste jaar van Cyrus.

't Is niet wonder, dat de hedendaagse geleerde des wegen ook verschillen, dewijl men in oude tijden daar over oneens is geweest.

Eusebius verhaald drierley gevoelens, in zijn tijd daar over ontstaan, van welke onze Schrijver het eene voor 't zijne aanneemt; namentlijk, dat het begin der 70 jaren moet gerekend werden van het vierde jaar Jojakims, en

het einde in 't een en twintigste jaar van Cyrus, en gelijk hy alle de overige gevoelens wederlegt, alzoo houd hy 't zijne met redenen uit de H. Schrift en tijd-rekening staande.

De derde oeffening volgt zeer voegelijk op de tweede, als zijnde een uitrekening in wat tijd de verwoefte tempel van Jeruzalem wederom herbouwd is.

Scaliger heeft met alle bedenkelijke dringreden willen bewijzen dat het zelve is geschied onder Darius * de Bastard. Dog de Heer Vorstius, die dit niet kan goed keuren, brengt des wijzen Scaligers gedagten van voren tot agteren ter toets. Kragtig is hy in 't betoonen dat de zelve niet aannemelijk zijn, maar dat dat groote werk zijn aanvang moet genomen hebben onder Darius, Hyftaspes zoon. Men vind hier inne vele Schriftuurplaatfen uit Ezras, Nehemias, Jeremias, en Haggai opgeheldert.

De vierde oeffening is over 't Hebreewfche woord Sefach, tweemaal by Jeremias voorkomende, waar inne de Schrijver niet alleenlijk allerley gevoelens daar omtrent ophaalt, en derzelve onvastheid aanwijft, maar 't zijne ook daar by voegt, namentlijk; dat Sefach niets anders is, als de stad Babel, bevestigende dit met velerhande geleerde opmerkingen uit d'aloudheid.

En

* Uit de historien weten wy, dat 'er drie Perzjaansche koningen den naam van Darius gevoerd hebben. d'Eerste Hyftaspes zoon, die na Smerdis dood begon te heerschen; de tweede een zoon van Artaxerxes Longimanus, die van de Griekse geschichtschrijvers de Bastard zogenannt ward; en de derde, di de laatste koning der Perzen, en van Alexander de Grote overwonnen is geweest.

En vermits, na zijn meininge, op beide die plaatsen van Jeremias gesproken word van Babels verovering door Cyrus, is hy zeer yverig in 't vertoonen wanneer, en op hoedanig een wijze die sterke stad verrast is, tegen de gedagten, welke Scaliger, en die hem volgen, zoo wegens dit bemagtigen van Babel, als de dood des konings, volgens Daniels voorzeggingen, gehad hebben.

Laatstelijk verhandelt de Heer Vorstius in de vijfde oeffening *de laatste vaarzen van Daniels negende hoofdstuk, en't geschil over de 70 weken*, welk geschil ten tijde van Hieronimus al een reex van verscheide gevoelens, zoo hy ons zelve vertelt, in de oude vaders gebaart heeft.

Hy laat ons zien, wat Scaliger en andere mannen zoo in de voorledene als nog loopende eeuw daar van gezegt hebben, dog wederlegt die, met zijne gedagten te openbaren, bewerende, dat d'aanvang van deze 70 weken moet gerekend worden van het twintigste jaar van den gemelden Artaxerxes *Longimanus*, en het einde van die 490 jaren met het begin van Christus openbaren dienst, na dat die hoogwaardige stemme uit den Hemel was gehoord, *deze is mijn zone, mijn geliefde, hoort hem*. Dit zijn gevoelens houd hy met veel klaarheids staande, en reket zeer net uit, hoe vele Paschaas Christus in zijne openlijke bediening geleest heeft: een stuk, waar inne de geleerde anders ook niet eens gezind zijn.

Het *fasciculus quartus* of vierde bondelke, is reeds onder de Pars, en staat voor het einde van dit loopende jaar nog uit te komen.

VIJFDE HOOFDDEEL.

Les oeuvres de Lucrece, contenant sa philosophie sur la physique, ou l'origine de toutes choses. Traduites en françois, avec des remarques sur tout l'ouvrage. Par M. le Baron de Coutures. Dernière édition, avec l'original Latin, & la vie de Lucrece. II Vol.

Dat is;

De werken van Lukretius, behelzende zijne filosofie over de natuurkunde, of oorspronk van alle dingen, overgezet in 't Fransch, met aanmerkingen over 't geheele werk door de Heer Baron de Coutures. Laatste druk, met het oorspronkelijk Latijn en 't leven van Lukretius. II Deelen. Te Parijs by Thomas Guillain, 1693. in 12. 40 bladen.

MEt zeer groot vermaak den doorlugtigen Poet en Filozoof Lukretius voorhomen gelezen hebbende, kan ik deszelfs lichter een uittreksel deszelfs schrijven, by voorval van deze Fransche vertalinge, dewelke doorgaans den zin wel schijnt getroffen te hebben. Men moet bekennen, dat de Fransche niet lijden, dat byna eenig Grieks of Latijnsch werk, 't welk van wat aanzien is, onvertaald blijft, en ik weet niet, of ze ons Hollanders daat in niet overtreffen. Dat 's altijd zeker, dat wy Lukretius
niet

niet in 't Nederduitsch hebben, waaromme dit weinige, 't welk ik van hem zal komen te zeggen, voor al mijnen lezer behoorde te behagen. 'k Verzoeke voor af, dat yder, die dezen heidenschen mensch van de natuur der dingen als een Epikurist hoort redenkavelen, alle 't zelve voor dien's mans rekening laat staan, dewijl wy Christenen 't geluk hebben van andere kennis, welke de Schriftuur en reden ons heeft ingeprent.

Om mijne landsgenoten ook iets te doen weten van Lukretius leven, zal ik met een woord zeggen, dat hy een Romein geboren is, omtrent 93 of 94 jaren voor Christus geboorte. In zijn jongelingschap begaf hy zig t' Athenen, alwaar hy de filozofie van Epikurus leerde, welke hy daar na zoo vast verstand, dat uit hem, gelijk blijkt, dit treffelijk Latijnsche werk is voortgekomen, behelzende in gedigt ('t welk verwonderlijk is) van top tot teen de gevoelens der gener, die den beroemden Epikurus navolgen. Zijn huisvrouw Lucilia, gaf hem, zoo de historien getuigen, een minnedrank in, die 's mans voortreffelijke vonken van verstand byna uitdoofden, want zijn brein geraakte aan 't hollen, en hy was by vlagen uitzinnig. Tot verquikking van zijn geest schreef hy by verpoozing (want zijn ziekte was niet geduerig) deze heerlijke vaarzen, waar in hy de filozofie tot zijn voorwerp nam. Maar als, na 't afschrijven derzelve, de krankzinnigheid heviger toenam, en 't leven hem bang viel, daar by komende de zwaarigheid en onrust der booze tijden, ontsloeg hy zig als een filozoof van alle dien last, en stierf

van zijn eigen handen, 43 of 44 jaren oud zijnde. Een maniere van sterven, by de oude wijzen dikwils waargenomen, wanneer 't hen geluste uit het smertelijke leven, als uit een schouwburg, uit te treden.

Zijn werk is by alle geleerden in zeer groote agting, en by de ouden zelve in hooge waardye geweest. De kenners der Latijnsche Poezy be- minnen 't grootelijks om de zuiverheid der tale, aanzienlijke kragt van woorden, en tefkens eenvoudigen en hoogdravenden stijl, niet om 't gros der zaken, welke verhandeld worden: want geen Filozooof of Poët ontkent de voorzienigheid der Goden met meer vrymoedigheid, niemand bestrijd de onsterfelijkheid der zielen met meer hevigheid, niemand verwerpt alle Godsdienst met meer stoutheid, als Lukretius: hoewel 't daar benevens waaragtig is, dat hy vele treffelijke zaken laat invloeyen, die met de waarheid, reden, en goede zeden overeenkomen.

'k Zwijge van de geletterde mannen, dewelke met hunne pennen dezen Poët verklaart hebben. * Ovidius zegt tot zijn lof.

*Carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti,
Exitio terras cum dabit una dies.*

Dat is,

*De vaarzen van Lukrees vergaan niet, voor al
eer*

Op eenen dag het wijd heel-al tot niets verkeer'.

Dionijs Lambijn verheft hem in zijn opdragt
aan

* Amor. lib. 1. Eleg. 15.

aan Karel den IX koning van Vrankrijk ten Hemel toe, en Julius Scaliger noemt hem * een doorlugtig man, en onvergelykelyk Poet. Maar laat ons 't werk zelve eens in 't gros beschouwen, daar het in 't Latijn den wimpel voert van zes boeken over de natuur der dingen, 't welk de Heer Baron de Coutures verandert heeft, zoo als op zijn vertaalden titel te zien is. Ik zal den Hollanders onderrigten wat in yder van de zes boeken word verhandeld.

In 't eerste roept Lukretius (als Poet, niet als wijsgeer) de Godinne Venus aan, als de voortbrengster van alles, en hebbende zijn aangevangene werk aan eenen edelen Romein Memmius toegewijd, spreekt hy zeer treffelyk van Epikuur, wiens leere hy toegedaan is, en prijst hem byzonderlyk, om dat hy de eerste van allen het menschedom van het bygeloof ontslagen heeft: by welke gelegenheid eenige gruweladen en schelmstukken, door bygeloovigheid uitgevoerd, van hem worden aangehaalt. Daar aan, op zijn manier van de beginsels der dingen zullende lessen geven, stelt hy twee van die beginsels. 1. † DAT UIT NIETS NIETS KOMT. 2. DAT NIETS TOT NIETS KAN GEBRAGT WORDEN. Hy beweert deze stellingen, en houdt staande dat de † ondeelbare deeltjes zijn de beginselen der dingen. Dat wijders dezelve wel lichamen zijn, maar onzienelyke, 't welk hy gaat bevestigen met verscheide voorbeelden van

P 5

de

* Vir divinus, & poeta incomparabilis.

† Ex nihilo nihil fieri, & in nihilum nihil posse reverti. † Atomi.

de wind, reuk, warmte, koude, enz. Deze *ondeelbare deeltjes*. stelt hy niet alleen als de beginselen der dingen, maar hy voegt 'er ook by het *† ledige*, uit het welke, zoo wel als uit de *ondeelbare deeltjes*, de gansche natuur der dingen t'zamenvloeit; ontkennende, dat 'er buiten deze twee eenige derde eerste natuur der zaken kan wezen, maar noemende de overige van de gezeyde twee *conjuncta* en *eventa*, 't.welk wy gemeenlijk *eigenschappen*, en *toevallen* der dingen heten. Hy wil, dat de natuur der *ondeelbare deeltjes* zoodanig is, dat ze onkliefbaare, eeuwige, en vaste lichamen zijn, uit welken egter zachte dingen door tussenkoms van 't *ledige* even als de harde worden. En, dewijl die lichamen zeer klein zijn, leert hy wat het zy, dat men in de dingen gemeenlijk * *iets het allerkleinste* noemt.

Aldus zijne beginselen voor af getoont hebbende, gaat de Poet de gevoelens der oude filosofen, wegens de beginselen der dingen, wederleggen; byzonderlijk van Heraklitus, die 't vier alleen; van Empedokles, die d'aarde, 't water, lúgt, en vier, te zamen; en van Anaxagoras, die de † gelijkvormigheid der deelen in de geschapene dingen voor de eerste beginselen van alles gesteld heeft.

Voorts is zijn stelling, dat dit heel-al wel onteindig is, zoo uit de ontallijke menigte der *ondeelbare deeltjes*, als uit de onmetelijke grootte van 't *ledige*: maar hy beruift, dat in de lichamen te breken, en de t'zamen gevloeyde zaken te ontsloopen een maat en einde is: bewijzende

† Inane. * Minimum quid. † Homocomeria.

daar uit, dat de eerste lichamen der dingen on-
 deelbaar, vast, en sterveloos zijn: dat de za-
 mengroeijingen der dingen daar uit geschieden,
 en de zamengegroeide dingen daar in weder ont-
 bonden worden. Ten laatste poogt hy vast te
 maken; dat 'er geen * middelpunt van 't heelal
 is, dewijl het heelal oneindig is, waar in, ge-
 lijk 'er geen uiterste is, alzoo ook geen midden
 kan zijn.

In het tweede boek spreekt de Poet tot zijnen
 Memmius van den lof der wijsheid in over-
 schoone vaarzen, welke ik door den netten Ne-
 derduitschen digter Jeremias de Dekker aldus
 vertaald vinde.

't Is zoet van strand te zien of van geruste reë
 Des stiermans worsteling met wind en wilde zee;
 Niet dat wy ons gezigt in iemands druk verma-
 ken,

Maar door een 's anders kruis ons beil te beter
 smaken.

't Is zoet het veld te zien vol moord, vol krügs-
 gebaar,

Dog zonder medgendoet te wezen van 's gevaar:
 Maar zoet is 't boven al, de kerken hoog van
 tinnen,

En held're tempelen der wijzen te gewinnen;
 Van waar gy onbetet het oogje spelen leid
 Door all' de deelen heen van 's menschen ydelheid;
 Van waar men all' 't gewroet, all' 't woelen, all'
 het woeden,

Om zorgherlyk bewind, om noodelooze goeden,
 Om rook-gelyken roem, om zotte kinder-pragt,
 Zoo makkeijk beschout als mannelijk veragt.

* Centrum.

○

O duister menschen-brein ! o blindheid onzer harten !

Ach ! in wat dwalingen , wat quellingen , wat smarten ,

Ontschiet ons onze tijd en korte levens-dag ?

Hoe ? roept natuere niet zoo kragtig als ze mag ,

Dat haar niets waarders kan gewerden hier beneden

Als een' geruste ziel in ongepynde leden ?

En om of ongemak of smerten te verhoên

It luttel ligt genoeg , en is niet veel van doen.

Al schaft ons luttel schoon geen' overvloed van lusten ,

Natuur vereistze niet , zy wil niet meer als rusten.

Of schoon ons brassery ons dertel nacht-gebaar

Niet toegeligt en word van gulden kandelaar ,

Of schoon ons' woningen van goud nog zilver blinken ,

Ons' goude welfzelen van Luit nog Cyter klinken :

Men trekt in 't zagte gras , langs verschen wasserkant ,

Belommert of van eyk of digte linde-plant

Uit luttel niet te min weetvoudige genugten ,

Als lugt en Hemel lagt , en 't voorjaar zoet van lugten

Met bloemen 't nieuw en groen beschildert over al.

En denk niet dat de koorts uw felpen vieren zal ,

Ofrug en lendenen zagt zinniger berijen

In purpre tabberden als in aschgrauwe pyen. enz.

Deze voorbereidinge vervolgt hy met zijn filosofe-

zoferen over de hoedanigheden der ondeelbare deeltjes, welker hoedanigheden d'eerste is de *beweging*.

Driederley beweging beschrijft hy ons; ten eersten de natuurlijke, die benedenwaarts, de tweede, de geweldige die opwaarts, de derde, die ter zijde wijkt. Zulx sommige van die met kleine tusschenwiltens wederom gekeert zijn: de tot harde en vaste zaken, sommige in ruimer wiltens zwerfende tot dunne vaste dingen gemaakt worden; en andere niet met anderen verknogt zijnde gedueriglijk door de groote ledigheid vliegen en beuytelen, gelijk we de vidzeltjes stof door de stralen van de lugt zien tuimelen. Ondertusschen wederspreekt hy de Stoiken, en Akademisten, dewelke leeraarden, dat de wereld van de Goden was gemaakt, en door de Goddelijke voorzienigheid onderhouden wierd: daar in tegendeel Epikurus leering was, dat de wereld door een gevallige t'zamenloop van ondeelbare deeltjes was gebouwt, en wederom door een gevallige afbrekinge zoude ontfloopt werden. Hier af wederkeerende tot de zake, van waar het geschil ontstaan was, poogt hy, na 't beweren van de twee *bewegingen* (de natuurlijke nederwaarts, de geweldige opwaarts) ook voornamentlijk vast te stellen de derde der afwijkinge, die de ondeelbare deeltjes hebben, uit welke derde beweginge, zijn 's oordeels, alles word voortgeceeld, en zonder welke alle vryheid den menschen benomen word. Ook verklaart hy, by dit geval kortelijk, wat een vrye beweginge van een noodzakelijke verschilt. Zijn zeggen is, dat de ondeelbare deeltjes

jes in een onbeweegelijk en gerust heeal gedreven worden, nogtans met ongeruste en roerende bewegingen, in welke zy altijd geweest zijn, nu nog zijn, en in tijd en wijle nog zullen zijn. 't Welk niemand vreemd moet voorkomen, gesteld zijnde, dat dergelijke bewegingen der ondeelbare deeltjes zoo weinig onder onze zinnen vallen (om 't na der filozofen trant te buigen) als derzelver lichamen. Na 't verklaren van de beweginge der ondeelbare deeltjes, gaat hy be-
 toogen derzelver tweede hoedanigheid. Deze zijn de verscheide figuren: welke figuren wel in verscheide zeer vele, en elkanderen ongelijke soorten worden gestelt, dog egter eindig in getal: maar onder elke verscheide soort der figuren stelt hy oneindige ondeelbare deeltjes. Hier uit bewijst hy, dat alle zaken niet bestaan uit ondeelbare deeltjes die van eene soort van figuren zijn, maar uit velen en die elkanderen ongelijk zijn, stellende tot een voorbeeld de aarde, dewelke, om dat ze de verscheide zaden van alle dingen in zig begrijpt, de *grootte moeder* te gelijk van Goden en menschen genoemd word. Ten dien opzichte spreekt hy wijdloopig van de gezeide hoedanigheden der dingen, als warmte, koude, vogt, droogte, verw, reuk, smaak, en gevoel: van alle 't welke hy aan de ondeelbare deeltjes niets toeschrijft, hoewel uit die de warme, koude, vogtige, drooge, geverwde, ruikende, smakelijke, en gevoelende dingen t'zamenvloeyen. Eindeijk weet hy ons in dit heeal geen eene wereld, maar oneindige anderen aan te wijzen, die hy, gelijk buiten 't maaksel, alzo ook buiten

buiten de bezorging der Goden stelt: agtende dat deze werelden, door een ligtgevallige t'zamenkomst der ondeelbare deeltjes aangegroeid, ook door een gebeurlijke afzondering zullen gesloopt worden: op geene andere wijze, als de planten, en dieren voortkomen, opwassen, oud worden, en ten laatsten vergaan.

Ik kome tot het *derde boek*, 't welk, alzoohet na ons Christelijk gevoelen vol godlooze stellingen is, met rijpen verttande behoort gelezen te werden, want men ziet hem hier d'ontferfelijkheid der zielen loochenen. Tanaquillus Faber, een man van meer dan gemeene geleerdheid, en door my dikwils aangehaalt, maakt een byzondere voorreden over dit derde boek van Lukretius, den welken hy met treffelijke kantteekeningen heeft verligt, en grootelijks verbetert. Hy toont in die voorreden, dat hy, zullende Lukretius verklaren, niet behoort aangezien te worden als een verdediger, maar als een vertooner, en vermaant den genen, die door zijne stellingen mogt geërgert werden, d'Epikurische filozofie te laten varen, en regt toe te treden tot HEM, die getoond heeft, dat God is een God der levende, niet der doode. 't Zelve, Hollandsche lezer, doe ik ook, en zeike derhalven gerustelijk voorby de klippen en banken, my in dezen Heidenschen Digter voorkomende:

Lukretius, meinende op zijn manier, de natuur, en hoedanigheden der ondeelbare deeltjes aangewezen te hebben, gaat nu in de vier volgende boeken nauwkeuriglijk beschouwen, wat uit die ondeelbare deeltjes gemaakt word, be-

ginnende overzulx gevoegelijk van de * *ziel*, en 't † *gemoed*, van welken hy in dit boek doorgaans schrijft. Epikuur, zijn grootste filozoof, geleeraard hebbende, dat de wereld niet van God, maar door een gevallen t'zamenkomste van ondeelbare deeltjes gemaakt is, waar door hy 't menschedom van de vreeze des doods, der goden, en der helle verlost heeft, dezen zijnen Epikuur, zegge ik, prijft hy wederom in zeer starige vaarzen, waar na hy voorttreed, tot deze negen volgende stellingen.

I. Dat het *gemoed*, en de *ziel*, niet is een † *overeenstemming*, gelijk sommige filozofen gewilt hebben; maar een gedeelte van den mensch, zoo wel als de voeten, handen, armen, 't hoofd, en andere leden.

II. Dat de *ziel*, en 't *gemoed* wel een en dezelfde natuur in haar zelve maken, maar zoo nogtans, dat het *gemoed* haar zitplaats heeft in 't diepste van 't hart, dog de *ziel*, door 't gansche lichaam verspreid zijnde, op den wenk des *gemoeds* bewogen word.

III. Dat het *gemoed* en de *ziel* van een lijffelijke nature is, en uit zeer dunne ondeelbare deeltjens bestaat. Zoo nogtans, dat ze geen eene en enkele nature is, maar dat ze uit wind, lugt, warmte, en nog een vierde nature (die geen naam heeft) bestaat, welke in ons het begin is van de gevoelmakende beweging. Hy voegt 'er by, dat de wijze, op welke die vier natueren t'zamenstremmen, by mangel van Latijnsche woorden niet kan werden uitgedrukt; besluitende evenwel, dat deze vier natueren

ook

* Anima.

† Animus.

‡ Harmonia.

ook in de zielen der dieren zijn, uit derzelve verscheide uitwerkingen en lijdingen. Als mede, dat het lichaam en de ziel aan elkanderen zoo verknogt zijn, dat d'een zonder d'ander niet kan leven.

IV. Hy wederlegt het gevoelen der gener, die gemeint hebben, dat de ziel door zig zelve ziet, en door de oogen alleenlijk, gelijk als door opene vensters. Ook wederspreekt hy de meininge van Demokritus, dewelke wilde, dat elk ondeelbaar deeltje van de ziel, met elk ondeelbaar deeltje van 't lichaam gevoegd is, als of zy geheelijk waren gepaard: daar egter de ondeelbare deeltjens van de ziel minder in getal zijn, als de ondeelbare deeltjes van 't gemoed.

V. Zijn zeggen is, dat het gemoed meer kragts heeft om het leven voor te staan, als de ziel, om dat het gemoed de bron is, die duurzaam in't hart woont, en uit welke het leven doorgaans opwelt.

VI. Hy poogt met grooten ernst te bewijzen dat onze zielen, en gemoederen der menschen geboren worden, en sterffelijk zijn, zoo wel als die van de andere dieren. Waar toe hy XXVIII dringreden bybrengt, die uit het lezen zelve best kunnen gezien worden dat ze ydel, valsch, en godloos zijn. Deze Lukreiaansche filozofie van de voortteling der zielen neemt haren aanvang met het 418 vaars dezes boeks.

Nunc age nativos animantibus & mortales

Esse animas, &c.

III. Deel.

Q

Dat

Dat is:

Wel aan nu zal ik gaan betoogen,
 En stellen u zeer klaar voor oogen,
 Dat onze zielen sterflijk zijn, enz.

VII. Hier op besluit hy vervolgens, dat de dood, en 't gene daar navolgt, ons zoo weinig raakt als het voorledene, en dat 'er in de dood niets goeds, nog quaads is-

VIII. Des verklaart hy ons, dat alles wat de geleerde Poeten gepraat hebben van de straffen van * Tantalus, Tityus, Sifyfus, de dogters van Danaus; en andere meer, niets van een verziende helle beduid, maar alleenlijk van de gebreken dezès levens, tot welke de meeste menschen genegen zijn.

IX. Ja hy leeraart, dat 'er geen Hel is, nog geen † Helhond, ‡ Razernyen, of dergelijke andere soorten van straffen, die de Digtèrs verzièren den menschen na hunnen dood over te komen. Dog onderwijlen vertrooft hy de sterfelingen in hunne sterffelijkheid, dewijl de wijste Filozofen, en Digtèrs, Epikuur, en Homèrus, met de allerberoemste veldheeren en magtigste vorsten, 't zelve sterfot moeten bezueren. Hy wil ons teffens vermanen, dat we niet zoo vierighijk wenschen na 't leven, 't welk we dog t' eeniger tijd moeten afleggen; en hy meint, zoo de menschen alle deze dingen, en de oorzaken hunner rampzaligheden, met derzelve ge-

* Deze en andere, lijdèn, na 't zeggen der Poeten, om hunne scheldstakken zware straffen in de helle.

† Den driehoofdigen Cerberus der Poeten.

‡ Furix. Hel'sche plagen, in de fabelen bekend.

gewicht wel inzagen, en te regt kenden, dat ze een geheel ander leven zouden leiden, als ze nu gewoon zijn.

Met de zelve opbeuring van zinnen, waar mede hy in 't eerste boek zijnen Memmius tot aandagtig lezen poogt te bewegen, maakt hy den aanvang van het *vierde boek*, welkers inhoud hy met de voorgaande t'zamenhegt: en niet zonder ordre. Want dewijl hy in 't eerste en tweede boek ten vollen, zijn's oordeels, heeft aangetoond, welke, en hoedanige beginsfelen der dingen zijn, en in het derde boek, op zijn manier, omftandiglijk de natuur der zielen en gemoederen (als zijnde de voornaamste schepfelen) ontdekt heeft, is 't niet ongevoegelijk, dat hy langs den begonnen trant deze volgende verhandeling van de *zinnen*, zoo des lichaams, als gemoeds, daar aan laat volgen. Hy begint dan alhier met de * *verbeeldingen*, uit welken hy meint dat alle *gevoelmakingen* geschieden; en wil, dat uit de opperste verw, of lichaam der dingen zekere blinde *verbeeldingen* worden uitgeworpen, dewelke wijs en zijds door de lugt vliegen, en onder 't gezigt niet komen, ten zy dat ze van 't vlak van spiegels, of water worden afgeffenit. Die *verbeeldingen* zijn zeer dun, en fijn; en van tweederley soorte. d'Eerste die van zelfs in de lugt worden voortgebragt, hoedanigen men somtijds in de wolken ziet, die de beeltenissen van reuzen, bergen, of grootte beesten vertoonen: d'andere, die van d'oppervlakte der dingen vallen, als dunne schelfers, welke ras voortgeteelt, en haastig vervoert

Q 2

wor-

* Simulacra.

worden, even als het licht der zonne door de gansche lugt verspreid word.

't Gezigt, als de voornaamste der zinnen, word, zijn's agrings, gemaakt uit den inloop der *verbeeldingen*, of (*a*) beeltenissen, gelijk de andere zinnen gemeenlijk gemaakt worden door andere lichamen, die van buiten aankomen. Hier nevens gaat alles wat tot de oorzaken van 't gezigt behoort, als mede de oplossing van verscheide voorstellingen wegens het gezigt: waar uit hy betwift, dat de zinnen niet valsch, of verleidende, maar zeker en waaragtig zijn, als van welke alle waaragtige reden word afgeleid, en op welke alle het voornaamste geloof steunt.

Na 't gezigt beweert hy, dat de andere zinnen, voornamentlijk de (*b*) *stem*, en 't (*c*) *geluid* lichamelijke beeltenissen zijn, die teffens de ooren slaan, en 't gehoor maken. Daar by word de natuur, en 't maaksel der stemme beschreven, en reden gegeven, waarom een en dezelve stemme van velen gehoord word. Hy leeraart wat de (*d*) *wederklank* is, en hoe die gemaakt word: wat de (*e*) *smaak*, de (*f*) *proef*, de (*g*) *reuk*, en 't (*h*) *gesnuffel* is: waarom de smaak en reuk van alle niet gevoelt worden: waarom een en dezelve spijs den eenen zoet, den anderen bitter smaakt. Waarom d' een beter reuk heeft als d' ander. Verder spreekt hy van de (*i*) *inbeelding*, (*k*) *denking*, en (*l*) *verstandelykheid*; meinende dat die door zeer fijne beel-

(*a*) Imagines. (*b*) Vox. (*c*) Sonus. (*d*) Echo.
 (*e*) Sapor. (*f*) Gustus. (*g*) Odor. (*h*) Olfactus.
 (*i*) Imaginatio. (*k*) Cogitatio. (*l*) Intelligentia.

beeltenissen der dingen, of verbeeldingen, die in 't verstand binnen komen, gemaakt worden. Van de denkingen of gedagten ontvouwt hy verscheide voorstellingen. By voorbeeld, waarom wy in den droom schijnen te zien die genen, welke reeds zijn gestorven. Waarom de beeltenissen der dingen, of verbeeldingen schijnen nog te blijven, terwijl wy die bedenken; en hoe 't bykomt, dat elk mensch schielijk denkt, al wat hy wil: als mede, waarom wy in de droomen bewegingen zien.

Ondertussen betoogt hy, dat de tong, oogen, ooren, en andere ledematen en zinnen gemaakt zijn eerder als derzelve gebruik: maar dat het anders is gelegen met dingen, die door konst toebereid zijn, als de welke afhangen van een voorgeziene * behoefte. Hy geeft ook reden, waarom de dieren kost en drank zoeken, waarom wy na ons lust en zin voortgaan, de leden verscheidentlijk buigen, en wat het zy, dat het gevaarte van ons lichaam voortdrijft.

Tot besluit handelt hy zeer wijdloopig van den slaap en droomen, nasporende byzonderlijk op wat wijze de slaap in ons en andere dieren voortkomt, met de velerley oorzaken der droomen: dog dit boek loopt ten einde met de beschrijvinge van zeer vele Venus-droomen; welke ik om der zedigheids wille voorby stappe.

Het vijfde boek van de natuur der dingen begint de Poet wederom met Epikuur ten hemel roe te verheffen, zingende, dat men dien grooten man met meer regt onder de goden mag stellen, als Ceres, Bachus, of Herkules, wel-

Q 3

ker

* Indigentia.

ker uitvindingen den menschen zoo veel niet hebben gebaat, als de wijsheid, die Epikuur heeft uitgevonden. Hier na vervolgt hy zijn voorgaande stellingen, met het natuurlijk begin dezes werlds, en deszelfs verderffelijkheid. De aarde, zee, hemel, gestarntens, zon, en maan zijn sterfelijk, en geensins (gelijk vele filozofen waanden) van goddelijke bezieling of lichaam. Ook wil onze filozoof, dat de Goden geen deel des werlds tot hunne byzondere inwoning hebben: want na zijn zeggen is deze wereld van de Goden niet geschapen om' der menschen wille; en dat om twee redenen. I. Om dat ons welgevallen de Goden niet konde aantrekken tot het scheppen van de wereld voor ons, en ten II om dat de Goden niets by de werk zouden gehad hebben, waar uit zy de wereld hadden kunnen scheppen; nademaal de wereld en zy zelfs eerst uit de ondeelbare deeltjens (want dat is dog zijne schoone filozofie) hebben moeten zamen groeijen: dog wel voornamelijk, om dat de wereld van zoo vele rampen en ongemakken krielt, dat men generley wijze behoefte te denken, dat ze van de Goden gebouwt is.

Hy vertoont ons, dat de vier hoofdstoffen, aarde, water, lugt, en vier, haren oorsprong hebben, en ook zullen t' ondergaan, gelijk ook meer andere dingen, welke den ondergang min onderworpen schijnen: als by voorbeeld, goden-tempelen, hooge torens, en andere gedenkwerken der menschen.

Uit de nieuwhed der konsten, die dagelijks verder en verder gebragt worden, wil hy de
oor-

oorspronkelijke geboorte des werlds bewijzen : waar toe hy dan meer dringredenen aanzet omme te bevestigen , dat de wereld niet van eeuwigheid is geweest , en ook niet eeuwig in stand zal blijven.

Niet alleen dat hy afzonderlijk van den eersten opkomst der werlds-deelen handelt , als zijnde altezamen uit een blinden roefloeying van *ondeelbare deeltjens* gemaakt : maar hy weet ook de vier elementen , na zijn begrip , elk haar plaats aan te wijzen.

Van de bewegingen des Hemels en der gestarntens bepaalt hy niets met veel zekerheid : maar hy meet de grootheid van de zon , maan , en starren ; meinende , dat die niet grooter of kleinder zijn , als ze ons toeschijnen.

Terwijl ik dit op 't papier zette , komt my te binnen , dat de Schrijver der *Roomfche Mogentheid* , in zijn leven my een goed vrind geweest zijnde , dog in meer als eene zake met my in gevoelen verschillende , de vijfde redenvoering van zijn gemelde boek inwijd met het voorstellen van zijn oordeel over de grootte van de zon , waar in hy 't met onzen Lukretius eens is , gelijk hy ook in zijne voorreden betuigt , hoe hem naderhand de vaarzen onzes filozofischen Digtters te bate quamen , welke ter gezeider plaatse door hem worden aangehaalt ; en , buiten twijfel den genen belachchelijk zullen voorkomen , dewelke wiskonstiglijk meinen te begrijpen dat de zon zeer veel grooter is als de wereld. Ik zal ze , zoo als ze de voornoemde Schrijver vertoond , alhier ook bybrengen.

*Neonimio solis major rota, nec minor ardor
Esse potest, nostris quam sensibus esse videtur;
Nam quibus è spatii cumque ignes lumina pos-
sunt*

*Adjicere, & calidum membris adflare vaporem,
Illa ipsa intervalla nihil de corpore librant
Flammarum, nihilo ad speciem est contractior
ignis;*

*Proinde calor quoniam solis, lumenque profu-
sum,*

*Perveniunt nostros ad sensus, & loca tingunt,
Forma quoque hinc solis debet, situmque videri,
Nil adeo ut possis plus, aut minus, addere vere.*

Dat is:

Het helder zonnelycht, in zynen rand bestoten,
Kan niet veel grooter zyn, nog kleinder dan de
grootte,

Die 't aan ons oog en toont; want, 't zy van wel-
ke steê

Het vier zyn ligt verspreid, en deelt zyn warm-
te mee,

Die tusschen wydte zal de vlammen niets behin-
deren

In lichaam, nog het vier in zynen schijn ver-
minderen;

Weshalven, 't wyl de zon met warm en stra-
lend ligt

De plaats doordringt, en ons gevoelen en gezigt
Bemagtigt, moet zyn vorm en ras de zelve we-
zen,

Nog grooter, meer of min, dan 't geen ze schein
voor dezen.

'k Mag

'k Mag kortelijk overstappen, 't gene onze Poeët van den stilstand der zonne, enz. rede-neert, als mede zijne stellingen van de nagt: waarom de dageraad voor de zon voor uitreed; waarom dan eens de dagen, dan eens de nagten langer zijn: waarom de Maan van wezen en vorm verandert; en hoe die beide komen ver-duistert te worden, of te bezwijmen.

Deze fraaije dingen afgedaan zijnde, keert hy weder tot 's wereldswieg en opkomst. Men kan in brave vaarzen gevolgelijk lezen, hoe d'eene zake voor, en d'ander na uit de aarde geboren zy, namentlijk eerst het gras, kruiden, en boomen: daarna vogels, dieren, en (verschrik niet!) de menschen. Na zoo zwaar een voortbrenginge was de Aarde als uitgeleid, en, ten hoogsten afgemat, heeft ze van dat baren een einde gemaakt.

Dat 'er gedrogten, welken de Nature niet vergunt heeft haar geslagt voort te zetten, ook in den beginne des werlds zijn geboren, gelooft Lukretius vastelijk; maar dat 'er geenfins toen of ooit naderhand zulke gedrogten geweest zijn, hoedanige de Poëten verdigt hebben (half-paardemannen, Scyllaas, en Chimeren) staat by hem ook vast.

Wegens d'eerste menschen is 't vermakelijk te lezen, wat hy van derzelve sterkte, leven, onderhoud, zeden, woningen, huwelijk, en spraak vertelt. Hy wijst aan, waar van daan ze 't vier gehaalt hebben: hoe dat ze in 't eerste de landeryen hebben begonnen te verdeelen; na een 's ygelyks aanzigt, kragten, of verstand:

op wat maniere, met het vinden van 't goud en zilver, de rijken over d' armen begonden te heerschen, tot dat, uit benijdinge, de koningen wierden van kant geholpen, 't gezag in handen des gemeenen volks quam, wetten en regten wierden gemaakt, en ik weet niet wat meer.

Al dit vorige zeggen vervolgt hy met een onderzoek van den eersten opkomst van den Godsdienst; mitsgaders van de metalen, goud, zilver, koper, yzer, lood: van welken 't goud eerst ongezien was, maar 't yzer tot wapenen werd gebezigd. Dus quam de krijgskunst in de wereld. Na 't gebruik van 't yzer, stelt hy d'uitvinding van 't spinnen, en weven der kleederen, en daar na 't gebruik van andere konsten, als landbouwen, zingen, keuken-houden, digten, en wat des meer is.

'k Verheuge my, dat ik tot het zesde en laatste boek gekomen ben, want ik moet nog een ander Schrijver gaan doorsnuffelen, eer ik my zelve heilig-avond geve.

Onze Lukretius begint wederom met het prijzen van zijnen grooten Epikuur, roemende op de stad Athenen, die hem voortgebragt heeft. Nu gaat hy doorsnuffelen den aart der * verhevelingen, of hoogvliegende dampen ('k weet 'er geen ander Neêrduitsch van te maken) en wil daar mede het menschedom den donder en blixem van Jupiter zonder schroom leeren beschouwen.

Den donder meint hy voort te komen uit de † t'zamenbotzinge, † t'zamenkratsinge, of

* Metcora.

† Collisio.

† Corrasio.

of (a) barstinge der wolken , wanneer de winden daar tegen strijden : of ook uit het geweld der winden , die binnen de wolken worstelen , of dezelve aanzetten : of uit het (b) gekrak der vlammen , die uit een drooge wolk in een vogtige neërvallen : of uit een schielijk (c) gedruis van hagel of vorst.

Het (d) weerligt is , zijn 's oordeels niets anders als of vier , 't welk uit de t' zamenbotzinge , of beweginge van de wolken geperft word ; of 't zaad der vlammen , dat door de kragt der winden uit de wolken word geslagen.

De *blixem* bestaat , na zijn zeggen , uit een sijne en vierige natuur. Ze word in grove en dikke wolken geteelt , en barst uit met den eersten uit de wolken , door 't geweld van een wind , die doorbreekt , of van een slaat , of van buiten treft : dewijl ze van zulke kleine ondeelbare deeltjes is , dat ze door een wonderlijke beweegelijkheid voortgedreven word ; byzonderlijk in Lente-of Herfst-tijden. Met eenen belacht hy de wichelaars , wanende dat de blixems niet uit de oorzaak der nature , maar na de willekeur der Goden worden voortgebracht.

De natuur , oorzaken , bewegingen en 't onderscheid der *dwarrel-winden* , en *boxen* merkt hy aan , en ontvouwt die naauwkeuriglijk. Wat de wolken belangt , hy agt , dat ze bestaan uit de ruwer ondeelbare deeltjens van de lugt , of uit de opwaasseringen van d' aarde en 't water ,

De *regen* word in de wolken geteeld , (e) 't zy dat

(a) Disruptio. (b) Crepitus. (c) Frigor.
(d) Fulgur. (e) Men noemt dit gemeenlijk in 't Latijn per compressionem , vel per transmutationem.

dat der winden kragt de vogt uit de wolken perst, of 'tzy dat de wolken worden verandert, en in neervallende droppelen waters afzrijven. d'Andere verhevelingen, als sneeuw, hagel, vorst, wind, en regenboog houden hem niet lang op.

Maar daar aan volgen zijne zeer gemakelijke vaarzen wegens den eenparigen stand van de zee, 't gebergte Erna, en de verscheidene natueren der fonteinen, en putten, na de verscheidene getijden des jaars: insgelijx van de kragt des zeilsteens, en d'oorpronk van de pest. By welke gelegenheid hy tot den einde zijnes boeks met een treffelijken Poetischen geest de zeer doodelijke pestrijd van Athenen (meest uit Thucydides) hoogdravend opzingt.

d'Aardbevingen haalt hy voort, of uit de afgebroke kluiten aarde, dewelke nedervallende het aardrijk doen schudden, of uit het waggelen van 't water, waar in d'aarde zwemt: of ook uit de winden, die de zelve op velerhande wijzen kunnen doen daveren.

Dat de zee niet grooter word, brengt hy 't huis tot deszelfs onmetelijke grootheid, of tot de droogte der zonne, die de wateren kan uitputten; of tot het geweld der winden, die 't water vegen; of tot de wolken, die veel vogts na zig trekken, of tot de droogte des aardrijks zelf.

In 't onderzoek van den brandenden berg Erna werpt hy de oorzaak van dat vier op de kragt van de wind, of op de barning der zee, welke beide van onderen insluipende 't zaad der vlammen, aldaar vergadert, door opene kelen boven uit willen drijven. Onder dit is vermengt

zijn

zijn nasporinge van de rivier de Nijl, en van de plaatsen *Averni*, die zulken vuilen damp van zig geven, dat het gevogelte daar over heen vliegende dood ter nedervalt; waaromme de Poëten den ingang der Helle in dezelve wisten te vinden: eindelijk, gelijk gezegt is, van de fonteinen en putten, welker water in de winter warm, in de zomer koud is, van den zeilsteen, en pest, die ten tijde des Peloponesischen oorlogs Athenen deerlijk geplaagt heeft.

En hier mede scheidde ik, Hollandsche lezer, (voor wien ik dit geschreven hebbe) van onzen Lukretius. Latinisten, die 't gevoelen van Epikurus in den grond begeren na te sporen, konnen zig bedienen van de schriften des vermaarden Gassendus, die van 't beschrijven zijner filozofische leerstukken zijn werk heeft gemaakt.

ZESDE HOOFDDEEL.

Delicia quorundam Poëtarum Danorum collecta & in II tomos divisa a Friderico Rostgaard.

Dat is.

Vermakelijkheden van sommige Deensche Poëten, verzameld, en in twee stukken verdeeld door Frederik Rostgaard. Te Leiden by Jordaan Luchtmans, 1693. in 12. t'Zamen 54 bladen.

Schoon de digtkonst van alle eeuwen her voor iets heerlijks, en by de wijste voor een voor-
naam

naam deel der welsprekendheid is gehouden , ze wierd nochtans , na 't verval der tijden , somwijlen in kleinachting gebragt , of door gebrek van regtschapens handhavers van zoo edelen oefening , of door onkunde der gener zelve , die zonder 't pit de zaken te verstaan , zig tot digten darren begeven , als ze maar eenige vaarzen op 't papier konden lappen , of met een deef opgeraapte stopwoorden eindelijk een getal regels weten te doen rijmen : wanende dat het hen eers genoeg zy , zod wanneer hun naam onder een gedigt staat.

Was 'er immer een tijd , waar inne (zonderling door 't laatst-genoemde misbruik) de Poezy agter de bank lag , 't is deze onze leeftijd , in welke de geheiligde konst pas ten top van volmaaktheid gestegen , ruwelijk wederom op d'allerlaagste mart gebragt schijnt.

* Spreke van Latijnsche en Hollandsche dichtkunde. Wat de Poezy zelve , en haare heerlijkheid aangaat , daar van hebben zeer vele brave mannen , tot mondstopping der quadsprekers en digt-haters , met nadruk gesproken ; en men hoorde nog * onlangs den Ridder en gezant Temple in hooggaanden tofsprake haar glorie vermelden , en haar uitwerkingen kragtig afschilderen : met byvoeginge , wien waarlijk , en volgens Horatius oordeel , d'eer naam van Poëet toekomt.

Met reden zegt de beroemde Heer Grevius in zekere † voorreden , dat 'er altijd en over al wel vaarzemakers met hoopen geweest zijn , maar wei-

* Zie de Boekzaal van January en Febr. 1693.

† Voor de gedigten der Amaltheesche gebroeders.

weinige Poëten , welker eere niet klein is. Woorden op maat te stellen , en een vaars uit de pen te stooten maakt geen Digter. *Dat 's een Poëet* , zegt de gemelde Horatius , * *die brein in 't hoofd , hemelsche gedagten , en een mond heeft , met welke hy alles , wat groot en heerlijk is , kan uitbrommen.*

Hy moet verheven zijn , en boven anderen uitvliegen ; dewijl niemand een middelmatig Digter mag zijn , of hy is geen eeragting waard.

En gelijk de schriften van die laffe en gemeene vaarzemakers , niet ongelijk het duivelsbrood , kort van duur zijn , alzo zijn daarentegen de vaarzen der volslagene Poëten geen tijd-wisselingen onderworpen , maar verdueren tijd en nijd , en worden aan d'eeuwigheid toegeheiligt. Weg dan met de krukken , die van geen dreun-stof , en keur der oudheids-kennis voorzien , hand aan 't digten durven slaan , en in plaats van vlam uit rook , rook uit vlam voortbrengen , of , als bezwangerde bergen , schreuwende en rijmende een kleine muis baren.

*Het woest en onbesuift dom dricstige gepeupel ,
Of die de deernis zelf vertoonen stijf en kreupel ,
Die haat , en weer ik weg ; of 'k leen ze pas het oor ,
Als zangers op een brug , die 'k in 't voorbygaan
hoor.*

Schreef zeker Digter , in zijn leven my gemeenzaam : en ik mogt 'er met zijne een weinig veranderde woorden wel byvoegen.

Het

* *Ingenium cui sit , cui mens divinior , atque os Magna sonaturum.*

Het geen men niemand als Poëten dank kan weten ,

Dat wil zig elke bloed en brekebeen vermeten.

Men zag doorgaans, dat mannen, der zaken bedreven, voor al zorge droegen voor 't bewaren van waardige Latijnsche digten, en wel meest van yders landsgenoten; 't welk blijkt uit het verzamelen van de Poëtische vermakelikheden van byna yder volk uit het beschaafder deel van Europe, als Hoog-en Nederduitsche, Italianen, Fransche, Hongaren, en Schotten; tot XVIII stukjes uitgedegen.

Op dit voorbeeld, vond de Heer Rostgaard, door eenen edelen trek tot de Digtkonst gedreven, raadzaam, zijn vaderland Denemarken ter eere, een verzameling van Latijnsche gedigten der voornaamste Poëten, zijne landsluiden, in 't ligt te geven, gelijk hy de zelve, uit deze Leidsche drukkerij, niet onzinlijk geprent, in twee stukjes den liefhebber voordeest.

Ik zoude hier tot glorie van de Denen konnen vermelden, dat onder hen van zeer oude tijden af Poëten en Rijmers geweest zijn, die in hunne moeders-tale de heldendaden hunner landgenoten stijf en sterk hebben opgezongen; zelf voor Christus geboorte, na getuigenisse der Deensche geschicht-schrijvers, onder welke zonderling aanmerkens waardig is zekere HIAR-NON, die van Deensch Poët, Deensch Koning wierd, door dusdanigen zeldsamen roeval.

Na de dood van *Fronthon* de derde, Koning van Denemarken, zijnen onderzaten zeer bemind,

mind zijnde , hadden de groote des rijks zulk een ongemeenen agting voor 's Vorsten gedagtenisse , dat ze den genen , die meest tot verheerlijking zijnes naams wist toe te brengen , beloofden in zijn plaats tot koning te zullen verheffen. *Hiarnon* weshalven 't beste (dat was een graf-schrift) gemaakt hebbende , steeg ten koninklijken rijks-troon , en won de beloofde prijs.

Maar (dat moet ik 'er by zeggen) 'k wilde liever Poëet blijven , als met *Hiarnon* koning werden , om den slegten uitslag : want de koninklijke poëet , of liever poëtelijke koning , wierd niet lang na zijn verheffing door *Fridlon* , zone van *Fronton* , uit zijn ontzachelijkheid gestooten , en van kant geholpen.

De ouwerwetse rijmers in de Deensche tale zal ik laten rusten , en bezien welke de mannen zijn , die deze mengeldigten in Roomsche tale geschreven hebben. Deze zijn .

In 't eerste stukje

Henricus Albertius van Koppenhage , die in 't jaar 1610 leefde.

Joannes Hopnerus van Koppenhage , gestorven in den jare 1675.

Christianus Aagaard van Wiborg , gestorven in 't jaar 1664.

In het tweede stukje

Vitus Beringius van Wiborg , gestorven in den jaare 1664.

Henricus Harderus van Flensborg , gestorven in 't jaar 1683.

Olaus Borrichius van Jutland , gestorven in 't jaar 1690.

Hoe geleerd een man de laatstgemelde *Borri-*

III. Deel.

R

chius

chius is geweest, bewijzen vele zijner andere schriften, onder welke een vertoog is van de Griekse en Latijnsche Poëten, waar in hy ook van de Denen spreekt: zoo dat niemand denke, dat 'er niet meer Deensche digters van name gevonden worden, dan hier verzameld zijn, maar dat deze zes alleen voor eenige uitgelezene te boek staan, waaromme de Heer Rostgaard den titel van dit werk niet anders doopt, dan *vermakelijkheden van somnige*, enz. We zullen van elk wat zeggen.

De Poët Alberrius is breedweidende in den lof van den Deenschen Koning *Christiaan de vierde*, en haald alle deszelfs deugden op, welke in den naam **CHRISTIANUS**, op deze wijze te vinden zijn.

C lementia.	<i>Goedertierentheid.</i>
H umanitas.	<i>Beleeftheid.</i>
R eligio.	<i>Godsdienst.</i>
I ustitia.	<i>Regtvaardigheid.</i>
S apientia.	<i>Wijsheid.</i>
T emperantia.	<i>Matigheid.</i>
I ntegritas.	<i>Opreghheid.</i>
A mor.	<i>Liefde.</i>
N otitia rerum.	<i>Kennisse van zaken.</i>
V eritas.	<i>Waarheid.</i>
S everitas.	<i>Gestrengheid.</i>

Alle deze deugden (in vele andere Vorsten zelden te gelijk plaats hebbende) worden tot lof der gemelde Majesteit elk in 't byzonder getrompet; en die van andere Vorsten niet vergeten.

Een

Een geheel boek is 'er van * naamsletterkeeringen, waar op in vaarzen gespeelt word. Dog men vind kenners, die deze *Anagram-makery* niet veel agten. Ze is den Duitschen meer eigen, als andere.

Hopnerus gedigten zijn mengelmoes op allerley voorvallen. Onder die muntten de helden-vaarzen ter eere van den altans regerenden Noordschen Koning boven anderen uit, en men ziet een hoogdravenden poetischen geest in 't lofdigt, getitelt *Christianus Augustus*. p. 288.

Aagaard komt den naam van deffig Poëet toe, al was het enkel om dat heerlijk gedigt, *Threnø Hyperboreø* [Noordsch klaaglied] genoemd, 't welk hy ter uitvaart van den gezeiden Vorst *Christiaan de vierde* heeft geschreven, beginnende

Excudit fors læva modum, &c. pag. 423.

Dat is:

Het averegese lot is boven peil gestegen. enz.

Alles is hier vol kraft en majesteit, die in zijne meeste gedigten ook uitblinkt.

In het tweede deeltje vinde ik *Beringius* vol cieraad, eenen helderen digter passende.

Zijn meeste gedigten zijn van geen langen adem, dog zuiver, vol vier en glans.

Harderus schreef, behalven drie boeken met keurlijke punt-digten, twee heldenwerken, 't eene tot glorie van Koppenhagens opgebrosken-beleg in den jare 1660, 't ander een lofdigt, op den Grave van *Griffensfeld* in 't jaar

R 2

1675

* *Anagrammata*.

1675 geschreven. Men moet hem d'eere geven, dat hy vond-rijk in woorden is, en wat zijne puntdigten belangt,

*Hy mengelt onverdrietig hoog en laag,
En maakt de doffe en laffe geesten graag,
Door zonneshijn, of eene gure vlaag
Verwekt van 't Noorden.*

't Welk de Poëet Vondel van Horatius zingt. 'k Zegge, dat hy geestelijke en wereldlijke stoffe verhandelt, dog alles kuisselijk, en in eerbare zinuiting.

Borrichius, wel onderleid van beschaafder letterkunde, kan den lezer niet dan smakelijk voorkomen.

't * *Noorden in den rouw*, een heldendigt, dus getitelt, op de dood van Koning *Frederik de derde* in 't jaar 1670, en een tweede, dat tot opschrift voert † *het adembalende Noorden* ter inwijdinge van 't rijks-begin zijner hoogstgedagten. Majesteit *Christiaan de Vijfde*, mogen onder de aanzienlijkste van trant en stoffe gehouden werden.

Z E-

* *Arctos pulliata.* † *Arctos respirans.*

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Kort begrip der voornaamste geschillen tuffen de ware Gereformeerde, en de huidige Roomsche Kerke, vervat in verscheide vraagstukken, na de ordre der leere van onzen Christelyken Katechismus. Voor dezen tot oeffeninge van de gene, die in dezelve alreede eenen goeden voortgang gedaan hadden, blootelyk ter neder gesteld, en nu op 't verzoek, en tot dienst, en opscherpinge van eenige leergierige in de Gemeente van Gouda nader verklaard, en schriftmatiglyk opgelost door Gregorius de Mey, Dienaar des H. Euangeliums aldaar. Te Gouda by Justus vander Hoeve, 1693. in 8. 42 $\frac{1}{2}$ bladen.

IN dezen tijd agt de Heer de Mey, Predikant onder de belijders der hervormden Godsdienst binnen Gouda, noodig, met dit zijn geschrift den menschen, ware het doenlijk, een bezeffing te geven van de dwalingen, die in de Roomsche Kerke gevonden worden, en wel byzonderlyk, om dat het den vianden der Gereformeerden aan list nog lust ontbreekt, om hunne tegenstrevers onder de dwingelandy van den Antichrist te doen bukken: zoo als de Schrijver in zijne Voorreden betuigt, alwaar hy onder de verdere redenen stelt; om dat men hedensdaags bezig is met nieuwe vonden uit te

zoeken, waar mede het vervallende Pausdom als met een nieuw blanketsel weder opgesmuikt werde. Daar by komt, dat de ervarentheid leert, dat vele, door onbedrevenheid in het woord der gerechtigheid, en uit onkunde van geschillen tusschen de Gereformeerde en Pausgezinde, dagelijks hun zelve laten vervoeren, sommige door een ongelijk huwelijk, aangegaan met eene van de Roomsche Kerke, een gelijk jok aantrekken met de ongeloovige; en dus een prooije werden van vleyende en misleyende Priesteren, of van arglistige en bedriegelijke Jezuiten, domdriftige Monnikken, of ook van een deel onwetende Kloppen, en Quezels, enz. Zie de gemelde Voorreden.

Dus kunnen de *katechizanten* van den Heer de Mey zig van deze lijst der voornaamste geschillen bedienen, tot bevestiging der aangename waarheid, en daar uit niet alleen verklaard vinden de voornaamste gronden van de leere hunner kerke, maar ook bequamenlijk leeren oplossen de wigtigste tegenwerpingen, met welke de Roomsche-Katholijken of 't gevoelen der Gereformeerde bestrijden, of het hunne staande houden.

Twee voorredens zijn voor 't werk gesteld: d'eene vertoont het oogmerk en gebruik der geschilvragen, zoo als die voor dezen blootelijk waren voorgesteld. De tweede geeft reden van de schikking des ganschen inhouds: welke, volgens de afdeelingen, en zondagen, mede voor den aanvang van 't kort 'begrip vertoond word.

In 't eerste deel, X zondag, XI afdeeling,
wor-

worden niet slechts de Jezuiten, en andere Paapsche school-leeraren, met de oude Pelagianen, maar ook de *nieuwe buidendaagse heele en halve Pelagianen* wedersproken.

ACHTSTE HOOFDDEEL.

Nouveaux memoires, pour servir à l'histoire du Cartesianisme. Par Mr. G. de l'A.

Dat is.

Nieuwe gedenk schriften, omme te dienen tot de historie der Kartezianery, door den Heer G. de l'A. Te Utrecht by Willem van de Water, 1693. in 12. 4 $\frac{1}{2}$ bladen.

Wisselijk is de maker van dit hekelschrift gansch geen vrind van RENATUS DES-KARTES. De naam en d'eere van dien filozooft, van wien verscheidentlijk word geoordeelt, kan niet arger bespot worden dan door zoodanige vertellingen als hier in vermeld staan: en de Heer * Regis, aan wien dit papier opgedragen word, met den naam van *prins der Karteziaansche filozofen*, word insgelijks ten toon gesteld.

't Isbekend, dat Deskartes in 't jaar 1650 in Zweden gestorven is, oud 54 jaren, en dat de Heer Chanut, toen ter tijd gezant van den Franschen koning aan 't Zweedsche hof, den filozooft een graf-naald, vierhoekig met zijn lof beschreven, aldaar liet opregten.

R. 4

De-

* *Fransch Kartesiaan.*

Deze schemp-schrijver, na 't verhaal van verscheide zaken, in een gesprek van Deskartes met den gemelden Chanut voorgevallen, altzamen niet zonder eenige aardigheid tot laster van den eersten verzonnen, beschrijft achterevolgens, hoe quansuis Deskartes, t' onvreden om dat haar Zweedsche Majesteit Christine hem niet hoog genoeg, na zijn laatsdunkenheid, waardeerde, aan den Heere Chanut openbaarde, dat hy van meining was heimelijk Zweden te ruimen, en zijn fortuin elders te zoeken, willende zijn naam door 't wijd heel-al roemrugtig maken, dog op een buitensporige en dollemans-eigene wijze.

Deskartes dan ontdekt aan Chanut, begerig dien vond te hooren, dat hy by toeval was gekomen tot gemeenzaamheid met zeker scho-lier, geboortig uit Lapland, Store genaamt. Dat hy uit dezen gast duizend aardige dingen van dat land gehoord had, noodig tot oeffening van zijne Natuurkunde, door welke hy bewogen een besluit had genomen om hem zelve na Lapland te begeven, en aldaar bequame leerlingen zijner filozofie te maken.

„ Aldaar, zegt hy, zal ik de vereifte ruste,
 „ eenzaamheid vinden. * De verschijnsselen
 „ van dat landschap, de lange zomersche dagen
 „ zonder nagt, de lange wintersche nagten zon-
 „ der dag, de vroege schemeringen, veroor-
 „ zaakt door de *refractien*, die Noorder dage-
 „ raad, waar over de Heer Gassendi heeft gere-
 „ dekavelt; eindelijk de berg-stoffen, dieren,
 „ planten en menschen van dat gewest moet ik
 „ wat nader bezien. Maar byzonderlijk de
 * Pag. 55. „ spo-

„ spoken, die daar zoo dikwils verschijnen,
 „ die Demons, in gedaantens van vliegen, die
 „ bezielde en betooverde klooten, die koor-
 „ den, welker losgemaakte knoopen onweer
 „ verwekken, de koophandel onder dat volk,
 „ het vermogen, dat ze hebben omme de sche-
 „ pen in 't midden van haar vaart en zee te doen
 „ stilstaan, en voor al de verbazende uitwerk-
 „ selen van hunne toovertrommel, alle deze
 „ dingen, zeg ik, kunnen my groot ligt geven,
 „ omme te kennen het einde der natuurlijke, en
 „ 't einde der bovennatuurlijke dingen, enz.

Als de Heer Chanut verfeld stond over 't
 hooren van zulke misselijke herfsen-schilderyen,
 en Deskartes vele zwarigheden tegen zijn vremd
 besluit had voorgeworpen, blijft d'ander nog-
 rans by zijn stuk, en gaat in zijn wijze meininge
 voort te vertoonen, dat hy, door zoo een ver-
 trek als in een andere wereld geraakt, kans had,
 omme gelijk een tweeden Epimenides, Pytha-
 goras, Zalmoxis, en andere, (door hunne
 langduerige reizen na vremde landen bekend) by
 de Laplanders voor een God gehouden te wer-
 den.

Hier op verhaalt hy een reex van stijf koppige
 en naragtige inbeeldingen, en fratsen, die hem
 in zijn leven waren overgekomen, telkens in
 zijn opzet volhardende, en niets meer beoo-
 gende, als zijne wijsbegeerte by de Laplanders
 voort te queken, om dus een eeuwigen naam
 na te laten. Want dat volk, zoo hy waande,
 konde door hunne toovertrommels in den geest
 gevoert werden, waar henen zy wilden, en in
 een tijd van 24 uren wisse nieuwe maren daar

van daan krijgen. Deze konst zou hy hien afzien, en dus kennisse hebben, hoe 't met zijne sekte stond te Parijs, te Leide, t' Utrecht, en Stockholm. Daar zoude hy met zijne leerlingen en vrienden handelen, en hien onderwijzen in de noodige middelen, tot voortplanting, van zijne, en uitroeijing van de Peripaterische filozofie.

De Heer Chanut deze apercy niet konnende vastmaken, vertoont hem andermaal de zwaarigheid, die hy daar in zag, en oordeelt dat het de koninginne kwalijk in d'ooren zoude klinken, indien hy zoo stillerjes vertrok; dat hy hien zelve en zijne aanhangelingen ook een duurzamen laster zoude aanwrijven, en wat des meer is.

Zult gy dan, sprak hy, in een oogenblik voor haar majesteit verdwijnen, gelijk Apollonius Thyaneus voor Domitiaan deed? zeg my dog, hoe 't in zijn werk zal gaan. Hoe zeer Chanut mogt vragen, Deskartes openbaarde hem egter niet de wijze, op welke hy vast-gesteld had, buiten weten van 't hof, en met kennisse van weinige geheimvertrouwelingen na Lapland te reizen: ook vraagde de gezant het naderhand niet meer, als konnende in dat narrig besluit geen reden vinden.

Maar de wijze, waar op Deskartes zig verbeeld had uit Zweden te stappen, bestond hier in; dat hy zoude veinzen krank te zijn, vervolgens te sterven, en zig te laten begraven: onderwijlen onbekend in Lapland te gaan zijn verblijf nemen.

Tot het uitvoeren van deze klugt verkoos hy voor zijne geheimraden zijn knecht, nevens een Fransch-

Franschman, die voor Geneesheer, en een Savoyard, die voor Predikant tot zijn zielsbezorging zoude spelen: met dierbare bevestiging, van de zaak aan geenen mensche, zelf niet den Heere Chanut of zijn gemalinne, te zullen openbaren: als alleen, dat de Laplandsche schoolier Store zoude ontboden werden, omme deelgenoot dezer verborgenheid te zijn; want met dien (zeide Deskartes) zal ik 't scheep gaan, en 't anker werpen aan de zijde van Uma, een Laplandsche stad, digt by den Bornischen zeeboezem.

Dog de Savojard, Deskartes dus hoorende spreken, riep tot hem, *gy denkt 'er niet om; die zee legt tans geheel bevrozen.* Dat bedagt ik niet (*antwoorde de Filozooft*) maar we zullen yssleden met Laplandsche rendieren kunnen krijgen. Mijn Laplander zal mijn leidsman zijn, en zorg voor den sleep dragen. Van Uma zal hy my brengen in zijn hut, en zoo loos wezen, dat hy my niet ontdekke. Waaromme ik ook een anderen naam zal nemen. Daar zal dan de zitplaats der waarheid, en de hoofdstad der goede filozofie zijn, *enz.* Zie pag. 85. *enz.*

Zoo gezeid zoo gedaan. Deskartes houd hem ziek, en, om kort te gaan, hy sterft. Onder tusschen worden verscheide schempige en smaakfe voorvallen, geduerende die gemaakte krankte, vertelt. De Heer Chanut, Deskartes grootste voorstander, en yverig voor zijn eerging, na 't ontfangen van de tijding, de Zweedsche koninginne bidden, te willen vergunnen, dat zoo groot een man, als Deskartes geweest was,

was , by de Grooten des rijks mogt begraven werden. Trouwens alles op zijn Chanut's eigen kosten , betuigende voor den overledenen te willen laten opregten een marmere tombe , zoo heerlijk als die gemaakt konde werden. Maar haare Majesteit antwoorde daar op koeltjes , dat 'erzoo ligt geen marmer in Zweden te vinden was , en nog minder de werklieden.

Eindelijk wegens de pragt der begravenisse wierd *by provisie* goed gevonden dat de tombe zoude gemaakt werden van hout , met geschilderd doek overdekt , aan vier zijden gevult met trotse opschriften. Onze hekelschrijver strijkt Deskartes , als of hy zelf die opschriften gemaakt hadde , *steunende op een ouden grondregel , dat men de menschen na hun dood moet prijzen* , en vervolgt die scherpsstekende boertery met een geestig verhaal van zeker Peripatetisch filozoof van Osnabrug.

Deze man van Osnabrug , hebbende in Zweden gereist , had door ik weet niet welk een toeval vernomen , dat Deskartes zelve die titels in zijn leven had geschreven ; en onkundig zijnde van de regelen der Graf-schriften , die aan de zaken gemeenlijk glimpwoorden geven , zoo haast als hy de woorden las SUB HOC LAPIDE , [*onder dezen steen*] zeide de goede man by hem zelve ; *ja zeker ! laat ons de hersteller der waarheid , deze aanmerkinge nog na zijn dood overig ?* en teffens schreef hy met een houts-kool voor 't woord *lapide* [*steen*] een ander voegwoord * *ligneo* [*hout*] schertzende alzoo op de

ver-

* *Als of 'er stond te lezen , onder dezen houten steen ,*

verkeerde rekening, die quansuis Deskartes gemaakt hadde, met hem zelve in zijn leven te verbeelden, dat een marmere graf-plaats zijn lijk zoude omvangen, daar ze nu in tegendeel van hout was.

't Uiteinde van 't spot-verdigtsel is, dat de Filozooft Deskartes met zijn knecht, en Laplandschen leerling Store, voorzien van een kleine filozofische toerusting, in weinige dagen te Uma quam, en voorts in de hut van Store. Terwijl hy daar, na de gewone vrendelijkheid der Laplanders, wel onthaald wierd, reisde Store na Upsal (alwaar hy Scholier was geweest) om daar van daan meer andere leerlingen te lokken. Hy verkondigde den eenen en den anderen, dat 'er uit een vergelegen oord een leeraar in zijn land was overgekomen, die beloofde te leeraren alles wat 'er is, wat 'er geweest is, en wat 'er zijn zal: die met alle de Professoren van Upsal, en hunne wijsbegeertes lachte, en op verre na zoo streng niet was, als zy, hoewel 't gene dat hy zeide veel moeilijker was om te bezeffen, en nog veel moeilijker om te gelooven, als 't gene dat zy zeiden: dat hy een zeer hups karel was, hun wel gelijkende, en die ligtelijk voor een van hunne landsluy kon deurgaan, ter oorzake van zijn kort lijf, groot hoofd, zwart hair, en gele taan-verw. Zoo sleepte Store voor den nieuwen mee-

steen, uit boertery. 't Is waar, dat het bovengenoemde graf-cieraad in Zweden van hout gemaakt is, dog na eenige jaren, zijn zijne beenderen in Vrankrijk gebragt, op 's konings bevel, en in de kerke van Sinte Genevieve in een aanzienlijke graf-kelder gezet.

286 . . . *Boekzaal van Europe* ,
meester eenige leerlingen met zig , en Deskartés
begon in Lapland lessen te doen.

Die den trant van deze hekeltaal verstaat , zal
bekennen , dat ik in de inleidinge van dit hoofd-
deel de waarheid hebbe gezegt.

NEGENDÉ HOOFDDEEL.

Homericus Achilles , Caroli Drelincurtii pen-
cillo delineatus per convicia & laudes.

Dat is ,

Homeers Achilles , door Karel Drelinkourts pen-
ceel afgebeeld in zijn laster , en lof. Te Lei-
den by Sebastiaan Schouten , 1693. in 4.
10 bladen.

W E H iemand een preuve zien van byna onge-
loeffelijke naardigheid , en volslage bele-
zenheid in allerley schrijvers ; hy leze dit boek-
je , door den zeer vermaarden Heere Professor
Drelinkourt opgesteld over den enkelen naam
van ACHILLES , grooten held der oude dig-
ters , en verdigtfel-schrijvers.

't Is een blaffort , of register van alles , wat
by alle schrijvers wegens dien Achilles te vinden
is : en dit's ook 't meeste , wat ik'er een Hol-
lander beknoptelijk van zeggen kan , behalven
dat het aan den Heer Professor Baile (wien in
mijne geboortestad Rotterdam te kennen ik my
tot eere rekene) ten bewijze van vast verknogte
vriendschap is opgedragen.

TIEN-

TIENDE HOOFDDEEL.

Caroli Drelinkurtii regis consiliiarii & medici ordinarii, nec non apud Celsiss. principem de Turenna castrensis *doctores* de partu octimestri vivaci diatriba. Editio quinta.

Dat is.

Verhandeling van dat een vrugt van acht maanden kan in 't leven blijven, beschreven door Karel Drelinkourt, Konings Raad, en gewone Genees-heer, mitsgaders Leger-arts by den doorlugten Prince van Turrenne, de vijfde druk. Te Leiden by Felix Lopez, 1693, in 4. 9 bladen.

BY 't voorgaande voege ik niet onvoegelijk, **B**idunkt my, dit werkje van den zelven Heere Drelinkourt, nu ten vijfdemale gedrukt.

Hy beweert in 't zelve zeer geleerdelyk, dat een vrugt van acht maanden kan levendig blijven, tegen alle, die het tegendeel darren beweren, zelf tegen het gezeg van Hippokrates, dien grooten baas der genezers, *καυδίου ἐκ τριμήνου οὐδὲ βίαι μίκρον*. Dat is, geen kind van acht maanden blijft ooit in 't leven; welke stelling nog elders in zijne schriften te lezen is.

't Gene tot vermeerdering van 't gezeide werkje hier by komt, zijn eenige brieven, door geleerde mannen aan den Heere Drelinkourt geschreven.

Maar

Maar 't voornaamste van 't byvoegfel is nog een geheel ander schrift, aldus getitelt.

CAROLI DRELINCURTII

Regii olim in Gallis Medici,

nunc vero

*in Universitate Lugdunensi Professoris Practici
& Anatomici,*

Apologia Medica,

qua depellitur illa calumnia

Medicos sexcentis annis Roma exulasse.

Editio tertia.

Beduidende,

Geneeskundige verdediging van Karel Drelinkourt (voorhenen in Vrankrijk konings Arts, dog nu in de Leidsche hooge Schole genees-oeffenende en ontleedkundige Hoogleeraar) tegen den laster, dat de artsen zes hondert jaren lang uit Roome zijn gebannen geweest.

Derde druk.

Niemand paste het beter deze verantwoording op te nemen, dan den Heere Drelinkourt, zoo groot een Arts, als oudheidskenner, dewelke den eenen en den anderen, die het praarje van de gebanne artsen hebben navertelt, lustig by de ooren tornt, toonende, dat het een vuile leugen en laster is.

Onder deze getornide heeft de Heer Beverwijk (wiens geneeskundige werken, al zijn ze met de vaarzen van den Heere Kats gecierd,
voor

voor cenige jaren wat meer aanzien hadden , als nu) een voornamen rang , om dat hy ergens aldus schrijft. *De Romeinen zijn 600 jaren geweest , eer zy de geneeskunst aannamen : maat dezelve beproeft hebbende , joegen zy die uit haar stad , door toedoen van Kato , den keurmeester van de manieren.*

Onze schrijver , zegge ik , komt hem voor de vuist aan boord , pluiſt alle historien uit , en ontdekt de ſlordige verdigtſelen , zonder derzelve uitvinders te verſchoonen. Zie d' aantekening. pag. 45. hy beſluit dat het valsſch is , *dat de geneesheeren ooit ballingen uit Roome zijn geweest , en nog valsſcher , dat die ballingſchap 600 jaren geduert heeft.*

By wat gelegenheid deze verdediging eerst opgeſteld , en uitgesproken is , kan uit de bylagen voor en agter bequamelijk gezien worden.

'k Hebbe vergeten te zeggen , dat die ſtemmige en ſtuursche Kato , van wien alle boeken zoo breed opgeven , om zijnen haat tegen de Genees-heeren , door dezen onzen verdediger niet min gehekeld word , als andere laſteraars , zonder dat het egter word toegestaan , dat Kato zoo veel magts had , dat door zijn toedoen de Artsen zouden zijn verdreven geweest. Zoek hier van een ſtaaltje in de kanteiking , p. 59.

ELFDE HOOFDDEEL.

Etat nouveau d'Angleterre sous le regne du Roy Guillaume & la Reine Marie. Tom. I. & II. Par Mr. le Doct. Chamberlain. Traduit de l'Anglois par M. D. N. augmenté de beaucoup.

Dat is,

Nieuwe staat van Engeland, onder de regeringe van Koning WILLEM, en Koningin MARIA, door den Heer Dr. Chamberlain. Twee deelen, overgezet uit het Engels door M. D. N. veel vermeerders. t' Amsterdam by Abraham Wolfgang, 1692. in 12. 27 bladen.

ZEventien malen is dit werk door den Heer Chamberlain in 't Engels, telkens met merkelyke vermeerderingen, en verbeteringen, uitgegeven, maar nooit beter hervormt, als met de hervorminge van geheel Britanje, onder de regeringe van hare grootmagtigste Majesteiten Willem en Maria. Zijne grondige kennisse van de wetten en rijks-gewoontens zijnes lands heeft hem tot deze beschrijvinge boven anderen bequaam gemaakt. d' Overzetter heeft hem ook zeer wel gequeten. In 't eerste deel (want ik zal 't kortelyk overloopen) spreekt de schrijver van Engeland in 't algemeen, van haars naams oorspronk, luchtstreek, grootte, verdeeling, rechts-

rechtsgebied , munt , gewichte , mate , en gebouwen. Benevens dit alles word 'er gehandelt van d' inwoonders van Engeland , hunne wetten , Godsdienst , zeden , straffe , volkrijkheid , taal , lijfs-gestalte , levens-manier , kledy , vermakelijkheden , namen , toenamen , en wijze van rekenen. Hier na lezen we Englands regering , wat een koning van Engeland is , met al zyn magt , en voerrecht. * Met een woord (zegt onder anderen de Heer Chamberlain pag. III.) een koning van Engeland heeft in zijne heerlijkbeden niemand boven nog neven hem , maar alle zyn ze onder Hem. Hy alleen is onder niemand , dan onder God , na wien hy de tweede , en achter wien hy d' eerste is , zijnde in zyn gebied voor alle , en boven alle Goden en menschen.

Men vind 'er ook een verhaal van de navolginge of plaatsvulling van de kroon , minderjarigheid , onbequaamheid , en afwezenheid des konings. Desgelijks van de koninginne , zonen , en dochteren des konings. Maar in het agtste en negende hoofddeel komt ons afzonderlijk voor de beschrijvinge van hare altans regerende Majesteiten onzen Haagfen Borger den Grooten Wilhem , en zijn allervoortreffelijkste gemalinne Maria , mitsgaders van de tegenwoordige Koninginne weduwe Donna Katharina , Infante van Portugaal , dogter van Dom Joan , de Vierde van dien naam , op haar twee

S 2

en

* Rex Angliæ neminem habet in suis dominiis , superiorem nec parem , sed omnes sub illo , ille sub nullo , nisi tantum sub Deo , à quo secundus , post quem primus , ante omnes , & super omnes , in suis dictionibus , Deos & homines.

en twintigste jaar gehuwelijkt aan Karel de tweede : wijders van de Princen en Princesen van den bloede , en eerstelijk van haar koninklijke hoogheid de Princesse van Denemarken , alle met haar wapenen , eertitels , en wat des meer is.

Na zoo onzachelijke persoonaadjes volgen de groote bediende van 't Hof : 't Hof des Konings , met zijn kerkelijk , burgerlijk , en krijgsebestier : 't Hof van de regerende Koninginne : de drierley standspersonen in Engeland , Geestelijke , Edele , en die zy *Commons* noemen.

't Eerste deel word besloten met de vrouwen , kinderen , en knechten der Engelschen.

In het tweede deel schrijft de Heer Chamberlain heel duidelijk van Englands regering in 't byzonder , en voor af van den byzonderen Raad des Konings. De geestelijke van Engeland , en de geestelijke regeringe beslaan het tweede en derde hoofdeel. 't Laatste handelt wijdloopig van 't Parlement , en wie 't zelve doet vergaderen.

De lezer kan hier uit leeren de wijze van dien , en welke de personen zijn , die deze aanzienlijke vergadering uitmaken , met hunne voorrechten : ook de plaats , alwaar 't Parlement gehouden word : voorts de rang , en de manier op welke men *de Bills* , en handelingen des Parlements in beide de huizen vervaardigt. Eindelijk hoe 't verlenget , of gescheiden word.

TWAALF.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

Bernardini Ferrarii Mediolanensis Theologi de
ritu Sacramentorum Ecclesiae veteris concionum, cum
praefatione Joannis Georgii Gravii.

Dat is,

*Bernardinus Ferrarius, Milneesch Godgeleerde,
van de plegtelyke gewoonte der heilige predi-
kation van de oude Kerke, met een voorreden
van Joan G. Grevius. Te Utrecht by Willem
Broedelet, 1692. in 8. 28 bladen.*

VEle dingen wierden voorhenen in de gewij-
de byeenkomsten der oude Christenen stip-
telyk waargenomen, welke van de gewoontens
dezer tijden grootelyks verschillen, en door de
langwijligheid t'eenemaal afgestorven zijn. De-
ze zijn te leeren uit dit boek, eertijds te Mila-
nen, daar na te Lions in Vrankrijk gedrukt,
dog nu, ten verzoeke van den uitgever, door
den vermaarden Heer Professor Grevius verrijkt
met een voorreden, waar in gesproken word,
zoo van de nutheid dezer verhandelingen, als
van eenige mislagen, by den Schrijver, in 't
kennen der oudheden, begaan.

't Latijnsche woord **CONCIO** beteikend
niet alleen een *predikatie*, maar ook de *byeen-
komst*, of *volk-vergadering*, gelijk den genen,
die maar eenigzins dier tale bedreven zijn, ken-
nelijk is. 't Zelve woord kreeg van ouds velerley

benamingen, welke de Heer Ferrarius alhier ophaalt, dewijl de geheele inhoud zijnes werks is, * alle de voornaamste gedenkteeken, die tot verklaringe van de H. predikatiën der Katholijke kerke behooren, uit de H. Vaders voort te brengen.

De verdeeling is in drie boeken, welker eerste behelst 't gene van de predikatie zelf te zeggen valt.

Het tweede is bezig omtrent den prediker, en toeboorders.

En in het derde vertoond de geleerde Schrijver, wat van de plaats, en tijd der predikatiën kan gezegt worden.

Maar nalatende de gemelde verscheide benamingen der predikatiën, in de zes eerste hoofddeelen des eersten boeks opgeteld, bevinden we, dat de Heer Ferrarius vervolgens handelt van de teikens, met welke de geloovigen eertijds tot de prediking of vergadering geroepen wierden.

Geduerende de vervolging wierden ze voor dezen van de plaats en tijd der byeenkomst door den Bisschop of Diaken verwittigt. Daar na, als de kerke rust had, geraakten de bellen of klokken in gebruik.

By dit geval kan men hier lezen, hoe in den ouden tijd het *bazuin-geblaas*, en de *wek-hamer*, met het *klop-boutje*, en 't woord *Alleluja* gebruikt wierd, om de Monniken tot het bywonen der gebeden op te wekken.

't Ge-

* Cap. 1. Consilium mihi est præcipua quæque è Sanctis Patribus monumenta depromere, quæ ad sacrarum Ecclesie Catholicæ Concionum ritus illustrandos pertinere videbuntur.

't Gebed ging altijd voor de predikatie. Een manier, by de Heidenen zelve onderhouden, zoo als het begin van Plinius loffpraak voor Trajaan ons leert.

Ook gebeurde 't wel, dat een Leeraar predikte, na dat hy alvorens den zegen van den Kerkvoogd had ontvangen.

De Schrijver twijfelt niet, of 't was een algemeene en dagelijksche gewoonte, dat de mannen, die aan 't prediken gingen, hun zelve eerst in den aanvang der preke met het teken des kruis merkten, 't welk zy ook deden, zoo wanneer zy met de kettters moesten twistredenen. Sint Porfyrius, met een vrouw van de Manicheesche kettery zullende spreken, sloeg eerst een kruis over zijn tong, zoo als in zijn leven verteld word. *Zie pag. 45.*

Aanmerkelijk is 't, dat niet in de oudste, maar later tijden ingevoerd is de gewoonte der groetenisse van den Engel Gabriel aan Maria, pas voor de predikatie uit te spreken. Welk gebruik eerst uit de *sermoenen* van Sint Vincent Ferrarius, die in den jare 1410 gebloed heeft, te bespeuren is.

De reden van deze gewoonte schrijft de Heer Ferrarius toe aan de ketteryen, tegens Maria in der tijd gesproten: weshalven hy den Rotterdammer Erasmus ter dier oorzaak ook bestraft; dewelke in zijn boek *de prediker* darde zeggen, dat de predikers het gebruik van de H. Maagd te groeten, daaromme met den aanvang hunner preke hebben ingevoerd, op dat ze de vrouwtjes wat zoets zouden voorzeggen, en de Heidensche Digtters navolgen, stellende de

Lieve Vrouw in plaats van de Zanggodinnen.

pag. 48.

Na 't lezen der Schriftuur-plaats , die als den inhoud voor de predikatie ging , waren de *Diaconen* gewoon stilte te gebieden : en de predikerszelve , zoo als ze zouden beginnen te spreken , geboden 't zelve , met het wenken van de hand ; navolgende hier inne de Apostelen.

Uit de oude Schrijvers blijkt , dat dit ook in gebruik was by Joden , en Heidenen.

Dog de wijze dezes gebods van stilzwijgenheid was niet eenerley . Somtijds geschiede die met het knippen op de vingers , somtijds met het opsteken van de voorste en middelste vinger ; dikwils met de regte hand agtbaarlijk en ernsthaftiglijk uit te strekken .

Op den predikstoel stijgende hadden ze gemeenlijk 't heilig boek in de hand , lazen daar uit , na 't voorviel , leiden het neder , en namen 't weêr op , als 't pas gaf .

We lezen verder in dit eerste boek , hoe , na tijds gelegenheid , byzondere texten wierden genomen , en op den heiligen dag der Martelaars , het lijdën van die voorgelezen , en wat daar meer toe behoort : insgelijks hoe de predikers somwijlen onder hun preken ook wel bidden ; en de toehoorders verzogten met hun te bidden , benevens vele andere plegtigheden van 't prediken op feesten , of zondagen .

Daar na volgt het aanzeggen van vasten , en waken : en in een *sermoen* van Sint Leo hoort men hem zijne toehoorders vermanen , dat ze de ketters , zoo z'er eenige wisten , zouden aanbrengeu .

Tot

Tot de predik-wijze behoorde ook, dat de prediker onder zijn preken van buiten opzeide de *mirakelen*, die versch gebeurd waren. Andersins las de *Lezer* dezelve uit een briefje. Want de gene, die door hulde of voorspraak van eenigen Heilig uit een krankte, of ander gevaar, ramp, of onheil verlost waren, gaven aan den Bisschop een geschrift, waar inne de hoedanigheid der ziekte, de herstelling, en afweringe des gevreesden ongemaks, als mede de naam van den Heilig, die hunnen voorbidder geweest was, beschreven stond, omme alle 't zelve den volke openbaarlijk voor te lezen.

De *Lezer* las deze geschriften, of briefjes, pas voor de predikatie, of kort daar na. En 't gebeurde wel, dat, na 't verkondigen derzelve, die gene, die genezen of verlost waren, opentlijk in de kerke voor allemans oogen gesteld wierden.

In 't XXXI hoofddeel onderzoekt de Schrijver, of 't den Prekers vry staat somtijds onder 't preken eenige uiterlijke teikens, verzierde persoonaadjes, en beeldekens voor de oogen der toehoorderen voor den dag te halen, omme derzelve hartstogten gaande te maken?

Chrysofomus spreekt in zeker *sermoen* zoo duidelijk van Joannes des Doopers hoofd, als of hy 't op den Predik-stoel voor hem had leggen.

't Prediken duurde gemeenlijk niet langer als een uur, en werd gemeenerhand met een gebed besloren.

Het tweede boek laat ons zien, welke geestelijke moesten prediken, Dit was zonderling 't

werk der Bisschoppen , dog als zy niet konden , lieten zy dat over aan hunne (a) *Ouderlingen* ; (b) *Notarissen* , (c) *Diakonen* , of (d) *Tolken* : altemets bestelden zy 't door *brieven*.

Eertijds stonden zeven Diakonen by den Bisschop , als hy predikte , omme hem te bewaren.

We vinden alhier ook , wien 't vry stond te prediken , of niet : de Prekers bedienden dikwils hun ampt voor de vuist wech , uit het hoofd ; dikmalen ook uit een schrift , en men hoorden 't eeniger tijd de predikatiën opzeggen van zulken , die dezelve niet gemaakt hadden. Maar de konst van uit de vuist wech te prediken hield men voor Goddelijk.

Wat de gestalte of houding der Predikers belangt , de Oude Vaders spraken tot den volke meest staande ; en als ze zaten , geschiede dat om hunnes ouderdoms , of zwakheids wille. Staande en zittende te spreken was ook de gewoonte der Hebreëen , en Apostelen : dog met onderscheid. De Heidenen deden hunne redenvoeringen staande.

Ruim zoo lezenswaardig is het achttiende hoofddeel dezes tweeden boeks , waar in ons vertoond word de voorzigtigheid der oude Vaders in 't prediken. Verborgene , en alleman niet noodig te wetene zaken lieten ze voor den onwetenden volke onverklaard , of spraken daar van met de uiterste omzigtigheid , en na 't begrip der onverstandige. Onze Schrijver prijst dat , en besluit zijn zeggen pag. 246. aldus.

Atque

(a) Presbyteri.
(d) Interpretes.

(b) Notarii.

(c) Diaconi.

Atque hoc loco quidem mirari satis non possum eos nostri temporis Concionatores, qui neque sacrorum mysteriorum majestatem reveriti, neque ullam habentes rudium ac imperitorum audientium simplicitatis rationem, numquam satis concionandi munus se explevisse arbitrantur, nisi altiores quasque ac difficiliore ex universa Theologia depromptas disputationes in suas congesterint conciones. Et tunc se puleros ac beatos putant, cum, vel ad doctrinæ pompam, vel ad ostentationem memoria, alia aliis patrum testimonia acervatim ac continuato spiritu ingerunt; inculcant Latina, Græca, Hebraïca, nonnunquam etiam Arabica & Syriaca; Theo-

Ik kan my alhier niet genoeg verwonderen over de Predikers dezes tijds, die, geen ontzag hebbende voor de majesteit der Heilige Verborgentheden, nogte agt slaande op de eenvoudigheid der onervarene, meinen, dat ze hun zelve in 't predikampt nooit genoeg quijten, byaldien zy niet allerley diepe en moeilijke geschillen uit de gansche Godgeleerdheid voor den dag halen, en in hunne predikationen inflanssen. Ze meinen, dat ze dan fraaije en godzalige bazen zijn, als zy, tot zwier van hunne geleerdheid, of stoffinge op de geheugenis, d' eene en d'andere getuigenisse der Oudvaders met heele stapels, en als met eenen adem uitborrelen. Zy roepen Latijn, Grieks, Hebreëws, somtijds ook Arabisch en Syrisch. Ze praten van de

Theodotionis , Aquilae , Symmachi versiones commemorant ; Chaldaicam Paraphrasim adducunt ; proferunt multa ex Manuscriptis Codicibus , quos nondum publici juris factos in hac vel illa Bibliotheca asservari dicunt ; ex Cabalisticis etiam promunt quaedam veluti oraculis simillima . Agitant inutiles saepe quaestiones : lignone , & qua ligni specie fuerit . Abel interfectus ? item , ex qua arbore avulsam miraculorum effatrix Mosis virga : rursus , factum ne & signatum aurum , an in massa obtulerint magi : similiter , an Christus & beata Virgo bovem aut asinum in Bethlemitica peregrinatione secum duxerint .

de overzettingen van Theodotio , Aquila , en Symmachus . Ze brengen de Chaldeeſche vertaling by . Ze weten veel voor den dag te halen uit handschriften , die ze zeggen dat nog niet openbaar gemaakt zijnde in d' een of d' ander Boekzaal bewaard worden . Dan word'er nog uit de Kabalisten voortgebragt , dat na Orakels gelijkt . Dikwils verhandelen zy onnutte vraaggeschillen : of Abel met een hout , en dan nog , met wat soort van hout hy gedood is ? van welk een boom Mozes wonderbare roede was gesneden ? of de Wijzen van 't Oosten gemunt , of tot een klomp-gesmolten goud geoffert hebben ? desgelijks of Christus , en de H. Maagd in de Bethlehemsche reis een Os of een Ezel met haar gevoerd hebben ? enz .

We

We willen liever de gewoontens der oude kerkvergaderingen vervolgen.

Volle en halfwassene Christenen konden niet alleen de preke bywonen, maar ook kettters, Joden, en Heidenen.

Klerken zaten afgescheiden van Leken, mans van vrouwen, getrouwde van ongetrouwde.

Ik zegge, dat ze *zaten*, maar gy moet weten, lezer, dat ze ook, als 'er drang van volk was, altemets stonden.

Den drift en vierige begeerte der toehoorders, kan men zien uit de aandagtige gebaarden, en eerbied tot de kerkelijke byeenkomst.

Zy juigten den Predikers toe, tot een teiken, dat ze het gepredikte wel begrepen hadden, en klaptten in de handen. Een zake, waar in ze de Heidensche tooneel-kijkers navolgden, en welker misbruik t' zijds uitspattende sommigen Oudvaders stoffe gaf van zulke toejuichers te berispen. Want eenige kerkgangers riepen niet alleen, als hen 't gepredikte wel aanstond, dat de reden-voerder *regtzinnig*, of de *dertiende Apostel* was, of gaven teikenen van welgevallen met het klappen in de handen, en stampen met de voeten; maar ze wierpen ook hunne gebede-snoeren, handboekjes, of bandjes toe, en hieven de kleederen om hoog.

Niemand van de toehoorderen mogt ter kerke uitgaan, zoo lang de Prediker sprak. Ja in de vierde kerkvergadering van Karthage worden genen, die zulx deden, den ban aangezegt. Onze Schrijver verhaalt uit Cypriaan, hoe zeker Leeraar, na de weggaande menigte toe-
vlie-

vliegende, haar deed binnen keeren, en met scherpe woorden tot het gehoor herriep.

Onder de toehoorders waren d'er somtijds, die de predikatiën met een vlugge pen naschreven. 't Laatste hoofddeel des tweeden boeks wijst aan de vrindelijke namen, welke de Predikers hunne gemeente gaven.

We kunnen in het derde boek bet van de predikatiën zien, en wel eerstelijk, waar, en op wat plaatsen, die voorhenen gedaan wierden.

Ind'alleroudste tijden predikte men over al, daar 't pas gaf, zelf in openbare straten, en wegen. Maar evenwel was d'eigen predikplaats der Christenen de *Kerk*, gelijk by de Hebreënen de *Tempel*, en *Synagoge*. Aldaar was een verhevene plaats, op welke de sprekers stonden. Zoo hadden zelf d'ongewijde redenaars van ouds een standplaats. De reden nu, waarom die verheven was, is velerley, en kan pag. 335. nagezocht worden. Men moet ook weten, dat d'oude kerken in tweeën verdeelt waren, namelijk in het eerste, dat βήμα in 't Grieks genaamd wierd [dat is, *verhevene standplaats*, of *zetel*] om dat ze wat hooger was, en met een trap, of *ισπαρείον* [*heilige plaats*] om dat daar in den altaar stond, op welke de Priester 't lichaam en bloed des Heeren inwijdde, anderzins het *heilig der heiligen*, enz. gezegt. Het tweede by de Grieken *ναός*, dat is 't grootste vak des tempels, of de schoot der kerke, waar in al 't volk vergaderde. Dat men 't eerste tans 't *Choor* noemt, is, om dat de Klerken daar in op de wijze van een **rey* vergaderden,

en

* Chorus.

en rondom 't outer stonden. 't Voert ook den naam van *Tribuna*, om dat, na 't oordeel van den Heere Ferrarius, aldaar aan een zijde de * verheve standplaats was, uit welke de Bifschop voor den volke predikte.

Of de Bifschoppen uit den predikstoel, dan voor 't outer predikten, word in 't zesde hoofddeel beslegt: en in de twee volgende, wanneer, en waarom 't somtijds op de trappen van 't outer geschiedde, of ook wel buiten 't *Choor*.

Na dit, en meer andere namen, van kerkplaatsen, vele Christenen in onze dagen onbekend, word gesproken van den tijd der predikingen, 't zy zondagen, heilige dagen, Bifschops-verjaring, Nieuwejaarsdag; of tot 'inwijdinge van kerken en altaren, en by voorval van ander zaken meer: alle 't welke de lezer, die de naauwgezetheid der ouden in hunne kerkplegtigheden lust te beschouwen, tot het einde des boeks niet ongeleerdelijk zal verhandelt vinden.

DER-

* Tribunal.

DE TIENDE HOOFDDEEL

Philip Johan Tileman, dicti Schenk, *ſ. reniſſi-
mi Haſſiæ Landgravii Paſtoris, Profeſſoris
Theol. & Conſultarii eccleſiaſtici commenta-
rius in Judæ Catholicam epiltolam & tem-
pori præſenti accommodatus. Cum appendice
de Agapis veterum Chriſtianorum. Acces-
ſerunt recenſione hac nova Communio pere-
grina & oblatio ſine communione.*

Dat is.

Filips Johan Tileman's, *gezezt Schenk, Pa-
ſtoor van zyn doorlugtigheid den Landgrave
van Heſſen, Hoogleeraar der Godgeleerdheid,
en kerkelyke Raad, verklaring van den al-
gemeenen zendbrief van Judas, op den te-
genwoordigen tyd toegepaſt. Met een byvoeg-
ſel van de Liefdemaaltijden der oude Chri-
ſtenen. Dit, op nieuws overgezien, is ver-
meerdert met een verhandeling van 't gene eer-
tyds by de Chriſtenen door Communio pere-
grina verſtaan wierd, en wat oblatio ſine
communione te zeggen was. Te Marpurg by
Chriſtoffel Olffen, 1692. in 8. 43 bladen.*

WAt de Latijnsche woorden, in 't opschrift
geſteld, beduiden, zal ik agter 't begrip
van de verklaring over Judas brief uitleggen,

ver-

vermits het niet voegelijk eerder kan geschieden. Zijn doorlugtigheid, de Heer Landgraaf van Hessen, ziet dit boek door zijnen Predikant aan hem opgedragen, en word nevens andere eertitelen in dien opdragt genoemd * **BELLI DÆMON, ET PACIS ANGELUS.**

Onder de oude wierden zeer vele, en na de tijden der hervorminge sommige mannen gevonden, dewelke twijffelden, of Judas d'Apostel de Schrijver dezès briefs is: waaromme zy dezelve of geheel verwierpen, of ten minsten niet voor regelmatig hielden. Hieronimus zegt, dat deze brief van de meesten verworpen is, omdat ze een † getuigenisse bybrengt uit een onregelmäßig boek van Enoch. Sixtus Senensis verhaalt, dat ze by de ouden verdagt is geweest, om dat daar in gemeld word uit zeker duister boek, 't welk den naam van Mozes Hemelvaart draagt, de historie van Michael; twistende met den duivel over 't lichaam van Mozes.

Kalvinus zelve zegt; † of ze van Judas, of van een ander is, wil ik niet betwisten, zoo iemand anders gevoelt.

Hugo de Groot maakt dezen Judas den vijftienden Bisschop van Jeruzalem, die ten tijde van Keizer Adriaan een weinig voor den oproer van Barchochebas den volke weidde, volgens Epifanius.

Maar de Heer Tileman wederlegt het eene en 't ander, en houdt het met de genen, die dezen

III. Deel.

T

brief

* Een Dæmon van Oorlog, en Engel des vredes.

† Aan 't yeertiende vaars.

‡ Over 't zelve vaars.

brief voor regelmatig en van Goddelijk gezag erkennen.

Wat aangaat de *voorzegginge* van Enoch, die kan Judas uit een byzondere openbaring, of levendige overlevering gehoord hebben. Dat 's dan uit geen valsche *boek*.

En wat belangt de andere zwarigheid van Michaël, met den duivel twistende over Mozes lichaam, de Schrijver zal (a) bewijzen dat die historie niet uit een duister boek of onecht schrift, maar uit den Profet Zacharias gehaalt is.

Voorts acht hy het zeggen van de Groot voor ligtvaardig, en op geen reden steunende.

Meer andere groote zwarigheden, tegen dezen kleinen brief ingebragt, worden in de voorreden opgelost. Laar ons iets van den brief zelf zien.

We zullen voor 't naaste (om met den naam geen tijd te spilen) den Schrijver voor den Apostel Judas houden, die ook (b) *Thaddæus*, en *Lebbeus*, en (c) *Jakobus broeder* word geheten, welken laatste naam hy hem zelve in 't begin geeft, ἀδελφός δι' Ἰακώβου [dog de broeder van *Jakobus*], hoewel door *broeder* hier moet verstaan worden de nabestaande, volgens de wijze der Hebreëen, die de Euangelisten somwijlen navolgen. Zie dit bewezen pag. 48, 49, enz.

De Griekse (d) text, en de Latijnsche (e) overzetting gaan voor af, daar na volgt een schets der (f) ontbinding van de t'zamenhang der rede-

(a) Over 't zeggende vaars. (b) Matth. 10. 3.
Mark 3. 18. (c) Luk. 6. 16. (d) Textus.
(e) Versio. (f) Analyfis.

redeneringe , en een (a) uitbreiding , of (b) woordelijke uitlegging.

In 't verklaren gebruikt de Schrijver deze wijze. Hy geeft over yder vaars een (c) verklaring en aantooning. Dan een (d) beschouwing van 't zelve vaars , en voor 't laatste de (e) oeffening der godvrugtigheid , die daar uit te halen is.

We zullen de zes eerste vaarzen , als van minder duisterheid dan de volgende , niet breedelijk aanroeren : hoewel wegens het zesde , alwaar van de Engelen , *die hun gezag niet gebouwen hebben* , enz. gesproken word , vry wat zoude te zeggen vallen , indien ik niet vreesde buiten des Schrijvers bestek te zullen ter zijde treden. 't Is bekend , hoe verscheidentlijk d' Engelen alhier worden uitgelegt , byzonder in dezen onzen tijd , zoo rijk van reden-twist over de geesten , enderzelve aart , vermogen , en werkingen. 't Zy den lezer genoeg , dat onze Schrijver hier door d' Engelen geene andere verstaat , en ook van geene andere rept , dan die de gemeene Christenheid voor Engelen neemt ; te weten die heilig geschapen , en door weerspannigheid uit den Hemel gestooten , tot den laatsten dag , zonder eenige hope van genade , ter eeuwig verdoemenisse bewaard worden.

Verder , zegge ik , zullen we hier van de Engelen in 't gemeen niets aanroeren , vermits d' Aarts-Engel Michaël ons terstond werks genoeg zal geven.

T 2

Van

- (a) Paraphrasis. (b) Explicatio verbalis.
 (c) Exegesis ac demonstratio. (d) Theorema.
 (e) Praxis pietatis.

Van dezen Michaël spreekt het negende vaars-
aldus, ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτι πρὸς τὸν
ἀκακίαν ὁμιλοῦντος διελήξατο αὐτὸν ἔνθα Μωσῆος σώματος, ὅτι
ἐτόλμησε κρίσιν ἐπιτελεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν· ἵπι-
πμήσῃ σοι κύριος.

Dat 's te zeggen.

Maar Michaël, d' Aarts-Engel, als hy met den
duivel twistte over het lichaam van Mozes, heeft
niet bestaan een oordeel van lasteringe voort te
brengen, maar zeide, de Heere schelde u.

Woorden, die vele hebben willen verstaan,
dog vele bekend dat zy niet verstonden.

* Origenes was een van de gene, dewelke
meenden, dat die twist van Michaël met den
duivel uit een verzierd boek gehaalt was, tot
opschrift voerende ἀνάβασις, of ἀναλήψις ἔνθα Μω-
σῆος [opvaring, of opneming van Mozes.] En
Oekumenius schrijft in zijn verklaringe over
Judas brief deze woorden: men zegt dat d' Aarts-
Engel Michaël gedient heeft in Mozes te begraven:
maar hier stelde zig de duivel tegen, en bragt tegen
hem een beschuldiging in wegens den doodslag van
den Egiptenaar; als of Mozes daarom de zijne
was, en hy niet mocht lijden, dat de man eerlijk
begraven wierd. Dog Michaël, in dit geschil stoffe
hebbende omme den duivel om zijne onbeschaamd-
heid te vloeken, dede het echter niet; zeggende al-
leenlijk; de Heere schelde u.

Niet zonder reden roept de Heer Tileman
uit, dat het vorensgezeide na praat van suffende
bessen riekt.

Beter schijnen ze hem te oordeelen, die de
histo-

Περὶ δαίμων. 1. 3. c. 3.

historie willen halen uit eenige onbeschrevene overlevering, toen ter tijd den Joden kenne-lijk: van welke meining Kalvijn niet vreemd is.

Noch beter, die 't een ongewone openbaring toe-schrijven, waartoe noch boek, noch over-leving van nooden is.

Maar 't veiligste van allen, zegt onze Schrij-ver, is, dat men de historie uit * Zacharias hale. Aldaar worden dezelve personaadjes ge-meld, de *Engel des Heeren* en de *Satan*; ook dezelve zake, en dezelve twist: eindelijk de-zelve uitkomst, en woorden, *de Heere sebel-de u.*

Deze *Aarts-Engel Michaël* is geene andere, zoo we onzen Prediker gehoor geven, dan *Christus*, d'eenige, buiten wien geen meer *Aarts-Engelen* zijn: zijn tegenstrever de *dui-vel*, en d'oorzaak van de twist 't *lichaam van Mozes*.

Door dit *lichaam* verstaat hy de *wet van Mozes*, of de *vervulling van de wet van Mozes*. Zie pag. 200.

Niemand die den text leest, zal anders den-ken, of 't was *Michaël*, die geen oordeel van lasteringe bestond voort te brengen: maar de Heer *Tileman* zal dit heel anders verklaren. Hoe zoude *Christus*, de *Zone Gods*, en de ware *God en Heere*, de *viand en vertreder des Satans* hem niet hebben darren vloeken? dat strijd vlak tegen *Christus* waardigheid, tegen *Judas oogmerk*, en tegen de gelijkkluidende plaats zoo van † *Petrus*, als voornamentlijk van *Zacharias*. pag. 203.

T 3

Zee

Cap 3. v. 1, 2, 3.

† 2 Pet. 2. v. 10.

Zekerlijk Christus zoude niet zijn die wetge-
ver, die alleen behouden en verdueren kan, Jak.
4. 12. indien hy den afgevalen en tegenstrevi-
gen Satan niet had darren vloeken; en met dat
gewoer zullen de vianden van de Drieenigheid
tegen Jezus en God opstaan.

Uit dien hoofde verwerpt de Schrijver het
zeggen van Grotius en Beza: en 't schijnt niet
zonder reden. Hoor dog eens welk een reden
Grotius geeft, waarom d'Aarts-Engel den dui-
vel niet darde vloeken. d'Engelen, zegt hy,
doen dat niet, dewyl de duivel zelf, hoewel boos,
nochtans eenige magt van God in deze wereld ge-
kregen heeft, en een ~~voorspraak~~ [Prius des we-
relds] word geheten. Hier op vraagt de Heer Ti-
leman recht uit. Ey lieve, is de Satan een over-
beid, en waardigheid, voor wien Michaël eenige
eerbied moet hebben? enz. pag. 204.

Beza over 2 Pet. 2. 11. zegt; de Engelen heb-
ben voor de Koningen en Vorsten eerashting. En
zoo praten ze meest altemaal *ib.*

Maar noch vremder is de reden, die Kocce-
jus daar vangteft, hoe wel hy met onzen Schrij-
ver door den Aarts-Engel Christus verstaat. Hy
heeft, zegt hy, niet als middelaar en voorsprake,
niet als de Engel Jehovah; niet in den name van
Jehovah den duivel gedocht; ons dat dat een stont
bestaan [word] en een lastering [blasphemia] zoude
geweest zijn; want hy zoude den Vader iets hebben
enttrokken. 't Welk de Heer Tileman belijd niet
te vatten. pag. 205.

't Zal d'er op aankomen, wie de gone was,
die geen oordeel van lastering heeft darren voort-
brengen.

Was

't Was Michaël, zal iemand zeggen, want zoo loopt de draad des gezegs. Niets minder als dat: want ter gezeider plaats van Zacharias (uit welke Judas deze geschiedenis heeft getrokken) zegt Michaël de zelve woorden tegen den duivel *de Heere schelde u*, en dat word voor een vloek genomen, gelijk toen * Paulus sprak *God zal u slaan*; zoo lichtvaardiglijk vervloeken en zweren ook de Hoogduitsche *so straffe mich Gott*: en dus kan men niet zeggen, dat Michaël hem niet darde lasteren, daar hy hem gevloekt, en zoo veel als gelastert heeft.

Om meer woorden te sparen, de Heer Tileman legt het zoo uit, dat de gene, die geen oordeel, enz. darde uiten, de duivel was; en Michaël de gene, die de woorden sprak *de Heere*, enz. de bewijzen staan pag. 207. 208. 209. 210. 211. 212.

'k Herhale nog eens, dat onze uitlegger den *duivel* toeschrijft, 't welk andere Michaël toeschrijven; namentlijk dat hy niet durfde lasteren. En zie daar, van woorde te woorde 's mans uitbreidinge van dit vaars. pag. 37.

„ Maar Michaël, die Jezus Christus is, die
 „ groote Engel des Verbonds, d'Aarts-Engel,
 „ Vorst en Heere der Engelen, als hy tegen den
 „ Satan, den geduerigen betichter en viand der
 „ geloovige, als de verlosser en middelaar voor 't
 „ volk Israëls, uit de gevangenis komende, en
 „ met name voor den Priester Jozua in 't gerigt
 „ twiste, en zijn zake voor God verdedigde, en
 „ sprak van de wettelyke onreinheid van zijn kleederen in 't lichaam, of de boeken van Mozes

T 4

„ ver-

* Handel. 13. 3. 4. 5.

„ verboden. Zoo heeft die Satan , zegge ik , d'al-
 „ leronbeschaamdste tegenstrever van God , noch-
 „ tans geen oordeel van laster tegen Jozua darren
 „ voortbrengen. 'k Zegge , hy heeft zelf toen voor
 „ 't gerichte den Priester niet durven lasteren , en
 „ doemen , maar 't was hem genoeg , aan zynen
 „ rechte hand te staan , hem tegen te streven , en
 „ voor den Heere te beschuldigen. Ondertussen
 „ heeft d'Aarts-Engel dat niet ongewroken laten
 „ voorbygaan , maar den Satan aan Gods vreesse-
 „ lyk oordeel overgelaten , en gezegt ; de Heere
 „ schelde u , enz.

't Zal veel zijn , zoo zulk een diepzinnige
 verklaring der Griekse woorden den Godgeleer-
 den en taalkundigen voldoen kan.

Over 't veertiende vaars , 't welk zoo vele
 letterzifters als 't voorgaande bezig heeft gehou-
 den , zal ik ook den Schrijver nazien. 't Luid
 aldus.

Προσφύτασα δὲ καὶ τοῖς ἑβδόμοις ἀπὸ Ἀδάμ Ἐνωχ ,
 λαλῶν , ἰδὼς ἤλθε κύριος ἐν μυριάσι ἀγγέλων αὐτῷ. Dat is.
 En dezen heeft ook geprofeteert de zevende van
 Adam Enoch , zeggende ; zie , de Heere is geko-
 men met zyne veel duizend Engelen , enz.

We weten , dat 'er geen profetie van Enoch
 onder de gewijde bladen voorhanden is ; waar
 uit de twijfeling van sommigen over Judas brief
 is ontstaan , alzoo deze voorzegginge Enochs
 in zeker verziend grol-boek word aangehaalt ,
 gelijk hier vorens uit Hieronimus is gezien.

Onze Schrijver houd staande , dat Enochs
 profetie niet geschreven , maar met de mond
 uitgesproken is. Geen heilige boeken zijn verlo-
 ren gegaan , meint hy. : en dit boek is nooit on-

der

der den rang der heilige schriften geweest. Want was het 'er geweest, het zoud' er noch zijn. Daar by komt, al wierd 'er van gewaagt in zeker verdicht werk, dat's geen bewijs voor 't gezag der onregelmatige boeken. Zoo hebben wel meer bedriegers zig van de Goddelijke schriften bedient. 't Staat by hem vast, dat de Heilige Geest aan Judas de woorden van Enoch, die van hem *gesproken*, niet geschreven zijn, dus geopenbaart heeft. Zulx dat hier mede vervalt het gevoelen der gener, de welke meenden dat Enochs voorzegging wel in schrift vervat, maar verloren mogt geweest zijn. Onze Neerduitsche kanteekenaars over de nieuwe vertaling zeggen zeer voorzigtiglijk; *dat deze profetie nergens in de schriften des Ouden Testaments beschreven staat, maar van band tot band onder de Joden schijnt overgeleverd, en dat God dezelve van den Apostel Judas heeft laten opschrijven, om eeuwiglijk in de gemeente bewaard te werden.* In de voorgaande plaats van Michaël zijn ze zoo na niet eens met den Heer Tileman, na dat ik uit hunne kanteekeningen zien kan.

Dat Enoch de zevende, en niet de zesde van Adam gezegt word, is wel te verstaan, als men d'er Adam by reket, en dus telt. *Adam* (want die was de Zone Gods. *Luk. 3.* en zijn schepping moet voor een geslagt getelt worden) *Seth, Enos, Kainan, Malaleel, Jareb,* en de zevende man *Enoch.* Zie *Pag. 288.*

'k Scheide met Enoch teffens van den geheelen Apostelbrief.

't Eerste byvoegsel dezès schrijvers is een geleerde verhandeling van de *liefde-maaltijden* der

eerste Christenen, haar opkomst, gebruik, verval, afschaffing, overblijffels (weinig by ons Hollanders tans bekend) en wat des meer is.

Het tweede onderzoekt wat de ouden door *Communio peregrina* verstonden. Als ik hier zeide dat dat een *vremde gemeenschap* beduidde, gelijk het plat na de letter luid, 't zoude niet wel verftanelijk zijn.

Een yder weet wel, dat het woord *Communio* veeltijds 't houden des H. Avondmaals berekend, maar uit de schriften der genen, die men Vaders noemt, blijkt, dat ze daar door ook verstonden de maatschappy, waar in iemand met andere kerkelijke personen leeft.

Communio peregrina was dan een geestelijke of kerkelijke ban, of straf-oplegging, waar door een kerkelijke broeder van zijn kerk tot een *vremde*, met vermindering van waardigheid, gedoemt wierd. Dòg vermits de Bibel daar van zwijgt, en die *vremde tuchtnaam* niet voor 't midden der vijfde eeuw eerst in de wereld gevoert is, en van de Latijnsche Vaders alleen spaarzaamelijk aangeroerd word, zal ik geen papier met dezelve bekladden.

In het derde, of laatste, spreekt de Schrijver van *oblatio sine communione*, (woorden, ook niet vry van duisterheid, als ze enkel verduist zijn) *Aanbieding zonder gemeenschap*.

Wil ik het u wat klaarder zeggen, lezer?

't Is een onderzoek van een * gewerens geval, hier in bestaande: of een † Predikant, 't Heilig Avondmaal bedienende, en andere menschen toedienende, volgens Christus, en der Apostelen voorbeeld;

* Casus conscientiz. † Hy zegt Pastor.

beteld, en oeffeninge der oude kerke, zig wel mag onthouden van 't zelve deelachtig te zijn.

Die het gelieft te onderzoeken, hy zal haast gedaan hebben, want het is niet vele bladen groot.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

Petri van Hoeke. *V. D. M. Commentarius analyticus in Epistolam ad Hebraeos. Praemissa est analysis totius epistolae.*

Dat is:

Ontknoopende verklaring over den brief aan den Hebreën door Pieter van Hoeke, Dienaar des Goddelijken Woords. Te Leiden by Joah de Vivié, 1693. in 4. 38 bladen.

Nimmer worden we in de waarheid krachtiger bevestigd, dan wanneer we zien, hoe dezelve door een geduerige schakeling aan een hangt; blijkende het gezeg eenes voortreffelijken wijsgeers, * *dat uit het waarachtige het alderwaarachtigste niets anders als waarachtig is*, Zal een Godgeleerde zijnen lezer of toehoorder overtuigen, hy moet hem betoogen, dat de heilige bladen in 't geheel geschakelde waarheden zijn, die uit den anderen vloeijen.

De verstandigste onder d'oude Vaderen namen dit ter harte, en doelden in hunne predikation,

* *Ex vero nil nisi verum verissimum est.*

katiën; en uitleggingen niet zoo zeer op 't be-
toonen wat yder Schriftuur-plaats in 't byzon-
der beteekende, als wel op den t'zamenhang
van de waarheid, die in de *Profeten, Apostelen,*
en *Euangelisten* te vinden is.

Maar was 'er ooit een tijd, waar inne by de
Wijste mannen van deze zake 't meeste werk ge-
maakt wierd, 't was de tegenwoordige. Men
ziet dat de beste verstandē nergens meer op uit
zijn, als om door beknopte verklaringen den
t'zamenhang van een geheel boek of brief aan
te wijzen.

Hier toe bevljigt zig ook de Heer van Hoe-
ke, Predikant op den Nieuwen Horne, de-
welke in deze zijne verklaring voor af laat zien
ten bestek van den ganschen Brief, uit het wesk-
ke een opmerkend lezer alles wat in de zelve
verhandelt word kan bezeffen, en als in den
eersten opslag de aaneenschakeling der zaken be-
schouwen.

Hy beschrijft ons, wie deze *Hebreen* geweest
zijn, en hoe verre zy verschilden van de *Helle-
nisten*; in de handelingen der Apostelen ver-
meld.

Maar sommigē der Ouden, hoewel ze dezen
Brief aan den Hebreen voor *Kanonijk* hielden,
twijfelden echter of Paulus deszelfs Schrijver
is geweest.

Daar zijn d'er, * dewelke meenen, dat
ze niet in 't Grieks, maar Hebreuws is ge-
schreven, voorts van Lukas, of Klement over-
gezet.

Ori

Euseb. Hist. Eccl. lib. 3. c. 38. Clem. Alex. Hypot.
apud Euseb. Hist. Eccl. lib. 6. c. 14.

Origenes (dit schiet my tuffen beiden in 't hoofd) die dezen brief heeft verklaard, oordeelt, dat de zaken, daar inne verhandelt, van Paulus zijn, maar dat de uitdrukkingen en spreekwijzen al te verheven en hoogdravend zijn, dan dat Paulus die zoude geschreven hebben, dewijl hy geen cierlijke stijl elders gebruikt: gevolgelijk, dat het wel Paulus gedachten zijn geweest, maar dat een ander dezelve, als van zynen meester voorgezegt, dus op 't papier heeft gesteld. Hy besluit zijn zegen met deze woorden: * εἰς ἐκκλησίαν Ἰακώβου τῆς ἐπιστολῆς ὡς Παύλος, αὐτῆς διδουμένηται καὶ ἐπὶ τούτων. Οὐ γὰρ εἰκὴ οἱ ἀρχαῖοι ἀνδρες ὡς Παύλος αὐτῆς ἐπιθέσει. Τίς δὲ ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, τὸ μὲν ἀληθὲς Θεὸς οἶδεν. Dat is. *Byaldien eenige kerke dezen brief houd voor die van Paulus, ze doet daar in prijfelijk. Want de oude hebben niet te vergeefs dezelve voor die van Paulus overgelevert. Maar wie dezen brief geschreven heeft, daar van weet God de waarheid.*

Erasmus wist in zijne aantekeningen ook 't een en 't ander te melden, waarom Paulus voor de Schrijver niet mag gehouden werden. Dog hy kreeg de Godgeleerden van Parijs daar over aan zijn hals.

't Zy hoe 't zy, 't is een geschrift, 't welk de hedendaagse † Joden zelve bekennen hoogwigtige, en verhevene zaken te vervatten.

Omtrent dezen grooten twist der geleerde, voegt

* Orig. Homil. in Epist. ad Hebr. apud Euseb. Hist. Eccl. lib 6 c. 25.

† Zie de Histoire Critique du texte du Nouveau Testament par Richard Simon, pag. 186.

voegt de Heer van Hoeke zig by de genen, dewelke Paulus zelve voor den Schrijver des briefs houden, en geeft reden, waarom d'Apostel zijnen naam, gelijk voor andere brieven, daar voor niet gestelt heeft. Wat de tale belangt, hy is van gedachten, dat ze oorspronkelijk Grieks is geweest.

En zie daar drie bewijzen, tot bewering, dat deze Brief niemand anders dan Paulus moet toe gewezen werden.

I. Om dat Beza getuigt, dat hy in alle zijne boeken, behalven een, gevonden heeft het opschrift, * *des Apostels Paulus brief aan de Hebreëen.*

II. Uit de woorden vanden Apostel Petrus, zeggende, † *dat Paulus geschreven heeft na de wijsheid, die hem gegeven is.* En dit schreef Petrus aan de † *verstrooide*, welke de Hebreëen zijn.

III. Dat ze geschreven is uit Italiën. *Heb. 13. v. 24.* en dat Paulus van zijne banden spreekt. *Heb. 10. v. 34.* ook van Timotheus. *Heb. : 3. v. 23.*

't Oogmerk des Schrijvers is, de Hebreëen, die wel in Christus geloofden, maar yveraars der Wet waren, te versterken in de kennisse van JEZUS CHRISTUS, en aan te porren, dat ze Hem aanmerken, als den grootsten Profeet, door wien God in 't laatste der dagen heeft gesproken: dat ze op hem betrouwen, als op den Oppersten Priester, nalatende de tegensporrende Leviten en Joden: eindelijk dat ze hun zek-

* *Παύλος ὁ Ἀποστόλος ἡμεῖς Ἑβραῖοι ἐπιστολὴ.*
† *2 Petr. 3. v. 15.* † *1 Petr. 1. v. 1.*

zelve oeffenen in verdrukkingen, mits behoudende het geloove, hope, lijdzaamheid, en heiligheid, op dat Gods toorn den hardnekkigen Joden niet overkome.

Wat de verklaringe zelf aangaat, die is kort, maar klaar; wel doorwrocht, en treft haar wit, van de eene waarheid uit d' ander af te leiden. De Schrijver toont daar inne zijn goed oordeel; en schoon hy wel meest de gedachten van den Heere Koccejus volgt, en den lezer tot 's manschriften meermaal wijst; echter bind hy zig daar aan zoo zeer niet, of hy komt nu en dan tot andere bedenkingen, als hem de waarheid nader schijnt. Loffelijke zake! wat groots en wat goeds is van zulke mannen te wachten, die, aan niemands gevoelen verlaat, alleenlijk nasporen, wat Gode betamelijk is tot een zondaar te spreken, en wat een zondaar betamelijk is van een verzoenden God te hooren.

Doorgaans daar Profetien, en wel zonderling Davids Psalmen voorkomen, ontvouwt de Heer van Hoeke niet slechts die plaats, maar geeft ook veeltijds een * uitbreidinge van den geheelen Psalm. En dewijl hy betuigt, dat zijn voorname opzet is, den aankomelingen en jonge Predikanten een aanleidinge tot nette en vaste gedachten te geven, zal niemand, die niet eenzijdig is, anders oordeelen, of hy heeft dit oogmerk zoo wel voldaan, dat de beknopte wijze van verklaringe dezès briefs aan de Heeren den zulken kan te stede komen.

* Paraphrasie.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

*Relation de la campagne d'Irlande, en l'année
M. DC. XCI. sous le commandement de
M. le Général de Ginkel.*

Dat is.

*Verhaal van de veldtocht in Terland, voorgevallen
in den jare 1691, onder 't bevel van den
Heere Algemeen-bevelhebber van Ginkel.
't Amsterdam by Jan Garrel, 1693. in 12.
6 bladen.*

Zijn * uitmuntendheid de Heer G. van Reede, Grave van Athlonè, Baron van Agrim, Heere van Amerongen, van Ginkel, en andere plaatsen, Ridder van d' ordre des Olifants, Bevelhebber van de Hollandsche Ruitery, Stadvoogd der Stad, en Provincie van Utrecht, Groot Jager van 't Hartogdom van Gelderland, en 't Graaffschap Zutfen, enz. is de manhafte Krijgsheld, die onlangs, ten dienste zijner Britanische Majesteit, het Yersche Rijk van 't schuim der wederspannelingen, en Fransche geweld-drijvers gezuivert, en hemzelven daar door eenen eeuwigen name verkregen heeft. Niemand kan in dezen oorlogsrijken tijd onkundig zijn, van hoe groot een belang het was, dat, na de weergalooze heldendaad van zijn Majesteit, in 't slaan der vianden by de rivier

vies

* *Excellentie.*

vier Boine, 't rijk van Yerland verder in 't geheel tot gehoorzaamheid herbragt wierde.

Dit * verhaal, steld ons kortelijk voor oogen 't gene in die roemruchtige veldtocht is uitgevoerd, waar onder 't veroveren van de stad Athlone gedenkwaardig is.

Athlone is een stad, gelegen in 't landschap *Konnaughy*, en in 't graafschap van *Roskomen*, in tweeën verdeeld door de rivier *Shanon*. 't Oosterlijk gedeelte, gemeenlijk door den naam van 't *Engelsch Athlone* bekend, is wel het onsterkste; maar aan de westzijde van dezelve vloed legt een goed kasteel, genaamd het *Yersch Athlone*, welke twee steden met een brugge t' zamengevoegd zijn.

Niet min aanmerkelijk is de veldslag by *Agrim*, en de rang der krijgsmachten, die daar in dienden. Welke doorluchtige overwinnige van veelvuldige andere gevolgt wierd.

III. Deel.

ZES.

* *Beschreven door M. de la Brupe.*

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

* Hieroglyphica, anders Emblemata Sacra; ofte sijnbeelden der zinnebeelden en voorbeelden. Gevende een schriftuurlijke, ende gegronde anlegginge van woorden en zaken, die van een natuurlijk, en letterlijk gebruik van spreken, tot een geestlyke beduidinge zyn overgebracht, en voor graveersels ende schilderyen in Gods Tempel strekken; het zy dezelfde woorden, ofte zaken zyn. Zinnebeelden van een gemeene toepassing op alle geestelyke dingen; het zy voorbeelden van toekomende gevallen in den staat van Gods Kerke; byzonder des N. Testaments; het zy geheele Parabolon van gebeurlyke dingen. i'Zamengesteld volgens de ordre van het A B C. Volgens welke letteren yder woord, en sake zig zal laten vinden, op de eigen plaats welke de letter zal aanwyzzen. Door Henricus Groenewegen, bedienaar der gemeente J. Christi tot Enkhuizen. In 's Gravenhage by Meindert Uitwerf, 1693. in 4. 44 bladen.

ALs de onlangs overledene Predikant Groenewegen zijn boek tegens den Schrijver van de *Betoverde Wereld* in 't licht gaf, liet hy in

* Hieroglyphice beduidt eigentlijk in 't Grieks heilige graveerkunst.

de * voorreden blijken, dat hy dit werk der Bi-
beliche Zinnebeelden onder handen had.

Dog's mans schielijk afsterven heeft weder-
houden, dat het niet geheel door hem vol-
maakt, maar alleenlijk tot de letter F gebragt
is. Evenwel zal men bevinden, dat, om de
gelijkheid en gemeenschap der stoffen, en de
betrekking, die ze op malkanderen hadden,
sommige zaken in d'eene titel meer dan in d'an-
dere uitgebreid zijn: om dat de Heer Groene-
wegen daar mede ook het wijd beslag van zijn
boek zocht te verkorten, en van zelfs op eenige
letters deze en gene titels moesten uitvallen,
wanneer de zake reeds in een andere titel was
samen gevoegt, en afgehandelt: gelijk hy ons
pag. 233: onder het woord DROOM bericht,
voorgevende geen enkel Woordboek, maar een
zakelijk werk te willen samenstellen.

Uit dezen *schatkamer der Zinnebeelden* zal ik
dan volgens den rang van A B uit yder letter
een staaltje van een woord, waar toe mijn mee-
ste zinlijkheid strekt, aanwijzen; zoo hebbe
ik met zes woorden heiligavond van dit uittrek-
fel.

Onder de letter A neme ik ABEL (gelijk
het den 70 Overzetters gelieft te schrijven אבֶל ,
niet jegenstaande na de Hebreuwsche tale *Ha-
bel* חַבֵּל moet gelezen worden) den jongsten
van de twee eerste zonen, die Adam by Eva had
geteeld, en wiens geschiedenis de man Gods
Mozes in 't vierde hoofdstuk zijner beschrijving
van de wereldmaking verhaalt.

V 2

De

* Zie zijne woorden in de *Boekzaal van Julius* on
Augustus, 1692.

De nijd van Kain, in 't hart verkropt, barst uit in woordenstrijd, en ten laastten in de moord zijnes broeders Abels, die dus de kroon van het eerste martelaarschap verworven heeft.

Onze Schrijver derhalven, aanwijzende, hoe men een voorbeeld, of zinnebeeld in personen en zaken moet vinden, stelt, dat *Abel is een voorbeeld der gener, die van wegen het geloove en de rechtvaardigheid des geloofs lijden van huichelaren, welker Godsdienst alleen uitwendig, en niet met het geloof vermengt is.*

De B vertoond onder velen BABEL בבל d'alleraanmerkelijkste hoofdstad des gebieds, die ooit in de wereld is geweest: een tooneel, op 't welke de roemruchtigste voorvallen die op d'aarde geschieden, vertoond worden: d'erfviandinne van Gods Kerke, zoo voor, als na Christus tijden, teffens volgens de letter, en geestelijke beduidenisse. Berugt is ze door haren eersten stichter Nimrot, een zoons-zoon van den goddeloozen Cham, * die geweldig begon te zijn op aarde, dat 's te zeggen, die een groote dwingeland was, en alles onder zijn geweldige heerschappy sleepte. Deze leide den grond van dat machtige gebouw, wiens verhevene mueren als een werelds-wonder gehouden zijn.

Ziedog, hoe konstig de Heer Groenewegen alhier een heilig zinnebeeld weet uit te vinden. De Roomsche alleenheersinge heeft gelijke beginselen gelegd in het bloed van Remus, die door zijn broeder Romulus is vermoord. Assur scheide zig af, en bouwde Ninivé. Beide don-

† Genes. 10. v. 8.

gen ze na 't opper gebied, welke Babels verwar-
 ringe aan Assur vele eeuwen lang moest nalaten,
 tot dat ze haar keerde tot Nebuchadnezar, ko-
 ning van Babel, en zijne navolgers; welker op-
 perhoofdige regering ook niet lang stond, maar
 door Cyrus den Persiaan vernietigt is, gelijk
 Daniel, en andere gedenkschriften ons leeren.

Na de overweging van 't oude Babel in vele
 omstandigheden, houd de Schrijver staande,
 dat het zelve is geweest een voorbeeld van 't
 Antichristische Babel, en beweert die gedag-
 ten niet ongeleerdelijk uit vergelijking van d'ee-
 ne en d'andere byzonderheid. We vinden ook
 in deze letter dat overgedrochtelijk dier *Behemoth*,
 't welke ik in 't uittreksel van Bocharts
 werken * voor henen hebbe verhandelt, nevens
 den *Leviathan*. De Heer Groenewegen zijne
 gedagten rondelijk verklarende, vind in die
 twee schrikkelijke beesten eenigfins een letter of
 zinnebeeld, maar bekend daar nevens, dat in
 geen geschapen onvernuftig beest ten hondersten
 deele voldaan zijn, of kunnen werden, die uit-
 nemende beschrijvingen van Gods wonderen,
 welke aan deze beesten worden toegeschreven.
 Daaromme houd hy hem verzekerd, dat door
 de zelve vertoond worden twee overgroote en
 schrikkelijke machten, uit de kraacht en zenuwen
 van alle staten in de wereld by een gebragt. pag. 82.

Ik laate dit den Godgeleerden over, en trede
 tot de C. Schoon wy Nederlanders alles wat in
 onze tale gemeenlijk met een C geschreven
 word, gevoegelijker met K kunnen uitdrukken,
 nochtans kennen de Hebreen beide de letteren;

V 3 een

* In de maanden January en February, 1693.

een J voor een C, en een P voor een K. Des
brenge de Schrijver onder de letter C, een van
Chams zonen, te weten CUS, van wien de
Cuschiten, of Moren komen: want uit verge-
lijking van andere Schriftuur-plaatsen is bekend,
dat de Moren, die de zuidelgewesten van A-
frika bewonen, en zwart zijn, voor Chams na-
komelingen moeten gehouden worden. Ver-
harde en onbekeerde zondaars worden by Mo-
ren vergeleken. Lees voorts wat fraais van dit
zwart zijn der Moren, en de zinspelinge daar
over bygebracht is pag. 163. 164. enz.

DAG komt eerst met de letter D te voor-
schijn, by de Hebreëngenoomd DV, waar door
onze Prediker in de eigentlijkste beduiding ver-
staat alle den tijd, in welke de zon verheven is
boven onzen halven Sphere, of boven onzen
Horizon, zijnde by hem de natuurlijke dag,
en tegenstele nacht. Om 't met een woord te
zeggen, hy houd voor den natuurlijke dag, al
den tijd, in welke iemand, waar hy ook woont,
het licht der zonne geniet, en den nacht al den
tijd, in welke het by ons duister is. Zoo doer-
de weet hy best raad met de historie van de
schepping, daar Mozes zegt: * God noemde het
licht dag, en de duisternisse nacht; toen was 't a-
vond geweest, en morgen geweest de eerste dag.
Dat is, het eerste verduistering, of de tijd van 24
uuren, dewijl dit een bevattende spreekwijze is
in het woord dag. *k Zal dit hier laten, en eens
zien, hoe de dag en nacht in een voorbeeldelijke
beduiding te vatten is.

I. Worden ze dan genomen † zinnebeeldelijk,

* Gen. 1, v. 5. † Symbolische & figurate.

en voorbeeldelyk. By tegenstelling, de *nagt* is de tijd der schaduwen, en voorbeelden der toekomende goederen, niet het uitgedrukte beeld van de zake zelf; zoo nochtans, dat men uit die schaduwen op een ruwe wijze de verbeeldinge van 't lichaam konde afteekenen.

II. Word door den *dag* verstaan, na de * *heilige schilder-en graver-kunst*, alle tijd van vrolijkheid, welvaart, en voorspoed; door den *nagt* allerley droefheid, elende, en rouwklage. *Wy wagten na licht, maar zie daar is duisternisse*, zegt *Ezaias* 59. v. 9. Een levendige gelijkenisse: want om de dood zelve, en de treurigheid over eenen dooden te verbeelden, gebruikt men zwarte kleederen, ook duistere en beslotene vertrekplaatsen tot rouwe. In tegendeel, *het licht is zoet den levenden*.

III. In een † *zedige beduidinge* kan de *dag* en het *licht* verstaan worden voor alle heiligheid en deugd; door de *nagt*, of *duisternisse*, alle onheiligheid en godloosheid. *De nagt is voorbygegaan, de dag is nabygekomen, laat ons afleggen de werken der duisternisse*, Rom. 13. Vergelyk *Efez.* 5. v. 8. *Gy waart eertijds kinderen der duisternisse, maar nu zijt gy licht in den Heere*.

IV. Eindelijk is een *dag* ook ‡ *voorzeggelyk* te begrijpen, en dat of zeer ruim, of enger.

De ruimste beduidinge is, wanneer een *gansche tijd*, die uit vele eeuwen bestaat, by een *dag* word vergeleken.

Vry naauwer, dog echter ruim, worden door een *dag* bereekend *duizend jaren*, en noch naauwer *hondert jaren*, en een halve *dag* *ronde vijftig*,

V 4

dat

* Hieroglyphice. † Moraliter. ‡ Prophetice.

dat is, 60 jaren. Zoo meint het de Heer Groenewegen te vinden *Openb. II. v. 11.*

Op de letter E is wel gedenkwaardigt het woord EGYPTEN, een land, by Mozes, en in de gansche Heilige Schriften, ja ook by de Heidenen zelve zeer berugt. De Vader van dit volk, en die aan dezen landstrecke eenen naam gaf, word ook *Mitzraim* genaamt. Maar de Schrijver is hier zoo wijdloopig, dat my hem niet lust na te volgen. Hy stelt eerst voor, na de letter, alles wat in Egypten is waar te nemen, en voegt in yder lid de letter en de toepassing te zamen. Zonder vele redenen vruchteloos te gebruiken, 's mans zeggen is, dat Gods geest Egypten houd al een voorbeeld des rijks van den Antichrist, 't Zal op het Roomsche gebied uit komen. Want als in d' openinge van Joannes staat een groote stad, die geestelijk genaamt word *Sodom*, en *Egypten*, daar ook onze Heere gekruist is, zoo neemt de Schrijver dit voor den kring van 't Roomsche gebied. 't Is zeker, dat dit hoofdstuk een wisse preuve is van de geleerdheid, die de Heer Groenewegen in zijn leven bezeten heeft.

Alle deze zinnebeeldelijke verklaringen eindigen, gelijk vorens gezegt is, met de letter F, die het woord FEEST laat zien. Alhier word gesproken van het woord *Pascha*, van 't *Pinxter-feest*, ook van 't *feest der looverbutten*, eindelijk van de *landruste des zevenden jaars*, en het *jubeljaar*.

't Hebreeuwse grondwoord פסח beduid een byzondere tijd van vreugde, geheiligt en afgezonderd ter eere Gods; en gedachtenisse van eenige

eenige byzondere weldaden , den Joodschen volke bewezen. Want het komt van \aleph , dat is, vrolijk zijn; niet alleen inwendig in 't hart, maar ook uitwendig, met zig te vermaken in alle werktuigen, en middelen, waar door de blijdschap plagt opgewekt te werden, 't zy zangkunde, of snarenspeel; 't zy danssen en springen met reyen, en anders; 't zy maaltijden, en gasterijen van meer dan gemeenen woestel: kort om; in alle manieren, op welke een volk, ten dage eenes hoogtijds verzamelt, in uitgelatene vreugde zwom; tot betuiging, dat zy een byzondere en hun allen gemeene weldaad hadden ontvangen.

De taalkundige Buxtorf, en andere merken aan, dat de vreugde van die feesthoudende menigte zoo ongemeen was, dat zelf het misbruik der vleeschvreters en wijnzuipers, (1 Sam. 30. v. 16.) ja der dronkaarts, (Psal. 107. v. 27.) door dit eigen woord word uitgedrukt.

Dog 't zy verre van ons te denken, zegt de Schrijver, dat Gods geheiligd en geloovig volk zig op zoodanige vreugde-tijden in overdaad zoude hebben uitgelaten.

Niet min geleerdelijk als 't voorgaande word dit door den Heere Groenewegen ter neder gesteld, waar uit een lezer zijn groote belezenheid in de tweederley Verbonden kan afmeten; en, volgens zijne gronden naspeuren, hoe hy alle de feesten tot een heilig gebruik, en byzonderlijk van 't Nieuwe Testament overbrengt.

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

Requête, mitsgaders memorie, ofte naderberigt, aan de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland ende West-Vrieland, geprefenteert ende over-gelevert, by ofte van wegen. Den Heer; mitsgaders Schout, Ambagtsbewaarders, en gezworens van Zevenhuisen; als mede de meeste en de breedste Geerfden en Ingelanden aldaar: by dewelke haar Ed. Groot Mog. worden verzogt, met de supplianten aan te gaan een contract van Admodiatie van alle Impositien, en Accÿsen, over haarluider Ingezetenen, en waren van Turf, en andere. Werdende daar mede aangewezen, het groot verval door het onbehoorlijk vervenen der landen. De middelen om 't zelve voor te komen. De verzekeringe voor den Staat van altijd duerende te kunnen genieten der zelve verpondinge, en andere lasten. Ende voorts het voltrekken en gevolg van een considerable Dijkagie. Alles tot een zeer over-groot voordeel voor het gemeene land, en de particuliere plaatsen en personen, die hun met de veenderye generen in Holland. Te Delf by Kornelis Blommestein, 1693. in folio 9. bladen.

Zie

Zie hier een geschrift, van zoodanigen natuur, dat het sommigen misschien moge voorkomen, als weinig tot onze Boekzaal behoorende. 'k Hebbe het egter der vermeldinge waardig geagt, om dat ik, een Rotterdammer van geboorte, als een trouw borger my zelf verplicht houde, niets ontdekt te laten, waar door eenig voordeel aan mijne medeborgers of derzelve gebueren, en omleggende landluiden kan werden toegebracht. En zekerlijk iets dergelijks schijnt my uit dit * *verzoek-schrift en nader betooginge* (t welk de Heer, mitsgaders Schout, Ambagts-bewaarders, en gezworens van Zevenhuizen, nevens de meeste en breedste Geërfdens en Ingelanden aldaar aan de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en West-Vrieland hebben aangeboden) te vloeijen; waaromme ik kortelijk, wat van de zake is, hierzal ter neder stellen.

De gemelde Zevenhuizenaars verzoeken met dit geschrift, zoo als de titel leert, *met haar Ed. Gr. Mog. te mogen aangaan een onderhandeling van ADMODIATIE* (welk woord, ons uit Vrankrijk eerst overgewaaid, tans beter dan deszelfs schrale vertaling bekend is) *van alle Impositien, en Accijsen over haarlieder Ingezetenen, en waren van Turf, enz. niet zonder dringende noodzakelijkheid, by hen vertoond, en in de volgende reden bestaande.*

„ Zy vertoonen, dat door de groote en zwa-
 „ re wateren, staande in haren Ambagte, en
 „ ha-

* *My ter hand gesteld door den Heere C. van Ouwendijk, Rentmeester van den Heere van Zevenhuizen.*

„ harer nabueren van Zuid-Waddinxveen,
 „ Moordregt, en Nieuwerkerk, in een ge-
 „ meen waterschap van tuffen de zes en zeven-
 „ duizend mergen, waar van 't meerendeel
 „ tans reeds is uitgeveent, de nog overige
 „ Veenlanden door de kragtige slag en over-
 „ stolpinge des waters jaarlijks in ruimen aan-
 „ tal ook worden ingezwolgen, en grondelijks
 „ verdorven; zulks dat zy Verzoekers (be-
 „ merkende dit groot en onnut verlies hunner
 „ Venen, en dat hunne landen in 't voorfz Wa-
 „ terschap als de allerlaagste zijnde des zomers
 „ onbequaam werden tot het gebruik van Wei-
 „ den, als mede, dat de flegte stoffe hunner
 „ Venen, niet zoo wel als andere, 't geweld
 „ dezer wateren kan tegenstaan) van tijd tot
 „ tijd meerder hebben begonnen te venen, op
 „ dat ze, mits den treffenden nooddwang, in
 „ korte jaren (gelijk hunne gebueren) geheelijk
 „ zouden wezen uitgeveent, en des te nader
 „ zijn, omme weder bedijkt te moeten wer-
 „ den. Dog dat hen Verzoekers in dezen over-
 „ leg van zaken voorkomt een geheele reex van
 „ rampen voor hunne ingezetenen; ja zulk een
 „ verval, waar door zy met der tijd onmagtig
 „ zullen zijn des gemeenen lands lasten te kon-
 „ nen voldoen, en zyluiden, dus niets kon-
 „ nende toebrengen tot de kosten van eenige
 „ dijkadje, als vele hunner nabueren, in een
 „ onherstelbaar verderf woest en ledig zullen
 „ moeten blijven leggen. Nogtans dat zy Ver-
 „ zoekers tegen alle deze zwarigheden mei-
 „ nen gevonden te hebben drie volgende hulp-
 „ middelen.

I. Omme der Verzoekers ingezetenen te verhoeden voor dit te bedugtene ongeval.

II. Haar Ed. Gr. Mog. voor altijd te kunnen verzekeren derzelve opgestelde, en op te stellen lasten.

III. Omme haar Ed. Gr. Mog. te kunnen doen zien, dat zy verzoekers in korten tijd in staat en vermogen zullen zijn, zonder iemands nadeel, en buiten kosten van 't gemeene land, omme het gemelde Ambagt van Zevenhuizen, en deszelfs nagebueren (met welke zy altans in een gemeen Waterschap zijn) te kunnen doen bedijken, en tot schoone en vrugtbare koo- en weilanden te brengen.

„ Maar dewijl deze middelen zonder de va-
„ derlijke zorg van haar Ed. Gr. Mog. niet
„ kunnen werden uitgewerkt; is der Verzoeke-
„ ren bede, dat zy, voor en ten voordeele van
„ 't gemeene Ambagt van Zevenhuizen, door
„ haar Ed. Gr. Mog. mogen werden begunstigt
„ met een algemeene ADMODIATIE voor
„ eenige jaren, van alle Impositien en Accij-
„ sen, die het gemeene land over der Verzoek-
„ ers ingezetenen, en waren van Turf, enz.
„ aldaar tot nog toe heeft opgeheven en ont-
„ fangen, en dat voor zoodanigen somme van
„ penningen, verdeelt na 't gene, 't welk het
„ gemeene land verscheide jaren herwaarts van
„ hen heeft getrokken; en mits dat boven dien,
„ geduerende de gemelde ADMODIATIE,
„ jaarlijx een somme van twintig duizend gul-
„ dens, of meerder, aan 't gemeene land op
„ interest zoude werden beleid, tot vindinge
„ van de kosten, tot de voornoemde dijkadje
„ „ noo-

„ noodig , en verders op zulke voorwaarden ;
 „ bedingen , en bepalingen , als haar Ed. Gr.
 „ Mog. gunstelijk gelieven met de verzoekers
 „ aan te gaan .

Daar hebt gy , lezer , den inhoud des smeek-
 schrifts gehoord , welke by haar Ed. Gr. Mog.
 op den 20 Mey jongstleden gelezen zijnde , heb-
 ben de Verzoekers raadzaam gevonden , het
 voorstel der meergemelde **ADMODIATIE** by
 een *nader-berigt* omstandiglijker te vertoonen .

In 't zelve berigt ziet men de Verzoekers
 goede dringredenen gebruiken , om hun ont-
 werp smakelijk te maken .

Deze bestaan , onderscheidentlijk verdeelt ;
 in vijf leden .

Van welke zy te kennen geven .

In 't I , een verhaal van den prangenden nood
 hunner klagten .

In het II , de noodzakelijkheid der voor-
 noemde *Admodiatio* , en dat zonder dezelve een
 onvermijdelijk verval voorhanden is .

In het III , het nut en welvaren , dat het ge-
 meen , en yder in 't byzonder , uit dezelve *Ad-
 modiatie* staat te genieten .

In 't IV eenige aanmerkingen , en gedagten ,
 omtrent de schikkingen en bemiddelingen , vol-
 gens welke alles beftiert , beheert , en verant-
 woord zoude kunnen , of behooren te werden .

En laatstelijk in het V het gevolg van te ma-
 kene dijkadje , het begrip van den stand van al-
 les , naar den uitgang der *Admodiatie* ; als me-
 de een oploffing van de twijfelingen , en tegen-
 werpingen , die zig reeds opdoen , en namaals
 daar tegen ingebracht mogten worden .

Geene

Geene der vijf byzondere leden ontbreekt haar kragtig bewijs, 't welk alhier breedelijk op te halen 't bestek mijnes uittreksels niet lijd.

De lezers, 't zy die in de zake eenig belang hebben, of enkele liefhebbers van goede voor- slagen zijn, zonder andersins al den omslag ge- polst te hebben, zullen met my bekennen, dat de vertoonders niets achterlaten, wat tot be- rooiging der nutheid, en noodzakelijkheid hunnes oogmerks vereist word. Welk oogmerk geen ander zijn kan, als 't heil en welvaren hunner Ingezetenen, uit te voeren door een verhindering van onvermijdelijke elenden, die andersins reeds te vreezen zijn, en eerlang den gemelden Ambagte van Zevenhuizen schij- nen te zullen overstroomen.

ACHTTIENDE HOOFDDEEL.

Der BETOOVERDE WERELD het derde en vierde boek door Balthasar Bekker, S. T. D. Predikant tot Amsterdam. s'Am- sterdam by Daniel van den Dalen, 1693. in 4. s' zamen 67 bladen.

IN d'eerste opening van mijne Boekzaal hebbe ik een kort begrip van de twee eerste boeken der *Betoverde Wereld*, door den Heere Baltha- zar Bekker beschreven, vertoont; dog op een geheel andere wijze, als ik gewoon ben eenig uittreksel te maken. De reden was, om dat in dien tijd, na 's uitkomen van 't gemelde werk, vele

vele Schrijvers oprezen, die 't zelve wederleiden; alt'zamen wel met eenerley inzigte, om des Heeren Bekkers gevoelens te ontzenuwen, maar niet met eenerley geleerdheid, nog bezadigtheid: van welke Schrijvers sommige, toen voorkomende, volgens den rang des tijds, niet konden buiten de Boekzaal gesloten blijven. En 't viel juist wel uit, dat de schriften van de Heeren *Leidekker*, *Groenewegen*, en *Verrijn*, die my in handen quamen, van de wichtigste waren, die de *Betoverde Wereld* bestormden. Evenwel, omme van 't werk zelve, dat in Neerland zoo veel geruchts maakte, den lezers ook een schetsje te geven, waar uit zy te klaarder zouden begrijpen, waar ter plaats het gene, dat wederlegt wierd, te vinden was, vond ik geraden, niet na mijne gewone manier van uittreksel-maken, eenige voorname stukken; of hoofdzaken aan te roeren, maar een bondig register (gelijk het van den Heere Bekker * ook daar voor erkend word) toe te stellen, uit het welke de geheele aaneenschakeling der verhandelde zaken van hoofddeel tot hoofddeel achtervolgens kortelijk konde werden nagespoort: zonder dat ik in 't minste of meeste iets tot lof of laster van 't werk wilde laten blijken. Dus dagt my, konde ik voegelijkst buiten 't geschil blijven van een zake, die den geleerden man zoo veel haats en moeyelijkheids heeft op den hals gestort, 't zy dat hy bestreden wierd

* In zijn geschrift, genaamt kort bericht van B. B. aangaande alle de schriften, welke over zijn boek de B. W. eenen tijd lang heen en weder gewisseld zijn. pag: 14.

van mannen hun des verstaande ; 't zy van andere, die der d ngen onbedeven, op hooren zeggen vast gingen, en in 't wild scherm-den.

Naderhand ziende, dat 'er allefins nog meer menschen gaande gemaakt wierden, omme den maker van de *Betoverde Wereld* te beoorlogen, en ook velerley schriften voor en tegen zijne itellingen van den aart en 't vermogen der geesten, byzonderlijk des duivels, dagelijks in 't ligt quamen: aller welker uittreksels magtig waren den lezer walging te verwekken (want ook vele derzelve raakten 't ware wezen der zake niet) achte ik het veiligst, buiten de voorzeide drie wederleggers, niemand meer van d' eene of d' andere kant; anders als met de vermeldinge der bloote titels in de Boekzaal te zetten, op dat een yder, die lust had, de Schriften zelve mogt doorloopen.

HEBBENDE derhalven de twee eerste boeken der *Betoverde Wereld* voorts met alle derzelve voor-en tegensprekers gelaten voor 't gene zy waren, zoude ligtelijk iemand ook konnen oordeelen, voegelijkt te zijn, dat deze twee laatste, nu eerst uitgegeven, insgelijks van my wierden overgeslagen, of met de bloote titels voorgesteld, op dat geen nijdige kans hebbe iets uit mijn uittreksel te pikken; 't welk schijnen mogte het gevoelen van den Heer Bekker al te gunstig voor te stellen: byzonderlijk, dewijl ik my niet schame te belijden, gansch niet duivel-kundig noch duivels-gezind te zijn; dat is, dat ik de wonderen, gemeenlijk den duivel of duivelen toegeschreven, zoo weinig

geloove, als de Heer Bekker die gelooft: zonder nochtans te verklaren, of ik 't verder over d' Engelen, geesten, en 't gene de Heilige Schrift daar van spreekt, met hem eens ben, of niet.

Maar dewijl de Schrijver zig doorgaans op dit vervolg van zijne twee voorgaande boeken heeft beroepen, en de lezers graag gemaakt na d' uitvoerige afhandeling des geheelen opstels, mag ik deze twee laatste boeken niet ongerept laten.

Niet dat ik lust hebbe, mijn welgevallen over dezelve in 't uittreksel maken te doen blijken, maar om dat my by der hand is de *Naakte uitbeeldinge van alle vier de boeken der Betoverde Wereld*, die de Heer Bekker zelf onlangs voors af in 't licht gaf, omme zijn oogmerk, schikkinge van 't werk, en zijn eigentlijk gevoelen daar in voorgesteld en voorgestaan aan te wijzen. Uit dit geschrift dan zal ik meest met 's mans eigene woorden (om in mijn uittreksel veiligst te gaan) het volgende over deze zijne twee laatste boeken zoo kort en beknopt zamengehaald als doenlijk is, ter neder stellen.

Na dat de Heer Bekker in de vorige boeken de geesten, en byzonderlijk den duivel blootelijk heeft aangemerkt, na 's gene daar van met de gezonde Reden kan begrepen werden, en daar die stil staat verder uit Gods Woord te halen is, gaat hy nu in dit

D E R D E B O E K,
volgens d' eerstgestelde order, en geduerige onderscheiding, in 't eerste boek gemaakt, tot de menschen over, die met de geesten, en zonderling

derling den duivel, eenige gemeenschap zouden hebben, zoo als 't gemeen gevoelen medebrengt.

Hy opent voor af den rechten staat van dit geschil: te kennen gevende, dat hier de vrage niet zoo zeer is, of 'er wel tooverzy, dewijl hy dat toestaat; maar of ^{toer}erzy alzuik een toovery, die, op den grondwijn een verdrag der menschen met den duivel, dingen kan doen, zeggen, en te wege brengen, die de natuut te boven gaan. En dit word in 't eerste hoofdstuk verklaard.

Volgens de vorengemelde onderscheiding bezoekt hy 't eerst met de Reden in 't tweede en derde hoofdstuk; zijnde zoodanig in tweeën verdeelt, dat hy eerst gaat bezien, of 't begrepen kan werden, dat menschen met geesten omme-gang hebben, om op, of door malkanderen te werken: want dit moet eerst valt gaan; zoo men wil gelooven, dat 'er tussen beiden een uitdrukkelijk verbond kan zijn; en alles over om weder gaan: Het eerste word ontkent op den grond; die in 't tweede hoofdstuk van het tweede boek gelegd is, en tegen een Engelsman Glanvil in het tweede hoofdstuk verdedigt: waar op dan het derde bouwt, om dat verbond der Tooverhandelaars met den duivel als ongerijmt, en ongelooffelijk te verwerpen: waar in dezelve Glanvil op verscheide uitvlugten word beantwoord, en uit zijne eigene redenen genoegzaam overtuigt.

Voortgaande tot de Schrift, als hooger school; beziet de Heer Bekker dezelve door en door, van voren tot achter; als van 't vierde

tot het zeventiende hoofdstuk, omme ten allernauwkeurigsten op te zoeken, wat ze van dit werk, met alle den aankleve van dien, met woorden of voorbeelden te kennen geeft: opmakende daar van daan het werk, zoo als men volgens de Schrift daar van gelooven moet.

Het onderzoek heeft in 't vierde hoofdstuk tot inleidinge een opstel van de namen, die daar in aan zulke menschen, of hunne konsten, en handteringen, worden toegeschreven: nevens de verscheidenheid van de vertalinge derzelver, zoo by onze Overzetteren onder elkanderen, als andere, met dezelve vergeleken.

Dit zoo voor eerst maar in 't gemein gezegt zijnde; word daar na byzonderlijker onderzocht, eerst, of de Schrift van zulke menschen, konsten, en handelingen spreekt, als men gemeenlijk daar voor houd in 't vijfde tot aan 't twaalfde hoofdstuk. Zoo niet, hoedanige luiden zy waren; en wat de Bibel eigenlijk van hen zegt, in 't dertiende tot het zeventiende.

Hy handelt het eerste gelijker wijze uit de Schrift, als uit de Reden, voortgaande by trappen, en eerst onderzoekende, of deze luiden, van welke ze spreekt, byzonderen ommeegang met den duivel hadden, door wiens behulp en kragt zy wicielden en tooverden: en dan, 't gene meer is, of 'er zulk een verbond zy.

De plaatsen der Schriftuere, die wegens 't eerste onderzocht worden, zijn drierley.

d'Eerste dezer zijn, die ons historien vertoon, waar in zoodanige personen met derzelver tooverhandelingen zijn vermeld in 't vijfde,

de, zefde, en zevende hoofdstuk: te weten alle de rooveren van Egipten in het vijfde: van Bileam, de Filiftijnsche Priesters, en de rooveres te Endor in het zesde, en nog verscheidene andere, aan welke de afgodsdienstige koningen in Izraël zig bezondigden: de gene die aan 't hof te Babel waren: van Simon en Elymas, beide tooveraars genaamd: de dienstmaagd tot Filippi, met haren waarzeggenden geest, en van de zeven broeders, die bezweerders waren. En dit zoo te zamen in het zevende hoofdstuk.

't Navorschen der namen, woorden, daden, en omstandigheden, door vergelijking der overzettingen in verscheide talen, ook van verscheidene vertalers met de Nederduitsche, als mede de verklaringen door d' een en d' ander gegeven, met den text: dit alles, zegge ik, brengt uit alle die gemelde plaatsen niet meer by een, als dat het een quaad soort van volk geweest zy, zoo in leere, als leven: dog niets gelijkt 'er in 't allerminste na, dat ze byzondere gemeenschap met den duivel hadden.

De tweede rang der Schriftuur-plaatsen is van uitgedrukte wetten, by welke al dat slag van volk veroordeelt, en hun doen verboden was. De Heer Bekker spoort dit na in 't achtste, en negende hoofdstuk; en vind geen andere reden, dan d' afgodery en 't bedrog, dat in hun doen bestond: zijnde het een zoo wel als 't ander onbetamelijk voor Godsbyzonder volk.

De derde rang bestaat in allerhande redenen en spreuken, die hier en daarin den Bibel verspreid zijn, en op deze zaken, 'tzy personen of handelingen, slaan. De Schrijver zoekt, of

daar onder ook iets legt, waar uit het voorschrevene te merken zy; maar hebbende 't gansche tiende hoofdstuk daaraan besteed, vind hy niets meer, dan in 't vorige gevonden is.

Gelijk hy nu in 't derde hoofdstuk van de byzondere gemeenschap met den duivel tot een uitgedrukt verbond, zoo veel de redten daar van kennis geeft, is voortgegaan; alzo doet hy hier ook met de Schrift. Hy gaat in de twee naastvolgende hoofddeelen door den geheelen Bibel spanceren, en staat op alle die plaatsen stil, daar maar 't allerminste woord vernomen word van een verbond, dat niet met God, of tegen God, of met de zonde, of ten quade zy; dog yndal mede niets, dat na een verbond met den duivel gelijk, 'k laat staan dat het vermeld. Dit word in 't elfde hoofdstuk afgemaakt. Het *waalfde* vat den draad der Heilige Schriften by 't end, beziende Gods verbond, van *Abraham* tot *Christus*, en of 'er wel plaats is voor den duivel; om zulk een vlock verbond dat nevens op te richten.

Dr. Bekker bevindt, dat het gevoelen van zulk een verbond der menschen met den duivel; door kracht van welken alle tooveryen zouden geschieden, niet overeenkomt met de loere; nog met de bestieringe van Gods verbond, zoo voor, als onder de wet; en allerminst onder 't *Evangelij*.

Dus verre dan bewezen zijnde, dat het gemeen gevoelen van de toovery, en 't gene daar aan kleeft, geheel en al is buiten; en, wat meer is, tegen de Schriftuur: staat verder te beschouwen, wat dan dat gene zy, dat ons de Schrift

Schrift van zulke menschen zegt, en wat zy van hun doen getuigt. Hy wijst dit aan in vijf hoofddeelen, en dat tweezijs; beschrijvende hen eerstelijk met hunne levendige verwen, waar mede de Schrift hen ten roon stelt, in 't *derziende* en *veertiende hoofdstuk*; daar na, wat volgens die beschrijving van hen te houden zy.

Maar het eerste doet hy den lezer met dat onderscheid bemerken, dat hy de personen wederom eerst te voorschijn brengt: omme te doen vatten, wat van zulke luiden te verwachten was, wat oogmerk zy hadden, ten welken einde zy by grooten en kleinen zijn gevraagd, en te werk gesteld: daar na in 't veertiende ziet hy hen hunne handelingen en kunsten af; en verroond daar by de redenen, die 't volk, en zonderling de koningen, zelf in Izrael, bewogen, om zig aan deze menschen te vergapen.

Het ander gaat op 't oordeel aan, wat nu eigenlijk na de Schrift van al dat volk te houden zy; 't welk in drie volgende hoofddeelen word aangetoond: en eerstelijk in 't *vijftiende*, dat hun doen van geen vermogen was, dat zy niet wisten 't gene zy voorzeiden, of als een byzondere geheimenisse openbaarden, dat ze waarlijk niets met al deden van 't gene zy zig onderwonden, maar alleenlijk zulken enkelen schijn wisten te maken, en dat daar inne hun geheele kunst bestond. Dog nademaal de Bibel op ettelijke plaatsen zoo schijnt te spreken, dat ze in de bezweringen der tooveraars zelve geen kleine kragt stelt, zoo onderzoekt de Heer Bekker in 't *zestiende hoofdstuk*, wat eigenlijk daar mede te kennen word gegeven; en besluit, dat de

Schrift niet zegt, 't gene zy daar schijnt te zeggen.

Dit alles dus afgehandelt verplicht hem eindelijk te zeggen ('t welk hy in 't *zeventiende hoofdstuk* doet) waar in dan eigenlijk dat *quaad* bestaat, en hoe 't bykomt, dat die menschen met hunne konstenarijen, en wel met name die van Izraël, die hen achter na liepen, in den Bibel zoo slegt te boek staan, en 't zedert by 't eerste Kristendom nog zoo gehaat en gestraft zijn: mits aders welk de reden was van die wetten, waar by dezelve onder 't Oude en Nieuwe Testament verboden zijn.

Tot hier toe is maar gesproken van de genen, die gemeenschap zouden hebben met den duivel: waar na in een byzonder hoofdstuk ('t welk het *achttiende* is) gesproken word van zulke, die men acht, dat den duivel meest tegen hebben, en, na den geest, met hem in zwaren strijd, ofaan den lijve zwaarlijk gequeld, dat is, bezeten zijn. Dit laatste geschied kortelijk, alzoo daar van in 't tweede boek, daar 't pas gaf, van 't zesentwintigste tot het dertigste hoofdstuk op 't breedste vermeld is.

Het eerste deel dezès derden boeks hier mede bewerkt zijnde, gaat de Schrijver toonen, wat men eindelijk van alle deze dingen zal maken.

Hy neemt dit werk tweeledig op.

't Eerste aanwijzende wat hier ons oordeel behoort te zijn, van 't negentiende tot het tweentwintigste hoofdstuk.

't Tweede hoe een Christen zig daar omtrent te dragen heeft. Ons oordeel komt tweezins te

pas :

pas; aangaande dat gemeen gevoelen, dat het geheel als ongegrond verworpen werde, in 't negentiende, twintigste, en eenentwintigste hoofdstuk; en in de twee naastvolgende, wat daar van te houden zy.

En wat het eerste byzonderlijk belangt, vermits hem over het tweede boek zijn voorgeworpen de zoo genaamde *formulieren*, poogt hy in 't *negentiende* te betoonen, op hoe zwakke gronden de voornaamste leeraars bouwen, van welker meeningen een kort begrip by Voetius is te vinden; en dat de Schrift, niet grondig onderzocht, alleenlijk op den klank der woorden, na gewoonte, en op bloote aanwijzinge, tot bewijs word bygebragt.

Daar tegen wijst hy aan, hoe de *formulieren* na den inhoud der verhandelde Schriftuurplaatsen moeten verstaan werden: in alles wat dezelve van aanvechting of verleidinge des duivels, geestelijken strijd, toovery, waarzeggingen, en belezingen vermelden; en dat derzelve welgevoegde stijl dat ook medebrengr.

Dat meer is, hy betoont in 't *twintigste* nog verder, dat deze gemeene doling, omtrent de voorzeide werken des duivels en zijn volk, met onze *formulieren* strijdig is, en dat geene andere, dan die in zijn gevoelen staan, bequaam zijn d' onderteikening, die alle Leeraars der Gereformeerde kerken voor 't aanvaarden hunner diensten doen, in dezen deele goed te maken.

In 't *een en twintigste* toont hy desgelijks, dat 'er de Godzaligheid des levens merkelyk door gebroken, Gods eere grootelyks verkort, 't

geloof en de liefde zeer gekrenkt, het Christendom voor d' ongeloofige ten toon gesteld, en ons gebed ontheiligt, en belemmerd word.

Nu gaat hy over tot het besluit te maken; daar in bestaande, wat ons van die dingen te gelooven, en te betrachten staat. Het eerste in *het twee en twintigste* het ander in *het drie en twintigste hoofdstuk*. Van Spoken in 't gemein gehandelt zijnde in 't tweeendertigste hoofdstuk des tweeden boeks; spreekt hy byzonderlijk van voorspook en voorspelling: hoe verre die mogelijk, of niet, en aan welke oorzaak toe te schrijven zy. Volgens zijn betoog, is ze aldaar natuurlijk; maar niet van den duivel. 't Zelve geeft hy ook te verstaan van de zoo genaamde hexenspook, en wichelinge. Zoo dan ook van bezetenheid, die van den menschen door verbond des duivels zy gewrocht; en voorts hoedanig een toovery in de wereld is, of niet. In 't *laatste hoofdstuk* word geleert, hoe wy ons in dit alles na behooren moeten dragen, met veel eerbieds en godvruchtigheids tot God, met liefde, en bescheidenheid tot onzen naaften, en voor ons zelf tot oeffeninge van Godzaligheid.

Zulk een volflagene verhandeling, als van welke het vorige uittreksel is gemaakt, met den inhoud der twee vorige, en zulk der drie boeken van den Heere Bekker t' zamengevoëgt, zoudé ons reden geven te denken, dat de zaak hier mede ware voldaan; maar d'ondervindinge, de Meestresse der dingen, op een menigte voorbeelden steunende, schijnt hier in den weg te zijn: alzoo men zig daar op beroept, en dat met zulk een kragt, dat de ooren doof staan

staan voor de redenen , tot hier toe bygebragt.

Om deze oorzaak voegt de Schrijver der be-
tooverde wereld by de voorgaande drie nog dit

VIERDE BOEK,

om die ondervinding ten gronde toe t' onder-
zoeken ; en op dat niemand zegge , dat hy met
zijn nieuwe leere wil regentpreken de gansche
wereld , vol van klaarblijkelijke proeven zulker
werkingen des duivels , als hy ontkent , dat 'er
zijn.

Hy onderscheid die in een ondervindinge ,
die hy zijne eigene noemt , en die van andere
word voorgegeven. Eigen gaat voor al. Maar
om niet mis te tasten , toont hy eerst , hoe ver-
re een mensch op eigen ondervinding mag be-
trouwen , en dan hoe verre hy anderen daar in-
ne mag gelooven.

De elf voorste hoofdstukken behooren tot het
eerste , de tweentwintig volgende tot het
tweede deel , de elf laatste tot besluit.

Yder deel in dezen is wederom in twee on-
derscheiden : alzo de Schrijver beider zijds het
berigt , dat hy noodig acht , omme wel toe te
zien dat niemand lichtelijk bedrogen werde ,
met vele voorbeelden bevestigt. Het berigt ,
of d'onderrigting van 't eerste deel is van 't be-
gin af , tot aan 't vijfde hoofdstuk : de voor-
beelden van daar af , tot aan 't elfde. Evenwel
heeft hy 't een van 't ander zoo niet kunnen on-
derscheiden , of hy heeft het berigt zelf met
voorbeelden doormengt , en ook de voorbeel-
den met eenig berigt , daar 't noodig ; of ten
minsten dienstig schein.

Tot onderrigting geeft hy dan in 't eerste
deel

deel te kennen, dat weinige van ons bequaam zijn, ombehoorlijk oordeel van die dingen op te maken; of ook wel, dat ons de gelegenheid ontbreekt, om alles, wat tot volle kennisse vereist word, te vernemen. Het eerste stelt hy in 't vooroordeel, daar wy mede ingenomen zijn, als ook de vreeze en schrik, die ons op zulke een voorval overvalt, in 't *eerste hoofdstuk*: als mede in gebrek van kennis, wat de krachten der natuur vermogen; het zy om iets te werken, in het *tweede*; het zy om iets alleenlijk te doen schijnen, dat zoo niet is, in het *derde*; het zy ook om 't bedrog te merken van de menschen, en de kragt der konst en oeffeninge, die ons zulke dingen, weike zy maar natuurlijk doen, voor toovery doen aanzien, en gelooven. Hier van geeft hy verscheide proeven in het *vierde hoofdstuk*: en dan, belangende 't ander lid, te weten de gelegenheid, dikmaals ontbrekende, om achter het geheim der konst of der Natuur te komen, in het *vijfde*.

In 't zelve vijfde hoofdstuk begint hy de voorbeelden van spokery; in 't *zesde* van bezetenen, en betooverde, die hem zelf bejegend zijn. Hy oordeelt daar uit van den Papegaay, in de gedenkschriften van den Ridder Temple vermeld, die men geloofde dat betooverd was, en vergelijkt dat voorval met een andere ondervinding, hem zelf bekend, in 't *zevende hoofdstuk*. Van die betoovertheid des lichaams gaat hy over tot de ziel, en meld in 't *achtste* zijne eigene ondervindingen aan meer dan een persoon, en op verscheidene plaatsen, byzonderlijk te Franeker.

In 't *negende* word yertoond een zeer aanmerkens-

kenswaardige historie , ter zelve stede voorgevallen , en die den Schrijver allermeeft geoeffend heeft. By 't welk naaft past het bedrog van toovery , onlangs te Kampen klaar ontdekt , en den Schrijver , na mondeling berigt , ook in geschrift toegezonden van zeer verstandige personen , die den ganschen handel wel doorkeken hadden. 't Schrift zelve is van woorde te woorde in 't *viende* hoofdstuk ingelast.

Dit moet ik tuffen beide zeggen , dat het zonderling geval van Francker , in 't negende hoofdstuk vermeld , des te zeldzamer is , om dat aldaar Strijd , Spook , Bezetenheid , en alles wat schier van den duivel word gezegt in eenen mensche t'zamen komen. Dat meer is , in eenen jongen , of jongeling ; die , zonder geslagt-naam , (hoewel de Vader en vrienden , tans nog in leven , my , en anderen genoeg bekend zijn) alhier met zijnen regten naam *Klaas Klaasse* word geheten.

Vandezen *Klaas Klaasse* , een zwaarmoedigen , en den stuipen onderworpene jongeling , geduerig vol inbeeldingen , en 's nagts door zwartgallige dampen in de hersenen bekropen , zijn hier te lezen de drolligste en allerverwonderlijkste aperyen , die in den eersten opslag by ligtgeloovige ligtelijk voor duivels-bedrijf zouden werden aangezien. Maar 't geheele werk , door 't gemeene oordeel en geduerig zeggen der menschen geholpen , aangevangen met klein oordeel , en inbeelding , door gewoonte voortgezet , daar by door leuyheid des levens , en een heimelijke eerzugt gekoestert , komt op fratsen uit ; en *Klaas Klaasse* , te leuy om in

Hol-

Holland den kost te winnen, geraakte zonder duivelery na Oost-Indiën, en daar eerlang aan zijn einde.

De dertien-jarige jongen, zoon van een Leiddekker te Kampen in de Sint Jakobs-straat, gaf Kerk en Raadhuis werk, en is gelijke aanmerkinge waardig.

Ondertussen aan den dag gekomen zijnde het afgrijselijk bedrog van die beruchte tooverplegingen, by de * Urselijnen te Loudun in Vrankrijk aangerecht, die den onschuldigen Grandier zijn leven in 't vyf deden verliezen, word deze historie de naaste plaats in 't *elfde hoofdstuk* gegeven.

De onderrigtinge van 't tweede deel, nu ligt gevallen uit het eerste, geeft de Heer Bekker geheel en al in 't *twaaifde hoofdstuk*, zonder meer: en gaat daar op de proeve zelf in 't werk stellen (volgens alle regelen, in beiden voorgesteld, om geen berigten of verzekeringen zonder wettig onderzoek voor waarheid aan te nemen) op alle zulke voorvallen, en voorbeelden, als men voor onwedersprekelijk heeft opgegeven. Met dit onderscheid, dat hy, om in zijn eigen werk geen duisterheid te laten, eerst alle die voorbeelden in 't eerste boek zoo hier en daar gemeld, tot opening van zaken, aldaar verklaard, in vier hoofdstukken laar voorgaan; en eerstelijk die de oude Heidenen betreffen, gemeld in 't dertiende hoofdstuk des eersten boeks, alhier in *het dertiende*: daar na die van de hedendaagse Heidenen in 't zesde, achste, negende, en tiende hoofdstuk aldaar aange-

* Zie 's uittreksel in de twee voorledene maanden.

trokken, in *het veertiende*: vervolgens die der Joden, en Mahometanen, van welke in 't dertiende en veertiende hoofdstuk verhaald is, in 't *vyftiende*: en eindelijk die van het Pausdom in 't negentiende, twintigste, en een en twintigste gemeld, die alhier in 't *zestende* hoofdstuk wederlegt worden.

Verders gaat de Schrijver met zijn boek de wereld door, en handelt in zeltien hoofddeelen van zeventien tot twee en dertig, anders niet dan allerley voorbeelden, die meest beroemd, en ook de krachtigste geagt zijn, om 't gemeen gevoelen te bewijzen. Eerst in 't gemein van Spokery en Toovery, die voor gewoon te boek staat: gelijk de Witte Wijven, van welke men in ons land spreekt, de Witte Vrouw van Rozenberg, en meer diergelijke dingen in 't *zeventiende* hoofdstuk onder een.

't *Achttiende* spreekt van zulke, die men zegt schoot-en steek-vry te zijn; bewijzende dat alles vals is, wat daar van verteld word.

Daar na begeeft hy zig tot het onderzoek van vele byzondere vertellingen; en eerst van zulke, die men geen zekeren naam kan geven, of 's spokery, of wichelary, of toovery, of bezetenheid voor 't meerendeel te noemen *zy s* om dat in een verhaal verscheidene soorten te zamen komen; in 't negentiende, en twintigste: daar na van Spokery in 't een en twee en twintigste: van wichelary in 't twee en dertigste, en voorts van toovery in 't vier en twintigste tot het twee en dertigste hoofdstuk.

Der eerste soort verhandelt hy maar drie voorbeelden.

I. Van der kinderen uitgang van Hamelen in den jare 1284.

II. Van den duivel Zacharias, verhaald by Regenvolscius in zijn-historie der Slavoenfche kerken, die ten spiegel van meer andere verdichtfelen ten toon gefield worden in *het negentiende hoofdstuk*.

III. Het gene voor twaalf jaren te Bolward gefchied is, en waar over te dier tijd veel te zeggen viel, in het *twintigfte*.

Hier ziet men, dat *Douwe Sydfer* (zoo was de Metfelaar te Bolward genaamt) smoordronken in brand geraakt, of gefteken zijnde, hem zelve of een ander, dog geenfins den duivel tot brandftigter heeft gehad.

Hy gaat voort tot zoodanige, die tot spoke-ry, of toövery byzonderlijk behooren, zoo ze waar zijn. Belangende d'eerfte foort, hy doet den beroemden duivel van Maskon voorgaan, en die ontmaskert hebbende, handelt hy gelijkerwijze met den geest van Tedworth, onlangs weder te voorschijn gebragt omme hem vervaart te maken: dog met hoe weinig vrugt, zal de lezer uit het *een en twintigfte hoofdstuk* zien.

De Maskonsche quelduivels, hoe breedelijk ook vertoond, worden voor gevleefte duivels en spookmakers gehouden. De goede Predikant *Perreaud*, wien alle die spokeryen wedervaren zijn, zoude dezelve misschien wel uitgevonden hebben, indien hy op zijn potsige dienstmaagd *Bressande*, een wijf dat te voren in 't huis had gewoond, en de geestelijkheid van Maskon wat *naauwe opmerking* had genomen.

Niet anders als potswerk is ook de *duivelery*
van

van Tedworth, een grof, onwaardig om te lezen, of daar van te spreken. pag. 151.

Het *twice en twintigste* voegt daar by 't breed-beschrevene Spook, eerst voor een jaar te St. Anneberg verschenen, waar nevens wel te pas komt 't gene de jongstledene zomer by Losanna is gebeurt, uit een brief, geschreven met de hand des Predikants, die dat wedervaren is. Dus veel dan spooks genoeg.

In 't stuk van wicelary komt den Heere Bekker onder 't schrijven nog wel 't bedenkelijkste voor, dat hy ooit gelezen heeft. Dat is, de historie, nog maar een jaar geleden, te Lions begonnen, en op heden duerende, van een, die door 't bewegen van een stokje in de hand verborgene wateren, goud, of zilver, en wat meer is, dieven en moordenaars gezegt word op te zoeken. Hy stelt in 't *drie en twintigste hoofdstuk* den inhoud der verscheidene vertellingen, met het ongelijk, en strijdig oordeel der geleerden; onderzoekende wat van 't een en 't ander wel het naasten mag te denken zijn.

Dog eer hy tot de Toovery overgaat, blijft hy in 't *vier en twintigste* staan op 't bewijs, dat uit de eigen bekentenis der gener, die om toovery gevangen zitten, genomen word; en toont, dat 'er geen zoo weinig te gelooven is, als dat. Waarmede dan ook de rechtsvordering der Tooverrechters in 't geheel word getoetst, en deszelfs nietigheid en onrechtvaardigheid aangewezen.

Komende dan verder tot de voornaamste proeven, die van overlang en onlangs, van verre en na by, aangaande de toovery zijn op-

gegeven, begint hy dicht by huis, en van de kinderen in 't Weeshuis, eerst t' Amsterdam, nog in den Paapsen tijd, omtrent den jare 1570, en nu een eeuw later 1670 binnen Hoorn, daar by voegende dat van Antonette Bourignon, 't welk zy vermeld onder haar gezigt te Rijffel in 't Gasthuis gebeurt te zijn, van die men zeide dat betooverd waren, en toont in 't vier en twintigste hoeveel van al dat werk te houden zy.

- In 't zes en twintigste word gesproken van dat bekende wijf tot Abbekerk; 't welk zeide, dat ze driemaal wonderbaarlijk was bevrucht geweest, en voor een tooveres wierd uitgekreten onlangs in den jare 1658 en 1659.

Van zoodanige, die slechts daar voor gehouden zijn geweest, komt de schrijver tot zulke, die by vonnis van de rechters voor zodanige veroordeelt en gestraft zijn: en voorgaande de gene, die by Schott en andere reeds aangetogen en verhandelt zijn, brengt hy meest al versche voor den dag, om geen uitvlugt toe te laten, alsof iets verzwegen wierd, waar toe hy geen raad wist. Daaromme neemt hy de proeven ook al by huis, van den tijd na 't begin der Reformatie, van menschen, die in deze landen nog om toovery zijn verbrand: een tot Schoonhoven, vier tot Utrecht; en daar tegen eene by het hof van Holland tot den pijnbank verwezen, dog van den Hoogen Rade vry verklaard: dit alles in den jare 1591, 1592, 1593, en in *het zeven en twintigste hoofddeel*.

: Hy trekt van daar na Denemarken, en onderzoekt in 't acht en twintigste de toovery van over 80 jaren aldaar te Koge op Zeeland zooge-

oor-

oordeelt ; als iets byzonders en aanmerkenswaardig lang daar na , en meer dan eens in 't Deensch gedrukt , zeer onlangs in 't Latijn , en aanstonds ook in 't Nederduitfch vertaald. Hier word iets bygevoegt van noch eenen anderen , nu in dit jaar geftraft.

In Zweden komende verneemt hy in 't *negen en twintigste* wat van alle die vermaarde tooveryen is , van welke het koninklijke Prothokol fpreekt , in de jaren 1669 en 1670 eerst aan den gang geraakt , in 't jaar 1674 nog eens opgeborften : gevolgt van zeker vonnis , hem ter hand gefield van iemand , die deszelfs uitvoering in den zelve jare tot Golnaw in Polen gezien heeft.

D'ontdekte toovery in 't west van Engeland , door den Schrijver zelf nagespoort , en voor af uitgegeven , beftaat *het dertigste hoofdstuk* ; en in *het een en dertigste* ziet men gerechtelijke navorfchingen van tweederley betoovering te Harlingen ; nevens een brief daar over , nog van andere betoovering meldende , aan hem uit Leeuwaarden gezonden , voorgevallen in de jaren 1667 , 1668 , en daar omtrent : 't welk befloten word met nog een zonderling voorval t' Amsterdam , nu eerst voor zeven maanden , en onder 't fchrijven van dit vierde deel ontdekt.

By dit alles geringer zaken te voegen , mogt iemand overtollig fchijnen , na dat de zwaarste zijn opgelost. Maar , om de eenvoudige gemeente te voldoen , knoopt de Heer Bekker hier nog een hoofdstuk aan , te weten *het twee en dertigste* , 't welk zeker kind , in Friesland voor betooverd gehouden , te voorfchijn brengt,

door wisseling van brieven tusschen hem, en d' ouders, of vrienden: op dat al de rest van gelijken soort (hoedanig 't meerendeels is, dat by den gemeenen man voor tooverij gehouden word) aan dezen toets mag geproeft werden.

Zekerlijk, indien hy meer voorbeelden, die tot bewijs van des duivels werken worden bygebragt, wilde onderzoeken; nimmer vond hy einde. Hy acht derhalven de verhandelde genoeg te zijn, alzoo die boven andere bekend, onlangs geleden, en naby, of immers een van beiden zijnde, gewisser onderzocht, en op de plaats, en by de levende bevraagd, tot des te klaarder overtuiging des lezers moeten dienen. Van 't werk eindelijk scheidende, sluit hy met een t'zamenstel van al't bewijs tot een, dat in alle vier de boeken ergens t' zijner plaats is aangewezen: 't welk zoo veel uitbrengt, als dat er geen reden is in de natuur, noch bewijs in de Schrift, noch blijk uit de bevindig, om aan de booze geesten toe te schrijven de werkingen, die doorgaans geloofd worden voort te komen van den duivel, of van zulke menschen, die met hem in bondgenootschap zouden staan. Hier mede word *bet drie en dertigste hoofddeel* vervult. En dit voor zoo veel de leere en 't gemeen gevoelen belangt. Waar uit hy verder toont in 't *vier en dertigste*, hoe qualijk zy doen, die in plaats van de bygeloovigheid uit te ruchtigen, dezelve voeden: een schuld, die veel meer kerkelijken en schoolgeleerden, dan overheden en rechters betreft, gevolgelijk dan ook verplicht, om op genezinge van 't ingekankerd quaad bedacht te zijn.

Dog

Dog vermits dit langfamelijk te hopen is , wil de Heer Bekker zijnen lezer , en hemzelven te nutte maken de lesse van den grooten Kruisgezant Paulus ; *verwerp d' ongoddelijke en oudwijfsche fabelen , u zelven oefnende tot Gods- licheid.* 1 Tim. 4. 7. welke hy in 't vijfen der- zigste en laatste hoofdstuk beweert het geheele werk door in acht genomen te hebben. En dus loopt hier het kort begrip van den twee laatste boeken der betooverde wereld , uit derzelveer naakte uitbeelding uitgetrokken , ten

E I N D E.

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

Berigt voor de Boekkundige.

BY voorval , dat de Heer Kornelius van Ben- gem , Raads-en Gemeensman van Emme- rik (onlangs door deze stad na den Hage reizen- de omme aldaar t' ontfangen de belooninge , dien hem zijn Koninklijke Majesteit van Groot Brittanje heeft gelieven toe te leggen voor de *stedemeting* van 't Britsche Rijk , in de * Boek- zaal vermeld) my quam bezoeken , hebbe ik uit hem verstaan , hoe zijn E. uitgevonden heeft op dezelve wijze en stelling , genomen uit het eerste boek van Euklides beginsselen , in 't zeven en veertigste voorstel , door den *driehoek* op te lossen alle † tijdrekenkonstige en † talkun- dige vragen , volgens meer als een blijk , en

Y 3

schets,

* *Novemb. en Decemb. 1692.*

† *Chronologische. † Arismetische.*

schets, my daar van vertoond. 't Is te hopen, dat hy zijnen arbeid metter tijd door den druk zal gemeen maken, en onderwijlen met de *se- de-metingen* van andere koninkrijken en landen voortgaan. Gelijk reeds in koper gesneden en uitgegeven is deszelfs

PLAATSWIJZER VAN 'T VORSTEN- DOM KLEVE, *aanwijzende de tussen-wijde der groote en mindere steden, als mede eenige voorname adelijke huizen, kloosters, en dorpen daar in. Alles gebragt tot ueren gaans, konstig voorgesteld, en op gedragen aan de Hoog-Welgeboorne Hoog-en Wel-edele Heeren Landsstenden uit de Ridderchap en stede des Vorstendoms Kleve, by hem te bekomen.*

Dezelve Heer van Beugem stelde my ter hand zijn boekje, genaamt *Incunabula Typographia, &c.* Dat is. *d'Eerste opkomst der Boekdrukkery, of een naamrol van de boeken en schriften, die, zedert het uitvinden der drukkunst, tot den jare na Christus geboorte 1500 ingesloten, in allerley talen zijn uitgegeven. Een Werkje, zeer gewilt, en doorspekt met Historische, tijdrekenkunstige, en letterziftende aanteekeningen, gedrukt t' Amsterdam by Jan Wolters in 12. Van 't welke ik alhier gewag make, om den lezer te verwittigen, dat de meergemelde Heer van Beughem, tot verderen voortzet van de glorie der onwaardelijke Drukkunst (dien hy toestaat te * Haarlem uitgevonden, dog te Mentz voltooid te zijn) voornemens is in 't licht te laten gaan zijne ontworpen, en ten deele volschrevene werken, tot vergelijking van 't geleerd Nederland, hare*

* *Omtrent het jaar 1436, of wat later.*

hare schrijvers , en schriften , met anderen ,
zeer arbeidzaamelijk toegesteld.

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

*Job. Guiljelmi Pfennig, Wittenb. J. U. Ddi,
de Rei numariæ mutatione & augmento,
Van steigender und fallender muntze /
uberior tractatio , tribus libris absoluta. O-
pusculum fide Historicâ , recessuum imperii
jure juxta ac legum Romanarum munimine
ita roboratum , ut res modernas multum ju-
vare possit. Cum indicibus necessariis.*

Dat is.

*Jan Willem Penning van Wittenberg , der beiden
Rechten Doktor zullende werden , volledige
verhandeling van de verwisseling en ver-
meerdering der munte , **Van rijzende en
dalende munt /** in drie boeken afgehandelt,
enz. Te Leipzig by Jan Fred. Gleditsch,
1692. in 8. 20 bladen.*

't **F**Raaiste , dat in deze penning-verhandeling
van den Schrijver *Pennink* , meest den
Hoogduitschen betreffende , een Hollander
zoude kunnen ontmoeten , is , dat hier en daar
onder 't lezen van de oudheid , afkomst , en
voortgang der munte , samt den aankleven van
dien , eenige aanmerkelijke geschiedenissen

worden aangeroert; en in 't negende hoofdstuk des tweeden boeks opgetelt de verscheidene gangbare geldstukken der Spanjaarden, Franschen, Italianen, Venetianen, Zwitsers, Neerlanders, Denen, Zweden, Engelschen, Polakken, Hoogduitschers, en byzonderlijk van Nederfaven. Uit de benaminge der Hoogduitsche munt beginnende met *heller* en *pfennig*, kan een Hollander zien, waar van dan men dikwils hier te lande zegt, 'K HEB HELLER NOG PENNING IN MIJN ZAK; hoewel de gemeene man veeltijds qualijk 't woord *heller* in *belder* verandert. Het werkje word befloten met dit tweeling-vaarsje,

Una fides, pondus, mensura, moneta sit una,

Et status illæsus totius orbis erit.

Beduidende, dat, indien 'er een geloof, gewicht, mate en munt was, de gansche wereld ongestoord zoude zijn. Aldus in Hoogduitsch dicht.

So wir hatten einen glauben /
 Gott / gerechtigkeit vor augen
 Ein ell / gewicht / maas / muntz und geld /
 So stund es wohl in dieser welt.

Dat rijmt zig ten naasten by.

XXI. HOOFDDEEL.

JONAS *illustratus per paraphrasin Chaldaicam, Masoram magnam & parvam; & per trium praestantissimorum Rabbiorum Schelomonis Jarchi, Abrahami Aben Ezrae, Davidis Kimchi, textum Rabbinicum punctatum, ut & per Michlal Jophi textum non punctatum, nec non per varias notas philologicas, auctore Johanne Leusden, Philosophiae Doctore & Linguae Sanctae in Academia Ultrajectina ultra annos XLI Professore.*

Dat is,

JONAS, *verlicht door de Chaldeeſche uitbreidinge, groote en kleine * Masore: ook met de Rabbinische text met punten van drie voortreffelijke Rabbinen Schelemon Jarchi, Abraham Aben Ezra, en David Kimchi, als mede met den text zonder punten uit het boek Michlal Jophi, en eindelijk met verscheide redenkundige aantekeningen, door Joannes Leusden. Doktor der wijsbegeerte en de heilige tale in de Hooge Schole te Utrecht, nu meer dan 41 jaren Professor geweest zijnde. Te Utrecht by Francois Halma, 1692. in 8. 18 bladen.*

Omme

* Zoo veel als Hebreeuwſche letterziftery.

OMme de beminnaars der Hebreeuwsche tale tot het lezen der letteren zonder punten, en merkstippen, mitsgaders tot het doorsnuffelen der Rabbinen op te wekken, heeft de Heer Leusden deze oorspronkelijke historie van Jonas met zoo vele verlichtingen, als de titel zegt, nieuwelijks uitgegeven. Zy zullen, na wat moeite, zien dat de schriften van die Joodsche bazen zoo zwaar om te verstaan niet zijn, als men zig gemeenlijk inbeeld. De Latijnsche aantekeningen, aan 't eind der vaarzen gevoegd, verklaren de moeilijke woorden, die in de Chaldeeische uitbreiding, in de Masore, of ook in de Rabbinen voorkomen: zijnde ondermengt met eenige verhandelingen van der Joden gewoontens, niet onvermakelijk, nochte onnut voor de genen, die in de Godgeleerdheid bezig zijn.

Een oeffenaar der Hebreeuwsche tale kan hier zijn krachten eens beproeven, en op eigen vleugels leeren vliegen, als hy de Rabbijsche aanmerkingen, zonder punten, of klinkletters leest, en hem zelven ook zonder overzetting in dezen moet behelpen.

't Boek, uit het welke dit Rabbijsch schrift genomen is, draagt den naam van כּלּל יוּפּי * *Michlal Jophi*, behelzende een doorgaande letterkonstige verhandeling over den ganschen Bibel.

In den jare onzer Christelijke rekening 1554 wierd het zelve boek eerst gedrukt te Konstantinopolen. Men zegt dat de maker is eenen Rabbi

• Dat is, de volmaking der Schoonheid.

bi Schelemo Ben Melech. Daar na is het ten tweeden male uit de pers gekomen te Amsterdam, onder de bezorging van Rabbi Jakob Abendana in 't jaar der wereldmaking 5421, of, na Christusgeboorte 1661.

XXII. HOOFDDEEL.

Relation du voyage & retour des Indes Orientales, pendant les années 1690 & 1691. Par un garde de la Marine, servant sur le bord de Monsieur du Quesne, Commandant de l'Escadre.

Dat is,

Verhaal van een Oost-Indische heen en wederreis, geduerende de jaren 1690 en 1691, door een lijf-wacht ter zee, dienende aan 's boord van den Heere du Quesne, bevelhebber van een deel schepen. Te Parijs by de weduwe Coignards, en te Brussel by G. de Bakker, 1692. in 12. 13 bladen.

OP bevel des Franschen Konings deed de Heer du Quesne in Sprokkelmaand des jaars 1690 een togt met zes schepen naar Indiën; ten geen anderen einde, als omme te toonen, dat de Fransche, na dat ze te Siam een slechten uitgang van zaken hadden gekregen, niet geheel zonder moed waren, van nog eenige krijgsbra-

bravaden, in spijt van hunne vianden de Engelschen en Hollanders, omtrent de Oost-Indische kusten te durven ondernemen.

Een van die zes schepen op 't welk *du Quesne* ging, voerde den naam van *den * Kortswijlige*, toegerust met 44 stukken geschut, en 250 koppen. Hy had een Hopman, een Onderhopman, drie Vaandragers, en tien Lijfwachten ter zee; van welke de † Schrijver dezès een was. Tèffens had hy 't' sloop den beroemden Jesuit en Reiziger *Tachard*, met een Geheimschrijver, en de drie laatste *Mandarins* van den overledenen Siamische koning.

De Jesuiten, die *Tachard* met zig na Indiën geleide, waren op d'andere schepen verdeelt.

'k Zie in de geheele reize niet vele gedenkwaardigheden, door de Fransche helden uitgevoerd, dan dat ze somtijds 't een of 't ander sloopje najaagden, en een Hollandsche sleuit met acht kassen zilver namen (zoo als aan 't zestiende hoofdstuk vermeld word) ook niet vele byzondere aanmerkingen, beschrijvingen van plaatsen, en wat daar toe behoort; of een Hollander kan dergelijke in een menigte boeken, in zijne tale bekend, vry volkomener en wichtiger verhandelt vinden. Wie onzer Landsgenoten heeft dog niet gehoord van *de Kaap de Goede Hope*, die de Fransche, uit vreeze voor de Hollanders, druipstaartende voorby zeilden, zonder 't land in 't gezigt te darren nemen? wien is de naam van d'eilanden *Madagaskar*, en *Ceylon* onbekend? daarenboven duurde deze togt niet

* *Le Gaillard*.
Chantassin.

† *Claude Michel Poucet de*

niet lang, want, na eenige zwerving en gevaar, quamen de zes schepen wederom in Fransche haven den 19 van Oogstmaand des jaars 1691.

XXIII. HOOFDDEEL.

Lettres sur la vie & sur la mort de Monsieur Louis de Wolzogue, Pasteur de l'Eglise Wallone d'Amsterdam, & Professeur en l'histoire civile, & sacrée dans l'Ecole illustre de la même Ville.

Dat is.

Brieven, rakende het leven en de dood van den Heer Louis van Wolzogen, Predikant in de Fransche Kerke te Amsterdam, en Professor der wereldlyke en geestelyke historie in de doorluchte Schole aldaar. i' Amsterdam by Jan Garrel, 1692. in 12. 9½ bladen.

DRie Brieven beslaan dit boekje, 't welk door ik wete niet wien tot eere van den Heere *Wolzogen* (in den titel vermeld) en tot schande van zijne hareren gemaakt schijnt. 't Gaat zoo in de wereld, dat niemand kan gezegt worden zonder vianden te leven; hoewel men ook zelden ziet, dat een persoon van eenigen name zoo ongelukkig is, dat hy, is 't niet in 't leven, ten minsten na de dood door d'een of d'ander vrind verdedigt word.

Deze Heer *Wolzogen*, onlangst' Amsterdam
over-

overleden, quam voor min dan 60 jaren t' Amersfoort ter wereld, geboren uit een zeer edel en oud geslagt. Zijne ouders waren aldaar om de belijdenisse des hervormden Godsdiensts komen vlugten: en 't is wel te denken (hoewel deze schrijver het in zijn brieven niet vermeld) dat de Baron Wolzogen, een man van name onder de * Sociniaansche Godgeleerden, een zijner voorouderen, of vrienden geweest zy.

Wy lezen in den eersten brief, dat hy, de Fransche spraak zeer beminnde, na dat hy in de Godgeleerdheid *Proponent* (zoo als men 't noemt) geworden was, na Vrankrijk reisde, en van daar na Geneve, Zwitserland, en Duitsland.

Wedergekeerd in Neerland heeft hy, ten tijde dat Maresius Professor te Groningen was, in dezelve stad het beroep van Fransch Predikant aangenomen, maar hy was, na 't zeggen van onzen Schrijver, geen *pedant*, hield veel van ommeegang met geleerde luiden, zijnde vol vier, en, behoudens de vryheid, die hem zyn geboorte gegeven had, zig nogtans na de regelen van zijn bediening aanstellende. Te Middelburg in Zeeland was hy naderhand ook leeraar der Fransche gemeente, hem zelve veel overgeevende aan de kennisse van de wereldlijke en kerkelijke historie, en zig bedienende van Des-kartes filosofie, welke hy nogtans in allen deele niet navolgde, zoo als zijne tegenstrevers zelve bekennen. pag. 10.

Voor zulk een man bekend geworden, wierd hy, tot Fransch Prediker en Professor der historien

* Gemeenlijk *Fratres Poloni*, of Unitarii genaamt.

riente Utrecht beroepen. Aldaar wederleide hy in geschrift het berugte boek, bewerende dat *de Filozofie de uitlegster der H. Schriften was*, 't welk toen tertijs in 't licht quam: maar in plaats van dank voor zijnen arbeid, behaalde de goede man by sommige zijner broederen en medeleeraaren een grooten haat; en hy wierd beticht in zijne wederlegging van 't gemelde schrandelijk-opgestelde werk dolingen begaan te hebben, die niet veel beter waren als de mislagen van zijn party.

Men kan eens denken, of de Heer Wolzogen de handen niet vol werk gehad heeft, daar hy meer als twintig Schrijvers, die hem in verscheide talen aan boord klampten, moest wederleggen.

De Schrijver dezès zegt in den gemelden eersten brief; dat hy zijne wapenen niet afleide, voor al eer hy zijne bestrijders met een volle overwinninge had ontwapent: en vertoont een naauwkeurig verhaal van zijne laatste redenen, die hy in tegenwoordigheid van geloofwaardige mannen, aldaar genoemt, op zijn * sterf-bed heeft uitgesproken; vol Christelijke Godvruchtigheid, en die bequaam zijn, omme een teedere lezer de tranen uit d'oogen te persen.

In den tweeden brief word het vorens-aange-roerde geschil wegens de uitlegginge der H. Schriften breeder opgehaalt. De Schrijver, die in zijn boek staande hield, dat de *Filozofie d'uitlegster van den Bibel* moet zijn, was een Amster-

* Namentlijk t' Amsterdam, atwaar hy, tot Prediker en Professor nis Utrecht beroepen, met grooten lof geleest heeft.

sterdamfch Geneesheer, met wien de Heer Wolzogen vrindschap had onderhouden; en uit dienz opzigte was zijne wederlegging by die genen, die hem benijdden, te meer verdacht. Ook quam dat boek in 't licht; toen 't vier des Kartesiaanfchen oorlogs byzonderlijk t' Utrecht in volle vlam geraakte. Achter dezen tweeden brief volgen de getuigeniffen van verscheidene Godsgeleerde, dewelke den berichtten Heer Wolzogen ontschuldigen; en zijn boek, waar mede hy den voornoemden filosofifchen uitlegger wederlegt had, ten uiterften voor goed keuren: en zijn deze Godgeleerde met namen de Heeren Samuel Maresius, Abraham Heidanus, Joan Koccejus, Christiaan Schotanus, Christoffel Wittichius, Frans Burman, Antony Perifonius, Balthazar Bekker, en Gaillard.

Waar toe de twee vorige brieven met de bygevoegde goedkeurende getuigeniffen fchriften dienen, is klaarfte te zien uit den derden of laaftten brief, *behelzende* ('k zal 't Fransch van woorden te woorden vertalen) *het vervolg van 't gefchil wegens d' uitlegging der H. Schriftuure, vernieuwt door den Heer Leidcker, met eenige toevallen van zaken, die voor de Synode der Fransche Kerke zijn hangende.*

De Schrijver (om het kortelijk te zeggen, want wat behoefte ik die hatelijke stoffe breed uit te halen?) ftrijdende voor d'eere van den overledenen Heer Wolzogen, is zeer t'onvrede, dat iemand de oude wonde van d'uitlegging der Schrifture wederopkrabt, en niet alleen hem, [Wolzogen] maar alle de Fransche gevluchte Predikanten ongelijk aandoet.

XXIV. HOOFDDEEL.

Caracteres naturels des hommes, en cent dialogues, par Monsieur Bodelon.

Dat is :

Natuurlijke merkteekenen der menschen, in hondert zamen spraken door den Heer Bodelon. In den Hage by Louis en Hendrik van Dole, 1692. in 12. 15 bladen.

EEn boekje van vijftien vellen papiers zoude nauwelijks hondert verscheidene zamen spraken kunnen vervatten, ten zy die niet zeer lang waren. Deze Fransche Schrijver, gezien hebbende hoe dat andere zijne landsgenoten in hunne moederstale eenigermate de schrandere vonden en streken van den vernuftigen Luciaan hebben willen navolgen: poogt in dit boekje, by wijze van samspraak, hartstochten van sommige menschen, mitsgaders de waan en mistastingen van Schrijvers, ook hunnen lof en uit aardiglijk ter snede gebragte spreuken hun schranderdheid af te malen. Maar of yder dezer korte redeneringen elk een even bevallig zal voorkomen, is grootelijks te twijffelen.

In de XXXI samspraak word verteld; als iemand aan den Heer Vossius, den vader, zoide, *ik denk niet, dat 'er iets in de geleerdheid is, 't welk gy niet weet; dat Vossius daar op antwoorde; gy zijt zeer bedrogen; ik weet het vierde deel*

III. Deel.

Z

niet

niet van die dingen, die een jong Predikant meent te weten.

'k Houde dat spreukje voor waarschijnlijker, als het vertellingje, dat de volgende twee en dertigste samenspraak uitlevert.

Onze Rotterdammer Erasmus had de moeite genomen van een boek aan zeker Bisschop op te dragen, en hem een afdrukfel te komen vereeren. De Bisschop ontving het met een grimlach, en liet een boekverkooper halen om de prijs van den band en 't boek uit te rekenen, dewelke hy op staande voet aan hem betaalde: en dit was zijne geheele belooning.

Men kan eens denken wat een hartespijt dit voor Erasmus geweest zy, zoo de historie waarachtig is.

Maar de Lezer heeft alleenlijk te zien in onze Boekzaal van Julius en Augustus 1692 wat d'arme Poët Arioste in dergelyk geval wedervaren is.

XXV. HOOFDDEEL.

*De la realité des biens & des maux a venir,
contre les sceptiques & les impies.*

Dat is:

*Van de Zakelijkheid des toekomenden goeds, en
quaads, tegen de twijfelaars en godloozen, te
Rotterdam by Abraham Acher, 1692. in
8. 10½ bladen.*

MEn leest in dit boekje van 't goed gebruik der bezoeken. Van de natuur der werkin-

kingen van Gods geest in de verdrukte geloovigen. Van 't geloove. Van de wezentlijkheid Gods, en de wereld-making. Van Gods voorzienigheid in 't bestieren des werlds. Van der zielen onsterfelijkheid. Van de optandig der lichamen. Eindelijk van 't laatste oordeel, en Goddelijkheid der Heilige Schriftuur; al'tzamen zaken, welke zoo wel den vromen als onvromen kunnen te bate komen. d'Eersten, omme hun in 't geloove te versterken, de laatsten, omme hen af te trekken van 't pad des verderfs; zoo 't maar mogelijk is, dat dusdanige verhandelingen op hunne gemoederen kunnen vat grijpen.

XXVI. HOOFDDEEL.

Titels, en Nieuws, enz.

I.

Observationes & conjecturae in numismata quadam antiqua, ΠΑΡΕΡΓΟΝ Laurentii Begeri, Consilarii Electoralis Brandenburgici, ab Antiquitatibus & Bibliotheca. Accedunt duae Ill. Ez. Spanhemii ad Authorem Epistolae, iisque interjecta Auctoris ad priorem responsoria.

Dat is:

Aanmerkingen, en gissingen over zekere oude penningen, zijnde een bywerk van *Laurentius Begerus*, Keurbrandenburgsen Raad, Opziender des Boekzaals, en Oudheden. Daar by komen twee brieven van den Weled. Ez. *Spanheim* aan den Schrijver, en wederom des

372 *Boekzaal van Europe,*
Schrijvers tussengevoegde antwoorden aan den
zelve Heere. Te Brandenburger Koulen by
Ulrich Liebpert, 1691. in 4.

Ik moet van dit brave boek ten minsten den
titel vermelden, om dat het van vele kenners
der oude zinlijkheden, die nu misschien niet we-
ten, dat het by mijnen drukker te bekomen is,
nog onlangs zeer begoert wierd.

De verhandelde penningen zijn d'er ingelast,
zeer nadrukkelijk in koper gesneden. Lekker
aas der geleerde.

II.

De Hoogduitsche hebben ons een deel nieu-
we boeken toegezonden, van welke ik nu nog
niet kan spreken. Onder die is een werk * *von*
Zauberern en Zauberinnen, met meer andere
mooije dingen.

III.

Tot een proefje schenk ik den titel van 't
boek, genaamt

*Ausfuhrliche beschreibung des unfugs, welchen
die Pietisten zu Halberstadt im monat Decembri
1692. umb die heilige Weyhnaches-zoss gestiffet.
Dabey zu gleich von dem Pietistischen wesen in ge-
mein etwas grundlicher gehandelt wird.*

Dat is:

Uitvoerige beschrijving van de wanordre,
die de Pietisten te Halberstad in Wintermaand
des jaars 1692 op de heilige Kersdagen hebben
aangeregt. Waar navens van den aart der Pieti-
sten wat grondelijker gehandelt word. 1693. in

4.

* *Van Tooveraars, en Tooveressen.*

4. Daar staat niet by waar 't gedrukt is. Wy hebben 't van Leipzig.

IV.

Das Ebenbild eines wahren und ohn Pedantischen Philosophi, oder das leben Socratis, aus dem Französischen des Herrn Charpentier ins Teutsche übersetzt von Christian Thomas J. C.

Dat is :

Het evenbeeld van een waar en geen Pedantsch Filozooft, of 't leven van Sokrates, uit het Fransch van den Heer Charpentier in Duitisch vertaalt door Christiaan Thomas Regtsgeleerde. Te Halle by Stoffel Salfeld, 1693. in 8.

V.

Balthazaris Bekker V. D. M. S. T. D. de Philosophia Cartesiana admonitio candida & sincera. Ante annos viginti quinque primum edita & nunc recusa, ad Joannem vander Waeyen celeberrimum Academiae Franekeranae Theologum.

Dat is ,

Balthazar Bekkers V. D. M. en S. T. D. openhartige waarschuwinge wegens de Karteziaansche wijsbegeerte, voor 25 jaren d' eerste reize uitgegeven, en nu herdrukt, aan Joannes vander Waeyen, zeer vermaard Godgeleerde der Akademie te Franeker. t' Amsterdam by Daniel van den Dalen, 1693. in 12.

VI.

Energameni Coagienses sive admirabilis historia,
Z 3

ria, de horrendis Cacodemonis tentatione, quacum in Selandia Dania, ejusque urbe Coagio familia civis, & vita honestissimi & fama integerrimi, per annorum aliquot spatium est conflictata: primum sermone Danivo aliquoties edita & impressa: nunc vero in exterorum gratiam, Latine interpretata editaque studio & cura Johannis Brunsmanni.

Dat is:

De bezetene van Koge, of een verwonderlijke historie van de schrikkelijke Duivels-verzoeking, met welke op Zeeland in Denemarken, en te Koge, een stad aldaar, 't huisgezin van zeker eerlijk en deugzaam borger eenige jaren lang is geplaagt geweest. Eerst eenige malen in de Deensche spraak uitgegeven en gedrukt, maar nu voor de uitheemsche in 't Latijn vertolkt, en uitgegeven door Johannes Brunsmann. t' Amsterdam by Daniel van den Dalen, 1693. in 12.

Deze zoo genaamde duivelery word in 't vierde boek van de Betooverde Wereld onderzocht. Koge is een steedje op Zeeland, aan de zee, omtrent vier ueren van Koppenhage. De Beschrijver Brunsmann is Rektor der schole te Herlow,

VII.

Histoire de l'Edit de Nantes, contenant les choses les plus remarquables, qui se sont passées en France avant & après sa publication; à l'occasion de la diversité des religions: & principalement les contraventions, inexecutions, chicanes, artifices, violences, & autres injustices, que les reformez

formez se plaignent d'y avoir souffertes, jusqu'à l'édit de revocation, en Octobre 1685. Avec ce qui a suivi ce nouvel édit jusques à présent. Tome I. II.

Dat is :

Historie van 't Bevel van Nantes, behelzende de gedenkwaardigste zaken, geschied in Vrankrijk, voor en na deszelf afkondiging, by voorval van 't verschil der Godsdiensten, en voornamentlijk de overtredingen, on-nakomingen, streken, konsteuaryen, geweldrijverven, en andere ongeregheden, die de Gereformeerde aldaar klagen geleden te hebben, tot het bevel van herroepinge in Wijnmaand 1682. Met het gené dat op dit nieuw bevel gevolgt is, tot den tegenwoordigen tijd toe. *Twee stukken. Te Delft by Adriaan Beman 1693. in 4.*

VIII.

Sermons concerning the Divinity and Incarnation of our blessed Saviour, preached in the Church of St. Lawrence Jewry, by JOHN, Lord Archbishop of Canterbury.

Dat is :

Predikationen over de Goddelijkheid, en Vleeswerding van onzen gezegenden Zaligmaker, gepreekt in Sint Laurens Kerke door JOAN [Tillotson] Heer Aarts-bisschop van Kantelberg. Te Londen by *B. Aylmer, 1693. in 8.*

'k Hebbe nu geen tijd om dit boek te doorloopen, gelijk mede niet het volgende.

IX.

La science des medailles, pour l'instruction de ceux,
L 4

ceux, qui s'appliquent à la connoissance des médailles antiques & modernes.

Dat is:

Depenning-kunde, tot onderrigting der gener, die zig begeven tot de kennisse van oude, en nieuwe gedenkpenningen, t'Amsterdam by Gallet, 1693. in 12.

X.

Instructie van het Italiaans Boekhouden, met een memoriaal, toegepast op de negocie particulier, in commissie, en in compagnie, door Abraham de Graaf. Te Harderwijk by Herman Rampen, en zijn mede te bekomen, t'Amsterdam by de Weduwe van Gijbert de Groot, 1693. in folio.

XI.

Na 't afschrijven der voorgaande, worden ons uit Italië drie titels van boeken, aldaar gedrukt, overgezonden.

d' Eerste is. *Caroli Renaldini, &c. Rationalis Philosophia, in tres partes distributa.*

Prima complectitur dissertationes Dialecticas, &c.

Secunda dissertationes Rhetoricas, &c.

Tertia Poëticas dissertationes, &c.

Dat is:

De redelijke Filosofie van Karel Renaldinus, enz. in drie deelen.

I. Behelst redeneerkundige verzoogen.

II. Rederijke verzoogen.

III. Poëtische verhandelingen.

Te

Te Padua by Pieter Marie Frambot, in folio.
1693.

XII.

De tweede is. *Caroli Renaldini, &c. Naturalis Philosophiæ Tomus primus, in quo de corpore naturali generatim, ac de ejusdem affectionibus differitur, corrigente Jo. Baptista Sanctio auctoris amanuensi.*

Dat is:

Der *Natuurlijke Filozofie* van Karel Renaldinus, het eerste stuk, waar inne in 't gemeen van het natuurlijke lichaam, en deszelfs lijdingen word gehandelt. Volgens de verbetering van Jo. Baptist Sanctius, Schrijver van den Aucteur. Te Padua by Joen Kagnolin, 1693. in folio. 't Zullen drie stukken zijn, met prenten.

XIII.

De derde is. *Laurentii Pignorii de servis, & eorum apud veteres ministeriis commentarius. In hac novissima editione accessit Symbolarum epistoliarum liber. In quo nonnulla ex antiquitatis juris civilis, & Historiæ penu depromuntur & illustrantur, multaque auctorum loca emendantur, & explicantur.*

Dat is:

Laurentius Pignorius, verhandeling van de *slaven*; en derzelve dienst by de oude. In dezen laatste druk is gevoegd een boek van *brief-geregtten*; waar in sommige Oudheden, Regtsgeleerde, en Historische zaken worden bloot gelegd, en verlicht, en vele plaatsen van Schrij-

vers verbeterd, en uitgelegt. Te Padua by *Pieter Marie Frambot*, 1693. in 4. met prenten.

De lijst der boeken by den gemelden Sr. Frambot zedert eenige jaren herwaarts gedrukt, en ons mede toegezonden, is wat te groot omme hier in te lassen.

Ze is by mijnen drukker te vinden, benevens nog een andere naamrol van boeken, gedrukt voor de * H. Vergadering die over 't voortplanten des geloofs is opgeregt.

*k Had schier vergeten te zeggen, dat de voornoemde boeken, met meer andere, uit Italië op reis zijnde, ons eerlang (zoo wy hopen) zullen toekomen.

XIV.

De Brief, door Engel Arendzoon van Dooregeest, Leeraar in de Rijk, aan den Heere Professor Spanheim, tot verdediging van de Leere der Doopsgezinde, geschreven, staat in de twee volgende maanden vertoond te werden.

Gelijk mede de twee brave Latijnsche Kronijk-Schrijvers van Amersfoort, t' zamen nu eerst by een gebragt, en voor d' eerste reize met zeer geleerde kanteikeningen uitgegeven door den Heere Professor Ant. Mattheus. Te Leiden by *Fred. Haring* in 4. gedrukt.

Eindelijk ook (om reden, in 't uittreksel zullende verklaard worden) de twee wederleggingen van 't boek de *Betoverde Wereld*, d' eerste van den Heere vander Waeyen, d' ander van de Heeren Aalstius, en Steenwinkel.

A A N-

* Sacrae congregationis de propaganda fide.

AANWIJZER

Der voornaamste

S T O F F E N ,

I N D E

BOEKZAAL

Van de Maanden

SEPTEMBER en OCTOBER

1693.

NATUURKUNDIGE GODGELEER-
DE REDENERINGEN VAN J.
RAEY. Pag. 198

Mengelklomp, of Chaos. 199

Schepping der dieren. 200

Eyerzaden. ib.

Zondvloed, hoe die geschied is. 201 en 202

Deszelfs uitwerkingen. 203

*Bath-cool, of dogter der stemme, wat de zoden daar
van beuzelden.* 204

*Epikuristen en Stoicijnen hebben de ontslooping des
werelds geloofd.* 205 en 206

Onderzoek daar van. 207

**ZEGERRALENDE CHRISTUS DOOR
DE HAZE.** 208

*De tweede Psalm is een beschrijving van Christus
Koninkrijk.* ib.

De

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>De Haze volgt Koccejus voetstappen.</i>	209
<i>Eerste kerkenvrede.</i>	210
LEVEN VAN PAUS SIXTUS, TWEE-	
DE DEEL.	211
<i>Sixtus gemeinsdheid.</i>	212 en 213
<i>Gregorius sterft.</i>	214
<i>Daar begint eenige kans tot Sixtus verheffing te</i> <i>blijken.</i>	215
<i>Farneze's gezeg van hem.</i>	216
<i>Bet vengery, en snoodheid.</i>	217
<i>Hy word eindelyk Paus.</i>	218
<i>En geeft terstond na zyn verkiezing elk een te rui-</i> <i>ken, dat ze met hem geschoren waren.</i>	219
<i>Zyn reden tot eenige genoodigde Kardinaten.</i>	220
	en 221
<i>Pasquil.</i>	ib.
<i>Nog een.</i>	222
<i>Sixtus prachtige kroning, en strengheid.</i>	ib. en 223
<i>Zijn zuster Kamilla met zyn neefjes komt tot hem.</i>	224
<i>Hy ontvangt ze op een aardige wyze.</i>	225 en 226
<i>Stelt Beuls en verspieters te werk.</i>	227 en 228
<i>Naauw bevel wegens de regtsplegingen.</i>	228 enz.
<i>Zijne woorden van koninginne Elizabet, en koning</i> <i>Henrik van Navarre.</i>	231
<i>Geestig voorval tusschen Sixtus en een schoenmaker.</i>	231 enz.
<i>Nog een ander ruim zoo zeldzaam.</i>	234 enz.
DERDE BONDELKE DER WERKJES,	
DIE TOT DE HISTORIE EN HEL-	
LIGE LETTERKUNDE BEHOOR-	
REN.	238
<i>Vorstius van de spreekwoorden des N. Verbonds.</i>	239
	Me-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Merillus over Christus lijdën.</i>	240
<i>Wissenbag over 't zelve.</i>	241
<i>Vorstius Akademische oeffeningen.</i>	ib.
<i>Wanneer de Meders, en Babyloniers van de Assyriëren zijn afgevallen.</i>	242
<i>Tijdrekening van de 70 jarige gevangenis van de Joden, en verwoesting Jeruzalems.</i>	243 en 244
<i>Wat het Hebreeuws woord Sefach is.</i>	244
<i>Daniels 70 weken.</i>	245
LUKRETIUS WERKEN.	246
<i>Zijn leven en dood.</i>	247 en 248
<i>Gansche inhoud van zijn geheele filosofie in dezese boeken heldendigt ontvouwt.</i>	249 enz.
DEENSCH E. POETEN.	269
<i>Opgang, en verval der Digtkunst.</i>	270
<i>Grol-digters.</i>	271
<i>Een Doensch Poët word, tot loon van een gedigt, koning van Denemarken gekoren.</i>	272 en 273
GESCHILLEN TUSSEN DE GEREFORMEERDE EN ROOMSCHE KERKE DOOR G. DE MEY.	277
GEDENKSCHRIFTEN TOT DE KARTEZIANERY DIENENDE.	279
<i>Aardige schimp op Deskartes.</i>	280 enz.
<i>Eere, hem na zijn dood gedaan.</i>	284 en 285
ACHILLES VAN DRELINKOURT.	286
ACHT-MAANDELIJKE VRUGT VAN DRELINKOURT.	287
<i>Of de artzen uit Roome zijn gebannen geweest.</i>	288
	en 289
STAAT VAN ENGELAND DOOR CHAMBERLAIN.	290
<i>Groote heerschappy der Engelsche koningen.</i>	291
FERRARIUS VAN DE OUDE PRE-	DI-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

DIKATIEN.	293
<i>Waarom de Predikers, eerze gingen preken, de groetenisse van den Engel Gabriel aan Maria uitspraken.</i>	295
<i>Vremd gevoelen van Erasmus hier over.</i>	ib.
<i>Omstandigheden in 't preken.</i>	296 en 297
<i>Onmoodige vitteryen op den Kanssel voortgebracht.</i>	299 en 300
<i>Gebaarden der toehoorders.</i>	301
<i>Predik-plaatsen.</i>	302 en 303
TILEMAN OVER DEN BRIEF VAN JUDAS.	304
<i>Schrijver des briefs.</i>	305 en 306
<i>Michaël d' Aarts-Engel.</i>	308
<i>Verziedt boek van Mozes Hemelvaart.</i>	ib.
<i>'t Negende vaars van Judas brief verklaard.</i>	311 en 312
<i>Ook het veertiende.</i>	313
VERKLARING OVER DEN BRIEF AAN DE HEBREEN, DOOR P. VAN HOEKE.	315
<i>Wie voor de Schrijver dezès briefs te houden zy &</i>	317 en 318
<i>Inhoud deszelfs, en verklaring.</i>	318 en 319
YERSCHE VELDTOGT.	320
<i>Lof van den Grave van Athlone.</i>	ib.
<i>Beschrijving van de Stad Athlone.</i>	321
HIEROGLYPHICA VAN GROENEWEGEN.	322
<i>Ontwerp van dit boek.</i>	323
<i>Abel, Babel, Cus, Dag, Egypten, en Feest, wat in alle die woorden steekt.</i>	323 enz.
REQUEST, VAN DEN HEER, MITS-GADERS SCHOUT, ENZ. VAN ZEVEN-	

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

VENHUISEN.	330
<i>Inhoud van dit Smeek-schrief.</i>	331 enz.
BEKKERS BETOOVERDE WERELD.	
<i>Derde en vierde boek.</i>	335
<i>Kort begrip derzelver.</i>	337 enz.
BERIGT VOOR DE BOEKKUNDIGE.	357
MUNT-VERHANDELING VAN J. W. PENNINGK.	359
<i>Heller en Pfennig.</i>	360
JONAS VERKLAARD DOOR J. LEUSDEN.	361
<i>Michlal Tophi.</i>	362
OOST-INDISCHE HEEN-EN WEERREIS.	363
BRIEFVEN WEGENS 'T LEVEN EN STERVEN VAN L. WOLZOGEN.	365
<i>Wolzogens schrift tegen het bekende boek; de Filozofie d'uitlegster der H. S.</i>	367
NATUERLIJKE MERKTEEKENEN DOOR BORDELON.	369
ZAKELIJKHEID DES TOEKOMDEN GOEDS.	370
<i>Begerus oude penningen.</i>	371
<i>Historie der Pietisten.</i>	372.
<i>Sokrates leven in 't Hoogduits.</i>	373
<i>B. Bekkers waarschuwinge wegens de Kartezianery aan J. vander Waeyen.</i>	ib.
<i>De Bezetene van Kogc.</i>	374
<i>Historie van 't bevel van Nantes.</i>	375
<i>Predikation van den Aarts-Bischop van Kantelberg over de Goddelijkheid en Vlees-werding van Christus.</i>	ib.
	Pen-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

- Penningkunde, of onderrigting tot de kennisse van
oude en nieuwe penningen.** 376
Italiaans Boekhouden. ib.
**Twee boeken van Karel Renaldinus nieuwelyks in
Italiën gedrukt.** 376 en 377
Pignorius van de slaven ook aldaar uitgekomen. ib.
Wat de volgende reize onder anderen te wagten is.
378

In de vorige twee maanden

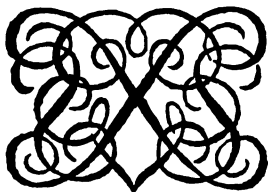
**Pag. 160. lin. 19. moet voor gaat gelezen
worden gaan.**

DE
BOEKZAAL
VAN
EUROPE,

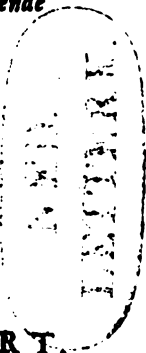
Geflicht door
P. RABUS.

NOVEMBER en DECEMBER
1693.

*Met Privilegie van de Edele Grootmogende
Heeren Staten van Holland en
West-Vriesland.*

Te ROTTERDAM,
By PIETER vander SLAART,
1693.

ROEKNAAR

AN

EUROPE

OF THE
NORTH

THE HISTORY OF THE

1700

THE HISTORY OF THE
NORTH
1700

THE HISTORY OF THE
NORTH
1700

Aan mijne Landsgenoten.

NOg niet afgesloofd van lezen
Spreek ik weder als voor dezen
Voor twee maanden tot de geen,
Die belust is toe te treên.
Schroom niet voor de stapels blaëren;
't Kort begrip zal u verklaren
Wat de taal-geheimenis
Pit en merg der Schrijvers is.
Al wie niet te regt kan raken
In aloude en vremde spraken,
Zoo hy Hollands maar verstaat,
Mateloos, of op de maat,
Zal hier, zonder lang te wroeten,
Strax zijn lees-lust kunnen bosten.
Gods-of regts-geleerde taal,
Artseny-kunst, of verhaal
Van geschichten, lang vergeten,
Dreun-of vlei-stof van Poëten,
Ernst-of Speelwerk, altezaam
Krijgt het hier zijn regte naam.
Maar wat hoef ik u te nopen?
Zie daar gaat de **BOEKZAAL** open.

Ἄχρῖς γε τύμβε , Φίλτατον τέκνον , μά-
ζε ,

Ἡ γὰρ ἡ πᾶσαι ἡμέραν ὀλωλέναί ,
Ἐν ἡ διδακτῶν γραμμάτων σοκ ἤψαο ,
Δι ὧν ἀρείων ἢ σοφώτερῳ πέλοις .

*Usque ad sepulchrum quate semper discere ,
Illamque prorsus perditam ducas diem ,
Nisi quid in illa comparaveris boni ,
Unde melior sis , doctior , prudentior .*

Zijt tot uwen Sterfdag toe
Wat te leeren nimmer moê.
En (kan waarheid u bekoren)
Acht vry elken dag verloren,
Als gy niet , ik zeg 't u kort,
Bet geleerd , of wijzer word.

D E

BOEKZAAL

V A N

EUROPE.

NOVEMBER EN DECEMBER
1693.

EERSTE HOOFDDEEL.

Vita di Sisto V. Pontefice Romano, nuovamente scritta da Gregorio Leti. Nella quale in cinque libri si descrivono tutti i successi de cinque anni del suo Ponteficato, con particolarità molto rare nel suo governo, & intrecciature di massime molto recondite, & euvenimenti molto rari, non mai publicati sin' hora. Divisa in tre volumi. PARTE TERZA.

Dat is,

Het leven van SIXTUS de vijfde, Paus van Roome, nieuwelyks beschreven door Gregorius Leti, waar inne in V boeken zijn vermeld alle de gevallen van vijf jaren zijner III. Deel.

A a 3

Pausse-

Pausselijker regeringe, en vele zeldzame byzonderheden in zijn heerschappy, mitsgaders vele inwikklingen van geheime staats-streken, en overvremde geschiedenissen, nooit voor dezen uitgegeven. Verdeelt in drie deelen.

‡ DERDE DEEL. i' Amsterdam, by Jan, en Gillis Janssonius van Waasbergen, 1693. in 12.

'k **V**ervolge Sixtus: leven in dit derde en laatste deel met het tweede jaar zijner Pausselijker heerschappy, te weten 1586: van waar ik jaar voor jaar, zoo als de titel van 't eerste deel belooft, 't gedenkwaardigste, van dien wereldkundigen Vader uitvoert, beknoptelijk zal aanhalen.

Gelijkerwijs Sixtus door strenge regtsoeffening zijn naam ontzachelijk maakte, alzoo wilde hy dezelve ook verhèerlijken door langduerige gedenkteeken van bouwkunde, die der Romeinen heugenisse niet lichtelijk konden ontvallen.

Onder deze was de * spitse zuil, tans de VatiKaansche genaamt, dog toen ter tijd ter aarde leggende achter 't † heiligdoms-verblijf van Sant Pieters Kerk; een stuk werks van 't aloude Roome, 't welk onze Heilige Vader menigmaal voorhenen ging bekijken, zeggende, als hy 't dus in den vergetelhoek zag geworpen, *dat*
by

‡ Zie het tweede verhandelt in de twee jongstledene maanden.

* Obelisco.

† Sagrestia.

by om geene andere reden Paus wenste te zyn, dan om dat gevaarte op te riscken.

Eigentlijk is 't maar een gedeelte van een geheele spits, die men wil, dat ten tijde van den Roomschen koning Numa Pompilius door eenen Nunkoreus, toen in Egipten heerskende, aan de Zon was toegewijd.

't Zy daar mede gelegen zoo 't zy, 't is zeker, dat dit stuk, twee en zeventig voeten lang, met nog 42 andere gedenknaalden, zoo groote als kleine, een geruimen tijd daar na te Roome gevoerd is.

d'Andere wierden hier en daar in de Stad gesteld, dog deze voornamte ter eere van Keizer Augustus, en zijn aangenome zoon Tibeer verheven, zoo als het opschrift, daar op gevonden, uitwijst.

DIVO CÆSARI, DIVI JULII F. AUG.
TIBERIO CÆSARI DIVI AUG. F. AUGUSTO SACRUM.

Dat is,

Toegewijd aan den vergoden Caesar, zone van den vergoden Julius, en aan Tiberius Caesar Augustus, zone van den vergoden Augustus.

Vele andere Pauzen, en zonderling Julius de tweede, Paulus de derde en vierde, hadden wel in den zin gehad, dit werkstuk, zijnde van rood-gevlamt marmet, te verzetten, en met verscheide bouwmeesters daar over gesproken, dog 't was overgebleven tot de glorie van Sixtus, die, na rijpe beraadslaging, 't zelve met ongeloofelijken vlijt, van den aanvang zijner regering, liet in 't werk stellen, en volvoeren: gelijk het dan in den jare 1586, onder 't opzigt

van den bouwkonstenaar Dominikus Fontana , ter eere van 't H. Kruis oppereggt en voltooit is .

De Heer Leti meld ons den arbeid , in het tillen en grondvestigen van dit groot gevaarte besteed , de kostelijkheid der sieraden , en alle de zwierige opschriften omstandiglijk , welke opschriften meest te kennen geven , dat Sixtus de V deze gedenk-spits , tot glorie van 't onoverwinnelijke Kruis , en van het Heidensche bygeloof gezuivert , met meer geluk in het tweede jaar zijner regeringe heeft ingewijd .

Een menigte van gedenkenningen wierd door de Kardinalen , en Roomsche Princen op den grond van den zuil geworpen , tot vereeuwiging dezes werks , met zinnijke kantschriften , al t'zamen tot Sixtus eere strekkende , en waar uit men zijn grootheid kan bespeuren : ook verleende hy voor een langen tijd den genen af laat , die voor 't Kruis , op de spits gezet , drie *Paternosters* en even zoo veel *Ave Mariaas* las , alzoo men den volke deed gelooven , dat dit kruis van 't rechte kruisbout was ingeleid .

Na dezen vinde ik hier , hoe de Hartog van Ossona , Napelsch onderkoning , omme des Paus voeten te kussen , uit den naam van zijn Katholijke Majesteit , te Rome quam ; zijn treffelijke inhaling ; en wijders hoe staatkundiglijk Sixtus met hem wist te leven ; eindelijk hoe hy hem liet vertrekken .

Omtrent dien zelve tijd zond hy aan den Prins van Parma Alexander Farnese , die zijn best deed in Vlaanderen om d'oueroomsche te beoorlogen , een degen , pragtig geciert , en een sluweelen hoed , geballast met dierbare steenen ,

men, beide plechtelijk door zijn heiligheid gewijd, op dat deze krijgsheld te klocker de ketters mogt aantasten.

Deze, en meer andere byzonderheden (uit welke de stant van verscheide zaken, uitheemsche geschiedenissen van dien tijd betreffende, groot ligt krijgen) worden in 't eerste boek van onzen History-schrijver verhaalt: waar na hy 't zelve vervolgt met de beschrijving van 't op-rechten van meer andere gedenknaaldens, en treffelijke gebouwen, die zijnen naam vereeuwigen, met derzelve opschriften en lofdigten, te veel om hier te vermelden, met alle welke werken te stigten hy byzondere en staatkundige inzigten had, bepalende zijn verheven moed niet binnen 't bestek der Roomsche wallen, maar al waar 't pas gaf; 't welk bleek uit het groote gunstbewijs, ten voorregt, geschonken aan 't gansche landschap, waar in zijn geboorteplaats lag; desgelijks aan de verheerlijking der Heilige Maagd te Lorette, en andere ongeloof-felijke uitvoeringen, waar toe hy meer dan Vorstelijke schatten van nooden had. Dog deze ontbraken hem nooit, dewijl hy door zijn geheelen kerkelijken staat alomme op landen en steden, goederen, eerampten, en personen, breede omschrijvingen, schattingen, en lasten wist op te stellen, die tot het inzamelen van zoo veel gelds als hy begeerde, genoegzaam waren.

Ten dien einde liet hy in 't kasteel van Sant Angelo een geldkist der Roomsche kerke stichten, een werkstuk van zonderlinge aanzien-lijkheid.

Niet min voorzigtig was hy in 't op de been helpen van een magtig geral krijgsvolk , en 't bouwen van tien ontzachelijke groote Galeyen. Dog ik zal dit den lezer verder laten nazien , nevens meer andere voorvallen , als van de komst der Zwitserfche Gezanten te Roomen , hoe die ontfangen wierden , en wat de reden van die bezending was , besluitende dit eerste boek met de navolgende geschiedenisse , op 't eind van 't tweede jaar zijner regeringe te Roomen gebeurt.

Als Sixtus op zekeren dag Kapel hield , en zijn Zwitserfche Lijfwagt genoodzaakt was de schrikkelijke menigte des dringenden volks met haar hellebaarden af te weren , kreeg een jong Spaansch edelman (die met zijn Oom , een groot Godgeleerde , om den Paus te zien , te Roomen was gekomen) een klop met het end van een hellebaard , die hem , wel meest in zijn eete , zoo gevoelig was , dat hy daar over een besluit van wrake nam ; en vindende op een morgen den Zwitser ; die hem geklopt had , in Sant Peters kerk ter misse , en voor een outer leggende , den zelve zonder lang talmen met een stok den kop insloeg.

Teffens meende de Spaanjaard in 't Paleis van den Spaanschen Gezant te snappen , dog wierd geknipt van twee andere Zwitfers , die hem den slag hadden zien geven.

De Paus , 't feit gehoort hebbende , grimde van roorn , en ontbood strax den bevelhebber van Roomen , dien hy last gaf ('t was 's morgens vroeg) dat de Spanjaard zoude opgehangen werden , eer hy aan tafel ging.

Schoon

Schoon de Bevelhebber zulk een spoed wat zegt' ontleggen, Sixtus wil moest voortgaan: zoo dat het doodsvonnis binnen weinige ueren geveld wierd. De Spaansche Gezant, en vier Kardinalen van dien landaart smeekten zijn Heiligheid te vergeefs, dat de gevangene dog mogt onthalt werden; dog Sixtus zeide, *dat zulk een misdaad de strop, niet het zwaard verdiende. 'k Zoude my zelven onteeren, sprak hy, indien ik hem eerlijker dood liet aandoen: maar ik zal echter zijn dood veredelen, met hem d' eere te geven van hem te zien sterven.*

Flux wierd de galg regt in 't gezigt van een venster des kamers, waar in Sixtus 't middagmaal stond te houden, neergeplant.

De Heilige Vader, zijn oogen met dit schouwspel van opknooping verzadigt hebbende, gebod, dat men nu zonder uititel de spijs zoude opdissen, zeggende; *dat hy smakelyk wilde gaan eten, dewyl zulk een goed recht hem graag had gemaakt.*

Over tafel, in gesprek van zoo vaardig een uitvoering, riep hy met kloeken stemme, die zijnen huisgenooten 't hart in de schoenen deed zinken, *alseen andere David. Des morgens doodde ik alle de zondaren der aarde, op dat ik uit de stad des Heeren wech deed alle de werkers der ongerechtigheid.*

Met het kriecken des anderen daags zag men Pasquin met een schotel vol galgen, raden, zwaarden, en bylen staan, antwoordende aan Marforio, die hem vroeg, waar henen hy ging, *dat hy een sausse ging wechbrengen, om den Paus graag te maken.*

Maar

Maar dit kon niet beletten, dat zulk een streng voorbeeld den Romeinen schrik aanjoeg. Die meer dergelijke vaardige gerichtspelingen wil lezen, zal in 't eind dezès boeks stoffe vinden.

Het tweede boek neemt een anvang met vertellingen van vele schempstreken, door Pasquijn in 't derde jaar van Sixtus heerschappy verroond, welker eerste is de schampere streek op mevrouw Kamilla, Sixtus zuster, die van een arme waschter Roomsche Princes was geworden. Ik zal dezelve hier niet vermelden, maar den lezer tot het tiende hoofddeel onzes Boekzaals vande maanden Maart en April wijzen, alwaar die historie te vinden is.

Hier op volgt een verhaal van 't gene zeker Poet Karel Matera, een Napolitaan, te Rome wonende, overquam. 'k Zal 't hier by zetten.

Deze Vaarzemaker had een gedichtje op eenes Advokaats Vrouw Isabelle gemaakt, 't welk veel lofs van de Juffer behelsde, dog tot een slot-vaars had

In somma, questa Dama è gran Putana.

Dat 's te zeggen.

Kort om, Mejuffer is een groote lichtekooy.

Haar man viel klachtig aan den Paus, die den Poët strax liet vatten en voor hem brengen. Sixtus het gedigt in de hand houdende vraagde, of hy dat niet gemaakt hadde.

Den armen hals konde 't niet ontkennen, dies

dies beval zijn Heiligheid, dat hy 't zelve zoude lezen, en gekomen zijnde tot den regel

In somma, questa Dama è gran Putana.

Als hem de Paus hervraagde, waarom hy een Juffer van zulk een rang voor een hoer af-schilderde, wist hy niets anders te doen alstezweren by kruis en kras, dat zijn oogmerk niet was geweest de eer der Jonkvrouwe te quetsen, maar dat hy, volgens de vryheid, den Schilders, en Dichters eigen, dat woerdeke Putana gebruikt had, om het se doen rijmen op een voorgaande Fontana. enz.

Elk, die deze ontschuldiging hoorde, kon zig niet onthouden van lachen, maar Sixtus alleen zeide met een stemmig wezen; ha! ha! staat het u kleine Poeten vry, zulke rijmen te maken; zoo veel te meer ook den Pauzen. Wel aan, laat my eens zien, of ik ook niet rijmen kan, en de vaarzen na mijn zinlijkheid toepassen: En op 't zelve oogenblik sprak hy dit koppeldichtje.

*Merita ben questo Signor Matera,
d' Haver per stanza propria una galera.*

Dat is:

*Mijn Heer Matera heeft, om dat zijn vaarzen
vloeyen,*

*Verdiens, dat hy eerlang op een galey zal roei-
jen.*

Wat dunkt u, zeide hy, is 't vaars niet goed? maar de ongelukkige Matera, als van den blixem getroffen, stond stok-stijf zonder t'antwoorden:

waar

waar op de Paus hem beval in de boeyen te brengen. Het rechtsgeding wierd gemaakt, en de Poët kortst daar na voor vijf jaren op de galey gedoemt. Slechte dichtloon!

Een tweede Pasquinade (op dat ik het zoo noeme) quam op den laatsten dag van Sprokkelmaand te voorschijn, die my lust te verhalen, en daar meê zal ik d' overige laten varen.

Men zag Pasquin op een zondag een hemd in de handen hebben, 't welk hy quansuis tegen de zon droogde. Marforio, vragende *waarom hy wet zijn hemd te droogen niet wachtte tot maandag*, kreeg tot bescheid, *dat hy zulx deed, eer dat men geld voor de zon moest geven*. Met welke zinspeling de menigte van lasten en tolgeden, die Sixtus op allerley zaken stelde, wierd doorgestreken. Als hem die schemp ter ooren quam, sprak hy; *Indien ik den nitvinder van dezelve wist, *k zoude hem wat anders in de zon laten droogen, dan zijn hemd*. En zeker, hoe zeer hy ook op die spotternijen mogt verbeteren zijn, als hy souwijken snedige en aardige hoorde, liet hy zig ontvallen, *dat hy zulke verstanden zoude voorthelpen, zoo wanneer zy hunne snedigheid aan wat anders wilden te koste leggen*.

Onder alle deze voorvallen bleek echter d' eerbied, en 't ontzag des Roomschen volks voor Sixtus, aan 't oprichten van zijn metale beeltenis op het Kapitoel, met dit opschrift.

Sixto V. Pont. Max. ob quietem publicam, compressa sicariorum, exulumque licentia, restitutam, annonae inopiam sublevatam, urbem aedificiis, viis, aqueductis illustratam. S. P. Q. R.
Bedui-

Beduidende.

Dat ter eere van Paus Sixtus de V, door den Raad en 't volk van Roome, deze beeltenis was opgereet, om dat hy de algemeene ruste hersteld, de buitensporigheid der moorders en ballingen ingetoomt, de schaarsheid des leefstogts verligt, en de Stad met gebouwen, wegen, en waterleidingen verbeerlijkt had.

De Heer Leti vult dit tweede boek met vele gedenkwaardigheden van 't loopende jaar, vermengt met vermakelijke historien, en vertellingen van koddige verzoeken, die geestelijke en wereldlijke aan zijn Heiligheid deden. Hy laat ons ook hier weder hooren de grootachting, die Sixtus voor koningin Elizabeth had, hoewel ze al zijn gezag in haar rijk met de voot trad. Men zegt, dat zy hem in der daad ook niet min achtte, en op een zekeren tijd betwigde, *indien ze verzekerd was, dat de kerke altyd van Sixtus zoude geregeert worden, dat ze eenig middel zoude zoeken, om haar staat en koninkrijk met de Roomsche kerke te vereenigen.* 't Welk als Sixtus geboodschapt wierd, viel hy 'er op in; *dat hy na geen andere glorie verlangde, als in zaken van Godsdienst met koningin Elizabeth over een te komen.*

By dit geval verhaalt de Heer Leti uitvoeriglijk de bekende historie van de Schotsche koningin Maria Stuart, die, na een twintigjarige gevangenis onthalt wierd, niet jegenstaande de voorspraak van vele Vorsten. Sixtus, horende dat de koning van Vrankrijk tot voorbede voor Maria een gezant na Engeland aan Elizabeth

bet

bet wilde zenden, zeide in een volle kerkvergadering (waar inne wegens het storten van gebeden voor die rampzalige Princes gehandelt was) *dat Vorsten nooit zulk een werk begonnen, omme op 't woord van eenen enkelen dienaar 't zelve te laten steken.* En staande eens aan tafel, als hy met zijn neef den Kardinaal over den handel des Franschen Gezants in redenwisseling was, sprak hy: *ik wete niet, wat koningin Elizabet niet koningin Maria zal uitvoeren, maar ik wete zeer wel wat ik zou doen, indien ik een gevangen koning in myne handen had.*

Zoo gretig was de gestrengte grijzaart na vorstenbloed-vergieten, dat hy op zekerem tijd, als zijn neef hem de treurige tijding van Mariaas dood bragt, staande voor een venster, en zig wendende als of hy Elizabet toesprak, uitriep; *O gelukzalige koninginne, die d' eere waardig zyt, dat ge een gekroond hoofd voor uw voeten kunt doen vallen; daar ik tot nog toe zoo veel niet hebbe konnen te weeg brengen.*

En gelijk men te Roome alle het doen en laten van 's werelds-grooten ten naauwsten uitpluist, vlogen d' er strax geheele vlugten van scheldschriften tegen Elisabet, maar onze Heilige Vader, die zig ergens had laten ontvallen, dat hy 't zelve zoude gedaan hebben, verbod, op straffe van den galey-ban, Elizabets naam te schenden, om dat ze, schoon Ketterfch, echter een Vorstin van grooten geest was. Welke zake hare Britsche Majesteit zoo wel geviel, dat ze tot een van haar hovelingen zeide; *dat Sixtus een groot Vorst was, in spijt van zijn Pausfelyke heersobing, die hem een doodvyand bare*

lares koninkrijks maakte. En men hoorde den Grave van Leicester omtrent dien tijd in een gezelschap zeggen, dat het noodig was, dat Elizabeth een jaar voor koningin te Roomen speelde; en Sixtus een jaar voor Paus in Engeland; want dat Elizabeth een middel zoude vinden om het paapsche bijgeloof uit Roomen te boenen, en d'Engelschen een middel om Sixtus na hun pijpen te doen danssen.

Veler gevoelen was derhalven, dat 'er tuffen Sixtus en Elizabeth geheime onderhandeling was: en hoe zeer ook de verspieters door Roomezworven, nog zag men eens op een morgen Pasquijn als een Postbode gekleed, tot antwoord gevende aan Marforio, die hem vraagde waar na toe? *dat hy na Engeland trok om een * afvaardiging van Sixtus wegen aan Elizabeth te brengen: en daar ontzagen zig geene te zeggen, dat het beter was te Roome Engelsch, als in Engeland Katholijk te zijn.*

Tot bewijs van Sixtus verlangen om Vorstenbloed te storten verteld onze Historieschrijver, hoe hy Kanuccio Farnese, Hartog van Parme, zone van den vermaarden Alexander Farnese, liet gevangen zetten, om dat hy met verbode geweer tot hem was genadert. En zekerlijk zoude hy deze misdad met de dood hebben laten straffen, indien hy, ter bede van den Kardinaal Farnese, en uit ontzag voor des gevangens Vader, niet raadzamer had gevonden, hem t'ontslaan.

Hy viel dit jaar in een ziekte, waar na hy met zijn gewone vlijt wederom op alles acht

III. Decl.

Bb

floeg,

* *Dispaccio.*

sloeg, en niets van zijn voorgaande strengheid naliet.

'k Moest niet vergeten te zeggen , dat zijn arts, toen hy ziek was, hem eens vond leggen in een meer dan gewone zwakheid, en sprake-loos; 't welk schijn gaf, eer van dood als levend te zijn: zoo dat de goede Geneesheer hem onder den neus taste, tot opmerking der natuurlijke warmte. Maar Sixtus, dit voelende, en, als uit een schrik-droom ontwakende, keek den arts stijf in 't gezigt, en zeide met een dreigements-toon, *hebt gy de stoutheid van des Paus neus te betasten?* welke woorden den armen arts zoo onthutsten, dat hy in een ziekte verviel, dien hy bestorf, eer de Paus gezond was. Achter 't verhaal van eenige gepleegde strengheid, en verscheide bemiddelingen van rijks-zaken, zoo hier als daar, word dit tweede boek besloten met den zoo genaamden *Bul van excommunicatie*, die Sixtus uit regeerkundige inzigten, tegen koninginne Elizabet uitgaf, bevelende dezelve in den kerkelijken staat, en wel voornamentlijk in Spanje te verkondigen. Dog de Venetianen weigerden het, om wereldwijze reden; en Elizabet was van dien Roomschen blixem zoo weinig geraakt, dat zy op gelijke wijze Sixtus, met alle zijne Kardinalen, en wie meer den ban besloten had, ook met haten blixem uit Engeland sloeg, en leer om leer gaf.

't Vierde jaar van Sixtus strenge heerschappy word vervolgt in 't derde boek, waar in de Historieschrijver ons vooraf laat hooren, hoe hy te Londen zijnde uit den Grave van Anglesey verftond, dat Sixtus in zijn tijd een zekere hoer zoude

zoude gehad hebben, uit welke koninginne Elizabeth alle zijne voornemens, en geheimen van 't Roomsche hof te weten quam. De lezer kan zien wat de Heer Leti daar van geloofst. Ook vind men hier (by voorval dat een balling zig in 't huis van den Keizerschen Gezant wilde verstoppen) Sixtus grooten ernst in 't afschaffen van de *vryheid der quartieren*, en een breede uitweidinge des Schrijvers over 't vergelijken van Sixtus, en Innocent de elfde, anders Odeschalchi, in wienstijd we weten, wat 'er wegens de gemelde *vryheid van quartieren* tussen hem en den Franschen Koning onlangs voorviel.

In dit jaar 1588 had een gezant uit Perzien geboor by zijn heiligheid; en pag. 273. staat vermeld een vremde geschiedenis van een man met vier wijven, dien Sixtus ter galge liet doemen.

Onder anderen is hier levendig afgebeeld de beweegreden, die Sixtus dreef, om den Spaanjaard tegen Engeland op te hitsen, toen de Spaansche zeetocht kortst daar na zoo slegt uitviel. Hy troofte Koning Filips over dit verlies, en stelde, op zijn verzoek, zekeren quant Diego d'Alkala onder 't getal der Santen; makende zelf een gebede op de verheffing van dien heilig, dat alhier pag. 289 te lezen is.

Maar wreed was voorwaar zijn wijsdom over een Advokaats zoon, die, om dat hy een meisje, dat hy toederlijk minde, tegen haar wil gekust had, voor vijf jaren op de galey gezet wient. De historie zoude wat te veel uitschrijvens kosten, en 'k hebbe tans weinig ledigen tijds: waaromme ik die, en andere (uit welke

blijkt, hoe de Heilige Vader voor de eere der jonge dogters waakte) achter wegen late, nevens eenige werken der godvrugtigheid, die de Schrijver hier naaft aan byvoegt.

Een van d' aller gedenkwaardigste bedrijven van Sixtus in dit jaar is het oprichten van de roemruchtige Vatikaansche boek-kamer, met alle omstandigheden, van stukje tot beetje beschreven; mitsgaders de groote boekdrukkery, dicht by dezelve, welkers bezorging hy aan eenen Dominikus Bafa liet bevolen.

Het begin van 't treurspel des Hartogen, en Kardinaal van Guise, door den Franschen Koning Henrik den derden van kant geholpen, sluit dit derde, en maakt den aanvang van 't vierde boek.

Niet weinig wierd het Roomsche hof met zoo slecht een mare des nieuwen jaars 1589 ontroerd. Sixtus stampvoette van toorn, vloekte den Franschen koning, keef met deszelfs gezanten, die 't feit wat wilden verbloemen, en liet een kerkelijke vergadering beleggen, waar in hy zijn opgekropte grimmigheid uitboezemde met een Latijs verhoog, alhier woordelijk vermeld. Verder koos hy eenige Kardinalen, met welke hy dit werk zoude behandelen. 't Quam daar op uit, dat hy den gemelden Koning, die den Kardinaal Guise om hals gebragt had, en den Kardinaal van Bourbon met den Aartsbisschop van Lions gevangen hield, binnen 60 dagen dagvaarde, omme te Roome reukenschap daar van te geven, of hy den ban verdient had, of niet.

Maar twee maanden, en weinige dagen daarna,

na, wierd Hendrik de derde door den beruchten Dominikaner Monnik Jakob Klement doorsteken.

De historien zedert deze moort, bestaande in den oorlog tusschen Henrik van Navarre, en die van 't Verbond, tussien beiden verhaalt, zijn wereldkundig.

't Is zeker, dat Vader Sixtus oog in 't zeil hield, en om redenen van staat den bondgenooten tegen Henrik geen hulpe zond, dien zy verwagten. Hy had al te grooten eerbied voor dien Grooten Henrik, wien hy altijd *een groot Vorst, en tot de kroon geboren* plagt te noemen. Een voorzegging, die voorwaar vervuld is, toen die Vorst alle zijne vianden te boven quam, en ter Rijkstroon gestegen goed vond, zig met de Roomsche Kerke te verzoenen: voornamentlijk, als hy zag, hoe zeer Sixtus hem genegen was; zeggende, *dat die Paus waarlijk een groot man was, en dat hy hem zelven Katholijk wilde maken, al ware het enkel, om zoen van zulk een Vader te zijn.*

Van den Bul, die men zegt dat Sixtus zoude gegeven hebben tot het drukken van den Bibel in 't Italiaansch ('t welk geen kleinen onruisbaarde) word over en weder onderzoek gedaan. Het overige van dit vierde boek is beslagen met zonderlinge vertellingen, zoo van de grondoorzake, waarom de Spaansche Gezant de Grave van Olivarez by den Heiligen Vader in onverzoenelijken haat geraakte ('t welk ik terstond in 't volgende boek kortelijk zal vermelden) als van eenige aanmerkelijke harde straffen, op Pausselijk bevel uitgevoerd; waar nevens de

personen, en misdaden met de omstandigheden genoemd worden: dewijl Sixtus geen wanbedrijf ongestraft liet, en de Rechters (wilden zy zelve niet lijden) genooddrukt waren allenthalven den weg der gestrengheid in te slaan.

Dit word besloten met de zorg, die Sixtus in 't laatst zijn 's levens voor zijne bloedvrienden droeg. Hy had zijn zuster Kamilla met groote inkomsten, en een van haar dogters-zonen Alexander, met den Kardinaalshoed voorzien, gelijk we in 't tweede deel gezien hebben. Zijn andere neef Michiel, Alexanders broer, was de eenige, in wien hy den geslagtnaam van Peretti overhield; hebbende hem, nog jong zijnde, uitgehuwelijkt aan een schoone Princes van den huize van Kolonna. Beide deze broeders liet hy daarenboven groote schatten van goud, zilver, en gesteentens na, gelijk ook aan de twee nichtjes, die met de voorgaande zijne zuster en neven in hare kindsheid d'eenen van tien, d'ander van twaalf jaren te Roomen waren gekomen: en welke hy, d'eenen aan Markus Antonius Kolonna (Groot Konnestabel van 't Napelsche Rijk) d'ander aan den schatrijken Virginus Orsinus in den echt verknochte.

Met het vijfde boek zal Sixtus leven, en reffens mijn uittreksel (dat my lang genoeg heeft opgehouden) haast een einde nemen.

Als Sixtus den Grave van Olivarez, niet langer lugten nog zien mogt, om dat hy hem wat te vrymoedig na zijn zin wegens 't helpen der verbondene tegen Henrik van Navarre vrugtelooos uit den name van zijnen Heer en Mecster den Spaanschen Koning Filips had aangesproken,

ken, vond hy geraden den gemelden Olivarez, in 't begin van dit jaar 1590 te verklaren voor onbequaam, om langer voor Gezant van Spanje aan 't Roomsche hof erkent te werden. Een zake, die Sixtus enkel deed, om Filips te kortwieken, en welke die trotse Spanjaard nogtans moest verdragen, tot zoo verre, dat hy Olivarez herriep, en een ander in zijn plaats zond.

Hieromme zag men Pasquijn op een morgen-tijd hebbende een paar laarzen op de schouders, en een zweep of rijsje, met nog ander tuig, dewelke gevraagd van Marforio *waar heen?* tot antwoord gaf, *dat hy een nieuwjaar ging brengen van des Paus wegen aan den Grave van Olivarez.* Ja men zag ten zelve dage een brief in de handen van Pasquijn, met opschrift. *Aan den Grave van Olivarez, Gezant van Spanje, te Rome gestorven zijnde.*

En 't was geen wonder, dat zulk een werk den schimpers ten doele stond, dewijl 't als iets zonderlings wierd aangemerkt, dat Sixtus de stoutheid had, van in 't eerste jaar zijner regering een gezant van Vrankrijk te bannen, en in 't laatste een van Spanje uit zijn bediening te stooten.

In 't einde des voorledenen jaars 1589, en in 't begin van dit loopende 1590 waren d'er zeer vervaarlijke plasregens gevallen, die den Tiber in dervoegen deden overvloeijen, dat men op de voornaamste plaatsen te Roomen met booten moest varen.

Deze ramp trof 't platte land door geheel Italiën, waar uit over alleen groote dierte, en gebrek van leestogt rees: en echter hield Sixtus

zoo wakker een toezigt, dat men van geen fruikrooverij, nog dieffstal hoorde; willende sommige menschen liever van gebrek sterven, als van de strop. Ook stelde de looze Vos dit tot een proeffstuk van zijn ontzag, bevelende een karre met brood door een straat van slegt volkje te rijden, zonder dat iemand den moed had, om een enkel broodje te kapen. Dat meer was; dezen droeven tijd gebruikte hy, in spijt van Spanje, en andere Katholijke, tot een dek-mantel, van dat hy den verbondenen tegen Henrik van Navarre (die dog allenkskens alles te boven quam) geen onderstand konde doen: daar hy nochtans spaarzaamelyk uit zijn kas den hongersnood verlichtte; niet jegenstaande hy wel vijf millioenen *scudi* gereede penningen in 't kasteel van Sant Angelo ledig hield.

Onderwijlen besteedde hy al zijn vlijt aan een algemeene hervorming van zeden. Hy hield groot en klein in zijn pligt: dog niet te min gaf hy den volke overgroote vryheid van Vasten-avonds-vermakelykheden, geneugtens van heilige dagen, schouwspelen, mom-vertooningen, dansseryen, en wat meer den gemeenen man zoet voorkomt.

Daar ontbraken geene, die deze vryheids-vergunning voor enkel bedrog van staatkunde aanzagen, als of onze oude Vryer daar door het wuft gemeen lokazen gevende tot misdaden, zijne gestrengheid, en boet-vonnissen te beter konde uitvoeren. 't Welk geen ligten schijn had. Want in de stratén van den meesten toeloop stonden wippen geplant, en wagt daar nevens. Die maar eenigslins uitsporig was, wierd ter wip-

wippe of galey gedoemt; van welke vonnissen twee voorbeelden pag. 445. gemeld zijn.

Voor de rest, Sixtus was een groot man tot zijn dood toe; onvermoeid in al zijn doen, matig slapende, dogt als 't hem te pas quam. Zijn huisgenooten hield hy wel in dwang, maar begeerde, dat elk zijn rang waar nam, niet vergetende de schranderte en getrouwste te beloonen, de vadzigste en plompste wech te jagen.

Maar voor al was hy afgerigt op geldverzamelen, waar toe hy 't verkoopen van allerley ampten aan den meest-biedenden invoerde: 't welk hem groote schatten aanbragt, terwijl hy zig aan een's anders praat over deze zake niet stoorde.

Als de Kardinaal Kastagna, zijn beste vriend, hem deswegen iets vermaande, gaf hy tot bescheid, *dat hem billyk daagt, dat hy zig liet betalen van de genen die d' eere hadden van hem te dienen: daar byvoegende, als gy Paus zijt, doet ook zo.*

't Is zeker, dat Sixtus van den beginne af geen ander inbeelding had, als dat de gemelde Kardinaal Kastagna zijn navolger in den Pausfelyken stoel zoude zijn; betuigende het zelve opentlijk in velerley gevallen.

Van deze is 'er onder anderen een weinige dagen voor zijn dood gebeurt.

Zijn gewoonte was, voor een nageregt perren op tafel te laten komen, om dat hy met de zelve te eten aan zijn geboortenaam * *Peretti* zoude gedenken. Weshalven als 'er kortst voor

Bb 5

zijn

* *In 't Italiaansch beduidende kleine perren.*

zijn dood weder een schotel met peren gedist wierd, en hy een uit dezelve aanvatte die juist rot was, greep hy een andere; dog deze wederom beurs bevonden wierp hy midden over de kamer met deze woorden. *De Romeinen zijn de peren zat. Ze hebben voortaan kastanjen noodig.* Spelende op zijn naam *Peretti*, en op die van *Kastagna*; te meer, om dat hy drie peren, en d'ander kastanjes in zijn wapen voerde. Op een ander tijd zeide hy ook, *als de peren ophouden, beginnen de kastanjes te komen.*

In 't zelve vertrouwen sprak hy eens tot dezen *Kastagna*, die hem onderhield wegens geldschieten, tot uitroeying der ketters in Vrankrijk, *mijn Heer, ik hebbe in mijn Pausselijke regering geldmiddelen vergadert omme de Katholijken te bewaren: en dat 's geen kleine zaak. Als gy eens Paus zijt, kunt gy het doen om de ketters uit te roeyen: dat zal veel zijn, vermits ik twee zoo groote zaken teffens niet kan omarmen.*

Na vele groote dingen, in de laatste maanden zijner heerschappy uitgevoerd, storf hy in Oogstmaand des voornoemden jaars, in de armen van den meergemelden Kardinaal *Kastagna*, wien hy veel op zijn uiterste wegens de kerk bevolen had.

Daar viel vermoeden, als of de Spanjaarden, dien hy den voet steeds dwars zette, hem vergeven hadden, alzoo hy vier maanden voor zijn verhuizing uit deze wereld met hoofdpijn was aangetast, en de artzen getuigden, dat zy, na opening zijnes hoofds, een deel van 't brein door venijn beschadigt vonden.

Sixtus zelve scheep in zijn ziekte niet vreemd
van

van dien achterdocht te zijn, zeggende tot zijn arts, *dat hy niet twyfelde, of de Spanjaards wilden hem niet langer Paus zien.*

Geducerende den korten tijd, dat de stoel ledig stond (want de Kardinaal Kastagna aanvaardde niet lang daar na 't Paus-ampt met den naam van Urbaan den VII) wilden eenige misnoegde, en Spanjaarden Sixtus beeltenis van 't Kapitoolbonzen: waar op de Raad, en 't volk van Roomen, een besluit nam, van namaals nooit een beeld voor eenig Paus meer in zijn leven op te regten, 't welk in een marmer tafereel op 't Kapitool geplaatst wierd.

Nog eenige byzonderheden van Sixtus be-
drijf, met sommige lijsten, zoo van ampten door hem verkocht, als van onkosten des Apostolischen kamers, eindelijk van zijn gedenkwaardige spreuken, en door hem gekorene Kardinalen, maken van de drie deelen, door de Heer Leti beschreven, en door my achtervolgens uitgetrokken, een

E I N D E.

TWEE-

TWEEDE HOOFDDEEL.

De vita & moribus Epicuri. Autore Jacobo Rondello.

Dat is.

Jakob Rondel van het leven en zeden van Epikuur. i' Amsterdam by Henrik Desbordes, 1693. in 12. 6 bladen.

HAd de Filozooft Epikuur, ten tijde onzer voorouderen, 't ongeluk, dat de Schoolgeleerde hem door de tralien van hunne scholen met schend-taal kochchelden, hy heeft in deze later dagen wederom brave verdedigers gekregen, die zijn leer en leven van alle laster gezuivert hebben.

Onder die Epikuur-kenners is de vermaarde Gassendus, wiens brave werk by de geleerden zijn wettigen lof heeft, wel de voornaamste, dog andere hebben ook, juist niet in zoo groot een beslag, 't vooroordeel van den gemeenen man tegen d'Epikurische stellingen ontdekt, en we zullen daar van in de werken van Saint Evremont straks een wisse preuve zien.

't Gene we hier in handen krijgen, vervat zoo bondig het meeste, 't welk wegens dien beroemden Filozooft noodig is te weten, dat het een lezer van niet al te langen gedult, voor alle d'andere schriften moet behagen.

De Schrijver van 't boekje is de geleerde Heer du

du * Rondel, die in eene niet min vermakelijke als beschaafde tale 't gros van Epikuurs leven en leering uit oorspronkelijke bewijzen voor oogen stelt, hopende zelf sommige dingen te zeggen, die Gassendus nagelaten, of op welke hy niet veel gelet heeft.

Apollodoor zegt by Diogenes Laertius, dat Epikuur geboren wierd in 't derde jaar van de hondert en negende Olimpiade, dat is, zoo als men dat wil rekenen, 3712 jaren na de wereld-making. Laertius zelve voegt 'er by, te Gargette, een stedeke in 't Atheensche land, uit Neokles, en Cherestrata, zijne ouders, en dat hy gestorven is t' Athenen als hy 72 jaren oud was, in 't tweede jaar der hondert en zeven en twintigste Olimpiade, of, volgens voorgaande rekening, 3784 jaren na de wereld-making.

Maar we zullen van zijn kindsheid niet veel spreken, dan alleen ('t welk gedenkwaardig is, en misschien tot bewijs van zijne hoogachting der Goden kan strekken) dat hy met zijn moeder naarstig te kerk ging.

Veertien jaren oud begaf hy hem tot de filosofie, by dusdanig een voorval.

Zeker letterkonstenaar verklaarde den Poëet Hesiodus, in tegenwoordigheid van onzen Epikuur, dewelke hem vraagde, wat hy met den Mengelklomp [Chaos] wilde zeggen? of 'er zulk een ding wel geweest, en waar 't uit ontstaan was? en welke handen 't zelve zoo geschikt hadden?

Als

* Professor te Maastrigt, die 't zelve voor benev, des niet zoo omstandiglyk als nu, in 't Fransch heeft uitgegeven.

Als de Meester zeide, dat die dingen te leeren zijn werk niet was, maar der Filozofen: *'t Is wel dan*, sprak Epikuur, *ik ga zoo vliegens naben toe, dewijl ze de waarheid leeren.*

Met ongelooffelijken voortgang hoorde hy d'een en d'ander Wijsgeer, gelijk als Pamfilus, die van Platoos, Nausifanes, die van Pythagoras aanhang was; maar hy vond de meeste smaak in de schriften van Anaxagoras, Demokritus d'Abderiter, en Archelaus, certijds den meester van Sokrates; zoo nochtans, dat hem aan yders stellingen iets scheen te mangelen: waaromme hy achtiën jaren tijds flect in zijne eigene gedagten op te stellen, en tot mannenouderdom gekomen zelf een school oprechtte.

In 't begin hield hy hem als een aanhangeling van Demokritus, maar, met zijn leere niet ten vollen te vrede, ging hy deze en gene zaken, van hem gezegt, tegenspreken; welker voornaamste was, dat die Abderiter, na onzes Epikuurs gevoelen, den mensch geen genoeg vryen wille overliet, dewijl hy stelde, dat alle de werkingen der Natuere noodzakelijk waren, en dat 'er hedensdaags binnen 't gesticht des werelds niets was, 't welk eeuwen lang voorheen geen bepaalde oorzaak had.

Nog stond Epikuur niet wel aan 't gene Demokritus wegens d'opkomst en ondergang van zijne Werelden verklaarde, als niet wel raad wetende, waar de zelve na hunne ontslooping bleven. Welke zake meer anderen dwars in den weg lag; en dat ter oorzaak van de Kometen, die Demokritus leerlingen, zoo wel als die van Pythagoras en Orfeus, geloofden werelden

te

te zijn. Vermits ze nu klaarlijk zagen, dat de Kometen verdwenen, verzon Epikuur zijne * draaikolken, elke wereld aangeboren, en waar in ook elke wereld konde voortkomen; en ondergaan, zonder eenige verandering van 't geheel al, om dat dit alles geschiedde in de tuffen-werelden, alwaar ruimte genoeg was, omme de stukken en stollen dezer zienelijke werelden te begrijpen.

Dit 's tot een staaltje, dat hy van den grooten Demokritus verschilde, gelijk hy ook deed in 't stuk van den aart en natuur der starren. Want dewijl geen mensch die hemelstreken doorwandelt, of van naby bekeken heeft, gelijk Luciaan zegt, meinde onze Epikuur, dat men in die dingen lichtelijk konde missen, en buiten 't spoor geraken. En zeker niet zonder reden. Want zien we niet in deze onze zoo spitsvindige, zoo wijze eeuw, dat de Starrekenners de grootte van de Zon zeer verscheidentlijk uitrekenen? Kopernikus maakt hem hondert en twee en zestig malen; Tycho Brahe hondert en negen en dertig malen; Lansbergen vier hondert en vier en dertig malen, en Kepler drie duizend, vier hondert en negen en zestig malen grooter als 't aardrijk, en elk zonder in zijn rekening te missen?

Epikuur zeide met recht, *ἐπίσταται ἀσθησίαις πάντες*. Alle 't voorgaande kan wel zoo zijn, makende over die gis-zaken zulk een vasten besluit niet, als dat twee en twee vier uitmaken. Derhalven als hy zeide, dat de zon een voet groot was, moet men dat verstaan van den † driehoek,

* *Συρόφαυ*. † Triangulus.

hoek, die in 't oog zijnde een zeer breeden * grond heeft midden in den † middellijn van de zon zelve, en welkers zijden na by 't oog omtrent maar een voet breedte uitmaken.

En, zie daar, hy zeide met drie woorden zoo veel, als andere wiskonstenaars met duizend.

De zon, sprak hy, was zeer groot ‡ in hem zelve, namentlijk ten opzichte van zig, maar zeer klein † ten onzen opzichte, om zijn verafgelegenheid.

Hoe 't zy of niet, onze Filozoof zwoer in geenes meesters woorden, en hield het daar voor, dat die natuurkundige beschouwingen wel zekere werkelijkheden des menschelijken verstands waren, maar tot de natuurlijke gelukzaligheid niets konden toebrengen.

Yder een was gretig den man te hooren: want kennende alle de leeringen der filozofen, gaf hy zijne lessen met een welsprekende tong, en bevallig wezen, in een lieffelijken bloemrijken tuin: een hoorplaatse, voor niemand verdrietig.

Maar als met het meerderen zijner toehoorders d'andere predikplaatfen der filosofen ledig stonden, kreeg hy alle die bazen aan zijn hals, voornamentlijk de Stoïken, dewelke maakten, dat Diotimus, Schrijver die reu en teven beet, tegen Epikuur zijn lasterpen te werk stelde.

Strax vlieden d'er faamroovende geschriften door geheel Athenen. Op marten, op winkels, in kroegen, en vergader-plaatfen, word de
man

* Basis. † Diameter. ‡ Καθ' αὐτὴν.
† Καθὰ τὸ πρὸς ἡμᾶς.

man een gelletje. Dan slaapt hy by die, dan by gene mooje meid, dan heeft hy gezopen of gedobbelt, heden dit, gisteren dat feit bedreven.

Dit alles liet Epikuur onbeantwoord, en geloofde dat het gerucht onder die dingen behoorde gerekent te werden dewelke, † niet zijnde in onze willekeur gelegen, wechvloeyen, als men ze niet kan houden.

Zijn goed gewisse, dat hem voor duizend gezuigen strekte, was antwoords genoeg. Lasteringen, dacht hy, vergaan, zoo als ze komen: d' eenige weg om de wereld te onttooveren is de volharding in de deugd: niemand wreekt zig heerlijker aan zijne vianden, dan die ze veracht: de nakomelingen zullen de oneenzijdigste rechterskonnen zijn.

Toen de man tegen zijne bestormers pal stond, wisten de Stoiken, onder welke een menigte geveinsde vuilikken waaren, geen ander middel tot zijn onheil te verzinnen, als zijne leerstukken zwart te maken, of te verketteren, zoo als men 't onder de Christenen noemt. Ze maakten hem uit voor een heilloozen godsdiensts-verachter, leermeester van wellusten, en bederver der jeugd.

Dus was 't niet langer tijd van zwijgen. Want van godloosheid beschuldigt moest hy den haat der Priesteren en Kerk-yverige menschen dragen; van wellust, den ongunst aller huisvaders. Weshalven om de valsheid zijner betichteren aan te toonen, gaf hy zijne schriften in 't licht, welke zijn onschuld aanwezen. Treffelijk voorwaar, en der navolginge waar-

III. Deel.

C c

dig!

† Εκ τῆ παρ' ἡμῶν

dig! We zien somwijlen in onzen tijd den quaadsprekers nooit beter den mond gestopt, dan op 't voorbeeld van Epikuur.

Zijn boek *Hegeſianax*, dat van de heiligheid, en *Charidemus*, 't welk van de natuur der goden handelde, waren, zelf na Ciceroos getuigeniſſe, zoo heerlijk, dat geen opperpriester van de vroomheid en godsdienſt beter had komen ſchrijven.

Uit zijnen * brief aan Meneceus blijkt, dat hy de *wezentlijkheid der Goden* vaſt ſtelt, en dat *derzelveſer kenniſſe zeker is*: maar hy voegt 'er by, dat ze *zoodanig niet zyn, als de meeste menſchen wanen, die hen niet eeren, hoedanig zy ook meenen dat ze zyn*. Hy is niet godloos, zegt de ſchrandere Heiden, die de goden des gemeenen hoops wechneemt, maar die den goden de meeningen des gemeinen hoops toeſchrijft, enz.

'k Zal my zelve niet bezig houden met zijne gevoelens in top te heffen: want wie weet niet, dat de Heidenen 't werk van den godsdienſt heel anders begrepen, als wy Chriſtenen moeten doen? maar 't is genoeg, dat 's manſeere tegen de Stoïken ſtaande blijft.

Hoe? de Stoïken, en de meeste menſchen, ſtortten hunne gebeden om goederen te verkrijgen, ongemakken te kunnen vermijden, en wat des meer is. Zelf de wiſte onder hen hielden voor een gewoonte met † luider ſtemme te ſmeeken, namentlijk om over hunne eigene gebeden beſchaamt te worden.' Maar Epikuur ging
nog

* In *Diogenes Laërtius*, den druk van *Stefanus* pag. 785. Den druk van *Wetſteen* pag. 655.

† *Μετὰ φωνῆς αὐχᾶς*.

nog uit vreeze, nog uit begeerlijkheid tot de Goden. Hy ging tot hen, zegge ik, als tot een Vader, of als een gunsteling tot een Vorst, verlegen zijnde met de grootheid des naams, en hy eerde de Godheid, na Senekaas zeggen, niet vervoerd door hope, of belooninge, maar om deszelfs voortreffelijke majesteit, en hoog verhevene natuur.

Als 't mooy weêr was, of als hy in de filosofy iets had uitgevonden, dankte hy de Goden. Ja hy dankte hen voor de gezondheid zijner vrienden, voor de rust en vrede van 't gemeene beste enz. Dog bijzonderlijk was hy over drie dingen wonder in zijn schik: I. Dat hy een man was. II. dat hy een waaren vrind had. III. dat hy de smart betuegeld had.

Waarom had de man dan zulk een quaden naam? 't zal, denk ik, gekomen zijn uit zijn gevoelen wegens de voorzienigheid; want hy geloofde, dat de Goden in een diepe rust en vrede leefden, hun zelve onophoudelijk beschouwden, en zig over hun zelve verwonderden; kort om, dat ze in hun eigen lot uitnemenheidshalven zulk een welgevallen hadden.

Maar men moet weten, dat Epikurus, alzoo gevoelende, alleenlijk 't oog had op de wifelingen der getijden, helder, of quaad weêr, voorttelingen der * verhevelingen, en andere natuurlijke dingen meer. Hy meende, dat 'er krachts genoeg in de wereld was, om haar zelve hecht en vast te houden, om dat ze nu noch meer noch min bewegingen had, als in haren

* Metcora.

opkomt; en dat yder ding zoo lichtelijk was ingeprent zijn beurte waar te nemen, als, by voorbeeld, de vogelen door de lucht te kunnen vliegen, of de vissen in 't water te zweemmen, en beide haar voedsel te zoeken; zonder te onderstellen, dat om 't zelve te verkrijgen de voorzienigheid noodig was.

Anderfins geloofde hy vastelijk, dat de Goden bestierders des menschelijken geslachts waren: 't welk Sextus Empirikus bevestigt met deze woorden. *Καὶ Ἐπίκουρος δὲ καὶ ἄλλοις, ὡς μὲν πρὸς τὰς ποταμὸς ἀπολείπει θεῶν, ὡς δὲ πρὸς τὴ φύσιν τῶν πραγμάτων, εἰδωμῶς.* Dat is. *Epikuur, na somniger meinige, laat God staan, voor zoo veel 't de menschen belangt, maar wat aangaat de natuur der dingen, geensins.*

Wat hy verders van de *Natuur* en de *Fortuin* gevoelde, word zeer geleerd, en lustig van den Heere du Rondel verklaart, beginnende met pag. 76.

Zijne stellingen van de *wellust* zijn altijd ten quaadsten geduit; te meer om dat zijn schriften dien aangaande of verduistert; of verminkt tot ons gekomen zijn.

Die *wellust*, zoo als hy ze begreep, was niet te verfmaden; namentlijk, *μητι ἀλγῆν κατὰ σῶμα, μητι πικρῆτι κατὰ ψυχὴν.* Geen smerte te gevoelen na den lijve, niet beroert te worden na de ziel. Maar daar van is meer gesproken. Ik wijze den lezer noch eens tot den vorensaangeroerden Sant Evremont, die haast volgen zal.

In 't waarden der vrindschappen (omme van zijn levensmanier ook iets te reppen) was hy weêrgadeloos, en de geheugenisse zijner goede vrin-

vrienden leefde by hem onsterffelijk , navolgen-
de in dit stuk Pythagoras , wien alle doode le-
vendig waren.

Niemand kon matiger leven als onzen held.
Brood-, ert-en boon-koft, met een teug frif
water, was zijn dagelijks voedsel. Quam 'er
eenste hooy en te gras een stuk kaas by, of wat
honig-raad (welke hy plagt te zeggen dat het
tiende gedeelte van Goden-fpijs was) dan leefde
de man welluttig.

Waarlijk, zoo 't waar is, dat de armoede den
Filozofen eigen is, machtig in 't klein, rijker
als Koningen in 't hart, flegt in gewaad, wak-
ker in raad, dit alles had plaats in Epikuur.

In Aristides is ze rechtvaardig geweest, in
Focion goedertieren, in Epaminondas dapper,
in Sokrates wijs, in Homeer welsprekend,
maar in Epikuur was ze blijde.

Wil iemand nader blijk van zijn matig leven ?
hy hoore hem dus spreken. *Χάρις δὲ παναρεία φη-
σιν.* &c. Dat is. *Dank zy de gelukzalige natuur,*
dat ze het noodige ligt om te bekomen, en 't gene
moeyelijk te verkrijgen is onnoodig gemaakt heeft.

Heb je lust te leven ? neem water en brood.
Heb je lust tot goede cier te maken ? de natuur
is met weinig te vreden. Ge moet denken, in-
dien 't een eigenschap der Goden is, geenes
dings gebrek te hebben, 't past dan ook iemand,
die den Goden naast komt, dat is, een wijs
man, zeer weinig te behoeven. *Wilt gy rijk*
worden, zeide hy tot een zeker man, die voor
armoe vreesde, *gy moet uwe middelen niet ver-*
grooten, maar uwe begeerlijkheden verminderen.

Niet alleenlijk was Epikuur matig, maar ook

kuifsch ; 't welk zijn viand Chryfippus zelve hem verweet , zeggende dat zijn * ongevoeligheid daar van de reden was.

't Zy dat Chryfippus het ten naaften by raadde , of dat Epikuur een natuurlijken afkeer van de liefdens-geneuchten had ; 't is zeker , dat geen mensch fnooder gevoelen daar van had , alshy. *Συνεστία ἄνησε μὴ ἕδιστα , ἀζαπητὴν δὲ , εἰ μὴ ἰσλαψεν.* 't Byslapen , heeft nooit goed gedaan. 't Is veel , zoo 't geen quaad doet , sprak de man. Hier uit ontstonden , na zijn meining , de jicht , zwakheid der oogen , draajinge des hoofds , en andere qualen meer. Ja de minnelust zelve was by hem een koortzige drift , een verzwakking van 't geheele lijf , en een kleine vallende ziekte.

Een wijs man mogt , zijn 's oordeels , om des gemeenebesten wille 't noodzakelijk mal plegen : maar zoo rekkelijk als hy hier inne was , zoo zeer haatte hy 't onderhouden van wijven , die volgens de wetten verboden waren.

Niets scheen hem vuiler , niets schandelijker , dan dat zulke lichtekooijen t' Athenen zworven , die 't manvolk wisten te luizen. Deze hield hy voor de doemelijkste sachtsoffers der ontuchtigheid , en stinkriolen.

Nochtans (is 't niet wonder ?) verweten de Stoïken den man , dat hy onkuis was. Maar waar uit rees dit ? misschien om dat ionkvrouw Themistia in zijne lessen quam : welke zaak echter by andere filozofen gebruikelijk was : want wie weet niet , dat vrouwtje Theano in
Py-

* *Ἀσκαθία.*

Pythagoras , en verscheidene andere Evaatjes in Platoos hoorplaats gewoon waren te verschijnen. Weshalven was die latter ongegrond ; en zelf in dien tijd wierd zijn goede naam van anderen verdedigt. Gregorius Nazianzenus getuigt , dat hy , matiglijk en kuisselijk levende , betoont heeft de quade wellust te haten.

Zijn vrindhoudenheid was zoo groot , dat hy door heel Griekenland keur van vrinden had ; en ten tijde van Plinius , dat is 350 jaren na Epikuurs dood , maakte zijne aanhangelingen den dag zijner geboorte tot een plechtig feest. Elk had 's mans beeltenis in tafereelen , op roemers , kelken , en ringen. Elk eerde eenige zijner spreuken ; en men vind geschreven van zekeren Scyron , die alle zijne leerstukken van buiten kende , daar de man wel 300 boeken had geschreven.

Wat zijne spreuken belangt , die worden van d' oudheid schier als godspraken gehouden : zoo als uit Lukretius , Virgijl , Seneka , en Quintiliaan blijkt. Sommige van die quamen naby aan 't goddelijk gezeg van onzen Zaligmaker Christus ; welker eene deze is. *Τὸ δὲ πρῶτον ἰδὲν εἶναι ἢ πρῶτον. Dat wel te doen vermakelyker is , als t'ontfangen. En ἀνεῖλον ἕκαστην δὴσθησθαι , ἢ δὴσθησθαι ἕκαστην ἄνευλον. Die na den dag van morgen minst begerig is , zal vermakelyk tot den dag van morgen komen.*

Gy ziet wel , lezer , hoe breed de Heer du Rondel zijnen held Epikuur te voorfchijn brengt. Op dezelve wijze vervolgt hy , tot zijn afsterven toe.

Wanneer , en in welken ouderdom hy na zij-

ne Oudvaders ging stappen , is vorens aangewez-
zen. Zijne sterfziekte ontstond uit scherpe pijn
van den steen der blaze , die hem 't water ma-
ken belette.

Hy dan , bemerkende dat zijn levensdraad
stond afgeknipt te werden , deed (zoo onze
schrijver pag. 128. zegt) 't welk brave mannen
gewoon waren te doen. Namentlijk , *hy lette
zeer naauwkeurig op dat allervolugste oogenblik , of
hy konde voelen dat de ziel uit hem ging.* Hy
haalde alle zijn ziels-krachten nog by een , en
overwoog diepzinniglijk wat hy zelve voor-
henen al gezegt had , van die hoovaardige zelf-
standigheid , die den mensch zoo zeer boven 't
sterflot heenvoert , en Gode doet naderen. Hy
bedagt weer op nieuws zijne gevoelens wegens
den geest , warmte , lucht , en die ongenoem-
de Wezentlijkheid , die niemand der oude of
hedendaagse Epikuristen recht op haar koten
weer te zetten.

De Schrandere man zag wel , dat die geest ,
met welke wij de ledematen bewegen , -lichte-
lijk van 't lichaam konde afgescheiden , en met
den Hemel , haar oorspronk , weder vereenigt
worden : dat de warmte wel konde ontbonden
worden , en tot haar hoofd-stoffelijk gewest
wederkeeren : en dat ook de lucht tot haar
grootte vak kon werden gebragt ; maar hy zag
daar benevens , dat die ongenoemde wezent-
lijkheid zoo licht niet te begrijpen was , waar
henen zij konde gaan , om dat het scheen , als
of ze door eenig toeval konde herleven , en als
s' menschen lijf verging , dezelve ook wel mogt
vergaan. Maar om dat hy in de gestarntens , en
hoog

hoog verhevene lichamen had kunnen toestaan, dat 'er een zekere * huishouding der aanzienlijkste deelen in was, zoo zal hy ook buiten twijfel geloofd hebben, dat in de ziel noch een andere huishouding was, die haar recht behield, en op haar zelve bestond.

Hoe 't mag zijn, na deze overweging maakte hy zijne goede vrienden by uiterste wille vele en waardige goederen. Hy schonk zijnen slaven vryheid, beschikte eenige gelden tot opvoeding van zijner vrienden kinderen, of uithuwinge van hunne dochters, en ziende dat achter al dit werk voor hem op d'aarde niets meer te doen was, sloot hy vreedzaamelijk zijn oogen.

Niemand stierf kloeker, niemand vrolijker. Geen wonder. Hy had na zijn zin den levensloop volbragt, liet een bloeiend school vol leerlingen na, was verzekert dat in Italiën en Griekenland zijne beeltenissen in overvloed waren, dat hy zijn vrienden had dienst gedaan, en dat eindelijk nu zijn rust-tijd voor handen was: daar na bewust van zijne onvergankelijke glorie,

———— Voor oorlogsvier, nog zwaard
 Nog tijdsverandering, die alles slijt, vervaard,

Scheide hy uit dit sterffelijke leven met volle vreugde en wellust, op hope van d'onsterfelijkheid te ontfangen.

En 't is hem gelukt (op zijn Heidensch wel te verstaan) want zijne leerstukken, hoe zeer ge-laakt, scheppen telkens nieuwen luister uit den arbeid der geleerden, die hoe langer hoe vlijti-

C c 5 . ger

* Οικονομία κυβερνήτης.

DERDE HOOFDDEEL.

Nutzlicher discursz von Banquerutiern, Falliten und verdorbenen Kaufleuten, derer art, unterscheid, sitten, und straffen, aus denen Gottlichen, Bapfflichen und gemeinen Kayser-und Weltlichen regten, auch vieler ortben, statuten und observantien, auf einiger guten freunde ansuchen zu sammen getragen von M. Jacobo Mollern, Churfustl. Brandenb. Cammer-Gerichts-Advocato und Juris Practico in Franckfurt an der Oder.

Dat is,

Nut vertoog van bank-brekers, achteruitvaarders, en verdorvene kooplieden. Derzelve aart, onderscheid, manieren, en straffen, uit de Goddelijke, Pausselijke, en gemeene Keizerlijke en Wereldlijke regten, verlerley lands inzettingen, en gewoontens, op 't verzoek eeniger goede vrinden byeen gesteld door Mr. Jakob Mollern, Keurvorstelyken Brandenburgsen Kamer gerigts Advokaat, en Regts-oeffenaar te Frankfurt aan d'Oder. Te bekomen en gedrukt te Frankfurt en Leipzig, 1693. in 4. 28 bladen.

In

IN acht hoofdstukken handelt deze Duitſche Regtsgeleerde niet alleenlijk van 't gene den ongelukkigigen kooplieden betreft, maar geeft ook doorgaans aanwijzing van de middelen, die ons dienen, om de rampen, hen overkomende, te mijden.

We beleven tans een tijd, in welke het bankroet-spelen (zoo als men 't gemeenlijk noemt) niet dan een al te bekende zake is; daar 't altijd wel uit nood, dog zelden uit deugd geſchied.

't Is zeker, dat 'er geen edelmoediger zake is, als koopmanſchap, nogtans vele gevallen onderhevig. Niets is een gemeene beſt of ſtad ten welſtand dienſtiger dan koopmanſchap, waar door alles bloeit, en zonder welke de gemeente doodſch en ſtil is: waaromme Plato van gevoelen was, dat een welgeſtelde ſtad zonder kooplieden niet beſtaan konde; en 't zeggen van den Regtsgeleerden Baldus, dat de koophandel den adel onteert, word met regt, als een ſulle-mans-praatje, van andere regts-kenners wederſproken.

Maar nademaal alle handelaars den naam van regtſchapene kooplieden niet verdienen, dog hen zelve kenbaar maken voor hoogachters van Merkuur, veel meer, voor zoo veel de vernuftige oudheid dien God voor een ſchalk en dief afſchilderde, als voor den voorſtander der kooplieden, die eerlijk en wettelijk den handel voortzetten, komt het niet t'onpas, dat de Heer *Mollern* zijnen landſluiden (onder welke het blijkt dat de konſtenaryen der handelaars niet onbekend zijn) een beſchrijving van die
linxe

flinxe gasten ten besten geeft, zoo tot gevaarschuwing, en bekendmaking der klippen, die te mijden zijn, als afschrik der bedriegeryen, niet zonder de grootste reden ten hoogsten strafbaar zijnde.

Weshalven spreekt hy in 't eerste hoofddeel van de onderscheidentlijke namen der verdorvene kooplieden, als * *quistpenningen*, die hun goed door de billen lappen, en alhier in 't Hoogduits *schluckhalse, und leckermauler* heten, † *bedrievers*, ‡ *bankbrekers*, enz.

In het tweede leeren we drierley aart der bankroetiers kennen. I. Der gener, die zonder hun schuld of oorzaak by ongeval daar toe komen. II. Van zulke, die in tegendeel niet door gelede schade in onvermogen geraken. III. Van hen, die deels door eigen schuld, deels door gelede schade niet kunnen betalen.

Het derde vertoont de oorzaken, waar uit een bankroet ontstaat: van welke sommige snaaksom te lezen zijn.

De zeden der bankeroetiers, beslaan het vierde, hunne straffen, 't vijfde hoofddeel, uit welker laatste te zien is, hoe ze na Goddelijke en menschelijke regten verscheidentlijk, en in verscheidene plaatsen worden gestraft. Te weten (want van zoo verre af begint de Heer Moltern) in *Kalikut, Beotien, Indiën, Italiën, Griekenland, Turkiën, Duitsland, Vrankrijk, en Moskovien*, voorts in eenige byzondere steden, *Hamburg, Lubek*, enz.

Van de regts-weldaden, die den verdorvene
koop-

* *Decoctores.* † *Fraudatores.* ‡ *Foro cedentes.*

kooplieden te stade komen, vinde ik een breede verhandeling in 't zesste, en desgelijks een ander van de middelen, omme een moedwillig bankroet voor te komen, in 't zevende beschreven.

En nademaal in 't derde hoofddeel hier vorens onder de oorzaken van 't bankroet spelen de verbodene woeker ook vermeld is, maakt de Schrijver in 't achtste en laatste een uitvoerig vertoog van dien, nevens een verhaal eeniger inzettingen, en straffen daar toe staande.

Een goed register der zaken ontbreekt 'er aan.

Van dezen zelve Schrijver is my een vermakelijk Latijnsch werk gezonden wegens de * *hoorn dragers*, en *half-wijve-mannen*, 't welk ik haast zal aantasten.

VIERDE HOOFDDEEL.

Topographia historica Gallo-Brabantiae. Quae Romanduae oppida, municipia, & dominia illustrantur, atque Monasteria, Nobilitumque Pratoria Castellaeque in aes incisa exhibentur. Auctore Jacobo Barone le Roy, & S. R. I. Domino S. Lamberti, &c.

Dat is,

Historische plaatsbeschrijvinge van Wals-Brabant, in welke deszelfs Steden, Burchten, en Heerlijkheden worden verklaart, mitsgaders

* De Cornutis, & Hermaphroditis.

gaders de Kloosters, Huizen en Kasteelen der edelen, in koper gesneden, vertoond worden, door Jakob Baron le Roy, en des H. Roomf. Rÿks, Heere van St. Lambert, enz. Te Amsterdam by Herman Allard, 1693. in folio 144 bladen, met vele printen.

DAt Wals-Braband den naam van *Romandua* voert, haalt de Wel-Ed. Schrijver dezes werks daar uit; om dat in de later eeuwen, toen men 't zuiverste Latijn niet sprak, die tale ook voor *Roomfche* taal deuring, dewelke de Romeinen den overwonnene volkeren teffens onder het slaven-jok lieten spreken. Wat nu de *Walsche* belangt, die heeft d'eere, dat ze op den zelve voet ook de *Roomfche* genoemd word, volgens de kronijk des Kloosters van Sant Trudo, daar we dus lezen; * *by had geen Duitfche inoedertale, maar dewelke men bedorven de Roomfche, en in 't Duitfch de Walsche noemt.*

We leeren hier ook, dat de *Walsche* sprake by de Nederlanders de *Roomfche*; en, de *Brabandsche* en *Vlaamsche* landen, in welke de *Walsche* tale in zwang gaat, le *Roman Pais* genoemd worden.

Dit geheele land van Walsbraband is verdeelt in vijftien Bailluwaadjes, die men in 't *Walsch* dus noemt; *Nivelle, Genappe, Mont S. Wi- bert, la Hulpe, Grex, Aincourt, Gemblours, Dangelberge, Melaing, S. Jean Gest, Gest a Geron-*

* *Nativam linguam non habuit Teutonicum, sed quam corrupte nominant Romanam, Teutonice Wallonicam. lib. 1. pag 348.*

Geronpont, Fauche, Orp le Grand, Fandrain, en Hanut.

In VII boeken beschrijft de Wel-Ed. Heere le Roy alle de plaatsen op een echte wijze; zig bedienende van de schriften van eenen Joan Baptista Grammaye, die in den aanvang dezer ceuwe Walschbraband afzonderlijk in drie boekjes afhandelde, en van Joan Blondeau, in zijn leven Loonraad der stede Nivelles, wiens handschrift, vele aanmerkelijke zaken van Walsbraband vervattende, onze Schrijver van d'Erfgenamen heeft gekregen.

Bekijkens waardig zijn waarlijk de zeer zinnelijk-gesnedene platen, die ons de voornaamste plaatsen verbeelden: want, behalven een net kaartje van Walsbraband heeft de Heer le Roy zelf alle de Kasteelen, en de meeste adellijke huizen, yder in haar stand, na 't leven laten afteekenen, en in koper brengen, uitgezonderd weinige, gelijk als *Revez, Ittre, Pieterbais, Clabecq, Thy, en Bornival*, welke na oude prenten gedrukt zijn; en indien dit land tans het ongeluk niet had, van deerlijk door den krijg verwoest te werden, geen plaats van eenig aanzien zoude achtergelaten zijn geweest.

Nivelles, 't welk voor aan praalt, en door hare Abdy vermaard is, heeft d'eere en 't geluk gekregen van in dezen zwaren oorlogstijd voor oneenzijdig gehouden te werden, en dus geen prooy der wederzijds-stroopende Soldaten te zijn.

Dat 's 't alles wat ik van de bailluaadje van *Nivelles* uit mijn hoofd, niet uit het boek, weet te zeggen, want onder 't bezien van de fraaije prenten-

prenten ben ik reeds te Genappe gekomen.

Met dit Genappe, en deszelfs onderhoorige dorpen, en heerlijkheden, beslaat de Schrijver het tweede boek. 't Was in oude tijden wijdberoemt, zoo als uit Guicciardijs beschrijving van Nederland te zien is. Zijne woorden zijn deze; *Genappe è vicina à Nivelles una buona lega: ha un' antico, & bel' Castello, nel quale risiede un magistrato che si chiama l'alta Corte di Lotbier, dove si fa giustizia, tanto del civile & criminale, &c.* (Zie verder in den Plantijnschen druk t'Antwerpen van 't jaar 1581.) Dat is, Genappe is een goed uur van Nivelles gelegen: 't heeft een oud en fraay Kasteel, de verblijfplaats van een Overheid, die 't hooge Hof van Lotbaringen genoemd word: waar in men gerigt houd zoo over burgerlijke, als lijfstraffelijke zaken, enz.

Maar 't kasteel is in den jare 1668 deerlijk tot een peunhoop gemaakt.

Dicht by Genappe is de heerlijkheid *Loupoigne* en 't dorp *Ways* gelegen.

In 't eerste legt Klaudinus Labourlotte begraven, die in Spaanschen dienst voor Oostende een kogel door 't hoofd kreeg, en van Hugo de * Groot niet zonder lof vermeld word.

Het dorp en de heerlijkheid van *Villers Perwin* legt in 't hartje van Wals-Braband, dragende zijn naam van de *Perwes*, eertijds Heeren dier plaatse.

In de kerke aldaar, aan Sant Maarten toegewijd, zijn vele overblijfselen der Heiligen te zien voor den genen, die 't gelooven wil. Hoor wat deze Edele Schrijver zelve daar van zegt.

* Hist. lib. 9 ad an. 1600.

zege. * *Plurima Sanctorum lapsana in eadem Ecclesia venerationi fidelium expennuntur; sed cum in eadem Ecclesia ostendatur pars lapidis illius, quem diabolus exhibuit Christo, cum diceret; dic ut lapides isti panes fiant, de reliquis merito dubitamus.* Dat is. In de zelve kerke worden vele overblyffelen der Heiligen aan de eerbied der geloovigen vertoon; maar dewyl d'er ook vertoon word een stuk van dien steen, dien de duivel aan Christus toerokte, soen hy zeide; zeg dat deze steenen brooden werden, zoo twyfelan we met rege ook aan de rest.

Het derde boek begint met *Mont S. Wibert*, gevolgt van vele andere heerlijkheden, dorpen, kasteelen, prioryen, en baronnaadjes; ook geeft het ons een konstige print van 't † kasteel des ouden geslagts van *Spanghen*, eertijds van den voornaamsten Hollandschen Adel. Zie *Willem van Gouthoven* in zijn *Kronijk van den Dordregtsen druk 1620 pag. 202 enz.*

De *Bailluwaadje van Terbulpen* geeft den aanvang aan 't vierde boek, 't welk besloten word met de heerlijkheid, en 't dorp van *Sant Lambert*, waar van de Schrijver dezes werks Heere is.

Die van *Grex*, en *Gemblours*, met nog een deel plaatsen zijn in 't vijfde boek te lezen. Onder die is 't Klobster van † *Flori-val* door den naam gedenkwaardig, beduidende zoo veel als † *bloemen-daal*; want men verteld, als daar omtrent de kerk gesticht wierd, dat de stichters

III. Deel.

Dd

van

* Pag. 97. † Gebouwt in den jare 1610.

† In 't *Latijn vallis florida* By de *Franschen Vaulx-Flori.* † Of *bloem-valley.*

van Gods wegen bevel kregen, een plaats dieht by te zoeken, die met bloemen bebrooit was. Deze nu was *Flarival*, daar ze bloemen vonden, en de kerk bouwden. d'Eerste Abdisse aldaar is geweest jonkvrouwe Genta, in den jare 1247 gestorven zijnde. Zijt gy belijst, lezer, om haar Graffchrift te weten: daar is 't.

*Archa pie. fidei, mater mira. speciei,
Nutrix virtutum, soluit natale tributum.
Grex desolatus tristatur, motor catus.
Nulla mulctetur, sed coelicolis societur.*

'k Zoude het wel vertalen, maar 't is geen goeden rijm waardig, en omme in krom-digt te boerten hebbe ik tans geen trek. De Latinisten zullen voor deze reize dir vetje alleen hebben.

Het zelve boek vervat *Aincourt, Dangelberge, Melaing, St. Jan Gest, Gest a Gormpont, Fauche*, en *Todaigne*; sampt de onderhoorige plaatsen, welker laatste, op een na, is het dorp en de heerlijkheid van *Hautegtsfe*.

Aldaar is een kerk (hoe kan ik zulke mooie dingen voorbygaan?) en in de kerk een Lievevrouwebeeld, niet boven vier voeten lang, 't welk door mirakelen vermaard is, en van velen bezogn word, byzonderlijk die gescheurd zijn, want de zoodanige erlangen huzne genezing; ook word het aanbeden voor de kinderkens, op dat ze in de geboorte niet verstikt werden, nochte dood ter wereld komen, of, zoo ze dood geboren worden, dat ze weder mogen leven. Lees pag. 245. 'k Moest niet vergeten, dat dezelve kerk van *Sant Maternus*, den eersten

November en December 1693. 435

sten Apostel der Nederlanders, en Brabanders (zoo hy hier te boek staat) volgens oude overleveringe, gebouwt is.

In 't laatste of zevende boek vinden we beschreven de Bailluwaadjes van *Zandrain Adorp* [by de Walen *Orp le Grand*] en * *Hanut*, met het steedje van dien naam, en den aankleven van een yder derzelve; mitsgaders een onderzoek van de reden, waarom Sant Lambert in den ouden tijd om hals raakte, en d' eernaam van Martelaar kreeg.

VIJFDE HOOFDDEEL.

LUDOVICI DE DIEU *Critica Sacra, five animadversiones in loca quadam difficiliora Veteris & Novi Testamenti. Editio nova, recognita, ac variis in locis ex Auctoris manuscriptis aucta. Suffixa est Apocalypsis D. Johannis Syriaca, quam ante aliquot annos ex manuscripto Josephi Scaligeri Auctor primus edidit, versione Latina notisque illustravit.*

Dat is.

LUDOVIKUS DE DIEU *heilige woordenlijstery, of aanmerkingen over sommige moeilijcke plaatsen van 't Oude en Nieuwe Testament. Een nieuwe druk, overgezien, en*

D d a op

By ons Hannuye.

op verscheidene plaatsen uit de handschriften des Schrijvers vermeerderd. Daar is bygevoegt d'Openbaring van den H. Joannes in 't Syrisch, voor eenige jaren uit het handschrift van Josef Scaliger door den Heer de Dieu eerst uitgegeven, en met een Latijnsche vertaling, en aantekeningen verligt. t'Amsterdam by Gerard Borstius in folio 223 bladen.

't **Z**Y in dezen geoorloft, den Opdragt, die de drukker voor dit heerlijk werk heeft laten stellen, my eigen te maken, enden lezer te bidden, dat hy den lof, zoo deftige bladen betamelijk, van my niet verwagte.

Onnoodig ware het, dat ik met woorden wilde ophalen den prijs van 't gene ver boven alle waardering reeds gestegen, en van d'aller-grootste letterhelden met zoo veel lofsprake verheven is, dat mijne geringe gedagten te laat zouden bykomen.

Hoe zeer de bequaamheid van den Heere de Dieu boven vele andere uitleggeren dezer eeuw in 't verklaren der H. Schriften uitblinkt, is best te bespeuren, als men eens met een naauwkeurig oog ga beschouwen dat doorlugtige werk van den grooten Polus, in 't welk de zin-uitingen van dien braven man buiten andere genoeg te kennen zijn. Zekerlijk een navorscher der eerwaarde Oudheid, uit welke de H. Schrift niet weinig opheldering krijgt, kan hier verschoot vinden van alles wat magtig is hem te bekoren. Want den Heere de Dieu, in alle talen
gron-

grondig bedreven, was geene woord-oorspronkelijkheid verborgen. Hy, die alle Oosterfche zeden en gewoontens kende, had, by zijne volmaakte taalkunde, een onbegrijpelijk nauwzigtigheid, omme alles wat daar omtrent voortquam na te sporen, en uit te vinden. Met hoe doordringenden oordeel hy zig van die kennisse wist te bedienen, en alles ter snee by te brengen, blijkt aan deze zijne herdrukte fchriften, die tijden nijd te duurzaam zijn.

Die tans met zijne gedagten eens te ruggetreed tot de dagen, in welke de doorlugte Vlifinger gefchreven heeft, en eens inzinkt in 't herdenken aan vele Schrijvers, die in den zelve tijd, en ook lang daar na den drukperffe werk verfehacht hebbende reeds der vergetelheid ingedompelt, en welker boeken der verfehuringe toegewijd zijn; die zal hem zelveu ligtelijk te binnen brengen; wanneer hy deze bladen nu in grooter vorm als voorhenen (hoewel, om de veelvuldigheid der talen, met ongemeene kosten en moeiten) herboren ziet, dat het waarlijk een werk is, by alle geleerden gangbaar; zoo lang 'er eenige achting voor de letteren te vinden zy.

In dezen nieuwen druk is by een gebragt alles wat van den Schrijver over duistere plaatsen des Ouden en Nieuwen Testaments in drie deelen te voren was uitgegeven, en daarenboven het kostelijk werk, dat hy in zijn leven aan Daniel Heinfius, man van roemwaardige geleerdheid, hadde opgedragen, namentlijk d'Openbaringe van Joannes in de Syrifche tale, uit een handfchrift van den voortreffelijken Scaliger, aan

de Leidſche Akademie vereert, getrokken; waar inne hy de moeite heeft genomen niet alleenlijk van 't zelve in de Syriſche letteren, zoo als die nu onder ons bekend zijn, over te ſchrijven, maar ook daar nevenſte ſtellen deze zelve tale met Hebreewſche bockſtaven, en bygevoegde klinkletters. Nog ſtaat onder aan in twee onderſcheide ſteden de Griekſe grondtext, met een Latijnsche vertaling; zulk dat een kundig lezer aanſtonds, en als met een ooge, kan zien, hoe verre die Syriſche Vertaler het wit getroffen heeft, wat ſtaat men op moeyelijke plaatsē kan maken, en welke voordeelen voor een yverig taalzifter daar uit te halen zijn.

Dus verre ziet gy, lezer, wat deze druk met de voorgaande gemeen heeft: laat ons ook kortelijc zeggen, wat ze boven de voorgaande meer begrijpt.

Wat de bladwijzers van Schriftuur-plaatsen en zaken belangt, de drukker is genoodzaakt geweest, die te laten, zoo als ze waren, en dezelve voor yder boek, als voren, in 't byzonder te behouden, dewijl anderſins zulk een veranderinge langer tijd vereiſte, dan hy overig had.

Ook zijn d'aanteekeningen over 't Oude Teſtament gebleven in vorige gedaante; zonder enige vermeerdering.

Maar die over de vier Evangelien, zijn merkelijc uirgedegen, en in zoodaniger voege vermeerderd, dat het yder lezer met den eerſten opslag genoeg voorkomt.

De reden daar van is ligtelijc te bezeffen: want nademaal dit werk geheel en al beſtaat in 't op-

't opluisteren van duistere Schriftuurplaatfen , 't zy door de kraft der grondtale , of andere vertalingen , byzonder Oosterfche , van ouds her daar van gemaakt , 't zy door 't vertoonen van spreekwijzen onder d'Oosterfche volkeren , met en benevens hunne zeden en gewoontens omtrent die , en ook in de volgende tijden gebruiikelijk ; zoo moest het volgen , dat die onvernioeide onderzoeker dier dingen van dag tot dag meer ligts in dergelijke oefeningen erlangde , en in staat geraakte om dit werktuk zijn leven lang geduerende meer en meer te vermeerderen en verbeteren.

By hoedanig een toeval 't zelve over 't Oude Testament , Handelingen der Apostelen , Paulus en der andere Kruis-gezanten brieven niet geschied , of immers niet bewaard en kenbaar is , kan ik niet zeggen. Alleen is 't u noodig , lezer , te weten , hoe 't bykomt , dat die van de IV Euangelisten gaaf overgebleven , en doot een getrouwe hand den drukker toegekomen zijn. Zoo kunt gy volle verzekering hebben , dat ze de echte schriften van den Heere de Dieu zelve zijn , en niet door eenig ontrouw of min bequame pen daar by gelapt ; gelijk 't immer wel gebeurt , dat iemand zijn gering werk onder den naam van een beroemd Schrijver eenig aanzien poogt by te zetten : met hoedanigē kunsjes (of liever vuil bedrog) de oudheid ons al te veel gefopt heeft , zoo in naderhand uitgevondene misleidingen , als in zulke , die tot nog toe verborgen , en overpleisterd , al wierden ze handtafelijk gevoelt , echterin deze onze eeuw niemand zal darren klappen.

De zake, na my trouwelijk berigt word, is rond uit dus gelegen.

Toen eene der zonen van den Heere de Dieu, Predikant te Woubrugge, overleden was, wierd op de verkooping zijner boeken ook dit vermeerderde afschrift opgeveild, en aldaar gekoft door den Amsterdamschen Predikant den Heere Anslaar, man van wijdlufte geleerdheid, en zonderlinge bequaamheid, omme van zulker schriften regte waardije, en derzelve trouwe, regtschape te kunnen oordeelen, als zijnde van die taal-en Bibeloefening een volslagen kenner. Deze heeft de geleerde wereld daar mede willen begunstigen, en 't herdrukte werk dusdanigen cieraad aanstrikken.

Mijne gedagten van sommige dezer vermeerderingen alhier in 't uittreksel te brengen, op dat derzelve waardije strax konde werden nagezocht, zijn over slag geworpen door derzelve menigvuldigheid, mijnen wijze van uittrekselmaken te breedweidende.

'k Zegge derhalven niets meer, dan dat voor af gaat de lijkreden, door den Heere Professor Polyander in de Hooge Schole te Leiden, ten dage van des overledenens uitvaart, gedaan, en welke men voor een beknopte histoire van des vermaarden mans leven en opkomst houden mag.

Hoe groot een hoogachting de Heer de Dieu in zijn leven gehad hebbe, zeggen ons de rouwklagen, op de voorgaande lijkreden volgende, niet uitgeboezemt van leerlingen, maar mannen, toen ter tijd meest beroemd zijnde.

De drukker zegt ons in den opdragteenige
aan-

aanmerkelijke byzonderheden van den Schrijver, die hem door zijn Vader Zal: in zijn leven menigmaal verhaald zijn, uit welke te bezeffen is, welk een eerbied d' overledene Heer Jakob Borstius voor zijnen onderwijzer gehad heeft.

Voor de rest, de nettigheid dezes druks, de omzigtige zuivering van drukfeilen, en zinlijkheid der letteren, zullen, mijns oordeels, den lezeren een wisse voldoening geven.

ZESDE HOOFDDEEL.

Bedæ Venerabilis opera quadam Theologica, nunc primum edita, nec non Historica, antea semel edita. Accesserunt Egberti Archiepiscopi Eboracensis dialogus de Ecclesiasticâ institutione, & Aldhelmi Episcopi Schirburnensis liber de virginitate, ex codice antiquissimo emendatus.

Dat is:

Zekere Godgeleerde werkjes van den eerwaardigen Beda, nu d'eerste reize gedrukt, en eenige Historische, voor dezen nog eens uitgegeven. Daar is by gevoegt een zamenpraak van Egbert, den Aarts-Bisschop van Jork, wegens de kerkelijke inzettinge, en 't boek van Aldhelmus, Bisschop van Schirburn, over den maagdelij en staat, uit

D d 5 een

442 · Boekzaal van Europe,
een zeer oud boek verbeterd. Te Londen by
S. Roycraft, voor Robbert Clavell, 1693.
in 4. 47² bladen.

IN 't jaar na Christus geboorte 673 wierd in Engeland geboren eenen BEDA, die daar na in den jare 735 in een klooster te Jarrow gestorven en begraven is, hebbende zijn gansche leven met veel naarstigheit in 't zelve klooster doorgebracht. Men zegt; dat hy op zijn negentiende jaar Diaken, en met zijn dertigste Ouderling gemaakt wierd. In den ouderdom van negen en vijftig jaren sloeg hy de laatste hand aan zijn Kerkelijke Historie van Engeland, welke hy vermeerderd heeft met een kort begrip tot het jaar 734, en een beknopt verhaal van zijn leven.

Gemeenlijk word hy genoemd VENERABILIS BEDA; *de eerwaardige Beda*. Sommige later Schrijvers (men kan daar uit zien, hoe vast zy 't dikwils hebben) willen ons wijs maken, dat hy 105 jaren geleefd heeft, sommige, dat hy te Genua, andere, dat hy te Roomen gestorven is. Ja de Kardinaal Baronius wil met kragt staande houden, dat de man in 't jaar 776 nog schreef.

Dog de Ridder Ware, die de historie van 't leven der Abten, door Beda beschreven, in 't jaar 1664 te Dublin eerst uitgaf, weet ons beter te onderrigten, en wijst ons in de voorreden tot verscheide Schrijvers van beter naauwkeurigheid, onder welken is eenen Kuthbert, een leerling van Beda, die zijn meester in zijn uiterste

terste bygeftaan , en deszelfs leven beschreven heeft.

My komt te binnen , dat ik in Erasmus boek van de * spreekwoorden iets van Beda hebbe gelezen , 't welk ook door my in de Latijnsche aantekeningen over des Rotterdammers famenspraken onlangs vermeld is : waar uit men kan af meten , dat die eerwaardige Beda by den zelve onzen Erasmus voor een man te boek staat , die wat bijgeloovig of grolchtig van de hel geschreven heeft. Voor my , ik wete het niet , en hebbe geene zijner schriften , als deze , gelezen.

Nog boert Erasmus in zijn famenspraak *Beëwaard* , en *Pelgrimaadje* , met de fabel , onder de Christenen , voor en in zijn tijd uitgestroot , dat des eerwaardigen Bedas grafschijft van een Engel was geschreven. 't Welk beide schijnt te beteekenen , dat het Pausdom van dien eerwaardige wat te veel werks zal gemaakt hebben.

Dog dit zy kortelijk gezegt voor d' een en d' ander Onroomsche , die misschien van Beda niet veel gehoord of gelezen heeft.

De Heer Henrik Wharton , Engelsman , brengt eenige Godgeleerde werkjes van den goeden man uit de oude schuilhoeken , na zoo vele hondert jaren voor d' eerste reize in 't licht , met betuiginge van de grootachting , die hy voor hem heeft : hoewe' hy bekend , dat de Godgeleerde Christenen van die middelste eeuwen (dat 's te zeggen , die voor , omtrent , met , en na den Vader Beda geleefd hebben) in gezag niet
re

* Op het spreekwoord , in antro Trophonii vaticinatus est.

te vergelijken zijn by die van d'eerste eeuwen, nochte in snedigheid van verstand by die van deze onze laatste tijden; ja dat ze in 't uitleggen van de boeken des Bibels zeer ongelukkig zijn geweest.

't Eerste behelst een uitlegginge, groot drie boeken, over de beschrijvinge van 't eerste boek Mozes, gemeenelijk met een Grieks woord *Genesis* genaamt. Dog alzoo in de uitgegevene werken van Vader Beda het eerste hoofddeel, met de drie eerste vaarzen van 't tweede hoofddeel, afgehandelt is, begint deze nu eerst uitgegevene verklaring met het volgende vierde vaars des voornoemden tweeden hoofddeels; *dit zijn de geboorten des Hemels, en der Aarde, als zy geschapen werden, ten dage, als de Heere God de Aarde, en den Hemel maakte.* En eindigen de drie geheele uitleggingboeken met het een en twintigste hoofddeel; *ende de Heere bezoekt Sara, enz.*

Over 't verhaal van Evaas makinge uit een ribbe des slapenden mans, welke ledige plaats God met vleesch toesloot, zegt onze geestelijke Schrijver, *dat daar in een groote verborgenheid steekt; en dat het beduid, dat uit de zijde van Christus, aan 't kruis ontslapen, de Sakramenten der zaligheid zouden voortkomen, te weten bloed, en water, uit welke zijne bruid de kerke zoude gemaakt werden.*

Dat Adam en Eva haar zelve met vijgebladen omgordden, heeft ook een stigtelijke toepassing, die pag. 22. te lezen is.

Genes. 3. v. 14. staat; toen zeide de Heere God tot die slange; dewijl gy dit gedaan hebt, zoo zijt

gy vervolcekt boven al het vee, en boven al't gedier-
te des velds: op uwcn buik zult gy gaan, en stof
zult gy eten alle de dagen uwes levens.

Alhier toont de man van gevoelen te zijn,
dat het spreken tot de slangc verbloemd is. Zie
pag: 24. *Procul dubio figuratum est. Buiten
twijfel is 't verbloemt, zegt hy.*

Aan 't 19 vaars (ik zal den lezer van 't een en
't ander zoo wat laten hooren) zegt God tot
Adam, *in 't zweet uwes aanschijns zult gy brood
eten, enz.* Ey hoor dog eens, hoe ons Va-
der Beda die woorden verklaart. *Illum hic pa-
nem intellige, qui ait; ego sum panis vitæ, qui
de cœlo descendi. Quo in sudore vultus nostri
vescimur; qui ad conspectum divinæ celsitudinis
non nisi per laborem necessariæ afflictionis ascendi-
mus.*

Dat is. „ Versta hier dat brood, 't welk
„ zegt; *ik ben het brood des levens; dat uit den*
„ *Hemel ben gedaalt, dat wy in 't zweet onzes*
„ *aanschijns eten; wy, dewelke tot het ge-*
„ *zigte der Goddelijke hoogheid niet opklim-*
„ *men als door moeite van een noodzakelijke*
„ *quelling [of verdrukking.]*

'k Bekenne eenvoudiglijk, dat ik tot nog toe
niet beter geweten had, of in d' aangehaalde
plaats wierd door 't brood niets anders als *Adams*
voedsel, en nooddrift beduid: maar deze Engel-
sche Godgeleerde, na 'k zien kan, legt het
heel anders uit.

In 't negende hoofddeel aan 't 21 vaars word
gezegd, dat Noach den wijngaard geplant heb-
bende *van den wijn dronk, en dronken wierd, en*
zig ontblootte in 's midden zijner tence. Wat
dunkt

dunkt u, lezer, dat Beda op die woorden aantekent?

'k Denk niet, dat iemand het lichtelijk zal raden, zoo diepzinnig is 't.

Bibit vinum Dominus, cum calicem passionis accepit. Inebriatus est bibendo, cum patiendo pro nobis usque ad mortis extrema pervenit. Nudatus est in tabernaculo suo, cum in populo Iudaorum, quem suum fecerat proprium, & in quo iam dudum velut in tabernaculo suo manere consueverat, probro irrisionesque sustinens, ad ultimum crucis patibulum subijt.

Hy zegt.

„ De Heere heeft wijn gedronken, toen hy
 „ den beker der lijdinge heeft aangenomen.
 „ Hy is van 't drinken dronken geworden, toen
 „ hy voor ons lijdende ter dood gekomen is.
 „ Hy is ontbloot in zijn tent, als hy onder 't
 „ Joodsche volk ('t welk hy hem zelven geëi-
 „ gend had, en in het welke hy nu van over-
 „ lang gelijk als in zijn tent gewoon was te ver-
 „ blijven) smaadheden en, bespottingen ver-
 „ dragende, ten laaste aan het galghout des
 „ kruices is gegaan.

Dat Cham, Kanaans vader, zijn 's vaders naaktheid zag, v. 22. word op den zelve trant uitgelegt.

Niet min aanmerkelijk is de verklaring over 't gene in 't 18 hoofddeel van 't eerste boek Mozes gelezen word van de drie mannen, die Abraham verschenen, en welken hy boter, en melk, en een kalf voorzette, v. 8.

*Per lac primordia & velut elementa legis Mo-
 saice, per butyrum. Evangelicæ perfectio doctri-
 nae;*

na; per lac simplicitas litera in Scripturis, per butirum virtus sensus mystici, qui de litera generari solet exprimitur. Vel certe lac initium fidei, butirum perfectionem operis, quae ex fide creatur, insinuat. Quae cuncta Abraham posuit coram viris, quos susceperat; ut significaret filios promissionis epulas spirituales Domino semper oblaturos; panes videlicet lectionum sanctarum, vitulum Dominicae incarnationis, lac fidei, sive historicae perfectionis, butirum sensuum sive operum bonorum.

't Welk te zeggen is.

„ Door *melk* worden uitgedrukt de beginnelingen, en gelijk als de elementen van de Mozaïsche wet. Door *boter* de volmaaktheid van de Euangelische leere. Door *melk* de eenvoudigheid des letters in de Schriften, door *boter* de kragt van den verborgen zin, die uit de letter voortgebracht word. Of ten minste beduid de *melk* 't begin des geloofs, de *boter* de volmakinge van 't werk, die uit het geloof geschapen word. Alle welke dingen Abraham den mannen voorgezet heeft, welke hy ontfangen had, om te beteekenen, dat de zonen der belofte den Heere altijd geestelijke geregten zullen voordragen. Te weren, *brooden* der heilige lessen, 't *kalf* van de vleeschwording des Heeren, *melk* des geloofs, of historische volmaaktheid, en *boter* der zinnen, of goede werken.

Wie zoude ooit gedacht hebben, dat 'er zoo vele verborgentheden in de spijsze van Abraham staken?

Het tweede der Godsgelerde werken van

Beda

Beda is zijn uitlegging over 't lied van den Profheet Habakuk.

De woorden dezès Profheets in het vierde hoofddeel aan 't tweede vaars, *uw werk, ô Heere behoud dat in 't leven in 't midden der jaren, leeft Vader Beda aldus, * gy zult gekent worden in 't midden van twee dieren.*

Lijkt 'er dat niet wel na? ja, denk ik, al zoo fraay als dat hy zegt, dat door die *twee dieren*, Mozes en Elias kunnen verstaan worden, of anders *de twee moordenaars*, tusschen welke Christus heeft gehangen. Lees pag. 193.

Trouwens de Griekse overzetting luid even eens, als die van Beda in 't Latijn word bygebragt, *in 't midden van twee dieren. Es paron duo zoon.*

Andere Oudvaders wisten uit de aangehaalde woorden een profetie te halen, dat Christus in de kribbe tussen een os en een ezel zoude leggen, om dat ze geen andere als de voornoemde Griekse overzettinge hadden ingezien: maar wat verschilt dat van Mozes en Elias, of anders van de twee moordenaars? hoewel Bochart de gezogte vinding der Oudvaders ook genoeg wederlegt, en alle geleerde uitleggers met hem.

Achter deze geestelijke verhandelingen volgt een historie van 't leven der Abten † van *Wermouth*, en *Farrow*, beschreven door onzen Beda, die Ouderling en Monnik, in 't klooster derzelve Abten geweest is.

Nog een verantwoording van den goeden man, toen hy van eenige onregtzinnige gevoelens

* In medio duum animalium innotescet.

† Abbatum Wiremuthensium, & Girwicusium.

lenis beſchuldigt wierd : en een brief aan Egbert, Aartsbiffchop van York, wiens zamenſpraak wegens de kerkelijke inzettinge daar bygevoegt is.

't Slot is een boekje van biſſchop *Aldhelmus* over den maagdelijken ſtaat, geſchreven (zoo hy in 't begin betuigt) aan zijne zeer lieve zuses, met namen *Hildelutha*, *Juſtina*, *Cutberga*, *Osburga*, *Aldgida*, *Scholafſtia*, *Hidburga*, *Burngida*, *Eulalia*, en *Tecla*: alle welke geestelijke vrouwliens hy zeer vriendelijkjes groet, noemende hem zelve uit nederigheid * een *tragen kruisdenaar van Christus*.

ZEVENDE HOOFDDEEL.

Oeuvres Meſſées, de Mr. de Saint Evremont. Nouvelle imprefſion augmentée de pluſieurs piéces curieufes. Tome I. II. III. & IV.

Dat is.

Mengelſchriften van den Heer van Sant Evremont. Nieuwe druk, met vele aanmerkelyke ſtukken vermeerderd. Vier ſtukken. Te Parijs by Klaude Barbin, 1693. in 8. 76 bladen.

HEt ſijne en wel ter ſnede doordringend vernuft van dezen Schrijver over verſcheide
 III. Deel. E c za-
 * *Scgnis Christi crucicola.*

zaken is den lezers zoo smakelijk gevallen , dat de twee eerste stukken zijner werken meer als eens herdrukt zijn. Weshalven zal ik van die niets meer reppen, dan 't gros eeniger voorname dingen , die zijn lekkere pen verhandelt. Hy spreekt in 't eerste over den verscheidenen aart des Roomschen Volks, na de verandering der tijden. Van hunne velerley oorlogen. Van Augustus heerschappy , en imborst. Van Tibeer, Alexander de Groote, enz. Hy maakt schrandere opmerkingen over voortreffelijke Griekse en Latijnsche Schrijvers , en geeft ons een vertaling uit Petronius, zoo van de welsprekendheid , als van die wondere historie van 't Wijfje te Efezen.

In het tweede laat hy zijn letterkundig oordeel in vele gevallen hooren , met bedenkingen over Godsdienst , en Zedekunde. Men ziet 'er aantrekkelijke trekken in brieven , en antwoorden , altzamen dienende tot opbouwning der wel-leventheid en geleerdheid. 'k Zwijge van zijn fraay oordeel over treur-en bly-speelen , Italiaansche , Engelsche tooneelstukken , en andere vertoogen meer.

Maar dit alles , misschien reeds van anderen verkort , ga ik als iets oud nieuws voorby ; omme op mijn gemak van deze twee laatste nieuwe stukken , het derde en vierde , te spreken.

Ze dragen met regt den naam van mengelschriften , want de maker derzelve mengt in een en 't zelve boek , oud , en nieuw , dicht , en ondicht , brieven , en antwoorden ; lof , en laster ; wijders stukken van historien , vertalin-

talingen, zedelessen, en wereldkundige oeffeningen.

't Eerste dat ons in dit vervolg ontmoet (zonder dat ik echter voornemens ben, van voren tot achteren het verhandelde uit te trekken) is een redenvoering aan den Veldoverste de Kreguy, die den Schrijver gevraagd had, *in welk een stand zijne zinnen waren, en wat hy over alle dingen dacht?* hy spreekt daar inne van 't onderscheid der jeugd en rijper ouderdom; en hoe we, tot bedaarder jaren gekomen, de zaken, ons leven betreffende, met geheel andere oogen inzien. Hy vermeld, wat hem nu vermaken, of vervelen kan, wat hy najaagt, of vermijdt, wat hy tans in de Schrijvers smakelijk of onsmakelijk vind.

't Meeste dat hem in 't lezen bekoort, vind hy in Latijnsche schriften, en 't gene hem fraay voorkomt herleest hy duizendmaal zonder wansmaak. Des hooren we hier een oordeel over Cicero, Virgijl, Horatius, Mecenas, Augustus zelve, en meer anderen.

De Heervan Sant Eyremont is ook niet geheel ongevoefig van minne, welkers lekkerny hem vleyen, en wiens teederheid hem treffen kan. Gelijk nu (zijn 's oordeels) geen land in de gansche wereld is, daar men beter mint, als in Spanje, laat hy niet na, somwijlen de liefdensgevallen uit Spaansche Schrijvers te lezen. Wat de andere schriften der Spanjaarden belangt, die voldoet hem zoo niet; uitgezondert het boek van Don Quichot, 't welk hy verklaart *

E e 2

al

* *Que je puisse lire toute ma vie, sans en être dégoûté un seul moment. pag. 14.*

al zijn leven lang te kunnen lezen, zonder een enkel oogenblik daar van te walgen.

Hy herhaalt dit zeggen nog eens met deze
 „ verzegeling. Van alle boeken, die ik immer
 „ las, is Don Quichot het gene ik meest wen-
 „ schen zoude gemaakt te zijn. Geen ander is
 „ 'er, mijn 's bedunkens, dat ons meer kan
 „ toebrenge om een goede bevatting van alles
 „ te maken. 'k Verwondere my, hoe Cervantes
 „ in den mond van den grootsten zot op aarde
 „ een middel heeft gevonden, om hem zelve
 „ te doen kennen voor den allerbedrevensten
 „ mensch, en grootsten kenner, die te ver-
 „ beelden is, enz.

Na vele oordeel-uitingen over Schrijvers en boeken van verscheidene taal, en stoffe, spreekt hy van Hugo de Groot met byzonderen lof, achtende dat zijn boek *van 't regt* des oorlogs en vredes behoorde voornamentlijk gehanteert te werden van Overheden, Staats-of Rijks-dienaren, en in 't algemeen van alle, die eenig deel aan volk-regering hebben.

Maar zeldzaam zijn zijne woorden daar hy van Deskartes spreekt. Hy † wenst deszelfs *bedenkingen* nooit gelezen te hebben. Dan zoude d'achting, in welke die treffelijke man is, hem overgelaten hebben eenig geloof van 't bewijs, dat hy belooft: * dog, zegt hy, in de preuven, van hem bygebragt, schijnt meer waarfchijnlijkheid, als waarheid; en hoe zeer ik ook tragte door zijne redenen overtuigt te werden, al wat ik ten welgevalle van hem en
 my

† Pag. 42.

* Pag 71.

my kan doen, is te blijven in den zelve[n] staat, waar in ik te voren was.

Over den Godsdienst, en 't Christendom is in dit eerste verhoog ook wat te lezen.

Als de Heer Sant Evremont elders spreekt van de verwonderlijkheid, die in de gedigten der ouden uitmunt, gelooft hy deze twee tegenstrijdige dingen beide waarachtig te zijn. **I.** Dat die oude Poëzy is de taal der Goden. **En II.** Dat 'er geen grooter zotten zijn, als de oude Poëten.

Want wanneer de Poëzy kragtig de groote driften der menschen uitdrukt, en met een levendigen zwier de wonderen van 't Heelal afschildert, zoo verheft ze zaken, die enkel natuurlijk zijn, gelijk als boven de Natuur, door een verhevenheid van gedagten, en heerlijkheid van redeneringen. Dus kan ze met reden voor Goden-taal gehouden werden. Maar als de Poëten deze bewegingen en wonderen verlaten, om van de Goden te gaan spreken, geven zy hun zelve[n] klax en al over aan een hoofdige inbeelding eener zake, die hen niet genoeg bekend is: en als nu hun drift van geen bescheiden denkbeeld ondersteunt is, in plaats van hun zelve[n] Goddelijk te maken, stellen zy zig aan als de uitsporigste van alle menschen. 't Welk klaarlijk is te zien, als men overwege, dat hunne verdigtsel-rijke en belachelijke Godgeleerdheid regelrege[n]t strijdig is tegen alle gevoelens van Godsdienst, en Reden.

Eertijds waren d'er Filozofen, die den Godsdienst vestigden op de kennisse, welke de menschen konden hebben van de Godheid, door

hunne natuurlijke reden. Ook zijn d'er Wetgevers geweest, die hun zelve uitgaven voor uitleggers van den wille des Hemels, omme een Godsdienst te stigten, zonder daar over te redeneren: maar zulk een geduerige onderhandeling, gemeenzamen ommeegang, of, om zoo te zeggen, zulk een mengelmocs van menschen en Goden te maken, gelijk de oude Digtters doen, tegen den Godsdienst, en Reden, dat 's 't grootste doller mans-werk, dat men kan bedenken.

Pag. 85. verteld de Schrijver een niet onvermakelijke historie van een Yrschen geneesheer, die alle ziekten *geesten*, en alle zwakheden *bezetenheden* noemde, met zijn fratsen en slegt gevolg der bezweringe.

'k Vermelde hier niet de vrolijke gedagten, die de Heer Sant Evremont, in zijne brieven aan Heeren en Jonkvrouwen geschreven laat blijken, nochte zijn rijm-wisselingen met den Heer de la Fontaine: ook niet de aardige lofspraak van de juffer onder den naam van Horrence de Munchini, op dat ik niet mogt schijnen eenige geheimen, die byzondere personaadjes betreffen, te willen ontdekken. Die jok en ernst is alle man niet verstantelijk.

Zijne *aanmerkingen over de leere van Epikurus verdienen gelezen te werden. Hy verdedigt dien Filozooft tegen de verkeerde waangevoelens des gemeenen volks, en toont de reden van die slinkse gedagten. 't Is de oude beschuldiging tegen Epikuur, dat hy 't hoogste goed in de wellust stelde, en dit ten argsten geduid zijnde

• zijnde heeft den naam van Epikuristen overal qualijk doen klinken. Maar hadden de menschen Epikuurs leering wel verstaan, zoo als hy ze wilde uitgelegt hebben, niets zoude hen redelijker, niets heilzamer zijn voorgekomen. Vele en zeer geleerde mannen hebben dit lang voor onzen Schrijver met lof gedaan. Hy volgt hun spoor, en mengt 'er 't zijne tussen. En wat dog verstond Epikuur door wellustig te leven? *Te leven volgens de Natuur, en geene smart te gevoelen.* Hier inne is niets berispelijk. Zulk een leven kan de strengheid en toets van alle berispers uitstaan. De Natuur te volgen, dat 's de reden volgen. Zy heeft ons geen andere palen, dan der onnoozelheid voorgeschreven. In haar is niets, als dat effen, en billijk is.

Hoe? de Stoïken, die de grootste tegenstrevers van de Epikureen waren, hebben hen nogtans zoo leelijk niet uitgekreten, als de later beschuldigers. Maar in tegendeel veeltijds teekenen van hoogachting voor hen nagelaten. Waarom schreeuwen wy dan zoo hevig tegen de leere van Epikurus? 't komt daar veel van daan, dat wy de zaken niet wel doorgronden. We houden ons te vreden, met het gene ons voorgezegt word. Zonder te willen indringen in de natuur der dingen, zonder te doorwroeten (om met * Hoofd te spreken) de donkere mijnen, en met spitschen zin te spitsen

* In zijn Klinkdigt aan Huigens.

Het diepe wonder uit, dat t'schuil loopt in de zaken,

Houden wy die dingen voor de beste, die de meeste voorbeelden, en de meeste goedkeurders hebben. We volgen de reden niet, maar de waarschijnlijkheid alleen. Wy blijven by onze dolingen, om dat ze door die van anderen gestaafd worden. Eindelijk wy willen liever gelooven, als oordeelen, en we zijn zoo onrechtmatig, dat we d'oudheid krachtig genoeg meinen te zijn om ons gezag te geven toe haar verdediging; zelf tegen de reden.

Dat 's eene der oorzaken, die Epikurden algemeen haat hebben op 't lijf gejaagt, en een schand-naam aangewreven; ja die hem bijna uit den rang der Filozofen hebben willen wechnemen.

Men heeft hem gedoemt zonder te hooren, en 's mans goed regt niet willen navorschen.

Dog bijzonderlijk wierd d'Epikurische leere zwart gemaakt door het ongeregelde leven van sommige, die den naam des Filozoofs misbruikende, de eere zijner aanhangelingen vermorzelt hebben.

Ze bedekten hunne ondeugden met den mantel van zijn Filozofie, ze bedorven zijn leere door hunne quade zeden, en begaven zig onder zijn vloot, alleen om dat men daar de wellust, die zy niet kenden, in waarde hield.

Ze hebben niet willen weten wat die wellust en deszelfs waarde was; te vreden zijnde met den algemeenen naam, en zoekende het gezag van

van een groot man, omme hun buitensporig leven t' onderschragen.

Ze hebben, in plaats van uit des wijzen Filozoofs lessen nut te trekken, en hunne ondeugende driften in zijn School te leeren verbeteren, 't eenigste goed, dat hun nog overig was verloren; te weten de schaamte van zondigen.

Ze zijn zoo verre gekomen, dat ze die daden prezen, over welke zy te vooren schaamrood wierden; ze rekenden zig die feilen tot eer, die zy voor henen bedekten, en eindelijk zy volgden zonder schaamte de wellust, die zy met zig hadden gebragt, maar geensins die Epikurus hen wilde leeraren.

Ondertussen heeft men op den schijn vonnis gestreken, en ziende dat de gene, die voor Filozofen quamen aan stappen, verwilderde menschen waren, en Epikuur tot een steunsel hunner gebreken bybragten, heeft men geen zwaarigheid gemaakt de leering des mans voor zeer verderffelijk te verklaren, en zijne leerlingen als een deel * varkens af te schilderen.

Zekerlijk, 't is niet wel te denken, dat een man, in zijn Vaderland met vele gedenkbeelden geëert, die 's lands godsdienst en welvaren behartigde, die deugdzaam jegens zijn ouders, mild aan zijn broeders, en zagt aan zijn slaven was: wiens zedigheit hem niet toeliet zig met de gemeenebest-regering te bemoeijen, ja die gemeenlijk enkel brood en water nuttigde: 'tis niet gelooffelijk, zegge ik, dat zulk een zijne leerlingen zoude onderwezen hebben in de ver-

wildering en oefening der ondeugden , van welke hy zelve een afkeer had.

Maar 't was met hem heel anders gelegen. De voortreffelijke man , bewust dat de titel zyner Filozofie de quade neigingen der menschen niet konde baten , en dat niemand konde lasteren zijne wellust , in welke hy het hoogste goed stelde (als of hy echter voorzien had de ongeregeldheid der later eeuwen) droeg zorge voor de verklaring van 't gene hy door 't woord wellust verstond ; namentlijk geen ommatigheid , noch vleeschelijke tocht , of gevoelijkheid van uiterlijke wellustplegingen. Niets ter wereld minder. Zulk een wellust was by hem geen wellust , maar beestelijke last , en gehaatte vuiligheid.

Vraagt iemand Epikuur , wat hy dan verstaat door wellustiglijk te leven ? hy zal 'tu duidelyk zeggen. *Aan de zaken des werelds niet verknogt te zyn. De quade begeerlijkheden tegen te gaan. Eere en lofstuiting te verachten. Hem zelve meester van de fortuna te maken. Met een woord ; een volslagene vrede en rust der ziele te bezitten.*

Zie daar iets anders , als 't gene de gemeene hoop voor wellust te boek zet. Maar ik zie , dat ik , dus doende , met den Vader Epikuur een stuk weegs in zee zoude geraken , daar ik nochtans moet aan land blijven : des keere ik weder , en bevele de lezers , zoo ze Diogenes Laërtius verstaan , dien Schrijver over Epikuur en zijn leven te hooren. 't Is den geleerden bekend welke mannen in d' onwetene tijden zijn opgestaan , die zig aan geen verouderde praatjes storende , de zaak van Epikuur voor de vuist heb-

hebben opgevat , en de zuiverheid zijner leer-
 ringe klaarlijk voorgesteld. Deze zijn 't , die al
 de wereld in 't aanzigt darden betoonen , dat
 's mans wellust zoo gestreng was , als de deugd
 der Stoïken ; en dat iemand , omme zoo wel-
 lustig te zijn als Epikuur , ook zoo matig als
 Zeno moest wezen. Dog ik late de Filozofie
 van Epikuur voor 't gene zy is : zonder te zeg-
 gen hoe verre zy met de zaliger kennisse onzes
 Christelijken Godsdiensts overeenkomt , of
 daar van verschilt. Laat ons het vierde stuk eens
 kijken.

De Schrijver houd hier den ouden trant. Elk
 hoofddeel heeft zijn verandering , en ze zijn
 alzamen zoo ernstig niet als de drie voorste , van
 welke 't eerste leeraart *dat een mensch zig moet
 begeven tot het zoeken van zijn geluk , dewijl het
 in zijn magt is , zijne geneugtens te vermeerderen ,
 en zijne ongeneugtens te verminderen.*

Het tweede spreekt van de *wezentlijkheid
 Gods* , en uit het derde kan men zien , *hoe een
 mensch behoort de geweldigheid zijner begeerlijkheden
 te verminderen door d' overweging van de waar-
 achtige waardy der zaken , die men begeert.* Al-
 temaal deftige stoffe.

Daar men hem van de * quellingen en onge-
 neugtens des levens byzonderlijk hoort spreken
 stelt hy voor een grooten troost , dat we weten ,
 dat alles , wat we dog gezien hebben , zal ver-
 gaan , en 't zelve uiteinde hebben als wy , 't
 welk hy in deze vaarsjes afschetst.

Les

* In 't vijfde hoofddeel.

*Les Etoilles s'arrêteront,
 Les Elemens se mêleront,
 Et cette admirable structure
 Dont le Ciel nous laisse jouir;
 Ce qu'on voit, ce qu'on peut ouïr,
 Passera comme une peinture.
 L'Impuissance de la nature
 Laissera tout évanouïr.*

*Le Createur du Firmament,
 Celui qui tira du néant
 L'Air & le feu, la terre & l'onde
 Renversera d'un coup de main,
 La demeure du genre humain,
 Et la base où le ciel se fonde.
 Et ce grand desordre du monde
 Peut-être arrivera demain.*

’t Welk my in dezer voegen lust over te zetten.

*De Starren zullen niet meer schijnen,
 Maar d'Elementen altemaal
 En dit gebouw van 's Werelds zaal
 Zal als een schets voor 't oog verdwijnen.*

*Door d'onmagt zelve der Nature
 Zal 't al verzwind'len, en vergaan;
 Niets zal d'er langer blijven staan,
 Maar teffens zinken; op een uere.*

*De maker van de Hemelwelveu,
 Die alles optrok metter vaart,
 Het water, vier, de lucht, en d'aard,
 Zal met een slag het weer bedelven.*

Deez'

Deez' blijfplaats van den mensch zal scheuren,
 En teffens barsten los van een.
 Wie weet, of die rampzals heên
 Ons mooglijk morgen niet gebeuren?

In 't zefde praat de Heer Sant Evremont zoo
 vermakelijk van de vermaaklijkheden, als hy
 stemmig de onvermakelijkheden had verhan-
 delt; hoewel 't voorgaande vijfde hoofddeel
 ('t welk ik haast vergat, en mogelijk elk een
 niet even zeer zal behagen) besloten word met
 te zeggen, dat goede cïer te maken met zijne
 goede vrinden een opperhoofdig hulpmiddel
 tegen alle foorten van onlusten en wederwaar-
 digheden is. Zie 't breedelijk pag. 36 en 37.
 Hy laat ons, onder de geneugtens dit gezang
 hooren.

Mon cœur, dans tous les tems, a paru limité.
On ne m'a jamais vû de sotte vanité,
Je ne crains, ni ne brave.
Nul soin ne me paroît pesant:
Et ne me rens esclave
Ni des hommes, ni de l'argent.

Abhorrant l'émotion
Et la sale passion
Des ames interessées,
Je laisse courir mes sens;
Et promener mes pensées
Sur les objets innocens.

Le plaisir de sentir des fleurs,
 De qui l'odeur & les couleurs
 Enchantent mes esprits malades;
 Et l'eau qui du haut d'un rocher
 Se precipite par cascades,
 Sont icy mon bien le plus cher.

Le doux concert des oyseaux
 Le mouvant cristal des eaux,
 Un bois, des prez agréables,
 Echo qui se plaint d'amour,
 Sont des matières capables
 De me charmer nuit & jour.

Als of hy zeide.

Mijn hart is t' allen tijd bepaalt.
 Nooit zag men 't zotlyk afgedwaalt.
 Wech met het ydel vreezen,
 Of snorken; 'k moey my met geen zorg.
 Ik wil geen slaaf, ik wil geen borg
 Van geld of menschen wezen.

'k Hou my ver van booze lust,
 Die der dwazen ziel ontrufft.
 Maar een voorwerp, vry van smaad,
 Geeft my wellust, meer als 't quaad.

Bloempjes, lieffelyk voor d'oogen,
 Fris van verw, en reuk, doen my
 Hartzeer zetten aan een zy:
 Water, uit een rots gevologen,
 Is my d'aangenaamste zaak,
 En het liefste lijfs-vermaak.

Der

Der vogeltjes gezang,
 't Kristal der waterstroomtjes,
 Bosschaadjes, wijd, en lang,
 Met aangename boomtjes,
 En wedergalm van min
 Streelt tans mijn hart en zin.

Een vertroosting aan een juffer over de dood van zeker Heer, beslaat eenige zijden van pag. 47 tot 90; waar na d'een en d'ander vertalinge uit oude Schrijvers volgt; als daar is

I. Een brok van de historie van Artalante, uit het dertiende boek van den Griek Eliaan.

II. Een brief van de Roomsche Burgermeesters aan den Koning Pyrrhus.

III. De redenvoering van Germanikus tot de meitende Soldaten uit Tacitus.

IV. Eenige plaatsen uit de Argenis van Barklay.

Men zie hier uit, hoe onze Schrijver beoogt

*Zijn penne-vreugde te verlengen,
 En ernst met jokkerny te mengen.*

Drie byzondere sneden verdeelen zijn verhoog over de ware en valsche schoonheid van vernuftige werken: waar achter een ander vloeit, geschreven aan den Grave van Sint Albans, die hem verzocht had, in weinige woorden te willen schetsen alles wat een jongman van groote hope noodig heeft, omme met voordeel zig in de wereld te dragen, en met eere te onderhouden.

den. Onze Schrijver voldoet zijn begeerte, en stelt op een zeker kort konst-begrip, vervattende, gelijk als, een uittreksel van alle regelen, en leerstukken, die de naarstigheit eenes vernuftigen menschen kunnen helpen, omme hem in de borgerlijke gezelligheit bevallig te maken, en zijne gaven in de wereld wel te besteden. Lees pag. 148.

Wegens de * menigte van boeken, en 't veel spreken, is des Schrijvers oordeel gansch niet onbillijk. Gelijk het waar is (dus redeneert hy) dat die gene, die na eenige verborgene zaak giffen, veel meer daar van zeggen, als de gene die 't geheim weten, alzo schijnt het hem toe; hoe d'er meer boeken over eene stoffe zijn geschreven, des te meer mag men denken, dat 'er niets van verstaan word. Van elk ding is maar eene waarheit te kennen; en, by mangel van deze kennisse zijn d'er oneindige giffingen.

Die niet al te ernstig is zal zig kunnen dienen van 't verhaal van een gesprek tusschen den Veldheer Hocquinkourt en den Jesuit Kanaye, pag. 204. door onzen Schrijver, die 't zelve had bygewoont, ter neder gesteld.

Tot bewijs dat Sant Evremonts pen over al t' huis is, strekken zijne † hekelvaarzen tegen Varillas, den Franschen Historyschrijver, wien hy onder andere verwijt, dat de Bifschop Burnet hem braaf doorgestreden heeft. 't Is geen zachte schimptaal, die hier gebruikt word, maar men ziet 'er dien veel-boeken-maker Varillas als met harpoenen gesteken, en
mer

* Pag. 166.

† Hy noemt ze vers libres [*vrye vaarzen*] pag. 218.

met yzere røskammen op 't lijf getaft: hoor
welke eeritelen.

*Ce n'est que Varillas, que je cherche aujourd'hui,
Varillas, Successeur tres digne
De Maimbourg, menteur avant lui,
Varillas herctier, de sa plume maligne.*

Dat is,

'k Zoek niemand tans, als Varillas,
Wien groote leugenaar Maimbourg voorganger was,
Dien Varillas, zyn regten erfgenaam
Der penne, tot quaadspreken slegts bequaam.

En verder.

*Lors que cet Ecrivain à gages,
De son encre bourbeuse a silli bien des pages,
Il pretend fierement, que nos meilleurs esprits
Enflent les revenus qu'il a de ses écrits
d'Un tribut d'encens & d'hommages;
Mais il reçoit tout le mepris
Que les bons connoisseurs doivent à ses ouvrages;
C'est la leur legitime pris.*

't Welk op dezen zin uitkomt.

*Als deze Schrijver trekt zyn geld,
Strax heeft hy blad op blad besteld
Met modder-int, en waant dat zyn papier
Is waardig, dat een braaf verstand het hooglijk
vier'.*

*Maar dat heeft hy te schendig mis:
Want weet je wat zyn looning is?
Versmading van elk een, die zyne werken kent:
Zoo krygt hy zyn waardy in 't end.*

Vervolgens laat zig de Digter tegen den gemelden Varillas hooren.

*Il fait noircir le Cygne, & blanchir le Corbeau.
On meconnoist les gens, lors que l'on les rencontre.*

*Sous ce deguifement nouveau,
Il change tous leurs traits; mais du même pinceau
Il se peint lui-même, & montre,
d'Un Ecrivain sans foi le fidelle tableau.*

Dit luid.

*Hy maakt de Zwanen zwart:
De Ravens wit. De genen
Die hy beschrijft, zijn niet dezelve van voorhenen.
Zoo heeft hy hunnen stand verwacht.
Maar zie, terwijl hy elk affchildert zacht, of
stijver
Al na 't hem lust, zoo maakt de gast
Zijn eigen beeltenis ook met zijn eigen quaft:
Dat 's van een groote leugen-fchryver.*

Miffchien zal de Heer Varillas, of iemand van zijnent wegen, onzen Sant Evremond op zijn beurt ook wel vinden. Ikeindige met mijn uittrekfel, reeds groot genoeg gelooopen; terwijl ik zie, dat des Schrijvers mengelſchriften ook een einde nemen met het vertoog over de beweeg-redenen van de algemeene Vrede die in den jare 1678 wierd gefloten.

ACHT-

ACHTSTE HOOFDDEEL.

De Betooverde Wereld van D. Balthazar Bekker onderzocht en wederlegt door JOHANNES VANDER WAEYEN. Te Francker by Leonard Strik, en Jakob Horreus, 1693. in 4. 87 bladen.

HOewel mijn voornemen was geweest, van 't werk de *Betooverde Wereld* te zwijgen, (zelf eer de twee laatste boeken kortelijk in de twee voorledene maanden waren vermeld) en van deszelfs voor-of tegensprekers niets meer dan de bloote titels uit te schrijven; daar ik anders dagwerk zoude gekregen hebben, indien van alles, wat tot lof en laster van den Heere Bekker geschreven wierd, een uittreksel had moeten gemaakt werden; want dan mogt geen grofschrift, hoe bot en vinnig het was, zijn achtergelaten geweest: ben ik echter van meininge verandert, op d'aanrading van onzijdige en geleerde mannen, die het oordeelden gevoegelijk te zullen zijn, twee wederlegging-schriften, namentlijk dit groot werk van den beroemden Heere *vander Waeyen*, en 't volgende beknopt werkje der Heeren *Aalstius*, en *Steenwinkel*, in de Bockzaal te brengen, op dat de lezers, die de vorige wederleggers van 't vermaarde boek doorbladert mogten hebben, ook in dezen konden bespeuren, op hoe verscheidene wijzen 't werk des Amsterdamschen Leeraars kan aangetast werden.

We zullen dan met den gemelden Heere vander Waeyen eerst beginnen.

Deze vermaarde Schrijver geeft voor, den Heer Bekker in zijn verzoek volkomentlijk genoeg te willen geven, van de zake voor de vuist op te vatten, bedingende echter, dat het hem, met zijn verlof, vry zal staan, hier en daar iets uit te pikken. Weshalven gaat hy eerst onderzoeken 't gene in de betooverde wereld tot de hoofdzake word bygebragt, klagende doorgaans over de duistere manieren van spreken, veelmalen over het slegt Duits van Dr. Bekker; en hier en daar over zijn schertsende schrijfwijze. Ook meint hy, dat Dr. Bekker zijnen lezer meermaal wijst tot boeken en Schrijvers, die nimmer in de wereld geweest zijn, gelijk als een geschrift by Pythagoras, Parmenis genaamd, Appianus qualijk aangehaald, Apulejus ouder gesteld als Plutarchus, en een tiende boek van Theodoretus van de Orakelen onkundig by gebragt. 'k zwijge, dat dikwils de aangetogene plaatsen zoo verkeerd staan, dat ze in de Schrijvers niet te vinden zijn.

't Eerste, dat de Heer vander Waeyen onderneemt, is, te bewijzen, dat hy vry groter eere als de Heer Bekker aan God geeft, en dat de Kerke den Satan nooit verder wil gevrees hebben, dan God zelve uitdrukkelijk had bevolen. Hoe men dien gaff minder vrees, hoe hy zekerder verleid. En 't gaat niet deur, om dat de duivel den Heer Bekker niet aandoet; dat hy daarom de magt niet heeft. God moet ontzien worden, al was 'er geen duivel, en men stelt het hier voor een lastertaal van Dr.

Bek-

Bekker te boek, daar hy de kerke een gevoelen aanwrijft, als of God niet konde straffen, zoo d'er geen duivel was; daar die duivel voor God, en zijn eigene medemakkers vreezen moet. § 23.

Even zoo blauw word het opgenomen, dat zonder Bekkers gevoelen nog de Godheid des Zoons, nog d' eenheid van 't Goddelijk wezen te bewijzen ware.

Als de Schrijver van de wonderwerken spreekt, gaat hy beroogen, dat God daar uit alleen niet moet bewezen worden. De waarheid der leere moet voorgaan, eer men aan dezelve mag gelooven: en dewijl Doctor Bekker niet kan bezeffen, hoe de duivel, daar 't Gods werk alleen is; toekomstige dingen kan weten, word hier die vrage opgelost, en, in opzigt van den Heere Christus, aangetoond, dat die gewrogt heeft, 't gene de duivel niet konde uitwerken: waar mede dan vervalt, dat men den duivel in dat deel als met den Heere Christus zoude gelijk stellen, ja zelf hem goddelijke eigenschappen, werken, en eere toeschrijven.

De Heer vander Waeyen vraagt den maker der Betooverde Wereld, waarom hy alles voor rekening van de begeerlijkheid stelt, zonder den Satan daar by te willen hebben?

Hy ontkent ook, dat de Romeinen aan overwonne volkeren in 't stuk van Godsdienst wet stelden, en, hebbende het tegendeel uit hunne gedenkschriften aangewezen, tredt hy tot een nasporing van de Goden dier volkeren. Zoo zien we, wie Orimasdes, en Arimanius, mitsgaders hoe vele Jupiters en Plutoos by hen waren.

Maar is 'er iets, waar inne de Heer Bekker een stut voor zijn gevoelen meende te zien, 't waren de DEMONS, die de Joden, zijn 's eragrens, uit Pythagoras en Plato hebben overgenomen, en in hunnen Godsdienst ingevoerd.

Deze zijne Wederlegger houd staande, dat de Demons der Heidenen gesproken zijn uit een verkeerd begrip, dat zy hadden van den dienst der Engelen onder het Oude Testament, of van 't Middelaarsampt des Heeren Jesus Christus, tot zob verre, dat zy hunnen oppersten Demon ΕΨΩΣ [liefde] noemden, zijnde een regt uitdrukfel van den Zaligmaker. Hy laat 'er op volgen, dat Dr. Bekker de gezeide Demons niet verstaat, echter niet loochenende (want dat 's te klaarlijk) dat de Joden na de Babylonische gevangnisse, iets van de Heidenen in hunnen Godsdienst ontleend hebben. Dog wat de * HEROES belangt, die hebben hunnen afkomst uit de Schriftuur, zoo ook de † MANES, die, tegen Doctor Bekker, niet blijvers, maar goede worden vertaalt. Zie pag. 78 en 79.

By deze gelegenheid hebben de vogelschouwers, en vogelschouwing ook een beurt.

Van den Duivel is des Schrijvers onderzoek, of de Heidenen hem, als een boozen geest, hebben aanbeden. Dr. Bekker zegt neen. Hier word het tegendeel beweerd, met een

* *Eigentlich Helden. Anders wierd Heros voor iets, tuffen God en mensch s' zamengezet, by de Ouden genomen. Zie Luciaan in zijn samenspraken.*

† *Non a manendo, sed manes sunt boni, ut immanes valde non boni.*

verklaring van Paulus des Apostels woorden, 1 Kor. 10. 20. en vast-stelling, dat 'er meer Duivels zijn als een: dat 'er ook een meitmaker onder de Engelen (op dat ik zoo spreke) of een voorganger der anderen in den afval geweest is, geholpen van medestanders, die met, en nevens, of onder hem, tegen God gezondigt hebben.

Middelerwijl en lost de Heer vander Waeyen de vrage op, waarom in de Schrift wel *daimonia*, dog nooit *diaboloi* staat, en geeft reden, waarom van den Duivel en zijne Engelen ge-waagd word, verklarende wat *schedym*, en *scherym* in 't Oude Testament beduiden.

Voeg hier by, hoewel de woorden *daimoon*, en *daimonion* op sommige plaatsen den Duivel niet kunnen beteekenen, dat het daarom geen gevolg is, dat zy 't nergens beteekenen. Wes-halven Dr. Bekker hier weinig kan uitvoeren met Paulus woorden, daar hy zegt *dat den Af-god niets is*. Maar 't gene de kerke van de Duivelen leert heeft grond. Zoo sprak de oude kerke, en zoo leest men daar van in de regelen der oude kerkvergaderingen.

Nu volgt een verhandeling van de natuur der geesten. 't Onderzoek is, of de H. Schriften wel aanleidinge tot derzelver vleeschelijkheid geven? en door hoedanig een verkeerd begrip het voortkomt, dat Dr. Bekker 'niet verstaan kan, op wat wijze de geesten, en zonderling de Engelen, op lichamen kunnen werken. Want hy meint, dat de taal, met welke de Schriftuur d' Engelen, Duivelen, enz. uitdrukt, meer werkingen, als personen betei-

kenen , maar 't zeggen van den Heere vander Waeyen is , dat deze spreekwijzen een persoon voor onderstellen. Waar mede het gebouw van de *Betoverde Wereld* om ver valt.

Van de ziel valt ook wat te zeggen.

Een ziele is daar niet , daar ze om denkt : maar Deskartes meining is , dat een ziele daar is , daar ze werkt. Zoo zeggen we , dat onze ziel in ons lichchaam is , zoo lang wy in het lichchaam de gewrochten van de ziel gewaar worden. Met een woord ; de Schrijver zegt rond uit , dat Dr. Bekker van de *ziel stordig en verward spreekt* , en voorts , dat *hy de onsterffelykheid der zielen wel bewijst , dog op zyn wyze , achterlatende de kragtigste redenen , en zig bedienende van verscheidene , die zeer wel konden worden opgelost*. Zie van pag. 178 tot 182 en verder , alwaar die geheele staat der ziele opgeheldert , en van Gods * wezendheid gesproken word.

Wijders gaat de Heer vander Waeyen over tot d'Engelen , beziende , wat de Schrift daar van leert , en maakt een geheel hoofdstuk wegens d'Engelen op uit het gene Dr. Bekker zegt uit de Schrift gehaald te hebben.

Van daar vinden we de quade Engelen , of Duivelen , welke men gaat zien , waar ze zijn , en hoedanig hun toestand is , achtervolgens de verklaring van de plaatsen , 2 Pet. II. v. 4 , en *Jud. v. 6*.

Dr. Bekker had gezegt , dat *hy niet vind , dat , om den mensch te plagen , booze geesten op der aarde noodig zouden zyn*. Dit word ter roetse gebragt , en op alle de Schriftuurplaatsen , daar

OVER

* Existentie.

over aangehaald, voldaan, gelijk ook, hoe verre de Engelen, en ook de Duivelen de gedagten der menschen kunnen weten, en hoe breed de kragt der eersten zig uitstrekt.

Een beschrijvinge van de gedagten der Heidenen omtrent de *Demons* sluit het EERSTE DEEL DEZER WEDERLEGGING.

't Geschil word in het TWEEDE DEEL hoofdzakelijk afgehandelt.

d'Inleidinge is van God, en het denkbeeld, dat wy van hem hebben.

Dewijl dog Dr. Bekker, volgens 't gevoelen van onzen Schrijver, alles verkeerdelijk voorstelt, toont hy ons, waar in onze geest Gode gelijk, en waar in wederom ongelijk z.v: hoe onze ziel Gods beeld draagt, en hoe God echter gezegt word onuitbeeldelijk te zijn.

Hy wijst aan de gevaarlijkheid van dat gevoelen, *dat wy beter kennen wat God niet is, als wat hy is*, met kragt bewerende, dat wy een denkbeeld van God hebben, en waar in het zelve bestaat; maar de Heer Bekker word gehouden in deze, en meer andere zaken, met Hobbes van eene gedagte te zijn, en te willen, *dat God iets zoude kunnen gemaakt hebben, 't welk nog geest, nog lichaam ware*. Wijders dat hy schijnt te willen zeggen, of onze geest in natuur van de Engelen verschilde, 't geen beide uit den grond alhier weder spreking lijd.

De Heer vander Waeyen stelt, dat Christus zelve onder den naam van Engel in het Oude Testament voorkomt, en dat hy de Michaël, en de Aarts-Engel is, 't welk Dr. Bekker scheen of geheel te willen verduisteren, of ontkennen.

Na dat dit alles nitvoeriglijk verklaard is, komt het wigtige geschil ter bane, of *geschapene geesten op andere geesten, of lichamen kunnen werken.*

Hier van word bewezen.

I. Dat het mogelijk is.

II. Dat het waarschijnlijk is.

III. Dat het zeker is ('t welk zeer breedelijk word uitgehaalt) ook zelf van de quade geesten; voor af is reeds gezegt, dat de Joden niet van Plato de werkingen der *demons* hebben overgenomen, maar Plato van de Joden.

Nog meer. Dr. Bekkers uitvlugt, dat God op zoo een wijze zijn eer ontnomen word, is van geen belang, alzo God de Opper-oorzaak blijft van alles wat zoo gewrogt word na den raad zijnes willes. Dus werken deze Schepselen maar mede, als Gods middel oorzaak.

By dit te vermelden, dewijl de Heer vander Waeyen elders gelastert was, de reden te veel toe te schrijven, verhaalt hy hier wijdloopig, wat hy meint, dat de reden doet in 't bewijs der H. Schriften. Zoek pag. 378.

Wijders wil onze Schrijver, dat de Schrijver de werkzaamheid der Engelen duidelijk leert, 'k zegge, dat ze op lichamen der menschen werkzaam zijn.

Ook is het der opmerkinge waardig, 't gene we hier van den *Cherub* hooren. *Cherubim* zijn alleen geen Engelen. Gansch niet, maar de Paus zelf draagt by de Profeten den naam van een *Cherub*.

't Werk der Engelen in 't gemeen, en van de menschen in 't byzonder, zoo goede als quade, we-

wederom aangetaft zijnde , word met vele preuven getoond.

Eenes Engels geheele wezen bestaat in werken. Maar Dr. Bekkers misverstand is, dat hy niet begrijpt, hoe God, en hoe een Engel werkt, waar toe verscheidene voorbeelden dienen: als mede dat hy niet wel bevat, dat God, en een Engel, en een ziele door verstaan en willen werken.

Den Engelen worden *bestellingen* toegeschreven, gelijk als de bestellinge van de wet, door Stefanus genoemd. *Hand. 7. 53.* Zy zijn dan hier niet ledig, maar werkzaam geweest.

't Zy met de goede Engelen zoo wel afgelopen als 't wil, van de Duivelen rest nog vry wat: dog ik zal hen wat vaardiger afschepen, als de Heer vander Waeyen; dewelke voor eerst zijn party vergunt over 't woord *Diabolos*, of *Satanas* te zeggen wat hem belieft, als hy maar toestaat, dat het bequaam is te beteekenen een afvalligen, en tegen God wederspannigen geest; mitsgaders dat het niet noodzakelijk maar *een persoon* beduid; en dan ten laatsten, dat hy zig rigte na den regel van hem zelve voorgeschreven; *dat men t'elker plaats moet zien wat d'omstandigheden en draad der redcn medebrengen.* Zoo Dr. Bekker wil staande houden, dat de *Duivel* maar *een* is, wederspreekt hy dikwils hem zelve.

Om dit te bewijzen was het noodig, dat de Heer vander Waeyen breedweidende ondertaste alle de Bibel-rexten, die, zijns oordeels, qua-lik verklaard zijn. Als *Gen. 3. Matth. 4.* Hoe de *Satan* David aanporde. Van de *Tooveresse t'Endor.*

476 *Boekzaal van Europe,*
dor. Van den waarzeggenden geest. Hand. 16.
16. Van Job. Van de bezetene, en wat dies
meer is.

't Pafte ook den wederlegger de bezetene niet over te flaan, dewijl dit een *ftuk* is, daar de *ma-ker* van de Berooverde Wereld met den *meeften* *ernft* op uit geweest is, om het na te *speuren*, zoo hy zelve zegt, en hier aangehaald is. *pag. 548.*

Wat moet dan deswegen getooid worden ? dat de *natuurlijke* ziekten geen *Demons* zijn, dat de bezetenen van zieken onderscheiden zijn, en dat de beduivelde niet alleentijk dulle geweest zijn. Ook dat God de zijne in zulk een dwaling niet heeft willen laten, schoon sommige Joden (zoo Dr. Bekker wil) die geloofden. Men leze dit van *pag. 548* tot *601.*

Eindelijk, gaat de Heer vander Waeyen over tot de *spokery*, en toont, wat men daar van, en van *droomen* gelooven mag. 't Slot komt hier op uit, dat de Duivel kennisse heeft van *natuurlijke* en *goddelijke* zaken, ook van *verborgene*: daarenboven ziet men hier, hoe die gedoemde geest lichamelijke dingen weet, en wat onze zielen na de dood weten. Ja, hier word gesteld, schoon de geesten in den Hemel of Helle zijn, dat zy evenwel kunnen hebben kennis van zaken, in de wereld gebeurende.

Daar hebt gy, lezer, kortelijk gezien, hoedaniger wijze de draad dezer wederlegginge loopt. Die de schriften van Doctor Bekker gewoon is te lezen, weet, van welke personen de Heer vander Waeyen wederom staat beantwoord te werden. Misschien, als de wereld die beantwoording zal gelezen hebben,
is

is 'er hope, dat uit dat wederzijds schrijven de waarheid bet en bet mag doorschijnen.

Een *Narede*, in welke de byvoegfels vanden tweeden druk der *Betooverde Wereld* in 4, en het *kort bericht*, zoo veel als noodig is, wederlegt worden, is, tot een toegift van 't vorige bewrogte werk, achter 't zelve gevoegt.

NEGENDE HOOFDDEEL.

Zedige aanmerkingen, *waar in de gronden, en de daar op gebouwde redeneringen van den wijdberoemden Heer Dr. Balth. Bekker, nopende den aart en werkingen der Geesten, aan Gods Woord, en de Reden getoetst worden. Door Joannes Aalstius, en Paulus Steenwinkel, Dienaren des Euangeliums tot Hoornaar, en Schelluinen. Te Dordrecht by Dirk Goris, 1693. in 8. 20 bladen.*

DE Heeren Amptgenooten Aalstius, en Steenwinkel zijn in deze hunne zedige aanmerkingen niet ongelijk den ervarenen krijgvoerders, die hunne tegenstreveren pogenden grond af te winnen, op dat ze hen, in 't naauw gebragt, (zonder dat ze wederzijds behoeven lang te schermutselen) tot overgave konden dwingen.

Laat ons bezien, hoe wel hen dit gelukt.

Zy betuigen in de voorreden, dat onder de *schriften* der gener, die 't *harnas aangespen* om den

den Heer Bekker te bestrijden, *vele niets als beuzelingen bebelzen, en 's zien onwaardig zijn.* Zy misprijzen ook zulke, die 's mans *gedagten en redeneringen ten verfoeyelijkste uitkryten, en zijn boek als Godslasterlyk verklaren.* Dit misprijzen ze niet alleen, maar geven hunnes zeggens redenen.

Eindelijk waarschuwen zy den lezer tegen zoodanigen, die, *by voorval van des Heeren Bekkers vremde gedagten over de werkingen der Geesten, graag d'onkundige menigte inboezmden, dat alle zyne waangevoelens uit den dwaalbron van den vermaarden Wijsgeer Descartes zouden voortvloeyen.* Want dat is sommiger voorgeven, en dit is tegenwoordig de algemeene beschuldiging, *daar de Broederen, dewelke de nieuwe Wijsbegeerte niet behaagt, den mond vol van hebben.* 'k Zette hier der Heeren eigene woorden.

Maar hoor eens, lezer, hoe rustig deze twee Predikanten dit ontkennen. *Wy maken (zeggenze) ons sterk te bewyzen, en 's vertoog blykt by de stukken, dat dit de bron is van des Dokters dwalingen, dat hy de beginsselen van Descartes vertaalt, nopende het bezef, dat hy maakt van de werkingen der geesten.* Dat 's een andere taal, die men in de gemelde Voorreden nog bet hoort klinken.

't Vorensgezegde alleen, geloove ik, is magtig om een liefhebber van dergelijke beschouwingen tot het lezen van dit boekje gretig te maken. Dog, zonder langwijlig te zijn, zal ik nog iets van 't zelve vermelden. Niet van den *Duivel* (dien laten we blijven daar hy is) maar van de *Engelen*, en zielen, welke my beter behagen.

Want

Want gy moet weten, lezer, dat dezer Heeren *aanmerkingen* alleen op een deel des tweeden boeks van de *Betooverde Wereld* gemaakt zijn.

Aangaande de onsterffelijkheid van 's menschen *zielen*, de Schrijvers achten, dat Dr. Bekker in 't vierde hoofdstuk geleerden en ongeleerden van deze hoogwigtige waarheid ontwijffelbaar overtuigt heeft, en dat de eenvoudige hem dien eerbied hebben dank te weten, dat dit stuk zoo klaar en krachtig van hem beezen is, dat yder de klem en kracht der redenen kan bevatten. Zie pag. 33.

Maar, gelijk gezegt is, ze meinen, dat nog de Heer Bekker nog eenig mensch, tot zijne byzondere gedachten zou vervallen hebben, zoo hy Descartes niet verlaten, dat is, zoo hy de *denking*, en *uitgebreidheid* wel begrepen, had, en na dat begrip te werk gegaan.

Want (zeggen ze) of schoon hy zulks met woorden schijnt te erkennen, de zaak legt open, dat hy in de toepassing is afgeweken, als hy de *werkingen van onzen geest bekend* noemt, en wel uit dien hoofde, *om dat het haar eigen lichaam is*. Welke stelling hunne Wijsbegeerte vreemd en ongerijmd voorkomt.

Dus hebben zy 't meest geladen op de woorden in 't IX hoofddeel des tweeden boeks §. 8. (van den druk die zy gebruiken) *Kan een Engel nu zoo weinig aan de zielen doen, die een geest is; hoe zal hy, die een geest is, iet op eenig lichaam kunnen werken? van onzen geest is dat bekend, die een eigen lichaam heeft: maar een Engel heeft dat niet, enz.*

't Komt 'er op aan (zoo spreken de * Schrijvers)

* Pag. 150.

vers) dat de Engelen geen eigen lichaam hebben. Dit 's de grond, daar hy op bouwt: want zoo iemand vraagt, waarom d'Engelen op geen lichaam kunnen werken? hy zal antwoorden, *dat die geen eigen lichaam hebben.*

Maar neem eens, dat het gevolg wettig en vast is, d'Engelen kunnen op geen lichaam werken, *om dat ze geen lichaam hebben*, zoo moet ook onfeilbaar volgen, *indien d'Engelen op een lichaam werken, dat ze dan een lichaam hebben.*

't Gene de Heer Bekker van de * verrigting der Engelen toestaat, maakt te zamen zoo veel uit, dat 'er Engelen verschenen, en van menschen gezien zijn. Dit konde nu geensins geschieden, als in een lichamelijke gedaante. Want 's menschen oogen kunnen niet zien, dan 't gene lichamenlijk is, dewijld' eerste trap van dat zinwerk bestaat in de beweging van de ligtdieltjens, dewelke van de voorwerpen afsteuitende het oog aandoen, en vervolgens die beweging aan de hersenen door het vlugge zenuw-sap, of door de gespanne peesjes mededeelen, waar op dan de bevattinge der ziele volgt. Hier uit volgt onwedsprekelyk, dat d'Engelen, op dien tijd als ze verschenen, en gezien wierden eenig lichaam aangenomen hebben: waar van daan, of hoe zy dat kregen, is even veel. Niemand kan ontkennen, dat ze dat lichaam voor dien tijd bestierd, en by gevolg daar opgewerkt hebben. enz.

Dit vast gesteld zijnde, moet na de redenering van den Heer Bekker volgen, dat d'Engelen

* Pag. 153.

len een lichaam hebben. Want zoo dezelve zonder een eigen lichaam op geen ander lichaam kunnen werken, en de Schrift ons leert, dat ze zulx doen, zoo volgt onwedersprekelijk, dat ze eenig lichaam met zig vereenigt hebben, als zonder het welke zy niet kunnen doen, 't gene de Schrift leert, dat ze doen.

De woorden van Dr. Bekker zijn. *Hoe zal hy die een geest is, iets op eenig lichaam kunnen werken?* van onzen geest is dat bekend, *die een eigen lichaam heeft; maar een Engel heeft dat niet.* 't Antwoord is niet verre te zoeken, dewijl hy 'tzelve in de hand geeft § 6. *Zeggende, de natuur der geesten heeft dat in, dat zy alles door den wille doen; men kan d' er anders geen begrip van maken.*

Onze Schrijvers bekennen, dat dit klaar is, en geen tegenspreken lijd. Hunne woorden luiden verder aldus.

„ Het spreekt van zelf, zoo een geest iets op
 „ eenig lichaam werkt, hy moet dat alleen
 „ door zijn wille doen. We weten dan hoe het
 „ zou moeten geschieden. Maar nu is de vrage,
 „ of de wil van een geest, die geen lichaam
 „ heeft, wel op een lichaam werken kan:
 „ dat hy daar omtrent iets willen kan, is ze-
 „ ker. Maar de zwarigheid zal daar in bestaan,
 „ of hy door zulken wil ook iets in eenig lich-
 „ chaam kan te weeg brengen. *Van onzen geest*
 „ *is dat bekend*, zegt Dr. Bekker *die een lichaam*
 „ *heeft.* Zeker! wy wenschten dat *bekende*
 „ wel te weten, die het daar voor houden,
 „ dat op een lichaam te werken, zoo wel in
 „ onzen geest, als in d' Engelen een gedurig

III. Deel. G g „ won-

„ wonderwerk des allerhoogsten is, en daarom
 „ den eenen geest zoo mogelijk als den ande-
 „ ren, dat is geen van beide uit eigen kracht,
 „ en eigen nature; maar beide door de kracht,
 „ en wille Gods.

Uit dit zeggen zien we, hoe vreemd hen de woorden *van onzen geest is dat bekend voorkomen*. Maar dit zy hier genoeg van.

TIENDE HOOFDDEEL.

*Het ontdekt vergift der zoo genaamde Melk-
 cuur, behelzende deszelfs schadelijkheid in
 Scheurbuik, Gigt en Podagra, lichaams-
 en long-teering, en in alle uit het zuer voort-
 komende ziekten, beneffens aanwijzing der
 geneesmiddelen, en manier hoe deze quaten
 zeker kunnen geholpen en genezen werden.
 Klaarlijk, volgens de beginselen van CAR-
 TESIUS opgesteld, door Nic. Heinſius,
 Nic. Fil. Med. & Phil. Doct. en Practizijn in
 de Keur-vorſtelijke residentie-ftad Cleve.
 t' Uiregt by Anthony Schouten, 1693. in
 8. 10 bladen.*

TOr het herstellen van 't oud gebouw der
 Schoolſche wijsbegeerte, en geneeskunde,
 hebben vele in deze eeuw niet zonder lof gear-
 beid; en men vond in deze filozoffiſche eeuw,
 ſchrandere mannen, die de miſlagen, en on-
 kante

kunde der ouden zeer waarfchijnlijk , en op geen losfe gronden betoogden. 't Ware een kleine moeite de voornaamfte van die hier te vermelden ; dog de korthed van mijn beftek lijd geen breeden ophef.

Dat de Heer Niklaas Heinfius (zone van den overledenen Heere Niklaas Heinfius , man van beroemde geleerdheid , en grooten naam in de Latijnsche digtkunde) onder de beftormers der School-filozofen is , blijkt zelf uit het opschrift zijnes boeks , met het welke hy tracht wech te nemen het vooroordeel , dat altans nog in de gemoederen der meeste menschen fchuilt , wegens de *melk*.

Want daar ontbreken geene artsen , die de *melk* voor een overtreffelijk hulpmiddel tegen vele zware , en byna ongeneeffelijke ziekten voorschrijven : zoo dat vele ongezonde menschen , op 't goed geloof van hunne lijf-behoeders , zoo zy wanen , zig overgeven tot het *melk-drinken* ; verlekkert zijnde door deszelfs zuivere verw , en zoete smaak , dog onkundig van 't zwart bedrog , en fchadelijk vergift , dat , na 't oordeel des Schrijvers , daar onder bedekt is.

Weshalven hoort men hem tegen zulke Geneesheeren uitvaren , om dat zy op de harten der lijdens een onlijdelijk gezag hebben gekregen ; 't zy door een lafhartige involging van der lijdens ongeregelde lusten ; 't zy door het oprispen van een deel Griex en Latijn , en het dikmaals noemen van Galenus en Hippokrates , byzonderlijk by de genen , die deze talen , veel min de School-helden kennen ; of

ook wel door 't vertellen van sprookjes, nieuwe maren, bybrengen van Schriftuurplaatsen, en schijnheilige grimmassen: waar door die ongelukkige zieken, eerst door alle syroop-, suiker- en morspotten der Apothekers getrokken, eindelijk voor het laatst tot het *melkdrinken* worden verwezen: 't welk dikwils geen beter gevolg heeft als de melkdronk van Sisera, in 't boek der Regteren vermeld.

Kort om gezegt, de Heer Heinsius scheert de *melk* in 't gemeen op eene kam, en bind zig niet aan de onnoozele spitsvindigheid der oude School-bazen, die hun herffenen niet weinig pijnigden met de verscheidene soort van melk, prijzende d'een voor d'ander, vrouwen-, koejen-, schapen-, geiten-, paarden- ja eenige kemels-melk: alle deze *melken*, staan by hem te boek voor *melk*, die door het zuer kaast, en stremt, en eenerley verandering in het lichaam onderworpen is. Deze *kazing, of stremming des *melks*, door het zuur van de sappen onzer lichamen (en by gevolg de schadelijkheid van de *melk*, als men die voor een geneesmiddel wil gebruiken) is zijn enkel doelwit te bewijzen. En dit doet hy wijdloopig, beginnende van de † gisting, en ontvouwing des speeksels: tuschen beiden tornt hy telkens die Doktoren van de *melk-sekte* by d'ooren, wanneer ze door *melk* de scheurbuik, jigt, en † voeteuvel willen verdrijven.

In 't onderzoeken van de gemelde twee laatste qualen, en wat voor een levensmanier voor een lijder derzelveer noodig is, geeft de Heer

Hein-

* Coagulatio. † Fermentatio. † Podagra.

Heinfius, nevens meer aanmerkingen, dezen raad: dat het voor den lijder raadzaamst is, hem zelve t'eenemaal van wijn drinken t'onthouden. Want schoon hy door tien, twintig, ja hondert glazen wijns de * quaalverbittering zoo vliegens niet op den hals krijgt, echter is elk glas wijns een schreef op de kerfitok, en doet veel tot aanscherping van de zuere geest des jigts, die zig wederom zoo lang stil houdt, tot dat hy tot zijne quaadaardige rijpheid is gekomen.

Nogtans indien de lijder, om flauwtens, en zwakheid van de maag, somtijds een glas wijns over maaltijd noodig heeft, laat hy een half pint (niet meer) zuivere oude Fransche wijn, die niet zuur nog wrang is, drinken; dog geen Sek, alste hitfig, en naast aan brandewijn komende.

Onze Schrijver twijfelt ook niet, of Theewater, tussen tijde gedronken, geeft groote verligting: zonder dat hy daarom aan de Thee zoo veel heerlijke lof en deugden toeschrijft als de Heer Bontekoe gedaan heeft; welken overledenen Geneesheer hy andersins bekend alle roem en eer van de nakomelingen verdient te hebben, om dat hy de oude, en van 't schoolstof-stinkende naam-Doktoren, Wondhealers, of veel eer baardschrappers, en vuile mors-apothekers (want alle deze eertitelen worden die maats op 't hoofd gezet) hunne verfoeyelijke fouten en lasteringen heeft durven aanwijzen.

Die met het voeteuvel gequelt zijnde zig van overdadig druivensap te zwelgen niet willen

Gg 3

wag-

* Paroxysmus.

ten, worden gewaar, als ze hunne ziekte door d'onmatigheid verargert hebben, hoe vervaarlijke smarten zy moeten uitstaan; en 't is te verwonderen, dat vele dier menschen, als zy een weinig verligting gevoelen, strax weer zoo lang den roemer ligten, tot dat ze weder het *miserere* moeten zingen, makende het Italiaansch spreekwoord waar: * *Passato il pericolo gabbato il Santo.*

Hier na gaat de Heer Heinsius toonen, dat de *melk* ook tot het genezen van de † lichaamtoring, en † longtering gansch niet helpt, en dat zoo wel oude als hedendaagse Artsen hun zelve en hunne lijders lijdig daar inne bedrogen hebben.

Dit alles geleerdelyk aangewezen zijnde, volgens de beginsselen van Deskartes (die hier den naam van *Prins der Filozofen* voert) worden uiteinde des boeks van de *melk* en 't *melk*-eten in 't gemeen konstig geredeneert.

Onze Hollanders hebben d'er die uit te leeren, op dat ik ook een woordje tot hunne behoudenis uittrekke; indien de *melk* (gelijk deze Schrijver stelt) door het speeksel, maagsap, en deszelfs gift, ja door het bloed zelve, en met de minste zuerigheid vermengt zynde, komt te kazen, en alzo gelegenheid tot vele ziekten geeft, hoe zullen zy varen met die schadelijke en belachelijke gewoonte, die inzonderheid onder de geringe lieden by ons in zwang gaat, van byna alle avond, 't gansche jaar door, opgehoopte schotels met salaad ledig

* Dat is. *Als 't gevaar voorby is, sapt men de Heiligen.* † Atrophia. † Phthisis.

dig te eten, en daar op een bak vol raauwe of gekookte melk in de maag te gieten : welke verderffelijke levens-manier zoo zeer is ingewortelt, dat voorname burgers dezelve onderhouden. 'k Zwijsge, dat menschen, die wat meer als andere willen zijn, na't eten van melk wel een glas wijn daar op drinken, 't welk ruim zoo quaad is.

Twee andere nieuwelijks gedrukte boeken, uit de persse van *Antony Schouten* t' Utrecht, my toegezonden, 't eene het *vervolg van't vergift der Karteziaansche filosofie* enz : aangewezen door den Heere Jakob Koelman, 't ander het *Wapenbuis der Gezondheid*, door den voorengemelden Heere *Heinsius* beschreven, beide in 8, kunnen wegens d' overvloed der stoffe niet eer dan in de twee volgende maanden verhandelt worden.

ELFDE HOOFDDEEL.

Rerum Amorfortiarum Scriptores duo inediti, alter auctor incertus, alter, cui nomen, Theodorus Verhoeven. Utrumque primus edidit, observationes, & qua haecenus nondum visa, vetera aliquot monumenta, diplomata, & instrumenta, & ex ineditis duobus Chronicis Amorfortii olim scriptis adjunxit supplementa Antonius Matthæus, juris in illustri Academia Lugduno-Batava Antecessor.

G g 4

Dat

Dat is :

Twee, nooit voor dezen uitgegevene Schrijvers der Amersfoortſche geſchiedeniſſen, d' een Zonder naam, d' ander gebeten Theodorus Verhoeven. Beide worden ze nu eerſt aan den dag gebracht, nevens aanmerkingen, en eenige tot nog toe verborgene oude bullen, en gedenkschriften, mitſgaders bygevoegde vervullingen uit twee Amersfoortſche niet in 't ligt gegevene Kronyken door Antoni Mattheus Hoogleeraar der Regten in de beroemde Hooge Schole te Leiden. Gedrukt te Leiden by Frederik Haring, in 4. 57½ bladen.

VOor een jaar zagen we uit de aantekeningen van den Heere Profefſor Mattheus over d' oude * Egmondſche Kronijk de groote bedrevenheid van dien geleerden man in 's lands oude gedenkschriften, tot nog toe verborgen, en door hem d' eerſte reize uitgegeven.

Hier zien we geen mind'ren proef van zynen loffelijken arbeid in 't vertoonen en verklaren van twee, nooit voor dezen gedrukte beſchrijvers van de Stad Amersfoort, en derzelve geſchiedeniſſen. D' eerſte is *Theodorus Verhoeven*, in zyn leven Schoolvoogd in de ſtad Grave, die uit een edele luſt tot verheerlijking zijner geboortestad, haar opkomt en historie tot den
jare

* Gedrukt by den zelven Drukker. Zie de Boekzaal September, en Oſtoben des voorledenen jaars.

jare 1629 vervolgt. d' Ander, hoewel de tweede in rang, is ouder; en vermeld, van des Stads opkomst, tot den jare 1574, byna op yder jaar 't gedenkwaardigste daar omtrent voorgevallen. Zyn naam is onbekend.

De beschrijving van den eersten komt nu eindelijk uit de de Amerfoortsche Stads-schrijftente voorschijn. Die van den laatsten is den uitgever door den beroemden Heere vander Waeyen, Historischrijver, en Hoogleeraar der Godgeleerdheid in Frieland ter hand gesteld. Beide zijn ze lezenswaardig, en zonderling voor de liefhebbers der Amerfoortsche oudheden, welker, wie weet hoe weinige te vinden zijn? maar voor al doet de Heer Mattheus den zulken een grooten dienst, dewijl hy niet alleen deze geheugenis papieren, dus lang tot nesten voor de papier-motten en schietwormen verstrekt hebbende, uit het stof der vergetenisse opheldert, maar ook, tot verklaring der oudheid, zijne historische aantekeningen daar by voegt, met vele echte gedenk-bullen, gaaf en ongeschonden daar in gelast.

Dus zien we uit dit werk, dat Amersfoort eertijds een Keizerlijke Stad is geweest, en dat ze in 't Sticht voor geen andere stad, als Utrecht, heeft te wijken; volgens opene brieven van Frederik, Bisschop t' Utrecht, van den jare 1399, ja zelf van Henrik d'eerste, nog ouder, des jaars 1259: en verder van een andere des jaars 1482, uit welke blijkt, dat de gemelde stad, niet slegts voor andere steden nevens Utrecht word gesteld, maar ook (byna) gelijk regt als die Bisschoppelijke stad heeft, en, dat

meer is, met dezelve de drie staten's lands van Utrecht uitmaakt. 'k Zwijge van andere voorregten; den Amersfoortsche voor dezen gegunt, in 't verkiezen der Overheid, en in 't vry zijn van het betalen sommiger tolgelden. Kennelijk is 't ook, dat voor omtrent drie eeuwen de nering van 't bier-brouwen nergens zoo zeer gebloed heeft, nergens van daan zoo zeer begeerd, en, na die tijden nimmer voor zoo geringen prijs verkoft is, dan *t' Amersfoort.

Karel de V heeft hen dezen winst-rijken handel bevestigt met zekeren voorregts-brief van 't jaar 1523, tegen eenig blaauw voorwendfel der Amsterdammers: welke uitdrukkelijk te kennen geeft (om van de waardy te spreken) dat een geheel vat toen niet meer dan 13 of 14 stuivers koste. Zie daar een brok van den nooit voor hen nagedrukten brief zelve, dien ik hier byschrijve, omme der aanmerkelijkheids wille; en om dat een penning-waardeerder de rechte waardy van een *Schild* [*Scutum*] daar uit kan bespeuren.

„ Kairle, by der gratien Gods Roomsch
 „ Keyser &c. onsen lieven ende getruwen die
 „ Stedehouder, die President ende luyden van
 „ onsen Rade in Hollant, salut ende dilectie.
 „ Also die Burgermeesteren, Schepenen, en-
 „ de Rayde der stede van *Amersfoort* so wel
 „ voor hun selven, als voor ende uyten name
 „ van alle de Poorteren ende Inwoonende der
 „ selver stede gelegen in den Strichte van U-
 „ trecht ons te kennen gegeven hebben, hoe
 „ dat

* Zie den opdracht, en de beschrijving zelve. pag. 44.

„ dat de voerz. stede van *Amersfoort* principael
 „ gefundeert is op te neeringe ofte negotiatie
 „ van *Bier te brouwen*, dat omme te hebbene
 „ slete ende yslue van den selven biere, so heb-
 „ ben die voorlaten der supplianten van wijlen
 „ Hertoge Aelbregt van Beyeren, als Grave
 „ van Hollandt, Zeelandt, ende Vrielandt
 „ vercregen seeckere octroy ende privilegie,
 „ by welken den supplianten onder andere ge-
 „ accordeert is hun *bier* te doen brengen ende
 „ leveren, 't zy in onse voerz. land van Hol-
 „ land, Zeelant, 't zy elders, mits jaerlix be-
 „ talende tot onsen profijte de somme van *honderd gouden oude Vrancrijfche schilden*, 't stuk
 „ van *twe ende veertig stuyvers*, die jaerlix by
 „ den Supplianten ende heuren voorlaten altijd
 „ betaelt sijn geweest in handen van onsen
 „ Rentmeester van Noort-holland, dat ach-
 „ tervolgende dien so hebben de supplianten
 „ ende heure voorlaten al sichten heur bier
 „ gedaan bringen; ende 't selve geleverd in de-
 „ se onse landen, ende bysonder in onse steden
 „ van Amsterdam, Naerden, Hoirne, Enk-
 „ huyfen, Edam, Monickendam, Meden-
 „ blick, ende voorts in den dorpen van Am-
 „ sterlant ende Govlant, ende deselve altijts
 „ gegeven tot redelicken prijse, te wetene *die*
 „ *tonne tot derthien oft veerthien stuyvers* ten
 „ hoichsten, off andersints tot taxatie van den
 „ Keurheers ende Gecommitteerde der voerz.
 „ steden ende plaatsen, ende al ist so enz.

Lees verder het bewijs van de bier-brouwery
uit drie *brieven van William, Grave van He-

* In den opdragt.

negou-

negouwen , d'eene van 't jaar 1323 , d'ander 1326 , en nog een derde van Hartog Aalbert van Beyeren des jaars 1387.

Dit vermeld ons de Heer Mattheus in zijnen opdracht aan de Amersfoortse overheid , en heeft tot bekrachtiging het getuigenisse van den Schrijver Verhoeven * zelf , en 't bygebragte gedenkschrift op zeker glas , in de Sant Joris kerke t' Amersfoort , dus op ouwerwetsen Rijm begrepen.

*Men zag wel eer in 't Amersfoortsche dal
Drie hondert en vijftig Brouwers leven.
Maar die daar nu nog zijn in 't getal
Die hebben dit glas alhier gegeven.*

Geloof me vry , lezer , ik leze hier verscheide bliken van der Amerfoortsche groote voorregten , genoten in oude tijden : 'k hadde schier gezegt in Maarten van Rossums tijden , gelijk sommige Hollanders , als ze van der voorvaderen dagen spreken , tot hun gezeg maken.

Dog denk niet , dat ik Maarten van Rossum loffelijk of te vergeefs hier vermeldde. Hy zal ons strax te paffe komen.

Onder de regeerkundige en regtsgeleerde mannen van aanzien , die Amersfoort voor hunnen wieg en bakermat hebben , is de Heer PAULUS BUIS ; eerst Advokaat van Holland , daar na door andere hoogagtbare bedieningen zeer veredelt geworden.

In dezès plaats is gevolgt de Heer JOAN VAN OLDENBARNEVELD , mede t'Amers-

mersfoort geboren, man, zoo beroemd van name, als ongelukkig stervens lot, wiens lof alhier in 't werkje van Verhoeven, en in de kanteekeningen van den Heere Mattheus met de woorden van den grooten Hugo de Groot pag. 53 vermeld word.

Meer mannen zal ik niet ophalen, dan alleen den Heere ELIAS VAN OLDENBARNEVELD, die zijnen broeder Joan in 't Pensionaris-ampt van Rotterdam gevolgt, naderhand Ruwaard van Putten gestorven is.

Eene der krijgs-rampen, den stede Amersfoort overgekomen, is deszelfs inneming door den berugten MAARTEN VAN ROSSUM; strax genoemd, in Hooimaand van den jare 1543. Daar van zong men dit straatliedje.

*Amersfoort was een kamp, vol stieren;
Keizer nog Koning kost baar regieren.
Maar toen Maarten van Rossium quam,
Die maakte van elke stier een lam.*

Want deze Maarten van Rossium, Heere van Poederojen, voorhenen in dienst van Karel, Hartog van Gelre, en toen Opperveldmaarschalk van Willem, Hartog van Kleve en Gulik, handelde de inwoonders slegtjes, zelf tegen zijn gegeven woord, en plonderde hun altzamen kaal. Lees het twaalfde hoofdstuk.

In 't verhalen van den bloeyenden handel der Amersfoortenaars, stelt de Schrijver ook de koopmanschap van koren, en mout: desgelijks het wolle-laken-en bombazijn-weven; welk beide aldaar zoo zeer in zwang ging, dat

'er,

er; zoo als ik in 't derde hoofdstuk vinde, jaarlijks 40000 stukken bombazijn wierden gewerkt, en (volgens luid der kanteikening) 388 getrouwen tot de laken-wevery gaande waren. Waar op onze Neerduitsche Poet Vondel in zijnen * *Amersfoortsche Nachtegaal* schijnt te spelen.

*Het laken schiet spoel ruijt door d'aangespanne keten,
Zy kempt, en spint, en breid, en weeft de schapovagt; enz.*

De tabakplanting, met den jare 1615 aanvang genomen hebbende, is altans tot groot voordeel der stad ongelooflijker wijze aangegroeit.

Theodorus Verhoeven eindigt zijne beknopte beschrijving met een verantwoording tegen den laster van twee predikanten, d'eene *Fokanus*, d'ander *Sauter* geheeren, die den stedelingen met hun schrijven verongelijkt hadden, ter gelegenheid van dat de stad in 't jaar 1629 door Ernst, Grave van Montecuculi (met een menigte Keizerfche benden in dienst van den Spaanschen Koning) wierd ingenomen.

Het tweede geschrift, met het opschrift van *Amersfoortsche Kronijk* geritelt, draagt geen naam des makers op 't voorhoofd, dog is vry nauwkeuriglijk met de geschiedenissen der tijden, door andere beschreven, overeenkomende.

't Gene aan 't vervolg ontbreekt vult de Heer Mattheus uit oude jaarboeken en aanteikeningen der Monnikken tot den jare 1632.

* *Een gedigt, zoo getitelt.*

Na

Na 't afschrijven van het voorgaande bevinde ik, dat mijne oogen in 't doortnuffelen zoo vaardig zijn geweest, dat ze op den oorspronk des naams *Amersfoort*, of *Amisfort* niet eens hebben stille gestaan. Des zal ik hier laast byvoegen, dat anders wel voor af had kunnen gaan.

De Schrijver zonder naam weet van de Oudheid der Stede voor den jare 1148 niets te vinden, en bekend ook niets zekers te hebben van haren Stigter. Daar zijn d'er, die willen, dat ze van den Romeinen zoude gebourwt, en *Amorsfortia* geheten zijn, na *Amor*, en *Fortia*, daar mede te kennen gevende, dat de liefde, of eendragt der borgers, sterke banden kan maken. Dog die uitvinding is ruim zoo mager, en ver gezogt, als dat de Franschen *Amersfoort* hebben gebouwt, en genaamt *Amorsfort*, zoo veel als *Amour fort* [sterke liefde.] De man meint, dat zekere overlevering waarschijnlijker is; te weten, dat deze plaats, van zeer geringe beginsfelen gesproten, dus genaamt is na den toenaam van twee herbergen, welker eene een *hamer*, en d'ander *de voert* [dat 's op zen oud Duits *vaart*] in 't uithangbord had. En zoo zoude van die twee Herberg-plaatsen eerst een vlek, daar na de stad vergroot zijn.

In Verhoevens beschrijving zyn deze mooie dingen niet te lezen, maar de Heer Mattheus is in zyne aantekeningen over den eenen en den anderen van gevoelen, dat van 't vorenstaande praatje geene de minste zekerheid is. Wat dan? 't is waaragtig, dat het geslagt van de Heeren van Amersfoort zeer oud is, en eer-

tijds

tijds drieledig was. I. Der Heeren, die genoemd werden na hunne heerlijkheden van *Amersfoort*, II. Van *Stoutenburg*, en III van *Wede*.

Zonder van de twee laatste te reppen, 't naaste van *Amersfoort*, waar op men staat kan maken, is, dat d'eerste naam was *Hemesfurt*, ook wel *Eemsfurt*, daar na (met het verwisselen van de E in A) *Aamsfurt*, *Amisfoert*, en eindelijk *Amersfoort*, of *Amersfoort*: zoo, dat het uitkomt op *Eems-furt*, aldus genaamt na de rivier den *Eems*. *Furt* genomen voor * *vaart*, 't welk van 't oud *Foert* komt, gelijk *Frankfurt*, anders *Frankfoort*, zijn benaming draagt van der *Franken* overvaart.

Daar hebben we dan *Amersfoort* t' huis gebracht uit verdraaide letteren in een regte beduiding van de *vaart aan den Eems*.

Een fraaije printverbeelding der stad, in de dichtbygelegene landsdouwe, staat pas achter den opdracht:

TWAALF-

* In 't Latijn *Trjectus*.

TWAALFDE HOOFDDEEL.

Brief aan den Heer Fridericus Spanhemius
 Professor der H. Godsgelertheid en der Histo-
 rien inde beroemde Hooge School tot Leiden.
 Waar in de leere der Doopsgezinde nader
 uitgeleid en verdedigt, en van vele sware be-
 schuldigingen gesuivert word, dienende tot
 antwoord op het tractaat, genaamt Histo-
 risch en Godsgeleerd Register der uitge-
 lezenste verschillen van den Godsdienst.
 Door Engel Arentzoon van Dooregeest.
 Leeraar der Doopsgezinden tot Rijn. t' Amster-
 dam by Gerardus Borstius, 1693. in 8.
 10 bladen.

BEhalven zeer vele andere geleerde werken
 van den hoogberoemden Heere Professor
 Frederik Spanheim, is wereldkundig zyn
 Historisch en Godgeleerd register der uitgelezenste
 verschillen van den Godsdienst, enz, 't welk
 eerst in Latijnsche tale beschreven, en daar na
 in Nederlandsch overgezet, van my voor een
 * jaar vermeld wierd.

In 't zelve beweerde de welgemelde Heer
 Professor de stellingen der Gereformeerde tegen
 alle hunne wederstrevers, geene uitgezondert;
 zoo dat de Mennisten, of, zoo genaamde we-
 derdoopers, daar inne ook hun beurte kregen.

III. Deel. Hh. Engel

* Zie de Boekzaal van September en October 1692.

Engel Arendzoon van Dooregeest, Leeraar der Doopsgezinden tot Rijk, onlangs ons bekend geworden, door zijne * *Onderwijzinge in de Christelijke leere*, hebbende gelezen de bezwaarnissen, den Doopsgezinden in 't voornoemde Register te last gelegd, achte hem zelve, door ernstig verzoek van verscheidene zynner mededienaren, verpligt, deze korte verantwoording, briefs-wijze, tegen den Heere Spanheim op te stellen; zoo tot nader uitlegginge van de leere der Doopsgezinden, als tot zuivering der beschuldigingen, waar mede die van zyne gezindheid, zoo hy meint, verongelijkt worden.

Men ziet hier dat die Doopsgezinde Prediker beknoptelijk, en met een loffelijke zedigheid, den gehaatten naam van *wederdoopers* rustig afkeert van zyne werelooze belijders des Christelijken Godsdiensts, willende, dat die in 't allerminste geen deel hebben aan de dwaelperijen, en onzinnigheden der oude dwaalgeesten, als *Munster uit Saxon*, *Melchior Hofman*, *Huter uit Moraviën*, *Kasper Zwenkfelt*, *David Jorisz*, *Micheel Servet*, en meer anderen; maar daarentegen van zulke, en dergelijke buitensporige menschen, ten uitersten als van een deel dollemans en oproermakers, afkeerig zijn.

Dat's de zake alleen niet. De Leeraar Dooregeest bewijst de regtzinnigheid der Doopsgezinden in volstande geloofspunten. En wel eerstelijk in 't erkennen der Goddelijke Schrif-

* *Verhandelt in de jongstledens maanden Mey en Juny 1693.*

ten, op dezelve wijze, als de beste Gereformeerde; zonder in eenigen schijn de geest-drijvery voor te staan. Zy zijn nog Socinianen, nog Arianen: zy houden 't ook niet met Sabellius, maar zijn welmeenende in 't stuk der H. Drie-eenigheid, en Christus menschwerding.

Wat Gods besluiten aangaat, deswegen belijden zy 't ten grooten deele met de Remonstranten eens te zijn.

En dus gaat de welgeoeffende en Bibelkundige *Dooregeest* van geschil tot geschil, onder de Christenen, welker geene hy onbedreven is, gelijk als *der oorspronkelijke gerechtigheid, en onstraffelijkheid van den eersten mensch voor den val*, waar van een zuiverlijk-op koten-gestelde ontleding (ik kan 't dus ter loops schrijvende zonder dit anderhalf-voetig woord naauwelijks uitdrukken) te vinden is van pag. 64 tot 71.

'k Zwijge van de hooggaande geloofs-stelling *der regtvaardigmakinge eenes zondaars voor God*; omtrent welke de *Preker-Dooregeest* opentlijk staande houd, dat de Doopsgezinde niet in hunne werken, maar in Christus bloed roemen; in allen gevalle overeenkomstig met de woorden van Gereformeerde Hoogleeraren in de Godgeleerdheid, ja van den Heere Spanheim zelve. Lees van pag. 73 af, enz.

Zoo rond uit spreekt de Schrijver van de *Leeraars der Kerke*, en van *den Doop*. 't Laatste begrijpt hy zeer onderscheidentlijk, en bewimpelt geenzins, dat, zijns oordeels, *de kinderdoop* in de H. Schriften niet geboden is: dat men d'er geen voorbeeld van vind; en datze nog uit de Joden, nog uit Gods verbond kan

bewezen worden. Echter met die bescheidenheid, dat hy, nog de zijne, de kinderdoopers veroordeelen, of smaden. Dat zy verre. Immers zoo verre, als dat de kinderdoop den Doopsgezinden een verfoeyelijke Afgod zoude zijn, 't welk hen te laste word geleid, dog hier wederleid. Zie pag. 100.

't Is ook zoo gelegen met het H. Avondmaal en 't eedzweren, mitsgaders 't ampt der Overheid, en oorlog-voeren; eindelijk met den laatsten staat der menschen, welke het besluit maakt van den brief dezès weerloozen Leeraars, die, buiten zijne verwerping, een zonderlinge hoogachting voor den Heere Spanheim nimmer na-lat te betuigen.

DE TIENDE HOOFDDEEL.

Antwoord aan den zeer vermaarden Heere ANTONI VAN DALE, Arts.

Tacente cursu labitur nobis dies.

TErwijl ik vast mijn jonge levens-tijd
Met aan de jeugd mijn leerpligt te bedrijven,
En, buiten dat, met lezen, blokken, schrijven,
Des morgens vroeg, en 's avonds laat verslijt,

Ontspringt mijn hart tot vreugd door uwen brief,
Waar uit ik hoor Gods goedheid, u bewezen,
Dat gy weêr uit het ziekbed zijt verzezen;
Een tijding, my van ganschêr harte lief.

Nu

Nu kunt gy weër den krankenhulpe biën,
 En hen door uitgelezene artsenyen
 Van qualen, en van lichaams-smart bevyren,
 Zoo ver Gods hand u't zamen daar toe dien.

Nu kunt gy een gestolen uur besteën
 Aan 't puikstuk van uw' schristen, dat mijn'
 oogcn
 Gestreelt heeft, en mijn' zinnen opgetogen,
 Wanneer gy't my liet zien, niet lang gelcen.

Ey, laat dat werk eerlang ter persse gaan,
 Op dat elk, die 't verstaan kan, leer' beden-
 ken,
 Hoe d' Afgodsdienst de vroomheid poogt te kren-
 ken,
 En't bygeloof de waarheid te ver slaan.

Daar zal men dan beschouwen't onderscheid
 Van't waar, en valsch, zoo zeldzaam regt be-
 grepen:
 Daar zal men't klaar bedrog, en vuile knepen
 Der wic'h' lary ter neder zien geleid.

Ter eere van den dienst van God alleen:
 Waar uit men leere in deze booze tijden
 d'Onwetenheid en bygeloof bestrijden.
 (Ach! wierd ze van een yder doch bestreën.)

't Orakel-werk, zoo konstig nagespoort,
 Heeft reeds uw' naam d'onsterflijkheid gegeven.
 Deez' vrugt, zoo lang verwacht, zal teffens leven
 Voor eeuwig; komt ze maar in't leven voort.

Daar toe geef God , die enk'le Waarheid mint ,
 En kent hen , die haax zoeken , zijnen zegen.
 Vaar wel , en kan mijn digt-pen u bewegen ,
 Spreek dikwils in geschrift tot my , uw' vrind ,

Rotterdam den 26 van
 Wijnmaand 1693.

P. RABUS.

P. S.

Ik kreeg lust , schoon by na tot alle schrijf-
 oeffening lusteloos , tans in rijm te schrijven ,
 terwijl 't overlijden van mijn broeder , jong-
 man van onvermoeide naarstigheit , heden ,
 pas 28 jaren oud , begraven , my andersins
 treurstoffe schaft , welke ik door dusdanig een
 uitspanning eeniger mate poge te verzetten.

VEERTIENDE HOOFDDEEL.

Andrez Reinbeks *Lunaburgensis doctrina de*
accentibus Hebræorum , qua , plurimis S.
Scriptura locis confirmata , planâ , perspi-
cuâ , facili & solidâ methodo , XIII regu-
lis & consecutiis quibusdam , præâ neces-
sariaque consequentiâ inde deductis , traditur
& duabus tabellis sub unum conspectum revo-
catur : atque propter insignem & multipli-
cem usum , quem in exponendis Sacris literis

ob-

November en December 1693. 503
obtinēt, viris Hebraice doctis auctoribus &
impulsoribus, publici juris fit, cum indice
locorum S. Scriptura utilissimo, & appendice.
Accessit D. Hermanni von der Hardt, LL.
Orient. in illustri Julia Prof. Ordinarii, dis-
sertatio de accentuatione. Cum gratia &
privilegio seren. Elect. Saxon.

Dat is.

Andreas Reinbeks leere van de woordklanken
der Hebreen, welke, met zeer vele plaat-
sen der H. Schrift berefist, volgens een esse-
ne, klare, lichte, en vaste Weg in dertien
regelen, en eenige gevolgselen daar uit nood-
zakelyk vloeyende, geleert, en in twee ta-
fereelen onder eenen opslag van 't gezigt ver-
toond word. Om deszelfs voortreffelyken en
menigvuldigen dienst, in 't verklaren der
Bibels te passe komende, en op 't aanraden
van Hebreuws-kundige mannen in 't ligt ge-
bragt, met een zeer nat register der Bibeltexten,
en een aanhangsel. Nog is 'er byge-
voegd een vertoog over de woordklank-
making van Herman vander Hart, Professor
der Oostersche talen, enz. Met verlof en
voorregts-gunning van zyn Keurvorstelyke
Doorlugtigheid van Saxon. Te Frankfurt en
Leipzig, by Niklaas Forster, 1692. in 4.
92 bladen.

H h 4

Al

AL staat dit boek in den voorledenen jare gedrukt, 'k denke niet, dat het in Holland nog velen bekend is. 't Is een werk, magtig omme den allerarbeidsaamsten blokkert af te sloven, en van een stoffe, zoo moeilijk, dat het den geleerden, die daar aan willen tarnen, een afschrik kan geven. De noodzakelijkheid echter, en de goede vrugten, van zoo doornigen arbeid te wagten, hebben den doorgeleerden Heere Reinbek, Predikant in Zell, bewogen, omme zulk eenen Etnaas-last op de schouderen te tillen, en na eene niet min onbegrijpelijke als langduerige naarstigheid gelukkiglijk te regt te brengen, op een wijdluftige en uitgestrekte wijze, nooit voorhenen van iemand ter wereld zoo behandelr.

De Schrijver, bekommerd, als of men mogt meinen, dat dergelijke ondernemingen een Prediker van d' Augsburgse belijdenisse niet betaamden, vertoon eerst in de voorreden, hoe vele andere voor hem daar inne bezig zyn geweest, mitsgaders van hoe grooten nutheid die verhandeling is, tot verklaring der H. Schriften, die zonder een goed begrip der ACCENTEN (laat my dit woord liefst gebruiken) met geene de minste zekerheid wel kan verklaard werden.

't Is waar, voor dit boek zyn 'er vele deftige overzettingen geweest, dog door onkunde der zake is d' eene en d' ander meer by toeval wel gelukt, als op goeden grond wel beleid. Want by al dien de grondige kennisse der Hebreuwsche tale, en derzelve spreekwijzen enz. noodzake-

kelijk is, en zulk een, die pas uit eenig woordboek de wortelwoorden kan opzoeken, niet meer voordeels heeft, als de alleronwetendste, zoo zal die gene, die de kragt en 't gebruik der *accenten* niet weet, ook niets vorderen.

Men moet bekennen, dat deze leere tot nog toe zeer duister is geweest, en van de geleerde spaarzaamelijk behandelt, als meinende, dat ze den Poëten meest oorbaar was: zoo dat niemand tot nog toe daar door eenigzints in staat gebracht is, omme de waarheid te kunnen ophelderen.

De Heer Reinbek, die, dit ziende, hem zelve geheel en al aan die oefening heeft overgegeven, toont nu, hoe verre hy daar inne gevordert is, en op welk een wijze hy 't gansche werk heeft aangelegt, om tot deze kennisse te komen. Ja geeft ook met eenen een voorschrift, hoe een ander tot dezen zijnen arbeid kan in-, en voortgaan. Deszelfs vrugt zal deze wezen.

Dat men door een klaar begrip van de *Accenten*, en haar gebruik, alles wat in de H. Schrift verhandelt word, ons zelve zoo duidelijk zal kunnen te binnen brengen, als of het zoo voor onze oogen gebeurde. De Schrijver haalt een ganschen reeks, zoo van Joden, Christenen, als Heidenen by, dewelke yder in hunne taal hebben aangetoont, van hoe groot een gebruik de *Accenten* waren, en hoe het menigmaal buiten die onmogelijk was, een zin vertaanbaar te maken.

Maar eer ik verder tot het boek intrede, kan ik niet nalaten iets te zeggen wegens die zeer aardige redenvoering van den Heere Pro-

fessor vander Hart over de *accenten*, op den titel gemeld. 't Zijn zeer weinige bladen, maar zoo wel doorwrogt, dat ze d' uiterste hoogachting verdienen. Wy leeren daar uit, dat verre de meeste woorden haar kragt, die ze in 't uitspreken hebben, in het schrijven verliezen, en gelijk als onverftanelijk worden, dewijl men in vele talen met de pen daar geen *accent* aan weet te geven. Door de ſtem dus of zoo te draajen drukken wy onze meining beter uit, als met de woorden; en onze gebaarden zeggen dikwils vry meer, en zijn verftanelijker, als al 't geluid, dat onze tong ſlaat.

Oogen vol vier, hevige woord-uitingen, bedreigingen met de hand, zugten, tranen, flauwe uitspraak, en wat des meer is, beteekenen doorgaans vry beter, welke beweginge in den menſch d'overhand heeft, als alle de woorden, die daar by zouden kunnen gevoegd werden: en zoo wy dezelve redenen, die alleen door vertooning van ons uiterlijk gelaat volle kragt krijgen, op 't papier ter neder ſtellen, zy zullen in dier voegen verflauwen, dat meest altijd de hartsrogt van dien menſche t'eemaal onkenbaar zal zijn; ten ware men *accenten* of ſchei-teekens uitvond, in welke de kragt van zeggen zichtbaarlijk herleefde.

Hoe verre niet alleen onze, maar meeren-deels alle de Weſterſche talen hier inne nog onvolmaakt zijn, weten de taalkenners met leedwezen.

Nu ziet de Heer vander Hart de talen en gebaarden der volkeren in 't hart, en toont, dat de gelaat-making en toon-verheffingen by alle
d'Oofter-

d'Oofterfche het meeste werk doen, om de meeningen wel uit te drukken. Daarentegen by ons, en andere Westersche, moet het de tong en buiging doen, door welkers geluid, op d'een of d'ander wijze voortgebragt, wy gewoon zijn onzen zin te uiten. Onze gematigtheid en zagt-zinnigheid doet hier veel toe. Wy zijn zoo dreig-ziek niet, als die van 't Oosten; en hier van daan is hunne tale geensins zoo zoetvloeiend als d'onze, maar schor, en allerwegen door de hevige hartstogten gelijk als afgebroken. Dus komt het ook by, dat by de Joden zulk een gebrek van woorden is, dat een zeer klein getal alle hunne wortel-woorden uitmaakt. Evenwel wisten zy deze schaarsheid te vervullen met een groote menigte *accenten*, met welke zy, dat aan de woorden te kort schoot, uitdrukten. Dog zy plaatsten deze *accenten* niet alzamen even eens. Sommige, boven het woord gezet, bereikenden een stemverheffing, andere, beneden gestelt, verlaagden 't zelve.

Wat zal ik nu verder den lezer van 't werk des Heeren Reinbeks zelve mededeelen? in een Oceaan van stof sta ik byna verlegen met de keur. Want met een deel Barbaarsche woorden, en vremde letteren, die de letterzetter voorde helft misschien mogt verbrodden, het papier te vullen, zal den Hoilanderen, die dezelve niet verstaan, luttel vermaak geven. Hoe weinige zijn d'er ook, die de nieuwsgierigheid hebben, om te willen weten, dat de *accent Athnach* in meer dan 1300 plaatsen der H. Schrift niet gevonden word, en welke daar van de redenen

zijn

zijn? hoe weinige zullen de lust hebben te beschouwen, dat de genoemde *accent* nevens den *Soph Pasuk* (zeldzame namen!) in alle onrijm 't meeste werk doet, zijnde die laatste doorgaans de vaars-eindiger in den ganschen Bibel, maar die nogtans wel van zijn plaats wechgestooten word. De Schrijver geeft 'er verscheidene redenen van, waarom dat geschied, en wanneer 't zoo noodwendig is.

Van de *Merca Mabpachatus* (zijnde de noodigste, en meest tegenwoordige *accent*, die men in de Schriften des Ouden Testaments vind) viel vry nog wat te melden, ten zy ik bang was, my, en den lezer te willen vervelen. Kort om, daar is niet een eenige *accent*, 't zy welluidende, of toon-slaande, van hoe groot of klein belang die zy, welkers volkomene beschrijving, en aanwijzing van des zelfs gebruik hier niet gevonden word.

Na dat de Heer Reinbek dit alles zoo wel bewerkt heeft, brengt hy tot yder stuk een grooten overvloed van Schriftuurplaatsen, ja in sommige gelegentheden tot hondert in getal, in yder van welke hy; na een gemeene voorstelling, een voor een, gaat toonen de kragt zyner regelen, en wat nut en klaarheid die voor een kenner aan de verklaring der H. Schriften byzetten.

Nog meer. Op dat een 's ygelijks lust voldaan werde, handelt de arbeidzame Man zelf van alle de schei-teikens, die in de Hebreeuwse tale voorkomen, niet alleenlijk van de groote, die den zin scheiden, maar ook van de allerminste, die men ooit kan noemen. Hy spreekt mede

mede van het vervolg, en de schikking der woorden, die in alleley redenen te passe komen, met byvoegsel van nutte redenen, en regelen, na voorval van zaken zeer dienstig.

Wijders, gelijk 't dikwils gebeurt, dat meer als een *accent* in 't zelve woord voorkomt, zoo geeft hy zeer brave aanmerkingen daar omtrent, en bewijst die met voorbeelden uit de *H. Schriften*.

Tot dertien regelen bepaalt hy dit groote werk, en wijst aan, met hoe weinig moeite die der geheugenisse kunnen ingeprent werden. Hier nevens geeft hy ons tot een proef een zoo naauwkeurig afschrift van de tien geboden, *Exod. 20.* met alle derzelve *accenten*, en scheitekens, zeer nettelijk voorgesteld.

Eindelijk heeft de Heer Reinbek, omme zijnen lezer alles als met eenen opslag bloot te leggen, zijn werk in twee tafereelen beschreven waar van 't eene *pag. 233.* 't ander *pag. 271* te vinden is.

Hoe dit nu moet werden uitgewerkt, zegt hy in een korte verklaring over *Spreuken I.* be-
toonende, nevens andere zeer zinrijke opmerkingen, ook alle de regelen van zijne konst. Waar uit blijkt, niet alleenlijk wat voordeel het geeft dit hoofdstuk in allen deele zoo net te vertalen, en waarom het na alle konstregelen zoo moet vertaald werden; maar teffens ziet m'er uit, door 't bybrengen van andere overzettingen, waar aan het den overzetters, by onkunde in de *accenten*, gehapert heeft.

Derhalven schoon de Joden geen ander gebruik der *accenten* als in de *Zangkunst* erkennen,
en

en zig daar van alleen bedienen ; onze Schrijver wijft 'er boven die nog zoo vele andere aan , nevens derzelve noodzakelijkheid in een reex van voorbeelden , dat een weetgierig lezer zal zien , dat het slegts 't allerminste is , waar op de Joden gedagt hebben : want indien iets aan den zin schijnt te gebreken , 't gene van elders moet werden vervult , d'*accenten* alleen zijn bequaam , omme den regten plaats aan te wijzen.

Voor al is opmerkelijk , dat men van ouds niet gewoon was , gelijk als nu , met lange en 't geheele blad beslaande regelen te schrijven , maar met zeer korte , op dusdanig een wijze.

In den beginne	de aarde nu	en de Geest Gods
schiep God	was woest	zweefde
den Hemel	en ledig	op de wateren
en d'aarde	en de duisternisse	enz.
	was op den afgrond	

Hoe konde men hier nu weten waar yder regel zijn einde moest nemen , ten zy de schei-teenkende *accent* ons daar van kennisse gaf ?

't Werk zoude dus ten einde geloopt zijn , maar 't stordig drukken door de verre af gelegenheid van des Schrijvers woonplaatse heeft hem gedwongen nog vele bladen te vullen met verbetering en byvoeging van zaken.

De lezer , die dit stuk zoodaniger wijze ziet uitgevoerd , zal ligtelijk begrijpen , dat de Heer Reinbek deze *accenten* der H. Schrift zoo oud stelt , dat ze van de heilige mannen zelve daar

daar by gevoegd zijn. Andersins had niemand de bequaamheid omme een zin met onfeilbaarheid uit te drukken, als Hy, die onfeilbaar zijnde, deze mannen door zijn geest heeft doen spreken. Edog dewijl alle de geleerde omtrent de oudheid dezer *accenten*, en derzelve eerste byvoegers (’tzyze de Schrijverszelve, of Ezra, of lateri Mazoretten zijn) niet over een komen, zoo zoude de Schrijver zijne lezers van vele twijfelingen hebben verlost, by aldien hy zijn gevoelen wegens de gemelde oudheid der *accenten* had bewezen. Dit zy een kleene inlassing.

Achter aan is gehegt een geheele uitlegging van den Profect Haggai. De Heer Reinbek meent, met de Joden, dat dat gansche boek bestaat in vijf predikationen, van tijd tot tijd voor ’t Joodsche volk gedaan.

d'Eerste behelst alleen twee vaarzen: de tweede strekt zig uit tot het einde des eersten hoofdstuks, enz. Zie daar weder een nut werk. Want na dat de Schrijver den Hebreuwschen grondtext met zijne behoorlijke *accenten* heeft ter neder gesteld, laat hy de Chaldeesche uitbreiding daar op volgen; daar na de Griekse Overzetting, gemeenlijk der zeventig genaamd, de gemeene Latijnsche, die de Roomsche Kerk gebruikt; en nog daarenboven die van Munsterus, Vatablus, Kastalio, Pagninus, Arias Montanus, Tremellius, en Junius: voorts de Overzettingen der Fransche, Engelsche, Nederduitsche, en eindelijk de Hoogduitsche van Luther.

Van deze alle, indien zy van den grondtext
ver-

verschillen, word aangewezen, welke de reden zy. Waar ze gelijk, of ongelijk, waaromme zy 't dus of zoo vertolkt hebben. De Schrijver herhaalt ook in 't zelve zijne leere der *accenten*, en waarom die hier dus moesten geplaatst werden; meldende de kragt van alle de Hebreeuwſche spreekwijzen, die daar in voorkomen, en hoe die uit de oudheden en zeden van de volkeren in die tijden allergevoeglijkst kunnen werden uitgelegt. 't Slot is een korte verklaring over de Profetie, zoo als ze leit: dog sommige, hen des verstaande, zullen miſſchien oordeelen, dat die het beste deel van 't werk niet uitmaakt.

VIJFTIENDE HOOFDDEEL.

ZAg de lezer daar even onder 't antwoord aan den Geneesheer *van Dale* een kleine Erinnerung myner treurigheid; ik kan, tot verpoozing, niet nalaten ook een zweemseltje van blijdschap te uiten, met het vertoonen des volgende gedigts van den vermaarden Boekhandelaar *Francois Halma*, wiens brave vaarzen op mijne onlangs uitgegevene *Zegen-en Vloekdigten*, den tweeden druk eerlang itaan te vergezelschappen.

Geluk-

Gelukwensching aan P. R. wegens de geboorte van zijn tweede Zoon, en Naamgenoot P. R. voorgevallen den twintigsten van Slagtmaand dezès jaars
1693.

WAs nu myn geest uit 's Dichters-bron
Gelaast, dog meer hier door ontsteken
Tot dichtlust; had ik Helikon
Nu eens bezogt, 'k quam uit te breken,
Om ter geboort' van RABUS Zoon
Te zingen met een schellen toon.

Dog waar de konst in feilen mag,
Weet Vrienden-gunst haast in te vlyen;
'k Wil dan op dees uw vreugde-dag
Met u uws Zoons geboorte inwyen,
Heer RABUS, slegts tot onderhoud
Van onze vriendschap, versich geboud.

Gy, die zoo vrugtbaar zijt van geest,
Om zeswerf 's jaars ons nieuwe vrugten
Te schaffen van de kern, en keest
Der Schrijvers, zoud met regt doen dugten,
Dat gy u vergenoegen zou
Met 't kroost; dat gy teelt zonder vrouw.

Dat kroost, zoo cierlijk toegesteld,
Vertoond alom zijn 's teelders wezen,
't Zy dat het Gods geheimen meld,
Of 's Werelds wonderboek gaat lezen,
Of wel na d'oudste Al-oudheid draaft,
Daar 't Griekse en Roomse schatten graaft.

't Is overal zig zelf gelijk.

In stijl, en vindingen, en zeden,
Scherpzinnig, bondig, letterrijk,
Geleerd, doorwrogt in al zyn leden,
Taalkundig, en dat Hollandsch spreekt,
Daar niet van 't keurlijkst aan ontbreekt.

Dog schoon zig meenig Letter-held
Met zulk een krooft te vreên moet bouwen,
Gy ploegt zoo niet in Pallas veld,
Of gaat ook Venus tempel bouwen
Door kuische liefde in 't echte bed;
Voldoende op 't hoogst haar beider wet.

Dus toont gy klaar, dat 't Vader-regt
Tweevoudig u zy toe te sobryven,
Van Boek, en Kind, by u zoo echt
Geteeld, op dat in stand zou blijven
De letter-wereld, en 't gestic
Deez' werelds, door uw Vaderpligt:

De sterke brengen sterke voort,
Was d'oude spreuk der Roomsche tongen
In hunne taal: nog vind dit woord
Wel vaak zyn kragt, zoo dat de jongen
Der Ouden aart en beeltenis
Doen zien, als 't veel gebleken is.

En zoo 't hier ook zyn waarheid vind
(Als elk na reden mag verwagten)
In dit uw nieuwgebore kind,
Heer Vader! ... 'k steuit hier mijn gedachten,
En laat d'uitbreiding aan een zy,
Uit schroom voor zweem na vlesery.

Veel

Veel liever wil ik dan in wensch
 Tot God, d' Al-oorzaak aller dingen,
 Opstijgen; van wien dier en mensch
 Zyn levens-kragt eerst zag ontspringen;
 Dat Hy zijn zegen op uw zaad
 Uitgiet, en nu nog nooit verlaat.

Hy zett' het geest en kragten by,
 Besproey het met zyn gunst van boven,
 Dat het ten zuil der wijsheid zy,
 Der wijsheid, laas! zoo ver verschoven
 By 't menschedom, en als niet geagt,
 Of immer niet gekent in kragt.

God geve U in deez' Zoon te zien,
 Wat Vaders hart ooit ken begeren,
 Wil hem zijn hulp en bystand biën,
 En alle rampspoed van hem weren:
 God laat hem wasschen tot een man,
 Die Wijsheids tempel sterken kan.

Zijn heil beklif voort aan uw huis,
 Schenke u een lange reex van jaren,
 Beschut u voor al 's werelds kruis,
 En doe u in uw krooft ervaren
 Meer dan mijn zwakke pen hier schrijft,
 Op dat uw naam vereeuwigd blijft.

F. HALMA.

Urregt den ²⁵ van
 Slagmaand
 1693.

ZESTIENDE HOOFDDEEL.

Wilhelmi Ernesti Tenzelii *exercitationes selecta in duas partes distributa: quarum priori prater Symbolum Apostolicum, Clementis Romani, Ignatii, Polycarpi, Justinii Martyris, Athenagoræ, Theophili Antiocheni, Tatiani, Hermiæ, Jacobi Nisibensis, & Ephremi Syri, scripta expendantur, plerorumque vita præmissa; tum Constantini Magni Baptismus, natalitia Episcoporum, Hymnusque; te Deum laudamus, illustrantur: posteriori Disciplina Arcani in apricum producitur, aliæque Antiquitatis Ecclesiasticæ capita explicantur. Cum indice rerum, Auctorumque præcipuorum.*

Dar is,

Wilhelm Ernst Tenzelius uitgelezene oeffeningen, verdeelt in twee deelen: in welker eerste, behalven het Apostolische Ge-loofs-begrip, de schriften van Klemens Romanus, Ignatius, Polykarpus, Justinus Martyr, Athenagoras, Theofilus van Antiochien, Tatiaan, Hermias, Jakob van Nisibis, en Ephremus den Syrier o-verwogen worden, met het leven der mee-
sten

November en December 1693. 517
 sten voor af gesteld: ook word 'er de doop
 van Konstantijn, geboorte-verjaringen van
 de Bisschoppen, en de lof-zang u, God,
 prijzen wy uitgehaalt. In het laatste word
 de leering der verborgenheid bloot gelegd,
 en andere hoofdstukken der Kerkelyke Oud-
 heid verklaart, met een bladwijzer der za-
 ken, en voornaamste Schryveren. Te Leip-
 zig en Frankfurt, by Joh. Fred. Gleditsch,
 1692. in 4. 107 bladen.

OMme eenig begrip van den inhoud dezes
 boeks, (dat my nu ook eerst uit Duitsland
 roekomt) te hebben, ben ik genoodzaakt mijnen
 Landsgenoten voor af te verklaren de reden,
 die den geleerden Heere * Tentzelius tot het
 schrijven en uitgeven dezer oeffeningen heeft
 bewogen, en welke de zaken zijn, die daar in-
 ne verhandelt worden. Ze zijn geen aas voor
 alle man, maar alleen den zulken, die in de
 Godgeleerdheid, Historikennis, en Kerkelij-
 ke oudheden niet onbedreven zijn.

De beroemde Heer Emanuel van Schelstra-
 ten, een Antwerps Godsgeleerde, man van
 groote gaven, en naderhand, om zijn schrij-
 ven ten dienste des Roomschen Stoels, opzien-
 der des Vatikaanschen Boekzaals geworden,
 gaf in den jare 1678 preuve zijner bequaam-
 heid, met een boek, wegens de oudheid der
 kerke, waar in hy de historie der kerkvergade-
 ringen, besluiten, en daden der Pauzen, en

Ii 3.

wat

* Hoogleeraar onder de Luthers-gezinde.

wat daar voornamentlijk toe behoort, wijdloopig verhandelt, en daar na met een tweede stuk, wegens de Afrikaanſche kerke onder den kerkvoogd van Karthago, verder ook met een derde werk, 't welk van de kerkvergadering t'Antiochien gehouden, ſprak, vervolgt heeft.

Tegen dezes mans boek *over de oudheid der kerke*, en daar inne wel byzonderlijk tegen de fabel van *Konſtantijns tweederley doop* kante zig de Heer Tentzelius, die uit deze oorzaak met den gemelden Schelstrate verder in ſchrijftwift geraakt is, zoo als we vervolgens zullen zien.

Dit werk der uitgelezene Akademische oefeningen is verdeelt in twee deelen, welker *eerſte deel* een tiental derzelve begrijpt.

Van deze is *d'eerſte oeffening*, een beweringe, dat het * *geloofs-begrip*, gemeenlijk met den naam van *Apoſtolijſche gecierd*, niet van d'Apoſtelen is overgeleverd (tegen 't gevoelen aller Pausgezinden, die het tegendeel ſtaande houden) maar vry jonger, en den Roomsche Kerke haar volmaking ſchuldig is.

De *tweede* handelt van den verzierden vogel Fenix, die ſommige, (dog t' onregt) ook in den Bibel willen draaijen.]

We hebben daar van een woordeke in Borcharts werken gerept.

In de *derde* word overwogen de ſpreuke van Ignatius den Martelaar; Ο ΒΜΟΣ ΕΡΩΕ ΕΣΤΑΥΡΩΤΑΙ. [*Mijn verlangen is gekruisft.*] De lezer gelieve van dien Ignatius eens na te zien, 't gene ik in de Boekzaal van Maart en April dezes jaars vermeld hebbe.

* Symbolum. Daar

Daar valt vry wat over de beduidenisse der voornoemde woorden te zeggen. Ook behoeft men alle brieven van Ignatius niet voor echte aan te nemen.

Zeer aanmerkelijk is de *vierde* wegens 't leven en sterven van den martelaar Polykarpus, in de oude kerkelijke historien zeer beroemt.

Zoo ook de *vijfde*, in welke de levens en schriften van Justinus Martyr, Athenagoras, Theofilus van Antiochien, Tatianus, en Sozomenus worden getoetst.

De Heer Tenzelius maakt in de *zesde* oeffening een vergelijking tusschen Jakob, den Bisschop van Nisibis, en zijnen Vader Jakob Tenzelius van Arnstad, op de verjaring van deszelfs sterfdag.

Hier op volgt zeer gevoegelijk de *zevende*, handelende van Efremus den Syrier, die een leerling van den gezeiden Jakob van Nisibis was.

De *achtste* is een onderzoek van de Roomsche fabel wegens den tweederley doop des Keizers Konstantijns, voor de vuist tegen den Heere Schelstraten opgevat.

't Geschil is, of Konstantijn eens te Roome van Sylvester, en nog eens naderhand te Nikomediën van Eusebins den Bisschop, dog Ariusgezind, gedoopt is.

In de *negende* word met geen minder geleerdheid overwogen, hoedanig de Christen-Bisschoppen (in navolging der Heidenen) den dag hunner verheffing plagten te vieren.

De *tiende* is een vertoog van 't gebruik der Lof-zangen in de eerste kerken. Waar inne

breedelijk van de Psalmen, morgen-, en avond gezangen der Christenen word gesproken. Pag. 398. brengt de Schrijver een afschrift van een zeer oud morgen-lied uit Ufferius by, 't welk waardig schijnt dat het den Hollanderen werde medegedeelt.

Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ,
καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη,
Ἐν ἀνθρώποις ἀδίκαια.

Αἰνεῖμέν σε,
Ἐυλογεῖμέν σε,
Προσκυνεῖμέν σε,
Δοξολογεῖμέν σε,
Ἐυχασθεῖμέν σοί,
Διὰ τὸ μέγα ἔλεός σου δοξάω,
Κύριε βασιλεῦ ἐπιφανέι.

Θεὲ πατέρα παντοκράτωρ,
Κύριε υἱὲ μονογενής,

Ἰησοῦ Χριστέ,
καὶ ἅγιοι πνεύμα.
Κύριε ὁ Θεός,
Ὁ ἀμνός τῷ Θεῷ,
Ὁ υἱός τῷ πατρὸς,
Ὁ αἶψον τὰς ἀμαρτίας τῷ
κόσμῳ,
Ἐλέησον ἡμᾶς.
Ὁ αἶψον τὰς ἀμαρτίας τῷ
κόσμῳ,
Πρόσδεξαι τὸ δέησι ἡμῶν.
Ὁ καθήμενος ἐν δεξιᾷ τῷ
πατρὸς,
Ἐλέησον ἡμᾶς,
Ὅτι σὺ εἶ μόνος ἅγιος,

Eere zy God in den Hooge,
En op aarde Vrede,
En by de menschen welbe-
hagen.

Wy prijzen u,
Wy zegenen u,
Wy bidden u aan,
Wy verheerlijken u,
Wy danken u,
Om nwe groote glorie.
Heere, Hemelsch Kon-
ning,
God, Vader Almagtig,
Heere, Eeniggeborene Zo-
ne,

Jezus Christus,
En Heilige Geest.
Heere God,
Lam Gods,
Zone des Vaders,
Gy die wechneemt de zon-
den des werclds,
Erbarm u over ons.
Gy die wechneemt de zon-
den des werclds,
Ontfang onsgebed.
Gy die zit ter rechterhand
des Vaders,
Ontferm u over ons.
Want gy zijt alleen hei-
lig,

Σὺν ἡμῶν ἰκίει,

Gy zijt alleen de Heere,

Εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς.

Tot glorie van God den Va-
der.

Ἀμήν.

Amen.

Verders word onderzocht d'oorspronk van dien lofzang, by den Paus-en Luthers-gezinden hedensdaags nog gebruikelijk * *Te Deum laudamus.*

Het tweede deel dezer uitgelezene oeffeningen vervat een enkel vertoog, dog van ruim beslag, en groot gewigt.

De titel is *de disciplina arcana* [van de leering der verborgenheid] dat is, omme het een weinig nader te beduiden; een geschil, of de oude Christen-kerke geloof heeft het stuk van 't Sakrament des H. Avondmaals, zoo als 't in de Roomsche Kerke altans geleerd word.

Wie weet niet, dat van over vele eeuwen om deze zake veel geschreven en gerwift is?

De Heer Schellstraten, die zijne verantwoording tegen den aanval van den Heere Tentzelius in 't jaar 1685 te Roomen uitgaf, en aan haar Zweedsche Majesteit Christine opdroeg, van gevoelen zijnde, dat de Oudvaders wegens 't stuk der zoo genaamde † *Transsubstantiatie* (hoe heeft men 't woord kunnen verzinnen, hebbe ik menigmaal gedagt) en andere voorname hoofdzakelijkheden des Godsdienfts voorbedagtelijk hebben gezwegen, om der Heidenen en geloofs-leerlingen wille, beweerde in de gemelde zijne verantwoording, dat die verborgenheid niet eerder, dan omtrent het einde

Ii 5

der

* U God loven wy.

† Overzelf-standiging.

der vijfde eeuw in 't Oosten, en na 't midden der zesde eeuw in 't Westen openlijk geleerd werd.

Hier tegen toont de Heer Tentzelius d'ontrouw van den Heer Schelstraten in zijnen handel tegen de Onroomschen, en bewijst, dat de Apostelen, hunne navolgers, en eerste leerlingen geensins eenige hoofdzakelijkheden, nog plegtelijke verborgentheden hebben verzwegen, maar dat de later Christenen met het einde der tweede eeuw, en daar na, de kerkplegtigheden hebben ingevoerd en gevestigd; niet, dat ze de Sakramenten des Doops en des H. Avondsmaals voor de Heidenen, en geloofs-leerlingen verborgen hielden, maar dat ze derzelver kerkgebaren, teekenen en ceremoni-woorden bedekten, en bewimpelden; navolgende daar inne de Heidenen, welker gewoontens van 't verbergen der Eleuzijnsche heiligdommen ter eere van Ceres, en andere hunne Godden, en Godinnen, alhier met de plegtigheden der Christenen, en hunne zorgvuldigheid omtrent het bedekken der geloofsteikenen, worden vergeleken.

Want gelijkerwijs de Heidenen in hunne genoemde Kerk-bedieningen door een roeper de ongewijden bevolen af te staan, alzoo aapten de Christenen dit na, en verboden door de stemme der dienaren den onrijpe leerlingen, Joden, en Heidenen te naderen: misschien om dat zy, willende hunnen Godsdienst in top van ontzag heffen, de Heidenen geen voet wilden wijken, in 't verbergen der geheimenissen, en afwijzen der ongewijden, of boetelingen.

ZEVEN-

ZEVENTIENDE HOOFDDEEL.

Henrici Muhlii *convivium eruditum*, Gauda apud Batavos, in ædibus Almeloventianis, A. D. XVIII July MDCLXXXII celebratum. Ad clarissimum virum Theodor. Janson. ab Almeloveen, Medicum & Philologum doctissimum, editio tertia. Accedunt alia, que nuper in Academia vulgata fuerunt, non unius argumenti. Cum Prefatione ad Nobiliss. Amplissimumque virum Fredericum Benedictum Carpozivium.

Dat is :

Henrik Mulius geleerd Gastmaal, ter Goude in Holland ten huize van Almeloveen den 18 van Hooimaand 1692 gehouden, aan den zeer vermaarden Heere Theodoor Janssoon van Almeloveen, doorgeleerden Arts en Letterkenner. De derde druk. Daar zijn andere schriften, van verscheiden inhoud, omlangs op d' Akademie uitgegeven, bygevoegd, met een voorreden aan den Ed. Aetbaren Heere Frederik Benediktus Karpzovius. Te Kiel by J. Sebastiaan Richel, 1693. in 8. 9 bladen.

ALs de zeer geleerde Geneesheer Theodoor Janszoon van Almeloveen, binnen Gouda woon-

woonagtig (met wien ik d' eere hebbe van een wenschelijke vrindschap t' onderhouden) in den voorledenen jare een gezelschap zyner vrienden, alt'zamen mannen van bekenden name onder de Schrijvers en boekoeffenaars onzer dagen, ten zynen huize heerlijk onthaald had, maakte eene der gasten, de Heer Henrik Mulus, tans Hoogleeraar der Griekse, Hebreeuwfche, en andere Oostersche talen te Kiel in Holstein, op 't zelve gastmaal een zoetvloeiend Latijnsch gedigt, den dichtkundigen zoo smakelijk byna, als des Heeren Almeloveens geregten. Dit komt ten derdemalen gedrukt alhier te voorschijn, met byvoegfels van eenige verhandelingen, by 't voorste regt passende.

't Eerste van die is een geleerd vertoog wegens de Dichters, en Dichtkunde; waar inne teffens de Heer Mulus te kennen geeft zyn voornemen, omme als Hoogleeraar de regtschape ne Latijnsche en Griekfche Poezy te handhaven, en de lust tot die goddelijke konst, in geheel Duitsland schier verstorven, wederom in de jeugd aan te blazen, en op te wekken.

De rest bestaat in Griekse; Latijnsche en Hoogduitsche vaarzen, van verscheiden inhoud, by sommige voorvallen door den zelve Schrijver gedigt, en dus als in een bondelke by een gebragt.

In de voorgaande redenvoering kan ik niet nalaten aan te merken, dat de Heer Mulus aldaar sprekende van Beronicus (dien hy den Middelburgsen Poet noemt) denzelven zegt *van weinigen in Neerland, en van nog weiniger in Hoogduitsland bekend te zyn.* Wisselijk indien die goede

goede Heer had geweten, dat Beronicius werken, die in wezen zyn, van my uitgegeven, en reeds twee byzondere drukken derzelve uitverkocht waren, hy zoude dien wonderlijken Poët, als by ons Nederlanders in vergetenheid gebragt, niet hebben afgeschildert.

Een treffelijk vertoog van den zelve Schrijver over den oorspronk der talen enz. hebbe ik onder handen.

ACHTTIENDE HOOFDDEEL.

Investigationes Theologicae VIII circa origines rerum ex Deo. Contra Benedictum de Spinoza, praeside Henrico Horchio, S. S. Theol. Doct. ejusdemque Profess. & Ecclesiae Pastore.

Dat is,

Acht Godgeleerde nasporingen wegens de beginselen der dingen uit God, tegen Benedictus de Spinoza, openlijk verdedigt onder 't opzigt van Henrik Horchius, Godgeleerd Leeraar, Professor, en Predikant. Te Herborn by Jan Nikl. Andrieszoon 1692 in 4. 16 bladen.

VErmits 'er van deze acht beweringen acht byzondere titels zijn, met de namen der beweerders beschreven, welke alle op eenen zin

zijn uitkomende, namentlijk omme de waangevoelens van Spinoza te bestrijden, hier te vermelden onnoodig, en overtollig ware, hebbe ik die dus by den anderen begrepen, anders gewoon zijnde de titels te zetten woordelijk, zoo als ze luiden.

BENEDICTUS * DE SPINOZA, in zijn leven een gewezen Jood, het Jodendom den schop gevende, wendde zijne gedagten zoo verreef van regtzinnige gevoelens, dat hy een Godsdienst op zig zelve verzon, en een God begreep, die veel eer een lichaam als geest geleeke. De Godheid, zegge ik, dien hy beschreef, zweemde meer na 't geschapene Heelal, als na deszelfs Maker. Hy gaf dit te kennen in twee verscheidene verbode Latijnsche boeken, misschien niet dan al te veel bekend, en dewelke een onbedreven boekoeffenaar ligtelijk 't hoofd kunnen warm maken, derhalven ook allen lezers niet dienstig. 't Laatste van die twee ('k behoefé die niet te noemen) na zijn dood uitgegeven van mannen zijner ahang, vervat verscheide werkjes, en stellingen, tegen welke de Heer Horchius zig meest aankant. Want het is vervult met zet-regels, en daar uit gehaalde gevolgen, die onder een zekeren glimp allenkskens van de regtzinnigheid afwijken, en spitsvindiglijk gemaakt schijnen, omme eenvoudige Christenen te verstrikken, en van hun geloof af te leiden.

Iemand mogt denken, dat zoodanige boeken nooit beter konden wederlegt worden, dan met de zelve onbeantwoord te laten, en der verge-

tel-

* In 't Hebreewws Baruch.

telheid toe te eigenen: maar de Heer Professor Horchius oordeelt het noodig te zijn, hem zelve voor de Waarheid in de bresse te stellen, en des overledenens Spinozaas nog levende schriften aan te tasten, daar hy ze kan raken, omdat de schadelijke leeringen, daar inne begrepen, in zijn landstreken wederom uitschoten, en verscheide aanhangers kregen.

: Hy deed dit in 't laatste van 't voorledene jaar 1692 in acht twistredenen, opentlijk in de Herbornsche Hooge Schole verdedigt, en nu, zonder eenige de minste verandering, den geleerden medegedeelt: waar inne hy hem kragtiglijk regengaat, toonende zijn stuk volkomen overdagt te hebben. Want daar Spinoza na de manier der Wiskonstenaars alles op een natuurlijke wijze heeft willen betoogen, en aldus zijn gansche gestel met gevolgen, die uit voorgaande stellingen getrokken zijn, opbouwen, zoo volgt hy hem op 't zelve spoor, en ziet niets over 't hoofd, waar uit zijn viand eenig voordeel zoude hebben kunnen trekken.

Spinozaas God is * *een allervolmaakste Uitgestrektheid, en Denking*, en wat wy daar buiten begrijpen, of waar wy een denkbeeld van maken, dat noemt hy niets anders als † *wijzigingen* van die twee, 't welk hy op velerley wijze tragt te toonen.

De Heer Horchius begint voor eerst den gezeyden grondvest te bestormen, en wijst aan, hoe zeer ook Spinoza van God als van een geest mag spreken, dat hy echter niets minder als ge-

* Perfectissima extensio, & cogitatio.

† Modificationes.

geestelijke gedagten van Hem maakt.

Hy vervolgt hem op een wiskonstige manier in zijn uiterste schuilhoeken, en alle de bewimpelingen, met listigheid om 't werk gerold, ontwonden hebbende, toont hy, dat van Spinozas geheele Godheid niets anders overig blijft, als dat *lichaam*, dat wy gewoon zijn het *Heel al* te noemen, dat is, al het in der tijd geschapene, 't welk Spinoza met duistere stellingen gelijk als tragt te vereeuwigen, en vergoden.

Dit word den lezer zoo naaktelijk vertoond, dat de zake buiten kijf schijnt, en uit de duidelijke woorden van Spinoza genoeg te zien is, dat hy met het ophalen van zijn gevoelen, daar in leggende, niet verongelijkt word. Als nu de grondvest dus gerammet, en om verre gestooten is, verval't ook van zelf, op dien onwiffen zandgrond, alles wat daar op gebouwt was. Onze Schrijver is nogtans daar meê niet te vreden. Een gevaarlijke viand moet niet alleenlijk uit zijn sterktens gedreven, maar ook geheel en al ontwapend werden.

De gevolgen, die Spinoza uit deze zijne gronden trekt, worden op haar rang ook aangetaft, met te betoonen, dat die op verre na niet wiskonstig zijn, en dat alles zoo niet volgt, als de man de wereld had willen wijs maken. De Heer Horchius, zegge ik, ontkent duidelijk de gevolgen, die hy uit zijn voorgebragte stellingen trekt, en dringt verderaan, hoe onmogelijk het zy, dat alles wat wy, ja Spinoza zelf Goddelijk noemt, alleen zouden wezen * *wijzigingen van zijn uitgestrektheid en denking.*

Al-

* *Modificationes extensionis & cogitationis.*

Alhier is de Professor uitvoerig, en ondertaft niet eene, maar vele zaken, uit welke vloeit, dat zulk een tale geheel buiten 't spoor is, en van geen redelijk mensch gezegt kan werden. Wijders gaat hy voort tot alle omstandigheden, die Spinoza heeft t'zamengeraapt, om zijn werk en gedagten een vernis-streek te geven, en den menschen aannemelijk te maken; nevens aanhaling, wat in zijn schoonschijnende woorden verborgen legt, en hoe dezelve tot geen ander einde dienen, dan omme den lezer door gevolg op gevolg, voorstel op voorstel, zoo veel zands in d' oogen te werpen, dat hy het bedekt venijn niet bespeure, maar het zelve met eenige kleine waarheden (of die ten minsten eenige waarheids schijn hebben) teffens ter harte laat insluipen.

Eindelijk brengt de Hoogleeraar Horchius ook Spinoza tegen Spinoza, bewerende namentlijk, by aldien men zijn gevoelen opvat, zoo als hy 't zelve voorgesteld heeft, dat het dan slot nog wal zal hebben: want (na 't oordeel onzes Schrijvers) spreekt de man hem zelve zoo menigmaal tegen, en doet zijne gevoelens zoo zeer tegen elkanderen aanloopen, dat ze niet mogelijk zijn, omme t'zamen te bestaan. Zoo dat het zoude schijnen, dat Spinoza, of de zake niet genoeg overdagt heeft, en op den t'zamenhang der dingen geen acht gegeven ('t welk nochtans de ziele eenes boeks moet zijn) of dat hy hem zelve, in zijn gemoed benepen, in der voegen heeft willen redden, als hy best konde; en dewijl hy niet konde nalaten van die Waarheden te spreken, op dat het niet

bleke, dat hy 'er niet wel deur wist te springen, dat hy 'er dan van sprak, na dat hy benard was. Waar uit, gelijk gemeenlijk al wat niet uit Waarheid is, kreupel en mismaakt gaat, het ook gebeurt is, dat hy aan zijn lichaam heeft moeten passen en schikken zulke leden, die elkanderen niet meer gelijk waren, als waarheid en leugen, of als die Vrouw, die Horatius ons aan 't hoofd van zijn werkje over de Digtkunde afschildert.

Zoo zien we dan Spinoza (die zoo veel gerugts in de wereld gemaakt heeft, en van sommige, die hem niet verstonden, bestormt is) wederlegt, en zijn gevoelen niet stukswijze, maar voor 's hands, en van stuk tot stuk, in dit kort, maar klaar geschrift, ontzenuwt.

NEGENTIENDE HOOFDDEEL.

Uittreksel eenes briefs van den eerwaardigen, en hooggeleerden Heere T. Westhovius Predikant der stede Zevenbergen, geschreven aan den opsteller van de Boekzaal, aangaande de Filozofische en Mathematilche Waterfpeculatiën (dus luid de titel van 's werkje gedrukt te Dordrecht by Dirk Goris 1691) t'zamengefteld en bevordert omme de Roovaart, en de haven van Zevenbergen, enz. met voorflagen tot verbeteringe van de Maas: mitsgaders van den Neder-

November en December 1693. 531
der-Rijn, en Ysel, door R. Bressy, T.
Westhovius, en D. Held. enz.

„ **U**W naam enz. my door den zeer vernuf-
„ tigen en voorzienigen Heere Kornelius
„ van Ouwendijk kennelijk geworden zijnde,
„ hebbe ik deze Water-opmerkingen niet kon-
„ nen nalaten uw oordeel op te dragen.
„ 't Is nu twee jaren, dat ik dezelve eerst aan
„ uwes Stads Overheid aanbod, dog ze zijn
„ in zoo kleinen achtig gehouden, als of ze
„ tot uw Stad niets behoorden. Daar ze nog-
„ tans de water-ongevallen van die, niet zoo
„ zeer dringende als wel wisselijk nakende po-
„ gen aan te wijzen. Want geen Stad in ge-
„ heel Nederland zal grooter schade door de
„ uitsporigheid der stroomen lijden, als uwe
„ bloeiende Koopstad; 't welk (behoudens
„ beter oordeel) in 't kort schijnt te zullen ge-
„ schieden, ja mogelijk binnen xxx jaren.
„ Want als de boezem tussen Dordregt en de
„ Lek zal vervuld zijn, de Merwe geen water
„ looft, de Lek weinig geeft, en de neder-
„ Ysel niets van boven aanbrengt, hoe zal dan
„ de vloed alleen, dewelke over al den grond
„ aanzet, den boezem van uwe Maas kunnen
„ vermeerderen? dit 's niet te hopen; vermits
„ de opdrooging der rivieren nu tweemaal ja
„ driemaal meer verhaast word, als in den jare
„ 1421, in welke ze begonnen is. Want toen
„ heeft een groote menigte waters, die in 't
„ eerste den diepen en uitgeholden grond druk-
„ te, d'aangroeyinge van 't slijk zoo verre be-
„ let, dat ze niet als traagelijk toenam: maar

„ de grond, nu allenxkens gemeedert zijnde
 „ is uit de diepte tot die hoogte gebragt, dat ze
 „ maar een kleine zwaarte draagt, die de ne-
 „ derzettende en aanklevende slibbe niet kan
 „ wechvegen. Weshalven meinen wy, dat de
 „ boezem van de Maas, en naastbygelegene
 „ rivieren in deze loopende eeuwe veel meer
 „ vol geraakt is, dan in de twee vorige eeuwen.
 „ 't Welk by aldien zoo voortgaat, zullen we
 „ haast te voet gaan, ter plaatse daar men tans
 „ zeilt. God de HEERE, wil U, die enz.

(Uit het Latijn vertaalt.)

Geschreven uit Zevenber-
 gen, den 7 van Slagt-
 maand 1693.

In den voornoemden jare is in een zeer dui-
 delijke gedrukte kaart, *de loop van den Rijn en
 Maas* door het Vereenigd Nederland uit de ge-
 meene kaarten zoo verre gebragt, als tot de be-
 schouwing der *Zevenbergse Waterkenners* noodig
 is: dog 't beloop des Vaarwaters van 't Hol-
 landsch diep door de Mark na Zevenbergen is
 daar inne op de maat gesteld, op bevel van de
 Ed. Achtb. Heeren Drossaard, Borgermee-
 sters en Regeerders der voorfz stad Zevenber-
 gen, afgeteikend, en in koper gesneden door den
 Wiskonstenaar *A. van Luchtenburg*,

TWINTIGSTE HOOFDDEEL.

*Sanctus Anselmus Archiepiscopus Cantuariensis
per se docens. Opus perutile Theologiae ac
Concionatoribus, qui in eo puras ac sublimes
sententias habent, tam moribus instituendis,
quam Catholicis veritatibus explicandis aptis-
simas.*

Dat is.

*Sint Anselmus, Aartsbisschop van Kantelberg,
onderwyzende door hem Zelfen. Een werk
Zeer nut voor Godgeleerden, en Predikers,
die daar in zuivere en diepzinnige spreuken
kunnen vinden, Zeer bequaam, zoo om de
zedes te richten, als de Katholijke waarhe-
den te verklaren. Te Delft by Henrik van
Rhijn, 1692. in 12. 15 bladen.*

VAn overlang is het oude geschil wegens de Voorzienigheid en Genade ('t welk onder die van den hervormden Godsdienst niet ophoud) zoo nu en dan by de Pausgezinden onder de affche gerekend zijnde weder uitgebarsten, en heeft nu een geruimen tijd eenige bezige hoofden tegen elkanderen in 't papiere harnas doen staan.

d'Uitgever van deze spreuken des Aartsbischops * Anselmus toont, dat hy 't in dit stuk

Kk 3

met

* Omtrent den jare 1109, of 1110 gestorven.

met Augustijn houd , en gevolgelijk geen vriend van Pelagianery is. Daarom laat hy dezen Anselmus, die zelf beruigt, * niets tegen Augustijns gevoelen te willen staande houden , tot onderrigtinge zijner mede-Katholijken uitgaan. Dat is, hy geeft hier ten besten 's mans spreuken, uit zijne werken by een vergadert , waar uit te bespeuren is, van hoedanig een grondgevoelen hy geweest zy, *wegens den staat der zuivere nature, van den staat der Engelen voor den val; van de vrye wil der Engelen, en hunnen val: van den mensch voor, en na den val. Van d'Erfzonde. Van Gods voorwetenheid, en wil. Van de voorverordneringe, verlossinge, genade, wil, vrye wil, regtvaardigheid, of regtheid des willes; van de zonde, of onregtvaardigheid: van de gelukzaligheid, of prijs der gerechtigheid; en eindelijk van de verdoemenis of wrake over de zonde.* Alles in XVIII hoofddeelen vervat.

't Vorensgaande boekje is gevolgt van een ander, vijf bladen groot, met het opschrift van *Dialogus inter Sanctum Anselmum, Archiepiscopum Cantuariensem, & Bosonem ejus discipulum. Seu &c.* Beduidende. Samenspraak tussen Sint Anselmus, Aartsbisschop van Kantelberg, en zijn leerling Boso. Ofte zwarigheden omtrent Anselmus gevoelen van Boso voorgesteld, en van Anselmus opgeloft. Mede gedrukt te Delf, hoewel d'er voorstaat te Keulen by Jan Frisen, 1692. in 12.

XXI. HOOFDDEEL.

Een gezig van de toekomstige dingen tot aan het einde van de wereld, van den HEERE vertoont aan een van zijn onwaardigste dienaren in 't jaar des Heeren 1688. Nu tot opwekkinge van Gods Kerke uitgegeven, en met aanmerkingen, zoo wegens 't gezig als in zijn H. Woord gedane beloften, en derzelve tyd. t'Utrecht by Antony Schouten, 1693. in 12. 5½ bladen.

AL wie den huidendaaghen Openbaring-verkondigers, niet veel achting toedraagt, zal den bechrijver van dit gezig mogelijk aanzien voor zulk een mensche, die niet al te frisse herssens heeft. Deze is *Thomas Otten*, Gereformeerd Predikant tot Sittart in 't land van Gulik, zoo 't boekje vermeld, dewelke 's nagts tusschen den zes-en zeven en twinstigsten September des jaars 1688 zijn misselijke gezigten zag (of dagt te zien) van een Vrouw in 't zwart gekleed, met een zweer aan de linkerzijde van haar kinnebakken, blixem-vier, gloeyende kolen in de lucht, hand met een stok, aangezigt eenes menschen, en ik weet niet wat meer.

Ja, 'k zoude 't schier vergeten, hy zag ook schepen, dog zonder zeilen, een vogel, gloeyende pot, en nog andere fraaije dingen.

De goede man was bekommert wegens 't Antichristisch rijk, hy wenschte de heerlijke gestaltenisse van 't nieuw Jerusaleem te zien;

daar benevens was hy begerig te weten wat uitslag dezen oorlog zoude hebben; wijders verlangde hy te verstaan den uitgang van het Turksche rijk, en eindelijk hoe 't met de Joden en Heidenen zoude afloopen. Ik wilde, zeker, ook wel wat weten, dat my niet gebeuren mag.

Alle die vremde invallen quamen hem wakende over, en daar op verschenen voor hem die bovenstaande vertooningen, d'een voor, en d'ander na, welke hy ten deelen op de gelukkige landing van zijn Britannische Majesteit, en 't gevolg van dien, wil t' huis brengen. Daarom offert hy zijn gezigt aan Christus op, en bid voor den Koning, en de Staten. Wat zal ik veel zeggen? onze *Thomas Otten* wil niemand aan zijn uitlegging van de gezigten binden, maar hy troost hem, dat zijn openbaring Godlijk of Profetisch is, om dat in Lunenburg tans ter tijd sommige onder de Euangelische Luthers-gezinde gevonden worden, die dergelijken ontdekkingen voorgeven; en is te meer daar in gesterkt (gelijk hy pag. 18 zegt) door 't onlangs uitgegeven oordeel van den Heer Simon de Vries, in zijn historische verhandeling van de duivelen, spoken, gezigten, enz.

Is ook iemand lustig na 't getal van 't Beest *Openb. 13. v. 18.* hy zal pag. 85 de Hebreuw-sche, Grieksche, Latijnsche, en Hoogduit-sche uitrekening vinden, dog niet wel gedrukt,

XXII. HOOFDDEEL.

Maximes Theologiques & Politiques.

Dat is :

Godgeleerde en regeerkundige Grondregels.
in Amsterdam by Hendrik du Four, 1692.
in 12. 4 bladen.

Die dit geschriftje uitgeeft, wil in zijn berigt aan den lezer betuigen, dat de maker een Christen is van onbevleeten geloove, en zeer regtzinnige stellingen, achtende, dat een oneenzijdig lezer zal bevinden, dat de grondregelen, alhier vertoond, geheel en al zijn overeenkomende met het eeuwige Woord, 't welk ons beveeld, **DEN KEIZER TE GEGVEN, DAT DES KEIZERS, EN GODE, DAT GODES IS.** Hy wil, zegge ik, niets anders nasporen als de *waarheid* en *regtvaardigheid*, voor zoo veel de *Godgeleerdheid* en *Regeerkunde* betreft.

't Heeft den Schrijver geluft zijn naam niet te openbaren, omme met minder bekommering te hooren de tegenwerpingen of zwarigheden der gener, die zijne gevoelens niet goedkeuren, of omme te verstaan de hulpe en verligtinge van anderen, die 't met hem eens zijn: te meer, dewijl dit werkje alleenlijk een proef, of voorlooper is van een wijd-uitgestrekter verhandeling over dusdanige stoffe. En nademaal hy voorgeeft ter goeder trouwe te onderzoeken

Kk 5: dat

338. . . . *Baekvaan van Europe*,
dat gene, 't welk met de geregtigheid en waar-
heid meest overeenkomt, en waar van het
waarachtige wel-wezen van een volk, en yder
in 't gemein, afhankelijk is, zal hy altijd zulke
menschen voor zijne weldoenders aanzien, die
hem in den voortgang van zijn onderzoek eenig
ligt zullen hebben toegebracht.

XXIII. HOOFDDEEL.

*Korte inleidinge der Feesten Israëls, zijnde
regte tijd-kaarten, waar in men zien mag,
hoe veel groote jaren de wereld gestaan heeft,
en nog staan zal, door Robbert Robbertsz
le Canu. in zijn leven geauctoriseerde en ge-
admitteerde Schoolmeester van de konste der
grootte Zeevaard tot Hoorn. Nu weder voor
de Liefhebbers gedrukt, en van vele letter-
en druk feilen verbeterd, met haar toebeho-
rende platen, en tydkaarten. Te Franeker
voor Jacobus Horreus, 1693. in 8. 11
bladen en een half, met figueren.*

VOor hondert jaren schreef Robbert Robberts,
* wonende buiten de Haarlemmer poort, ach-
ter de Brouwery van de Klaver, in de Leidstar te
Amsterdam, dit verklaringboekje der Feesten
Israëls, opgedragen aan de Gemeinte van Chri-
stus, eindigende zijn besluit met deze woor-
den;
Zie achter zijn Voorreden.

den ; * *geschreven door uwen dienst-schuldige: Robbert Robbertsz , die , zoo het God belieft , wel gaarne uw en aller creaturen voet-feil wil wezen.*

Jakob Horreus , Boekverkooper te Franeker , vind geraden , na verloop van een geheele eeuw , 't zelve te herdrukken , en aan zekeren hoog-beroemden Godgelcerde toe te eigenen , † *om dat hy van sommigen verstaan hadde , dat zijn Ed. een groot liefhebber was van de rekningen der tijden , en baar onderscheid.*

't Oogmerk van Robbert Robberts is , te vertoonen een tijdrekening van 's werlds begin , tot deszelfs einde toe , beneffens den dag des Oordeels , dien hy echter niet bepaalt.

De goede man wil dit trekken uit de feesten Izraëls , en uit byzondere plaatsfen , en personen in den Bibel gemeld ; verklarende hunne namen , en dezelve aanmerkende ten deele in hen zelve , en hunne gezette tijden , ten deele in hunne bedieningen , als zinnebeelden van Christus , en zijn Kerk. Dus meint hy ook aan te wijzen de huishoudinge Gods met zijn volk , zoo onder 't Oude , als Nieuwe Verbond , van Adam af tot 's werlds ondergang.

Dit alles doet hy met onderscheid te maken tuffen kleine , middelbare , en grooter *dagen* , en daar door te verstaan *jaren*.

Stellende dan jaren voor dagen , vertoont hy , dat veertien groote jaren behooren tot den tijd des Ouden Verbonds , van Adam op Christus , in welke jaren op te tellen hy de reke-

* Pag. 112. † Zoo luid d'Opdragt.

rekening der Griekse Overzetters volgt.

De veertien groote jaren verdeelt hy wederom in tweeën: waar van de acht eerste groote jaren behooren tot den tijd van Adam op Abraham, en de zes andere tot de tijd van Abraham op Christus.

Boven deze veertien groote jaren zegt hy dat zeven groote jaren behooren tot den tijd des Nieuwen Verbonds, van Christus af, tot het einde des werlds, of van Christus dood tot aan zijn laatste komste ten oordeel; Gods Kerke in zeven verscheide tijden afschetsende.

Indien de rekening van Robbert Robberts-zoon den oogen der lezers met zoo veel bevaligheid voorkomt, als zijne gedigten, voor en achter dit boekje gevoegt, *k houde my verzekerd, dat ik alleen de man niet zal zijn, die my een lachje liet ontslippen.

Hoor, tot een proefje, hoe hy van hem zelve dicht.

*Ik ben een Klerksken in Christus Scholen.
Ten is geen wonder, zoo leerjongers dolen,
Dus stel ik mijn werk, of ik faalgeerde,
Onder verbetering van wijzer Godgeleerde.
Door 't geloove ik dit werk met yver aanvaate;
Om nog beter te leeren sta ik gelaate.*

Dit staat voor aan, maar de Poëzy, die achter volgt, behelst *liedekens*; welker eerste is een *nieuw lied, gemaakt voor Sion de Bruid des Heeyen.*

Her tweede heeft dusdanig een opschrift.
pag. 120.

En

Een ander liedekje , het welke ik gemaakt
 hebbe , toen my Broeders my verspraken ,
 verachteden , beschimpten , ende be-
 spotteden om dit verstands wille ,
 daar de sommige Zorgh-
 den dat ik noch
 krankzinnig
 door worden
 zoude.

Op de wijze , Schoon liefken jent , gy zijt vol
 eloquentie.

In dit liedekje zingt de Poët Robbert Rob-
 berts onder anderen aldus.

Doch ik denk wel
 Zy doent tot mijnen besten ,
 Zorgende , ik zal snel
 Nog worden ligt van hoofd ,
 Maar dat God sel
 Verstand geven in 't leste ,
 Zoo ons schrijft Daniel ,
 Dat 's by haar scherp gelooft.

Die zig aan de nieuwerwetse zwier van dich-
 ten juist niet vergaapt , maar met dusdanige
 liedekens wel te vreden is , zal gewisselijk den
 drukker van Franeker danken , dat hy dergelij-
 ke lang verborge pareltjes aan den dag brengt.

XXIII. HOOFDDEEL.

Gerh. Feltmanni de Dea PODAGRA liber
singularis.

Dat is:

Gerh. Feltmans Zonderling (boek van de Godinne
PODAGRA [voetjigt.] Te Bremen by
Harmen Brauer, 1693. in 8. 16 bladen.

't **W**oord *Podagra*, velen tot hun leedwezen
in daad ruim zoo bekend als in naams-
oorspronkelijkheid, weten de kenners der
Griekse tale dat zoo veel als *ποδῶν ἄρρα* [voet-
vangst] te zeggen is, afkomstig *ἀπὸ τῶν ποδῶν*
ἀρραδῶν [van de voeten te vatten, of vangen] om
dat ze de voeten zoo prangt en vangt, dat zy
qualijk voort kunnen. Want *Podagra* is by Xe-
nophon een voetstrik.

De Heer Feltman noemt haar een Godinne,
om dat hy door gevoelige ervarentheid kan be-
ruigen, dat ze als groot-Vorstin over hem en
zijn 's gelijken een onbepaalde heerschappy
voert.

Hy doet het ook, op 't voorbeeld van den
overaardigen Griek Luciaan, die haar in ze-
ker * gedigt een *onverwinnelyke Godin* noemt,
maar van zeer slegten afkomst, als *geteeld in de*
Hel, en geboren uit een van de *Razernyen Meger-*
ra, zonder haar vaer te kennen: waarom ze
een geheelen reex van fraaije namen na 't hoofd
krijgt,

* *Tragopodagra.*

krijgt, van dol, wreed, doodelijk, vlammig, en (omme meer andere over te slaan) * *de Vorstin der ziekten genaamd word*. Misschien dat ze met zoo veel regts van de Heidenen voor een Godin wierd gehouden, als de Joden sommige ziekten *Demons* noemden.

Deze Schrijver haakt met veel geleerdheid en geestigheid alles by een, wat van die *Dwingelandinne* (men houde my dit nieuwerwets woord ten goede) vermakelijk kan gezegt werden.

Hy onderzoekt haren ouderdom, en aart; zulx dat *Podagra* eigenlijk wel een soort van jigt is, die de knokleden treft, maar in dier voegen, dat alle jicht geen *Podagra* is: hoewel ze zelf andere ledematen behalven de voeten aantastende echter haren naam van *Podagra* behoud. Dus word ze by den gemelden snaak Luciaan *kniebreekster*, en *kniekromster* geheten.

Maar laat ons eens een lijst van de *Podagra* en verscheidene jigt bezien.

Arthritis, in 't Grieks en Latijn, is by ons *jigt*. Als ze in de handen zit, noemt men die *jigt in de handen*. Daar is ook *jigt in alle de leden*. *k *Zwijge van loopende vaeren tot flus toe*.

't Woord *jigt*, of *gicht*; komt van 't Duitsch *gichten*, 't welk niets anders als *biegten*, *bekennen* of *belyden* is: waar van daan een bekende nisse, die met de pijnbank afgeperst is, † *ubr-gicht* by den Hoogduitschen luid; en *durch gichtigen mund offenbar werden*, beteekend *door een belydenden mond openbaar worden*. Zoo vind men in de wetten van Groeningerland

* Διαρροη πόνου.

† Oor-gigt.

jechtige en verklaarde schuld, en in een oude bekenenisfe geschreven.

* *Ih wir du Gote almabtigen begibtig.*

Van dit *gicht* of *jigt* (de *j* voor de *g* als zagter gesteld zijnde) komt der Franschen nageaapte woord *goutte*, en der Italianen *gotta*.

Wat hooger op in Duitschland draagt *Podagra* den naam van *zipperlein*, of *zipperle*, afkomstig van *zypen*, een goed Hollandsch en Friesch woord, beduidende *druipen*, gelijk men verder zegt † *zyp-oog*, en *zyp-oogig*.

Nuis de vrage, waarom de *Podagra* *jigt* genaamt word? zoude het daarom zijn, om dat ze geen mindren pijn als eenige pijnbank aanbrengr? 't welk zeker Soldaat bevestigde, die, teffens met zijn makker zullende gerabraakt worden, den zelven moed in 't lijf sprak, met te zeggen, dat vele aanzienlijke mannen aan de *Podagra* zwaarder smarte gevoelden, als die van 't leebreken.

Zeer welter zake noemt Luciaan dan deze foltergodinne *Βασσαναγραζία* [schenkelen-prangster] en, volgens Kiliaan, is *gichten* by ons zoo veel als *pynigen*.

De Heer Feltman geloofst voor 't naafte, dat ze daarom den naam van *jigt* heeft, om dat ze door haar folteren ons zoo wel zoude kunnen doen klappen, als of we op den pijnbank gerekt wierden.

't Vorige woord *zipperlein*, om dat ze als door de leden nederzijpt, en in de gewrigten zakt, is zoo nadrukkelijk niet, als 't Nederduitsch

* *Datis.* Ik belijde voor God Almagtig.

† *Voor leep-oog, en leep-oogig.*

duitsch *flerecijn*, zoo veel als *vledercijn*, gekomen van *vledcn* in 't Friesch *vlieden*; nadeemaalze als vliedende en vliegende door 't lijf zwerft: dus zegt men *vliegende jige*, dat men in 't Kleefsland *lopende vaeren* heet, by de Duitsche boeren, wat hooger wonende, *laufende gicht*.

Misschien heeft de lezer reeds verlangd, waar van daan dit meergemelde woord *vaeren* te halen is. wel aan ik zal 't vermelden. Voor eerst leeren we uit Petronius * *dat de voetjigtige hunne voeten, en de handjigtige hunne handen vloeken*, dat 's te zeggen, denke ik, dat ze van pijn schreeuwende de voeten anders gesteld wensten, dan ze zijn, razende en tierende. somwijlen tegens deze vloekgodinne, die als een toover-hex (gelijk men waant) hun zoo deerlijk plaagt.

Hier uit moet je weten, dat in oude Nederduitsche tale een hex of tooveres ook bekend was met den naam van *een vaerende wijf*, om dat ze (lust u niet te lachen) de tooverziekte, of ander euvel in den mensch door vervloeking wist te doen *overvarcn*.

En zie daar, *lopende vaeren*, in 't Kleefliche land voor voet-euvel genaamt, is niet anders als een vervloekte pijn, die door de leden vliegt of loopt, gelijk als of ze door een *vaerend wijf*, dat is, een hex, was aangezet. Dat 's een nieuwe letterknabbelary van de *Podagra*, by den Hollanderen ook berugt onder de benaming van 't *pootje*, vermits ze in de voeten zit,

III. Deel. L I en

* *Podagrici pedibus suis maledicunt, chiragrici manibus.*

en in Oost-Vrieland, als mede in Groeninger-land, geheten *funcker* [*fonker*], om dat ze den Jonkheeren, lediggangers, geen ambagts-lieden meest trefst, en als een godin liefst met rijken omgaat.

In 't zesde en zevende hoofdstuk late ik den liefhebberen nasporen of Venus den voertjichtige gunstig, of ongunstig zy. Daar by is ook iets van 't woordje *rumente* vinden.

Verders onderzoekt de Heer Feltman, of een voertjichtige wel een Priester kan zijn, en van welke bedieningen de dienstnegten der Godinne *Podagra* zijn uitgezondert, met vele aanhangselen, zoo van de voorregten, als lasten, de *Podagreufe Sinjoors* eigen.

De Evatjes hebben mede haas wettig gedeelte: men zegt, dat Vrouwe Margareta van Parma, natuurlijke dogter van Keizer Karel; dit euvel bezuurt heeft. Geen wonder, zeker. Want zy, van een voertjichtigen Vader geteeld, was niet alleen een vrouw vol van mannen beleid, maar ze had, ten blijk hares manmoedigen inborsts, ook eenigins een baard aan den mond. pag. 98.

Hier na tredt de Schrijver voort tot de rechte nasporing van de *Podagra*, en beziet eerstelijk of ze een ziekte, dan of ze een gebrek is: voorts hoe ze kan genezen werden. De derdendaagse en vierdendaagse koorts word taffen beiden aangeroerd.

Nog is 'er een geschil, of *Podagra* wel te genezen is? hier is goe raad hier.

Van de geneesmiddelen, en de verscheidene wijzen, zoo gelooffelijke als ongelooffelijke, word

word geleerdelyk uit Schryvers van allerhande wetenschappen in ertelijke hoofdstukken gehandelt. Lees van C. 23 tot 28.

In 't acht en twintigste staan alle de middelen vermeld, op welke Plinius beschrijft, dat de oude oordeelden den voet euvel geneesselijk te zijn. De raad van den Arts Bontekoe is, dat men zig van wijn speene, en Thé-water drinke. Wat het aderlaten, zweeten, darm-zuiveren, en braaken helpt, is een stoffe van 't negen en twintigste hoofdstuk.

Daar zijn nog VIII hoofdstukken overig, in welke eerste, zijnde het dertigste, rechtsgeleerder-wijze gesproken word van de Artsen, dien de voetjigtige van noden hebben: te weten; of een Geneesheer, belooft hebbende ténen lijder van *Podagrate* verlossen, zijn verbintenisse voldaan heeft, zoo de lijder wel gezond werd, dog de ziekte by vlagen hem weder overkomt?

In 't volgende is een aanhang van geen minder gewigt wegens d' Artsen te zien. Dog in het twee en dertigste verhaalt de Heer Feltman, hoe hy, als een ervaren lijder van de voetjigt (of liever onderdaan der Godinne *Podagra*) geleerd heeft de hitte der telkens wederkomende smerte te bluffen, en de stekende vonken van dien te verdooven.

De hulpmiddelen zijn niet eenerley, en moeten daarenboven met goede opmerking, en onderscheid gebruikt worden. Nooit zijn de voetjigtige verzekerd, voor hoe langen tijd zy den aanval hunner plage kunnen stutten. Weshal-

ven is 't schrijven van * Cicero aan Marius voor een enkele boertery aan te nemen. *Indien gy dan (zegt hy) een beding met de Podagra hebt, stelt haar tot op een anderen dag uit. Draag zorg, dat ge welvaart, en wagt my binnen twee of drie dagen.*

De voetjigtige moeten 't schempen en boerten voorby hunne ooren laten waaijen, want dat zijn ze dog onderhevig. Zorg te dragen voor een goede gezetheid op eten en drinken, byzonderlijk op het inteugelen hunner driften; dat 's de beste en veiligste raad.

Als Publius Syrus Mimus, nog slaaf zijnde, (zoo † Makrobios ons verhaalt) jokswijze over tafel gevraagd, *wat een moeyelijke ledigheid was?* onder verscheide oordeel-uitingen antwoordde; *voeten met de jigt gequeld*, kreeg hy daarom, en om andere zaken meer, zijn vryheid; makende t'zederr geleerde zede-vaarzen.

Ze hebben ook wel toe te zien, die de voetjigtige al te reukeloos beschimpen. 't Is hard voor een voetjigtigen Duitscher te verdragen, als hy hoort dat men hem *einen Podagrifchen Kerl* noemt.

Zeker vriend van den Heere Feltman, hem bezoekende, en ziende dat hy met een hinkend pootje voortkroop, vraagde in boertig Fransch; *† zijt gy ook met de galante ziekte gequeld?* maar die zelve schimper wierd binnen 't jaar van de

Go-

* 7. Epist. ad famil. 4. *Quare si quid constitutum cum podagra habes. fac in alium diem differas, &c.*

† 2 Saturnal. 7.

‡ *Et vous êtes aussi pris de la maladie galante?*

Godinne *Podagra* zoo bezogt, dat hy ze meer als eens verwenste. pag. 198.

Niet verre van daar leze ik 't bekend verhaal van den Franschen Koning Henrik de IV, die den Spaanschen gezant eenige ueren met hem deed wandelen, tot zweetens toe, om te toonen dat hy niet voetjigig was, gelijk van hem in Spanjen was uitgetrooit.

Dog gelijk de onderdanen van *Podagra* velerley jukkernyen ten doele staan, zoo hebben ze ook hunne zonderlinge voorregten: want, het welk yder niet vry staat, ze mogen met een stok in de hand tot in 's Vorsten binnekamers komen, en haar majesteit *voetjigt* zelve word leunende op een staf verbeeld. Ook kan men 't hen niet qualijk afnemen, by aldien ze niet opstaan voor de genen, welken eerbied toekomt, of wanneer ze hunne zwakke leden nederzetten op stoelen of banken, 't zy in hoven, of kerken, daar andere moeten staan.

Het werkje neemt een einde met d'aanwijzing van sommige ondervondene hulpmiddelen, den voetjigtigen noodig te kennen: eindelijk met een bede aan alle Geneest-kunst-lievende, en natuurbeschouwers, dat ze (dewijl de voetjigt, en andere gewrigt-pijnen uit quaad zenuwsap ontstaan) hun best willen doen, om 't zelve te verbeteren; op dat dien baat eenmaal uitgevonden zijnde, de nagebueren van de geweldrijvende Vorstin *Podagra* magtig werden haare woede weerstand te bieden, en haar, zoo ze t' eeniger tijd tot binnen de grenzen hunner lichamen ingedrongen is, wederom te verdrijven.

XXIV. HOOFDDEEL.

ALs ik de titels van 't volgende werk zal vermeld hebben, met byvoeginge van 't gene daar tegen geschreven is, meine ik, dat de leeslust der Nederlanders daar mede zal voldaan zijn.

Zie daar is 't opschrift van 't eerste stuk.

Ulrici Huberi institutionum Historix civilis. Tomi tres. Quorum primus est ab ortu Imperiorum, ad presentem Imperii Romano-Germanici statum, anno Christi MCECLVI stabilitum. Insertus est tractatus de temporibus ante Cyrum olim editus. In calce hujus tomi adjectum est specimen observationum juris Historici. Cum indice rerum notabilium.

Dat is :

Ulrikus Huberus drie stukken van de onderwijzingen der *borgerlyke Historie*. Welker eerste is van den opkomst der heerschappyen, tot den tegenwoordigen staat des Rooms-Duitschen Keizerriks in den jare 1356 vastgesteld. Hier is ingelast een verhandeling van de tijden voor *Cyrus*, eertijds uitgegeven. Achter aan dit eerste stuk is gevoegd een staakje van opmerkingen over het *Historisch recht*, met een register der gedenkwaardige zaken.

's Opschrift van 't tweede stuk luid aldus,

Rerum in orbe gestarum post tempora Caroli IV usque ad obitum Gustavi Adolphi commentarius. Exhibens Historix civilis Tomum II. Cum indice rerum memorabilium.

Dat

Dat is,

Verhaalboek der wereld-geschiedenissen, na de tijden van *Karel de IV*, tot de dood van *Gustaaf Adolf*. Vertoonende het tweede stuk der burgerlyke historie. Met een register der aanmerkelijke zaken.

Des laatsten stuks opschrift is,

Rerum in orbe gestarum post obitum Gustavi Adolphi usque ad nativitatem Guilielmi Arausionensis III commentarius. Exhibens Historiae civilis Tomum III. Cum indice rerum memorabilium.

Dat is:

Verhaalboek der wereld-geschiedenissen, na de dood van *Gustaaf Adolf*, tot de geboorte van den *derden Willem van Oranje*. Uitmakende het derde stuk der burgerlyke Historie, met een register der heugnis-waardige zaken.

Deze drie voorgemelde stukken der burgerlyke historie, ons beschreven door den zeer achtbaren en geleerden Heer *Huber*, door velerley schriften in *Latijnsche* en *Nederduitsche* talen alomme vermaard, zijn voorleden jaar gedrukt te *Franken* by *Henrik Amann*, en *Zacharias Teetmair* in 8, bestaande te zamen 137 bladen en een half.

Ze werden my ter hand gesteld, nevens dit volgende werkje, 't welk de doorgeleerde Heer *Professor * Jakob Perizonius* (russen wien en den Heere *Huberus* eenigen tijd herwaarts een zeer hevige pennestrijd is geweest) tegen denzelyven heeft geschreven. Dits de titel.

L 1 4

Spe-

* Kans Hoogleeraar te *Leiden*.

Specimen errorum supra centum & viginti uno & primo tomo Historiæ civilis V. A. Vlr. Huberi in usum Academiæ juventutis collectum. Præmissa est præfatio Apologetica, dedicationi istius tomi reposita: subjecta vero responsiones & animadversiones in Nuperrimas Disp. Economicas.

Dat is.

Een staaltje van over de *hondert en twintig mislagen* uit het eene en eerste stuk der burgerlijke historie van den Achtb. Heere *Ukr. Huber*, ten dienste der Akademische jongeluiden by een gebragt. Voor af gaat een *verdedigende voorreden* tegen den opdracht deszelfen [eersten] stuks. Achter aan volgen d'antwoorden, en aanmerkingen over de onlangs-gehoudene twistredenen wegens de welgesteldheid der wetten. Te Franeker by *Jan Gyzeelaar* 1693, in 8. 11 bladen.

'k Behoeve de lezer niet te zeggen, hoe wonderlijk een volk de geleerde zijn, en hoe menigmaal zy, om een verscheide bevatting, ja om een woord- of letter-verzetting elkanderen met donderend stormgeweer gaan bevegten, hoewel dikwils, na langwijlig strijden, d'aanschouwers verlegen zijn omme d'een of d'ander den lofspraak der overwinning te geven: hier hebben we een proefje van die bekende zake tusschen twee mannen van aanzien en geleerdheid. Na 't lezen van sommige der betwistingen zoude het my een last zijn, mijne landgenooten daar van te verwittigen.

Heeft iemand lust tot het onderzoeken van den staat des wederzijdschen geschils, hy leze dit volgende geschrift, door den Heere Huber
regen

November en December 1693: 553
tegen 't voorgaande van de Heer Perizonius
aangekant.

Ulrici Huberi *de calumnia centum & viginti
errorum Jacobi Perizonii Historiarum & Elo-
quentiae Professoris, specimen Epistolicum. Ad
consultissimum & eruditissimum virum Emon-
nem Aeldrigs Jurisconsultum & Gymnasiarcham
Embdanum.*

Dat is:

Een staaltje van den laster van hondert en
twintig fouten, die Jakob Perizonius, Professor
der historien en welsprekendheid, *Ulrikus Hu-
berus* te last legt, vertoond [door den zelve
Huberus] in een brief aan den voorzienigen en
zeer geleerden Heer *Emon Aeldrigs* Regtsge-
leerde, en Schoolvoogd t'Embden. Gedrukt te
Franeker by *H. Amama*, en *Z. Tedama*, 1693.
in 8. 6 bladen.

Het deert my dezer verwijderingen, welker
einde te wenschen was, en die my deden ge-
raadzaamst achten, van des Heeren Huberus
werk voor deze maal geen uittreksel te maken.

XXV. HOOFDDEEL.

Titels, Nieuws, enz.

DE Heer vander Waeyen, zijn wederlegging van 't boek de *Betoverde Wereld* ten tweeden druk vervaardigende, zal eenige verandering daar in maken § 791, alwaar onder de plaatsen, die van den zone Gods, als den Engel des Verbonds, spreken, Gen. 20, gesteld word, § 931 heeft de letterzetter aan het *Kruice* gezet, in plaats van *in zijn kruis*, dat is, zwaar lijdende. Ook is § 1376 een misflag begaan in het meten van de afgelegenheid van *Tabes* in *Gilead van Bezek*, wordende daarenboven *Kedron* genoemd voor *Tabbok*. *Parmenis* in plaats van *Parmenio* in Alexanders leger § 146 is van klein belang.

II.

Uittrekfel uit een brief van den Heere Antoni van Leeuwenhoek, geschreven aan den Schryver van de Boekzaal.

„ Het was mijn meening niet geweest, de
 „ *Vloo-teele* met den druk gemeen te maken,
 „ ten ware, door uwe aanmoediging. Hier
 „ nevens gaat een afdruksel van 't gene ik daar
 „ omtrent aanmerkenswaardig hebbe nage-
 „ spoort. Zoo ras en zullen mijne ontdekkin-
 „ gen niet gedrukt zijn, of ik zal de vryheid
 „ nemen, van UE die te laten toekomen.
 „ Flg. I. verbeeld enz. Het enz.

„ De

„ De *Vloo-teelt* afgedrukt zijnde, zal ik onder de Pers laten komen de voortteling van de zoo genaamde worm de *Hemelt*, mitsgaders die van het kleine veragte dierke de *Mijn*, welkers verzameling ons niet vreemder zal voorkomen, als die van de *Vloo. enz.*
 „ *Delf, den 27 Octob. 1693.*

Dus zien we, dat die groote beschouwer van de verborgentheden der Nature niet nalaat aan geleerden en ongeleerden de regtschapene gesteltheit der voorttelinge door zijne kijk-glazen te vertoonen, tot verstomming van zulke, die met een verdorven vooroordeel bezeten, in spijt van de Waarheid, dollemans-kragtelijk willen staande houden, dat 'er dieren uit bederwing spruiten.

III.

FRANCOIS HALMA r'Utrecht, gaat op zijne drukperffe brengen, het uitgelezenste *plantboeck van den Heere Abraham Munting*, wel twee derde deelen by hem zelf in zijn leven vermeerdert, en met over de 250 gewassen, op 't naauwkeurigste na 't leven geteikend, en in koper gesneden, voorzien; in goet Nederduitsch hervormd, en in 't geheel verschreven. Achter yder hoofdstuk zal staan de kragt en werking der kruiden, uit alle de beste Schrijvers en eigen bevinding by een gebragt. Misschien zal het tot een byvoegsel dragen *Rasi methodus plantarum*, & *Panatomie des plantes*, in onze tale overgezet.

Dezelve *Halma* heeft reeds onder handen het
Iter

356 *Boekzaal van Europe,*
Iter Italicum, & Itineris Italiae insignia van den beroemden, en zeer geleerden Heere JAKOB TOLLIVS, een werk van ongemeene zinlijkheid, en vol tot nog toe onbekende Oudheden, waar na vele reikhalzen. Als ik wat meer tijds hebbe, zal ik de verscheidene stukjes eens by een zetten.

IV.

Hendrik Rintjes, boekverkooper te Leeuwaarden, verkoopt de by hem gedrukte 45 *predikationen over verscheide texten* van zeer stigtelijken stoffe en verhandelinge, gepredikt, beschreven en nagelaten by wijlen *Kornelisz Klaasz Bruin*, in zijn leven bedienaar des G. Woords in de gemeente der Doopsgezinden t' Amsterdam. In 4.

Een boek van zeer Christelijke verhandelingen.

Het rijmwerkje *de Morgenstond in haar Zomersche vermakelijkheden vertoond*, en tot 's *Alterhoopsten lofdoorgaans leerzaam toegeëigend*, op de maat van den *achtsten Psalm* door den gemelden Henrik Rintjes zelf gedigt, is by hem in den tweeden druk meer als de helft vermeerderd, ook in 4.

V.

De Godgeleerde oefeningen van den beroemden Heere Professor vander Mark, nevens 't een en 't ander, by Gerardus Borstius gedrukt, zal met het nieuwe jaar onze Boekzaal cieren.

VI.

VI.

Ook is het werkje van den zeer geleerden Geneesheer Theodorus Janssonius van Almeloveen, welkers titel zijn E. eerst *Encania Goudama* [Goudsche Kermis] had ontworpen, by na afgedrukt. De Schrijver heeft goedgevonden den gemelden titel te veranderen in *Amenitates Theologico-Philologicae* [Godgeleerd-taalkundige vermakelijkheden] om dat sommige het woord [Kermis] niet wel mogten zien voor een boek, waar inne ook Bibelstoffs werd gehandelt. Daar nogtans een ygelijk die het leeft, en taalkundig is, zal bezeffen, dat 'er geen bequamer konde uitgevonden werden, nogte die beter by zulk een bondel van doorgeleerde aanmerkingen paste. Dat het letter-vermakelijkheden zijn, is niet te min ook waar.

VII.

Toen ik in de maanden Julius en Augustus kortelijk het boek *den Profeterende Heiland* van den Heere A. Pars, Predikant te Katwijk aan den Rijn, uittrok, verslofte ik den lezer met een woord te erinneren, dat dezelve Schrijver in den jare 1688 te Leiden by *J. du Vivie* had uitgegeven zijn *keten van heerlijkheden*, enz. of *acht leerredenen over den CX Psalm*, van geen mind'ren geleerdheid als 't vorens genoemde.

Dat ik 'er nu van gewage, is, om dat de gemelde Heer Pars daar achter niet alleen een mengelftof van verscheide brave gedigten, en, onder die zijne *Katwijkse specluren* had gevoegt
(hoe-

(hoedanige rijmoeffeningen ook achter de *Profeterende Heiland* tot een lustige verquikking te vinden zijn, en van welke, anders mijn regte aas, ik door tijdgebrek belet wierd te spreken) maar ook zijne *Katwijkse Oudbeden*, in onrijm beschreven.

Deze *Katwijkse Oudbeden* staat de Schrijver andermaal afzonderlijk in 9, met een groote letter, en veel vermeerdert, uit te geven. Tot verder eieraad zullen 'er by komen zinnelijke in koper gesnedene prentverbeeldingen van beide de dorpen *Katwijk op Zee*, en *Katwijk aan den Rijn*, mitsgaders van 't *huis te Zand*, en 't *buis te Britten*, de *tombc in de kerk*, de *wapenen van den Heere*, en *Vrouw van Katwijk*, enz.

Wat de verhandeling der gezeide *Oudbeden* betreft, zé zijn gehaalt altzamen uit brave Schrijvers, als *Scrivverius*, *Goudhoeven*, *Guicciardijn*, *Goos*, *Orlers*, *Boxhorn*, *Beverwijk*, *Heemskerk*, *Montanus*, *Wachtendorps Rymkronijk*, *van Someren*, *vanden Vondel*, *S. van Leeuwen*; voorts uit *Tacitus*, *Ger. Noviomagus*, *Corn. Aurelius*, *Beka*, *Hortensius*, *Janus Douxa pat. & fil. Ad. Juntius*, *Grotius*, *Ph. Cluverus*, *Bokkenbergius*, *Anth. Tysius*, *Th. Rijkuius*. &c.

VIII.

Zeker Schrijver, door een stapel zijner werken bekend, heeft ter drukpersse gereed de volgende brave schriftent.

I. *Schouwplaats van Europa*, of *Historien onzes tijds*, verhandelende zaken van staat en Oorlog in de Nederlanden, en verders alle andere

November en December 1693. 359
dere gedeelten van 't Christenrijk voorgevallen;
zedert den jare 1620, tot het jaar 1669 toe. in
folio.

II. *Het leven en daden der heerschende Vorstin-
nen van de tijden der Amazonen af, tot aan de
dood van Isabella Klara Eugenia, of verder.*
In 4.

III. *Wonderen, of Naturale en Morale be-
schrijving van Europa.* In 4.

IV. *Hongersche beroerten van den jare 1686
tot den tegenwoordigen tijd toe. Nevens de
Venetiaansche progressen.* In 4.

Voorts in 't Latijn.

I. *Medulla tragica, sive theatrum morale. O-
pus quondam fufius patria lingua scriptum aliquan-
ties editum, hic autem contractum, in locos mo-
raliter & politice digestum, ac Latinitate dona-
tum & auctum.*

II. *Statera Europa, sive Europa brevis descrip-
tio historica, æconomica, politica, moralis &
naturalis.*

III. *Florus Anglicus ad hoc usque tempus con-
tinuatus.*

En alzoó deze Schrijver wel mogt lijden, dat
de voorgestelde werken in zijn leven 't licht za-
gen; kan een ygelijk, wien daar aan gelegen
is, by mijnen drukker te regt geraken.

IX.

De Praëtiyk der Heel-konst volgens de stellin-
gen der oude en der hedendaagse genees-oeffe-
naars. In het Latijn beschreven door *Johannes
Munniks* M. D. Medicinæ Anatomæ & Bota-
nicæ Professor in de Universiteit tot Utrecht;
en

en door den zelve op vele plaatsen vermeerderd en verbeterd, als mede met verscheidene aanmerkens-waardige voorvallen verrijkt. Alles uit de Latijnsche in onze Nederlandsche taal, ten dienste der Heelmeesters, naauwkeurig over gezet door *Daniel Havart*, Med. Doct. ƒ' Utrecht by *Anthoni Schouten*, 1693. in 4.

X.

Daar word gearbeid aan de Historie van *Andreas Pseudocheus*, in Holland bekend onder den naam van **ANDRIES VANDER SCHUUR**; Priester te Vianen, behelzende overzeldsamen geschiedenissen van zijn bezetenheid. Vele konstplaatjes, tot opheldering van zaken, zullen daar by gevoegd worden.

Dat in de Voorreden van Julius en Augustus in zeker vaarsje 'k hebbe voor 'k heb, en in deze, pag. 440 *histoire* in plaats van *historie* staat, is naauwelijks der meldinge waardig.

A A N-

A A N W I J Z E R

Der voornaamste

S T O F F E N,

I N D E

B O E K Z A A L

Van de Maanden

NOVEMBER en DECEMBER

1693.

'T **L**EVEN VAN PAUS SIXTUS DE
VIJFDE DOOR G. LETI. III
DEEL. 389

Vatikaansche Zuil, en andere gedenk-pilaren.
390 enz.

*Strenge rechtspleging, op bevel van den Heiligen
Vader uitgevoerd.* 394

Schimpstreken van Pasquin. 395

Slechte digtloon van een Vaatze-maker. 398

Ander bekeltaal van Pasquin. 397

Groote eere van Sixtus. 398

*Verbied, die Paus Sixtus en Elizabeth, Koningin-
ne van Engeland, elkanderen toedroegen.* 399

Zijn lust om Vorsten-bloed te vergieten. 400

*Fiere woorden in zijn ziekte tegen een armen Ge-
neesheer.* 402

Hij sopt den Spanjaart. 403

III. Deel.

M m

Dag-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen

Dagvaard Hendrik den derden.	404
Zijn grootachting voor Henrik van Navarre.	405
Verongelykt den Spaanfchen Gezant Olivarez.	407
't Welk Pasquijn bespot.	ib.
Looze regoerkunde.	408
Aardige voorfpeiling, wie na zyn dood Paus zoude werden.	410
Zyn dood.	ib.
EPIKJURS LEVEN EN ZEDEN DOOR	
J. RONDEL.	
Geboorte-tijd van dien Filozooft.	412
Hoe verre hy van andere Filozofen verfchilde.	413
	en 415
Hy word benijd, en gelaftert.	416
Geeft fchriften uit.	417 en 418
Zyn leering van de Goden, Natuur, en Welkust.	419 enz.
's Mans kuisheid.	422 enz.
En dood.	424 enz.
VERTOOG VAN 'T BANKROETSPE-	
LEN DOOR J. MOLLERN.	
Onderscheid der bankroetiërs, hunne ftraffen, en regts-weldaden.	428
WALS-BRABAND DOOR J. LE ROY.	
	429
Vijftien Bailliwaaadjes van dit land.	430
Nivelle, en deszelfs groot geluk.	431
Genappe door Guicciardyn befchreven.	432
Bloemendaal.	433
Mirakel-barend Lieve-Vrouwebeeld.	434
HEILIGE WOORDEZIFTERY VAN L.	
DE DIEU.	
Voortreffelykheid van dit werk.	437
Wat deze nieuwe druk vervat.	438 enz.
	GOD-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen,	
GODGELEERDE WERKJES VAN BE-	
DA.	441
<i>Wanneer die man geleefd heeft.</i>	442
<i>Erasmus gevoelen van Beda.</i>	443
<i>Zijne onnoozele verklaringen van sommige Schrif-</i>	
<i>tuurplaatsen.</i>	444 enz.
MENGELSCHRIFTEN VAN SANT E-	
VREMONT. 3 en 4 stuk.	449
<i>Welk boek die Schrijver zonder verzadiging kan</i>	
<i>lezen.</i>	451
<i>Zijne woorden over Deskartes.</i>	452
<i>Oordeel over de Poëzy, en Poëten.</i>	453
<i>Epikuurs leere verdedigt.</i>	454 enz.
<i>Vaarsjes op de vergankelijkheid overgezet.</i>	459
<i>Een ander gezang ook versaalt.</i>	461
<i>Hekeldigten op Varillas.</i>	464
DE BETOOVERDE WERELD WE-	
DERLEGT DOOR JOH. VANDER	
WAEYEN.	467
<i>Wat Demons, Heroës, en Manes zijn.</i>	470
<i>Of de duivel van de Heidenen aanbeden is.</i>	ib.
<i>Waar de ziele is.</i>	472
<i>Hoe Bekker van de ziel schrijft.</i>	ib.
<i>Christus zelve komt in 't Oude Testament onder</i>	
<i>den naam van Engel voor.</i>	473
<i>Plato heeft de werken der Demons van de Joden.</i>	474
<i>Cherub, en Cherubim.</i>	ib.
<i>Werkzame Engelen.</i>	475
<i>Bezetene zijn van zieken onderscheiden.</i>	476
ZEDIGE AANMERKINGEN VAN J.	
AALSTIUS, EN P. STEENWINKEL.	477
<i>Grondslag van deze Karteziaansche Schrijvers.</i>	478
	Bek-

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.	
<i>Bekker wegens de werkingen der Engelen weder-</i> <i>sproken.</i>	479 enz.
ONTDEKT VERGIFT DER MELK- CUUR DOOR N. HEINSIUS.	482
<i>Waarom 't melkdrinken quaad is?</i>	484
<i>Voet-eiwel [Podagra] en deszelfs plaag.</i>	485 enz.
AMERSFOORTSCHE GESCHIEDENIS- SEN IN 'T LIGT GEBRAGT DOOR A. MATTHEUS.	487
<i>Theodorus Verhoeven.</i>	488 en 494
<i>Amersfoort, en deszelfs voorregten.</i>	489 enz.
<i>Paulus Buis, Joán, en Elias van Oldenbarne-</i> <i>veld, Amersfoortsche burgers.</i>	492
<i>Wie Maarten van Rossin was.</i>	493
<i>Waar van daan de naam Amersfoort oorspronkelijk</i> <i>is.</i>	495 en 496
BRIEF VAN ENG. A. DOOREGEEST AAN F. SPANHEIM.	497
<i>Doopsgezinde leere gezuivert.</i>	498 enz.
ANTWOORD AAN A. VAN DALE.	500
A. REINBEKS WOORDKLANKEN DER HEBREEN.	503
<i>Onbeschryffelijke arbeid dezex werks.</i>	504
<i>Noodzakelykheid der kennisse van de Hebreew-</i> <i>sche woordklanken.</i>	505 enz.
<i>Onterscheid in de Oostersche en Westersche talen.</i>	506
<i>Hebreewsche schei-teekeus.</i>	508
<i>Hoe men by 't Ouden schreef.</i>	510
<i>Uitlegging van den Profeet Haggai.</i>	511
GELUKWENS VAN F. HALMA.	512 enz.
UITGELEZENE OEFFENINGEN VAN W. E. TENTZELIUS.	516
<i>Of Konstantijn de Groote tweemaal gedoopt is.</i>	519
	Oude

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Oude lofzang der Christenen.</i>	520
<i>Leering der verborgenheid, hoo te verstaan.</i>	521
H. MULIUS GELEERD GASTMAAL.	523
<i>Beronicius werken tweemaal gedrukt.</i>	525
ACHT GODGELEERDE NASPORINGEN TEGEN SPINOZA DOOR H. HORCHIUS.	525
<i>Spinoza, on zijn dwalingen.</i>	526 en 527
<i>— wederlegt.</i>	528 enz.
T. WESTHOVIUS BRIEF AAN P. R.	531
SINT ANSELMUS.	533
GEZIGT VAN TOEKOMENDE DINGEN.	535
GODGELEERDE EN REGEERKUNDIGE GRONDREGELS.	537
FEESTEN IZRAELS DOOR ROBERT ROBERTS'Z.	538
<i>Ouwbakke rijm.</i>	540 en 541
GODINNE PODAGRA VAN G. FELTMAN.	542
<i>Slegte afkomst van deze Godin.</i>	ib.
<i>Haar verscheide by-namen.</i>	543 en 544
<i>Waarom ze ook loopende vaeren word gebeten.</i>	545
<i>Lasten, en voorregten van de voetjigtige.</i>	547 enz.
BORGERLIJKE HISTORIE VAN HUBERUS.	550
PERIZONIUS EN HUBERUS TWIST-SCHRIFTEN.	552 en 553
<i>Brief van A. Leeuwenhoek.</i>	554
<i>Nieuwe boeken, die by Halma gedrukt worden.</i>	555

Aanwijzer der voornaamste Stoffen.

<i>Predikatiën van Kornelis Bruin.</i>	ib.
<i>Morgenstond van Hendrik Rintjes.</i>	ib.
<i>Boek van vander-Mark.</i>	ib.
<i>Vermakelijkheden van Almeloveen.</i>	557
<i>Geschrevene werken.</i>	ib.
<i>Katwijkse Oudheden van A. Pars.</i>	559
<i>Munniks praktijk der Heelkonst.</i>	ib.
<i>Viaanjsche dolleman.</i>	560

RE-

R E G I S T E R

V A N D E

B O E K Z A A L

Voor de zes maanden

J U L I U S , A U G U S T U S ,
S E P T E M B E R , O C T O B E R ,
N O V E M B E R *en* D E C E M B E R .

1 6 9 3 .

A .

A Alftius [Joan]	477
Abel, en deszelfs zinnebeeld.	323
Aitzemaas historie tot een kort begrip te brengen.	23
Alardin [Kaspar] over den 1 en 36 Psalm.	95
Almeloveen [T. Janssonius van]	523 <i>en</i> 557
Amersfoort, deszelfs oudheid, voorregten, en naams-oorspronkelijkheid.	488 <i>en</i> 494
Ammianus Marcellinus.	62
—— wat hy beschrijft.	63 <i>en</i> 72
Andries vander Schuur, een bezetene.	560
Anselmus, Aarts-Bisschop van Kantelberg.	533
Ararat, een beroemde berg, waar gelegen.	109
Athlone een stad in Yerland.	321
Avril, een Jezuït.	106
—— zijn reize door Europe en Aziën.	107 <i>en</i> 7.
Azazel, of wechgaande bok.	2 <i>en</i> 3
M m 4	B.

Register van de Boekzaat,

B.

Babel, en wat daar onder verstaan word.	324
Bankroetiers.	426
Beda, wanneer hy laefde, en eenige zijner werkjes.	441
——— zijn vremde verklaringen van Bibel- texten.	444
Begerus [Laurens] penningboek.	371
Bekker [Balthazar] betooverde wereld, derde en vierde boek.	335 enz.
——— zijn waarschuwing wegens de Karte- ziaansche wijsbegeerte.	373
——— wederlegt door J. vander Waeyen.	467
——— ook door J. Aalstius, en P. Steenwin- kel.	477
Beronicius.	525
Bestaan, beduid ook in 't Hebreuws <i>opstaan</i> , en <i>wederopstaan</i> .	98
Beugem [Kornelius van] plaatswijzer van Kle- ve.	358
Beulen, en hun ampt hoe verne geoorloft.	53
Bezene te Koge.	374
Bier-brouwen voor drie eeuwen zeer drok t' A- mersfoort.	490
Bondelke der werkjes, die tot de historie, en heilige letterkunde behooren. Tweede stuk.	70
——— deszelfs derde stuk.	238
Bordelon natuurlijke merkteekenen.	369
Brekebeenen van vaarzemakers.	27F
Brief aan de Hebreen van wien geschreven.	318
Bruin [Kornelis Klaasz].	555
Buis [Paulus]	492
Bur-	

Barnes [T.] Filozofische beginsel-kundigheden.	121
--	-----

C.

Chamberlains staat van Engeland.	290
Chaos der oude, wat het is.	126 199 201
Cherub beduid ergens den Paus van Roomen.	474
Cicero gevoelt vry slegt van de Beuls.	53

D.

Dag, hoe by de Hebreën genomen word.	326
Dale (Antony van)	500
De Dieu [Lodewijk] heilige woordziftery.	435
——— zijn groote taalgeleerdheid.	473
Deensche Poeten verzamelt door F. Rostgaard.	269
Deskartes lustig bespot.	280 enz.
——— van de ziel.	472
Dobbelspel, of't geoorloft is.	47
Don Quichots verhaal, een wijs boek.	451
Doop, en kinderdoop.	499
Doopsgezinde hartelijk beklagt.	147
——— verdedigt.	497 enz.
Dooregeest [Engel] brief aan Spanheim.	497
Drelinkourts [Karel] Achilles.	286
——— verhandeling van d'achtmaandelijke vrugt.	287
Duivel. Hy kan niemand geleerdheid byzitten.	88 en 92

E.

Egipten, en deszelfs zinnebeeld.	328
M m 5	En-

Register van de Boekzaal,

Engelen, en duivelen.	471 474. 475 479 480
Enoch, hoe te verstaan voor de zevende van Adam.	313
Epikuurs leven, zeden, en dood.	413 enz.
Erasmus gevoelen over de reden waarom de oude predikers Mariaas groetenisse voor af spraken.	295
———— hy word van een Bisschop slegt beloond.	370
Evremont [van Sant] mengelschriften.	449

F.

Feeften der Joden.	328
———— Izraëls, en haar beduiding.	538
Feltman [G.] van 't voet-euvel.	542
Ferrarius [Bernardinus] van de predikationen der oude kerke.	293

G.

Geestelijk jaar.	43
Geweten [Conscientie of] wat het is.	46
Gewoontens der oude Predikers.	297 enz.
———— hunne gezogte vitteryen.	300
Grandier, een ongelukkig Priester, om opgerigte duivelery levend verbrand.	57
Grepfius [Stanislaus] van de gewigten, en maten der oude.	78
Groenewegen [Henrik] schatkamer der zinnebeelden.	322

H.

Haggai, de Profeet.	507
	Hal-

voor de zes Maanden, &c.

Halmaas [Francois] gedigt op P. R. de jonge.	513
Hase [Kornelius de] zegepralende Christus.	208
Hebreeuwſche woordklanken, ſcheiteekens, <i>enz.</i>	504 <i>enz.</i>
Heller nog penning.	360
Hiarnon, een Deenſch Poët, word Koning.	273
Historie der Pietiſten.	372
———— van de duivelen te Loudun.	56
———— van 't bevel van Nantes.	374
Hoeke (Petrus van) over den brief aan de He- breen.	315
Hopkinſon van 't Paradijs.	73
Horchius [Henrik] tegen Spinoza.	525
Huberus [Ulrik] historie.	550

I.

Janus Nicius Erythreus levensbeſchrijving van vermaarde mannen.	79
———— hoe 's mans regte naam is.	80
———— zijn zeldſame historie van een jonge.	82
Jonas historie uitgebreid.	361
Juliaan de Keizer.	64
———— zijn manmoedig einde en laaſte reden.	65 <i>enz.</i>

K.

Klaas Klaaſſe, een jonge, met vremde fratſen bezeten.	349
Koelman [Jakob] van de Feefſtdagen.	169
Konringius van de penningen der Hebreen.	74
———— van 't gemeene beſt der Hebreen.	75
———— van 't Sabbatjaar.	<i>ib.</i> 77 78
Kragtige vaarzen.	131
Kuhlmannus [Quirinus]	89

L.

Register van de Boekzaal,

L.

Leeuwenhoek [Antony van]	159 165 554
Leti [Gregorius] levens-beschrijving van Paus Sixtus de V.	26 211 389
Leviathan.	325
Leusden [Joan]	362
Lieve-Vrouwebeeld in Wals-Braband.	434
Lukretius werken.	246
——— zijn leven en sterven.	247
——— zijn geheele filozofie beknoptelijk uitgelegt.	249 enz.

M.

Maarten van Roffum.	493
Machiavels staatkundige vertoogen.	100
——— vreemd gezeg van dien Schrijver.	101
——— wat Barleus van hem zegt.	102
——— zijn krijgskunst.	103
Margareta van Parma was voetjigdig, en had een baard.	546
Martelaars-boek der doopsgezinden.	145
Maskonsche duivelery ontmaskert.	352
Merillus [E.] over Christus lijden.	240
Meulen (Joan. Andr. vander) vierfchaar van 't geweten.	44
Mey [Gregorius de] koft begrip der geschillen tuffen de Gereformeerde, en Paus-gezinden.	277
Michaël d'Aarts-Engel in Judas brief, hoe te verftaan.	311
Moeyelijke ledigheid, wat dat is.	548
Mollern [Jakob] van de bankroetiers.	424
Mozes verhaal van Evaas verleiding.	135
——— hoedanig zijn stijl is.	136
Mulius	

voor de *Zes Maanden*, &c.

Mulius [Henrik]	523
Munniks [Johannes] heelkonst.	559

N.

Nieuwe gedenkschriften, omme te dienen tot de historie der Kartezianery.	279
Nieuwe staat van Engeland, enz.	290
Nivelle, en haar Abdye.	429

O.

Oldenbarneveld [Joan, en Elias]	493
Oost-Indische heen-en wederreis.	363
Otrokocsi [Frans Foris] vredeschrift.	104
Otten [Thomas] gezigt van toekomstige dingen.	535

P.

Pars [Adriaan] Profeterende Heiland.	140
— wat van dien Schrijver meer te wagen is.	559
Penning [Joh. Willem] van de munte.	359
Perizonius [Jakob]	551
Pignorius [Laurentius] van de slaven.	377
Podagra met al haar aankleven.	542
— zie ook.	485
Poëten, en Poëzy.	270 en 452
Prudentius gezeg van Keizer Juliaan.	69

R.

Raey (Joan) natuurkundige redeneringen.	199
Reinbek (Andries) van de woordklanken der Hebreen.	enz. 502
Renal-	

Register van de Boekzant,

Renaldinus (Karolus) werken.	376
Rintjes (Hendrik)	555
Robbert Robbertsz, een ouwerwets Poët.	538
Rondel (Jakob) van 't leven en zeden van Epikuur.	412
Roftgaard (Frederik)	269

S.

Saxifche kronijk.	116
———— taaloorspronkelijkheden.	119
Schelstraten [Emanuel van]	517
Schenk (Filips. J. Tileman) verklaring van Judas zendbrief.	304
Sixtus de vijfde.	26
———— zijn geboorte.	28
———— en legten staat.	29
———— hy word Monnik, Priester, Inquisiteur, en eindelijk Kardinaal.	30 enz.
———— zijn geveinsde streken, tot dat hy Paus werd.	218
———— strenge en wereldkundige regering, voorts zijn leven en bedrijf in 't eerste jaar zijner heerschappy.	219 enz.
———— de vijf laatste jaren, en wat daar in voorviel.	390 enz.
Sokrates leven.	373
Spencer wederlegt door vander Waeyen.	5 enz.
Spinoza, wie hy geweest is.	526
Steenwinkel (Paulus)	477

T.

Tentzelius (Willem Ernst) tegen Schelstraten.	516
Tillotson (Joan) predikation over de Goddelijkheid	

voor de zes Maanden; &c.

heid van Christus.	375
Tollius (Jakob)	556
Transubstantiatie, en beduidenis van dit krom- woord.	521

V.

Vaarzemaker van Paus Sixtus op de galey ge- bannen.	396
Varillas gehekelt.	464
Vergiffenisse van allerley misdaden.	51
Veronika, of Europeesche Thé.	39
Verzoekschrift van den Heer, mitsgaders Schout, en Ambagtsbewaarders van Zeven- huizen.	330
Vloo-teelt.	555
Voet-cuvel <i>zoek</i> Podagra.	
Vonnis te Rotterdam gestreken.	149
Vorstius (Joan) van de spreekwoorden 'des Nieuwen Testaments.	239
———— van de tijden der Meders en Assyriërs.	242
———— van de Joodsche gevangenis <i>enz.</i>	243
———— van den herbouwden Tempel.	244
———— over 't Hebreeuwsche woord Sefach. <i>ib.</i>	
———— over Daniels negende hoofdstuk, en 't geschil der 70 weken.	245
Vossius (Ger. Joan) gezeg van een jong Predi- kant.	369
Vryplaatsen.	49

W.

Waeyens (Joannes vander) verscheide verhan- delingen van heilige stoffe.	I zijn
---	-----------

<i>Register van de Boekzaal, voor de Zes &c.</i>	
— zijn verklaring over den bok Azazel.	6 en 7
— wederlegging van 't boek de betooverde wereld.	467 en 554
Wals-Braband beschreven.	428
Wereld-verbranding onderzocht.	122 en 205 en 207
— wat de Heidenen daar van geloofd heb- ben.	204
Werking der ziele.	472
Westhovius (T.)	530
Wijsbegeerte der oude.	124
Wissenbach (Joan) over Christus lijden.	241
Wolzoge (Louis) verdedigt tegen zijne laste- raars.	366

Y.

Yersche veldtocht onder den grave van Athlone.	320
--	-----

Z.

Zakelijkheid des toekomenden goeds.	370
Zevenbergse Waterkenners.	532
Zondvloed onderzocht.	128 en 201
Zuidland, een verdigte reis-historie.	14 en 2.
Zuidlanders aardig beschreven door eenen Sa- deur.	18
— hun leven, sterven, Godsdienst, en 2.	17 en 2.

*Einde van de zes laatste Maanden des
jaars 1693.*

